פלא יועץ

פלא יועץ

geulaquiz.com

הקדמה

א פלא יועץ אל גבור הפליא חסדו ואמתו עם כל ברואיו עד אין חקר ואין מספר. מי ימלל גבורות ה׳ ישמיע כל תהלתו. אין קץ ותכלה. ולו דומיה תהלה. ועל כל הטובות זאת עולה. אשר בחר ישראל לסגולה. ונתן להם תורה ומצות וקראם חבל נחלה. ועוד ידו נטויה להטיב לעמו טובה כפולה. הוא הזן ומפרנס וידו פתוחה לכל נפש חיה על המחיה ועל הכלכלה. הוא רופא כל בשר ומפליא לעשות הצלה. ומסיר כל מחלה. הוא נותן חיים לכל החיים בחסד ובחמלה. וטוב חסדו מחיים אשר עוזר את עמו ישראל על התורה ועל העבודה זו טובה גדולה. מכל חיי העולם הבא היא העולה. ואם אמרתי אספרה אשר גבר חסדו עלי לא ידעתי ספורות ואין מלה. קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשה אל נורא עלילה. עם חרפת אדם כמוני בריה קלה. אברך את ה׳ אשר יעצני ואשר עד כה עזרני הוא יעזרני על דבר כבוד שמו נצח סלה. ונכספה וגם כלתה נפשי לזכות את הרבים לרצון ולנחת רוח לבוראי יוצרי ועושי, ויהי אלהים עמדי, יהי שם ה׳ מבורך ומרומם על כל ברכה ותהלה. וכבר לשעבר ידי עשתה בעזר האל הדר בעליתא קונטרס ״אורות אלים״ מלקוטי דברי רבותינו הקדושים דברי אלקים חיים, נאים הדברים לזכות לכלה. אשרי אדם שומע דברי חכמים כדרבונות מדריכים את האדם בדרך חיים דרך סלולה. ועתה באתי במגילת ספר כתוב עלי ועל זרעי ועל אנשי גילי, עצה טובה קאמינא כפי קט שכלי וכפי אשר השיגה ידי ללמוד וללמד מפי ספרים איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם לעשות הטור והישר בעיני אלקים ואדם, חן חן לה. ואלקטה באמרי״ם אמרת אלוה צרופה בדרך קצרה בסדר אלפא ביתא לשם יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה ולקשט את הכלה. ובכן בהורמנותא דקדשא בריך הוא ושכינתה קראתי שם הספר הזה ״פלא יועץ״ כי בתיבת פל״א רמוז שמי הדל באלפי אליעזר פאפו ס״ט, יועץ אנכי לעצמי ולאנשי גילי אנשי סגולה. ונוסף גם הוא כוננו ידי בעזר משדי גם צפור מצאה בית בית תפלה. התעוררות על התפלה וסדר תפלות ותחנונים לאיש איש ממלאכתו ועל כל צרה שלא תבא גדולה תפלה. אם אינו עושה כולה. אל ישוב דך נכלם ומצא כדי גאולה. ומה גם בהפצירו בתפלה על דבר כבוד שמים, ישמע האל משמים, ויחיהו מיומים. באמת אמרו (ברכות לב:): גדול כחה של תפלה. שיתו לבכם לחילה. כי אין לנו על מה לסמוך רק על רחמי שמים, שומע קול תחנה קול תפלה:

ב ובכן עיני לשמיא נטלית: אנא האל אב הרחמן עושה צדקות עם כל בשר ורוח, זכני שיהיו דברי נזכרים ונעשים, ויעשו דברי פרות לעבודתך ולנחת רוח לפני כסא כבודך, ואבנה גם אנכי ואזכה לתקן מעותי ולהשלים תיקון נפש רוח ונשמה, ואשמח ביוצאי חלצי בראותי אותם עושים רצונך כרצונך, ולא אבוש ולא אכלם ולא אכשל לעולם ועד. אנא ה׳ הושיעה נא. אנא ה׳ הצליחה נא לכל עמך ישראל. ובכללם לי הפחות בריה קלה:

ג ואליכם אישים אקרא: אחי ועמי, לקוח את ספר התורה הזה ובזה וכזה למדו היטב לטוב לכם, שמעו ותחי נפשכם, ששון ושמחה תשיגו בעולם הזה ובעולם הבא גילה אחר גילה. חזק ונתחזק בעד אלקינו, נחוס על כבוד קונינו אשר בעונותינו הוא עומד בתוך הגולה. לכו ונשובה אל ה׳, נעבוד אותו בששון ושמחה כמשוש חתן על כלה. לעורר את האהבה ולחבר הדודים יחדיו בגילה. אולי יתעשת האלקים ויחיש לנו הגאולה. כן יהי רצון במהרה בימנו אמן:

ד והנה אמרו במדרש רבה, פרשת אחרי (כב, ב): אם אין לאדם מצוה קבועה לדורות, מה הנאה יש לו? ! ועל כן בחרתי אני במצוה זו לזכות את הרבים. וכבר מלתי אמורה בקנטרס ״אורות אלים״ במסכת שקלים (דף כח), שאני מפיל תחנתי לפני ה׳: אנא ה׳, עשה עם עבדך כחסדך ואגורה באהלו עולמים. וגם אחלה פני כל יודעי דת, שיקראו בספרי וידרשו מלי ברבים בבתי כנסיות ובתי מדרשות, אולי יתעשת האלקים לי ויזכני שיעשו דברי פרות, ובכן נפשי תגיל בה׳. ואם אזכה לחזות בנועם ה׳ ולבקר בהיכלו, אשלם במיטבא לכל מאן דלמטי לי מנה הנאה. רעי, חנוני חנונין. ובפרט על יוצאי חלצי, זרעי וזרע זרעי עד עולם, חיובא רמיא עליהו לחבב דברי ולהשתדל ביתר שאת לדרשם ברבים ולשמור מאד ולעשות ולקים כל הנמצא כתוב בקנטרסי לכבוד יוצרם וכבוד הורם:

ה ואמת יהגה חכי, כי מכיר אני ערכי המך, פחות שבערכין, שאין אני ראוי להוכיח ואיני כדאי שיהיו נהנים ממני עצה ותושיה, ומה גם כי יגורתי מפני לעג השאננים וחוששני פן חס ושלום יתגלגל חובה על ידי, וכמו שכתבתי בפנים בערך ״אספה״, עין שם; אך זאת היתה לי תחלת המחשבה, כי צמאה ונכספה וגם כלתה נפשי לקים מה שכתוב (בראשית יח, יט): ״אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה׳ ״, וכמו שכתבתי בערך ״צוואה״, עין שם. ולכן עשיתי זאת, וטרחתי להדפיסו בסיעתא דשמיא, למען יעמד ימים רבים לזרעי ולזרע זרעי עד עולם, ואולי יחנני האלקים ויזכני שימצאו חן קנטרסי גם בעיני זולתם אנשי גילי, וילמדו בהם וידרשום לרבים, ויעשו עמדי חסד, וכמו שכתבתי בערך ״תוכחה״ בסופה, עין שם. ודעת לנבון נקל, שיש דברים שאין ראוי לדרשם בפני המון העם, וכן יש תיבות שראוי לדלגם לחוש לכבוד השומעים, שלא להזכיר ״עם הארץ״ וכדומה, וכבר ידי עשתה ציון בשני חצאי לבנה כזה () במקום שראוי לדלג הדורש ברבים, ומן המקומות שצינתי ישמע חכם ויוסף לקח לשאר מקומות שלא צינתי

ולשאר ספרים. כל ערום יעשה בדעת לפי המקום ולפי הזמן ולפי צורך שעה. יש מקום שאמרו להאריך, ויש מקום שאמרו לקצר. ומה טוב ומה נעים שהבא לדרש ברבים, בין בעל פה בין מתוך הספר, שיקדים לסדר הדרשה פעמים שלש בינו לבין עצמו, כמאמר רבותינו ז״ל. אפילו אם יודע בעצמו שחננו ה׳ לשון למודים, מצוה לשמע דברי חכמים, וימצא תועלת לעצמו שיברר שיחותיו ברור אחר ברור עד שיהיה דעת שפתיו ברור מללו ודברי פי חכם חן:

ו ואני טרם אכלה לדבר, הנה שפתי לא אכלא מלהודות לה׳ המטיב עם ברואיו על ידי שלוחיו אנשי חסד. הטיבה ה׳ לטובים המתנדבים בעם, אשר גמלו עמי חסד בגופם וממונם והיו לי מעיר לעזור ובאו לעזרת ה׳ בגבורים. אשרי שומרי משפט, עושי צדקה בכל עת, האנשים האלה שלמים, אחד המרבה ואחד הממעיט, להיות כי רבים הם לא אשא את שמותם על שפתי. הנה ברך לקחתי ברכת הדיוט קלה כמות שהיא, ואני תפלה: אנא ה׳, השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך ישראל, ישלם ה׳ לעושי הטובה הם ובניהם וטפם, ששון ושמחה ישיגו, פרי מעלליהם יאכלו, ברבות הטובה בעולם הזה טובה כפולה בבני סמיכי וחיי אריכי והון ועושר בביתם, יהי שלום בחילם שלוה בארמנותם, והקרן קימת לעולם הבא וצדקתם עומדת לעד. ואחי יעקב הי״ו גם הוא יגדל, יראה זרע של קימא, יאריך ימים וחפץ ה׳ בידו יצלח, אמן כן יהי רצון:

ז ועתה יגדל נא כח ה׳, ימין ה׳ רוממה ימין ה׳ עושה חיל, עוררה את גבורתך ולכה לישועתה לנו, וקבץ נפוצותינו והעלנו בשמחה אל ארצנו, וארמון על משפטו ישב כבראשונה. עשה לכבוד השכינה. מי שגאל את האבות יגאל את הבנים, אם לא בזכות ברחמים. הלוא כה דברי אנוש אדם מועט, מזער מהבל ימעט, הכותב וחותם בעיר עז לי סליסטרה יע״א, בשלהי חודש ניסן אתן, שנת אשריכם זורעי על כל מים (=תקפ״ד). יראה ה׳ והרבה להשיב אפו:

ח נא״ה אליעזר בכ״ר יצחק פאפו ס״ט

פרק א

א **אהבה להקדוש ברוך הוא** - אהבה להקדוש ברוך הוא אין מדה טובה הימנה, כי ממנה נמשך כל עבודת השם יתברך וכל היהידות. ואינו דומה עובד מאהבה לעובד מיראה. וכבר הרב ״ספר הברית״ העמיק, הרחיב והאריך לבאר שרש האהבה והיראה בטוב טעם ודעת. דברי פי חכם חן (קהלת י יב). אשרי אדם שוקד על דבריו. ולרגל המלאכה אשר לפני אבוא בקצרה ואכתב קצת הערות לעצמי ולאנשים אשר כגילי, כפי אשר למדתי מדברי הספר הנ״ל ושאר ספרים אשר ראתה עיני להיות לזכרון בין עיני, וה׳ אלקים יעזר לי על דבר כבוד שמו:

ב והנה אהבה להקדוש ברוך הוא היא אחת מתרי״ג מצוות, והיא מצוה תדירית, אשר ביד האדם לקימה בכל עת ובכל רגע על ידי זכירה, והיא מתקימת במחשבה והרהור בלבד, כי כאשר יתן אל לבו שראוי לאהב את ה׳ אהבה עזה, הרי זה מקים מצוה רבה. והנה אלו המצוות שמתקימות במחשבה לבד הם נקל לקימן, שהרי האדם אינו יכול לעמד בלתי מחשבה אפלו רגע, ואם חושב במחשבות זרות והרהורים רעים במקום לחשב באהבת האל יתברך ויראתו וכדומה, אין זה כי אם רע לב, שעוזב מקור מים חיים לחצב בורות נשברים (ירמיהו ב יג), ובמקום שיכול לעשות מצוה, שנוטל עליה שכר, פתאים עברו ונענשו. ולכן ראוי לאדם להתחזק ברב עז ותעצמות להרחיק כל המחשבות זרות והרהורים רעים ולחשב מחשבות קדושות אפלו ברצוא ושוב, ותכף שזוכר אשר לא טוב עושה, שחושב מחשבות זרות, יצטער ויברח לו וידבק בקונו כאשר יוכל:

ג והנה שני מיני אהבה הן האחת אהבה מחמת עצמו, כי יתן אל לבו כי דרך גבר לאהב את איש אשר יראה הנאה ממנו, אפלו הנאה מועטת, וכל שכן אם היא הנאה מרבה, וכל שכן אם נותן לו כל פרנסתו ודי מחסורו וגומל עמו חסדים טובים, אמור יאמר: במה אשלם לאיש הלזה, אשר עשה עמי חסד ומתנת חנם? אלו אחיה אלף שנים, לא אוכל שלם תודות לו; אם ישלחני למרחקים בחצי הלילה, אני חיב לשמע בקולו, לא אוכל להשיב פניו ריקם, כי הרבה אני חיב לו. ואם חברו הצילו מאיזה חלי או כאב גדול או מאיזה מום כבד וחסרון איבר יגדל אהבתו אליו, ואם הצילו ממות לחיים יגדל אהבתו יותר ויותר. וכזאת וכזאת כמה מדרגות יש לאהבה, גבוה מעל גבוה, ועל אחת כמה וכמה אהבה כפולה ומכפלת ראוי לאהב את הבורא, אשר כל הטובות שבעולם הן הבאות בידי שמים, הן הבאות בידי אדם כלם הם ממנו יתברך, כי הוא הנותן בלב ברואיו להיטיב אלו עם אלו, והרבה שלוחים למקום:

ד ואם עברו על ראשו רעות רבות וצרות, ונצול מהם, חיב לאהב לאל הפודה ומציל ועונה ומרחם בכל עת צרה וצוקה, וכל שכן וקל וחמר אם גמל הקדוש ברוך הוא עמו חסד, שעינו לא ראה רעה ונצול מן הרעות המעתדות לבוא עליו והמתרגשות לבוא בעולם, שנמצא שגבר עליו חסדו יתברך, ועל

זה אמרו (דברים רבה ב לז): כל הנשמה תהלל יה, שעל כל נשימה ונשימה חיב להלל, ויאמר נא ישראל במה נקדם ה׳ נכף לאלקי מרום (מיכה ו ו), אשר גמל עמנו טובות עד אין חקר ועד אין מספר, ובהיותנו עומדים ומכעיסים לפניו, לא כחטאינו עשה לנו ולא כעונותינו גמל עלינו. ואל יזוז ממחשבתו הנסח שאנו אומרים בשבח ״נשמת כל חי״: ואלו פינו מלא שירה כים וכו׳ ברעב זנתנו ובשבע כלכלתנו מחרב הצלתנו וכו׳, ויחשב בפרטי פרטות כמה וכמה טובות היטיב עמו מיום היותו ברחם אמו ומכמה רעות הצילו הן גלויות לו, הן נסתרות ממנו, על דרך שאמרו (נדה לא, א) (פסיקתא זוטרתא חקת כא, ט): אין בעל הנס מכיר בנסו, הן שבאו עליו ונצול, הן שהיו מעתדות ולא באו עליו על הכל חיב אדם לתן אל לבו ולאהב את בוראו אהבה עזה:

ה וכל הטובות האלו הבל המה נגד טובת הנפש, אשר היא טובה גדולה באמת, אין ערך אליה. על זאת ישמח ישראל בעושיו, אשר בחר בנו מכל העמים, ונתן לנו תורת אמת, וחיי עולם נטע בתוכנו, וקדשנו במצוותיו, ובחר בנו לשרתו ולברך בשמו, אשר באמצעות דברים אלו נזכה ונחיה ונירש טובה וברכה לחיי העולם הבא, אשר היא טובה גדולה, עד שאמרו (אבות ד, יז): יפה שעה אחת של קרת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה. וזה יחשב בהיותו עובד על מנת לקבל פרס, אבל כאשר יגיע למדרגת היות כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס (אבות א, ג), אז ישמח יותר ויותר על אשר זכה להיות עבד למלך רם ונשא, אים ונורא, אשר לגדלתו אין חקר, ובחר בנו מכל העמים ומכל צבא המרום, וחשק בנו ואוהב אותנו, ורצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות, וחפץ באהבתו עם היותנו אדם להבל דמה, זו טובה גדולה שאין כמוה לאשר יעמיק לחשב בגדלת הבורא, וכנגדו בשפלות האדם. מתוך כך יכיר וידע, כי טובה גדולה היא שבחר בנו וקרבנו לעבודתו, עד כי באמת אמרו (שם ד יז): יפה שעה אחת של תורה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא. וידמה בדעתו מה נעשה יקר וגדלה לאיש שפל אנשים. אשר המלך חפץ ביקרו ובחר בו לעמד לפניו לשרתו אף שהוא בשר ודם טפה סרוחה כמוהו, על אחת כמה וכמה כמה מעלות טובות למקום עלינו, עד מקום שאין יד שכלנו מגעת, גדל הטובות שגמל עמנו בוראנו, יוצרנו ועושנו:

ו ולפי האמת, מה שיש לשמח על טובות העולם הזה ועל ההצלות מן הרעות הוא, כי באמצעות החיים והטוב נוכל להגיע אל הטובה הגדולה, שהיא לעבד את בוראנו. וזו רעת המות והרע, שמונעים אותנו מעבד את בוראנו, שבלאו הכי דא ודא אחת היא; כי ימינו כצל עובר, והרעות והטובות של העולם הזה הבל המה, הבל הבלים הכל הבל, רק שאנו חפצים בחיים ובטוב באשר נראה לנו שהם מסיעים אותנו לעבודת השם יתברך שמו. וזה כונת אמרנו בשבח ״נשמת כל חי״ אחר אמרנו ״ואלו פינו מלא שירה כים וכו״׳: ״עד הנה עזרונו רחמיך״, רוצה לומר: זאת שמחתנו על כל הטובות והצלה מן הרעות על כי עזרונו רחמיך לעבודתך:

ז הנה כי כן, כל אחד ואחד לפי מה שעזרו הקדוש ברוך הוא לעבודתו כך חיב לאהב את בוראו על רב הטובה. שאינו דומה הטובה שיש לכל ישראל בכללות שנתן לנו תורת אמת, חקים ומצוות טובים לטובה שגמל למי שנתן לו כח ובריאות ויכלת מספיק וישוב והשקט ושלוה לעבודת השם יתברך שמו. ומי ששם חלקו מיושבי בית המדרש, נמצא שקבל טובה גדולה על האחרים; ומי שחננו ה׳ חכמה ודעת להתנהג במדות טובות וישרות ולהכיר בגנות האסורין והמדות רעות ולהתרחק מהן באפן שימצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם בהיותו עושה הישר והטוב, זו טובה גדולה רבה ויקירא עד אין חקר. כל קבל דנא חיב אדם לאהב את בוראו אהבה עזה לפי רב הטובה, ויכנע מאד לפניו, ויאמר: (בראשית לב יא) קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך. במה אקדם ה׳ ואשלם תודות לו. וכזאת וכזאת החי יתן אל לבו ויעמיק ירחיב במחשבתו מחשבות טהורות עד שיתלהב לבו ברשפי שלהבת אהבת הבורא. ונכתב עוד מזה בעזרת השם בערך ״שמחה״, עין שם כי אהבה ושמחה דבר אחד הוא:

ח ויש מין אהבה אחרת הבאה מצד השכל, והיא נקראת אהבת הרוממות. כי מי שיש בו שכל טוב, שמכיר מעלת האיש השלם ולבו חפץ בשלמות, אוהב את האיש השלם על שלמותו אהבה עזה; ועל אחת כמה וכמה שיש לאהב את הבורא יתברך, שהוא השלם האמתי בכל מיני שלמות בתכלית השלמות. אבל אהבה זו לא יתכן אלא בדומים, שחפץ בטוב והולך בדרך טובים, ולכן כל מה שירבה האדם לעסק בתורה ולקים מצוותיו יתברך כאשר הוא יתברך מקימם לפי שפקודי ה׳ ישרים וילך בדרכיו יתברך, כך תתרבה אהבתו אליו על שלמותו, וכל אשר ידיו תרפינה מן התורה ומן המצוות, כך יהיה נסוג אחור מאהבת הבורא, אם מצד שאין לו דמיון עם הבורא, ועוד שעוונותיו הן הם המסכים המבדילים בינו לבין אביו שבשמים, והם המקטרגים והמשטינים שמערבבין את מחו ברבות מחשבות עד שלא יזכר או לא יוכל להתמיד במחשבתו באהבת בוראו:

ט ומאחר דאנן יתמי דיתמי, דלונו מאד והרבינו טמאה ואשמה, וחטאתינו מונעים הטוב ממנו, ואין אנו יכולים לכון דעתנו ליראה ולאהבה את ה׳ הנכבד והנורא, הנה כי כן טוב לגבר שיקבע עתים לקרות מדי יום ביום או לפחות כפעם בפעם בספרים המזכירים היראה והאהבה וכדומה, כגון בספר הקדוש ״ראשית חכמה״ וספר החסיד של״ה וספר ״חובות הלבבות״ וספר ״הברית״ וכדומה. ובדברינו אלה אולי יש תקוה לקים במקצת מצות ״ליראה

ולאהבה", כי היראה נמשכת מן האהבה, כי לפי רב האהבה אם מפני הטובות שקבל ממנו ואם מפני רוממותו ושלמותו כך ירא מלעבר על רצונו ולהכעיסו ולצערו. גם מצות היראה היא מתקימת במחשבה לבד כמו שנכתב לקמן בערך "יראה". ומתוך מחשבת האהבה יהא נמשך מחמתו מחשבת היראה:

י ויכול האדם לעורר את האהבה ואת היראה מכל דבר גשמי וכדומה, כגון אם אוכל או שותה דבר שערב לחכו ותתענג בדשן נפשו בטיולים ושמיעת קול ערב ותשמיש המטה והרוחת מעות שעולה על גביהן וכדומה, יתן אל לבו אם כך אני אוהב זה הדבר, שהוא כלה ואבד הבל וריק, אשר בן לילה היה ובן לילה אבד, על אחת כמה וכמה שיש לי לאהב את הבורא, שהוא מקור כל האהבות והתענוגים וממנו תוצאות חיים וכל התענוגים. ויבריח דעתו מאהבת הדבר הגשמי וידבק באהבת קונו ואמור יאמר העבד: (שמות כא ה) אהבתי את אדוני; (שיר השירים ז ז) מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים; וכן כשיירא ויפחד מאיזה סבה מסבות מקרי הזמן, יתן אל לבו ויאמר: מה לירא מדבר זה אשר להבל דמה, יותר טוב לי אם את האלקים אני ירא. ותכף יחליפנה וימיר אותה רע בטוב, ויקבל שכר טיב ומצא כדי גאלתו:

יא וכשם שאמרנו שהשגת האהבה והיראה הכל לפי רב המעשה ולפי רב הלמוד בתורה ובספרי מוסר, כך לפי רב האהבה והיראה ירבה אהבת התורה והמצוות. כי האהבה נכרת בעשית רצון אהובו בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו. מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה (שה"ש ח ז). ולפי רב האהבה מטריח עצמו אפלו בטרדה גדולה, ויטה שכמו לסבל על כבד ימים רבים, ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו את בוראו, כמו שעושה באהבת הממון ושאר אהבות. ודיו לאדם שיאהב את התורה והמצוות כאהבת הממון, אהבת אשתו ובניו וכדומה. הלואי תהא כהנת כפנדקית; ובזה יודע אפוא אם הגיע למדרגת אוהב את בוראו כאשר יהיה שש על אמרתו כמוצא שלל רב (תהלים קיט קסב), ויקפיד על אבוד הזמן אפלו רגע מבלי לעסק בתורה ובמצוות כאשר יוכל יותר מאשר מקפיד על אבדת הון עתק, כי יקרה היא מפנינים וכל חפצים לא ישוו בה (משלי ג טו). ובאמת אמרו (אבות ו, ב): אוי להם לבריות מעלבונה של תורה; שאין לך עלבון גדול מזה ממי שיכול להרויח רוח גדול ולעשות נחת רוח ליוצרו, ואינו חושש. ואם עוסק בשחוק ושיחה בטלה, עליו הכתוב אומר (ירמיה ב יג): אתי עזבו מקור מים חיים לחצב להם בארות נשברים. אשרי אדם שומע להיות מחשב שכר מצוה, שעושה בה נחת רוח ליוצרי, כי יפה שעה אחת של תורה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא. וביותר צריך לזרז במקום שיש חסרון כיס, שלא יהא אוהב כסף יותר מאהבת הבורא. וכל המניח עבודת בוראו מעסק בתורה או בשום מצוה הבאה לידו מפני סבת דבר מה, נמצא שאוהב אותו הדבר יותר מן הבורא, וכדי בזיון וקצף. ובכל מה שעוסק מעניני העולם הזה יחשב על התכלית שעוסק באותו דבר כדי שיהיה לו עזר לעבודת האל יתברך שמו, וכל מעשיו יהיו לשם שמים על דרך הכתוב (משלי ג ו): בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחתיך. זה כלל גדול בתורה, כי מתוך כך לא יצא מן השורה וישקל בפלס כל מעשיו במדה במשקל ובמשורה, ונמצא שכל ימיו רק עסוק על התורה:

יב ויש הרבה מיני אהבות שמטלות על האדם, וכלן נמשכות מאהבת הבורא. זה יצא ראשונה. ואחריה:

פרק ב

א אהבת עצמו - כי טבע הוא באנוש שהטביע בו הבורא, שיהא אוהב את עצמו, ואדם קרוב אצל עצמו ואוהב את עצמו יותר מכל העולם ומכל דבר שבעולם, כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו. אבל יש רעה חולה, רעת היצר הרע שאוחז שמורות עינים ועושה את האדם שיהא כחולה וכשכור אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו, וגורם רעה לעצמו, מנפש ועד בשר יכלה באפן שאין שום שונא בעולם יכול להרע לו כמעשהו ממנו, וזה שטות גדול. ובאמת אמרו (סוטה ג א): אין אדם חוטא אלא אם כן נכנס בו רוח שטות. שמי שהוא שוטה, לפעמים יביאהו שטותו להיות מאבד עצמו לדעת, רחמנא לצלן. ומי שיש לו מח בקדקדו יתן אל לבו, שראוי לאדם לאהב את עצמו גופו ונשמתו אליו יאסף שכר טוב בעמלו, שתתענג בדשן נפשו ואף בשרו ישכן לבטח:

ב ולפי השכל הישר ראוי לאדם לאהב את גופו יותר מממונו, וטוב פת חרבה בשלוה ומנוחה מהון יקר נפיש בטרחא (משלי יז א). ואם הרחיב ה' את גבולו, יתן לכסף מוצא להמציא מרגוע לגופו, ולא יהא עמל בעולם הזה על בצע כסף, אלא אם יש לו ייטיב לגופו, ויהיה גומל נפשו איש חסד, ובלבד שלא יהא בסובאי יין, בזוללי בשר, אוכלים למעדנים, מרבים בטיולים ימים ולילות, מרבים במשגל כתרנגולים, כי כל אלה מנפש ועד בשר יכלו, כאשר יתבאר עוד במקומו. ועל הכל צריך שמירה מן הכעס, שהרי אמרו (קהלת יא י): הסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך:

ג ומי שאינו נשמר מכל דבר המזיק לגופו, נמצא שהוא אויב לעצמו ומבקש רעתו ועתיד לתן את הדין, שאם החובל באחרים עברה היא בידו, על אחת כמה וכמה החובל בעצמו, ועוכר שארו אכזרי. ועל אחת כמה וכמה צריך לשמר עצמו במקום דאיכא אפלו ספק ספקא של פקוח נפש, ואם מכניס עצמו

למקום סכנה על הנאת ממון, נמצא שממונו חביב עליו מנפשו, ואם עושים לו נס, מנכין לו מזכיותיו, נמצא שמוכר זכיותיו ורב טוב הצפון לו לעולם הבא, מתן שכרן של מצוות, על ממון כל דהוא, שהוא כלה ואבד וגם ענוש יענש, וכדאי הוא להתחיב בנפשו על דעבר אמימרא דרחמנא שהזהיר: השמר לך ושמר נפשך מאד (דברים ד ט), ונשמרתם מאד לנפשתיכם (שם טו). לכן לא יעמד אדם במקום סכנה, כגון בדרכים שהם מסכנים או דרך ימים ונהרות, אלא אם כן הוא מכרח בהכרח גמור משום כדי חייו, ויוליך עמו אנשים מזינים ללוותו כדי למעט הסכנה על פי דרך טבע. ואם יכול לילך דרך יבשה, לא ילך דרך ימים ונהרות, שהם יותר מסכנים. ולפי מה שהיא הסכנה, כך אם עושים לו נס מנכין לו מזכיותיו. ולכן כל מה שיוכל למעט הסכנה על ידי ממון או טרחה יתרה, הרי זה זריז ונשכר, והשבח יתר על ההוצאה, ומצות ונשמרתם מאד שמקים כדאי היא שתגן להצילו מכל צרה ולהניח ברכה אל ביתו, ויהיה שלם בגופו שלם בממונו (ונכתב עוד בזה לקמן ערך "שמירה"):

ד ועקר אהבה שיאהב את עצמו גופו ונשמתו צריך שיהא נמשכת מאהבת בוראו, כמו שאדם אוהב את כלי תשמישו ומקפיד עליהם שלא יטנפו ולא ישברו מפני שאוהב את עצמו ורוצה להשתמש בהם, כך יקפיד על גופו ונשמתו יותר ויותר שלא יטנפו ולא ישברו, שהם כלי שרת לשרת בהם לפני האדון ה׳. וזה יהיה כל כונתו בשמירת גופו ונשמתו, ויכלכל דבריו במשפט, וה׳ יהיה בעזרו והיה אדירו:

פרק ג

א אהבת הבנים והבנות - אהבת הבנים והבנות גם כן הטבע מחיבו מאחר שהם עצם מעצמיו ובשר מבשרו, ואפלו עורבא בעי בני. אבל צריך לזהר שלא תהא אהבה מקלקלת השורה, שלא ליסר בנו ולהרבות לו געגועין וחבה יתרה, וכבר אמר שלמה בחכמתו (משלי יג כד): חושך שבטו שונא בנו, ואוהבו שחרו מוסר. ועקר האהבה היא אהבת הנפש, ונכלל בזה אהבת עצמו, כי ברא מזכה אבא, וכתיב (שם כט יז): יסר בנך ויניחך ויתן מעדנים לנפשך. לכן יזהר האדם להתנהג עם בניו בתוכחת מגלה מאהבה מסתרת, הכל לפי מה שהוא הבן: בקטנותו אולת קשורה בלב נער, שבט מוסר ירחיקנה ממנו (שם כב טו); אבל יזהר האב שלא להתאכזר על בנו ולהכות אותו בכעסו מכה טריה מכת אכזרי, רק בנחת ינהלנו וברחמים יכנו על הרגלים, לא במקום שיכול לעשות בו מום כגון בין העינים. וכשהוא יותר גדול תחת גערה במבין (שם יז י). וידוע (מו״ק יז, א) שהמכה בנו גדול עובר משום לפני עור וכו׳, ולא גדול גדול ממש, אלא לפי מה שהוא הבן ולפי מדותיו. וכשהוא יותר גדול, שאינו מקבל גערה לשון רכה תשבר גרם (משלי כה טו). ולא יקל בכבודו בפני אחרים למען לא יבאיש את ריחו. ויותר צריך לזהר במה שהזהירונו רבותינו ז״ל (שבת י ב), שלא ישנה לבן בין הבנים, כי קשה כשאול קנאה (שיר השירים ח ו). הכלל הוא: לפי דעתו ומדותיו של בן, האב צריך להתנהג עמו באפן שלא יחטא, ואם יחטא לו ימהר למחל לו לבל יענש בנו בסבתו, ולא ידקדק כל כך עמהם, ולפעמים יעשה עצמו כחרש לא ישמע וכאלו אינו רואה, ולפעמים יבטל רצונו מפני רצונם. וזה כלל גדול הרוצה לזכות את נפשו ונפש בניו אחריו:

ב והעקר לעשות נחת רוח לפני אבינו שבשמים, ישתדל בכל עז ותעצומות ללמד את בניו תורה. ומה טוב חלקו ומה נעים גורלו אם יהיו בניו תלמידי חכמים! ישמח האיש ביוצאי חלציו בעולם הזה ובעולם הבא. ולפחות ימסר נפשו להשתדל בכל נפשו ובכל מאודו לבל יהיו בניו עמי הארץ, כי רבה רעת עם הארץ באין מבין. כי יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות. ואין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד (אבות ב, ה). ואם לא יוכל לזכות לכל בניו לכתרה של תורה, לפחות יהיה לו בן אחד בין הבנים תלמיד חכם שתורתו אמנותו. וישפך נפשו לפני ה׳ שיהיו בניו בעלי תורה, שלמים במדות ובדעות. וגם יתענה לפעמים על זה, כדי שלא יהיו חטאתיו מונעים הטוב מבניו. וביותר צריך האדם לפקח עיניו על בנותיו, כי לא ידע האדם מה יהיה מנת חלקן, לכן יזהר להרחיקן מכל מדות רעות, וללמדן כל מיני מלאכת נשים, ולהרגילן במעוט שנה ובכל מדות טובות, וליעצן בעצות טובות איך תתנהג עם בעלה בדרך הישר והטוב באפן שתמצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ובעיני בעלה:

ג וכל ערום יעשה בדעת, ועיניו תחזינה מחשבות ילדיו ותחבולותיהם, ולו בכח יגבר להרחיק בנו מהיות איש יודע ציד. ומדבר שקר ירחיקנו, כי האמת יסוד בנין. ויתאמץ להרחיק בנו מדבר נבלה ומלהוציא מפיו שבועה, וכן ירחיקנו מכל נדנוד אסור ומן הכעור ומן הדומה לו, ובפרט מחטאות נעורים צריך שמירה יתרה ודעת וזהירות וזריזות. ואל יאמן בבניו ואל יבטח לומר: לא ירד בני בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד, כי אין אפוטרופוס לעריות (כתובות יג, ב, חולין יא, ב). וכל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו (סוכה נב, א), והרבה ילדות עושה, והרבה חברים הרעים עושים (סוטה ז א במשנה). ולכן יאזר חיל להרחיק בניו מן החברותא ככל הבא לידו ולהשתדל עליהם בכל עז שילכו בדרך טובים וארחות צדיקים ישמרו (משלי ב כ). זהו עקר צער גדול בנים, ולפם צערא אגרא (אבות). ישמח ביוצאי חלציו בעולם הזה, ותגל נפשו לעולם הבא:

ד וגם אהבה זו צריך שתהא נמשכת מאהבת המקום, שישתדל להיות מרבה לקבץ פועלים למקום, כי זה כל פרי הבנים והבנות שיהיו עושים רצון קוניהם, שאר יהיו בנים לא אמון בם (דברים לב כ) ההעדר טוב ממציאות הרע. לכן זה יהיה כל מגמתו באהבת בניו לקים מצות בוראו לעשות נחת רוח ליוצרו:

פרק ד

א אהבת איש ואשה - אהבת איש ואשה הוא דבר שבחובה שיהא ביניהם אהבה עזה. ונתחיל באהבת איש לאשתו, כי ידוע מאמר חז"ל שאמרו (יבמות סב, ב), שחיב לאהבה כגופו ולכבדה יותר מגופו. אפס כי לא ימנע באהבתו אותה מעבודת השם יתברך. וכבר הזהיר התנא (אבות א, ה) אל תרבה שיחה עם האשה. באשתו אמרו, שכל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה וסופו יורש גיהנם. ואמרו רבותינו ז"ל (ב"מ נט, א): ההולך אחר עצת אשתו נופל בגיהנם. אי לזאת כל ערום יעשה בדעת, וכמו שאמרו (סנהדרין קז ב), שתהא שמאל דוחה וימין מקרבת. ועקר האהבה היא אהבת הנפש, ועליו מטל להוכיחה בנעם שיח, ולהדריכה בדרכי הצניעות, ולהרחיקה מלשון הרע וכעס וקללות והזכרת השם לבטלה וכהנה סדר נשים סדר נזיקין, ולהזהירה בדקדוקי המצוות, ובפרט בכל תפלות וברכות הנהנין ושמירת שבת וכדומה. ומה טוב ומה נעים ללמד לה דברי מוסר ולהגיד לה דברי חז"ל בכל הענינים הנוגעים לה וחמר שבהן, כי אז יחרד לבה ותזהר יותר מן האיש:

ב והנה לא צריכא למימר למי שהיתה לו מה' אשה משכלת ומצא אשה טובה, כי בודאי חוט של חסד משוך עליה וחביבה על בעלה. אמנם ביותר צריך לזהר גברא דנפל בחלקה גרמא בישא, אשה קשה, הוא עומד בנסיון גדול וצריך חזק להתנהג עמה בשלום ורעות לכבוד השכינה, כי הדברים עתיקים. ויתן אל לבו כי בארזים נפלה שלהבת (מוע"ק כה, ב) עד שאמרו (יבמות סג א): דינו שמצילות אותנו מן החטא קלות, ואמרו אנשי: אשה שערה ארך ודעתה קצר, לכן ממנו צריך שיבוא השכל. ואם עוברת על דעתו ומכעיסתו, ישמר רוחו לבל יכעס עליה, ואין צריך לומר לבזותה ולקללה ולהכותה, חלילה וחס, כי זה מנהג בורים וריקים ופוחזים, ונפשו הוא חובל, רק בפה רך וחך מתוק יוכיחנה, ועל כל פנים על יסבל ויהיה עלוב ולא עולב, ויקבל עליו דין שמים בשמחה, כי מה' אשה לאיש. ולפי מאמר רבותינו זכרונם לברכה (עירובין מא, ב), שאמרו, שמי שיש לו אשה רעה אינו רואה גיהנם, היה ראוי לבקש אשה רעה אם היה יכול לעמד בנסיון לפי חמר דין גיהנם, וכיון שעומד בנסיון לא יירש תרתי גיהנם, אלא יקבל באהבה ויקבל שכר טוב בעמלו:

ג וגם צריך להתחזק לעורר את האהבה למען לא יהיו בניו בני שנואה, חס ושלום, ולפום צערא אגרא (אבות). והגדר למנע דברי ריבות מביתו הוא שלא לדקדק כל כך בהוצאות הבית על כל פרוטה ופרוטה, כי קשה כשאול אשה רעותה קנאה. לכן איש אשר כברכתו ירבה כבוד ביתו דבר בעתו, ויפיס את אשתו, כי אין הברכה שורה בתוך ביתו אלא בשביל אשתו (ב"מ נט א), וגדול שלום הבית עד שהתר למחק השם הגדול לתן שלום בין איש לאשתו (נדרים סו, ב). לכן לו בכח יגבר איש להעביר רעה מביתו ולהשרות שכינה בביתו:

ד ומכלל האהבה שלא ירחיק נדד בדרך רחוקה זמן וזמנים, כי מלבד שהוא גורם רעה לעצמו, כאשר נבאר בערך "מחשבה" בסיעתא דשמיא, עוד בה צערא דגופא לאשתו, כי עזה כמות אהבה (שיר השירים ח ו), ובהפרד ממנה בעלה היא עניה צוער"ה, חיי צער תחיה. ולפחות יזהר לפיסה בדברים באגרת שלומים למרס בדם האהבה, ואשר תשיג ידו הן ישלח איש כפעם בפעם מתנות וחפצים להחיות לב נדכאים ולשמח את נפש אשתו ולהפיג צערה, ולמצוה רבה תחשב אם מעט ואם הרבה:

ה וביותר יגדל החיוב על האשה לאהב את בעלה ולכבדו כמלך בגדוד ולירא ממנו ולמלאת חפצו ורצונו בכל כחה, וכל מגמתה ודעתה צריכה להיות, להשתדל לרדת לסוף דעת בעלה ולדעת מה חפצו, ולעשות רצונו כרצונו למען תמצא חן בעיניו. ועקר האהבה היא אהבת הנפש תמסר נפשה לסיעו בעבודת השם יתברך שמו, כי זה חלקה. ובמתק שפתיה תדבר אליו אם צריכה להדריכו בדרך טובה, ולנחמו בעת צרתי. ותקום בעוד לילה לעררו ולעבדו שכם אחד לעבודת השם יתברך שמו, ואין צריך לומר שתזהר בכל עז שלא להיות גרמא בנזיקין שיתבטל מעבודת השם יתברך שמו בעבורה, חס ושלום, כי האשה ההיא תשא את עונה. מה אדבר, כי לא כל הדעות שוות, רק הכל לפי מה שהוא אדם צריכה להתנהג עמו לפי מדותיו בחן ושכל טוב כדי שיהא זווגן עולה יפה באהבה ואחוה. חכמות נשים בנתה ביתה (משלי יד א), ואשה יראת ה' היא תתהלל (שם לא ל). כי מלבד שצריכה להיות צנועה, כל כבודה בת מלך פנימה (תהלים מה יד), למען לא תחטיא את האנשים בעינא ולבא, וצריכה להיות מתקשטת לבעלה וזהירה בנקיות וטהרה ובסדר ההוצאה למען לא יחטא בעלה בהיות נותן עיניו באחרת, אך גם זאת מעשיה יקרבוה ותהי נושאת חן בעיני בעלה:

ו והנה אשה אשר בחיק ירא אלהים תנתן ומה גם אם תמצא תורה וגדלה, הא ודאי פשיטא שתכבדנו ותאהבנו אהבה עזה, אמנם ביותר צריך לזרז לאשה שנפל בחלקה איש קשה במדותיו ובדעותיו, נבזה וחדל אישים, חסר כל טוב לא משום זה יקל כבודו בעיניה ותבוז לו בלבה, חס ושלום, רק על כל פנים תזהר בכבודו, כטוב כחוטא, כנקלה כנכבד, כי דבר המלך מלכו של עולם עליה, ומה לה בהדי כבשי דרחמנא, כי אלקים מושיב יחידים והוא מזוג זווגים, על כן כל מה שמטל עליה לעשות, תעשה. הא למה זה דומה, לאיש אשר המלך חפץ ביקרו ועשאו משנה למלך, שכל העם חיבים לנהג בו כבוד אפלו אם הוא איש צרוע או זב כן הדבר הזה. וכאשר תזהר האשה במצות נדה חלה והדלקת הנר, כן תזהר בכבוד בעלה, כי כן צוה לה המלך, ויגדל שכרה כאשר מעשיה מוכיחים שעושה הדברים לשם פעלם ומקימת גזרת מלכו של עולם. ואמרו רבותינו ז״ל (תנדא׳ ר ט): אין לך אשה כשרה בנשים אלא מי שעושה רצון בעלה. וכל הנשים תוסרנה ממעשה שהובא בש״ס (נדרים סו: ב) גבי בבא בן בוטא באותה אשה שחלקה כבוד לבעלה והכתה על ראש בבא בן בוטא על שעשתה רצון בעלה. על כן כל הנשים יתנו יקר לבעליהן למגדול ועד קטן (אסתר א כ):

ז ויש נשים חסרות מדע, שעושות מריבה עם בעליהן על צרכי הבית שאינו מביא, והוא שטות גדולה. ממה נפשך: אם הבעל עני ואין ידו משגת דיו צערו ודחקו ובשתו וכלמתו, שמתביש לגלות לאשתו שאין ידו משגת. וצריכה האשה להיות בעלת שכל ולא תוסיף צער על צערו, אלא אדרבא, תנחמהו בנעם שיח שפתותיה ותאמר לו: אל תצטער על חסרון כיס, כי לא יזנח לעולם ה׳ ויבואו ימים אשר יש בהם חפץ, שנשבע לחם ונהיה טובים, או יהיה נחת שלחננו מלא דשן לעולם הבא, כי לא כל אדם זוכה לשתי שלחנות, והעולם הזה הבל וריק, יקום אבי אכל בשמחה לחמך, כי גם על הלחם לבדו יחיה האדם. וכהנה דברים טובים תדבר לו בחן וחסד, עד שיהא שמח ויתן הודאה על חלקו, גרמא טבא דנפל בחולקיה:

ח ואם הרחיב ה׳ את גבול בעלה ואף על פי כן הוא מקמץ בצרכי הבית או מאחר להביאם מחמת איזו סבה מה אכפת לה את אשר הביא תתן לפניו ויאכל. האם יוכל לומר לה למה לא עשית לי מטעמים כאשר אהבתי, תאמר לו מאין לי לעשות את אשר לא הבאת. ואם על מלבושים ותכשיטין ותענוגות בני אדם עושה מריבה, גם זה הבל ורעות רוח, כי טוב פת חרבה ושלוה בה (משלי יז א). ואם השם הגדול שנכתב בקדשה התר למחק מפני שלום הבית (נדרים סו, ב), על אחת כמה וכמה שצריכים איש ואשה למחל ולבטל רצונם מפני שלום הבית. וצריכה האשה לחוש שמא בעלה אינו כל כך אמיד כפי שחושבת היא ואין רצונו לומר לה שאין ידו משגת, שחושב שבזה מתרע מזלה, וכדומה טענות מספיקות שיש לו שלא למלאת רצונה. לכן לא תדחק את השעה ולא תעבירנו על דעתו להרבות בהוצאה על כרחו שלא בטובתו. וכן צריכה האשה לחוש כשבעלה כועס עליה על לא דבר, שמא היה לו שום צער בשוק ומרב שיחו וכעסו דבר עד הנה, כדאמרי אנשי: יכול או לא יכול עם אשתו מתקוטט. וצריכה לסבל, ולא תכעיסנו ולא תצערנו יותר:

ט וזה כלל גדול, כי יהיה ריב בין אנשים או בין איש לאשתו, והאחד היה פוטר מים ראשית מדון (משלי יז יד), ויצא מן השורה ופער פיו לבלי חק, לו בכח יגבר שכנגדו שלא להשיבו דבר בשעת כעסו מטוב עד רע, אלא ימתין עד יעבר זעם, ואחר עבר יום או יומים אז יוכיחנו על פניו בשלום ובמישור ובלשון רכה, ויאמר לו: מדוע ככה עשית? מה פשעי מה חטאתי כי דלקת אחרי וכעסת עלי גם כעס על לא חמס בכפי? הייטב בעיני ה׳? וכדומה דברים טובים. עושה זאת אוהב שלום ורודף שלום, והיה שלום בחילו שלוה בארמנותיו. הן הם מקימי עולם. כמאמר רבותינו ז״ל (חולין פט א) על פסוק (איוב כו ז) תולה ארץ על בלימה, שהעולם מתקים על מי שבולם פיו בשעת מריבה, כי בזה יהיה המחלקת עקר שאינו מוליד:

י ואשה אשר נפל בגורלה איש רע ובליעל, מכה ומקלל, דורס ובועל תקבל עליה דין שמים, ותסבל ולא תבל לכפר על נפשה, כי טוב שכרה לעולם הבא. ואשת חיל אשה משכלת לא תגלה חרפת בעלה ורע מזגו וטבעו לבריות, וקולה לא ישמע, למען לא יתבזה בעלה ולא יוסיף לשנא אותה על אשר גלתה את חרפתו, כי אז יעשן אפו, וחמתו בערה בו, ויוסיף להכותה על אלה מכה רבה, וכל שכן שלא תגלה לאביה ואמה ואחיה שום דבר מרעתה ודחקה וצערה, כי מה בצע לה בצער אביה ואמה ואחיה, שיצטערו צער בנפש, עוד שאש תוקד בקרבם על צרת הבת, ויצאו לקראת נשק, ויעשו מריבה עם בעלה עד שתהא שלהבת המחלקת עולה, והאשה ההיא תשא את עונה, ואוכלת פרות בעולם הזה, שתהא שנואה מבעלה ויוסיף להרע לה על אשר גלתה דברים שבינו לבינה:

יא ולכן אביה ואמה וקרוביה, אם דעת ותבונה בהמה, אף אם הגד להם רעת הבת כי רבה, יעשו עצמם כאלו לא ידעו כלל, ויקבלו את בעלה בסבר פנים יפות לטובת בתם. ואף אם ירצו להשמיע קולם ולהוכיחו על פניו, יבקשו אפן להראות כאלו הקול נשמע מן השכנים, ששמעו בעד החלון, וכדומה. והיותר טוב שלא תגלה כלל כמו שאמרנו, כדי שלא לצערם ושלא ישנאו אותו בלבם, אלא תהיה ככלה שנמצאת שלמה בבית חמיה ורדופה לילך להגיד שבחה בבית אביה, ותאמר להם שהכל טוב לה בביתה, ולמצוה תחשב לה שתשמח לב אביה ואמה וקרוביה, וראויה היא שתגן לתן לה אחרית

טוב. ויותר שתוכיח אותו היא בעצמה בעת רצון בנעם שיח, בחן וחסד, בודאי עושים פרות יותר, כי באמת אמרו (משלי כה, טו): לשון רכה תשבר גרם. וגם תשפך נפשה לפני ה׳ מדי יום ביום, אולי יחנן ה׳ לה ותפלתה תעשה פרות להחזיר את בעלה לדרך טובה, והיא גם היא תמצא מנוחה:

יב ומכלל אהבת אשה לבעלה הוא, שתתפלל עליו לפני ה׳, כי תפלת האשה מתוך שלבה רך ודמעתה מצויה, אם צועקת היא אל ה׳ מתוך קירות לבה בודאי תפלתה תעשה פרות. וכן צריכה האשה להתפלל על בניה, כי בשלום בעלה ובניה יהיה לה שלום, ומי יחוס עליהם יותר ממנה. (ואם יהיה אלקים עמדי ואסדר קנטרס סדר נשים כאשר עם לבבי, אכתב גם תפלות שיכות לנשים בסיעתא דשמיא.) כל קבל דנא תזהר ותשמר האשה שלא למסר דין על בעלה ושלא להוריד עליו דמעות, דנהי שעליו מטל יותר לזהר כמאמר רבותינו ז״ל שאמרו (ב״מ נט, א): לעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו, שמתוך שדמעתה מצויה אונאתה קרובה לבוא פרענות על המאנה אותה ומצערה, אבל גם היא תתן אל לבה, שאם רעה תבוא על בעלה, חס ושלום, היא נוטלת חלק בראש ונפשה היא חובלת. וכל העם ישמעו ויראו ממעשה שהובא בש״ס (כתובות סב, ב) באשת רב פלוני, שהיתה מצפה אל בעלה שיבוא מן הדרך, ואחר ולא בא, והורידה עליו שתי דמעות מתוך צערה, ותכף מת בעלה על ידה, אף על פי שהוא לא עשה עמה רעה ולא נתכון לצערה. וכמדמה שיש רגע באפו שגורם שימות האדם על סבה קלה, רחמנא לצלן. לכן יחרדו בנים שלא לצער נשותיהם, ותאחזמו רעד לנשים שלא להוריד דמעה על בעליהן, כי אם לבקש רחמים עליהן. הן אלה קצות דרכי הישר לאיש ואשה שזכו, ישמע חכם ויוסף לקח. וכבר יש בספר ״שבט מוסר״ למורנו הרב אליהו הכהן, זכרונו לברכה, פרק א׳ בסדר הנהגת איש ואשה, יעין שם, וכה יעשו וכה יוסיפו להתנהג זה עם זה בדרך טובים על פי מדותיהם, למען תהיה שכינה שרויה ביניהם בהיות שלום באהליהם:

יג ומצוה זו מטלת על אביה ואמה של האשה ליעצה קדם נשואין ואחר כך, שתעשה כדברים האלה וכזאת וכזאת, ושתזהר מאד בכבוד בעלה וכבוד חמיה וחמותה ואחים ואחיות של בעלה ונשי אחים ובעלי אחיות וכל קרוביו לכבוד ה׳ שצוה עליה שתזהר בכבוד בעלה, וכל מה שתכבד את קרובי בעלה עבידת ניח רוחא לבעלה, ותמצא חן בעיניו, ולמצוה יחשב לה. וכבר מלתא אמורה, שאין צריך לזרז להיות אוהב שלום ורודף שלום אלא למי שהשלום בורח ממנו ויש לו טענות מספיקות לעשות ריב ומדון, עליו המצוה הזאת להיות רודף שלום לכבוד אדון השלום. אבל צריך לזרז את האשה שלא תקל ראש ולא תרבה שיחה ושחוק וקלות ראש וכל שכן שאר קריבות דעת עם קרובי בעלה, אלא תהיה בבית חמיה כבודה וצנועה מבית ומחוץ, ולא תחטיא לשום אדם, כי על עברות כאלה נשים מתות ילדות או יולדות בנים משחיתים או בנים ובנות מתים כשהם קטנים, אבל הנזהרים זוכים לזרע אנשים, כשרים וקדושים, ויגיעו להיות ישישים, שמחים וששים:

פרק ה

א אהבת לומדי התורה ויראי השם וחושבי שמו - אהבת לומדי התורה ויראי השם וחושבי שמו גם היא נמשכת מאהבת המקום, כי מי שיש לו אוהב נאמן הוא אוהב גם את בניו ובני ביתו. ועוד כיון שיש לו אהבה עזה עם אוהבו ומבקש טובתו בכל נפשו ובכל לבבו, כל העושה טובה ונחת רוח לאוהבו הוא אוהב אותו. ועוד שכבר אמרנו שהשכל מחיב לאהב את איש חמודות, שלם במדות ובדעות, כל שהוא בדומה לו בעל חמודות או אוהב את השלמות אף אם אינו בו. הנה מכל אלו הטעמים ראו לעורר את האהבה ללומדי התורה וליראי ה׳ וחושבי שמו (מלאכי יג טז), שיהיו חביבים כבבת עינו. והנה שכרו אתו, כמאמר רבותינו ז״ל שאמרו (שבת כג ב): מאן דרחם רבנן, הוין לה בנין רבנן. ועקר האהבה היא בלב, אבל צריך שתהא נכרת גם כן במעשה, שאם הרחיב ה׳ את גבולו, יהא מחזיק ביד לומדי התורה בכל נפשו ומאדו, ויהיה עושה ומעשה; ואם אין ידו משגת, על כל פנים יעשה בגופו גדול שמושה כל אשר בכחו באפן שיהא בלי טרדא עומד על המשמר על התורה ועל העבודה, וגדול המעשה, וכמו שנכתב עוד בזה לקמן, ואין צריך לומר שצריך שישמר נפשו מאד שלא לצער תלמיד חכם ושלא ימצא שום תלמיד חכם מקום קפידא עליו, וכבר הזהיר התנא (אבות ב, י, תנחומא יתרו יב): הוי מתחמם כנגד אורן של חכמים, והוי זהיר בגחלתן שלא תכוה וכו׳:

ב ואם גדול חיוב האהבה לתלמידי חכמים אפלו אינם קרוביו, שהכל כקרוביו, על אחת כמה וכמה אם התלמיד חכם הוא קרובו ממשפחתו שחיב לאהבו יותר ויותר, וחובה מטלת על אחיו וכל קרוביו להחזיק בידו ביתר שאת ויתר עז שיעמד על המשמר על התורה ועל העבודה. וזאת תהיה להם לתהלה לשם ולתפארת, ובזה עושים כבוד לאביהם שיהיה לו ניח רוחא על ידי בנו התלמיד חכם, וגם הם יקחו חלקם, זה חלק איש מכל עמלו אשר יעמל, ונמצא שעושה חסד עם המתים ועם החיים. לכן אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה (ישעיהו נו ב). עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאשר (משלי ג יח):

ג אמנם לא מפני שאדם מספק צרכי התלמיד חכם יקל בעיניו, חס ושלום, ואל יחזיק טובה לעצמו שהוא זן ומפרנס אותו, כי חלקו מנח בתוך נכסיו, כמו שאמרו על הפסוק (שמות כב כד): את העני עמך, ושליחותה דרחמנא הוא דעבד, ולא עוד אלא שיותר ממה שעושה העשיר עם העני עושה העני עם העשיר, שזוכה בעבורו לעולם שכלו טוב, כמאמרם ז"ל (רות"ר ה ט, ויק"ר לד ח) על פסוק (רות ב יט) האיש אשר עשיתי עמו היום בעז לכן יזהר בכבודו. וגם התלמידי חכמים צריכים לזהר בכבוד אחיהם העשירים, המהנים אותם ומחזיקים בידם. שאם אמרו (עירובין פו, א), שרבי ורבי עקיבא היו מכבדים את העשירים אף שלא היו צריכים מהם, כל שכן מי שצריך להם ונהנה מהם דחיובא רמיא עלה שלא להיות כפוי טובה ולכבדם קצת ולטרח קצת עליהם למעבד להו ניח רוחא, וחבה יתרה יהא נודעת להם, וילמדו אליהם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון (שמות יח כ) בנעם שיח ולשון חבה, טובה תוכחת מגלה (משלי כז ה) מאהבה, וישתתפו בצרתם לנוד להם ולהתפלל עליהם, ותמיד תהיה תפלתם עליהם למען ישכילו בכל אשר יעשון, ובכל תורתם ומעשיהם הטובים יכונו גם עליהם. וכזאת וכזאת ישמע חכם ויוסף לקח (משלי א ה), ויעשה באפן שימצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם:

פרק ו

א אהבת רעים - ידוע הדבר כמה גדלה מעלת אהבת רעים, עד שאמרו רבותינו ז"ל (ירושלמי נדרים פ"ט ה"ד) ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה, ופרשוה רבותינו ז"ל (שבת לא, א), דרצונם לומר דעלך סני לחברך לא תעבד. והנה לפי גדל הטובה, כך יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום, עד שבעוונותינו בעון שנאת חנם חרבה עירנו ושמם מקדשנו וגלינו מארצנו, ועדין השטן מרקד בינינו לשטננו, איש לבצעו פנה ואינו חושש לתקלת חברו, ויש שהוא שמח לאיד, ויש שבשביל הנאה כל דהוא איש את רעהו חיים בלעו. אוי לעינים שכך רואות כי עינינו תכלינה אל צפיתנו צפינו לישועה, ומושיע אין כל עוד שמדה זו מצויה בינינו. לכן צריך להתחזק לעורר את האהבה. ופרטי אהבת רעים כבר בארם לארך ולרחב ב"ספר הברית", ואני אבוא בקצרה. והוא, שצריך לקים בענין זה "סור מרע ועשה טוב" (תהלים לד סו), וצריך לסור מרע בדבור ובמעשה:

ב בדבור דעלך סני לחברך לא תעבד. צריך לזהר ולהשמר מלדבר אל חברו או על חברו שום דבור שאינו רוצה שידברו לו או עליו, ובזה נכלל לשון הרע ואונאת דברים וכהנה רבות. וכן על זה הדרך צריך לסור מרע:

ג במעשה שלא להזיק בחברו או לגרם לו שום נזק, כל דלא ניחא לה שיעשו לו. וצריך להעמיק בזה, כי רבו הטעיות היצר הרע. וביותר צריך לזהר במקום שיש חסרון כיס, שאדם עשוי לאורויי התרא לנפשה ולנטות אחרי הבצע המגיע לו אפלו בהפסד חברו. ולא לחנם אמרו (ערובין טה ב): אדם נכר בכיסו אשרי איש ירא את ה' ואוהב את ה' בכל מאדו ולא יטה אחרי הבצע:

ד וכן צריך לקים במצוה זו "ועשה טוב" בדבור ובמעשה: בדבור לדבר דברים טובים ונכונים לשמח אנשים, כגון בשורות טובות ועצות טובות ולהרים מכשול מדרך חברו, להודיע לו אם יודיע שיגיע לו שום נזק בשום אפן ולנחמו בעת צרתו וכהנה רבות. ובמעשה עשות חסד בגוף ובממון. כאשר חפץ שיעשו לו ושירחמו עליו ושידחקו עצמם כדי לרחם עליו, ככה יעשה למען עשות חסד ולקים מצות ואהבת לרעך כמוך. אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה (ישעיה נו ב). לפם צערא אגרא (אבות), כי לפם צערא עושה נחת רוח ליוצרו. וכרחם אב על בנים ואח לצרה ילד (משלי יז יז) כן איש את רעהו יעזרו, כי כלנו בני איש אחד נחנו (בראשית מב יא), אחים אנחנו. וכאשר יחוס על אחד מאיבריו כן צריך לחוס על כל אדם מישראל, כי כלנו כאיש אחד כגוף אחד:

ה והנה האדם אוהב את עצמו ואת בנו ואת אחיו מפני שהטבע מחיבו, אבל לגבי חברו במקום שסובר דאית לה פסידא או טרחא דגופא, אהבת עצמו גוברת עליו, ומה גם שלהיות הדבר מצוה רבה יצרו של אדם מתגבר עליו להעבירו על דעת קונו למען יאבד טובה הרבה, וצריך להתגבר על יצרו ולחוס על כבוד קונו ולעורר את האהבה. ואשרייהם ישראל, כמה יגיעות יגעים וכמה טרחות סובלים וכמה הוצאות מוציאים על דבר מצוה ומעשים טובים, זכאה חולקיהון. אבל דא עקא שיש מצוות גדולות אשר דורש אין להם מחמת שאין מחזיקין אותם למצוות כל כך. ואם אמרו (אבות ד ב): הוי רץ למצוה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות, על אחת כמה וכמה מצוה רבה כזו, שנכלל בה אהבת חסד ואהבת רעים ודרכי שלום, שראוי לרדף אחריה כרודף אחר החיים. ומאחר שיצר סמוך מורה מ"ט פנים לטהר את השרץ ולקרב התועלת לעצמו, ומה גם שיש בדבר זה כמה ענינים שהירא את דבר ה' נבוך הוא ואינו יודע איזה דרך ישכן אור, לכן העצה היעוצה היא לקים מאמר התנא שאמר (שם יג): ואל בינתך אל תשען. וזה כלל גדול בכל התורה כלה, וכל שכן במלי דממונא, הולך אל חכמים יחכם (משלי יג כ) וישיג ארחות חיים:

ו ועקר מצות האהבה היא בלב, שלא ישמח בתקלת חברו, חס ושלום, רק ישמח בטובתו ויצטער בצרתו עד שיתפלל עליו. ואפן קנית אהבה זו היא כאשר יתן אל לבו מאמרם ז״ל (חגיגה טו ב) דאפלו בזמן שהרשעים בצער שכינה מצטערת, מה הלשון אומרת וכו׳. ומנה דכשאדם בנחת שכינה גם היא בנחת, ואם כן יש לו לאדם, שהוא אוהב את ה׳, לשמח בשמחת קדשא בריך הוא ושכינתה ולהצטער בצרתם. ועוד, דכשאדם בנחת ויש לו עשר ונכסים לא יבצר מהרבות מצוות ומעשים טובים ויש נחת רוח ליוצרנו, מה שאין כן כשאדם בצער, לבו בל עמו, ומקצר בעבודת השם יתברך, ועניות לא הניח מדה טובה, ועל כן עובר על דעת קונו וממר ליולדתו:

ז ומכלל האמור ישמע חכם שיש לשמח שמחה גדולה כשרואה בני אדם עושים רצון קוניהם, ולהצטער צער בנפש על עוברי עברה. ואפלו אם הוא מקצר בעבודת הבורא, לא יתאוה שגם חברו יהיה כמותו למען תהיה צרת רבים נחמת שוטים. הא למה הדבר דומה למטרוניתא שיש לה עשרה בנים, וצוה המלך עליהם לזון ולפרנס אותה ולהספיק לה די מחסורה. ויהי היום אחד מבני המלך הפר חק ולא נתן חקו לאמו, אף על פי שהוא ענוש יענש, מכל מקום הבן האוהב את אמו וצר לו על העדרו את חקו, שאול ישאל האם לפחות אחיו השלימו חקם, כי בזאת תהיה לו חצי נחמה. ואם יאמרו שכלם בגדו כמוהו כמוהם, יגדל צערו לאם תבכה ותתיפח על שנשארה ברעב וצמא וחסר כל. והנמשל מובן מאליו. ועוד יש לאדם לשמח בטובת חברו מאחר כי ברבות הטובה ירבה עשית המצוית ומעשים טובים, וברבוי עשית מציות ומעשים טובים גם לו מגיע הטובה, שלא יכריעו חובותיו את כל העולם לכף חובה וענוש יענש על כל הרעה אשר גורם, וברבות הטובה על ידי שחברו מכריע את העולם לכף זכות, ביום טובה גם הוא יהיה בטוב:

ח והנה שלמה המלך עליו השלום אמר (משלי י יב): ״שנאה תעורר מדנים ועל כל פשעים תכסה אהבה״. ויש סבות שעליהם תתעורר השנאה בין איש ובין אחיו, והכל הבל ורעות רוח. יש שונא מחמת שכנגדו חטא כנגדו בגופו או בממונו או בכבודו, אי לזאת כבר צותה תורה (ויקרא יט יח): לא תקם ולא תטר. ופרשו הטעם, כי האדם ההוא מכרח במעשיו, ושליחותא דרחמנא עבד, כי ה׳ אמר לו קלל, ורע מזלו גרם לו שיגלגלו חובה על ידי חיב, וכיון שכן אין מקום לשנא את חברו, כי הוא כגרזן ביד החוצב בו, ומה יתאונן אדם חי, גבר על חטאיו (איכה ג לט). ויש שונא מחמת קנאה, וכסבור שעל ידי חברו נקפחת פרנסתו, ואין זה אלא מקטני אמנה כאשר נבאר בערך ״אמונה״ בסיעתא דשמיא. ויש שונא מחמת שרואה את חברו שאינו הולך בדרך טובה, ואי לזאת החי יתן אל לבו כי גם הוא חסר חסרונות ועדויין לפי ערכו, כי הכל לפי מה שהוא אדם, פלס ומאזני משפט ביד ה׳ (משלי טז יא), ואם לחברו תקפו יצרו ועובר על דעת קונו ולו הטה ה׳ חסד והנחהו בדרך אמת, הלוא יש לו לשלם תודות לה׳ ולהזהר בדקדוקי המצוות כחוט השערה כפי ידיעתו והשגתו ועזר משדי שהיה לו, ולא לבזות ולשנא את אחיו בלבבו, כי לא התר לשנא רק לרשע שלאחר שמוכיחין אותו כמה פעמים אף על פי כן הוא עומד במרדו ומכעיס לפני אבינו שבשמים וגורם צער השמים, אבל לשאר כל אדם אסור לשנא. וכבר הפליג התנא בגנות השנאה עד שאמר (אבות ב, יא) שנאת הבריות מוציא את האדם מן העולם:

ט והגדר הגדול לסלק השנאה הוא בקיום מאמר התנא שאמר (שם א, ו) והוי דן כל אדם לכף זכות. ואפלו עיניך תראינה את הקללה במקלקל אין להאשימו כל כך ולשנא אותו, מאחר כי דרך איש ישר בעיניו, ומאי הוה לה למעבד, איש הישר בעיניו יעשה. אין לנו אלא לשפך נפשנו לפני ה׳, שיתקננו בעצה טובה מלפניו, וינחנו במעגלי צדק למען שמו. ואם יאמר האדם, הלא הקדוש ברוך הוא מעניש את האדם על שהולך בשרירות לבו והישר בעיניו על שהיה לו ללמד ולא למד, אף אתה אמר לו, זהו למאן דקפד קפדין בהדה אבל המעביר על מדותיו, מעבירין לו על כל פשעיו (יומא כג, א מגילה כח, א), ובמדה שאדם מודד, מודדין לו (מגילה יב, ב סוטה ח, ב). אבל האדם אין לו לשנא לרעהו על שאינו הולך בדרך טובים, שאם כן ביותר יש לשנא את עצמו, כי מי זה ערב אל לבו לומר שהעמיק הרחיב יכל אשר בכחו לעשות עשה כדבעי לה למעבד, באפן כי לא טוב הוא מחברו, ואולי חברו טוב ממנו לפי ערכו והשגתו ויכלתו, כידוע מאמר החכם שהיה מכבד לכל אדם באמרו: אם הוא חכם ממני ראוי לכבדו על חכמתו, ואם הוא טפש ממני ראוי לכבדו על שהוא טוב ממני, שהוא חוטא בשוגג ואני במזיד. וכן על זה הדרך כזאת וכזאת החי יתן אל לבו מחשבות טהורות להבריח את השנאה ולעורר את האהבה. הנה שכרו אתו, מרבה מדה טובה:

י והן אמת שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב״מ לג, א) אבדתו ואבדת אביו או רבו, שלו קודמת. אבל כבר אמרו שם בש״ס כל המקים בעצמו כך, סוף בא לידי כך. ופרש רש״י, שאם תמיד מדקדק בכך לראות הנאתו, הרי זה פורק ממנו על גמילות חסדים וצדקה, וסופו שיצטרך לבריות. רק צריך שיתרצה להפסיד הוא מועט כדי שלא יפסיד חברו או כדי שירויח חברו הרבה או כדי להציל מצרה את חברו, ובזה יצו ה׳ אתו את הברכה:

יא ועקר אהבת רעים הוא שיתלבש עצמו בגוף חברו באפן שאף אם הוא אינו מקפיד על כבודו ועל בזיונו מכל מקום יחשב כמו שאם הוא היה כמו חברו על פי מדותיו היה רוצה שיכבדוהו ושלא ידברו לו שום דבר של אונאת דברים ושלא יגעו בכבודו, ככה יעשה הוא לחברו. זה כלל באהבת רעים, ובזה ה׳ עז לעמו יתן ה׳ יברך את עמו בשלום (תהלים כט יא):

פרק ז

א אבלות - אבלות על חורבן בית המקדש הוא דבר התלוי במעשה, ובפרט בזמן בין המצרים, ביום ובלילה לתן אפר במקום הנחת תפלין ולישב אצל המזוזה ולומר סדר תקון חצות. אמנם לא המעשה הוא העקר, רק צריך להיות עין במר בוכה ולב נשבר ונדכה, כאבל אם קודר יאנח בשברון מתנים על צער השמים, והכל לפי הידיעה ולפי רב האהבה ולפי זכות הנשמה. והן אמת כי דלונו מאד ואין אתנו יודע מה חסרנו ומה אבדנו ומה גרמנו בעוונותינו הרבים ומהו גלות השכינה ועד היכן מגיע צערה וצער העליונים והתחתונים, על זה ידוו כל הדוים, מכל מקום כל אדם אינו חיב אלא כשעורו, ויציר בעצמו כאלו אמו חגורת שק, לובשת שחרים ומתעטפת שחרים, צועקת מרה קול ברמה, מנהמת כיונה. מה הלשון אומרת (סנהדרין מו, א) קלני מראשי קלני מזרועי. בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי (ישעיה א ב). וכזאת וכזאת החי יתן אל לבו דברים הממררים את הלב, וישפך את נפשו בקול יללה, אולי יזכה ויראה בנחמת ציון ובבנין בית מקדשנו ותפארתנו, שיבנה במהרה בימינו אמן:

ב וממוצא דבר אתה תשמע כמה רע ומר המעשה שעושים קצת אנשים או נשים, שמתועדים יחד לשמח בשמחת מרעות בלילי מוצאי שבת ובשאר לילות, ובפרט בלילות החרף, ומרבים בשמחה של הבל, אוכלים ושותים ומנגנים ומשוררים שירי עגבים ושירי עכו״ם. אוי להם, אהה עליהם, כי בלי ספק השמחה לתוגה יהפך להם, או בעולם הזה או בעולם הבא, אם לא יתנו לב לשוב, כי מלבד כמה אסורים שעושים מושב לצים ונבלות הפה בשירי עגבים, ואמרו רבותינו ז״ל (סוטה מח א) אדנא דשמע זמרא תעקר, עוד בה, כי ״כעס לאביו בן כסיל וממר ליולדתו״ (משלי יז, כה), כי יאמר הקדוש ברוך הוא אוי, בנים אכזרים קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה (ירמיה לא יד), והיא כבתולה חגורת שק, ״וה׳ ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו, שאוג ישאג על נוהו״. ומלאכי שלום מר יבכיון, וכל צבא המרום במרום צדיקים וחסידים ומשיח צדקנו בוכים ומתאוננים, והכל על חרבן בית המקדש שנחרב בעוונותינו, ואנחנו באותו עת נהיה יושבים ומשוררים, ששים ושמחים בשמחת מרעות, אין זה כי אם רע לב וסמיות עינים. מי האיש הירא ורך הלבב בשמעו כדברים האלה יתן אל לבו שלא לילך עוד בשמחת מרעות כזה ובסעדת הרשות, רק בכל עצב יהיה מותר, ולא ישמח אלא בשמחה של מצוה, ובזה ישמח ישראל בעושיו:

ג ובכלל מצות אבלות הוא כי ימות לו מת שחיב להתאבל עליו, שישמר לקים דיני אבלות על מתכנתם, כמו שתקנו חז״ל, כמפרש בשלחן ערוך (יו״ד סי׳ שמב). ורבים מעמי הארץ לא ידעו להזהר מחמת חסרון ידיעה, ולומדים דברי תורה ונועלים סנדל של עור ומבקשים להסיח דעתם מן האבלות. ולו חכמו ישכילו, כי בזמן שמדת הדין מתוחה עליו צריך לזהר ביותר לקים כל דבר כתקונו ולקבל עליו דין שמים, ובכה יבכה שלשה ימים לבכי, יתאונן אדם חי גבר על חטאתיו, וכל שבעה ימים יתעסק בהספד לספר שבחי המת וכל אשר נמצא בו דבר טוב, וילמד בדיני אבלות או בדברים הרעים, באפן שלא יסיח דעתו מן האבלות, שהרי אסרו לשוח אפלו שיחת הילדים כדי שלא יסיח דעתו, וכאשר יקים דברי חכמים מבטח לו שלא יוסיף לדאבה עוד. וראוי לכל אדם כי מתרע בה מלתא, חס ושלום, שיבקש ספרי דיני אבלות. ואם אינו יודע בלשון הקדש, יבקש ספרי לעז, כגון שלחן ערוך בלעז וספר ״מעם לועז״ פרשת ויחי וכדומה. וזה כל האדם, שיבקש לדעת את אשר יעשה כדת מה לעשות מפי סופרים או מפי ספרים, ולא יעבר על דעת קונו, ובזה יהיה השמחה במעונו:

ד ובפרט על אביו ואמו ראוי להראות אבלות יתרה כל שנים עשר חדש, ולא יכנס לשום שמחה ולשום סעדה, ולא ילך לבקר לשום אדם לא בשבתות ולא במועדים, ומתוך כך ירבה ללמד למנוחתם ולעלוי נשמתם, ולא ילך לטיל כלל, ולעולם יחשב: אולי הם בצער, ואיך אהיה אנכי בנחת. ולא יאמר אדם מה יתן ומה יוסיף בהתאבלותי עליהם, האם בזה אוכל להשיבם לא כן, אבי שהרי אמרו באגדה, הביאה הרמב״ן ז״ל בספר תורת האדם (דף כז ב), שאמר משה רבנו עליו השלום ליהושע, יהושע, לבש עלי שחורים ותתכסה שחורים והזהר בכבוד עלובה זו, עין שם. משמע שהוא כבוד לנשמה כל מה שמראין אבלות על פרידתה אבל יזא יעשה כמנהג איזה מקומות שלובשין בגדי חל בשבת, לא יעשה כן אפלו בשבת שבתוך השבעה, לפי דברי רב האר״י ז״ל אשר מפיו אנו חיים. יאחז צדיק דרכו דרך הקדש, כי כל דרכיו משפט ודבריו חיים:

פרק ח

א אמונה - אמונה היא היתה לראש פנה. כי המאמין בה׳, אשר מלא כל הארץ כבודו ועיניו פקוחות על כל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, צדיק באמונתו יחיה, כי בודאי יזהר בקיום כל המצוות ובדקדוקי המצוות, ויהא זריז במצוות ויזהר להיות נקי מכל חטא, ויתגבר כארי לעבודת בוראו, ולא ישוב מפני כל. כי בעיניו יראה ולבבו יבין כי שם ה׳ נקרא עליו ועיניו משוטטות בכל הארץ. עין רואה, ואזן שומעת, וכל מעשיו בספר נכתבים. ויבוש מפניו ויעבד עבודתו עבודה שלמה ביראה ואהבה ושמחה רבה, ויאמין באמונה שלמה כי יש שכר טוב לצדיקים לפי רב המעשה ולפום

צערא אגרא, וענש רע ומר לרשעים על כל דבר פשע. ופלס ומאזני משפט ביד ה׳ לתת לאיש כדרכיו כפי ערכו והשגתו ויכלתו ולפי הטרחה והשמחה מערכה לקראת מערכה:

ב ויש עוד גדר אמונה אחרת, אשר ממנה נמשכות כמה מעלות טובות, דהינו להאמין בהשגחתו יתברך בתחתונים על כל פרט ופרט, ושאין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן גוזרין עליו מלמעלה (חולין ז ב), ומפי עליון תצא הרעות והטוב, בין הבאות בידי שמים בין הבאות בידי אדם, כי הרבה שלוחים למקום הן לטוב והן למוטב, והוא הנותן כח לעשות חיל (דברים ח יח), כי לא לחכמים לחם ולא לקלים המרוץ (קהלת ט יא), ומתוך כך לא יחוס על חסרון ממונו במקום עבודת קונו לעשות רצונו, ולא ייגע להעשיר במידי דאסיר, רק יכלכל דבריו במשפט כהגן וכשורה על פי התורה, ולא יקפיד ולא יחניף ולא ישנא את אחיו ולא יקם ולא יטר, כי ידע ויאמין כי ה׳ אמר לו קלל, והכל מאתו לנכות את מעותו לטובתו. אל אמונה ואין עול, צדיק וישר הוא (דברים לב ד). צדיק ה׳ בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו (תהלים קמה יז). וכל דעבד רחמנא, לטב עבד (ברכות ס, ב). ומתוך כך יקבל עליו דין שמים בשמחה, ולא יקוץ בתוכחתו:

ג ושרש הכל להאמין בכל דברי התורה ובכל דברי סופרים, ואם אין דעתו סובלתו יתלה בחסרון ידיעתו וקצר השגתו, אמנם יאמין באמונה שלמה שכל דבריהם חיים וקימים ונאמנים לעד ולעולמי עולמים. בוא וראה כמה גדולים דברי חכמים, שאמרו שכל התורה כלה כלולה וספונה במדת האמונה. ורבים אומרים בפיהם שהם מאמינים בני מאמינים, אבל מעשיהם משנים, ואתי מעשה ומפיק מידי דבור. ועל הכל יביא אלקים במשפט לאשר הלך חשכים, מלבד ענש העברה עצמה, נוסף גם הוא ענוש יענש על היותו ממחסרי אמנה. או אם מאמין ואף על פי כן לא חס לילך בדרך נכונה, זהו עזות פנים ומצח אשה זונה:

ד והנה גם מצוות אלו, להאמין במציאות ה׳ ולהאמין בהשגחתו, הם ממנין תרי״ג מצוות, והם מצוות תדיריות שיכול לקימן בכל עת ובכל רגע על ידי זכירה לבד. הנה כי כן טוב לגבר שיזכר בפה ואל ישכח בלב, וכפעם בפעם אמור יאמר העבד הישראלי מה לך יצרי, תמיד תרדפני. יגער ה׳ בך השטן, כי אני יהודי בן יהודי, ואני מאמין באמונה שלמה במציאות ה׳ לנגדי תמיד ובהשגחתו פרטית בפרטי פרטות, וכי הוא משלם שכר טוב על כל דהוא דבר טוב מחשבה, דבור ומעשה וענש רע ומר על כל דהוא דבר רע, אפלו על שיחה קלה ועל כל מחשבה רעה. הנה כי כן ראוי לי לעשות כך וכך, ולהתנהג בדרך זה באפן זה, ולמשך ידי ולהזהר ולהשמר מזה וזה, עד שיהא זך וישר פעלי במחשבה דבור ומעשה, לא ימצא בהם נפתל ועקש, כדי שלא תהא אמונתי כוזבת, ככה אעשה ולא אשנה. וכזאת וכזאת החי יתן אל לבו, ויתמיד במחשבתו ויעמיק בה לארכה ולרחבה ללכת בשבילי אמונה, והיו ידיו אמונה, ידים מוכיחות כאשר היתה באמנה. אז טוב אמנה, לזכות לחיי העולם הבא למנוחה נכונה, ועקר הכל לעשות נחת רוח לפני שוכן מעונה:

פרק ט

א אכילה ושתיה - אכילה ושתיה יש בהם שלשה סוגים: מצוה והתר ואסור. ויש ביד האדם לעשות כל סעדותיו סעדות מצוה בהצטרף אלו התנאים הנאמרים באמת מפי סופרים אשר מפיהם אנו חיים. ראשונה צריך לכוין באכילתו שיהיה בריא וחזק לעבודת האל יתברך שמו, ולהיות ״גמל נפשו איש חסד״ (משלי יא יז), דהינו לברר ולהוציא לאור כל ניצוצי הקדשה הדבוקים בכל אשר יאכל ואשר ישתה. וצריך להתפלל על מזונו קדם כל אכילה, והוא חיוב גדול כמבאר בזהר (שמות עמוד סב). (ואני הקטן סדרתי נסח תפלה להוציא הכונות שאמרנו בפה, כי יש תועלת בהוצאת הפה לזכירת הלב, וגם יועיל להשרות קדשה על האכילה בפרט שכונתו לשמים, וסמכתיה בבית תפלתי בסיעתא דשמיא.) והנה הקורא בספר הקדוש ״ראשית חכמה״ (שער הקדושה טו) בעיניו יראה כונות האכילה אשר שוו בשעוריהן עם הקרבנות. אשרי ילוד אשה אשר ידו משגת להיות בונה בשמים עליותיו על ידי אכילותיו, ובלבד שיכון לבו לשמים ויעשה הדברים כדת וכהלכה, וטהר ידים יוסיף אמץ (איוב יז ט) לזהר בנטילת ידים כהגן וכתקון חז״ל:

ב וחרדה ילבש בבואו לברך את קונו אשר הזמין מזונו ושאר הנאות, מה מאד צריך לזהר לברך הברכות כתקונן אות באות תבה בתבה, ומה גם בהזכרת ה׳ כל עצמותיו יאחזמו רעד, כי את המלך ה׳ צבאות רם ונשא ישא ברכה ואם לא יזהר, חס ושלום, את ה׳ הוא מגדף, ואחר כונת הלב הן הדברים. לכן צריך לזהר בכל הברכות, ובפרט בברכת הנהנין, וביותר בברכת המזון שהיא דאוריתא, לא מפני שהיא ארכה תהיה חטופה, רק ערוכה כדת וכהלכה, והוא דבר שהדעת מחיבו ועין רואה בנהג שבעולם אפלו בברכת הדיוט, כל שכן וקל וחמר בבואו לברך למלך הכבוד, אים ונורא, אשר מחסדו הגדול הרשנו לברכו ולהזכיר שמו הנכבד והנורא, ולמצוה יחשב לנו, וקובע לנו שכר וברכה על הברכה, לכן צריך לזהר לאמרה כהלכה. וגדר לזה לומר כל

הברכות בקול רם, כי הקול מעורר הכוונה, וידע נכונה אם ברך, ולא יכנס בספק, ויהיה זוכה ומזכה לענות אחריו אמן, וילמדו ממנו שאינם בקיאים. וגם צריך לזהר לקים דברי חכמינו ז״ל לטבל פרוסת המוציא במלח שלש פעמים, ולא יעבר במקום שאפשר, כי כל דבריהם עומדים ברומו של עולם:

ג וצריך לישב בכבוד על השלחן, כי על שלחן המלך הוא אוכל. וידוע מעשה הרב רבי ישראל נאגרה בזמן האר״י ז״ל, שהיה משורר על שלחנו בקול נעים, והיו מתקבצים מלאכי השרת כבמזמוטי חתן וכלה, והיו זרועותיו מגלות מפני החם, וקול מן שמיא נפל, ברחו לכם מאצל האיש הזה שממעט בכבוד שמים, שאינו יושב בכבוד על השלחן אשר לפני ה׳, ותכף פרחו כלם. והרב האר״י היה רואה מביתו את המראה הגדול הזה, וגלה סודו להרב ישראל נאגרה, וחרד חרדה גדולה, וקשט עצמו וישב בכבוד, וחזר לשורר כבראשונה, וחזרו מלאכי השרת להתקבץ כבתחלה. לכן הירא את דבר ה׳ כלו אומר כבוד. וצריך לזהר לאכל בדרך ארץ, ולא כדרך הרעבתנים והגרגרנים שאמרו עליהם בזהר הקדוש (ב׳ פינחם, דף רמו) שהם מסטרא דעשו דכתיב בה (בראשית כה ל): הלעיטני נא, והוא נבזה ונמאס בעיני אלקים ואדם:

ד וכן צריך לזהר להיות אוכל לשבע נפשו, ולא ימלא כרסו לצבות בטן באכילה גסה, כי שם הרגיעה רשעה, כל הולך על גחון בונה מכון ליצר הרע, שכן כתבו המקבלים שכל מה שמוסיף בחל יותר על כדי שבעו מוסיף כח בסטרא אחרא ומחזיק את יצרו הרע שיתגבר עליו, ומה גם המרבה בסעדות הרשות ושמחת מרעות מוסיפין כח גדול בסטרא אחרא, שכמו שהמצוה תתעלה ומוספת כח בפמליא של מעלה בהיותה נעשית ברבים, כל קֻבל דנא העברה שהיא נעשית ברבים הלא היא ברבת, ומוספת כח אל הסטרא אחרא. וכבר כתבו חכמי המוסר, שהאוכל יותר מכדי ספוקו כמה רעות עושה: א. שעובר על בל תשחית, ועוד שמאבד זמן האכילה וזמן היציאה, ואם יתקלקל האצטומכא ויהיה טרוד הרי שלשה זמנים. ואם יחלה וימות הרי זה מתחיב בנפשו. לכן שומר נפשו ירחק מאכילה ושתיה מרבה, לא יאכל אלא כשירעב, ולא יאכל עד שישבע לגמרי אלא פחות מעט. וכתב הראב״ד, שהמושך ידו מהמאכל שערב לחכו לכפרת עוונותיו, חשוב כאלו התענה וכמזבח כפרה (רבנו יונה בס׳ יסוד התשובה). והרי זה פקח, שאוכל לשבע נפשו וחשוב כאלו התענה. והאוכל לשם שמים לא ילך אחר הערב לחך ומזיק לגוף, אלא אחר המועיל לגוף אף על פי שאינו כל כך ערב לחכו. וביותר צריך לזהר משתיה מרבה, כי אש היא עד אבדון תאכל, ועצומים כל הרוגיה. רבים שתו, ״שד״ שתו, שד ושבר בגבולם, רע להם ורע לעולם. וכבר חז״ל הפליגו בגנותם. ובפרט לתלמיד חכם, יגדל הכאב אם ישתה ויצא מן השורה בין עמי הארץ, כי שם שמים מתחלל על ידו, ואשרי משכיל יכלכל דבריו במשפט:

ה כתיב (משלי כג ב): ושמת שכין בלעך אם בעל נפש אתה. מה מאד צריך לזהר מכל נדנוד אסור התלוי באכילה, כי נמצא הגוף גדל באסור ואשמה הנפש ההיא, מרעה אל רעה יצא, כי טמאתה בשוליה ולא תוכל להשיג ארחות חיים ליראה ולאהבה את ה׳ הנכבד והנורא ולעבדו עבודה שלמה. לכן צריך להיות זהיר וזריז ולעמד על השוחטים שיהיו אמנים בקיאים ויראי ה׳ מרבים, ויזרז את בני ביתו שיבדקו יפה יפה עד מקום שידם מגעת על אסור תולעת, ולא יאכל פרי שגדל בו תולעים עד שיחתכנו תחלה ויבדקנו, וכן צריך לזהר הרבה מתערבת יתושים ופרעושים ומיני שרצים דקים הנופלים במאכל בימות הקיץ גם בלא דעת, וצריך להיות בקי בדיני יינות ומאכלים במגען של עכו״ם ונעלם מן העין וכדומה. ומה טוב ומה נעים להתנהג בפרישות ולברח מאה שערים של התר כדי שלא לכנס בשער אחד של אסור, כי כל עמל אדם לפיהו (קהלת ו ז), ושמר פיו ולשונו שמר מצרות נפשו (משלי כא כג):

ו וצריך לזהר שלא להקפיד על בני ביתו על שום דבר והן בכלל בענין האכילה, אפלו הקדיחה תבשילו ולא עשתה אשר יכשר לו, ולא יהא רק שוגג כמזיד ואנס כרצון. ולא יכעס עם אשתו ומשרתיו ואנשי ביתו, כי איש כמדתו מן השמים דנים אותו, וכתיב (איוב לא יג יד): אם אמאס משפט עבדי ואמתי בריבם עמדי, ומה אעשה כי יקום אל וכי יפקד מה אשיבנו. העמק בזה ותעביר על מדותיך, כי יותר ממה שאשתך ומשרתיך חיבים בכבודך ובעבודתך אתה חיב בכבוד ועבודת קונך:

ז וצריך לזהר לומר דברי תורה על השלחן, ולא יעבר מקרא מקרא או משנה. וכשהוא בחברת בני אדם, אם בר הכי הוא פיו יהגה חכמה לזכות עצמו ואחרים עמו, ואי לאו בר הכי או דלא מסתיעא לה מלתא על כל פנים הוא ילמד בינו לבין עצמו איזו משנה השגורה בפיו, כגון ״כל ישראל״ או ״רבי חנניה״ וכדומה, וכל המרבה הרי זה משבח. ומאחר שהפליגו בזהר הקדוש (שמות קנז ב) בשבח המגיע למעלה זכרון בית המקדש על שלחנו ומצר ודואג על חסרונו, על כן נהגתי לומר בריתא זו על השלחן לצאת בה גם כן ידי חובת דברי תורה: תניא. אמר רבי יוסי: פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחרבה אחת מחרבות ירושלים להתפלל וכו׳ (ברכות ג א). תניא. רבי אלעזר אומר: שלש משמרות הוי הלילה וכו׳ (שם). יהודה בן תימא אומר וכו׳ (אבות ה כ). ובשבת אני רגיל לומר משנת יהודה בן תימא וממרת אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי כל המענג את השבת נותנים לו נחלה בלי מצרים וכו׳ (שבת קיח, א). רבי חנניה בן עקשיא וכו׳. ואחר כונות הלב הן הדברים; בעדן עציבותא עציבותא, ובעדן חדוא חדוא:

ח והאיש אשר הרחיב ה׳ את גבולו, מה נעים גורלו אם יזהר לתן חלק מסעדתו לעני אשר יחסר לו מתן אדם ירחיב לו בעולם הזה ובעולם הבא. ומה טוב לגדל יתום ויתומה בתוך ביתו, שבזה צדקתו עומדת לעד בכל סעדה וסעדה. ואשר קצור קצרה ידו, יכון לקים זאת באשר זן את בניו ובנותיו, שגם זה נקרא עושה צדקה בכל עת. ובשבת ויום טוב נכון להיות כל איש שורר על שלחנו, יתן קולו לכבד את קונו מחנו אשר חננו:

ט מים אחרונים חובה מבית ומחוץ בשבת ובלכת. ורבים עברו ובטלוה לנטילותא, ובפרט עוברי דרכים. וצריך לזהר יותר ממים ראשונים, והעובר על דברי חכמים חיב מיתה (ברכות ד ב), ולפם צערא אגרא:

י ובסעדת מצוה צריך לזהר, שלא תצא שכרן בהפסדן בדבר דבר אשר לא כדת, כגון ליצנות ודברי נרגן ואונאת דברים ושחוק וקלות ראש וכדומה, רק לעולם יהא מורא שמים עליו למכסה, ובזה אכילתו ירצה כקרבן אשה, וכאשר יתנהג כשורה על פי התורה יהיה שלחנו מזבח כפרה:

יא וצריך שיברך ברכת המזון בנחת ובקול רם ובשמחת הלב. כי יתן אל לבו לדברים שהוא מוציא מפיו לכון בהם בעמק אי אפשר שלא לשמח. ולפי הנראה מדברי הזהר הקדוש (שמות דף ריח) יש צרך גדול וחובת גברא למעבד כל טצדקי כדי לברך ברכת המזון בשמחה. והגדר הגדול כדי לכון, שיברך בעינים סגורות או עיניו למטה ולבו למעלה. ויכון בארבע ברכות כנגד ארבע אותיות של שם להשפיע שפע וברכה בארבעה עולמות, אצילות, בריאה, יצירה, עשיה. אשרי ילוד אשה שכך זוכה ! וכתב החנוך (מצוה תל), שקבלה יש שכל הזהיר בברכת המזון, מזונותיו מצויין לו בכבוד כל ימי חייו. צא ולמד מן השכר שעושה נחת רוח גדול ליוצרו, וכל מעשיך יהיו לשם שמים:

פרק י

א אמת - שפת אמת תכון לעד (משלי יב יט) ומצלת ממיתה, כידוע מאמר הש״ס (סנהדרין צז, א) בההוא אתר דשמה קשטא, שלא היו מדברים שקר ולא מית אנש בלא זמנה. ואמרו רבותינו ז״ל (שם צב א), שהמשנה דבורו חשוב כעובד עבודה זרה, דכתיב (בראשית כז יב) והייתי בעיניו כמתעתע. וה׳ אלקים אמת, חותמו אמת (שבת נה א) ותורתו אמת, ושארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית (צפניה ג יג). ויש רבים מעמי הארץ אשר למדו לשונם דבר שקר ונעשה להם כהתר גמור, עד שיש שמשקרים בספורים של הבל בלי שום תועלת עליהם הכתוב אומר (ישעיה ה יח) הוי משכי העון בחבלי השוא. וכשהוא כדי להשיג תועלת, כגון במדה ובמשקל וכדומה, אזי לא בשם שקר יקרא, אלא בשם חריצות וחריפות והשתדלות, ואומרים שמי שאינו משקר בזמן הזה לא יוכל להרויח. ושקר ענו, שהרי אמרו רבותינו ז״ל במדרש משלי (מדרש תהלים ז יא ועי׳ ילקוט שמעוני שמות רמז נו ותהלים רמז תרל״ח) כשנכנס נח לתבה בא גם כן שקרא לכנס. אמר לו, צא ובקש לך בת זוג, שכל הבאים אל התבה זכר ונקבה באו. הלך ובקש ומצא את פחתא. אמר לה רצונך שתנשאי עמי, אמרה לו מה תתן לי, השיב לה, כל מה שארויח אתן לך. ומשם ואילך כל מאי דמרוח שקרא, פחתא נקט לה. ואם היצר הרע החליק אליו בעיניו ומראה לו שמרויח הרבה על ידי השקר, סוף סוף בלי ספק שחסר יבואנו, ככתוב בדברי קבלה (ירמיה יז יא) עושה עשר ולא במשפט בחצי ימו יעזבנו. ובאחריתו יהיה נבל או יהיה עשר שמור לבעליו לרעתו בעולם הזה ובעולם הבא. וה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים:

ב ורעת השקר היא רעה בעיני אלהים ואדם, כי מן שהוא שקרן הוא נבזה ונמאס, וגנאי הדבר לעין כל עד שאפלו באמות העולם יש שנזהרים מאד לאמת דבריהם ושלא לדבר שקר. והמדברים שקר במשא ומתן שעושים עם גויים, גורמים חלול ה׳, שאומרים הגוים ידוע הדבר שיהודי שקרן, כזבן, עולן, וכהנה רעות מדברים עליהם ונותנים מום בקדשים. וידוע חמר אסור חלול ה׳, וכמה אסורים נגררים מן השקר לפי הענין כאשר יראה הרואה. וכך ענשו של בדאי, שאפלו אומר אמת אין שומעין לו:

ג והאמת יסוד בנין. וידוע מה שספרו במדרש (אוצר המדרשים, עמ׳ 2299), שאחד היה רשע גמור, ועל ידי שקבל על עצמו שלא לדבר שקר חזר בתשובה. שאם היה הולך לדבר עברה, היה חושב: אם ישאלוני מה אשיב, אם אמר אמת אבוש ואכלם, ואם אמר שקר הרי אעבר על מה שקבלתי. ובזה נמנע ולא הלך בעצת רשעים, ובדרך חטאים לא עמד. ולפי גדל מעלת האמת ורב גנות השקר והרעות הנמשכות ממנו ראוי לאדם להתחזק לחנך את בניו במדת האמת, וממנו יראו שמקפיד על דבר אמת וכן יעשו, ויעמד על המשמר עליהם שלא ימצא בפיהם לשון תרמית, ואם יעשו דבר שלא כהגן, יעשה שיודו על האמת. ובכן ימחל להם באותו פעם ולא יכם, רק יזרזם שלא יוסיפו לעשות, ואם ידברו שקר יוסיף להכותם מכה רבה על השקר. ויגדל בעיניהם עון השקר באפן שיחרדו בנים ויזהרו מאד, עד שיעשה להם טבע שלא לדבר שקר:

ד ומכלל מדת האמת לאמת את דבריו הן צדק ולאו צדק, כי מלבד האסור שבו, גנאי הדבר לחזר מדבורו. ואמרו (ב״מ מד א) מי שפרע מדור המבול ומדור הפלגה, הוא עתיד לפרע ממי שאינו עומד בדבורו. לכן יחשב מאד קדם שיוציא דבור מפיו אם יוכל לקימו, ואם הוציא דבר מפיו, מוצא שפתיו ישמר (דברים כג כד) כאלו נשבע שבועה:

ה ומאחר שתורתנו הקדושה היא תורת אמת, מה מאד צריך לזהר להגות בה באמת ולהיות מודה על האמת ולקבל האמת ממי שאמרו אפלו קטן שבקטנים. וכבר אמרו מודים דרבנן הינו שבחיהו. ולא לפנות דרך כזבים במשאות שוא ומדוחים, רק האמת יורה דרכו. זוהי דרך ישרה לכל ישר הולך, ובזה ימצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם. ונכתב עוד בזה לקמן בערך ״הודאה״ ובערך ״שקר״ וכדומה, כי כן דרכנו להיות חוזר:

פרק יא

א אבירות לב - אבירות לב הוא צרך גדול לעבודת האל יתברך שמו, כי כמה דברים אדם עובר על דעת קונו מחמת רכות הלבב ומחמת רחמנות. וטוב איש יכלכל דבריו במשפט (תהלים קיג ה) על פי התורה ולא יסור מן הדבר אשר צותה תורה ואשר צוו רבותינו זכרונם לברכה ימין ושמאל (דברים יז יא), שהרי אדם רואה בחברו דבר שאינו הגון ומתוך שחס על כבודו וכדומה ישים יד לפה, וכן לפעמים חושש על הפסד הנאתו ומחניף, על זאת וכזאת ידוו כל הדוים: וכן ידוע מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (משלי יב י) רחמי רשעים אכזרי. והם אמרו (ערובין כא, ב כב, א) על פסוק (שה״ש ה יא) ״שחרות כעורב״. אין אתה מוצא דברי תורה אלא במי שמשחיר פניו עליהם כעורב ובמי שמשים עצמו אכזרי על בניו ועל בני ביתו כעורב. וכתיב (משלי כג יג יד) אל תמנע מנער מוסר, אתה בשבט תכנו ונפשו משאול תציל. וכבר כתבו בעלי המוסר, שהנשים שמראין געגועים לילדים ומונעים אביהם מלהכותם, עליהן הכתוב אומר (איכה ד י) ״ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן״ שגורם לו שיהא סופו יורש גיהנם. אי לזאת, החכם עיניו בראשו ואמיץ לבו בגבורים לשמר ולקים דברי תורה ודברי סופרים כדת מה לעשות. ועושה אלה הרי הוא מתלמידיו של אברהם אבינו, שאף על פי שהיה אב הרחמן, כלול במדת החסד, עשה עצמו אכזרים על בנו יחידו שנולד לו לעת זקנתו, ויקח את המאכלת לשחט את בנו (בראשית כב י) לעשות רצון קונו, וכנגד הריגת בנו או מסירת נפשו הכל יקל בעת משקל ולא ישוב מפני כל. את זה יתן אל לבו למשך ידו מעשות כל רע ולקים כל דבר טוב, וזה כל האדם:

פרק יב

א ארץ ישראל - ארץ ישראל הצבי ישראל (כתובות קיג, א). ידוע מעלתה כי רבה, כמבאר בזהר הקדוש (ח״ג דף עב) ובשאר ספרי הקדש, אשר יבחר בו ה׳ יקריב אליו לחזות בנעם ה׳ ולבקר בהיכלו. וצריך כל אדם שיהיו עיניו ולבו שם כל הימים, על דרך הכתוב (תהלים מב א) ״צמאה נפשי לאלהים לאל חי מתי אבא ואראה פני אלהים״. ובכן ישתדל בכל עז לקבע דירתו בארץ ישראל, רק יפקח עיניו תחלה שלא לבוא להיות תוהה על הראשונות ושלא להצטרך לחזר ולצאת. וגדר לזה שלא לילך אלא לעת זקנה לאחר שחדל מהיות לאשתו ארח כנשים ואינה יולדת, ולא יוליך עמו ילדים בנים או בנות. ואם הרחיב ה׳ את גבולו יוכל להוליך בת, שהיא מוצאת ונצול הימנה, אבל בן לא יוליך כלל, שמתרבה הטף ולא ידע מה ילד יום. והן אמת שאוירא דארץ ישראל מחכים (ב״ב קנח, ב), אבל לפי מה שעינינו הרואות קשים מזונותיו של אדם בארץ ישראל, ועל הרב הם נצרכים לצאת עד שחוטפים השליחות של מצוה לצאת קרית חוצות כעשר שנים או יותר, וחיי צער יחיו הם ונשותיהם יותר מהם, ורבה רעת עוברי דרכים לגוף ולנפש, כידוע. לא כן היושבים בחוץ לארץ, מוצאים כדי פרנסתם במקומם. וכשילכו זקן וזקנה כאשר יאות, יוכלו לחיות שם בשיבה טובה, ואפלו אם חיי צער יחיו, לחיים טובים יחשב לפי רב הטובה:

ב ומצוה גדולה על הבנים להשתדל בכל מאדם ובכל נפשם למעבד ניח רוחא לאביהם ולאמם להסיעם לארץ ישראל, כי כבוד זה גדול מאלפי זהב וכסף. וכן איש את אחיו יעזרו ברב עז ותעצומות אם אח בין האחים רוצה לקבע דירתו בארץ ישראל. מה טוב ומה נעים שבת אחים עזרתה לו, כי אחיו בשרו הוא, וכתיב (ישעיה נח ז) ״ומבשרך אל תתעלם״, וגדול המעשה:

ג ובאשר רעות רבות הנגררות מהיות פקיד ומרשה מהולכי ארץ ישראל, משום דצריך לדון עם אחרים בדינא ודינא על ריב לא לו, ולפעמים יצטרך לתן למוט רגלי האיש אשר הוא מתמוטט קצת, ומה לו לאדם ולצרה הזאת, הן אמת כי מצוה רבה היא, אבל החכם עיניו בראשו יראה אחרית דבר מראשיתו שלא להיות תוהה על הראשונות, וכל ערום יעשה בדעת. ואם יוכל להשמט במקום שיש אחרים הנה מה טוב, ואם לאו ידע את אשר יעשה ואת הדרך

אשר ילך בה, ויתנה באפן שיהא קרוב לשכר ורחוק להפסד. וכל האמור בענין, הוא לאיש זר, אבל האח הוא עצם מעצמיו ובשר מבשרו, על כן חובה מטלת על אחיו להיות בעזרו ואי אפשר לומר ונקה:

ד ומהיות טורו למי שהרחיב ה׳ את גבולו, שלא ימנע מלסיע ביד הולכי ארץ ישראל כיד ה׳ הטובה עליו, בין בשעת הליכה בין לשלח להם מנות, ולמצוה רבה יחשב. והן אמת כי לכאורה נראה כי לא יפה עושים ההולכים מעיר לעיר ומכבידים על הקהלות כדי שיסיעום ללכת לארץ ישראל, ומרנני אנשי אבתריהו באמר מי בקש זאת מידם שיכבידו על אחרים כדי לילך לארץ ישראל, אם אין להם משלהם לא ילכו. הרי כמה גבירים, כמה רבנים גאוני עולם, מנוחתם כבוד בחוץ לארץ, והאם גדולה מצוה זו ממצות לולב וכדומה מתרי״ג מצוות דאוריתא, ואף על פי כן מי שאין ידו משגת אינו מחיב ואינו חוזר על הפתחים בשביל לקימה, כי באמת אמרו (ברכות ו א) חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה, מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה. ואמרו (שבת קיח, א) עשה שבתך חל ואל תצטרך לבריות:

ה ואם הוא איש נגוע, מכה אלקים ומענה, אשר מצאוהו רעות רבות וצרות, אין הכי נמי שההליכה לארץ ישראל היא צרך לו להפיג צערו ולרטיה למכתו, אבל בלאו הכי היה נראה דלאו שפיר עבדי ואין מקום לרחם עליהם. אבל מאחר שאנו רואים שאין הכל עושים כן, רק יש אחד מעי״ר אשר נעור רוחו ונפשו אותה ויעש, זה לך אות כי מה׳ היתה לו, שמים זכו לו. ורגלוהי דבר אנש אנון ערבין בה, לאתר דמתבעי תמן מובילין יתה (סוכה נג, א). וראוי לסיעו בכל עז לעשות רצון אבינו שבשמים:

ו וכבר כתבו הפוסקים (יו״ד סימן רנא, סעיף ג), כי מה שאמרו בעצם עניי עירך קודמין, הוא על עניי ארץ ישראל, כי הם הנקראים עניי עירך באמת, והם יושבים שם כתרנגולים בלוליהם, אינם יכולים להרויח ואין בנמצא כל כך מי שירחם עליהם, ועיניהם תלויות על יושבי חוץ לארץ, בין לאגרות לדעת את שלום קרוביהם, בין על מנות להחיות את נפשם ולשמח את לבם, וצדקה וחסד גדול עושה הכותב להם והשולח להם מתנות, אם מעט ואם הרבה, איש כמתנת ידו כברכת ה׳ אשר נתן לו (דברים טז יז), למצוה רבה יחשב. וטוב לגבר כשכותב לעיר אחרת שיכתב, ויזכיר את כל הנמצאים אתו מיושבי אותה העיר, כי לפעמים יארע שעל ידי אגרתו ידעו אחרים משלום קרוביהם וישמח לב אמללים, וישא ברכה מאת ה׳ ומבני אדם, ומצותו עומדת לעד:

ז ועקר הליכת ארץ ישראל היא לתקון הנפש, והרוח תשוב אל האלקים אשר נתנה כמו שנתנה, והנשמה תהלל יה, כי קדשת המקום והמנוחה מטרדות הזמן הוא סיוע גדול לענין זה. הנה כי כן, מי שיזכה לילך שם קדוש יהיה, פרוש יהיה. ואף אם הרחיב ה׳ את גבולו, לא יתענג בדשן נפשו, רק חיי צער יחיה, ובדרכי התשובה יתנהג, ובכל דרכי החסידות. ומי שאינו בקי, ילך אצל חכם וילמדנו, ינחנו במעגלי צדק והיה צדק אזור מתניו, ויהא מצטמק ויפה לו, ויוציא מגופו ויכין לנפשו. ויזהר בכל עז לקים מצוות התלויות בארץ בכל נפשו ובכל מאדו, כי זה כל פרי ישיבת ארץ ישראל. וכבר אסף איש טהור הרב בעל ספר ״חרדים״ בסופו כל מצוות התלויות בארץ:

ח וידוע כי החוטא בארץ ישראל ענשו כפול מהחוטא בחוץ לארץ, כי היכל ה, הוא. על כן כל בעל נפש יחוס על נפשו, ולילה כיום יהיה דבק בה, ובתורתו, אל יתן דמי לו, וכפר עליו מאשר חטא על הנפש (במדבר ו יא) כל ימי חייו, כי עת לחננה, ולהתרחק מן הבטלה הרחק מאד, רק קדוש יהיה גדל ״פרע״ חובת גברא כי רבה. הכלל הוא יום כפורים ממש יהיה להם כל הימים אשר הם חיים על האדמה, מורא שמים יהיה חופף עליהם, וגדול כחה של תפלה במקום ההוא ארץ חפץ. וכבר יש להם תפלות נוראות שמתפללים על כל בני הגולה, ומפיהם אנו חיים. וכל אחד יתפלל על קרוביו לפי צחות לשונו, ויתפלל על בנין בית המקדש, על קבוץ גליות, ושיגאלנו האל יתברך שמו גאלה שלמה במהרה בימינו אמן. (וכבר אני עני סדרתי תפלה, וסמכתיה בבית תפלותי) וצריך היושב בארץ ישראל להיות שמח תדיר במצותו התדירה, וכל היסורין יקלו בעיניו באהבתו אותה:

פרק יג

א אמן - ידוע כמה הפליגו בזהר הקדוש, פרשת וילך (דף רפה), בגדל ועצם שכר מי שהוא שומר אמונים, שיושב ומצפה מתי יבוא לידו לשמע ברכה כדי לענות אמן. כל קבל דנא תקף וחמר הענש למי שאיינו חושש לענות אמן. באמת תסמר שערת אנוש מראות חמר שבו (וכבר העתקתי לשון הזהר בקנטרס ״אורות אלים״, עין שם) ולבבות יכאבו על רבים מעמי הארץ שאין נזהרים כלל. ה׳ הטוב יכפר בעד, כי לכל העם בשגגה:

ב ומאחר דכתיב (משלי ג כז) אל תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות, מה מאד צריך לזהר לומר הברכות בקול רם אם יש אנשים שיודע בהם שחפצים לענות, אל ימנע טוב מהם, ולו תהיה צדקה יותר ממנה יפה, כי גדול המזכה, וכל המעשה את חברו לדבר מצוה מעלה עליו הכתוב כאלו

עשאה (סנהדרין צט ב). ועוד כתבו הפוסקים (או״ח סימן קסז סעיף ב), שהעונה אמן יענה גם כן בקול רם כדי שישמע המברך, ויכון המברך להיות שומע האמן כעונה, והעונה יכון להוציא ידי חובת עניה למברך, ומהמברך והעונה יתקלס עלאה, ועליהם תבוא ברכת טוב:

ג וביותר צריך לזהר האומר קדיש שיאמר אותו כתקונו, שאם יאמר יתקדל ויתגדש וכדומה, שהוא מחרף ומגדף, כיצד יענו אחריו אמן, ונמצא שמלבד אשר ענוש יענש על היותו מחרף ומגדף כלפי מעלה, נוסף גם הוא ענש יושת עליו על היותו גורם לבטל ענית אמנים. וכן צריך לומר הקדיש בנחת, כדי שלא לגרם בטול ענית אמן אחר ״שמה דקדשא בריך הוא״, שנמצא שחוטא אחד יאבד טובה הרבה. וכן כשאומרים ברכות ספר תורה וברכות ההפטרה, אם יאמר אותן חטופות וקטופות בחליף וחסיר גורם גם כן בטול ענית אמנים, ועל הכל יביא אלקים במשפט:

ד ואף לזאת דאבה נפש יראי ה׳ מראות רעת עמי הארץ שחושבים לגרם ענג לאביהם ואמם וקונים בכסף מלא קדישים והפטרות, ובלי ספק שבמקום ״ענג״ גורמים ״נגע״, חס ושלום, בהיות מזכירים שמות לבטלה, ומחרפים ומגדפים, וגורמים בטול ענית אמנים, והקדיש וההפטרה הן נפסלים בפגם יוצא. ומי יתן והיה לבבם לתן לצדקה אותן המעות שנותנים בעד נפשם של הוריהם וקרוביהם, שאפלו מי שיש לו לשון למודים ואומר ההפטרה וברכותיה כתקונן, אם קצור קצרה ידו מלהיות אוחז בזה וגם מזה וצריך לקנות ההפטרה ביקר, אומר אני שבודאי יותר טוב שיתן המעות לצדקה לעניים מהגנים, וערבה לה׳ יותר, וגם לאביו ואמו יערב ויבשם, כל שכן שאם הוא מלעגי שפה לא יגש לומר קדיש או הפטרה, שאם היו יכולים להתגלות לו אביו ואמו היו צועקים עליו ואומרים לו, מי בקש זאת מידך חדל לך, כי ההעדר טוב ממציאות הרע. וראוי לכל אדם שחושש על בניו או על מקצתם שמא לא ידעו לומר קדיש והפטרה כתקונן, שיצוה עליהם בכל תקף שלא יאמרו עליו שום קדיש והפטרה, לא בתוך שנים עשר חדש ולא על ״יארצייט״ עד שילכו תחלה אצל תלמידי חכמים ויבחינו אם יודעים או ילמדום, או ישכרו איזה תלמיד חכם שיאמר קדיש על נפש הורם, וזהו כבודם וכבוד הורם כאשר מרבים בכבוד שמים, גם כבודם יהיה מתרבה ויזכו לבנים בעלי תורה:

ה אבל זה שאמרנו לומר בנחת כדי שיענו אמן אחר ״שמה דקדשא בריך הוא״, אי אפשר להתקים אלא כשאומר קדיש ביחידות, אבל כשאומר עם רבים אי אפשר לזהר בזה, לפי שיהיו אלו מקדימים ואלו מאחרים, וגנאי הדבר. ומה טוב שיזהר חזן הכנסת אם רואה שאומרים קדיש בלעגי שפה ובטעיות, שיאמר גם הוא עמהם בשפה ברורה כדי לזכות את הרבים. וכן צריך לזהר מאד הש״ץ לומר כל תפלה בלחש וחזרה, ולא כמנהג איזה מקומות שאומרים תכף שלש ראשונות בקול רם והשאר בלחש, שמלבד שעל פי סודן של דברים מגרעות נתן בדברים העומדים ברומו של עולם, עוד בה שגורם בטול ענית אמנים הרבה מאנשים הרבה:

ו ושמעתי ממקצת שלוחי צבור טעם הגון, שכשאין הרבה אנשים בבית הכנסת חוששים שמא לא יהיו בבית הכנסת תשעה שמכונין לברכות וכתב מרן בשלחן ערוך (או״ח סימן קכד סעיף ד) שקרוב להיות ברכותיו לבטלה. והוא טעם נכון לכשיש אנשים מועטים או בתפלת המנחה כשנטו צללי ערב, אבל היה יותר טוב שיאמר השליח צבור כל התפלה בקול רם ויאמרו עמו הצבור מלה במלה. וזה דוקא בכהאי גונא שיש אנשים מועטים או שקרוב להיות לילה, אבל בלאו הכי בשביל המהירות או בשביל הצנה וכדומה לא יעשה שקר בנפשו להפסיד טובה הרבה ולמעט בכבוד שמים, חס ושלום (ועין בתשובות הרדב״ז הישנות, סימן צד. ונכתב עוד מזה בערך ״עניה״). ומכל מקום יותר טוב שיאמר חזרה אפלו במנין מצמצם. ועין מה שכתבנו בקנטרס ״חסד לאלפים״ סימן קכד:

פרק יד

א אחים - מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד באהבה ואחוה שלום ורעות. שאם י גדלה חיוב האהבה ולהיות עזרה בצרות בין אנשים זרים, על אחת כמה וכמה בין אנשים אחים, ואיש את אחיו יעזרו. וכתיב (משלי יז יז) ״אח לצרה יולד״. וכתיב (ישעיה נח ז) ״מבשרך אל תתעלם״. ואחיו בשרו הוא. ומה מאד גנאי הדבר בעיני אלקים ואדם כי יהיה ריב בין אנשים אחים. בושה להם, כלמה להם, לעגה להם. ואוי להם אם אינם עוזרים זה לזה לעתות בצרה, או אם האחד עשיר ואחיו עני ואינו מפרנסו בכבוד, שהרי אמרו במדרש רבה (אדר״נ פרק ט) על פסוק (במדבר יב ב) ״אל נא תהי כמת״ אמר לו אהרן למשה: משה, אחי צרעת זו לא על מרים אחותנו נתונה, אלא על עמרם אבינו היא נתונה. זאת יתן אל לבו כשאחיו בצרה, יציר בעצמו כאלו אביו ואמו עומדים לפניו וקובלים עליו ומתחננים לו שירחם על יוצאי חלציהם. ״ועוכר שארו אכזרי״ (משלי יא יז):

ב וכדי להיות בשלום בין אחים צריך שיהיו מעבירים על מדותיהם ומוחלים זה לזה ואין מקפידים זה על זה, כי זה ראוי להיות מדת כל אדם, כל שכן בין אחים:

ג וגדר גדול כדי שיהא שלום בין אחים, שלא ישבו אחים בבית אחד על שלחן אחד, כי הנשים פלגניות ומשלחות מדנים בין אחים (ונכתב מזה בערך ״מחלקת״). ואם הם שתפים בחנות ורואים דברי ריבות שממשמשין ובאין ביניהם, תכף יפרידו החבילה. וכן כל סבה שגורם מחלקת, תכף יסירו הסבה כדי להסיר החטא. על זה נאמר (תהלים לד טו) ״בקש שלום ורדפהו״. וזה כלל גדול לענין דרכי שלום לרדף אחר המחלקת ולעקרו בתחלתו קדם שיפרה וירבה, דהאי תגרא דמי לבדקא דמיא, כיון דרוח רוח (סנהדרין ז א). ועוד, שאף כשיעשו שלום ביניהם לא יבצר מהשאר טינא ונטירא בלבם. לכן טוב לגבר שיסתכל ויבין אחרית דבר מראשיתו, ויחיש מפלט לו בחן ושכל טוב:

ד ועקר האהבה היא אהבת הנפש, כי איך יראה ברע אשר ימצא את אחיו בעולם האמת, ויגיע בושה וכלמה לנפש אביו ואמו צער גדול. לכן אם רואה את אחיו שהולך בדרך רעה, או שעושה דבר שאינו הגון, או שאינו נזהר בעצמו כראוי, יחוס על נפשו ועל נפש אביו ואמו, ויוכיחנו על פניו בתוכחת מגלה מאהבה, בנעם שיח, בחן וחך מתוק ולשון רכה, ולאחיו יאמר, חזק ונתחזק לעשות רצון אבינו שבשמים, שכך היא חובתנו וכך נאה לנו. וכהנה דברים טובים היוצאים מן הלב ונכנסים ללב, וירבה לדבר אליו עד שיחזירנו למוטב. ובכל אשר יוכל לזכות את אחיו ואת בני אחיו בתורה ומעשים טובים ככה יעשה, וישא ברכה מאת ה׳ ומאביו ואמו על כל הטובה אשר הוא עושה עם אחיו ובית אביו. זהו דרך ישרה לאחים, ולא יתפרדו. ״ישמע חכם ויוסיף לקח״ (משלי א ה):

פרק טו

א אחדות - אחדות היא עמוד גדולה לתקון עולם ולקים כל דבר, ורוח המקום נוחה מאד מדבר זה, עד שאמרו רבותינו ז״ל על פסוק (איוב כג יג) ״והוא באחד״ ״אחד״ לא נאמר, אלא ״באחד״, שאין השכינה שורה בישראל אלא כשהם באחדות. וגדולה מזו אמרו על פסוק (הושע ד יז) ״חבור עצבים אפרים הנח לו״, שאפלו אם עובדים עבודה זרה, כשהם באחדות אין מדת הדין יכולה לשלט בהם (תנחומא צו ז). וזה היה הטעם שלא עשה הקדוש ברוך הוא כליה בדור הפלגה כמו בדור המבול, לפי שהיה באחדות. וזה אצלי פשט הכתוב (בראשית יא ו) ״הן עם אחד ושפה אחת לכלם״. ועתה כיון שהם באחדות לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות, שאין מדת הדין יכולה לשלט בהם. הבה נרדה ונבלה שם שפתם (שם ז) שלא ישמעו איש שפת רעהו, כדי שיכנס מחלקת ביניהם ויהא מקום למדת הדין לשלט בהם:

ב וכל חבורה שרוצים לעשות דבר ושיהא לו קיום והעמדה, צריך שיהיו כלם באגדה אחת, ואז כל רוחות שבעולם אין מזיזים אותם ממקומם. אבל אם זה אומר בכה וזה אומר בכה, וכל אחד רוצה שדבורו יהיה לפנים ולא לאחור ואומר דידן נצח, הם נעשים אגדות אגדות ונפק חרבא והיא לא תצלח, ומרעה אל רעה יוצאים, ובאים לידי מחלקת אש להבת שלהבת ורעותיה מובאות אחריה רעות רבות, רחמנא לצלן. וכבר אמרו משל לאגדה, אפלו אם היא של קנים, כל זמן שהם קשורים יחד אפלו גבור שבגבורים אינו יכול לשבר אותם, אבל כשהם אחת אחת הם קלים להשבר. וכתיב (הושע י ב) ״חלק לבם עתה יאשמו״. כל קָבל דנא הרוצה לעשות דבר טוב בעירו כי היכי דלקבלו מנה כל באי שער עירו, לא ידבר עם כלם יחד, אלא יקראם אחד לאחד, וידבר לכל אחד בטוב טעם ודעת כדי שישמעו ויבינו ויכנסו דבריו באזניהם, ואחר כך בנקל יהיו לאחדים ויסכימו כלם עמו בהיותם באגֻ, דה אחת, שאם ירצה אדם לשבר שק של אגוזים כלם כאחד לא יוכל לשברם, אבל אחת לאחת ישבר את כלן. אבל לא יעשה זאת כדי שיעזרו לו לרעה ולא יהיה כקרח, כי עושה זאת בשם מסית ומדיח יקרא, אלא על דרך אמת, לנחותם הדרך ישרה, אז יעשה באפן זה כי היכי דלקבלו מנה:

ג והגדר הגדול כדי להיות באחדות הוא שיקים מה שאמרה תורה (שמות כג ב) ״אחרי רבים להטות״. ואף אם נראה ברור בעיניו שהם טיעים ואליו ראוי לשמע שהוא אומר דבר הגון, יבטל דעתו נגד דעתם, ויסיע גם הוא עם הרבים ולא יעבר על דעת חבריו, כמאמר רבי יוסי שאמר (שבת קיח, ב) מעולם לא עברתי על דעת חברי, יודע אני בעצמי שאיני כהן, ואם היו אומרים לי חברי עלה לדוכן׳ הייתי עולה. וגם הוא יצא לקראת נשק נגד החולקים עם הרבים, ויאמר אליהם בנעם שיח שלהם ראוי לשמע אף שאין דעתם מסכמת עמהם, ולפעמים צריך שהזקנים והגדולים ישמעו לקטנים ויבטלו רצונם מפני רצונם לפי צרך שעה כשרואים שקרוב לצאת פרצה לפי דעתם של בחורים, שהם חסרי מדע:

ד וכבר אמרו (ר״ה כה, ב) ״אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים״. ישאו ביום ההוא קל וחמר בעצמם הקטנים וישמעו לגדולים. ואם יש רב מורה צדק וטובי ומנהיגי העיר, שקבלום עליהם שעל פיהם יהיה הנהגת העיר, ראוי שלא יהא פוצה פה ומצפצף עליהם, אפלו אם יאמרו על ימין שהוא שמאל. וכל ערום יעשה בדעת ויעמד על המשמר ברב עז ותעצומות להתמיד האחדות, ויסבל ויטרח הרבה, וכל אשר בכחו לעשות יעשה, כי זהו קיום והעמדה ויסוד בנין לכל ענין, ולכל מנין דין הנין:

פרק טז

א אפיקורוס - אפיקורוס הוא מאותם שאין להם חלק לעולם הבא (סנהדרין צ א). ולפי מה שפרשו רבותינו ז״ל בענין אפיקורוס רבים כשלו ונפלו ה׳ הטוב יכפר בעד שהרי אמרו (שם צט, ב) היכי דמי אפיקורוס, כגון דאמר הני רבנן, שהוא לשון בזיון. או דאמר מאי אהנו לן רבנן, אי קרו, לדידהו קרו. או שמבזה תלמיד חכם, או שמבזה חברו בפני תלמיד חכם, ובזה בפרט רבה המכשלה, ואין צריך לומר אם מפקפק על דברי תורה או דברי סופרים ומלגלג אפלו על דבר אחד מדברי תורה או מדברי סופרים, שזה הוא אפיקורוס גמור, והרי זה פורק על וכופר בעקר, ואין תרופה למכתו, כי על זה נאמר (משלי ב יט) ״כל באיה לא ישובון״. ופרשו רבותינו ז״ל (ע״ז יז, א), זו מינות. חבל על דמשתכחין. ה׳ ברחמיו יחתר חתירה מתחת כסא כבודו להחזיר בתשובה שלמה לכל הפושעים מעמו ישראל, ולא תאבד נפש אחת מישראל, אמן, כן יהי רצון:

פרק יז

א אומנות - אמרו רבותינו ז״ל (קדושין פב, ב), שחיב אדם ללמד את בנו אמנות, ושילמדנו אמנות נקיה וקלה. והן אמת שראוי לכל אדם לתפש עצת רבי נהוראי שאמר (שם במשנה) מניח אני כל אמניות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה. (כמו שאכתב לקמן בערך ״תורה״ בסיעתא דשמיא). אבל על כל פנים אם בא להוציאו לחנות, אפלו אם הוא אמיד מאד בנכסים לא יבוש מללמד את בניו אמנות לשלמות שימצא בידם, כי לא ידע מה ילד יום, כי הזוזים זזים, כאשר עינינו הרואות כמה עשירים שירדו נכסיהם לטמיון ונשארו נודדים ללחם ושואלים צדקה. אבל אם ימצא בידם אמנות, יפנו אל אמנותם ויתפרנסו בכבוד. ועוד מצד אחר יפה האמנות יותר מן הסחורה, שאף אם אין עשירות מן האמנות כמו מן הסחורה, מכל מקום העוסק באמנות חיי נחת יחיה, ועל הרב אינו צריך לילך בדרכים ולהיות עובר ימים ונהרות, ולא לקח הלואות הנקראות בלשוננו פוליצא״ס (וועכזעל), שממרקין גופו של אדם, ולא לתן כל כך בהקפה, ולא יכהו שרב ושמש, אלא בתוך ביתו יעשה מלאכתו. וגם בסחורה יכול אדם להיות בוחר הרע במעוטו, ולא יבקש ללכת בגדולות ונפלאות, ולהיות יגע להעשיר על ידי הקפות והלואות והליכה בדרכים וימים ונהרות, אלא יסתפק במועט, ויהא משאו ומתנו בנחת בדברים שקרובים לשכר ורחוקים מאד מן ההפסד, כי טוב פת חרבה ושלוה בה (משלי יז א). ואמרו רבותינו ז״ל (פסחים קיד, א) אכל בצל ושב בצל. וטרדת הזמן ויגיעת הדרכים ופזור הנפש בנתינת נכסיו בהקפה מנפש ועד בשר יכלו, שחיי צער יחיה ולא יוכל לעבד את בוראו עבודה שלמה, אלא חסרה ופגומה. לכן יבחר לו אמנות או סחורה נקיה וקלה, ויתפלל למי שהעשר והנכסים שלו, כי אין מעצר לה׳ להושיע בין רב למעט, וה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים: והנה מה שאמרו אמנות נקיה פרשו רבותינו ז״ל (קדושין פב, ב) שתהא נקיה מן הגזל. והן בעון, הגזל נעשה כהתר לקצת בעלי אמניות, כגון החיטים, וכן אצל הסוחרים נמצא כמה דברים שהם גזל גמור, אלא ששנו את שמם ובשם חריפות וחריצות והשתדלות יקראו, והיא לא תצלח, וכמו שנכתב במקומו. והולך בישר ימצא חיים ועשר ולא יבואנו חסר:

פרק יח

א אסופה - כמה טובה עשו לנו בעלי אספות. רבותינו הקדושים אשר בכל דור ודור זכו וזכו את הרבים, זכות הרבים תלוי בם, שאלמלא הם נשתכחה תורה מישראל, ובפרט כגון אנן דור יתום, יתמי דיתמי, אשר טרדות הזמן רבו עלינו ואין הפנאי מסכים אתנו כל כך ללמד בשקידה כל כך כמו הראשונים ודעתנו קצרה. ואם נבוא ללמד ספרים הרבה אין קץ ומי הוא זה אשר תשיג ידו להיות כל הספרים נמצאים אצלו. אבל על ידי האספות נוכל לצאת מעט ידי חובתנו:

ב ובכל דור צריכים האספות כמו שעשה הרמב״ם וה״טור״ והרב ״בית יוסף״ והרב ״כנסת הגדולה״ ורבים כמוהם שהיו לנו לעינים, ומהם יראו וכן יעשו בכל דור ודור, כל תלמיד חכם אשר חננו ה׳ דעת וספרים הרבה ישתדל להועיל לרבים בדברים הנצרכים מאד, כאמרם (ברכות סד, א) הכל צריכים למרי חטיא. ויעשו אספות כיד ה׳ הטובה עליהם, מי מקצורי דינום על ארבעה טורים, מי מכללים, מי מהקדמות לדרושים, ומי מתוכחת מוסר וכדומה, כל אשר עושים חסד גדול יחשב, ואין לך חסד גדול מזה שהוא חסד בנפש, ועושי אלה הם מזכים את הרבים וזכות הרבים תלוי בם, ואל יחושו ללעג השאננים שאומרים, מה הועילו אלו החכמים בתקנתם לשנות לנו את הידוע ומפרסם בספרים, אין זה כי אם ללקט כסף ולטל את השם שהוציאו ספר. שרי להו מריהו למדברים כן, כי לא צדקו, שודאי הגמור יותר טובים לנו אלו הספרים של אספות מכל חבורי הפלפולים והחריפות, כי מה יתן ומה יוסיף לנו אלו החבורים, רבם הם מתעפרים בעפר אין דורש ואין מבקש, שכל חכם רוצה להיות מבין מדעתו ולשא ולתן בהלכה כפי השגתו, ואם ירצה אדם ללמד כל חבורי הפלפולים והחריפות, יכלו שנותיו ולא ילמד אחד מני אלף מהדברים שצריך ללמד, וכדאמרו בש״ס (ערובין מח, א): אי דיקנא

לא גרסנא. מה יתן ומה יוסיף לנו לידע הוכוח שהיה בין שני תלמידי חכמים, שזה אומר בכה וזה אומר בכה, ואם כדי ללמד דרכי הפלפול והחריפות וחדוד השכל, הלוא יש די לנו בתורתן של ראשונים, זכרונם לברכה, אשר לבם פתוח כפתחו של אולם וחכמתם נכרת מתוך דבריהם. אבל אלו הספרים של האספות תועלתם מרבה כאמור, ולכן כל תלמיד חכם ירדף אחריהם כאשר ירדף הקורא בהרים, ויד כל ממשמשת בהם כל שעה, כי בזמן הזה הקצור הוא מטבע חריף אהוב ונחמד לכל, ואומרים דרך צחות (רות ב ד) "ויאמר לקוצרים ה' עמכם":

ג ולכן אף מי שעושה ספר שאלות ותשובות, שהוא מועיל לרבים בהיותו מחדש דינים חדשים ופושט ספקי דינים, לא ילך בארכה ויצא מענין לענין ממלאכת השאלה למלאכת השיטה ופלפול בדברי האחרונים לנתץ ולנתש, לבנות ולנטע, ולומר שמועה זו נאה וזו אינה נאה, כי מה יתן מה יוסיף, וחוששני מחטאת ברב דברים. רק יכתב הלכות קטנות, מצוי הדין הנצרך לענין דינא דוקא. וכן הרוצה לכתב פשטים אשר חננו ה' על תנ"ך ומאמרי רבותינו ז"ל, אם רוצה שיהא יד רבים ממשמשת בו, לא ילך בארכה ויצא ממלאכת הדרוש למלאכת הפלפול, אלא יכתב פסקי פסקי על סדר התנ"ך והש"ס דברים מתוקים מערב עם דברי מוסר ויראת ה', שהמוסר הנאמר על פסוק הוא מתוק מדבש ועומד לזכרון בין העינים, ומתוך כך יהיו דבריו נקראים ונזכרים ונאמרים בבתי כנסיות של תלמידי חכמים ובבתי מדרשות, ויהיה מזכה את הרבים, ותתענג בדשן נפשו בהיות שפתותיו דובבות בקבר (יבמות צז א). זהו דרך ישרה לפי דעתי לחובבי חבורים:

ד אמנם הבעלי אספות שמאספים קצורי דינים צריכים לזהר הרבה שלא יכנסו למלאכה זו אלא אם כן יכולים לעשות אותה על מתכנתה, כי היכי דלא תפוק מנה חרבה, דהינו שיהא להם ספרים הרבה מהראשונים ואחרונים ותשלט עיניהם בכלם בעיון יפה יפה, ולא יסמכו על הכלל העולה, כי יש פתח טועה, ולא יטעו לרשם הפך ממה שכתוב בספר, כאשר נמצא לפעמים באלו הקצורים, ולכן אמדו שאין ראוי לסמך על הקצורים להקל או להוציא ממון מיד המחזק עד שילמד חפוש מחפוש ועד שיראה הדין בשרשו. ושמעתי אומרים, שאף על פי שהרב "מעם לועז" עשה מלאכה גדולה וזכה וזכה את הרבים, לא היה רוח חכמים שבדורו נוחה הימנו על שכתב הלכות פסוקות, ורבים מעמי הארץ שאין יודעים לקרות אלא ספרו מקבלים דבריו כנתינתם מסיני ואין חוזרים לשאל פי חכם וסומכין עליו בין להקל בין להחמיר, ופעמים המצא ימצא איזה דין שנתחדשו כעת ספרים שחולקים על דבריו ומחמירים וכן ראיי להחמיר, ולכן יש להזהיר ללועזים שלא יסמכו על ספרי הלועזים להקל באין שאלת חכם, ודין להם שספרי הלועזים יעוררום לכנס לבית הספק כדי לשאל לחכם. (ויש את לבבי לכתב ספר אספת דינים בקצור, אך לא אכתב אלא מה הוא אסור, ולא אזכיר את המתר, למען לא תצא תקלה כזו) וגם ראוי לבעלי אספות שיעשו טובה שלמה ולא יכתבו על דין פלוני עין בספר פלוני, ולא עוד אלא שלפעמים יש שנצרך לו אותו הדין מאד ואותו הספר שצין אינו בנמצא בעירו, והרי זה דומה למי שמביאין אותו אל המעין ואין מניחים אותו לשתות מים, לכן יכתב גם כן מה שכתוב באותו ספר למען ינוח הקורא בו כי ימצא תאות לבו:

פרק יט

א אורחים - מצות הכנסת אורחים היא מצוה רבה, שמנו אותה בכלל דברים שאדם אוכל פרותיהם בעולם הזה והקרן קימת לו לעולם הבא (פאה פ"א, מ"א), אשרי איש שיוכל לעשותה בהיות לו רחב בית מושב, חסד גדול הוא עושה, שהחסד יגדל ערכו לפי צרך המקבל ודחקו וצערו. והנה אם בא אורח לעיר, איש עני שאין ידו משגת לקח לו מלון לעצמו, או שאינו לפי כבודו לישב במלון, או שאין מלון נמצא בעיר מה יעשה אותו האיש אם אין איש מאסף אותו הביתה והוא גר בארץ נכריה, אנה יפנה לעזרה, וכי ימצא איש שמאסף אותו חיה יחיה ממש, ולכן למצוה רבה יחשב. ולפי גדל המצוה ככה יעשה נחת רוח ליוצרו ובא בשכרו. ולכן על האורח יקל בעיניו ועל יסבל ולא יבל. אשרי איש אוהב את ה', לפי רב האהבה אין טרחא ואין כסף נחשב בעיניו נגד עשות נחת רוח ליוצרו. אבל כבר אמרו (חובות הלבבות בהקדמה) מכלל הזהירות שלא תהא זהיר הרבה, וכתיב (קהלת ז טז) "אל תהי צדיק הרבה". ולכן יזהר במה שכתב בספר בן סירא (יבמות סג, ב) לא הכל תביא ביתך. שאם יודע בו שאינו איש טוב לא יביאהו אל ביתו, ובפרט אם אין לו אלא בית אחד עם אשתו ובני ביתו, אם יקבל אורח בביתו שיישן עמו בביתו עברה היא בידו. וגם כשיקבל אורח בביתו ישמר נכסיו ממנו כדי שלא יבוא לחשדו אם יחסר לו שום דבר, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (דרך ארץ רבה פרק ה) כל אדם הוי חושדן כלסטים ומכבדן כרבן גמליאל, ומיתו מעשה באבות דרבי נתן על רבי יהושע שקבל אורח, והאכילו והשקהו והעלהו לעליה לישן ונטל הסלם מתחתיו. בחצי הלילה קם האורח וגנב כל אשר בעליה, וכשרצה לירד נפל מן העליה ונשברה רגלו. אמר לו רבי יהושע: כבר קדמוך רבנן שאמרו הוי חושדן כלסטים. (ומה טוב אם אפשר שלא תצא אשת בעל הבית החוצה בפני האורח, ובפרט כשהיא מקשטת, דמגרי בה יצר הרע, ואולי מידי הרהור לא יצא. אבל מצד אחר יש פסידא כשאשת בעל הבית היא תתגרש ואינה מסבה עם בעלה על השלחן, שאפשר יכבד עליהם יותר ישיבת האורח ולא יראו העת שילך לו, וגם

האורח יהיה מצטמק בחשבו איך בשבילי אשת בעל הבית מוצאת מבית תענוגיה מלאכל עם בעלה. לכן כל ערום יעשה בדעת, ויבחר לו דרך ישרה לפי מה שהוא אדם האורח, והישר בעיניו יעשה):

ב ומתנאי מצות הכנסת אורחים, שיהא מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות, ויותר חשוב ומקבל ומרצה בעיני אלקים ואדם פת חרבה עם יפה עינים וטוב ראי ממאכילו פטומות בפנים זועפות. ואם קשה בעיניו להוציא הוצאה מרבה מקצר יד או מקצר רוח, אל ירבה בהוצאה. ואל ישיאנו יצרו לומר, שכדי להזמין אורח צריך הכנה הרבה, כדאמרי הני נשי שעיניהן צרות באורחים, שכל אשר בבית ימעט בעיניהן כשיש אורח ועושות לבעליהן שיהיו מרבים להביא באמרן, אי אפשר לכבד אחרים בקלון עצמו, ומתוך כך ממנעי ולא מיתו אורחים. אבל זו עצת יצר הרע הוא למנע טוב מבעליו מצוה רבה כזו. לכן אם קשה עליו ההוצאה, אל יחוש להוציא יותר על מה שהוא רגיל כדי שלא יכבד עליו האורח, ואין זה קלון אלא כבוד, דניחא לה לאורח שלא ירבה בהוצאה כדי שלא יהא כבד, וכל מה שרואה שמרבים בהוצאה הוא מצטמק, בחשבו כמה טרחות טרח בעל הבית בשבילי וחושש שסוף סוף יכבד עליו. אבל כשרואה שאינו מרבה בהוצאה, נוח לו. וברוח שפתיו ישביענו בדברים טובים ויפיק לרעב נפשו באפן שיאכל בשמחה לחמו וישתה בלב טוב מימיו:

ג והן בכלל שאפלו אם יש כעס וצער בלבו מחמת איזו סבה, יסיר כעס מלבו ואל יראה בפני האורח אלא פנים שוחקות, לבל יחשב האורח שבשבילו פניו רעים. וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (ב״ב ט, ב), שהנותן צדקה לעני מתברך בשש ברכות, והמפיסו מתברך באחת עשרה ברכות. ולעולם אל יזוז ממחשבתו גדל המצוה וגדל שכרה, למען לא יכבד עליו ויעשה בחבה יתרה. ובפרק הנסיעה הענק יעניקנו צידה לדרך כברכת ה׳ אשר נתן לו, וילוהו וילך לו, ובזה יברך ה׳ חילו:

ד ומתנאי האורח, שלא יכביד על בעל הבית. ומי שאפשר לו לישב במלון לעצמו, לא יבקש לישב בבית בעל הבית, ואף אם יזמינו לו לא יאבה עד אשר יפצירו בו, כדי שידע בברור שבלב שלם מזמינים אותו ולא מחמת כסופא, כי ידוע שכל המקבל הנאה מחברו שלא בלב שלם אלא משום כסופא יש בו סרך גזל (ספר חסידים סי׳ שטז). וגם כשהוא מכרח לישב בבית בעל הבית לא ירבה ישיבתו אצלו זמן וזמנים, כי כל המרבה יכבד. ואם הכרח לישב זמן הרבה בעיר, לא יכנס בבית בעל הבית לישב אצלו בתדירות אם יש מלון בעיר, ואם סבור שיהא לזמן מועט ונתארך הדבר, יבקש עלה לצאת לו למלון או לבית אחר בחכמה ודעת באפן שלא יהא פוגם ונפגם. ואף בזמן היותו בבית בעל הבית לא ישב תדירי בבית כל היום, אלא יפנה מעט הנה ומעט הנה באפן שלא יכבד על שום אדם. ולא ישאל שאלות ומענות מבעל הבית, ולא ישאל לו על עסקיו או על כליו. ואם ידו משגת ואינו חסרון כבוד לבעל הבית גם הוא יפתח את ידו להוציא הוצאות ולקנות צרכי סעדה, ויהא מרבה בכבוד בעל הבית וכבוד כל בני הבית, ויראה געגועים וחבה יתרה לילדים, וימלא פיו תהלתו ויברך אותו בברכתו. ובעת לכתו יתן חנות לבעל הבית ולאשתו. ואחר נסיעתו גם כן יפקד אותם באגרתו, ובזה יהא נאה בשיבתו:

ה וגם על גבאי צדקה חיובא רמיא לפקח עינים על האורחים, ולפי מה שהוא אדם יתן לו מדור לפי כבודו מבני העיר חוזר חלילה. ולמי שאין נותנים לו בעל הבית ונותנים בית מלון מן הקהל, כמנהג בהרבה מקומות, יכינו הבית שיהא טוב בית מושב לימות החרף, ויכינו שם כרים וכסתות, ואפלו מלאים תבן, וכלי בית הנצרכים, ואפלו כלי חרס. ויתנו להם מזונותיהם די ספוקם דבר יום ביומו בסבר פנים יפות. ומה טוב לתן להם בעל הבית לפחות משבת לשבת. ובעת נסעם יתן להם צידה לדרך לפי מה שהוא אדם ולפי יכלת הקהל ולא יקמץ הרבה, שהרי זה חוטא ולא לו. לכן יכלכל דבריו במשפט ויפיסם בדברים טובים לכבוד ה׳ כי יעמד לימין אביון. ודין להם צרתם שהם נודדים ללחם והם אמללים ונדכאים, וכל העושה טובה עמהם עם האלקים הוא עושה, וכל המרחם על הבריות, מרחמים עליו מן השמים (שבת קנא ב). אמנם גם האורח צריך שלא יכביד מאד על הקהל, ולא ישאל בחזקה, אלא תחנונים ידבר רש (משלי יח כג) ולבסוף יתרצה במה שנותנים לו, אם מעט ואם הרבה יקח, ויברך את הקהל, ולא יעשה מריבה, ולא ימסר דין, חס ושלום, רק יבקש ממי שהעשר והנכסים שלו, הוא יתן בלבם נדיבות לב לתן לו, או ממקום אחר ישלח שלומיו, כי הרבה שלוחים למקום ומידו הכל, חן וכבוד יתן ה׳, לא ימנע טוב להולכים בתמים:

פרק כ

א אונאה - אונאה במקח וממכר יש בה אסור מוסיף על אסור גזל, שעובר גם כן על ״לא תונו״. והן בעון נשכחה תורת אונאה מרבים מעמי הארץ, כי לא ידעו מה הוא אונאה, אלא בשם חריפות והשתדלות יקראו לה, ודין גרמא שהעולם הולך ומתמוטט, וגלגל העניות חוזר בעולם, כמאמר הנביא (ירמיה יז יא) עשה עשר ולא במשפט בחצי ימו יעזבנו. ודבר ה׳ בפי נביאיו אמת. ואם נראה אדם שעושה עול ומתקים לו עשרו, בודאי שהוא עשר שמור לבעליו לרעתו, על דרך הכתוב (דברים ז י) ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו:

ב וזה כלל האונאה, שלא התר לשקר ולשבח מקחו במה שאינו, או לומר שקנה אותה בכך וכך, או שכבר נתנו לו כך וכך מה שאינו אמת. ואין צריך לומר שאסור לפרכס את המקח או לערב רע בטוב כדי שיהא נראה הטוב לעין ותחתיה תעמד הבהרת, או להראות אחד ולתן אחר. כל עושה אלה וכאלה תועבת ה׳ כל עושה עול. ואין צריך לומר אם עושה עול במדה במשקל ובמשורה, שהוא קרוי עול, שנאוי, משקץ, חרם, תועבה וקשה ענשן של מדות יותר מענשן של עריות (יבמות כא א), ובודאי שהיא לא תצלח, ואחריתו יהיה נבל ורע בעולם הזה מלבד ענשו השמור לו לעולם הבא נמצא שוטה העושה אלה שהוא יגע לריק, ומכלה כחו וימיו לבהלה לקנות מקח רע לעצמו בגיהנם:

ג וידוע, שתחלת דינו של אדם שואלים אותו: נשאת ונתת באמונה (שבת לא, א) והבוטח בה׳ ונושא ונותן באמונה, חסד ה׳ יסובבנו (תהלים לב י) וברכת ה׳ היא תעשירנו (משלי י כב). ובודאי שלא יחסר לחמו, ויהיו מזונותיו בהתר ונחת ורוח וכבוד. אשריו בעולם הזה, וטוב לו לעולם הבא. והן אמת כי יצר הממון יעור פקחים ומורה התרא לנפשה, אבל על כגון זה אמרו (ערובין סה ב): אדם נכר בכיסו, שיגביר שכלו ויכבש את יצרו ויתרצה ברצון גמור אפלו אם היה נכנס תחת האפשר שימות ברעב כדי שלא להיות רשע לפני המקום, כך חובתנו וכך נאה לנו. ומה גם כי לפי האמת הברור דורשי ה׳ לא יחסרו כל טוב, והולך בתם ילך בטח. וזה כלל גדול לכל מלי שנפשו של אדם מתאוה להם ומחמדתן, ובפרט בממון שהוא חביב לאדם, ויצר סמוך שורר ומורה מ״ט פנים טהור לטהר את השרץ. לכן מי האיש הירא את ה׳, יקים ואל בינתך אל תשען (משלי ג ה), וילך אצל חכם וילמדנו איזוהי דרך ישרה, ולא יסור מן הדבר אשר יגידו לו ימין ושמאל:

ד ויש אונאת דברים, שהוא חמור מאונאת ממון, מה שאמרו (ב״מ נט, א) כל השערים ננעלו חוץ משערי אונאה. והוא נפרע על ידי הקדוש ברוך הוא בעצמו פרעון חזק. וגם בזה רבים כשלו, כי לא ידעו מהו אונאת דברים. והכלל הוא, שכל שמצער חברו בדבריו הוי אונאת דברים. וכדי לידע באיזה דברים מצטער חברו, יקים תמיד מאמר רבותינו זכרונם לברכה שאמרו (שבת לא א) דעלך סני לחברך לא תעבד:

ה ורבים מעמי הארץ זה דרכם כסל למו, שמצערים את חבריהם דרך שחוק וקלות ראש כדי להרבות שמחה של הוללות, והרי זה כמתלהלה היורה זקים, וענוש יענש באפן שתהיה השמחה לתוגה נהפכת. ולפי חמר שבו צריך לעמד על המשמר הרבה, כי אדם עשוי להקפיד ולהרגיש ולהצטער אפלו על שיחה קלה שמדברין לו, והוא אינו מרגיש בצער חברו, וחושב בדא מאי אם אני מצער אותו בשביל שעשה עמי שלא כהגן, הדין עמי לצערו, ואם הוא דרך שחוק, אין כאן צער, כי כן דרכם של בני אדם, ולשחוק אמרתי מהולל. ומתוך כך אין איש נחם על רעתו, כי לא יחשב לו עון אשר חטא. אבל ראוי לדעת, כי לא התר לצער בדברים אפלו למי שצער אותו, אם לא דרך תוכחת מגלה מאהבה, אבל אם עושה לנקם נקם הרי הוא עובר על ״לא תקם״ (ויקרא יט יח), ובודאי שכשצותה תורה (שם כה יז) שלא יונו איש את עמיתו לא הצרכה לצוות על עמיתו מבקש טובתו, דאטו בשפטני עסקינן, אלא אפלו אם צערו לא התר לשלם לעושה הרעה כרעתו. ואם הוא דרך שחוק, נמצא שעושה שחוק בדמו של זה והרי זה בכלל לצנות, שאמרו עליו (ע״ז יח ב) שתחלתו יסורין וסופו כליה. לכן יהא אדם זהיר מאונאת דברים, ובפרט מאונאת אשתו, שמתוך שדמעתה מצויה ענש אונאתה קרובה (ב״מ נט א), ולעולם ישתדל שיהא רוח הבריות נוחה הימנו, ובזה יהיה רוח המקום נוחה הימנו:

פרק כא

א אונס - אמר החכם: כל טועה זה לו מטעם אנוס רחמנא פטרה, כי בעלה כל דהוא מוצא מקום פטור לעצמו מכל דבר טוב באמרו שהוא אנוס לא יוכל עשוהו, או מצד שאוהב לנוח או לשא ולתן, או שיש לו כאב, או שהוא חלוש וכדומה, או שיצרו תוקפו ולא יוכל לכבש את יצרו ולנצחו. אבל ידוע לכל, שאין טענת אנסים כאלו מועלת לעולם הבא, ואין פוטר אותו אלא טענת אנס גמור. וכדי להבחין מה הוא אנס גמור ומה הוא שאינו חשוב אנס, ידמה שאלו היה מוצא להרויח הון עתק, אם מחמת אנס כזה היה מכרח להניח מלהרויח אז הוא אנס גמור, ואם להרויח ממון אינו משגיח בזה האנס ודוחק את עצמו באמרו, מה לעשות רוח יש כאן, צריך לדחק מה יענה ליום פקדה, הלוא יבוש ויכלם, ולא יהיה לו פה להשיב ולא מצח להרים ראש, וענוש יענש כאשר ישית עליו בעל המשפט. על זה נאמר (משלי ב ד, ה): אם תבקשנה ככסף וכמטמנים תחפשנה אז תבין יראת ה׳. זה כלל גדול בתורה, כי סחרה ליהודים היתה אורה:

פרק כב

א אות ב: ברכות - ידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (ברכות לה א) על הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה כי גדול ענשו. והן בעון פשתה המספחת ברבים מעמי הארץ, שאוכלים ושותים בלא ברכה. יש מחמת חסרון ידיעה, שאין יודעים שצריך לברך על דבר שנהנה, ויש שאין יודעים אפן ומטבע

הברכה, ויש מחמת חסרון זריזות. ולבבות יכאבו מראות ברע כשהולכים לבקר בשמחות וגיל, והבית מלא, ומכבדים אותם במתיקה ומשקה וכדומה, ויש כמה וכמה שנותנים המתיקה והמשקה לפיהם בלא ברכה. והירא את דבר ה׳ לבבו יכאב על העברה, וגם שאינו יכול למחות, כי הוא בוש לומר לו למה תאכל בלא ברכה, והן בעון נכשלנו ברעת מי שאינו מוחה על דבר כבוד שמו כי רבה. וכבר הוא מברך בקול רם כדי שישמעו כלם וידעו שצריך לברך, אבל אין שמים על לב, כאלו לא נתנה מצות הברכה אלא לחכמים ולחסידים. וראוי לדרש להם, אולי יתנו לב לשוב, שידעו שאין לך דבר בעולם שנהנה ממנו שלא יהא צריך ברכה, אם הוא דבר הגדל באילן, ברכתו בורא פרי העץ, ואם גדל בארץ, ברכתו בורא פרי האדמה, ואם אינו לא מן העץ ולא מן הארץ, ברכתו שהכל, ואם אינו יודע ואין לו ממי לשאל, על הכל אם אמר שהכל יצא. ועל ריח טוב צריך גם כן לברך על כל מין ריח, אם הוא מדבר הגדל באילן בורא עצי בשמים, ואם הוא גדל בארץ ושרשו מחליף בכל שנה ושנה בורא עשבי בשמים, ואם אינו לא מן האילן ולא מן הארץ בורא מיני בשמים:

ב ועל כל מאכל אם אכל כזית וכל משקה ששתה ממנו רביעית צריך לברך ברכה אחרונה איש כברכתו. ודא עקא שרבים מעמי הארץ אין יודעים מטבע ברכת מעין שלש שצריך לברך אחר פת הבאה בכסנין ואחר יין ואחר פרות שהם משבעת המינין, כגון ענבים לחים ויבשים, צמוקים, תאנים, רמונים, זיתים, ובפרט כשצריך להזכיר מעין המארע, ולכן או מברכים בורא נפשות רבות שהיא ברכה לבטלה או אין מברכין כלל. וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות לה א) כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה, מעל. מאי תקנתה ילך אצל חכם וילמדנו. וזה כלל גדול מי שרוצה להיות עובד אלקים כאשר יאות לנו על היותנו יהודים מאמינים בני מאמינים בתורה ובכל דברי חכמים ובשכר וענש, ראוי שלא יבוש ולא יכלם מלילך אצל חכם וילמדנו, ויכתב לו בכתב ישר מטבע ברכות ושאר דברים הנצרכים, ויורנו בדרך אמת וינחנו בדרך טובים. ובאמת אמרו (משלי יג כ) הולך את חכמים יחכם:

ג ויחרד האיש מלתן דבר לתוך פיו בלא ברכה, שאם הגוזל את המלך אחת דתו להמית, על אחת כמה וכמה הגוזל מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וכנסת ישראל. וגם המועל בקדש חיב מיתה, והרי אמרו שהנהנה בלא ברכה הוא כאלו מועל בקדש וכאלו גוזל לקדוש ברוך הוא וכנסת ישראל (ברכות לה, ב). ועוד אמרו, שהמאכל והמשקה הם מזון הגוף, והברכות הם מזון הנפש, שגורם שישרה שפע קדשה על האכילה ועל המשקה. וזהו כונת הכתוב (דברים ח ג) כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה׳ יחיה האדם. וזהו נמי ״צדיק אכל לשבע נפשו״ (משלי יג כה). ובאמת אלו האוכלים ושותים בלא ברכה לולא שנדונם לכף זכות שההרגל נעשה להם טבע עד שאינם זוכרים שצריך לברך, היו ראויים לענש גדול, כי מה טרח ומה הוצאה צריך לומר ברכה קצרה ולברך על הטובה אשר ה׳ אלקינו נותן לנו, דבר הנוהג אצל כל הדיוט שימלא פיו תהלתו ויהללו על כל מין טובה שמקבל ממנו. ונוסף גם הוא שאלקינו מרחם למצוה יחשב לנו מה שאנו מברכים אותו, וקובע לנו שכר על הברכה טובה וברכה, היש חך מתוק מזה, בודאי מי שאינו רוצה לברך, אין זה כי אם רע לב. וראוי לאדם שיהא זהיר מאד ועומד על המשמר שלא לשכח מלברך, עד שירגיל באפן שלא יתפתח פיו ולא תקבל שיתנו דבר לתוכה בלא ברכה, כי כשם שאמרו (סוטה לח ב) כל המברך מתברך, כל קבל דנא מי שאינו מברך גורם קללה לעצמו:

ד ורעה זו להיות אוכל ושותה בלא ברכה מצוי יותר בין הנשים, שאינן בקיאות במלי דברכות ואוכלות ושותות בלא ברכה, כנשים המצריות העבריות. ומצוה זו מטלת על אבות הבנות, והבעל מצוה על אשתו ללמדה, שהרי אמרו (שו״ע או״ח סי׳ קסט, סעיף ב) שאסור להאכיל למי שיודע בו שאינו מברך, והאיש נענש על אנשי ביתו, ולכן מחיב ללמדה או להשכיר לה מלמד. וזה כלל גדול, שאל יחוש האדם על הוצאה, ואל יחשב לאבוד זמן מה שמתעסק בענינים אלו ללמד את העם ואת בני ביתו דעת ולזכותם וכדומה, כי מה לנו מזמן וממון אם לא לעשות בו רצון ונחת רוח ליוצרנו, ופעמים שבטולה של תורה זהו קיומה, על דרך דכתיב (תהלים קיט קכו) עת לעשות לה׳ הפרו תורתך. אשרי השם ארחותיו לעשות דבר בעתו על מתכנתו. וראוי להשתדל בכל עז ולחפש בספרים או לשמע מפי סופרים ולרשם בכתב נסח הברכות ודיני הברכות שאינו בקי בהם עד שירגיל ויהיו שגורות בפיו. וכן ראוי להשתדל להיות בא באנשים, שיהיה בקי בברכת חתנים וברכת בעל הבית וכדומה. ומה מאד צריך לזהר בברכת הלבנה, שהיא הקבלת פני שכינה. ובאמת אמרו (ברכות נ א ירושלמי שם כ״א, ה״ח) מברכותיו של אדם נכר אם הוא יודע ספר או אם הוא בור. ומה טוב לגבר שישתדל לידע פרוש המלות בברכות שהוא מברך, ויתן לב לכון בברכות שהוא מברך, שהרי אמרו (מדרש שמואל אבות ב טו ועיין בהקדמה לסידור יעב״ץ) תפלה או ברכה בלי כונה כגוף בלא נשמה:

ה ועקר עבודת השם יתברך היא עבודה שבלב (סנהדרין קו, ב ועיי״ש ברש״י) (תענית ב א). ולכן צריך להשתדל מאד לכון בפרוש המלות על כל היוצא מפיו, תפלות, ברכות ולמודים. ומצוה גוררת מצוה, שיתעורר מתוך הדברים לעבד את בוראו עבודה שלמה, עבודה תמה, ביראה ואהבה ושמחה רבה, ומתוך כך לא יבוא להיות עובד אלקים דרך עראי כדרך הרבה בורים שבהיותם מברכים או מתפללים או לומדים נותנים בקולם קול עז לגער בשום אדם או לרמז שום דבר שרוצים, ואומרים, אי אי אי, ומשחקים. ואם יצירו בדעתם כאלו אומרים בלעז ומדברים לפני המלך בעשית אלו הגערות והרמיזות,

תכסמו בושה וכדי בזיון וקצף. לכן גם לזאת ראוי לשים לב לילך אצל חכם שילמדנו התפלות והברכות בלעז, ולא יבוש ולא יבל למען יוכל לעבד את בוראו עבודה שלמה, כי זה כל האדם. ואף מי שיודע הברכות ודיניהם, לפעמים יסתפק במלי דברכות ספקות כהנה וכהנה. על הכל צריך זהירות וזריזות למשך ידו או לעשות באפן המועיל כדי שלא לכנס בספק נהנה בלא ברכה, חס ושלום. וכל ירא שמים יצא ידי כל הפוסקים במלי דתלו בפלגתא. וטהר ידים יוסיף אמץ (איוב יז ט) שלא לבוא לידי שכחה המצויה, ויציב ציונים לזכר ולברך, ובפרט בברכה אחרונה ממים ששותים קדם הקפה וברכת אשר יצר וכדומה. ועל זה וכזה אנו אומרים אשרי איש שישמע למצוותיך, ותורתך ודברך ישים על לבו:

ו ויש רבים מעמי הארץ שסוברים שמברכים, אבל ברכתם פסולה מחמת שמדלגים כמה תבות ואותיות, ושתים רעות עושים שנהנים בלא ברכה ומזכירים השם לבטלה. וזה פרי המהירות, אשר היא רעה חולה, שאפלו שיאמר הברכה כלה כדי בזיון וקצף לברך למלך הכבוד ברכה חטופה, אין זה מברך, אלא מנאץ (סנהדרין ו ב). אשרי איש ירא את ה׳ יקבל עליו בכל תקף וישתדל ברב עז ותעצומות לברך כל ברכותיו בקול רם אות באות תבה בתבה ברעותא בחדותא דלבא, וזה כל האדם שישתדל בכל תקף לקים כל דבר טוב כאשר יאות, וזה האות אם הוא איש טוב:

ז ובברכות שאדם יוצא ידי חובתו על ידי ששומע, כגון קדוש והבדלה וברכת מעין שלש וברכת ההלל, צריך זהירות יתרה שתהיינה אזניו קשובות אל הברכה ולא יאבד אפלו תבה אחת, ואין צריך לומר שלא יהא מדבר בינתים, שאז אינו יוצא ידי חובתו כלל ונמצא שנשאר בלי קדוש ובלי הבדלה או נהנה בלא ברכה. וכן בחזרת העמידה צריך לעמד על המשמר לשמע כל ברכה וברכה כראוי ולענות אמן כראוי. וגם בזה פשתה המספחת, שרבים מעמי הארץ מדברים זה עם זה בחזרת העמידה, וכמה רעות עושים: א. שמדברים בבית הכנסת, שאסור גדול הוא כמו שנכתב במקומו. ב. שמדברים בחזרת העמידה, שכתב מרן בשלחן ערוך (או״ח סי׳ קכד, סעי׳ ז) שעברה היא בידו וגוערין בו, אבל עתה דשו בו רבים ונעשה כהתר ואין מי שימחה בידם. ג. שמאבדים טובה הרבה להיות שומע כעונה ועונה כמברך. וידוע שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (חולין פז, א), ששכר ברכה הוא עשרה זהובים. וכמה יגיעות אדם יגע כדי להרויח עשרה זהובים, ושוטים אלו משליכים לאבוד כמה וכמה זהובים בידים מבלי שים לב לכף את יצרם מעט. וזה כלל גדול בתורה, שיהא מחשב שכר מצוה והפסד עברה. ויתחזק לכף את יצרו, וה׳ יהיה לו לעזרה. ומנהג אנשי מעשה להיות הסדור בידם בשעת החזרה כמו בלחש לשמע אל התפלה:

ח כתיב (משלי כב ט) טוב עין הוא יברך. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (סוטה לח ב): אל תקרי יברך׳ אלא יברך׳. כי מי שהוא טוב לעולם יברך, והמברך את ישראל הוא גם כן מתברך, כדכתיב (בראשית יב ג) ואברכה מברכך. כל קבל דנא המקלל לישראל נפשו הוא חובל, דכתיב (שם) ומקללך אאר. ומאחר דכתיב (משלי ג כז) אל תמנע טוב מבעליו, בהיות לאל ידך לעשות, ראוי להשתדל לעולם לברך את ישראל, אולי יהיה בעת רצון ויעשו דבריו פרות. ולכן גם המתברך הוא יברך ויאמר וכן למר. כידוע מעשה דמיתי בש״ס (מגילה כז ב) דרב ברכה לרב הונא ואקים בה, ואקפד רב על שלא אמר לו וכן למר. ונמצא שאם ברכתו עשתה פרות הרי הוא גומל חסד עם חברו, ועל כל פנים עושה נחת רוח ליוצרו, כי טוב בעיני ה׳ לברך את ישראל, ולמצוה תחשב לו, כי זה הוא טעם קצת פוסקים שמתירים לברך את חברו קדם שיברך על המתיקה, ואין זה מגדר מקדים כבוד הבריות לכבוד שמים, שגם זה כבוד שמים הוא. ומה גם שאם יטעם תחלה המתיקה, לפעמים דבר ידבר הוא קדם שיבלע ממנו ועבד אסורא, לכן יותר טוב לברך את חברו קדם שיאמר הברכה:

ט וראוי לאדם להשתדל תמיד שיברכוהו, ויברח מאד מלהתקוטט עם שום אדם ולהיות גורם קללה לעצמו, שהרי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ז א, מגילה טו א) אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך ואל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך, ומיתי שם מגויים שברכו או קללו לגדולי הדור ונתקימה בהם, לפי שהכל הולך אחר העת והרגע, יש שעת רצון ויש רגע באפו, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (רות״ר ז טו) אלמלא ברכתן של זקנות לנעמי נתקעקעה ביצתן של בית דוד. לכן יהיה כל אדם חפץ בברכה, ובפרט לברכת תלמידי חכמים וצדיקים יתאוה לה, ויהא מחזר אחריה, שברכתן קרובה להתקים. ועל כל פנים ישא ברכה מאת ה׳ על היותו מחשיב התורה וצדקת ה׳, והרי זה בכלל מכבד התורה ולומדיה. וגם התלמיד חכם יהיה טוב עין הוא יברך, וכל החפץ בברכתו הוא יברכנהו ברכות רבות, כי מאי אכפת לה לגרם טובה ושיהא חברו נהנה והוא אינו חסר, ולמצוה תחשב לו:

י ואמרו בזהר (חלק א דף רכז) דכשאדם רוצה לברך לחברו או לבנו וכיוצא, צריך לברך בתחלה להקדוש ברוך הוא, ואי לא מברך תחלה להקדוש ברוך הוא אנון ברכן לא אתקימו. וכן היה מנהג הרב מוהר״י חזק ז״ל דכשבא אליו אדם אחד לברכו, משים ידו על ראשו ואומר, יתברך שמו של הקדוש ברוך הוא, ואחר כך מברכו לאיש ההוא או לנער וכיוצא. כן כתב מוהרי״א ז״ל בספר ״דבש לפי״, עין שם. [וכן אני נוהג לברך את בני ואת כל המבקש ברכתי אני מניח ידי על ראשו ואומר, יתברך שמו של הקדוש ברוך הוא והוא ברחמיו ישמרך מכל רע, ישמר את נפשך ויתקנך בעצה טובה מלפניו, ותהיה שלם במדות ובדעות ובכל מיני שלמות, ולא תצא תקלה מתחת ידך ולא שום דבר שאינו מתקן, ולא יתגלגל חובה על ידך, ותמצא חן ושכל טוב

בעיני אלהים ואדם, ולא יטרידך שום דבר מעבודת האל יתברך שמו. יברכך ה׳ וישמרך. יאר ה׳ פניו אליך ויחנך. ישא ה׳ פניו אליך וישם לך שלום (במדבר ו כד, כז). ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך (משלי כג כה) ישימך אלהים כאפרים וכמנשה (בראשית מח כ). ולבנותי או לקרובותי אני מברך כך, יתברך שמו של הקדוש ברוך הוא והוא ברחמיו ישמרך מכל רע, ישמר את נפשך ויתקנך בעצה טובה מלפניו, ותהי אשת חיל יראת ה׳ (ואם היא בתולה, ובחיק ירא אלהים תנתן בחיי אביך ואמך), ולא תהיי משכלה ועקרה ולא אלמנה, אלא אם הבנים שמחה לארך ימים ושנות חיים, ותהיי שלמה במדות ובדעות ובכל מיני שלמות, ותמצאי חן ושכל טוב בעיני אלהים ובעיני בעלך, ותשמחי בצאצאי מעיך. יברכך ה׳ וישמרך וכו׳]. ובשעה שמברך, לבו יחיל בקרבו על שאין בני אדם מכירים מומיו ומחשיבים אותו ואת ברכתו, ויאמר בלבו, יודע אני בעצמי שאיני כדאי ואיני ראוי שברכתי תעשה פרות, רק אני מברך אולי אמצא עת רצון ותקבל ברכתי מאת ה׳ השומע תפלת כל פה:

יא וכשנותן שלום לחברו יכון שרוצה לומר, שלום יהיה לך. והעונה אומר, שלום ברכה וטובה יהיה לך. וכן כשאומר שבת שלום׳, יכון שרוצה לומר, בזכות שבת, שלום יהיה לך. והעונה אומר, בזכות שבת יהיה לך שלום ותהיה מברך. וכן צריך אדם להשתדל לקבל ברכת עניים ואביונים, כי שומע אל אביונים ה׳ (תהלים סט לד). והשמר לך ושמר נפשך מאד שלא לגרם קללה לעצמך מתלמידי חכמים או מעניים ואביונים, שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב, וה׳ יריב ריבם וקבע את קבעיהם נפש (משלי כב כג). וגם התלמידי חכמים והעניים וכל אדם ישמרו מאד פיהם שלא לקלל לשום אדם ושלא יענש שום אדם בסבתם, שכל שחברו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחצתו של הקדוש ברוך הוא (שבת קמט, ב), וכמו שנכתב בזה במקומו:

יב ועל אחת כמה וכמה יש לאדם להתאמץ ולהשתדל מאד לקבל ברכת אביו ואמו ואפלו אם אינו סמוך על שלחנם ורחוקה ישיבתו מהם לא יתרשל מלילך בכל ליל שבת ויומו ובחגים לנשק ידיהם ולקבל ברכתם, שמלבד שהברכה היא קרובה להתקים על שהם מברכים אותו מלב ומנפש בלב שלם כרחם אב על בנים, עוד בה כי למצוה תחשב לו על היותו מכבד אביו ואמו ובא בשכרו. ואמרו במדרש (בראשית״ר סג) שכל הטובה והממלכה שיש לזרע עשו הוא על שהחשיב ברכת אביו ויצעק צעקה גדולה ומרה (בראשית כז לד) באמרו ברכני גם אני אבי. וישמר נפשו מאד שלא לגרם קללה לעצמו מאביו ואמו, שאף על פי שאין מקללים אותו מן הלב ואין רוצים לראות רעה בצפרנו הקטנה ותכף מתחרטים, מכל מקום בהצטרף החטא שעשה, שגרם צער וכעס לאביו או לאמו, יש לחוש שרעה תבוא עליו חס ושלום. ולכן אב ואם ירחמו על ילדיהם ולא יקללו אותם, וכמו שנכתב לקמן בערך ״קללה״ בסיעתא דשמיא. והמברך ישא ברכה מאת ה׳, וכשם שהברכה טובה בעתה כך יש עת שההעדר טוב הימנה:

יג בברכת ה׳ צריך לזהר מאד שלא לברך ברכה שאינה צריכה או ברכה לבטלה שעובר על לא תשא, וזה ימצא בעם הארץ שרוצה להיות חסיד ולברך על כל דבר ודבר, לפעמים המה כשלו ונפלו באסור ברכה לבטלה או ברכה שאינה צריכה, והולך את חכמים יחכם (משלי יג כ). וכן בברכת חברו כתיב (שם כז יד) מברך רעהו בקול גדול בבקר השכם קללה תחשב לו. ויש בזה שני דרכים א׳ שיש אסור להקדים שלום לחברו או לברכו קדם תפלה, שחשוב כאלו עשהו במה. והאפן הב׳ אם מברך רעהו בפני אחרים, וגורם לו רעה שיקפצו עליו אחרים שהם סוברים שלהם יאה ונאה שייטיב עמהם יותר ויותר ממה שהיטיב עם זה, והוא לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשב מטעמים הידועים אצלו, ונמצא שגרם שירבו עליו מחלקות ותרעמות. לכן כל ערום יעשה בדעת, ובכל מקום דאיכא למיחש שיארע נזק לחברו בשום צד ואפן אם יודע הדבר, נאמן רוח מכסה דבר:

פרק כג

א בית הכנסת - מצות השכמת בית הכנסת הוא מהדברים שאוכל מפרותיהם בעולם הזה והקרן קימת לו לעולם הבא. וידוע דאמרו בש״ס (ברכות ח, א) דהינו דאהניא להו לבני בבל למהוי סבי, וכדאמר להו רבי יהושע בן לוי לבניו קדימו וחשיכו לבי כנישתא כי היכי דתוריכו חיי. והמקדים להיות מעשרה ראשונים נוטל שכר כנגד כל הבאים, ובפרט המקדים להיות ראשון הפליג מאד בזהר הקדוש (תרומה, דף קלא) בשבחו, דקאי בדרגא דצדיק והוא תקון גדול לפגם הברית ונעשה רע אהוב רחימא דקדשא בריך הוא. מי שמע כאלה ולא ישתדל בכל כחו להיות הראשון או לפחות מעשרה ראשונים לעשות נחת רוח ליוצרו, המשלם שכר טוב לעושי רצונו:

ב ויש רבים שבאים בהשכמה לבית הכנסת והיו יכולים להיות מעשרה ראשונים אלא שבוחרים לישב בחוץ בעזרת בית הכנסת להרבות שיחה, ועזבו לאחרים חילם ואין שם על לב ואינו מקפיד שיקדמנו אחר לפי שאין יודעים מה המצוה הזאת:

ג ויש שעושים בעזרת בית הכנסת בתי כנסיות של עמי הארץ, ויושבים שם בשבתות ובמועדים עד שיגיע שליח צבור ל ברוך שאמר׳, ואז נכנסים לבית הכנסת ומתפללים בדלוג או ביחיד. אוי להם שגמלו רעה לנפשם, ורע ומר עזבם את ה׳. ומי שיש בידו למחות, ימחה בידם. והירא את דבר ה׳ לא ישב

עמהם. וידוע שאמרו על הרב האר״י שלא היה מעשרה ראשונים, לפי שהיו בני אדם שהיו מקדימים קדם עלות השחר, והוא היה רוצה לילך לבית הכנסת מעטף בציצית ומכתר בתפלין, שהפליג מאד בזהר הקדוש בשבח המגיע להולך מביתו לבית הכנסת מעטף בציצית ומכתר בתפלין, דמכרזי קמה: הבו יקר לדיוקנא דמלכא. כל קבל דנא הנכנס לבית הכנסת בלא תפלין ואומר אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך, קדשא בריך הוא אומר, אן הוא מוראי, הא סהד סהדותא דשקרא. עין בזהר הקדוש פרשת ואתחנן (דף רסה):

ד הנה כי כן אשרי אנוש יעשה זאת לצאת מן הבית מעטף בציצית ומכתר בתפלין, ואל יחוש להיות מעשרה ראשונים, כי מצוה לאחר כדי שלא להקדים להניחם בעוד לילה, ובפרט בלילות החרף בזמן שהלבנה זורחת והיום מענן צריך זהירות יתרה, ועל כל פנים לא יעבר מלהניחם בעזרת בית הכנסת אם ביתו רחוק מבית הכנסת ואיכא למחש ליהרא או ללעג השאננים, ולא יכנס לבית הכנסת בלא תפלין:

ה וקדם שיכנס לבית הכנסת צריך לטל רשות באמירת פסוק ואני ברב חסדך, לא כמו רבים שאין יודעים ואומרים אותו אחר כניסה, אלא ישהה על הפתח כמי שחרד לכנס לבית מלך רם ונשא אים ונורא ויטל רשות באמירת פסוק ואני ברב חסדך. וגם לפסוק זה צריך שיקדים לומר ברכות השחר, שאם לא אמר עדין ברכות התורה יש מי שאומר שאינו יכול לאמרו. וצריך לשנות ולומר, ואני ברב חסדו אבוא ביתו אשתחוה אל היכל קדשו ביראתו. ומה טוב ומה נעים שיתקנו תבה לעניי העיר וישימו אותה בכניסת פתח בית הכנסת ויקבו חור בדלתו כדי שכל הנכנס לבית הכנסת יקדים לתן שם פרוטה לצדקה, העשיר לו ירבה והדל לא ימעיט מפרוטה בכל פעם, ויאמר, אני בצדק אחזה פניך (תהלים יז טו) זה דבר גדול ומועיל הרבה (ואני נהגתי לומר סדר זה, ולפעמים אני מוסיף בדברים לפי צרך שעה על כל צרה שלא תבוא, ישמע חכם ויוסיף לקח (משלי א ה)):

ו וטוב לומר: הריני הולך לבית הכנסת ליחדא שמא דקדשא בריך הוא ושכינתה (בבקר) בדרועא ימינא (ובערב) בדרועא שמאלא, ואני מוכן לתן צדקה לעשות נחת רוח ליוצרנו לעלוי שכינת עזנו, ולכפרת עונותי ועונות אבותי, ולעלוי נשמתם, ולעלוי נשמת רבי מאיר בעל הנס, כדי שזכות רבי מאיר בעל הנס יגן בעדנו שנעבד את בוראנו עבודה שלמה, עבודה תמה, לארך ימים ושנות חיים, ולא תאנה אלינו רעה ונגע לא יקרב באהלנו, וכדי שבזכות רבי מאיר יהיה כל זרעי זרע קדש, זרע אנשים, שלמים במדות ובדעות בכל מיני שלמות. אלהא דרבי מאיר ענני. אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך (תהלים שם). בבית אלהים נהלך ברגש (שם נה טו). מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים (בראשית כח יז). ואני ברב וכו׳. ומיהו לא יוכל לומר כל זה אלא כשבא בהשכמה שאין שום אדם בבית הכנסת, אבל כשיש אנשים מבית ומחוץ מחזי כיוהרא להיות עומד ושוהה בפתח בית הכנסת, אבל יכול להקדים לומר בבית או בדרך הליכתו אם השוק נקי, ועל כל פנים לא יפתח מלומר בפתח בית הכנסת פסוק ואני ברב וכו׳:

ז ואחר כונת הלב הן הדברים, שצריך להיות ירא וחרד ורועש ורועד איך יכנס להיכל המלך כלי מלא בושה וכלמה. ויכון באמרו ואני ברב חסדך אבא ביתך, שהוא אינו כדאי לכנס להיכל המלך אם לא בעבור גדל חסדו ובזכות אבות ראשונים. ויכון, חסדך רמז לאברהם אבינו עליו השלום איש החסד קדשך, רמז ליצחק שנתקדש על גבי המזבח. ביראתך, רמז ליעקב שאמר מה נורא המקום הזה. ועל זכותם אנו נסמכים לכנס למקום הקדש:

ח ומתוך כך החי יתן אל לבו לעמד שם באימה ביראה ברתת ובזיע, ושלא לשוח שם שיחת חלין חס ושלום מאימת השכינה השורה שם. וידוע שהחמירו מאד בזהר הקדוש (תרומה דף קלא:) על המדבר בבית הכנסת, ואמרו דנהיג קלנא בשכינתא ולית לה חלקא באלקא דישראל עין שם. תסמר שערת אנוש מראות חמר שבו, ולבבות יכאבו על שנעשה כהתר לרבים מעמי הארץ ואין נגרע ששומעים לפעמים חמר שבו מהדורשים בעם ואף על פי כן אין מניחים מנהגם הרע ועולם כמנהגו נוהג. אוי להם לבריות מיום הדין ומיום התוכחה. וביותר פשתה המספחת הזאת בימי שמחות וגיל וימים טובים ולילי שמחת בית השואבה ויום שמחת תורה וימי הפורים וכדומה, מחמת ערבות השמחה מרבים בשחוק וקלות ראש, וכל מי שיש בידו למחות, ימחה על דבר כבוד שמו, ואם אין בידו למחות, יזהר בנפשו להיות כאלם לא יפתח פיו:

ט ויש שרוצה לזהר שלא לדבר בבית הכנסת, אבל כשמדברים אליו אחרים נראה לו כבושה וכיוהרא שלא להשיבו ולומר שאינו מדבר בבית הכנסת, ומתוך כך גם הוא מדבר בכאב לב עד שלבסוף נעשה לו כהתר. והאיש הירא את ה׳ יאחזהו רעד מחמר שבו, ולא יבוש מפני כל, ויאמר בפה מלא, איני מדבר בבית הכנסת, שהרי זה דומה למי שרוצים לאבד ממנו הון עתק או להרגו, שלא יחוש לבושה ולא לשום דבר ויחיש מפלט לו. על אחת כמה וכמה שצריך לחוס על נפשו ועל כבוד קונו. זה כלל גדול, שלא לעבר שום עברה ושלא להמנע מקיום שום מצוה מפני הבושה, ועל זה אמרו (אבות ה, כ) הוי עז כנמר לעשות רצון אביך שבשמים. והנזהר בזה מלבד שנצול מענש חמור נותנים לו גם כן שכר כעושה מצוה, שמקים מצות ומקדשי תיראו (ויקרא יט ל), שבית הכנסת הוא מקדש מעט וצריך לירא ממנו:

י ומכלל מורא בית הכנסת שלא יתן שם בקולו קול עז אפלו לקרא לשום אדם או למחות ביד אחרים העושים שלא כהגן, אלא כשצריך לדבר ילך אצלם וידבר להם בלחש בנעם שיח ובכבד ראש כעומד בהיכל המלך. ועין רואה איך עומדים בפני שרי הארץ ושופטיה בכבוד גדול ואין קול ואין עונה קול דממה דקה, על זה ידוו כל הדוים, וגם העכו״ם המתהללים באלילים בישבם בבית תפלותם עומדים בכבוד גדול באימה ויראה. והן אמת שהעומד לפני השופט עיניו יחזו את אשר לפניו, ואם ירצה לדבר איזה שפת יתר בחרונו יבהלוהו וחמת מלך מלאכי מות, לא כן העומד בבית הכנסת שאינו רואה את אשר לפניו ואין נפרעים מן האדם תכף ומיד, אלא בדרך שאדם רוצה לילך מניחים אותו, ויצר סמוך עומד על ימינו לשטנו, ומסיתו הסת כפול להעבירו על דעת קונו, זהו כל רעת האדם בארץ. אבל חובת גברא אשר הוא יהודי ומאמין באמונה שלמה במציאות ה׳ מלך נורא ואים בכל מקום, מלא כל הארץ כבודו, וביותר מתגלה הארתו והשראת שכינתו בהיכל קדשו, והוא משגיח על כל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו, ומשלם אפלו על שיחה קלה אם לטוב ואם למוטב היום לעשותם ולמחר לקבל שכר ועונש, וביד האדם לכף את יצרו וכך היא חובתו וכך נאה לו וזה כל האדם. אשרי איש ירא את ה׳ בכל מקום וכל שכן בהיכל קדשו הס מפניו, ולא ישמע קולו בבואו אל הקדש לדבר עם חברו. וגדר גדול גדרו ראשונים שלא לדבר עם חברו אפלו בדברי תורה כדי שלא יחשדנו שומע ולא יורו התר לעצמם:

יא והזיהירות שלא לדבר בבית הכנסת הינו אפלו שלא בשעת התפלה, אבל בשעת התפלה אפלו שלא בבית הכנסת צריך לזהר שלא לדבר מתחלת התפלה ועד סופה. וידוע מאמר רבותינו ז״ל שאמרו (ברכות ו א) אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת. ועוד אמרו (שם ח א) כל מי שיש לו בית הכנסת בעירו ואינו נכנס שם נקרא שכן רע וגורם גלות לעצמו. אשר על כן ראוי להשתדל מאד להתפלל בבית הכנסת, אפלו אם מכרח להתפלל ביחיד ילך לבית הכנסת ויתפלל, וכל שכן שצריך להשתדל הרבה להתפלל בבית הכנסת עם הצבור, ולא יתפלל ביחיד ולא בביתו אפלו עם מנין, אם לא מחמת אנס גדול, כי מאבד טובה הרבה. ודי בזה למי שיש לו לב טוב, כי מי שאין לו לב טוב לא יכנסו בו דברים כהנה וכהנה:

פרק כד

א בית המדרש - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סוכה נב, ב, קדושין ל, א) אם פגע בך מנול זה, משכהו לבית המדרש. אם אבן הוא נמוח, אם ברזל הוא מתפוצץ. ובית המדרש הוא המקום שלומדים בו תורה ברבים. וראוי ליחד מקום בכל עיר ועיר שיהא מיחד לבית המדרש ללמד תורה ברבים. אם יש תלמידי חכמים בעיר, יאספו כלם כאחד מדי יום יום או לילה ללילה, ויהיה להם קביעות ללמד בעיון ופלפול במקום שלבם חפץ בגפ״ת או בפוסקים וכדומה. כי אמרו רבותינו ז״ל (ברכות ח א) אוהב ה׳ שערים המצינים בהלכה מכל בתי כי, בסיות ובתי מדרשות, ואין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד. ולשאר עמא דארעא יהיה להם מקום קבוע ללמד ברבים סדר חק לישראל, ובערב גם כן ילמדו ברבים מקרא משנה, ויקחו להם איזה תלמיד חכם שידרש להם דברי אגדה ודינים ימוסר, ובזה יקימו והגית בו יומם ולילה (יהושע א ח). וכן בכל ליל הששי יקבעו מדרש וילמדו דנים לדעת את חקי האלהים ואת תורותיו, ושאר למודים כגון, משניות, אדרא, תהלים. ומה טוב ומה נעים ללמד פעם אחת בשבוע סדר תרי״ג מצוות לקים ונשלמה פרים שפתינו (הושע יד ג):

ב וטוב לגבר שאל ימנע רב טוב מעצמו, ואל ימנע עצמו מבית המדרש אפלו פעם אחת. ואל יטעהו יצרו במשאות שוא ומדוחים, כי גדול כח תורה דרבים לרצון ונחת רוח לפני אביו שבשמים, ומה גם בלמוד העיון והפלפול, שאין התורה נקנית אלא בחבורה (ברכות סג, ב). וכתיב (ירמיה נ לו) חרב אל הבדים, ואמרו חז״ל (ברכות שם, תענית ז, א) חרב על שונאיהם של תלמידי חכמים שיושבים בד בבד ועוסקים בתורה, ולא עוד אלא שמטפשים, ולא עוד אלא שחוטאים. וכתיב (משלי כז יז) ברזל בברזל יחד וכו׳. ותנן (אבות ו, ה): התורה נקנית בפלפול החברים. ומה גם לברר הדין על בריו, החבורה צריכה מאד, שהרי אמרו (סנהדרין ז, ב ע״ש) דרבא כי אתי טרפה קמה מכניף לכלהו טבחי דמחוזא, אמר, כי היכי דלמטי להו שיבא מכשורא. ואנן יתמי דיתמי מה נענה בתרה. אמנם צריך שיהא הלמוד כדת וכהלכה, שיהיו מנעימים זה לזה בהלכה, ולא חובלים זה את זה בהלכה, ולא יאמר קבלו דעתי, ולא יהא תוקע עצמו לדבר הלכה, אלא כל אחד יאמר דעתו פעם אחת אם קבלו, קבלו, ואם לא קבלו, מאי אכפת לו, ולא יתחזק מאד לסתר דברי חברו. ויהא אדם ירא שמים ומודה על האמת ומקבל האמת ממי שאמרה ולא יבוש, כי מודים דרבנן הינו שבחיהו. ואם גדלה חיוב האהבה בין איש ובין רעהו אצל כל אדם, על אחת כמה וכמה בין החברים הלומדים ביחד, שכתב הרב האר״י שצריך שיהא ביניהם אהבה עזה, אהבת הנפש, כגוף אחד כאיש אחד:

ג וכל ההולכים לבתי מדרשות יזהרו לישב שם באימה ביראה, כלם כאחד באגדה אחת יושבים ולומדים בשפה ברורה ובנעימה קדושה. ובשעה שהחכם דורש יעמדו כלם בשתיקה, ותהיינה אזניהם קשובות אל דברי הדורש בחבה לשמר ולעשות ולקים, ומכל מקום לא יעשו חס ושלום שחוק או

קלות ראש או דברים בטלים כיושבי קרנות בבית המדרש, כי גדולה קדשת בית המדרש יותר מקדשת בית הכנסת (מגילה כז א), וכל בי עשרה קדמא שכינתא (סנהדרין לט א). וצריך לישב שם באימה ויראה, עושה אלה יהיה חלקו מיושבי בית המדרש, ואם לא ההעדר טוב ממציאות הרע, שאם הולך שם לישן ולהיות מעלה עשן כל הלילה ולעסק בשיחה בטלה ושחוק וקלות ראש, יאמר ה׳, (ישעיהו א יב), מי בקש זאת מידכם רמס חצרי ולבוא אל ביתי להיות חוטא ומחטיא הלוא טוב לכם שתנוחו על משכבכם בביתכם. אבל אם יוכל לכף את יצרו לישב שם כאשר יאות, עוסק בתורה או שומע בלמודים, לא יאבד מלילך לבית המדרש אפלו פעם אחת, שהרי אמרו רבותינו ז״ל (חגיגה ט, ב) איזהו חסרון לא יוכל להמנות זה שנמנו חבריו לדבר מצוה ולא נמנה עמהם. ואמרו רבותינו ז״ל (דב״ר ז א), שעל כל יום שמנע אדם עצמו מלילך לישיבה של מטה, דוחים אותו לעתיד לבוא מישיבה של מעלה, ומאבד טובה הרבה של הלמוד ברבים, ומאבד מדעת את חקי האלקים ואת תורותיו, ומאבד טובה מרבה של הקדישים, וכהנה טובות הרבה. לכן אוהב נפשו יהא חלקו מיושבי בית המדרש תמיד. אשרי מי שעמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו:

פרק כה

א בזיון - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות ד ג) אל תהי בז לכל אדם, שאין לך אדם שאין לו שעה. רצונם לומר, שאפלו לגר שפל אין לבזות ולקלל, דמלכותיהו בתר אדניהו (פסחים קיג, א). וכל שכן לישראל, שאין לבזות לשום בר ישראל, כי בצלם אלקים עשה את האדם, והמבזה את ישראל כאלו מבזה את השכינה, חס ושלום, וכמאמר רבותינו ז״ל (סנהדרין נח ב) הסוטר לעו של חברו כאלו סוטר לעו של שכינה. ואין מקום לבזות לשום אדם מישראל, וכמו שכתבנו לעיל בערך אהבת רעים, ואין לו לאדם לבזות אלא את עצמו, שראוי שיהיה נבזה בעיניו נמאס בידעו ומכירו מומי ונגעי עצמו. ומנהגו של עולם בהפך, שכל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו (נגעים ב, ה), לפי שאדם עשוי לחפש אחר מומי חברו, ותכף דן אותו לכף חובה, אבל לעצמו מבקש מ״ט פנים לטהר את השרץ באפן שנדמה לו כי זך וישר פעלו ואין כמוהו בכל הארץ:

ב ולא זו דרך ישרה, אלא ראוי לאדם ישר להיות דן את כל האדם לכף זכות, ולחפש חפוש מחפוש למצא חובה לעצמו. ואם יעשה מעט רע בינו ובין המקום או בינו ובין הבריות, יגדל בעיניו ולא יבקש להקטינו ולהמעיטו, כמו שכתבו בעלי המוסר שאין להסתכל בכמות העברה אלא בגדלת המלך אשר צוה עליה, כי על כל דהוא דבר פשע אשר יעשה האדם יקרא מורד במלך הכבוד. ואם למד תורה הרבה וכביר מצאה ידו והפליא לעשות מצוות ומעשים טובים, הכל יקטן בעיניו נגד גדל חיובו לפי השגתו ולפי יכלתו ונגד מעוט ערכו ומעוט זהירותו לעשות הדברים כתקונן בכונה ויראה ואהבה ושמחה רבה כדת מה לעשות. לכן לעולם יאמר בפיו ולבו שוין, שום מעשה טוב לא עשיתי. ומה גם בשעה שמכבדים אותו הטועים בו, צריך שיתחזק שלא להתגאות, ובאותה שעה יאמר בלבו, יודע אני בעצמי שאיני כדאי. ויהיה נבזה בעיניו נמאס יותר מכל הנבראים, אפלו בעלי החיים, שכלם אין בהם מכעיס את בוראו כמותו, וכל שכן שיהא נבזה מן הילדים הקטנים שאין בהם חטא, ואף שיש בידו גם כן מצוות ומעשים טובים, לעולם יחוש שמא יהיה ההפסד יתר על השבח. וכבר אמרו חז״ל (תענית כ, ב), שאין לנהג מנהג בזיון בשום אדם שבעולם, שהכל מעשה ידיו של יוצר הכל, וכל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו לא בראו אלא לכבודו:

ג ואם יבזוהו אחרים, אל יקפיד כלל ואל יצא לריב, אלא אז ידכה ישח ויאמר, זה לי האות שאני נתעב ונאלח לפני הבורא מחמת עונותי ושלח לבזות אותי על ידי האיש הלזה כי ה׳ אמר לו קלל. ומצד אחר ישמח לבו, כי ה׳ חפץ דכאו ביסורין קלים כאלו שאין בהם חסרון כיס לכלה פשע ולהתם חטאת, וכבוד גדול עשו לו מן השמים, ובלבד שיקבלם מאהבה ויהא שמח ביסורין כאלו. וכבר אמרו רבותינו ז״ל (גיטין לו ב), שעל אנשים כאלה הכתוב אומר (שוכטים ה לא) ואהביו כצאת השמש בגברתו:

ד ועל אחת כמה וכמה צריך לזהר שלא להיות כפוי טובה ושלא לבזות לאדם שקבל הנאה ממנו, אפלו הנאה כל דהוא, בשום פנים. צא ולמד ממה שאמרו (ברכות נ, ב) שאין לבזות את האכלים, ואמרו (ב״ק צב ב) בירא דשתית מנה מיא לא תשדי בה קלא. ומשה רבנו עליו השלום לא הכה את היאור לפי שנצל בו, דכתיב (שמות ב ג): ותשם בסוף על שפת היאר וכן לא הכה את עפר הארץ לפי שנהנה בו שטמן בו את המצרי. כל שכן וקל וחמר לאדם שהיטיב עמו בכונה מכונת שצריך שתהא אהבתו שמורה נצח. ואף אם חברו יכנו, הוא ישמר את רוחו ויעשה כל מה שמטל עליו לעשות, ולא יאמר כאשר עשה לי אעשה לו ואשיבה חורפי דבר, כי עברה היא בידו ואין פוטר אותו ומאבד טובה הרבה, לכן ישב בדד וידם כי נטל עליו נוטל שכר הרבה. ולא זו שידם, אלא שלא יקפיד כלל מחמת היותו נבזה בעיניו ונפשו כעפר יהיה עד שישוה בעיניו הכבוד והקלון. זהו מדת הנשתון, אשרי מי שיגיע לידי מדה זו, שאין לך מדה טובה הימנה. וכבר ספרו על אחד מן החסידים, ששאלוהו באיזה יום מימיו שמח שמחה גדולה שאין למעלה הימנה, והשיב שעל טובות הגוף אין מקום לשמח, כי הכל הבל הבלים, ואפלו מה שחושב לטוב הוא רע ומה שחושב לרע הוא טוב, ואם יש לשמח הוא על

טובת הנפש, ולא היה לו טובת הנפש גדולה מזו שביום אחד היה יושב בירכתי הספינה, והיו בספינה אנשים שרים ועשירים, ורצה אחד מהם להשתין מים, והלך לירכתי הספינה, ובראותו אותו כל כך היא נבזה בעיניו עד שלא בש ממנו וגלה ערותו והשתין לו על פניו. וכראותו זה החסיד שכל כך קנה בנפשו מדת הנשתון עד שלא הקפיד כלל, אז שמח לבו ויגל כבודו על טובה גדולה כזו שקנה בנפשו. ואם לא יוכל לעצר ברוחו שלא להקפיד, על כל פנים לעצר במלים יוכל. וזה פרשו המפרשים (אבן עזרא) על פסוק (תהלים קלא ב) אם לא שויתי ודוממתי. שאם לא הגעתי למדת הנשתון, לפחות ודוממתי, עד שיתישב דעתו במחשבות טהורות להסיר הקפידה מלבו לגמרי, ושוון ושמחה ישיג:

ה ועל אחת כמה וכמה צריך להזהר ולהשמר מלבזות למי שחיב בכבודו, כגון אביו ואמו, שהרי כתיב (דברים כז טז): ארור מקלה אביו ואמו. וכתבו הפוסקים (ב"י יו"ד סי' שלד בבדק הבית), שאף על פי שאמרו (קדושין לב, א) אב שמחל על כבוד כבודו מחול. הינו דוקא כבודו, אבל לא בזיונו. וחבל על דמשתכחין בנים סוררים, שנוהגים מנהג בזיון באביהם ואמם ועושים להם שיחרקו שן. אוי להם לבנים מיום הדין ומיום התוכחה. וכן המבזה את רבותיו. והמבזה תלמיד חכם חיב נדוי. ואמרו בש"ס (סנהדרין ק, א): עד היכן חשיב בזיון תלמיד חכם, כגון דאמר הני רבנן. וכל שכן אם מדבר עליהם תועה. ומה מאד צריך לזהר כשכותב על דברי רבותינו הקדושים כת הקודמים אשר קטנם עבה ממתנינו, וכשאינו מבין דבריהם, יאמין באמונה שלמה שאם ריק הוא ממנו, שאין אנחנו יורדים לסוף דעתם, והם חשובים כרבותינו אשר מימיהם אנו שותים ומפיהם אנו חיים. לכן יזהר מאד כשכותב על דבריהם לכתב בכבוד גדול כתלמיד הדן לפני רבו בקרקע, ולעולם יראה כאלו בעל שמועה כנגדו, ויכיר את מקומו, ויבוש ויכלם ויאחזהו רעד, ויהא זהיר מגחלתם שלא יכוה:

ו וצא ולמד עד היכן גדר מנהג בזיון, שהרי כתיב (שמות כ כג) ולא תעלה במעלת על מזבחי אשר לא תגלה ערותך עליו. אם כך הקפידה תורה על כבוד אבני המזבח, שאינן רואות ואינן מקפידות, שלא יתגלה מעט מרגליו בעלותו במעלות, על אחת כמה וכמה שצריך לזהר בפני אביו ואמו ורבו ותלמיד חכם וכדומה שלא לישב בפניו שלא בדרך כבוד, וידוע שבדחק התירו לבן להסב בפני אביו בליל פסח, ובפני רבו אינו רשאי להסב אפלו בליל פסח (פסחים קח, א). וידוע אותו מעשה, שהכירו בו רבותיו היותו ממזר ובר הנדה על שהיה צועד בפני רבותיו ונהג בהם מנהג בזיון ולא נהג בכבוד כראוי לתלמיד בפני רבו, כמובא באבות דרבי נתן, עין שם (מס' כלה רבתי פ"ב). ישמע חכם ייחרד וילפת, ויזהר מאד בכבוד כל אדם, וביותר בכבוד מי שחיב בכבודו, ובזה כבוד חכמים ינחלו (משלי ג לה). (ונכתב עוד מזה בערך "כבוד" ובערך "מורא", שכן דרכנו להיות חוזר):

פרק כו

א בן - בן יכבד אב ואם, כאשר כתבנו ונכתב עוד מזה, אך עתה באתי לכלל הכל בקצור, ואין מדרש בלא חדוש, והוא, כי יש מצות האב על הבן להתנהג עמו על פי שניו ולפי מדותיו ולפי דעתו של בן ולפי צרך שעה, אם בקשות אם ברכות, חיובא רמיא על האב לכלכל דבריו במשפט באפן שיעשה טוב אותו הבן ולא יחטא. ולזה צריך דעת גדולה וסבלנות יתרה להתנהג לפי הצרך בדרך הממצע, שלא ימנע מנער מוסר ולא ייסרו יותר מדי, ולא יקצר במקום שראוי להאריך ולא יאריך במקום שראוי לקצר. וגם כן מצות האב על הבן ללמדו תורה ולהשיאו אשה סמוך לפרקו (קדושין כט א), וכמו שכתבנו במקומו:

ב ומצות הבן על האב לכבדו ולירא ממנו. ואם לפעמים יכעס עליו אביו ויכנו ויקללנו בלא דבר מחמת איזה צער שיש בלבו ממקרי הזמן וישפך עליו חמתו או מחמת מדותיו של אביו או חסרון דעתו, אז צריך דעת בבן לסבל הכל לכבוד מצות קונו, ולא יתריס כנגדו ולא ישיבנו קשות ולא יכלימנו, חס ושלום, אלא יכף כאגמון ראשו ועל יסבל ולא יבל, שהרי אמרו בש"ס (קדושין לא א) על דמא בן נתינא, אף על פי שהיה גוי ואמו היתה שוטה וכפתתו לפני גדולי רומי ונטלה ארנקי שלו והשליכתו לים, ולא הכלימה. ומה גם אם אביו ואמו בני דעת, שצריך הבן לחשב שהדין עמהם בכל מה שעשו לו, ואם בעיניו נראה שיצאו מן השורה, הוא מחמת חסר דעתו, שכן דרך הבנים שלעולם מבקשים זכות לנפשם כאלו הדין עמהם בכל מה שעושים, ונראה להם כאלו אביהם ואמם מעבירים עליהם את הדין בכל מה שמוכיחים אותם, אבל הבן שהוא בר דעת ויראת ה, היא אוצרו לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשב, אלא יחשב שבודאי הגמור הם עושים כהגן, ואם ריק הוא, ממנו. ויעשה אזנו כאפרכסת לקבל תוכחות, ולא יסור מן הדבר אשר יגידו לו ימין ושמאל, אפלו אם נדמה לו שאומרים על ימין שהוא שמ אל:

ג וגם כן מצות הבן שיהא ברא מזכה אבא (סנהדרין קד, א), וישתדל בכל כחו ובכל מאדו לשלח אביו ואמו לארץ ישראל ויכבדם במיתתם, וכל אשר בכחו לעשות למנוחתם ולעלוי נשמתם יעשה כל ימי חייו. הן אלה קצות דרכי הישר להתנהג בהם הבנים והאבות לכבוד מלך הכבוד:

פרק כז

א בת - ראיתי מנהג רע באילו מקומות, שאיש כי יולד לו בת, מרבים העם לעשות שחוק ולצנות. זה אומר, הקר גדול, וזה אומר הסרחון גדול, וכהנה דברים של לצנות. עד שמי שנולדה לו בת אינו מוצא מקום להחבא מגדל הרדיפה שרודפין אחריו בדברי שחוק ולצנות. ורע עלי המעשה, קורא אני עליהם לעג לרש חרף עשהו (משלי יז ה). כי הן הם מפלאות תמים דעים, שהוא הנותן הבנים למי שירצה והבנות למי שירצה, נמצא שהמלעיג על לדת הבנות אך נגד ה׳ דברו, מלבד אסור הלצנות כי רב הוא. ויותר מזה יש שטות גדול בקצת בורים, שאם ילדה אשתו זכר אוהבה ומכבדה כבוד גדול, ואם נקבה תלד מרחקה ואינו נכנס אצלה, ורבה העזובה והעצבה. ומה נואלו האנשים האלה מה לו עם אשתו, האם היא הלכה לשוק ובחרה לקנות לו בת ולא בן. ועוד, בהדי כבשי דרחמנא למה לה, הלוא אפשר דבנתן עדיפין לה מבני, באשר יהיה טוב מזלן ומנת חלקן, כאשר בעינינו ראינו כמה ששמחו בבת בין הבנים והיה מזלה ברוך מבנים, ואוי לו למי שבניו בנות (קידושין פב ב) ויותר גרוע מבנות כאשר הן רבים עתה עם הארץ ובני עליה הנם מועטים ורבים מכאובים לאבי הבנים על התורה ועל העבודה, מה שאין כן לאבי הבנות שאין עליו צרת הבת כי אם ללמדה מלאכת נשים ומדות טובות:

ב ומצות האב על הבת להשיאה סמוך לפרקה, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה שאמרו (פסחים קיג, א) ברתך בגרה שחרר עבדך ויהבה לה וצריך אב ואם שיעמדו על המשמר עליה בשבע עינים לבל תחלל כבודה, כי את אביה היא מחללת. ומצוה לשמע דברי חכמים ולהקדים להשיאן באשר תמצא ידו. וגם כן מצות האב להרבות לבתו מהר ומתן כאשר תמצא ידו כדי למצא לבתו בן זוג נאה. וידוע מאמרם ז״ל שאמרו (פסחים מט א) לעולם ימכר אדם כל אשר לו וישיא בתו לתלמיד חכם:

ג ויש הרבה עניים אשר תאוה נפשם לתן את בתם לתלמיד חכם, אבל מה יעשו שאין ידם משגת לתן מהר ומתן לפי צרך התלמיד חכם, מכל מקום חיובא רמיא לעשות כל אשר בכחם ולדלג על ההרים לקבץ כדי לזכות לתן בתם לתלמיד חכם. ואם לא יוכלו עשות זאת או שאין בנמצא במקומו תלמיד חכם, על כל פנים יבחר לו בחור טוב, זרע אנשים, יודע ספר וירא ה׳, ואל ימסר בתו לעם הארץ רע מעללים, שהוא כמשליך בתו לכלבים, ותלנתה עליו תהיה כל ימי חייה כי עכר אותה, ועכר שארו אכזרי (משלי יא יז). ועל דרך שאמרו (יבמות סג, ג) מתון נסב אתתא הכי נמי צריך להיות מתון קדם תתו את בתו לאיש, ויבדק אחריו יפה יפה עד אשר ידע בברור מה טיבו, ויראה אותו כי טוב הוא אז יתן לו את בתו. והן אמת כי מה׳ אשה לאיש והוא מזוג זווגים ומושיב יחידים ביתה, מכל מקום כבר מלתא אמורה פשר דבר לקמן בערך ״זווג״, עין שם:

ד ולכן חיובא רמיא על כל איש לרחם על נפשו ועל נפש בתו, ולהשתדל בכל עז לבקש לה מנוח אשר ייטב לה ולו בעולם הזה ובעולם הבא, וישפך נפשו לפני ה׳ כפעם בפעם על בניו ובנותיו שיזוג להם ה׳ זווג נאה (וכבר כתבתי תפלה על זה, וסמכתיה בבית תפלתי), וגם הבת בעצמה, אם יודעת לכתב או לקרא מן הכתב, ילך אביה אצל חכם ויסדר תפלה (וגם על זה אניף ידי בסיעתא דשמיא) או היא בעצמה במסתרים תבכה נפשה ותתענה ותשפך נפשה לפני ה׳ בדברים היוצאים מלבה ככל היוצא מפיה, ותתפלל אל ה׳ שיזמין לה זווג נאה תלמיד חכם, ובחיק ירא אלקים תנתן, ושיהא זווגה עולה יפה, וגדולה תפלה לענין זה. צא ולמד מלאה, שהיתה חלקו של עשו, ועל ידי שהרבתה בבכיה עד שנעשו עיני לאה רכות נפלה בגורלו של יעקב (ב״ב קכג, א), וזכתה להעמיד ששה שבטים אשר מהם יצא תפארת ישראל בתי כהנה ולויה ובתי מלכות:

ה והבת אשר היא תתהלל שלא תתן עיניה בעשר, רק תתרצה להיות ברעב ובצמא ובערם ובחסר כל ויהיה חלקה עם תלמיד חכם ירא ה׳, ולכן תתלמד בכך כראוי לאשת תלמיד חכם שיהיו עיניה יפות, ולא תקפיד לא על תענוגי המאכלים ולא על התכשיטים ועל נויי המלבושים, ותרגיל עצמה במעוט שנה, במעוט שיחה בזהירות, בזריזות וביתר מדות טובות, וגם ה׳ יתן הטוב לה. והן אמת שאמרו חכמים (כתובות נב, ב) שחיב אדם לקשט את בתו כדי שיקפצו עליה רבים, אבל הבת שהיא יראת השם לא תתראה בפני הבחורים, ובפרט כשהיא מקשטת, לבל יכשלו בה בהרהורי עברה, ובפרט בדורות הללו שרבו הפרוצים:

ו וכבר אמרו בש״ס (סוטה כב א) למדנו יראת חטא מבתולה, דרבי יוחנן שמע לאותה בתולה שהיתה מתפללת רבונו של עולם, בראת גן עדן, בראת גיהנם, בראת צדיקים, בראת רשעים. יהי רצון מלפניך, ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו, שאל יכשלו בי בני אדם. וכן תעשינה כל הבתולות ותהיינה צפונות, כל כבודה בת מלך פנימה, לא תראה החוצה אל העין. והנה בערי ישמעאל נזהרות קצת בזה, אבל בערי אדום פורץ מרבה, כי כן מנהג המדינות. ״מנהג״ אותיות ״גהנם״. ואשה יראת ה׳ היא תתהלל (משלי לא ל), ולא תלך אחרי רבים לרעות, ושכרה יהיה כפול ומכפל. וכתב בספר החסידים (סימן שפה), שנערה אחת לא היתה מתקשטת כלל כדי שלא יכשלו בה רואיה, וזכתה לזווג נאה, חכם וחסיד:

ז וריב לה׳ עם עשירי עם, אשר כביר מצאה ידם הון עתק ומבקשים לזוג בתם עם בחורים מבני גילם עשירים כמותם, ופותחים יד לתן מהר ומתן, הזוזים זזים לאלפים ולרבבות כדי לקח בחורים שהם כלים ריקים מתורה ויראת השם, ולו חכמו ישכילו שאם יעלה עשרם עד לשמים סוף סוף אין גופם ממון והוא מעתד לירד לטמיון, התעיף עיניך בו ואיננו, כאשר בעינינו ראינו כמה וכמה שבפרק נשואין היו עשירים מפלגים ואבדו העשר ההוא ובאו להיות נודדים ללחם. ואפלו בהיותו עשיר, האשה ההיא חיי צער תחיה, שעל הרב אין בעלה עמה אלא הולך בדרכים בימים ובנהרות, ולעולם הוא טרוד בפועליו ובחשבונותיו, ומרבה נכסים מרבה דאגה (אבות ב, ז), משכימי קום מאחרי שבת אוכלי לחם העצבים (תהלים קכז ב), ומתוך שהוא טרוד וכעוס מרבה קטטה עם אשתו על לא דבר, וביותר יגדל צערה אם היא יראת ה׳ בראותה את בעלה שאין בו יראת שמים ואינו זהיר במצוות כמנהג רבים מעמי הארץ, באפן שכל ימיה מכאובים. לא כן הנותן בתו לתלמיד חכם, מה טוב חלקה ומה נעים גורלה וחלקו וגורלו בעולם הזה ובעולם הבא, וכל ימי חייה בנחת רוח תחיה ותמצא כבוד ושלל לא תחסר:

ח ואלו היו מחשבות הבנות ואביהן גדל הנחת רוח והטובה שיש לאשת תלמיד חכם ולאביה בעולם הזה ובעולם הבא, היו מוסרים נפשם ומאדם על זה, ואפלו אם תהיה נזונת מן הצדקה לא יהיה להם לחרפה, כי על כל כבוד חפה שעושים לצדיקים לעולם הבא. ומה גם שבמקום שמפזרים להרבות מהר ומתן לבני גילם, היו יכולים להעשיר התלמיד חכם שיהא מישב על התורה ועל העבודה. וידוע מאמר רבותינו ז״ל שאמרו (ברכות לד, ב), שכל הנביאים לא נתנבאו אלא למשיא בתו לתלמיד חכם, שהוא מחזיק ביד לומדי התורה:

ט והן אמת ששוו בשעוריהן, שגם התלמיד חכם אינו רוצה בבת העשיר, שרוצה לקים מאמר רבותינו ז״ל שאמרו (יבמות סג א) נחת דרגא נסב אתתא, ומאמר רבותינו ז״ל שאמרו (פסחים מט, א) לעולם ימכר אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד חכם, והנושא אשה צריך לבדק באחיה, שרב בנים דומים לאחי האם (ב״ב קי, א), ואם יתן איש כל הון ביתו לתלמיד חכם באהבה שאוהב את הקדוש ברוך הוא ולקים דברי חז״ל, בוז יבוזו לו. אבל מכל מקור כבר כתב בספר החסידים (סימן שפא) שאם התלמיד חכם דחיקא לה שעתא ורואה שהעשיר ובתו נפשם חשקה בתורה ומרבים לו מהר ומתן באפן שיוכל להיות מישב על התורה ועל העבודה אם לוקחה לא הפסיד, וה׳ לא ימנע טוב ממנו זרע קדש בהיותו נושא אשה לשם שמים (ואכתב עוד מזה בערך ״זווג״). זאת התורה בין אב לבתו, ישמע חכם ויהא מבין עוד מדעתו:

פרק כח

א בטלה - בטלה היא רעה חולה, והיושב בטל בשם לצן יקרא, שהוא מתלוצץ על גדל שכר התורה, ודומה למי שאומרים לו, תמנה זהובים מאוצר המלך וכל מה שתמנה יהיה שלך, והוא מתלוצץ על הזהובים ומתרצה יותר להיות יושב ובטל. והיותר שכר גדול שיש בתורה, שעושה נחת רוח ליוצרו. ומי שאינו חושש לעשות נחת רוח ליוצרו, הרי זה בכלל כל שלא חס על כבוד קונו, שאמרו חז״ל (חגיגה יא ב) שראוי לו שלא בא לעולם. אוי להם לבריות מעלבונה של תורה, ואוי ואבוי, ולבבות יכאבו מראות ברע איך נעשה כהתר עון בטול תורה, ולא די לנו שהגלות והעניות לא הניחו מדה טובה לישראל, ורב הימים והלילות אנו טרודים בעסקינו להביא טרף לביתינו ובשאר צרכי גופנו, כאלו אדם לעמל ילד להיות עמל על צרכי גופו, והיה ראוי לנו שכאשר נמצא עת פנוי ללמד או לשמע בלמודים נחזיק בה בשתי ידים לעשות בה נחת רוח ליוצרנו, כי זה חלקנו מכל עמלנו, ואנחנו החטאים בנפשותינו אפלו בשבתות ובמועדים בוחרים לישב בשוקים וברחובות עוסקים בטיול או בשיחה בטלה, ובלילות החרף הארכים עושים שמחת מרעות ושחוק וקלות ראש, ולא לעסק בתורה או לילך אצל תלמיד חכם לשמע בלמודים. אוי לנו מיום הדין ומיום התוכחה:

ב אחים ורעים, חזקו ונתחזק, ונחוס על כבוד קוננו ועל נפשנו, ולא נאבד עצמנו לדעת. לכו ונשובה אל ה׳ ולא נאבד מן הזמן יקר הערך אפלו רגע, כי נאמין באמונה שלמה כי על הכל יביא במשפט, אפלו על זמן מועט כדי בליעת הרק, כמו שאמרו על הפסוק (איוב ז יט) לא תרפני עד בלעי רקי, ואל ישיאנו יצרנו במשאות שוא ומדוחים (ועוד אכתב בזה בערך ״תורה״), וה׳ אלקים יעזר לנו:

פרק כט

א בכיה - עת לבכות, כגון בהיותו מתפלל לה׳ ושופך שיחה, דורש סליחה בודויים ותחנות על החטאים ועל העונות, ישפך כמים לבו ותרדנה דמעותיו, ובפרט בימי חדש אלול האדירים ועשרת ימי תשובה, אשר מלך במשפט יעמיד ארץ (משלי כט ד), צריך שבבכי יבואו ובתחנונים. ומעלת הבכיה רבה מאד, שהרי אמרו (ברכות לב, ב) מיום שחרב בית המקדש שערי תפלה ננעלו, שערי דמעה לא ננעלו. ואמרו בזהר הקדוש על פסוק (שמות ב ו) ותפתח ותראהו את הילד והנה נער בכה. דא ישראל, דכתיב (הושע יא א) כי נער ישראל, ומיד דפתחין בבכיה מיד ותחמל עליו. וכתבו גורי האר״י, שתפלת

שחרית יתפלל בשמחה, ותפלת ערבית בבכיה. וסימן לדבר בערב ילין בכי ולבקר רנה (תהלים ל ו). אבל כגון אנן יתמי דיתמי הלואי שנתפלל כל תפלותינו בבכי. ואף על פי שצריך להיות עובד את ה׳ בשמחה ובטוב לבב יותר מרב כל, מכל מקום צריך שיהיו מערבים זה בזה עין במר בוכה ולב שמח, שמחה מהאי גיסא על אשר זכה להיות עומד ומשרת לפני מלך הכבוד ועושה נחת רוח לפני כסא כבודו, שאין שמחה בעולם גדולה מזו, ובמרירות יאנח על אשר אינו יודע להיות עובד אלקים כדת מה לעשות:

ב ובפרט בתתו אל לבו דברי התפלה שהוא אומר, וחננו מאתך חכמה בינה ודעת, יזכר מעוט ערכו. ובאמרו, השיבנו אבינו, גם כן יזכר כי הוא רחוק מה׳. ובאמרו, סלח לנו אבינו כי חטאנו, יזכר ותשוח עליו נפשו על אשר חטא למלך רם ונשא, אים ונורא. וכן על זה הדרך כי יתן אל לבו בכל הברכות ודברי התפלות, ימצא מקום להתמרמר בבכי, וישפך נפשו בבכיה, ותחנונים ידבר רש, דואג ובוטח על רחמי שמים מרבים:

ג וכן באמירת הודויים צריך בכיה ואנחה מבית ומחוץ, וכמו שנכתב בערך ״ודוי״. וכן כשאומר תקון חצות, ובפרט בתשעה באב, ירבה בבכיה תאניה ואניה. וכן על אדם כשר שנפטר, שיש לו צער, צריך לבכות, שהרי אמרו (שבת קה ב) כל הבוכה ומתאבל על אדם כשר מוחלין לו על כל עונותיו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שם), שכל הדמעות שאדם מוריד לשם שמים, כדבר האמור וכל כיוצא בזה, הם חשובים מאד לפני ה׳ עד שסופרן ומניחן בבית גנזיו. הנה כי כן לו בכח יגבר איש להוריד כנחל דמעה, דבר בעתו מה טוב:

ד והן אמת שאין הדמעות צרורות בשמלותינו להוציא אותן בעת שנרצה, וכמה פעמים אנחנו רוצים לבכות בכי גדול כדת מה לעשות ואנחנו אומרים, מי יתן ראשנו מים ועיננו מקור דמעה ונבכה יומם ולילה, אבל מה נעשה כאשר דלתי עינינו סגורות ומסגרות אין יוצא אפלו דמעה אחת, וזה מחמת מעוט ערכנו וקצר השגתנו, שאין אנו יודעים מה חסרנו, ונפשנו לא מטהרה, ועיני נפשנו חשכו מראות ברע אשר גרמנו ואין אנו מרגישים ברעה אשר אנו נמצאים, ולכן אין עינינו יורדים פלגי מים כאשר תרדנה דמעותיו מאליהן לאיש אשר מתו מטל לפניו או שאבד הונו וכדומה. אבל האיש אשר הוא טהור, אף על גב דאיהו לא חזי מזלה חזי, ותרדנה דמעותיו מאין הפוגות. ועל כל פנים את אשר בכחנו לעשות נעשה, ונדחק עצמנו במחשבות רבות לפי הענין לעורר את הבכי, כי יש ביד האדם להוציא הדמעות בחזק יד:

ה ולפי גדל סגלת הדמעות ראוי להתחזק להוציאן בשעתן. ואם לא יכול בשום אפן להוציא דמעה, יתן את קולו בבכי, שגם הוא חשוב לפני ה׳ ומבריח את המקטרגים, כדכתיב (תהלים ו ט): סורו ממני כל פעלי און כי שמע ה׳ קול בכיי. אך במסתרים תבכה נפשו בינו לבין קונו באפן שלא יבואו להלעיג עליו ושלא יהא מחזי כיוהרא, והכל לפי מה שהוא אדם ולפי המקום ולפי הזמן, יש עת שראוי להרים קול בכיה ולהיות בוכה ומבכה לעורר את העם בבכיה, ויש אדם שראוי לו להסתיר הבכיה כאשר זוהי דרך ישרה בכל דרכיך והצנע לכת עם אלקיך, וכל מעשיך יהיו לשם שמים, וטוב איש יכלכל דבריו במשפט:

ו ובכלל חיוב הבכיה הוא לבכות על מתו, ואין צריך לומר כשנפשו מרה עליו שבודאי בכה יבכה יומם ולילה מאין הפוגות, אלא אפלו אם אין נפשו מרה עליו, כגון מי שיש לו ילדים רבים, והיה לו ילד קטן חולה זמן וזמנים עד שבני הבית חיי צער יחיו בעבורו, והכביד עליהם מאד עד שאין רואים העת שימות וינוחו יגיעי כח, וכן אם היה זקן ומפלג בזקנה והכביד מאד על בני ביתו, והיה מדכה מאד ביסורין באפן שבמותו הוא ילך למנוחות והנחה לבני ביתו עשה, אפלו הכי צריך להתעורר בבכי ולבכות עליו שלשה ימים לקים מאמר רבותינו ז״ל שאמרו (מועד קטן כז, ב) שלשה לבכי, אל יוסף עליו ואל יגרע ממנו. ולא מבעיא שאם הוא ילד קטן, שראוי להתעורר בבכי עליו באמרו, פרי בטני חטאת נפשי, כידוע שהילדים רכים מתים בעון אביהם ואמם, ונמצא שהם שוחטי הילדים והאלקים יביא במשפט על כל. ואף שיש הרבה אפנים והרבה תרוצים ונחמות אשר ראוי שינחמו בהם המנחמים, כי לוקח נפשות חכם ולו נתכנו עלילות, וכדומה משערי נחמה, על כל פנים כל שלשה ימים לא יפן כל כך לקול מנחמים, אך בשרו עליו יכאב על מתו, ובכה יבכה על חטאתו, ויעביר דמעותיו על מצחו להעביר אשמתו, וזה כפרתו:

ז וגם האחים והאחיות ראוי להם לבכות ולהתאבל כתקון חז״ל בתת לב שאם הם היו זכאים לא ארע להם צער זה, דכתיב (דברים לב ד) הצור תמים פעלו, שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם, מדת בשר ודם אם אדם חיב מיתה אף על פי שאביו ואמו ואחיו ואחיותיו וקרוביו זכאים אין חסים עליהם ועל צערם אלא נפש החוטאת היא תמות, אבל הקדוש ברוך אינו כן, אינו מצער אדם חנם, אלא אין אדם מת עד שיהיה הוא חיב ואביו ואמו חיבים בכדי הצער שיצטערו, ואשתו בכדי הצער שתצטער, ואחיו ואחיותיו וקרוביו ומידעיו בכדי הצער שיצטערו, ואז ה׳ ממית את החיב מיתה, ונוטל כל אחד את שלו כפי הראוי לו במדה במשקל ובמשורה. ומטעם זה ראוי לבכות ולהתאבל על כל מתיו. מה יתאונן אדם חי, גבר על חטאיו (איכה ג לט) (ונכתב עוד מזה לקמן בערך ״נחמה״):

ח ואפלו על זקן מפלג ראוי לבכות ולהתאבל עליו, ולא יתלה לומר שכבר השלים חקו ובא עד קצו, דלמחש מיהא בעי, שמא היה ראוי לחיות עוד איזה ימים או שנים והחטא גרם שמת קדם זמנו, וזה צער השמים, שאפלו אחד מישראל שמת חשוב בעיני המקום הרבה, כדדרשו ז״ל (מכילתא כ׳ יתרו פ״ד) על פסוק (שמות יט כא) ונפל ממנו רב, וכל שכן אם הוא אדם כשר, שיש לתלות שמת קדם זמנו בעון הדור, וגדול צער השמים, שהשכינה מצטערת על מיתתן של רשעים, כל שכן על מיתתן של צדיקים (חגיגה טו ב) שאם הצדיק אבד צדיקו של עולם אבד מי שיעשה נחת רוח לפני כסא כבודו. כזאת וכזאת החי יתן אל לבו לספד לצרה ולבכותה בכיה של ממשות על חטאיו ועל צער השמים וכדומה, לא בכיה של חנם ושל הבל ורעות רוח, ומזה יזכה לימים שיש בהם חפץ, ומחה ה׳ דמעה מעל כל פנים (ישעיהו כה ח), ששון ושמחה נשיג ונסו יגון ואנחה (שם לה י) והיתה הרוחה:

פרק ל

א בנין - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (יבמות סג, א) כל העוסק בבנין מתמסכן, רחמנא לצלן. שבכל ההוצאות אדם יודע לחשב כמה יוציא ומסתכל בכיסו אם יוכל להוציא מוציא באפן שלא יבוא להתמסכן, לא כן העוסק בבנין, שחושב להוציא מאה ונעשה לו הוצאה ממאתים, ומשהתחיל אינו יכול למשך ידו, ומתוך כך יכול לבוא להתמסכן. ולכן ראוי לגבר שיחשב תחלה אם יכול להוציא כפלים על אשר אמדו שצריך לאותו הבנין יתעסק בבנין, ואם לא אל יתעסק, שצריך לראות על החנות תחלה, כדאמרי אנשי החנות בונה הבית ואין הבית בונה החנות: והיה נראה שיותר טוב שיקנה אדם בנין בנוי, שהוא דבר שיש לו קצבה ונמצא לקנות בזול ובלי טרחא, אמנם לפי דברי הזהר הקדוש, פרשת תזריע (דף נ.), מפרש יוצא שאין לקנות בית בנוי מעכו״ם אפלו בחנם, שהעכו״ם כשבונה ביתו מזכיר עליה שם עבודה זרה, ותכף הסטרא אחרא שורה בה ואינו יוצא ממנה לעולם, והדר שם יכול להנזק. וזהו סוד נגע צרעת שהיה נראה בבית כדי שיתצו את הבית ואת אבניו ואת עציו. לא כן כשישראל בונה ביתו בצדק, דהינו שיזהר שיהא בממון של התר, ובהתחלת נתינת היסוד יברר שיחותיו שמעשיו לשם שמים וישפך שיחו, וגם אחר גמר הבנין יעשה חנכת הבית בלמוד תורה וישפך שיחה (וכבר אני עני סדרתי סדר למוד ותפלות וסמכתים בבית תפלתי), ואז הקדשה שורה שם. ובכל מה שמוציא יאמר שהוא לבנין בית להיות מישב לעבודת השם יתברך, וכל מה שמרבה להזכיר שם שמים על הבנין הוא יותר טוב:

ב ויזהר מאד מאסור שדשו בו רבים להניח לגוי לבנות בשבת או ביום טוב או בחל המועד, שעל כיוצא בזה נאמר (ירמיה כב יג): הוי בנה ביתו בלא צדק. וכתבו הפוסקים (או״ח סי׳ רמד סעיף ג) שאסור לכנס באותו בית, ועל העומדים בפרץ מטל לגדר הפרצה הזאת אם יש בידם למחות. ומה טוב אם הרחיב ה׳ את גבולו ויש לו רחב מקום שיבנה עליה מיחדת לו לבדו להתבודד בה לעבודת קונו, וגם יבנה בית להכנסת אורחים. ויזהר להניח מזוזה כשרה בכל הפתחים. עושה אלה בודאי שכינה שרויה בביתו, וה׳ ישמר צאתו ובואו וידע כי שלום אהלו, ולכן טוב לגבר שיבנה בנין לעצמו ולא יקנה בנוי, אלא אם יארע שימכר ביתו ישראל כשר שנזהר בכל אלה:

ג ועל כל פנים לא ירבה הוצאות בבנינים גדולים, בנין אבנים, עליות מרוחים מצירים ומכירים וכדומה, כי הכל הבל ורעות רוח, וגרים אנחנו, כצל ימינו על הארץ (דברי הימים א כט, טו), וטוב לו שיוציא אותן הוצאות לבנות לו בית נאמן לעולם הבא, כי שם ביתו. ומיתי מעשה בירושלמי (שקלים ספ״ה) בשני חכמים שהיו הולכים ממקום למקום, והיו במקום אחד בתי כנסיות מפארים. אמר האחד לחברו, כמה ממון הוציאו אבותי סמקום הזה לבנות בתי כנסיות מפארים כאלה. השיבו חברו, כמה נפשות שקעו אבותיך כאן. וכי לא הוו בני נשא דילעון באוריתא, כלומר, שיותר טוב היה שיבנו בית הכנסת בנין קל ואותן ההוצאות יתנו לעמלי תורה. הדור אתם ראו, אם כך נאמר על בנין בית הכנסת, דאיכא צד מצוה לפאר את בית אלקינו, מה יענו ליום פקדה המוציאים הוצאות מרבות לבנין בתים גדולים וטובים, והחכמים נודדים ללחם:

ד וכבר אמרו (רבנו עובדיה מברטנורה אבות ה י), שעם הארץ נקרא בשם עם הארץ על שעוסק בישוב הארץ ובונה בתים, שמצד התלמיד חכם היה העולם חרב, כי מי שיש בו דעת לא יאבה לאבד הזמן ולכלות כחו וימיו לבנות בתים על זמן מועט כצל עובר כדי שאחר כך ישבו בהן אחרים אוהביו או שונאיו או בעל אשתו, והוא לקברות יובל בתחתיות ארץ אמה על אמה. אבל מי שיש בו דעת, יפנה לבנות לו בתים בעולם הקים והנצחי על ידי מעשיו הטובים, ולא יבנה בעולם הזה אלא ההכרחי, שבלתי אפשר בלתו להיות מישב לעבודת השם יתברך שמו:

ה ובפרט בארץ העמים אם אפשר לו לאדם לדור בישוב על ידי שכירות יותר טוב שלא יבנה בתים כלל ולא יקבע דירה בארץ טמאה, וזה מורה על אמונת הגאלה וצפית הישועה מיום ליום וכמו שכתבנו במקומו. אבל אם הרחיב ה׳ את גבולו ויש לו נכסים מרבים, טוב שיקנה בתים וחצרות וחניות כברכת ה׳ אשר נתן לו להשכיר ולטל שכר כדי לקים מאמר רבותינו ז״ל, שאמרו (בבא מציעא מב, א) לעולם ישליש אדם מעותיו שליש בקרקע, שליש בפרקמטיא, שליש תחת ידו. ויכול לעשות שיהא הון ועשר בביתו וצדקתו עומדת לעד, כגון אם ישכיר הבית בזול לעני הגון או לתלמיד חכם. וראוי

לאדם שיבחר לו למי ישכיר הבית, שיהא איש ירא ה׳ או תלמיד חכם שילמד בה ויעשה בה מעשים טובים באפן שתהא שכינה שורה בביתו ותתקים נחלתו, על דרך דכתיב (משלי יב ז) בית צדיקים יעמד. כל קָבל דנא הנותן ביתו לאיש רע, וידיעת ההפכים אחת היא. הנה כי כן יותר טוב להשכיר ביתו או חנותו לאיש טוב תם וישר אפלו למחצית שכר, כי טוב שכרו משכר כסף, אוכל פרות בעולם הזה והקרן קימת לו לעולם הבא, הנה שכרו אתו ופעלתו לפניו:

פרק לא

א בורח - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות ד ב) הוי רץ למצוה ובורח מן העברה. ענין הבריחה הוא להיות חושש אפלו חששא רחוקה, וכמו שאמרו שיברח מאה שערים של התר כדי שלא לכנס באחד של אסור. ואמרו גם כן (דרך ארץ זוטא פ״א ספר חסידים) אהב את השמא. שעל כל מקום שרוצה לילך יחוש לנפשו שמא יבוא לידי אסור. וכן על כל דבור שרוצה לדבר, יחוש מאד שמא יבוא לידי דבור של אסור. וכן על כל מעשה אשר יעשה. ויברח מן ההתר כדי שלא לבוא אל האסור, ולא ילך ולא ידבר ולא יעשה אלא מה שמכרח מאד לשם מצוה או לצרכו לאחר שיברר ברור גמור שאינו יכול לבוא לשום צד נדנוד אסור. זהו יראת ה׳ טהורה, אשרי איש ירא את ה׳. והנשמר מאד מכל דבר רע, גם ה׳ ישמר נפשו מכל רע, וה׳ יגמר בעדו שלא תצא תקלה מתחת ידו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (חולין י א) חמירא סכנתא מאסורא. ולכן ראוי לברח יותר ויותר ממקום חשש וסכנה ומאתר דשכיח הזקא, ואל יסמך על הנס שמא אין עושים לו נס, ואם עושים לו נס מנכין לו מזכיותיו כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (שבת לב, א):

ב וביותר צריכים לחוש אנן יתמי דיתמי המלאים עוונות לברח מאד מן הסכנה, כי השטן מקטרג בשעת הסכנה. צא ולמד ממאי דכתיב (דברים כ ח) מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישב לביתו פן ימות במלחמה, ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (מנחות לו, א) מי האיש הירא מעברות שבידו, שאפלו שח בין תפלה לתפלה עברה היא בידו וחוזר עליה מעורכי המלחמה, אף על פי שהיתה מלחמת מצוה, כל שכן אנו אשר מכף רגל ועד ראש אין בנו מתם (ישעיהו א ו) צריך להשמר מאד מאד ולברח אפלו מחשש רחוק של סכנה. וכבר אמרו אנשי: מי שבדח אמו לא תבכה אותו. ומצינו גדולי עולם שברחו ונצלו, ויברח יעקב (הושע יב יג), ויברח משה (שמות ב טו), ויברח אליהו וכדומה. ואמרו אנשי (ישעיהו כו כ) חבי כמעט רגע ותחיה ימי עולם (ונכתב עוד בזה בערך ״שמירה״):

פרק לב

א בוחר - ראוי לאדם שיהא בוחר בטוב, בין טוב למוטב. כמו סוחר טוב, שכשבא להוציא מעותיו בפרקמטיא, יבחר לו הפרקמטיא שיש בה יותר רוח, ועל כל פנים יקנה גם כן מכל מין פרקמטיא מעט שימצא אצלו לתת לכל שואל, אבל עקר סחורתו תהיה בדבר שיש בו רוח יותר. כן האיש השלם, כשבא להוציא עתות הפנאי אשר לו, יבחר במה להוציאן, בדבר היותר מועיל והיותר הכרחי. וכן על זה הדרך כשבא ללמד, יבחר הלמוד היותר מועיל והיותר הכרחי. וכן כשבא להוציא מעותיו בדבר מצוה, יבחר המצוה היותר חשובה לפני המקום ולתן למקום היותר טוב והיותר הכרחי. ועל כל פנים תהי ידו בכל ויאחז בזה וגם מזה אל ינח ידו, אבל העקר יעשה מה שהוא יותר טוב לרצון ולנחת רוח לפני אבינו שבשמים:

ב ומי שאינו יודע איזה דרך ישכן אור ואיזוהי דרך ישרה שיבר לו האדם, ילך אצל חכם וילמדנו, ובעצתו ינחנו. רק את זה צריך שיהא מבין מדעתו או שיגיד לו חכם שאינו צריך לבריות, שהגדולה שבצדקות היא להיות מחזיק ביד לומדי התורה, עץ חיים היא למחזיקים בה ואין לך מדה טובה הימנה. וכן לענין הרעה, אם מכרח מאד במעשיו לעשות דבר רע, יבחר הרע במעוטו, כי כל אשר ימעט יקל ענשו ויעיד על אנסו, ואם יוסיף על הכרחו גם אנסו לזדון יחשב לו, והאלהים יביא במשפט על כל, שהרי עדות יש שנפשו אותה עשות המזמתה. ולאידך גיסא, אם ימעט באסורים, עדות יש כי את האלהים הוא ירא, ואנוס רחמנא פטרה:

פרק לג

א בחור - כתיב (קהלת יב א) וזכר את בוראיך בימי בחרותיך. שאז הזמן היותר נאות לעבד את בוראו, כי כאיש גבורתו וחילה לאוריתא ליגע בכל כחו על העיון ולהשים לילות כימים במעוט שנה, ואז הוא פנוי שאין לו כל כך טרדות הזמן, ודעתו צלולה ומישבת עליו ויוכל להבין להשכיל לשמע ללמד וללמד. ומתוך שאין לו כל כך טרדות, ובפרט אם הוא סמוך על שלחן אביו שאין לו טרדה כלל, כל מה שלומד נרשם במחו, וכמאמר חז״ל (אבות ד, כ)

הלומד תורה ילד למה הוא דומה לדיו כתובה על ניר חדש, שהיא ברורה ומתקימת, וזאת התורה היא שתעמד להם לתלמידי חכמים לעת זקנתם שתהא דעתם יותר מתישבת עליהם, שהתורה של הבחרות היא השאור שבעסה, אבן הראשה:

ב הנה כי כן בחורי חמד העוסקים בתורה, חוסו על זה הזמן יקר הערך ואל תאבדו ממנו אפלו כמימרה ואזרו חיל להיות יגעים בתורה בכל כחכם, כי על זה הזמן נאמר (מגילהו, ב) יגעת ולא מצאת אל תאמן. ואם שכל חיי ימי האדם הזמן הוא יקר הערך וכל רגע שנפסד ממנו הוא פסידא גדולה דלא הדרא, אבל הזמן הזה הוא מבחר הזמנים, כמאמר רבותינו ז״ל (שבת קנב א) ינקותא כלילא דורדא. וראוי לחוס עליו ועל כבוד קונו ביותר:

ג וכן לענין עבודת השם יתברך הבחרות היא הזמן הנאות להיות רץ כצבי וקל כנשר וגבור כארי לעשות רצון אבינו שבשמים, וכמאמר רבותינו ז״ל (אבות ג יב) הוי קל לראש ונוח לתשחרת. ובימי הבחרות כל אשר יחפץ האיש יעשה, כי כח אבנים כחו. וכן לענין התשובה הבחרות הוא הזמן הנאות לקים דרכי התשובה, כי יכול לצער גופו בתעניות וסגופים ולקדם אשמורות לשפך שיחה לדרש סליחה וכהנה דרכי התשובה. וכל טוב אשר יעשה האדם בזמן בחרותו ויאחז בדרכי התשובה והפרישות הוא יותר חשוב ומרצה לפני המקום, באשר יש בו רתיחות הדם ויצרו תוקפו והוא גבור הכובש את יצרו, וכמאמר רבותינו ז״ל שפרשו (ע״ז יט, א) אשרי איש ירא את ה׳ (תהלים קיב א) אשרי השב בתשובה כשהוא איש, דהינו בזמן בחרותו, ומתוך שירגיל עצמו לילך בדרך טובים כה יעשה וכה יוסיף:

ד כל קָבל דנא ההולך בדרך רעה יום יום יהא מוסיף על חטאתו פשע, כדרכו של יצר הרע שהיום אומר לו עשה כן ולמחר אומר לו עשה כן וכי׳. וכן דרך גבר, שעל פי דרכם שירגיל בימי בחרותו גם כי יזקין לא יסור ממנה. ועוד, שכאשר לא יקח לו דרך לילך בדרך טובים מזמן בחרותו אם תפקחנה עיניו בימי זקנותו יכבד עליו על התשובה בימי זקנותו. וזה אני מפרש מאמרם ז״ל (שבת קנב, א) הילדות והשחרות הבל (קהלת יא י) דברים שאדם עושה בילדותו משחירין פניו בזקנותו. ורש״י פרש על רבוי תשמיש. אבל גם זה נתן לאמר בדבריהם שאם אינו נזהר בילדותו לילך בדרך טובים צריך להשחיר פנים בזקנותו לתקן את אשר עות:

ה ועל כל פנים אף אם לא נתן לב מראשיתו לעבד עבודתו כדת מה לעשות מדי יום ביום, יאזר כגבור חלציו על התורה ועל העבודה ועל התשובה, ואמור יאמר, אשוב היום שמא אמות למחר, כי אין למות התמהמה, קטן וגדול שם הוא, ואפלו אם אחיה שנים הרבה לעולם לא אהיה בחור כהיום הזה, ואם לא עכשו אימתי, שמא ליום מחר לא אוכל לעשות כמו היום, ואם אוכל דיו ליום שיצא ידי חובה ויכפר על עצמו, והיום הזה הוא הולך ולא ישוב, ובמה יתקן היום הזה. ולכן יחיש מפלט לו יפה יוס אחד קדם ומצא כדי גאלתו:

ו ולא כן עתה דרך הרבה מהבחורים בעם שהולכים אחר עצת יצרם, ובכן יועצים זה אל זה ואמר (קהלת א ט) שמח בחור בילדותך, כי הבחרות פעם אחת. ובמה יודע אפוא כי בחורים אנחנו, לכה נרוה דודים ונתעלסה באהבים ונשים לילות כימים. עת לשחק ועת לשתות ועת לשורר ועת לרקד (קהלת ג׳:ה׳-ו׳), וכהנה תענוגות בני אדם אשר המה הבל ורעות רוח, אשר מנפש ועד בשר יכלה, כי ההוצאה מרבה והגוף נג״ש והוא נענ״ה וירבו חטאות ואשמות ואת פעל ה׳ לא יביטו, שמאבדים ברכות וקריאת שמע ותפלות, וכהנה רעות רבות כאשר מפרסם לעין כל למי שאין עיניו תרוטות. לכן מי האיש החפץ חיים, אשר הוא יהודי ומאמין בתורתנו הקדושה ובדברי רבותינו ז״ל הקדושים, אם יפתוהו חטאים אל יאבה, ויזכר לעולם כי האלקים יביא במשפט על כל נעלם, ויהא ירא ה׳ מנעוריו, והנה ה׳ נצב עליו, הוא יהיה בעזרתו כי הבא לטהר מסיעין אותו:

פרק לד

א בשר - ברב המקומות הבשר בדחק, ובפרט כשיש הרבה שנותנים עיניהם בחלק יפה והרבה אוחזים בחתיכת בשר, זה מושך אצלו וזה מושך אצלו, ומרבים במחלקת, וסוף דבר מאן דאלים גבר. אבל בזה נכרים האנשים השלמים והצנועים, שמושכים את ידיהם ומתרצים בכל הבא לידם, או שלא לקח בשר כלל ממקולין כדי שלא לעשות מחלקת, אלא יקח לו עוף, כי שנאוי המחלקת. ובלאו הכי יותר טוב אם הוא באפשר לו לאכל לעולם בשר עוף, כי הוא נצול ממכשולות הרבה, וכמו שאכתב לקמן בערך ״שוחט״:

ב ומי שאפשר לו להיות מתחסד עם קונו, לא יאכל בשר כי אם משבת לשבת ובימים שאין אומרים בהם תחנונים, שהרי כתב בספר חסד לאברהם וזה לשונו, דע, כי ענש חבוט הקבר אינו בא אלא בשביל השמחה שאדם שמח בזמן שאינו ראוי, ואין שמחה אלא בבשר ויין, וכל הימים המתרים בנפילת אפים אינם ימי שמחה ולכן אסור בהם אכילת בשר ושתית יין, אלא אם לקח בשר ויין לשם שבת או שהם מותר של שבת מתרים, אבל בלאו הכי אסורים ונענש עליהם בחבוט הקבר, עין שם. אבל לא יוכל לקים את זאת אלא מי שהוא ממשפחת בריאים. ועתה יש לנו תואנה שאנו אומרים כי כשל

כחנו ודינו אם נזהר שלא להרבות בשמחות וגיל שמחת מרעות וסעדות הרשות, רק נאכל לשבע נפשנו בכונה טובה וכל מעשינו יהיו לשם שמים, אולי יתעשת האלקים לנו ולא יחשב ה׳ לנו עון. וטוב לגבר שיקים את אשר בקל יכול לקים מאמר רבותינו ז״ל שאמרו על פסוק (שמות טו, ח) בתת ה׳ לכם בערב בשר לאכל ולחם בבקר. למדה תורה דרך ארץ, שלא יאכל אדם בשר אלא בלילה (יומא עה ב). והכל לפי מה שהוא אדם יכלכל דבריו במשפט ויאכל פחות ממה שיש לו ופחות מכדי שבעו ולא יהא מרבה בשר ובזה אף בשרו ישכן לבטח:

פרק לה

א בשורה - אם יודע בשורה טובה לחברו, מהר ימהרנה לו וחיתה נפשו בגללו, ולמצוה תחשב לו, ומה גם לאיש צדיק, שהגורם שתחיה רוחו חיים יוסיפו לו. צא ולמד משרח בת אשר, שעל שבשרה ליעקב על יוסף שהיה חי זכתה לכנס בחיים לגן עדן (עי׳ תרגום יונתן בראשית מו יז ד״א זוטא פ״א). וזה נכלל בכלל מצות גמילות חסדים. וכשם שלענין צדקה אמרו (ב״מ עא א) ענייך קודמין, כן הדבר לענין גמילות חסדים. ואשר לא טוב עשו העצלנים, שבנסעם לדרכים אין כותבים לקרוביהם ולאנשי ביתם להודיעם את שלומם, ונפשם ברעה תתמוגג לפי רב האהבה, כדאמרי אנשי יבוא לאויב מה שחושב לאוהב. בודאי עתידים לתן את הדין. והאיש אשר הוא טוב ידיו רב לו לכתב בכל מעבר ובהרבה דרכים כדי שיגיעו לידם אגרותיו, אם לא כלם, מקצתם, ויזכיר את בני עירו הנמצאים אצלו. ומצוה על כל מי שיגיע אגרת לידו שיטרח בגופו וממונו לשלחה ולהריצה ולהגיעה ליד הבעלים, ולמצוה רבה תחשב לו, כי לפעמים נפש הוא משיב, וכמה מצוות הוא מקים, גמילות חסדים ומצות ואהבת לרעך כמוך, ועבד ומהני לשמח לב אמללים ולהחיות לב נדכאים, וישא ברכה מאת ה׳ ומאנשים:

ב כל קֻבל דנא בשורה רעה לא ישמע על פיו, שהרי אמרו רבותינו ז״ל (פסחים קג ב) שהמבשר בשורה רעה, עליו הכתוב אומר (משלי י יח) מוצא דבה הוא כסיל. ואמרו רבותינו ז״ל (מגילה טו, א), שאפלו השולח לחברו לידע איזה דבר ולהשיבו דבר, אם התשובה רעה לא ישיבנו דבר, שאין משיבין על הקלקלה, כמו שמצינו בהתך שלא רצה להגיד למרדכי את דברי אסתר. ואם לפעמים הוא מכרח להגיד לחברו איזו בשורה רעה משום איזה צרך שעה, יגיד אליו ברמז באפן שיבין מעצמו, או יגיד על ידי עכו״ם, ולא ישלח לישראל אחר, שהרי אמרו (שבת לא א) דעלך סני לחברך לא תעבד, אם לא שרוצה שלא ידע פתאם, שאז צריך חכם לב שיגיד דבר בסדר נכון:

פרק לו

א בעלי חיים - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קכח, ב) צער בעלי חיים דאוריתא. וצריך להקדים מזונותיהם קדם שיאכל הוא, כמו שלמדו (ברכות מ, א) מפסוק (דברים יא טו) ונתתי עשב בשדך לבהמתך והדר ואכלת, שהם תלויים בו והוא תלוי במי שאמר והיה העולם. וכבר ספרו מעשה בזמן האריז״ל באחד שנענש במיתת בנים על צער אפרוחים קטנים שהיה להם סל לעלות במעלה אחר אמן, ואשתו, גם בלי דעת הוציאה הסל ונענש. ישמע חכם ויוסיף לקח (משלי א ה) לקים צואת רבי יהודה החסיד שלא לגדל אפרוחים כלל, כי לא יוכל לעמד על המשמר שלא יהיה להם צער, ועל הרב אין מצליחים, שרבן מתים מחמת נפילה או יהיו מאכל לחתולים ועכברים וכדומה, וזהו צער בנפש, לכן ההעדר טוב. ואפשר לעולם שיתקים על ידי הגוים כי להם יאתה להתעסק בישובו של העולם הזה. וכן לא טוב לגבר לגדל עופות, אלא בשעה שמצטרך יקנה וישחט, ואם אינו מוצא בכל עת וצריך שיהיו מוכנים אצלו, יזהר מאד ויצוה את בניו ואת כל בני ביתו להיות זהירים לתן להם את אכלם בעתם, כי מזונותיהן עליו וקשה ענשן, ובפרט אם הם סגורים בכלוב צריך לרחם עליהם ביותר ולהקדים מזונותיהם לבל יכשל בעון צער בעלי חיים:

ב ומזה יש ללמד לכל הסמוכים עליו, כגון בני ביתו ומשרתיו ומשרתי הקהל שהם כתרנגולים הסגורים בכלוב שעיניהם תלויות על בעל הבית, וצריך להזדרז ולדחק עצמו לתן להם את אכלם די מחסורם בעתם קדם שיאכל הוא. ובמדה שאדם מודד בה מודדים לו (מגילה יב, ב, סוטה ח ב) גם ה׳ יתן לו די מחסורו דבר בעתו. והנה נחלקו הפוסקים (ברכי יוסף סי׳ שעב) אי צער בני אדם הוא מדאוריתא כמו צער בעלי חיים, כי יש אומרים שמכל שכן הוא, ויש אומרים דלא נאמר אסור זה מדאוריתא אלא בבעלי חיים שאין בהם דעת לסבל ולקבל, ועל כל פנים נקוט מיהא שצער ילדים קטנים שאין בהם דעת הוא מדאוריתא וצריך לזהר מאד שלא לצערם (וכמו שכתבנו בערך ״יונק״). ושלא לצער לשום גברא כי האלקים יביא במשפט על כל נעלם (קהלת יב יד), ופרשו רבותינו ז״ל (חגיגה ה, א) שאפלו הרג כנה או רקק בפני חברו ונמאס ונצטער עתיד לתן את הדין אף על פי שלא נתכון לצערו. אי לזאת יחרד האיש וילפת וכל אשר בכחו לעשות יעשה למען יהיה רוח הבריות נוחה הימנו, ואף אם נגזר על אדם שיצטער כמעשהו ממנו, לא יפל הנופל ממנו. (ונכתב עוד בערך ״רחמנות״):

פרק לז

א בכורים - בכורים היא מצוה אחת מתרי״ג מצוות שהיתה נוהגת בזמן שבית המקדש קים. ויש דגמתה בזמן הזה, שהרי אמרו (כתובות קה, ב) כל המקריב דורון לתלמיד חכם כאלו הקריב בכורים. וכבר כתבנו במקום אחר, שאשר יאמר כי לבבו עליו יכאב על שבעוונותינו חרב בית המקדש ואין אנו יכולים לקים מצוות הנהוגות בפני הבית, בזאת יודע אם כנים הדברים כאשר יקים המצוות שהן דגמתן ואשר בכחו לעשות יעשה. וראוי לאיש ואשה אשר נדב לבם אותם לעשות נחת רוח ליוצרם להפריש ראשית בכורי כל אשר בביתם מאשר קונים דגן תירוש ויצהר וכל מלי דביתא שקונים יפרישו תחלה חלקם לה׳ ויתנו לעמלי תורה או לעניים בני טובים. וידוע כי גדלה מעלת הצדקה בנותני מלי דביתא דמקרבא הנאתן (תענית כג, ב), והרי זה דגמת מצות בכורים ומועיל להניח ברכה באוצרם: והן בכלל מצות בכורים, שאם רוצה לחלק בניו, שמקצתם או אחד מהם יהא חלקו מיושבי בית המדרש, ומקצתם או אחד מהם יהא עוסק בפרקמטיא, כדי שיהא מחזיק ביד הלומדים שיהיו יכולים לעמד על המשמר על התורה, יבחר לו וישתדל שבכור בניו יקדיש לה׳. וסמך לדבר קדש לי כל בכור (שמות יג ב) אם לא שהאחר הוא יותר חריף וזריז וממלח, והבכור אינו בר הכי שיהא תלמיד חכם, אז מה לעשות, יבוא הטוב מכל מקום. אבל ישתדל בכל כחו לזכות את הבכור תחלה שיהא תלמיד חכם, כי מלבד שכן ראוי להקריב לה׳ בכורי כל עוד יש טעם נכון, כי אם יהיה הקטן תלמיד חכם יהיה מכבד על הבריות יותר מאחיו הגדול, וגם אחיו הגדול חיב בכבוד אחיו הקטן שהיא תלמיד חכם, וקשה כשאול קנאה שמביאה לידי שנאה ותחרות, אבל כשהבכור הוא תלמיד חכם יבוא הכל על נכון כנפך ספיר ויהלום ואיש על מקומו יבא בשלום:

פרק לח

א ברורים - טוב לשפט בין איש ובין רעהו בפרט במקום שאין מורה צדק, ואפלו במקום שיש מורה צדק כל הדבר הקשה יותר טוב שישפטוהו על ידי ברורים, שזה בורר לו אחד או שנים וזה בורר לו אחד או שנים, ושני הכתות בוררים להר עוד אחד שבזה יצא משפט מתקן, שכל כת מחפש בזכות מי שהוא מברר ממנו ונושאים ונותנים בדבר והאמצעי מכריע ביניהם. וראוי למבררים שלא יבקשו ללמד זכות על מי שבררם בטענות שוא ומדוחים ולא להחזיק בטענתם, רק זאת תהיה תפארתם שיודו על האמת וישפטו משפט צדק, ובזה יגידו צדקתם שאין נושאים פנים למי שבררם, שאפלו שהוא אהובם, האמת אהובה יותר. ואפלו אם הם עומדים בסברתם לפי דעתם ונגמר הדין לחובה למי שבררם מחמת האמצעי שהכריע, אסור לגלות לבעל הדין ולומר, אני מזכה אותך, אבל מה אעשה שחברי רבו עלי, כי עושה זאת עובר משום ״לא תלך רכיל בעמך״ (ויקרא יט טז). כמו שדרשו חז״ל (סנהדרין לא א). ולכן בכל מין ועד שעושים, בין מחכמי העיר בין מטובי העיר או ברורים וכדומה, לאחר גמר דין ראוי למזכה בעצמו שיחזר בו ויאמר לחיב פלוני אתה חיב שכך יצא הדין מבינינו לפי הישר, ובזה החיב יקבל הדין בסבר פנים יפות ולא יסרב ולא יבוא לידי חשדא בראותו מברריו חיבוהו אמור יאמר האמת יורה דרכו, ואי שקלי לה גלימא בדינה לזמר וליזיל (סנהדרין ז, א), ואיש על מקומו יבוא בשלום:

ב אבל אם המבררים מחפשים מאד בזכות מי שבררם עד שאומרים לרע טוב והיה העקב למישור (ישעיה מ ד) ואת הישרה יעקשו, הרי אלו נכשלים בעון עושה עול במשפט, שהוא קרוי שנאוי, משקץ חרם, עול, תועבה, וקונה שם רע לעצמו, כי נכרים הדברים, ודעת לנבון נקל שהוא מבין האמת רק שכופה עליו פסכתר ורוצה לכסות השמש בכברה, ונמצא משים עצמו רשע בפני הבריות שהוא נושא פנים במשפט. אבל הדן דין אמת לאמתו אפלו נגד מי שבררו לזכותו, כל שומעיו יבואו ויגידו צדקתו. ואם הברורים אינם מבררים משני הצדדים, אלא הם מבררים מן הקהל וארע שבא לפניהם לדין איש שיש לו קרבה או שתפות עם אחד מן המבררים השופטים, ראוי לקרוב שיחפש עד מקום שידו מגעת ללמד חובה על קרובו אם מוצא על פי הישר, ואם אינו מוצא אלא זכות ישתק ולא ידבר מטוב עד רע כדי שלא יחשדנו שומע שנושא פנים לקרובו, ולמחש מיהא בעי שמא חבת קרבתו יכסה חובתו ויראה זכותו, וכבר אתנח סימנא, כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו ואף לא נגעי קרוביו (עי׳ מדרש שמואל א, ז נגעים ב, ה), וכל כי האי צריך דעת ושכל להיות נקי מה׳ ומישראל:

פרק לט

א בר לבב - כתיב (תהלים כד ג ד) מי יעלה בהר ה׳ ומי יקום במקום קדשו נקי כפים ובר לבב. ופרוש ״בר לבב״ שלא יחטא בלבו לחשב מחשבות רעות ואסורות ובפרט בשעת התפלה ותלמוד תורה, כי הלב הוא היכל המלך, ואם מכניס בו מחשבות אסורות הרי זה כמכניס צלם בהיכל, חס ושלום ולא זו בלבד אלא אפלו להיות מפנה לבו לבטלה אסור, כדדרשו חז״ל בפסוק (ויקרא יט ד) אל תפנו אל האלילם אל תפנו אל מדעתכם (שבת קמט א). ומטעם

זה אסרו להסתכל בדיוקנאות משום שמפנה אל מדעתו, ומנה נלמד לכל מיני שחוק וקלות ראש שאסורים מהאי טעמא כמפרש בספרים. ולא די בזכירת ה׳, אלא צריך לדבקה בו בחשק ואהבה רשפי אש שלהבת יה, וזו עבודה קשה ובפרט לנו שהחמר העכור ובטול הטהרה וטמאת ארץ העכו״ם ותקף גלות גוף ונפש ורב טרדותינו במקרי הזמן הן הנה היו בעוכרינו, וגם חטאתינו מונעים הטוב ממנו, אבל על כל פנים חיובא רמיא עלן להתחזק בכל עז לדחות מעלינו כל מיני מחשבות זרות והרהורים רעים בשתי ידים ולבו למו אב יצעק ויאמר הצילני מטיט ואל אטבעה (תהלים סט טו). לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי (שם נא יב). השיבה לי ששון ישעך וכו׳ (שם שם יד). וישתדל בכל כחו בכל עת ובכל רגע להחליף את ההרהורים זרים ומחשבות רעות רע בטוב, ואם לא יוכל לבו לעמד נגד יצרו לפניו יקרא שיסיענו ויאמר בפה מלא בקול רעש, סעפים שנאתי (שם קיט, קיג). וכהנה פסוקים ותחנונים ידבר, וה׳ יהיה בעזרו להצילו מיצרו ויוכל לדבק ביוצרו:

פרק מ

א ברור - ידוע שכל ביאת האדם לעולם הזה וכל הגליות שאנו סובלים הכל הוא כדי לברר ניצוצי הקדשה אשר נתפזרו בין הקלפות וזה כל פרי תפלותינו ומצוותינו ולמודינו ולזה צריך לכון, וכן צריך לכון בזה בכל אכילה ושתיה וכל דחק וצער וטלטולים ושמדות שסובלים ישראל בגליות הכל הוא תועלת גדול לענין זה, ולכן צריך לקבולינהו באהבה, כי הכל כאין נגד אהבת הבורא ונגד עשות נחת רוח לפני כסא כבודו, ואין לפניו נחת רוח גדול יותר מזה שכל הנשמות וניצוצי הקדשה הם חלק אלוה ממעל. ולמה הדבר דומה, למלך שבניו ידידיו הלכו שבי ביד צר ויושבים במקום צר חשך וצלמות שגדול צער המלך, והפודה את בניו של מלך הרי זה גומל חסד גדול עם המלך וגמולו ישלם לו. כן הדבר הזה בצד דמיון לפי מה שיד שכלנו מגעת. ועוד לאלוה מלין דברים עתיקים:

ב ומנה תשמע כמה גדלה רעת החוטא ובפרט בחטא שכבת זרע לבטלה שגורם שתעשק הקלפה נשמות קדושות וירדו מחדש ניצוצי הקדשה בעמקי הקלפות. כמה צער גורם לקדשא בריך הוא ושכינתה, שהרי אותם הנשמות הם כמו אסור בבית האסורים ונואקים נאקת חלל ושכינה צועקת, מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי (ירמיה ח כג). ועליהם אמר דוד (תהלים עט יא) תבוא לפניך אנקת אסיר כגדל זרועך הותר בני תמותה וכו׳. על זאת יחרד האיש וילפת ויהא רץ למצוה ובורח מן העברה (אבות ד, ב). ויזהר מאד בברכות הנהנין, שעל ידי הברכות נעשה הברור מן האכלים, ולכן יזהר מאד לאמרן כתקנן, שאם אינו נזהר נפש הוא חובל. וכל מעשיו יהיו לשם שמים (אבות ב יב) ובלבד שיכלכל דבריו במשפט על פי התורה במדה במשקל ובמשורה, ואז יצמיח קרן ישועה במהרה בימינו, אמן כן יהי רצון:

פרק מא

א בדיקה - חיובא רמיא עלן לבדק אחר האסורין מאד כדי שלא לכשל בהם, ובפרט בענין התולעים רבה המכשלה, שיש הרבה מיני פרות וירקות שנמצאים בהם תולעים, ורבים מעמי הארץ אין נזהרים ואוכלים אותם בלי בדיקה. וכן בחמץ, על הרב יש בו תולעים דקים לאלפים ואין נראים לעין, אלא כשיתן החמץ במראה נגד השמש אז יראה אותם רוחשים, ואין לו תקנה אלא לסננו תחלה בבגד עב ואחר כך להרתיחו על גבי האש ולחזר ולסננו. וכן בפרי התותים העידו שיש תולעים שאי אפשר למצאם על ידי בדיקה, וירא שמים ינהג בהם אסור לגמרי. וכן כתבו, שירא שמים לא יאכל ירק חי או כרוב כבוש אפלו על ידי בדיקה וכל שכן בלי בדיקה שהוא אסור גמור, וכבר צוחו על זה בספרים צעקה גדולה ומרה, שהרי כל אשר בשם ישראל יכנה לא יאכל נבלה וטרפה או בשר חזיר וכדומה אם יתנו לו כל כסף וזהב שבעולם, ואם ירצו לאנסו יסבל ענשים מרים עד מות ולא יעבר, אף על גב דחך יטעם לאכל אקלידי דחזירי וכדומה, וכי דיקת באכילת נבלה וטרפה וחזיר ליכא אלא לאו אחד ובאכילת תולעת אחת איכא ארבעה לאוין, ובאכילת נמלה וכל שרץ העוף חמשה לאוין. נמצא האוכל בלי זהירות ובלי בדיקה במעט רגע אוכל מאה תולעים ועובר תלי תלים של לאוין בשאט נפש בלי שום הנאה כלל רק ממעוט זהירות. על זה וכיוצא בזה נאמר (ישעיה ה יח) הוי משכי העון בחבלי השוא. הנה כי כן ושמת שכין בלעך אם בעל נפש אתה (משלי כג ב). וצריך להזהיר לעם על זה וכיוצא בזה, כי ישראל קדושים רוצים להיות גדורים ופרושים, אבל הם שוגגים, ה׳ הטוב יכפר בעדם. והמזהיר יזהיר כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים (דניאל יב ג) ולשומעים ינעם ואליהם תבוא ברכת טוב, אמן:

פרק מב

א אות ג: גאולה - גאולה תהיה לנו במהרה בימינו אמן, כן צריך להאמין באמונה שלמה, וזה מעקרי הדת, והיא אחת מן השאלות ששואלין ליום הדין: צפית לישועה (שבת לא א, סנהדרין ה א) (וכמו שנכתב עוד בערך "צפוי"). ומסימני המאמין ומצפה לישועה הוא שעל כל דבר שמדבר למרחוק אמור יאמר, הקדוש ברוך הוא יצמיח קרן ישועה מקדם, וכן שלא יבנה בתים רבים חזקים ועליות מרוחים בציורים ופטורי צצים בארץ נכריה, כי מי שהוא נכון לבו בטוח יושב ומצפה מדי יום ביומו כי קרוב יום ה' שיקבץ נדחיו ונקומה ונעלה אל הר ה' מקום מקדשנו, ולא יקבע דירתו דירה נאה בארץ הטמאה, ומה גם כי ימינו כצל עובר וגרים אנחנו בעולם הזה. ומאחר כי חיי אדם בעולם הזה הבל המה ובין ברכות הטובה ובין כי יבואו ימי הרעה הכל אחד, כי האדם לא ידע מה הוא טוב ואין טוב לאדם בעמלו רק כשעושה נחת רוח ליוצרו, על כן אין מן הראוי להתאוות אל הגאלה בשביל לנוח ולראות טוב, רק לעבד את ה' ובשביל כבוד שכינת עזנו וכבוד אבינו שבשמים, כי גדול צער השמים עד מקום שאין יד שכלנו מגעת זה כל פרי מעשינו ותפלתנו, וזה כל האדם:

פרק מג

א גאוה - גדל רעתה מפרש בדברי רבותינו זכרונם לברכה בש"ס ומדרשים ובכל ספרי הקדש. ומי זוטר מאי דכתיב (משלי טז ה) תועבת ה' כל גבה לב. ואמרו (סוטה ה, א) בשמתא יהא מאן דאית בה. וחשוב כעובד עבודה זרה וכאלו בא על כל העריות ואין עפרו ננער בתחית המתים, וכהנה רעות רבות. וכלי עלמא ידעי רעת הגאוה כי רבה, אבל דא עקא שסוברין שמהות הגאוה הוא שהולך בקומ, ה זקופה ומנענע זרועותיו הנה והנה, ואין אתנו יודע מה הוא הגאוה, אבל סימן יש מכח הבן להכיר כח האב, כי ההקפדה והכעס וכדומה הם בני הגאוה, ואם אין אבות מאין יצאו תולדות (וכמו שנכתב לקמן בערך "תולדות"), וכל כך גבר אויב היצר הרע עד שמראה לאדם שההקפדה והתרעמת והכעס הם שלמות המדות, עד שאומרים מי שאינו מרגיש אינו בן אדם:

ב והאיש הירא ורך הלבב תסמר שערו מראות חמר וגדל רעת הגאוה, ויתלהב לבו בראותו גדל שבח הענוה, וישתדל בכל כחו במחשבות טהורות להכיר מעוט ערכו ולהיות נבזה בעיניו נמאס ולהיות מן הנעלבים לכל אדם ואפלו לאנשי ביתו ולא יקפיד ולא יכעס ולא יתרעם כלל, רק מאד מאד יהיה שפל רוח שפל ברך. והגדר הגדול בהתמדת קריאת ספרי המוסר ולקים קרא דכתיב (תהלים נא ה) וחטאתי נגדי תמיד. ואפלי אם כביר מצאה ידו חכמה ודעת, לא המדרש הוא העקר והכל לפי רב המעשה לפי מה שהוא אדם פלס ומאזני משפט ביד ה', ויתן אל לבו כי לפי ערכו וידיעתו והשגתו והכנתו והחסד אשר גמל עליו יוצרו עדין לא יצא ידי חובתו אחד מני אלף, ויוסיף דעת יוסיף מכאוב (קהלת א יח) על אשר כדהוה לה למעבד לא עבד, וכאשר היה יכול להשיג לא השתדל להשיג, כי המשפט לאלקים הוא:

ג ויהא דן את כל האדם לכף זכות (אבות א, ו). ואם יראה בעיניו ולבבו יבין בברור שחברו או אשתו, או אפלו בנו ותלמידו ומשרתו, חטא כנגדו ועשה עמו שלא כהגן, ראוי שלא יכעס ולא יצטער ולא יקפיד כלל, כי מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו (איכה ג לט) וה' אמר לו קלל. ומה גם שאם אדם כמותו הקל בכבודו או כבדו מה יתן לו ומה יוסיף לו הכל הבל ורעות רוח (קהלת ב כד ד ד ו ט):

ד ולפי גדל טובת הנעלבים נמצא לפי האמת שטובה גדולה גמל עמו חברו וראוי לשמח במבזים יותר מן המכבדים, רק לזאת יצטער על אשר חטא חברו וגורם צער ופגם למעלה. ולכן יעשה גדר בעצמו כאשר יוכל כדי שלא יחטאו עמו ולא יתריסו כנגדו, ואם חטאו ישתדל להוכיחם אם דבריו נשמעים ויעשה אפנים שיבואו לפיסו ושיתקנו את מעותם ולא יוסיפו לחטא, והכל בסדר נאה באפן שלא תצא תקלה צד רנון וחלול השם, חס ושלום. וכל ערום יעשה בדעת יכלכל דבריו במשפט לפי מה שהוא אדם ולפי המקום ולפי צרך שעה, אם צריך מורא יראה כעס וקפידה, אך לבו יהיה חלל בקרבו וכל מעשיו יהיו לשם שמים, וה' לא ימנע טוב להולכים בתמים, וגדר גדרו שלא לבוא לידי גאוה הוא להיות בורח מן הכבוד וכל שכן שלא יבקש גדלה. (והן בכלל אומר אני, שהחובר ספר לא טוב לבקש הסכמות, שהרי זה כאומר כבדוני נא שידוע הוא, שההסכמות הם לפאר ולרומם את המחבר, ומה יתן אם יאמרו כי גדול שמי, מה יתן ומה יוסיף):

פרק מד

א גזל - ידוע חמר עון הגזל עד שאמרו (סנהדרין קח, א) שלא נחתם גזר דינם של דור המבול אלא על הגזל. וכל זמן שגזל בידו אין תפלתו נשמעת (שמות״ר כב ג) ומאכילים אותו לעולם הבא גחלי רתמים וצריך לחזר בגלגול כדי לשלם. והודעתי הן כתיב בקנטרס אורות אילים (דף קיג) מעשה נפלא שארע בימי הרב ישראל בעל שם טוב שבא אחד בגלגול סוס והיה עובד בכל כחו כדי לשלם את חובו. ויש שכתבו על מאמר רבותינו זכרונם לברכה שאמרו (יומא פה, א) שעל עברות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו. שרצונם לומר שאפלו עברות שבין אדם למקום אין נמחלין עד שישיב את הגזלה וירצה את חברו (ועין במה שנכתב לקמן ערך ״תשובה״). וחבל על דמשתכחין שנעשה להם הגזל כהתר מחמת שעשו לו שנוי השם, ובשם חריפות וחריצות והשתדלות יקראוהו, ונותן הודאות לאל על אשר עשה והצליח:

ב וכמה מיני גזל הם שדשו בהם רבים נזכיר מקצתם, השומע ישמע והחדל יחדל ועליו תבוא ברכת טוב. זה יצא ראשונה, מנהג רע ומר שנמצא בעולם, שהאיש אשר מטה ידו ואין לו נכסים רבים כרצונו או שנתרושש לגמרי, מה עושה, הולך לערי אדום, כגון וינ״א, ויניצי״א, ליפסיק״ה וכדומה, ולוקח סחורה מרבה בהקפה על מנת שלא לשלם או לוקח מבני עירו ואחר כך מראה שנשבר, ועל ידי שחד לשופטי ארץ עושה מה שרוצה ואחר ימים על כרחם שלא בטובתם מתרצים הבעלי חובות לעשרים למאה או שלשים למאה, ואם יאמרו על איש אחד שיוצא באצטע הדרך וגוזל את העוברים בשם לסטים יקרא ואחת דתו להמית אלבא דכלי עלמא, וכשנדקדק עושה אלה גרע טפי מהלסטים הזה מכמה פנים. א׳ שמהלסטים אדם יכול להשמר. ועוד, שהלסטים לא קבל טובה מזה האיש שגזלו, אבל כשלווה רשע על מנת שלא לשלם נמצא שהוא כפוי טובה ומשלם רעה תחת טובה לאיש אשר האמינו וגמל עמו חסד והלוהו, וכתיב (משלי יז יג) משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו. ועוד, שהלסטים אינו גונב אלא ממון וזה גונב ממון ודעת הבריות. ועוד, שנועל דלת בפני לוים ובהדי הוצא לקי כרבא (ב״ק צב, א). ועוד, שהלסטים אם יתפסוהו שלם ישלם ויהא לוקה ומשלם, לא כן זה שבכח שופטי האליל ליכול ולחדי ממון חברו ויעשה מה שלבו חפץ והבעל חוב יראה וכעס שניו יחרק ונמס ואין לו מושיע רק ה׳ יריב ריבם וקבע את קבעיהם נפש (משלי כב כג). ומעיד אני שהרבה אנשים ראיתי שעשו כזה ונתקים בהם מקרא שכתוב (ירמיה יז יא) עשה עשר ולא במשפט בחצי ימו יעזבנו ובאחריתו יהיה נבל. ואפלו מה שהיה בידם נאבד מהם, כי כך היא המדה, בא זה ואבד את זה, מלבד ענשו השמור לו לעולם הבא:

ג וידוע שגזל הגוי חמור מגזל ישראל, שנלוה עמו גם עון חלול השם החמור, וכתבו המקבלים שישראל הגוזל את הגוי גורם שהשר של הגוי יגזל שפע מהקדשה אל הקלפה, ונהי דקימא לן (שו״ע חושן משפט סימן שמח סעיף ב) טעות העכו״ם מתר, אבל אסור להטעותו, ואפלו למכר לו נבלה ולומר לו שהיא שחוטה או לתן לו מעות מזיפות ולומר לו שהן יפות או לערבם עם טובים וכדומה, הכל אסור וגזל גמור מקרי. ויש מין גזל אחר שנמצא בין השתפים כשהאחד קמצן מלהוציא הוצאות בביתו בא רעהו ונותן לאשתו שלא מדעתו והוא לוקח כנגדו, הרי זה גוזל וחוטא ולא לו. יש דרך ישר לפני איש וביותר הדבר מצוי בין הנשים לתן צדקה או מתנות או להוציא הוצאות שלא מדעת בעלים, וגם זה גזל מקרי. שואל שלא מדעת גזלן הוי (ב״מ מא א). והרבה כשלו בענין נעלים וספרים וכדומה. מה מאד צריך לזהר ולשקל בפלס שלא לקבל ושלא לאכל מאיש אשר אכל ושתה יאמר לו ולבו בל עמו, או דאוזלי מוזיל גבה משום כסופא, דאיכא סרך גזל (ספר חסידים סימן שטז). ויש חברת רעים שנוטלים מחבריהם בתורת מתנה או בזול על כרחם שלא בטובתם של בעלים, והוא גזל גמור ונוסף גם הוא שעוברים על לאו דלא תחמד:

ד האמנים ובפרט מלמדי תינוקות אם אין עושים מלאכתם באמונה, ידם במעל וגזל יש בידם:

ה כתיב (משלי כח כד) גוזל אביו ואמו ואמר אין פשע חבר הוא לאיש משחית, והן בעון יש הרבה בנים המתפרצים אשר לא אמון בם וגוזלים אביהם ואמם. ואשר לא שת לבו ונכשל בגזל אביו ולא שאל ממנו מחילה, יתקן בהתפיס עם א חיו:

ו מה מאד צריך לזהר בגזל דרבים שנמצא שמרבה עברות כמנין האנשים אשר גזל מהם, ואם אפלו בגוזל את היחיד קשה להשיב גזל הנאכל על אחת כמה וכמה הגוזל את הרבים שקשה תשובתו, ולכן צריך לזהר מאד. ואותם שחיבים לתן לקהל מסים וכדומה ופורעים במעות רעות ומפסידים את הרבים גזל הרבים בידם. וכהנה רבות רבו סעיפי וענפי הגזל ודרכי התר דמורה לנפשה האיש ההולך אחר עצת יצרו ואשר לא יבוא לדרש אלקים ולשמע בלמודים:

ז וכן יש גזל שאינו גזל בדיני אדם אבל הוא גזל בדיני שמים, כגון התוקע עצמו לדבר הלכה לדון עם חברו בדין תורה ולגבות ממנו ממון על לא חמס בכפיו, רק כי עינו הטעתו וגרם נזק לחברו, אך לא במרד ולא במעל רק בתם לבבו ובנקיון כפיו כאדם העושה בשלו, ואף אי מדינא חיב לשלם כל כי הא, אין רוח המקום נוחה הימנו ועושה אלה למס מרעהו חסד ועובר על ואהבת לרעך כמוך שהוא כלל גדול בתורה, ועל כגון זה אמרו (ערובין סה ב)

אדם נכר בכיסו. ולפי חמר אסור הגזל וקשי תשובתו שהרי אמרו (ב״ק קיט, א) הגוזל את חברו אפלו שוה פרוטה כאלו גזל ממנו נפשו ונפש בניו ובנותיו, וכל זמן שהגזל בידו אין לו כפרה עולמית, וקשה להשיב גזל הנאכל (חולין פט, א). הנה כי כן האיש הירא את ה׳ יזהר וישמר מאד מכל דהוא אסור גזל בכל אפן שיהיה, ויהיה משאו ומתנו באמונה, ואפלו אם דחיקא לה שעתא טובא והנושים נוגשים בענשים קשים, לא מפני זה יפשט ידו בגזל חס ושלום, כי מוטב לו לאדם שימות ברעב ואל יהי רשע לפני המקום שעה אחת, ודורשי ה׳ לא יחסרו כל טוב (תהלים לד יא) כי ה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים:

פרק מה

א גניבה - ידוע מאמר זכרונם לברכה שאמרו (ב״ק עט, ב), שחמור מן הגזל, שאינו משוה עבד לקונו ועושה עין של מעלה כאלו אינה רואה. ומה מאד צריך להזהיר גדולים על קטנים, כי הרבה ילדות עושה וחברים הרעים עושים, ומרעה אל רעה יוצאים להיות זוללים וסובאים, על כן צריך לפקח עינים עליהם. וטוב לגבר שלא יצמצם כל כך עם ילדיו ויתיר להם מעט פס ידו לתן להם איזה פרוטות כפעם בפעם כדי שלא יהיו תאבים ורעבתנים על כל דבר ויבואו לבקש לגנב, וגם לא ירגיל אותם במאכלים טובים ומלבושים יקרים ותענוגות בני אדם, שכשלא ימצא למודו יבוא לגנב. כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין עב, א) שירדה תורה לסוף דעת בן סורר ומורה שכשלא ימצא למודו יהא מלסטם את הבריות. וכבר ספרו מעשה בתלמיד חכם אחד שלמדו אביו בגדולות לפי עשרו, ואחר מיתת אביו אבד העשר ובקש למודו, עד שבא לגנב ספרים מבית המדרש, וכשנתגלה הדבר המיר דתו רחמנא לצלן. לכן כל ערום יעשה בדעת ויכלכל דבריו במשפט, לא יצמצם כל כך ולא יפזר כל כך, אלא לפי ברכת ה׳ אשר נתן לו יתנהג בדרך אמצעי שלם, ולעולם יזהיר את בניו על האסורים ויודיעם חמר שבהם וירחיקם מחברת מרעים למען ילכו בדרך טובים:

ב ויש מין גנבה אחרת שדשו בה רבים, הלוא היא גנבת דעת הבריות. ויש מינים ממינים. הכלל הוא, שכל שמשתדל לידע מה שבלב חברו ברב דברים הדברים גנבת דעת מקרי ואסור, אם לא שעושה לשם שמים להציל עשוק מיד עושקו או לאפרושי מאסורא, וכן המראה חבה יתרה לחברו ואין פיו ולבו שוים גנבת דעת מקרי, והולך בתם ילך בטח:

פרק מו

א גבורה - גבורה היא כלל גדול בתורה. איזהו גבור הכובש את יצרו (אבות ד, א). ואשרי המתגבר על יצרו כאיש להיות רץ לכל מצוה ובורח מן העברה (אבות ד ב) ומכל מדות רעות ולקים כל דבר טוב ומלי דחסידותא בכל פרטיהן ותקוניהן ודקדוקיהן במחשבה דבור ומעשה בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאדו ולהיות ארך אפים שהוא טוב מגבור (משלי טז, לב) ולקים דרכי התשובה ולסגף גופו וכהנה רבות, כל אשר תוקפו יצרו והוא כובשו גבור מקרי. וברוך הנותן ליעף כח שכל אדם כאיש גבורתו, ואף על פי שהיצר הרע אש ובתחבולות יעשה מלחמה ובכל יום ובכל שעה מתחדש ומתגבר על האדם כל איש ואשה אשר נדב לבם אותם להלחם עמו בעזר משדי יכול יוכל לו, ורק ההתחלות קשות ואחר כך יהא נקל לו ויערב לו ויבסם לו:

ב וביותר צריך לזהר ולהזדרז חילים יגבר מי שתקפו יצרו ודש בעברות ונעשו לו כהתר, צריך להתגבר לפרש מן העברה כפורש מן הקבר, כגון מי שטבעו רע והרגל במדות רעות או בשתיה הרבה, או בשחוק הקביאות או להזכיר שם ה׳ לבטלה, או בשבועות שוא, או לאבד הזמן בהבל וריק, וכהנה דברים רבים שדשו בהם רבים וכל כיוצא בהם, צריך למסר נפשו לפרש מהם, ולהיות כאיש מלחמה עומד על המשמר בתחבולות וגדרים וסיגים, ולהיות מחשב שכר מצוה ושכר עברה כנגד וכו׳ ושלפום צערא אגרא, ושעזה כמות אהבה הראויה לאבינו שבשמים עד כדי לקים כי עליך הרגנו ועל מות אהבוך. ואחר כל העמל והטרח, רחמין למבעי מאלקינו, המרחם הוא ירחם ויעזרנו על דבר כבוד שמו נצח סלה ועד, אמן כן יהי רצון:

פרק מז

א גלות - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות ד, יד) הוי גולה למקום תורה. והן אמת שאמרו רבותינו זכרונם לברכה: מצוה על האדם שידור במקום אבותיו, וכצפור נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו ואי אפשר לאדם לעקר דירתו ממכון שבתו, אבל אם יארע שהכרח לעקר דירתו ממקומו על דרך מאמרם ז״ל (ב״מ עה, ב) מאן דביש לה בהאי מתא ליזיל למתא אחריתי. יבחר לו להיות גולה למקום תורה, שמבטח לו שבניו תלמידי חכמים, והוא גם כן ילמד את החקים ואת המשפטים וילך בדרך טובים. ויפה אמר רבי יוסי בן קסמא (אבות ו, ט) אם אתה נותן לי כל כסף וזהב שבעולם איני דר אלא במקום תורה, שאם ילמד דבר אחד טוב דיו. והן בכלל שהרוצה לזכות לכתרה של תורה ואינו מוצא במקומו ממי ללמד ישלחנו אביו או ילך לו לעיר

של חכמים ושל סופרים ללמד תורה, ואל יחוש לא על הטרחה ולא על הפרידה ולא על ההוצאה, שהכל כאין נגד טובת היות זוכה לכתרה של תורה, ואפלו אם יש חכם בעירו לפעמים יותר יוכל ללמד בהיותו גולה לעיר אחרת, וכמו שכתבו התוספות (שבת ט: ב ד״ה הא לן) שכן היה מנהגן של ראשונים שבני ארץ ישראל היו הולכים ללמד תורה בבבל כדי להיות מישבים בלי טרדה:

ב וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ערובין נה, א) על פסוק (דברים ל יב) לא בשמים היא. שאם היתה בשמים היית צריך לילך אחריה. ולא מעבר לים. שאם היתה מעבר לים היית צריך לילך אחריה. ולו חכמו ישכילו האבות והבנים גדל טובת הזוכה שיהיו בניו בני תורה היו מוכרים כסותם ושולחים בניהם למקום תורה אפלו לסוף העולם. וסגלת התורה היא שנקנית יותר על ידי גלות וטלטול, ועל כן אמרו, צא ולמד. והכל לפי מה שהוא אדם, שבדורות הללו אם יש לו ממי ללמד במקומו בישוב יותר טוב שאל יזוז ממקומו כדי שתהיינה עיניו של אב פקוחות על ילדיו, ואם הוא נשוי שיהא שרוי אצל אשתו:

ג ואם יצטרך להיות גולה או בשביל התורה או שהולך בדרכים בעבור פרנסתו כדרך התגרים, טוב לגבר שיכון וישפך שיחה שיהא חשוב לו הדרך ההיא בשביל גלות ושהוא מקבל גזרת השמים באהבה להיות גולה לכפרת עוונות כמאמר רבותינו זכרונם לברכה שאמרו (סנהדרין לז, ב) גלות מכפרת עון, ובלבד שישמר בדרך אשר הולך מכל דבר רע שלא יהא כמקנח מצד אחד ומלכלך מצד אחר. ואם לא יזדמן לו בגזרת שמים לילך בדרכים, יש שעוקר דירתו מבית לבית וחשוב גלות ויכון לזה, שהרי אמרו (פסיקתא דרב כהנא פכ״ט) שמה שאנו גולים בחג מבית לסכה הוא לנו לגלות מכפרת עון. ולזה יכון גם כן כשהולך מביתו לבית הכנסת או לבית המדרש וקשה עליו מאד ביום סגריר ונושא הצנ״ה, או שיושב כל הלילה בבית המדרש ואינו מישב בישיבתו ובשכיבתו כמו בביתו, יקבל באהבה ויעשה בשמחה, ויכין שיהא גלות מכפרת עון. וכן בערבי פסחים שמפנים הבתים בעבור בדיקת החמץ ומושיבים את הבעל הבית בין תנור וכירים יקבל באהבה ויכון שיהא גלות מכפרת, וכל כיוצא בזה על כל דהוא דרך וטלטול שהוא מכרח לעשות בין לדבר מצוה בין לצרך פרנסתו יכון ויבקש שיהא חשוב לגלות מכפרת עון, כמו שאמרו (קהלת רבה ז כז) מה לי כל נפש מה לי מקצת נפש, כן הדבר הזה, מה לי גלות גדול מה לי גלות מועט, הכל עולה לחשבון, ובלבד שיכון לבו לכך ולקבולינהו באהבה רבה:

ד והנה ידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה שאמרו, גלות לא הניח מדה טובה לישראל. והם אמרו יאה גלותא לישראל. ואני אומר פשר דבר, שגלות הנפש לא טוב לישראל וראוי למי שיש יכלת לברח ממקום שמכבידים עלם על ישראל בדברים הנוגעים אל הנפש, כגון שיש מקומות שאין מניחים לשא אשה לאיש עד שימות נשוי אחר מן העיר, או שיש מקומות שנוטלים את היהודים בעל כרחם ומוליכים אותם להיות בעלי מלחמה והם מכרחים לצאת ממדת יהידות, וכהנה גזרות קשות ומנהגים רעים שיש בקצת מלכיות, מי האיש אשר יש יכלת בידו לעקר דירתו ולברח משם ואינו משתדל לעשות כן עתיד לתן את הדין, כי יותר ראוי לברח ממקומות אלו ממי שבורח ממקום אשר ילך דבר ומגפה בר מנן, ואם אין יוצאים בשביל ממונם גם ממונם אבד כמאמרם ז״ל (סנהדרין קיב, א) מי גרם לצדיקים שידורו אצל רשעים, ממונם, לפיכך ממונם אבד. שמע מנה שכן ראוי להיות גולה ובורח מעיר שיושביה רשעים אם אינו יכול לתקן ואין בידו למחות פן יספה בעון העיר ופן יכוה בגחלתם:

ה אבל בדברים הנוגעים אל הגוף יאה גלותא לישראל, ולא טוב לגבר לדור בערי איטליא וערי אדום וכדומה, שמחמת החרות אין אדם יכול למחות ביד עוברי עברה ואין רשות לדיני ישראל לדון בין איש ובין רעהו, אלא הכל דנים בדיני דחצצתא ואין כח ביד חכם לענש, הנה כי כן וישמן ישרון ויבעט ואיש הישר והמעקל בעיניו יעשה באשר אין מי יאמר לו מה תעשה ומה תפעל. והיותר רעה חולה דלא קפדי אזנות והם פרוצים בעריות והגויות הולכות בגלוי ובפריצות ויש קבות של זונות ומתוך כך ישראל היושבים ביניהם ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם:

ו וכן יש רעה חולה בערי אדום שגדול הזקן חרפה היא להם ומתוך כך ישראל היושבים ביניהם יש ויש הרבה שמשחיתים זקנם בתער, הואיל ונתנה רשות למשחית אין מבחין בין תער למספרים או פשטא. וכהנה רעות רבות שנמשכות מן החרות ומנהגים רעים כגון טרטיאות וקרקסאות וקרבות דעריות יד ליד לא ינקה רע. לא כן במלכות ישמעאל, שדגל התורה תרום קרנה, על פי התורה יחנו ועל פיה יסעו, ויש כח וחיל ביד החכמים וביד מנהיגי הקהלות לשבר מלתעות רשע ולהעמיד הדת על תלה, והם גדורים בעריות, וקפדי טובה אזנות, וגדול הזקן חשוב אצלם. אף על פי שיש קצת גלות, שאיש נכרי מכה איש עברי באבן או באגרוף ומכבידים עלם במסים וארנוניות ויאכלו את ישראל בכל פה בעלילות רשע, ולפעמים שרי הארץ מכין וחובטין שלא מן הדין ואוסרין ומניחים אותם להיות אסירי עני וברזל ומפחידים אותם בפחד גדול וכהנה רעות, על כל פנים יאה גלותא לישראל, שמתוך כך הם מענים ומדכים ונושאים עיניהם כלפי מעלה ומשעבדים את לבם לאביהם שבשמים כדרכן של ישראל שנמשלו לאילה כדאיתא במדרש (ב״ב טז ב) מה אילה אינה יכולה לילד עד שבא נחש ונושך את רחמה, כך ישראל אין חוזרין בתשובה אלא על ידי מלך קשה:

ז וכבר אמרו (שמו״ר כא ה) ופרעה הקריב (שמות יד י) שהקריב את ישראל לאביהם שבשמים. ואמרו (מגילה יד, א) גדולה הסרת טבעת שהסיר אחשורוש ונתן להמן יותר מארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות. וכן יהיה באחרית הימים, שאם לא יחזרו ישראל בתשובה מעמיד עליהם הקדוש ברוך הוא מלך שגזרותיו קשים כהמן ומחזירן למוטב ומיד הם נגאלים. ומה גם שלפי הגלות והשעבוד כך יש ברור ניצוצי הקדשה, דכתיב (שמות א יב) וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרץ. וזה פרשו המקבלים עת אשר שלט האדם באדם לרע לו (קהלת ח ט) שמה ששולט אדם דקלפות באדם דקדשה הוא לרע לו, שמברר ממנה ניצוצות הקדשה. הנה כי כן הינו דאמר, רחמנא, או בטולך או בטולא דבר ישמעאל. (גיטין יז א) תחת ישמעאל ולא תחת אדום:

ח והן אמת שהאיש אשר הוא ירא את ה׳ מנעוריו ימצא עזר כנגדו להיות עובד אלקים בערי אדום, כי יש עת לכל חפץ ואין דבר המטריד, והרוצה להיות עובד את ה׳ יכול לעבדו בכל מקום ולהיות נשמר מכל דבר רע ושם נכר העובד מאהבה, אף על פי כן ראוי לאדם שלא לקבע דירתו שם, אדרבא, ראוי להשתדל אם יוכל לעקר דירתו משם, שאף על פי דידע אנש בנפשה כי ירא ה׳ הוא וסר מרע, מי זה ערב שיהיו צאצאי מעיו כמותו ואם חס ושלום לדורות הבאים איזה מזרעו יצא מן השורה דם זרעיותיו תלוי בו, ולפחות יעקר את זרעו לערי טורקיא קדם שישרישו בשרש פורה ראש ולענה, כי גם זו רעה חולה יש בערי אדום שמלמדים את בניהם חכמות חיצוניות, חכמת הפילוסופיא, אשר הנמשכים אחריה הם מינים ואפיקורסים ועליהם נאמר (משלי ב יט) כל באיה לא ישובון ולא ישיגו ארחות חיים. והן אמת שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (סוטה מז א) חן מקום על יושביו, והכל מפלאות תמים דעים אשר פזר נתן לישראל איש איש במקומו אשר המה חונים, אבל מכל מקום האיש אשר נפקחו עיניו ונתן לב לברר מקום הראוי להתישב ויש יכלת בידו לעקר דירתו, יברח לו ויבחר מקום היותר טוב לו ולזרעו לעבודת השם יתברך:

ט וראוי לנו אפלו במקום שיש חרות מקשי השעבוד להכיר בעצמנו שאנו שבויים דוויים וסחופים ונחלתנו נהפכה לזרים ועבדים מושלים בנו, ושלא ללכת בגדולות ובנפלאות בנויי המלבושים ובנינים מפארים, ושלא להרבות בשמחות וגיל, ושלא להרים קול שירות בתפים ובמחולות. ואף מי שהרחיב ה׳ את גבולו לא יתראה בפני גויי הארצות, כי קשה כשאול קנאה שמקנאים אמות העולם על ישראל, והמעט שרואים תחשכנה עיניהם מראות ונדמה להם הרבה, ולכן יהיו האנשים והנשים צנועים ולא יתראו עשרם ותכשיטם בפני הנכרים, וכשבונים בתים יעשו מבחוץ באפן שיהא נראה כסכה בכרם. וכן ראוי להשמר אפלו מישראל ממראית עין ולחוש מאד לרעת העין הרע כי רבה, וכל שכן בפני הנכרים. וידוע כמה שמדות וגרושין ורעות רבות עברו על נפשנו מחמת קנאת הגוים מתוך שלא היו נזהרים שלא להתראות, כמובא באברבנאל שבגלל כן נקרא שמו אברבנאל שהיה לאשתו טבעת טובה עד שכל רואיה אמרו ״בראבו אניליא״, וזה גרם גרוש ספרד, ויעקב אבינו אמר לבניו: למה תתראו (בראשית מב א). וראוי לנו לכף את ראשינו כאגמון ולקבל הגלות באהבה ולהיותנו נחלים על שבר יוסף שאפלו אם נחת שלחננו מלא דשן, אוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם ואיך נשיר על אדמת נכר. וכתיב (הושע ט א) אל תשמח ישראל אל גיל כעמים. ואמרו רבותינו ז״ל (ברכות לא א) שאסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה, שנאמר (תהלים קכו ב) אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה אז יאמרו בגוים הגדיל ה׳ לעשות עם אלה. אבל עתה ראוי שנהיה דוויים ונשברי לבב ונדכאים בזכרנו את ציון ורעות רבות שגרמנו ורב טוב שאבדנו, וראוי שנעלה את ירושלים על ראש שמחתנו ונכנע מאד, ובזה יתעשת האלקים לנו ויחיש לגאלנו ויבנה בית המקדש במהרה בימינו אמן:

פרק מח

א גלגול - אמונת הגלגול היא תעורר את האדם הרוצה לתן לב ליראה את ה׳ יראת הענש כי יתן אל לבו כי רבים מכאובים לרשע ומר מאד ממות ומכל חבלי גיהנם הוא רעת הגלגול, שתתגלגל נפשו בדומם צומח חי מדבר, ומרעה אל רעה יוצא בגלגולים מינים ממינים שונים, כמבאר בספרי המקבלים, ואפלו על עברות שנראין קלות ודשו בהן רבים, כגון המדבר לשון הרע, שמתגלגל בכלב נובח, וסימנך ויקרא לה נבח. ״לה״ ראשי תבות לשון הרע. והמסתכל בעריות בא בגלגול עוף הנקראת ראה, שמזנה בראיה, וסימן לדבר, ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זנים אחריהם (במדבר טו לט). והרב האריז״ל ראה פעם אחת נפש חסיד אחד שנתגלגל בעז על ששמש מטתו לאור הנר וגרם כפיה לבניו. וכהנה הרבה מיני גלגולים, כמבאר בספרי המקבלים. תסמר שערת אנוש ויחיש מפלט לו בעודו בחיים חיותו עד אשר לא תחשך השמש ולא יועיל חרטתו, כי אז נפשו תחיל תזעק בחבליה כי מר לה לנפש היותה בגלגול בדומם צומח, ובבהמה וחיות ועופות ודגים טהורים וגם לא טהורים וכל רמש האדמה, ואף על פי שכשהוא בגלגול בן אדם אינו זוכר מהגלגול הקודם, כשהוא בדומם צומח חי זוכר ראשיתו שהיה שר וגדול ואחריתו היה נבל ונפשו עליו תאבל. וכבר כתוב בספרים וגם באזנינו שמענו מעשים נוראים מגלגולים שונים שנתנה להם רשות לגלות אזן החיים בחלום, ובפרט לרבנו האריז״ל נראו לו מראות אלקים

וראה אלפים ורבבות נשמות שבכו והתחננו לו להמציא מרגוע לנפשם. כדברים האלה החי יתן אל לבו ויציר בעצמו כאלו בא על ראשו ויחיש מפלט לו עד אשר תשיג ידו גאלה תהיה לו:

ב וגם מתוך אמונות הגלגול למחש בעי שמא בגלגול שעבר הרבה טמאה ואשמה ועליו מטל לתקן את אשר עות, ולכן יהא מפליג לעשות מצוות ומעשים טובים וסגופים ותעניות ותקונים, ואפלו כל העולם אומרים לו צדיק אתה וידע בנפשה כי זך וישר פעלו, יהי בעיניו כרשע, כידוע מאמרם ז״ל (נדה ל, ב) שכך אומרים לאדם בשעת יציאתו מרחם אמו, ואחד מן הטעמים הוא מחמת הגלגול, כי לא ידע האדם מה קדמו ומה עבר על ראשו בגלגולים שעברו. ומה גם בדורות הללו, שכבר גלו לנו המקבלים שרב בני אדם הם מגלגולים שעברו, והן מעט אשר המצא ימצא נשמה חדשה שבאה פעם ראשונה, ועל זאת ראוי שיכנע לבבנו כי דלונו מאד ואין אתנו יודע מה אנו ומה בנו לתקן כאשר היה בימי קדם בזמן הרב האר״י ז״ל, ולכן ראוי לאדם שיהא מרבה להיות עושה, ולעולם יהיה בעיניו כנושה, אולי ירצה:

ג ואף על פי שאין אתנו יודע ואין אנחנו מכירים בגלגולים הקודמים, אבל אחת ידענו מספר הזהר הקדוש (בראשית דף צב) שמי שמת בלא בנים, בר מנן, ונתיבמה אשתו, הבכור אשר תלד הוא בעצמו נפש הנפטר בלא בנים, שנעשה לו אחיו אביו ואשתו אמו, וראוי לאביו ויודעיו ומכיריו של הנפטר להגיד לו חסרונותיי שהיו ידועים להם כדי שיתקן כאשר יוכל:

ד וגם מתוך אמונת הגלגול ידע האדם כי משפטי ה׳ אמת, הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט (דברים לב ד) ולא יתרעם על מדותיו יתברך כמנהג כמה בוערים בעם שכאשר באים עליהם יסורים קשים פוערים פיהם כלפי מעלה ואומרים, רבונו של עולם מה פשעי ומה חטאתי, האם חטאי ופשעי גברו על כל העולם, למה תעשה כה לעבדיך. ולו חכמו ישכילו כי הצור תמים פעלו וכל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא (שם), נותן לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו ולו נתכנו עלילות. ואם בגלגול זה זך וישר פעלו, אלו היסורים הם לו על הגלגולים שעברו. כידוע מאמר המקבלים שגלו, שיסורי איוב בהיותו תם וישר וירא אלקים וסר מרע נתחיב בהם על הגלגול שעבר, שהיה תרח אבי אברהם אבינו עליו השלום. וגם בזה יש לשוב לדעת על יסורים קשים שסובלים ילדים קטנים עתיקי משדים גמולי מחלב ומיתת קטנים שעל חטאות נעורים שולח הקדוש ברוך הוא כי תלד אשתו נשמה שחיבת מיתה לתקן את אשר עותו, ואגב ימצאו אביו ואמו כדי גאלתם בצערם שיצטערו במיתתו. וגם על ידי הגלגולים מתגלגלים עניני הזווגים ומיתות וכל המקרים הכל הוא מפלאות תמים דעים במדה במשקל ובמשורה, כאשר הרואה בספרי המקבלים המספרים עניני הגלגולים בעיניו יראה ולבבו יבין ויאמר מה רבו מעשיך ה׳ ומה נפלאת אהבתו לנו אשר חשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח. יהי שם ה׳ מברך ומרומם על כל ברכה ותהלה:

פרק מט

א גר - כתיב (דברי הימים א כ״ט:ט״ו): גרים אנחנו על הארץ, וכתיב (תהלים לט יג) כי גר אנכי עמך. וזה כלל גדול בכל היהדות שלא ילך האדם אחר המותרות ולא יקפיד על המאכלים ולא על המלבושים ולא על דירה נאה, אלא כאורח נטה ללון בדרך כך יתרצה בכל הבא לידו, וכל מגמתו תהיה על העולם הבא כי שם ביתו. ואפלו מה שילך אחר עניני העולם הזה תהיה מגמתו להיות לו הכנה להשיג ארחות חיים וכל מעשיו יהיו לשם שמים (אבות ב, יב) ובל יוסיף על מה שהוא מכרח לצרך חפצי שמים. ואל ישיאנו יצרו במשאות שוא ומדוחים אף על פי כי כן דרכו של יצר הרע שמראה כל המותרות כאלו הם הכרחים גמורים לעבודת השם יתברך, אבל צריך דעת יתרה להבחין בין הכרחי למותרות ושלא לילך אחר עצת יצרו עד בוא רעהו יצר הטוב וחקרו:

ב והן אמת שכתבו הפוסקים (שו״ע יו״ד סי׳ קנט, סעיף א) לענין מאי דקימא לן דאסור להלוות לגוי ברבית אלא כדי חייו, שעכשו הכל כדי חייו שרבו המסים וארנונות והנדניאות ושאר הוצאות, אבל אני אומר שבדרך שאדם רוצה לילך מוליכים אותו (מכות י ב). מי שעושה מלאכתו קבע ויגע להעשיר בתחבולות ובדעת חדרים ימלאו, הקדוש ברוך הוא מזמין לו הוצאות שיהא מוציא הרבה, ואז חושב יפה עשיתי שטרחתי בעשר אצבעותי להרויח הרבה שאם לא כן מהיכן הייתי מוציא ההוצאות הללו. ולא ידעו תועי רוח שאם היה מרויח מעט גם הקדוש ברוך הוא היה מזמין לו שתהא הוצאתו מועטת. ואם ירצה האדם לעשות תורתו קבע רב היום ומלאכתו עראי, מבטח לו שלא יחסר לחמו די מחסורו אשר יחסר לו, שכבר הבטיח שהוא נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו. וכתיב (תהלים קמה טז): פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון, ומה שסובל האדם טרח וצער ועמל עד שלפעמים נטרד מן העולם הזה ומן העולם הבא, הכל הוא בשביל שרוצה לילך אחר המותרות ותענוגות בני אדם הן הם נגעי בני אדם, וזו היא כל רעת האדם אוכל פרות בעולם הזה, עמל וכעס משכימי קום מאחרי שבת אוכלי לחם העצבים (שם קכז ב), והקרן קימת לעולם הבא, שהמטבע של עולם הזה בטל ואכלו את חקם על העונות ופשעים ובטול תורה ומצוות וכדומה:

ג ואבינו הראשון יעקב בחיר שבאבות לא שאל מאת ה׳ אלא לחם לאכל ובגד ללבש, וכבר אמר התנא (אבות ו ד) כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל. והן אמת שבדורות הללו אין אדם יכול להוכיח לחברו על דבר זה ולומר לו ראה דברי התנא שאמר פת במלח לא פת בבשר וכדומה, ואמר ומים ולא יין, ועל הארץ לא על כרים וכסתות טובים וכדומה, שאם יאמר אדם לחברו רישא דמתניתין יקרא לו סיפא דמתניתין ויאמר לו, ואם אתה עושה כן. ועוד מענה בפינו, שהתנא ממשפחת בריאים היה, אבל עתה לא נוכל לאכל פת במלח אלא פרוסת המוציא בלבר, לכן צריכים לנו שאר תענוגים כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם. וזה אמת לפי מה שהרגלנו נעשה לנו הכרחי, על דרך שאמרו (כתובות סז, ב) די מחסרו אשר יחסר לו (דברים טו ח) אפלו סוס לרכב עליו ועבד לרוץ לפניו, אבל זה אין הקדוש ברוך הוא נותן לאדם אלא לפי מעשיו, שאם זוכה נותן את אכלם בעתו שכל אחד לפי מה שהרגל הקדוש ברוך הוא מזמן לו באיזה אפן שיהיה או שירויח די מחסורו או מן הצדקה, כעבדא דמיתי בש״ס (שם) באותו עני שהיה רגיל לסעד בתרנגלת פטומה ויין ישן, עין שם, אבל אם אין לו זכות תולה כדי שיתנו לו למותרות והוא מוציא הוצאות במותרות, ימצאוהו רעות רבות וצרות כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (פסחים קיד א) דאכל אליתא טשי בעליתא, דאכל קקולי (דהינו עשבים) אקיקלי דמתא שכיב. ואמרו (שם) אכל בצל ושב בצל, ואל תאכל תענוגים ויהיה לבך רודף עליך:

ד וביד האדם להרגיל טבעו מעט מעט להסתפק במועט ולהיות מצטמק ויפה לו, ואם הוא מצטער כך היא חובתנו וכך נאה לנו לחיות חיי צער על התורה ועל העבודה ועל חרבן בית המקדש ובטול תורה ועבודה ועל רעות רבות שגרמנו בעונותינו, ולכן אפלו אם הרחיב ה׳ את גבולו לעולם יהיה מצטמק ויפה לו. צא ולמד מאבותינו הקדושים, שכל ימיהם היו גרים עלי ארץ ולא פנו אל תענוגות בני אדם, רק לעולם היו יושבי אהלים בלי כל בית, ובנקל היו נודדים ממקום למקום. וכשבקש יעקב לישב בשלוה, תכף קפץ עליו רגזו של יוסף (רש״י וישב לז ב). כל שכן אנן יתמי דיתמי המלאים עונות, שאם נבקש תענוגות נאכל עולמנו בחיינו, חס ושלום, ומה נאכל לעולם הבא. ונהי שאמרו (ערובין נד, א) אם יש לך היטב לך, זהו שלא למעט מההכרחי לפי מה שהוא אדם לפי המקום ולפי הזמן, אז אם יש לו הרשות בידו להוציא הוצאות כפי צרכו, אבל אם אין לו אין ראוי להיות יגע להעשיר כדי להוציא הוצאות מרבות, ויותר טוב שירויח קמעא ויוציא קמעא כעובר ארח, ולא ירבה טרח להיות כקרח, כי גורם לו להיות מכאן ומכאן קרח. אבל מי שהוא כגר בעולם הזה יבנה לו בית נאמן לעולם הבא, כי יהיה אהוב למעלה, שהרי בשלשים וששה מקומות צותה תורה על אהבת הגר והקדוש ברוך הוא כביכול הוא הראשון שמקים כל התורה כלה והוא אוהב גר לתת לו לחם ושמלה, וביד כל אדם לעשות עצמו גר בארץ כאשר יהיה נכנע כנפש הגר ולא יבקש ללכת בגדולות ובנפלאות:

ה ומאחר שכל כך צותה תורה על אהבת הגר, כי יקרה שיבוא גר צדק ראוי לרחם עליו במאד מאד ולהעניקו בממון ולבקש לו מנוח אשר ייטב לו ולפיסו בדברים טובים, אף על פי דחשיד טובא שיחזר לסורו הרע כאשר עינינו רואות, לא מפני זה יהיה העושה טובה עמו תוהה על הראשונות, חס ושלום, ולא יהא מושך ידו לעשות טוב עם גרים אחרים, כי אין לנו אלא לראות באשר הוא שם ולקים מצות יוצרנו, ואם אחר כך יצא לתרבות רעה איהו ניהו דאפסיד אנפשה, ושכר מצוה עומדת לעד:

ו ובכלל מצות אהבת הגרים הוא לעזר ולסיע לאיש הנודד ממקומו והוא גר בארץ נכריה, ולאו דוקא גר צדק, דאטו יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא וזיל בתר טעמא דכתיב (שמות כג ט) ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים. הרי בהדיא דקרא משתעי על מי שהוא גר בארץ נכריה בלי רע ואח ואין לו מכיר ורוחו נמוכה ולבו נשבר ונדכה, ראוי לרחם עליו ולקרבו ולהיות עמו אוהב ורע ולעזרו ולתמכו בכל הבא בידו, ובזה מקים מצוה רבה זו.

ז וביותר יגדל המצוה הזאת על אשכנזי ההולך בין הספרדים או ספרדי בין האשכנזים וכדומה, שגם לשון אין להם אשר לא ישמעו איש שפת רעהו והם מתדכאים הרבה שאין יכולים להגיד צערם ולהראות ערכם, כי יש גם כן בעלי תורה אבל אין להם פה לדבר ומסוה הבושה על פניהם ואין להם מצח להרים ראש, על אלה ראוי לרחם ביותר ולמצוה רבה תחשב, לא כאשר יש רבים מעמי הארץ אומרים שהספרדי ילך אצל ספרדים ואשכנזי אצל אשכנזים וכל מין ירחם על מינו כאלו אנו שתי אמות חס ושלום, בודאי שהאומר כך חרף מערכות אלקים חיים כי חרפה היא לנו בני ישראל גוי אחד בארץ שנפרד איש מאחיו, כי כלנו בני איש אחד נחנו, אל אחד לכלנו, אב אחד לכלנו, תורה אחת ומשפט אחד, ולמה נבגד איש באחיו. ואם הלשונות לארצות הם מחלקים מה בכך, ומה בין ספרדי לאשכנזי או שאר לשונות, חלילה לעשות שום חלוק, אדרבה, יגדל החיוב לרחם ולסיע למי שהוא מלשון אחר מטעם מצות אהבת הגר כדבר האמור. והמרחם מרחמין עליו מן השמים, ישלם ה׳ לעושה הטובה שבעתים:

פרק נ

א גדול - גדול אדונינו ולגדלתו אין חקר עד מקום שאין יד שכלנו מגעת. וכבר כתב בספר החרדים שכמו שלתינוק קטן שאינו יודע לספר אלא עד עשרה כשיאמרו לו "עד אין חקר ועד אין מספר" יעלה במחו ויציר שמאה הוא אין חקר ואין מספר, וכשידע לספר עד מאה יעלה במחו ויציר שאלף או עשרת אלפים הוא אין חקר ואין מספר, כן כל מה שאנו מצירים בדעתנו בגדלת אדונינו לא נשיג לציר אפלו כערך הקטן שאינו יודע לספר אלא עד עשרה. ועל כל פנים ראוי לנו שנזכר תמיד כאשר נוכל גדלת אדונינו עד מקום שיד שכלנו מגעת בראותנו גדל העולם השפל והוא כאין נגד גביה ממנו וגבוה מעל גבוה, וגבוהים עליהם גדודי גדודים ורבי רבבות עד אין חקר ועד אין מספר, והכל כאין נגד גדלת אדונינו. ונאמין באמונה שלמה שאין יד שכלנו מגעת להבין ולציר גדלת אדונינו אחד מני אלף אלפי אלפים ורבי רבבות ואין אנו רשאים לחשב בו כלל, כמו שכתוב בפתיחת אליהו, לית מחשבה תפיסא בך כלל. וכן אמר המשורר, חקר פעליו, רק אליו אל תשלח ידך. ומחשבה זו מועלת בהצטרף לחשב כנגדה פחיתות האדם ורב טובת ואהבת הבורא אליו, היא תעורר את האהבה והיראה והענוה והשמחה, ומזה נמשך כל היהידות ויראת ה׳ טהורה. אשרי הגבר שיתמיד במחשבה זו מעת לעת, והיא גופה מצוה וגוררת מצוה ושמירה מכל חובה ושתהא עבודתו עבודה שלמה. וזו היתה מדת חסידים הראשונים, שהיו שוהים שעה אחת קדם כל תפלה (ברכות ל, ב) לחשב בגדלת הבורא ופחיתות האדם, ואחר כך עומדים להתפלל כאשר יאות ליתוש העומד לשרת לפני מלך רם ונשא אים ונורא. זה כלל גדול בתורה, וזה כל האדם:

ב והנה הקדוש ברוך הוא לו הגדלה ולו נאה הכבוד והוא חלק מכבודו לברואיו וצוה לחלק כבוד כל אחד ואחד למי שגדול ממנו, כגון לאב ואם ורב ומי שגדול ממנו בחכמה או במנין, וכן האח חיב לכבד את אחיו הגדול ממנו, וכדומה כל הגדול מחברו חברו חיב בכבודו, שכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (פסחים קיג, ב) מנין ליודע בחברו שהוא גדול ממנו שחיב לנהג בו כבוד, שנאמר (דניאל ו ד) כל קבל די רוח יתירא השתכחת בה. והמבזה למי שהוא חיב בכבודו הרי הוא כמבזה את הקדוש ברוך הוא שצוה על כבודו:

ג ואין ראוי לאדם לבקש גדלה, שהרי אמרו (פסחים פז, ב): רבנות מקברת את בעליה, כי לא ינקה מרעת הגאוה כי רבה כי אם בכח וחיל ובמלחמה תדירית, אבל ראוי בכל עיר ועיר שימנו עליהם אחד לגדול שינהגם וינהלם ובעצתו ינחם. ויזהרו מאד בכבודו ולא ימרו את דברו, אפלו אם כלם שוים במעלה יתנו הגדלה לאחד שיהיה כמלך בגדוד. וכן בכל בית אחד יהיה גדול הבית והגדול יטל עצה מן הקטן והקטן יכבד את הגדול ולא ימרה את פיו, כי זה כלל גדול לישוב העולם ולתקון הערים ולשלום הבית, שאם היו אומרים העולם למה ימלך זה למלך עלינו וימשל בנו להמית ולנתץ ולנטש ומה יתרון לו עלינו נהיה כלנו מלכים היה נחרב העולם. וכן בכל עיר ובכל בית צריך שיהיה אחד גדול ומנהיג, על פיו יחנו ועל פיו יסעו. צא ולמד מתכונת הגוף שהראש למעלה ואם היו אומרים הרגלים למה יהיה הראש למעלה אנו רוצים למעלה, היה הגוף בטל, לכן לא יהיו כלם ראשים אלא על פי הרב ימנו ראש אחד ובזה יהיה שלום בחילם שלוה בארמנותם:

פרק נא

א גדר - זו מצוה על כל אחד מישראל לעשות גדר כדי שלא לעבר על התורה דכתיב (ויקרא יח ל) ושמרתם את משמרתי. ופרשו רבותינו ז״ל (מו״ק ה, א) עשו משמרת למשמרתי. והכל לפי מה שהוא אדם ולפי מה שיצרו תוקפו צריך לעשות גדר בעצמו ולאסר עליו את המתר כדי שלא לבוא להתיר את האסור, כגון מי שהרגל בשתיה מרבה יאסר אסר על נפשו כל מין שתיה, ואם צריך לשבע ויוכל לעמד בה ישבע שבועה, על דרך דכתיב (תהלים קיט קו) נשבעתי ואקימה לשמר משפטי צדקך. או יגדר גדר בעצמו בקנס ממון על כל פעם אשר יעבר, או יגדר עצמו בתענית ואיזה סגוף וכדומה כאשר יוכל שאת ולא יעבר. וכבר כתבו המפרשים שאף על פי שאמרו (רמב״ם כ״א מהל׳ דעות ה״ד) אמצעי שלם, שלא ילך אחר המותרות והאסורין, וגם לא יהא פרוש מן העולם ולא יהא צדיק הרבה ולכל דבר יש גבול לפי מה שהוא אדם, זהו למי שלא הרגל בדרך רעה, אבל מי שהרגל בדרך רעה צריך להרחיק עצמו מן הכעור והדומה לו עד הקצה האחרון, עד שברב הימים יוכל לעמד בדרך אמצעי ולא יסור ממנו. וכבר צוו עלינו אנשי כנסת הגדולה ועשו סיג לתורה (אבות א) וזאת תורת האדם תורת כל אחד בידו לגדר גדר לעצמו לפי מה שהוא צריך:

ב ואשר אחזה גדר גדול לארח חיים ולמען סור משאל לא מצאתי אלא דבר אחד טוב אשר למדתי מתורתנו הקדושה שאמרה (במדבר טו לט) וראיתם אתו וזכרתם את כל מצות ה׳. ואמרו רבותינו ז״ל (מנחות מג, ב) ראיה מביאה לידי זכירה, זכירה מביאה לידי עשיה. אם את הדבר הזה תעשה ויכלת עמד קח לך ניר אחד וכתב עליו בזה הלשון, הריני מקבל עלי בלי נדר עד חדש ימים לקרא כל הכתוב כאן פעם אחת בכל יום חק ולא יעבר, ואם אעבר אתן על כל יום שקל כסף קנס לצדקה. בן אדם בן אדם זכר את בוראך, זכר כי אתה יהודי, זכר כי יש שכר טוב לצדיקים וענש רע ומר לרשעים והקדוש

ברוך הוא מדקדק כחוט השערה. בן אדם בן אדם התחזק והתאמץ נגד יצרך כי כל אשר יחפץ האיש יעשה. הוי רץ למצוה ובורח מן העברה (אבות ד, ב) ולפם צערא אגרא (שם ה). כל עמל אדם לפיהו (קהלת ו ז). שמר פיך ולשונך ממאכלות אסורות וספק אסור ומאכילה גסה ומדברים אסורים ואפלו מדברים בטלים דכתיב (מלאכי ב יז): הוגעתם ה׳ בדבריכם. תועבת ה׳ כל גבה לב (משלי טז ה). כל קבל דנא אני את דכא הנעלבים ואינם עולבים שומעים חרפתם וכו׳ (שבת פח, ב יומא כג, א גיטין לו ב), נכיר מעוט ערכנו וקצר השגתנו ועצם חטאתינו ונהיה שמחים ביסורים ונקים וחטאתינו נגדנו תמיד (תהלים נא ה). ומתוך כך ננצל מרעות רבות והכעס והמחלקת וכדומה. שויתי ה׳ לנגדי תמיד (שם טז ח) זה כלל גדול בתורה, ואני מאמין באמונה שלמה שמלא כל הארץ כבודו, ואיך ימלאני לבי לעבר על רצון מלך רם ונשא אים ונורא ולהכעיסו על פניו ולעשות הרע בעיניו בפניו:

ג ויקח הודוי הגדול ויראה איזה עברות הוא רגיל בהם ודש בעקביו וירשם בזה הכתב, איך אעשה הרעה הגדולה הזאת וכזאת שכך וכך ענשה, ולמה אעבר על מצוה זו וזו וזו, למה לא אחוס על נפשי, למה לא אחוס על כבוד קוני, הלוא טוב שעה אחת של תורה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא ויפה שעה אחת של קרת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה (אבות ד, יז) כל קֻבל דנא צרת הנפש לעולם הבא אפלו שעה אחת היא רעה וצרה מכל רעות העולם הזה, ושעה אחת מכל שמכעיס האדם את בוראו מלך רם ונשא היא צרה ורעה גדולה ליראי ה׳ וחושבי שמו רעות העולם הבא. הנה כי כן הריני מקבל עלי בלי נדר להזהר מזה ומזה ולקים זה וזה, ואם אעבר היום הזה על אחת מאלה אתן קנס על כל דבר כך וכך, ולכפרת עונותי שעברו ראשי אתנהג בפרישות ואסגף עצמי כך וכך ולא יעבר, וה׳ אלקים יעזר לי. עזרנו אלקי ישענו על דבר כבוד שמך וכו׳. וביום שאחריו יראה אם עמד על המשמר, ואם עבר יפריש תכף הקנס שקצב, ויחזר קרא מקרא ויהא מוסיף והולך או הלוך וחסור לפי מה שרואה בעצמו שצריך לו ושיוכל לעמד. ככה יעשה מימים ימימה ומדי חדש בחדשו חק ולא יעבר, ואם יוכל לעשות זאת עם חבר טוב שידברו יראי ה׳ איש אל רעהו מה טוב ומה נעים. בחנוני נא בזאת ותראו נפלאות כי המכתב מכתב אלקים והקריאה והזכירה גדר גדול מעוז ומגדול (ואכתב עוד מזה בערך ״זכירה״ וערך ״סיג״) ובלבד שלא יפל מעשות זאת יום ליום כל ימי חייו, והנה ה׳ נצב עליו:

פרק נב

א גוי - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ירושלמי תרומות סוף פ״ח), שצריך לזהר שלא להכעיס אפלו לגוי קטן, כי עברתם שמורה נצח ומלכותיהו בתר אדניהו. ומיתי בירושלמי ברועה חזירים שהכוהו היהודים וסוף שנעשה מלך ולולא רבי יהושע שגמל עמו טובה היה רוצה לעשות כליה. וגם צריך לחוש אפלו ואם לא יוכל לעשות שום דבר, שמא ימצא אותו יחידי באישון לילה או באמצע הדרך והוא יהיה עם אחזת מרעיו ויכול לבוא לידי סכנה, הנה כי כן לא טוב להתקוטט עם גוי אפלו קטן ובזוי ושסוי כי לא תדע מה ילד יום ונמצא עובר על ונשמרתם מאד לנפשתיכם (דברים ד טו). ואפלו אם יהא גורם קללה לעצמו לא טוב, שהרי אמרו (ב״ק צג ג) אל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך, וכמו שכתבנו לעיל בערך ״ברכה״, אדרבה, יקדים שלום לכל אדם אפלו לנכרי בשוק, ואם הרחיב ה׳ את גבולו מתן אדם ירחיב לו ויתן מתנות כפעם בפעם לגויים לקים מה שנאמר (קהלת יא א) שלח לחמך על פני המים כי ברב הימים תמצאנו. וביותר צריכים לזהר האנשים הקרובים למלכות ולממשלות שיגמלו חסד עם כל הגוים דנפישי להו שונאים מחמת קנאה כי תחשכנה עיניהם מראות את ישראל בגדלה וממשלה, ואם גם יהא גומל עמהם רעה בכח ממשלתו תהיה עברתם שמורה ויהיו נוקמים ונוטרים כנחש עד כי יבוא יומו שיצא ממשלתו ואין לך אדם שאין לו שעה, על כגון זה נאמר (קהלת ז יד) ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה:

ב ובמה יתרצה האיש הישראלי שיהיו הכל אוהבים אותו ומבקשים טובתו ועומדים לו בשעת דחקו הלוא בעשות חסד ומתנת חנם עם כל הגוים, כי השחד יעור עיניהם. וכבר אמר החכם, לא ירבה בעיניך אלף אלפים אוהבים ולא ימעט בעיניך אויב אחד, כי אויב אחד יכול להרג למלך. לכן שומר נפשו יהא דורש שלום לכל גוי קטן וגדול, ואפלו אם הגוי הכהו או חרפו או גזלו וכדומה יכף ראשו ויסבל לכפרת עונות כי ה׳ אמר לו קלל, ובאותו פרק יברך על הרעה בשמחה רבה, ויאמר ברוך שלא עשני גוי. וכבר כתבתי לעיל שהגלות אלקים חשבה לטובה, ומה שאוכלים הגוים את ישראל יחשבה לו צדקה כדכתיב (ישעיה ס יז) ונגשיך צדקה. והכל לפי מה שהוא אדם ולפם מאי דאיכא למחש אפלו חששא רחוקה כי בודאי אם באנו להניח שיאכלו גם אכול את כספנו כל דכפין ייתי ויכול ואנחנו מה נאכל, רק כל ערום יעשה בדעת יברח מהתקוטט עם גוי כאשר יוכל שאת ויבקש רחמים מאת ה׳ שיצילהו מאדם רע ויהא אוהב שלום ורודף שלום ומרבה רעים, ובזה נחיה בגויים עד אשר ירחמנו עושנו וישבר על גלות מעל צוארנו וישכן ישראל בטח על ארצנו ועל נחלת אבותינו, כן יהי רצון במהרה בימינו אמן:

פרק נג

א גילה - כתיב (תהלים ב יא) וגילו ברעדה. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ל, ב) במקום גילה שם תהא רעדה. כי דרכן של אנשי מלחמה בראותם כי גבר אויב העומד כנגדם גם הוא יריע אף יצריח על אויבו יתגבר, כן במקום גילה שיצרו של אדם מתגבר עליו בחשבו השתא נפל בידי כי אין פחד אלקים לנגד עיניו והוא רק עסוק בשמחות וגיל ומשיאו שישכח צור קדושו אז יריע אף יצריח. אבל הסכל ירבה דברים אסורים וראיות אסורות וכדומה אסורים מינים ממינים שונים המתגלגלים על ידי אכילה ושתיה מרבה. לכן האיש הירא את ה׳ ישים ה׳ לנגדו תמיד, וטרם הכנסו למקום גילה יקבל עליו שלא לצאת מן השורה באכילה ושתיה ושלא להרבות שיחה וכיוצא בשאר אסירים המעתדים לבוא לידו, ובתוך השמחה יזכר יראת ה׳ טהורה, וזו סגלה שלא יהא היין מזיקו ומוציאו מדעתו. וכבר ספרו על הרב ישראל בעל שם טוב, שפעם אחת שתה כוס גדול של שכר חזק מאד בחשבו שהוא יין, וכמעט שלא נתעלף, ותכף סגר עיניו כמעט רגע חזר לאיתנו כאלו לא שתה כלל. שאלו לו תלמידיו מה רפואה עשה, והשיב להם הלוא תדעו מה שאמרו רבותינו ז״ל (ב״ב י, א) יין קשה פחד מפיגו. ואין פחד כפחד ה׳ מהדר גאונו, ולכן תכף שחשבתי בעמק יראת ה׳ השכר חלף הלך לו. ואז צריך לקים מצות זכירה אשר הקציף את הקדוש ברוך הוא וזכירת ירושלים, כי על דרך שאמרו (ביצה טו ב) על פסוק זכור את יום השבת, (שמות כ ח) זכרהו מאחר שבא להשכיחו (ביצה טו, ב). כן הדבר הזה עקר מצות זכירות אלו הוא בשמחות וגיל שבא להשכיחו, וגם זה יהיה גדר גדול שלא יצא מן השורה רק יתנהג בדרך ישרה במדה במשקל ובמשורה:

פרק נד

א גוף - הנה הגוף לגבי הנפש כאין נחשב ומהבל ימעט, וראוי לכל בר דעת לסגף את גופו, ולהטריחו בכל מיני טרחות כדי לזכות את נפשו, ולעשות נחת רוח ליוצרו ולא יחוס על גופו כלל במקום כבוד שמים, רק ישמר את גופו שיהא בריא וחזק לעבד עבודתו עבודת עבד. ועינינו הרואות שכל אדם מתרצה לסבל כל מיני יסורים בממונו וגופו וזאת נחמתו באמרו נכוי מות שיהא מכת המות שלא יגע בנו, אם כל כך חושש על יציאת הנפש מהגוף שאפלו ואם יחיה רבות בשנים סוף אדם למות, על אחת כמה וכמה שצריך לחוש על פרידת הנפש מהגוף אם היה יודע שיתהלך לפני ה׳ בארצות החיים, רק כל מה שיש לחוש הוא לפי שעל ידי התחברות הנפש עם הגוף יוכל לזכות לארח חיים למעלה ולמען סור משאול מטה. נמצא שכל אשר לאיש צריך שיתן בעד נפשו גופי וממונו, כאשר יתן בשביל שלא להרג, וזה כל האדם:

ב אמנם האיש אשר חננו ה׳ דעת להיות אוהב את ה׳ באמת כאשר יאות מחמת היותו נשמה לנשמה, גם את נפשו ימסר על קדשת השם, עד שאם היה נכנס תחת האפשר שהעובד את ה׳ יורש גיהנם ולירד לבאר שחת ושתהיה נשמתו נשרפת ונעשית אפר בשביל לעשות נחת רוח ליוצרו, כך היא חובתנו וכך נאה ויאה לנו. אבל מי האיש החכם ויבן את זאת (ירמיה ט יא) על כל פנים נעשה את אשר בכחנו לעשות עד מקום שיד שכלנו מגעת ולא נחוס על גופנו בשביל לעשות נחת רוח ליוצרנו, וה׳ אלקים יעזר לנו אמן:

פרק נה

א גלוח - גלוח הוא מכלל כבוד שבת ויום טוב שלא לכנס אליהם כשהוא מנול. ולפי סודן של דברים שהשערות הם בחינת הדינין ראוי לזהר מאד לגלח כל ערב שבת כדי שלא לגרם רעה לעצמו לתת כח לזרים לשלט עליו, חס ושלום. וגם צריך לזהר לגלח קדם חצות, כי אחר חצות הוא זמן שמתגברת הקלפה, ולכן אזהרה שמענו אפלו בערב שבת להקפיד על זה. ואם חל ראש חדש בערב שבת יקדים לגלח ביום חמישי, דחמירא סכנתא ולמחש בעי לצואת רבנו יהודה החסיד. ויזהר בעת התגלחת כשיפיל משערות ראשו עליו תכף ינער אותם מעליו. ובמקום שיש ספר ישראל לא יגלח על ידי עכו״ם, כי כתבו המקבלים שהמתגלח על ידי עכו״ם מסיר צלם האלקים מעליו. (וזה טעמי שאין אני מתגלח אלא מחמשה עשר לחמשה עשר ימים, לבחר הרע במעוטו, אף על פי שיש תקון, הלב מהסס). ותקנתו שיהא מכון בשם אלקים בזה האפן: א אל אלה אלהי אלהים ויאמר קדם הגלוח ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו (בראשית א כז). ואחר התגלחת צריך לטל ידיו:

ב וממוצא דבר אתה תשמע כי לא טוב עושים המגדלים שער ראשם של בניהם הגדולים לנוי ולתכשיט להיות מסלסל בשערו, כי מלבד שעובר על לא ילבש גבר שמלת אשה (דבריסן כב ה). גם לפי סודן של דברים נראה שצרך יש שיפל שערת ראשו ארצה להעביר ממשלת זדון מעליו, רק בימי העמר שלפי הסוד אין ראוי לגלח מערב פסח עד ערב שבועות. וכן ראוי לנהג כדי לעשות נחת רוח ליוצרנו, רק שיתנה מתחלה שיהא בלי נדר, וכן ראוי לעשות על כל מנהג טוב:

ג וכתבו גורי האר״י ז״ל שבשעת הגלוח יכון שאינו מניח להקיף פאת ראשו ולהשחית פאת זקנו לקים אזהרת בוראו, ובזה חשוב כאלו קים הלא תעשה בקום עשה. ואני נוהג לומר קדם הגלוח:

ד לשם יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה הריני מוכן לגלח שערות ראשי לכבוד שבת, ואני מוכן להזהר מלהקיף פאות הזקן לקיים מה שאמרה תורה (ויקרא יט כז) לא תקפו פאת ראשכם ולא תשחית את פאת זקנך. הבל כאשר לכל לעשות נחת רוח ליוצרנו ולתקן הדברים בשרשן כמקום עליון. ויהי נעם וכו׳. ויברא אלהים וכו׳:

ה וראוי לכל ירא השם שלא תגע בו יד בזקן כלל, לא על הפנים ולא תחת הגרון, כי גורם רעה גדולה לנפשו. ובפאות הראש הלוא טוב כל אדם שיעשה כדעת האר״י ז״ל, שיניח מן האזן עד סוף הצדעים, והוא המקום שעודף השער משער המצח, ושעור גבה למעלה מעט מגבה אזן, ולמה לא יעשה כן כל אדם חסידות זה וכיוצא בזה, מה טרח יש ומה חסרון כיס יש, והדברים עתיקים ועושה פרי למעלה למה לא יחוס על כבוד קונו בדבר שבדא מאי. לכן כל אדם יעשה עצמו תלמיד חכם ואל יחוש למלעיגים שאומרים פאות של חכם:

ו וכן גלוח הצפרנים הוא מכבוד שבת ויש לזהר מאד לטלם בכל ערב שבת קדש, אי משום כבוד שבת ואי משום שאם הם גדולים קצת עד שמקפיד עליהן הם חוצצים לנטילת ידים, ונמצא שברכת נטילת ידים ואוכל פת בלי נטילת ידים. ולפי סודן של דברים שגם הצפרנים הם בחינת הדינין ראוי לזהר מאד שלא לגדל לא צפרני הידים ולא צפרני הרגלים, כי מלבד שטוב הדבר כשאנו טובלים לטהרה שנעשה המצוה כתקנה ונבדק עצמנו מחוצי טבילה כאשה המטהרת לבעלה, עוד בה שצריך להקפיד מאד מאד להעביר אחיזת הקלפות מעליו, ולא כמנהג העולם שאין חוששים רק על צפרני הידים. וטוב לחוש שלא לקצצן כסדרן, שאף על פי שהרב האר״י ז״ל היה מלעיג על זה, על כל פנים לא היה אוסר ומאי איכפת לחוש לדעת האבודרהם שכתב שקשה לקבור בנים, רחמנא לצלן. וידוע מאמר רבותינו ז״ל שאמרו (נדה יז א) שורפן חסיד קוברן צדיק מפזרן רשע:

ז וביותר צריך שתזהר האשה הנוטלת צפרניה לטהרתה. וגם כן צריך לזהר שלא לקצצן על בגדיו ולא על שום בגד. והשוחטים שצריכין לגדל צפרניהם, ומי שהוא אבל בר מנן, יזהרו לחטט הטיט שתחתיהן ולטהרן בכל פעם כדי שלא תהא חציצה לנטילת ידים, וגם גנאי הדבר בעיני כל רואיהם, והאוכלים עמהם אם רואים שנותנים יד בקערה נפשם קצה במאכל ונמאס בעיניהם, לכן יזהרו כל אדם להיות נקיים מה׳ ומישראל:

פרק נו

א גירסא - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת סג, א) לגרס אנש והדר לסבר ואיתא בש״ס (ערובין מח, א) אמר רב פפא, אי דיקנא לא גרסנא. הנה כי כן אין ראוי לתלמיד חכם שיוציא כל ימיו בעיון ופלפול וחדוד, אלא יקבע עתים בכל יום ללמד בעיון כפי כחו, ש״ס או פוסקים, ושאר היום יפנה עצמו ללמד בקיאות ש״ס ופוסקים (וכמו שנכתב לקמן בערך ״למוד״) באפן שתהא ידו בכל ויהא בקי בכל הדינים. ומה גם שבמקום להוציא הזמן לעין ולפלפל בדברי האחרונים לבנות ולנתץ ולכתב עליהם במידי דלא נפקא מנה מידי לענין הלכה למעשה, יותר טוב שיתעסק באותן העתים ללמד בקיאות להבין להשכיל לשמע ללמד וללמד לשמר ולעשות ולקים:

ב זאת תורת האדם הלומד תורה לשמה, וכל למודו אפלו כשלומד בעיון ופלפול יהיה בגרסא בפה, כי גדול מעלת קול תורה ואותיות פורחות והכל עולה ובונה בשמים עליותיו. ומי שכשהוא לומד ישב בדד וידם יאבד טובה הרבה (וכמו שנכתב בערך ״קול״). ואם כשלומד נראה שיש טעות בספר לא ימהר להגיה הספר ולשנות הגרסא, כי כמה פעמים האדם כוזב וסובר שהספר טועה, אבל באמת דעתו הוא הטועה, ולטותא שמענו מרבנן קדישי שהיד המרבה להגיה בספרים תקצץ, בר מנן, אלא אם אחר עיון רב נראה לו הדבר ברור שיש טעות, אז מצוה קעבד להרים מכשול ויכתב בגליון הספר נראה דצריך לומר כך. זהו דרך ישרה כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם (אבות ב א נדרים כב, ב):

פרק נז

א גערה - גערה היא צריכה, לגער בעוברי עברה אם מבין שתחת גערה במבין (משלי יז י). אבל יותר טוב לדבר בלשון רכה, כי לשון רכה תשבר גרם (שס כה טו). והגערה גוררת כעס לגוער ומחלקת וקטטה מן הנגער, כי לא כל אדם מקבל גערה, ובפרט בזמן הזה אפלו הבנים קטנים אינם מקבלים כל כך גערה מאביהם ואמם, לכן זו דרך ישרה שיבר לו המוכיח לדבר בלשון רכה וחך מתוק חלק משמן, ולא ידבר קשות, אלא יהיה חכו ממתקים, ובפרט אם הוא בפני אחרים ובפני רבים לא יגער בחברו שנמצא שהוא מלבין פני חברו ברבים, שאמרו רבותינו ז״ל (אבות גק יא) שאין לו חלק לעולם הבא.

לכן מאד צריך לזהר בזה. ובפרט בבית הכנסת דאיכא נמי משום כבוד ומורא בית הכנסת שאסור לגער, ואפלו אם רואה בחברו שעושה העגל, חס ושלום, לא יתן בקולו קול עז לגער בו, כי נפשו הוא חובל, והרי זה דומה למכבס בגדיו נגד השמש, הבגדים מתלבנים והוא נעשה שחור. וזה רמז אפר הפרה, שמטמא את הטהור ומטהר את הטמא, כך זה מבקש לתקן את חברו והוא מתקלקל. וכבר פרשו רבותינו ז״ל (ערכין טז, ב) על פסוק (ויקרא יט יז) הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. שתנאי מצות התוכחה הוא שלא ילבין פניו ולא ישא חטא, לכן אי בעי לאפרושי מאסורא ילך אצל חברו וידבר דבריו בינו לבינו בנעם שיח, או ימתין עד שימצא עמו יחידי ויוכיחנו על פניו באפן נאה לפי מה שהוא אדם ולפי צרך שעה, ולעולם ראוי לדבר בקול נמוך בשפה רפה, כי זה מורה על הענוה וכניעה, כדכתיב (ישעיה כט ד) ושפלת מארץ תדברי ומעפר תשח אמרתך. וקול כסילים בגערות הבל המה מעשה תעתועים לשומעים מבלבלים ומתעים, אבל דברי חכמים שבנחת נשמעים הם ערבים ומתקבלים לשומעים:

פרק נח

א אות ד: דבקות - דבקות בשם יתברך היא מצוה מתרי״ג מצוות שיהא דבק בשם תדיר בחשק רב ברשפי שלהבת אהבה, ואין לך מדה טובה הימנה דכלא בה, ולפי חשיבותה קשי השגתה, הכל לפי מעשיו של אדם ולפי השתדלותו במחשבה דבור ומעשה יום יום הולך וגדל, ומקדש עצמו מלמטה מקדשין אותו מלמעלה (יומא לט, א) עד יערה עליו רוח ממרום וטהרו וקדשו. וכל אדם חיב כשעורו להשתדל בכל כחו לקים מצוה זו ודכותה בכל עת שזוכר. ומה טוב שיהא כתוב אצלו במקום שיושב להיות לזכרון בין עיניו תמיד. והבא לטהר מסיעין אותו (שבת קדז א יומא לח ב):

ב והנה אמרו רבותינו ז״ל (כתובות קיא ב) על פסוק (דברים יא כב) ולדבקה בו וכי אפשר לאדם לדבק בשכינה, והא כתיב (שם ד כד) כי ה׳ אלקיך אש אכלה הוא. אלא הדבק במדותיו מה הוא רחום אף אתה רחום, מה הוא חנון אף אתה היה חנון (שבת קלג, ב). וכמדמה לכל אדם שכבר הוא דבק במדותיו יתברך, שכל ישראל הם רחמנים בני רחמנים ואין לך אדם שאינו חונן דלים, אבל כדי להדמות אליו יתברך צריך שיהא מרחם וחונן אפלו לאויבו מבקש רעתו, ואפלו אם הוא איש רע מעללים שעומד ומתריס כנגדו לא ימנע טובתו ורחמיו וחסדיו מאתו, אפלו שבאותו חסד שיקבל ממנו ישתמש בו להרע לו, אפלו הכי לא ימנע טובתו ממנו, כמו שהקדוש ברוך הוא מתנהג עם ברואיו. וכבר הרב הקדוש רבי משה קורדובירו בספר תמר דבורה האריך הרחיב לבאר שלש עשרה מדות של רחמים ואיך ראוי להתנהג בהם כל אדם, ואני עני העתקתי קצור דבריו בקנטרס ״אורות אילים״ (דף קנה). אשרי אדם שומע לקרא לו אלו השלש עשרה מדות לפחות פעם אחת בחדש, ולהשתדל בכל כחו להיות עושה כסדר הזה, בעזר משדי עלה יעלה וגם יוכל להדמות לעליון:

ג ועוד אמרו רבותינו זכרונם לברכה (כתובות קיא ב) כל הדבק בחכמים כאלו דבק בשכינה. וגדולה מזו אמרו (ברכות סד, א) כל הנהנה מסעדה שתלמיד חכם שרוי בתוכה כאלו נהנה מזיו השכינה. (אמנם לא נאמר זה על כל אשר בשם תלמיד חכם יכנה בזמן הזה, כי לא המדרש הוא העקר אלא המעשה (אבות א, יז). ודואג ואחיתפל וירבעם היו חכמים גדולים ונטרדו מן העולם הזה ומן העולם הבא, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב״ב ד, א) ונשיא בעמך לא תאר (שמות כב כז) בעושה מעשה עמך). והחכם שצריך לדבק בו הוא כשיהיה יראת חטאו קודמת לחכמתו ומעשיו מרבין מחכמתו, ולכל היושב עמו או מסב עמו בסעדה פיו פתח בחכמה ותורת חסד על לשונו, וכל דבריו דברי תורה ודרך חיים תוכחות מוסר ואפלו שיחתן של תלמידי חכמים צריכה תלמוד (סוכה כא, ב ע״ז יט ב). שאפלו מה שנראה לפנים שיחה בטלה המעין בה ימצא טוב טעם ודעת שרצה ללמד אדם דעת או נפלאות חסדי ה׳ וכדומה, וכל דבריו לשם שמים באפן שהדבק בו תמיד סוף שילמד ממנו וילך בדרך חיים וארחות צדיקים ישמר. ועל זה הזהירו חז״ל ואמרו (ברכות כח, ב) מנעו בניכם מן ההגיון והושיבום בין ברכי תלמידי חכמים. ותני תנא (אבות א ד) יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים והוי מתאבק בעפר רגליהם והוי שותה בצמא את דבריהם:

ד וידוע שכך אמנותו של יצר הרע, שיושב תמיד על ימינו של אדם לשטנו ולהרחיקו מכל דבר טוב, וכל שכן מדבר זה, שיודע שהוא יהיה בעוכריו, שהרי אמרו (סוכה נב ב) אם פגע בך מנול זה משכהו לבית המדרש, אם אבן הוא נמוח, אם ברזל הוא מתפוצץ. וכתיב (דברים לב ב) יערף כמטר לקחי. שכמו שהמטר נוקב את האבן, כך ההולך לבית המדרש תמיד ושומע דברי תורה ודברי מוסר ויראת השם, הם נוקבים את לב האבן, ורוח נכון יתחדש בקרבו, ולכן עושה היצר הרע שאם פעם אחת ילך לבית המדרש וישב שם שעה או שתים תהא נפשו קצה עליו ויבחר עוד ללכת אל בית השחוק או להיות מיושבי קרונות כל היום וכל הלילה ולא ייעף ולא ייגע, אדרבא, ימצא מנוחה ונחת רוח. וזה היה מתרעם הקדוש ברוך הוא, ולא אתי קראת יעקב כי יגעת בי ישראל (ישעיה מג כב). אבל האיש אשר הוא טהור והסיר מסוה העורון מעל עיניו, ידוע ידע שכדי להיות יהודי כשר עובד אלקים צריך לכף את יצרו ודי בזה שיכף את יצרו להיות לומד או שומע בלמודים תמיד אפלו על כרחו שלא בטובתו וסוף שיערב ויבסם לו וילך הלוך וגדל הלוך ונסוע

בדרכי היהידות והפרישות והחסידות, כדבר האמור שסגלת התורה לבער את רוח הטמאה, ועל כן אמר הקדוש ברוך הוא (ירושלמי חגיגה פ״א ה״ז): הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו, שהאור שבה מחזירן למוטב. והולך אל חכמים יחכם וישיג ארחות חיים, לכן זאת עשו וחיו:

פרק נט

א דרך - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ירושלמי ברכות פ״ד ה״ד) כל הדרכים בחזקת סכנה. וידוע מאמרם ז״ל (שבת לב א) שאל יכנס אדם במקום סכנה שמא אין עושים לו נס, ואם עושים לו נס מנכין לו מזכיותיו. והיותר רעה שיש בדרכים שאי אפשר לעבד את ה׳ עבודה שלמה ולזהר מכל האסורין, ולכן אמרו (תהלים פד ה) אשרי יושבי ביתך. כי רבות רעות להולכי דרכים חיי צער יחיו, לחרב ביום ולקרח בלילה, ויכם שרב ושמש, וכהנה ענויים רבים. וכבר אמרו רבותינו ז״ל (גיטין ע, א) שהדרך מקצר ימיו ושנותיו של אדם, שנאמר (תהלים קב כד) ענה בדרך כחי קצר ימי. ומה גם אותם הנודדים ממקום למקום ומעיר לעיר בשביל לקבץ ממון רעתם רבה, שאחר כל העמל והטרח יש מקומות שמתנתם מעוטה וחרפתם מרבה, ויש מקומות שה״ן צבור עני ודי להם מה שמשלמין הוצאת הדרך ואין להם יכלת לתן עוד נדבה לעני, ואם יתנו הוא דבר מועט. נמצא שהוצאת הקהלות מרבה וביד העני אין נכנס אלא דבר מועט בבושה וכלמה וחרפה מרבה. ולפעמים אחר שהעני הלוך ילך ובכה כמה שנים ויניח אשתו ובניו מטלים ברעב, סוף שודדים או גנבים יבזו לו ויחזר העני לביתו בידים ריקניות מלא יגון ואנחה ותוגה כפולה ומכפלת, והלואי שגם אל נפשו לא יגע להיות חלל באדמה, חס ושלום:

ב לכן מי שיש לו מח בקדקדו לא ילך בדרכים כאלה אם לא שקנה שם גדול שבדרך מועט יוכל לקבץ הרבה די מחסורו, אבל בלאו הכי כל ההולכים הם מתחרטים, ועל הרב אלו ההולכים הם מרי נפש ואין דעתם לשוב לביתם, רק לילך מדחי אל דחי, רחמנא לצלן, ה׳ הטוב יכפר בעדם:

ג וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (כתובות סח, א) מחזקינן טיבותא לרמאי. אבל בודאי נמצא גם כן אנשים טובים שיש להם צרת בנות שהגיעו לפרקן, וכהנה צרכי הבית מרבים והכרחיים, ולרש אין כל, ומה יעשה אותו האיש, אנה יפנה לעזרה אם לא ילך בדרכים לבקש מנוח, ובפרט בזמנים אלו שרבו הנדניאות והוצאות הבנות, בודאי על אנשים כאלה ראוי לרחם עליהם ולעזרם בכל מיני עזר להועיל ולמצוה רבה תחשב. אבל דא עקא דחישינן לרמאי, וכבר מביאים כתב סהדותא לקדושים אשר בארץ להגיד צרתם וצערם לרבים, אבל מה תועלת שנותנין כתב כזה של שבח המביא וגדל צערו לכל אדם ואין בודקים אחריו לידע האמת אתו, ולכן אין סומכין ואין משגיחין על האגרות וכל אפיא שוין. ולכן הצנועין מושכין את ידיהם לתן כתב לכל אדם, כי חוששים שלא להעיד עדות שקר, ואם לא יוכלו מלט יכתבו בתוך הכתב רמז הרומז מה טיבו של עוב״ר ושעל צד ההכרח נתנו לו הכתב הזה. ולמי שיודעים באמת שראוי לרחם עליו יכתבו באפן אחר, שהשומע ישמע ויבין מתוך הכתב אם לקרב או לרחק. זו היא דרך ישרה. ועל כל פנים מי שיוכל מלט שלא לילך בדרכים בין לקבץ בין לשא ולתן אשריו ואשרי חלקו, אשריו בעולם הזה וטוב לו בעולם הבא:

ד ולכן טוב לגבר שיהא מצטמק ויפה לו וישב בביתו, וטוב פת חרבה ושלוה בה, יושב בביתו סמוך על שלחנו ועובד את קונו הוא ובניו עמו. אמנם אם נגזר עליו מן השמים שילך בדרכים, לא יוכל מלט וצריך הוא לילך, יעשה זאת, שיקדים תפלה לצרה וקדם צאתו לדרך יעשה סדר לויה, וצדקה לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו. ובכל יום ויום לא יעבר מלומר תפלת הדרך כתקון חז״ל (ברכות כט, ב):

ה וביותר צריך לזהר בדרך במצוות, כגון תפלה, ציצית ותפלין. ולא יחוש ללעג הגוים לבטל מצוה, חלילה מעשות זאת. וצריך להשמר מאסור קל וחמור ולהתנהג בחסידות ככל הבא מידו בלכתו בדרך, מאחר שכל הדרכים בחזקת סכנה ובמה יאזר חיל להנצל אם לא בתורה ומעשים טובים שהם כתריס בפני הפרענות. והן אמת כי הדבר קשה להיות זהיר וזריז בדרכים, אבל השעה צריכה לכך להזדרז ולדחק עצמו כל מה שיוכל ועל כגון זה אמרינן, כל אשר בכחך לעשות, עשה. ומה טוב שישתדל מאד לקים דברי חכמים שאמרו (פסחים ב א) לעולם יצא אדם בכי טוב ויכנס בכי טוב. וממילא ירויח שיתפלל במלון כהגן, כי המתפלל בדרך מתפלל תפלה קצרה וחטופה. וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה שאמרו (ברכות יד, א) המתפלל ויוצא לדרך, הקדוש ברוך הוא עושה לו חפציו. ולכן אם יוצא לדרך אחר חצות, יקדים להתפלל מנחה בבית, וגם לכנס הוא טוב מאד ותחיה בעליה, וכמה פעמים יש דרך שאחריתה דרכי מות על שאינו נזהר בזה. ובפרט בערב שבת צריך לזהר יותר ויותר לנוח בעוד היום גדול, והכינו את אשר יביאו (שמות טז ה) לשבת. ומה טוב ומה נעים אם יהיו שפתותיו דובבות בדברי תורה בפיו בעל פה, תושיה תשמר עליו, וקרא כתיב (דברים ו ז) ודברת בם בלכתך בדרך. והרגיל בספר הזהר הקדוש בעיניו יראה מעלת המהלך בדרך ושונה, אליו רעה לא תאנה, כי מלאך ה׳ סביבו חונה. על זה נאמר (תהלים קיט א) אשרי תמימי דרך ההלכים בתורת ה׳:

פרק ס

א דרך ארץ - דרך ארץ רבו סעיפיו ופרטיו. תורת דרך ארץ ארכה מאר״ש, הלוא היא כתובה בדברי רבותינו ז״ל מסכת דרך ארץ. ועוד בה מפרש בספרי בעלי מוסר, כגון ספר הקדוש ״ראשית חכמה״ בסופו וספר ״שני לוחות הברית״ וספר ״שבט מוסר״ (פ׳ טז) בצואות המכנות לרבי אליעזר הגדול. מי האיש החפץ חיים ילמד חפוש מחפוש לשמר את דרך עץ החיים, כי באמת אמרו (ויקרא רבה ט ג) דרך ארץ קדמה לתורה. ובפרט מי שהוא בגדר תלמיד חכם אם אין בו דרך ארץ הרי זה מחלל את ה׳ ואת התורה. ושנינו (אבות ג י) כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו. וזה כלל גדול בדרך ארץ, שיעשה הטוב והישר בעיני אלקים ואדם, ויבטל רצונו מפני רצון אחרים, ותהא דעתו מערבת עם הבריות. ובכל מה שילמד האדם הלכות דרך ארץ לא יצא ידי חובתו עד שיהא חכם ומבין מדעתו, כי אלו דברים שאין להם שעור, רק הכל לפי המקום ולפי הזמן ולפי מה שהוא אדם צריך להתנהג עם כל אחד על פי מדותיו, ולירד לסוף דעתו ולעשות רצונו כרצונו אם אינו נגד רצון הבורא:

ב ולעולם צריך לאהב את השמא (ספר חסידים סימן צה) ולמחש שמא יכביד על חברו, ולכן מה יקרו דברי שלמה המלך, עליו השלום, שאמר (משלי כה יז) הקר רגלך מבית רעך. כי לפעמים אדם חושב לכבד את חברו והולך ויושב אצלו כמה שעות ואינו יודע מה שבלב חברו, שחושב מתי תלך לך, כי יש לו עסק רב והוא מתעכב בעבורך. ולפעמים יכבדו הדברים יותר ממשא כבד, אם מצד שהם דברי נרגן כמתלהלה היורה זקים, ואם מצד שהוא מאריך בדברים עדן ועדנין, ואם מצד שהוא חוקר ודורש במפלא ממנו, וכהנה רבות. אי לזאת כל ערום יעשה בדעת ויהיו דבריו ערבים לשומעם ומועטים שלא יקוצו בהם, ואפלו הדרשנים צריכים לזהר שלא להיות מאריך טרחא, רק טוב מעט, השומע ישמע. וטוב אמר לו כמה קצרן הוא זה, משיאמרו כמה ארכן הוא זה. ועתה הקצור בכל דבר הוא מטבע חריף עובר בזה הזמן, ואומרים דרך צחות ויאמר לקוצרים ה׳ עמכם (רות ב ד):

ג וכן לא יכביד על האדם בראיות עיניו. אם רוצה לעשות דבר בסתר, כגון מצוה או צדקה וכדומה, גם אתה הסתר עצמך שלא יצטער בראיתך, ומה שראית אל תגד, ועשה עצמך כאלו לא ידעת. וכן אם ראית לחברך כלים חדשים, עשה עצמך כאלו לא ידעת שהם חדשים. ישנינו (כתובות יז א) בית הלל אומרים כלה נאה וחסודה. מכאן למדנו שלא לגנות מקחו של חברו שכבר קנאו, אלא ישבחנו בפניו, וכל שכן אם הוא חפץ שקנאו לו אחר, שאם אתה מגנהו בפניו, או אומר לו אני קניתי יותר בזול וכדומה, כמו צער בנפשו כן הוא, ואותו שקנאו לו יחר לו עד מות, ורבה שנאה ותחרות:

ד המבקש מחברו איזה חסד, מה מאד צריך לזהר שלא להכביד עליו, ומה גם שלא להרבות עליו רעים עד שיעשה בקשתו, ואם הוא אדם חשוב שבושים ממנו מלהשיב פניו ריקם צריך לזהר מאד שלא לבקש שום דבר משום אדם לעצמו, כי מלבד שהוא קץ בו איכא נמי סרך גזל אי עבד על כרחו שלא בטובתו, כמבאר בספר החסידים (סי׳ שטז):

ה שלמה המלך, עליו השלום, אמר (משלי כה ז) טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב. ואמר עוד (שם ו): ובמקום גדלים אל תעמד. לעולם ישב אדם למטה ממה שנדמה לו שהוא מקומו הראוי לו ולא יעלה במעלות עד שיפצירו בו עד בוש. וכבר פרשו הפוסקים (עי׳ פסחים פו ב תוד״ה אין) שבדבר גדלה וכבוד מסרבין אפלו לגדול. ולעולם כבד לכל אדם בכבוד מעט יותר ממה שנדמה לו שראוי לכבדו, כי מה איכפת לו לאדם לעשות כבוד יתר, ואם רוח חברו נוחה הימנו למצוה תחשב לו, ובפרט לאורחים ותלמידי חכמים יכבדם יותר מדאי, כי גומל חסד. ומה טוב לדבר לכל אדם שגדול ממנו בחכמה או במנין בלשון הוא ובלשון מר. ושנינו (אבות ד א): איזהו מכבד המכבד את הבריות. והואיל וכבר בא בספרים הנזכרים לעיל דרך ארץ הראוי לכל אחד לפי מה שהוא לא הניחו לי מקום להאריך בזה. ועוד, שכבר מלתא אמורה כי לא כל אדם ולא כל העתים שוות, וצריך דעת לירד לסוף כל אחד לפי דעתו לעשות רצונו כרצונו, כי יש דרך ישר לפני איש שחושב למצא בה חן בעיני הבריות ואין רוח הבריות נוחה הימנו, על כן צריך לדרש ולתור בחכמה ולהיות שומע לעצה לדעת איזוהי דרך ישרה, ורחמין למבעי מן קדם מרא שמיא שיתקנהו בעצה טובה לעשות הטוב והישר בעיני אלקים ואדם, ולמצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם, וכל מעשיו יהיו לשם שמים, וה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים, חן וכבוד יתן ה׳ (תהלים פד יב):

פרק סא

א דעת - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות לג, א) כל מי שאין בו דעת אסור לרחם עליו. ועוד אמרו (ויקרא רבה א טו) מי שאין בו דעת, נבלה טובה הימנו. ואמרו עוד (ברכות לג, א) כל מי שיש בו דעת כאלו נבנה בית המקדש בימיו. ואמרו עוד (שם) גדולה דעה, על כן קבעוה ברכה ראשונה לאמצעיות. ואמרו עוד (ויק״ר א ו ,תנחומא ויקרא א) דעה חסרת מה קנית, ואם דעה קנית מה חסרת. ובאמת בדעת תלוי כל היהידות וכל שלמות האדם וכל טובת העולם הזה והעולם הבא, וזה כל האדם:

ב ובודאי שמה שהחמירו בענש וגנות מי שאין בו דעת הוא למי שהיה יכול ללמד דעת ומחמת התרשלותו וגאותו ולכתו אחר יצרו לא למד דעת. והדעת האמור כאן אינו לדעת לפלפל בחכמה, כי לא המדרש הוא העקר אלא המעשה (אבות א, יז), וצריך דעת לדעת ולהתנהג בדרך ישרה על ידי התורה כראוי לאיש יהודי, ולהתנהג במדות טובות וישרות בשלום ובמישור עם כל אדם, ולקבל הכל בשמחה ובטוב לבב, ולהיות שמח בחלקו, ולהתנהג בדרך ארץ, ולעשות הטוב והישר בעיני אלקים ואדם, כי כן מחיב השכל והדעת הישר. ובאמת אמרו (סוטה ג א) אין אדם חוטא אלא אם כן נכנס בו רוח שטות:

ג והדעת היותר גדול שצריך, הוא להכיר לעצמו שאין בו דעת, ולבקש לעולם ללמד דעת מכל אדם, וכל שכן ממי שגדול ממנו בחכמה ובשנים שצריך ללמד דעת ממנו, או מספרים ומפי סופרים ילמד אדם איזוהי דרך ישרה, ואפלו אם אין דעתו מסכמת לדעתם יבטל דעתו מפני דעתם, ויאמין באמונה שלמה שאם ריק הוא ממנו, מחמת קצר ידיעתו וחסר הבנתו, ולעולם בישישים חכמה, וארך ימים תבונה (איוב יב ב) וזו היא רעת האדם בארץ, שהוא חכם בעיניו ודרך איש ישר בעיניו, לכן בזאת יתהלל חכם בחכמתו, כשיחכם להכיר שאין בו דעת וכשיכיר שאינו מכיר חסרונו. וכבר אמר החכם (עי' אוצר המשלים והפתגמים) אין לי שום ידיעה ודאית, אלא מה שידעתי שלא ידעתי. ואמר החכם (שם) לא ידעתי שידעתי עד שידעתי שלא ידעתי. ועל כן אמר שלמה בחכמתו (קהלת א יח) יוסיף דעת יוסיף מכאוב. כי יוסיף להכיר חסרונו ושפלותו ודלותו. וזה במלי דשמיא, אבל במלי דעלמא יוסיף דעת ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה (ישעיהו לה י) כי לפי הדעת הישר אין מקום להצטער ולא להקפיד ולא לכעס על שום דבר שבעולם, ומי שדעת קנה דומה לו כאלו אינו חסר כלום כאלו היה לו הארץ ומלואה, כי הכל הבל ורעות רוח, וכל דעבד רחמנא לטב עבד (ברכות ס ב) (ונכתב עוד בקנטרס "בית תפלה" בברכת "אתה חונן"):

ד ומאחר שהכל תלוי בדעת צריך להזדרז מאד לקנות דעת על ידי היותו שומע לעצה ולומד בספרים ושומע בלמודים. וזה הסימן יהיה בידו, שכשידע שאינו יודע כלום אז ידע שקנה ידיעה אמתית. ועל זאת יתפלל כל חסיד לפני האל החונן לאדם דעת, שיחננו מאתו חכמה ודעת, למען דעת את הדרך אשר נלך בה ואת המעשה אשר נעשה כדת מה לעשות בלי מגרעת. וגם לענין הממון ושמירת הגוף צריך דעת, שהרי כתיב (משלי כד ד) ובדעת חדרים ימלאו. וכתיב (קהלת ז יב) והחכמה תחיה בעליה. ואף דכתיב (שם ט יא) לא לחכמים לחם. וכתיב (משלי ל כב) ונבל כי ישבע לחם. פשר דבר הוא לזה וכיוצא בזה, דשלשה מיני גזרות יש. לפעמים נגזר עליו דוקא שיהא עשיר, עליו נאמר (שמואל א ב ז) אף מרומם, שאף הקדוש ברוך הוא מרומם אותו אפלו נגד רצונו. וכן אם נגזר עליו שיהא חי ובריא. אולם, אם יעבר במים לא ישטפוהו ואם ילך במו אש לא יכוה. ואם נגזר עליו שיהא עני או שימות או שיהא מדכא ביסורין, אם ייגע במועצות ודעת כל יגיעו לריק ולא יוכל לבטל גזרת שמים כי לא יחדל אביון. ואם גופו יהיה שומר, שוא שקד שומר ולא יוכל לבטל גזרת שוכן רומה שתקות אנוש רמה:

ה אמנם יש שיגזרו עליו מן השמים שיהיה לו החיים והשלום והעשר על פי הטבע לפי חריפותו והשתדלותו ולפי שמירתו והנהגתו, על כן למחש בעי שמא כך גזרה חכמתו יתברך לתן לאיש כפי דעתו ויגיעתו, לכן יצא אדם למלאכתו ולעבודתו ויעין מאד כפי דעתו איזה דרך ישכן אור להביא טרף לביתו ולשמר בריאותו, וגם ה' יתן הטוב, אך בתנאי שלא יבטל עבודת קונו בשביל ממונו ולא ייגע להעשיר במידי דאסיר ולא יבטל את התורה כדי לשמר את גופו בשמירה יתרה, כי זה ודאי ה' לא צוה והוא דבר שבחובה ומונע את הטובה, ודומה למכבה את האש בתבן שירבה להבה:

ו וכל האמור בענין הוא למי שאינו עושה רצון שוכן ערץ צריך לנהג מנהג דרך ארץ, ולמי שעושה מלאכתו קבע, הוא נתון תחת הטבע, אבל האיש הירא את ה' אשר בתורת ה' חפצו ובמצותיו חפץ מאד ועושה תורתו קבע ומלאכתו עראי, יצו ה' אתו את הברכה למעלה מן המערכה, וגופו יהיה בריא וחזק כביר כח, אף כי ירבה עניים ועמל וטרח קווי ה' יחליפו כח, הון ועשר בביתם בלי מגרעת, מדעת ושלא מדעת. וזה פרוש הפסוק (משלי טז כ) משכיל על דבר ימצא טוב ובוטח בה' אשריו. רוצה לומר שאינו משכיל על דבר אלא בוטח בה', אשריו:

פרק סב

א דבור - דבור רבו קשה ומעוטו יפה. ואני אמרתי אלקטה נא כל מיני דבורים, אשר כלליהן הם שלשה סוגים, מצוה, התר, אסור. ופרטיהן רבים, ואבאר אותם כדי שיהיו לזכרון בין עיני האיש הירא את ה', וקדם שידבר שום דבור יברר שיחותיו, אם הוא מחלק מצוה או התר, בלי שום צד נדנוד אסור ידבר, ואם יש שום צד נדנוד אסור, יחרד האיש וילפת ויהיה כאלם לא יפתח פיו, כי כל עמל האדם לפיהו (קהלת ו ז). ופרשו רבותינו ז"ל (קהלת רבה ו ו), שכל רעת האדם לעולם הבא בעבור מה שחוטא בפיו. ועוד אמרו (ויק"ר ד ב), שכל המצוות ומעשים טובים שיעשה וכל עמלו בתורה לא יספיקו לו נגד מה שחוטא בפיהו. (ונכתב עוד בזה בערך "פה" וערך "שיחה", אבל כן ראוי להיות חוזר וכן דרכי):

ב הנה הסוג של מצוה, זה יצא ראשונה, תלמוד תורה כנגד כלם (פאה א, א). כל פה המרבה ללמד בתורה ימצא חיים, גדולה תורה שהיא נותנת חיים בעולם הזה ובעולם הבא (אבות ו, ז). שתלמוד גדול שמביא לידי מעשה (קדושין מ, ב) ולידי כל היהידות וכל השלמות במדות ובדעות, וסגלתה שהיא תבלין ליצר הרע ומבערת רוח הטמאה מן האדם וטהרו וקדשו, ועל כן יצרו של אדם מתגבר עליו מאד לבטלו מן התורה, כי יודע כי כלת״ו היא. ובוא וראה עד היכן כחו של יצר הרע, שהרי אדם יושב ומדבר דברים בטלים או דברים אסורים כל היום וכל הלילה ואינו יגע, וכשיושב ללמד אפלו שעה אחת אז ייגע וכמשא כבד יכבד עליו. והגידה נא לי מה טרחה או הוצאה יתרה יש בדברי תורה יותר מדברים בטלים, אדרבא, כלי עלמא ידעי שהעוסק בתורה בא בשכרו אוכל פרות בעולם הזה והקרן קימת לו לעולם הבא ועושה נחת רוח ליוצרו, אפלו אם יהיה חוזר כל היום פסוק ״ואחות לוטן תמנע״ (בראשית לו כב), על כל פעם שיחזר, הקדוש ברוך הוא קובע לו שכר (תדא״ז פ״ב). כל קבל דנא בדברים בטלים ואסורים עתיד לתן את הדין אפלו על שיחה קלה, אין זה כי אם רע לב, כי יצר לב האדם רע מנעוריו לפתח חטאת רובץ ועושה שיהא תינוק בורח מבית הספר. אבל מי שהוא בר דעת בלבבו יבין שהקדוש ברוך הוא ברא את היצר הרע לטובת האדם, כדי שיכף את יצרו ויקבל שכר, כי במה שהוא כופה את יצרו עושה נחת רוח ליוצרו, ולכן צריך לכף את יצרו להיות שוקד על הלמוד בכל עת שהוא פנוי אפלו על כרחו שלא בטובתו עד שירגיל, וסוף שנעשה היצר הרע ולבו חלל בקרבו ויערב לו ויבסם לו:

ג שנית דבור של מצוה, הוא קול תפלה, קול תחנה. גדולה תפלה יותר מן הקרבנות (ברכות לב ב). ולא זו התפלות הקבועות שאי אפשר לומר ונקה, אלא גם על כל צרה שלא תבוא, בין צרת ממון ובין צרת הגוף בין צרת הנפש, צריך להקדים תפלה לצרה או לזעק ולהתפלל על הצרה שבאה, כי כן יסד המלך מלכו של עולם שהוא חפץ בתפלה ומתאוה לתפלתן של ישראל ומהפך הגזירה ועימד מכסא דין ויושב על כסא רחמים על ידי התפלה. ויפה תפלה בין קדם גזדרה בין לאחר גזרה (ר״ה טז, א). וגדולה תפלה יותר ממעשים טובים, שהרי משה לא נענה אלא בתפלה כמאמר רבותינו ז״ל (ברכות לב, ב), וכגון אנן יתמי דיתמי כי דלונו מאד ממעשים טובים והרבינו פשע וחסרנו כל טוב, על מי יש לנו להשען, על אבינו שבשמים שהוא מתרצה ברחמים ומתפיס בתחנונים ושומע תפלת כל פה. הצועק בדמע לב בלב נשבר ונדכה אפשר לומר ונקה, מכל צרה וצוקה ינקה, כי ה׳ רועינו אבינו מלכנו יחכה לחננו על ידי תפלותינו:

ד (ועתה נזכרתי שכבר הרב ספר ״חרדים״ אסף איש טהור כל המצוות מדברי תורה ומדברי סופרים התלויות בדבור וכל מיני עברות מדאוריתא ומדברי סופרים התלויות בדבור, ואני אבוא אחריו ואעתיק דברי קדשו בתוספת קצת נפך בסיעתא דשמיא, ואקצר קצת וישמע חכם ויוסף לקח, ומנה ומני יתקלס עלאה, כי זה כל חפצי ומאויי, וה׳ אלקים יעזר לי על דבר כבוד שמו):

ה מצוה מן התורה לכבד אביו ואמו, ואשת אביו ובעל אמו, ואחי אביו ואחות ס אביו ואחי אמו ואחות אמו, ואבי אביו ואם אביו ואבי אמו ואם אמם וחמיו וחמותו ואחיו הגדול ולרבו, ולכל מי שגדול ממנו בחכמה יבמנין, ולכלם חיב לכבדם בדבור איש לפי כבודו, שאין החיוב לכלם שוה. והכבוד בדבור הוא, שידבר להם בנחת ובלשון רכה וכבוד כמדבר למלך, ואפלו אם אחד מאלו כועס עליו ומבזהו ומחרפו ומקללו על פניו, הוא ישיב להם ברצוי ודברי פיוס צוף דבש אמרי נעם (משלי טז כד). ובזה הכיר יצחק אבינו ואמר (בראשית כז כב) הקל קול יעקב. וזו מדת אדם טוב לעשות עם כל אדם, כל שכן עם מי שהוא חיב בכבודו, ובפרט לאביו ואמו שאמרו רבותינו ז״ל (ירושלמי קדושין כ״א ה״ז) שהמדבר קשות לאביו או לאמו אפלו אם מאכילם תרנגולות מפטמות יורש גיהנם, רחמנא לצלן. לכן כל חרד למצות אלקי ישראל יפקח עיניו על כל מין כבוד, וביותר לדבר להם בלשון כבוד לכבוד מלך הכבוד:

ו מצוה עשרה זכרונות בפה (כתבתי לקמן בערך ״זכרונות״) כמובא בסדורים. ואף על גב דפעם אחת ביום סגי, מכל מקום כל המרבה לספר בהם הרי זה משבח ומצוה קעבד. ולכל אחד יש ענפים, וכל כיוצא בהם הרי הוא כהם, כגון, מצות זכירת יציאת מצרים, לאו דוקא יציאת מצרים אלא כל חסדי ה׳ ונפלאותיו אשר עשה, בין לכללות ישראל בין לפרטי בין לעצמו בין לאחרים, המספר בהם מצוה קעבד, וזהו רבו של ספר תהלים, ובא באזהרה כמה פעמים, זכרו נפלאותיו (תהלים קד ה). הודיעו בעמים עלילותיו (שם א). וכהנה רבות. והנביא אמר (ישעיה סג ז) חסדי ה׳ אזכיר. והכל פונה אל מקום אחד להכיר עצם יכלתו והשגחתו יתברך ואהבתו וחמלתו, ולעורר את האהבה ואת היראה:

ז וכן בזכירת השבת ומעמד הר סיני לאו דוקא, אלא אם יזכר טובת הקדוש ברוך הוא ורב טוב אשר גמלנו באשר רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל והרבה להם תורה ומצוות משפטי ה׳ ישרים, אין לנו חסד גדול מזה, גם דבור זה למצוה יחשב. וכן בזכירת המן וכי הוא הנותן כח לאו דוקא, אלא כל אשר יזכר ויספר חסדי ה׳ שהזמין לו פרנסתו, בין דרך טבע ובין שלא כדרך טבע, מצוה קעבד. וכן בזכירת עמלק הן בכלל לזכר כי הוא ברא משחיתים לחבל ומוסיף כח בסטרא אחרא על ידי מעשיו המכערים וגורם שאין הקדוש ברוך הוא יכול להעביר ממשלת זדון ואין השם שלם ואין הכסא

שלם, ומתוך כך יתן לב לשוב, וזוהי גם כן כונת מצות הודוי, ונכלל גם כן במצות זכור את אשר הקצפת. וכן בכלל לזכר ולספר כי לא כחטאינו עשה לנו ולא כעונותינו גמל עלינו:

ח ובזכירת מה שיעצו בלק ובלעם לעשות לאבותינו נכלל לזכר ולספר מה שבכל דור ודור עומדים עלינו יחיד או רבים על היחיד או על הרבים לכלותינו והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם. ובזכירת מעשה מרים הנביאה נכלל לזכר ולספר תוכחות על עון, כי רבים מכאובים לרשע, למען יחרדו בנים. ובזכירת ירושלים נכלל לזכר ולספר כמה וכמה צער השמים וצער כל העולמות אנו גורמים בעוונותינו:

ט זה הכלל, כל המדבר דבר שגורם ליראה או לאהבה את ה׳ ולשמר כל דבר טוב ולמשך ידו מעשות כל רע ולשוב בתשובה וכדומה מצוה קעבד, ובלבד שיכון לבו לשמים. ובזה ידברו יראי ה׳ בהיותם בחברת אנשים ויפרשו שיחותם ללמד דעת את העם התועלת היוצא מאותם הדברים, ובזה יהיה שיח שפתותם חשוב ומקבל ומרצה ככל היוצא וכפי התועלת הנמשך ממנו ככה ירצה:

י מצוה לברך את ה׳ ברכות הנהנין וברכות המצוות וההודאות בנחת ובקול רם ובכונה ובשמחת הלב:

יא מצוה על הכהנים לברך את ישראל. ומה נואלו אותם הכהנים שיוצאים לעזרת בית הכנסת כדי שלא לברך ברכת כהנים, ומאבדים טובה הרבה: שלשה עשיין, ולהיות מברכים מפי הקדוש ברוך הוא כדכתיב (במדבר ו כו) ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם. וטוב בעיני ה׳ שכל אדם יברך את ישראל, וכל המברך מתברך כדכתיב (בראשית יב ג) ואברכה מברכך. ומה גם לצדיקים שתכף שמזכירם חיב לברכם דכתיב (משלי י ז) זכר צדיק לברכה. והנה כי כן צריך לזהר כשמזכיר לאברהם אבינו או לשאר צדיקים וחסידים די בכל דור ודור שיאמר עליו השלום, או זכרונו לברכה. או זכרו לחיי העולם הבא, ולמצוה תחשב. ותמהני שלא ראיתי נוהגים לזהר בהזכרת שם התנאים ואמוראים וגאונים הקדמונים, וכשמזכירים שמות הרבנים האחרונים בין בכתיבה בין באמירה נזהרים תכף לומר, זכרו לחיי העולם הבא, או זכר צדיק וקדוש לברכה, ולפי הנראה היה ראוי יותר לזהר לקדושים הקדמונים אשר קטנם עבה ממתני האחרונים לקים בהם קרא דכתיב (משלי י ז) זכר צדיק לברכה. דהינו לברכו או לספר בשבחו:

יב מצוה לקרא קריאת שמע בבקר ובערב, ובכל פעם שיזכר אחדות ה׳ וקבלת על מלכותו ואהבתו וקבלת על מצוותיו, וכן כשמדבר בענינים אלו, מקים מעין מצות קריאת שמע:

יג מצוה לדון ולהורות ולהודיע לעם את חקי האלקים ואת תורותיו ולהציל עשוק מיד עושקו. והן בכלל להוכיח ולמחות ביד עוברי עברה כאשר יוכל ברכות או בקשות. ומצוה להתוכח עם התלמיד חכם להוציא דין אמת לאמתו, וכן להתוכח עם חברו אם חטא לו שלא לנטר ולשטם בלב אלא לומר לו למה תעשה כה, ומתוך הוכוח ירבה השלום, אבל על ענין זה נאמר (שם ט ח): אל תוכח לץ פן ישנאך. שאם הוא איש תקיף ואלים שאינו מקבל דבריו אל יוכיחנו אלא ימחל לו בלבו ודיו, אבל אם רואה שחוטא או שהולך בדרך לא טובה חיב להוכיחו תחלה בלשון רכה ובסתר, ואם לא ישמע יוכיחנו אפלו בגלוי ובקשות עד הכאה, ובזה נקה האיש מעון, ואפלו אם לא עשו דבריו פרות, בא בשכרו על שלא החשה מטוב:

יד מצוה על מי שיודע עדות לחברו שיעיד בבית דין באפן שיצא הדין לאמתו על ידי עדותו, והן בכלל לדבר דבר כל אשר יוכל להועיל לחברו בדבריו בין לממונו בין לגופו בין לנפשו בין למעבד לה נחת רוח ולנוח לו מיגונו ומעצבו, ונכלל בזה בשורות טובות והודעת הנזק המעתד לבוא עליו ולתקנו בעצה טובה עד מקום שיד שכלו מגעת. והן בכלל לנוד ולנחם למי ששרוי בצער, ולשמח חתן וכלה, ולפיס את העניים ואת החולים, ולהשיבם בתשובה, ולהזכירם על כל דבר מצוה, ולהתפלל עליהם ועל כל מי שהוא שרוי בצער, ולספד על כל מת ולספר בשבחו את אשר נמצא בו דבר טוב, ולהשים שלום בין אדם לחברו ובין איש לאשתו, ולהקדים שלום לכל אדם, ולדרש שלומם וטובתם וכל כיוצא בזה כל אשר ידבר לגרם תועלת ונחת רוח לחברו למצוה תחשב לו:

טו מצוה לענות ברוך הוא וברוך שמו ואמנים ויהא שמה רבא וקדשה וברכו כתקונם בשפה ברורה ובכונת הלב. וכן מצוה לומר קדוש והבדלה על היין ולקרא המגלה ולומר הלל. וכן להלל לה׳ ולשלם תודות לכל מי שקבל טובה ממנו על כל מין טובה, ולשורר לפני ה׳ ולהללו בנעם שיח לכבד ה׳ מחינו אשר חננו: מצוה לשבח את הצדיקים ויספר בשבחם ושבח מעשיהם הטובים. וכתבו משם הרב ישראל בעל שם טוב, שהמדבר בשבח הצדיקים חשוב כאלו עוסק במעשה מרכבה. כל קבל דנא מצוה לדבר בגנות הרשעים המפרסמים וגנות מעשיהם הרעים למען ירחקו ממעשה הרשעים וידבקו במעשיהם של צדיקים: מצוה לספד בכל לילה על חרבן בית המקדש וגלות השכינה בקול יללה. ומצוה להתודות ולשפך שיחה לדרש סליחה מאדון האדונים. אלה הם וכיוצא בהם הדברים הטובים, כלם אהובים, ולהם סעיפים, בכל פנות שהם פונים אחר כונת הלב הן הדברים, כל שכונתו לשמים אלו ואלו דברי אלקים חיים, ובהם יהגה האיש הירא. אבל כבר מלתא אמורה שהבוחר יבחר בין טוב למוטב, ותלמוד תורה כנגד כלם. והכל לפי העת

והזמן, עת לכל חפץ. וכבר אמרו רבותינו ז״ל (תנחומא בשלח ט), שישראל נמשלו לתולעת המשי שבפיו עושה מלבושי מלכים, כן האיש הישראלי יכול יוכל בפיו להיות בונה בשמים עליותיו ולעשות נחת רוח ליוצרו, ולהכין מלבושים הנקראים חלוקא דרבנן לנפשו:

טז והחלק המתר הוא מה שהוא הכרח לאדם לדבר לצרך פרנסתו ותקון גופו. ובזה צריך למעט ולדבר בדרך קצרה, ועל זה נאמר (ברכות סא, א) יהיו דבריך (רוצה לומר, מה שהוא לצרכך) מעטים. ומה גם כשמכרח לדבר עם אשה צריך למעט ולקצר הרבה, שהרי שנינו (אבות א ה) אל תרבה שיחה עם האשה. באשתו (נדה) אמרו, קל וחמר באשת אחרים. ורבי יוסי הגלילי לפי שאמר לברוריא באיזה דרך נלך ללוד, שהיה יכול לקצר ולומר, באיזה ללד, קראה אותו גלילי שוטה (ערובין נג א). אבל כשידבר מה שהוא מכרח בלי תערבת דבור של אסור ויהא מקצר ועולה, אז הוא מתר. ומי שכל מעשיו לשם שמים ואינו עוסק אלא בהכרחי לצרך השם יתברך אז כל מעשיו וכל דבוריו למצוה יחשבו. ומי ששם שמים שגור בפיו על כל אשר יעשה ואשר ידבר הוא כמו ה״אלקימיא״ שמהפך העפרת לכסף, כך זה מהפך כל מעשה הרשות למצוה, שכמו שההכנה לשבת היא גופה מצוה, כך כל הכנה לעבודת השם יתברך למצוה תחשב (וכמו שנכתב בערך ״הכנה״):

יז וגם זה הדבור שמזכיר לשם שמים איהו גופה דבור של מצוה והוא ההולך קדמת אשו״ר, שצריך להקדימו קדם כל מעשה וקדם כל דבור בין של מצוה בין של רשות, שגר מצוות צריכות כונה, ויותר צריך להזכיר שם שמים על דבר מצוה מעל דבר רשות, שכן כתבו המקבלים שהקלפה כל חפצה להדבק בכל מעשה האיש הישראלי, ועל ידי שמזכיר שם שמים מפריד הקלפה שלא תוכל להאחז:

יח ועל כן בדבר מצוה וקדשה, ובפרט במצוות שיש בהם חלק ליצר הרע שיש הנאה לגוף, כגון ענג שבת ושמחת יום טוב ומצות עונה וכדומה, יש חשק גדול לקלפה להדבק בקדשה ולטל חלק בה, כי זה חיותה על דרך דכתיב (תהלים יב ט) סביב רשעים יתהלכון. וזה גורם שיצא אדם מן השורה ושיעשה הדברים שלא לשמן, ובפרט במצות עונה אחיזת הקלפה היא רעה מאד, שגורם נפש רעה לולד. והתקנה לזה, שיקדים על כל דבר ודבר שיעשה ושידבר שיאמר:

יט לשם יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה, הריני בא לקים מצוה זו לעשות נחת רוח ליוצרנו ולתקן הדברים בשרשן במקום עליון ויהי נעם וכו׳.

כ ואם בא לומר זה אחר שנה קדם ברכת התורה ישנה ויאמר, ויהא נעמך עלינו וכו׳, ובזה לא יש עוד רשות לסטרא אחרא להדבק ולהאחז באותה מצוה, ואפלו אם לא יעשה אותה כל כך כתקונה לשמה. היא העולה, לגבוה סלקא, דאתי דבור ומפיק מידי מחשבה, ומצוה גוררת מצוה אי במלי דרשות ישמעו אזניו מה שמוציא בפיו שאומר שעושה לצרך עבודת השם יתברך, ואם כן איך ירבה על הצרך ואיך יבטל עבודת השם יתברך לעשות אותו מעשה, ואיך יערב אסור באותו מעשה, נמצא דאתי מעשה ומפיק מידי דבור, ויושב בשמים ישחק עליו, לכן צריך לתן לב לעשות כדת מה לעשות במדה במשקל ובמשורה:

כא וכן בדבר מצוה באמרו לשם יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה יבוא להתעורר ליראה ולאהבה. ליראה, בחשבו אוי לי כי עונותי עברו ראשי וחוששני לי מחטאת פן יהיו חטאתי מונעים הטוב ממני ולא אהיה ראוי שתיחד קדשא בריך הוא ושכינתה על ידי. ועין בזהר הקדוש פרשת שמיני (דף לז) שמיתת נדב ואביהוא היה על שלא היו ראויים שתיחד קדשא בריך הוא ושכינתה על ידם לפי שלא היו נשואים. וגם יחרד האיש וילפת פן לא יהיה ראוי שיעלו מעשיו לרצון ולנחת רוח לפני אבינו שבשמים מחמת עוונותיו על דרך דכתיב (תהלים נ טז) ולרשע אמר אלקים מה לך לספר חקי. וגם מצד חסרון כונתו שאינו יודע ואינו מכון בכונות הראויות לכון, ומתוך כך יכנע לבבו ויהרהר בתשובה, ויעשה המצוה כתקונה ככל הבא מידו אולי יתרצה. וגם יתעורר לאהבה בחשבו אשרי ילוד אשה אשר בעפר יסודו שזוכה ויש בידו לגרם יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה ולעשות נחת רוח למלך העולם, זה חסד גדול שאין כמוהו ואי אפשר שלא לשמח, ויעשה המצוה בשמחה רבה:

כב והחלק האסור רב מאד מחנהו, ונתחיל תחילה בחלק המצוה שבארנו כמה אסורים שיכי בהו במצות תלמוד תורה. מי שהוא רשע ואינו מהרהר בתשובה תורתו הולכת על הקלפה ומוסיף כח בסטרא אחרא, ועל כן נאמר (תהלים נ טז) ולרשע אמר אלקים מה לך לספר חקי ותשא בריתי עלי פיך. ולכן צריך להרהר קדם כל למוד וכל תפלה שהוא מתחרט חרטה גמורה על כל מה שהכעיס את בוראו, ואף שיחזור לסורו כמאמרם ז״ל (נדרים ט ב) רשעים מלאים חרטות. מכל מקום כל שמתחרט מלב ומנפש עבד ומהני לשיעלו תפלותיו לרצון לפני ה׳. ומה טוב שיהא רגיל לומר בפה קדם כל למוד וכל תפלה, הריני מתחרט חרטה נמורה על כל מה שהכעסתי את בוראי ואני רוצה בלב שלם ובנפש חפצה לשוב בתשובה שלמה ולעבד את בוראי עבודה שלמה עבודה תמה. עזרנו אלהי יושענו על דבר כבוד שמך וכו׳:

כג המפסיק ממשנתו ואומר, מה נאה אילן זה הרי זה מתחיב בנפשו ומאכילים אותו גחלי רתמים (אבות ג ז). וכתב בספר החסידים (סימן תתקמ״ד), שהלומד ובאמצע למודו מפסיק לדבר דברים בטלים או מסתכל בנשים, נענש גם על הלמוד. וחבל על דמשתכחין שאינם נזהרים בזה ונמצא שיורשים תרתי גיהנם, רחמנא לצלן. לכן צריך לזהר הרבה. ובפרט אם אמר קדם הלמוד, לשם יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה, שאם אינו נזהר הוא נרגן מפריד אלוף. ואם יצטרך לדבר יסגר הספר כאלו סים למודו ואחר כך חוזר ללמד מחדש, אולי בזה תהוי ארכא ונקה:

כד התורה נקראת סם חיים (עי׳ אבות דרבי נתן לד, י עירובין נד, א קדושין ל, ב). עץ חיים היא למימינים בה וסם המות למשמאילים בה. ונמשלה התורה לנגיד שיש בידו להמית ולהחיות, כך התורה יש בה להמית ולהחיות (שבת כח, ב), כגון הלומד לקנתר ולהתיהר, שנוח לו שלא נברא. והן בעון זה נמצאים תלמידי חכמים שחובלים זה לזה בהלכה ומדברים או כותבים זה על זה דברי קנטורין ורבה קטגוריא ושנאה בין תלמידי חכמים, ואם בארזים נפלה שלהבת המחלקת מה יעשו אזובי קיר (מוע״ק כה, ב). והאיש החפץ חיים יעסק בתורה לשמה ויהא ירא שמים ומודה על האמת, ומקבל את האמת ממי שאמרו, ולא יהב אוהב את הנצוח ופונה אל רהבים ושטי כזב (תהלים מ ה). להעמיד דבריו בשנויי דחיקי, ולא יאמר קבלו דעתי אפלו נראה לו שהאמת אתו, ולא יחזיק במחלקת להפיל דברי חברו, רק פעם אחת יגיד דעתו ולא ישנה לו, וכשידבר דבריו אפלו אם חברו מתריס כנגדו הוא ישיב לו בלשון רכה ואהבה וחבה, וישפיל עצמו אפלו לפני מי שקטן ממנו כתלמיד הדן לפני רבו, שהרי אמרו רבותינו ז״ל (ב״מ פה, ב) קטן וגדול שם הוא (איוב ג יט), כל המקטין עצמו על דברי תורה נעשה גדול לעולם הבא. ובזה שיתן למכהו לחי ישבע מכהו בחרפה:

כה והדרך הישר לכל חובר חבור, שיכתב דעתו ולא ישא על שפתיו לסתר דברי זולתו, רק אי נפקא מנה לענין דינא יסתר ראיות שכנגדו כלאחר יד, ורק יכתב בסוף עין בספר פלוני, והבוחר יבחר. ועל מלי דדרשה יענה מודים מודים אם טוב ואם רע, דמאי נפקא מנה, ובפרט בפני הבעלי בתים צריך זהירות גדול בין התלמידי חכמים לנהג כבוד זה בזה בדבור ומעשה, ואם רואה שחברו היטב חרה לו אם יהיה מנצח בפני הבעלי בתים שחושש לכבוד המדמה, יפרש כדי שיראה שחברו נצח ויקבל שכר על הפרישה, ובהיותם לאחדים שניהם יחד ישנה פרקו ויגלה דעתו. הן אלה קצות דרכי בעלי תושיה כדי שתהא תורתם רצויה:

כו במצות התפלה גם כן אם מתפלל בהיותו שכור שאינו יכול לדבר בפני המלך (ערובין סד, א) או בהיותו צריך לנקביו (ברכות כג, א). וכן האומר דברי תורה או דין או הזכרה במרחץ או ערם או נגד ערוה או במקום שאינו נקי מצואה תפלתו תועבה, שאינו יוצא ידי חובתו וברכותיו לבטלה, ובמקום מצוה עברה היא בידו כפה דובר נבלה, ואף אם אינו שכור כל כך או אינו צריך לנקביו כל כך, כל שהוא שתוי או צריך לנקביו, אף על פי שיוצא ידי חובתו עברה קא עבד ונמצא עושה מצוה ועברה:

כז המדבר באמצע תפלה, או באמצע קריאת שמע, ואפלו בתוך פסוקי דזמרה או בחזרת העמידה, או באמצע ההלל וכדומה, וכן המדבר או עושה שחוק וקלות ראש או מרים קול בבית הכנסת, שמראה שאין לו מורא מקדש, ענשו גדול כמובא למעלה:

כח האומר תפלות וברכות בלי כונה בהיותו יודע ויכול לכון שהוא כגוף בלי נשמה אף על פי שיוצא ידי חובתו ונוטל שכר על המצוה ענוש יענש על אמרו בלי כונה כדכתיב (ישעיה כט יג) יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני ותהי יראתם אתי מצות אנשים מלמדה לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא וגו׳. רחמנא לצלן, והוי כאלו דבר דברים טובים ודברים רעים שאת הטוב יקבל ואת הרע לא יקבל:

כט המברך ברכות לבטלה או ברכות שאינם צריכות או חטופות או קטופות או נגד ערוה או במקום שאינו נקי כי דבר ה׳ בזה (במדבר א לא) במקום מצוה עברה היא בידו:

ל המוכיח את חברו ברבים ומלבין פניו במקום מצוה עברה היא בידו כאלו שופך דמים (ב״מ נח ב). וכן המוכיח במקום שאין ראוי להוכיח, כי יש עת לדבר ועת לשתק, כגון במקום שאמרו ״הנח להם לישראל מוטב שיהיו שוגגין״ (שבת קמח, ב ביצה ל, א ב״ב ס, ב), ואם שוינהו מזידין ענוש יענש. וכן המתוכח לאחר גמר השלום שהוא מחזיר המחלקת כדאמרי אנשי וכוח חצי מחלקת:

לא המורה הלכה בפני רבו בלי רשותו אפלו כביעתא בכותחא (ערובין סב, ב) או המורה כשהוא שתוי (שם סד, א) או המורה דבר שאינו ברור לו כאחותו (סוטה כב, א) במקום מצוה עברה היא וענוש יענש עליה, כי רבים חללים הפילה ועצמים כל הרגיה (משלי ז כו). והגס לבו בהוראה שפל רוח וגס רוח, ומי שהוא מיראי הוראה הרי זה זריז ונשכר:

לב העונה אמן יתומה או חטופה או קטופה וכן בענית אמן יהא שמה רבא וכדומה במקום מצוה עברה היא בידו:

לג מברך רעהו בקול גדול בבקר השכים קללה תחשב לו (משלי כז יד), וכמו שכתבנו לעיל בערך "ברכות", דהינו כגון שמברכו בפני אחרים וגורם שיהיו רבים קופצים עליו:

לד המספר בשבחו של אדם בפני שונאיו או בפני בני אדם שאינם מהגנים ללשון הרע יחשב לו, שמתוך שבחו בא לידי גנותו. וכן האומר שבחו של אדם בפניו באפן שיכול להיות גורם לו שיגיס דעתו במקום מצוה עברה היא בידו שעובר על ולפני עור לא תתן מכשל (ויקרא יט יד). (וכמו שנכתב לקמן בערך "שבח"):

לה המתודה בלי שום לב ובלי הכנעה, יקצף האלקים על קולו ויאמר, נתנה עלי בקולה ומצח אשה זונה היה לך (ירמיה ג ג). ובפרט אותם העומדים בלי כפיפת ראש, אלא בקומה זקופה ואומרים הודוי במהירות ומכים בראשי אצבעותיהם על החזה, דומה ממש למי שעושה משטמה לחברו ואומר לו עתה תראה. רק הודוי צריך לאמרו בכפיפת ראש ובקול בוכים וכמו שנכתב בערך "ודוי":

לו הן אלה קצות דברים שחושב לדבר ולטל שכר על הדבור ונכזבה תוחלתו, כי יש מהם שבמקום שכר יהיה שבר, ושמחה לתוגה נהפכה, באשר חשב לעשות מצוה ועשה חובה ותועבה, ויש שבא בשכרו אבל הוא קול ושוברו, מקום הצדק שמה הרשע, ערוב"י חסרות ומצאוהו שרו"ת וצרות לוקה, ושכר טוב לוקח שאין הקדוש ברוך הוא ותרן ולא מקפח חס ושלום:

לז ועתה נתחיל להזכיר חלקי הדבור שהם רעים לגמרי, שצריך לזהר גם מהם האיש הירא:

לח לשון הרע הוא הראש שרש פורה ראש, כי הוא שקול כנגד עבודה זרה גלוי עריות שפיכות דמים (ערכין טו ב), וכבר כרתו דוד המלך עליו השלום דכתיב (תהלים יב ד) יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדלות. ולשון הרע הוא המדבר בגנות חברו אם הוא דבר שלא יש בו נקרא גם כן מוציא שם רע, ואם הוא אמת נקרא לשון הרע כל שלא היה מפרסם וזה מגלהו הולך רכיל מגלה סוד (משלי יא יג) שטוען דברים מוליך ומביא ואומר פלוני עשה לך כך, או דבר עליך כך וכך. גדול עונם כי חץ שחוט לשונם וקבר פתוח גרונם, אבל אם רואה שיבוא נזק על חברו חיב לגלות לו כדי שישמר, על זה נאמר (ויקרא יט טז) לא תלך רכיל בעמך ולא תעמד על דם רעך אני ה':

לט נבלות הפה את נפש דובריו יספה, דכתיב (ישעיה ט טז) על כן על בחוריו לא ישמח ה' ואת אלמנתיו לא ירחם כי כל פה דבר נבלה וגו', ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת לג א) שמעמיקין גיהנם בין למדבר ובין לשומע ושותק, ואפלו נחתם עליו גזר דין של שבעים שנה לטובה נהפך עליו לרעה. ונבלות הפה הוא המדבר בדברים שבין איש לאשתו בין בפיו בין ברמז בין בשירי נכרים, ומיד מנדין אותו בשמים ארבעים מלאכים שהם מנדים לכל מוציא מפיו דברי נבלות הפה, רחמנא לצלן אמן:

מ שבועת שקר או שבועת שוא, דהינו שנשבע ללא צרך שלא השביעוהו בבית דין, או המזכיר את השם לבטלה בכל לשון שיהיה, גדול עונו, שהרי כל העולם נזדעזע בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא לא תשא (שבועות לט, א). ואסור לדבר אם מי שהוא רגיל לשבע על כל דבר שעובר משום ולפני עור, אבל יש אפן שמצוה לשבע, כגון להפיס דעת החושדו במה שאין בו כדי להיות נקי מה' ומישראל, או לשבע כדי לאפרושי נפשה מאסורא, או לזרז עצמו לקים מצוה וכמו שכתבנו במקומו:

מא החנפה דהינו שאין פיו ולבו שוין שמראה חבה יתרה ואין תוכו כברו, וכל שכן אם בפיו שלום ידבר ובקרבו ישים ארבו, היא מדה רעה ומביא חרון אף לעולם. ומדת חנף מאוסה כנדה, ועברה גוררת עברה שלא ימחה ביד מי שבידו למחות והעברה על שמו יקרא:

מב הלצנות דהינו העוסקים בשחוק או המתלוצץ על חברו להרבות שחוק ושמחה, רעתם רבה, וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ע"ז יח ב) הלצנות תחלתו יסורין וסופו כליה, בר מנן:

מג השקר הוא חטא חמור כעובד עבודה זרה, רק מפני השלום מתר לשנות ומצוה נמי איכא לשקר אי לא סגי בלאו הכי. וכן איכא מלי דעבידי רבנן דמשני, כגון בענין צניעות ושלא להגיד שבחו (ב"מ כג ב), על דרך שאמרו (ברכות ד א) למד לשונך לומר איני יודע. וכל כיוצא בזה כל המשקר לשם שמים מתר, וכבר אמרו (הוריות י, ב) גדולה עברה לשמה:

מד המקלל את חברו או את עצמו או את מי שחיב בכבודו, או אפלו אם מקלל למי שחיבים בכבודו קללת חנם לו תבא, ואפלו שלא על חנם תקלל חלקתו, ואם לא תתקים קללתו ינכה זכותו, ואם תתקים דם יחשב לאיש ההוא וענוש יענש, על אשר גרם רעה מלבד ענשו על דעבר אמימרא דרחמנא. ובפרט המנדה את חברו או קורא אותו ארור שבו נדוי או מחרם ונכנס בסוג המנדה למי שאינו חיב נדוי שהמנדה בנדוי, חס ושלום:

מה המדבר לאביו או לאמו בקשיות ובעזות ובדרך בזיון ובכעס, נכנס בגדר ארור מקלה אביו ואמו (דברים כז טז). וכן המדבר ליתום ואלמנה בקשי עובר משום כל אלמנה ויתום לא תענון (שמות כב כא). וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת יא א) תחת ישמעאל ולא תחת יתומים ואלמנות. ואפלו הרב המלמד תורה ליתומים צריך לרחם עליהם ולנהלם וליסרם בנחת וברחמים:

מו המכנה שם רע לחברו אף על גב דדש בה והמלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא (ב״מ נח ב):

מז לא תענה על ריב (שמות כג ב). שהעונה הוא מחזיק במחלקת וגורם לו שיהא פרה ורבה עד שהשלהבת עולה. וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (חולין פט א) תולה ארץ על בלימה (איוב כו ז) על מי שבולם פיו בשעת מריבה. ואם יענה, יהי במענה רך משיב חמה:

מח הנותן עצה שאינה הוגנת לחברו עובר משום ולפני עור לא תתן מכשל (ויקרא יט יד), ובוחן לבות ה׳ על כן נאמר (שם) ויראת מאלקיך:

מט הגונב דעת חברו, שמשתדל על ידי דברים הנדברים לידע סתרי חברו, עובר משום לא תלך רכיל (ויקרא יט טז), כמו שכתבנו במקומו משם הלק״ט (הלכות קטנות ח״א סימן רטו), ואפלו דעת הגוי אסור. וזה מתר לאב ולרב ולדין לגנב את הלב כדי להדריך בדרך הישר וכדי להוציא דין אמת לאמתו:

נ הזהירה תורה שלא יטעים אדם טענותיו לדין, וגם הדין לא ישמע דברי בעל דין עד שיבוא בעל דין חברו. וגם אזהרה לדין שלא יהא רך לזה וקשה לזה ולא ישא פני דל ולא יהדר פני גדול אלא שניהם יהיו שוים כשעומדים לפניו (סנהדרין ז ח):

נא הנודר כאלו בנה במה ונקרא חוטא (נדרים כב, א). דכתיב (דברים כג כג) וכי תחדל לנדר לא יהיה בך חטא. ויש מקומות שנוהגים שהרוצה לילך ולשכן כבוד בארץ ישראל נודר לילך לארץ ישראל, ולא טוב זה המנהג להקדים עברה למצוה, אלא ילך לו בלי לנדר:

נב אסור להזכיר שם עבודה זרה כמו שקורין לה העכו״ם אלא צריך לכנות לה שם של גנאי. והמדבר עם העכו״ם נכשל בזה אם מזכיר להם ימי אידם שנקראים על שם הבליהם. והטוב הוא כשרוצה להזכיר זמן יזכיר החדש:

נג אסור לנחש, דהינו כמו שנוהגים עמי הארץ שכשנופל פתו או כשהוא מגהק, שקורין ״סאנגרוטו״ (ובלשון אשכנז: העשצען), אומר מזכירים אותי. וכשיש ניצוץ אצל פתילת הנר אומרים יבוא אורח. וכשיש כמו אגרת בראש הנר אומרין יבוא אגרת. כל האומר כן ומאמין בדעתו שהוא כן עובר על לא תנחשו (ויקרא יט כו). וכן האומר לא טוב להלוות או לתן בהקפה בתחלת השבוע או בתחלת היום, עובר על לא תעוננו. השואל למכשפים ולמנחשים שיגידו לו עתידות עובר על תמים תהיה עם ה׳ אלקיך (דברים יח יג) (עי׳ פסחין קיג, ב):

נד אסור להטות את הדין, שנאמר (ויקרא יט לה) לא תעשו עול במשפט. וזה אינו שיך דוקא לדין, אלא לכל אדם עם אשתו ובניו ומשרתיו וכל הסרים למשמעתו, שאם יש להם טענה מספקת אמתית על שלא עשו רצונו כרצונו אין ראוי לכעס עליהם ולחרפם ולגדפם כמנהג הרבה כעסנים. וכתיב (איוב לא יג) אם אמאס משפט עבדי ואמתי ברבם עמדי ומה אעשה כי יקום אל וכי יפקד מה אשיבנו:

נה אסור לתבע חוב ממי שיודע בו שאין לו מה לפרע, ואפלו לעבר לפניו אסור שמא יחשב שבא לתבעו ויפחד:

נו אסור לתן רבית דברים, כגון להקדים שלום למי שלוה ממנו אם לא היה רגיל בכך קדם לכן, או לתן לו דברי חנות בשעה שפורעו, גם בזה יש לזהר רק יאמר לו תזכה למצוות, שגם חברו יחזר לברכו כמנהג:

נז אסור לדבר בבית הכנסת ובפרט בשעת התפלה ובשעה שקורין בספר תורה. וכן אסור לדבר כששומע קדוש והבדלה ומגלה וחזרת העמידה וכל ברכות שיוצא בהם על ידי שמיעה, ובין גאלה לתפלה ובין ברכת המוציא לאכילה קדם שיטעם ובין נטילה לאכילה, ובין מים אחרונים לברכת המזון. ואסור לדבר בין תפלין של יד לשל ראש ואפלו לענות קדיש וקדשה:

נח אסור לדבר עם הנשים ובפרט דברי שחוק והתול וקלות ראש שהם מרגילין את האדם לערוה, ואפלו לשאל שלום לאשה על ידי בעלה אסור דאין שואלים בשלום אשה כלל, כך היא דינא דגמרא (קדושין ע, ב) ושלחן ערוך, לא מדת חסידות:

נט אסור לאדם שיפתח פיו לשטן, ואפלו אם חרב חדה מנחת על צוארו או שהוא שכיב מרע, ואל יתיאש מן הרחמים (ברכות י, א) וידבר טוב ויבוא טוב. וכן אסור לדבר בבית הכסא שגורם רעה לעצמו:

ס אסור לתן שלום לאדם רע. ואם מכרח מפני דרכי שלום, יכון שנותן שלום לשם יתברך, שנאמר (שמואל א כה ו) ואמרתם כה לחי ואתה שלום:

סא אסור לדבר דברי ריבות וכל שכן על ריב לא לו אם לא להציל עשוק מיד עושקו:

סב אסור לדבר בגאוה ובוז או בכעס. לעולם יהיו דבריו בשפל קול ולשון רכה חלק משמן, חכו ממתקים וכלו מחמדים (שיר השירים ה טז):

סג אסור ללמד קטגוריא על ישראל והקדוש ברוך הוא מקפיד מאד על זה כי חפץ חסד הוא ורוצה שלעולם ילמדו סנגוריא על ישראל, והדברים הנאמרים למטה עושים פרי למעלה אם לטוב ואם למוטב:

סד אסור לדחות את חברו בדברים לומר לו לך ושב, ומחר אתן (משלי ג כח), כשאין בלבו לתן, אלא האמת יורה דרכו:

סה אסור למנות את ישראל (יומא כב ב):

סו אסור לדבר דברי סחורה בשבת ואפלו שיחה בטלה. ובירושלמי (שבת פט״ו ה״ג) אמרו שבקשי התירו שאלת שלום בשבת. ובזהר הקדוש (שמות דף סג) קרי לדברים בטלים חלול שבת. וכל דבר האסור לעשות בשבת אסור לספר שיעשו למחר. ואמירה לעכו״ם שבות (שבת קנ א):

סז אסור להונות ישראל בדבדים, דהינו לתן צער בדברים. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב״מ נט א) כל השערים ננעלו חוץ משערי אונאה, ונפרע על ידי הקדיש ברוך הוא עצמו, שהפרענות יותר חזק, ובפרט אונאת אשתו ועניים מרודים שמתוך שדמעתם מצויה פרענות הונאתם קרובה, רחמנא לצלן. ורבים מעמי הארץ עושים אונאת דברים כמתלהלה היורה זקים כדי להרבות שחוק ושמחת הוללות, השם הטוב יכפר בעד:

סח אסור להלעיג על דברי חכמים, זכרונם לברכה, ונדון בצואה רותחת (ערובין כא ב). וכן המלעיג על עושי מצוות חשובים הם כלסטים מזין העומד באמצע הדרך ומקפח שוקיהן של המוליכים מנחה למלך שודאי בן מות הוא, על כי מונע את הרבים מלהוליך מנחה למלך, לכן לא תהא כזאת בישראל:

סט אסור לתן יד לפושעים. ובכלל זה האומר לרע טוב אתה, או מודה על השקר ועל העול או מעיד עדות שקר:

ע אסור להלל עצמו במתת שקר או אפלו במתת אמת. אסור להגיד צדקותיו ומעשיו הטובים דכתיב יהללך זר ולא פיך (משלי כז ב). ואסור לתלמיד חכם להראות העמים חכמתו להתיהר, ואפלו אם אחרים יבואו ויגידו צדקתו יצטער על זה וישפיל עצמו, רק שרי לה לצורבא מרבנן לאודועי נפשה באתר דלא ידעי לה כדי למצא מקום ללון וכדומה, אבל לא יעשה דברי תורה עטרה להתעטר בהם ולא קרדם לחפר בהם. ואסור להרים קול בתפלות ובכיות וקריאת התורה דאיכא משום יהרא, ומה גם בתפלת שמונה עשרה שאמרו (ברכות כד, ב) המשמיע קולו הרי זה מקטני אמנה, והמגביה קולו הרי זה מנביאי השקר:

עא החולק על רבו כחולק על השכינה (סנהדרין קי, א). המתרעם על רבו כמתרעם על השכינה. המבזה תלמיד חכם בדברים חיב נדוי (ירושלמי מו״ק פ״ג ה״א רמב״ם ת״ת פ״ו, הי״ב). ועד היכן קרוי מבזה כגון דאמר הני רבנן (סנהדרין ק, א):

עב המתכבד בקלון חברו אין לו חלק לעולם הבא (ירושלמי חגיגה פ״ב, ה״א) ואין חזקתו לשוב בתשובה שנדמה לאדם שאינו חוטא והוא חטא חמור (רמב״ם הל׳ תשובה פ״ג ה״ד):

עג יש חרם קדמונים שלא להוציא שם רע על המתים:

עד המגלה סוד כאלו עובד עבודה זרה. וכל שלא אמרו לו שיאמר, אף על פי שלא פרש לו שהוא סוד, הרי הוא בבל יאמר (יומא ד ב):

עה המגמגם בלשונו בדברי תורה ותפלות וברכות עליו הכתוב אומר (יחזקאל כ כח) ואני נתתי להם חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם. וכן הקורא פסוק דרך שירה וזמרה התורה חוגרת עליו שק ואומרת לפני הקדוש ברוך הוא עשאוני בניך כזמר (סנהדרין קא, א). ואפשר דבתהלים ליכא חששא שעקרן שירות וזמירות. ודוקא לשם שמים, ולא דרך התעסקות או דרך שחוק:

עו אסור לדבר בדברים המביאים לידי הרהור רע וקשוי חס ושלום. והצנועים מושכים את ידיהם מלדבר אפלו דברי תורה בפרטי דיני איש ואשה, ומה גם בפני עם הארץ דאיכא למחש שיצא שכרן בהפסדן. ובפרט לשרוי בלא אשה לך לך אמרינן לינזירא סחור סחור לכרמא לא תק, רב (שבת יג, א):

עז השואל מחברו שיתן לו במתנה איזה כלי או חפץ עובר משום לא תחמד. ואם יתנהו לו משום כסופא על כרחו שלא בטובתו איכא נמי סרך גזל (ספר חסידים, סימן שטז):

עח אסור לאדם לומר לא חטאתי, ולבקש תואנות לנקות עצמו בטענות שוא ומדוחים, שהרי כתיב (ירמיה ב לה) הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי. וזה היה החלוק בין שאול לדוד, ששאול בקש לנקות עצמו בטענות ועל כן לא עלתה לו, אבל דוד תכף אמר חטאתי, והשיב לו נתן הנביא (שמואל ב יב

יג) גם ה׳ העביר חטאתך. ואף אצל בני אדם המודה ירחם. לא כן המבקש תואנות ודחיות, הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות, ונכרים דברי אמת ויחרה אף השומע, כי גדול החטא האחרון מן הראשון, כי מחשיב את חברו כאלו אוכל תבן נמשל כבהמות שאינו מבין קשט דברי אמת:

עט אסור להטיח דברים כלפי מעלה ולהתרעם על מדותיו יתברך כאלו חס ושלום מעביר עליו את הדין, רק יאמין כי הצור תמים פעלו:

פ אסור למסר דין על חברו שמזכירין לו עוונותיו והוא יענש תחלה (ר״ה טז: ב), רק לעולם יאמר שרי לה מרה לכל מאן דצערן, ובזה יהיה אהוב למעלה ונחמד למטה:

פא אסור לסתר דברי אביו ודברי אמו ודברי רבותיו שאומר לא כן, על זה נאמר (תהלים א ד) לא כן הרשעים. ואפלו להכריעו ולומר: יפה אמר אבי, או יפה אומר מורי ורבי, אסור. ואפלו דברי חברו אסור לסתר אי איכא למחש למחלקת ושנאה:

פב אסור לתן שלום לרבו או להשיב שלום לרבו, אלא לא יתן שלום כלל לקים ראוני נערים ונחבאו (איוב כט ח). או יאמר שלום עליך רבי מורי. וכן אסור לקרא לרבו או לאביו ואמו בשמם (רמב״ם הל׳ ת״ת פ״א ה״ג ועי׳ סנהדרין ק, א):

פג אסור לתן בקולו בשעה שאחרים מתפללים או לומדים, שגורם לבלבל דעתם ולבטל כונתם. והמסיע לעושי מצוה נותנים לו שכר כעושי מצוה (שם עט ב):

פד אסור לבזות לשום אדם כדתנן (אבות ד, ג) אל תהי בז לכל אדם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (דרך ארץ רבה פ״ה) כל אדם הוי חושדו כלסטים להשמר מהם ומכבדם כרבן גמליאל. והקורא לחברו עבד או רשע (עי׳ קדושין כח א) או מחרף ומגדף בשאר חרופין וגדופין חיב נדוי או קנס, ואפלו לילדים קטנים לא טוב לחרף ולגדף, ובפרט אם אומר להם ארורים שבו נדוי, ואם אומר להם חמורים או איזה שם משמות בהמות וחיות טמאות, גורם שתאחז הקלפה הנקראת באותו שם בנפשו. ורבים אין נזהרים בזה וקורים חמור או כלב, וצריך להודיעם כי נפש הם חובלים. לכן יזהרו ולא ישמע על פיהם שמות טמאים. ומה מאד צריכים לזהר הדרשנים שלא לבזות את הרבים, וכשדורשים באיזה דבר שאין נזהרים בו, אפלו אם כתוב בספר ורבים מעמי הארץ עושים כך וכך, הם ישנו לדבר בלשון נקיה ויאמרו ורבים מהמון העם וכדומה לעולם ידבר אדם בלשון נקיה (פסחים ג, א ועי׳ ילקוט שמעוני נח רמז נה) באפן שלא יהא צד בזיון ולא ימצאו מקום להקפיד:

פה ולעולם ידבר אדם בלשון נקיה ולא יוציא מפיו דבר מגנה, שהרי עקם הכתוב שמונה אותיות שלא להזכיר לשון מגנה, דכתיב (בראשית ז ב) ומן הבהמה אשר איננה טהרה. וכבר אמרו (שהש״ר א ז) פמה דבר נש מחכים עלוהי כי נבל נבלה ידבר ואשר תבונה לו דעת שפתיו ברור מללו:

פו וכן לא ידבר מלתא דמשתמע לתרי אנפי פן יחשדנו שומע אל אשר לא כון. ואל יסמך שהמבין יבין אחר העיון, שהרי הזהיר התנא (אבות ב ד) ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמע מתחלתו בחשבך שסופו להשמע. וכמה פעמים יוצא מחלקת ואש להבה מאשר ידבר דבר סתום ויחשדנו שומע שכונתו לרעה, ועד שיגיד כונתו השלהבת עולה, ומי יודע אם יאמנו דבריו או לא יאמנו. לכן יזהר שיהא דעת שפתיו ברור מללו ולא ימצאו מקום לטעות בדבריו ולחשדו לרעה: וכן צריך לזהר מאד שלא יפתח פיו לשטן שלא במתכון, כגון אם אומר לא אעשה עוד דבר זה יאמר כמו שנוהגים לומר בבריאות ובחיים (בלעז: שאלו״ד אביינד״ו, ובלשון אשכנז בייא געזונד אונד לעבען). ומאד צריך לעמד על המשמר על זה, בפרט כשמדבר עם חברו, שאם תארע תקלה חס ושלום לא ימצאו מקום לתלות בדבריו כשגגה היוצא מלפני השליט. ושמעתי מחכם אחד שפעם אחת הלך איש אחד לדרך ועשה לו לויה ואחר שנפרד ההולך ממנו והלך מרחוק נזכר לצוות לו דבר אחד וקרא לו בשמו, והיה חוזר ההולך לאחוריו לכבוד התלמיד חכם לראות מה יקרא לו, והיה רוצה החכם לומר לו אל תחזר ותכף נזכר כי לא טוב לומר כן להולך לדרך ואמר לו המתן בלבד. וכל כיוצא בזה ישמע חכם ויוסף לקח. וכבר הזהירו רבותינו זכרונם לברכה (מו״ק כז, ב) כיוצא בזה שלא לומר לחולה או אבל הרוצה לקום מפני שיבה וכדומה שלא יאמר לו אל תקום, אלא יאמר לו אל תטרח שב בנחת. וזריזות מביאה לידי זהירות:

פז אסור לקרות או לכתב דברי תורה בלי אמירת ברכת התורה. ודברים שבכתב אסור לאמרם בעל פה (גיטין ם, ב) אם אינן רגילין בפי כל, ואפלו בתהלים יש מי שפקפק לקרות בעל פה. ויותר טוב, אם צריך לכך, שיקורא משניות וכדומה, תורה שבעל פה השגור בפיו ותורה שבכתב השגור בפי כל אפלו חוזר מאה פעמים. וכן אסור להזכיר דבר קדשה בלי נטילת ידים אם אין ידיו נקיות:

פח אין לגלות לעם הארץ טעמי האסורין, ואפלו אותם שהם מדרבנן, כדי שלא יבואו לזלזל בהם, שהרי אמרו (או״ח סימן קבח ס״ב) שכשעונה אמן אחר בונה ירושלים בברכת המזון יענה בלחש כדי שלא ידעו שברכת הטוב והמטיב דרבנן ויבואו לזלזל בה. וכן יש כמה דברים שאסור לאמרם בפני עם הארץ כגון הגדות וכדומה:

פט דברים המתרים ונהגו בהם אסור כדעת איזה מחמיר אי אתה רשאי להתירן בפניהם כל דלא נפק חרבא ותקלה:

צ אין משיבין על הקלקלה, והמבשר בשורה רעה עליו נאמר (משלי י יח) מוציא דבה הוא כסיל אם לא כשהוא לצרך יגיד ברמז:

צא לא תחנם (דברים ז ב) לא תתן להם חן (עבודה זרה כ, א). אסור לומר: מה נאה גוי זה! או לשבח מעשיהם, דכל חסד דעבדי לגרמיהו עבדי:

צב המוסר גוף ישראל או ממונו ביד עכו״ם אין לו חלק לעולם הבא, ומתר להצילו בנפשו אפלו בזמן הזה:

צג האומר לחברו אתה לא עשית עמי טובה וגם אני לא אעשה עמך, עובר משום לא תקם (ויקרא יט יח). ואם עושה עמו ואומר איני כמותך, עובר משום לא תטר (יומא כג, א):

צד המספר טובות ושבח חברו ואינו מברכו שלא ישלט בו עין הרע ושכן ירבה וכן יפרץ, הרי זה גורם רעה לחברו, וגם עליו יעבר כוס כאשר עשה כן יעשה לו. וטוב עין הוא יברך והמברך יברך מפי עליון ברב ברכות ושבע שמ חות:

צה הנה נא ערכתי רב הדברים מחלקי מצוה ומתר ואסור, ולכי תדוק תמצא עוד כהנה וכהנה. והאיש אשר הוא טהור טרם יוציא שום דבור מפיו יתן לב לברר אותו הדבור, אם הוא מחלק המצוה או המתר בלי שום נדנוד אסור ידבר, ואם לאו יסתם שתי החומות שעשה הקדוש ברוך הוא, שהם השנים והשפתים, ולא יפרץ גדרו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא כי פורץ גדר ישכנו נחש (משלי כא כג) ושומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו (קהלת י ח):

צו ואבי אבות הטמאה הוא השיחה בטלה, אשר ברב דברים לא יחדל פשע, כל רעותיה מובאות אחריה. ואפלו אם לא יצא שום אסור מאלו האסורין היא גופה עברה, שהרי אמרו רבותינו ז״ל הקדושים, אשר כל אשר בשם ישראל יכנה מאמין בהם ובדבריהם, והם אמרו (יומא יט ב) שהמדבר דברים בטלים, וכתיב (קהלת א יח) כל הדברים יגעים לא יוכ, לז איש לדבר. ואמרו במדרש (שמו ר יג א) על פסוק (מלאכי ב יז) הוגעתם ה׳ בדבריכם אמר הקדוש ברוך הוא בראתי את כל העולמות ולא היה יגיעה לפני דכתיב (ישעיה מ כח) לא ייעף ולא ייגע, במה אני יגע, במי שמדבר דברים בטלים לפני. אוי לילוד אשה שכך גורם למלך רם ונשא. ושנינו (אבות ג י) ישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ מוציאין את האדם מן העולם. ולפי משנת חסידים, הדברים בטלים נכלל בהם אסור הלצנות, דתנן (שם שם ב) שנים שיושבין ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים. ותנן בפרק קנין תורה (שם ו, ב) אמר רבי יהושע בן לוי בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה, שכל מי שאינו עוסק בתורה (תדירי, כך הוא באבות דרבי נתן) נקרא נזוף. ואמרו רבותינו ז״ל (ירושלמי חגיגה פ״א, ה״ז) שעון בטול תורה הוא שקול כנגד עבודה זרה גלוי עריות שפיכות דמים:

צז אי לזאת אמינא ביא, ביא, אוי לנו מיום הדין שכל כך גבר אויב יצר שיש לאדם לדבר ולשמע דברי חדושים, ומה יתרון לבעל הלשון מה יתן לו מה יוסיף. ובוא וראה כמה גבר אויב עד שכאשר ישבו אחים יחדו ואין להם חדוש לדבר זה החלם לדבר הקר של היום טוב, החם של היום טוב, הגשם טוב, השלג טוב, וכדומה מהדברים הידועים לכל, לפי שיצרם מקשקש בקרבם וחרפה היא להם לישב בשתיקה, וצריך להתחיל בדברים עד שימשכו הדברים מדבר לדבר ומענין לענין. ואפלו מי שאין לו יצר לדבר מבקש מה לדבר כדי שלא יאמרו לו למה אתה שותק, והוא סכלות כי יכול להפטיר עצמו ולומר אין לי מה לדבר ואין כל חדש:

צח ולכן האיש הירא את ה׳ לא יהא חלקו מיושבי קרנות ולא ישב במושב לצים המתועדים יחד לדברים בטלים, או ילך אל חכמים ויחכם או ישב בדד בביתו לעשות מלאכתו מלאכת שמים. ואם באיזה פעם מכרח לישב בחברתם מפני דרכי שלום וכדומה יהיה כאלם לא יפתח פיו, ואף שזה גם כן רע, שהרי אמרו (כתובות ה ב) אל ישמיע אדם לאזניו דברים בטלים שהם נכוות תחלה לאיברים, מכל מקום כי לא יוכל מלט יבחר הרע יי, במעוטו, ולבו יחיל בקרבו ויחיש מפלט לו לצאת מתוכם כאשר יוכל בשלום ובמישור על ידי אמתלאות:

צט ומה טוב ומה נעים אם ישתדל להפך דבריהם לדברי קדשה, כגון אם מדברים בהלכות מלכים ומלחמותם יאמר להם אם כל כך הכנה ותחבולות עושים למלחמה הקטנה, על אחת כמה וכמה יש לנו לעשות מול המלחמה הגדולה של היצר הרע, ואם כל כך מוסרים נפשם למיתה בעבור מלכם רמה ותולעה כמותם שלא יוכל לתן שכר לעושי רצונו לאחר מיתה, על אחת כמה וכמה יש לנו למסר נפשנו בעבור אבינו מלכנו מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, ואם כל כך יגע המלך לכל חילו להשיג כבוד המדמה, על אחת כמה וכמה יש לנו לעשות להשיג הכבוד האמתי בעולם הנצחי. ויאמרו להם מה אתם סוברים כל אלו המלחמות הם בגזרת עירין והם מפלאות תמים דעים המשגיח בתחתונים ומסבב סבות ומגלגל גלגולים:

ק וכשמדברים בעניני סחורה יזכיר להם סחורת התורה והמצוות כי טוב סחרה: וכשמזכירים איזה דחק וצער יאמר להם ראו בני מה החטא גורם, כי אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן גוזרין עליו מלמעלה (חולין ז, ב), ואין פרענות בא לעולם אלא בשביל ישראל (יבמו טג, א, רש״י שמות ז ג). וכשמזכירין ענין אהוב ונחמד יזכיר להם אהבת המקום. וכשמזכירין ענין יראה יזכיר להם יראת המקום. וכזאת וכזאת ישתדל להמשיך הדברים לדברים טובים ולספר להם מעשיות של דברי קבלה ושל גמרא ומדרשים ודינים וכדומה. ואם כה יעשה יהא זוכה ומזכה ושכרו יהיה מרבה. ועל כל פנים אם לא יוכל להזכיר להם מחמת איזו סבה יזכיר לעצמו כי משכיל על דבר יוכל למצא מכל דבור ודבור התעוררות לנפשו. ואם ישמע שמדברים איזה דברים רעים ואסורים יאמר להם אל נא אחי תרעו, דעו לכם שיש אסור בדבור זה ואסורו חמור. וכל אשר בכחו לעשות יעשה לאפרושי מאסורא וה׳ יהיה לו לעזרה:

קא ואליכם אישים אקרא, אחים ורעים צר לי מאד עליכם על כי חטא זה יהיה בעוכריכם ורעה נגד פניכם חס ושלום. ויותר מהמה גדול צערי על צער אבינו שבשמים כי הוא יחכה לחננו, וחטאתינו מונעים הטוב ממנו מלבד גדל קלקולנו ופגמנו. לכן שיתו לבכם ותנו כבוד לאלקיכם ותחשבו הזמן אשר אתם פנויים כגון בשבתות ובמועדים ובלילות הארכים ובפרט לילות מוצאי שבת וכדומה, יהא חשוב אליכם יותר מאבנים טובות ומרגליות, ויחרד לבבכם מלהוציא אגדות אגדות לכך, כי כשם שהמצוה תתעלה בהעשותה ברבים כל קָבל דנא העברה היא רבה ותוסיף תת כח בסטרא אחרא כשהיא ברבים, והחליפו נא רע בטוב הקבצו בבית תלמיד חכם, או יודע ספר לשמע בלמודים ויאמר קדיש על הלמוד, וזה החלוף ידמה בעיניכם כמי שעלה מבירא עמיקתא לאגרא רמא ותשיגו ארחות חיים ומעלה רמה:

פרק סג

א דרושים - טוב לדרש לעם את חקי האלקי״ם ואת תורותיו. ויותר טוב לדרש מתוך הספר מלדרש בעל פה מכמה טעמים. א׳ שהדורש בעל פה מעתד לבוא לידי גאות ותועבת הגאוה, מה שאין כן מעל ספר. ב׳ שהדורש בעל פה אם יאמר דברים טובים אפשר שישלט בו עין, מה שאין כן מתוך הספר. ג׳ שהדורש בעל פה יוכלו למצא מקום להקפיד על דבריו בהזכירו הענש שיש על העברות שרגילים בהם כאלו מקלל איתם, מה שאין כן בדורש מתוך הספר. ד׳ כי מה יוכל לחדש בדורנו זה משפטים ודברי מוסר יותר ממה שיש בספרי המפרשים הלוא לאמונה אנחנו לנגדם כקוף בפני אדם. ה׳ שהרי אמרו (ברכות ו, ב) כל אדם שיש בו יראת שמים, דבריו נשמעין. ואמרו (עי׳ בספר שירת ישראל לר׳ משה אבן עזרא עמוד קנו): דברים היוצאים מן הלב נכנסין ללב. אי לזאת יותר טוב לדרש דברי הראשונים אשר יראת ה׳ היה אוצרם והם נאה דורשים ונאה מקימים (חגיגה יד ב) ודבריהם יוצאים מעמקא דלבא, לא כן אנן יתמי דיתמי. ו׳ כי במקום שיטרח ויוציא זמן מה לסדר דרוש יותר טוב שיקנה בקיאות וידיעה בדינים וכדומה את אשר לא ידע כי היום קצר והמלאכה מרבה. ז׳ כי הדורש דרוש הנכתב בספר עושה חסד עם המחבר שיהיו שפתותיו דובבות בקבר, ומה הועילו החכמים שעשו ספרים אם אין דורש ואין מבקש:

ב אך מה נעשה כי בדורות הללו חביבין דברי החכמים הדורשים בעל פה, וכשיכריזו שיש דרשה בעל פה כל העם מקצה יבואו לבית הכנסת לשמע הדרשה, אך לשמע הדרשה שדורש מתוך הספר כמעט לית דחש לה. והוא מלתא בלא טעמא, שאם היו אומרים הרב הגדול פלוני בא לעיר ודורש על התבה היו נקבצים כל בני העיר לשמע דרשתו, ולפי שכתוב בספר לא יאבו לשמע. ואלו היו בני אדם שיודעים ספר היכולים לומר תורה מנחת בקרן זוית הלוא היא כתובה על ספר לכשאפנה אשנה פרק זה החרשתי, אבל דא עקא שכן מנהג המוני העם אשר לא ידעו לנגע ספר, וחרפה הוא לוקח אם בזמן שנהגו לדרש דרשה בעל פה ירצה לדרש מתוך הספר שיאמרו זה אינו חכם אלא יודע ספר, וכגון דא דאי אפשר לומר ונקה, העצה היעוצה שילקט רב דרשתו בעל פה מדברים נחמדים שיש בספרים יביא מן ההדיוט באותו דרש יתן בלבו גדל מעלת חכמים הראשונים, ויכיר מעוט ערכו וקצר השגתו יאמר דבר בשם אומרו, ולא יתלבש בטלית שאינו שלו, ואפלו אם הוא הוסיף נפך או גרגר לא יקרא אותם על שמו, כי רבה רעת המתלבש בטלית שאינו שלו והאומר דבר בשם אומרו מביא גאלה לעולם (אבות ו ו):

פרק סד

א דובב שפתי ישנים - דובב שפתי ישנים (שה״ש ז י) פרשו רבותינו זכרונם לברכה, שכל תלמיד חכם שאומרים דבר תורה משמו בעולם הזה שפתותיו דובבות בקבר (יבמות צו, א). ויש לו הנאה ונחת רוח כשותה יין קונדיטון כמו שאמרו בירושלמי דשקלים (פ״ב, ה״ה). אי לזאת ראוי לכל מי שחננו ה׳ דעת, שיכתב וידפיס ספר כפי השגת ידו להועיל לרבים ועושה חסד לאלפים ולמטי לה הנאה פרי מעלליו יאכל שיהיו שפתותיו דובבות בקבר באיזה

זמן מן הזמנים לדור דורים. וזה חסד של אמת שיוכל אדם לעשות עם הצדיקים לקדושים אשר בארץ חלקם בחיים ללמד דבריהם וזכותם תהא למגן וצנה עליהם. וכבר כתוב בספרים שפעם אחת היה שמד ונגלה מורנו הרב רבי משה אלשיך זכרונו לברכה בהקיץ והציל לאחד מתוך ההפכה מפני סבה שהיה לומד ספרו בתמידות. ומה גם אם יטרח לתרץ דבריהם שזה חשוב מאד אצלם. ועין בספר ״מגיד מישרים״ (פר׳ ויקהל דף פ) שגלו למרן ״בית יוסף״ זכרונו לברכה שהרמב״ם היה מליץ בעדו בשמים ממעל על שטרח לפרש ולתרץ דבריו, ובעת פקדתו היה נפק לאפה, וכבר הובא בהקדמת ספר מגני שלמה שעל שטרח לתרץ דברי רש״י מקשיות התוספות זכה שבשעת פטירתו בא רש״י ללוותו. הנה כי כן מה טוב ללמד דברי התנאים ואמוראים ורבנים הקדמונים ולתרץ דבריהם שזכותם בוקעת ועולה. וטוב שיהיה לומד בכל הספרים, כי כלם כאחד טובים. וחובה זו ביתר מטלת על יוצאי חלציו של מחבר ספר לדור דורים ללמד ספרי זקנם ולתרץ דבריי, כי נאה לבנים לחוס על הוריהם ולהטעימם מטעמים והם יחוסו עליהם וימליצו טובה בעדם כרחם אב על בנים (ועין בהקדמת ספר ״חסד לאברהם״ למורנו הרב רבי אברהם אזולאי). וכן המצוה הזאת על קהל עדתו של התלמיד חכם ללמד דבריו ולחזר זמירותיו וכדומה, ובכן זכותו יגן עליהם ויהיה חופף עליהם כל היום:

פרק סה

א דבר - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב״ק ס, ב) דבר בעיר כנס רגליך או יברח מן העיר בתחלת הדבר. ומה טוב מנהג ערי אדום דעבדי נטירותא והרחקה יתרה, אבל מצד אחר לא טוב שבת בערי אדום, גם לענין זה שאם יארע חס ושלום שתפגע מדת הדין באחד מחמת השמירה יתרה ימיתוהו קדם זמנו במיתה משנה וישרפוהו בעיר וגם קבורה לא היתה לו רחמנא לצלן, ויותר טוב בערי ישמעאל שמשתדלים על רפואתו וכבוד עושים לו במותו על ידי בני אדם המזמנים לכך, ועל כל פנים חובה מטלת על כל אדם לשמר נפשו מאד בנטירותא יתרתא ככל הבא מידו, שהרי כתיב (משלי כב ג) ערום ראה רעה ונסתר ופתיים עברו ונענשו. ופרשו בזהר הקדוש (ח״א דף פט) שעל זו בלבד שעבר שלא נסתר ראוי לענש והרי זה מתחיב בנפשו. ועקר השמירה היא על ידי שפזר נתן לאביונים לא יהא הכסף נחשב והעשירים יעשו פזר גדול להחיות נפש עניים וזה יהיה כפר נפשם לבל תאנה עליהם רעה ונגע לא יקרב באהליהם. וגם יקדימו תפלה לצרה מדי יום יום, ויעשו כל הסגלות המובאים בספרים סדר למודים ובפרט אמירת סדר פטום הקטרת בכונה, עד ישקיף ה׳ השקפה לטובה ויתן שלום בארץ חיים ושלוה:

פרק סו

א דחיה - דחיה כבר מלתא אמורה כי לא טובה היא, כדכתיב (משלי ג כח) אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן. וכתיב (שם יג יב) תוחלת ממשכה מחלה לב. וכתיב (תהלים טו ב) ודבר אמת בלבבו. שצריך שיאמר בפיו את אשר עם לבבו. אמנם כמו שמתר לשנות מפני דרכי שלום (רש״י בראשית נ טז ועיין יבמות סה, ב) כך מתר לעשות דחיות מפני דרכי שלום ובפרט מפני שלום הבית, שדעתן של נשים קלות, ואם יאמר לה שאינו רוצה למלאת חפצה, אפלו אם יגיד לה צערו שאין ידו משגת למלאת כל חפצה, איכא אשה רעה, רחמנא לצלן, דלא מקבלת ועבדא מריבה וקטטה, כל כי הא טוב לגבר שידחה אותה במשאות שוא ומדוחים מיום ליום ומחדש לחדש כאשר יוכל בדברים טובים, עד שמן השמים ירחמו עליו. אבל היכא דליכא למחש משום איבה ומריבה, האמת יורה דרכו, ותחלת המחשבה וסוף המעשה יגיד תכף ומיד:

ב אמנם זהו בדברים שיכול לידע סוף המעשה שהוא מסור בידו, כגון שמבקשים ממנו איזה דבר ואינו חפץ לתן או לעשות אותו דבר, אבל בדברים המסורים בידי שמים כגון השדוכין כי מה׳ אשה לאיש, אם באו שדכנים לשדך לו אשה או לבנו אל ידחה אותם לגמרי באמר לא חפצתי לקחתה, כי כמה פעמים בעינינו ראינו מי שהוא מואס באשה ואינו חפץ בה כלל, אבל להיותה בת זוגו בהגיע פרק הנושא, נהפך לבו בקרבו לאהבה אותה ולוקח אותה לאשה, והן הן מפלאות תמים דעים שהוא מזוג זווגים, הנה כי כן לא יוכל אדם לומר אשה זו לא אקח או לעיר זו לא אלך וכדומה, כי לא ידע מה ילד יום ומה גזרו עליו מן השמים. לכן בבוא השדכן ידחה אותו בדברים ויאמר אם יהיה מן השמים יוכל להיות, אבל עוד חזון למועד שעדין אין רצוני לשדך, אם תרצה האשה תמתין ואם תרצה תשתדך. וכל כיוצא בזה ישמע חכם ויוסיף לקח:

ג ואם הדחיה היא רעה במלי דעלמא, על אחת כמה וכמה בדברי תורה ותקון העיר, שאם יש לו אהבת הנצוח ורואה את הישר ואף על פי כן מבקש להחזיק דבריו וסברתו בדחיות שוא ומדוחים של הבל, האיש הזה רעתו רבה דנפק חרבא אש ולהבה ושנאה ואיבה והתרת אסור ולעג הרבה יגיעת בשר, לכן יהא אדם ירא שמים ומודה על האמת ועל ישר בראשית מאמר מכל אשר יאמר ובזה יפרח כתמר:

פרק סז

א דינים - זאת תורת האדם אשר חננו ה׳ דעת, להיות יודע ספר זאת תהיה תורה לשמה, דהינו כשהיא לשמר ולעשות ולקים, ולכן לא יעבר מלהיות לומד מדי יום ביום הלכות פסוקות לדעת את אשר יעשה, כי אשר אינם יודעים דינים בחשכה יתהלכו ובכל צואה יתלכלכו והיה העקב למישור הלוך וחסור ושגגת תלמוד למי שהיה יכול ללמד עולה זדון. הנה כי כן למוד שלחן ערוך ארח חיים עם כל הפוסקים אחרונים הוא חיוב לעסק בהם מדי יום ביום כמו תפלה ותפלין, וכן שאר דינים הנצרכים לכל אדם, והן בעון רבה השגיאה מחמת חסרון ידיעה, וזה גורם להוריד לולד נפש טמאה רחמנא לצלן. מי האיש החפץ חיים ילמד ארח חיים, והאיש אשר חפץ שלא תאנה אליו רעה ילמד יורה דעה, ואשר אינו יודע ספר יחפש אחר ספרי הלועזים ולא לסמך עליהם מעשה להקל, כי לפעמים יש בספרי האחרונים שהוא אסור אלא מהני מיהא להחמיר, כי המחמיר תבוא עליו ברכה, ולענין קלא לא יעשה כי אם על פי חכם הבקי בחדרי תורה והולך אל חכמים יחכם (משלי יג כ):

ב וזהו רעת האדם בארץ שהאסור דומה לו כמישור ואינו נכנס לבית הספק כדי שישאל ואפלו במה שמסתפק אינו יודע לשאל אלא הישר בעיניו יעשה ובחא דהתרא עדיף לה. אוי לנו מיום הדין שהאדם עתיד לתן את הדין על שלא בקש לידע הדין, ולא המדרש הוא העקר אלא המעשה (אבות א יז), ולכן כל מה שלומד או שומע בלמודים דבר חדש יהיה רשום בזכרונו או רשום בכתב להיות לזכרון בין עיניו לדעת את אשר יעשה ולא יעבר, כי זה כל עקר הלמוד והשמיעה, ובספקא דדינא ילך לחמרא כי ראוי לירא מלעבר על הדין יותר ויותר מאשר יגור מפני חרב, ואפלו במידי דאפסיקא הלכתא לקלא בעל נפש יחמיר לעצמו (ונכתב עוד בזה במקומו שכן דרכי להדות חוזר) ובזה ינצל מקטב ועליו תבוא ברכת טוב:

פרק סח

א דפוס - רבה טובת הדפוס בעולם אשר על ידה יגדיל תורה ויפוצו מעינותיה חוצה. והנה מאחר שעל הרב קצור קצרה יד החכמים מלהדפיס ספריהם ומכתתים רגליהם מעיר לעיר ללקט כסף כדי להדפיס, וראוי לעשירים עם אלקי אברהם לפתח ידיהם אליהם בעין יפה ובזה חלק כחלק יאכלו עם החכם כי בצל החכמה בצל הכסף (קהלת ז יב). והכל לפי מה שהוא הספר ולפי מה שהוא נצרך לרבים ולפי התועלת הנמשך ממנו לעבודת השם יתברך. ודוק ותשכח שכמעט אין כסף שיהא נחשב למצוה רבה כזו, שכל הוצאה של מצוה היא לשעתו מתחיל במצוה וגומרה, אבל זה הנותן לצרך הדפוס צדקתו עומדת לעד לדור דורים והוא מזכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו וילך לפניו ולאחריו צדקו, אשריו מה טוב חלקו קנה שם טוב קנה לו דברי תורה קנה לו חיי העולם הבא וגם העולם הזה כסף כסף רבה:

פרק סט

א דירה - כמה צריך לדקדק בענין הדירה, שהרי אמרו (ברבות ח א) לעולם ידור אדם במקום רבו, ואם יוכל לדור אצל תלמיד חכם גם כן ימצא טוב, ולפחות יבחר לדור אצל איש צדיק תם וישר, שהרי זה דומה ליושב בצד אפרסמון שקולט ריח טוב, ואל ידור אצל איש רע שדומה ליושב בצד נפט שקולט ריח רע. וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות א ז) הרחק משכן רע. ואמרו (נגעים יב ו) אוי לרשע ואוי לשכנו, טוב לצדיק וטוב לשכנו. רק שמי שהוא שכן אצל תלמיד חכם ילך אצלו תדיר וילמד מדרכיו, שאם לא כן יותר טוב שאל ידור אצלו כי ענוש יענש כפלים על שהיה יכול ללמד ולא למד. וגם בערים יבחר אדם באיזה עיר ידור כאשר כתבתי במקום אחר, ובפרט לדור בארץ ישראל, שהרי אמרו (כתובות קי ב) הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה וכו׳, וידוע שירושלים מקדשת מכל ארץ ישראל, ולכן מי שחשקה נפשו וטורח לשכון כבוד בארצנו יבחר לו הטוב, טוב לקבע דירתו בירושלים עיר הקדש, תבנה ותכונן במהרה בימינו, אם לא שחושב שבעיר אחרת יהיה לו יותר ישוב לעבודת השם יתברך, שאז אפלו ישיבת חוצה לארץ טובה מישיבת ארץ ישראל, כי זה כל האדם שיעבד את בוראו עבודה שלמה עבודה תמה ויהיה הוא משכן אל הקדשה, כדכתיב (שמות כה ח) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. ופרשו רבותינו ז״ל בתוכו לא נאמר אלא בתוכם. וכתיב (ירנזיה ז ה): היכל ה׳ המה, ואמרו בזהר הקדוש זכאה בר נש דעבד לה לשכינתא דירה נאה בלבה. ועל כל פנים לעת זקנתו עת לחננה על הנשמה להשיב הפקדון אל האלקים, אשר בכחו לעשות יעשה לעלות אל מקום המזבח שם תהא מיתתו שם תהא קבורתו והיתה כבוד מנוחתו. על זאת יתפלל כל ימי היותו, כמאמר דוד המלך עליו השלום (תהלים כז ד) אחת שאלתי מאת ה׳ וכו׳ לחזות בנעם ה׳ ולבקר בהיכלו אולי ישמע ה׳ קולו:

פרק ע

א דאגה - כתיב (משלי יב כה) דאגה בלב איש ישחנה. ופרשו רבותינו ז״ל (יומא עה, א) יסיחנה מדעתו. אי נמי ישיחנה לאחרים. ותרויהו איתנהו, שבתחלה ישתדל להסיחה מדעתו במחשבות טהורות וטענות מספיקות שיש ויש כדי לדחות הדאגה, ואם לא יוכל ישיחנה לאחרים, דהינו תלמידי חכמים ואנשי מדע שידעו לתקנו בעצה טובה וידברו לו דברים המבטלים הדאגה ומישבים את הלב, כי כבר אמר החכם (מראה מוסר, ה) העבר אין, העתיד עדין, דאגה מנין, קום שתה יין. שאם הדבר כבר עבר מה יועיל בדאגה, האם יוכל להשיבו, ולא די לו רעת הרעה שארע לו אלא שיוסיף רעת הדאגה וחיי צער יחיה יסיחני מדעתו. ואם הוא דבר שעתיד להיות, אם יש תקנה יעשה התקנה, ואם לא יש תקנה מה יועיל בדאגה, יבטח בשם ה׳ וישען באלקיו. זה כלל גדול להסיר הדאגה:

ב ועוד כלל אחר, שיחשב ויאמין באמונה שלמה שאין דבר רע יורד מן השמים וכל דעבד רחמנא לטב עבד (ברכות ס, ב), לטובת הנפש או לטובת הגוף, וכל מה שנראה לעינים שהוא רעה, אלקים חשבה לטובה, לפעמים נגלה לאדם ואומר אודך כי עניתני ותהי לי לישועה (תהלים קיח כא). ולפעמים נשאר נסתר שהקדוש ברוך הוא רוצה ליסרו כדי להצילם ממות ולהציל נפשו מרדת שחת. אם כן דאגה מנין. למה זה דומה, למי שנתחיב מיתה למלכות ובחמלת המלך עליו נתרצה בתת לו קצת מכות על רגליו או בקחת ממנו קצת פרוטות, שבודאי יקבל דינו בשמחה ויודה וישבח למלך. כן הדבר הזה, שהרי אמרו רבותינו ז״ל (פטחים קיח א) על פסוק הודו לה׳ כי טוב, שגובה חובתו של אדם בטובתו. נשברה צלוחיתו, נשפך יינו, מתה תרנגלתו וכדומה מקצת הנפש ככל הנפש, וגברו רחמי האל שגם מה שנוטל משלו הוא נוטל. הא למה זה דומה, למלך שאומר לבעל חוב שלו, כל העם יודעים שחוב שאדם חיב למלך בלתי אפשר להיות בטל, אבל עשה זאת אפוא קח לך כיס זה של זהובים ושלם את נשיך שאתה חיב לי ואתה ובניך תחיו בנותר. היש חך מתוק מזה, כן הקדוש ברוך הוא גובה חובתו של אדם בטובתו, שהוא נותן לו ונותן וחוזר ונותן כהנה וכהנה המקום ממלא חסרונו וסרח העודף. ה׳ מוריש ומעשיר הוא מכה ומחץ מכתו ירפא, הוא ממית ומחיה באפן שאפלו על המיתה אין לדאג עליה, שאין ה׳ ממית את האדם לרעתו אלא לטובתו ולא נתכנו עלילות, ואם לפני השם יתברך הגון לפנינו לא כל שכן, אין לנו אלא לומר ה׳ הטוב בעיניו לנחת רוח לפני כסא כבודו הוא יעשה, ועליו לקבל הכל ברצון ובשמחה:

פרק עא

א דברי חכמים - ידוע שחמורים דברי חכמים מדברי תורה, שכל העובר על דברי חכמים חיב מיתה (ברכות ד ב). והן בעון רבים מעמי הארץ מקלים ועוברים על דברי חכמים בהיותם חכמים בעיניהם, כגון חלב שחלבו עכו״ם ואין ישראל רואהו, שאסור משום חשש חלב טמא, והמתפרצים אומרים מידי הוא טעמא, אלא משום חלב טמא אנן סהדי דליכא חלב טמא. ולו חכמו ישכילו שכל דברי חכמים חיים וקימים אין להם בטול עולמית ולא נתנו תורת כל אחד בידו, ובכמה דוכתי אמרו לא פלוג רבנן. והעובר על דבריהם, אף שלפי האמת יהיה החלב מבהמה טהורה, יש אומרים דהוא כאוכל נבלות וטרפות, ואין לנו אלא דברי חכמים, שמלבד הטעם לפי הפשט יש בהם כמה צפוני סודות, ותמת ישרים תנחם, שלא לסור מדבריהם ימין ושמאל באסורין ותקנות וגזרות ועצות טובות המפזרות בתלמוד, כי רוח ה׳ דבר בם, ושומע להם ישכן בטח ושקט ושאנן מפחד רעה וימצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם. וכבר ידי עשתה וכחי קבצם דבריהם המפזרים בתלמוד וזהר הקדוש ומדרשים ושאר ספרים כיד ה׳ הטובה עלי בקנטרס ״אורות אילים״. אשרי אדם שומע לי לשקד על דלתות קנטרסי הנזכר, ישמע חכם ויוסף לקח ולא יעבר, כי העובר על דבריהם כדאי הוא לחוב בנפשו, ואפלו אין בידו עון רק זאת שלא שמע אל דבריהם ועצתם הטובה. ומצות לשמע דבריהם ראויה היא שתגן עליו ויצליח בכל דרכיו, אמן:

פרק עב

א דרשן - כמה טובה הדרשה ברבים, אבל צריכה תנאים רבים, זה יצא ראשונה, שיקדים תפלה שינצל מגאוה ומעין הרע ושיעשו דבריו פרות. וגם יתפלל שיהיה לו לשון למודים לדבר דבריו בנעם שיח בשפה ברורה באפן שיהיו דבריו ערבים על שומעם ככלה שהיא חביבה על בעלה. כמו שכתבו רבותינו זכרונם לברכה (שהש״ר פ״ד). וזאת שנית, שלא יהא מאריך טרחא, אלא יהא מקצר ועולה, וטוב מעט. ואל השלשה, שיזהר בכבוד הבריות שלא יבואו לידי הלבנה ברבים בשביל דבריו ולא ידבר עליהם תועה ולא ילמד עליהם קטגוריא. ויכלל עצמו עמהם באמרו, לא טוב הדרך אשר אנחנו הולכים, לכו ונלכה באור ה׳. וישמר מהחשד, שלא יחשדנו שומע שהוא דורש טוב לעצמו, ולכן לא ירבה לדרש בחובת עשות צדקה עם בעלי תורה וכבוד תלמידי חכמים ומוראם וכדומה. ולעולם יקדים לסדר הדרשה בינו לבין עצמו באפן שתהיה שגורה בפיו, שלפעמים צריך לדלג איזה דברים

שאין ראוי לדרשם ברבים או דברים שאין מובנים לו לפום רהטא, ואם יסדרו לא יצטרך להפסיק בינתים שהוא גנאי לתלמיד חכם. וישמע חכם ויוסף לקח ודבר בעתו מה טוב:

פרק עג

א אות ה: הילול - ראוי להלל ה׳ על כל הטובה שעושה עמנו, ואף שאלו פינו מלא שירה וכו׳ לא נספיק להללו ולו דומיה תהלה. על כל פנים בלא כלום אי אפשר, וראוי לכל אדם מעת לעת ומפקידה לפקידה להודות ולהלל את ה׳, ובפרט כשמספר איזה ענין שעשה והצליח, תכף יהיה שם שמים שגור בפיו ויאמר, שבח לאל יתברך כי הפליא חסדו לי ועד כה עזרני לעשות כך וכך. אפלו אם יש לו יסורין יש לו להלל לה׳ שזכהו להיות מכלל אשר יאהב ה׳ יוכיח, ושאינו מכלל משלם לשונאיו, ושלא יסרו ביסורין יותר קשים ומרים, כי הוא רחום בדין וגובה חובתו של אדם בטובתו. ואם העדיף ה׳ לו טובה יותר על אחרים ראוי לו להלל לה׳ המעדיף טובו עליו שלא בזכות רק ברחמיו ובחמלתו, כי כמה טובים ממנו חסרים כל טוב. ויכנע מאד ויקבע בלבו אמונה שלמה כי הוא הנותן לו כח לעשות חיל ומידו הכל ולו נתכנו עלילות:

ב ועל אחת כמה וכמה ראוי להלל לה׳ האיש אשר העדיף ה׳ טובו עליו בטובות הנפש וזכהו להיות חלקו מיושבי בית המדרש וחננו חכמה ודעת, ועל הכל אם חננו ה׳ להיות שלם באיזה מדות טובות ולהכיר איזוהי דרך ישרה יותר מאחרים אשר דרכם ישרה בעיניהם והיה להם העקב למישור. וכן אם הזמין ה׳ לו איזו מצוה והצילו מן העברה, הן אלה טובות גדולות מכל חיי העולם הבא. ואם אמרו (ברכות לד, ב) במלך שכיון שכרע שוב אינו זוקף להורות הכנעה לפני ה׳ שהעדיף טובו עליו, כל שכן וקל וחמר מי שהעדיף לו ה׳ טובות הנפש, כמה וכמה חיב לכנע ולומר קטנתי מכל החסדים כי אף זו מתת אלקים היא וצריך להודות לו ולברך בשמו. וזו ענך מצוה ממה שתקנו לנו חכמים ז״ל לקרא את ההלל על הנסים ועל הפרקן כמו שכתב הרב ספר החרדים. ומכלל חסדי ה׳ ומשפטי ה׳ ישרים משמחי לב שמה שאנו מברכים אותו ומהללים לשמו על הטובה שעושה עמנו יערב לו וה׳ יחשב לנו למצוה ומקבלין עליה שכר עד שאמרו שכל מי שנעשה לו נס ואומר שירה (עי׳ מדרש תהלים שוחר טוב יח ו) הנה שכרו שעושים לו נס אחר שנאמר (תהלים נ כג) זבח תודה וכו׳ אראנו בישע אלקים. היש חך מתוק מזה, לכן הודו לה׳ כי טוב כי לעולם חסדו:

ג אמנם לענין הלול בני אדם יש בדבר סור מרע, כגון מאי דכתיב (משלי כח ד) עזבי תורה יהללו רשע אשר הוא בכלל רעת החנפה כי רבה היא. ככתוב בספרים וכמו שכתבנו קצת במקומו, וכן איש מתהלל במתת שקר, ואפלו המתהלל במתת אמת ענוש יענש. ובהלול מעשה הצדיקים יש בדבר צד מצוה אשר ישמעו ואשר ילמדו לעשות כמעשיהם, כי קנאת סופרים תרבה חכמה (ב״ב כא, א). אבל צריך לשקל בפלס שלא תהא מצוה הבאה בעברה, כגון לומר שבחו בפניו שיוכל לבוא לידי גאוה ועובר על לפני עור, וכן אם אומר שבחו בפני שונאיו נכשל באבק לשון הרע שמתוך שבחו בא לידי גנותו. וכן יש לו לזהר כשמספר בשבחו שלא יהא בפני אנשים שיש לחוש שיפילו בו עין הרע. וכן יש לזהר שלא יגרם הפסד או שום דבר נזק לחברו שלא לרצון יהיה לו בשבחו אותו על דרך מברך רעהו בקול גדול בבקר השכים קללה תחשב לו (משלי כז יד). ולפעמים ראוי להללו בפניו על מעשיו הטובים ולהודיעו גדל מצותו ומתן שכרו כדי שיתחזק במנהגו הטוב וכה יוסיף, אבל ראוי לצרף בדבריו לומר אליו שאל יחזיק טובה לעצמו כי לכך היתה יצירתו ואין אדם יכול לצאת ידי חובתו. והמקבל טובה מחברו ראוי להללו ולברכו בסתר ובגלוי שלא להיות כפוי טובה, ואפלו על פרוסת לחם שאוכל אצל בעל הבית תקנו רבותינו ז״ל (ברכות מו: א) שיברך לבעל הבית. ואמרו (שם נה, א), שהמונע מלברכו מקצר ימיו ושנותיו. דכתיב (בראשית יב ג) ואברכה מברכך. כמפרש בש״ס, כל שכן המקבל מחברו טובה יתרה וכל מין הנאה בין כסף בין שוה כסף שמחיב לברכו, ובזה יחולו ברכות על ראשו. וכבר אני עני סדרתי סדר תפלה למקבל הנאה, הלוא היא כתובה וסמכתיה בבית תפלתי בסיעתא דשמיא. וישא ביום ההוא קל וחמר, על אחת כמה וכמה ראוי להלל ולברך לה׳ אשר מידו הכל וכל המהנים אותו שלוחי דרחמנא נינהו, ואין קץ לטובותיו וחסדיו אשר עושה עמנו בכל יום תמיד ולו נאוה תהלה:

פרק עד

א הלבנה - ידוע חמר אסור מלבין פני חברו ברבים שאין לו חלק לעולם הבא (ב״מ נט, א). ואמרו רבותינו ז״ל (ברכות מג ב) מוטב לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. הן בעון רבים מעם הארץ כי יהיה ריב בין אנשים מחרפין ומגדפין זה את זה וכל אחד מזכיר מומי חברו את אשר לא טוב עשה מימי קדם ובשנים קדמוניות, ולא עוד אלא שאומר עליו את אשר איננו בו, ונהי דזה חמור מצד שהוא מוציא שם רע, אבל כשמחרפו במה שהיה בו הוא יותר חמור, דבמה שאין בו ליכא כל כך הלבנה כמו שמזכיר לו עונות ראשונים, אזל סמקא ואתי חורא והרי זה כשופך דמים.

והעושה זה אינו שב בתשובה, שדומה לו שאין בידו עון ואומר מה בכך, האמת אמרתי ואינו שם על לב כי גדול עונו מצד חמר אסור הלבנת פנים כאמור. ויש שמלבין פני חברו גם בלא דעת, שמדבר לפניו בגנות מומין שבו, או בגנות מעשים שעשה הוא אף שאינו מתכון עליו, הרי הוא נלכד בסרך הלבנה, ולכן יפה שתיקה כי ברב דברים לא יחדל פשע. אמנם לאפרושי מאסורא שרי, כגון איש שעובר על דברי תורה ומוכיחו על פניו בסתר כדת מה לעשות והוא מחזיק בטמאתו, סוף סוף ראוי לחרפו ולגדפו ולהלבינו ברבים למען ישוב מדרכו הרעה וילך בדרך טובים:

פרק עה

א הליכה - הליכה יש בה סור מרע, על דרך דכתיב (תהלים א א) אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים וגו׳. וכמו שאמרו (טוטה כב א) שכשהולך לדבר מצוה שכר פסיעות יש. ואמרו שמכל פסיעה ופסיעה נברא מלאך אחד. גם את זה לעמת זה כשהולך לדבר עברה, וידיעת ההפכים אחת היא. ואשרי מי שהוא כלוא בבית מיושבי בית המדרש, כי הליכה בין אנשים שלא על מנת לעסק בתורה הרי רגליו לנחשתים הגשו והיצר הרע פרש רשת לרגליו, ובחזרתו קפה של שרצים עוונות ופשעים תלויה לו מאחריו. והנה היצר הרע מורה טלפים ושבעים פנים לטהר את השרץ ואומר לו שראוי להיות מערב עם הבריות משום דרכי שלום, ושמתוך שהוא יוצא החוצה אל העין עיניו תחזינה וידע את מכות הארץ ההיא ויגדר גדרים, ולפעמים מתוך הדברים נמצא דבר טוב שידבר דברי מוסר ויראת השם להישיר את חברו, והאיש הירא לא יאבה לו ויהיו רגליו מוליכות אותו לבית המדרש, כי אין ספק מוציא מידי ודאי, ויהא מחשב הפסד מצוה שהוא מפסיד מלעסק בתורה, כי יפה שעה אחת בתורה ומה שהוא מפסיד שאפשר שיבוא לידי דבורים אסורים וראיות אסורות וכהנה רעות כנגד השכר שאפשר אולי תבוא איזו מצוה על ידו. והאיש הירא את ה׳ במצוותיו חפץ מאד מגלגלין זכות על ידו בהיותו כלוא בבית וכל הדרכים בחזקת סכנה ואין ראוי לאדם לילך באתר דשכיח הזקא אפלו לדבר מצוה (יומא יא, א). ואם כך אמרו על הזק הגוף על אחת כמה וכמה על הזק הנפש:

ב והתלמיד חכם לא ישמע לקול מלחשים האומרים שכן דרכם של תלמידי חכמים גדולי ישראל שיוצאים כפעם בפעם קרית חוצות, כגון ביום הששי או בליל מוצאי שבת או באיזה יום מימי הקיץ לטיל, האנשים האלה שלוחי דיצר הרע הם וגירי דילה, אף אתה אמר אליהם, הנח להם לגדולי ישראל שהם ידעו את אשר עשו וכונתם רצויה לשמים ואין אתנו יודע אלא מה שאמרה תורה (יהושע א ח) לא ימוש ספר התורה מפיך, וכתיב (איוב ז יט) לא תרפני עד בלעי רקי, ואמרו רבותינו ז״ל, שאפלו על זמן כדי בליעת הרק שואלים דין וחשבון לעולם הבא. אוי לנו מיום הדין ומיום התוכחה. ואין לך טיול טוב מבית המדרש שהוא פרדס לצדיקים וגורם להם לטיל בגן עדן. וישא קל וחמר מאדם שהוא טרוד בפועליו או בחשבונותיו שאינו חושש לכבוד הבריות ואינו הולך בין אנשים ולא לטיל, כל שכן אנחנו שהיום קצר והמלאכה מרבה ארכה מארץ מדה, לו יחיה גבר שנין אלפין לא יספיקו לו, והזמן יקר הערך וכל רגע שיפסיד הוא פסידא גדולה דלא הדרא. וכבר כתבו חכמי המוסר שזה דומה למי שאומרין לו קח לך אוצר גדול של זהובים ומנה אותם וכל מה שתמנה יהיה שלך, שלא ינום ולא יישן לא ייעף ולא ייגע להיות מונה והולך בכל כחו, על אחת כמה וכמה להרויח חיי העולם הבא ולעשות נחת רוח ליוצרו, ועל זה נאמר (משלי ב ד) אם תבקשנה ככסף וכמטמנים תחפשנה אז תבין יראת ה׳:

ג ואמנם יש הליכה של מצוה על דרך דכתיב (שמות יח כ) והודעת להם את הדרך ילכו בה זו הוצאת המת והכנסת כלה ולבקר חולים ולנחם אבלים וכדומה (ב״מ ל, ב). אבל צריך לשקל בפלס ולעמד על המשמר שלא תהא מצוה הבאה בעברה ולא יצא שכרו בהפסדו חס ושלום. וידוע שבמצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים תלמוד תורה עדיף דכתיב (משלי ח יא) וכל חפצים לא ישוו בה. אמנם פעמים שבטולה של תורה זהו קיומה (עי׳ מנחות צט ב), וראוי לתלמיד חכם לרוץ למצוה ולהיות נמנה עם חבריו לדבר מצוה כדי שממנו יראו וכן יעשו וזכות הרבים תלוי בו:

פרק עו

א הקפדה - הקפדה היא תולדת הגאוה מנפש ועד בשר תכלה, כי חייו אינם חיים ומאבות יצאו תולדות ותולדי תולדות שגורם לבוא לידי שנאה ותחרות ומחלקת ולשון הרע וכהנה רעות רבות. ומאן דקפד מן שמיא קפדין בהדה על כל דבר פשע, כל קבל דנא המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו (יומא כג, א) ואף בשרו ישכן לבטח. והן אמת שמדת ההקפדה רוח היא באנוש ומדה רעה מן הבטן ומן ההריון, ומי שטבעו שלא להקפיד כלל זו מתת אלקים היא, וכן על זה הדרך בכל המדות הרעות והאסורות, אבל הן אדם שליט ברוח ועל ידי השתדלותו יום ליום במחשבות טהורות ושקידתו בספרי מוסר, יש כח בידו להחליף מדותיו רע בטוב ולסור ממוקשי מות ולשמר את דרך החיים. וקצת דברים יתן האיש את לבו אליהם להנצל ממדת ההקפדה הלוא הם כתובים לעיל בערך ״אהבת רעים״ ובערך ״גאוה״ ישמע חכם ויוסף לקח:

ב וביותר צריך לזרז שלא להקפיד על אשתו ומשרתיו ובני ביתו, כי יצר סמוך מסיתו הסת כפול שיתמלא רגז להקפיד מאד בעברם על דעתו. אבל האיש הירא את ה׳ אז יכנע לבבו ויחשב, הרי אני ילוד אשה כמותו ואם אני נכבד ונעבד מצד מזלי שחנני ה׳ עשר וכבוד אפשר שלגבי שמיא הוא נכבד ממני וכמו שאמרו על פסוק (איוב ג יח) קטן וגדול שם הוא. נכר ועבד חפשי יותר מאדוניו, ואם הוא חיב בכבודי מצד שמקבל הנאה מועטת על ידי, או מצד שצוהו הבורא בכבודי, על אחת כמה וכמה חיב אני בכבוד בוראי יוצרי ועושי אשר העדיף טובו עלי וגמל עמי חסדים טובים עד אין חקר ועד אין מספר בהיותי מכעיס לפניו, ואפלו הכי אני מקצר בעבודתו ומכעיסו על פניו, ואוי לי כי כפעלי ישלם גמולי וידוע שבמדה שאדם מודד מודדין לו (מגילה יב ב). כזאת וכזאת יתן החי אל לבו ויתחזק מדי יום יום, ושב ורפא לו:

ג אמנם מדת ההקפדה ראוי להחזיק בה נגד חברו, להקפיד על כבודו ושלא לעבר על דעתו ושלא לעשות דבר נגד רצונו אפלו דקה מן הדקה, כי המצער את חברו כאלו צער עולם מלא ועל הכל יביא אלקים במשפט אפלו אם הרג כנה בפני חברו ונמאס ונצטער (חגיגה ה, א) אפלו שלא נתכון לצערו. והמעמיק בזה תסמר שערת בשרו ויעמד על המשמר ככל הבא מידו, ויבקש רחמים מהחונן לאדם דעת שיתקנהו בעצה טובה לעשות הטוב והישר בעיני אלקים ואדם, כי לפעמים במה שאדם חושב למצא חן בעיני חברו הוא מצערו, וכל ערום יעשה בדעת ויברח מאד מכל דבר שיש לחוש אחד מני אלף שמא אין רוח הבריות נוחה הימנו, ולכל אדם יהא חושדם כלסטים ומכבדם כרבן גמליאל וה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים ויסיעוהו מן השמים שיהא רוח הבריות נוחה הימנו וימצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם: ועל אחת כמה וכמה שצריך להקפיד ולחוש על כבוד קונו, לעשות כל אשר בכחו מצוות ומעשים טובים ומלי דחסידותא לעשות נחת רוח ליוצרו, ולברח מן העברה ומלעבר על דקדוקי מצוות ודקדוקי סופרים אפלו דקין שבעין, כי גדול כבודו וגדלה חובתנו עד אין חקר לעבד בכל נפשנו ובכל לבבנו לעשות נחת רוח ליוצרנו, ושלא לגרם שום צער וכעס ופגם למעלה חלילה וחס. אשרי איש ירא את ה׳ יעור משנתו ולא יהא נרדם כי זה כל האדם:

פרק עז

א התבודדות - התבודדות היא הכנה נכונה לקריאה נאמנה ללון בעמקה של הלכה, לו תוסיף תת כחה להבין דבר על בריו ולדון דין אמת לאמתו. וגם היא אבן הראשה לסדר קדשה לחשב מחשבות טהורות וחשב עם קונהו חשבונו של עולם והתעוררות רשפי אהבה ויראה והשיגה ידו כשאין דבר מטריד. וכן לשפך שיחה לדרש סליחה נכח פני ה׳ צריך מנוחה. אי לזאת טוב לגבר שייחד לו בית מושב שיהיה לו לבדו ואין לזרים אתו להתבודד שם ללמד ולקנות סדר קדשה, ואם אין לו אלא בית אחד עם בני ביתו יקום בעוד לילה כשכלם ישנים ויתבודד עם קונו, כי בשעה אחת של התבודדות יוכל ללמד ולהבין ולקנות סדר קדשה יותר מיום שלם. והתבודדות הוא גדר גדול לשמר לפיו מחסם מחטא בלשונו, וכבר אתנח סימנא: בד קדש ילבש. והמישרים ארחותם אפלו בעמדם בקהל עם וברחובות קריה מתבודדים בדעתם עם קונם ואל יטרידום חברתם כמאמר המשורר בעמדי תוך קהלך צור לרומם לך אכרע ואכף ראש וקומה. כלומר שאל יטרידוני חברתם. וכמו שכתב בספר חסידים (סימן יז). אשרי המגיע לידי מדה זו מה טוב חלקו ומה נעים גורלו שתמיד עסוק במצוה ליראה ולאהבה את ה׳ הנכבד והנורא ולדבקה בו, וזה כלל גדול בתורה ובמעלת הצדיקים אשר הולכים תמיד לפני האלקי״ם, וזה שרש פורה פרי צדיק עץ חיים היא למחזיקים בה. וגדר לזה להיות שח עינים ומתוך כך זכור יזכר לשא לבבו אל כפים אל אל בשמים. צדיק יבחן ויראה כי נכון הדבר ליראה ולאהבה ומצוה גוררת מצוה:

פרק עח

א הכנה - הכנה לשבת היא מצוה רבה. מצינו גדולי ישראל שהיו עוסקים בה. וכבר כתבו משם האר״י ז״ל שמה שמזיע להכי [צרכי שבת הוא תקון גדול לפגם הברית. ואמרו על מורנו הרב רבי אברהם הלוי, זכרונו לברכה, שהיה מרבה בפסיעות לקנות ולהכין צרכי שבת אחד אחד כי יש שכר פסיעות, והיה עושה הכל על ידו כי מצוה בו יותר מבשלוחו (קדושין מא א). ואני אומר שהרב היה עושה כן לפי שגם בהליכתו תורתו אמנותו במחשבתו או טרוד בדבקותו עם קונו ואהבתו ויראתו כדבר האמור לעיל בסמוך, אבל כגון אנן יתמי דיתמי אם יש לו מי שיעשה מלאכתו, יותר טוב שישב בביתו ויעסק בתורה הקדושה ויקנה ידיעה חדשה, כי כל חפצים לא ישוו בה אפלו חפצי שמים כידוע. ועל כל פנים לא יפחת מלקנות שום דבר או להכין איזה דבר כגון לסדר את השלחן ולהיטיב את הנרות ולגדל את הפתילות וכדומה לקים מצות הכנה. וכבר כתבו גורי האר״י ז״ל שלפי סודן של דברים הטבת הנרות צריכה להיות על ידי איש:

ב וכן כל הכנה שאדם מכין לדבר מצוה היא גופה חשובה מצוה. הנה כי כן מי שכל מעשיו לשם שמים נמצא שכל ימיו עסוק במצוה. ומה טוב לבטא בשפתיו קדם כל מעשה שיאמר שהוא עושה הכנה למצוה, כגון קדם אכילה שיאמר, הריני בא לאכל ולשתות כדי שיהא גופי בריא וחזק לעבודת השם יתברך. וקדם השנה יאמר, הריני שוכב לישן כדי שתהא דעתי צלולה ומישבת עלי לעבודת השם יתברך. וקדם צאתו למשא ומתן יאמר, הריני הולך לשא ולתן ולהשתדל להרויח בסיעתא דשמיא כדי לפרנס את בני ביתי כמו שצוני בוראי, וכדי שאוכל לעשות צדקה וגמילות חסדים וכל המצוות כתקונן. וכן כשבונה בית או כשעושה מלבוש וכדומה, וכן על זה הדרך בכל המעשה אשר יעשה. ודבריו עושים פרות ששורה רוחניות וקדשה על הדברים הגופניים ולמצוה תחשב לו, ועוד שנוטל שכר גם על הדבורים האלה, ובלבד שיהיו מעשיו מסכימים עם דבריו, שלא יאכל וישתה יותר מדי לצבת בטן, אלא צדיק אוכל לשבע נפשו, ולא יישן יותר מדי ולא יהא להוט ויגע להעשיר יותר מדי כי אין מעצר לה׳ להושיע ולהעשיר בין רב למעט, וכיון שעושה הכל לצרך עבודת קונו לא יבטל עבודתו מחמת אכילתו ושנתו ומשאו ומתנו, כי אז אתי מעשה מפיק מידי דבור ויושב בשמים ישחק לו, וכן כיון שעושה הכל לשם מצוה צריך לזרז ביותר שלא תהא מצוה הבאה בעברה. ויזהר במאכלו ושתיתו ומשאו ומתנו שיהיה כדת וכהלכה ואז יחשב למצוה ה״ן מקד״ם ומאח״ר וקובעין לו שכר. כן יזהר במאכלו לילך אחר המועיל ולא אחר הערב לחכו ומזיק, כי מלבד כי לא לרצון יהיה ולא למצוה יחשב גם ענוש יענש על עברו על. מה שאמרה תורה (דברים ד טו) ונשמרתם מאד לנפשותיכם:

ג ויש מין הכנה אחרת שהיא בגופו על דרך דכתיב (עמום ד יב): הכון לקראת אלקיך ישראל. דהינו כגון לרחץ פניו קדם תפלת שחרית ואם עומד יחף צריך לרחץ גם רגליו ושלא יהיו מטנפים, וכן יכון לקראת אלקיו במלבושיו, אפלו כשמתפלל בלילה יחידי בביתו לא יעמד להתפלל אלא כדרך ומנהג המקום לעמד בפני גדולים, והוא הדין כשעוסק בתורה ששכינה כנגדו יהיה הדור בלבושו וישב בדרך כבוד כיושב לפני המלך. וגם כשמסב על שלחנו ובפרט כשמברך ברכת המזון למלך הכבוד שצריך לישב בדרך כבוד כי זה השלחן אשר לפני ה׳. וידוע מעשה נורא שארע למורנו הרב ישראל נאגארה בזמן האר״י ז״ל. מה טוב לזהר להתעטף בבגד העליון הנקרא ״ביניש״ (בלשון אשכנז: אובער קלייד) בשעת התפלה (ובאזנינו שמענו על הרב ״בית דוד״ שהיה דרכו דרך הקדש להתעטף ב״ביניש״ כשהיה יושב לדון, לכבוד השכינה אשר בקרב אלקי״ם ישפט, זכותו יגן עלינו):

ד ויש מין הכנה אחרת ורבה, דהינו הכנה בדעתו, שלא יעשה שום דבר קטן וגדול בפתע פתאם, אלא קדם עשותו כל מעשה יתן אל לבו ויחשב בדעתו אם ראוי לעשותו או שב ואל תעשה עדיף, וביותר צריך לזהר ולזדרז בענין הדבור כי הלשון מהיר לדבר והדבור רבו קשה רע לשמים ורע לבריות ומעוטו יפה כל עמל אדם לפיהו כידוע רעת הדבור כי רבה, לכן קדם דברו שום דבר יברר שיחותיו בדעתו וישקלם בפלס ומאזני משפט אם הוא מכרח לדבר לצרך מצוה או לצרכו ידבר, ואם אין באותו דבור שום צרך, וכל שכן אם יש בו חשש נדנוד אסור יחרד האיש וילפת וישמר פיו ולשונו ויהיה כאלם לא יפתח פיו. וכבר אמרו, פרי המהירות חרטה (מבחר מג, כז). ומתון מתין ארבע מאות זוזי שויא (ברכות כ א). וכתיב (משלי כד ו) ותשועה ברב יועץ, הן בכלל. שיתיעץ בדעתו וימלך בקונו:

ה ועל אחת כמה וכמה נכון לעשות הכנה להשמר מכל דבר רע, כי בעדן יצר הרע לית דמדכר ליצר הטוב לכן קדמה לרשיעא, ובכל יום ובכל שעה יתן אל לבו שהוא מעתד לעבר על עברות הנעשות לו כהתר ואדם דש בעקביו, ויעשה הכנה בעצמו, בקרבו ישים אור בו, ויחשב ענש וגנות כל עברה וכל מדה רעה ומתן שכרן של מצוות וכה יאמר, מה לי לעבר על דעת קוני יוצרי ובוראי מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא בשביל הנאת רגע, ולמה לא אחוס על נפשי להצילה מתוכחות על עון ורבים מכאובים לרשע, הלוא טוב לי לפרש מן העברה ולקבל שכר על הפרישה ולקים כל דבר מצוה ככל הבא בידי כי אני יהודי. ובכן הריני מקבל עלי בכל תקף להזהר ולהשמר בכל תקף מזה וזה וזה ולהתנהג בדרך זה וזה וזה. כזאת וכזאת יתן על לבו או יבטא בשפתים, וגם במכתב לאמר לזכרון בין עיניו אז יצליח את דרכיו ואז ישכיל. וגם בבואו לעשות מצוה לא יהא מהיר במלאכתו לעשותה תכף כאשר יעלה על רוחו, כי יש דרך ישר לפני איש וחושב לעשות מצוה, וסוף דבר אך יצא יצא עברה או שיבוא להתחרט ולהיות תוהה על הראשונות, לכן טוב איש ישים דעתו על כל דבר מראשיתו, לבוא עד אחריתו, ויכלכל דבריו במשפט כפי שאתו, ואז יקרב לעשותו, ואל שדי יהיה בעזרתו:

ו ועל הכל צריך לעשות הכנה בדעתו טרם עשותו כל מצוה וקדם ברכו שום ברכה ובפרט קדם הזכרת השם הנכבד, שאם יעשה בפתע פתאם הרי היא נפסלת ביוצא מחמת חסרון כונה שהוא כגוף בלא נשמה. וידוע מאמר השם יתברך על ידי ישעיהו הנביא (כט יג) יען כי נגש העם הזה וכו׳ ותהי יראתם אתי מצות אנשים מלמדה לכן הנני יוסיף להפליא וכו׳, רחמנא לצלן. ובזהר הקדוש אמרו, כל פקודא דלא הויא בדחילו ורחימו לא פרחא לעלא וכן אמרו דכל מלא דנפק מפמא בלא דחילו ורחימו עלה כתיב (במדבר י״א:ל״ג; לג) הבשר עודנו בין שניהם ואף ה׳ חרה בעם על זה ידוו כל הדוים כי כמעט הן גוענו אבדנו כלנו חס ושלום, לכן האיש הירא את ה׳ במצוותיו חפץ מאד, יתן אל לבו קדם עשותו כל מצוה וקדם כל תפלה וכל ברכה מה המצוה הזאת ומה טעם יש בה, ואיך ובאיזה אפן צריך לעשותה, ויעשה הכנה והתעוררות בנפשו לעשותה ביראה ואהבה ושמחה רבה וכדת מה לעשות

באפן שיעלו מצוותיו לרצון למעלה, ולא ייגע לריק ולא ילד לבהלה אבי אבות הטמאה. זה כלל גדול לתקון הגוף והנשמה, העמק בה והארך בה דכלא בה. עושה אלה הנה שלום לא ימוט לעולם. לכן חזק ואמץ לעשותו והבא לטהר מן השמים מסיעין אותו:

פרק עט

א הבטחה - ההבטחה היא מדה ברוכה, לגוף שמחה ולנפש מנוחה. וענין ההבטחה אינו שיבטח בה׳ שיעשה לו כל צרכו כרצונו ושלא תאנה אליו רעה, שאם כה יהיה מבטחו לפעמים תכזב תוחלתו כי כמה צדיקים מענים ומדכים ביסורים קשים ונפישי נפיחי כפן וכהנה רעות רבות וצרות המתרגשות לבוא בעולם. אלא עקר ההבטחה שיבטח בשם ה׳ דכל דעבדי מן שמיא לטב וקמי שמיא גליא דטב לה ועבדי לה, כי אדם יראה לעינים בעינא דלא שפיר חזי ואומר לרע טוב ולטוב רע, אבל ה׳ יודע מהו טוב לו לעבודת השם יתברך שמו ולתקון נפש רוח נשמה, לכן יתרצה בכל הבא עליו ויקבל כל הבא בשמחה ובטוב לבב בהיותו בטוח שאין דבר רע יורד מן השמים רק טוב, ולכן ישליך על ה׳ יהבו ואליו יהא נושא את נפשו, ולא ייגע לריק לעשות רצונו כרצונו, ולא ידחק את השעה, ולא יהא טרוד לחשב רבות מחשבות על תקנתו ולהצטער על מקרי הזמן, כי יאמין באמונה שלמה שהכל בידי שמים וכל אשר יחפץ אלקים יעשה לטובתו ואין מידו מציל ואין מעצור לה׳ להושיע בין רב למעט, והוא הנותן כח לעשות חיל ורצון יראיו יעשה בלי שיחשבו הם בלי שיטרדו הם:

ב והבוטחים באמת בה׳ בלבב שלם, לא מן השפה ולחוץ כדרך רבים מעמי הארץ, בזאת יבחנו אם כנים הם שלא יבטלו רצונו כדי להשיג רצונם, והוא יהיה עזרם ומגנם, ואשר עושים רצון קוניהם ומניחים עסקיהם בבטחונם באלקים, האפשר שבשביל כך יקפח פרנסתם או יתמעט טובתם, חלילה וחס, השופט כל הארץ לא יעשה משפט (בראשית יח כה) הס כי לא להזכיר, אדרבא הבוטח על חריצותו ורב השתדלותו, או שבוטח באדם מניחים אותו ביד מי שבוטח בו, ואם לשעה מזלו עוזרו או שמשלמין לו איזה מצוה אל פניו להאבידו, סוף סוף יתהפך הגלגל עליו ואבד העשר וירד פלאים כמעשים בכל יום, או יהיה עשרו שמור לו לרעתו לטרדו ולהאבידו, והבוטח בה׳ חסד יסובבנו (תהלים לב י), ואם ראשיתו מצער ויחיה חיי צער חלילה להאמין שהוא מחמת היותו עובד אלקים רק כי ה׳ צדיק יבחן ולו נתכנו עלילות ודטבא לה עבדי לה וסוף הכבוד לבוא:

ג ושלמות מדת הבטחון היא שלא יבטח באדם כלל וכלל ולא יקפיד על שום אדם, כי יאמין באמונה שלמה שהכל שלוחי דרחמנא נינהו והרבה שלוחין למקום אם לטוב ואם למוטב מגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חיב (שבת לד, א), ואם יעמדו כל העולם בכף מאזנים להרע או להיטיב לו כחוט השערה וגזרת המקום בכף שניה, מכריעה היא את כלם. ולכן לא ישא פנים ולא יחניף ולא יגור מפני איש ולא ייגע להעשיר שלא במשפט כי המשפט לאלקים הוא, ונותן לאיש כדרכיו להנאתו ולטובתו. הן אלה קצות דרכי מדת הבטחון, וכבר בא בארכה בספרי הקדש כגון ספר ״חובות הלבבות״ וספר הקדוש ״ראשית חכמה״ ואביזרהו, אשרי אדם שוקד עליהם ואני באתי אחריהם בדרך קצרה להעיר את עצמי ואת בני גילי. וה׳ אלקים יעזר לי בתוך עמו ישראל ויהיה פינו ולבנו שוים לשם יתברך, אמן כן יהי רצון:

פרק פ

א הודאה - הנה ענין הודאה המורה שבח, כבר כתבנו שמץ מנהו בערך ״הלול״ בסיעתא דשמיא, ועתה נדבר מענין הודאה על דרך הודה ולא בש. ויש בדבר סור מרע, כגון להודות על השקר אשר חברו מדבר ומביאו לעד, ואם לא ירצה לשקר ולהוציא שקר מפיו על כל פנים שותק ושתיקה כהודאה, ואף היא מדה רעה שמחזיק ידי עוברי עברה וגורם לחברו רעה שסומך על אמונתו והוא לו יחליפנו ולו ימיר אותו:

ב אבל יש הודאה טובה, כגון להיות מודה על האמת (ומדה זו צריכה רבה ובפרט לתלמידי חכמים העוסקים בהלכה שיקבל את האמת תכף ומיד ממי שאמרו אפלו מקטן שבקטנים יודה ולא יבוש לומר אפלו בפני רבים, האמת אתך ודברים שאמרתי טעות הם בידי, ולא ימשכן עצמו בשנויי דחיקי ובדחיות להעמיד דבריו ולאהבת הנצוח ויהיה העקב למישור דנפק מנה חרבא להתיר אסורין ולהרבות המחלקת והשנאה ואין תורתו רצויה רחמנא לצלן ולשיזבן מהאי דעתא, לא כן המודה על האמת, שאף שיכלם לפי שעה בעולם הזה סוף סוף מחזה שדי יחזה, ולפי הדעת הישר אין כאן בושה כי כל האדם כוזב, ומצינו בעלי הש״ס שהיו אומרים בפני רבים מקהל עדת ישראל דברים שאמרתי בפניכם טעות הם בידי (שבת סג, ב), ומודים דרבנן הינו שבחיהו, ואין לך מדה טובה הימנה. ולא לחנם קבעו לנו בתפלה לומר בכל יום, לעולם יהא אדם ירא שמים וכו׳ ומודה על האמת, שדבר זה הוא דבר המסור ללב וצרי יראת שמים, ועל כל פנים נכרים דברי אמת ולמראה עיניו ישפט אדם מי הוא זה שאינו מודה על האמת, ואין ראוי לשא ולתן עמו בהלכה, ואם דומה למלאך ה׳ אז תורה יבקשו מפיהו. ועל כל פנים האנשים השלמים זה דרכם דרך הקדש, כשרואים איש שאינו מודה על האמת

ומעקש עצמו ומורה פנים בתורה שלא כהלכה, אין תוקעים עצמם לדבר הלכה בכדי שיודה, כי הוא להג הרבה יגיעת בשר, רק מניחים אותם אתם תלין משוגתם, ואם יש שלישי הוא יכריע ביניהם, כך הוא דרכם של תלמידי חכמים אשר דרכם ישרה):

ג ויש מין הודאה אחרת, שיודה על אשר לא טוב עשה ואף שיבוא לידי בושה, כמו שעשה יהודה שאמר (בראשית כו לח) צדקה ממני. ועל זה אמרו רבותינו ז"ל (ברכות יב, ב) כל העובר עברה ומתביש מוחלין לו על כל עוונותיו. הנה כי כן האיש אשר השיאו יצרו וגנב או עשה שום נזק לחברו בסתר, כשיבקש הדבר יודה אף שיבוש ושיצטרך לשלם, כי בזה יתרצה ויתקן את אשר עותו ומצא כדי גאלתו ופדה נפשו מרדת שחת. וכל כי הא השעה צריכה להתחזק ולהתגבר על יצרו ולגלות את מומו כדי להיות קונה עולמו, וטוב שיתביש בפני איזה אנשים, משיתביש לעתיד לבוא בפני אלפים ורבבות מחנות קדושים. ואם יכחש ויאמר שהוא צדיק ונושע הרי הוא מוסיף על חטאתו פשע, ועוד שגורם רעה וחטאים לאחרים להיות חושד בכשרים ואש להבת המחלקת עולה, הגבה למעלה, וכהנה רבות מעתדין ועל הכל עתיד לתן דין. כל אלה יחשב ויתחזק על יצרו ונחם, ומודה ועוזב ירחם (משלי כח יג):

פרק פא

א הידור - הדור מצוה מורה על האהבה, כי העובד מיראה אינו מבקש אלא לצאת ידי חובה, אבל העובד מאהבה לפי רב החבה מדקדק בה שלא תחסר כל בה. והמוסיף להתנאות זה לו למופת ולאות שהוא אוהב את ה' בכל לבבו ובכל מאדו ומרבה בכבודו. ומה מאד יבוש ויכלם לעולם הבא האיש אשר הוא מקפיד על מלבושו וכלי תשמישו ובתי דירתו שלא יהא בהם קרוע ומטנף וכדומה, ומיפה ביתו בסיד וציורים וכיורים, ובמצוות ה' אינו מקפיד על ק, רעים וכעורים. ואשרי האיש האוהב את קונו ומכבד ה' מהונו ומרבה הוצאות על המצוות להתנאות ישא ברכה מאת ה' צבאות. כל קבל דנא במלי דעלמא דין לא ילך אחר ההדור לבנות בתים טובים ודירה נאה ולהיות הדור בלבושו בגדי רקמה ולהשתמש בכלים נאים כלים מכלים שונים, כי גרים אנחנו כהולכי דרכים וכאורח נטה ללון. והן אמת שאמרו (ערובין נד א) אם יש לך הטב לך, והכל לפי מה שהוא אדם, אם חננו ה' עשר ונכסים מרבים יתכסה במה שיש לו ויבנה בתים לפי כבודו, אבל אין ראוי לאבד הזמן יקר הערך וליגע להעשיר לאחר שיש לו כדי לחם לאכל ובגד ללבש ומקום ללון כדי להשיג להתנאות ולהרבות הוצאות במותרות, כי הכל הבל ורעות רוח, ולכן אף אם חננו ה' עשר ונכסים ושוב נתגלגל הדבר והביאוהו מקרי הזמן להיות בחיי צער לחם צר ומים לחץ ובית אפל, אל יקפיד ואל יצטער, כי כל מה שבעולם הזה ריק והבל ואין לנו מחיים אלא לעבד את בוראנו ולעשות נחת רוח ליוצרנו בזה תהא כל מגמתנו וכל חפצנו ומאויינו כי שם ביתנו:

פרק פב

א השכמה - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין עד, א) הבא להרגך השכם להרגו. ופרשו המפרשים שרצונם לומר ליצר הרע הבא להרגך השכם להרגו, שאין לך דבר טוב להרגו ליצר הרע כמו ההשכמה בלילה לראש אשמורות, כי כיון שמתחיל לכף את יצרו להתגבר כארי לעמד לעבודת בוראו הלוך ילך הלוך וגדל כי הנה ה' נצב עליו וחוט של חסד משוך עליו כדפרשו רבותינו ז"ל (חגיגה יב ב) על פסוק (תהלים מב ט) יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי. וגם בהשכמה איזה שעות לראש אשמורות יוכל ללמד בישוב הדעת ולקנות סדר קדשה ולשפך שיחה לדרש סליחה יותר מיום שלם, וזה כל פרי ההשכמה. ואוי להם למשכימים לראש אשמורות להיות מיושבי קרנות ומעלי עשן, יאמר ה', אתי עזבו מקור מים חיים לחצב להם בורות נשברים (ירמיהו ב יג):

ב וידוע שמי שאינו עובד את בוראו בשעה שהוא פנוי עתיד לתן את הדין אף על שעה שאינו פנוי ולא אברי ליליא אלא לגרסא והערך בזמן הערך אין רנה של תורה אלא בלילה. והרגיל בספר הזהר הקדוש בעיניו יראה מעלת וגדל שכר הלומד תורה בלילה, ובפרט אם קם בחצות לילה אין קץ לשכרו כי עושה נחת רוח גדול ליוצרו. ועין בספר "ראשית חכמה" (שער הקדשה) שאסף איש טהור כל הדברים הנאמרים בדברי רבותינו זכרונם לברכה, עד שהקורא דבריו בודאי יתלהב לבו ויתאוה נפשו לקום חצות לילה. ומי שחלקו מיושבי בית המדרש בקל יוכל לקום לקים את זאת על ידי שיישן ביום. וכבר כתבו המקבלים בספריהם, שיותר טוב שיישן אפלו שש שעות ביום כדי שישמר את זאת להיות נעור בחצי הלילה (וכבר יש סגלה להיות נעור בשעה שירצה וסמכתיה בבית תפלותי), ואפלו שאר כל אדם יוכל להתלמד להסתפק במעוט שנה, ועל כל פנים יתגבר כארי לעמד לפחות באפן שיהא הוא מעורר השחר:

ג ולכל דבר טוב צריך גדר והכנה, זהירות מביאה לידי זריזות (ע״ז כ ב), כן לענין זה, האיש הירא את ה׳ ורוצה לקדם אשמורות ולהשכים לבית הכנסת להתפלל עם הצבור ואינו רוצה לאבד טובות הרבה, זה דרכו דרך הקדש שלא יאחר להיות נעור בתחלת הלילה אפלו לעסק בתורה, וכל שכן לדבר הרשות ושמחת הוללות, רק ישכב וערבה שנתו ויקדים אשמורות וישתה קאו״י לישב דעתו וכדי שיוכל לנקות גופו יפה ויפנה ויעסק בתורה כשעור אשר חננו ה׳, וישכים לבית הכנסת ויתפלל עם הצבור, נמצא טוב לו בעולם הזה שגופו בריא וחזק וטוב לו לעולם הבא שקונה עולמו ומכין מטעמים לעצמו. לא כן (הרשעים) שמאחרין על היין, שכר ירדפו, יין ידליקם, שאינם ישנים רב הלילה, ואם ינוחו מעט ויקומו כשהשמש יוצא אל הארץ, יצאו דחופים ומבהלים לפעלם ולעבודתם ואין להם פנאי לא לשתות קאו״י ולא לפנות, ומתפללים ביחיד תפלה חטופה וקטופה, ואחר כך כל היום חולים חשים בראשם חשים בבני מעיהם המאכל נהפך והוא מהול וחמץ וימר שכר לשותיו, נמצא רע להם בעולם הזה ומר להם לעולם הבא:

ד והתמהא על האנשים (השוטים) הללו שראו כל זאת בעיניהם כמה פעמים שהמאחר על היין תחלתו מתוק וסופו מר אפלו בעולם הזה, מלבד ענש העולם הבא שאפלו שלא ראו אבל שמעו וכל ישראל מאמינים שכן יהיה בלי ספק ולא לקחו מוסר (וככלב שב על קאו כסיל שונה באולתו). ה׳ ברחמיו יסיר מסוה העורון מעל עינינו ויטע בלבנו אהבתו ויראתו לעשות רצונו. וכבר פרשו המפרשים על פסוק (משלי ו ט) עד מתי עצל תשכב לישן. ואם תאמר מאי אכפת לך, מתי תקום משנתך. וכן אמר דוד המלך עליו השלום (תהלים סג ז) אם זכרתיך על יצועי. בפרק השכיבה באשמורות אהגה בך. ודי בזה למי שיש לו לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמע, בלבבו יבין ובאזניו ישמע, ושב ורפא לו (ישעיהו ו י):

פרק פג

א הצלה - כמה יתהלל הגבור בגבורתו (ירמיהו ט כ) ואשר יש לו כח ויד ושם טוב עם שרי עם הארץ בזאת יתהלל בהציל עשוק מיד עושקו ובהציל גוף וממון ישראל מיד עכו״ם, שאם גדלה רעת המוסר גוף או ממון ישראל ביד עכו״ם עד כדי שמתר להרגו אפלו בזמן הזה, כל קָבל דנא מרבה מדה טובה ולמצוה רבה יחשב למציל גוף או ממון ישראל, וכל שכן וקל וחמר אם הוא מציל נפשות לקוחים למות שהוא מזכה נפשו כאלו קים כל התורה כלה. שהרי אמרו (סנהדרין לז, א) כל המקים נפש אחת מישראל כאלו קים עולם מלא. ועל כגון דא אמרו (ברכות כז, א) אפלו ריקנין שבישראל מלאים מצוות כרמון. כי יש רבים מבני ישראל שנראים לפנים כלים ריקים, אבל יש בידם מצוה זו של הצלת ישראל שבזה הם מכריעים ועוברים את החכמים והגדולים שבישראל. והן אמת שאין הקדוש ברוך הוא לוקח שחד מצוה כנגד עברה ומשלם להם ענש על כל העברות שעושים ועל כל בטול מצוה שמבטלים, אבל גם כן יש לו שכר הרבה לתן לאנשים האלה שטורחים ועמלים בכל כחם להציל ישראל מיד עכו״ם ולהציל עשוק מיד עושקו. מה טוב חלקם ומה נעים גורלם. ואם כל כך גדלה מצות הצלת נפש, על אחת כמה וכמה טובה כפולה להציל את חברו מלחטא ומזכה את חברו לדבר מצוה, מאחר שאמרו (במדבר רבה כא, ד תנחומא בנחס ג) שהמחטיאו הוא יותר מההורגו כן המזכהו הוא יותר מהמחייהו:

פרק פד

א הסכמה - ראוי בכל קהל מישראל שיעשו הסכמות ותקנות לגדר גדרים לאפרושי מאסורא, ושלא להרבות בהוצאות וכדומה הכל לפי צרך שעה. וצריך דעת גדול במתקני התקנות וההסכמות שלא יעשו הסכמה בדבר שאין רב הצבור יכולין לעמד ויבואו להתריס ולפרץ גדר ולעבר על ההסכמות. לכן צריך פלס ומאזני משפט לכלכל דבריהם במשפט על פי המקום והזמן ולפי מה שהם בני העיר. ואיזהו חכם הרואה את הנולד (תמיד לד, א), אחרית דבר מראשיתו:

ב וטוב למתקני תקנות שימלכו באנשי העיר, ובפרט עם אותם שנראה בעיניהם שהם מחרחרי ריב ואנשי מדון, עמהם יהיה דבריהם ראשונה וידברו עמהם בנחת דברים הנכנסים ללב באפן שהם יעמדו לימין צדקם, ואף שהוא בלתי אפשר להמלך תחלה עם כל אנשי העיר מקטן ועד גדול ובפרט עם הריקים והפוחזים, אבל על כל פנים כיון שנמלכים עם רבים יהיה קיום והעמדה לדבריהם, כי רבים יהיו בעזרם וישברו מלתעות רשע, כי כן ראוי לכל בר דעת אפלו אם לא נמלכו עמו ועשו תקנה והסכמה שאינה הגונה לפי דעתו, אפלו הכי כל שעשו מנהיגי העיר לפי דעתם לשם שמים כל איש טוב יצא לקראת נשק לעזרת ה׳ בגבורים ויכה על קדקד של המנגדים וישתקם בנזיפה ויאמר להם שתוקו. כך היא חובתנו וכך נאה לנו לקבל ההסכמות והתקנות שמתקנים לנו מנהיגי העיר כי ה׳ נצב עליהם, ובזה יהיה ישוב ותקון העיר כשישמעו אל השופט אשר יהיה בימים ההם אל כל אשר יאמר, אפלו אם יאמר על שמאל שהוא ימין, ואוי לה לעיר שכל אחד מתנשא זה אומר בכה וזה אומר בכה וכל אחד רוצה לפרץ גדר ולעשות מה שלבו חפץ ואין דורש ואין מבקש, אותה העיר נחרבת חס ושלום (ונכתב בזה בערך ״תקון״):

ג ומה טוב למתקני תקנות והסכמות שלא יגזרו בכח נח״ש [נדוי חרם, שמתא] וכדומה, פן ימצאו פורצי גדר וינשכם נח״ש ונפל ממנו רב חס ושלום, אלא יתקנו בכח הסכמה ובקנס ממון, ודי שהעובר על תקנות הקהל עברה היא בידו. וגם לא יתקנו תקנה ויאסרו אסור לדור דורים עד עולם, כי לא תדע מה ילד יום, ושמא יבוא זמן שלא יוכלו לעמד באותה תקנה ויחרקו שן עו יעברוה, לכן משעה ראשונה לא יתקנו אלא על זמן מה או יניחו מקום לכל שופט ומנהיג בזמנו לשנותה, או להוסיף ולגרע כפי ראות עיניו:

ד ואין ראוי לחטט כל כך אחר העוברים על ההסכמות בסתר ובחדרי חדרים, שלא תהא ההסכמה גדולה ממה שצוה לנו הקדוש ברוך הוא, והן בעון רבו המתפרצים ובפרט בסתר, עד שכשברך רבן יוחנן בן זכאי את תלמידיו אמר להם הלואי שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם (ברכות כח ב). ולכן לא יחטטו כל כך אחריהם ליסרם כדי שלא יוסיפו לחטא ולהתריס, ודין להם שיתמעט הדבר וסוף שיתקים. ואם רואים שהוא דבר שהרגלו בו רבים והם אדוקים בו הרבה לא יעקרו הדבר תכף לגמרי אלא יתחילו לבחר הרע במעוטו ולאט לאט יעקרו אותו לגמרי על דרך דכתיב (שמות כג ל) מעט מעט אגרשנו. וכי היכי דאיכא אסור משא פנים בענין הדין, הוא הדין לענין ההסכמות ותקנות הקהל צריך כל אפיא

ה שוין, לא ישא פני דל ולא יהדר פני גדול, תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכלם. עושי אלה לא ימוטו לעולם, ובלבד שיהיו כל מעשיהם לשם ה׳ אל עולם:

פרק פה

א השתדלות - השתדלות צריך מאד לכל דבר טוב, בין למלי דעלמא בין למלי דשמיא, שאף על פי שהכל בידי שמים, אבל כבר מלתי אמורה שלפעמים כך גזרה חכמתו יתברך שלפי ההשתדלות והחריצות שיעשו כן יקום דבר. וביותר צריך השתדלות וחריצות וזריזות רב להציל לקוחים למות בטרם יצא הקצף חמת מלך מלאכי מות, רחמנא לצלן. וכמה פעמים ראינו ושמענו מעשים שהיו יכולים להציל לקוחים למות בדבר קל ומתוך התרשלות שאומרים אין פחד אין פחד וחוששים להוציא ממון, וסוף שנתגדלה המדורה והשלהבת עולה עד שנצרכים לעשות פזר גדול כדי להציל, והלואי שיוכלו להציל, לכן חיובא רמיא על כל העם אשר בשער ובפרט האנשים אשר יש להם יד ושם טוב בין השרים למהר ולהציל את הנופל בידם, שהרי נמשלו כתוא מכמר, מה תוא מכמר (שהוא המצודה) כיון שנכנס שם אין מרחמים עליו, כך העכו״ם אין מרחמים כיון שנפל בידם (ב״ק קיז א). וידוע גדל מצות הצלת נפשות שנתנה כל התורה לדחות על פקוח נפש, וכל שכן וקל וחמר שחיבים כל ישראל לפזר כל ממונם ולמכר אפלו הספרי תורות בשביל הצלת נפש. ואמרו רבותינו ז״ל (סנהדרין לז, א) כל המקים נפש אחת מישראל כאלו קים עולם מלא. כי אבינו הראשון אחד היה אברהם ויצאו ממנו רבבות אלפי ישראל, ומאדם הראשון יצא כל העולם, לכן חיובא רמיא לכל דבר טוב למהר להשתדל וכל אשר בכחו יהיה עושה, וה׳ הטוב בעיניו הוא יעשה, וקובע שכר הרבה למשתדל כאלו הוא גומר ועושה:

פרק פו

א הנאה - כתבו חכמי המוסר, שהעולם הזה עם העולם הבא הם צרות זו לזו, וכל זמן שאדם הולך אחר תענוגי והבלי העולם ונהנה מן העולם הזה, הוא סימן שעדין הוא מבחוץ מלהשיג ארחות חיים כדי לזכות להנות מזיו השכינה, וכל ענש חבוט הקבר וכמו מחט דין תולעת, הכל הוא לפי שנאחז בו הקלפה על ידי שהלך אחר תענוגי העולם הזה שהם חלק הסטרא אחרא ונהנה מהם, אבל גופין דצדיקיא דלא אתהנו מדילה כלום לא שלטא בהו, ועליהם נאמר (תהלים טז ט) אף בשרי ישכן לבטח. כי אמרו בזהר הקדוש כי מי שהוא אדוק באהבת ה׳ לא ימצא הנאה ונחת רוח משום דבר של תענוגי העולם הזה, רק יתענג באהבת ה׳ על דרך דכתיב (שה״ש ז ז) מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים. אבל שאר עניני העולם הזה המכרחים עושים כמי שכפאו שד לשם שמים על דרך שאמרה אמא שלום על רבי אלעזר בעלה (ב״מ נט ב):

ב וראוי לכל אדם להתחזק ולהעמיק במחשבות טהורות להבין ולהשכיל שכל תענוגי העולם הזה הבל המה מעשה תעתועים, בן רגע היה ובן רגע אבד, ולא יהא רודף ונמשך אחריהם, ואפלו אם יזדמן לו שום הנאה, כגון רוח ממון וחך יטעם לאכל מאכל טוב או מלבוש טוב וכדומה, תכף יהביל אותה הנאה ויאמר, אם כך אני נהנה מדבר זה שהוא הבל וריק, על אחת כמה וכמה תהיה הנאת העולם הבא אשר צדיקים יושבים ונהנים מזיו השכינה, שהיא הנאה גדולה עד אין חקר, שאין אנחנו יכולים לציר אחד מני אלף כל עוד נפשנו בגופנו, ויותר ויותר על אחת כמה וכמה צריך שתהיה הנאת אהבת השם יתברך וקיום מצוותיו, כי יפה שעה אחת של תורה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא (אבות קיז). ויפה שעה אחת של קרח רוח

בעולם הבא מכל חיי העולם הזה (שם). ומתוך כך לא יבטל תורה ומצוות כדי למשך אחר הנאות העולם הזה, ואם יתן את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו (שיר השירים ח ז). כזאת וכזאת יחשב בכל עת שהוא מוצא הנאה וקרת רוח מעניני העולם הזה:

ג ואם יבקש לאכל איזה דבר מתוק וערב לחכו כדי להשכיל, את זאת למצוה תחשב, וכן מנהג אנשי מעשה לאכל או לשתות שום דבר שערב לחכם בקבלת שבת כדי לקבל שבת בשמחה באפן האמור, כי מתענוג ושמחת הגוף יכול לעורר תענוג הנפש ושמחה רבה של מצוה עד שתענוג הגוף מהבל ימעט ולא יהנה ממנו:

ד ובפרט מענין הכבוד המדמה צריך להתחזק מאד שאם זכה לכבוד לא יהנה ממנו כלל, שהרי כתב בספר החסידים (סימן ח) שכל מה שאדם נהנה מן הכבוד שמכבדין אותו בעולם הזה מנכין לו מזכיותיו ומשכר העולם הבא. הנה כי כן לא מבעיא שאין ראוי לרדף אחר הכבוד שרעתו רבה כדתנן (אבות ד כא) שהכבוד מוציא את האדם מן העולם, ובאמת שהוא הבל ורעות רוח והרודף אחריו מרעה אל רעה יוצא וימצאוהו רעות רבות וצרות בעולם הזה ובעולם הבא וחייו אינם חיים כאשר יראה ויבחין כל בר דעת, אלא אפלו אם הוא בורח מהכבוד והכבוד רודף אחריו, שכך היא המדה, אז יתגבר כארי במחשבות טהורות לבל ישיאנו יצרו להנות ולהיות לו נחת רוח מן הכבוד, אלא אדרבא יצטער בחשבו חטאיו לו יריחון שכניו, ומה יעשה ליום פקדה אם יראוהו מכבדיו שהוא נבזה וחדל אישים, הלוא אז ישבע קלון מכבוד. כזאת וכזאת החי יתן אל לבו כדי שלא להנות מן העולם הזה, ובזה מחזה שדי יחזה:

ה אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ח, א) גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים. לפי שהנהנה מיגיעו לא יצטרך להחניף לשום אדם, על דרך שפרשו המפרשים בפסוק (משלי יד כד) עטרת חכמים עשרם (ואז) ואולת כסילים אולת. ומשום הכי נאמר גבי נהנה מיגיעו וטוב לך (תהילים קכ״ח:ב׳) לעולם הבא; מה שאין כן בירא שמים דנהי שמצד אחד אשריו בעולם הזה אף שמצפה לשלחן חברו, מכל מקום חיי נחת יחיה שקט ושאנן, אבל טובתו לעולם הבא אינה שלמה כאמור:

ו ואיתא בש״ס (פסחים קיג, א) דאמר לה רב לרב כהנא פשט נבלתא בשוקא וטל אגרא, ולא תימא כהנא אנא, גברא רבא אנא. ולא כמו שעושים רבים מעניים ובפרט אם היו עשירים וירדו מנכסיהם זילא בהו מלתא לעשות מלאכה בזויה, כגון להיות חוטבי עצים ושואבי מים וכדומה, ובוחרים להיות מיושבי קרנות, או נע ונד בשוקים וברחובות, ובני ביתם מטלים ברעב, עוללים שאלו לחם פורש אין להם (איכה ד ד), שגם צדקה בושים מלשאל ומלקבל, ואף אם יקבלו אין הקמץ משביע (ברכות ג, ב). ולו חכמו ישכילו כי בושה הוא גנב הנמצא במחתרת, אבל להשתדל להרויח באשר ימצא ליכא בושה ולמצוה רבה תחשב להיות נהנה מיגיעו ולהביא טרף לביתו, שהרי אמרו (כתובות נ, א) על פסוק (תהלים קו ג) עשה צדקה בכל עת. זה הזן בניו ובנותיו, ואם על כל פנים לא יוכל להסיר מסוה הבושה מעל פניו ילך למקום שאין מכירין אותו ויעמל וכל אשר בכחו לעשות יעשה מלאכה להביא טרף לביתו וישבע לחם ויהיה לו לכפרת עון, כמו ששנינו (אבות ב, ב) יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, שיגיעת שניהם משכחת עון:

ז אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות י ב) הרוצה להנות יהנה כאלישע. דקדקו לומר ״כאלישע״ דכתיב (מלכים ב ד ח) ושם אשה גדולה. שהיתה גדולה בעשר, וגם ותחזק בו, שמורה שבעין יפה נותן. וידוע מעשה דרבי פנחס בן יאיר דמיתי בש״ס (חולין ז, ב) שלא היה רוצה להנות משום אדם באמרו יש חפץ ואין לו, ויש שיש לו ואינו חפץ, ושניהם הנהנה מהם מעל, שאם חפץ ואין לו הרי נכנס בגדר נהנה מסעדה שאינה מספקת לבעלה, ואם יש לו ואינו חפץ ויהב משום כסופא גם זה יש בו סרך גזל כידוע (ספר חסידים סימן שטז):

ח ה. נה כי כן האיש הירא את ה׳ ייראו ויפחד שלא לכשל באחד מאלו, חס ושלום, כי באמת אמרו (ערובין סה ב) אדם נכר בכיסו. והוא המבחן היותר גדול לאדם, שאם אינו מנצחו יצרו בענין הממון והנאת עצמו והוא שונא בצע במקום שיש צד נדנוד אסור, זה לאות ולמופת שהוא גבור הכובש את יצרו, ומי שהוא ירא חטא כאשר יאות למחש בעי על כל האסורין אפלו על ספק ספקא, וכן לענין זה, לכל אדם יהא חושדן שמא אין לו עד שידע בברור שיש לו, ושמא אינו חפץ ומקפיד מאד אפלו על שוה פרוטה, ולא למראה עיניו ישפט, שמראה לו פנים שוחקות וטוב לב, כי יש ויש רע עין אשר אכל ושתה יאמר לך ולבו בל עמך. ורבה רעת האוכל את לחם רע עין, עד שאמרו בזהר הקדוש שמוטב לו לאדם שיחנק עצמו ואל יאכל את לחם רע עין. ולכן לא יהנה מאחר עד שיהא הדבר ברור לו כשמש בלי שום ספק כי בלב שלם הוא נותן:

ט וההולך לקבץ בערים זוהי דרך ישרה שיגיד צערו לרבים ויאמר להם רעי, חנוני חנוני כמתנת ידכם וכברכת ה׳ אשר נתן לכם, ויתרצה במה שנותנים לו בפעם ראשונה בלי סרוב כלל, אז יהא נכון לבו בטוח שבלב שלם נותנין. ונהי שאמרו (ב״ב ח, ב) כופין על הצדקה. זהו למי שאינו צריך לטל, יכול לכפות בדברים בשביל אחרים שיתנו להם כפי ברכת ה׳ אשר נתן להם, אבל הצריך לטל אם נותנין לו משום כסופא שכופה אותם בדברים עברה וגזל

הוא בידו. אך מה יעשו הצריכים לטל ולהתפרנס משל אחרים שאינם יכולים לזהר כל כך בזה, שאם יבואו לדקדק בכך אפשר יהיו מטלים ברעב, לכן מאד ישתדל אדם לעסק במלאכה שיתפרנס ממנה, ואם הוא תלמיד חכם שאינו יכול לעסק במלאכה, ובפרט בזמן הזה שאי אפשר כל כך לעשות תורתו קבע ומלאכתו עראי, ואם אינו לפי כבודו של התלמיד חכם בזמן הזה, על כל פנים יעשה עצמו מלמד תינוקות בשכר או חזן הכנסת וכדומה במקום אשר ימצא באפן שיתפרנס מיגיע כפיו. ולעולם כל הרוצה להנות ישתדל מאד שלא לכנס בספק גזל, ושלא לגרם רנון וצד חלול השם חס ושלום. והבוטח בה׳ חסד יסובבנו ודורשי ה׳ לא יחסרו כל טוב, כי באמת אמרו (ביצה טז א) מזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה חוץ מהוצאות מצוה שאם מוסיף מוסיפין לו. והרבה שלוחים למקום והרבה אפנים לתן לכל אחד מה שקצוב לו, אין חסר אין יתר. זה כלל גדול למי שרוצה שתהיה כל פרנסתו פרנסה טובה בנחת והתר הדבר הזה לזכרון בין עיניו יהיה, ובזה חיי נחת יחיה וימצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם. דוק במדה זו ותמצא שהיא סמא דחיי דכלא בה. אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה (ישעיה נו ב), אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא:

פרק פז

א הנהגה - כל אדם צריך להיות לו הנהגה טובה לידע להתנהג עם בניו הקטנים ועם בניו הגדולים ועם אשתו ועם משרתיו, וביותר צריך הנהגה לפרנס על הצבור לידע להתנהג עמהם לפי צרך שעה ולפי מה שהם לפי דעתם ולפי מדתם בסבלנות גדולה. וההנהגה צריכה רבה להתנהג לפי הצרך, ובפרט למנהיגי הערים לפי חכמת ההנהגה כך יהיה תקון העיר ושלומה, ועם שאפלו אם יהיה דבר ומנהיג גדול לא יוכל לצאת ידי חובתו שיהא רוח כל העיר נוחה הימנו, כי לא כל הדעות שוים, ואפלו משה רבנו עליו השלום לא יצא ידי חובתו עם ישראל, רק דין להם למנהיגים לצאת ידי חובתם אלבא דרבא. וגדר לדבר להיות שומע לעצה, כי מרבה עצה מרבה חכמה (אבות ב, ז), ותשועה ברב יועץ (משלי יא יד). וגדר שני להיות מתון מתון, חושב מחשבות לראות את הנולד ופונה לכל הצדדין שאינו מתקן. ואל השלשה לו בא, שהיא עולה על גביהן, שיהא נמלך בקונו וישפך נפשו לפני ה׳ אלו דברים שאין להם שעור, לא כל האדם ולא כל העתים שוות, ולכן צריך שיהא חכם ומבין מדעתו, ואם אינו סומך על ידיעתו שידע להתנהג כפי צרך שעה, יהיה כלל זה בידו, להתנהג לעולם עם כל אדם ברכות ופנים שוחקות ומלות מתוקות, כי ודאי קרוב לשכר ורחוק מן ההפסד, ובפרט בדורות הללו שחצפא יסגא אפלו הבנים קטנים אינם מקבלים כל כך קשות, ולשון רכה תשבר גרם (שם כה טו), כלי האי ואולי יהיו דבריו נשמעים, ובזה יהיה אדם אהוב למעלה ונחמד למטה כל הימים, וה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים:

פרק פח

א הגדה - זו אחת מהדברים המועילים דרך סגלה לכלא פשע ולהתם חטאת, כשהחכם יושב ודורש בדברי הגדה ואומר קדיש ועונין אחריו אמן יהא שמה רבא, הקדוש ברוך הוא מוחל עוונותיהם של ישראל, כך אמרו רבותינו ז״ל (שבת קיט, ב) ובודאי שזהו אם יקדים להתחרט על העבר ויקבל עליו להשתדל שלא ישוב עוד לכסלה לעשות רשע גם ה׳ נושא עון ועובר על פשע. ואף גם זאת צריך שיהא שומע הדרשה בחבה ועונה אמן יהא שמה רבא בכונה אז עושה נחת רוח גדול ליוצרו, שהרי אמרו רבותינו ז״ל (סוטה מט) דעלמא קימא אקדישא דאגדתא. ואף שאין אתנו יודע לכון מעשה ידינו כוננה עלינו וגם ה׳ יתן הטוב ויצוה מחילה. ועל כן נהגו בכל תפוצות ישראל לומר אחר כל למוד תורה שבעל פה רבי חנניה בן עקשיא וכו׳, שהוא הגדה, כדי לומר קדיש על מלתא דאגדתא:

ב והנה נקרא אגדתא על שהוא מושך לבו של אדם, והוא מלשון נגד ונפק מן קדמוהי (דניאל ז י). וכל דברי הגדה הם מלאים התעוררות ליראה ולאהבה את ה׳. צא ולמד מהגדה זו שאומר (מכות כג, ב) שרצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות. זו אהבה גדולה וטובה גדולה שאין כמוה, וכן כל מלי דאגדתא ימצא האדם ללמד מהם מוסר ויראת ה׳, כי יתן האדם את רוחו אליהן. ואף באגדות התמוהות שכבר הודיעונו רבותינו המפרשים שהפשט רק כונו בהם רבותינו ז״ל לרמז הרומז על האר״ש מלבד שצפון בהן סתרי תורה והגדות הן הן סודות, וכבר אזהרה שמענו שלא ללמד ושלא להגיד אגדה תמוהה בפני עם הארץ שיסבר שהיא כפשוטה ויבוא להלעיג על דברי רבותינו ז״ל, חס ושלום, ומה טוב כשילמד דברי הגדה בפני המון עם שיגיד להם גם כן המוסר היוצא ממנה, כי לא כל אדם שם על לב להבין דבר מתוך דבר:

ג ובפרט בקריאת ההגדה בליל פסח שהיא מצוה דאוריתא דכתיב (שמות יג ח) והגדת לבנך. וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משבח. ועקר המצוה לספר לבניו ואשתו מעשי ה׳ בפרטי פרטות ולהרבות להגיד שבחו של מקום ועצם יכלתו והשגחתו פרטית וגדל אהבתו וחבתו וחמלתו וכמה מעלות טובות למקום עלינו ושעל כן חובה מטלת עלינו ליראה ולאהבה את השם ולעבדו עבודה שלמה זה כל פרי ההגדה:

ד ומאחר שכל דברי רבותינו ז״ל באו במספר במשקל וטמון בהם צפוני סודות, לכן ראוי לכל אדם לקרות ככל בבא תחלה בלשון הקדש ואחר כך יפרשנה לבני ביתו, ויכון שבל תבה תעלה למעלה ויתקנו הדברים בשרשן במקום עליון. והפליגו בזהר הקדוש בשבח המגיע למספר ביציאת מצרים, וחדי בההוא ספורא כמה נחת רוח עושה לפני אבינו שבשמים וגמולו ישלם לו. וכבר נדפס זה המאמר של הזהר הקדוש פרשת בא בסדורים, וראוי לתן לב להתעורר בשמחה לחשב מעמק, מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו שכל כך אהבה וחבה יתרה נודעת לנו מאבינו רוענו מלך רם ונשא אשר לגדלתו אין חקר, ובמאי דקמן חבה יתרה נודעת לנו אשר קדשנו במצותיו, וצונו לספר בנסים שעשה עמנו וזכר עשה לנפלאותיו, וצונו לאכל מצה ומרור וכו׳, וכל דבר ודבר וכל דבור ודבור ובפרט השמחה שלנו עושה פרי למעלה ועושה נחת רוח ליוצרנו, ובונה בשמים עליותיו על ידנו מה שאין יד שכלנו מגעת, רק אנחנו יודעים שמעשה ידינו כוננה עלינו והקדוש ברוך הוא קובע לנו שכר טוב על כל זה. היש חך מתוק מזה, אשרינו מה טוב חלקנו אי אפשר שלא לשמח. ונהי שהכל לפי מעשיו של אדם ולפי זכות נשמתו כך תתעורר נשמתו לאהבה ולשמחה, אבל חיובא רמיא עלן לטרח במחשבות ובהתעוררות חיצון לעורר את האהבה ואת השמחה בין רב למעט כאשר תשיג ידינו, ה׳ יהיה עזר לנו כי הבא לטהר מסיעין אותו מן השמים (שבת קד א). (ונכתב עוד בזה בערך ״פסח״):

ה וכבר מלתי אמורה שלכל דבר צריך הכנה מקדם וזהירות מביאה לידי זריזות (ע״ז כ ב), כן בדבר הזה צריך להקדים לעשות הכנה שלא יהא רעב ולא יהא מטמטם בשנה, ואפלו הבכורות שמתענים בערב פסח וקשה עליהם מחמת התענית להאריך בהגדה ואי אפשר כל כך לשמח מחמת חלשת הלב, על כל פנים השעה צריכה להתחזק ברב עז ותעצומות וכל אשר בכחו לעשות יעשה, וישתה קאו״י ומרק טוב קדם קריאת ההגדה ויקדים לישן ביום אם יוכל:

ו וגם הנשים צריכות להתחזק ברב עז ותעצומות לעמד על עמדן לשמע כל קריאת ההגדה כתקונה ולקים כל מצוות הנוהגות בזאת הלילה כתקונן, כי גם הן חיבות בכל כאנשים, ולא תעמד באמצע קריאת ההגדה להכין המאכל, שעברה היא בידה, לכן תכין הכל מקדם ותהיינה אזניה קשובות לכל דברי ההגדה בחבה, ואם היא מתנמנמת מחמת שהיא עיפה ויגעה יעוררנה בעלה ותדחק עצמה ברחיצת פנים וכדומה כדי שלא לאבד טובה הרבה, ולפם צערא אגרא (אבות סופ״ה). ולא טוב עושים רבים מהמון העם שמקצרים הרבה בקריאת ההגדה בליל ראשון של פסח, הרצים יצאו דחופים ומניחים להאריך בליל שני, כי עקר מצות [ספור] יציאת מצרים אינו אלא בליל ראשון כידוע וליל שני אינו אלא מדבריהם משום מנהג אבותינו בידינו, ואף כי הדברים עתיקים ויש חיוב גמור מכל מקום עקר מצוה דאוריתא הוא בליל ראשון, לכן צריך להתחזק ולעשות עקר להאריך ביותר בליל ראשון, החלש יאמר גבור אני לקים דבר בעתו מה טוב וה׳ יתן הטוב:

פרק פט

א התעוררות - התעוררות הוא כלל גדול בתורה וזה כל האדם שיתן לב להתעורר ליראה ולאהבה ולקים כל דבר טוב כתקונו כדת מה לעשות ולמשך ידו מעשות כל רע. אבל מה יעשה הבן שאין לו דבר שיעוררהו על ההתעוררות, והיצר הרע מפיל תרדמה על האדם ואינו מניחו להתעורר, אבל לכל יש תקנה ובתחבולות יעשה מלחמה, כי בעדנא דיצר הרע הוא דלית למדכר ליצר הטוב אף אתה קדמה לרשיעא עד לא יקדמנך, ועשה כמו שכתבתי בערך ״גדר״, שתכתב לכל דבר התעוררות הצריך ותקרא בו או בספרים המדברים באותו ענין אם דבר הנוהג בכל יום תקרא התעוררות מדי יום ביום, ואם הוא דבר הנוהג מזמן לזמן יקרא התעוררות סמוך לזמנו ודבר בעתו מה טוב. וטוב לגבר שילמד או יאמר לבני ביתו התעוררות הצריך לכל דבר ודבר בעתו, שמתוך שמוציא הדברים מפיו בהרחבת לשון למודים ולהשכילם מה המצוה הזאת ואיך ראוי לעשותה ומה טעם יש בה, וכן על זה הדרך מה העברה הזאת ומה חמרה ואיך ראוי להתרחק ממנה, גם הוא יוסיף דעת ויוסיף להתעורר ולהתחזק יותר ויותר הרבה תורה למדתי מרבותי וכו׳ ומתלמידי יותר מכלם. וגם טוב לגבר שיעשה התעוררות חיצון להוראת אהבה ויראה ושמחה רבה וכדומה, דבר בעתו כאשר צריך, כך יהא נכר בהכרת פניו ותנועת גופו כל דליכא למחש ללעג המלעיגים ולמחזי כיהרא כה יעשה וכה יוסיף, כי ההתעוררות חיצון מעורר וגורם גם התעוררות פנימי:

ב ואולם ההתעוררות מועיל למי שהוא חי, אך ישן הוא. כשמעוררים אותו ואומרים לו בן אדם מה לך נרדם, העירה והקיצה, אז ייקץ משנתו ויעשה חובתו, אבל מי שהוא מת לא יועיל לו התעוררות, שאין בשר המת מרגיש באזמל, כן הדבר הזה שמי שנגע יראת ה׳ בלבו אלא שתקפו יצרו והעבירו על דעתו ועל דעת קונו, עד שברב הימים נעשה לו הדבר ההוא שהרגל בו כהתר, אז כשיבוא לו התעוררות על ידי למודו ספרי המוסר או שמעו בלמודים, יתעורר לבו ויחיל בקרבו ויתחרט חרטה גמורה ויבקש תרופה למחלתו ושב ורפא לו, ולא כן הרשעים שכל כך טבעו ביון העברות עד שאין יראת ה׳ נגד פניהם כלל, כי מחמת טמאת עונותיהם רחק מהם מאד זיו השכינה ורוח הטמאה מבית ומחוץ תצפנו ורבם עונות, ומחמת הרגלם נעשו

להם כהתר ודרכם ישר בעיניהם, על האנשים כאלה אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות יח ב) רשעים בחייהם קרויים מתים, ואז לא זו שלא יתעורר מעצמו כלל אלא אפלו אם ישמע כפעם בפעם איזה התעוררות מפי ספרים או מפי סופרים לא חלי ולא מרגיש, באזן אחת יכנסו הדברים ובאזן האחרת יצאו, וכמעט אין להם תקנה, ושערי התשובה נעולים בפניהם, כי איך ישובו מאחר שדרכם ישר בעיניהם ואין לבם מתעורר כלל לעשות למצא עונו לשנא ומואס בחכמים ומפקפק בדברי רבותינו ז״ל הקדושים, וכמו שאמרו רבותינו ז״ל (ילקוט שמעוני ריש פרשת בחוקותי), והביאו רש״י בפרשת בחקתי, ששבעה עברות הראשונה גוררת השניה עד השביעית שכיון שאינו לומד אינו עושה וכשאינו עושה מואס באחרים העושים כי חפץ שיהא רעת רבים נחמת שוטים, ואחר כך שונא את החכמים ומונע את אחרים, ונותן יד לפושעים וכופר במצוות וכופר בעקר. הנה כי כן אור לא נגה עליהם ובחשכה יתהלכו עד יום מותם ולעולם הם עמלים ורצים לבאר שחת באין מרפה:

ג רק זאת מצאנו תקנה אחת יש שאם יוכל לכף את יצרו ללמד או לשמע בלמודים תדיר יום ליום ולילה ללילה אפלו על כרחו שלא בטובתו עץ חיים היא למחזיקים בה וכל העוסק בטל תורה מחייהו, וכתיב (דברים לב ב) יערף כמטר לקחי. כמו שטפות המטר סוף שנוקבים האבן, כך התורה סוף שנוקב את לב האבן ומסיר את לב האבן ורוח נכון יתחדש בקרבו וכמאמרם ז״ל (סוכה נב, ב) משכהו לבית המדרש אם אבן הוא נמוח אם ברזל הוא מתפוצץ. אבל צריך שקידה רבה וברב הימים ימצא תרופה וירגיש בעצמו איך את נפשו לו חיה:

ד ויש עוד תקנה, אם יסיעוהו מן השמים שיזדמן לו שיעשה מצוה רבה, אז מצות ה׳ ברה היא תהיה לו בעוזריו, ויגרם לו שיחתר לו ה׳ חתירה מתחת כסא הכבוד להחזירו בתשובה, ובפתע פתאם רוח נכון יתחדש בקרבו, ויתעורר לבו ותתלהב נפשו וישוב בתשובה שלמה, וילך בדרך ישרה עד שכל מכיריו ויודעיו יאמרו אחר הוא. וכבר ספרו מעשה (וכמדמה לי דאיתא במדרש) שפעם אחת היה רשע אחד שלא הניח עברה שלא עבר, והלך אצל חכם כמתלוצץ, אמר לו: יש לי תקנה, היה לפני החכם אוד מצל מאש, אמר לו כשיוציא פרות זה האוד יהיה לך תקנה. ואחר עבר איזה ימים ראה החכם את האוד ויוצא פרח ויצץ ציץ. ושלח לקרא לאותו האיש, אמר לו מה עשית כי חפץ בך ה׳, ראה האוד אשר אמרתי לך. וספר לו שבא מעשה לידו באחד שהיה מחטט אחר קבר של נערה אחת שמתה להוציאה מקברה כדי לבעלה, וקנא קנאת ה׳ צבאות ושלף חרבו והרגו. אמר לו הינו דאהני לך. וחזר בו ונעשה בעל תשובה גמור. וכבר כתבו בעלי המוסר שבבוא לאדם התעוררות לאיזה דבר תכף יחזיק בו ויאחזנו ולא ירפנו וימהר לעשותו טרם יתקרר חמו, ומצוה גוררת מצוה שיעמד בו טעמו, ויהי אלקיו עמו:

פרק צ

א הוראה - ידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (סוטה כב, א) על פסוק (משלי ז כו) כי רבים חללים הפילה, זה תלמיד חכם שלא הגיע להוראה ומורה, ועצמים כל הרגיה זה תלמיד חכם שהגיע להוראה ואינו מורה. ואמרו רבותינו ז״ל (שבת קמהק ב) על פסוק (משלי ז ג) אמר לחכמה אחותי את אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך אמרהו, ואם לאו, אל תאמרהו. וזה נאמר בש״ס אפלו על מלי דלא נפקא מנה מידי לענין דינא, כל שכן כי נפקא מנה לענין דינא, ולא זו בלבד כי איכא למחש שיתיר את האסור או שיטהר את הטמא, אז יחרד האיש וילפת ויראה כאלו חרב מנחת לו בין ירכותיו וגיהנם פתוחה לו מתחתיו ולא יוציא מפיו לומר מתר או טהור, עד שיהא ברור לו הדבר כשמש, ולא יסמך על זכירתו, אלא יעין הדבר בספר בשעת מעשה פן ואולי זכרונו כוזב, ואם לא ימצא הדבר מפרש להקל לא יסמך על ידיעתו לפסק הדין לקלא על ידי פלפולו אפלו אם הוא חכם גדול לעיני כל העם לא יבוש מלשאל לחכמים אחרים כי טובים השנים מן האחד (קהלת ד ט) וכל אדם כוזב ולפם חרפא שבשתא (ב״מ צו ב):

ב וכבר אמרו בש״ס (סנהדרין ז ב) דרבא כי אתי טרפתא קמה הוה מכניף לכלהו טבחי דמחוזא, אמר כי היכי דלמטי להו שיבא מכשורא, ופרש רש״י שיגיע להם חתיכה מן העץ, שאם אטעה בדין לא יהיה כל משא הענש עלי, אלא נשא בין כלנו והקל מעלי. ואנן יתמי דיתמי מה נענה בתרה. לכן אם אין הדבר מפרש בספרים לא יורה להקל עד אשר ישא ויתן עם חכמים אחרים. ואפלו להחמיר צריך עיון רב, שאם הוא דבר המתר ואוסרו כמה רעות עושה. אחד, שאפשר יש ניצוצות הקדושים באותו המאכל שהיו עומדים להתקן ונמצא שנפש הוא חובל. ועוד, שנמצא גוזל את בעל הדבר שמפסידו. ואם הוא מטמא את הטהור רעתו רבה כי שמא חס ושלום יגרם שיבוא בעלה לידי עברה של קרי והוצאת שכבת זרע לבטלה, לכן כל חכם לב בבוא הוראה לפניו יחרד מאד ויכנע לבבו וישא עיניו למרום ויאמר לישועתך קויתי ה׳. ויעין היטב היטב עד מקום שידו מגעת. וכן בדיני ממונות שהם מקצוע גדול בתורה יחרד מאד להוציא ממון מיד המחזק אם אין ברור הדבר כשמש או עד שישא ויתן בהלכה עם חכמים אחרים:

ג וכבר כתבתי בזה תקנה אחרת שהדרך הישר שימנו בכל עיר ממנים שיעמדו לימין המורה צדק, ולא יעמדו על דבריהם על דין תורה אלא על פי הישר בפשרה קרובה לדין. (וכל האמור בענין ויותר בערך ״משפט ודין״ אינו בשביל יושבי כסאות למשפט, כי מה ידעתי ולא ידעו, ובודאי שהנכנס לתגר זה

מקדים ללמד הלכות דינים כדת מה לעשות, רק יהיו דברי אלה לעצמי לזכרון בין עיני ולאנשים פחותי הערך כגילי, ואיני כמזהיר אלא כמזכיר.) ולעולם יקדים תפלה וישפך נפשו לפני ה׳ שלא יכשל בדבר הלכה ושלא יצא מתחת ידו דבר שאינו מתקן, ובודאי אין לדין אלא מה שעיניו רואות (ב״ב קלא א), ואין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניא עם בריותיו (ע״ז ג, א). אלא יעשה את אשר בכחו לעשות ויבדק עד מקום שידו מגעת, ואם לא ימצא הדבר ברור ואין לו ממי לשאל וצריך לפסק הדין הלכה למעשה תכף ילך לחמרא ויבחר הרע במעוטו, כי יותר טוב לאסר את המתר מלהתיר את האסור, ובמקום שיש אנשים שיכולים לדון ולהורות לא יאבה ולא יקבל להיות יושב בראש אפלו אם הוא צריך פרנסה והוא גדול בחכמה ובמנין, אפלו הכי יברח מן הרבנות וישליך על ה׳ יהבו והוא יכלכלהו ויניח הגדלה למי שחפץ בה והוא יחשך עצמו מן הדין כי רבה רעת הרבנות (כמו שאכתב בערך ״משפט״). אך במקום שאין אנשים ישתדל להיות איש לזכות את הרבים ויסמך על רחמי שמים מרבים:

פרק צא

א הדלקה - הדלקה עושה מצוה (שבת כב ב) בנרות שבת ונרות חנכה (וכמו שאכתב בערך ״נר״). והדלקת נרות בבית הכנסת גם כן מצוה, כדכתיב (ישעיה כד טו) באורים כבדו ה׳. אמנם כבר מלתי אמורה שצריך שיהא אדם בוחר בין טוב למוטב, ומי שאין לו כל כך הרוחה כדי לקים אחז בזה וגם מזה, במקום שיתן נרות ושמן לבית הכנסת שבלא נתינתו לא יחסר כי אין צבור עני והרי זה דומה קצת למטיל מים לים, ונהי דמצוה קא עבד שיהא המצוה נעשית בממונו, אבל יותר טוב אם יתן אותם הנרות ואותו השמן לעני הגון או לתלמיד חכם שידליק נר שבת או ילמד לאורן, ולכן אפלו ביום יארצייט כה יעשה, כי כפי אשר יגדל המצוה כך מוסיף לעשות ניח רוחא לנפש הוריו, אם לא שעושה משום יקרא דחיי ודשכבי וכדי שלא ירננו אחריו, דלאו כליי עלמא ידעי כי טוב למעבד כדין, אבל לא ירבה בהדלקות אם אין ידו משגת כל כך. וגדולה צדקה יותר מן הקרבנות (בית המדרש ילינק ג,) כל שכן מהדלקות בית הכנסת, ובתנאי שיפריש ממונו מה שהיה רוצה לתן לשמן ונרות ויקנה שמן ונרות ויתן לתלמידי חכמים ולעניים יותר על מה שהיה בדעתו לחלק צדקה ותיטב לה׳ ולנפש הוריו:

ב ואם איש עני הוא חייו וחיי אנשי ביתו קודמין, ויותר טוב שיקנה שמן ונרות לעצמו כדי שיהיה לו בהרוחה להדליק נר שבת וללמד לאורה וצדקה תחשב לו יותר מאשר יתן לבית הכנסת. והכל לפי מה שהוא אדם, שאם הרחיב ה׳ גבולו זהו כבודו כי ירבה כבוד בית הכנסת ובאורים יכבד ה׳, ובזה יזכה לנר מצוה ותורה אור לו ולזרעו. וראיתי אנשי מעשה שהיו מחבבים הדלקת נרות בית הכנסת ולא היו מניחים אותה לעשות על ידי שמש הכנסת, אלא הם בעצמם ובכבודם מדליקים אותם. ושמעתי שיש מקומות שמוכרין ההדלקה, ובודאי שזהו חבוב מצוה ומנהג יפה הוא. וידוע מאמרם ז״ל (ירושלמי שביעית ספ״ג) שמה שזכה שאול למלוכה היה על זכות זקנו שהיה מדליק נרות במבואות האפלים ועושה חסד עם הרבים, וכן דבורה זכתה לנבואה על ידי שהיתה מכונת לעשות פתילות עבות לבית המקדש (ילקוט שמעוני שופטים רמז ד). ישמע חכם ויוסף לקח ויעשה את אשר בכחו לעשות טוב, וה׳ יתן הטוב. ומה טוב ומה נעים למי שהרחיב ה׳ את גבולו שיהא נר דולק לו כל הלילה (בבית שאינו משמש מטתו) שזה הכנה דרבה לעמד בהשכמה, כי רב גרוי היצר הרע הוא מחמת עצלות להדליק הנר. הנה כי כן להוצאת מצוה תחשב, וה׳ ישלם לו בהלו, יהי שלום בחילו:

פרק צב

א הן צדק - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (פסחים קיג א) הן שלך יהיה צדק ולאו שלך צדק. ואמר לה רב לרב כהנא (שם) הפך בנבלתא ולא תהפך במלי. וראוי לאדם שיהא בו מדעת קונו שלטובה אינו חוזר ולרעה חוזר. וכן יעשה האדם הטוב שאם הוציא מפיו לעשות טוב עם חברו או שלא לעשות עמו רעה לא יחזר בו בשום אפן ולשום סבה שבעולם כי בושה גדולה היא, אבל אם הוציא מפיו לעשות רע או שלא לעשות טובה לא יעמד בדבורו. וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ערובין סה, ב) כל המתפתה ביינו יש בו מדעת קונו. דכתיב (בראשית ח כא) וירח ה׳ את ריח הניחח. פרש רש״י כל המתפתה ביינו, כששותה מעט יין הוא נחם על הרעה מחמת דבדיחא דעתה וכשמפיסים אותו הוא מתפיס, יש בו מדעת קונו, שעל ידי הקרבן שהקריב נח נחם על הרעה ונשבע שלא להביא עוד מבול לעולם. וכתיב (שמות לב יד) וינחם ה׳ על הרעה ויאמר סלחתי כדברך:

ב ולולא ה׳ צבאות היה חוזר ממדת פרענות למדה טובה הן גועגו אבדנו, חס ושלום, וכל דבר טוב שיצא מפי הקדוש ברוך הוא אפלו על תנאי אינו חוזר. ונהי דאשכחן דכתיב (בראשית לב ח) ויירא יעקב מאד, ואמרו רבותינו ז״ל (ברכות ד, א) שאפלו שאמר לו ושמרתיך בכל אשר תלך (שם כח טו) ירא שמא יגרם החטא. וכן אמרו רבותינו ז״ל (שבת לג, א) שכל המנבל את פיו אפלו נחתם עליו גזר דין של שבעים שנה לטובה נהפך עליו לרעה. והכי נמי אשכחן בחרבן בית המקדש שחזר בו ואמר (יחזקאל ט ו) וממקדשי תחלו, ממקדשי תחלו (שבת נה, א). פשר דבר, שלעולם לטובה אינו חוזר ודבר

אלקינו אשר דבר טוב על ישראל יקום לעולם, ואת הטוב נקבל בלי שום ספק בעולם שכלו טוב, ולפום שעתא גורם החטא שיהפך עליו לרעה להנאתו ולטובתו, וכל דעבד רחמנא לטב עבד, דטב לה לאדם עבדי לה, כי יפה שעה אחת של קרת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה (אבות ד, יז), וכל כי הא אם יראה לו לאדם שבעשותו הטובה שדבר לעשות לחברו יהיה נזק לחברו מצד אחר או לאדם אחר אין הכי נמי שנתנה רשות שיחזר בו דהוי לה כמו לרעה שחוזר:

ג והן רבים עתה שיש להם מדה זו שעומדים בדבורם בכל ויוצא שכרם בהפסדם, שהרי נוהגים כן אף לרעה או כשדבר שלא לעשות טוב, אפלו אם ירבו עליו רעים לא ישוב בו ואמור יאמר, דברי אי אפשר שיעשה שנים ומוצא שפתי לא אשנה אי יהבי לי כל חללי דעלמא. אדם כזה פגיעתו רעה ומרחיק ממנו אוהב ורע ורבו שונאיו ומרבה עליו שנאה ותחרות, ואפלו בנוה שלו לא ינוה, ואאנשי ביתה לא מקבל, כיון שאומר לעולם, כמו שאמרתי אני כן צריך שיהיה, ודברי לא ישוב ריקם. זו רעה חולה, גורם כל מחלה:

ד וזאת תורת האדם הטוב, שיחזר בו ויבטל דעתו מפני דעת אחרים לפי צרך שעה, ויהא מתרצה ברחמים ומתפיס בתחנונים, ולעולם יחשב מאד קדם שיוציא מפיו לעשות דבר טוב לחברו או שלא לעשות רע, וכיון שהוציא בפיו מוצא שפתיו ישמר ויעשה ולא יעבר. ולכן יותר טוב שיקדים תחלה לומר שלא יעשה טוב ויחזר בם משיאמר שיעשה ויחזר בו, כי דברו אחור אולת היא לו וכלמה. ולאידך גיסא דבר חברו לא ישיב ריקם ולא יסתר את דבריו כאשר יוכל אפלו אם הוא שונאו כדי לקים (תהלים לד טו) בקש שלום ורדפהו. ולא כמו רבים אנשים מדינים שאומרים לא איכפת לי לעשות זאת, אלא שלא יהא כמאמר חברי ולא יצא בשלו זו מדת סדום, ואין ראוי לעשות כן אלא לילדיו הקטנים כדי להנהיגם וללמדם שלא יהא להם מדה רעה זו להחזיק ולעמד בשלו ושלא להפך מידיעתו, אבל לשאר כל אדם ואפלו אצל בניו הגדולים, טוב לגבר שלא יעמד על דעתו ויהיו הגדולים נשמעים לקטנים כדי להרבות אהבה ואחוה שלום ורעות. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (תענית כ, ב) לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארז. ובזה לזכר עולם יהיה צדיק כתמר יפרח כארז:

פרק צג

א הסח דעת - זה כלל גדול לענין היהידות שאל יסיח דעתו מכל הדברים שהם חובת הגוף וחובת הלבבות, ואם ארע שהסיח דעתו כשיזכר צור קדשו ישוב ירחמנו יאחזנו ולא ירפנו, ככה יעשה אפלו ברצוא ושוב יזכר מה חובתו וימהר לעשות אותו. וכבר מלתי אמורה שהגדר הגדול שלא להסיח דעתו היא הכתיבה, שראיה מביאה לידי זכירה. ובפרט על התפלין צריך זהירות יתרה שלא להסיח דעתו מהם, ומתכלית כונת הבורא יתברך שמו בהם הוא לזכר מה שכתוב בהם והתועלת הנמשך ממנו ליראה ולאהבה וכדומה, כי בזה תלוי עקר קיום מצות תפלין ואחר כונת הלב הן הדברים (וכבר כתבתי בערך "לב" קצת דברים שהם חובת הלבבות שראוי לאדם שלא יסיח דעתו מהם). וכן אם קבל טובה כל דהוא מחברו ראוי שלא ישכחנה ולא יסיחנה מדעתו, כל קָבל דנא אם עשה לו חברו רעה גדולה ישכחנה ויסיחנה מדעתו לקים מה שאמרה תורה (ויקרא יט יח) לא תטר. וכן בבא לדעתו מחשבות זרות והרהורים רעים, ובפרט בשעת התפלה ותלמוד תורה ועבודת השם יתברך, יסיחם מדעתו, ולו בכח יגבר איש להסיחם מדעתו ויפנה לבו לדברי תורה או לעבודת השם יתברך ולבו למו אב אבינו שבשמים יצעק ויאמר הושיעה אדוני המלך, הצילני מטיט ואל אטבעה, אולי ירחמנו עושהו:

ב וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (יומא עה א) דאגה בלב איש יסיחנה מדעתו. בפרט בעדן חדוה ובעת עבודת השם יתברך מבעי לה ליתובי דעתו, ועל ידי העמק במחשבות טהורות ובעזר משדי ימצא טענות מספיקות להסיח מדעתו כל מה שצריך להסיח מדעתו, ומאחר שאין דעת האדם סובלת לחשב שתי מחשבות כאחת בבוא אליו מחשבה ממחשבות אלו שצריך להסיחן לו יחליפנה וימיר אותה רע בטוב, ואם לא יוכל עשוהו לבדו על זה אמרו (שם): ישיחנה לאחרים ילך אצל חכם ויגיד צערו, והוא ילמדנו דעת למען יקיץ משנתו ולא יהיה נרדם, ולא יהפך מימי היאור לדם, אלא יכלכל דבריו במשפט כי זה כל האדם:

פרק צד

א הכאה - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (מו"ק יז, א) המכה בנו גדול חיב נדוי. ולפם טעמא אף אנו נלמד דלאו דוקא מכה בנו גדול, שהרי הטעם הוא לפי שגורם לבנו שיהא בועט בו ויהא מקלה אביו ונמצא עובר על ולפני עור לא תתן מכשול (ויקרא יט יד), הנה כי כן לא גדול גדול ממש אלא אפלו קטן כל שיודע בו שאינו מקבל מרות, כגון בדורות הלל. ו דחצפא יסגא ובן בועט באביו לא על ידי הכאה, אלא אפלו אם גוער בו בכעס, גם הוא יכעס ואינו מקבל גערה, ואמת אמרו (משלי יז י) תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה. במבין אמרו, אבל מי שאינו מבין אינו מקבל גערה. ויש בן שאינו

שומע בקול אביו ובקול אמו, וכל כי הא צריך דעת באב ואם ביודעים ומכירים את בניהם שהם קשים ואין יראת ה׳ נגד פניהם ואינם שומעים בקול אביהם ואמם, לא יצוו עליהם שום דבר שישרתום, וישתדלו שלא לכעס עליהם ושלא לגערם ולא ידברו אליהם אלא בלשון רכה. ונהי שלא כל העתים שוות ופעמים שלא יוכל אב ואם להתאפק מלצוות את בניהם שום דבר ומלכעס עליהם ולחרפם ולקללם, כי יחרקו שן ונמס לבם בראותם שעושים הבנים דברים שאינם מהגנים, על כל פנים את אשר בכחם לעשות יעשו ויבחרו הרע במעוטו:

ב והנה רצון אב ואם לזכות נפש בניהם שיעשו רצון אביהם ואמם ויזכו את נפשם בעשות נחת רוח ליוצרם, אבל מה יעשו כשאין הדור דומה יפה, וכל זמן שהבנים והבנות אצל אביהם ואמם אינם חפצים במצוה זו כל כך ואין מחשיבים אותם כל כך, אבל כשילכו לארץ ישראל או לבית עולמם אזי יאמרו, מי יתן לי אב ואם ואלחך עפר כפות רגליהם ואנטלם ואנשאם ואעבד אותם בכל כחי, אבל אם רוצים שה׳ יחשב להם אז כאלו עשו, כה יעשו בהיות יכלת בידם לעשות, ואז מחשבה טובה כשאין יכולין לעשות הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה. ולפי הדורות הללו שבני עליה שישמעו בקול אביהם ואמם הנם מועטים, ובפרט כשנושאים נשים שכלה מתקוטטת בחמותה והדבר קשה המציאות שינהגו כבוד כאשר יאות, מה טוב ומה נעים לאב ואם אם יהיה באפשרות להם שיפרישו את בניהם שלא יהיו סמוכים על שלחנם, וכן טוב לבנים אם הוא ברצון אביהם ואמם שיפרשו מעל שלחנם, כי ההעדר טוב ממציאות הרע, ומי יתן והיה לבבם של בנים לכבד אביהם ואמם ויקבלו שכר טוב פרות בעולם הזה, שגם הם יכבדו מבניהם בנים טובים והקרן קימת לעולם הבא:

ג ואסור הכאה אינו רק לבנו, אלא גם לשאר כל אדם איכא לאו ד״לא יוסיף פן יוסיף״ (מכות כג א), וכבר אמרו (סנהדרין נח, ב) הסוטר לעו של חברו כאלו סוטר לעו של שכינה. ופרש רש״י, המכה על הלחי. והוא הדין בכל מקום אלא שדברו בהווה. וכתיב זרוע רמה תשבר (איוב לח טו). ואיש זרוע לו הארץ (שם כב, ח). ורב הונא קץ ידא (סנהדרין שם). וכן ראוי לכל מנהיגי הערים ליסר את אנשי זרוע ובפרט לאנשים בני בליעל שמכים את נשותיהם מכת אכזרי, תפח רוחם של עושי אלה שמחזיקים את בנות ישראל כשפחות ודורסים ומכים ובועלים ואין להם בשת פנים, וראוי למי שיש יכלת בידו ליסרם כאשר יוכלו, ואם יוכלו להוציא נשותיהם מתחת ידם אם הוא ברצון האשה, כי אין אשה דרה עם נחש במקום אחד, מצוה רבה עבדי להציל עשוק מיד עושקו:

ד ואפלו להכות ילדים קטנים אין רשות לשום אדם אלא אב לבנים ורב לתלמידים ופרנס על הקטנים. ואפלו הרב לתלמידיו, כתב בתשובות (הלכות קטנות ח״א סימן קכה) שהיה ראוי להושיב בית דין להכותם במדה ובמשורה אלא שלא נהגו. ואיתא בש״ס (ב״ב כא, א) שאמר לה רב לרב שמואל בר שילת כי מחית לינוקא לא תמחה אלא בערקתא דמסאנא, דצית צית. וכן איתא בספר החסידים (סימן מט) שאין רשות להכות אלא הרב לתלמידיו. וכן איתא בתשובות מוהרשד״ם (אורח חיים סי׳ כ׳) שאם אחד הכה לקטן ותבעו לדין נזקקין לו וקוצבין לו קנס. וזכורני באיש אחד ירא השם, שהיה פרנס על הילדים, שבשעת פטירתו צוה להכריז בבית הכנסת שהוא שואל מחילה מכל הקטנים אם הכה אותם שלא כדין, כי בודאי אפלו לבניו הקטנים ותלמידיו לא התרה הרצועה להכותם שלא כדין על לא חמס בכפיהם, ואפלו אם יש צרך להכותם, לא התר להכותם מכה רבה מכת אכזרי על הראש ועל העין מקום שיוכל לעשות מום ופקוח נפש חס ושלום, אלא יכם בנחת על הרגלים בלי כעס, וזה כלל גדול כי טוב איש יכלכל דבריו במשפט במדה במשקל ובמשורה, זוהי דרך ישרה:

פרק צה

א הלבשה - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סוטה יד א) הקדוש ברוך הוא מלביש ערמים אף אתה תלביש ערמים. דכתיב (בראשית ג כא) ויעש ה׳ אלקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם. וכתיב (ישעיה נח ז, ח) כי תראה ערם וכסיתו אז יבקע כשחר אורך וכו׳. ובאמת שהוא צרך וחיוב גדול לרחם על העניים בענין המלבוש יותר מן האכילה, כי לאכילה יוכל להיות מצטמק ומסתפק במועט ויצא אדם לפעלו ויטרח כל היום וירויח שתי פרוטות ויקנה לחם לאכל בלילה וישבע לחם ויהיה טוב ואינו צריך לבריות כל כך, לא כן לענין המלבוש צריך הרבה מעות ביחד ואין יד העני משגת, כי אפלו לאכל לשבעה אין לו ומתוך כך הולך וחסר ובגדיו נעשים קרעים קרעים וטלאי על גבי טלאי עד שלא נשאר לו אלא חלוק אחד ומלבוש מבלויי הסחבות באפן שחייו אינם חיים, וראוי לבני ישראל רחמנים בני רחמנים שיהמו מעיהם ויתמלאו רחמים עליהם:

ב והאיש אשר חננו ה׳ עשר וכבוד כה יהיה משפטו, שיעשה לעצמו ולכל בני ביתו בגדים חדשים מדי חג בחג מכף רגל ועד ראש, ויתן בלאותיו לעניים מהגנים, ובפרט לתלמידי חכמים שצריכים לנהג סלסול ואינו לפי כבודם ללבש בלויי הסחבות ובגדים קרועים ומטלאים, צריך לרחם עליהם ביותר. ובזה יתהלל עשיר בעשרו. ומה שנראה לעשיר בזוי ושסוי ובלוי, אצל העני הוא חשוב ועלוי. והן אמת דקרא כתיב (במדבר יח ל) בהרימכם את חלבו

ממנו. ופרשו רבותינו ז״ל (תמורה ה א) שצריך להפריש החלק מן המבחר והמשבח והיפה, הכל לפי מה שהוא אדם. שהרי אמרו (ב״מ סב א) חייך קודמים. והוא קודם ללבש את החדש, וישן מפני חדש יוציא. אמנם טוב לגבר שידקדק אם יוכל להכיר ולידע אם המקבל דבר הוא חשוב אצלו וחביב בעיניו וצריך לו, ואם יארע שנתנו לעני איזה בגד מבלויי הסחבות שאינם חביבים אצלו כלל, לא יתרעם על העשיר ולא ידבר תועה עליו בפני אחרים, כי זה גורם להיות נועל דלת בפני העשירים מלתן בלאותיהם לעניים. ודרך איש טוב שיש לו דעת נכונה ומישבת, שכל שחברו חשב לעשות לו טובה וקנה לו איזה דבר, אפלו הוא דבר רע וקנאו ביקר, וכן אם נתן לו מתנה דברים פחותים, יראה לו פנים יפות ויחזיק לו חנות גדולות כאלו הדבר הזה נצרך מאד וחביב ונחמד ונעים, כי היכי דתהוי לה ניח רוחא ושלא ינעל דלת בפני גומלי חסדים זהו דרך טובים:

ג והנה יש מקומות רבים שנהגו הלבשה לילדים בני עניים ומלבישים אותם מחנכה לחנכה, אשריהם מה טוב חלקם, כי מצוה רבה עושים. אבל מי יתן והיה לבבם ויכלתם לעשות כן גם לעניים גדולים הם ונשיהם וטפם, החלש יאמר גבור אני למצוה זו כי רבה היא שתגן להניח ברכה והצלחה לכל מעשי ידיהם, הון ועשר בביתם ולעולם הבא יאכלו פרי צדקתם, ישאו ברכה מאת ה׳ ומאת העניים האמללים, גבור בארץ יהיה זרעם והניחו יתרם לעולליהם:

פרק צו

א הלואה - ידוע שהיא אחת מתרי״ג מצוות להלוות למי שצריך ללוות בין לעני בין לעשיר, אלא שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב״מ עא, א) עני ועשיר, עני קודם. ואפלו לעכו״ם ברבית ולישראל בחנם ישראל קודם (תנחומא משבטים, יד). ואף על פי דבהלואה לעכו״ם ברבית נמי מקים מצות לנכרי תשיך (דברים כג כא), ויש לו רוח שאוכל פרות, מצות הלואה לישראל עולה על גביהן. ואבינו רועינו אינו חפץ בהפסד שלנו ואין מעצור לה׳ לשלם רוח פרות בעולם הזה כפלי כפלים ממה שנותן העכו״ם. ואפשר דהכי נמי אם עשיר רוצה לקח בשכר בדרך התר בתורת עסקא ועני בחנם, עני קודם, וכל שכן הוא, שהרי בלקיחת שכר מישראל ליכא מצוה, ואף על גב דהלואה גופא לעשיר מצוה היא, אפשר דכשנותן בשכר להנאתו ליכא כל כך מצוה אפלו אם העשיר בקש ממנו שיעשה לו חסד זה שילוהו בשכר בשעת דחקו. ומיהו נראה שהכל לפי הצרך, שאם העני רוצה ללוות לקנות איזה דבר של מותרות דסגי בלאו הכי והעשיר רוצה לשלם את בעל חובו כדי שלא לבוא לידי בושה וכלמה ובזיון ושלא להפסיד את אמונתו (כגון בפריעת ה״פוליסא״) שבאותו פרק חבלי יולדה יבואו לעשיר, כל כי הא בודאי העשיר קודם דהוא ניהו העני באותה שעה יותר מכל העניים:

ב ובודאי שלא נאמר זו דלעכו״ם בשכר וישראל בחנם ישראל קודם, אלא למי שהרחיב ה׳ את גבולו ויש לו מקום להרויח כדי חייו ממקום אחר ואינו מלוה לעכו״ם ברבית אלא כדי לקים מצות לנכרי תשיך, אז מצות הלואה לישראל קודם, אבל אם צריך לו לקח שכר משום כדי חייו הרי אמרו חייו קודמין. אך דא עקא שעכשו פתח פתוח מצאו לומר שעכשו הכל צריך לכדי חייו, ואוהב כסף לא ישבע כסף (קהלת ה ט), ומוצא לעצמו טענת פטור לומר שאין ביכלתו להלוות בחנם, והלוא אלקים יחקר זאת כי הוא יודע אם יכול אם לא יכול, ולפי שטבע אנוש שדורש טוב לעצמו ועינו רעה בשלו, לכך החמירה תורה באזהרה וכתב (דברים טו ט) השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיך האביון. ופרשו רבותינו ז״ל (ב״ב י א) שחשוב כעובד עבודה זרה. כתיר, הכא, בליעל, וכתיב התם, יצאו אנשים בני בליעל. ולפי חמר שבו יחרד האיש וילפת, ולפם מאי דכתיב (שם) קרבה שנת השמטה. איכא למשמע, דאפלו אם יש מקום לחוש להפסד ממון לא ימנע מלהלוות וה׳ ישלם לו:

ג ובודאי שהכל לפי מה שהוא אדם, וידוע שלכל דבר אפלו דבר טוב ומדת חסידות, יש גבול וקצבה וצריך פלס ומאזני משפט שלא להטות לאחת משתי הקצוות, אלא אמצעי שלם, וכדתנן (אבות ב א) איזוהי דרך ישרה, כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם. וכבר אמר החכם (חובות הלבבות בהקדמה) מכלל הזהירות שלא תהא זהיר הרבה, וכל שכן בענין זה שעליו נאמר (תהלים קיב ה) טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט. ובודאי שלא טוב לעשות באפן שתכלה קרנא ולא יוכל להתמיד לעשות הטוב ויצטרך הוא לבריות, אלא זוהי דרך ישרה שיבר לו האדם, שאם חננו ה׳ עשר ונכסים יותר מכדי צרך פרנסתו, יפריש חלק מנכסיו כברכת ה׳ אשר נתן לו, או אם הוא נוהג מנהג טוב להפריש מעשר מאשר מרויח, חלק ממנו יהא מנח אצלו להלוותו הלואות חן וחסד, וזה יהיה קרן קים לעשות בו מצוה זו כל ימי חייו, ואף כי אחר מותו לא יהיה חפשי מן המצוות ותהי צדקתו עומדת לעד ותלך לפניו ולאחריו צדקתו:

ד ואם לא יוכל עשות זאת בחייו, לפחות זכור יזכר בעודנו באבו, שלא לעזב לאחרים כל חילו ולמשבק נפשה ערטילאי, ולא יסמך על שלחן בניו שישלחו לו פרי צדקתם, אלא יעשה צואה כדת מה לעשות באפן המועיל שלפחות מעשר עזבונו או חלק מסים מנכסיו יהיה לו לעצמו להיות קרן קים ביד נאמן לרוח קרוב לשכר ורחוק מן ההפסד לעשות צדקות והלואות. ויותר טוב אם יניח איזה קרקע לענין זה, שהארץ לעולם עומדת. וכמה יערב לו

ויבשם לו בכל פעם שתלך אחריו צדקתו ופרי מעלליו יאכל, אזי יתן הודאה על חלקו ויתחרט על שלא עשה יותר. וגם לזה צריך פלס ומאזני משפט, שאם בניו תלמידי חכמים ועניים הם קודמים לרחם עליהם כרחם אב על בנים, ולהחזיק בידם שיעמדו על המשמר על התורה ועל העבודה:

ה וכשיבוא להלוות יקים דברי חכמים שאמרו (ב״מ עה, ב) המלוה את חברו שלא בעדים עובר על (ויקרא יט יד) לפני עור לא תתן מכשל וגורם קללה לעצמו, ולכן לא יעבר על שום הלואה, בין בממון בין בפרקמטיא שלא יעשה שטר שלא בעדים, או כתב יד בכל תקף שיהא חשוב כמו שטר ושיגבה בו אפלו מנכסי יתומים קטנים, ולא לחוש לפשיטי דספרא או ילמד לכתב לעצמו, שכמה פעמים יקרה מקרה בלתי טהור שלא יוכל לגבות חובו מחמת שאין לו שטר, או כתב יד, ואז שניו יחרק ונמס וישוע ואין מושיע, וכדאי הוא שיפסיד ממונו על שעבר על דברי חכמים. ואם בא להלוות לאיש שאינו בטוח כל כך, לא ילוה לו כי אם על המשכון, ויותר טוב אם ינהג כן עם כל אדם אפלו בטוח כדי שלא לביש את מי שאינו בטוח ושלא להטיל קנאה ושנאה, לכן יותר טוב שכל יודעיו יכירוהו שאינו מלוה בלא משכון אפלו למלך, ומה גם כי לא תדע מה ילד יום וכמה בני אדם שכבו עשירים וקמו ממטתם עניים, ולכן אמרו, משכון בבית שלום בבית. ואם איש עשיר הוא, יקח ממנו מעט רוח כדי להוסיף על הקרן של הלואות, אך לעני ילוה בחנם הלואות חן וחסד. ואם יודע שאין ללוה מה למשכן כנגד הלואה, לפחות יבקש ממנו ערב טוב:

ו ואם יודע בו שגם ערב אינו מוצא, אז אם שואל ממנו שעור שאם יאכלנו יוכל לסבלו והוא בחזקת איש טוב ויש לו מקום להרויח שיוכל לשלם את חובו, אם ירצה אז ילוה לו פעם אחת על אמונתו, אך לא יתן לו חוב על חוב עד שיהא מעביר אחד ואז ישוב ירחמנו כאותו שעור, ולא יסמך על אמונתו להוסיף להלוות לו הרבה, דשכיחי רמאי שיגדלו פרע ארבע וחמש פעמים עד שיחזיקו אותו לנאמן, ויתנו לו הרבה ואז יאכל גם אכול את כספם, לכן בל יוסיף ויתן לו אותו השעור אפלו על מנת שיאכלהו. אך לאיש שמחזיקו לרמאי לא ילוה לו כלל בלי משכון, וכדי שלא ישיאנו יצרו להחזיק לכל אדם לרמאים ושלא להלוות לשום אדם בלי משכון ונמצא כאלו נועל דלת בפני לווים, שהרי על הרב אינו כל כך באפשרות ללוות ולתן משכון עד שנמנע מללוות, ולכן בזאת יבחן אם הוא באמת חשוד אצלו שהוא רמאי או אם הוא עצת יצרו, יציר בעצמו בינו לבין קונו על דרך אמת, אם היה זה האיש בא אצלו ללוות הימנו בשכר ורוח טוב אם היה מאמינו ומלוה לו, אז יהא מחשב שכר מצוה כנגד השכר והרוח שהיה נותן לו הלוה ויאמינהו להלוות לו בחנם אפלו בלא משכון, ואם לא היה מאמינו להלוות לו אפלו בשכר, אז לא יאמינהו בלא משכון:

ז ועל כל פנים אם איש עני הוא ושואל ממנו דבר מועט, אפלו אם קרוב הדבר אצלו שלא יוכל לשלם, אל ישוב דך ונכלם, ויתן לו על מנת שלא ישלם באפן שלא יהיה הלוה רשע כשלא ישלם, שאז הוא עובר משום לפני עור, ולא סגי במה שהוא מוחל לו בלבו, שהרי על כל פנים הלוה לאסורא קא מכון, שלפניו אינו גלוי שמחל לו, אלא צריך שיפרש שיחותיו לו ויאמר לו, אל תצטער על שאין אתה יכול לשלם כי לא איכפת לי והריני כאלו התקבלתי, ואם ירחיב ה׳ את גבולך אזי תשלם לי. ובזה לו יהיה זכיה בשתי מצוות, הלואה וצדקה, וה׳ ישלם לו, כדכתיב (תהלים לז כא) וצדיק חונן ונותן. ופרשו רבותינו זכרונם לברכה כשלוה רשע ולא ישלם הצדיק המלוה חונן ונותן במתנה כדי שלא לעבר על לפני עור וכדי שלא יענש שום אדם בסבתו. אי נמי צדיקו של עולם חונן ונותן ומשלם לו את החוב ממקום אחר באפן שעושה מצוה לא ידע דבר רע ומי שהוא יהודי כשר שמאמין באמונה שלמה באלו דברים של רבותינו ז״ל הנאמרים באמת, לא יקשה בעיניו אם הלוה סלע לעני בשעת דחקו ואכל ממנו, שיאמין באמונה שלמה שכבר ה׳ שם כספו באמתחתו ביתר שאת, ולא ירע לבבו באחיו האביון ולא יהא נועל דלת בפני לווים במקום הראוי להלוות בלי משכון על דרך האמור:

ח אמנם כשהיה הלואה מרבה ואין האיש בטוח, לא ילוה בלי משכון כדי שלא יהא תוהה על הראשונות, ולא ידחנו בדברים לומר לו, לך ושוב, אשוב אראה, וכן לא יעשה כמנהג איזה עשירים שחושבים לעשות נדיבות לב וצדקה ובמקום צדקה תהיה צעקה, שבבוא אליו איש עני לחלות פניו שיתן לו בהלואה דרך משל עשרה אריות וחושש עליו שלא יפרעם לו אומר, הילך שני אריות בתורת מתנה וה ישאר בקש לך, ושתים רעות עושה, אחד שאינו נותן לו די מחסורו, ויותר היה חפץ העני שיתן לו העשרה בתורת הלואה לנוח מעצבו ממה שנתן לו שנים במתנה, כי לאחר עמלו שחשב מחשבות עד שהוציא מסוה הבושה מעל פניו לבוא לחלות פני עשיר זה סוף שיצא בפחי נפש, וצר לו מאד בחשבו אנה יפנה לעזרה, אם זה שחשב שקרוב הדבר שימלא שאלתו עשה כן איך ילך למקום אחר. ועוד רעה חולה שבמה שנותן לו אלו שני האריות במתנה נועל דלת בפני העני, שלא יבוא עוד אצלו לבקש הלואה, כי יאמר עתה יחשב העשיר שאני תובע בפה שיתן לי עוד בתורת מתנה מאחר שידעתי כי זה דרכו:

ט הנה כי כן הטוב טוב, שכשאינו יכול למלאת רצון העני יאמר לו בפרוש שאין ידו משגת באותו פרק ויפיסנו בדברים ויפק לרעב נפשו שיאמר לו, חי נפשי, צר לי עליך אחי והייתי חפץ לעזרך בכל נפשי, אך מה אעשה שאין ידי משגת. ואם יש לו אך אינו רוצה לתן בלי משכון יאמר לו בפרוש שיביא משכון וילונו. ואם אינו רוצה לדכא את העני, יוכל לשנות ולומר לו, אני אין לי, אבל אם תרצה תביא לי משכון ואבקש לך מאוהבי. ואם לא ירצה להלוות לו לא יתן לו באותו פרק צדקה, דנפק חרבא כדבר האמור:

י וכשילוה על המשכון יפרש שיחותיו בכתב וחתימת יד הלוה שאם לא יפרע לו לזמן הקצוב יהא רשאי למכר המשכון שלא ברשות בית דין ואפלו בשוקא חריפא, ושיהא המשכון באחריות הלוה ושיהא נאמן על פי דבורו הקל על כל אשר יאמר. וכל כיוצא בזה יפרש בכתב מפרש כדי שלא תאנה אליו רעה תחת טובה ונחם על הטובה חס ושלום, וכדי שלא יהא לבני אדם תרעמת עליו. והדרך הטוב, שאותו חלק ממון שהפריש לענין זה ימסרהו ביד שליש, ויצוה עליו להתנהג בדרך זה שלא לתן בלי משכון ובכתב מפרש כדבר האמור, ואז אין מקום לתרעמת כי שליח עושה שליחותו ואינו רשאי לשנות. וכבר אמרו רבותינו ז״ל (יבמות סג א), שהמלוה סלע לעני בשעת דחקו עליו הכתוב אומר (ישעיה נח ט) אז תקרא וה׳ יענה תשוע ויאמר הנני. ופרשו המפרשים דרצונם לומר בשעת דחקו של מלוה, שאף על פי שבאותו פרק הוא דחוק למעות ידחק עצמו יותר להלוות לעני:

יא ומצות הלואה אינו רק במעות אלא גם בפרקמטיא. אם נותן לו בהקפה ואינו מוסיף על דמי המקח לתן לו יותר ביקר בשביל שהוא בתורת הקפה מצוה קעבד ועולם חסד יבנה. ומאחר שדרך לתן בפרקמטיא בהקפה אפלו לעכו״ם ואינו קשה עליו כל כך כמו הלואת ממון, בקל יוכל איש לקים מצוה רבה זו, דכתיב (ויקרא כה לה) כי ימוך אחיך ומטה ידו והחזקת בו. שהיא הגדולה שבצדקות, ויתן לו בפחות ממה שמוכר לאחרים כדי שישאר לו מקום להרויח, כמו שפרשו רבותינו ז״ל על פסוק (שם שם יד) וכי תמכרו ממכר שיתן לו באפן שגם הקונה יהיה לו ממכר וירויח בו ויגבה ממנו בפרוטות מעט מעט שכל פרוטה ופרוטה מצטרף לחשבין גדול, ויכול להיות סבה שיתפרנס בכבוד מיגיע כפיו ושיעשה קרן ויוכל להגיע לעשר גם כן בעזר משדי. על כגון זה נאמר (משלי כא כא) רדף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד. ומכל מקום טוב לגבר שיבחר לו אפן משא ומתן שלא יצטרך לתן בהקפה, שהרי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סוכה נו, ב): טב קרא מקרי. פרש רש״י, טוב מעט רוח ביד מהרבה בהקפה. ואמרו על חסיד אחד, שהיה מתפלל הרחמן יצילני מפזור הנפש, דהינו פזור ממונו שהוא פזור הנפש. ובפרט הנותנים לאנשי מקומות רחוקים וצריכים לשום לדרך פעמיהם בדרכים שהם בחזקת סכנה כדי לגבות ויכולים לומר בנפשנו נביא לחמנו. וטוב פת חרבה ושלוה בה (משלי יז א). וברכת ה׳ היא תעשיר (שם י כב) אם נגזר עליו שיהא עשיר המרבה לא המעיט והממעיט לא החסיר:

פרק צז

א הלכה - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ח, א) מיום שחרב בית המקדש אין לו לקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה. ואמרו (שם) אוהב ה׳ שערים המצינים בהלכה. ויש בזה שני פנים, שניהם כאחת טובים. האחד הוא למוד הלכה, דהינו הגמרא בפלפול להקשות ולתרץ, על זה אמרו (ב״מ לג, א) גמרא אין לך מדה טובה הימנה, שבמקום לפלפל על שאר ספרים ודברי האחרונים יותר טוב לפלפל בגמרא, שעל ידי הקשיות והתרוצים הוא מברר קש מן התבן ומקשט את ״הכלה״ אותיות ״הלכה״. ועל זה אמרו חדי קדשא בריך הוא בפלפולא. ולכן ראוי לכל תלמיד חכם שתורתו אמנותו, שיהא לו עת קבוע כל יום ללמד הלכה אחת בפלפול עצום כפי כחו. ואם אין ידו משגת לפלפל בחכמה, ילמד ספרי רבותינו המפרשים המפלפלים בזה. ויש פרוש אחר המצינים בהלכה, שמפלפלין לברר הלכה למעשה ולהוציא דין אמת לאמתו. גם זה טוב מאד לברר ספקי דדיני:

ב וידוע שספרי השאלות ותשובות שעושים בכל דור ודור הם היו לנו לעינים. ולא אלמן ישראל, וראוי לכל מי שחננו ה׳ דעת שיברר הדין שנכנס בו לבית הספק ויעין היטב בגמרא ופוסקים, עד אשר יצא כנגה הלכה על תלה בדברים המפרשים כשמלה. ויכתב בספר רק הנוגע לענין דינא ולא יערב מלאכת השיטה במלאכת התשובה, ובזה יהא מועיל לרבים לדורות הבאים. ועל כל פנים אין לסמך על כל הנמצא כתוב עד יבחנהו בבחינת שכלו האמת אתו, כי כל אדם כוזב ולפם חרפא שבשתא (ב״מ צו, ב). ויש דינים שהם כהררים התלויים בחוט השערה (עי׳ חגיגה י ב) שבחלוק מועט משתנה הדין, וזה הדבר מטל על יושבי על מדין, שיהיו חדין להבין עמק הדין, ולדמות בקל דין לדין, ורחמין למבעי על רזא דנא, שאלקים יחננו חכמה ודעת ותבונה:

פרק צח

א הרשאה - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבועות לא א) ואשר לא טוב עשה בתוך עמיו (יחזקאל יח יח) זה הבא בהרשאה, שהוא עובר ומתעבר על ריב לא לו. וכבר יש צדדים להתר כמפרש בפוסקים, אבל האיש השלם שהוא אוהב שלום ורודף שלום, לא יאבה לכנס בתגר זה על בצע כסף וכדומה להרחיק ממנו אוהב ורע, ובפרט התלמידי חכמים צריכים לזהר מאד כמו שצריכים לזהר בכל ענייניהם ביותר יזהרו בזה, שאם יגרמו להוציא ממון מזה לזה בדינא ודינא על ידי טענותיו, האיש אשר יצא חיב בדין לא יוכל להתאפק מלדבר תועה על התלמיד חכם, כי הד״ם הוא הנפש (דברים יב כג).

ונמצא עובר על ולפני עור לא תתן מכשל, וגם אסו״ר נלוה עון חלול השם החמור, ובפרט אם הרב מורה צדק, והתלמיד חכם חותר חתירה ברב טענות ופלפולים לחיב את הזכאי, זה הדבר אש אוכלה הוא ושלהבת המחלקת עולה ונפק חרבה רבה (וכמו שאכתב בערך ״משפט ודין״):

ב אי לזאת התלמיד חכם שהוא ירא את ה׳ אי יהבי לה כל חללי דעלמא לא יכנס בתגר זה, ודורשי ה׳ לא יחסרו כל טוב. אמנם יש אפנים שאי אפשר לומר ונקה מלהיות מרשה, כגון אם אביו ואחיו הולכים לארץ ישראל והניחו מעותם ביד אחרים שצריך לפקח על עסקיהם ועל נכסיהם, כי מי יחוס עליהם יותר ממנו, ואפלו אם איש זר הולך לארץ ישראל ואין לו קרובים לסמך עליהם ואינו מוצא איש הגון שיפקח על עסקיו, במקום שאין אנשים חיובא רמיא לעשות חסד גדול כזה לזכות נפש מישראל שילך לארץ הקדושה. אך אם יוכל, יתנה שאינו מקבל לצאת לריב ולדון עם אחרים בדינא ודינא, רק שיהא משתדל לפקח על עסקיו עד מקום שידו מגעת בשלום ובמישור:

ג וכן להיות אפוטרופוס על נכסי יתומים מצוה רבה קעבד לילך בדרכיו של הקדוש ברוך הוא שהוא אבי יתומים, וליכא למחש למידי אם יצא לריב עליהם, כי אפלו מאן דשקלי מנה ממונא בדינא ודינא לזמר וליזיל, שנצל משד עניים מאנקת יתומים, וכל באי שער עירו יהללוהו בשערים מעשיו שהוא מפקח טוב על נכסי יתומים כדת מה לעשות. ומצוה זו מטלת ביותר על ראשי ומנהיגי הערים, שתהיינה עיניהם פקוחות מאד על נכסי יתומים לבל תכלה קרנא חס ושלום, וידחקו את האלמנה בנעם שיח שתוציא מתחת ידה את כל אשר לה, ושתסתפק בהוצאה מועטת בדחק ובצער כדי שיהיה להם קרן קים בגדלן, וירדו לדין עם כל אדם בין בדיני ישראל בין בערכאות של גויים, ויכפו אותם בכל מיני כפיות כדי שלא להניח לאבד מנכסיהם אפלו פרוטה קטנה, ואין בזה עון אשר חטא ולא מקום חשדא אלא מצוה ודבר חמדה. ואפלו לגדול אם אינו בר דעת אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו ורוצים לעשקו ולגזלו, כגון דא מצוה רבה לכל מי שידו מגעת להציל עשוק מיד עושקו. ועל זה אמרו (משלי ל ו) פתח פיך לאלם. ואלו דברים שה״ן להם שעור וגבול ובין טוב לרע בל יוסיף ובל יגרע:

פרק צט

א השואה - אמרו רבותינו ז״ל (שמו״ר מז ה) אזלת לאתרא אזיל בנימוסה. וכן אמרי אנשי, למקום שתלך כמו שתראה כן תעשה. ואמרו רבותינו ז״ל (פטחים נ, ב) לא ישנה אדם מפני המחלקת, וכל המשנה ידו על התחתונה. ואמרו רבותינו ז״ל (כתובות יז א) לעולם תהא דעתו של אדם מערבת עם הבריות, לא ישמח בין

ב הבוכים ולא יבכה בין השמחים, לא ישב בין העומדים ולא יעמד בין היושבים. כללו של דבר, כל אשר עושים שם הוא יהיה עושה, אי ליכא נדנוד אסור: ושכיחי אנשי חסרי מדע שאינם בתורה ולא בדרך ארץ, וכשהולכים אצל חולה אשר נפש אנשי ביתו עגומה עליו והם מרבים שם בדברי שחוק וקלות ראש, וכן בהלכם לבית הקברות אשר קרובי המת שם אוננים ומצטערים בצער מתחולל והעוסקים בקבורה מרבים שם באכילה ושתיה ושחוק וקלות ראש. וכן יש לפעמים בעיר קטנה שאלה מפה בוכים וצועקים מרה על צרתם, ואלה מפה מרימים קול ששון וקול שמחה של מרעות והוללות שמחה של רשות, ולא ידעו תועי רוח בינה כי עושה אלה הוא כקוצים בעיניהם וכשכים בצדיהם של המצטערים ומוסיף צערם ויגונם ואנחתם ויחרקו שן. ומרגלא בפמיהו דאנשי לומר: מי שיש לו רעה שיבכה, מי שיש לו טובה שישמח, ולא נאה ולא יאה כן לנו עם בני ישראל, כי אנשים אחים אנחנו כאיש אחד כגוף אחד, וכמו שיש מכה ברגל מרגיש הצער כל הגוף, כך היא חובתנו וכך נאה לנו, שכלנו נרגיש ויכאב לבנו על צער כל אחד מישראל ונשמח בהיות שמחה לאיש אחד, ועל כל פנים אף אם לא יכאב לבבו, ארח ארעא להראות עצבות וצער למען תהיה חצי נחמה ליושב בצער בראותו שמצטערים בצרתו. וכן אין ראוי לאדם להגיד עצבו וצרתו בבי הלולא ובמקום שמחה ובעדן חדוה, אלא יסתיר מאד צרתו וישמח עם השמחים, אם לא בלב לפנים. זה דרכם של אנשים חכמים ונבונים:

פרק ק

א אות ו: ותרנות - ותרנות היא מדה טובה, כשהוא ותרן בממונו לדבר מצוה לעשות צדקה וגמילות חסדים וכל המצוות כתקונן. ולמפרסמות אין צריך ראיה, וכל העולם מאמינים שהמוציא הוצאות לדבר מצוה הוא מלוה ה׳ ברבית לערך אלף למאה ויותר, דבר שאין לו קצבה, ואוכל פרות בעולם הזה עשר וכבוד והקרן קימת לעולם הבא. אך בשעת מעשה כך לא יעשה, כי יצר סמוך עושה שלבו יקשה ובחשך יכסה ולא יראה כי טוב לפי רב המעשה אם מוסיף מוסיפין לו ואם פוחת פוחתין לו, ומי פתי ימשך ידו מלהוציא ממון זולתו כי הוא צוה ויחשב לו מצוה ומרבה לו טובה, הרי זה דומה למאי דאמרי אנשי בעלים נותנים, עבדים בוכים. אין זה כי אם רע לב, כי יצר הממון הוא עז כעזאזל וקשה כברזל, ולא לחנם אמרו (ערובין טה ב) אדם נכר

בכיסו, כי האיש אשר עינו רעה בממונו חסר יבואנו, מכל מצוה ומכל) מדה טובה ימנענו, ועל דעתו ועל דעת קונו יעבירנו, וירבו רעותיו ואנחותיו, ויכלו בהבל שנותיו, והוא לקברות יובל, ואחריתו יהיה נבל. לא כן האיש אשר עינו רחבה, ירוץ לכל מצוה באהבה, ויושב עם כל אדם באחוה, וירבה כבוד ביתו, והיתה כבוד מנוחתו, אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא:

ב והן אמת כי גם מדת הותרנות היא ככל המדות אשר יש שחננו ה׳ טבע טוב וזו מתת אלקים היא, ויש שטבעו ומזגו רע וידיו לו אסורות ולא ישלט בממונו אפלו לעצמו, זו רעה חולה (כידוע ממעשה שהביא בספר ״קב הישר״ בעשיר שהיה זהיר במצות מילה, עין שם). אבל יש כח ביד האדם אשר מצא חכמה, להוציא ממסגר עצמו בעצה ובתחבולה יעשה מלחמה ומעט מעט יגרש את רוח הטמאה. ועל זאת יתפלל ליוצר נשמתו, שיציל אותו מצרתו, ולפם צערא הנה שכרו אתו, והבא לטהר מסיעין אותו (שבת קד, א):

ג והנה מי שמכיר בעצמו מדתו הרעה שהוא כילי ועינו רעה, וכן לענין כל מום רע ופתח טועה, דבר טוב נמצא בו שלבו יחיל בקרבו, ויש תקוה שישוב בתשובה. וכן הלומד ספרים וישמע המורים סוף שיערים ויתחזק לשמר דרכי ה׳ ישרים. ואם לפעמים יתקפנו יצרו וטבעו ועמדו זרים, שוב ישוב וראש ירים על פי התורה ובעצת השרים. אבל היצר הרע חכם, כל שוגה בו לא יחכם, חלק משמן חכו, ועושה לאיש שיהא שמח בחלקו, שכבר השלים חקו, ונגד ה׳ דרכו, ותורת אמת לא יהגה חכו, ולא ישמע קול מוכיחו ולא יעזב רשע דרכו. והאיש החפץ חיים ידבק בתורה ובלומדיה, כי גדולים מעשיה, שהיא נותנת חיים לעושיה, והמכתב מחזירו למוטב, והשמיעה יורה דעה ויצמיח ישועה. וזה כלל גדול, מעוז ומגדול, לכל מדה ומדה, ולכל סדר עבודה, ידע נאמנה, הלוא טוב אמנה, כי גדלה חובתו, לעבד עבודתו, לפי שכלו וכחו כאשר יוכל שאתו, והאיש אשר הון ועשר בביתו, לפיהן ישיב גאלתו, יבואו ויגידו צדקתו, ואשר כביר מצאה ידו והאלקים אנה, לפם גמלא שחנא (כתובות סז א), ואף אם מרבה מצוות כרמון, והפליא לעשות צדקות בממון, ענוש יענש כאשר ישית עליו מלך המשפט, אם לא יעשה כמשפט, ונקרא מעות על אשר כדמבעי לה למעבד לא עבד. וידוע מעשה בת נקדימון בן גריון (שם סו, ב), שהוא מבהיל הרעיון, ומי זה ערב אל לבו לומר זכיתי ויצאתי ידי חובתי. לכן חובת האיש אשר בצל שדי יחזה, שכל אשר בכחו לעשות יעשה, ולעולם יהיה כנושה, אפלו אם הוא כרבנו משה, ויוסיף ידו להקריב אשה, אולי ירצה:

ד אמנם בענין הותרנות לדבר מצוה יוכל כל איש לצאת ידי חובה ולומר זכיתי בה, כי יש לדבר קצבה אחד מעשרה, זוהי דרך ישרה. ואחד מחמשה, זו מדה גדושה, עושה אלה אל ישוב נכלם, ולא ימוט לעולם. ויש ותרנות שהיא רעה ומדה גרועה, כגון מי שהוא ותרן בממון זולתו, ומרבה בהוצאות שלא מדעתו ושלא ברשותו, ואף אם מנהו חברו שליח לעשות שום הוצאה מממונו מכל מקום אלו דברים שה״ן להם שעור, וצריך למד ולירד לסוף דעתו של חברו ואל יבזבז לרעך כמוך. ותנינא (אבות ב יב) יהא ממון חברך חביב עליך כשלך. ועל כל פנים לא יקמץ יותר מדי כאשר תשיג דעתו דניחא לה לחברה בהכי. וכן הדין לגבאי הקהל שלא יעשה פזר גדול וגם לא כל כך יקמץ, כי הוא חוטא ולא לו, אלא יכלכל דבריו במשפט לפי הענין ולפי המקום ולפי הזמן, כל כי הא צריך דעת לנהג כשורה בלי תוספת ומגרעת, וגם אם להוציא הוצאות לצרכו וצרך אנשי ביתו ידו הדה, צריך שיהיה במדה. ואם יש לו, ייטיב לו וירבה כבוד ביתו, ויאכל וישתה ויתכסה כפי שאתו, איש כברכתו:

ה ומדת הותרנות בבית צריכה רבה, והיא גזרת יהלום לענין השלום, ואבן טובה לענין האהבה. מה טוב הותרנות לכל אשר אתו, משים שלום בין אדם לחברו ובין איש לאשתו, ומבריח קטטה ואיבה, ועל כל פשעים תכסה אהבה (משלי י יב), וגם מתן אדם ירחיב לו (שם יח טז), ולא תאנה אליו רעה ונגע לא יקרב באהלו (תהלים צא י). ולפעמים שמדת הותרנות תחיה בעליה ותצילהו מצרה וצוקה, מה טוב חלקה, לא ידע אנוש ערכה. וכילי כליו רעים, רע לשמים ורע לבריות ורע לביתו ורע לעצמו, וירחיק ממנו אוהב ורע ולא ינוה בנוה שלו, כי מרבה מחלקת וקטטה, וגורם נפש כי תחטא, ויקחו ממונו שלא מדעתו, ולא תמוש רעה מביתו, ויהיה נמאס ונבזה, דל ורזה, וימסר נפשו למיתה, וירד מטה מטה:

ו צא ולמד מה שאמרו בירושלמי שאסור לאדם לצמצם מאד בהוצאת אנשי ביתו שלא מדעתם ורצונם בשביל להרבות בצדקות ומעשים טובים, כי לא לרצון יהיה לפני שוכן מרומים, כי חייהם קודמים. ובלבד שלא יוסיף ולא ירבה להוציא יותר מדי במאכלות ומשתאות ומלבושי רקמה, וכיוצא בהן דברים של מה בכך הבל המה, כי הוא עובר על בל תשחית, ובמקום להשליך לאבוד ללא צרך או לדבר עברה, אם היה מוציא למצוה מה טוב חלקו ומה נעים גורלו:

ז וכבר ידוע מאמר דוד המלך עליו השלום שאמר (דברי הימים א, כב יד) ואני בעניי הכינותי. ופרשו רבותינו ז״ל (ירושלמי פאה פ״ד ה״ב) שהיה מצמצם בהוצאתו ותענוגות מלכים עד שרבה וקבץ הון רב לבנין בית המקדש. והתורה חסה על ממונם של ישראל עד שאמרו (כתובות סז ב) שהרוצה לבזבז לצדקה אפלו הכי אל יבזבז יותר מחמש שמא יעני, על אחת כמה וכמה לדבר הרשות או לשפך ולהשליך לאבוד כדרך עשירי עם אשר כביר מצאה ידם, ולו חכמו ישכילו זאת, שבמה שמשליכים לאבוד והמלאכה נמבזה היו יכולים לשמח לב שפלים אמללים ולהחיות רוח נדכאים, ואף אם

מרבים לתן לא בשביל זה העשירו העניים ועדין בתיהם ריקים וחסרים כל טוב, ואם היו העשירים נותנים להם המותר שלהם ומה שנראה בעיניהם מכער, אצל העני הוא משבח ומפאר, ומה שאצל העשיר הוא דשון, אצל העני הוא ראשון וחביב כאישון. ומעצת היצר הרע המראה לו שהוא בושה וכלמה לתן דברים של מה, ומי שיש לו מח והוא בר דעת ישית עצות בנפשו וימלך בקונו איך ובמה ומתי וכמה ראוי להוציא ובמה ראוי לצמצם, וינהג כשורה בדרך ישרה לפי מה שהוא אדם, באפן שיהיה תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם:

פרק קא

א ודוי - ודוי צריך לזהר בו מדי אמרו אותו, לא יגרע אפלו פעם אחת לאמרו בהכנעה רבה ובכפיפת ראש ובקול בוכים ובדמע לב על מנת שלא לשוב לכסלה. ובהחסיר אלו התנאים ההעדר טוב ממציאות הרע, כי הוא חצפא ועזות פנים וכדי בזיון וקצף, כי יחרה אף ה׳ וקנאתו כי יאמר, הקריבהו ודוי זה לפחתך או לאיש כמוך הירצך או הישא פניך. ואוי להם לבריות מעלבונו של הקדוש ברוך הוא, ולולא ה׳ צבאות ידין אותנו כאנוסים וכשכורים הן גוענו אבדנו, חס ושלום. אבל נחמתנו בענינו ומעוט ערכנו. על כל פנים חובה מטלת עלינו להשתדל ברב עז בכל כחנו, וה׳ אלקים יעזר לנו. ויציר בדעתו כעומד לפני מלך רם ונשא אים ונורא אשר לגדלתו אין חקר והוא עפר מן האדמה להבל דמה ואומר לפניו אמנם אנכי חטאתי לך, כך וכך עשיתי, ועל כל פרט שמזכיר יחשב כי טוב היה לו שימות אלף מיתות ואל יעשה עברה קטנה להכעיס את בוראו. ויחשב גם כן שהוא מגיד צרתו לפני אביו שבשמים, כי רע ומר לו על אשר חטא על הנפש ועל אשר חוטא והולך ואינו יכול למשך ידו ועל אשר חשכו עיניו מראות גדל רעתו ואינו מצטער ובוכה על חטאתו. ויחשב אנה אפנה לעזרה ולמי אגיד זאת הצרה הגדולה אשר לי על העבר ועל ההווה, אין לי אלא לברח מלפניך אליך, ולהתחבא מכעסך תחת כנפיך, וצרת נפשי אליך אגיד כי אתה הוא מנת חלקי, אתה תאיר נרי ותגיה חשכי (תהלים יח כט):

ב ומה טוב ומה נעים לומר לפחות פעם אחת בשבוע סדר הודוי בארכה, ולהזכיר כל פרטי חטאים ועוונות, כי בזה יתן אל לבו לשוב מדרכו. ויש בדבור תועלת גדול לפי צפוני סודות לטהר פגם האותיות והמדות, וזו אחד מהדברים שנודעה אהבת ה׳ שרצה לזכות את ישראל שבשביל שמתודה את אשר חטא מקים מצוה דאוריתא ונוטל שכר טוב. אין חך מתוק מזה:

ג וראוי ליראי ה׳ וחושבי שמו לישב בדד כפעם בפעם, ולעין כל פרטי הודוי אחת לאחת, על איזה מהן צריך תקון, ועל איזה מהן צריך להזהר ולמשך ידו לעשות גדר וסיג ומשמרת למשמרת. ככה יעשה וירשם בכתב ויקבל על עצמו לשמר ולקים בכל תקף ולא יעבר, ואז יקוב לומר הודוי כדת מה לעשות וישפך שיחה ידרש סליחה, ואז בודאי יעשה פרי למעלה ונרצה לו לכפר עליו. ככה יעשה האיש החפץ חיים הרוצה בתשובה, ואשר הוא יהודי ורוצה לילך בדרך טובה, כך היא החובה, ובזה יזכה ויירש טובה וברכה לעולם הבא:

פרק קב

א ויהי נועם - ויהי נעם צריך לאמרו קדם כל מעשה טוב, בין בדבור בין במעשה, וזאת נחמתנו בענינו כי דלונו מאד ואין אנחנו יודעים לכון בשום דבר כונות הראויות לכון, כי כל דבור ודבור וכל מעשה ומעשה יש בו רזין עלאין ורזי דרזין ובונה בשמים עליותיו, ואפלו החכמים היודעים צפוני סודות לא יוכלו להשיג אחד מני אלף אלפי אלפים ממה יש תעלומות חכמה, כל שכן אנן יתמי דיתמי שאין אנו יודעים כלום אלא דברים כפשטן, רק זאת תהיה נחמתנו אשר גלו לנו רבותינו זכרונם לברכה כי כח מצוות האל יתברך פועלות בסגלה ועושות רשם למעלה אף שנעשות בלתי הכונה הפרטי, ורק שיכון בכללות שעושה המעשה הזה לקים מצות אלקיו ולעשות נחת רוח לפניו ולתקן הדברים בשרשן לדעת כל הקדושים ולדעת הקדוש ברוך הוא יתברך שמו (וידי עשתה משל נאה על זה, הלוא הוא כתוב בבית תפלתי שלי, לך נא ראה):

ב ועל זה יתפלל קדם כל מעשה וכל דבור, שיאמר ויהי נעם ומעשה ידינו כוננה עלינו, ואף שבלי אמירת ויהי נעם גם כן המצוה פועלת למעלה בדרך סגלה, מכל מקום חלוק יש, שהרי בודאי אינו דומה המכון למי שאינו מכון, שהמכון פועל יותר ומעורר הדברים העליונים ביותר. למה הדבר דומה, לחבל ארך, שראשו אחד בארץ ביד האדם וראשו השני מגיע השמימה, שכיון שמחזיק האדם בידו הראש האחד, הרי הוא מנענע את הראש השני, אבל כל כמה שיחזיק בה בחזק יד וינענע בכח יותר עושה רשם ומנענע למעלה. כן הדבר הזה, שיותר שיכון בכונות הראויות לכון גורם יותר התעוררות למעלה לעורר את האהבה וליחדא שמא דקדשא בריך הוא ושכינתה. וזה כונת תפלתנו באמרנו ויהי נעם, שיכונן ה׳ מעשה ידינו בשמים ממעל כאלו כונו בכל הכונות הראויות לכון, ותפלה עושה פרות. וגם בפסוק זה יש רזין עלאין בכל אות ואות וכל תבה ותבה, והיה ראוי לנו שנאמר ויהי נעם על הויהי נעם:

ג ותקנו לנו רבותינו ז״ל לומר ויהי נעם וקדשה דסדרא בכל ליל מוצאי שבת, ומפרש סודו בזהר הקדוש (ח״א קצז) שהוא לעורר רחמים על דין גיהנם שלא ישלט בנו, ועל כן שפר קדמי לכון באמירת ומעשה ידינו כוננהו, שלא תצא תקלה מתחת ידינו ולא שום דבר שאינו מתקן, כדי שלא נתחיב בדינה של גיהנם, על זאת ישפך נפשו לפני ה׳ בתחלת השבוע שיכנס בשלום ויצא בשלום ולא יכעיס בה את בוראו. וכן יום ליום יביע ולילה ללילה. ומנהג ישראל שאין אומרים סדר ויהי נעם במוצאי שבת שחל יום טוב בתוך אותה שבוע, אבל לפי דעת המקבלים ראוי לאמרו אפלו במוצאי שבת שהוא חל המועד, וכן יעשו הצנועים בינם לבין עצמם. ואפלו על דברי הרשות המכרחים טוב לומר לשם מצוה ויהי נעם וכו׳, זה הדבר עושה פעלה ותועלת גדול, כי הלא לאמונה אין לך דבר בעולם שאין לו שרש למעלה, וכל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו לא בראו אלא לכבודו, וכל עמל אדם הוא לברר ולהוציא האור ניצוצי הקדשה, וכל הדברים עתיקים ועושים רשם בשמים ובלבד שיכון לבו לשמים:

פרק קג

א ועד - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות א ד) יהי ביתך בית ועד לחכמים. ומי שחננו ה׳ רחב בתים יעשה זאת שיהיה ביתו בית מושב לכל עת שרוצים החכמים או יראי ה׳ וחושבי שמו להתועד לעסק בתורה או לדבר מצוה, ואל יחוש לטרחא יתרה שיהיה לבני ביתו לנקות הבתים, ואשה יראת ה׳ היא תתהלל (משלי לא ל) שתתן יד לבעלה לעשות כל דבר טוב ולא תחוס על יגיעתה וטרחתה, כי טוב סחרה ויערב לה כל עמלה נגד רב טוב הצפון לה. וכן לא יחוס על ההוצאה אם צריך לעשות, כי למצוה רבה יחשב לו, שעל ידו לומדים תורה ברבים. ואם גדול המעשה את היחיד לדבר מצוה, על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכפלת למעשה את הרבים. ושנינו (אבות ה, יח) כל המזכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו. ובהיות הועד בביתו שכינה שורה בביתו וברכה שורה בביתו כדכתיב (שמות כ כא) בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתיך. וראיתי אנשי מעשה שהיו משתדלים לעשות ברית מילה בביתם כדי לזכות שיבוא אליהו זכור לטוב לביתם, ועל אחת כמה וכמה ראוי להשתדל שתבוא השכינה לביתו. ואף על פי שאפלו אחד יושב ולומד שכינה עמו, אינו דומה השראת שכינה של יחיד להשראת שכינה של רבים, והרבה חלוק והפרש יש. ועוד, שבהיות הועד בביתו גם הוא יהיה נטפל לעושי מצוה, ואפלו אם אינו לומד עמהם ואינו מבין מה שלומדים אי אפשר שלא ילמד איזה דבר מהם. משל לנוגע באפרסמון שאי אפשר שלא יקלט מריחו. ויחשבו איש ואשה אשר חנן ה׳ להם בתים, כי לא במותם ילכו אתם ואיזה בית אשר יבנו להיות להם בית מושב לעולם הבא, כי אם בעשות זאת יבנו בית נאמן לעולם הבא, ולכן לא יקפידו על הטרחא נגד המנוחה, ויתאוה כל אדם מתי יבוא לידו לעשות בביתו הועד, וכל מי שעוזב ביתו לאחרים לדבר מצוה הוא דבר טובה. כל קבל דנא לא יקבל אדם לעשות בביתו ועד למחלקת או למושב לצים וכדומה, אפלו אי יהבו לו כל חללי דעלמא, כי שם הרגיעה הרשעה והוא נוטל חלק בראש על כל הרעה לעולם הבא. אוי להם, כי גמלו רעה לתן יד לפושעים, ידם במעל תחלה, רעה תבוא עליהם נגע ומחלה, כי יאמר ה׳ הגמול הזה קויתי על שנתתי לך בתים. ודי בזה למי שיש לו לב טוב, יברח מקטב, וימאס ברע ויבחר בטוב, כי במדה שאדם מודד גם ה׳ ימד, ובית צדיקים יעמד:

פרק קד

א אות ז: זכירה - זכירה היא כלל גדול בתורה, סמא דכלא, וזה כל האדם, שיזכר אשר הוא יהודי, ושחובה מטלת עליו להשמר ולהזהר מכל דבר רע ומכל צד נדנוד אסור ולשמר כל מצוות ה׳ דאוריתא ודרבנן בכל דקדוקיהן הדק היטב בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאדו זה הוא דרך כלל. וגם זכור יזכר לקים שויתי ה׳ לנגדי תמיד (תהלים טז ח) ולהתעורר ליראה ולאהבה את השם הנכבד והנורא לדבקה בו בכל עת ובכל רגע אם יוכל ולומר כפעם בפעם פסוקים המעוררים, כגון שויתי ה׳, אשרי איש שלא ישכחך וכדומה. וגם יזכר על כל העברות דרגילי בהו אנשי ונעשו כהתר, כגון במדות הרעות גאוה וכעס וקנאה ונקימה ונטירה וקפדנות, וכגון אכילה מרבה ושיחה בטלה, ולשון הרע ותפלות וברכות חטופות ובלי כונה, וגזל ואונאה ובטול איזה מצוות וכהנה רעות ובטול תורה כנגד כלם. על הכל זכור יזכר ענשן של מדות ושל עברות וחמר שבהן ואיך ומה ראוי לעשות לגדר בעדו להנצל מהן, ואיך בתחבולות יעשה מלחמה. והן אמת דבעדן יצר הרע לית דמדכר ליצר הטוב, אבל כבר מלתי אמורה לעיל (בערך ״הכנה״) שירשם בכתב ישר ויבטא בשפתים יום ליום יביע אמר, יזכר בפה ואל ישכח בלב והמכתב מכתב אלקים הוא, כי ראיה מביאה לידי זכירה, ובלבד שיזכר לרשם את הכל בכתב כאשר מיד ה׳ עליו השכיל. וגם יזכר שחק נתן ולא יעבר לקרא את הרשום בכתב והיה על מצחו תמיד לזכרון רין עיניו:

ב וכן צריך לזכר כל אשר חטא והעוה מיום היותו ויהיה חטאתו נגדו תמיד, כי זה מועיל לשלא יתגאה ושיהיה נבזה בעיניו נמאס, וגם שישתדל לתקן את אשר עותו ולקים דרכי התשובה כאשר יוכל שאת, כי יאמין שחטאתיו אשר חטא מיום היותו הם סדורים לפני המקום אחד מהם לא נעדר ואין שכחה לפני כסא כבודו, ואם לא יתקן עתיד לתן את הדין ונקה לא ינקה אלא ינקה לשבים. ולכן גם לזאת יפקח עיניו וירשם בכתב מה ראוי לעשות כפי כחו סגופים ותקונים ולא יעבר:

ג וגם חסדי ה׳ יזכר כעל כל טוב אשר גמל אתו מיום היותו, ויודה כפי כחו. ומה טוב ומה נעים שיקבל לעשות איזה דבר כפי מה שארע לו לזכר לנפלאותיו יתברך, ויכנע ויאמר קטנתי מכל החסדים. וגם ראוי לזכר תמיד רוממות האל והשגחתו הפרטית. וכהנה וכהנה זכירות טובות לפי מה שהוא אדם ולפי מה שצריך לו שתקפו יצרו, את הכל ירשם בכתב ויום ליום יוסיף דעת יוסיף לכתב והיה עמו וקרא בו חק ולא יעבר. רק את זה יקבל עליו בכל תקף ברב עז ותעצומות שלא יעבר מלקרא ולזכר בפה ובלב את הרשום בכתב יום ליום או פעם בשבוע או לפחות פעם אחת בחדש, ובזה יראה נפלאות מה כחו יפה לנצח את יצרו, מעט מעט יגרשנו, אם אבן הוא נמוח ואם ברזל הוא מתפוצץ (קדושע ל ב) ומצא כדי גאלתו:

ד ויש עוד זכירה אחרת שצריכה רבה והיא זכירת תלמודו. והן אמת כי זו מתת אלקים היא ולא כל אדם זוכה לה, אבל זו מדת כל האדם בכל מידי דמדות טובות שכל אשר בכחו לעשות יעשה. ומצינו (ברכות לח, ב פסחים סח, ב) גדולי עולם בעלי הש״ס דהוו מהדרי תלמודיהו כל תלתין יומין כדי שלא להכלם לעולם הבא שאומרים, אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו. ואנן מה נענה בתריהו. ואם הם אמרו (ערובין נג, א) אנן כאצבעתא לבירא לשכחה, אנו מה נאמר כי דלונו מאד מאד. ולפחות חובה מטלת עלינו להכיר מעוט ערכנו ולהיות חוזר על הדינים הנצרכים. והיושבים כסאות למשפט ומורי הוראות בישראל אל יורו ואל יפסקו שום דין לא מאסור והתר ולא מדיני ממונות אלא מתוך הספר אחר חפוש מחפוש אף אי פשיטא לה מלתא טפי מביעתא בכתחא, וכן אל יעיד על שום דין לומר שראה או ידע או שמע, ואל יסמך על זכירתו אף שדומה לו שברור לו הדבר כאחותו שהיא אסורה לו, כי בדור יתום זה הזכרון כוזב הרבה, ולכן חובה מטלת עלינו שלא ימוש ספר התורה מפינו להלכה ולמעשה. ויחרדו התלמידי חכמים להורות הלכה בעל פה, ואוי לה לאותה הבושה אם יראה לו לבושה להודות שאינו בקיא בהלכה ויורה ידין במהרה על פי הזכירה, מדה זו עושה כלה ורבים חללים הפילה, והלואי שלאחר העיון רב בספרים דבר בעתו יורה כהלכתו וידין דין לאמתו: ויש זכירה אחרת שגם היא מכרחת לזכר הטובה שקבל מחברו, המעט הוא אם רב יהיה לזכרון בין עיניו כל ימי חייו לשלם גמולו ולהחזיק לו טובה ושלא להיות כפוי טובה. ולאידך גיסא הזכירה לא טובה לזכר את אשר לא טוב עשה עמו חברו וגמלו רעה, כי עובר על מה שאמרה תורה לא תטר (ויקרא יט יח), לכן לו בכח יגבר להוציא טינא מלבו. ונכתב בזה במקומו בערך ״נטירה״, ועין לעיל בערך ״אהבת רעים״:

פרק קה

א זנות - ישראל קדושים הם וגדורים בעריות, אבל יש ערים גדולות, ובפרט בערי אדום, דהגוים לא קפדי אזנות ויש קבה של זונות שמכניסות יצר הרע באדם כארסו של עכנאי. והן בעון נמצאים יהודים רוקים בחורים וגם זקנים, ואף שנשותיהם עמהם מים גנובים ימתקו להם, והולכים אחר הזנות ומטמאים עצמם בנשג״ז (נדה, שפחה, גויה, זונה). אוי לו לדור שכך עלתה בימיו. ומי האיש אשר עבר עליו רוח קנאה קנאת ה׳ צבאות, כאריה ישאג

לעמתם וירדפם ביד רמה עד חרמה. ואם לא תשיג ידו למחות בידם, יברח לו מאותה העיר פן יספה בעון העיר, כי באמת אמרו (ירושלמי סוטה פ״א ה״ה) כל מקום שיש זנות, אנדרולומוסיא באה והורגת טובים ורעים. ואם הוא מכרח להיות בעיר, כל אשר בכחו לעשות יעשה וברוח שפתיו יוכיח רשע, כי אמרו בזהר הקדוש (שמות דף ג) על פסוק (במדבר כה ד) קח את כל ראשי העם והוקע אותם וכו׳ רישי עמא דידעי דא ולא מחו, אנון אתפסו בקדמיתא, ולית קנאה קמה קדשא בריך הוא כקנאת הברית, ובפרט מאן דעייל לה בבת אל נכר, כמפרש בזהר הקדוש ובספרי המוסר. וראוי לאדם שיהא בו מדעת קונו ויקנא קנאה גדולה על זאת הקלקלה. וצא ולמד מה שארע לפינחס אשר קנא לאלקיו והכה שונאיו ויהלם, ויקרא לו ה׳ שלום (שוכטים ו כד):

ב ויש זנות שנמצא באיזה רוקים או בחורים שמזנים בידים ומוציאים שכבת זרע לבטלה בידים, או שוכבים ונשכבים במשכב זכור. וזה בא או מחמת חסרון ידיעת חמר שבה כי רבה, ואו מחמת רעים רעים שעושים מעשה תעתועים, וחיובא רמיא להזהיר גדולים על הקטנים ולהודיעם חמר הדברים עד שיחרדו בנים ויאחזמו רעד, ובזה ידבק בה׳ עדי עד. ואין ראוי לסמך על אמונתם, כי יש בנים לא אמון בם ואין תוכם כברם. לכן בכל עיר ועיר צריך להעמיד שומרים על הנערים, והרב על התלמידים ואב לבנים יעמדו על המשמר סלה, ובפרט באישון לילה ואפלה, לבל יעשו עולה, כי זו רעה חולה וטמאה גדולה, וגורם רעה לעצמו ולכל הקהלה, והשמירה ותוכחה מביאין גאלה ורוח והצלה, וראוי לעשות גדר ומשמרת למשמרת לבל נכשל בזאת העברה הגדולה. וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (נזיר ב א) הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין. ובפרט מי ששרוי בלא אשה ידר נדר נזיר, כי הרבה היין עושה, וכתיב (הושע ד יא) יין ותירוש יקח לב. וכן ידוע מאמרם ז״ל (אבות ג יג) שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה. וכתיב (במדבר טו לט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם. כי עינא ולבא תרי סרסורי דעברה. וכתיב (משלי ה ח) אל תקרב אל פתח ביתה, שומר נפשו ירחק ממנה, ויזכה לחזות בנעם ה׳ ולהנות מזיו השכינה:

פרק קו

א זהירות - זהירות ענינו להזהר ולהשמר מכל דבר רע ומכל צד נדנוד אסור יותר ממה שנזהר לעבר על אש יוקדת ותחת חרב חדה, כי מר מאלף מיתות ומדינה של גיהנם ומכל הרעות שבעולם עבר פי ה׳ א לעולם ולגרם צער וכעס ופגם מ״ה למעלה ומ״ה למטה וקשה יותר מחבלי מיתה. ולכן האיש הירא ורך הלבב יברח מאה שערים של התר לבל יכנס בשער אחד של אסור, ואל ישמע לקול יצרו שמקל בעיניו האסורין ומבקש לו טענות שוא ומקום פטורין ויום ליום מרגילו באסורין יותר עד שנעשים לו כהתר. והחי יתן אל לבו (קהלת ז ב) כי בעברו אפלו עברה קלה גורם רעה גדולה ומורה שלא חס על כבוד קונו מאחר שאינו משתדל לעשות רצונו:

ב והירא את דבר ה׳ כאשר ראוי ליראה יראה גדולה עד אין חקר ואין תכלה, ראוי לו לברח ולהתרחק הרחק מאד אפלו מחשש או מספק אסור. ובדבר שיש בו מחלקת אפלו תשעים ותשעה אומרים מתר ואחד אומר אסור, למחש בעי, אם לא דאפסיקא הלכתא ונדחה קראו לה לסברת האוסר. ולמה הדבר דומה, לדבר שתשעים ותשעה רופאים אומרים עליו שאינו מזיק, ואחד אומר שיש בו סכנה ופקוח נפש אם יאכלנו מי פתי שלא יחוש לסברתו. הא ודאי פשיטא שכל בר דעת יאמר, מה לי ולצרה הזאת לכנס בספק סכנה, שב ואל תעשה עדיף. ואם על חיי שעה כך, על חיי עולם ושלא לגרם צער וכעס לאלקינו מלך העולם על אחת כמה וכמה. ומחשבה זו מועלת להצילו מכל חטא, והרבה עמו פדות, ומביאתו לידי חסידות. זוהי דרך ישרה ליראי ה׳ וחושבי שמו, ואיש מתהלך בתמו יהי אלקיו עמו:

פרק קז

א זריזות - זריזות נאמר על מצות עשה, וענינו לחוש הרבה על המצוה פן ואולי לא יהא בידו לקימה, ומתוך כך זריזין מקדימין למצוות (פסחים ד, א), כי לא ידע האדם את עתו ומרגע לרגע כמה מניעות וכמה עכובין וכמה פתויי היצר הרע יכולין להזדמן, ומי שמחבב את המצוה כאשר ראוי לחבבה מאלפי זהב וכסף ומכל חיי העולם הבא לבו בוער כאש ולא ישקט האיש עד עשותו אותה וחושש על אחד מני אלף פן יארע לו איזה מניעה, ועל כן אמרה תורה (מכילתא פ׳ בא פ״ט) מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה. והן בכלל הזריזות שאם הולך לדרך יכין לעצמו המצוות שאפשר להסתפק במציאות רחוק שבזמן קיומן ימצא בדרך, כגון שופר ולולב ומגלה ומצות, יין לקדוש והבדלה וסדורי התפלות למועדי השנה, ואין צריך לומר טלית ותפלין, אפלו אם הולך לטיל ואיכא למחש אפלו חששא רחוקה שלא יוכל לשוב, יוליך עמו ולעולם יהא מזמנים אצלו. וכמה פעמים נמצא שמי שהוא זריז נשכר ומי שאינו זריז לחוש חששות רחוקות הוא נפסד. וכן בכלל הזריזות לילך בזריזות כשהולך לדבר מצוה, ונכתב בזה לקמן ערך ״ריצה״:

פרק קח

א זכיה - הפליגו בזהר הקדוש בשבח המגיע למאן דמזכי לחביא, עין שם ותראה נפלאות הפלא ופלא. הנה כי כן טוב לגבר שישתדל עם אחזת מרעיו להחזירם למוטב, ועל אחת כמה וכמה יגדל החיוב להיות מזכה את בניו ובני ביתו שהקולר תלוי בצווארו, ולכן ברוח שפתיו יוכיחם, וגם במכתב אם חננו ה׳ רוח דעת יעשה ספר ללמד ולהועיל, ואם יזכה שיועיל דבריו בדור מן הדורות לאחד מני אלף די לו אם לא בא לעולם אלא לדבר זה. ועל כל פנים אב לבנים יודיע ויצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה׳. וידוע גדל שכר המזכה את הרבים שהוא דבר שאין למעלה הימנו שאין חטא בא על ידו (יומא פז, א). ולכן מה טוב לזכות את ישראל ולהודיעם את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון. ואיש את רעהו יעזרו ולאחיו יאמר חזק (ישעיהו מא ו) ונתחזק בעד אלקינו. והן בכלל להסתכל בטליתות של בית הכנסת אם הם פסולים ולתקנם. וכל כיוצא בזה המזכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו, וגומל נפשו איש חסד הנה שכרו אתו והוכן בחסד כסאו גדול המעשה יותר מן העושה:

פרק קט

א זווג - זו מצות האב על הבן כשיגיע להיות בן שמונה עשרה ולכל היותר לבן עשרים לזוג לו אשה. וידוע מאמר רבותינו ז״ל (קדושין כט, ב) שעד עשרים שנה יושב הקדוש ברוך הוא ומצפה מתי ישא אשה, מכאן ואילך אומר תפחנה עצמותיו. ועוד אמרו (שם) שכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא, כל ימיו בהרהורי עברה. ואוי לו לאב שהוא אכזר על בניו וגורם להם רעה גדולה כזו. וכל כי הא אין הבן חיב בכבוד אביו, ויהא עז כנמר להיות תובע בפה בדרך כבוד על ידי אחרים ולבקש מנוח אשר ייטב לנפשו, וגדולה עברה לשם שמים. וכל שכן שאם הבן ברשות עצמו, שחובה מטלת עליו למהר לשא אשה ולא יעשה שקר בנפשו. ואם איש עני הוא ואין ידו משגת לפרנסת אשה ובנים ומתוך כך אין מי שירצה להזדוג עמו, על כל פנים כל אשר בכחו לעשות יעשה, ויבקש איזו עניה אפלו אינה מכנסת לו כלום, ויבטח בשם ה׳ שבשכר זאת יריק לו ברכה. ואפלו אם היא שחרה וכעורה שקר החן והבל היפי ומצות ה׳ ברה היא תעזרנו להוליד בנים אנשי צורה. ואם לא ימצא בעירו, ילך מעיר לעיר וממדינה למדינה, ויסיר מסוה הבושה לבקש אשה כי היא אבן הראשה לגדר ערוה וסדר קדשה:

ב וגם על הבת צוו רבותינו ז״ל (פסחים קיג, א) ברתך בגרה שחרר עבדך ויהבה לה. ואשרי האיש שישמע לדברי חכמים. אבל אין הדבר מסור ביד האדם, שאינו יכול למסרה ביד נבל ובליעל, ואל ילך בגדולות לבקש איש אמיד בנכסים, אלא אפלו אם לא ימצא אלא איש עני צנוע ומעלי הולך בתם בדרך טובים מהור ימהרנה לו וברכת ה׳ היא תעשיר. וידוע גם כן מאמרם ז״ל שאמרו (פסחים מט, א) לעולם ימכר אדם כל אשר לו וישיא בתו לתלמיד חכם. וגם כן אמרו (ב״ב ק, א) הנושא אשה יבדק באחיה, שרב הבנים דומים לאחי האם ומבטח לו שבניו תלמידי חכמים. ומי שאין עיניו טרוטות, בעיניו יראה שבחה של תורה, כי ממרחק תביא לחמה וירבה כבוד ביתו ונותנת לו אחרית ותקוה טובה וחיי נחת יחיה, כי בודאי מי שהוא תלמיד חכם מקים דברי חכמים שאמרו (ב״מ נט, א) אוקירו לנשיכו, ואוהבה כגופו ומכבדה יותר מגופו ועובר על פשע משום שלום בית ואינו מקפיד בתוך ביתו וכדומה, כמה מעלות טובות לתלמיד חכם ועל הכל דפלגא בהדה. נמצא מה טוב חלקה בעולם הזה ומה נעים גורלה לעולם הבא. לא כן הנותן בתו לעם הארץ, אף אם הוא עשיר, אין גופו ממון, וזמנין שאבד העשר ההוא וכל מום בו ורמס וטרף וקלל והיא מר לה ומרה תהיה באחרונה:

ג הנה כי כן, האיש שהוא בר דעת בעיניו יראה ולבבו יבין זאת לא יתן עיניו בממון, ויבחר לו אנשים חכמים יראי אלקים אפלו רלקנים שבהם בממון, טוב פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב (משלי יז א). וגם כן אמרו (יבמות סג ; א) נחת דרגא נסב אתתא. ושומע עצת חכמים (שם יב טו) ישכן בטח. ומצות לשמע דברי חכמים ראויה היא שתגן שיהא זווגן עולה יפה:

ד והן אמת כי מה׳ אשה לאיש וארבעים יום קדם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני (סוטה ב, א). ומכל מקום כבר אני עני תרצתי על זה וכיוצא בה שכמדמה ששלשה מיני גזרות יש, אחד שגוזרין עליו שתבוא אליו טובה ולא תאנה אליו רעה, ואז תבוא לו הטובה על כרחו על דרך שפרשו אף מרומם. שני שגוזרין עליו גז, רה רעה ונכתב ונחתם ואז אין מציל. שלישי שגוזרין עליו שיבוא לו כפי בקשתו וכפי השתדלותו. אי לזאת למחש בעי שמא הוא מכת שלישית שאמרנו, וכל אשר בכחו לעשות יעשה וימכר כל אשר לו לקנות חלק טוב בגורלו, אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה (שיר השירים ח ז) כך היא החובה:

ה ובכלל האמור שאם נדרו לתן לו מאד מהר ומתן ומטה ידם, או שאין רוצים לתן לו לא מפני זה יעכב הזווג או יפרידנו, אלא יאמין בה׳ ויבטח לו כי הוא הנותן לכל אחד הראוי לו מידו הרחבה, מרבה מדה טובה. ויפה שעה אחת שיקדים וינצל מן העברה שהיא כחרב חדה מאוצר כל כלי חמדה. ולהיות שידוע דברי הזהר הקדוש שלפעמים עונותיו ילכדונו את הרשע ונושא אשה שאינה הוגנת לו ושאינה בת זוגו, וסוף בהגיע עת להשיב אבדה

לבעלים יש נספה בלא משפט ודוחין נפש מפני נפש. וגם כבר מלתא אמורה שלפעמים הגזרה היא סד שיהיה הדבר תלוי בתפלה ולפי ההשתדלות והחריצות כך יזמינו לו אשה טובה. וידוע שכשרות האדם ועבודתו להשם יתברך על הרב שהולך אחר עצות אשתו, ואם זכה עזר, לא זכה כנגדו (יבמות סג א). הנה כי כן ראוי להקדים תפלה לצרה, וכל בחור ובתולה יראי ה׳ יסדרו תפלתם, וגם אב על זרעו ישפך נפשו לפני ה׳ שיהא זווגם עולה יפה, וגם לזאת אניף ידי וסמכתיה בבית תפלותי בסיעתא דשמיא:

ו והנה בענין הזווג ידוע שהיא מצוה ממצוות דאוריתא (עיין כתובות מז א) דכתיב (שמות כא י) ועונתה לא יגרע. לזאת יכון האדם ויכלכל דבריו במשפט על פי התורה כמפרש בספרים ויחזר על הדינים כפעם בפעם. ואשרי איש שיזהר שיהא עונתו משבת לשבת אחר חצות, אמנם בזה הכל לפי מה שהוא אדם ולפי מה שרואה שאשתו משתוקקת אליו מרציא ארצויי קמה, שעל זה אמרו (נדרים כ ב) דהוין לה בנים יודעי בינה. ועל כל פנים לא יגרה יצר הרע בעצמו ולא יתן לנשים חילו. וידוע מה שכתב הרמב״ם ז״ל (הל׳ דעות פ״ד הי״ט) שתשעים ותשעה מתים מחמת רב תשמיש ואחד בדרך ארץ. ומאחר שאין אשה אלא לבנים (תענית לא א כתובות נט, ב) וכל שלמות הולד במדות ובדעות תלוי בזמן הזווג ובכונת הזווג, אי לזאת לו בכח ולו בחיל יגבר איש לקים מצותו דבר בעתו ויתאמץ במצותו איש ואשתו לחשב מחשבות טהורות זכות וברות, וזר לא יקרב במחשבותם שום מחשבה זרה, כי קרוב הוא להיות בעילתו בעילת זנות ונפש הם חובלים ובנים זרים ילדו רעים וחטאים וטפשים בנים משחיתים כל מום בם. ומה יתאונן אדם חי כשיש לו תרבות רעה בתוך ביתו גבר על חטאיו שהוא גורם רעה לעצמו. וזו רעה חולה ואכזריותא גדולה יותר משוחטי הילדים, ואם היו יודעים הבנים שהוא גרמא להם בנזיקים היו צועקים מרה עליו באמר, למה עכרתנו ובעון חוללתנו. וכי ישאו את עונם, אב ואם נוטלים חלק בראש, כי הם אבות הטמאה ואין על הבנים כל כך אשמה, כי מאחר שהיסוד רעוע והשרש רע והקלפה בנפש לוטה מה יעשה אותו הבן ולא יחטא, כי נפש רשע אותה רע, וצריך עמל וטרח ויגיעה רבה כלי האי, ואולי יוכל להפך טבעו ומזגו הרע:

ז לא כן לקדושים המקימים מצותם בקדשה ובטהרה כדת מה לעשות, אוכלים פרות בעולם הזה שישמחו ביוצאי חלציהם בהיות פרים קדש הלולים, אנשים חכמים ונבונים, שלמים במדות ובדעות, מלאים דעת ויראת השם, שאין שמחה לאיש בעולם גדולה מזו ויתנו מעדנים לנפשם לעולם הבא. מה נדבר ואין הפה יכול לדבר רעת האדם שאינו נזהר להתקדש בשעת תשמיש, ורב טוב למי שהוא נזהר, אחד אנשים ואחד נשים, שיהא זרעם זרע קדש זרע אנשים. הנה כי כן יזהר כל איש ויזהיר את אשתו ואת בניו ובנותיו ואת כל הסרים למשמעתו באזהרה גדולה, וירים כשופר קולו לפני חילו, אל יבוש ואל יכלם מלדבר בדברים שבין איש לאשתו לכבוד אל וקדשתו ויצוח כי כרוכיא באמר חוסו על קונכם ועליכם ועל נפשות יוצאי חלציכם והזהרו מאד, חזקו ואמצו להתקדש בשעת תשמיש:

ח והחי יתן אל לבו (קהלת ז ב) באותו פרק, רצוני לקים מצות בוראי דוקא ולא להנאתי, רק כל מעשי לתקן הדברים בשרשן במקום עליון, כי הדברים עתיקים, אשרי ילוד אשה שזוכה לעשות לתקן דברים העומדים ברמו של עולם, ומי שהוא קדוש ומשרתיו קדושים מסתכל מתי יבוא טפה שהצדיק נוצר ממנה כמו שאמרו (נדה לא, א) על פסוק (במדבר כג י) ומספר את רבע ישראל. ומי יתן והיה שיהא זרעי זרע קדש. או יאמר בפה שתשמע גם אשתו ותתן גם היא דעתה לכך, אב הרחמן תן לי זרע קדש זרע אנשים דומים לאברהם יצחק ויעקב וכו׳ ור׳

ט פלוני ור׳ פלוני. ויכון שהוא מקים המצוה על דעתם ועל כונתם וסומך עליהם. ויחשב שכך לו להזדוג עם אשתו, כמו למסר נפשו למיתה על קדוש השם:

י וידוע שצריך לרחץ ידיהם קדם תשמיש אם הוא אחר שנה. ומה טוב שלאחר שירחת ידיו יסדר תפלתו קדם זווגו ויאמר, לשם יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה וכו׳, ובסיעתא דשמיא גם זאת אסמכנה בבית תפלתי. וכתבו ז״ל שטוב לכון באותו פרק בצרופי שדי. ואני אומר שטוב לכון בפסוק שמע ישראל בכל כונותיו ופרשת ואהבת. ישמע חכם ויוסף לקח העמק והגבה למעלה לאהבה את ה׳ ולדבקה בו. וגם ימסר וילמד את אשתו שתעשה לו קדם תשמיש הסימנים שמסר יעקב לרחל, דהינו שתאחז לו בהן רגלו הימני ובהן ידו הימני ואליון אזנו הימנית, ואחר יקרב אל אשתו בקדשה ובצניעות גדולה כדין וכהלכה. ואחר תשמיש יחזרו וירחצו ידיהם, וישפך מים צלולים סביב מטתו זהו דרך ישרה להוציא זרע ר״ב. כזאת וכזאת יזהר ויזהיר על בחוריו, ואשרי בניו אחריו:

יא והנה הגדר הגדול לחשב מחשבות טהורות, שתהא דעתו צלולה באותו פרק, ולא יהא מטמטם בשנה, כי אז לבו בל עמו וחושב מחשבות זרות והרהורים רעים כחולם חלום, ועל זה נאמר (משלי יט ב) גם בלא דעת נפש לא טוב. ועל כן אני אמרתי שבלילות הקצרות וחושש שלא יהא נעור בלילה, או אם יעור יהא מטמטם בשנה כל כי הא זריזין מקדימין, ויותר טוב שיקים מצותו בתחלת הלילה, ומאחר שכונתו רצויה לשמים גם מעשיו יהיו רצויים, שהרי אמרו (נזיר כג, ב) גדולה עברה לשמה. וכתבו בספרים שעקר תקון הולד תלוי במחשבת האשה, באפן שאף אם הוא יהיה נזהר אם

היא לא תזהר צדיק מה פעל, לכן לא יעבר מלהזהירה ולהזכירה מעת לעת בכל עונה על פתגם דנא. וגם יזהרו איש ואשתו שיבדקו עצמם יפה ואל יהיו נצרכים לנקביהם באותו פרק, כי זה גורם שיהיו הילדים משתינים מטותיהם. וגם יזהרו שלא יהא בטנם צבה ומלאה אכילה, שגורם לילד טפשות וסכלות וינהגהו בכבדות ועצלות. הן אלה קצות דרכי המישרים ארחותם ארח צדיקים, ישמע חכם ויוסף לקח ולו יהיה הזרע דכים צדיקים ורב טוב לאבות ולבנים:

יב והן בכלל כדי שיהא זרעו זרע קדש שיזהר וישמר מבני תשע מדות שמנו חכמים (נדרים כ ב) שנאמר עליהם (יחזקאל כ לח) וברותי מכם המרדים והפושעים בי. וכן יזהר מלשא אשה שאינה הוגנת, ויבדק מאד על ידי קרובותיו ויחקר בשבע חקירות עד אשר ידע מה טיבה ומה טבעה, כי באמת אמרו (יבמות סג, א) מתון נסב אתתא, כי אין זה חלוק או טלית שאם לא ישר בעיניו יפשטנו ויחליפנו. לכן מאד יפקח עיניו עד אשר לא יבואו ימי הרעה ומכה אנושה מר ממות את האשה. ולא ישא אשה שאינה הגונה לשם ממון, שהוא כלה ואבד כעשב ואשו לא תכבה. ומאחר שבכלל התשע מדות הם בני שנואה, הנה כי כן ראוי לכל איש שלא יזוג זווג לבניו ולבנותיו, כי אם על פי ידיעתם ורצונם הטוב, וכל כי הא סימנא מלתא, אם מה׳ יצא הדבר והיא בת זוגו עצם מעצמיו יקריב את עצמו והיתה עמו בשלום ובמישור:

יג ומכלל האמור הוא גם כן שלא ישא אלמנה, שאינה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי. וקרוב הדבר שתהא דעתה על בעלה הראשון ונמצא כמה דעות במטה ומה גם אם הראשון נוח לה והשני קשה הימנו, שבודאי לא תשכח אלוף נעוריה ואת השני תבוז לו בלבה. ומה גם שאמרו בזהר הקדוש שהנושא אלמנה הוא נכנס בסכנה גדולה כמשליך עצמו לשוט בים הגדול, ולכן מי האיש הירא אלמנה וגרושה לא יקח כי אם בתולה, זולת אם הוא בא בימים או שאינו מוצא לקח בתולה לא יתבטל מפריה ורביה, אלא יקח מאשר תמצא ידו, והן הם מפלאות תמים דעים, וה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים:

פרק קי

א זוהר - למוד ספר הזהר נשגב מאד לטהר ולקדש הנפש, ואפלו אי לא ידע מאי קאמר ושוגה בו שגיאות הרבה הוא חשוב לפני הקדוש ברוך הוא, כדכתיב (שה״ש א ד) ודגלו עלי אהבה. פרשו רבותינו ז״ל (שהש״ר ב) ודלוגו עלי אהבה. הא למה הדבר דומה, לתינוק קטן שאינו יודע דבר ומדבר חציין של תבות בלעגי שפה ואביו ואמו יצחקו לו ישמחו לקולו, כך יושב בשמים ישחק וישמח כשהאיש הישראלי יש לו חבה בתורה ורוצה ללמד, אך אין דעתו משגת, או אין לו מי שילמדנו ולומד כמה שיודע, בודאי עושה נחת רוח ליוצרו ובא בשכרו. הנה כי כן אין מקום פטור למי שאינו יודע ללמד אין טענה זו פוטרתו ליום הדין כי יכול הוא ללמד כמו שיודע. ונהי שבלמוד המשניות והכ״ד יש דעות שצריך להבין לפחות מהו הענין שלומד, אבל בלמוד תהלים וזהר הקדוש, אפלו באין מבין כלל חשוב ומקבל ומרצה לפני ה׳. ומי שיודע ספר ומבין דברי הזהר הקדוש הפשוטים, ימצא בו טוב טעם ודברים מתוקים מדבש ומוסרי השכל שמושכים לב האדם לאביו שבשמים:

ב הנה כי כן ראוי לכל אדם לקח לו ספר הזהר הקדוש ולא יעבר מלקרא הפרשה מדי שבוע בשבוע, וזה גדר גדול לאדם כדי שלא ישיאנו יצרו לפנות עצמו לבטלה שהוא רעה גדולה כידוע. ויעשה זאת אפוא וינצל, שיקבל עליו סדר למודים כגון ח״י פרקי משנה בכל יום וספר תהלים ופרשת הזהר וכדומה, וכשלא יהיה לו פנאי יהיה לוה ופורע מיום ליום ומחדש לחדש באפן שבהיותו פנוי תכף יפנה לשלם חובתו, אך ישכיל על דבר מראשיתו שלא יצטרך ללמד במהירות גדול באפן שלא יהיה שוה אותו הלמוד כלום ויהיה עמלו לריק חס ושלום. וכבר אמרו (טור או״ח סימן א) טוב מעט בכונה מהרבות בלא כונה. וכשלומד סודות הזהר הקדוש בלבבו יבין שיש צפוני סודות ורזי דרזין בכל הענינים, אך בשרו עליו יכאב על שאין לו ידיעה כלל וכלל:

ג ואזהרה שמענו למי שלומד ספר הזהר הקדוש שישמר נפשו מאד כשלומד אבא, אמא ברא, ברתא, זעיר אנפין, אריך אנפין, מטרוניתא. וכן צורת איברים רישא, עינין, אדנין, וכדומה, שאל יציר שום צורה למעלה חס ושלום חלילה וחס, ועל זה נאמר (דברים כז טו) ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה ושם בסתר. בסתרו של עולם, אלא יאמין באמונה שלמה שאינו שיך למעלה אלו הענינים כלל וכלל, רק הכל אורות עליונים וצפוני סודות שאין יד שכלנו מגעת. וכל אלו המלות שנזכרו בזהר הקדוש הכל הוא כנויים ודרך משל בעלמא, שהמשכיל יבין איזה דבר ואנחנו לא נדע, ואין לנו רשות לחשב ולציר בשום אפן, רק נקרא בשפתינו ונקדים תפלתנו, שיהי נעם ה׳ עלינו ויהא חשוב ומקבל ומרצה שיח שפתותינו לרצון ולעשות נחת רוח ליוצרנו ודינו:

פרק קיא

א זודא - ידוע עבדא דמיתי בש״ס (כתובות סז ב), דמר עוקבא בשעת פטירתו ראה חשבון צדקותיו אשר עשה שעלה לסך שבעת אלפים דינרי זהב. ואמר ארחין רחיקא וזודין קלילא. ופלגינהו לפלגא דנכסי לצדקה, שאף על פי שאמרו (שם) המבזבז אל יבזבז יותר מחמש. זהו מחיים, אבל בשעת מיתה מתר. ואדם יראה לעינים כשהולך בדרך, לפי הדרך אשר הוא הולך ולפי מספר הימים שיהיה בדרך, כך צריך להקדים כמה ימים להכין צידה לדרכו. צא וחשב לפי מה שיעמד בעולם שכלו ארך שנים אין מספר לו יחיה גבר שנין אלפין, ואלו ישלח לפניו צדקתו אלף אלפים ורבי רבבות דינרי זהב לא יספיקו לו:

ב ואם תאמר כיון שאין אדם יכול לצאת ידי חובתו לשלח לעולם הבא די מחסורו, וכי תאמרו מה נאכל, על כרחן לומר שהקדוש ברוך הוא עושה חסד ומתנת חנם, אם כן אפלו אם לא נשלח כלל על שלחן המלך אנו אוכלים. זה ודאי הבל, שכשאדם עושה כל אשר בכחו לעשות אז הוא נזון בזרוע כל ימי עולם בעולם הבא, כי אמור יאמר העבד אהבתי את אדוני והייתי חפץ לעבדו אם היה מניחני, ויפה לי שעה אחת של תורה ומעשים טובים מכל חיי העולם הבא (אבות ד יז), וכיון שהקדוש ברוך הוא סלקו מן העולם או לא נתן לו עשר לפזר יותר, בדין הוא שיטל שכרו משלם כל ימי עולם. לא כן הרשעים שאין עושים (טוב) את אשר בכחם לעשות, אין נותנים להם לעולם הבא אלא כשעור אשר עשו, וכשתכלה קרנא צריכים לבוא בגלגול לעולם הזה להרויח, כי היכי דליכל מדילה, ואין נותנים צדקה לעולם הבא, שאם אפשר בצדקה לא היה צריך אדם להולד ולהיות בעולם הזה, כידוע מה שכתבו המפרשים (עיין ירושלמי ערלה פ״א ה״ג) שטעם יצירת הולד הוא כדי שיהנה מיגיעו, משום דמאן דאכל דלא דילה בהיל לאסתכולי באפה. ועוד, כי יאמר ה׳ למה אתן לך צדקה, הלוא היית יכול להרויח ולהכין צידה לדרכך ולא רצית. הא למה זה דומה, למי שמשליך לאבוד ממונו והולך ושואל צדקה, שבודאי יכעסו עליו ולא ירחמו עליו ואל יהי חונן לו. ואם יאמר אדם שהשאור שבעסה הוא יצר הרע מעכב שאינו יכול להרויח ואין בכחו לעשות, מי יתן והיה שתהא טענה זו פוטרת את האדם מיום הדין, אבל כלי עלמא ידעי שמי שזאת טענתו אין פוטר אותו:

ג ומכלל האמור אתה תשמע, דהא דיוצא אדם ידי חובתו בנתינת המעשר, הינו דוקא בחיים חיותו כדי שלא יעני ויצטרך לבריות, אבל חיובא רמיא עליו לצוות בכל תקף באפן המועיל שלאחר פטירתו יפרישו לו מנכסיו חלק בראש כפי ברכת ה׳ אשר יתן לו לעשות בו מצוות ומעשים טובים, ויעשה חשבון כמה די לבניו להתפרנס בדרך כבוד והשאר יקח לעצמו. וכבר כתב מוהרי״א בספר ״ברית עולם״ (ספר חטידים סימן שמד) זה לשונו בקצור ישים האדם אל לבו כי כל ישעו וכל חפצו להניח לבניו עשר גדול, ואפלו אם אין לו בנים הוא חס על קרוב אחד להניח לו מזהב שבא אלפי רבבה, ואיך לא יחוס על עצמו לשאר נעור וריק לעולם הבא, ולא דעת ולא תבונה בו להחיות לב נדכאים ממה שחננו ה׳ וטוב לו לכפרת פשע ולהקריב ישע ולתקן מלבושים ומטעמים לנשמה קדושה, והגם כי יחוס על בנו או בן אחיו, מכל מקום הוא קודם לטל חלק בראש לתקון נשמה קדושה, ויחזיק עצמו לפחות כאחד מבניו לקח חלקו אתו עמו לתת לעניים תלמידי חכמים ויגנז למעלה, ומה תועלת יגיע לנפשו במה שיניח לבניו עשר גדול והוא ילך ריקם ויהיה עני באמת, ואחר פטירתו יהיה הולך וצוער והוא עצמו יראה שטות וקלקול מעשיו וכאבו נעכר ונפשו עליו תאבל, זה תכן דבריו. וקנאתי בהוללים הישמעאלים שבשעת פטירתם מניחים חלק מנכסיהם לעשות צרכי רבים או לבית תפלותם, ואנחנו למה נגרע. הנה כי כן מי האיש החפץ חיים נצחים ושלא להצטרך לבוא בסכנת ורעת הגלגול, כל אשר בכחו לעשות יעשה בגופו ובממונו, ויכין צידה לדרכו, אז ילך לקץ וינוח ותתענג בדשן נפשו באורים ונותנים לו נחלה בלי מצרים:

פרק קיב

א זולל וסובא - זולל וסובא רעתו רבה שהוצאתו מרבה ומכלה ממונו וימיו ושנותיו לריק ולבהלה, היום למלאכה והלילה לאכילה ושתיה מרבה, ומוסיף כח בסטרא אחרא, ומתוך שאוכל ושותה הרבה אין דעתו נכונה ומישבת עליו ורב מעשיו מקלקלים ומתיר אסורים, וגם מתוך שאוכל ושותה הרבה כאשר שכב לא יוסיף לקום עד עבר זמן תפלה בצבור וכהנה רעות רבות. וכתב מוהרי״א בספר צפרן שמיר (סימן ה) זה לשונו, אמרו בתני דבי אליהו (זוטא פ״ג) לא נתקבצו בני אדם למיתה, ואין כל בריה יורדת לידי צער, אלא מתוך אכילה ושתיה ושמחה מהבלי העולם הזה, ומי האיש אשר ישמע דברי אליהו הנביא זכור לטוב ולא יקרע לבו לשנים עשר קרעים וימאס במשתאות וסעדות הרשות ושמחות המדמות. וממה נפשך, אם מאמין לדברי אליהו זכור לטוב ועושה שקר בנפשו, הוא פתי וסכל המשתדל לגרם רעה לנפשו צערא דגופא ונפשא, ואם אינו מאמין מאיזה אפן שיהיה זו רעה חולה וענוש יענש מאד גם על זה. ואם כה יאמר, סגין דעלמא הכי הוי וכאשר שמענו כן ראינו בעלי עשר רבים שתו וישכרו, קופרא טבא לפמא,

כסא טבא לפמא, לא חדש ולא שבת, אף אתה אמר לו, תא חזי מאי סליק בהו מלבד הענש של עולם הבא שאינו נגלה לעינינו, אבל הוא אמת בלי ספק כנודע מרבותינו הקדושים זכרונם לברכה וכל דבריהם חיים וקימים:

ב וכשיחשב האדם שכל אשר יאכל וישתה יתהפך בקרבו לצואה וגללים הלא יבוש ויכלם מעשות בשרו וגופו בית מגאל ובית הכסא, אלה מפה מתקנים המאכלים ואלה מפה מטמאים. וכבר כתב רבנו הרמב"ם ז"ל, שהתקבצות בני אדם לשתיה המשכרת חרפה גדולה יותר מקבוץ אנשים ערמים לפי הדעת הישר, אלא שמתוך ההרגל נעשה כהתר ואין מרגישים, זה תכן דבריו. ובאמת שמי שיש לו דעת ונותן לב להבין ימאס מאד מלילך אחר אכילה ושתיה שהוא נפיש בטרחא וזוטר בשעורא, שכל ההנאה היא ברגע כמימרה עד שיעבר החך אשר יטעם לאכל ואחר כך נשכח כל ההנאה כאלו לא היה, וכל מיני אכילות שוין לשבע נפשו, וכל עמל אדם לפיהו וחכו בלבד, אין בכל ההנאות הנאה מועטת כזו ואינו שוה בנזק ההפסד והצער בעולם הזה ובעולם הבא לגוף ולנפש. הנה כי כן מי שיש בו אפלו מעט דעת אל יהי בסובאי יין בזוללי בשר, ולא יהא הולך על גחון, אלא יתנהג בסדר נכון, ובזה ה' אותו יחן:

פרק קיג

א זריעה - טוב לגבר אשר חננו ה' אפלו קרקע כל דהוא שיזרע בו אילני מאכל משום ישוב העולם, דכתיב (ישעיה מה יח) לא תהו בראה לשבת יצרה. וצא ולמד מתרנגול הבר שספרו עליו בש"ס (גיטין סח א) כמה יגיעות וכמה טרחות היה טורח בשביל לעשות ישוב לעולם. ועוד יש כונה טובה, שבכל דבר הצומח וגדל מן הארץ החלו עולין ניצוצי הקדשה אשר במקום ההוא מדומם לצומח, ואחר כך יעלו מצומח למדבר, כמבאר בדברי המקבלים. והן בכלל שמקים עצת חכמים שאמרו (יבמות סג, א) זרע ולא תזבון, אף על גב דבי הדדי נינהו, הני מברכן וכן מפרש בדברי קבלה על ידי ירמיהו (כט ה ו כח): כה אמר ה' בנו בתים ושבו, ונטעו גנות ואכלו את פרין. קחו נשים וכו'. והנה זרעוני גנה לא כל אדם יכול לזרען, שצריך יגיעה מדי שנה בשנה, אבל אילנות יזרע פעם אחת ולו יהיה הזרע ולזרעו א ח ריו:

ב ועקר הכונה טובה שיש בזריעה הוא, כי האיש הירא את ה' במצוותיו חפץ מאד מבקש אפנים להתחיב במצוות, ושתהא מצוה באה לידו לעשות נחת רוח ליוצרו, ולתקן הדברים בשרשן במקום עליון, והנה על ידי נטיעת אילנות מקים מצות נטע רבעי ונזהר מאסור כלאים וכדומה, ויוכל לקים מעין דגמת מצות בכורים שיקח הפרי הגדל ראשון ויביאהו דורון לתלמיד חכם שאמרו רבותינו ז"ל (כתובות קה ב) שחשוב כאלו הקריב בכורים. ואשרי השם מעיניו לעבד את ה' בכל משלח ידים וכל מעשיו לשם שמים ויברך ברכות שמים. אך בזריעת אילנות צריך להיות זהיר שלא לזרע כי אם במקום שיודע בברור שאינו בר בנין לעולם ולא יבוא להאפיל אורו באפן שלא יצטרך לקצצו, דאף על גב דמדינא שרי בצרך כזה מכל מקום לא מסמנא מלתא, וחמירא סכנתא, ויחדל מן הבנין אם יצטרך לקצץ אילן, ומשכיל על דבר ימצא טוב:

פרק קיד

א זלזול - זלזול בכבוד אחרים צריך לזהר הרבה, שלא לזלזל בכבודם לא בדבור ולא במעשה, וצריך דעת גדול להבין מהו זלזול, ואין נקי אלא הזהיר וזריז לחשב מאד קדם עשות שום דבר לחברו, או דבר דבור לחברו, או על חברו שיציר בעצמו אלו היה חברו עושה לו או מדבר לו או עליו כמעשה זה או כדברים האלה אם היה נראה לו זלזול ומרגיש צער, אז לא יעשה גם לחברו. ואמרו ז"ל (שבת לא, א) דעלך סני לחברך לא תעבד זה כלל גדול בתורה. ובאמת אמרו (נגעים ב, ה) כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו. ואמר החכם: אין נקל בעולם כמו למצא ולהכיר מומי חברו, ואין קשה בעולם כמו להכיר מומי עצמו:

ב והאיש השלם הירא את ה' לא יטה אחרי הבצע, ואחר כבוד עצמו ואחר הנאת גופו לזלזל בכבוד חברו לכבוד עצמו להנאתו ולטובתו, כמו אם חושדים אותו בדבר אשר לא טוב, לא יאמר, אני לא עשיתיו פלוני עשאו, שאמרו בש"ס (ב"ב קסד ב) להדיא שזה נקרא לשון הרע. וכן יש אנשים רעים וחטאים שכדי להרבות שחוק ושמחת הוללות, או שישחקו העשירים ויתירו להם פסת יד, יהיו מזלזלים בכבוד איש תם ומרבים לדבר לצנות עליו (שהוא הנקרא בלשוננו: מאזקאריא"ר אי זיפקליניאר, ובלשון אשכנז: געריגנשעטצונג איזט פעראכטונג), והרי הם כמתלהלה היורה זקים ועושים שחוק בדמו של זה. אוי להם, אויה להם, אהה עליהם, שגמלו רעה לנפשם, רעה תבוא עליהם, כמאמרם ז"ל (ע"ז יח, א) שהלצנות תחלתו יסורין וסופו כליה רחמנא לצלן וכמו שכתבנו במקומו. ועושה אלה בשרו עליו יכאב על הכעיסו את בוראו, כי חושב דמצוה קעבד לשמח אנשים, אבל סוף העושים והשמחים בדברים רעים אלו ירדו אבלים שאולה אם לא יתנו לב לשוב:

ג ומה מאד צריכים לזהר התלמידי חכמים בעסקם בתורה, או בכתבם, שלא לדבר דברי זלזול כל שנראה לו שאינם לפי כבודו אם היה מדבר לו חברו, ואפלו אם חברו יצא מן השורה ודבר קשות הוא יעשה את שלו וישמר לפיו מחסם מחטא בלשונו, ובפרט בפני הבעלי בתים צריך זהירות יתרה לנהג כבוד זה בזה בדבורו כדי שלא יאמרו, זונות מפרכסות (שבת לד, א) וכו׳, ואיכא חלול השם. והאיש הישר לא יזלזל בכבוד שום נברא, וכל שכן באשתו ומשרתיו, שלא בשביל שהם משעבדים לשרתו נתנה לו רשות לזלזל בכבודם, ומה יתרון לאדם על חברו, הלוא קטן וגדול שם הוא, ואפלו שהעבד חפשי יותר מאדוניו לפני המקום, ולכן אפלו אם עברו רצונו יוכיחם בנעם שיח וינהלם בנחת כאשר היה רוצה שיעשו לו אם היה הוא משעבד תחת אחרים:

ד ואפילו לעצמו אין ראוי לנהג זלזול ולעשות דבר שאינו לפי כבודו, שהתורה חסה על כבודן של בריות ופטרה ממצות השבת אבדה לזקן שאינו לפי כבודו. ומה גם התלמיד חכם, ובפרט מי שהוא פרנס על הצבור, צריך לנהג סלסול גדול בעצמו ושלא לזלזל בכבודו לשם שמים כדי שיהא מוראו ואימתו מטלת על הבריות ויהיו דבריו נשמעים. והרי אמרו (קדושין ע א) כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור לעשות מלאכה בפני שלשה. וכל תלמיד חכם צריך למעט ישיבתו בבתי כנסיות של עמי הארץ ושלא לדבר כל כך עמהם, ואין זה בסוג גאוה חס ושלום, שהרי אמרו בש״ס (יומא ט ב) דמאן דמשתעי ריש לקיש בהדה יהבי לה עסקא בלא סהדי, וחס ושלום לחשב על ריש לקיש שהיה גאה חלילה, אלא שכן ראוי לנהג סלסול לפי מה שהוא אדם ולא יתחבר אלא מין במינו לפי חכמתו ולפי שניו. (ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין נב ב) למה התלמיד חכם דומה בפני עם הארץ, לקיתון של זהב. אכל עמו, נעשה של כסף. שחק עמו, נעשה של חרס נשבר אין לו תקנה). רק ללמד תורה וללמדה ישפיל עצמו כאזוב וירבה דברים עם כל אדם הקטנים עם הגדולים. וכן לכל דבר מצוה יעשה בכבודו ובעצמו וזהו כבודו, כמו שמצינו לגדולי ישראל שהיו עושים בעצמם לכבוד שבת (שבת קיט א) ודוד המלך עליו השלום היה מכרכר בכל עז לפני ארון הקדש ואמר (שמואל ב ו כב): ונקלתי עוד מזאת והייתי שפל. וכתיב (תהלים קיט צט) מכל מלמדי השכלתי. ואמרו רבותינו ז״ל (אבות ד א) איזהו חכם הלומד מכל אדם זו היא דרך ישרה שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם:

פרק קטו

א זמירות - כמה מהלל אמירת הזמירות בכל יום וסודם רם וראשם מגיע השמימה לזמר עריצים ולהכרית כל הקלפות החיצונים. ומי שמאחר לבוא לבית הכנסת באפן שמצטרך לדלג בזמירות מאבד טובה הרבה, וכל שכן אותם אשר בשאט נפש לומדים שאר למודים, תהלים ומעמדות וכדומה, או יושבים בישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ בעזרת בית הכנסת מרבים שיחה ומדלגים בזמירות, אוי להם מעלבונן של זמירות, והרי הם כמחליף מרגליות על פרוטות או חרשי אדמה, כן הדבר הזה, כי אפלו ללמד לא טוב ודבר בעתו מה טוב. וכן לא טוב מנהג איזה מקומות שמפסיקים באמצע זמירות בשביל להמתין לחתן או לסנדק ואבי הבן וכדומה, ומניחים כבוד המקום בשביל כבוד בשר ודם. ואם יקשה בעיניך לשנות מנהג זה המתן לי עד שאפיסך בדברים, אלו היית עומד לפני מלך בשר ודם, עומד ומשמש ומספר בשבחו, כלום היית מפסיק באמצע לכבוד איזה אדם, בודאי לא, כי גדול כבוד המלך ואין ראוי להניח באמצע שבחו ושמושו משום כבוד שום אדם. אם לכבוד מלך בשר ודם כך, לכבוד המקום על אחת כמה וכמה, וכל שכן שמתחלת הזמירות עד סוף התפלה הכל הוא קשר אמיץ בונה בשמים עליותיו ואין ראוי להפסיק בינתים, לכן המבטל זאת יאיר כצהרים:

פרק קטז

א זקן - משעברו רב שנותיו של אדם והגיע לבן ארבעים ראוי לזכר אחריתו כי הולך האדם אל בית עולמו ובכל יום הולך וחסור. ואם לא זכר את בוראו בימי בחרותו והלך שובב בדרך לבו ונמשך אחר תענוגי והבלי העולם הזה ואת פעל ה׳ לא הביט, עת לחננה על נפשו ולחוס על כבוד קונו ולשוב מדרכו הרעה ללכת בדרכי טובים וארחות צדיקים ישמר ויאמר, אוי לי כי פנה היום כי ינטו צללי ערב (ירמיהו ו ד), הבה נא אשובה אל אישי יוצרי ועושי כבודי ומרים ראשי, בטרם יבואו ימי הרעה, ימים אשר אין לי בהם חפץ שלא אוכל עשות לא זכות ולא חובה ולא תשובה. ויאמר, דיה לצרה, עד עכשו עשיתי רצון יצרי מעתה אשוב אל יוצרי, אולי ארצה ואתקן את מעותי בטרם יום מיתתי.

ב ורעת האדם בארץ, כי דרך איש ישר בעיניו ויצר לב האדם רע מראה לו, שנאה לבחור לאכל ולשתות ולשורר ולרקד וכאיש גבורתו לדלג כאיל וכגדי לרעות בגנים ולהרבות במיני שחוק ושמחת מרעות מינים ממינים שונים, ולשים לילות כימים בשמחות וגיל עם רעים אהובים בחורים וגם בתולות וכהנה רעות, וכאשר יזקין ישיאנו יצרו לאמר שעתה אין כחו כבראשונה ואינו לפי כבודו לישב עם בחורים בסוד משחקים, רק כבודו בגדולים להיות בא באנשים לישב עם אנשי צורה זקנים שכמותו, ובלילות הארכים ישבו שרים נדברו על הארץ ועל הפרות על הערים ועל הממלכות, וכל אשר יעבר

תחת שבט לשונם מדבר לדבר ומענין לענין לעבר השעה ברב דברים ומעלה עשן וקאו״י וחזור וקאו״י, ודומה להם שזהו דרך ישר וטוב והגון, וכך הוא חובתו וכך נאה לו, ולא ידעו ולא יבינו כי זו נבלה וזו חתיכה דאסורא, ואלו ואלו נשרפין בבית הדשן אם לא יתנו לב לשוב, כי ברב דברים לא יחדל פשע, ואוי להם לבריות מעלבונה של תורה (אבות ו, ב, שמות רבה מא ח) וכמו שכתבנו בערך ״דבור״ ומקומות אחרים, רק זו היא דרך ישרה שיבר לו האדם ובפרט כאשר יגיע עד זקנה, יזכר לו יום המיתה ויאמר, הנה נא זקנתי, לא ידעתי יום מותי, אשוב היום שמא אמות למחר. וידבק בחכמים ובספרים המלמדים לאדם דעת, ויפקח עיניו על כל ענייניו, ואל יאבד הזמן יקר הערך כשהוא פנוי, כי היום קצר והמלאכה מרבה, על מה יפנה תחלה, או לתקן את אשר עותו בימי בחרותו, או להשלים חובתו דבר בעתו, לכן כל אשר בכחו לעשות יעשה, תקונים ולמודים ומצוות ומעשים טובים, הלוך וגדל עד שיהא פרוש מהבלי ותענוגי העולם הזה ומתנהג בחסידות אולי יתרצה ויאמר: אשרי זקנותי שכפרה על ילדותי (סוכה נג, א):

ג וחיובא רמיא לנהג כבוד בזקנים, שמצינו בקדוש ברוך הוא שחלק כבוד לזקנים (ויק״ר יא ח). ואיתא במדרש (ב״ב י ב) שאלו לשלמה בן דוד: איזהו בן העולם הבא, אמר להם, כל שכנגד זקניו כבוד. ואחת מתרי״ג מצוות היא לקום מפני זקן. וכן צריך לחלק כבוד לזקנים בסדר הישיבה, ואפלו מי שהוא יניק וחכים יעבר את מי שהוא גדול ממנו במנין למעלה ואל יאמר, חכימאה אנא ולי ראוי לישב למעלה, כי גנאי הדבר לתלמיד חכם שיטל הכבוד לעצמו וישב במקום גדולים, ולמחש בעי שמא יהיו מרננים אחריו כי לא טוב עשה ואיכא צד חלול השם, לכן ישב למטה, ואם יפצרו בו ויעלוהו למעלה אז עלה יעלה. וכבר אמר שלמה (משלי כה ז) טוב אמר לך עלה הנה:

ד וכן ראוי לחלק כבוד לזקנים לטל מהם עצה על כל דבר. וכבר אמרו רבותינו ז״ל (מגילה לא, ב) אם יאמרו לך זקנים לסתר ונערים לבנות, שמע לזקנים, שסתירת זקנים בנין ובנין נערים סתירה. ואפלו אם לא ישר בעיניהם עצת הזקנים לא ילבינו נערים פני זקנים, אלא ישיבום בנעם שיח ודרך כבוד כראוי. והזקן גם כן ישמר כבודו, ואל יביא עצמו לידי בזיון, ולא יעשה מעשים שאינם נאים לזקנים, וגם לא ידבר במקום שיודע שאין דבריו נשמעין, ובזה יהיה כבודו במקומו מנח. וכבר אמרו רבותינו ז״ל (תנחומא מקץ י) שיבקש אדם רחמים על ימי הזקנה שיהא בריא ונקי ממומי הזקנים. וכבר ידוע מאמרם ז״ל (סנהדרין מד ב) שלעולם יקדים אדם תפלה לצרה. ולכן גם לזאת יתפלל בעודנו באבו (וכבר סדרתי תפלה בסיעתא דשמיא). ועל כל פנים אם יש לו ממומי הזקנים שמכבידים על אנשי ביתם, צריך לסבלם ולנהלם בנחת ובדרך כבוד, ולפם צערא אגרא. ולמחש בעי שמא גם הוא יבוא לידי מדה זו וכאשר עשה כן יעשה לו, ועל כל פנים השם יתברך כפעלו ישלם גמולו:

פרק קיז

א זכרונות - מה טוב ומה נעים לכתב זכרון לכל דבר בין למלי דעלמא בין למלי דשמיא, דמאחר דשכחה מצויה ומיתה שכיחא, טוב לגבר שירשם בכתב כל אשר פעל ועשה וכל אשר נשא ונתן, וכל שחיבים לו וכל שחיב לאחרים, אפלו מיום ליום לא יתעצל מלכתב זכרון, וכן על כל דבר שיש עליו לעשות או לדבר זכרון יעשה. ואני נהגתי כשאני שותה מים קדם הקאו״י דמלתא דשכיחא לשכח ברכת בורא נפשות, תכף אחר שתית המים אני מהפך החותם שלי לאחורי האצבע או לאצבע אחר ומתוך כך אני זוכר. וכן לכל דבר שאני צריך לזכר זה דרכי. וכזאת וכזאת כל איש יעשה סימן כדי שיזכר ואל ישכח לקים כל דבר המטל עליו בין דרשות בין דמצוה, ובזה יזכר הנשכחות וימצא מנוחות והשביע בצחצחות:

ב וכן טוב ויפה לכתב זכרונות בקצור הדינים הנצרכים שאינו בקי בהם. וכמה מהבושה מגיע לאותם הבעלי בתים שכל שנה ושנה מסתפקים ושואלים אם צריך לומר שהחינו בליל יום טוב שני של גליות, וכן לא ידע דינים השיכים ונצרכים בתפלת שמונה עשרה אם טעה באיזה דבר, וכהנה רבות ספקי ספקות בדברים הנוהגים מזמן לזמן, טוב לגבר שכשישאל פעם אחת ויגידו לו ירשם בכתב וידע את אשר יעשה ולא יכלם ולא יכשל לעולם ועד. וכבר לעיל בערך ״הכנה״ ובערך ״זכירה״ כתבנו דברים הצריכים זכירה, עין שם. (ואם יהיה ה׳ בעזרי יש את לבבי לרשם בכתב עברות ומדות רעות שדשו בהם רבים וחמר שבהם ואפן הנהגה הצריכים בקצור אמיץ, באפן שיקרא איש את הרשום בכתב בכל יום וימשך ידו בסיעתא דשמיא, ה׳ יגמר בעדי ויעזרני על דבר כבוד שמו):

ג ויש עשרה זכרונות שאנו מצוים עליהם לזכרם בכל יום, ונכתב בספר סדור תפלת חדש בחדשו, מי האיש החפץ במצוות לא יעבר מלזכר בפה, ואל ישכח בלב, והעקר תלוי להשתדל להשיג התועלת הנמשך מזכירתן אשר על זה היתה כונת הבורא יתברך שמו שצונו לזכר, שאם יזכר בלי שים לב מה פעל ועשה, אלא יתן לב וישתדל לשמר ולקים, כגון בזכירת יציאת מצרים יזכר את רב טובו ואהבתו וחמלתו יתברך עמנו בהיותנו גוי בקרב גוי, ועצם יכלתו ששדד המערכות ותבר מנעולין דפרזלא, והוציאנו ביד חזקה ובזרוע נטויה, מה שאין יד שכלנו מגעת להבין נפלאות גדולות שעשה עמנו, ולפיכך אנחנו חיבים לעבד עבודת עבד:

ד וכן בזכירת השבת יזכר שהוא רבון כל המעשים, כי ששת ימים עשה ה׳ את השמים ואת הארץ (שמות כ יא) וחבה יתרה נודעת לנו שהנחילנו יום מנוחתו, לא עשה כן לכל גוי, וגם בזה אין יד שכלנו מגעת להזכיר מה רב טובה של השבת:

ה ובזכירת המן וזכירת כי הוא הנותן כח, יתן אל לבו כי הוא הנותן כח לעשות חיל ונותן לחם לכל בשר לפי הטף, והמרבה בסחורה לא העדיף והממעיט לא החסיר, ובזה לא ייגע להעשיר, ומן הדין והאמת לא יסיר, ויבטח בשם ה׳ כי הוא מוריש ומעשיר:

ו ובזכירת מעשה עמלק יתן אל לבו צער השמים שאין השם שלם ואין הכסא שלם בעוונותינו הרבים, ויתן לב לשוב ולתקן מעשיו לבל יהא הוא גרמא בנזקין:

ז וכן בזכירת ירושלים כזה זכור יזכר ובמרירות יאנח וישפך שיחה ידרש סליחה:

ח ובזכירת מעמד הר סיני יתן אל לבו גדל אהבתו יתברך ושעשועיו עמנו כאב את בן ירצה, ורב טוב לבית ישראל מכל טובות שבעולם שבחר בנו ונתן לנו התורה הקדושה אשרינו:

ט ובזכירת מה שהקציפו אבותינו להקדוש ברוך הוא, יתן אל לבו אהבתו וחמלתו בעדן רתחא וגדל סבלנותו עמנו:

י ובזכירת מה שיעצו בלק ובלעם לעשות לאבותינו יתן אל לבו למען דעת צדקות ה׳ וחביבותה גבן. והכל הולך אל מקום אחד לעורר את האהבה, כי כן ראוי לאהבה למי שגמל עמנו טובה, ובלכתנו בדרך שובבה אהבנו נדבה והפליא חסדיו עד אין קץ ואין תכלה, ועד מקום שאין יד שכלנו מגעת אחד מאלף אלפי אלפים ורב רבי רבבות, מה טובו ומה חסדו עמנו. הנה כי כן ראוי להיות כפוי טובה ולשלם רעה תחת טובה חס ושלום, אלא אנחנו חיבים ליראה ולאהבה, וישא קל וחמר מבשר ודם שגמל לו איזו טובה שלפי ערך הטובה יראה לנפשו חובה לאהבה ולשלם במיטבא, על אחת כמה וכמה אין חקר לחיובו אצל הבורא יתברך שמו:

יא ובזכירת מעשה מרים הנביאה יתן אל לבו חמר ועצם ותקף וגדל עון לשון הרע וישא קל וחמר בן בנו של קל וחמר ממעשה מרים כמפרש בש״ס (ספרי תצא כה, ט בהעלותך יב א אבות דרבי נתן ט, ב) ומה מרים וכו׳. וצא ולמד חמר עון לשון הרע שלכל עברות שבתורה לא עשה הקדוש ברוך הוא זכר כמו לעון לשון הרע, ואף על פי כן בעוונותינו הרבים כלנו כצאן תעינו וכלם בלשון הרע. וכבר אמרו בש״ס (ערכין טו ב) שהוא חמור מעבודה זרה גלוי עריות שפיכות דמים, ויחרד האיש וילפת וישמר לפיו מחסום, וזה כל פרי הזכירה כי יתן אל לבו לעבדה ולשמרה, ולכל הפחות בשעת הזכירה יתעורר ויתן אל לבו, מה מצות הזכירה הזאת ומה טעם יש בה, ולא יעשה מצות אנשים מלמדה. זה כלל גדול ודבר השוה לכל מצוות שבתורה, ואכתב בזה לקמן בערך ״מצוות״ בסיעתא דשמיא:

פרק קיח

א אות ח: חשק וחבה - חשק וחבה צריכה רבה לכל דבר שבחובה, לתורה ולתעודה ולכל מדה ומדה, והוא דבר המסור ללב וצריך סיעתא דשמיא, כי ידענו שכך היא חובתנו לעבד את בוראנו בחשק וחבה ושמחה רבה, אבל מה נעשה שאין לבנו מתעורר לכך ומעוט ערכנו וקצר השגתנו הן הנה היו בעוכרינו, וגם חטאתינו מונעים הטוב ממנו שחשכו עינינו מראות מה המצוה מה רב טובה ומה יפיה, ומה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו בהיותנו זוכים לעשות נחת רוח ליוצרנו מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, ורב טוב הצפון אפלו על מצוה קלה דקה מן הדקה. צא ולמד מנבוכדנאצר הרשע שזכה לכבוד גדול ומלך בכפה על ארבע פסיעות שפסע לכבוד השם יתברך (סנהדרין צו, א), על אחת כמה וכמה מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא. וישא קל וחמר אם יש לו חשק וחבה על אכילה ושתיה שערב לחכו כמעט רגע, ועל הרוחת ממון, וכהנה הנאות העולם הזה ותענוגות בני אדם שהם הבל הבלים שאין בהם ממש, על חיי עולם ועשות נחת רוח ליוצרנו שבחר בנו לעמד לפניו לשרתו ולברך בשמו שאין טובה גדולה מזו, על אחת כמה וכמה שצריך שיהיה לנו חשק וחבה ושמחה רבה. כזאת וכזאת החי יתן אל לבו ויתמיד במחשבה זו לעתות הפנאי לעורר את האהבה והחבה:

ב והרוצה לזכות למדה זו זה דרכו דרך ישרה שירבה לעסק בתורה ובמצוות אפלו על כרחו שלא בטובתו ידחק עצמו ויבטל רצונו מפני רצון קונו, ועל דרך שאמרו (פסחים נ ! ב) לעולם יעסק אדם בתורה ובמצוות אפלו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה. כן הדבר הזה, שסגלת מצות ה׳ ברה לזכך את הנפש ולטהרה, ויום ליום תפקחנה עיניו עד שיערב לו ויבסם לו עסק התורה וקיום המצוות מכל חיי העולם הבא. ואם יקרה לו מקרה בלתי טהור שיבטל מתורה ומצוות, יהיה לו מר ממות, כי כן הוא האמת לאמתו, כי מה לנו מחיים אם לא לעבד את בוראנו ולדבקה בו לעשות נחת רוח לפני כסא כבודו וברחקנו ממנו טוב מאד מותנו מחיינו:

ג והנה ההתמדה לקרות ספרי מוסר והרגילות לעסק בתורה ומעשים טובים הוא עקר גדול, שאם אדם נהג אפלו מנהג טוב של חסידות וסדר קדשה ויום אחד הן נגרע, דומה בעיניו כאלו באותו יום לא היה יהודי, ואם שמע בישן ישמע בחדש (ברכות מ א), ואם ירפה עצמו יום ליום הלוך וחסור החשק והחבה עד שיקשה לו מאד לשמר ולעשות. ועוד, שנעשה לו כהתר לבטל מן המצוה והתורה ולעבר כל עברה. ולכן צריך להיות חזק ואמיץ כח להתגבר כארי לעמד על המשמר על התורה ועל העבודה, ואם תקפו יצרו ונצחו יחזר ויתחזק ויאחז צדיק דרכו דרך הקדש, ובבואו לקים מצוה הבאה לידו יקדים ויתן אל לבו דברים המעוררים את הלב לעשותה בחשק וחבה ושמחה רבה כדת מה לעשות, ויותר טוב אם יאמר גם כן בפה מלא כדברים האלה, כך היא חובתי וכך נאה לי, ויעשה התעוררות חיצון בגופו ובתנועותיו והכנה רבה, שהתעוררות חיצון מעורר התעוררות פנימי. וידוע שהבא לטמא פותחין לו והבא לטהר מסיעין אותו (שבת קד ב יומא לח ב), אדם מטמא עצמו מלמטה מטמאין אותו מלמעלה, מקדש עצמו מלמטה מקדשין אותו מלמעלה (יומא לט א), ומצוה גוררת מצוה, והכל לפי רב המעשה, ותלמוד גדול שמביא לידי מעשה (קידושין מ ב), עד כי בצל שדי יחסה. כל קבל דנא בעניני העולם הזה לא יהיה לו ולא יראה חשק וחבה, כי הכל הבל ורעות רוח, רק יעשה כמי שכפאו שד וכמי שנכנס לעשות צרכיו, יקיש הויה ליציאה:

פרק קיט

א חנופה - חנפה גדל רעתה מפרש בדברי רבותינו ז״ל בש״ס ומדרשים, ואסף איש טהור רבנו הרב רבי חיים ויטל ז״ל בספרו הקדוש ״שערי קדשה״, מי האיש הירא יצא עתק בקשר אמין ויהיה לזכרון בין עיניו. ואמנם צריך לבאר מהו חנפה, כי יש דברים שאינם חנפה ויש חסרי מדע שחושבין שהם חנפה, כגון המכבד איש עשיר חושבין אותו למחניף, והמתריס כנגדם ומזלזל בכבודם הוא מתהלל בהוללותו באמרו שהוא אינו יודע להחניף. ואין בפיהו נכונה, כי ראוי והגון לכבד את העשירים, שכן מצינו (ערובין פו, א) ברבנו הקדוש שהיה מכבד את העשירים, ורבי עקיבא גם כן היה מכבד עשירים. והטעם, שמאחר שהמלך חפץ ביקרו והשפיע עליו ממרום שפע ברכה גם אנחנו חיבים בכבודו, ובפרט אם קבל ממנו טובה והנאה פשיטא שחיב לחלק לו כבוד. ועוד, שהמרבה נכסים מסתמא מרבה לעשות מצוות ומעשים טובים יותר מאחרים וחטאיו בצדקה יפרק, וראוי לחוש קצת על כבודו אף אם עשה שלא כהגן ויצא קצת מן השורה אין לזלזל כל כך בכבודו, שכן מצינו בש״ס שאמרו (פסחים נג, א) אלמלא תודוס אתה גוזרנו עליך נדוי, ופרשו שם שהיה מטיל מלאי לכיסן של תלמידי חכמים. אבל ענין החנפה הוא בשני אפנים, הראשון קשה והשני קשה הימנו. האפן הראשון הוא שמראה פנים וחבה יתרה לחברו ואין פיו ולבו שוים, אלא בפיו שלום ידבר ובקרבו ישים ארבו, או אפלו אם אינו אויב לו ולא מבקש רעתו, כל שמראה אהבה רבה וכבוד גדול יותר מן האמת אשר בלבבו הוא נכשל בעון חנפה, וכל כי האי התירו חז״ל אצל אשתו משום שלום הבית ולרבו כדי שילמדנו תורה, וגם מחניפין לרשעים מפני דרכי שלום (פרקי דרבי אליעזר לז ונז׳ מנורת המאור סי׳ מה):

ב ברם האפן השני הוא רע ומר, דהינו האומר לרע טוב אתה, ואינו מוכיח ואינו מוחה במי שבידו למחות, שמלבד שהוא נתפס על הרעה כאלו הוא עשאה ונוסף גם הוא ענוש יענש על גדל עון החנפה. והאיש אשר הוא טהור וירא את ה׳ לא ישא פני דל ולא יהדר פני גדול, ולא יחוס על עצמו פן יחסר כבודו או הנאתו, רק יבטח בה׳ שלא ימנע טוב להולכים בתמים, וכל המרבה כבוד שמים כבודו מתרבה ושלל לא יחסר, וישאג כארי וכשופר ירים קולו למחות במי שבידו למחות. ועוד נכתב בזה לקמן בערך תוכחה בסיעתא דשמיא. וקרא כתיב (משלי כח ד) עזבי תורה יהללו רשע ושמרי תורה יתגרו בם. וכתיב (תהלים קלט כא) הלא משנאיך ה׳ אשנא. הנה כי כן שאת פני רשע לא טוב. ואסור להסתכל בפני אדם רשע כל שהוא מפרסם שהוא מוסר ובעל עבורת ביד רמה בפרהסיא. וראוי לכל ירא ה׳, אפלו אין בידו למחות, לפחות יברח ממנו ולא ישא פניו ולא יחלק לו כבוד ולא יגור ממנו ולא ירצה בהנאתו, רק יהיה נבזה בעיניו נמאס, ואת יראי ה׳ יכבד. והן בעון גברה חנפה וכמעט אין נקי מעון זה, אך האיש הירא את ה׳ ומאמין כי האלקים יביא במשפט על כ ל ורבה רעת החנפה, לא יהיה אחרי רבים לרעות, אלא יתגבר כארי ויעשה הטוב והישר בעיני אלקים, אף אם אינו ישר בעיני אנשים חסרי מדע, ויכלכל דבריו במשפט על פי התורה, וה׳ יהיה לו לעזרה:

פרק קכ

א חידוש - ידוע מעלת המחדש חדושי תורה שהוא חשוב מאד בשמים ממעל עד שאמרו בזהר הקדוש (בהקדמה ז)) ד) שבונה שמים חדשים ועליו הכתוב אומר (ישעיה נא טז) לנטע שמים וליסד ארץ ולאמר לציון שערים המצינים בהלכה עמי אתה. אל תקרי עמי, אלא עמי (שם דף ה), שנעשה שתף להקדוש ברוך הוא. וכל אדם אינו חיב אלא כשעורו, רק שיעמל בכל כחו לחדש חדושי תורה, דהינו להקשות ולתרץ בתנ״ך ובש״ס או לפרש פרושים בפרד״ס (פשט, רמז, דרוש, סוד) על תנ״ך וש״ס, והוא תקון גדול לכל עון ולכל חטאת ובפרט לעון פגם הברית, שהזרע יוצא מן המח ותקונו שיטרח

במחו לחדש חדושי תורה ובפרט בשבת חשוב מאד כשמחדש חדושי תורה, כאשר הפליג בשבחו בזהר הקדוש (ח״ג דף קעג) מה מגיע אליו ומה נעשה יקר וגדלה לנפש אביו ואמו (כבר יצא עת״ק לשון הזהר הקדוש בקנטרס ״אורות אילים״). ולמי שאין ידו משגת לחדש חדושי תורה מדעתו, כבר יש תקנה שילמד חדושי תורה את אשר כבר עשוהו ונכתב בספר, כל אשר ילמד וידע את אשר לא ידעו חשוב כאלו חדשו. ועל זאת ישתדל מאד כל היודע ספר לפחות ללמד בשבת דבר חדש, ואם אינו יודע ספר ישתדל לשמע בלמודים מפי סופרים דבר חדש אשר לא ידעו. וגם למוד ספר הזהר הקדוש אף באין מבין חשוב כאלו חדש חדושים. ואחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכון לבו לשמים:

ב וכל אשר יחדש יכתב ידו בספר ואל יהי בז להן, וכן יכתב ידו כל אשר ישמע דבר חדש, שהרי כתבו המפרשים שעכשו שאין בית המקדש קים ואין קרבנות, הכותב חדושי תורה מכפר עליו כאלו הקריב קרבנות, ואסמכוה אקרא (תהלים מ ז) עולה וחטאה לא שאלת אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי. וכתבו גם כן (ספר חסידים סי׳ תקל) שעתיד אדם לתן את הדין על שגלו לו חדושי תורה ולא כתבם, שלא גלו לו אלא על מנת שיכתבם ויהנו ממנו ולמטי לה הנאה שיהיו שפתותיו דובבות בקבר. ומי יתן והיה שיכתב אדם כל אשר שומע חדושי תורה מילדותו והיה יכול לעשות טוב מדברים מתוקים מדבש ונחמדים מזהב, ואף שיש דברים שכבר המה בכתובים, אבל יש הרבה שעדין לא נתנו לכתב, ועל כל פנים היה יותר טוב מאד ללקט ביחד כל אשר ישמע דברים מתוקים וחריפים, וחסד היה עושה עם אותן שאין בידם אותם ספרים וילמדו הדבר מתוך ספרו ומנה ומניהו יתקלס עלאה:

ג וכאשר גדלה מעלת הלומד חדושי תורה כל קבל דנא רע ירוע למי שאוהב לשמע חדושי והבלי העולם הזה, רעתו רבה שמתוך כך מרבה בבטול תורה, בכל צואה יתגלע והן הם מערבבים את מחו בשעת התפלה וכל עבודתו פסולה. ולו בכח יגבר איש אשר גבר עליו יצרו והרגל בכך להיות אוהב לשמע חדושים, יחיש מפלט לו וידחק את עצמו לשנא את החדושים שאינם צריכים לו לצרך פרנסתו באמר, מה יתן ומה יוסיף לי ידיעת הבלי העולם, ההעדר טוב ממציאות הרע. וכבר אמרו רבותינו ז״ל (כתובות ה, ב) אל ישמיע אדם לאזניו דברים בטלים שהם נכוות תחלה לאיברים. ולכל דבר טוב שלא הרגל בו ולמשך ידו מעשות כל רע שהרגל בו צריך חזוק ושיעשה מלחמה עם היצר הרע בתחבולות וזה כאחד מהם יתחזק לעשות חיל ויהפך רע בטוב וה׳ יתן הטוב:

פרק קכא

א חלוש - החלש יאמר גבור אני ובשעת חלשה אז הוא נכר, האוהב את ה׳ בכל לבבו שלא יעזב עבודת ה׳ בעלה כל דהוא, אלא ידחק עצמו לעשות רצון קונו. וכבר אמרו רבותינו ז״ל (שבת פג ב) על פסוק אדם כי ימות באהל, שאפלו בשעת מיתה יעסק בתורה ולפם צערא אגרא. אמנם חיובא רמיא על מי שהוא חלוש להשתדל להבריא עצמו ברפואות ויאכל וישתה יותר ממה שיש לו ולמצוה תחשב לו וה׳ ישלם לו. צא ולמד ממה שאמרו רבותינו ז״ל (שבת קכט, א) שהמקל בסעדת הקזה מקלין לו מזונותיו מן השמים ואומרים הוא על חייו לא חס אנו נחוס עליו. ועת לכל חפץ (קהלת ג א) עת להתענות ולסגף עצמו ועת להשתדל להבריא גופו. וכבר הזהירונו רבותינו ז״ל שלעולם יהא אדם זהיר בפת שחרית, וכמה מעלות אמרו רבותינו ז״ל על פת שחרית (ב״מ קז, ב) באפן שביום שאוכל יאכל תכף אחר תפלת שחרית ולא יעבר מלטעם מידי בצפרא בטרם יחל״ש חושי״ם. וכן בכל שעה שהוא רעב יאכל, ויאכל בשר וישתה יין וכל דברים המחזיקים גופו של אדם לשם שמים, כדי שיוכל לעבד בוראו כדת מה לעשות. אך שלא ישיאנו יצרו לומר שהוא חלוש ושאינו יכול לעבד בוראו, ושהוא צריך לאכילות ושתיות מרבות כדי להיות בריא וחזק לעבודת השם יתברך, כי הלא אלקי״ם יחקר זאת כי הוא יודע קשט דברי אמת. ואלו מן הדברים שהן להם שעור, אין להוסיף ואין לגרע, ובזה ימצא גופו ונפשו מרגוע:

פרק קכב

א חלום - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות נה א) על פסוק (קהלת ג יד) והאלקים עשה שיראו מלפניו זה חלום רע. וגם כן אמרו (שבת יא א) יפה תענית לחלום כאש לנערת. ואמרו (ברכות לא, ב), שכל המתענה תענית חלום ביומו ואפלו בשבת קורעין לו גזר דינו של שבעים שנה. והם אמרו (גיטין נב, א) דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין. ואמרו (ברכות נה ב) חלמא דלא מפשר כאגרתא דלא מקריא. ואמרו (שם), שלאדם טוב מראין לו חלום רע ועציבותה מסתיה ופשר דבר הוא, שיותר טוב הוא שלא לחוש על החלומות ושלא להתפחד כלל כי היכי דלא לתרע מזלה, ואל יספר חלומו לשום אדם, כי על הרב רבא דרבא חלומות שוא ידברו, ובפרט בדור יתום כזה אינו בנמצא איש כזה שתעלה נשמתו לישיבה של מעלה ויגלו לו עתידות כמו שהיה נוהג בקדושי עליונים רבותינו הקדמונים, וגסלא יש מי שיזכה שיגלו לו עתידות על ידי מלאך, רק כח הדמיון פועל מבלי השכל וחושב מחשבות ימה ומזרחה וצפונה ונגבה. ויש שרעיונותיו על משכבו סליקו, ויש חלומות מבהלים על פי מה שגובר המרה מחמת רב אכילה ושתיה או מחמת עצבות

וכדומה, ויש שרוחין ושדין ולילין מחיכין בנשמתה בהיותה באויר העולם ומחזין לה מלין כדיבין, ולזמנין מודיעין לה גם כן איזה דבר ממלין דקשוט ממה דעתיד למהוי באפן שיותר טוב שאל יחוש כלל:

ב ובפרט בשבת כבר כתבו הפוסקים (מג״א סי׳ רפח ה) שלא התירו להתענות אלא למי שנפשו עגומה עליו והתענית ענג לו, אבל אם אינו דואג ואינו רוצה להתענות לא הפסיד, אבל לפטרו בלא כלום אי אפשר ולמחש מיהא בעי, שמא מן השמים רצו לרחם עליו ולהודיעו כדי שיתן לב ויפדה נפשו, ואם הוא לא יחוש כלל נמצא שהרי זה מתחיב בנפשו, לכן זה דרכי כשאדם אומר לי שחלם חלום רע אני אומר לו, אל תירא ואל תפחד כי דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין והכל הבל ורעות רוח, אבל אין הפסד שתעשה תענית אם תוכל ותחלק מעות לצדקה ולעשות סדר פדיון נפש וכדומה לתן לב לשוב מעברות שבידו. זה הדבר הצריך וטוב ומועיל בכל יום ובכל שעה. ויאמר החולם חלום, למה אפחד, מה חדש לי בעל החלום, שאני מעתד למות, זה אני יודע, והודיעונו רבותינו ז״ל באמרם (אבות ב, י) שוב יום אחד לפני מיתתך. ישוב היום שמא ימות למחר. וזה אמת ברור, אבל החלומות הבל המה מעשה תעתועים:

ג אבל על כל פנים ראוי לחוש לדברי בעל החלום אם עומד לילך בדרך או על הים ואמר לו בעל החלום שלא ילך, צריך לחוש לדבריו וימנע עצמו. וכן לא טוב להגיד לאחרים אם חלם עליהם חלום שנראה לו שאינו טוב, ובפרט אם איש עני הוא החולם שתכף יאמרו הנה בעל החלומות להנאת עצמו הוא דורש. והיותר טוב שלא לחתר ולהשתדל לדעת פתרוני החלומות כי יוסיף דעת יוסיף מכאוב (קהלת א יח) והולך בתם ילך בטח, ואשרי אדם מפחד תמיד אפלו בלא חלום, ויחשב כי בן אדם חציר ינתן והוא מעתד לכל רעות המתרגשות לבוא בעולם וכל אשר בכחו לעשות יעשה תשובה ומעשים טובים שהם כתריס בפני הפרענות (אבות ד יא פרקי דרבי אליעזר מג). ואם חלם בשבת או בשאר ימים שאסור להתענות, היותר טוב שלא ידאג ולא יתענה, רק יקבל עליו להתענות שני ימים של חל, ויאמר התחנה שתקנו רבותינו לומר בעדנא דפרסי כהני ידיהו וגם יעשה הטבת חלום כמו שלמדונו רבותינו ז״ל (ברכות נה, ב) ויהיה נכון לבו ובטוח בה׳ בלי פחד וחנינה, וה׳ יהיה לו למגן וצנה:

פרק קכג

א חמדה - ידועה רעת החמדה כי רבה. וכתבו המפרשים שהיא העשירית מעשרת הדברות והיא גדולה מכלם, שעל ידי החמדה יכול לעבר על כל התורה. וכל המשתדל לטל חפץ של חברו בחנם או ברצי כסף עובר על לא תחמד. ואפלו אם לא השתדל רק חשב בלבו שהיה חפץ שיבוא חפץ זו לידו הרי עבר על לאו דלא תתאוה (דברים ד יח). וצריך להתחזק ולחשב כי הכל הבל הבלים דברים שאין בהם ממש ולא יחמד ולא יתאוה ולא ישאל חפץ במתנה מחברו כי תכף עובר על לא תחמד, ואם הנותן לא בעין יפה נותן איכא נמי סרך גזל, על כגון זה נאמר (משלי טו כז) ושונא מתנת יחיה. וכן לא ישתדל שימכר לו חפץ אם לא שיודע שעומד למכר. ואם רוצה להתאוות ככה יתאוה, מי יתן והיה שיזמין לי השם יתברך חפץ כזה. וגם זה הבל ורעות רוח, רק יחמד איש להשיג חכמה ותבונה ומדות טובות וישרות ולהתדמות לקדושי עליונין, כגון דא מצוה לקנאת ולחמד ולאהבה, זאת ישיב ליצרו כאשר רוצה לפתותו ולהוליכו בדרך לא טוב, לו יחליפנו ולו ימיר רע בטוב (ויקרא כז י), ובזה ינצל מקטב, ועליו תבוא ברכת טוב:

פרק קכד

א חיזוק - חזוק ביד לומדי התורה היא אבן תחיה בעליה עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג יח) ויהללוה בשערים מעשיה (משלי לא לא). וידוע אמרם ז״ל (קה״ר כג) שעתיד הקדוש ברוך הוא לעשות צל וחפה לבעלי מצוות אצל בעלי תורה שנאמר (קהלת ז׳:י״ב) בצל החכמה בצל הכסף. ועוד אמרו (במדבר רבה יג יז), שהקדים לזבולון שהיה מחזיק קדם לישכר שהיה לומד, כי גדול המעשה יותר מן העושה. ואמרו שחולק עם הבעל תורה לעולם הבא שוה בשוה. מי ראה כזאת ומי שמע כאלה ולא יעשה זאת אפוא לתן מעט כסף שהוא דבר שאין בו ממש, הבל הבלים לקנות מעדנים לנפשו וחלק טוב לעולם הבא, כמו התלמידי חכמים אשר אין להם מנוחה בעולם הזה ולא יתנו שנה לעיניהם ותנומה לעפעפיהם וחיי צער יחיו על התורה, והעשיר טוב לב משתה תמיד וחשוב כאלו יושב ולומד כמו התלמיד חכם ונוטל חלק כמוהו ממנו יהיה. מי האיש אשר חננו ה׳ עשר ולא יעשה זאת, פתי וסכל יקרא, כי זה דומה למוצא לקנות מרגלית ואבן יקרה בעד פרוטה ואינו רוצה לקנות, אין לך כסיל ובער גדול מזה. ומה יענו ליום פקדה עשירי עם אשר אין להם פנאי לגע ספר ומוציאים כמה וכמה הוצאות בדברים של מה בכך, ואפלו גם לעברה ואין נותנים לב לעשות זאת ולהחזיק ביד לומדי התורה, תכסם בושה וכלמה:

ב אמנם כדי להיות כמו יששכר וזבולון צריך להספיק לתלמיד חכם די מחסורו אשר יחסר לו באפן שלא יהיה לו שום טרדא, ויותר טוב להחזיק ביד תלמיד חכם אחד ולתן לו די מחסורו מלהחזיק ישיבה של עשרה תלמידי חכמים ולתן להם מעט פרס, לא זו הדרך לטל חלק כחלק:

ג ואף על פי שהוא מחזיק ביד לומדי התורה אין פוטר אותו מלעסק בתורה כפי כחו לעתות הפנאי, שאך התלמיד חכם שתורתו אמנותו ולמד כל התורה כלה, לא נתנה לו רשות לעסק בדברים בטלים אלא בשעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה, דכתיב (יהושע א ח) והגית בו יומם ולילה, וכמובא בש״ס (מנחות צט, ב). רק זה כל פרי המחזיק שנחשב לו בשעה שהוא עוסק בפרקמטיא כאלו עוסק בתורה:

ד והנה התלמיד חכם שיש לו אפלו מועט משלו ראוי לו להיות מצטמק ויפה לו, ולא יתרצה לטל פרס ולמכר חלק מתורתו כי כל חפצים לא ישוו בה. ועין בזהר הקדוש (לד לד דף פח ב) בעבדא דרבי יוסי בן פזי שהחזיר הפז לעשיר באמרו כי דברי תורה נחמדים מזהב ומפז, עין שם. ובודאי שאם יגרע החצי מחלקו לעולם הבא וינתן לעשיר נמצא שהתלמיד חכם עושה חליפין רעים, כי יפה שעה אחת של קרת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה (אבות ד יז), ואם נאמר שאין נגרע ודומה למדליק נר מנר, הדבר קשה, שאם כן יהיה שוה הלומד תורה מתוך הדחק ללומד מתוך הרוחה, והלב מהסס. ומה גם בהגלות דברי הזהר הקדוש (שם) וגם שכתבו הפוסקום (פ״ת יו״ד סי׳ רמו סק״ב) שהלומד על פרס אינו מקים מצות והגית עין שם. באפן שלפי הנראה אם ימצא התלמיד חכם מי שירצה לתן לו בתורת דורון ובתורת צדקה, הרי זה יטל, אמנם על מנת לחלק חלק כחלק כיששכר וזבולון או על מנת שימכר לו רבי תורתו, לא יאבה ולא יקבל, שהוא כנותן זהב ומרגליות על עפרת ועפרות:

ה אך אמנם אם אינו מוצא להתפרנס באפן אחר ואם אין קמח אין תורה וסופה בטלה וגוררת עון (אבות ג יז) ראוי לו לקבל, לא בלבד כשנותן חצי חלקו לעולם הבא אלא אפלו אם יצטרך לתן כל חלקו אמור יאמר העבד הנאמן, אהבתי את אדוני, ויפה לי שעה אחת של תורה ומעשים טובים בעולם הזה בישוב כדי שאוכל לעבד עבודה שלמה כדת מה לעשות מכל חיי העולם הבא, ומה חשוב בעיני כל העולם הבא נגד כל דהוא שאוכל לעשות יותר נחת רוח ליוצרי, ודורשי ה׳ לא יחסרו כל טוב (תהלים לד יא):

ו וידוע שבכל מלי שיך מאמר רבותינו ז״ל חייך קודמין (ב״מ סב, א) וענייך קודמין (שם עא, א) ומה גם בענין זה שהוא קודם ללמוד, ואם הוא אינו יכול ללמד יחזיק במעוזו לבניו שיהיה תורתם אמנותם, וכמו כן האחים אשר נפל בגורלם אח תלמיד חכם יהיו מחזיקים בידו, וכן לכל שהוא ממשפחתם ומבית אביהם הם קודמין ליאחרים וזכות הוא להם ולנפש אביהם. ובכן אם לא יוכל האחד להספיק יחד, כלם ישאו משא אחיהם התלמיד חכם באפן שתהיה תורתו אמנותו ולא יצטרך לבטל מלמודו ולא יהא לו שום טרדא, אלא תהא דעתו צלולה ומישבת עליו, ומלבד שיקבלו שכר טוב בעמלם ישאו ברכה מאת אביהם ואמם, ואין לך כבוד אב ואם גדול מזה. וכבר כתבתי בזה לעיל בערך אהבת לומדי התורה, עין שם. ואשר לא עצר כח להחזיק ביד לומדי התורה בממונו יחזיק בגופו לעמד לשרת ולקנות לו חפציו, או אם יוכל לעשות לו פרקמטיא לתלמיד חכם, וגדולה שמושה, וכחלק היורד למלחמה כן חלק היושב על הכלים, כל אדם אינו חיב אלא כשעורו אשר בכחו לעשות יעשה לעשות נחת רוח ליוצרו, ולזכות את נפש רוח נשמה כי זה חלקו:

ז והן בכלל מצות החזוק להחזיק ידי לומדי התורה ועושי מצוות בהיותו מכבדם ומנשאם, ושלא להיות גורם להיות נועל דלת בפני לומדי תורה ועושי מצוות בהיותו מבזה אותם ומלעיג עליהם, חס ושלום. והנה הגדולים אשר דעת ותבונה בהמה וכבר נכנסו בגדר בעל תורה ובעל מעשים טובים אין כל כך חשש שיחזרו בהם מפני לעג השאננים, אמנם אי צריך חזוק הינו לקטנים או המתחילים לחנך בתורה ובמצוות, ביותר צריך זרוז להחזיק בידם בדברים טובים ובמנות ומתנות לפי דעתו של בן ולפי רצונו, כדי שמתוך שלא לשמה יבוא לעשות לשמה. והרואים כבוד התורה ולומדיה וכבוד שעושים לבעלי מצוות יתלהב לבם לקרבה אל המלאכה ויתלהב לבם באמרם, אם בעולם הזה לעושי רצונו כך, לעולם הבא על אחת כמה וכמה:

פרק קכה

א חינוך - כתיב (משלי כב ו) חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה. וזו מצות האב על הבן לחנכו בתורה ובמצוות, כי זה כל פרי הבנים לגדלם על התורה ועל העבודה, שאם יהיו, חס ושלום, בנים משחיתים ההעדר טוב ממציאות הרע, וכשם שצריך לחנכם בתורה ובמצוות, כך צריך ללמדם ולחנכם בדרך ארץ ומדות טובות וישרות באפן שכל ראיהם יכירום כי הם זרע ברך ה׳, ויחנכם וירגילם במדת הסתפקות ושלא יהיו להוטים אחר מאכל טוב ומלבושים טובים. ואף אם חננו ה׳ עשר, ירגיל את בניו להסתפק בטוב מעט כדי שלא יצר להם לעתות בצרה. והרוצה לחנך בניו ולהרגילם בדרך טובים, לא יראה להם פנים, רק לעולם יכם ובפיו יוכיחם באפן שלא יתגאו ושלא יהיה להם געגועים. ואף אם הוא בן יחיד, לעולם יראה לו תוכחת מגלה מאהבה מסתרת, עד אשר יגדל. וחושך שבטו שונא בנו, ואהבו שחרו מוסר (משלי יג כד). וצא ולמד מה שארע לדוד המלך עליו

השלום עם אבשלום על אשר לא עצבו אביו מימיו לאמר מדוע ככה עשית (ש״ב טו, טז יז), וידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן (איכה ד י), כי אולת קשורה בלב נער, שבט מוסר ירחיקנה ממנו (משלי כב טו). והכל לפי דעתו של בן ולפי שניו יגלגל עמו, פעמים בהכאות, פעמים בתוכחות, פעמים בקשות, פעמים ברכות, פעמים במנות ומתנות, פעמים בדברים טובים. ויחנכם בכבוד הבריות, ושלא יהיו עזי פנים וקשי ערף, ושיהיו מן הנעלבין ואינם עולבים. וירחיקם מחברת חברים רעים ומן השבועות ומן השחוק ומן הכעור ומן הדומה לו. וצריך חכמה ודעת לירד חדרי בטן הבנים ולגלגל עמהם כראוי לפי דעתם ולפי השנים. ועל הכל לשפך נפשו לפני ה׳ שלא יהיו חטאתיו מונעים הטוב ממנו, ושיהיה כל זרעו זרע קדש קדשים זרע אנשים:

ב וגם על הבנות חיובא רמיא לחנכן ולהרגילן בכל מלאכות ובכל שלמות ובכל מדות טובות, וביותר שיסתפקו במועט, ושיהיו עיניהן יפות, ושלא תהיינה עצלניות ולא דברניות, ושתקום בעוד לילה ושתעשה כל מעשיה בזריזות ובנקיות ובכשרות וביהידות, וכל סדר נשים הכשרות באפן שיהללוה בשערים מעשיה ותמצא חן ושכל טוב. וביותר צריך זהירות על הבנות, כי לא תדע מנת חלקם, ואם חס ושלום תמצא איש קשה וחמות ובני בית קשים והיא מלמדת בגדולות ובמדות גרועות, אוי לה ולרע מזלה. וגם אשה יראת ה׳ היא תתהלל (משלי לא ל). וחיובא רמיא על אביה ואמה לחנכה ולהרגילה בברכות ההנאות ובתפלות ומצות נדה וחלה ומליחה, שתהיה בקיאה בהן בכל דקדוקיהן וכל דינים ומצוות הנשים שתהיה מלמדה ובכל מדה ומדה תהא למודה, ושתהא צנועה כל כבודה בת מלך פנימה (תהלים מה יד). הן אלה קצות דרכי החנוך וישמע חכם ויוסיף לקח, ובזה ישמח ביוצאי חלציו בעולם הזה ותגל נפשו לעולם הבא. וכבר כתבתי בזה לעיל בערך אהבת זרעו עין שם ובשאר כתבי הקדש אשר לי, ואני חוזר על הראשונות כפעם בפעם כי כן ראוי להיות חוזר בדברי מוסר ויראת ה׳ והנהגות טובות, כי כן יצרו של אדם חוזר ונעור לרגעים יבחננו, ולכן יערף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי, אולי אוכל נכה בו וגרשתיו בסיעתא דשמיא:

פרק קכו

א חברה - ידוע מאמר רבותינו ז״ל (רש״י בחוקותי כו ח בשם תו״כ) אינו דומה מועטים העושים את המצוה למרבים העושים את המצוה, שתתעלה מאד כל שיש יותר מרבים יחד. וברב עם הדרת מלך (משלי יד כח). והנה לענין התפלות הוא צרך גדול להתפלל בצבור, כי תפלת היחיד ובפרט בדור יתום כזה, כמעט נדחה קראו לה, כי צריך תנאים רבים שתהיה בכונה גדולה, כי תפלה בלא כונה כגוף בלא נשמה (אברבנאל אבות ב יג מדרש שמואל ב טו). וצריך שיהיה האיש מנקה מעוון כדי שתפלתו תעלה למעלה לרצון לפני ה׳, כלי האי ואולי. ומי הוא אשר מלאו לבו ושיבטח בדורות אלו להתפלל ביחיד ושתעלה תפלתו לרצון. זאת נחמתנו בענינו, כי הן אל כביר לא ימאס, ואף שיפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו, והוא רחום יכפר. ולכן האיש החפץ חיים לא יתפלל ביחיד כי אם באנס גמור, כי יאבד טובה הרבה ענית אמנים ויהא שמה רבא וברכו וקדשה ותפלתו עכורה ועקרה שאינה עושה פרות:

ב אמנם גם לענין תלמוד תורה, תורה דרבים עדיף, ולפי דעתי יותר טוב ללמד עם הרבים תהלות מללמד יחידי נגעים ואהלות. והנה דוד המלך עליו השלום אמר (תהלים קיט סג) חבר אני לכל אשר יראוך. ואמרו רבותינו ז״ל (חגיגה ט ב) וחסרון לא יוכל להמנות (קהלת א טו) זה שנמנו חבריו לדבר מצוה ולא נמנה עמהם. הנה כי כן טוב לגבר להתחבר לכל חבורה של מצוה שיש בעיר יהי חלקו עמהם, כי אין אדם יודע מתן שכרן של מצוות, וכשיראה מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא והוא לא נמנה עמהם שניו יחרק ונמס ולא יוכל לתקן, ולכן בעודו בחיים כל אשר בכחו לעשות יעשה ויהיה ידו בכל. אך אמנם צריך לזהר באלו החברות שעושים הסכמות ומקבלים עליהם תנאים בחיוב גמור ושבועות ובכח שבועות והסכמות וחותמים עצמם לשמר ולקים, שלא יחתם עצמו ולא יכנס אלא על מנת לעשות את אשר קבל, שאם לא יקים עברה היא בידו, ונמצא שיוצא שכרו בהפסדו. והמכשלה הזאת תחת יד כמה חבורות קדושות, וראוי לפקח עינים ולהזהיר את העם ולהודיעם חמר עובר על שבועות והסכמות וקבלות. והחכם עיניו בראשו ולא יכתב בהסכמה אלא דברים שיכולים לעמד בהם בנקל ולא יעבר. וגם יניחו מקום שיוכלו לחזר בהם לפי הזמן ולפי האנשים באפן שלא תצא תקלה ויהיה חברתם לרצון להם ולפלטה גדולה:

פרק קכז

א חברותא - חברותא מה טובה, עד שאמרו (מבחר הפנינים כ, יא, ירושלמי הוריות פ״ג ה״א, מאירי משלי יז יז): אדם בלא חבר כשמאל בלא ימין, רק שיהיה חבר טוב ירא אלקים וסר מרע. וכבר אמרו רבותינו ז״ל (יבמות סג א) סק דרגא בחר שושבינא. וטוב לגבר שיהיה לו חבר טוב אוהב ורע שיגלה

לו כל סתריו ויתיעץ עמו על כל דבר שרוצה לעשות. ואף אם הוא חכם גדול, יטל עצה מן הקטן, ושמע לעצה חכם (משלי יב טו), כי טובים השנים מן האחד (קהלת ד ט). ומי גדול מן הקדוש ברוך הוא ואמר (בראשית א כו) נעשה אדם, ואמרו רבותינו ז״ל (סנהדרין לח ב) שנמלך במלאכי השרת, ללמד לאדם דעת שאף הגדול יטל עצה מן הקטן, כי כמה פעמים עינו מטעהו, ולפם חורפא שבשתא (ב״מ צו ב), וכל האדם כוזב. וכאשר יטל עצה, אם לא יועיל לא יפסיד, ואם לא יישר בעיניו הישר בעיניו יעשה. ושנינו (משלי ג ה) ואל בינתך אל תשען ותשועה ברב יועץ. ומה גם לעסוק בדברי תורה צריך חברותא שמחדדין זה לזה בהלכה. וידוע מאמר רבותינו ז״ל (תענית ז, א) על פסוק (ירמיה נ לו) חרב אל הבדים ונאלו. רחמנא לצלן ולשיזבן. אך צריך לבחר חברים טובים שנוחים זה לזה בהלכה ומודים על האמת, לא כן כשאינם טובים שמנגחים זה לזה בדברי קנטורים ורבה קטגוריא ושנאה ותחרות, כל כי הא ההעדר טוב. ואם לא ימצא חבר טוב, התלמידים יהיו לו לחברים, שכבר אמר רבי פלוני הרבה למדתי מרבותי, ומחברי יותר, ומתלמידי יותר מכלם (תענית ז א):

ב והנה לענין דינא והוראה צריך להיות מיראי הוראה ולא יהא דן יחידי כדי שלא יטעה וכי היכי דלמטי להו שיבא מכשורא (סנהדרין ז, ב). ואם הוא במקום שאין אנשים, הוא יהיה חבר לעצמו, דהינו שיחתר כמה חתירות ויצדד צדדין לסתר דעתו וסברתו, וישתדל בכל כחו לראות טרפה לעצמו ולהפך בחובתו, ומתוך כך יצא כנגה צדקתו וידין דין אמת לאמתו. וכן בעסקו בתורה, כשיבוא לו איזו קשיא או תרוץ שנראה בעיניו טוב מאד, ישתדל מאד לדחותו ולסתרו, ומתוך הוכוח שירבה להתוכח בינו לבין עצמו יתברר האמת וביותר מועיל החברותא ליראי ה׳ וחושבי שמו שנדברו יראי ה׳ איש אל רעהו. כך היא חובתנו וכך נאה לני. הבו לכם עצה איזו היא דרך ישרה ואיש את רעהו יעזרו ולאחיו יאמר חזק (ישעיהו מא ו) ונתחזק בעד אלקינו. אמנם אין אהבה וחברותא אלא בדומים, שוים במדות ובדעות, אז ישבו יחדו אחים ולא יתפרדו. אך זה קשה המציאות, אם ימצאנו יאחזנו ולא ירפנו:

ג וכשם שהחבר טוב מביא גאלה כל קֶבל דנא חבר רע גורם רעה גדולה, שבלתי אפשר שלא ילמד ממנו ושלא יעשה כמעשהו, אם לא ברצון מפני הכבוד או מפני הבושה. ואם ינצל מדבור רע, לא ינצל משמיעה רעה. ואם ינצל מעשות רע, לא ינצל מעבר על מצות התוכחה, ונשא הצעיר עליו יגון ואנחה. ולכן כל אדם יזהר ויעמד על המשמר על בניו להפרידם מחברים רעים ולהושיבם בין ברכי תלמידי חכמים, כי איש רעים להתרועע (משלי יח כד), והולך את חכמים יחכם (שם יג כ). ועל כל פנים אם אין לו חבר טוב ימלך בדביתהו כמו שמצינו (ברכות כז, ב) ברבי אלעזר בן עזריה כשרצו למנותו נשיא. ואמרו רבותינו ז״ל (ב״מ נט א) אתתך גוצא גחן ולחש לה. וכתיב (מלאכי ב יד) והיא חברתך ואשת בריתך:

פרק קכח

א חיים - הרוצה לחיות ימית את עצמו. כך אמרו רבותינו ז״ל (תמיד לב, א). ויש בזה שתי פנים, האחד שלא יתנהג להיות מפנק ומלמד בתענוגים ולאכל לשבעה ולמכסה עתיק, שאם בזמן מן הזמנים המצא ימצא במצור ומצוק ולא יוכל להתנהג כפי למודו, חייו אינם חיים, והוא מעתד לצאת לתרבות רעה ולגנב ולגזל, וכל אשר יצא מידו לעשות רע עושה, ונושא ונותן שלא באמונה, כי ההרגל נעשה אצלו חובה, ועל פת לחם יפשע גבר (משלי כח כא). לא כן מי שממית עצמו ומתלמד שלא להקפיד על שום דבר והכל שוה אצלו הן חסר הן יתר, חיה יחיה בנחת חיים טובים וארכים ולא יצטרך להיות איש תככים:

ב הנה כי כן טוב לגבר, שאף שחננו ה׳ עשר וכבוד ונכסים מרבים ואכלים מרבים, אל ירגיל את בניו בגדולות ובתענוגות בני אדם, כי לא ידע מה ילד יום. והתורה העידה שכיון שמתלמד הילד באכילה ושתיה מרבה גם כי יזקין לא יסור ממנה וסוף שמלסטם את הבריות (סנהדרין עב, א). ולפיכך אמרה תורה (דברים כא יח) כי יהיה לאיש בן סורר ומורה ימות זכאי ואל ימות חיב (סנהדרין ע״א ב). וכבר בעינינו ראינו ובאזנינו שמענו כמה וכמה שעל ידי הרגלם בגדולות ובתענוגות סוף שיצאו לתרבות רעה וסופם היה רע, רחמנא לצלן. ואפילו אם לא יצא לתרבות רעה, על כל פנים חיי צער יחיה וכמה פעמים ירעב ולא יאכל, כי לא על הלחם לבדו יחיה. אבל המתנהג להתרצות בכל הבא לידו ישבע לחם וטוב לו בזה. ויש פרוש אחר, שהרוצה לחיות החיים אמתיים חיי העולם הבא ימית עצמו בעולם הזה על התורה ועל העבודה על דרך שפרשו (ברכות סג, ב) אדם כי ימות באהל (במדבר יט יד). וכתוב (תהלים מד כג) כי עליך הורגנו כל היום:

ג והנה מצד אחד היה ראוי לאדם שימאס בחיי העולם הזה, שהוא עולם היגון והאנחה ואפלו טובותיו אינן טובות כי המה הבל. אמנם מצד אחר ראוי להיות חפץ חיים אוהב ימים בעולם הזה יותר מחיי העולם הבא, שהרי אמרו (אבות ד יז) יפה שעה אחת של תורה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא. כי טוב לנו עבד את בוראנו ועשות נחת רוח לפני כסא כבודו אפלו שעה אחת מכל חיי העולם הבא, וזה לא ישג אלא בחיי העולם הזה, כי ימי העולם הבא הם ימים שאין בהם חפץ, לא זכות ולא חובה:

ד על זאת יתפלל כל חסיד ולזאת יכון כשמתאוה ומבקש חיים, לא בשביל להשיג לראות בחפת בניו ולראות בנים וכדומה, כי הכל הבל, ואי משום הא לחוד יותר טוב היה להיות בעולם האמת, ויפה שעה אחת של קות רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה, וכבר פרשו המפרשים קרא דכתיב (תהלים לד יג) מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב. שהוא רוצה לומר מי זה דל ונבזה שחפץ בחיים כדי לראות טוב, על דרך, מי הפלשתי הערל (ש״א יז כו) רק מה שחפץ בחיים יהיה דוקא לעבד את בוראו ולעשות נחת רוח לפני כסא כבודו. והמעמיק בזה ישתדל מאד להוציא כל חייו בעבודת השם יתברך שמו ובכל דרכיו ידעהו, ויהיו כל מעשיו לשם שמים ויחוס מאד על הזמן אשר הוא חי שלא להוציאו לבטלה כי הוא יקר הערך מכל חיי העולם הבא. וגם מטעם זה חיובא רמיא על כל איש לשמר בריאותו ולהשמר מאד לנפשו, כדי שלא יאבד טובה הרבה שיכול לקנות בשעה אחת של חיי העולם הזה. ומי שאינו נשמר מכל דבר רע מתחיב בנפשו ועתיד לתן דין וחשבון על כל אבוד הזמן שגורם:

ה וכבר כתבו בעלי המוסר השכל, שאם יאמרו לו לאדם, בכמה אתה מוכר שנה אחת מחייך או אפלו יום אחד ואפלו שעה אחת אם יתנו לו כל כסף וזהב בוז יבוז להם, ואיך הוא נותן חייו בחנם ומוציאם לבטלה וכלה בעשן ימיו או בשחוק וקלות ראש או בדברים אסורים חטאות ופשעים באפן שטוב מאד מותו מחייו, היש סכלות גדול מזה, מי האיש החפץ חיים יחוס על כל רגע מחייו מלהוציאו לבטלה יותר מאשר יחוס על כסף וזהב רב, ולעולם בלי הפסק יהא רק עסוק בעבודת בוראו במעשה או בדבור או במחשבה:

ו ועבודת המחשבה ליראה ולאהבה את ה׳ הנכבד והנורא ולדבקה בו וכדומה היא עבודה תדירית, ויוכל לעשותה תמיד בשבתו ובלכתו ובשכבו ובקומו. ובהיותו עוסק בעסקיו וטרוד בפועליו ובהיותו עוסק באכילה ושתיה או בעמדו תוך כנסיה, זאת העבודה אל תחסר לאיש טוב וישר. והמישרים ארחותם תמיד ה׳ לנגדם, וזה כל האדם:

ז ואשר לא עצר כח ליחד לבבו לחשב מחשבות טהורות תמיד, יבחר לו את הקל, הקל קול יעקב, ולא לפסק פמה מגרסא בשבת ובלכת במקום נקי, וילמד מה שהוא בקי ושגור בפיו בעל פה, כגון פרשת התמיד, פרשת שמע וכדומה, וכן איזו משניות שגורות, כגון יהודה בן תימא, רבי חנניה בן עקשיה וכדומה, חוזר אפלו אלף אלפים פעמים. והכי אמרו רבנן (תדב״א זוטא, ב) שאפלו אדם לומד כל היום כלו פסוק ואחות לוטן תמנע (בראשית לו כב) הקדוש ברוך הוא קובע לו שכר כעוסק בנגעים ואהלות. וכל אדם אינו חיב אלא כפי יכלתו כך היא חובתו ואין פוטר אותו. ואם כי אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא בענין זה, על כל פנים אשר בכחו לעשות יעשה, ויזכר צור קדושו, ויבחר הרע במעוטו, ואל יפנה אל מדעתו, והבא לטהר מסיעין אותו:

פרק קכט

א חוזק - חזק הוא צרך לכל דבר המטל על האדם לעשותו, ולכל דבר המזהר שלא לעשותו, בין מלי דרשות בין מלי דחובה, שאם כשיקשה עליו מעט ימשך ידו הרי הוא יאבד טובה הרבה, ומרעה אל רעה יצא, כי אין לך דבר טוב שלא יהא צריך עמל ויגיעה במלי דרשות כתיב (בראשית ג יט) בזעת אפיך תאכל לחם. ובמלי דמצוה יצרו של אדם מתגבר עליו ועומד על ימינו לשטנו ואדם לעמל יולד. וצריך להתחזק בחזק יד לקים כל דבר. וכבר אמרו רבותינו ז״ל (ברכות לב, ב) שלשה צריכים חזוק תורה ומעשים טובים ודרך ארץ. דהינו פרנסה, ובפרט במלי דמצוה, כי יצר לב האדם רע, והוא אש, כאיש מלחמות יעיר קנאה. ואם לא יתחזק האדם ברב עז ותעצומות, הן גוע אבד, חס ושלום, כי מעט מעט הלוך ילך וחסור, כי היום אומר לו עשה כך וכו׳ עד שאומר לו לך עבד עבודה זרה או דבר הדומה לעבודה זרה (שבת קה ב) ועד שנעשה לו כהתר גמור ואין דורש ואין מבקש. ואף אם אזניו תשמענה מה המצוה או ישמע שיש אסור בדבר, לא יעזב רשע דרכו, ועולם כמנהגו נוהג, זהו רעת האדם בארץ בעוונותינו הרבים, ועל כן עבר קציר כלה קיץ ואנחנו לוא נושענו (ירמיה ח כ):

ב אבל זאת תורת האדם אשר הוא יהודי ונפשו אותה להיות עובד אלקים, על כל דבר אשר ידע שהוא עברה או שזהו דרך ישרה, בתחבולות יעשה מלחמה נגד יצרו, ויתחזק ויתאמץ ברב עז ותעצומות בכל תקף לעמד על המשמר לשמר ולעשות ולקים כל דבר אפלו עד מות ולא יעבר, כי נבחר מות מחיים, כדי שלא לעבר על מצות מלכנו אלקינו מלך העולם. וכשם שיצרו מתחדש עליו ומתגבר בכל יום, כך צריך להתגבר עליו ולהתחזק בכל יום. וכל אשר יחפץ האיש יעשה, אפלו כל הדבר הקשה לא יקשה לכשירצה, ואין לו מקום פטור ליום הדין. ואם ראשיתו מצער אחריתו ישגא, כי כל ההתחלות קשות, ואחר כשירגיל קצת זמן יהיה לבבו נכון ונאמן. ואם יקשה עליו עד מאד לקים שום מצוה ולמשך ידו מעברה, לפם צערא אגרא (אבות טופ״ה), וזה כלל גדול בתורה:

פרק קל

א חוכמה - אשרי אדם מצא חכמה (משלי ג יג), אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא. וזו מצות האב על הבן לגדלם על התורה, ישמח בהם בעולם הזה ותתענג בדשן נפשו לעולם הבא. וזה דבר ידוע ומפרסם, אבל אין איש שם על לב למסר נפשו על הדבר הזה, ולהכנס בעבי הקורה כדמבעי למעבד לפי רב הטובה, וביותר חיובא רמיא על נטורי קרתא די בכל אתר לעמד על המשמר על זה בכל כחם ובכל מאדם, ולזהר בבני עניים שמהם תצא תורה, ובזה יהיה רכושם רב בעולם הזה ובעולם הבא, כי גדול המעשה ועץ חיים היא למחזיקים בה. והנה ענין החכמה הוא שידע לשא ולתן וללון בעמקה של הלכה. ויש דעות נפסדות שאינם רוצים ליגע את עצמם באמרם, הלא עקר עסק התורה הוא כדי לשמר ולעשות ולקים, אם כן די לנו ללמד קצורים ופסקי דינים. ולא צדקו בזה, דידוע דחדי קדשא בריך הוא בפלפולא, והמפלפל בהלכה משבר כח הקלפה ומברר מוץ ותבן ומקשט את הכלה ואין קץ לשכרו, הנה כי כן מי שחננו ה׳ דעת ראוי לו לדחק ולכנס במפלא ממנו, ובזעת אפיו יתאמץ ויתחזק לכנס בשערי החכמה, יום ליום יוסיף דעת עד שידע להבין דבר מדבר ולדון דבר מדבר, עד שיהא ראוי להיות מורה הוראות בישראל. וידוע שהרוצה לזכות לכתרה של תורה, צריך שיהא לו חבה יתרה ושקידה רבה יומם ולילה, שיבקש ללכת בגדולות ולהבין את הדבר הקשה ברב עמל ויגיעה רבה. וכבר אמרו (מגילה ו, ב) אם יאמר לך יגעתי ולא מצאתי אל תאמן. וכבר הגידו על רבנו האר״י ז״ל שהיה יגע בהלכה עד שהיה מזיע, וכשלא היה מבין עמק ההלכה היה מתודה ובוכה ומוריד דמעות כדי שערות ראשו, כמו שכתוב בכתבים, ומזה ישמע חכם יקר ערך החכמה, ואיך ראוי לנהג בחכמה ולאחז בה ברב עז ותעצומות, ולפי חבתו ושקידתו יגדל חכמתו, וחכמת אדם תאיר פניו בעולם הזה ובעולם הבא, וראשית חכמה יראת ה׳, וכל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקימת (אבות ג ט), זה כלל גדול בתורה:

פרק קלא

א חילול השם - חלול השם ידוע שהוא חמור מכל עברות שבתורה עד שאמרו רבותינו ז״ל (יומא פו, א) שאינו מתכפר אלא עם תשובה ויסורין ויום הכפורים ויום המות. אי לזאת יחרד האיש וילפת ויזהר וישמר מכל שהוא חלול השם, והדבר הקשה שחלול השם הוא הכל לפי מה שהוא אדם, ולפי מה שמחזיקין אותו העולם, אם גורם שידברו עליו תועה הוי חלול השם, עד שאמרו (שם) כגון אנא אי מסגינא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפלין מחמת אנס והעולם אין יודעים וחושבין שהוא מחמת עצלות הוי חלול השם. צא ולמד חמר שבם. על זה ידוו כל הדוים, כי מי הוא זה נקי. אוי לנו מיום הדין. אבל כל אדם אינו חיב אלא כשעורו, ואשר בכחו לעשות יעשה וישמר ויזהר עד מקום שידו מגעת, וישתדל בכל עז להשמר מן הכעור ומן הדומה לו, ושלא ימצאו מקום לדבר עליו. ובפרט בענין הממון צריכה רבה שלא יהא הכסף נחשב בעיניו למאומה במקום דאכא למיחש אחת מני אלף לחלול השם, או לחשש גזל, או שום נדנוד אסור יתגבר וישליך כספו וזהבו, שמוטב שימות ברעב ולא יהא רשע לפני המקום שעה אחת. וכל שכן שדורשי ה׳ לא יחסרו כל טוב (תהלים לד יא):

ב ובפרט בדורות הללו צריך זהירות גדולה ושמירה יתרה, כי הן בעוון רבו המתפרצים שנפשם שוקקה לדבר תועה על התלמידי חכמי ועל יראי השם וחושבי שמו, ואפלו אם יהיו כל דרכיו משפט כמלאך ה׳ צבאות לא יבוא ולא יהיה שיכשל בדבר קטן בין באנס בין בשוגג, או שיחשדוהו במה שאין בו, או שישמעו עליו שום שמועה רעה לא יחתרו לדעת אמתותן של דברים היכי הוה עבדא ותכף פוערין פיהם לבלי חק ויהיו מלעיגים במלאכי אלקים. ואפלו על הקטנים המתחילין ללמד אם יעשו מלי דינקותא תכף נושאים התורה על פיהם ואומרים, ראו בן שלומד גמרא או חזו גברא שהוא תלמיד חכם, או חזו גברא שמחזיקין אותו לחסיד או לירא שמים כך וכך מעשיו, ואין מכריע לכף זכות רק פותחים כלם לחובה. אוי להם ולנפשם כי גמלו רעה והם יטלו חלק בראש בעוון חלול השם. וכמה רעות עושים, שמדברים לשון הרע ושגורמים חלול השם, ושמונעים את הרבים מלכנס בדרך חכמה וחסידות, כי ירא מחרפת נבל:

ג והאנשים השלמים אין להם אלא להשתדל בכל עז לעשות הטוב והישר בעיני אלקים ואדם, ולשפך נפשם לפני ה׳ שיתקנם בעצה טובה ושינחם במעגלי צדק. ואם בכל זאת ירצו לדבר עליו תועה אפשר שלא יהיה בו חטא והם ישאו את עוונם, כי מי יוכל לצאת ידי חובת כל אדם וכל הדעות. וגם על משה רבנו עליו השלום דברו, דכתיב (במדבר כא ה) וידבר העם באלקים ובמשה. ואף אם הישר בעיניו יעשה בחשבו כי זוהי דרך ישרה ותצא תקלה וימצאו מקום לדבר, אפשר שה׳ הטוב יכפר בעד, כי לא נתנה תורה למלאכי השרת, רק שיהא מתון מתון, ויתן לב לחשב מחשבות, ולשקל בפלס אחרית דבר מראשיתו ולשמע לעצה, וה׳ לא ימע טוב להולכים בתמים:

ד ותקנה שמענו למי שנתחיב מיתה לשמים בעוון חלול השם וכדומה, שיכון למסר נפשו למיתה בלב שלם בכל פעם שאומר קריאת שמע ובאמירת נפילת אפים, ומחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה (קדושין מ א):

פרק קלב

א חולה - חולה יש בו שתי אזהרות, אזהרת אחרים עליו ואזהרתו על עצמו. אזהרת אחרים עליו, לבקרו, כי ידוע שהיא מצוה רבה שאוכל פרות בעולם הזה והקרן קימת לעולם הבא. וידוע שעקר הבקור הוא כדי לבקש רחמים עליו (שבת יב ב). וכבר אני עני סדרתי תפלה (וסמכתיה בבית תפלותי). ולפחות כל אדם יוכל לצאת ידי חובה כאשר יאמר לו כשנפטר ממנו המקום ירפאך רפואה שלמה בתוך חולי עמו ישראל. ואם איש עני הוא, עקר מצות הבקור כדי שיראה את חסרונו מה הוא צריך, וישתדל לסעדו ולתמכו ברפואות ובכל צרכו מידו או יהיה מעשה את אחרים. ואשריהם ישראל שבכל עיר ועיר, מדינה ומדינה, מחזיקים במצוה זו, ויש להם חברה קדושה של גמילות חסדים ועושים חסד עם החולים ועם המתים, ואם הם עניים, נותנים להם מתנת חנם די מחסורם, זכאה חולקהון (זוהר א קל ב):

ב אבל מצות בקור חולים היא רפויה, ואם יש עשיר חש בראשו ואינו יוצא לשוק תכף רבים נכנסים אצלו, אבל אם יחלה איש עני אין דורש ואין מבקש לידע שלומו ומה יעשה בו, שלפי גדל המצוה היצר הרע מתגבר על האדם למען יאבד טובה הרבה, כי מלבד גוף המצוה נמשך תועלת אחר, שהחי יתן אל לבו מה אנוש ולמה הוא מעתד בתוכחות על עון, עניות וחלאים רעים. ומצוה גוררת מצוה, כי בראותו צרת אחיו הישראלי ודחקו, יהמו מעיו לו רחם ירחמנו, ונתון יתן לו כמתנת ידו כברכת ה׳ אשר נתן לו, ונמצא שהוא רודף צדקה וחסד, וימצא חיים צדקה וכבוד:

ג ומה טוב ומה נעים שיתקנו בני החברה קדושה להוציא בגורל שנים מהם בכל יום לבקר את החולה חק ולא יעבר, ואם יעבר ענוש יענש בקנס, וכזה יהיו מזכים את הרבים, כי בלאו הכי היצר הרע מסית הסת כפול ואינו מניח לאדם לקים מצוה רבה כזו. וגם בני החברה קדושה פתוח יפתחו את ידיהם להשכיל אל דל ולתן לו די מחסורו ולהשתדל על רפואתו ובריאותו, כי המקים נפש אחת מישראל כאלו קים עולם מלא (סנהדרין לז, א), והנה שכרם אתם בעולם הזה ובעולם הבא:

ד עוד מצות אחרים על החולה להזכירו על הודויים והתשובה ותפלה בנעם שיח, וכן על המצוות הנוהגות תמיד, כגון תפלה ציצית ותפלין וברכת המזון וכל ברכות הנהנין ונטילת ידים וספירת העמר וכדומה, ולומר עמו סדר ודוי ולסדר לו תפלה קצרה לפי מה שהוא אדם ולהזכירו שיסדר ענייו את מי חיב ומי חיב לו, זהו חסד גדול עם החולה, ונפשו לו חיה, וגורם לו רפואת הנפש ורפואת הגוף, אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה (ישעיהו נו ב). ומצוה זו מטלת על התלמידי חכמים, כי שיח וכי שיג להם. וראוי לתלמידי חכמים הנמצאים בכל עיר ועיר להחזיק במצוה זו בשתי ידים כי רבה היא כי יקנה נפשו. ובאמת גומל נפשו איש חסד, והשעה צריכה לכך להשיב אנוש עד דכא, ומתוך שהוא מכה אלקים ומענה יכנע לבבו והוא שב בלב שלם ותשובתו עושה פרות, וגדול המעשה:

ה ואם חס ושלום יגיע עד שערי מות, מצות אחרים עליו לעמד אצלו לעת מצא, זו מיתה, בקריאה נאמנה פסוקים ותחנות, ובפרט אמירת שם מ״ב בסדר אנא בכח חזור שהוא מסגל מאד להקל מעליו חבלי מיתה למעבד לה ניח נפשא. וגם ממצות אחרים עליו להשתדל שיהיה נקי ולעמד עליו בשעת יציאת נשמה שלא יוציא שום אבר מאבריו החוצה. הן אלה קצות דרכי מצות בקור חולים, ישמע חכם ויוסיף עשות חסד ובלבד שיכלכל דבריו במשפט, ודעת לנבון נקל שלא להכביד על החולה:

ו ואזהרת החולה על עצמו, כי יתן לבו שאדם מועד לעולם ליום המות, וכמו שאמרו (שבת קנג א) שוב יום אחד לפני מיתתך. וכל שכן כשנפל למטה אמרו עליו (שם לב א) שדומה כמי שהעלוהו לגרדם לדון שצריך פרקליטין גדולים לנצל ואומרים לו הבא זכות והפטר. וחרדה ילבש. ותכף שעלה למטה אל יתיאש מן הפרענות, ואל ימתין עד שיכביד עליו החלי, כי אז אולי לא יוכל עשות שום דבר מדרכי התשובה, חס ושלום. ולכן תכף ומיד יתן לב לשוב ולסדר ענייו. והשעה צריכה להתגבר כארי לקים כל דבר מצוה הבאה לידו כדי להוסיף מצוה אחת יתרה, ולא יקל בעת משקל:

ז וידוע מעשה רב שארע באדם גדול אחד שהיה נוטה למות ופתע פתאם נתעורר ויתחזק וישב על המטה ושאל תפלין להניח, ומאז והלאה שב ורפא לו עד שחזר לבריאותו. וגלה סודו, שבהיותו מתעלף בחליו ראה שהיו שוקלים כנגדו זכיותיו וחטאיו, והיו הכפות שוים, ולכן קם ויתעורר והכריע כף זכות ויחי מחליו. אי לזאת עת לעשות מצוות בעת חליו בכל מאמצי כחו, וילך לפניו צדקו כי צדקה תציל ממות, וישפך שיחה ידרש סליחה מדי יום ביום, כי תפלת החולה על עצמו רצויה כמו שאמרו (ב״ר נג יד) על פסוק וישמע אלקים את קול הנער (בראשית כא יז):

ח ברם זכור לטוב עטרת ראשי אבא מארי זכרונו לברכה לחיי העולם הבא, כי בכל יום מימי חליו (ההוא) אמר בקשת לך אלי תשוקתי, ושאר ודויים ותחנות של יום הכפורים ופלגי מים ירדו עיניו, אשרי עין ראתה אלה. ולכל מי שהיה נכנס אצלו היה אומר לו, ראו סופו של בשר ודם, עין ראתה ותאשרהו, אשריו ואשרי חלקו. וכבר אמרו רבותינו ז״ל (ברכות ח, א) על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצא (תהלים לב ו) זו מיתה, כי אז הוא עת רצון העת הנאות להשתדל ברב עז ותעצומות לשוב בתשובה ולצוות את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה׳, שאז דבריו נשמעים, ויותר שומרים הבנים מצות אביהם מאשר ישמרו עשרת הדברות, וזכות בניו) תלוי בו, ועת לחננה על נפשו רוחו ונשמתו, שאם לא עכשיו אימתי:

ט ואל יחוש האדם לפחד אנשי ביתו כי יראו שמתעסק בעניני מיתה ויחרדו, כי זה הבל ורעות רוח, שאין דברים אלה ממיתים אלא מחיה מתים, וכל זאת וכזאת ראוי לעשותו בעודנו באבו, כי לא ידע האדם את עתו כמאמר התנא (שבת קנג, א) שוב יום אחד לפני מיתתך, כל שכן כאשר חלה את חליו שאז לית דין צריך בושש (ברכות מ, א), ומי שהוא זריז נשכר שכר הרבה. וכשיעמד מחליו לא ישכח כל ימי חייו אשר הגיע עד שערי מות, ובחמלת ה׳ עליו החיהו, ולא ישוב עוד לכסלה, רק ילך בדרך טובים וארחות צדיקים ישמר:

פרק קלג

א חסד - חסד הוא עמוד העולם. עד שנאמר (תהלים כט ג) עולם חסד יבנה. והוא מהדברים שאוכל פרותיהם בעולם הזה והקרן קימת לו לעולם הבא. וכללות החסד הוא שיעשה חסד בגופו ובממונו ובדבריו, וכל איש אשר בכחו לעשות יעשה, אין חלוק בין רב למועט, מצוה דאוריתא קעבד, כגון לפתח הדלת לדופק על הדלת, וכגון להחליף מעות בפרוטות, וכגון להושיט דבר לחברו וכדומה, כמה דברים יש שהם קלים לעשות חסד עד שכמעט זה נהנה וזה אינו חסר ובני אדם מזלזלים בהם ולא ידעו מה הוא חסד ומה רב טובו. והתמה על בני אדם שנותנים כמה מעות על מצות פתיחת ההיכל, או על הולכת ספר תורה וכדומה, או להיות סנדק וכדומה, שאינן לא מדאוריתא ולא מדברי סופרים רק חבוב מצוה ומנהגן של ישראל, ועל מצוות דאוריתא שיוכלו לעשות בנקל ובלא כסף ובלא מחיר, כגון מצות גמילות חסדים ומצות כבוד אב ואם, ומצות מפני שיבה תקום והדרת פני זקן וכדומה כהנה וכהנה עוברים עליהן בשאט נפש מבלי שים לב כי מצוות הנה לקימן, ה׳ הטוב יכפר בעד:

ב ובכלל מצות גמילות חסדים הן בכלל מצות ואהבת לרעך כמוך (ויקרא יט יח). שיציר בדעתם אם הוא היה נצרך לאותו דבר איך היה רוצה שחברו יעשה לו, ככה יעשה הוא לחברו. ואל יחוש על טרח גופו דלפם צערא אגרא. והאיש אשר חננו ה׳ עשר בזה, יתהלל בעשרו בעשותו משפט וצדקה והלואת חן וחסד, ואשרי אנוש יעשה זאת, שיפריש מממונו מעשר או איזה חלק מנכסיו להלואת חן וחסד, ויקנה גם כן כלי תשמיש הצריכים לרבים וישאילם להם, עליו הכתוב אומר (תהלים קיב ג) הון ועשר בביתו וצדקתו עומדת לעד קרנו תרום בכבוד. לעולם הזה ולעולם הבא. ובזול יוכל אדם לקנות חיי העולם הבא, כגון אם יקנה קנה של סידין ושאר כלי מעשה להשאילם לאחרים, ישא ברכות מן השואל ויצו ה׳ אתו את הברכה. והן בעוון כנשים המצריות העבריות ואשה עיניה צרה ועושים מחלקת שלא להשאיל דברים של מה. מי האיש החפץ חסד ילמד את בתו שתהיה בעלת חסד ובעלת צדקה ואל תשיב דך נכלם ואל תשיבהו ריקם, וה׳ ישלם שבעתים אל חיקם ואכלו את חקם:

ג ואולם חיובא רמיא על המקבל חסד שלא להיות נועל דלת בפני אנשי חסד, כגון בהיותו לווה רשע ולא ישלם, או בהיותו שואל ואינו מקפיד להחזיר לבעליו במהרה ועל האפן שנתנו לו, וכהנה רעות שהן גרמא להיות נועל דלת ולהיות תוהא על הראשונות, ומי כהחכם הרואה את הנולד ועל כל דבר מצוה יתן לב לחשב ולהשמר שלא לבוא להיות תוהא על הראשונות וגם שלא יבוא לעבר על ולפני עור לא תתן מכשל (ויקרא יט יד). והיכא דאכא למחש לרמאים לא יהיה ערב לרעהו ולאחיו, ולא ילוה להם אלא על המשכון ובשטר וכל כיוצא בזה, באפן שיערב לו ויבסם לו עשית המצוה ויוכל להתמיד בה. על זה נאמר (תהלים קיב ה, ו) טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט כי לעולם לא ימוט לזכר עולם יהיה צדיק. גם אכול את כספו, ימשך ידו מעשות טוב ומלהלוות לעני בשעת דחקו אפלו בלא משכון, בידעו שאין בידו מה למשכן כי ידע נאמנה כי מלוה ה׳ חונן דל (משלי יט יז) ובלי שום ספק שה׳ ישלם לו קרן ורוח, מרבה מדה טובה בעולם הזה ובעולם הבא ולא יהיה תוהא על הראשונות חס ושלום:

ד ובכלל גמילות חסדים היא המצוה רבה של הכנסת אורחים שהיא גדולה מהקבלת פני שכינה והשכמת בית המדרש, כמו שאמרו בש״ס (שבת קכז, א). והן אמת שהיא כבדה מאד ובפרט כשהאורחים מרבים ותינוקות קטנים, שמתרבה הבלבול ויושבים ימים רבים והוצאת הבית מרבה וטרחה מרבה ויצר סמוך עושה שיקוץ במצוה. אמנם האיש השלם יבוא חשבון ויחשב הפסדו כנגד שכר המצוה, ולפם צערא כך עושה נחת רוח ליוצרו שיגדל שכרו, ואדם לעמל יולד, אשרי שעמלו בעבור התורה והמצוות ועושה נחת רוח ליוצרו, גדל בשם טוב ונפטר בשם טוב. ונכלל בזה המצוה רבה של ואהבת לרעך כמוך (ויקרא יט יח) שיתלבש במלבוש חברו איך הוא רוצה שירחמוהו:

ה ואמנם חיובא רמיא על האורח שלא להכביד על בעל הבית, וזה דבר הצריך דעת להכיר את האדם על פי מדותיו ולירד לסוף דעתו ושלא לעשות דבר נגד רצונו. כבר כתבנו קצת מזה לעיל בערך דרך ארץ. ובפרט אם חושש האורח שבעל הבית הוא רע עין וצר עין שאכל ושתה יאמר לו ולבו בל עמו, יברח ממנו וירחק ממנו, כי הוא נכנס בסוג גזל. וגם אמרו בזהר הקדוש שמוטב לאדם שיחנק עצמו ואל ילחם את לחם רע עין. וכל אדם למחש בעי, וכל אשר בכחו לעשות יעשה למעט ישיבתו אצל בעל הבית כל כמה דאפשר לה, ויוציא גם הוא כאשר יוכל בהוצאות הבית כפעם בפעם:

ו ואם אי אפשר, ישלם תודות לו בברכו אותו כמו שתקנו רבותינו ז״ל (ברכות מו, א) ברכת האורח שיברך לבעל הבית בברכת המזון בכל פעם שאוכל אצלו, וימלא פיו תהלתו, וכהנה דברים הדברים המישבים את לב בעל הבית ובני ביתו בפתחו בכבוד אכסניא, כמו שהיו עושים רבותינו ז״ל שפתחו כלם בכבוד אכסניא כדמיתי הש״ס (ברכות סג, א) באפן שידעו מה טוב חלקם ומה נעים גורלם ורב טוב הצפון להם בזה ובבא, עד שיקבלו אותם בשמחה ובסבר פנים יפות, ויקל בעיניהם הטרח וההוצאה לפי רב הטובה. והאיש אשר הוא מכרח להיות אורח בבית בעל הבית ימים רבים, אל ירע לבבו, כי הן הן מפלאות תמים דעים ולו נתכנו עלילות, והבעל הבית והאורח עושים רצון קוניהם, כי כן יסד המלך מלכו של עולם:

ז ועקר גמילות חסד שיעשה עם חברו הוא שיעשה חסד עם נפש חברו, וישתדל לזכותו וללמדו ולהדריכו בדרך ישרה אשר ילך ויוכיחנו על פניו, ואם יוכיחנו במכות על עוון כי היכי דתהוי לה כפרה, ולהצילו מדין שמים גם זה חסד גדול יותר ממנה אחת אפים. והן בכלל שישתדל בכל כחו למעבד לה ניח נפשא, כגון להתפלל עליו אחר מותו שיהיה לו מנוחה נכונה. ומאחר שלא יוכל לעשות כן לכל פרטי מישראל לא יבצר מלומר תפלה כפעם בפעם תפלה כוללת על כל נפשות ישראל ויתן צדקה למנוחתם. וישתדל על ילדי ישראל לגדלם על התורה כאשר יוכל שאת, כי אז הם מצילין את אביהם מדינה של גיהנום, ואין לך חסד גדול מזה. וכן כשלומד דברי חכמים ונושא שמותם על שפתיו יכון שיהיו שפתותיהם דובבות בקבר, כי גם זה חסד גדול:

ח וכל האמור בענין יגדל החיוב עשות חסד עם הוריו ועם יוצאי חלציו ועם קרוביו הקרוב הקרוב קודם, על דרך שאמרו ענייך קודמין וכו׳ (ב״מ ע״א א), ומבשרך אל תתעלם (ישעיה נח ז). וביותר ויותר יגדל החיוב עשות חסד עם עצמו וגופו, וגומל נפשו איש חסד (משלי יא יז). וכמו שאמרו (ילקו״ש משלי רמז תתקמז) על הלל הזקן שכשהיה הולך לאכל היה אומר אלך ואגמל חסד עם אכסניא שיש לי, דהינו נשמתו, דכתיב (שם) גומל נפשו איש חסד. וידוע מאמר רבותינו ז״ל חייך קודמין (ב״מ סב א). באפן שמצות עשות חסד לוית חן היא לכל מלי דעלמא וכל שכן לכל מצוות שבתורה. וכי יתן אל רוחו ויכון לבו לכך, הא ודאי פשיטא שהקדוש ברוך הוא קובע לו שכר על החסד, שאם עושה כל דהוא נחת רוח לחברה הרי גומל עמו חסד:

ט וגם כי ירבה כבוד ביתו, זו אשתו חסד הוא, ומה גם כי הדברים עתיקים. ובפרט אם הוא איש צדיק, שעל כגון זה ספרו בש״ס (גיטין סח ב) דמכרזי ברקיעא דמאן דעבד לה נחת רוח זכי לעלמא דאתי, ובלבד שלא יהא שום נדנוד אסור, שאז יבטל רצון אחרים מפני רצון קונו. ועל כל פנים עת לכל חפץ, ויש עת אדם שראוי להשתדל למעבד לה ניח רוחא. ופעמים שבטולה של תורה זהו קיומה, לפי העת ולפי המקום ולפי הזמן ולפי מה שהוא אדם:

י ואם יזכה את חברו או יוכיחנו בתוכחות על עוון הרי הוא גומל חסד, וכן בכל מצוות שבין אדם לחברו. הן בכלל גמילות חסד אל עצמו ואל בשרו אם הוא נגש והוא נהנה מן העולם הזה, כי תאוה נפשו חסד הוא עושה ובלבד שיכון לבו לשמים ויברך כהגן ולא ירבה לו יותר מן הראוי, וכל שכן אם עושה מצוות ומעשים טובים, או מזכה את הרבים שהוא גומל חסד לנפשו ולנפש אביו ואמו, וגומל חסד עם קדשא בריך הוא ועם כל ישראל, ועם כל העולמות העליונים והתחתונים. ועל הכל הנה שכרו אתו ופעלתו לפניו מלבד המצוה עצמה, בדין הוא שיטל שכרו על חסדו ועל אמתו. וידיעת ההפכים אחת היא, ויחרד האיש וילפת שעל כל עברה שעושה ענוש יענש גם על אשר גורם רעה לכל העולמות ועל צער העליונים והתחתונים, ולכן האיש הירא יבחר עשות חסד ויקבל שכר טוב מהאל הנאמן שומר הברית והחסד, ובמדה שאדם מודד, בה מודדין לו (מגילה יב, ב סוטה יח, ב), ורב חסד מטה כלפי חסד (ר״ה יז, א), וכשם שהקדוש ברוך הוא לא כפעלו ישלם גמולו ועושה עמו חסד ומתנת חנם, כך הוא יעשה חסד עם כל אדם, אפלו אם הוא שונאו שגמלו רעה לא יקם ולא יטר ולא ימנע טוב, וה׳ לא ימנע טוב. ואם גדול החסד הנעשה עם היחיד על אחת כמה וכמה המרים מכשול מדרך רבים, או עושה צרכי רבים יגדל שכרו לפי רב הטובה, ולפי מה שרבו אוכליה נוטל שכר עליה:

פרק קלד

א חשדא - חשדא היא עברה שרבים נכשלים בה בחשבם שאין בה עוון אשר חטא, וכמו שכתב הרמב״ם ז״ל (הל׳ תשובה פ״ד, ה״ד) שמתוך כך שלא יחשב לו עוון אין חזקתו לשוב. ועוד בה, כי רוח היא באנוש ואין אדם שליט ברוח לכלא את הרוח שלא יחשד, אבל על כל פנים יש ביד האדם לשמר פיו ולשונו ולא ישמע על פיו שחושד לאיזה איש, כי גורם רעה גדולה, הלבנה ומחלקת ושנאה ותחרות, עד שהשלהבת עולה. ואם רוצה לחפש אחר

הגנבה יחפש על כל בני החבורה והיה כצדיק כרשע, ואז לא יהיה לאחד מהם תלונה, ואף גם זאת כל ערום יעשה בדעת באפן שלא יבא הגנב לידי הלבנה, שהרי אמרו (סוטה י, ב) מוטב שיפיל אדם עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. וכל שכן שמשום הפסד ממון אין להלבין פני חברו ברבים שהוא כשופך דמים. והמלבין תכסהו בושה, כי עבר עברה גדולה מן הגנב, שהגונב עובר בלאו ועליו לשלם בלבד, אבל המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא:

ב הנה כי כן, איש כי יגנב מעמו שום דבר, ישכיל על דבר אחרית דבר מראשיתו ולא יוסיף אבדה על אבדתו, ושמר פיו ולשונו שמר מצרות נפשו (משלי כא כג). והאיש החפץ חיים לו בכח יגבר להיות מושל ברוחו שלא לחשד כלל רק יאמר מי יודע מה היה לי איזה דבר שכעת אינו עולה על דעתי, כי כמה פעמים כן נמצא, וכן היה שהמצא תמצא הגנבה ביד עכו״ם אשר לא עלה על דעתו, ויש שהיא שמורה תחת ידו ולאו אדעתה, ולאחר זמן זמנים היא מוצאת. ואם חשד לאיזה אדם ועשה עמו קטטה אנה יוליך את חרפתו, לפחות ירבה לפיסו ויתרפס לפניו לבקש מחלתו. וכן בכל דבר לא למראה עיניו ישפט ויתן מום באדם, כי כאשר עשה כן יעשה לו. והדן לכף זכות דנין אותו לכף זכות מן השמים, שאף שהמקום יודע קשט דברי אמת, מכל מקום על פי מדותיו אם הוא דן לכף חובה דנין אותו על שעשה דבר שנוטה לצד חובה ועל צד החובה שיש באותו דבר, ואם הוא דן לכף זכות כל שיש צד זכות באותו דבר שעשה לא הביט און ולא ראה עמל. וגדולה עברה לשמה (הוריות י ב). ואף שמצינו שיש ענש על עברה לשמה כמו שנענש אהרן על שעשה את העגל (ויק״ר י ד) לפי גדלתו נענש, זה נראה לעניות דעתי כעת, ודוק:

ג ואמנם כמו שיש אסור על האדם להיות חושד בכשרים, כן יש אסור להביא עצמו לידי חשדא, כי עובר על ולפני עור לא תתן מכשל (ויקרא יט יד), וכל שכן שראוי לאדם לשמר עצמו וממונו ולהרחיק את כל אדם כלסטים כדי שלא יבוא לידי חשדא, ואפלו אם בא לעשות מצוה, ראוי לתן לב אם מתוך כך יבואו המון העם לדבר תועה החדל יחדל, כי אפשר שנגד מה שגורם לכמה בני אדם שיחטאו איננו שוה המצוה שעושה. והכל לפי חיוב המצוה פלס ומאזני משפט יהיה בידו לדעת את אשר יעשה ואת אשר יחדל. וכל שכן שיתרחק מאד מן הדומה לכעור. והן רבים עתה עם הארץ שאומרים מה אכפת לי, יהא חלקי עם מי שחושדין אותו, זכות הוא לי והוא עוונו ישא. ולו חכמו ישכילו שהוא נוטל חלק בראש על היותו עובר על ולפני עור:

ד וראוי למי שנחשד לכנס בעבי הקורה להוציא עצמו מידי חשד, שהרי כמה וכמה גזרות גזרו רבותינו זכרונם לברכה ואסרו את המתר מפני מראית העין ומפני החשד, ואמרו בש״ס (ב״מ לה ב) שהטילו רבנן שבועה על השכיר אף שלא היה ראוי שישבע, אלא כדי להפיס דעתו של בעל הבית. ומזה ישמע חכם, שאף מי שנזהר בעצמו שלא להוציא שבועה מפיו, לא ימנע מלשבע במקום חשדא כדי לנקות את עצמו ולצאת מידי חשד, ויהיה זך וישר פעלו בעיני כל רואיו ולקים מה שאמרה תורה (במדבר לב כב) והייתם נקים מה׳ ומישראל. ובזה ימצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם:

פרק קלה

א חסידות - ראוי לכל אדם להתנהג בחסידות וכל אשר בכחו לעשות יעשה, שכמו שלענין הממון אוהב כסף לא ישבע כסף (קהלת ה ט). ואף שיש לו די מחסורו עינו לא תשבע ואין חצי תאותו בידו, על אחת כמה וכמה לעשות נחת רוח ליוצרו ולהרויח שעה אחת של קרת רוח בעולם הבא שהוא יפה מכל חיי העולם הזה. ומאן דסגי בידה למעבד מלי דחסידותא, והוא נאחז באמרו די לי לעשות החיוב מאי דלא סגי בלאו הכי, חוששני שהוא בכלל מי שלא חס על כבוד קונו שראוי לו שלא בא לעולם (חגיגה יא ב), שמאחר שהיה יכול לכבד ה׳ ולעשות נחת רוח ליוצרו בעשותו הנהו מלי דחסידותא והוא לא עשה כך נמצא שאינו חס על כבוד קונו. ועוד בה, שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו, ואם הוא עושה לפנים משורת הדין הקדוש ברוך הוא נכנס עמו לפני ולפנים משורת הדין, ואוי מי יחיה אם הקדוש ברוך הוא ידין אותו על פי הדין:

ב הנה כי כן חיובא רמיא למעבד כל מלי דחסידותא על פי הזהר הקדוש והאר״י ז״ל, כי הוא בונה בשמים עליותיו ועושה נחת רוח ליוצרו. והאיש האוהב את ה׳ אהבה עזה כראוי לא יכבד עליו שום דבר לעשותו, כי אוהבי ה׳ באמת יאמרו מי יתן מותנו לעשות נחת רוח ליוצרנו, וכדכתיב (שה״ש א ג) על כן על מות אהבוך:

ג ומה גם במלי דתלוי בפלוגתא, אף דפשטה הוראה ונהוג עלמא כדברי המקל, ראוי ונכון ליראי השם ואוהבי שמו לצאת ידי ספק ולצאת ידי כל הדעות, ולמחש בעי שמא פן ואולי הדין עם המחמיר, וכמשל הרופא שכתבתי לעיל בערך זהירות עין שם. (וכבר ידי עסקניות לסדר בקונטרס בפני עצמו כל מלי דחסידותא ומלי דפלוגתא איך ראוי לעשות לצאת ידי כלהו רבותא, ה׳ יגמר בעדי ויעזר לי לגמר את המלאכה):

ד אמנם לא נאמרו כל השעורין הללו אלא למצניעיהן (שבת עו, ב), ואם בכל מלי כתיב (מיכה ו ח) והצנע לכת עם אלקיך. על אחת כמה וכמה במלי דחסידותא, שלא כל הרוצה לטל את השם יטל. ויש לך אדם שחושב לעשות מצוה וחסידות ויחנ״ו בחסרו״ת ומחזי כיהרא, ונותן מקום לחטא ולדבר עליו תועה. והכל לפי מה שהוא אדם ולפי המקום ולפי הענין, פעמים שבטולה של תורה זהו קיומה. ומה טוב ומה נעים לקים מאמר נעים זמירות ישראל אתהלך בתם לבבי בקרב ביתי (תהלים קא ב). וזה כלל גדול בכל מלי דחסידות ויראת שמים שבפעם שיוכל לקים דבר טוב יקים, והדבר שיוכל לעשות יעשה ואינן מעכבות זו את זו, ובזה יקבל שכר טוב על אשר לא עשה מפני סבה, כאלו עשה:

פרק קלו

א חמיו וחמותו - ידוע מאמר רבותינו ז״ל (מדרש תהלים ז ד מכילתא יתרו יח, ז מסכתא עמלק כ״א) שחיב אדם בכבוד חמיו וחמותו. והנה כל אדם זהיר בזה מפני שהם משדלין אותו בדברים כמו שעושה על אמו. אבל עקר הכבוד הוא לכבדם במותם למעבד להו נחת רוח כאשר עושה על אביו ואמו, ובפרט אם אין להם בנים מי יחוס עליהם חוץ ממנו, וראוי לחוס עליהם לכבדם ביותר בחייהם ובמותם, ובזה יתנחמו על שאין להם בנים, ויתנו הודאה על חלקם. וכשהחתנים טובים אז בנתן עדיפא להו מבני. ויש צד לומר שגדול חיוב הכבוד שחיב לחמיו וחמותו, שעל ידם הוא נצול מן החטא וזוכה להבנות. וכמה מעלות טובות לאיש ואשה שזכו. וכמה יגיעות וכמה טרחות טרחו חמיו וחמותו עד שגדלו את הבת ועד שהשיאו אותה לו, היה קשה עליהם כברזל ובמה ישלמו, חיובא רמיא על החתן שלא להיות כפוי טובה ולהיות להם כבן:

ב וביותר צריך לזרז את האשה שתהא זהירה וזריזה בכבוד חמיה וחמותה, שהרי אמרו (תנא דבי אליהו רבא ככ״ו) כבד את אביך, וסמיך לה לא תנאף, מה ענין זה אצל זה, ללמדך שאם נשא אדם אשה ואינה מכבדת אביו ואמו בעת זקנתן הרי הוא כאלו נואף כל ימיו, לכך נאמר כבד ולא תנאף. וכמה יגיעות אדם יגע וכמה סובל צער גדול בנים עד שמגיעם לפרק הנשואין ומקוים לטובה להשיאם ולמצא מרגוע לנפשם, ואחר כך כלה קמה בחמותה ומתרבה המחלקת והקטטה בבית, ועושה שגם הבן יעשה מחלקת וקטטה עם אביו ואמו, כי דרך גבר להיות כרוך אחר אשתו, ודלף טרד מדיני אשה (משלי יט יג), וסוף שיפרדו הבנים מעל שלחן אביהם וגם אחים יתפרדו בעבור רעת קטטה ומחלקת הנשים, ונמצא שאב ואם מתקים בהם (ירמיה יד יט) קוה לשלום ואין טוב ולעת מרפא והנה בעתה. והאשה ההיא תשא את עוונה ואת עוון בעלה, ורעה תבא עליה ומרה תהיה לה באחרונה, כאשר עשתה כן יעשו לה כלותיה, מלבד ענשה השמור לה לעולם הבא:

ג ואשה יראת ה׳ היא תתהלל (משלי לא ל). שתכבד את חמיה ואת חמותה יותר ויותר מבעלה כמלך ומלכה, וכל מגמתה תהיה להשיג ולדעת את רצונם ולעשות רצונם כרצונם, ולא תעשה שום דבר קטן וגדול בלתי רשותם. ולא מבעיא כשהבן סמוך על שלחן אביו מפתו יאכל שהיא חיבת בכבודם, אלא אפלו אם הבן הוא מפרנס אביו ואמו לא מפני זה יקל כבודם, חס ושלום, ואף אם יכבד עלם עליה, כי הבנים זכות אבותם מסיעתם וצדקתם עומדת לעד. וידוע מאמר רבותינו ז״ל (קדושין לא, ב. ירושלמי פאה פ״א, ה״א ועי ירושלמי קידושין פ״א ה״ז) שיש מאכיל את אביו ואמו פטומות ויורש גיהנם, ויש מטחינן ברחים ויורש גן עדן, והכל תלוי בנעם שיח והנהגת כבוד בהם. ואפלו אם חמיה וחמותה הם טרחנים ומדותיהם קשים כמנהג הרבה זקנים. ואיש ואשה שהם דעתנים ויראת ה׳ על פניהם על יסבלו ולא יבלו, ולא יתריסו כנגדם חס ושלום ויגורו להם מיום הדין, כי האלקים יביא במשפט על כל דבור רע ועל כל מין זלזול. והמכבד יכבד ושכרו יהיה כפול ומכפל, לפם צערא אגרא:

ד והמצוה הזאת מטלת על הבעל להדריך את אשתו ולצוות עליה בכל תקף שתסבל ותזהר מאד מאד בכבוד אביו ואמו, ואם רואה שהיא מקלת בכבודם אפלו אם נראה לו שהדין עמה אף על פי כן בפניהם יגער בה וישתיקנה בנזיפה כדי להפיס דעת אביו ואמו, ובסתר יפיסנה בדברים טובים משום שלום הבית. אבל ידוע דבישישים חכמה ולעולם מן הזקנים צריך שיבוא השכל, ולכן אם ארע שאשת הבן היא אשה רעה קשת רוח, חיובא רמיא על הזקנים לסבל עלה ולנהלה בנחת בנעם שיח ולא יכבידו עלם עליה, ואם עושה דברים שלא כהגן ייסרוה בינם לבינה בסתר ולא יגלו את נבלותה לבריות, רק ישבחוה ויחשיבוה בפני הבריות, וכל שכן שלא יגלו ולא יעשו קטטה עם אביה ואמה, וכל שכן וקל וחמר שישמרו את נפשם שלא יגלו נבלותה לבעלה, שמא יכנס טינא בלבו ויבוא לשנאתה. ואוי להם לאב ואם אם יהיו גורמים כך, שהרי השם הקדוש שנכתב בקדשה צוה הקדוש ברוך הוא למחקו על המים בשביל לשים שלום בין איש לאשתו (שבת קטז, א). ויותר טוב שיסבלו אב ואם אלף רעות ולא ישימו מחלקת בין איש לאשתו:

ה ולכן צריכים דעת גדול אב ואם, לנהג בהנהגה טובה עם הבנים והכלות כדי שיהא זווגן עולה יפה בשלום ובמישור. ואפלו אם יש ביניהם איזה כרכורי וערעורי דברים ישמרו להם מאד שלא יודעו דבריהם החוצה אל העין, כי זה אולת וכלמה לשני הצדדין וגורמין לשון הרע ושם רע לנפשם. וכבר מלתי אמורה שאם אינם יכולים לעצר ברוחם להיות בשלום ובמישור, הטוב והישר שלא ישבו יחדו, והפרוד הנאה להם זו היא חייהם:

פרק קלז

א חמץ - מצות בעור חמץ היא רבה, שהרי כתבו המפרשים שפשט מצוה זו הוא הרמז שבה, שהוא לבער את רוח הטמאה ואת היצר הרע מקרבנו, ולכן כל היד המרבה לבדק הרי זה משבח. ועקר מצוה זו היא מטלת על הנשים לכבד הבתים יפה יפה ולחטט אחר החמץ בחורים ובסדקים במקום שיש לחוש ובמקום שאין לחוש, ולהגעיל כל הכלים אפלו אותם שמשתמש בהם בצונן, ולברר ולנקות החטים יפה, וכהנה זהירות ומנהגים טובים מנהג ותיקים כלם אהובים ולכלם יש שרש למעלה ומעשה ידינו כוננה לבער רוח הטמאה, ולכן כתבו גורי האר״י ז״ל שהזהיר מאד באסור חמץ, והמחמיר על עצמו בחמרות יתרות מבטח לו שלא יחטא כל השנה, כי מאחר שבער את רוח הטמאה מכל וכל ולא נתן מקום שתשלט בו הסטרא אחרא איזה הדרך יוכל לשלט בו להחטיאו:

ב ולכן גם האיש יזדרז מאד לזהר בכל חמרות הפסח ולעמד על המשמר כאריה בשעת עשית המצות שלא ישהו המצות בלי עסק אפלו רגע, ושלא יהא בכלים שעושים בהם המצות שום דבק בצק, ושלא יקריבו המצות קרוב לתנור וישהו שם אפלו רגע עד שיטלם האופה, כי חם התנור עושה רשם של חמוץ כל דהוא, ולא יהא הכסף נחשב למאומה בעיניו נגד אהבת הבורא. זה כלל גדול בכל המצוות, כל שכן וקל וחמר לשמר את חקות הפסח כהלכתן, והכסף יענה את הכל:

ג וכן בליל ארבעה עשר כשעושה הבדיקה לא ילך כשר בבית, אלא אף על פי שיודע שכבר בדקו יפה אנשי הבית יראה כאלו לא בדקו כלל. ויעשה הבדיקה יפה בחורין ובסדקים וילקט העשרה פתיתין שמניחים, ויכון שהם כנגד עשרה כתרין דמסאבותא, ויאמר אחר כך נסח כל חמירא, ויכון אל סודו בכללות מה שיד שכלנו מגעת שהוא לבער ולבטל רוט הטמאה. וצריך לאמרו שלש פעמים בין ביום ובין בלילה. ואחר הבטול יאמר נסח תפלות שסדר מוהרי״א, הלא הם בספר מורה באצבע, והעתקתים פה לגמל חסד עם מי שאין לו ספר זה:

ד בלילה יאמר:

ה יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו, שתזכנו לפשפש בנגעי בתי הנפש אשר נואלנו בעצת היצר הרע, ותזכנו לשוב בתשובה שלמה. ואתה ברחמיך תסיענו ותעזרנו על דבר כבוד שמך, ותצילנו מכל נדנוד איסור ובפרט מאיסור חמץ אפילו מכל שהוא, בשנה זו ובכל שנה ושנה אמן כן יהי רצון:

ו וביום ישתדל הוא בעצמו לשרף החמץ בחבה יתרה, לפי הגלות נגלות לנו שהן נגד עשרה כתרי מסאבותא, ויכנע לבבו ויהרהר הרהורי תשובה אולי יזכה שיעשה רשם למעלה ויתבער רוח הטמאה על ידו. ואחר השרפה יאמר נסח כל חמירא שלש פעמים ואחר כך יאמר:

ז יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו, שתרחם עלינו ותצילנו מאסור חמץ אפילו מכל שהוא, לנו ולכל בני ביתנו ולכל בני ישראל בשנה זו ובכל שנה ושנה כל ימי חיינו. וכשם שבערנו החמץ מבתינו ושרפנוהו, כך תזכנו לבער היצר הרע מקרבנו תמיד כל ימי חיינו. ותזכנו לידבק ביצר הטוב ובתורתך ויראתך ואהבתך תמיד אנחנו וזרענו וזרע זרענו אמן כן יהי רצון:

ח אמנם כדי לבער רוח הטמאה מעליו לגמרי, לא סגי בבדיקה ובעור החמץ לחוד, אלא כתבו המקבלים שמשלשים יום קדם פסח צריך לתן לב ללכת בדרך טובים ולקים קצת דרכי התשובה, ואז הקדוש ברוך הוא בכל לילה מוציא חלק מנשמות ישראל מתוך הקלפות הכל לפי מעשיו של אדם ולפי הכנתו עד שבליל התקדש חג עומדים מבחוץ בני חרין, וזהו בחינת יציאת מצרים שיש מדי שנה בשנה וזהו בעצם אמרם, חיב אדם להראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים (פסחים קטז ב), וזהו עקר שמחתנו על גאלתנו ועל פדות נפשנו. אבל אם לא עשה הכנה מקדם ולא נזהר בחמץ כראוי, לשמחה מה זו עושה, ודין גרמא שאינו מתעורר כל כך ואינו נכנס בלבו כל כך שמחה, כי הכל תלוי לפי מעשיו ולפי זכות נשמתו ולפי הכנתו:

ט וביותר צריך להתעורר בתשובה אלה השלשים יום קדם פסח, כי עינינו תכלינה אל צפיתנו צפינו למאמר חכמי ישראל שאמרו בניסן נגאלו ובניסן עתידים לגאל (ר״ה יא ב). והן בעוון הניסני״ם נראו בארץ זה כמה מאות שנים ואנחנו לא נושענו. ובודאי שבהתקרב הימים האלה רחל מבכה על בניה וה׳ ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאג ישאג על נוהו, וכל צבא המרום ומשיח צדקנו יושבים ומצפים בשבעה עינים לראות אם הגיע קץ הפלאות כי עת לחננה כי בא מועד. לכן חיב כל אדם להתעורר ולעשות כל אשר בכחו לעשות ולשפך נפשו לפני ה׳ יום ליום ולילה ללילה על הגאלה, אולי ימצא עת רצון ויתעשת האלקים השומע תפלת כל פה וישמע קול תחנוניו, ועל כל פנים תפלתו ומעשיו עושים רשם ועלוי לשכינת עזנו על ידו ונחת רוח למעלה, כי ישר בעיני ה׳ כאשר רואה כי יש נחלה על שבר בת עמו ועל צער השמים, וסוף הכבוד לבוא ויזכה ויראה בנחמת ציון ובבנין קדשנו ותפארתנו שיבנה במהרה בימינו אמן כן יהי רצון:

פרק קלח

א חשבון - חשבון הוא דבר גדול, אי להיות מחשב שכר מצוה כנגד הפסדה ושכר עברה כנגד הפסדה, זה כלל גדול לכל הידיעות (וכמו שכתבתי בערך ״שכר״) ואי לחשב מה שהפסיד על ידי שרוצה להיות צדיק הרבה, שיוצא שכרו בהפסדו (וכמו שכתבתי לקמן בערך ״ערך״). וצריך לכלכל דבריו במשפט, ופעמים שבטולה של תורה זהו קיומה. ואפלו לעניני העולם הזה החשבון הוא טוב מאד שיעשה חשבון על משאו ומתנו, ועל כל הנהגותיו לראות איזוהי דרך ישרה שיבר לו, ויבחר ויקרב בין טוב למוטב. וכשיש לו עסק עם חברו לא יתן לחברו ולא יקבל ממנו אלא על פי חשבון, והכל בכתב, ולא ישליך לאבוד שום חשבון אפלו שכבר עבר, כי לא ידע מה ילד יום שמא יצטרך לו. וכבר למדונו רבותינו ז״ל (דרד ארץ רבה כ״ה) שיהא חושד את כל האדם כלסטים ומכבדן כרבן גמליאל כדי שינצל מן החשד ומהיות נחשד:

ב ולעולם זכור יזכר שהוא עתיד לתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. ופרשו המפרשים שרצו לומר שבתחלה שואלים את האדם ליום דין העובר עברה זו מה דינו, והוא נותן את הדין. ואחר כך שואלים אותו שיתן חשבון כמה פעמים עבר אותה עברה, והוא נותן חשבון, כי מנהג בית דין הצדק של הקדוש ברוך הוא אינו כמנהג בתי דינין של בשר ודם, שאם עבר כמה עברות שחיב עליהם מיתה בחדא קטלא קטלי לה, בתרי קטלי לא קטלי לה, אבל בבית דינו של הקדוש ברוך הוא נפרעים מן האדם על כל פעם ופעם, ועל כל עברה ועברה שעבר, ואינו דומה עובר מאה עברות או מאה פעמים למאה ואחת. ולכן אפלו אם תקפו יצרו והרבה להרשיע לא יוסיף על חטאתו פשע ויעשה מה שלבו חפץ באמר כאשר אבד אבד, חס ושלום, אלא כל אשר בכחו לכף את יצרו לעשות שתהיה לו עברה אחת פחותה, או פעם אחת פחותה, או לעשות איזה דבר טוב אפלו כל דהוא אפלו פעם אחת ביובל יעשה, כי הכל מצטרף לחשבון, ובהגיע יום הדין והחשבון יתן הודאה על אשר לא הוסיף לעשות רשע ועל כל אשר ועל כל אשר טוב עשה, ויתחרט על אשר לא הוסיף לכף את יצרו כהנה וכהנה כאשר היה יכול, כי האלקים יביא במשפט על כל, ופרי מעלליו יאכל צרה ושר״ה במדה ובמשקל ובמשורה:

פרק קלט

א חשיבות - חיובא רמיא להחשיב את המצוה, כמו שאמרו במדרש (תנחומא ויגש, ו) אמר הקדוש ברוך הוא המצוות הם שלוחי, כל המכבד את שלוחי כאלו מכבד אותי. וכן צריך להחשיב מאד הספרים ולנהג כבוד בהם שהם חשובים כמלבושי המלך, וכן צריך להחשיב ולנהג כבוד לכל אדם ולהחשיב כל מין טובה שחושב לעשות לו שום אדם, אפלו אם לפי האמת אינה חשובה אצלו יראה סבר פנים יפות כאלו היא חשובה אצלו הרבה, זהו דרך ישרה, אבל לגבה דידה לא יבקש החשיבות ולא יקפיד כלל אם לא יחשיבוהו, וכאשר ימצא מקום להקפיד ויצר סמוך יפתנו שיבקש שיחשיבוהו, לו בכח יגבר במחשבות טהורות לחשב מה אנוש להבל דמה ומה יתן לו ומה יוסיף לו אם יחשיבוהו או יבזוהו אנשים שכמותו, ואם היה יודע האדם מעלת מי שהוא נבזה ושפל אנשים בעולם הזה כמה הוא מתעלה לעולם הבא, היה ראוי שיבקש ויתאוה שלא יהא לו שום חשיבות ולהיות חרפת אדם ובזוי עם. וכבר אמרו בזהר הקדוש שאמר רבי שמעון בר יוחאי אחר פטירתו לרבי אלעזר ברה הלואי דלא תתדכר בההוא עלמא ואמר רב מתיבתא דרקיעא מאן דאיהו רב בההוא עלמא איהו זעיר בהאי עלמא, מאן דאיהו זעיר בההוא עלמא איהו רב בהאי עלמא:

ב ומה יעשה הבן ששמים זכו לו להיות חשוב בעיני הבריות, זאת תקנתו שיהא נבזה בעיניו נמאס ולא יקנא לבו מהחשיבות כלל, וכל שכן שלא יקפיד כלל אם באיזה פעם לא יחשיבוהו ויעשו לו דבר נגד כבודו, רק ישמח לבו ויגל כבודו, ובזה לא יפסיד על הכבוד שמכבדין אותו. ולפי גדל מעלת מדה זו שהיא ענף מענפי הענוה שהיא גדולה על כלם כך הוא יקר מציאותה, כי רבה רעת האדם בארץ על כי כל יצר מחשבות לבו שיחשיבוהו ויכבדוהו, ומתוך כך הוא נכשל בקנאה ותאוה וכבוד שמוציאין את האדם מן העולם (אבות ד, כא), וסוף שישבע קלון מכבוד:

ג מי האיש החפץ חיים, חילים יגבר להסיר מסוה העורון מנגד עיניו, ולהיות בורח מן החשיבות ומן הכבוד כבורח מן האש, כי אש היא עד אבדון תאכל, וכל שוגה בו הוא פתי וסכל בער ולא ידע כי היצר הרע פרש רשת לרגליו וסובר שזהו מן השלמות להראות שהוא מרגיש, ואמרי אנשי אינו רוצה שיחזיקו אותו לבער שמי שאינו מרגיש אינו אדם, ולו חכמו ישכילו כי היא חכמתם ובינתם לזכות לרב טוב, מוטב לו לאדם שיחזיקו אותו לשוטה ואל יהי רע לפני המקום, ואל יגרם רע לנפשו בעולם הזה ובעולם הבא, רק חיי נחת יחיה לעולם הבא וכבודו גדול יהיה, ומי שיש לו מח בקדקדו יבין את זאת כי זהו כבודו:

פרק קמ

א חשוד - אמרו ז״ל (דרד ארץ רבה פ״ה) כל אדם יהיו חשודים בעיניך כלסטים כדי להשמר מהם. ואם כך אמרו בשביל לשמר גופו וממונו, על אחת כמה וכמה לענין אסורים שצריך לחשד לכל אדם שמא אינו נזהר כראוי, ולא יסמך על כל אדם במאכלים ושתיות עד שיהא הדבר ברור לו שהוא נזהר כמותו, ובפרט אם כבר הוא חשוד שאין להאמינו אפלו בשבועה, שהחשוד על הדבר לא דנו ולא מעידו. ואשרי אנוש יעשה זאת שלא לילך לאכל בבית אחר, כי לא כל אדם זהירים בשמירת היינות ממגע עכו״ם, ואינם זהירים בבדיקת התולעים הנמצאים בחמץ ובירקות, ובנטילת ידים שחרית כראוי, ובנקיות מן החלב ומבשר בחלב, ובשמירת שבת שלא להחם על ידי עכו״ם וכדומה:

ב אבל לא כל אדם יכול לעשות זאת, דאיכא דאתיקורי מתיקרו בה, ואם לא ילך אצלם בשמחתם איכא משום איבה וקלקול סעדה, ומה גם שאם ירצה לעשות זאת וכל כי האי חסידות שלא נהגו בו שלמים, וכן רבים מרננו אבתרה שהוא מוציא לעז על הראשונים, ואומרים וכי לא ראינו חכמים וחסידים, ועל כן לא כן הרוצה לטל את השם ולעשות חסידות זה יכול לעשות, רק האנשים שאינם כל כך בגדר החשיבות ואין מקפידים עליהם כל כך אם ילכו אם לא ילכו, הם יכולים לזהר ביותר שלא לילך אצל כל אדם:

ג ומי שהוא מכרח לילך על כל פנים יעשה הצלה פרתא שישאלם אם נזהרו לבדק אחר התולעים ושלא להחם חמין בשבת. ואם לא יוכל לעשות זאת לפחות ימשך ידו מן המאכל כאשר יוכל באפן שלא ירגישו בו, והוא רחום יכפר, כי גדולה עברה לשמה (הוריות י, ב), ועל כל פנים אם יוכל למצא תואנה לגדר גדר באסור כולל שלא לסעד שום סעדה חוץ לביתו אשריו, כי גדר גדול גדר לנפשו כי רבות רעות נמשכות מהאכילה חוץ לביתו בחברת אנשים, ושעת אכילה שעת מלחמה שעת סכנה, לכן מה טוב ומה נעים חלק האנשים ואין יוצאים לסעד חוץ לביתם, בפרט בסעדת הרשות ההעדר טוב והמציאות רע. ועל כל פנים בחג הפסח יוכל כל אדם לזהר שלא לסעד חוץ לביתו ואין בזה משום יהרא ולא משום קפידה שכבר מרגלא בפמיהו דאנשי לומר, פסח איש אצל אחיו אינו אוכל, כי לא כל אדם שוים בזהירותם, והמרבה לזהר הרי זה משבח:

פרק קמא

א חתן - אמרו רבותינו ז״ל (ברכות ו, ב) כל הנהנה מסעדת חתן ואינו משמחו עובר בחמשה קולות, ואם משמחו זוכה לתורה שנתנה בחמשה קולות. וכל אדם אינו חיב אלא כשעורו את אשר בכחו לעשות יעשה לשמח חתן בעשות מה שנראה לו שהוא רצונו, כגון לשורר לפניו ולדבר לפניו מלי דבדיחותא וכדומה מלתא דלית בה בטול יראת הבורא. אבל לא תהא כזאת בישראל לשורר שירי עכו״ם ושירי עגבים ולדבר דברי נבלות ודברי לצנות בשביל לשמח חתן, מה תועלת יש אם ישמח לב החתן ונפשו עליו תאבל באשר מכעיס את בוראו:

ב ועקר שמחת חתן תהיה כאשר יודיענו מה שגלו לנו רבותינו ז״ל שהנושא אשה מוחלין לו על כל עוונותיו (ירושלמי בכורים כ״ג, ה״ג ועי׳ רש״י בראשית לו ג) שעל כן עת לחננה על נפשו שיזהר וישמר שלא ישוב עוד לכסלה. ויאמר לו, ראה חבתך לפני המקום שמוחל לך על כל עוונותיך, והוא אמר שאתה דומה למלך שהכל חיבים בכבודך ורוצה בשמחתך וצוה עלינו מאד לשמחך. שמח בחור כי זה היום עשה ה׳ שתשמח בו וזה היום הולך ולא ישוב, דמי להלולא, אי אפשר שלא לשמח שמחה של מצוה על רב הטובה שעשה לך ה׳ שהגיעך לזמן הזה וברא בשבילך ששון ושמחה, והוא בעצמו משמח החתן עם הכלה והדברים עתיקים, ומי יתן וידענו מהו רצונך ובמה נשמחך. כזאת וכזאת כל אשר ככחו לעשות יעשה לשמח חתן. והנשים ישמחו את הכלה:

ג ומצינו גדולי עולם (כתובות יז א) שהיו מרקדים לפני הכלה לפי שלא היה בהם יצר הרע, אבל עתה לא נתנה רשות להתערב אנשים ונשים אפלו בשעת מיתה, חס ושלום, כל שכן בעדן חדוה שאם יהיה תערבת אנשים ונשים השטן מרקד ביניהם ונפיק חרבא ושמחה לתוגה יהפך, חס ושלום. אלא החתן יושב בין האנשים והכלה בין הנשים בל יראו אלו עם אלו. ואמרו (ילקו״ש מלכים ב רמז רלב) על איזבל שכשאכלו אותה הכלבים לא שלטו בראשה וידיה ורגליה, לפי שהיתה יוצאת לקראת כלה ומרקדת ומטפחת לפניה. ולכן כל אדם יקל מעט בכבודו לכבוד שמים וישמח חתן וכלה ובזה ישמח בעושיו וישב בכלה:

ד ומנהגן של ישראל תורה שעושים חתני תורה בכל שמחת התורה וזמן שמחה הוא לכל ישראל, ישמח ישראל בעושיו שמחה של מצוה לגמרה של תורה. וכן המרבה לשמח ובפרט בעת שעושים השבע הקפות מנהג חסידים ואנשי מעשה לפזז ולכרכר לפני הספרים בשירות ותשבחות ושמחות וגיל, והיא סגלה נפלאה לזכות לו ולזרעו לכתרה של תורה. ומנהג החתנים להרבות קצת בסעדה ולשמח עם אחזת מרעיו שמחה של מצוה ובודאי מצוה רבה

היא, וצריכים מנהיגי הקהלות לתקן תקנות למעט בהוצאות כדי שלא יברח ויוכל כל אדם עשות, כי ראוי לכל אדם לעשות גם את זאת פעם אחת בחייו. אך אלו דברים שאין להם שעור שלא יהא מצוה בעברה ובמקום גילה שם תהא רעדה, וחס להו לזרעא דישראל ביום שמחת התורה לעבר על התורה, חס ושלום, רק ישמח ישראל בעושיו על פי התורה במדה ובמשורה, ובזה יזכו לכתר תורה, ולראות בבנין בית הבחירה, שיבנה במהרה בימינו אמן:

פרק קמב

א חוב - מדה טובה היא באדם שכשיש לו חוב לא ישקט ולא ינוח עד שישלם חובות הרי זה גורם טובה לעצמו דאמרי אנשי, מי שהוא פרען טוב הוא בעל בכיס אחרים, שקונה שם טוב לעצמו ומוצא ללוות ולטל בהקפה בעת שירצה כמה שירצה ויכול להתעשר, כי יותר מרויח אדם בנאמנות שמאמינים אותו יותר ממה שמרויח בממון שלו, ולכן מי שהוא סוחר טוב זה יהיה ראשית ממלכתו שיקנה אמונה על ידי שיפרע חוב דבר בעתו, ואם אין לו, ילוה מאחר לזמן, כדי לפרע לזה, ואחר כך ילוה מזה כדי לפרע לאחר ככה יעשה חוזר חלילה, יוציא הכובע מזה ויניחנו לזה, באפן שהמלוה הישנה יעשנה חדשה ולא יאבד אמונתו. ומצוה נמי קעבד שהרי אמרו (כתובות פו, א) פריעת בעל חוב מצוה. וגומל חסד הוא שלא לנעל דלת בפני לוים. ומי שהוא זהיר בזה ויש לו מדה זו כשיש לו חוב, לא ינוח עד שיפרע ישא ביום ההוא קל וחמר בעצמו, על אחת כמה וכמה צריך להיות זריז לפרע חוב שיש לו עם המקום, ולהיות מן הזריזין שמקדימין למצוות, ומצוה הבאה לידו אל יחמיצנה, ולא ישקט ולא ינוח עד שיעשנה:

ב ולאידך גיסא הנושה בחברו עליו המצוה שלא יגש את רעהו ואת אחיו אם יודע בו שאין לו, ואפלו לעבר לפניו אסור, ואפלו אם חושש בו שהוא רמאי שיש לו ומראה שאין לו, אכתי למחש נמי בעי שמא האמת אתו ויגור מלעבר על לא תגש, עד שיהא הדבר ברור לו שיש לו כסף או שוה כסף מקרקעי או מטלטלי שיוכל לפרע חובו, אז אינו מחיב לרחם עליו דליכל הלה ממון דידה ולחדי, אלא יכף אותו בכל מיני כפיות בדיני ישראל וברשות בית דין, או במקום שאין בית דין יכף אותו על ידי ערכאות של גויים שתצא נפשו וישלם חובו אפלו מגלימא דעל כתפה, אבל על כל פנים גם לזה צריך להתנהג בדרך טובים ובדרך ישרה שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם, ואל יעמיד דבריו על דין תורה אלא יעשה לפנים משורת הדין. ואם חושש עליו שהוא רמאי ועושה שלא כהגן שאינו רוצה לפרע חובו, אז גם הוא יעשה עמו שלא כהגן ויגבה ממנו כאשר יוכל אפלו מגלימא דעל כתפה:

ג ואם הוא איש טוב הולך בתם והוא מצטמק ורוצה לפרע והוא מגדל פרע כאשר יוכל פרוטה פרוטה, אז הטוב והישר בעיני אלקים ואדם שאל ידחק אותו לטל ממנו בית וכלי בית, ואל יתן למוט רגליו בהשמיע קולו שהוא נושה בו ולטל ממנו שוה כסף ופרקמטיא בחובו בדינא ודינא שהרי זה מקטע רגליו שמאביד את אמונתו ורבה רעתו. לכן יעשה זאת לצאת ידי שמים וידי הבריות שירויח לו זמן ויגבה ממנו אפלו פרוטה פרוטה, שכל פרוטה ופרוטה מצטרף לחשבון. ואם יוכל יתן לו יד כדי שירויח ויוכל לפרע וגם הוא יאכל לחם, וזו מצוה רבה לקים מה שאמרה תורה (ויקרא כה לה) וכי ימוך אחיך ומטה ידו והחזקת בו. והיא הגדולה שבצדקות. ובמדה שאדם מודד בה מודדין לו (מגילה יב ב), שכל אדם הוא בעל חוב לגבות את חובו תכף ומיד בלי המתנה. אך על כל פנים כשם שאין אדם מוחל את חובו, כך אין הקדוש ברוך הוא ותרן אלא מאריך אפה וגבי דילה:

ד ולכן החי יתן אל לבו לעשות כל אשר בכחו לעשות לפרע את חובו מעט מעט כאשר יוכל שאת, בטרם יבואו הגבאים המחזירין תדיר ונפרעים מן האדם לדעתו ושלא לדעתו, ומדת בית דין הצדק שמה שפורע אדם מרצונו הטוב המעט עולה לחשבון גדול (כדין בעל פקדון (ב״מ לד, א) שאם שלם ולא רצה לשבע משום דלא אטרחה בבי דינא מקני לה תשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה) (וכמו שאכתב בערך ״יסורין״):

ה והנה אני עני יכולני לפטר את כל העולם כלו מן הדין על פי מאי דקימא לן, אומר מתר אנוס הוא (מכות ז ב), ומאחר שדרך איש ישר בעיניו נמצא שהוא אומר מתר ואנוס הוא, כי מעט שיהא יודע רבונו ומכון למרד בו. אבל טענה זו מועלת למי שהוא דן את כל אדם לכף זכות בטענה זו ואינו מקפיד על שום דבר ומעביר על מדותיו, אז מעבירין לו על כל פשעיו, כמאמר רבותינו ז״ל (מגילה שם ב), ובמדה שאדם מודד בה מודדין לו. אם דן לכף חובה, דנין אותו לכף חובה, וכל הדן לכף זכות, המקום ידין אותו לכף זכות:

פרק קמג

א חוסר - אין לך אדם שאין בו איזה חסר במדות ובדעות וכל אדם כוזב, כשם שאי אפשר לבר בלא תבן ואין עץ בלא עשן, כך אין אדם בלי שיטעה, ואין שלם בעולם רק הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט (דברים לב ד). ולכן אין להאשים לאדם שנמצא בו איזה דבר שאינו טוב שגם הוא כמוהו נמצאים בו חסרונות, אלא שכל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו (נגעים ב ה), ואין אדם רואה חובה לעצמו, ואפשר שהחסר שלו עודף על של חברו לפי מה שהוא אדם. וחיובא רמיא על כל אדם להתבונן להבין ולהשכיל מה הוא חסר, ואם אינו מבין בדעתו יהיה שומע לעצה וילך אצל חכמים ויחכם,

או יבקש מכל אדם אי איכא מאן דיזדע בה מלתא דלימא לה, ואל יקצף אם אומרים לו איזה חסרון שיש בו כמנהג איזה בורים, ואל יבקש להחזיק את שלו במשאות שוא ומדוחים, כי זו דרך הרעים, אלא יהא אדם ירא שמים ומודה על האמת אפלו אם אינו נכנס למחו ודרכו ישר בעיניו יקבל האמת ממי שהוא גדול ממנו בחכמה ובמנין ויבטל דעתו מפני דעתם, וישנה דרכיו והליכותיו ומעשיו מיום ליום עד אשר יקנה שלמות כאשר יוכל שהרי אמרו (תדא״ר כ״ה) חיב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אברהם יצחק ויעקב:

ב ובכן צריך להחזיק טובה ורב חנא ורב חסדא למי שהודיעו חסרונו, ועל זה נאמר (משלי יט ח) הוכח לחכם ויאהבך. כי אין לך טובה גדולה הימנה, שכמו שאמרו (במדבר רבה כא ד) שהמחטיא את חברו עושה לו רעה יותר מן ההורגו, לעמת זה המזכה את חברו עושה לו טובה יותר מאם החיהו אחר מותו. ואפלו אם לפי האמת אין בו חסרון וחברו טועה בדמיונו, על כל פנים ראוי להחזיק לו טובה על אשר חשב לעשות לו טובה, רק שלא יגיד לו בפני אחרים אם יש לחוש שילבין פניו ויבאיש את ריחו שאז שקילא טיבותה ושדיא אחיזרי (שבת סג ב). ולפי האמת אין חסרון בעולם כחסרון הדעת ואין עני כעני הדעת כאמרם (ויק״ר א ו) אם דעת חסרת מה קנית. וזו רעת האדם בארץ מה שאמר שלמה המלך עליו השלום (משלי כא ב) דרך איש ישר בעיניו. והוא אמר (שם כו יב) ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו. הנה כי כן האיש החפץ חיים, אל בינתו אל ישען ויבטל דעתו ורצונו מפני דעת ורצון אחרים המלמדים אותו להועיל, ולא יתרצה בחסרונותיו באמר דיני שאיני כאחרים שהם חסרים הרבה ממני שזה שטות גדול, הראית מימיך איש שיתנו לפניו אלף זהובים שיזכה בהם ויאמר איני רוצה אלא עשרה, דיני שאיני כאחרים שאין להם רק חמשה, או שיאמר איש אני רוצה ברצון נפשי שיכוני עשר מכות, שדיני שאיני כאחרים שלוקים מאה או אלף, בודאי אם המצא ימצא איש כזה בשם שוטה ומשגע יקרא, כן הדבר הזה:

ג והנה אמת נכון הדבר להסתכל למטה ממנו לעניני וקניני העולם הזה שלכל מין רעה וחסרון יש למטה הימנו, ותהי זאת נחמתו וישמח במנתו מנת חלקו. ומה גם שכל הרעות והחסרות נפתחו בגדולי עולם. אדם הראשון נהרג בנו על ידי אחיו. אברהם אבינו ויצחק אבינו יצאו מהם ישמעאל ועשו. יעקב אבינו מצאוהו רעות רבות נרדף מעשו ולבן וטמאו את בתו ומתה אשתו ונאבד בנו ממנו עשרים ושתים שנה. משה רבנו ברח מלפני פרעה וישב בבית האסורים בבית יתרו עשר שנים (כמו שנאמר בספר הישר). וכן יוסף הצדיק ענו בכבל רגלו ברזל באה נפשו שתים עשרה שנים. אהרן הכהן מתו שני בניו בחורים גדולי עולם ביום אחד. שאול המלך נהרג הוא ושלשה בניו ביום אחד. דוד המלך מצאוהו רעות רבות שהיה נרדף משאול וברח מאבשלום בנו ונהרג אבשלום ואמנון בנו. שלמה המלך היה נע ונד בארץ נודד ללחם (גיטין סח, ב). וכהנה רבות רעות לצדיקים זרועות ומוסדי דור ודור, ובפרט את קבעת כוס העניות ודלי דלות רבים שתו, כגון הלל (יומא לה ב) ורבי אלעזר בן פדת (תענית כה, א) ורבי יהודה בר אלעאי (סנהדרין כ, א) ורבים כמוהם שלמים, וכן רבים נמצאים בכל דור ודור שסובלים עניות ויסורים קשים מינים ממינים שונים, זאת תהיה נחמתו על האיש אשר ה׳ חפץ דכאו באיזה יסורין וחסרונות ישב בדד וידם ויקבל דין שמים בשמחה בהאמין אמונה שלמה, כי כל דעבד רחמנא לטב עבד (ברכות ס ב) להנאתו ולטובתו כאשר יאות לאב רחמן בעל הרחמים. ויאמר, הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט (דברים לב ד), כי לא טוב אנכי מהאנשים האלה שלמים, וכבר לא יש טובה שלמה בעולם הזה, ואין לך אדם שלא יהא לו איזו רעה ואיזה חסרון ומבעי לה לקבולה בשמחה ולתן תודות לה׳ ולברך על הרעה ועל הטובה ולומר, ברכי נפשי את ה׳ וכו׳ כי לא כחטאינו עשה לנו ולא כעונתינו גמל עלינו (תהילים ק״ג:י׳):

ד ואם השפיע ה׳ לו טובה, יהא מפחד תמיד שלא יאכל עולמו בחייו ולעולם יאמר, קטנתי מכל החסדים, וכדי שלא ינכה מזכיותיו וגם כדי שיתקימו נכסיו יעשה כמו שאמרו רבותינו ז״ל (כתובות סו ב) מלח ממון חסר. וירבה עשות חסד בטובתו אשר חננו ה׳ בגופו ובממונו ובבתים שיש לו ובחכמתו וכדומה, ובזה הן צדיק בארץ ישלם, ושכרו יהיה משלם:

פרק קמד

א חרטה - עקר התשובה היא החרטה גמורה שיתחרט על מה שעשה שלא כהגן כמי שמתחרט על שהרג בנו יחידו בכעסו או בשכרותו, ואם יכול להחיותו כל אשר בכחו לעשות יעשה. והן אמת שגם הרשעים מלאים חרטות, שתכף שעשה דבר שלא כהגן והלך ממנו היצר הרע תכף מתחרט מעט ואומר, הלואי שלא עשיתי, יותר טוב היה כאלו גם עכשו הוא טוב, אבל יותר טוב היה אם לא היה עושה. וזה מחמת שהיצר הרע מקטין העברה וממעטה בעיניו כמו שפרשו המפרשים על פסוק (בראשית ו ה) וכל יצר מחשבת לבו רק רע. רק לשון מעוט, וזה גם כן הוא כשיש בו לחלוחית של חיות שלא נשקע כל כך באותה עברה, אבל אם הרגל בה נעשה לו כהתר, ולבבו עליו לא יכאב כי יש את לבבו מתי תבוא לידו פעם אחרת ויעשנה:

ב אבל האיש אשר נגע בלבו יראת ה׳, נפשו לו חיה אם תקפו יצרו ועבר עברה, אז כשנפקחו עיניו בזקנותו וזוכר את אשר עשה בילדותו, לבו יחיל בקרבו חיל כיולדה ומר לו מר ופלגי מים ירדו מעיניו יותר ממי שמתו מטל לפניו, כי כן נאה וכן יאה למי שהמרה את פי אדוניו אדון רם ונשא והכעיסו

על פניו. וכבר כתב רבנו יונה בשערי תשובה שלפי היגון והאנחה שיאנח בשברון מתנים על העוון ככה נקה לו ינקה האיש מעוון, והן הם יסורים של אהבה שבאים לפי רב האהבה שיש לו עם הבורא יותר ויותר מבנו יחידו ורוחו ונשמתו, ולכן רוחו אליו יעצ״ב איך עשה הרעה הגדולה, וזה יהיה לו למחיה ולפלטה גדולה כי בזה יתקן את מעותו ויעשה גדר שלא יוסיך על חטאתו. והגדר הגדול לחשב מחשבות טרם עשות שום דבר ודבר דבר אפלו של מצוה, כי פרי המהירות חרטה (מבחר מג, כז). ומתון מתון מבטח לו שלא יחטא ושום תקלה ודבר שאינו מתקן לא ימצא אתו רק את הכל עושה יפה בעתו, כי בעיניו יראה ולבבו יבין אחרית דבר מראשיתו ומצא כדי גאלתו:

פרק קמה

א חול המועד - ידוע מאמר רבותינו ז״ל (סנהדרין צט א) שהמבזה את המועדות דהינו חל המועד אין לו חלק לעולם הבא. ופרשו, דהינו שנוהג מנהג חל במלאכה או באכילה ושתיה. ויחרד האיש וילפת שיש דברים שנראים קלים ואדם דש אותם בעקביו עליהן אמרו, שהעובר עליהן אין לו חלק לעולם הבא, ובפרט בענין חל המועד רבים עברו, ומחמת שהתרו איזה מלאכות יותר מיום טוב נעשו כל המלאכות כהתר ואין מבקש לידע מהו אסור ומהו מתר, ועברה גוררת עברה שמתוך שהם להוטים בעסקיהם או בשחוק ה״קארטין״ פנה היום בלי אכילה כלל או באכילה כל דהוא כמעשהו בחל, וה׳ הטוב יכפר בעד. והאיש הירא לנפשו ידרש מעל ספר או מפי סופרים איזו מלאכה אסורה ואיזו מתרת ולא יעבר. וכן יזהר להרבות קצת באכילה ושתיה להבדיל בין הקדש ובין החל ולא יאבד עצמו לדעת:

ב וידוע מאמרם ז״ל (ירושלמי שבת טו ג) שלא נתנו שבתות וימים טובים לישראל אלא לעסק בתורה. וידוע מה שפרשו הקדמונים בפסוק (תהלים עה ג) כי אקח מועד אני מישרים אשפט. כי אשר יש להם טענה שאינם יכולים לעסק בתורה מחמת טרדתם על המחיה ועל הכלכלה, חל המועד הוא תברתהון והיא מקטע רגליהון ומחיבתן גם על זמן טרדתם, כי החל המועד עד ממהר שאין הטרדה גורם. ואם בחל המועד וכן בכל עת שהוא פנוי אינו מפנה עצמו לבטלה אלא עוסק בתורה, בא בשכרו גם על הזמן שהוא טרוד בעסקיו כאלו היה עוסק בתורה. והאיש הירא את ה׳ חרדה ילבש כל ימיו ויזהר מעלבונה של תורה שכל מי שאינו עוסק בתורה נקרא נזוף (שמות רבה מא ט). וביותר יזחל ויירא בחל המועד שהם ימי הדין שבפסח העולם נדון על התבואה ובחג על המים (ר״ה טז ; א) וגמר הדין בהושענא רבה, והפנקס פתוח לדונו על פי מעשיו, וראוי לאזר חיל להוסיף מצוה אחת יתרה, ודי בזה למי שיש לו לב:

פרק קמו

א חורבן בית המקדש - חרבן בית המקדש צריך להיות לזכרון בין עינינו, כדכתיב (תהלים קלז ה) אם אשכחך ירושלים וכו׳. ובפרט לעת האכל זכור יזכר ותשוח עליו נפשו על כי שלחנו מלא דשן ושלחן אבינו שבשמים ריקם זה כמה מאות שנים בעוונותינו הרבים. וכן בלילה לראש אשמורות יאמר סדר תקון חצות בקול בכיה תאניה ואניה יותר ממי שמתו מטל לפניו, כי כן ראוי למי שיש לו לב ועינים לראות, אלא שבעוותינו הרבים חשכו עינינו מראות ברע אשר גרמנו מה למעלה, וכל אדם אשר בכחו לעשות יעשה, וכמו שכתבתי בערך אבלות על חרבן בית המקדש עין שם:

ב וכמה דברים אסרו רבותינו ז״ל משום חרבן בית המקדש, כגון מה שאמרו (ברכות לא, א) אסור לאדם שימלא שחוק פינו בעולם הזה. ואמרו גם כן (גיטין ז א) זמרא אסור, דכתיב (הושע ט א) אל תשמח אל גיל כעמים. ועוד אמרו בש״ס (סוטה מח, א) אדנא דשמע זמרא תעקר. ואמרו (שם) זמרא בביתא חרבא בסיפא. וראוי לגדולי הדור שבכל עיר ועיר לגדר גדר, ולאסר אסור ובפרט בשירי העכו״ם שיש אסור מוסיף שרבן דברי נבלות ולצנות, לו בכח יגבר איש לבטל המנהג הרע הזה, כי אמרו בש״ס (שם) רב הונא בטל זמרא, קם מאה אוזי בזוזא ומאה סאה חטי בזוזא ולא אבעין. אתא רב חסדא זלזל בה, אבעי אוזא בזוזא ולא אשתכח. צא ולמד חמר שבו ואיך מקפידין על זה מן השמים ואזר כגבר חלציך לאפרושי רבים מאסורא, וידבר למאה, ואם לא לאחד, ועל כל פנים לא יבצר שיהיה בידו למחות באנשי ביתו ולא ישמע בפיהם שום שיר משירי עכו״ם, רק בעדן חדוה ישירו שיר ושבחה להקדוש ברוך הוא ובזה ישמח ישראל בעושיו וישמח ה׳ במעשיו. וביותר צריך לזהר בשבת לזכר בסעדותיו חרבן בית המקדש מאחר שאומר בברכת המזון ואף על פי שאכלנו ושתינו חרבן ביתך הגדול והקדוש לא שכחנו, ואם לא יזכר ולא יעלה על לב חרבן בית המקדש אפלו בשעה שאומר אלו התבות הרי זה מעיד עדות שקר בעצמו לפני קונו ונשא עוונו, אבל המעלה את ירושלים בזכרונו יזכה ויראה בבנינו:

פרק קמז

א חן - חן וכבוד יתן ה׳ (תהלים פד יב), כי יש דבר שיעשו או ידברו שני אנשים בשוה, והאחד ימצא חן והשני יכבד כמשא כבד. ועל זה אנו מתפללים בכל יום ותננו לאהבה לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואינו. וצריך דעת להבין ולהשכיל ולירד לסוף דעת הבריות שלא לעשות ושלא לדבר אלא את אשר ידע בברור בלי שום ספק שימצא בו חן, ושיהא ערב לשומעים לכלם לא למקצתם בלבד. וכל שלבו מהסס וחושש שמא לא ימצא חן חדול יחדל, כי ההעדר טוב:

ב והן אמת שצריך למצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם, אבל העקר הוא למצא חן בעיני ה׳, ולא שיכעיס את ה׳ חלילה כדי למצא חן בעיני אדם כמנהג כמה בורים שמרבים בשחוק וקלות ראש ודברי לצנות ונבלות הפה בפני איזה עשירים (רעים) כדי לרבות את השחקים ולמצא חן בעיניהם שיתירו להם פסת יד, ויש שאפלו בלא הנאה כלל עושים כן להיות משמח אנשים, כי זה יצר לב האדם עושה, שכאשר ידבר דבר ישמחו השומעים ויצחקו על דבריו ירחב לבו ויגיל וישמח על אשר זכה זכיה כזו שיצחקו על דבריו וחושב מה ידבר עוד דברים רעים כהנה וכהנה כדי שיוסיפו לצחק ולשמח. אוי להם למדברים ואהה עליהם על המשחקים, אלו ואלו נשרפין בבית הדשן. ומי שיש לו מעט מח בקדקדו יראה שהוא דרך שטות, כי מה יתן לו ומה יוסיף לו להשתגע ולהרבות באסורין כדי שישחקו אחרים. ואם חושבים למצא חן ולהרויח, הלא ידעו שיותר ממה שהם מרויחים מפסידים, ורוח כזה לרעה יועיל מלבד ענשם השמור להם לעולם הבא. לכן כל ערום יעשה בדעת, ואם יוכל לעשות באפן שימצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם הנה מה טוב ומה נעים, ואם יצטרך לבטל רצון הבורא כדי למצא חן בעיני אדם חלילה לו מעשות זאת, ומוטב שיהיה שנאוי ומשקץ בעיני כל בני אדם וימצא חן בפני אל עולם, וטוב איש יכלכל דבריו במשפט:

פרק קמח

א חרש - יש כמה דברים שראוי שיהא כחרש לא ישמע, ויעשה עצמו אשר לא ידע, כגון אם בני אדם (שהם גברי אלימי ופריצי הדור ושמים זכו לו שנוהגים בו כבוד ופעם או פעמים) יצאו מן השורה והתריסו כנגדו שלא בפניו ודברו עליו תועה וחרופין וגדופין ישמר רוחו שלא יודיע, כי ידע בכל אלה, כי אז יאמרו הפריצין הואיל ונבאשנו בעיניו מעתה נכעיסנו גם על פניו, אבל אם לא ידעו שידע, אפשר יתחרטו על אשר עשו וינהגו בו כבוד לפחות בפניו. וכן אם דברו איזה דבר סוד וארע שידע ושמע, יעשה עצמו כחרש שלא שמע שלא יצטערו בשמיעתו ולא ישמע על פיו. וכן יהא בולם פיו בשעת מריבה ויעשה עצמו כחרש לא ישמע, ולא יענה מטוב עד רע, ובזה יתן למכהו לחי ישבע בחרפה (איכה ג ל), וסוף מכהו על כך גם הוא יהיה כאלם לא יפתח פיו. ואפלו האב עם בניו והרב עם תלמידיו והבעל עם אשתו והאדון עם משרתיו וכדומה, ראוי שלא ידקדק עמהם כל כך, ולפעמים יעשה עצמו אשר לא ראה ואשר לא שמע ואשר לא ידדע. וכן איש מרעהו אם שמע עליו דבר שאינו הגון יעשה עצמו כחרש לא שמע וכאלו לא ידע כדי שלא יתביש חברו ממנו, וכל כיוצא בזה ישמע חכם ויוסיף לקח, יש עתים שצריך להודיע ולהשמיע שהוא שומע ויודע, ויש עתים שצריך להיות כאיש אשר לא שומע:

פרק קמט

א אות ט: טומאה - ראוי לאדם לזהר מכל טמאה, שהטמאה מטמטם את הלב כמו שאמרו רבותינו ז״ל (יומא לט א) על פסוק (ויקרא יא מג) ונטמתם בם, והינו מה שלבנו מטמטם סתום אטום וחתום חדל להשכיל להיטיב בעוונותינו הרבים, ובעבור טמאת ארץ העמים וכדומה, לפחות הלא טוב לבחר הרע במעוטו ולהזהר מאשר בידנו לזהר. וכבר כתבנו בסמוך ערך טהרה קצת דברים המטמאים שצריך לזהר ולטהר, אמנם יש עוד דברים שצריך לזהר שלא יטמא בהן אזכיר קצת מהן את אשר ישנו בזכרוני כעת, ישמע חכם ויוסיף לקח:

ב כתב בספר ברית עולם שהוא הגהות על ספר החסידים, סימן תלה. יהודי אחד הלך בחצר בית עכו״ם, כשיצא שמע בת קול שאמרה, אותי השלכת אחרי גוך, והתענה כל ימיו. והרב חסד לאברהם כתב, הנכנס בערכאות של גויים או בבית תפלותם וכיוצא (כגון בתי עכו״ם שיש בהן עבודה זרה) הרי הוא בכנפי הסטרא אחרא ומטמאין אותו מעט מעט ולא ידע כי בנפשו הוא וכו׳, עין שם. ואם בעל נפש אתה ושמת את הדברים האלה על לבבך עורה והקיצה מתרדמת היצר הרע הפורש רשת לרגלך בבלי דעת, ומזה תקיץ ותקיש לכמה ענינים שנעשו כהתר ודי בזה, עד כאן לשונו. ובזהר הקדוש פרשת ויחי אמרו, נכרי עובד עבודה זרה מסאב איהו, ומאן דיקרב בהדה יסתאב. הנה כי כן מה טוב למי שהוא מיושבי בית המדרש שיוכל לזהר שיזהר מלגע בעובד עבודה זרה כל האפשרי:

ג וכן יש לזהר מלגע בנבלה וכל דבר טמא ושלא לילך בין המתים. ואזהרה שמענו מגורי האר״י ז״ל שלא לילך לבית הקברות כי אם לקבורת מת, ולכן אני נמנע מלילך בתשעה באב וכדומה. וביותר צריך לזהר ולהתרחק מאשתו נדה שאמרו בזהר הקדוש דלית מסאבו בעלמא כמסאבו דנדה דסאב כלא מלגו ומלבר נפשא וגופא, ומיד דקרב לגבה דלג מסאבותא עלוהי, דכתיב (ויקרא טו כד) ותהי

ד נדתה עליו. וההוא בר דאוליד לבתר, רוח מסאבא שריא עלוהי. ואם באשתו אמרו קל וחמר באשת אחרים, ונכתב עוד בזה לקמן בערך נדה בסיעתא דשמיא:

ה ובזהר הקדוש פרשת תזריע אמרו, עכו״ם עובדי עבודה זרה בנין בנינים לפרצופיהו ולגעוליהו, וכד שרן למבני אמרי מלה, וכיון דאתדכר בפמיהו סלק עלה רוח מסאבא, וכד אסתלק עבידתא ברוח מסאבא אסתלק. ועל דא מאן דבני בנין כד שרי למבני בעי לאדכרא בפמה דלפלחנא דקדשא בריך הוא בני, וכדין סיעתא דקדשא בריך הוא שרי עלוהי ושרי עלה קדשתא, וקרי עלה (איוב ה כד) וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך. ולבעי לאדכרא מלה בפמה כד איהו בני, וכדין ולא תחטא, ואם לאו הא זמין לביתה סטרא אחרא וכל זמנא דההוא בנין להוי קים דילה הוא ויכיל בר נש לאתזקא:

ו עוד שם אמר רבי אלעזר בכל עובדוהי דבר נש לבעי לה דלהוון כלהו לשמא קדישא לאדכרא בפמה שמא קדישא על כל מה דאיהו עביד דכלא הוא לפלחנה ולא ישרי עלוהי סטרא אחרא בגין דאיהו זמין תדירא לגבה בר נש ויכיל לאשראה על ההוא עבידתא. זה תכן דברי הזהר הקדוש. ישמע חכם, והיו הדברים האלה לטוטפות בין עיניו ולזכרון, שיהא שם שמים שגור בפיו על בנין הבתים ועשית מלבושים ואכילה ושתיה ומשא ומתן ובכל מעשיו בפה מלא אמור יאמר שעושה לעבודת השם יתברך, ובזה וטהרו וקדשו מטמאות הסטרא אחרא:

ז ומכלל האמור אתה תשמע, כי לא טוב עושים הקונים או שוכרים בתים או לוקחים מלבושים עשויים מעכו״ם שעשו לעצמם או מאנשים שאינם מהגנים, שאינם יודעים לזהר בזה. ואף אם הוא בזול, כנגד מה שמפסיד לפי דברי הזהר הקדוש הנאמרים באמת ביקר גדול הם עומדים, ויתן איש את כל הון ביתו באהבת השם יתברך, וטוב מעט בכונה מהרבות בלא כונה:

פרק קנ

א טעם - טוב טעם דעת מה המצוה ומה טעם יש בה, ולא יעשה מצות אנשים מלמדה, כי על זה כעס הקדוש ברוך הוא ואמר על ידי ישעיה הנביא (כט ג) יען כי נגש העם הזה וכו׳, ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלמדה, לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא וכו׳, רחמנא לצלן. ולפעמים שהמצוה בלי ידיעת טעם היא כגוף בלי נשמה, כגון מצות ציצית שצונו יוצרנו וגלה טעמו ואמר, וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה׳ וכו׳, למען תזכרו וכו׳ (במדבר טו לט). ואם לא יתן לב לזכר, נמצא שלא קים כונת יוצרנו ומה בצע בהנחת ציצית שלו, וכן על זה הדרך בהנחת תפלין ובשאר מצוות. דוק והעמק בזה ותראה איך מי שאינו יודע טעם המצוות, כמעט הוא ערם מן המצוות. ומי שאין לו לב לדעת, שאול ישאל, ויתאבק בעפר רגליהם של חכמים למען ילמד:

ב ומתו: עלת הנמשך מידיעת טעמי המצוות, שיבוא להתקדש במתר לו, כגון אסור דרבית שאסרה תורה, ולפם טעמא, שרצה הקדוש ברוך הוא שיעשו חסד חנם והלואת חן וחסד, ראוי למשך ידו אף מלהלוות בתורת עסקא, אם אפשר לו, וכן כמה דברים. ועוד מתועלת ידיעת טעמי המצוות, שיוכל לקים אף המצוות, שאין בידו לקימן, כגון מצות הקרבת קרבנות, שהטעם הוא, למען יתן אל לבו, שכן היה ראוי להעשות בו, ויכנע לבבו. הנה כי כן גם עתה יכול לקים זבחי אלקים רוח נשברה וכל כיוצא בזה, כי יתן האיש אל רוחו, ישמע ויוסיף לקח. ובמצוות, שאין בהם טעם, יחשב שרצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצוות. ומה טוב ומה נעים, שקדם עשותו המצוה יוציא בפיו מה המצוה הזאת, ומה טעם יש בה, ואיך ראוי לעשותה, זהו דרך ישרה להרוצה להיות עובד אלקים עבודה שלמה. ואיתא בש״ס (ירושלמי ברכות פ״ה, ה״א), דידיעת טעם הדבר מועיל לזכרון, אבל לפעמים לא טוב לגלות טעמי הדינין לעמי הארץ, שמא יגרם להם לפרק על באמר, אני ארבה ולא אסור, או כשלא יכנס למחו אותו הטעם, ולא ידעו תועי רוח בינה, שדברי תורה ודברי סופרים חיים וקימים לעד ולעולמי עולמים:

פרק קנא

א טרדא - טרדא הוא דבר המפסיד כל העבודה, והאדם השלם מבעי לה למיתב דעתה וישליך על ה׳ יהבו, ובעת הבא לו טרדת הלב, יחשב באהבת ויראת ה׳, וידמה לאדם, שיש לו עסק להרויח אלף אלפים דינרי זהב, שאם קוראים אותו למקום אחר להרויח פרוטה, יתן בקולו קול עז ויאמר הניחו לי

שאיני מפנה, יש לי עסק רב, ואיני חושש על אבדת פרוטה, שאין לי פנאי להשגיח עליה. ומה גם שאם הוא ישא משא דבר ה׳, השם יתברך ישא משאו, וקוי ה׳ יחליפו כח (ישעיה מ לא). וכבר אמרו במדרש (שוחר טוב תהלים י״ז) משל על זה, שאחד היה יושב בטבריה, והיה לו שדה בצפורי, ואחד מצפורי היה לו שדה בטבריה, עד שאמרו זה לזה שמר לי ואשמר לך. כך היראת שמים הוא בארץ, שהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, והלחם מן השמים. אמר הקדוש ברוך הוא שמר לי ואשמר לך. ויסתכל האדם על בניו ובני ביתו, איך אינם מטרידים דעתם על הפרנסה ועל שום דבר להיותם סמוכים על אביהם, שהוא בשר ודם, כמוהו כמוהם, ואומרים מה לנו ולצרה, אבינו שיחיה. אנו, שיש לנו לסמך ולהשען על אבינו שבשמים על אחת כמה וכמה, כזאת וכזאת החי יתן אל לבו, וחיי נחת יחיה, וידבק בקונו ובעבודת השם יתברך שמו:

פרק קנב

א טבע - חיובא רמיא על כל אדם להתנהג על פי הטבע בשמירת בריאותו והרוחת פרנסתו, וכמו שכתבתי לעיל בערך דעת. אבל עינינו הרואות, שהרבה עשו כן ולא הועילו, אף על פי שהתנהגו על פי הטבע ושמרו מאד בריאותם והשתדלו מאד להרויח בכל מיני חריצות והעלו חרס בידם. ומזה חיב אדם להאמין ולזכר מה שאמרה תורה (דברים ח יח) וזכרת כי הוא הנתן לך כח לעשות חיל. וכל מה שיארע לאדם על פי הטבע, אם טוב ואם רע, הכל הוא בגזרת אל עליון על פי מעשיו של אדם, אלא שאם יצא מן השורה וגרם רעה לעצמו על פי הטבע, נהי שהדבר גזור מן השמים אבל הרי זה מתחיב בנפשו ועתיד לתן את הדין על שעשה שלא כהגן:

ב וזו חקירה עמקה, שאין עליה תשובה מחמת קצר השגת האדם ועמק הלכות בורא עולם, כי יתאמץ לבב אנוש באמר, אם הרעות על פי הטבע גם כן הם בגזרת עליון, אם כן למה יענש על שיצא מן השורה על זה וכיוצא בזה אמרו (חגיגה יג, א) במפלא ממך אל תדרש, ועל זה תני תנא (אבות ג טו) הכל צפוי והרשות נתונה. ופרש הרמב״ם ז״ל, שהקדוש ברוך הוא יודע הכל אבל אין ידיעתו מכרחת ויכול האדם לעשות מה שלבו חפץ, ועל כן עתיד לתן את הדין על שיצא מן השורה. ועל דבר זה צריך להיות האדם חזק באמונתו, להאמין באמונה חזקה, שהאמת כן, ושהצור תמים פעלו, צדיק וישר הוא, ומה שמפלא ממנו דבר זה הוא לפי שאין ידיעתו כידיעתנו, וגבהו דרכיו מדרכינו. וצדיק באמונתו יחיה (חבקוק ב ד), ולכן אפלו אם באה לו רעה על ידי בני אדם רעים, והם עתידים לתן את הדין לפי שהם בחירי ברצון, אף על פי כן, מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו, שהם גרמו לו. ראיה לדבר גלות מצרים, דכתיב (בראשית טו יג) ידע תדע כי גר יהיה זרעך, וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי. וכתיב (ישעיה י ה) הוי אשור שבט אפי. יכתיב (שמואל ב טז י) ה׳ אמר לו קלל. וכתיב (דבריט כב ח) כי יפל הנפל ממנו. וזה ברור ומפרסם:

ג גם כי יבא חלי או הפסד על האדם בדרך טבע, יאמין באמונה שלמה, שעוונותיו גרמו לו, ולכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ה, א) אם רואה אדם, שיסורין באים עליו, יפשפש במעשיו. וכבר שמעתי על איש אחד בעל מעשים, ירא אלקים וסר מרע, מאנשי דורנו, שזה היה דרכו כאשר ארע לו איזה הפסד במשאו ומתנו או על כל אבדה שאבד ממנו תכף היה חוזר מן השוק לביתו ומתודה ובוכה באמר עוונותי הטו אלה, אבל עתה בעוונותינו אין איש שם על לב, אלא מפשפשים למצא הדבר דרך טבע, זה החלי בא לו בסבה זו וסבה זו, זה ההפסד בא לו בסבה זו וסבה זו, ואינו נותן לב כלל לפשפש במעשיו ולשוב בתשובה. וגם הבאים לנוד לו ולנחמו, זה דברם, כך דרך העולם, הרעות הולכות בעולם, רבים שתו וכדומה, ואין איש שיאמר לו, שהתוכחות באות על עוון. וכן ראוי בזמן הזה, שאם יאמר לו כך, שעוונותיו גברו, נמצא דאתא לנחומי וצעורי קמצער, ואיכא משום איבה:

ד והן אמת, שכן היו מנחמים גם כן בדורות הראשונים, וכן ראוי לנחם על מיתת נפש, שמת לו מת, בר מנן, שאז בודאי מצדיק עליו את הדין וזוכר עוונותיו. ואם יאמר לו גם כן חברו, שעוונותיו הרגו את הנפש, בשרו עליו יכאב, ונפשו עליו תאבל מאד, ויכול לבא לידי סכנה, חס ושלום, מרב צער, ולכן צריך להוציא מעט מדעתו ולדבר לו דברים המישבים את הלב, אבל ביסורין הבאים עליו בגופו או בממונו, ראוי לומר לו, שאינו דרך מקרה, אלא הכל גזור מן השמים בתוכחות על עוון מגלגול זה או מגלגולים שעברו. וכן מצינו בחסידים הראשונים כדמיתי בש״ס (ברכות ה, ב) דרב הונא תקיפו לה (החמיץ לו) ארבע מאה דני דחמרא, עילו רבנן לגבה, אמרו לה, לעין מר במלתה, דלא חשיד קדשא בריך הוא דעבד דינא בלא דינא. ובדורות יתומים אלו, כגון אנן יתמי דיתמי, אין צרך לעין, כי מכף רגל ועד ראש אין בנו מתם, רק זה דרך אדם ישר, שבבוא אליו רעה כל דהוא, בין בגופו, בין בממונו, בין בכבודו, תכף חיב להראות בעצמו, שהוא מרגיש שאינו דרך מקרה, ובזה יתרצה עבד אל אדוניו, שתכף אמור יאמר העבד נסח זה או כזה כפי צחות לשונו, אפלו בלעז:

ה רבונו של עולם, ידעתי חרפתי ובשתי וכלימתי, כי הרבה הכעסתיך, ובמשפט יסרתני בגופי (או יאמר: בממוני. או: בכבודי). אנא ה׳ אלקינו ואלקי אבותינו, תבוא לפניך תפלתנו וכו׳. עד ואתה צדיק על כל הבא עלינו, כי אמת עשית וכו׳. ולך ה׳ חסד, כי אתה תשלם לאיש כמעשהו לכפרת עוונותינו

ולהדריכנו לעבודתך. ובכן, אנא האל, אב הרחמן, כרחם אב על בנים רחם עלינו. עזרנו אלקי ישענו על דבר כבוד שמך, והצילנו וכפר על חטאתינו למען שמך. ותקננו מלכנו בעצה טובה מלפניך, למען נלך כדרך טובים, וארחות צדיקים נשמר. ויהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך, ה׳ צורי וגואלי:

ו ואז ישמח ה׳ במעשיו ויאמר ה׳, חמו בריה דאית לי בעולמי, איך מקבלים היסורים ומצדיקים עליהם את הדין, ושב ורפא לו. אבל אם אינו נותן לב, ותולה הדבר במקרה, כבר דינו מפרש מפי הגבורה בפרשת בחקתי, דכתיב (ויקרא כ״ו:כ״ז-כ״ח): ואם תלכו עמי קרי, והלכתי עמכם בחמת קרי ויספתי ליסרה אתכם וכו׳. וכבר כתבו המפרשים כי הטבע גימטריא אלקים, להורות כי הכל בהשגחתו יתברך שמו. ומה טוב לגדר בעדו, כשרואה יסורין באים עליו, יקבל בכל תקף למשך ידו מאיזה דבר, אשר לא טוב עושה, ולקים איזה דבר טוב, שלא היה עושה, ובזה יתרצה כמקריב קרבן אשה:

פרק קנג

א טרף - כמה גדולים דיני טרפות! אשרי איש ירא את ה׳, שיוכל לזהר שלא לאכל מבהמה שהורה בה חכם שהיא טרפה, אף על פי שרבא דרבא של הפוסקים מכשירים, למחש בעי. וזה החסידות עדיף טפי מכל מיני חסידות שבעולם כדכתיב (משלי כג ב) ושמת שכין בלעך אם בעל נפש אתה; כי מאד צריך לזהר מכל צד נדנוד אסור ולהחמיר בענין הנוגע באכילה ושתיה, כי כל עמל אדם לפיהו (קהלת ו ז), שאם יפגע באסור, נמצא הגוף גדל באסור ומשוי אנפשה חתיכא דאסורא, ורוח הטמאה היא שורה עליו, ואין דרך ומבוא לרוח קדשה שתשרה עליו, ומתוך כך מרעה אל רעה יוצא, ואינו יכול להבין ולהשכיל, לשמע ללמד וללמד ולכון ליראה ולאהבה את ה׳ הנכבד ולשמח בעדן חדוה, שמחה של מצוה, ולהתעצב בעדן עציבותא כדת מה לעשות:

ב וכבר ספר הרב החסיד של״ה, שכשנפטר מרבו שלמדו חכמה, שאל ממנו, שילמדנו ארחות חיים, שיזכה בהם לחיי העולם הבא. ואמר לו, שיזהר בשלשה דברים, שיתקדש מאד בשעת תשמיש בקדשה ובטהרה ומחשבות טהורות, כדי שלא יהא יסוד הולד רעוע ונבנה באסור חס ושלום, שגורם לו שלא יוכל להשיג כל כך ארחות חיים, וכן שיזהר מאד באסור אכילה, כדי שלא יהא הגוף נבנה באסור, ושיברח מאה שערים של התר, כדי שלא יכנס באחד של אסור. ועל כגון זה אמרו (חולין מד, ב) איזהו תלמיד חכם, הרואה טרפה לעצמו, שאף על פי שהוא מקל לאחרים, יחמיר על עצמו לצאת ידי כל הדעות:

ג והנה בקשי יוכל להמצא בהמה, שתהא נקיה מכל דבר רע ושתהא כשרה אלבא דכלי עלמא, ומי יוכל לעמד על המשמר על זה, לכן הנאני מנהג חסידים ואנשי מעשה, שראיתי שלא היו אוכלים כי אם בשר עוף. אבל הדבר הקשה שצריך גם כן שיוכל לעשות גם את זאת שלא יסעד בבית אחר. אשרי אנוש יעשה זאת ויזהר בכל צד נדנוד אסור אכילה ושתיה, וזוכה לסיעתא דשמיא. ועקר המצוה הזאת מטלת על השוחטים ועל המורים יאחזמו רעד בבואם לבדק משום אסור טרפה, וילמדו חפוש מחפוש בבדיקת הראה ולדעת כל הדינים וכל הסברות, ויפחדו מאד וייראו מהאל, שלא להאכיל טרפות לישראל חס ושלום, ובמקום ספקא ופלגתא ילכו לחמרא, ובפרט בממון עכו״ם לא יבקרו לכחא דהתרא. זוהי דרך ישרה:

פרק קנד

א טורח - הוא כלל גדול לכל היהידות ולכל עניני וקניני העולם הזה, שאי אפשר להרויח בלי טרח, ולפי הטרח הגדול כך הרוח גדול, אך נגד הרוח, אם הוא גדול, הטרח מהבל ימעט, ואדרבא, יערב ויבסם. הנה כי כן מי שהוא מחשב שכר מצוה ורוח עשות אדם נחת רוח ליוצרו, בודאי שכל מין טרח וסגוף יקל בעת משקל, ויהא זריז ונשכר, והחלש יאמר גבור אני, וכל אשר בכחו לעשות יעשה. על זה נאמר (משלי ב ד, ה) אם תבקשנה ככסף, אז תבין יראת ה׳. וכמו שצריך שיקל בעיניו מאד לטרח טרחא של מצוה, או בשביל להרויח כל קבל דנא, צריך שיכבד מאד עליו להטריח על אחרים אפלו טרחא כל דהוא אי איכא למחש שיכבד עליהם. צא ולמד ממצוה שצותה התורה (ויקרא יט לב) מפני שיבה תקום והדרת פני זקן. ואפלו הכי אמרו (קדושין לג, א) מאן דמקיף חיי. דהינו שעובר בדרך אחר כדי שלא להטריח את העם שיעמדו מפניו. ובמקום אחר אמרו במדרש (במדבר רבה טו יז), שראוי לחכם לכון לעבר לפני העם כדי שיעמדו מפניו, ויקימו מצוה ויעשו נחת רוח ליוצרנו, ויקבלו שכר טוב בעמלם. ואמרתי אני פשר דבר, שהכל לפי מה שהם בני אדם, שאם הם חפצים במצוות ואינו עליהם לטרח אז יעבר לפניהם, אבל אם חושש, שאינם חפצים במצוה, והוא לטרח ולמשא עליהם, אז מאן דמקיף חיי:

ב ומזה יש ללמד גם כן אפן ההנהגה, שיתנהג אדם עם בניו ועם אשתו ועם כל אדם, שאם רואה שהם אוהבים וחפצים לשרתו כדי לקים מצוה המטלת עליהם או משום אהבת חסד, אז יצוה עליהם לשרתו, אבל אם רואה, שכבד עליהם מחמת שאין חפצים במצוות, ואם עושים הוא מחמת כסופא, או

מחמת שהם משעבדים לו ועושים על כרחם שלא בטובתם, אז לא יטריח ולא יכביד עליהם, אלא הוא ישרת את עצמו בכבודו. ובפרט כשבני הבית או משרתיו ישנים, ראוי ביותר לחוס עליהם שלא להעירם משנתם, אלא הוא בעצמו יעשה צרכו וצרכיהם, ולמצוה תחשב עשות חסד עם כל אדם, אפלו עם אשתו ובני ביתו. והכל לפי העת והזמן ולפי טבעם ומדותיהם של בני ביתו, שאם עליהם יכבד ועליו אינו כבד, מוטב שיטרח הוא מעט, ולא יהא עליהם לטרח, ויכבד ה׳ במה שחננו להיות קל ברגליו ושלא להיות עצל, ויעשה חסד עם כל אדם:

ג אבל אם כבד עליו הדבר מאד, או שצריך לבטל ממלאכת שמים, או שהוא דבר שלא יוכל עשוהו אז מכרח הוא להטריח על אחרים. ומה שאמרו (כתובות צו א) כל המונע תלמידו מלשמשו, הרי זה מונע ממנו חסד ופורק ממנו יראת שמים, זהו בתלמיד הגון שהוא חפץ לזכות במצוות, אז מצוה לזכותו במצוה רבה כזו ששכרה יראת שמים, כדכתיב (ויקרא יט לב) והדרת פני זקן ויראת מאלקיך, ואין לך חסד גדול מזה. וזה נוהג אצל כל אדם, שאם רואה שחפצו ורצונו לשרתו ולטרח לפניו בחשבו שלמצוה תחשב לו ורוצה לעשות נחת רוח ליוצרו, אז מצוה לזכותו ולעשות רצונו כרצונו, כי רצונו של אדם זהו כבודו, וכבוד שמים מתרבה, שמניהו יתקלס עלאה. ועל דרך שאמרו (ויק״ר לד ח) שיותר ממה שהעשיר עושה עם העני, העני עושה עם העשיר. שהעשיר נותן רצי כסף לעני, והעני מזכהו לחיי העולם הבא כן הדבר הזה, שיותר טובה עושה הנעבד עם העובד ממה שעושה העובד עם הנעבד, שהעובד עובד מעט בגופו, וזוכה לעשות נחת רוח ליוצרו ולרב טוב. אך לא למראה עיניו ישפט, שמראה לו סבר פנים יפות שהוא רוצה לשרתו, למחש בעי דילמא משום כסופא עבד, ולא יאבה ולא יקבל עד שיהא הדבר ברור לו כי בלב שלם עושה, מחמת שהוא מחשב שכר מצוה ורוצה לעשות נחת רוח ליוצרו. ואפלו זה לא יקבל ממי שהוא שונה הלכות ואינו תלמידו, שהרי אמרו (מגילה כח א) אסור להשתמש במי ששונה הלכות, דאיכא למחש דעל כל פנים חלשא דעתה, רק אם עושה מעצמו לרצונו, שאז מתר. ואם הוא דבר שאינו לפי כבודו ואית לה זילותא, לא יקבל, כדאמרו בש״ס (שם) אי רגילת שאתה נושא משאוי מוטב, ואי לאו אתיקורי אנא בזילותא דידך לא בעינא:

ד ולא לענין השרות בלבד הוא שצריך לשקל בפלס ומאזני משפט כדבר האמור, אלא הוא הדין לכל מין דבר שריצה לבקש מחברו, וכל מין התערבות שיהיה לו עם חברו, צריך לחוש מאד, שלא יהיה עליו לטרח ולמשא כבד, ויחזיק לכל אדם כאלו אינם חפצים חסד, ואפלו טרחא מועטת יכבד עליהם כאלו מאריך טרחא, ויש אשר משא כבד של אחרים יקל עליו נגד שכר מצוה. ולא יכביד כלל על שום אדם, עד שיהא הדבר ברור אצלו וירד לסוף דעתו של אדם, וימצא חן בעיני אלקים ואדם:

פרק קנה

א טענות - הטוען טענות שוא ומדוחים הוא שנאוי ומשקץ בעיני אלקים ואדם, כי נכרים דברי אמת, והשומע שחברו טוען עליו טענות שקר, שניו יחרק באמר, אין החי מכחיש את החי, ואיך לא תבוש ולא תכלם, וכן אם רוצה להתנצל בדחיות שוא ומדוחים, יכעס עליו גם כעס באמר, מה אתה סובר, האם חבריך אוכלים תבן וכבהמות נדמו, שאין מבינים ערמותיך ומרמותיך, ואז יחרה אפו של חברו וחמתו בערה בו, ואש להבת המחלקת עולה. וכבר אמרו סימן, כזב״י בת נשיא מדין, ואמת (אמת) יסוד בנין. וצא ולמד ממדת קוננו, דכתיב (ירמיה ב לה) הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי. וזה היה החלוק בין שאול לדוד, כי שאול בקש להתנצל ואמר (שמואל א, טו ט) אשר חמל העם על מיטב הצאן וכו׳. ועל כן נענש מיתה. אבל דוד שאמר חטאתי, תכף אמר לו הנביא (שם ב, יב יג) גם ה׳ העביר חטאתך לא תמות. והנה לא צריכא למימר שאסור לטען טענות שקר, שעובר על מה שאמרה תורה (שמות כג ו) מדבר שקר תרחק. אבל לפעמים אפלו טענות אמת לא טוב לטען אם יודע בחברו, שאינו מקבל טענה שתיקה יפה, או יאמר, אמנה חטאתי, וסלח נא אנכי מבקש. ככה יעשה האיש אשר שלום יבקש:

פרק קנו

א טעות - אין אדם בעולם שלא יטעה, כמאמר דוד המלך עליו השלום (תהלים קטז יא) כל האדם כוזב. ואינו בושה לאדם לומר שטעה, אבל להיות מחזיק בטעותו ולומר שלא טעה, זהו בושה וכלמה. ממה נפשך, אם אינו מכיר בטעותו, נמצא שהוא טפש ובער כמו שפרשו על פסוק (שם עג כב) ואני בער ולא אדע. פרוש לא אדע שאני בער, אז בהמות, תרתי הייתי. ואם הוא מכיר בטעותו, והוא בוש להודות ורוצה להחזיק בטעותו, הרי זה מוסיף אולת וכלמה על בשתו, כי נכרים דברי אמת, שהוא רוצה להחזיק בטעותו במשאות שוא ומדוחים, וכל השומע יצחק לו ויכיר רע מדתו, אבל הוא סובר, שבני אדם אינם יורדים לסוף דעתו ושיוכל להטעותם בדבריו. וגם זו מדה רעה היא באדם, שהוא חכם בעיניו יותר מכל אדם, על זאת יחרקו שן השומעים למה מחזיק אותם נמשל כבהמות, ולמה יש לו מדה רעה זו להחזיק בטעותו. אבל מודים דרבנן הינו שבחיהו. ומי לנו גדול ממשה רבנו עליו

השלום, וכתיב (ויקרא י כ) וישמע משה וייטב בעיניו. הודה ולא בוש. וכן מצינו איתנים מוסדי ארץ, שהיו דורשים ברבים ואומרים, דברים שאמרתי בפניכם טעות הם בידי (שבת סג ב). ואפלו אם נראה לו בושה להודות, מוטב שיבוש בעולם הזה ולא יכלם לעולם הבא. לכן יהא אדם ירא שמים ומודה על האמת, לכבוד ה׳ אל אמת:

פרק קנז

א טיול - גם זה יצר הוא באנוש, שבימות הקין מרבים העם לרעות את עצמם בגנים תחת עץ רענן, על שפת הנהרות והיאורים, ומרבים שם לאכל ולשתות ולשמח שמחת הוללות, ויש שהם להוטים הרבה אחר תענוגי והבלי העולם הזה, והם מקדימים לילך קדם תפלת שחרית, ומבטלים תפלה בצבור ובבית הכנסת, ונמשכים אחר אכילה ושתיה מרבה, עד שהלילה הולך אחר היום, והכל הבל ורעות רוח. וכמה עברות נמשכות מזה, כאשר יראה העומד על המשמר בכל סעודות מרעות, שרעותי״ה מובאות אחריה רעה אחר רעה, ונוסף גם הוא בטיול, שהרי אמרו בזהר הקדוש שאסור לנו לראות דבר המשמח את הלב, שעשן שרפת בית המקדש על העינים:

ב וכבר יש מקום פטור וקצת מצוה לטיל, כגון אם הוא חולה מחלי המרה שחורה, או שהוא עצב ולבו אטום, יוכל לטיל מעט פעם ביובל עם שנים או שלשה אנשים גברי בדיחי במקום שמרחיב לבו של אדם כדי שישכח עצבו, ויהא לבו רחב רחב, ומיד נקרי בתורה, ויוכל להבין ולהשכיל ולעבד את בוראו עבודה שלמה בהיותו בריא, אולם באפן שמעשיו לשם שמים, אז אולי ה׳ יחשב לו למצוה, כשלא יהא שם שום נדנוד אסור ושום חסרון מצוה. אבל האיש השלם, שהוא דבק בה׳ באהבה רבה ימאס בכל אלה, ולא ימצא קרת רוח וטיול טוב ותענוג גדול יותר מהיותו יושב בבית המדרש, כמאמר רבותינו ז״ל בית המדרש הוא פרדס לצדיקים ומאסר לרשעים, אבל מי שאינו דבק כל כך בה׳, צרך הוא לו כפעם בפעם לתן חלק ולעשות מעט רצון יצרו לכבוד יוצרו דוקא, והוא דבר המסור ללב ואלקים יחקר את זאת וכזאת, כי הוא יודע תעלומות לב:

פרק קנח

א טהרה - טהרה מביאה לאדם לכל דבר שבקדשה, כי ידוע, שרצון נפש הישראלי ליראה ולאהבה את השם הנכבד והנורא ולדבקה בו ולעבדו עבודה שלמה ולקים כל המצוות כדת מה לעשות בעדן חדוה חדוה, ששון ושמחה ימצא בה, ובעדן עציבותא, עין במר יבכה ובמרירות יאנח בלב נשבר ונדכה כדת מה לעשות. אבל מה יעשה האיש, שאין לבו מסור בידו, ואינו יכול לעשות רצון אביו שבשמים כרצונו, ואין לבו מתעורר ליראה ולאהבה ולעצב ולשמחה מה זו עושה, טמאת ארץ העמים וטמאת גוף ונפש הן הם מסכים, המבדילין בינינו לבין אבינו שבשמים, ועינינו חשכו מראות מה למעלה כדי להתעורר, כי האיש המתעורר באיזה דבר בפתע פתאום, בין לשמחה בין לעציבותא, הינו משום דאף על גב דאיהו לא חזי, מזלה חזי (מגילה ג א) את אשר נגזר עליו מלמעלה או על קרוביו. וכן בשעת עבודה לפעמים אדם מתעורר לעבד עבודתו עבודה שלמה, בעדן חדוה חדוה, ובעדן עציבותא עציבותא, והינו לפי שאותו יום או באותה שעה יש לו זכות תולה, ומגלין לו מה למעלה:

ב ומאחר שטהרת הגוף גורם טהרת הנפש, הנה כי כן ראוי לזהר מאד בטהרת הגוף, אולי יוכל להתחזק בתורה ויראה ואהבה ושמחה ועבודה שלמה. ואם על ידי הטהרה ירויח כל דהוא בעבודת הבורא, די לו לאדם לטרח אלף אלפים טרחות ולהוציא כמה הוצאות על כך. ולכן אל ישוב מפני כל לטבל במקוה טהרה, כל אשר יוכל לשם תשובה לטהר מטמאת עוונותיו ובפרט לטהר מטמאתו אם נטמא בשום דבר, לא יעבר, כי טהור טהור יקרא. הקדוש ברוך הוא טהור ומשרתיו טהורים, והעובד את ה׳ בטהרה הנה שכרו טובה כפולה:

ג וידוע, שחמורה טמאה היוצאת מגופו, ולכן לו בכח יגבר לטבל לקריו, דהינו כששמש מטתו, וכל שכן וקל וחמר אם ראה קרי לאנסו, שראוי לזהר מאד, ולא יעבר מלטבל אולי תהוי ארכא לשלותו. וכבר כתבו גורי האר״י ז״ל, שמי שארע לו שראה קרי, חס ושלום, אם יטבל תכף באותו יום וישוב אל ה׳, ירחמהו וימחה המזיק שנברא מעוון קריו. ומי האיש אשר לא יחוס על נפשו ויחיש מפלט לו. והאיש הירא את ה׳ הנכבד והנורא, ייראּ ויזחל מלהזכיר שם ה׳ האים והנורא בעוד טמאתו בו, ועל זה הנזהר נאמר (שמואל א ב ל) כי מכבדי אכבד:

ד ואזהרה שמענו לטבל כשהולך לבית הקברות לקבורת מת וכדומה, כדי שלא יתאחזו בו הקלפות ורוח הטמאה, שאם הוא טמא מצא מין את מינו ונעור. וכן ביותר צריך לזהר כשחוזר מבית הקברות תכף יטבל להעביר רוח הטמאה מעליו:

ה ובכלל הטהרה, שטהר ידים יוסיף אמץ. ויטל ידיו קדם כל למוד וכל תפלה, ואין צריך לומר שיזהר מלגע תוך האזן ותוך החטם או בכנה או במקומות המכסים בשעת התפלה ובשעת הלמוד ובבואו לברך או לעת האכל, כי אפלו לא נגע אלא בראש אצבע אחת, הרי נטמאו ידיו, וחיב בנטילת ידים, כאשר חכמים הגידו, ולא יעבר על דברי חכמים בדבר קל, כי יגדל ענשו מצד קלות הדבר. וביותר צריך לזהר במקום שאין חסרון כיס ולא טרחא גדולה, כי יקצף האלקים על קולו וחבל את מעשה ידיו, וטורפין לו תפלתו, ותושיה נדחה ממנו: וכן צריך לזהר בטהרת המלבושים שלא יהא בהם לכלוך וטנוף צואה, או מי רגלים או שכבת זרע, ובזה צריך להזהיר גדולים על הקטנים שיקנחו אותם יפה כדי שחפץ ה׳ בידם יצליח, ויזכו לכתרה של תורה. וכן הגדולים צריכים לזהר בקנוח באותו מקום. ושבח אני מנהג הנוהגים לקנח במים, שהוא מקנח יפה, אבל המקנחים בניר או בסמרטוט, חוששני שאי אפשר להם לקנח יפה. וידוע שצואה בפי הטבעת לכלי עלמא אפלו כל דהוא מעכב, ותפלתו תועבה, חס ושלום (שו״ע או״ח סי׳ עו סעיף ה):

ו וכן צריך לזהר בטהרת המקום שהוא מתפלל או לומד או מברך, שיהא נקי ובר מכל צואה ומי רגלים, וביותר צריך לזהר במקום שיש תינוקות קטנים, יעמד על המשמר ויבדק יפה יפה, ויהא זהיר וזריז לבל יכנס חס ושלום, בגדר כי דבר ה׳ בזה וכו׳ (במדבר טו לא) ובגדר ובזי יקלו (ש״א ב ל), ותהיה תפלתו ולמודו וברכותיו תועבה, חס ושלום. ואזהרה מטלת על האשה יותר מן האיש, וכל איש יזהיר את אשתו על זה, וכל כיוצא בזה, יום ליום יביע אמר ויודיע חמר שבו, למען ישמרו ולמען יעשו:

ז וכן צריך לזהר בטהרת גופו, שלא יהא כלי מלא צואה, ולא יעבר מלבדק עצמו בכל בקר ובכל עת שהוא צריך, כי ידוע, כי המשהה נקביו עובר משום בל תשקצו את נפשתיכם (מכות טז, ב). נמצינו למדין, שמטמא את הנפש. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (תענית יא, א) לעולם יראה אדם כאלו קדוש שרוי בתוך מעיו, שנאמר (הושע יא ט) בקרבך קדוש. ואמרו בזהר הקדוש דכי היכי דתשרה שכינתא עלוהי מבעי לה לאזדהרא באתדכאותא דגרמה ואתדכאותא דמשכנה. ופשיטא, כי אל נערץ בסוד קדושים רבה ונורא, לא יקרב אלא אל האיש אשר הוא טהור. ומצוה גוררת מצוה, כי הבא לטהר בטהרת גופו ומלבושיו, מסיעין אותו מן השמים להבין ולהשכיל בתורה ולעבד עבודתו שלמה, וליראה ולאהבה את ה׳ הנכבד והנורא יראת ה׳ טהורה:

ח ואם לעולם הטהרה במקוה היא טובה, על אחת כמה וכמה בערבי שבתות וערבי ימים טובים וערב ראש חדש, שצריך לעשות הכנה ולהיות כלי מוכן לקבל הארה ותוספת קדשה, היורדת היא למטה בימים אלו, ומזיו שפעתם ימשך קדשה על נפשו, רוחו ונשמתו, וישאר הארתם לכל הימים. ואזהרה שמענו מגורי האר״י ז״ל לטבל גם בשחרית יום שבת קדש, כי יש תוספת נפש רוח נשמה מבחינת יום השבת. ואמרו שהאיש אשר לא היה טהור ולא יטבל, לא יחול עליו תוספת נפש רוח נשמה. ומי שמע כזאת, ולא יאזר חיל לטבל, ולא יעבר למען לא יאבד טובה הרבה. רק אם הוא אנוס דרחמנא פטרה:

פרק קנט

א אות י: יראה - יראה לאו מלתא זוטרתי היא, כי בה תלוי השמירה מכל דבר רע. וידוע דאית יראה ואית יראה, האחת נקראת יראה חיצונה, שירא מענשים בעולם הזה ובעולם הבא, כי רבים מכאובים לרשע ותוכחות על עוון, עד כדי שאין אדם יכול לשער בדעתו הרעה הגדולה אשר נפש הרשע סובלת בעולם הבא, עד כדי שאמרו שאם יהיו לאדם יסורין בחייו כיסורין של איוב, אינו כטפה מן הים נגד צער יום המיתה, וכל צער יום המיתה אינו כטפה מן הים נגד יסורי עולם הבא, שנותנים כח ברשעים לסבלם, ועוברי בעמק הבכה מעין ישיתוהו (תהילים סד ז). ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (עירובין יט, א), שמורידין נהרי נחלי דמעה. הנה כי כן צריך האדם בעודנו באבו לחוס על נפשו ולהיות מחשב שכר עברה כנגד הפסדה, ויאמין באמונה שלמה, שאין הקדוש ברוך הוא ותרן ואינו מותר אפלו דקה מן הדקה:

ב וכבר גלתה נשמה אחת להרב הקדוש בעל ראשית חכמה, שמדקדקין על האדם מן השמים הרבה יותר ממה שהוא חושב, והאלקים יביא במשפט על כל. ולכן האיש הירא ורך הלבב יזהר וישמר מכל חטא כמפני חרב, ואם חטא יחיש מפלט לו, עד אשר לא יבואו ימי הרעה וימים אשר לא יועיל החרטה, ובעוד יש בו כח, כל אשר בכחו לעשות יעשה. אמנם יראה זו קורא אותה בזהר הקדוש יראה רעה, שנמצא שאינו ירא את ה׳, אלא ירא לנפשו, ואפלו הכי גם יראה זו היא טובה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה. אמנם יראת ה׳ טהורה היא, שירא יראת הרוממות בגין דאיהו רב ושליט וכו׳, כי גדול ה׳, ולגדלתו ולשלמות מדותיו וידיעתו אין חקר ואין מספר. ולא כל אדם זוכה ליראה זו, אלא הכל לפי התעוררותו ולפי מעשיו של אדם, ילפי שקידת למודו בספרים המלמדין לאדם דעת ויראת ה׳:

ג ועקר גדול לכל דבר שבקדשה הוא ההשתדלות והשקידה. וידוע, שמצוה לירא את ה׳ הנכבד והנורא היא אחת מתרי״ג מצוות, ורבה היא, והיא מצוה תדירית, שבכל עת ורגע שיזכר ליראה את ה׳, מקים מצוה דאוריתא. וזו אחד מן הדברים שלא יוכל האדם לומר בשום רגע שהיה רוצה לקים מצוה, אבל אין בידו, כי יש המצוות התלויות במחשבה ובזכירה דסגי בידה לקימן תדיר. בשבתו בבית ובלכתו בדרך ובהיותו בחברת אנשים, או טרוד בעסקיו ויושב בחנות וכדומה לא יפנה לבו לבטלה, אלא יחשב מחשבות טהורות, ובזה מקים מצוות, והקדוש ברוך הוא קובע לו שכר:

ד ומה טוב שיהיה שגור בפיו לומר כפעם בפעם פסוק שויתי ה׳ לנגדי תמיד (תהלים טז ח). ויציר את השם נגד עיניו נקוד בנקוד יראה או בנקוד שכינה, כי כן כתבו משם האר״י ז״ל שהוא מסגל ליראה. (ואני ראיתי אנשי מעשה, שהיו כותבים בקלף או בניר שלשה תבות הללו: יהוה, אהבה, יראה והיו קושרין אותו תחת אצבעותיהם באפן שלא יראה חוצה, להיות לזכרון בין עיניהם תמיד בשבתם בבית ובלכתם בדרך.) והנה מצוה זו של היראה, רעותיה מובאות אחריה, שעל ידה ישמר מכל דבר רע. ואשרי אדם מפחד תמיד. שמא חס ושלום יגרם צער וכעס למלך רם ונשא, אים ונורא. ויחרד האיש וילפת, ויסור מרע ויעשה טוב לעשות נחת רוח ליוצרו:

פרק קס

א ידיעה - כמה ידיעות יש, שאלו יחיה גבר שנים כשני אליהו, לא יספיק לידע אחד מני אלף ממה שיש לידע. וידוע, שמענישים בשמים על מה שהיה יכול לידע ולא השתדל לידע, ושואלים אותו ליום הדין גם על מעשה מרכבה ועל סתרי תורה. ואמרו בזהר הקדוש שמי שאינו יודע סתרי תורה, מתביש לעולם הבא. ואמרו מאן דלא על ונפק, טב לה דלא אברי. ובודאי שאין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניא עם בריותיו, והכל לפי מה שהיה יכול ללמד. אמנם ראוי לאדם להקדים ראשון ראשון היותר נצרך, כגון הדינים הנוהגים וספרי מוסר ויראת ה׳ וכיצד סדר עבודה, ואחר כך הלוך ילך וישתדל מדי יום יום לקנות ידיעה חדשה, את אשר לא ידעו תמול שלשום, ויקנה שלמות לנפשו, ולא יאבד הזמן יקר הערך, שיכול לקנות בו ידיעה, אל יוציאנו לבטלה:

ב וכבר כתבו הפוסקים, שמי שיכול לפלפל בחכמה ולקנות ידיעה חדשה, ומוציא הזמן בלמוד תהלים וזהר וכדומה, לגבי דידה חשיב בטול תורה, וכל שכן וקל וחמר אם מתעסק בדברים בטלים בהיות לאל ידו לקנות ידיעות התורה ומצוות, בודאי יגדל ענשו יותר ממי שאינו יכול לקנות, אי מחמת חסרון ידיעה וחסרון מי שילמדנו, כי בודאי האיש המוצא מי שילמדנו, אין פוטר אותו ליום הדין חסרון ידיעתו, שהיה לו לילך אצל חכם וילמדנו. וכבר שנינו (אבות ד א) איזהו חכם הלומד מכל אדם. ואף אם לא למד בילדותו, לא אבד שברו ובטל סכויו, שיכול ללמד אפלו בזקנותו, והולך את חכמים יחכם (משלי יג כ). וצריך שלא יבוש ולא יבל מלשאל:

ג ומי שחננו ה׳ דעת, לא ימנע טוב ולא יבל מללמד דעת את העם דורשי ה׳, ויהיה נדרש גם ללא שאלוהו, ונמצא ללא בקשוהו, ובעמדו בסוד אנשים ישתדל להמשיך הדברים לדברי מוסר ולהגיד להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון. אשרי אדם מצא חכמה ואדם יפיק תבונה לאחרים הנה שכרו גדול מאד, כי עושה נחת רוח גדול ליוצרו, כמבאר בזהר הקדוש מעלת מאן דמזכי לחיביא הפלא ופלא:

פרק קסא

א יצר - כל אדם יש לו שני יצרים יצר הטוב ויצר הרע. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות סא, ב) רשעים יצר הרע שופטן, צדיקים יצר הטוב שופטן, בינונים זה וזה שופטן. רוצה לומר, שהצדיק בדבר שהרגל בו כבר, יצר הטוב מושל בו עד שלא תאוה נפשו לעשות רע. ורשעים כיון שעברו עברות והרגלו בהן, נעשה להם כהתר שלא להשתדל לעשות דבר טוב, ושלא למשך ידו מעשות כל רע, ולא תאוה נפשו לעשות זאת, כי דרך איש כסיל ישר בעיניו, ומרעה אל רעה יוצא ומתאוה מתי תבוא העברה לידו, כי אינה חשובה לעברה בעיניו:

ב אבל בינונים זה וזה שופטן, שאך בשרו עליו יכאב לעשות העברה, אבל יצרו תוקפו, עד שעובר על דעתו ועל דעת קונו. ועל כגון אלה אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ה, א) לעולם ירגיז אדם יצר הטוב על יצר הרע. רוצה לומר במחשבות טהורות, שהחי יתן אל לבו טענות מספיקות, שיש ויש כהנה וכהנה להוכיח במישור, שראוי לאדם להיות רץ לכל מצוה ולהיות בורח מן העברה, אם נצחו מוטב, ואם לאו, שאין דעתו משגת הטענות מספיקות שיש לדחות את יצרו הרע מעליו, יעסק בתורה בספרי המוסר, וכאשר יתן לב ללמד או לשמע בלמודים על מנת לעשות, דברי המוסר נוקבים את הלב עד לבית חללו, ואם היצר הרע אבן הוא נמוח, ואם ברזל הוא מתפוצץ. אם נצחו מוטב, ואם לאו, שגברה עליו מאד תאות העברה, ואינו יכול לכבש את יצרו לפרש הימנה, יקרא קריאת שמע, ובעיניו יראה דחיובא רמיא על האדם למסר נפשו על קדשת ה׳ לכבוד ה׳. ואם נקל בעיניו למסר נפשו

למיתה, כל שכן שיסבל לכף את יצרו, ולפם צערא אגרא. אם נצחו מוטב, ואם לאו, שחושב אחטא ואשוב ועוד חזון למועד, ואטעם טעם עברה ואשמח בבחרותי ואשוב בתשובה בזקנותי, לזה יזכר לו יום המיתה, כי אין למות התמהמה, ולו דיקא, שתקדים המיתה, לבוא עליו, כי האומר אחטא ואשוב, אין מספיקין בידו לעשות תשובה (יומא פה ב), ובזה יוכל להנצל מיצרו. וכל הטרח הוא בתחלה, שההתחלות קשות, עד שירגיל ויכנס בגדר צדיק לאותו דבר, שאז יצר הטוב שופטו ולא תאוה נפשו לעשות הרע:

ג אמנם כל זה מועיל לבינוני, אבל רשעים, שיצר הרע שופטן, כמעט אבד שברם ובטל סכוים. ולא רשע רשע ממש, ולא צדיק צדיק ממש, ולא בינוני בינוני ממש, אלא כל שהרגל לעשות איזה דבר טוב ולמשך ידו מאיזה דבר רע, עד שאין יצר הרע מפתהו על אותו דבר, הרי הוא צדיק לאותו דבר. וכל עברות שאדם דש בעקביו עד שנעשו לו כהתר, ולבבו אינו כואב עליהן, כגון ראית נשים ושמיעת דבורים אסורים, ואונאה, והזכרת השם לבטלה ושבועות שוא ושקר בלשונות העכו״ם, ובטול תפלות בצבור ולשון הרע וליצנות ונבלות הפה, וכהנה וכהנה מינים ממינים אסורים, ועוונות ופשעים ובטול תורה לעת הפנאי כנגד כלם. אוי לו לדור שכך עלתה בימיו, שיש ושיש רבים מהמון העם שנכשלים בכל אלה או בקצתם או יותר מהמה, וכל כך דשו בהם, עד שנעשו להם כהתר גמור באפן שאם יראו איש ירא ה׳, שרוצה לזהר מהיות עושה אלה ורוצה לילך בדרך טובים, בשם חסיד או בשם צבוע יקראו לו. אוי להם לעושי אלה, שהם חוטאים ומחטיאים ומונעים את הרבים מלכת בדרך טובים, וזה מחמת שהאסורים החמורים האלה וכאלה נדמה להם כמדת חסידות, ואומרים, לא כל אדם יכול להיות חסיד כמו החכם:

ד ואלו בשמעם שהוא אסור חמור, והוא מפרש במשנה וגמרא ושלחן ערוך, כגון מאי דתנן (אבות ג, ב) שנים שיושבים ואין ביניהם דברי תורה, הרי זה מושב לצים. ומאי דתנן (שם א, ה) כל המרבה שיחה עם האשה, גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה וסופו יורש גיהנם. וכן שנינו (שם ד כא) הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם. וכהנה רבות שמפרש אסורן וחמר שבהם בפרקי אבות, שמשוררים אותם בבית הכנסת, וכל מה שדורשין החכמים אצל המון העם אינו מלי דחסידותא, אלא מלי דאסורא, שמפרש אסורן בדברי רבותינו הקדושים בש״ס ופוסקים, ואם בשמעם היו נותנים לב להיות נחם על הרעה ולשוב מדרכם הרעה היה טוב, אבל דא עקא שאחרי שמעם יש הרבה שאין מניחים מנהגם הרע, ועולם כמנהגו נוהג. אוי להם לבריות מיום הדין ומיום התוכחה: ואם יהיה איש נזהר, צדיק וישר בכל דרכיו, רק בדבר אחד אינו נזהר כלל ונעשה לו כהתר בשם רשע לאותו דבר יקרא. וגדולה מזאת כתב רבנו יונה (שערי תשובה, שער א, ו), שמי שאינו נזהר אפלו רק בדבר אחד, ונעשה לו כהתר נקרא משמד לאותו דבר, ואת פושעים נמנה, כי אם יאמר העבד אל אדוניו, כל אשר תאמר אלי אעשה, חוץ מדבר זה, הרי זה מורד במלכות, באפן שבדור יתום זה כמעט רבא דרבא יכולים לומר בפה מלא, יודע אני בעצמי שאני רשע מרשע לפני המקום, כי כמעט אין אדם צדיק בארץ, אשר יעשה טוב ולא יחטא בדבר אחד של אסור או מדה רעה, שנעשה לו כהתר:

ה ויפה אמרו הראשונים אביי ורבא כגון אנן כבינונים (ברכות סא ב) שכל שנפשו. של אדם תאוה רע, אף על פי שהוא כובש את יצרו, בשם בינוני זה וזה שופטו מקרי. ותרי גונא בינוני איכא. יש בינוני, שסוף סוף מנצחו יצרו הרע ומעבירו על דעת קונו, ויש בינוני, שהוא גבור הכובש את יצרו, וזה כל האדם, שכל אשר ידע באסורו וגנותו, ישתדל בכל עז ותעצומות לשנות מנהגו הרע וללכת בדרכי טובים, ככה יעשה האיש, אשר יחוס על כבוד קונו ועל רוחו ונשמתו, וכל אשר יחפץ האיש יעשה לכשירצה. אין דבר נמנע מאתו, והבא לטהר מסיעין אותו (שבת קד, א יומא לח ב):

פרק קסב

א יתרון - זו מדה רעה, שאדם חפץ שיהא לו יתרון על חברו, ולא לבד במלי דעלמא, שהיא מדה רעה, אשר מנפש ועד בשר מכלה, שלעולם אינו שמח בחלקו, והוא נכשל במדת הקנאה והתאוה והכבוד, שמוציאין את האדם מן העולם, וכל ימיו מכאובים, שהוא הולך ומצטמק על טובת חברו והשגת כבודו על שאינו יכול להשיג, והוא יגע להעשיר ולהשיג מה שאינו יכול להשיג, ונמצא שהימים, אשר הוא חי על האדמה, חיי צער יחיה, ואחריתו יהיה נבל, אבל אפלו במלי דשמיא אי עביד מצוות ומעשים טובים כדי לעלות במעלות ולעבר את חברו גם זה חלי רע, ואלו קראם בזהר הקדוש דאנון מערב רב דכתיב בהו (בראשית ו ד) המה הגברים אשר מעולם אנשי השם, ומתוך כך מצטער כשרואה חברו עולה במעלות, והיה חפץ שכלם יהיו פחותים ממנו. וכשרואה אחד שמקצר בעבודת ה׳, ישמח לבו על שנשאר הוא למעלה לפי דעתו וחברו למטה, וזו רעה גדולה, שאם על השמח בתקלת חברו בעניני העולם הזה כתיב (משלי יז ה) ושמח לאיד לא ינקה, כל שכן וקל וחמר השמח בקצר השגת חברו ובהכעיסו את בוראו, שנמצא שהוא שונא את בוראו וחפץ בצערו, רחמנא לצלן מהאי דעתא, וגם מתוך שיש לו מדה רעה זו, בשמעו שמשבחין לאחד בחכמתו ובמעשיו, בשרו עליו יכאב, אך בשמעו שמגנים לאחד, יהיה לו נחת רוח ויחפש גם הוא לתן מום בקדשים, וכהנה רעות שנמשכות מחמת מדה רעה זו:

ב ונהי דכתיב (משלי כג יז) אל יקנא לבך בחטאים, כי אם ביראת ה׳ כל היום. וכתיב (בראשית ל א) ותקנא רחל באחתה. ואמרו (בבא בתרא כא, א) קנאת סופרים תרבה חכמה. זהו לענין שיתאוה גם הוא לעלות במעלות. וחיב כל אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אברהם יצחק ויעקב (תדא״ר פכ״ה), לא כדי להדמות להם ולא לתפארת ולתהלה ולא על מנת לקבל פרס, רק לעשות נחת רוח ליוצרו דוקא. והאיש אשר הוא טהור, וכל מגמתו וחפצו לעשות נחת רוח ליוצרו דוקא, אמור יאמר העבד מי יתן כל עם ה׳ נביאים (במדבר יא כט), כי יתן ה׳ את רוחו, רוח נכון בקרבם, שיחכמו בתורה וירבו ויגדילו מאד במעשים טובים. ואם אני איני זכאי לכך שחטאתי מונעים הטוב ממני, שהם הם מסכים המבדילים ביני לבין אבי שבשמים, חס ושלום, לפחות יהיו אחרים שיעשו נחת רוח לאבי שבשמים, יבוא הטוב מכל מקום. ואם לפניו יתברך שמו הגון לתן לחברי יותר ממני לפי מעשיו או לפי מפלאות תמים דעים, לפני לא כל שכן, רק אשתדל בכל כחי לעשות נחת רוח ליוצרי מכל הבא בידי, והוא הטוב בעיניו יעשה. ומה גם במלי דעלמא שכל היתרונות הם הבל ורעות רוח, ומה יתרון לאדם בכל עמלו, שיעמל להשיג עשר או כבוד, הבל הבלים הכל הבל, למי שיש לו אפלו מעט מח בקדקדו. ובאמת אמרו (אבות ד א) איזהו עשיר השמח בחלקו, והוא טוב לב תמיד ועם כל אדם באהבה וחבה. אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא:

פרק קסג

א ירידה - טוב לגבר שירד למטה ולא יעלה למעלה. אי בענין מקום הישיבה, הרי אמר שלמה המלך עליו השלום (משלי כה ז) טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב. ולא שישב מטה מטה, אלא לאחר שיכיר את מקומו הראוי לו לפי דעתו, ישב מעט יותר למטה. וכן לענין הזווג אמרו רבותינו זכרונם לברכה (יבמות סג, א) נחת דרגא נסב אתתא. רק אם הוא איש עני, ונותנים לו מאד מהר ומתן באפן שיהא לו ישוב והרווחה לעבד את ה׳ ולעמד על המשמר על התורה ועל העבודה, אז אם ירצה לקח אשה ממקום גדולים, לא הפסיד:

ב ולעולם יבחר לו לישב עם גדולים וטובים ממנו, שיוכל ללמד מהם אפלו שהוא יהיה למטה, ולא יבחר לישב במקום שאין אנשים, אף על פי שאז הוא יעלה למעלה. וכמאמר רבותינו זברונם לברכה (אכות ד, טו) הוי זנב לאריות, ואל תהי ראש לשועלים. ואמרו סימן לדבר הזנב של האריה סוף סוף איהו גופה אריה, והראש של השועל הוא שועל. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (יבמות סג, א) סק דרגא וסב שושבינא. ואמרו (אבות א ד) הוי מתאבק בעפר רגליהם של חכמים והוי שותה בצמא את דבריהם. ואדם יראה לעינים (שמואל א טז ז) על הרב שבכל פעם שילך אל חכמים גדולים ממנו, יחכם וילמד את אשר לא ידע, וזה כל האדם. וגם הרוצה שיתעלה ירד, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (ערובין נד, א) וממדבר מתנה אם משים אדם עצמו כמדבר, תורה נתנה לו במתנה, ונחלו אל, ועולה לגדלה וראוי לאדם שישפיל עצמו כאזוב לכבוד קונו, כגון ללמד מכל אדם ולכבד את העניים לשמח לב אמללים ולהחיות לב נדכאים, ולהיות מבקש שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה, ומקדים שלום לכל אדם. ולא יאמר: גברא רבא אנא, ואינו לפי כבודי להשפיל עצמי אצל פלוני, כי זהו כבודו שיכבד את קונו במה שחננו, ובזה ימצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם. עושה אלה הרי זה מתעלה, עלה יעלה:

פרק קסד

א יאוש - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות א ז) אל תתיאש מן הפרענות. שלעולם צריך שיהא נגד עיניו תמיד, שהוא מעתד לכל מיני פרעניות, המתרגשות לבוא בעולם, ושהוא מרצה לקבל גזרת שמים באהבה באפן שלא יבוא עליו שום דבר פתאם, כדי שלא יקוץ בתוכחת, ולא יאבד דעתו כאשר יבואו עליו ימי הרעה, רק יקבל הכל בחבה כאשר יאות לקבל גזרות אבינו שבשמים, שהוא שליט בעולמו לעשות בו כרצונו, ואנחנו עבדיו וצאן ידו, על הכל אנו חיבים להודות לו ולברכו. וגם על ידי זה יבוא לקים מאמר הכתוב (קהלת ז יד) ביום טובה היה בטוב, וביום רעה ראה שפרשו המפרשים שרוצה לומר, ביום טובה היה בדרך טוב, על ידי שביום טובה יום רעה ראה שהוא מעתד לבוא, והכן לך הדרך שראוי שתלך בה בטרם יבואו ימי הרעה:

ב ועל אחת כמה וכמה שצריך שלא להתיאש מיום המות, כי יום המות הוא מעתד לו מיום הולדו, ואין למות התמהמה, ואין מי שנצול הימנה, ולעולם ישוב היום שמא ימות למחר, ויהיו כל חשבונותיו וכל ענייניו כתובים ומפרשים באר היטב, דלמחש בעי שמא ימות פתאום. אפלו אם הוא בחור כארזים, מי זה ערב כנגדו שלא ימות בבחרותו, על זה נאמר (משלי כח יד) אשרי אדם מפחד תמיד. כי בזה יכין צידה לדרכו וישתדל להשלים חקו, ויצוה את בניו ואת ביתו, והיתה שלום מנוחתו. וכן לענין הטובה אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות י, א) אפלו חרב חדה מנחת על צוארו של אדם,

אל יתיאש מן הרחמים. והבוטח בה׳ חסד יסובבנו (תהלים לב י). ועל אחת כמה וכמה לענין הגאלה דחיובא רמיא עלן להיות יושב ומצפה, דכתיב (חבקוק ב ג) אם יתמהמה חכה לו, כי בא יבא ברנה, כן יהי רצון במהרה בימינו אמן:

פרק קסה

א יגיעה - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (מגילה ו: ב) אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמן, ואם יאמר לך אדם לא יגעתי ומצאתי אל תאמן. ולא נברא האדם בעולם הזה אלא כדי שיהנה בעולם הבא מיגיעו. ואדם לעמל יולד, אשרי מי שעמלו בתורה ומעשים טובים לכבש את יצרו לקים כל דבר טוב ולמשך ידו מעשות כל רע. לפי העמל והיגיעה והטרח, ככה יעשה נחת רוח ליוצרו, ולפם צערא אגרא. ולא נברא האדם בעולם הזה לאכל לשבעה ולשמח בתענוגות בני אדם, אשר הם נגעי בני אדם לעולם הבא, אלא לטרח טרחא רבה, יום ולילה לא ישבת לעבד עבודתו עבודת עבד במחשבה דבור ומעשה, לפם גמלא שחנא (כתובות סז, א). יוסיף דעת יוסיף מכאוב (קהלת א יח) על אשר כדמבעי לה למעבד לא עבד:

ב ועל זה אמרו (ילקו״ש תולדות קיא) שיעקב ועשו חלקו העולמות, עשו נטל העולם הזה, ויעקב נטל העולם הבא. והקשו המפרשים, שהרי עינינו הרואות בהיות ישראל יושבים על אדמתם מניהו אפרכי, שבעים רצון ומלאים ברכת ה׳, איש תחת גפנו ותחת תאנתו, וגם עתה לא יטש ה׳ את עמו, ויש עשירים מפלגים, אשר יש להם בתים מלאים כל טוב והעשר והכבוד, ומאין זכו לזה אם העולם הזה של עשו. והרבה תשובות נאמרו בדבר, ואשר אני אחזה דלפם קשטא לא באלה חלק יעקב, וכל טובות העולם הזה מהבל ימעטו מאחר שאין אדם מוצא קרת רוח, ואוכל לחם העצבים בהיותו עומד על המשמר על התורה ועל העבודה, ואינו יכול להנות במה שיש לו, ולעולם צריך שיהא מצטמק ויפה לו, ויסתפק בהכרחי כדי חייו כדי צרכו שיוכל לעבד את ה׳, ואת היותר יקדיש לה׳ לעשות מצוות ומעשים טובים. ולא יוכל לישן כל הלילה כפי רצונו, אלא יקדמו עיניו אשמורות. ומה גם אם עברו על ראשו המים הזידונים, חטאות נעורים, כל ימיו מכאובים, וצריך לענות ולסגף נפשו כאשר יוכל שאת. ואחר כל העמל והטרח צריך להיות מפחד תמיד, שמא כדמבעי לה למעבד לא עבד, ויוסיף דעת יוסיף מכאוב (קהלת א יח) עליו ועל זרעו ועל כל זרע בית ישראל, ובשרו עליו יכאב, ונפשו עליו. תאבל על כבוד שמים ועל צער השמים באפן שהאיש הישראלי ההולך בדרכי ה׳ אין לו מנוחה בעולם הזה ואינו נהנה ממנו אפלו באצבע קטנה, כמאמר רבנו הקדוש (כתובות קד א), וכל ימיו בעולם הזה הוא ביגון ואנחה ויגיעה רבה עד שילך לקץ וינוח במנוחה נכונה, שם ינוחו יגיעי כח, וימצא מנוח. אז ישמח ישראל בעושיו, ויאכל פרי מעשיו:

פרק קסו

א יין - כתיב (משלי כג לא) אל תרא יין כי יתאדם. פרשו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין ע, א) שאחריתו דם, שמרבה עברות ומתיר אסורין, והרבה יין עושה. והן אמת שיש תועלת ביין כששותה אותו כשורה, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (שם) שאמרו, זכה ששותהו כשורה משמחו ונעשה ראש, וכדאמר רבא (שם) חמרא וריחני פקחין. אבל לפי הנזק הנמשך ממנו ושדעתו של אדם קרובה להתפתות בו ולצאת מן השורה, אפלו אם יהיה לעתים רחוקות, הרי ההפסד יתר על השבח:

ב ומי יתן ויהיה לבבם של כל העולם כלבב יונדב בן רכב, ויחוסו על זרעם ועל הדורות הבאים אחריהם, שמא יהא ביניהם אנשים שאינם מהגנים, שלא ידעו לזהר בשתיה ויצאו מן השורה. והיה ראוי שכל אדם יחוש על זה ויצוה את בניו ואת זרעו אחריו בכל תקף, שלא לשתות יין וכל מדי דמשכר, כצואת יונדב בן רכב (ירמיה לה ו) או יצום לשתות במדה, במשקל ובמשורה, וישימו קצבה באפן שלא יהא חשש שיצאו מן השורה. ולמה לא נמצא בעולם מי שיחוש לזה כי אם יונדב בן רכב, ולא ראינו ולא שמענו מי שעשה כמעשיו, ברם דא הוא טעמא, כי מי הוא זה ערב אל לבו, שיהיו בניו וזרעו שומעים בקולו ושומרים מצותו, ונמצא מכשילן לעתיד לבוא באסור מוסיף, שיהיו עוברים את מצות אביהם, ולכן נמנעו מלצוותם:

ג רק זו מצות כל אדם על עצמו לגדר בעדו ולשום קצבה בענין השתיה, ויקבל עליו בכל תקף שלא יעבר בשום פעם, בעבור תהיה יראת ה׳ על פניו תמיד, ולא תצא תקלה מתחת ידו ולא שום דבר שאינו מתקן. ואמינא עצה טובה, שהשעור הנכון שישתה שתי כוסות בסעודה אחת ולא יעבר. וסימן לדבר שנים דרך ארץ (ביצה כה ב). והכל לפי מה שהוא אדם, החזק הוא הרפה, ולפי העת והזמן, עדן חדוה ועדן עציבותא, יוכל לעבר מעט מן השנים, וכל מעשיו יהיו לשם שמים (אבות ב יב):

פרק קסז

א ילדות - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סוטה ז א) הרבה ילדות עושה. וכתיב (משלי כב טו) אולת קשורה בלב נער, שבט מוסר ירחיקנה ממנו. וזו מצות האב על הבן, שעל כל דבר אשר לא טוב עשה, יגערנו וייסרנו בתוכחות על עוון, פעם במכות פעם ברכות, ולא יראה לו פנים שוחקות. והנה כשם שאמרו (ב״ב כא, א) לענין תלמוד תורה שבתחלה מי שהיה לו אב, היה לומד תורה, ומי שאין לו אב, לא היה לומד תורה, דכתיב (דברים יא יט) ולמדתם אתם את בניכם, עד שאמרו (ב״מ פד ב) וכי מי שיש לו אב יחיה, מי שאין לו אב ימות, והתקינו, שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר ובכל מדינה. הכי נמי לענין התוכחה וההנהגה להילדים, כי יש רבים שאין אביהם יכולים להשגיח עליהם מחמת שהם טרודים אחר מלאכתם ופעלם ועבודתם, ויש שהם הולכי דרכים, ושבתם בבית מעט, ויש להם אב, וגם הרב אינו יכול להשגיח עליהם כל כך, ומתוך כך הילדים הן בהם כל מום ויוצאים לתרבות רעה, מרבים לדבר ולעשות שחוק וקלות ראש בבית הכנסת, ואין אומרים תפלות כלל, וכשהולכים בשוק, מדלגים כאילים, נערים פני זקנים ילבינו, ואין להם בשת פנים:

ב ועל כל אלה ראוי להשגיח ולמנות בכל עיר פרנסים, שיהיו משגיחים על התינוקות. תחלה על הלמוד, יעינו עליהם מדי שבוע בשבוע לראות אם מצליחים בלמודם, ואם אין מצליחין, יראו בשל מי הרעה אם מחמת התרשלות המלמדים, או מחמת מעוט חבתם של התלמידים, שאין נותנים לב ללמד, וייסרו לעושה הרעה כרעתו כל אחד כפי הראוי לו. למלמדים ידברו להם מאהבה מגלה תוכחה מסתרת ויאמרו להם, אחינו אתם, הלא ידעתם, כי מלאכת שמים מלאכתכם, ואתם שכירי יום, הלא הודע לכם מעשה דאבא חלקיה, שלא השיב שלום כשנתנו לו שלום התלמידי חכמים, מפני היותו שכיר יום (תענית כג, א), וכן רבי שמואל בר שילת עברו שלש עשרה שנים, ולא הלך לראות גנתו (ב״ב ח ב), ואתם גם אתם האמת אתכם, שיש לכם יגיעה רבה, אבל לפם צערא אגרא. וכהנה דברים טובים, היוצאים מן הלב ונכנסים ללב. ואם המניעה מן התלמידים, יוכיחום כפי הראוי להם בדברים או במכות, ויחלקו כבוד להיודעים, ויגערו וילבינו את שאינם יודעים. וכן ישגיחו על התלמידים, שלא ישבו בשוקים וברחובות, ושלא ישחקו בשבתות ובמועדים, ושלא ידברו בבית הכנסת, ושיבואו להתפלל בבית הכנסת שחרית מנחה ערבית, ושיתפללו מתוך הספר, ויהיו שפתותיהם נעות. וכן ישגיחו עליהם על כל דבר של יראת שמים ושל כבוד ודרך ארץ:

ג וראוי לתקן תקנה בכל עיר, שיהא הפרנס רשאי להכות את הילדים וליסר אותם כפי ראות עיניו, ואנש לא ימחא בידה. ואם איזה אדם ירצה לערער על שהכה הפרנס את בנו, ישתיקוהו, אפלו אם נראה לו שהכהו שלא כדין, כדי שיהא קיום והעמדה על תינוקות של בית רבן. ומדת אדם טוב הוא שיתן רשות לכל אדם ויאמר בפה מלא, כל מי שיכה וייסר את ילדי, אכירנו לאוהב לי, כי באמת אין לך אהבה גדולה מזו. וכן מדת אדם טוב, שכאשר יהיה ריב בין שני ילדים, לא יתעסקו האבות ולא יצאו לריב על ריב בניהם, כי ריב הילדים אינו עושה פרות, ואין לו קיום, כי הם עושים מריבה והם משלימים, אבל ריב האבות עושה רשם, והוא פרה ורבה, ובושה להם וכלמה להם שיעשו מחלקת השנאוי ומשקץ על ריב ילדים:

ד ויש רבים מהמון העם, אשר זה דרכם (כסל למו) (תהלים מט יד) שאוהבים את ילדיהם אהבה רעה ומראים להם געגועים וחבה, ואינם מיסרים אותם, ואם יקרב איש ליסר אותם ויכה אותם מכה קטנה על אשר לא טוב עשו, תכף יוצאים אביהם לקראת נשק, ועושים ריב ומדון בפני ילדיהם, ומתוך כך הילדים מרימים ראש ומוסיפים עזות פנים, ונערים פני זקנים ילבינו. אוי להם לאבות שכן גורמין לבניהם, אין זו לא אהבה אלא איבה, ולא חבה אלא חובה, ולא געגועים אלא מעשה תעתועים. והאיש הישר, הרוצה לזכות נפש ילדיו, אפלו אם נראה לו שהכו את בנו יחידו על לא חמס בכפיו, יחזיק טובה להמכה בפני בנו, וילמד את בניו שיהא להם בשת פנים, ולא ישיבו דבר להמכים ומחרפים אותם מטוב עד רע. ואל יחוש כלל על מכת בנו, כי לא ימות מחמת המכה, ואין הצר שוה בנזק המחלקת ונזק צאת בנו לתרבות רעה. ולכן אפלו אם ירצה למחות שלא יכו את בנו, יבחר הרע במעוטו, ולא ימחה בפניו, אלא שלא בפניו בנעם שיח באפן שלא יהא צד מחלקת, חס ושלום. ולפי מה שהוא הדור, שמקפידים מאד על הילדים, ראוי למי שהוא אוהב שלום, שלא להכות ילד של אחרים, אפלו אם רואה אותם שהם בנים משחיתים, חס ושלום, עד שידע בברור, שאביו רוצה בכך ומחזיק לו חנות:

ה וגם טוב לגבר, שישתדל בדברים ובמנות, ויראה חבה ואהבה וגעגועים לילדים של אחרים, כי זה גורם להרבות אהבה ואחוה, שלום ורעות בין איש ובין רעהו. ומצוה נמי איכא למעבד ניח רוחא לילדים, אשר אין בהם מום, הבל שאין בו חטא, והם אביונים אשר נפשם תאוה איזה פרי או מאכל אשר רואים, ראוי לאב ואם וכל אדם למלאות במקצת חפצם ורצונם, ובמדה שאדם מודד, גם ה׳ יחשב לנו ילד שעשועים וימלא מאויינו בעניני העולם הזה, אף אם אנו תועים, גם ה׳ יתן הטוב בדרך שאדם רוצה, כאב את בן ירצה:

פרק קסח

א ימין - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (יומא טו ב) כל פניות שאדם פונה לא יהיו אלא לצד ימין. כגון כשלובש מנעליו, ינעל של ימין תחלה, וכשלובש מלבושו, ובפרט בערב שבת, יקח שני צדי המלבוש בצד ימין, ויקיף דרך אחוריו, וימסר הצד שמאל ליד שמאלית, וילבש היד ימין תחלה, ואחר כך היד של שמאל. וכן יש לזהר בטלית של מצוה שיתפס שני הצדדין ביד ימין, והיד ימין ימסר הצד האחד ליד שמאל, ואחר כך יתעטף. וכן יש לזהר כשרוצה לטל ידיו, שיקח הכלי ביד ימין וימסרנו אל השמאל כאומר לאחר שמשני, ויטל יד ימין תחלה. וכן בכל דבר יש להקפיד מאד לתן כבוד וקדימה לימין, כי הדברים עתיקים. ויכון שיהא ימין ה׳ רוממה, ימין ה׳ עושה חיל (תהלים קיח טו, טז). ובפרט בענין השכיבה צריך לזהר מאד לשכב על צדו השמאלי, שיהא הימין למעלה ושיכף השמאל למטה, ומי שאינו נזהר בזה, הוא עלול מאד לטמאת קרי, רחמנא לצלן. וכן כשמחלק פרוסת המוציא וכשנותן לטעם כוס של ברכת המזון אל המסבין, יפנה לצד ימין תחלה, אם לא שהמסב לצד שמאל הוא תלמיד חכם, שאז עשה דכבוד תורה עדיף או יחלק בשני כוסות. וכן כשעולה לספר תורה יעלה דרך ימין וכל כיוצא בזה. ומי שאינו זהיר ולא ידע בין ימינו לשמאלו בז לדבר יחבל לו (משלי יג יג), והנזהר תרום קרנו, ה׳ צלו על יד ימינו:

ב ומסוג זה הוא שיהא הבעל מושל באשתו, וכל הנהגת הבית תהיה על פיו, שאם, חס ושלום, אשתו מושלת עליו, אוי לה לאותה אשה, שגורמת להגביר השמאל ולהגביר הדינין על ביתה ועושה רשם ופגם למעלה. לכן לא תאבה האשה ולא אביה ואמה שתמשל היא על בעלה, כי זה רע לה, אבל אם תהא כפופה לבעלה, יחיו חיים מתוקים, והדברים עתיקים. ארך ימים למימינים (שם ג טז):

פרק קסט

א יונקי שדים - איתא בזהר הקדוש כשהאשה משמשת עם בעלה, לא תיניק את בנה עד שיעבר כמו חצי שעה, ואם הילד בוכה ברביע שעה סגי משום צערא דינוקא. ורבים אין יודעים מאסור זה. וצא ולמד כמה חששו על צערא דינוקא, עד שהתירו צד נדנוד אסור משום צערא. ובודאי שאותן הנשים, שמניחות את ילדיהן יונקי שדים שיבכו זמן רב, עד שיגמרו עסקיהן או עד דעבדי מאי דבעו עתידות לתן את הדין. והזהירו בספרים, שלא תיניק זמן הרבה את הבנים, שגורם להם שיהיו טפשים. ואתנח סימנא (שמות כג יט) ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה׳ אלקיך לא תבשל גדי בחלב אמו. אמנם אלו דברים שאין להם שעור, שאם הולד חלוש, לא יקדים לגמל ממנו החלב, שגורם לו, שלעולם יהיה חלוש. וכבר יספר מעשה באדם גדול אחד, שלאחר כמה שנים שנפטר, בא בגלגול קשה לסבל ענשו על שעשה שיוציאו החלב מבנו קדם זמנו כדי שלא יהא טפש, וגרם לו שיהא חלוש כל ימיו. וצריכה האשה מינקת שתזהר במאכלה שתאכל דברים שהם יפים לחלב, ולא תאכל מאכלים גסים ורעים, שהם רעים לתכונת הולד והכנתו:

ב ומזמן היותו יונק צריך שתהא דעת אביו ואמו לגדלו על התורה ועל העבודה. ואם בא ללמד, ילמד בצד הילד, כדי שתהיינה אזניו קשובות לדברי תורה. וכמאמר רבותינו זכרונם לברכה (אבות ב ח) רבי יהושע בן חנניא אשרי יולדתו. ופרשו (רש״י שם) שיולדתו גרמה לו שיהא חכם, שהיתה מולכת עריסתו לבית המדרש כדי שישמע דברי תורה (וכמו שכתבתי לקמן ערך ״תורה״), וכל כיוצא בזה את אשר בכחו לעשות יעשה, כדי שיהא הולד בריא וחזק, ובתורה יתחזק:

פרק קע

א יסוד - כתבו המפרשים כמו שהבנין בלי יסוד אינו מתקים, כך למוד התורה צריך תחלה יסוד, דהינו שילמד עם הילד, שיהא בקי בקריאה נאמנה בלשון צח בנקדותיה וטעמיה ודקדוקיה, ושוב יהא בקי בלעז בכל בניני הפעלים בלשון תורה ולשון משנה ולשון חכמים, באפן שיהא כל למודו נאה, דבר דבור על אפניו, ושוב ילמד הבנה. ויעלהו במעלות לאט לאט, מעלה אחר מעלה ומדרגה אחר מדרגה. אבל הרוצה לעלות לעליה בלי סלם, יפל הנופל. ומה גם שכמה מהבשת מגיע למי שהוא בגדר תלמיד חכם ואינו בקי בקריאת הלשון כתקונו, ואינו יודע ללעז כפי בנין הפעלים, מזה יבוא לטעות שכשירצה לכתב אגרת או ספר בלשון הקדש והיה חרפה לשכניו. הנה כי כן חיובא רמיא על מלמדי תינוקות ללמד את הקודם תחלה למוד יפה, עד שיהיו בקיאים ורגילים, ואחר כך יהיו עולים:

פרק קעא

א יועץ - מצוה איכא להיות יועץ עצה טובה והוגנת למי ששואל ממנו עצה וחסד קא עבד (ונכתב בזה ערך "עצה"). אמנם יש נמנעים מלתן עצה לפי שאם יצא לו טוב לא יחזיק טובה להיועץ, אלא יתן תודות לה', ואם יצא לו רע אולי יקלל את היועץ, ולכן אומרים מה לנו ולצרה הזאת, אבל אין ראוי לאדם לחוש לזה. כשבאים לטל ממנו עצה, אל ימנע טוב מבעליו בהיות לאל ידו לעשות, רק יברר שיחותיו ויאמר, מן הראוי היה לי למילף עצה, וחדל אני מלתן עצה פן לא יצא לך טוב ותקללני, חס ושלום, אבל כיון שבאת לטל ממני עצה, חיובא רמיא עלי לומר לך הנראה בעיני ישר לפי דעתי, ואתה גם אתה המלך בקונך, וכל העצות תשמע, ושלך לא תניח באפן שאם לא יצא לך טוב, לא אקבל שיהא לך תרעמת עלי. לכן אם איש שואלים ממנו עצה, לא יהא נדרש ללא שאלו, פן לא יצא עצתו טובה ותהי תלונותם עליו:

ב ומסוג זה שיברח אדם מהיות שדכן, כי לא ידע מה ילד יום ומה יהא בסופה, ואפשר לעולם שיתקים על ידי אחרים שיהיו שדכנים. ואם חלו פניו שיהיה שדכן ולא יוכל לומר ונקה, לא ירבה בהפצרות ובשבחים כמנהג השדכנים, אלא ידבר דברים מועטים ויאמר, אם הוא גזור מן השמים ויש לכם חפץ בשדוך זה תעשו, וחפץ ה' בידכם יצליח, ואני אהיה שליח. אבל אם רואה חברו, שרוצה לעשות איזה דבר, שבודאי יצא לו תקלה ממנו, אז חיובא רמיא להודיעו וליעצו משום לא תעמד על דם רעך (ויקרא יט טז). וכל שכן אם יש לחוש לצד נדנוד אסור שצריך להודיעו ולאפרושי מאסורא, שאם לא יגיד ונשא עונו. וגם לאחיו ורי, ית אביו יתן להם עצה טובה, ויהא נדרש אפלו ללא שאלו, כי לא יוכל להתעלם, כי אחיו בשרו הוא, וכל שכן ליוצאי חלציו, שאפלו הם עשו שלא כהגן, שלא שאלו ממנו עצה, עליו מטל לרחם עליהם כרחם אב על בנים וליעצם ולנהלם ולהדריכם בדרך טובה, שיעשו הטוב והישר בעיני אלקים ואדם, ויהיו מעשיהם נאים, והנאה להם, הנאה לעולם, הנאה לעולם הזה וטוב לעולם הבא:

פרק קעב

א יופי - כתיב (משלי לא ל): שקר החן והבל היפי, אשה יראת ה' היא תתהלל. אבל זהו כשהוא מוצא אשה יפה אלא שאינה מיחסת או שאינה יראת ה', אז אשה יראת ה' היא תתהלל, אבל אם מוצא יפי ויראת ה' ויחס במקום אחד, בודאי שיבחר ויקרב גם את היפי, שהרי אמרו (כתובות נט ב) אין אשה אלא ליפי. ומצינו (ב"מ פד א) לרבי יוחנן, שהיה יושב בשערי טבילה, כי היכי דלהוי בני שפירי כותה. ואמר ריש לקיש לרבי יוחנן שופרך לנשי. וראוי לכל אדם להשתדל לקח לבניו נשים יפות כדי שלא יתנו עיניהם באחרת. וכן מטעם זה ילביש את אשתו ויקנה לה תכשיטין ביותר ממה שיש לו, כדי שתמצא חן בעיניו, ולא יתן עיניו באחרת. וכן חיובא רמיא על האשה שתתקשט לבעלה בהיותה לבדה עמו בבית יותר מכשהיא יוצאת החוצה אל העין, שבמקום שיש אנשים, יותר טוב שלא תתקשט כל כך, אבל בפני בעלה תתקשט כאשר תוכל יותר, כדי שתמצא חן בעיני בעלה, ולא יתן עיניו באחרת. ומה גם שהדברים עתיקים ורומזים ועושים רשם ברומו של עולם, מקום בינ"ה, לקשט את השכינה:

ב כל קַבל דנא אסור לאיש לילך אחר היפי ולקשט את עצמו בקשוטין שנוהגים לעשות הנשים, כגון לסלסל בשערו ולגלח שער שתחת בית השחי ולהסתכל במראה וכדומה. עושה אלה עובר משום לא ילבש גבר שמלת אשה (דברים כב ה). אך ליפות עצמו לשם שמים ראוי והגון, כגון לרחץ פניו, ידיו ורגליו, ושיהא מלבושו נקי בלי רבב ובלי קרע ושיהא הדור בלבושו, ובפרט בשעת התפלה ובעת עסקו בתורה. אלו דברים שאין להם שעור במדה ובמשורה, זהו דרך ישרה:

פרק קעג

א ישיבה - תנן (אבות ב, ז) מרבה ישיבה מרבה חכמה. ונקרא הבית המדרש בשם ישיבה, להורות שצריך לישב ולעכב שם, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (ערובין נד א) על פסוק (משלי א ט) וענקים לגרגרתיך. למה נמשלה תורה לענק, לומר לך, אם תלמיד חכם דומה לענק, שנראה ואינו נראה, כך הוא אינו נראה הרבה החוצה אל העין תלמודו מתקים בידו, ואם לאו אין תלמודו מתקים בידו. ולא מבעיא כשאינו צריך לצאת, שאם יוצא עברה היא בידו שעושה בטול תורה וענוש יענש, אלא אפלו אם צריך לצאת לפקח על עסקיו מבעי לה למינס נפשה למעט ביציאה. וכשיוצא יהיה מהיר במלאכתו ויתרצה בכל הבא לידו כדי לחזור למלאכתו, מלאכת שמים, כי טוב סחרה מסחר כסף. ואפלו מי שאינו תלמיד חכם, אם חננו ה', שמלאכתו נעשית על ידי אחרים ואינו יושב בחנות או שהוא איש עני שאין לו חנות, ישב לו כל היום בבית המדרש אצל חכמי העיר ויקנה חכמה ומוסר ויראת ה':

ב וחבל על דמשתכחין כמה (בוערים בעם) שאין להם חנות, וכשאין להם שום עסק, הולכים כל היום מחנות לחנות וגם חלקם מיושבי קרנות, וכמה רעות עושים, אחת שמבטלים תלמוד תורה. וידוע חמר אסור בטול תורה, שהוא שקול כמו עבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים (ירושלמי חגיגה ב״א, ה״ז). ועוד, שמרבים שחוק ולצנות ודברים אסורים, וברב דברים לא יחדל פשע. ועושה אלה חושב אשר לא יחשב ה׳ לו עוון, כי לא נתן להיות מחובשי בית המדרש אלא לתלמיד חכם, אבל שאר כל אדם חושב, מה יעשה כל היום בבית המדרש, הרי הוא לו כאלו חבוש בבית האסורין, ואם ילך פעם ביובל וישב בבית המדרש שעה או שתים, יבל ויקוץ וברח משם כתינוק הבורח מן בית הספר. על זה אמרו (אבות ו ב) אוי להם לבריות מעלבונה של תורה, שאינם מחשיבים התורה כרוח ממון וכישיבת חניות וקרנות. אוי לנו מיום הדין ומיום התוכחה, שלפי האמת הגמור והברור אין זה דבר חסידות, אלא דין גמור מפרש במשניות וגמרא ופוסקים, שלא נתן רשות להיות יושב ובטל אפלו שעה אחת ואפלו רגע, אף אם למד כל היום, אין פוטר אותו מיום הדין על היותו יושב בטל:

ג לכן עם ה׳ חזק ונתחזק בעד כבוד אלקינו ונחוס על נפש רוח נשמה, ולא נאבד הזמן יקר הערך. ואם יש בעיר תלמידי חכמים היושבים בישיבה, ילך אל חכמים בכל עת שהוא יושב בטל, ויחכם ויקנה ידיעה בתורה ובדינים את אשר לא ידע, ואם אין תלמיד חכם בעיר, ישב בדד וידם, כי נטל עליו, וילמד את אשר ידע, כגון תנ״ך, משניות, זהר וכדומה, חוזר חוזר יסבל ולא יבל, עד אשר ירגיל בכך ויערב לו ויבסם לו. והרי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (תנא דבי אליהו זוטא ב) שאם לא ידע ללמד, וחוזר כל היום פסוק (פסוק לו כג) ואחות לוטן תמנע. נותנין לו שכר כעוסק בנגעים ואהלות. ודא עקא, שכבר כלי עלמא ידעי דא, וכזאת וכזאת דברי רבותינו הקדושים, אבל מי יתן והיה לבבם ליראה ולאהבה את ה׳ הנכבד והנורא ולשמע דברי חכמים בחבה, ויניחו מנהגם הרע מכאן ולהבא, ויזכו ויחיו וירשו טובה וברכה לחיי העולם הבא:

פרק קעד

א יוהרא - כמה דברים אסרו חכמים משום דמחזי כיהרא, ולא כל הרוצה לטל את השם לעשות מלי דחסידותא יעשה, אלא יש פלס ומאזני משפט, והכל לפי הענין. שאם יש אסור בדבר או בטול מצוה דאוריתא או מדברי סופרים, ורב העולם אין נזהרים, והוא רוצה לזהר, ואינו יכול לעשות בצנעא יעשה בפרהסיא, וליכא משום יהרא, וא, דז יחוש ללעג השאננים, שמוטב שיבוש בעולם הזה, ולא יבוש ולא יכלם לעולם הבא. ואם הסכמת הפוסקים להתיר, ויש אוסרים, וכן כל מלי דחסידותא, לא יעשה בפרהסיא, אלא מי שקנה שם טוב ומחזק בחסידות, שיודע בברור, שכל העם עונים אחריו מקדש, ואין מי שידבר עליו תועה, אבל בלאו הכי ההעדר טוב, ולא יעשה הני מלי דחסידותא אלא בצנעא. ויתהלך בתם לבבו בקרב ביתו, אבל בפרהסיא אל ישנה ממנהג המדינה:

ב וכאשר רוצה לנהג מנהג טוב, יתנה מעקרא שיהיה בלי נדר ושלא ינהג כן אלא בצנעא. ובפרט מי שמערב עם הבריות במשא ומתן ואינו זהיר וזריז בכל ענייניו עד שלא ימצאו מקום לדבר עליו תועה, ראוי לו לברח מלהתנהג בחסידות בפרהסיא, כי תכף כשאחרים רואים אותו, מה הם אומרים, חזו גברא בוצע ברך, וכהנה דברים שמתחלל שם שמים, ויצא שכרו של החסידות בהפסדו. וה׳ יראה ללבב (שמואל א טז ז), וכיון שעושה בסתר, אם לא יוכל לעשות בפרהסיא, מעלה עליו הכתוב כאלו עשה. ואף מי שמחזק בחסידות, אל יעשה דבר שאין גדולי הדור נזהרים בו בפרהסיא, שלא להוציא לעז על הראשונים. ועוד, שיאמרו אטו לא ראינו חכמים וחסידים, אין זה אלא יהרא. ולכן טוב איש יכלכל דבריו במשפט, בשכל טוב, וימצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם, ובפרט בפני גדולים, אם הם אינם נזהרים, צריך לפרש ממלי דחסידותא, ויקבל שכר על ההפרשה:

פרק קעה

א ישרות - ראוי לאדם, שלא להעמיד דבריו על דין תורה, אלא לילך אחר הישר, שהרי לא חרבה ירושלים אלא על שהעמידו דבריהם על דין תורה (ב״מ ל, ב), שאז גם הקדוש ברוך הוא דן אותם על פי מדותם לפי הדין הגמור, ונמצאו חיבים. ובודאי שהנוטל ממון מחברו על פי הדין שלא על פי הישר עתיד לתן את הדין וחיב בדיני שמים, כגון הנותן פקדון לחברו ונגנב או נאבד ממנו, שאף אם הדין מחיבו לשלם, אינו מן הישר שישלם לו רעה על החסד שעשה על לא חמס בכפיו, וכהנה רבות. אבל יצר סמוך אוחז שמורות עינים, ואין אדם רואה חובה לעצמו, ודרך איש ישר בעיניו. וראוי למי שרוצה לעשות הטוב והישר, שימלך בתלמיד חכם, ואם אין שם מי שימלך עמו, ימלך בקונו ויחשב כאלו היה להפך, שחברו היה תובע ממנו, האם היה טוב וישר בעיניו. ואדם נכר בכיסו, שלא יתן עיניו בממון, כי עשר הבא שלא בישר יהיה לחסר. וראוי להעמיד בכל עיר אנשים סוחרים דעתנים, שיעמדו לימין המורה צדק ועל ידם יגמר הדין על פי הפשר ועל פי הישר, וקרוב לדין לפנים משורת הדין, ואז גם ה׳ יתן הטוב לפנים משורת הדין:

ב וכן הישרות צריך מאד בענין הלמוד שיהא ישר, ולא יפנה דרך עקלתון ודרך רחוקה ודחוקה להחזיק בסברתו, כי לא לרצון יהיה למודו. ומדה זו היא המרבה קטגוריא ומחלוקות והחרבת עולמות, אבל כל ישר, שהולך ומודה על האמת, עליו נאמר (ברכות יז, א) אשרי מי שעמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו. והן הם מרבים שלום בעולם:

פרק קעו

א יסורין - כמה מיני יסורין הם, וכלם אהובים, כלם חביבים, שאם ישב אדם כל ימיו בשלוה, אין מתכפר לו מעוונותיו כלום, אבל יסורין ממרקין עוונותיו של אדם (ברכות ה, א ועי' רש"י נצבים כט יד), אבל צריך לקבולינהו באהבה ביודעו ומכירו תועלת שבהם, שמכפרים עוונותיו, והתועלת יותר גדול, שמנקה ומטהר את אשר פגם למעלה ועושה נחת רוח ליוצרו. הנה כי כן האיש הירא מעברות שבידו, וצר לו מאד ומר ממות על אשר פגם למעלה, יקל לו ויערב לו ויבסם לו כל מיני יסורין לתקן את אשר עות ולטהר את אשר פגם באהבתו את קונו, כי עזה כמות אהבה (שיר השירים ח ו) ונבחר מות מחיים ליראי ה' וחושבי שמו. ואם היה באפשרות והיה הדין נותן, היו מאבדים עצמם לדעת, ומוסרים נפשם למיתה בשביל לתקן את אשר עותו ולטהר את אשר פגמו, ומה גם כאשר יכיר האמת לאמתו, שכל העולם הזה וטובותיו ורעותיו הבל הבלים, כצל עובר, וכמאמר רבותינו זכרונם לברכה (ב"ר צו א) כצל עוף עובר הפורח באויר. ויפה שעה אחת של קרת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה (אבות ד יז). ובכן לא ישמח ולא יהא להוט אחר טובות העולם הזה, ולא יקפיד ולא יכבד עליו אם יחנה בחסרות, כי ידע שיהיו למאורות:

ב והנה יש יסורין בידי שמים מינים ממינים שונים, קשים ורכים, שנפרעים מן האדם לדעתו ושלא לדעתו. ומאחר שעל כל פנים הוא צריך לסבל אפלו על כרחו שלא בטובתו, טוב לגבר כי ישא על ולא יבל ולא יקוץ בתוכחות, ויקבלם באהבה ובשמחה ובטוב לבב, כי גדלה מעלת השמח ביסורין ומקבלם מאהבה, כמבאר בדברי רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ה א) שאמרו יכול אפלו לא קבלם מאהבה שמכפר תלמוד לומר, אם תשים אשם נפשו (ישעיה נג י). מה אשם לדעת, אף יסורין לדעת. ועוד אמרו, ואם קבלם מאהבה מה שכרו, יראה זרע, יאריך ימים, וחפץ ה' בידו יצלח:

ג ועל כל פנים על כל מין צער שארע לו יהא רגיל לומר, גם זו לטובה וכל דעבד רחמנא לטב עבד (ברכות ס, ב). ולא יהא ככסילים שבועטים וכועסים, ואם נופלים או נכשלים. אומרים דברי חרופין וגדופין. אוי להם שיורשים תרתי גיהנם שיגעים ביסורין לריק ומוסיפין על חטאתם פשע, אבל המקבלים הכל בטוב לב, אחריתם יהיה טוב, כי כל מה שנראה לאדם רעה, אלקים חשבה לטובה, אלא לפעמים הם נסתרות לה' ופעמים סוף שהן נגלות לנו, ועל דרך שפרשו רבותינו זכרונם לברכה (נדה לא א) באחד שנקטעה רגלו, ולא היה יכול לירד בספינה, והתחיל לקלל את יומו, וסוף שנשברה הספינה והתחיל לשורר, אודך ה' כי אנפת בי (ישעיה יב א). וידוע שמעט יסורין שסובל ומקבל באהבה בעולם הזה, מנכה הרבה מן העולם הבא:

ד ומה גם אם הוא מיסר את עצמו ומסגף גופו לכפרת עוונותיו, אז כל מועט ומועט מצטרף לחשבון גדול, ומעשיו מוכיחין עליו כי הוא אוהב את קונו, ואינו חושש על גופו בעבור כבוד קונו, ועל כן ירחמהו עושהו ויעביר אשמתו ולא יעיר חמתו. והנה מיני יסורין שיתיסר האדם בעצמו הם רבים, כגון לסגף עצמו בסגופין ותעניות, ושק ואפר יציע, ושלג וחרלים וכהנה רבות, ולפם צערא אגרא, שיתנכה מעוונותיו. והאיש הירא יאמין באמונה שלמה, שהכל כאין נגד מה שהוא חיב על היותו מכעיס את בוראו, וכדי לטהר את אשר פגם ולכלא פשע ולהתם חטאת, ואל ישיאנו יצרו באמר אליו שלא יוכל לסבל, כי שקר ענה ואין בפיהו נכונה, וכל אשר יחפץ האיש יעשה וכל יכול. ואם ראשית מצער, סוף כשירגיל יערב לו, ולא יוכל עבר מלעשותו, רק בתחלה צריך חזוק. והחי יתן אל לבו כי גדול כבוד אדוננו, ועזה אהבה הראויה עד כדי שטוב לגבר שימות אלף מיתות בשביל לקנות כבוד שמים, ממה שפגם למעלה ולעשות נחת רוח ליוצרו. ומה גם בידעו שאם לא יתיסר ברצונו, סוף שיתיסר יותר ויותר בעולם הזה או בעולם הבא על כרחו שלא בטובתו, וענוש יענש גם על אשר לא חס על כבוד קונו ולא השתדל בכל כחו לטהר את אשר פגם, ולנקות ולקנח את אשר לכלך היכל המלך בצואת וטמאת זהמת עוונותיו:

ה אמנם האיש אשר הוא באמת תש כח או שתורתו אמנותו או שהוא מלמד תינוקות וחושש פן ימעט במלאכת שמים, לא יפחת מלהתיסר ביסורין שאין בהם חלישות חיל, כגון מלקיות ולבוש שק ולסבל עקיצות פרעושים וזבובים לפעמים ולמשך ידו מתענוגים וממאכל שהוא ערב לחכו, שגלו לנו בשם הראב"ד (רבינו יונה בם' יסוד התשובה) שהוא חשוב כתענית וכקרבן. מי כהחכם שיודע לעשות זאת, וכזאת וכזאת לאכל לשבעה ולהיות בריא וחזק ושיתכפרו עוונותיו, וכל מין צער כל דהוא שמצטער בעצמו, עולה לחשבון גדול, שהרי אמרו (ערכין טז ! ב) היכי דמי יסורין, כגון שנהפכה חלוקו וטורח להפכה, או שהיה רוצה להוציא מכיסו שתי פרוטות ולא יצא אלא אחת, שהצרך להחזיר ידו לכיסו. ויש תענית שעות, כמו שהיה אומר רבי יוחנן (ירושלמי נדרים פ"ח ה"א) אהא בתענית עד שאצא מבית המדרש. ובדניאל קחשב שהתענה, שלא אכל לחם חם (ילקוט שמעוני דניאל פ"י). ישמע

חכם ויוסיף לקח, וכל אשר בכחו לעשות יעשה לשם שמים. ומה טוב חלקו אם יסבל צער ויסורין על דבר עשית מצוה, אין ספר שעושה כפרה מרבה, כגון שסובל טרח וצער לעשותה, או בשביל עשיתה, או שבשביל עשיתה בא לו חרפת אדם בליעל, והוא סובל ומעביר על מדותיו ואינו מקפיד, מה טוב חלקו ומה נעים גורלו, שהרי אמרו (יומא כג א) המעביר על מדותיו מעבירין ממנו על כל פשעיו. מי חכם וישמר אלה. וכבר כתבו חכמי המוסר, שאם יאמרו לו לאדם: התרצה שימותו בניך לכפרת עוונותיך, יחרד האיש ויאמר, אתה ה׳ תשמרם. והתרצה שיכלה ממונך או שתתיסר ביסורים קשים בגופך, אף לזאת יחרד לבו ויאמר, שמרני אל. ואם כן אמר, חייך, במה תרצה שיתכפרו עוונותיך, הלא ידעת שאין הקדוש ברוך הוא ותרן:

ו והן אמת שהוא מתרצה ברחמים ומתפיס בתחנונים. וכתיב (הושע יד ג) קחו עמכם דברים ושובו אל ה׳. ואפלו הרהר תשובה בלבו, נעשה צדיק גמור (קדושין מט, ב), מכל מקום צריך יסורין לטהר את אשר פגם ולהתם ולכלה המקטרגים שנבראו בעוונותיו. הא למה זה דומה, למי שטנף ולכלך היכלו של מלך או החריב ביתו, וכעס המלך עליו והיטב חרה לו עליו, עד כי לא רוצה לראות את פניו. וסוף שבא אל המלך ובכה ויתחנן לו שימחל לו וישא פניו, ונתרצה עליו אמר לו, הריני נושא פניך ואוהב אותך כמאז וקדם, אך בתנאי שתטרח בכל מאמצי כחך לקנח ולנקות היכלי ולבנות את ביתי. מהרה חושה, אל תעמד, שאם לא תעשה כן ישוב אפי. כן הדבר הזה, ודעת לנבון נקל. ואם יאמר אדם, שאין בכחו לעשות ולסגף גופו, הלא אלקים יחקר זאת:

ז ומה גם כי מה יענה ליום פקדה, על אשר לא עשה דברים שאין בהם חלישות חיל כדבר האמור, וכהנה רבות אשר ביד כל אדם לעשות, בודאי שיתחרט על אשר כל אשר בכחו לעשות לא עשה, שניו יחרק ונמס לאין מרפא, והנה בעתה. והיסורין היותר טובים הם מה שידחק את עצמו ויסבל צער לכף את יצרו לעשות רצון יוצרו, ויבטל רצונו מפני רצון קונו, הן הם יסורין של אהבה, ולפם צערא מנכים לו מעוונותיו ויקבל שכר טוב בעמלו:

ח ואל יחשב אדם, שדי לו והותר במה שסובל, ונקה האיש מעוון, כי יאמין שהוא חיב הרבה מאד על שעובר מדי יום יום, בין בשוגג בין ברצון. והא למה זה דומה, למי שחיב הרבה באתרא דשמה קשטא, ואינו יודע סכום מה שחיב, והוא שולח שם לפרע בפרקמטיא, ואינו יודע אם שלח כדי חובו ואם נתקבלה הפרקמטיא ואם הרויח בה בין רב למעט, או אם הפסיד בה, או אם הלכה לאבדון באפן שצריך לעולם לשלח כל אשר בכחו, עד שילך לשם ויראה חשבונו, אולי יש תקוה שימצא קרן קימת לו. כן הדבר הזה. אם בינה לך, הבן את זאת. ועל זה נאמר (משלי כח יד) אשרי אדם מפחד תמיד:

ט ומה גם שאף אם הוא נקי וברי, טוב לגבר כי ישא על (איכה ג כז) ויסבל יסורין לכפרת עוונות הוריו, כי ראוי לבן לחוס על נפשות הוריו. וכן יעשה לכפרת עוונות כל ישראל, כי כלנו איש אחד נחנו. ומה גם שהאיש האוהב את ה׳ אינו חושש על עצמו, אלא על כבוד קונו, וכך הוא רוצה לטהר מה שפגם הוא, כמו מה שפגמו אחרים, שכל חפצו ורצונו לטהר הפגמים של מעלה ולהקל מצער המשיח, שסובל יסורין על עוונות ישראל, וזה צער השמים, ולעשות נחת רוח ליוצרו, הנה כי כן על יסבל ולא יבל, ולא יאמר דיי, רק הכל בעיניו ימעט, ובזה יהיה רוח המקום ורוח הבריות נוחה הימנו, שגורם טובה לעולם, ואשרי מי שעמלו לעשות נחת רוח ליוצרו:

פרק קעז

א ימים טובים - ידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה שאמרו (ירושלמי שבת סוף פרק ט״ו) לא נתנו שבתות וימים טובים לישראל אלא לעסק בתורה. והן בעוון בדורות הללו לא נתנו ימים טובים אלא לעמל ויגיעה לסובב ברחובות קריה לבקר מבית לבית, וכשחוזר לביתו הוא עיף ויגע, עד שאינו נהנה מסעדתו, ונמצא שלא היו ימים טובים אלא ימי ענות אדם נפשו, ואפשר שיותר מנוחה יש לאדם ביום תשעה באב מביום טוב. ועברה גוררת עברה, בטול תורה והרבות דברים בטלים ואסורים. ועוד בה, שמתרבה הקפידה ושנאה ותחרות אם מבקר לאחד ואינו מבקר לאחר, או אם אינו מבקר לעניים אשר בשכונת העשירים, או אפלו שלא בשכונתם איכא קפידא, וחוששני גם כן מחטאת, כי ה׳ יריב ריבם ותובע עלבונם, שהם מתדכאים ומתרעמים ואומרים, אם היה לנו ממון, גם אנחנו היינו מכבדים:

ב הנה כי כן מה טוב ומה נעים אם יוכל אדם לפטר את עצמו ולומר ונקה, וישב בביתו בנחת ויעסק בתורה כפי ידיעתו דבר בעתו, ויעשה סעדתו, ויישן שנתו, ולא יאבד מנוחתו, וירבה שמחתו, כי השעה צריכה לכך. ששון ושמחה ישיגו, ונסו יגון ואנחה, לקים מה שאמרה תורה (דברים טז יד) ושמחת בחגך. ויתן אל לבו דברים המעוררים שמחה של מצוה, ולא שמחה של הוללות ככסילים המרבים לשתות יין ושכר, ויתנו בקולם קול עז בשירי עכו״ם ושירי עגבים, ונהי שלשם מצוה אומרים שעושים, אבל זהו עצת יצר הרע, עברה היא בידם, ה׳ הטוב יכפר בעד:

ג אבל המישרים ארחותם יתנו אל לבם דבר בעתו, על מה הימים נזכרים ונעשים, ומה הגיע על ישראל בימים ההם בזמן הזה, ויעמיק במחשבות טהורות מה טוב חלקנו אשר בחר בנו מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא מכל העמים, וחבה יתרה נודעת לנו, ולא זו מחבבנו, ונתן לנו ימים טובים, אשר בהם משפיע על נפש רוח נשמה שפע קדשה וטהרה, ורצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל עם בחירו, לפיכך הרבה להם תורה ומצוות, עד שצוני לשמח ביום טוב, ולמצוה יחשב לנו, וקובע לנו שכר וכהנה רבות, היש חך מתוק מזה, כזאת וכזאת החי יתן אל לבו ויעמיק במחשבתו באפן שאי אפשר שלא לשמח:

ד ובכלל מצות היום לשמח לב אשתו ובניו כפי כחו וכפי הראוי להם לפי רצונם. ואמרו בש״ס (סוכה כז ב) משבח אני את העצלנים, שאין יוצאים מביתם ברגל, דכתיב (דברים יד כו) ושמחת אתה וביתך. ולא יפה עושים אותם שסועדים בבית חבריהם ביום טוב ומניחים את נשותיהם וילדיהם בביתם יחידים, ובודאי צער הוא להם, וראוי לאדם שיבטל קצת רצונו מפני רצונם:

ה והן בכלל לשמח לב עניים ואביונים קדם כל יום טוב כפי כחו, וידוע כמה החמירו בזהר הקדוש על זה ואמרו, שהקדוש ברוך הוא מבקר את העניים ביום טוב, ואם רואה שאין להם במה לשמח בוכה עליהם. ועוד אמרו, ואי איהו חדי בלחודוהי ולא יהב למסכני, ענשה סגי דלא יהב חידו לאחרא. עליהם כתוב (מלאכי ב ג) וזריתי פרש על פניכם, פרש חגיכם, עין שם. ולכן לא יעבר מלתן לעניים בכל יום טוב כברכת ה׳ אשר נתן לו, ויירא ויפחד ולא יתרצה במעט שנותן, כי לפם גמלא שיחנא (כתובות טז, א), ואז ישמח לבו ויגל כבודו, ולא תאנה אליו רעה, ונגע לא יקרב באהלו, והיה שלום בחילו:

ו ובכלל מצות היום מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (מגילה ד, א) שמשה תקן להם לישראל שיהיו דורשין הלכות חג בחג, ואם חביבין דברי סופרים וצריך לזהר בהן, כל שכן וקל וחמר תקנת משה רבנו עליו השלום. והמצוה הזאת מטלת על התלמידי חכמים לדרש ברבים, ולתן חלק לה׳ בעלות המנחה בדבר בעתו דינים ומוסר, ועל שאר עמא חיובא רמיא, שיהיו באים לשמע על מנת לשמר ולעשות, ויקבלו שכר טוב על השמיעה ועל העשיה, וכזה יהיה חג לה׳, וישמח ה׳ במעשיו:

פרק קעח

א ישוב הדעת - ישוב הדעת הוא הכרחי מאד לעסק התורה ולעבודת השם יתברך, ובפרט כגון אנן יתמי דיתמי שלבנו בל עמנו, די לנו טרדא כל דהוא להטרידנו מעבודת השם יתברך. הנה כי כן ראוי לאדם לבקש ישוב, ויברח מאד מפזור הנפש, דהינו פזור ממונו וכהנה טרדות הסוחרים, וטוב פת חרבה ושלוה בה (משלי יז א) ובלי טרדת הלב וצער ופחד תדיר. ומאן דביש לה בהדא מתא ליזיל למתא אחריתא (ב״מ עה ב) להמציא מרגוע לנפשו, ולבקש מנוח אשר ייטיב לו לעבודת בוראו, ואם יש לו שום עסק הכרחי, ימהר יחיש מעשהו יפה שעה אחת קדם כדי לפנות לבו מטרדא זו, שיהא עליו טרדא אחת פחותה. וכן טוב לגבר שכל דבר שרוצה לזכר בין ממלי דשמיא בין ממלי דעלמא, תכף ירשם בכתב לזכרון, כדי שלא יהא טרוד להיות זוכר שירשמנו לבל ישכח, שכיון שכתב לא יסיחנו ממחשבתו:

ב והן אמת שראוי לאדם שישליך על ה׳ יהבו ומבעי לה למיתב דעתה בעדנא דעסק באוריתא או דצלותא, ואפלו אם יהיה עליו טרדות הרבה ורעות רבות יותר מרעות איוב שאל יטרידנו שום דבר מעבודת השם יתברך, כדכתיב (דברים ו ה) ואהבת את ה׳ אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך. ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות סא ב) אפלו נוטל את נפשך. אבל מי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה, והלואי שנעבד את בוראנו עבודה שלמה כשאנו בלי שום טרדא, כי יצר סמוך מערבב דעתנו במחשבות זרות והבל הבלים, וכשיש לנו כל דהוא טרוד הרי אנו כשכורים ועבודתנו עכורה ולא נוכל לכון דעתנו. ולכן חובה מטלת עלינו למעט כל מה שנוכל בטרדות כדי לעבד את בוראנו עבודה תמה, כלי האי ואולי:

ג וכן הישוב הוא צרך גדול לעסק התורה כדי שיוכל לעין ולכון לאמתה וללון בעמקה של הלכה. ואשרי מי שיוכל לקבע למודו במקום מיחד לו לבדו, שאל יטרידנו קול התינוקות ובני הבית. והן בכלל שיהא אדם מישב בכל ענייניו בין בלמוד בין בעבודת השם יתברך בין במלי דעלמא, כי פרי המהירות חרטה (מבחר מג כז), ומתון מתון ארבע מאה זוזי שויא (ברכות כ, א):

פרק קעט

א אות כ: כבוד אב ואם - ידוע שגדול חיוב כבודם שהשוה הכתוב כבודם לכבוד המקום (קדושין ל, ב) והמזלזל בכבודם גדול עוונו. ועתה הן בעוון רבו בנים המתפרצים ויהי הנקל בעיניהם שלא לכבד אב ואם אלא שמרבים לעבר על דעתם, ויש בנים משחיתים שמזלזלים בכבודם ומצערים אותם צער בנפש ומקהים שני מולידיהם, ובפרט האיש הירא את ה׳ במצוותיו חפץ מאד והוא מיסר את בניו ואין שומעים בקולו ומכעיסים אותו על פניו, האיש הזה גדול צערו, כי קשה תרבות רעה בתוך ביתו ושניו יחרק ונמס, מר לו מר. אוי להם לבנים שכך גורמים לאביהם, אויה להם, אהה עליהם. אוי להם מיום הדין כי על הכל יביא אלקים במשפט על מה שעבר על דעת קונו ועל מה שעבר על דעת אביו ואמו וצער אותם ועל אשר גרם כעס לאביו בן כסיל ועל שהוא ממר ליולדתו, ואוכל פרות בעולם הזה וכאשר עשה כן יעשו בניו לו, שמדה כנגד מדה לא בטלה, והקרן קימת לו לעולם הבא:

ב והן אמת שחמור מאד החיוב של כבוד אב ואם עד שלא כל אדם יכול לצאת ידי חובה כראוי, עד שחכמי הש״ס אמרו (שם לא, ב) אשרי מי שלא הכירן, אבל כל אדם חיב לעשות אשר בכחו לעשות בכל כחו ולא יאבד עצמו לדעת, כי אף שאמרו (שם לב, א) אב שמחל על כבודו, כבודו מחול, ובודאי זו מדת כל אדם שמוחל לבניו על כבודו, מכל מקום נענש בדיני שמים על שעבר אמימרא דרחמנא. צא ולמד מאבינו הזקן יעקב עליו השלום מאי סליק בה על עשרים ושתים שנה שלא שמש את אביו (מגילה יז, א). ויוסף הצדיק נתקצרו שנותיו על ששמע שהיו אומרים לו עבדך אבינו ושתק (סוטה יג, ב). ומה גם דבזיונו וצערו אינו מחול דצערא דגופא לא נתן למחל:

ג הנה כי כן בחורי חמד בני ישראל הכשרים תנו לאלקיכם כבוד והזהרו בכבוד אביכם ואמכם ולא תסורו מן הדבר אשר יצוו אתכם ימין ושמאל, אפלו אם יאמרו אליכם על ימין שהוא שמאל, כי זו רעה חולה שיש בבנים לא אמון בם שמחזיקים עצמם לחכמים ונבונים יותר מאביהם ואמם, ולו חכמו ישכילו כי התורה העידה כי בישישים חכמה וארך ימים תבונה (איוב יב יב). וכתיב (משלי יב טו), דרך אויל ישר בעיניו. והתנא אמר (אבות ד, יד) ואל בינתך אל תשען. ולו יהיה כדבריהם שאביהם ואמם חסרי מדע, חס ושלום, גזרת שד״י עומדת לעמתם לשמע בקולם ושלא להכעיסם אף אם לפי דעתם יעשו עמהם שלא כהגן ושלא כשורה. זאת חקת התורה, שהרי אמרו (קידושע לא א) עד היכן כבוד אב ואם, עד שיטל ארנקי שלו בפניו ויזרקנו לים ולא יכלימנו:

ד וכבר מלתי אמורה שיש מצוות בר מזלא שהרי כמה מעות אדם מפזר לעשות מצות פתיחת ההיכל, או להיות סנדק וכדומה אף דליכא לא מצוה דאוריתא ולא מצוה דרבנן אלא חבוב מצוה בעלמא, אשריהם ישראל, ועל כל פעם ששומע בקול אביו ובקול אמו מקים מצוה רבה דאוריתא ופתאים עברו ונענשו:

ה וראוי לבן חכם שישמח אב ויתאוה שיצונו דבר כדי לעשותו ולקים מצוה דאוריתא. ואף אם מכביד עלו עליו ויצר סמוך מסיתו הסת כפול, ירגיז יצר הטוב על יצר הרע ועל יסבל ולא יבל ולא יאחר מלעשות ככל היוצא מפיו שמא יקדמנו אחר. ולפם צערא אגרא ואוכל פרות בעולם הזה שיהיו לו בנים מהגנים, שאלו לא היה אלא שכר זה דיו ליגע בעשרים צפרניו כדי לזכות לזה. וכל מגמת הבן משכיל יהיה לידע מהו רצון אביו כדי לעשותו ולעשות נחת רוח לאביו שבשמים. ואם הבן חננו ה׳ עשר ואביו איש עני, מטל עליו לפרנסו ולהספיק לו כל צרכו בסבר פנים יפות ובדברי פיוסים בדרך כבוד. ואם יש לו בני בית, יצוה לכלם בכל תקף שיזהרו בכבודם. ויש בנים שהם בטוב עם אביהם ואמם עד שלא נשא אשה, אבל משנשא אשה קמה כלה בחמותה ומסיתה את בעלה לעשות קטטה. והאיש הירא את ה׳ החפץ חיים ראוי לו לגער באשתו ולשתקה בנזיפה להפיס דעת אביו ואמו, ואחר כך יפיסנה בסתר בינו לבינה ויוכיחנה וידריכנה בדרך ישרה, זהו דרך ישרה:

ו ועקר הכבוד הוא שיהא מכבדו במותו וכל אשר בכחו למעבד לה ניח נפשא יעשה מדי יום יום לא ישכח, לא כמו רבים מעמי הארץ שאינם זוכרים את אביהם ואמם אלא ביום יאהרצייט מעט שאומרים קדיש ונותנים מעט צדקה ולומדים מעט, אוי להם לאבות שמצפים על בניהם שיפדום ויעלום מבאר שחת, שבזה שעושים כמעט לא מעלה ולא מוריד, והלואי שלא יהא מוריד מה שעושים רבים מעמי הארץ, שאומרים הקדיש במרוצה וכן ברכות ההפטרה, ושגיאות מי יבין, עד שברכותיהם לבטלה, וכן כשרוצים להתפלל בצבור עד שחוששני שבמקום ״ענג״ לאביהם גורמים ״נגע״ חס ושלום:

ז הנה כי כן ראוי לבן יכבד אב שיהא מכיר את מקומו ולא יסמך על עצמו לומר קדישים והפטרות ותפלות עד שילך אצל חכם תחלה ויבדקנו, ואם לאו בר הכי הוא, יותר טוב שישכר איזה תלמיד חכם שילמד ויאמר קדישים ויתפלל עבור מנוחת אביו ואמו. ולא יעשה כן בשנים עשר חדש ויום שנים עשר חדש ואחר כך ינוח ויעמד לגורלו, ולמחש בעי, ומה גם שאמירת קדישים אינו כדי להציל מענש בלבד, אלא גם כן גורם עלוי לנפש המת. הנה כי כן ראוי לבן שכל ימי חייו תהא דיוקנו של אביו חקוקה בפניו וידמה כאלו צועק מרה מתוך אש להבה ואומר, בני ידידי, חנוני חנוני, הצילו מחרב נפשי

מיד כלב יחידתי (תהלים כב כא) ואף אם חושב שאביו צדיק גמור ותתענג בדשן נפשו, ידמה כאלו נותן לו מטעמים כאשר אהב אביו בעבור תברכהו נפשו, ולכן לא יגרע אפלו יום אחד כל ימי חייו מלומר קדיש ולתן צדקה עבור נפש הוריו. ומה טוב שיהא שגור בפיו לומר מדי יום יום:

ח יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו שתקבל ברחמים וברצון כל מעשה הטוב אשר אני עושה בין במחשבה בין בדבור בין במעשה ויהיה הכל לזכות ולמנוחת ולעלוי נפש רוח ונשמה של אבי ואמי וחמי וחמותי וכו׳. יהי רצון שתהא נפשו צרורה בצרור החיים:

ט ובזה ישא ברכה מאת ה׳ ומנפש הוריו. ואשרי האיש שלא יצפה לשלחן בניו ויקים קרא דכתיב (תהלים מט יט) ויודך כי תיטיב לך. ולא יעזב לאחרים כל חילו רק ילך לפניו צדקו. וידוע משל הנר שמאיר לפנים ולא לאחור, ויהיה משל בניו אך למותר:

י ובכלל כבוד אב ואם להשתדל בכל עז לזכות נפשם לשלחם לארץ ישראל, ואפלו אם קשה עליו פרדתם והוצאתם, הכל כאין נגד הנחת רוח שעושה להם בזכותו את נפשם, ובזה יתרצה על אשר חטא כנגדם. ומאחר שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (קידושין לא ב) אשרי מי שלא הכירן, כי לא יוכל לצאת ידי חובה, אבל כשאינו עמהם דלא מגרי בה יצר הרע מתאוה נפשו לכבדם ברב עז ותעצומות ומחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, אף לזאת טוב לשלחם לארץ ישראל:

יא ומאחר דאמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ח, א) שאל ידור אדם אצל רבו היכא דלא כיף לה. ממנו נלמד שאם אין אדם יכול לכבד אב ואם כדמבעי לה, אם חננו ה׳ שיכול לפרנס את עצמו יותר טוב שלא יהא סמוך על שלחן אביו אם רצון אביו בכך. וכן טוב לגבר אם אפשר לו שיפריש את בניו מעל שלחנו לבל יעבר על לפני עור לא תתן מכשל (ויקרא יט יד) והיה שלום באהלו. ואיתא בתנא דבי אליהו (רבה פכ״ו) כבד את אביך וסמיך לה לא תנאף, ללמדך שאם נשא אשה ואינה מכבדת אביו ואמו הרי הוא כאלו נואף כל ימיו. לכן צריך לצאת לקראת נשק להלחם עם אשתו לפנים עבור כבוד אביו ואמו. אבל הקולר תלוי על גבי האב והאם גם כן, שלא לגרם מחלקת ושנאה בין איש לאשתו, חס ושלום:

פרק קפ

א כבוד חכמים - חכמים גדול כבודם, כמפרש בש״ס ובזהר הקדוש, וכל כי הא לכל העם בשגגה, כי התלמידי חכמים מושכים את ידיהם לדרש זה בקהל עם, פן יאמרו לכבוד עצמם הם דורשים, אבל ראוי לחכמים לחלק כבוד לחבריהם, שהרי אמרו (שבת לד א) זונות מפרכסות זו את זו תלמידי חכמים לא כל שכן, ולא מבעיא התלמידי חכמים שעומדים זה מפני זה ונוהגים כבוד ביניהם, אלא אף למי שמתחיל בדרכי הלמוד ראוי אפלו לחכם גדול שיחלק לו כבוד מתרי טעמי אחד כדי שממנו יראו וכן יעשו, ועוד כדי לחבב את התורה על לומדיה בראותם שבחה של תורה, כי מוצאה ימצא חיים (משלי ח לה), צדקה וכבוד:

ב והאיש אשר חננו ה׳ דעת ויודע מה שאמרה תורה (ויקרא יט לב) מפני שיבה תקום או מפני תלמיד חכם, הרי הוא מקים מצוה דאוריתא, והנה שכרו רב ועצום, שזוכה ליראת שמים (במדבר רבה טו יז). כמו שכתבו גורי האר״י ז״ל. ועתה רבים מעמי הארץ אין חוששים לעמד לא מפני שיבה ולא מפני תלמיד חכם, כי לא ידעו מה הוא. ה׳ הטוב יכפר בעד. ועל כגון זה אמרו (קידושע לג א) מאן דמקיף חיי, כדי שלא לעבר על לפני עור לא תתן מכשל, אבל אם רואה שמצוות חביבות עליהם ולא יכבד עליהם לקום, יעבר לפניהם כדי שיקימו מצוה ויקבלו שכר, ושיהא נחת רוח לפני אבינו שבשמים לפי מה שמחזיקים אותו, שאף אם טועים בו, על כל פנים מצוה קעבד ומהני לעשות נחת רוח למעלה. והן קדם יתן אל לבו וכה יאמר יודע אני בעצמי, שאיני כדאי, וחטאי לו יריחון שכני, ופשעי אני אדע וכדומה, כדי שלא יגבה לבו ולא יהנה מן הכבוד, כי ידוע מה שכתב בספר החסידים (סי׳ ח) שכל מה שאדם נהנה בעולם הזה בכבוד שעושים לו, מנכין לו מזכיותיו:

ג ובכלל הכבוד לכל מי שחיב בכבודו, כגון אביו ואמו ותלמיד חכם ובית הכנסת, שלא ידבר אפלו עם אתרים בפניהם בקולי קולות, ואין צריך לומר שלא יבוז ויקללם בפניהם, כי נמצא שאינו מחשיב אותם ואינו ירא מהם כמו מפני השלטון, והרי הוא כמבזה אותם. לכן יהיו כל דבריו לפניהם בקול נמוך ובדרך כבוד ודרך ארץ, לא זו להם אלא אף לאחרים בפניהם, לא כמו רבים מעמי הארץ אשר בעמדם בדין לפני השופט יתנו קולם קול עז ומחרפים ומגדפים זה את זה בחצפה גדולה, יותר גרוע מבאטליז ובבית השכר. אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלמה, המה יראו איך בעמדם לפני אויבינו פלילים אין קול ואין עונה, ולא תהא כהנת כפנדקית (יבמות קכב, א) מי האיש הירא ראוי לו לכבש את כעסו, ואף אם חברו יגרה מדון וקול כסיל ברב דברים אל יען כסיל כאולתו (משלי כו ד), אלא ישמר לפיו מחסם לכבוד התורה. ואף אם הם שלשה הדיוטות, כגון ממני הזמן, יעמד

לפניהם באימה וכבוד מפחד ה׳ אשר בקרב אלקים ישפט, ואף אם יראה בעיניו שעשו עמו שלא כהגן, אלקים לא יקלל, ויאמין כי המשפט לאלקים הוא, ואלקים שופט. ודי בזה למי שיש לו לב טוב ודעת נכונה:

פרק קפא

א כבוד הבריות - גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה (ברכות יט ב). וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (כלה פ״ד) הוי מכבד את כל אדם כרבן גמליאל וחושדן כלסטים. וידוע מאמר החכם, שהיה אומר, שראוי לכבד לכל אדם. אם הוא חכם ממני ראוי לכבדו על חכמתו, ואם אני חכם ממנו נמצא שהוא צדיק ממני, שאני חוטא במזיד, והוא חוטא בשוגג. אם הוא עשיר ראוי לכבדו על עשרו, שהרי גדולי ישראל, רבי ורבי עקיבא, היו מכבדים את העשירים (ערובין פו א) כי המלך חפץ ביקרו. ואם אני עשיר והוא עני, נמצא שאני חוטא, שאיני עושה צדקה כדמבעי לי למעבד, והוא צדיק בכך. ואמרו בש״ס (פסחים קיג, ב) כל היודע בחברו שיש בו דבר אחד טוב יותר ממנו, חיב לנהג בו כבוד:

ב וזכורני שראיתי במדרש, שראוי לכבד את העני ולקום מפניו לכבוד השם יתברך, דכתיב (תהלים קט לא): כי יעמד לימין אביון. וידוע מאמר התנא (אבות ד א) איזהו מכבד המכבד את הבריות. ועוד אמר (שם) אל תהי בז לכל אדם. ולא טוב עושה מי שחולק כבוד לעשירים ומקל בכבוד העניים, כי ה׳ יריב את ריבם ותובע עלבונם, כי יגדל צערם, ומתרעמים על מדותיו של הקדוש ברוך הוא. וכשאדם עושה סעדה ומקדיש קרואיו, מה טוב ומה נעים שיהיו מסבין עשירים עם עניים על שלחן אחד, כי בזה מתכבדים. וכן כל עשיר שמראה פנים שוחקות לעני ומדבר עמו ומחלק לו כבוד, למצוה רבה יחשב לו, כי מחיה לב נדכאים ומשמח לב אמללים, ובפרט אם קרוביו עניים מרודים, לא יהא לבושה להראות שהם קרוביו, רק יקרב את קרוביו ויבקרם בשמחתם ובחגים, וזהו כבודו:

ג וראוי לאדם שיהא בו מדעת קונו, שהוא מחבב את העניים ומבקר אותם. וכתיב (ישעיה נז טו) אני את דכא אשכון. וידוע שרצונו של אדם זהו כבודו, וראוי לירד לסוף דעת כל אחד ואחד ולעשות רצונו, ושיבטל רצונו מפני רצון אחרים. וכבר ספרו על רבנו האר״י ז״ל, שארע פעם אחת שתלמיד חכם אחד לא היה מכירו, ורצה לילך לפניו, ואף הוא היה מתכון לילך לאחריו כדי לעשות רצונו ולכבדו, וישא ביום ההוא קל וחמר על אחת כמה וכמה ראוי לזהר בכבוד מלך הכבוד:

פרק קפב

א כעס - ידוע חמר הכעס, כמה החמירו בש״ס ובזהר הקדוש ובכתבי האר״י ז״ל תסמר שערת אנוש. ולפי חמר שבו, האיש החפץ חיים ויש לו טבע ומדת הכעס לו בכח יגבר ברב עז ותעצומות לגדר בעצמו גדרים וסיגים למשך עצמו ולהציל נפשו מרדת שחת, ובתחבולות יעשה מלחמה שלא לבוא לכלל כעס. והגדר הגדול שירשם בכתב וילקט כל מאמרי רבותינו זכרונם לברכה בש״ס ומדרשים וזהר הקדוש ודברי האר״י ז״ל, ויהיו לזכרון בעיניו, ובהם יהגה מדי יום יום למען יירא ויפחד ויחזר לאחוריו וירגיז יצר הטוב על יצר הרע, אי אזל מוטב, ואם לאו יקנס עצמו על כל פעם שכועס במעות או תעניות, ואם לא יוכל עצר ברוחו מלכעס, על כל פנים ישמר לפיו מחסום מלדבר בשעת כעסו מטוב עד רע, ויהיה כחרש לא ישמע וכאלם לא יפתח פיו. ואם ידבר, יהיה בקול נמוך ובדברי רצוי, ואף אם לבו בוער כאש, וחמתו בערה בו, לעצר במלין יוכל, ואז יהיה הכעס עקר, שאינו עושה פרות, כי ידוע שעברת הכעס גוררת עברות רבות ורעות, כגון אש המחלקת, וילבש קללה, וכהנה רעות רבות; והשתיקה בעת הכעס כמים לאש. וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (חולין פט, א) על פסוק תלה ארץ על בלימה (איוב כו ז) שאין העולם מתקים אלא על מי שבולם פיו בשעת מריבה:

ב ויתן אל לבו איך יכעס על זולתו שגמלו רעה, ולא יכעס על עצמו, שגורם רעה לנפשו, ומנפש ועד בשר יכלה בכעסו. ויחשב מה הוא ומה חייו, ושהכבוד והקלון וכל עניני העולם הזה הכל הבל, הבל הבלים, מעשה תעתועים, ושאין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן גוזרין עליו מלמעלה (חולין ז ב), ומה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו, ושאין אדם נוגע במה שמוכן לחברו, ושדרך איש ישר בעיניו, ואין להאשימו ולכעס להסיר כעס מלבו ולהעביר רעה מבשרו, ואם ראשיתו מצער עד שירגיל, סוף שההרגל נעשה לו טבע טוב. ואין לשבח למי שאין לו מקום לכעס ולא על מה לכעס ואינו כועס, אלא חובת גברא, שאף שיש לו טעם מספיק לכעס גם כעס, יכבש כעסו. ואם יצטרך לזרק מרה על בניו וכדומה, לא יעשה אלא לפנים, ואם יארע לו שיכעס יהיה נוח לרצות לכבוד קונו ובזה יהיה שבע רצון ומלא ברכת ה׳, ואף בשרו ישכן לבטח:

פרק קפג

א כוונה - ידוע שאחר כונת הלב הם הדברים, וזה כלל גדול בעבודת השם יתברך. אם במצוות התלויות בדבור הרי אמרו (אברבנאל אבות ב יג) תפלה בלא כונה כגוף בלא נשמה, ואם במצוות התלויות במעשה הרי אמרו (ברכות יג א) מצוות צריכות כונה. ובוא וראה כמה גדול כחה של כונה. עד שאמרו (נזיר כג ב) גדולה עברה לשמה ממצוה שלא לשמה, ועל זה נאמר (הושע יד י) כי ישרים דרכי ה׳, וצדקים ילכו בם ופשעים יכשלו בם. וכמו שפרשו בש״ס (נזיר כג). ומצוה גוררת מצוה, שלפי רב הכונה ירבה היראה, האהבה והדבקות והחשק והחבה והדקדוק במצוות לעשותן בכל פרטיהן ותקוניהן ודקדוקיהן. והן אמת שחטאתינו מונעים הטוב ממנו והן הם מסכים המבדילים בינינו לבין אבינו שבשמים, עד שאין אנחנו יכולים לכון דעתנו לעבד את בוראנו עבודה שלמה עבודה תמה, כדת מה לעשות, וגם הטרדות ומקרי הזמן מבלבלים דעתנו. וכבר אמרו בש״ס (ערובין סה, א) שאמר רב ששת יכולני לפטר את כל העולם מדין תפלה, דכתיב (ישעיה נא כא) ושכרת ולא מיין, על כל פנים עתיד לתן דין וחשבון על אשר לא השתדל ברב עז ותעצומות ואשר בכחו לעשות לא עשה לכון לפחות כפעם בפעם באיזו ברכה או באיזו תפלה או אפלו באיזו תבה ברצוא ושוב או באיזו מצוה, שהכל עולה ומצטרף לחשבון, כי זה מרחמי וחסדי האל יתברך שמו, כמו שכתבו המקבלים, שאם אדם יכון ביום אחד בברכה אחת ויום אחר בברכה אחרת, הקדוש ברוך הוא מצרפן, עד שנעשה תפלה שלמה בכונה, והיא העולה להיות עטרת תפארת בראש צדיק חי העולמים:

פרק קפד

א כבוד - תנינן (אבות ד כא) הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם. והטעם הוא, כי כל אחת מהן, רעותיה מובאות אחריה רעות רבות, אשר מנפש ועד בשר יכלה. כי הרודף אחר הכבוד, כל ימיו מכאובים, שכל מעיניו וחפצו ורצונו שיכבדוהו, והוא יגע להעשיר ומרבה בהוצאות מענין הכבוד, ואם באיזה פעם לא יכבדוהו או יעשו לו דבר, שלפי דעתו אינו לפי כבודו או שהוא זלזול בכבודו, בשרו עליו יכאב, ואם יוכל, יעשה קטטה ומריבה, ואש להבת המחלקת עולה עד לב השמים. וכל המחלקות שבעולם אינם אלא מחמת הגאוה, שרוצה לעלות בגאותו שחקים, וסובר כי לו נאה ולו יאה הכבוד, ושדברו לא ישוב ריקם, ולמי שמזלזל בכבודו ואינו שומע בקול דברו, נוקם ונוטר כנחש, וכל רעה שיוכל לעשות עמו עושה, ואם לא יוכל לעשות לו דבר, על כל פנים מתרעם עליו ושונא את אחיו בלבבו, ושנאתו שמורה נצח, יראה וכעס שניו יחרק ונמס על אשר לא יוכל עשות דבר, עד אשר ירד אבל ביגון שאולה. זהו ענשו בעולם הזה, ולעולם הבא על אחת כמה וכמה, כי רדיפת הכבוד לא ללמד על עצמו יצא, אלא הוא ולד הטמאה מן הגאוה, ויש לו ולדות וולדי ולדות הטמאה, היוצא מן הטמא טמא:

ב וראוי לאדם לברח מן הכבוד כבורח מן האש, כי אש היא עד אבדון תאכל. ועל כל מדה רעה, אשר יצרו של אדם מתאוה להן ומחמדתן, צריך להתחזק ברב עז ותעצומות במחשבות טהורות להתרחק מהן, כי קשה ענשן של מדות רעות, ובפרט אלו דברים שמוציאין את האדם מן העולם. ויחשב ויאמר, מה אני ומה חיי, טפה סרוחה, עפר ואפר, רמה ותולעה, כלי מלא צואה, בושה וכלמה, ונחנו מה, דבר שאין בו ממש, ומה יתן לי ומה יוסיף אם יכבדוני אנשים שכמותי או אם יבזוני, אני והם הבל הבלים, ואם אני מכבד לפני מלך הכבוד מה אכפת לי על כבוד המדמה של בני אדם, ואם אני נבזה ונמאס לפני מלך הכבוד וכל צבא המרום, למה לי חיים ולמה לי כבוד מבני אדם, יאבד יום אולד בו, וקרוב הדבר שאני חוטא ונבזה למעלה, שאם הייתי ראוי לכבוד, היו זוכים לי מן השמים לכבוד, אלא ודאי שאני חוטא, וחטאתי מונעים הכבוד ממני, וה׳ אמר לו קלל. על זאת יכנע לבבו ויקבל דין שמים בשמחה, ולא יתרעם על שום אדם ולא יתקוטט עם שום אדם, כי מה יתאונן אדם חי, גבר על חטאיו:

ג ועוד כלל אחר, שיהא דן את כל האדם לכף זכות (אבות א, ו). כי איש הישר בעיניו יעשה עד מקום שיד שכלו מגעת, ומאי הוה לה למעבד, האם היה יכול לקנות דעת חברו כדי לירד לסוף דעתו ולעשות רצונו כרצונו. הנה כי כן אין להאשים לשום אדם על שום דבר, כי דרך איש ישר בעיניו, רק נבקשה מאלקינו מרחם יתקננו בעצה טובה מלפניו. ולא זו שאין ראוי לרדף אחר הכבוד, כי רעתו רבה ויגיעו לבהלה, שכך היא המדה, שכל שרודף אחר הכבוד, הכבוד בורח ממנו (עי׳ שבט מוסר פי״ז), אלא אף אם חולקין לו כבוד, יברח מן הכבוד כמפני חרב, כי הוא עלול מאד לכשל ולהיות תועבת ה׳ כל דהוא גבה לב אם יצא לקראת נשק לכבש את יצרו שלא להנות מן הכבוד. ולכן יותר טוב לברח אם יוכל. ולא יחשב

ד שהוא ראוי לכבוד והוא בורח ממנו, כדי שיהא הכבוד רודף אחריו, שזה הענו גאות לבש ותוחלתו נכזבה, שלא יהא הכבוד רודף אחריו, רק ברוח יברח:

ה אבל החיוב הוא להיות ענו באמת, ויאמין באמונה שלמה, שאינו ראוי לשום כבוד בעולם לפי רב שפלותו ודלותו ומעוט ערכו וקצר השגתו ועצם חטאתיו. ואם העולם טועים בו ומכבדים אותו, יוסיף לדאבה על כי ישבע קלון מכבוד לעולם הבא, ולבו יחיל בקרבו באמרו, חטאי לו יריחון שכני

ירחקון ממני ומגבולי. ואף אם נראה לו, שיש פחותים ורעים וחטאים ממנו, לא יבקש גדלה ולא יחמד כבוד מהם, כי פלס ומאזני משפט ביד ה׳, וכל אדם נדון לפי השגתו וידיעתו ויכלתו, ולפי העדפת טובתו, כך ירבה חובתו באפן שיוסיף דעת יוסיף מכאוב (קהלת א יח), שמא כדמבעי לה למעבד לא עבד, ויחשב כי בשקל הקדש בודאי חברו גדול ממנו והוא פחות, נבזה מכל הבריות, דלית דכותה מלרע, זה כלל גדול לנצל מכל דבר רע, ולברח מן הכבוד בעולם הזה, ובכן מחזה שדי יחזה. אמנם למי שהוא פרנס על הצבור ראוי קצת להקפיד על כבודו לפנים, כדי שתהא אימתו מטלת על הצבור. עת לעשות לה׳, עת לכל חפץ, הכל לפי הצרך. טוב ארך אפים, ואם נראה לו שצריך לנקם, יהא נוקם ונוטר כנחש לשם שמים, והכל בפלס ומאזנים, ודעת נכונה שבעתים:

פרק קפה

א כיפור - כפור הוא יום אדיר בימי שנה, ואשריהם ישראל כלם מתעוררים בימים האדירים, ובפרט ביום הכפורים, כי ה׳ משמים השקיף על בני אדם ונותן בלבם פחד הדין הגדול והנורא והתעוררות תשובה, ומי יתן והיה לבבם זה להם כל הימים, אבל כבר אמרו (ברכות לג ! ב), שהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, רק בחמלת ה׳ את עמו ישראל, עם קרובו, יאר פניו להם בימים האדירים האלה באור היראה והפחד, ומזיו שפעתם של הימים האלה ימשך לאדם לכל השנה, ולפי מה שיתעורר בימים האדירים האלה, ויתחזק ליראה את ה׳, ויעשה גדרים וסיגים לעצמו, ויקבל עליו להתנהג גם אחר יום הכפורים בדרכי התשובה, כך ימצא עזר כנגדו לכל השנה ליראה את ה׳, ויראת ה׳ טהורה עומדת לעד (תהלים יט י), ויעלה במעלות, עד אשר יטהר מטמאתו ומצא כדי גאלתו:

ב הן בעוון חוללנו ואין איש נחם על רעתו, רק בימים האדירים האלה נזהרים קצת בדרכי היהידות, ומקדמים באשמורות לסליחות, ומרבים העם קצת בלמוד תהלים ושאר למודים, וביום ראש השנה עושים סדר תשליך ואומרים, כבר השלכנו חטאתנו אל המים, ובערב יום הכפורים עושים כפרות, וביום הכפורים יושבים בבית הכנסת כל היום, וקוראים בקול גדול דברי התפלות, וצעקתם עולה, עד שתבקע הארץ לקולם. ואם יזדמן להם גם באותו יום לדבר בבית הכנסת, או להקפיד ולעשות מחלקת וכהנה רעות ואסורין, אין מניחים מנהגם, כי לא יוכלו להתאפק לכבש את יצרם:

ג ורבים מעמי הארץ אין נזהרים בענוי הרחיצה, שהם רוחצים פניהם וידיהם עד הפרק ככל יום, ואין נזהרים בענוי נעילת הסנדל, שאין חולצים מנעליהם, אלא כשבאים למקומם בבית הכנסת, ונמצא שביום הסליחה הם מוסיפים על חטאתם פשע, וחושבים שכבר יצאו ידי חובתם ונטהרו מכל עוונותם ומכל חטאתם. ומי יתן והיה שכן יאמר ה׳ ויחשב המעט להרבה. וה׳ הטוב יכפר בעד, כי לכל העם בשגגה, ולא ידעו מה הוא דרך ישרה, רק מנהג אבותיהם בידיהם מצות אנשים מלמדה, ומה יעשה הבן שאינו יודע איזה דרך ישכן אור, ולילה כיום יאיר לו, כחשכה כאורה, וחושב מה חובתי עוד ואעשנה. על מי יש לנו להשען, על אבינו שבשמים, הוא ברחמיו יאר פניו אתנו סלה ויברכנו כלנו באור פניו, כי באור פני מלך חיים:

ד אמנם ליהודים היתה אורה, זו תורה וזו שכרה, שההוגה בה ישיג את דרך החיים, וארחות צדיקים ישמר, כי לפי המפרש בדברי סופרים, רבותינו הקדושים, אין זו דרך מוציאתו את האדם מדי עברה. וכבר מפרש על ידי ישעיה הנביא (ישעיהו נח ד ז) בהפטרה שמפטירין ביום הכפורים הוא אומר הן לריב ומצה תצומו ולהכות באגרף רשע. לא תצומו כיום להשמיע במרום קולכם. הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו. הלכף כאגמן ראשו, הלזה תקרא צום ויום רצון לה׳. הלוא זה צום אבחרהו פתח חרצבות רשע וכו׳. הלוא פרס לרעב לחמך וכו׳. וכך מפרש בדברי הנביאים (שם נה ז) יעזב רשע דרכו, ואיש און מחשבתיו וישב אל ה׳ וירחמהו. וכתיב (משלי כח יד) ומודה ועזב ירחם. וכהנה רבות מקראי קדש בדברי הנביאים המלמדים דרכי התשובה:

ה וכן מפרש בכל ספרי הקדש ש״ס ומדרשים זהר הקדוש וספרי המוסר, כי הן אמת שסגלת יום הכפורים לכלא פשע ולהתם חטאת, ונקה ינקה לשבים ולא ינקה לשאינם שבים, שהרי ארבעה חלוקי כפרה יש תשובה ויום הכפורים, יסורין ומיתה. הכל לפי מה שהוא החטא. וכמה תקונים וסדר תעניות וסגופים נאמרו בנפש החוטאת, מפה קדוש הרב האר״י ושאר קדושים לכל עוון ולכל חטאת. ואם היה די ביום הכפורים לחוד, לא היה צרך לכל זה, שהרי יום הכפורים עובר עלינו תמיד, מדי שנה בשנה. ונהי שיום הכפורים מועיל ועבד טהרה אפלו לשאינם שבים, כי יומא הוא דקא גרים, שהוא מסגל לכך, אך אינו עושה אלא טהרה מועטת, וכאשר חוזר אחר יום הכפורים לסורו הרע, חוזר הכל לאיתנו הראשון:

ו וכבר כתב מורנו הרב רבי יהונתן בספר יערות דבש, שכאשר רואה הקלפה באדם, שאין בו שום רשם קדשה מחמת שהוא מרבה טמאה ואשמה, ולא מצאה הקלפה שום לחלוחית קדשה למצץ ממנו מה עושה, נותן בלבו שירבה בימים האדירים קצת במצוות ומעשים טובים לפי שעה שלא על מנת להתמיד בכך, וזה לרע לו, שכאשר אחר כך חוזר לסורו הרע, כל אשר עשה חיל מצוות ומעשים טובים נופלים בחלקו של טורף, הסטרא אחרא חיל

בלע. ועל כגון זה נאמר (תהלים נ טז) ולרשע אמר אלקים מה לך לספר חקי וכו׳, ומתוך זה מרעה אל רעה יצא, ונפש החוטאת היא תמות בחטאתה, כי דרך איש ישר בעיניו, גם כי יזקין לא יסור ממנה. ואף אם שמוע ישמע בתוך השנה דברי מוסר ותוכחות, אינם מעוררים את הלב, כי טח מראות עיניהם, מהשכיל לבותם, והעוונות הם מסכים מבדילים מעורים פקחים, באפן שבחשכה יתהלכו לנצח, לא יראו אור, עד אשר ירדו ביגון שאולה, ודין גרמא דעצירא״ה, עכבות משיחא זה כמה ארך ימים ושנים רבים ורעים, אוי לנו מיום הדין ואוי לנו מיום התוכחה. אבל מי האיש החפץ חיים וחפץ לחוס על כבוד קונו ועל נפש רוח נשמה, כבר הורנו יוצרנו בדרך יבחר, דרך חיים, כדכתיב (דברים ל יט) ובחרת בחיים. וזה דרך אדם ישר, ירא אלקים, שלא ימתין עד הימים האדירים ויום הכפורים להתעורר, אלא כל יום ויום יהיה בעיניו כיום הכפורים, וכל ימיו בתשובה. אשרי אדם מפחד תמיד:

ז אמנם אשר לא שת לבו בימי חיי הבלו והלך חשכים ואין נגה לו, וכלה ימיו לריק ושנותיו לבהלה כמנהגו של עולם, הנה בהגיע תור הימים האדירים, אם זכה שנפקחו עיניו ואור נגה עליו, כה יהיה משפטו, אשר יועיל להחיותו, שירבה ללמד או לשמע בלמודים בדברי מוסר ויראת ה׳, הנוקבים את הלב עד לבית חללו, ובעיניו יראה, ובאזניו ישמע, ולבבו יבין כי רע ומר עזבו את ה׳, ויתמרמר במרירות גדולה ויתחרט חרטה גמורה, על כל אשר לא טוב עשה, ועל כל אשר חטא על הנפש, ועל אשר גרם רעות רבות וצער השמים בעוונותיו, והימים האלה ימעט בעסק, אפלו בעסק העיון, ויעסק בספרי מוסר על מנת לשמר ולעשות ולקים, וירצה בלב שלם ונפש חפצה לתקן את מעותיו וללכת בדרך טובים, וידרש מעל ספר מפי ספרים ומפי סופרים איזו היא דרך ישרה שיבר לו האדם, ומדי יום יום יקח בידו נסח ודוי הגדול, ואם אינו מבין בלשון הקדש, ילך אצל חכם, שיכתב לו בלעז כל פרטי פרטות החטאים שנכשלים בהם בני אדם. וכל דבר פשע שהוא רואה שהיה נכשל בו עד עכשו, יקבל עליו בכל תקף לעזב דרכו הרעה ולגדר בעדו שלא לשוב עוד לכסלה. ותלמוד תורה כנגד כלם, שיקבל עליו בכל תקף שבכל עת שיהא פנוי, יפנה עצמו ללמוד או ילך אצל חכם וילמדנו, כי תלמוד גדול שמביא לידי מעשה (קידושע מ, ב). וכל אשר מקבל עליו לעשות טוב ולמשך ידו מעשות כל רע ירשם בכתב, ויקנס עצמו בקנס ממון, או איזה ענוי וסגוף על כל פעם אשר יעבר ולא יעשה כאשר קבל, וזאת המזכרת תהיה לזכרון בין עיניו ויקרא בה מדי שבוע בשבוע ולא יעבר, כי זה גדר גדול (כמו שבתבתי לעיל בערך ״גדר״):

ח ומדי יום יום מראש חדש אלול ואילך יהא מוסיף והולך הלוך וגדל בדרכי התשובה, ובכל יום ישפך שיחה, ידרש סליחה וירבה צדקה כפי כחו, וכעני יעטף ולפני ה׳ ישפך שיחו, שיעזרהו על דבר כבוד שמו. ואם אינו מבין בלשון הקדש ילך אצל חכם, שיסדר לו איזה נסח ודוי ותחנה בלעז או שיעתיק לו מהתפלות הנוראות שיש ספרים מלשון הקדש ללשון לעז. ובהגיע ערב יום הכפורים, יוסיף יראה על יראתו, כי קרוב יום ה׳, יום הדין הגדול והנורא. ובאשמרת הבקר, בקדרותא דצפרא, יעשה כמנהגן של ישראל לעשות כפרות על כל בני הבית מקטן ועד גדול, כי יש סוד בדבר למתק הגבורות. וכמו שאמרו בפשט טעם הקרבן, שהוא כדי שיכנע לבבו בחשב שכל הנעשה בבהמה היה ראוי להעשות בו על חטאתו, כן עתה יכון שהוא עושה בתרנגול מעין ארבע מיתות שמה שאוחזו בצוארו הוא כעין חנק, והשחיטה הוא הרג, וזורקו אחר שחיטה, שהוא כעין סקילה, ומהבהבו באור, שהוא כעין שרפה. ויכנע לבבו בחשב שכך היה ראוי להעשות בו, וישפך שיחו, שיהא חשוב כאלו נעשה בעצמו (ואני נהגתי לומר נסח תפלה, זה נסחה):

ט לשם יחוד קדשא ברוך הוא ושכינתה. הריני מוכן ומזומן לקיים מנהגן של ישראל לשחוט כפרות עלי ועל בני ביתי. יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו, שתרחם עלינו, ותעלה עלינו כאילו עשינו כל מה שמוטל עלינו לעשות וכאלו כוונו בכל הכוונות הראויות לכוון, ויתמתקו הגבורות הקשות, ותמשיך החסדים עלינו, ויהא חשוב כל הנעשה בעופות הללו כאלו נעשה בעצמנו, ותעלה עלינו כאלו נסקלנו ונשרפנו ונהרגנו ונחנקנו בבית דין הגדול שבירושלים על ידי ארבע אותיות אדנות, ויתוקן מה שפגמנו בשתים עשרה אותיות של שלשה שמות היקרים הוי״ה אהי״ה אדנות, ויתיחדו כל השמות יחוד גמור, וכל העולמות יתוקנו תיקון גמור, וישוב הכל לאיתנו הראשון, ולא ידח ממנו נדח. ויהיו העופות הללו כופר נפשנו גבר תחת גבר, עץ תחת עין, שן תחת שן, יד תחת יד, רגל תחת רגל. ויהיה זה חליפתי, זה תמורתי, זה כפרתי (שלש פעמים).

י זה התרנגול ילך למיתה, ואני אכנס לחיים טובים וארוכים ולשלום לעבודתך וליראתך. זכרנו לחיים מלך חפץ בחיים, כתבנו בספר חיים למענך אלקים חיים, אנא, אל רחום וחנון, ארך אפים, הארך אפך עד שובנו אליך בתשובה שלימה לפניך, ואל תיקחנו מן העולם הזה, עד שנשלים תקון נפשנו רוחנו ונשמתנו, ותמהר ותחיש לגאלנו, ותבנה בית מקדשנו ותפארתנו, ושם נקריב לפניך קרבנות, ונעשה משפט שעיר המשתלח לכפר בעדנו, ואתה ברחמיך הרבים תחפוץ בנו ותרצנו, ויהי נעם וכו׳. שמח נפש עבדך, כי אליך ה׳ נפשי אשא. אלקי בך בטחתי אל אבושה. עשה למען רחמיך הרבים וכו׳:

יא ושוב יתן העופות או מחירן לעניים בני תורה ואנשים מהגנים. ונוהגים גם כן לעשות סדר התרת נדרים והתרת קללות, ורבים מיראי ה׳ נוהגים ללקות ארבע מלקיות. וכל היד המרבה לעשות מנהגים טובים ומלי דחסידותא בקרב הימים האלה, הרי זה משבח, כי אותה אנחנו מבקשים, שיכנס עמנו ה׳ אלקינו במדת החסד ובמדת הרחמים, ויכנס לנו לפנים משורת הדין, כי אוי מי יחיה אם ה׳ במשפט יעמיד ארץ. וכמאמר דוד המלך עליו השלום

(תהלים קמג ב) אל תבא במשפט את עבדך כי לא יצדק לפניך כל חי. ולכן צריך גם כן להרבות בצדקה וחסד בימים האלה, כדי שיעשה ה׳ עמנו גם כן צדקה וחסד, ויעביר מאד מאד על פי מדותיו כדי שיהא ה׳ עובר על פשע:

יב ואף כי טוב מאד לענות אדם נפשו בקרב הימים האלה כאשר יוכל שאת, כי השעה צריכה לכך, מכל מקום בהגיע ערב יום הכפורים מצות היום להרבות באכילה ושתיה כל אשר יוכל ביראה ואהבה ושמחה רבה, באשר החי יתן אל לבו, מה נעשה בשמים ממעל על ידי אכילתנו ביום הזה, שהוא דבר העומד ברומו של עולם ובונה בשמים עליותיו, וכל הנעשה על ידינו בין האכילה ביום הזה בין הענויים והתפלות של יום הכפורים, הכל הוא סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה. והדברים עתיקים. אשרי ילוד אשה שזוכה לכך, אשריו שעושה נחת רוח ליוצרו, מלך רם ונשא. ולפי פשוטן של דברים גם כן ישמח ישראל בעושיו ביום הזה שמחה רבה שאין כמוה על אשר קדשנו במצוותיו וצונו במצות התשובה, ובטרם מכה ציץ רפואה פרח, ואמר לנו, כשתמרדו בי, קחו עמכם דברים ושובו אל ה׳ (הושע יד ג), כי חנון אני, מתרצה ברחמים ומתפיס בתחנונים תמיד כל הימים, ובפרט בחדש השביעי בעשור לחדש תענו את נפשותיכם, כי ביום הזה יכפר עליכם (ויקרא טז ל). ולא צוה לנו בתורה לענות נפש כי אם יום אחד בשנה, ואף גם זאת מאהבת ה׳ את עמו צוה להקדים ביום התשיעי להרבות באכילה כאב את בן ירצה ואומר לו, אכל הרבה, בני ידידי, כדי שיהא בך כח להתענות, כן עשה ה׳ לעמו בחירו, בנו בכורו, ולמצוה יחשב לנו בין האכילה בין הענויים והתפלות והתשובה, וקובע לנו עליהן שכר טוב. היש חך מתוק מזה, אשרינו, מה טוב חלקנו, אי אפשר שלא לשמח. ומכל מקום אם בכל הימים נאמר (תהלים ב יא) וגילו ברעדה. על אחת כמה וכמה כהיום הזה:

יג ולכן לא ירבה בשתית יין, והחכם עיניו בראשו, שירבה באכילה מרבה בבקר באפן שיהא לו זמן שיתעכל המזון שבמעיו, ויטהר גופו מבעוד יום, ואחר אכילתו ישכב וינוח מעט כדי שיהא לו כח לעמד על המשמר בליל יום הכפורים וביום האדיר, ושוב ילך לעסקיו, אם יש לו איזה עסק. ויטהר עצמו מבית ומחוץ, שיפנה ויטהר גופו במקוה טהרה לשם תשובה ולא יעבר, ויקדים תפלה והרהורי תשובה, ואחר כך יתפלל תפלת מנחה בעוד היום גדול, וילבש לבנים ויסב על שלחנו בעוד היום גדול לסעד סעודה המפסקת, באפן שיהא לו זמן להתנהל לאטו ושינוח המאכל שבמעיו קדם לכתו לבית הכנסת. ויהא מאכלו בסעודה המפסקת מעט הכמות ורב האיכות, כגון מרק טוב ומעט בשר עוף, ואחר כך חרדה ילבש וילך לבית הכנסת באימה, ביראה, ברתת וזיע לקבל קדשת היום האדיר והנורא:

יד וכל התפלות והתחנונים יאמר בלב נשבר באמת ובכונה נכונה, כי ההכנעה היא עקר גדול מאד לטהר גברא ולקבול התפלות, ולכן לא ירים קול בקולי קולות, רק כל תפלותיו יהיו בשפל קול התחנה ובקול בוכים. והנה המבין בלשון הקדש כי ישים אל לבו וישמיע לאזניו מה שהוא אומר בהעמיק על כל תבה לארכה ולרחבה, ובהיות נגד עיניו גדלת ורוממות מלך רם ונשא ורב שפלותו ודלותו ועצם חטאתיו, ירבה להכנע לבבו ולהתמרמר. בבכי ותחנונים ידבר רש, אולי יש תקוה. וראוי ליראי ה׳ לרשם בגליון ספריהם מיני התעוררות על כל תפלה כל תחנה להיות לזכרון בין עיניהם לעורר לבותם, וירשם את כל הנמצא כתוב בספרים ואשר יוסיף מדעתו. וגם ירשם נסחי דוקני, כי הרבה שגיאות נפלו בספרים. ומדי שנה בשנה יהא מוסיף והולך לזכות את עצמו ואת כל אשר יגיע ספרו לידו, שיעתיק ממנו. וכן ירשם פרוש איזה מלות ואיזה דברים, שאינם קלים להבין בהשקפה ראשונה, למען ירוץ הקורא בהם. ואשר לא מצאה ידו להבין פרוש המלות בלשון הקדש, מה טוב שילך אצל חכם וילמדנו למען יהא רשום בדעתו לפחות מה הם עניני התפלות:

טו ועל כל פנים זוהי חובת כל אדם להיות יראת ה׳ על פניו תמיד כל היום, וידמה ממש כאלו עומד למשפט לפני מלך רם ונשא, אים ונורא, ויחשב תמיד מחשבות קדושות וטהורות באפן שיהא עין במר בוכה ולב שמח דואג ובוטח, ולא יפנה לבו לבטלה אפלו רגע, ולא לפסק פמה מגרסא כל היום ורב הלילה, ויכלכל דבריו במשפט, שלא יעמד ללמד כל הלילה פן תכבד עליו עבודת היום, ויצא שכרו בהפסדו, רק כאשר רואה שחבלי שנה נופלים עליו בליל יום הכפורים, לא יאנס עצמו, אלא תכף ישכב וינוח. ויעמד קדם אור היום אם יוכל, וירבה בלמודים, וביותר בתפלות ובתחנונים על חפצי שמים, וכל מגמתו וכל חפצו ושאלתו ובקשתו תהיה, שיעזרהו האל על דבר כבוד שמו לעשות רצונו כרצונו לעשות נחת רוח לפני כסא כבודו, כי אין לנו מדה טובה הימנה, וזה כל אדם, ועל מי יש לנו להשען על אבינו שבשמים, שאלמלא הוא עוזר לנו, לא נוכל עשות שום דבר טוב, כי דלונו מאד וחסרנו כל טוב. ואם אמרו (ראש השנה יח א) שהתפלה בעשרת ימי תשובה היא מקבלת אפלו ליחיד, כדכתיב (תהלים סט יד) ואני תפלתי לך ה׳ עת רצון. וכתיב (ישעי׳ מט ח) בעת רצון עניתיך. וכתיב (שם נה ו) דרשו ה׳ בהמצאו. על אחת כמה וכמה ביום הכפורים, כי הוא יום רצון מכל הימים, ושערי רצון הם פתוחים:

טז ולכן לא יפנה לבטלה אפלו רגע. וכתוב בספרים, שכאשר יעסק אדם בתורה ותחנונים ביום הכפורים שעה אחת, חשוב יותר מיום שלם בשאר הימים, לכן ראוי לחוס מאד על היום הזה כי הולך הוא. והמתרשל בו מעשות כל אשר בכחו לעשות, יאבד טובה הרבה. ומה מאד צריך לעמד על

המשמר בימים האלה, ובפרט ביום הכפורים, שלא לכשל בשום צד נדנוד אסור, כי יכבד ענש החוטא בימים האלה ובזמן הזה, כאשר אין פחד אלקים לנגד עיניו, ואולי יכבד פלס עוונותיו בעת משקל ויצא חיב בדינו, והרי זה מתחיב בנפשו:

יז וביותר צריך לזהר שלא יעבר על חמשה ענויין, שהם מצות היור, וכשם שנזהר מאכילה ושתיה, כך יזהר מרחיצה, שלא ירחץ פניו כלל וכלל, וגם ידיו לא ירחץ אלא עד סוף קשרי האצבעות, וסנדל של עור לא ינעל כלל. אך שיש מתירין ברחוב של עכו״ם, לאו משנת חסידים הוא, בפרט כהיום הזה. ומשום ענוי תשמיש המטה אזהרה שמענו שלא לגע באשתו כמו בהיותה נדה. ויחשב האדם שביום זה אנו אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקול רם, מפני שאנו דומין למלאכי השרת, ואם לא נהיה זהירים וזריזים לעמד על המשמר בקדשה ובטהרה, באימה ויראה ורתת וזיע עד מקום שידנו מגעת, מה דמות יערך לנו עם מלאכי השרת, הלא מלאכי השרת ילעגו לנו, לכן כל אדם חרדה ילבש ורעדה יתעטף, וכל אשר בכחו לעשות טוב יעשה במחשבה, דבור ומעשה, ויגמר בלבו בלב שלום ונפש חפצה, שיעזב רשע דרכו וילך בדרך טובים, ארחות צדיקים ישמר בגין לאקמא שכינתא מעפרא, ולעורר את האהבה ולעשות נחת רוח ליוצרנו, כי זה צריך להיות כל מגמתנו בכל תפלותינו ומצוותינו ולמודנו ותשובתנו. הן אלה קצות דרכי הישר הראויים להתנהג בימים האדירים וביום הכפורים, ואז יזכה להכתב בספר חיים טובים עם ישרים וברים. (ועיניך תחזינה מה שכתבתי בערך ראש השנה ובערך שליח צבור ובערך סליחות ובערך תשובה) ישמע חכם ויוסף לקח:

פרק קפו

א כופה - כל יצירת האדם בארץ אינו אלא כדי שיהא כופה את יצרו ויהנה מיגיעו לעולם הבא ויזכה לחזות בנעם ה׳ ולבקר בהיכלו, דמאן דאכל דלאו דילה בהיל לאסתכולי באפה (ירושלמי ערלה פ״א ה״ג). ואלמלא יצר הרע, לא היה לאדם שכר טוב, כי היה כמלאכי השרת, ולא היה צרך בביאתו לעולם, אך הקדוש ברוך הוא יצר את האדם לכבודו, שכבוד שמים מתרבה, וכאשר האדם כופה את יצרו ועושה רצון קונו, זהו נחת רוח גדול ליוצרנו כשבני אדם גבורי כח עושי דברו. ולפי העמל והטרח והתגברות היצר הרע, כך ירבה לעשות נחת רוח ליוצרנו ולפם צערא אגרא:

ב וכתב בספר החסידים שעל מצוה אחת שיצרו של אדם מתגרה בו ותוקפו להעבירו על דעת קונו, והוא כופה את יצרו, מקבל שכר נגד מאה מצוות שאין יצרו תוקפו. וזה טעם מאמר רבותינו זכרונם לברכה שאמרו (ברכות לד ב) במקום שבעלי תשובה עומדין, אין צדיקים גמורים יכולים לעמד. לפי שכיון שהם צדיקים דמעקרא אין להם גרוי היצר הרע כל כך כמו הבעלי תשובה שהרגלו בעבורות וקשה להם לפרש מהם כפרישת הצפרן מן הבשר, הנה כי כן כאשר מתגברים על יצרם כאיש מלחמה, וכופים את יצרם, עושים נחת רוח גדול ליוצרנו ויגדל שכרם. וזה פרשו כת הקודמין מאמר רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ח, א) גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים. דרצונם לומר, גדול הנהנה מיגיעו שיגע הרבה לכבש את יצרו, יותר ממי שהוא ירא שמים בטבע, שהנהנה מיגיעו טוב לו יותר לעולם הבא. הנה כי כן ראוי לשמח על היצר הרע שיש בנו כי על ידו אנו עושים נחת רוח ליוצרנו, ועל ידו אנו זוכים למתן שכרן של צדיקים רב טוב:

ג והנה כתב בספר החסידים, שעל כל עברה שתבוא לידו ויצרו תוקפו, ישים אל לבו, שאם היו גוזרים עליו להמיר דתו, בודאי שהיה מוסר נפשו למיתה על דבר כבוד שמו יתברך, והאם לכבש את יצרו הוא יותר קשה ומר ממות, ובכן יכבש את יצרו על דבר קונו. והנה ענינו הרואות, שכמעט כל ישראל בחזקת כשרים שמוסרים נפשם על קדוש השם, אבל אין גם אחד שיכבש את יצרו לגמרי, ויהא צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא כלל. והטעם הוא לפי שלמסר נפש למיתה לא יש כל כך גרוי היצר, אי מצד שעוון המרת הדת הוא חמור מאד בעיני כל, מה שאין כן שאר עבורות, שהיצר הרע מקטין אותם בעיני הבריות, כמו שפרשו על פסוק (בראשית ו ה) וכל יצר מחשבת לבו ר״ק רע, ואי מצד שחושב שהמיתה היא כמעט רגע, ובלאו הכי סוף אדם למות, ובמסרו נפשו על קדוש השם תכף נצול מיצרו, והוא מזמן לחיי העולם הבא, מה שאין כן לכבש את יצרו על שאר עברות שקשה עליו יותר, לפי שיצרו תמיד ירדפנו, והשטן עומד על ימינו לשטנו:

ד אבל לפם קשטא כבר כתבו בעלי המוסר (חובות הלבבות שער התשובה כ״ז) שאין ראוי להשגיח על קטנות העברה, אלא על גדל האדון שצוה עליו, וכל העובר מצות המלך קטנה או גדולה מורד במלכות יקרא. וכתבו עוד, שההולך אחר עצת יצרו, אפלו עובר עברה קלה, חשוב כעובד עבודה זרה, שכמו שהעובד עבודה זרה עוזב את ה׳ ומקבל עליו כוכב אחד או מזל לאדון ולפטרון, כן זה מקבל את יצרו לאדון ופטרון שיהא שופטו. וכן יש כמה וכמה צדדין להגדיל המדורה, שכל דהוא דבר פשע יהא חשוב כעבות העגלה. ועוד, שכיון שיצרו תוקפו לעבר עברה, מתגרה בו יותר ממה שמתגרה לשלא ימסר נפשו למיתה, הנה כי כן, יגדל שכר הכובש את יצרו יותר מהמוסר נפשו למיתה, כי לפם צערא כך עושה נחת רוח ליוצרו וכך בא בשכרו. וה׳ ברחמיו לא יעזב את חסידיו לעולם שיהיו נלחמים עם יצרם, רק ההתחלות קשות, וכאשר ירגלו מעט לילך בדרך טובים, אז רגלי חסידיו ישמר,

ולבם חלל בקרבם, ויערב להם ויבשם להם לעשות טוב, ולא תאוה נפשם עשות רע, ומעלה עליהם שכר הרבה כאלו לעולם היו כופים את יצרם, שהכל הולך אחר ההתחלות, כלן עולות:

ה וכאשר ירבה לעשות טוב ולהתנהג בחסידות, סוף שיגיע למדרגה שאין חטא בא על ידו, ולא תצא תקלה מתחת ידו, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה שאמרו (חולין ז א) אפלו בהמתן של צדיקים אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה על ידן צדיקים עצמם לא כל שכן. שכיון שהגיע למדרגה זו, מכריזים עליו ברקיעא, הזהרו ברב פלוני, באפן שצופה רשע לצדיק וה׳ לא יעזבנו בידו (תהלים לז לב):

ו והטעם שאין הקדוש ברוך הוא מניח את היצר הרע שיגרה בצדיקים, שמאחר שהוא יודע דרך צדיקים, ונודע לכל צבא המרום תקפם וגבורתם, שהם גבורי כח לכבש את יצרם, אם כן אין צרך להטריחם, ובדין הוא שיטלו שכרם משלם, כי מה יתרון לבעליו כי אם ראות עיניו, ואף על פי שהכל גלוי וצפוי לפניו, רצה הקדוש ברוך הוא שידעו כל צבא המרום כי צדיק ה׳ וצדיק דינו, שנותן לאיש כדרכיו. וכמו שפרשו בזהר הקדוש על פסוק (בראשית כב א) והאלקים נסה את אברהם. דלא שיך גבי קדשא בריך הוא לשון נסיון, אלא הוא לשון הרמת נס. ולכן ברא יצר הרע, שעל ידו יודע לעיני הכל אשר צדקת ה׳ עשה ומשפטיו, ויהיו נזונים בזרוע. ומתוך שנתנה רשות למשחית לפתות ולהסית, מפתה גם כן את הרשעים ופתאים עברו ונענשו. נמצא שלא ברא הקדוש ברוך הוא את היצר הרע כדי להפרע מן הרשעים, חס ושלום, כי לא אל חפץ ברשע ובנקמת בריותיו, אלא כדי לתן שכר טוב לצדיקים, שכופים את יצרם ועושים נחת רוח ליוצרם:

ז והן אמת שלפי זה מצאה החקירה מקום לנוח ולחקר, למה זה ברא הקדוש ברוך הוא את הרשעים, ובפרט אותם שאין להם חלק לעולם הבא, שבודאי נוח להם שלא נבראו, מאחר שהוא צופה ומביט עד סוף כל הדורות, למה בראם בעולם הזה, האם כדי להנקם מהם על ידי שיכעיסוהו ויגרמו פגם וקלקול למעלה, חלילה למלך רחום וחנון, בעל הרחמים, אשר רחמיו על כל מעשיו מעשות זאת, וכבר שאלו בזה בזהר הקדוש פרשת שלח לך והיתה התשובה על זה, דארחוהי דקדשא בריך הוא וסתרין, גניזין עלאין, דהוא סתים וגניז, לית לן לשאלא, עין שם. והן הם מפלאות תמים דעים, רק אנחנו מאמינים באמונה שלמה, כי הצור תמים פעלו, זך וישר פעלו, ולא ישכן עולה באהלו, חס ושלום:

ח ובכלל מצות כפיה הוא להיות כופה בדברים ובכל מיני כפיות, ככל הבא מידו לכל אדם למען ילך בדרך טובים וארחות צדיקים ישמר (משלי ב כ). וימשך ידו מעשות כל רע על דרך שאמרו (ב״ב ח ב) כופין על הצדקה. וזהו מצות תוכחה ומצות מחאה למי שבידו למחות. והנה משה רבנו עליו השלום צוה ליהושע ואמר לו, טל מקל והכה על קדקדם (סנהדרין ח, ב). ואמרו (כתובות קג, ב) זרק מרה בתלמידים. וכן יש כמה דברים שמדינא דגמרא חיובא רמיא להכות בשוטים ולגער בנזיפה כדי להישיר את העם, אבל אני אומר, שכמו שלענין רפואת הגוף נשתנו הדורות והטבעים והרפואות, שהרפואות שהיו מועילים לימים קדמונים אין בם מועיל עכשו, כן לענין רפואת הנפש נשתנו הדורות, ובדורות הללו דחצפא יסגא אין מקבלין מרות, והקשות יותר ויותר מעקשות:

ט הנה כי כן הרוצה להישיר את העם, ובפרט למחסרי מדע, לא יכפה אותם אלא בדברים טובים, רכים ומתוקים. כלי האי ואולי השומע ישמע ויקבל דבריו, כי לשון רכה תשבר גרם (משלי כה טו), ובזה פורק ממנו איבה, ונצול שלא יצא חברו לתרבות רעה על ידו, ויהא מוסיף על חטאתו פשע, ונמצא הוא עובר על ולפני עור לא תתן מכשל (ויקרא יט יד), וגם נצול ממחלקת ומריבה וכהנה רעות רבות, שמעתדות לבוא מן הקשות. אבל המתנהג בלשון רכה הוא אהוב למעלה ונחמד למטה, רוח הבריות נוחה הימנו, ורוח המקום נוחה הימנו:

י והנה המתעסק עם מי שאין בו דעת, צריך שיהא לו שני זוגות דעת להתנהג עמו על פי מדותיו ודעותיו בנעם שיח, באפן שבעיניו יראה ולבבו יבין איזוהי דרך ישרה, ושב ורפא לו, אבל מי שחננו ה׳ דעת ישרה, סובל קשות וגערות, ואינו יוצא מן השורה אפלו אם ארע שעשו עמו שלא כהגן. ושמעתי מעשה שארע בדורנו בעיר אחת, שהיה שם עשיר אחד ירא השם מאד, אשר היתה ידו תקיפה, שהיה יושב בפתח אדוני הארץ. ופעם אחת נמצא הרב מורה צדק של אותה העיר בכעס ושלח לדבר עליו קשות כמעט על לא דבר בהיות העשיר מסב עם שרי ונכבדי העיר, ותכף הפך פניו נגד השרים אשר אתו ואמר להם מה אתם חושבים, שזה ששלח עלי הרב מורה צדק הוא בזיון לי, חס ושלום, אין זה אלא כבוד גדול כבדני נגדכם בהראותו שהוא מחזיק אותי לאדם טוב וירא ה׳, שעל זה סמך לדבר אלי כזאת, אף על פי שיודע שידי תקיפה ויכולני להרע עמו, חס ושלום, אבל הוא אינו ירא ממני בידעי ומכירי. זהו כבוד גדול לי. אשרי העם שככה לו דעת שלמה ונכונה, ואשרי היושב עמו בשכונה:

פרק קפז

א כהן - הכהנים קדשום שמים בקדשה יתרה ובמצוות יתרות, ולהם יאתה לשמר משמרת הקדש ביותר ולהתנהג בחסידות ביותר על דרך דכתיב (מלאכי ב ז) כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו. וביותר במצוות שלהם צריכים לזהר ביותר, כי מעט אשר נשאר להם בזמן הזה, כגון מצות לברך את ישראל, שיש בה שלשה עשיין, והמברך הוא מתברך מפי הקדוש ברוך הוא, כדכתיב (במדבר ו כו) ואני אברכם. וכמה שגו אותם הכהנים שיוצאים חוץ לבית הכנסת כדי שלא לברך את ישראל, ומאבדים טובה הרבה (מי יתנני כהן, הייתי נושא כפי בכל יום.) וכן צריכין לזהר מטמאת מת ומנשים הפסולות לכהנה, וצריכים לנהג סלסול בעצמם שלא לתן בתם לישראל עם הארץ, ולא יסכן בעצמו הישראל עם הארץ לקח בת כהן, שהרי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (פסחים מט, ב) בת כהן לישראל אין זווגם עולה יפה, או אלמנה או גרושה או זרע אין לה, או קוברה או קוברתו או מביאתו לידי עניות. ולמי שאינו יודע מזה שומר פתאים ה, (תהלים קטז ו), אבל היודע מאמר רבותינו זכרונם לברכה ישמר נפשו ולא יעבר דברי חכמים. וצריך לנהג כבוד בכהנים, כמו שדרשו רבותינו זכרונם לברכה (מו״ק כח ! ב) על פסוק (ויקרא כא ח) וקדשתו. ואסור להשתמש בכהן אם לא שהוא שכירו ובא בשכרו:

פרק קפח

א כפוי טובה - כתיב (משלי יז יג) משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו. וחיובא רמיא על האדם שקבל כל דהוא טובה מחברו, שתהא חקוקה בלבו תמיד כל הימים שלא לגמל עמו שום רעה ולשלם לעושה הטובה ככל הבא מידו. אפלו אם עשה לו גם כן רעה, הרעה ישכח והטובה לא ישכח, כי צריך האדם שיהא בו מדעת קונו. וכתיב (ישעיה מט טו) גם אלה תשכחנה, שהוא מעשה העגל, ואנכי לא אשכחך שהוא קבלת התורה. וצא ולמד ממשה רבנו, שלא הכה את היאור ואת העפר לפי שקבל טובה מהם (תנחומא וארא יד). וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (במדבר רבה כב ד) שלא נקם משה נקמת מדין לפי שנתגדל ביניהם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה בשמות רבה (ד ב) כל הפותח פתח לחברו, חיב בכבודו יותר מאביו ואמו. אתה מוצא באליהו שלא החיה אבותיו כמו שהחיה את בן הצרפית, ואלישע לא החיה אבותיו כמו שהחיה את בן השונמית, אלא שמסר נפשו על אכסניא שלו. ואם כל כך חיב להחזיק טובה לחברו על פת לחם, על אחת כמה וכמה אם קבל ממנו טובה הרבה, ועל אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכפלת אם קבל ממנו טובת הנפש, כגון שלמדו חכמה או הדריכו בדרך טובה והפרישו מדרך רעה, שזו טובה גדולה שאין למעלה הימנה, כמה וכמה יגדל חובתו להכיר טובתו ולנהג בו כבוד, ואם לא ינהג בו כבוד כראוי, אין לך כפוי טובה גדול מזה. וישא ביום ההוא קל וחמר בעצמו כמה וכמה חיב אדם לבוראו, המרבה להיטיב רב טוב לבית ישראל עד אין חקר, כך גדלה חובותינו עד אין חקר:

פרק קפט

א כוויה - כאשר יארע לגבר שיכוה מעט מחמת אש או תולדות אש, זכור יזכר את אשר תעבר נפש החוטאת בתוכחת על עוון, שזה האש אינו אלא אחד מששים בגיהנם, ושם שורפים נפש החוטאת שבע פעמים בכל יום, ארבע בלילה ושלש ביום, ונעשים אפר וחוזרים ועומדים על עמדם. ועברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו (תהלים פד ז) פרשו רבותינו זכרונם לברכה (ערובין יט, א) שבוכים ומורידין נהרי נחלי דמעה. וכמה קשים דיני גיהנם עד מקום שאין יד שכלנו יכול לציר בהיותנו בגוף, וכל דין גיהנם הוא כאין נגד דינים אחרים יותר קשים שעושים לרשעים. וכבר מרגלא בפמיהו דאנשי, שכאשר נכוים מעט מאנחים מעט ואומרים, אוי לנו מדינה של גיהנם, אבל מה תועלת שאין מושכין ידיהם מעשות כל רע:

ב אבל זאת תורת האדם המאמין בתורה ובדברי רבותינו זכרונם לברכה, שפרשו משפט רשעים (עדיות סיף פ״ב) ושהקדוש ברוך הוא אינו ותרן (ב״ק נ א), אלא נותן לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו על כל דהוא פשע, יחוס על נפשו רוחו ונשמתו, ולא יאבד עצמו לדעת, ויהא מחשב שכר עברה כנגד הפסדה, כי הן אמת שמרבה מדה טובה, ורב טוב יש לעושה אפלו מצוה אחת, אבל אין הקדוש ברוך הוא לוקח שחד, ואפלו אם הוא צדיק גמור, רק שעבר עברה אחת בילדותו או בזקנותו ולא חזר בתשובה כדת מה לעשות, בשעה שנפטר מן העולם, אומרים לו בכבוד תכנס לגיהנם תחלה כדי לשלם את נשיך ולסבל ענש כפי החטא, ואחר כך תלך למנוחות שאננות. הנה כי כן כל אשר בכחו לעשות תשובה ומעשים טובים ולמשך ידו מכל דבר רע עד שהוא חי, כה יעשה וכה יוסיף עד אשר לא יבואו ימי הרעה:

ג ואני אמרתי רמז למנהג העולם, שכאשר נכוה מעט מנגיעת גחלת אש, נוגע באליון אזנו, ואומרים שהוא סגלה שתעבר הכויה. ואמרתי רמז, שכיון שעל ידי הכויה נזכר מגיהנם, נוגע באליון אזנו לזכר שהן נכוות תחלה לאיברים (כתובות ה ב). וגם יש רמז, כלומר את גורמת לי לשרף בגיהנם, שמה

ששמעתי איני מקים, לא שמעתי לקול מורי, שהשומע ומקים הנה שלם, כדכתיב (ישעיה נה ג): שמעו ותחי נפשכם. ואגב אגיד לדור, שיש סגלה לכל מין כויה, לומר הנכוה או אחר יאמר עליו ברכת כהנים שלש פעמים בכונה, ויועיל, והוא בדוק ומנסה:

פרק קצ

א כלב - השומע כלבים בוכים וצועקים, ובפרט אם צועקים על האדם בלילה בחשך ומדלגים עליו ונושכים אותו, מה מאד יפחד לבבו. ובכן זכור יזכר את אשר תעבר נפש החוטאת כשנמסרת ביד מזיקים ומלאכי חבלה הדומים לכלבים ושאר חיות רעות. ואפלו דוד המלך עליו השלום התפלל על זה ואמר (תהלים כב א) הצילה מחרב נפשי, מיד כלב יחידתי. ועד שעיניו פתוחות יחוס על נפש רוח ונשמה שלא תמסר ביד כלבים עזי נפש. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב״ק פג, א) המגדל כלבים כמגדל חזירים, דקאי בארור ומונע חסד מביתו. ורבים מעמי הארץ אין נזהרים ומגדלים כלבים, וראוי להודיעם חמר שבו. ואם רוצה לגדל כלב כדי להשמר מן הגנבים, יהא קשור בשלשלת, כדי שלא ינעל דלת בפני כל הנכנסים, וינצל מענשים. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קנה, ב) לית דעני מכלבא וארח ארעא למשדי לה אמצא. ומזה יקיש האדם לרחם על כל נמצא:

פרק קצא

א כניעה - כניעה הוא דבר חשוב בעיני אלקים ואדם, שהרי מצינו שנצול אחאב מהיות הרעה בימיו על ידי הכניעה, כדכתיב (מלכים א, כא כט): הראית כי נכנע אחאב וכו׳. ולפי מה שכתבו המקבלים, עקר קבול תפלות תלוי בהכנעה. וארע מעשה פעם אחת, שהתפללו כת של צדיקים בכונות נפלאות, ונגלה להם מן השמים שהתפלה שאמרו היא נפלאת, רק מפני שלא היה להם הכנעה היו מוכנים לענש, לולא אחד מהם שהיה לו הכנעה, ובזכותו נצולו כלם. וגדולים נמוכי הרוח לפני הקדוש ברוך הוא, ואין תפלתם חוזרת ריקם. הנה כי כן לו בכח יגבר איש כדי שיהא לו לב נשבר ונדכה, ובפרט בשעה שאומר כל תפלה, כל תחנה, יכנע מאד כתולעת קטנה עלי אדמה וכאין להבל דמה. וזה נקל לנו לפי שבהתבוננות מעט נכיר מעוט ערכנו ועצם חטאתינו, ומה אנו ומה חיינו נגד גדלת אדוננו. כל אשר נשפיל עצמנו לא נצא ידי חובתנו, ומכלל שפלותנו שלא נכיר אחד מני אלף מחסרוננו ושפלותנו נגד גדלת אדוננו, ודי בזה למי שיש לו לב, רק כי ישים אל לבו כדברים האלה בכל עת, ובפרט בשעה שהוא מדבר עם קונו, זאת תהיה מחשבתו ומזה ימצא כדי גאלתו:

ב וגם נגד בני אדם הוא מטבע חריף מאד הכניעה, שאם יחטא איש לחברו ויעשה עמו רעות רבות, אם יכנע לו ויאמר, אמנם אנכי חטאתי לך וישר העויתי, מחל לי, תכף יתפיס חברו ויתרצה לו, ואפלו אם היה חברו כעוס עליו ולבו בוער באש, בא זה ונתן מים באש וכבהו. ולכן זהו דרך ישרה, שאפלו אם יש לו תואנות ותשובות על אשר פעל ועשה, אם רואה שחברו כעוס, והוא אוהב שלום ורודף שלום, אל יבקש אל התואנות ואל התשובות, אלא תכף יאמר, אמת שטעיתי וחטאתי, סלח נא אנכי מבקש. וכן מי שחברו או אפלו גוי מכהו או מחרפו ומגדפו והוא נכנע לפניו ומקבל הכל כאלו הדין עמו ושותק, אז המכה יכלם, וישוב חרון אפו, והאויב יהיה אוהב. וזה פרש המפרש יתן למכהו לחי (איכה ג ל) כלומר, שנכפף לפניו ואומר תכה, אז המכה ישבע בחרפה, והיה עלהו לתרופה. דוק במדה זו ותמצא שהיא מדה יפה כסלת מנפה בשלש עשרה נפה:

פרק קצב

א כסף - כתיב (משלי י כ) כסף נבחר לשון צדיק. וכתיב (קהלת ז יב) בצל החכמה בצל הכסף. הביטה וראה, שהקש הכסף ללשון והקש לחכמה. שם רמז, שכמו שאמרו (ערכין טו ב) מות וחיים ביד לשון מאן דבעי חיי בלשנה, מאן דבעי מית בלשנה. והכי נמי אמרו (קידושין ל ב) שנמשלה תורה לסם תם, מאן דבעי סם חיי, מאן דבעי סם המות. הכי נמי אף אנו נאמר לענין הכסף: מאן דבעי חיי בכסף, מאן דבעי מית בכסף, כי רב העברות הן נגררות מחמת היות אדם להוט אחר הכסף, כגון, גזל, גנבה, אונאה, עשק, שבועת שוא, שבועת שקר, שקרים, עול במדות, השגת גבול, מחלקת, קנאה, שנאה, תחרות, מאכלות אסורות, חלול שבת ויום טוב, ורב העברות שאדם עושה הוא על בצע כסף, ועוון חלול ה׳ על גביהן. וכן מי שממונו חביב עליו מבטל רב מצוות ותפלות וברכות, ותלמוד תורה כנגד כלם. וכשמקים אותם הם פסולות מחמת המהירות והכיליות, ולבו בל עמו, כי לבצעו פונה בכל פנות שהוא פונה, ומעלים עין מן הצדקה, וכדמבעי לה למעבד לא עבד, וכהנה רעות רבות באפן שיש עשר שמור לבעליו לרעתו, שעל ידו יורש גיהנם ויורד לבאר שחת:

ב ובאמת אמרו (ערובין סה, ב) אדם נכר בכיסו, כי הן אמת כי גבר אויב יצר הממון, ובפרט בדור הזה הוא דור ממון, שאדם להוט אחר הממון יותר מכל העברות ומכל התענוגים, וממונו של אדם חביב עליו, יש יותר מגופו ויש גם כן יותר מנפשו. אבל זאת תורת האדם בעולם הזה, שיהא גבור הכובש את יצרו (אבות ד, א) ויפקח עיניו ויראה כי הכסף נפשות אוסף, והזהב נפשות ידאב, ויבין האמת לאמתו, כי מוטב לו לאדם שימות ברעב, ואל יהי רשע לפני המקום ואל יכעיס את בוראו, חס ושלום:

ג ולו בכח יגבר איש להיות גבור הכובש את יצרו, ולא יהא הכסף נחשב בעיניו למאומה נגד עשית רצון הבורא. ובכן יתן לכסף מוצא כאבנים לעשות רצון אביו שבשמים. ויאמין באמונה שלמה שיהא קבוע בלבו במסמרים בל ימוט, שמזונותיו קצובים לו מן השמים. אם יעלו שמים, ירדו תהומות לא יוכלו להעדיף או להחסיר לו אפלו פרוטה אחת, חוץ מהוצאות מצוות ומעשים טובים שאינם קצובים, אלא אם מוסיף מוסיפין לו. ובכן יש קונה עולמו בממונו שמרבה צדקה, מרבה מצוות ומעשים טובים וקונה שם טוב לעצמו, קונה לו דברי תורה, קונה לו חיי העולם הבא. וכבר אתנח סימנא דבר תורה מעות קונות (עירובין פא ב ב״מ מו, ב מז ב) שלכל דברי תורה וכל דבר טוב צריך מעות, והכסף יענה את הכל. מי חכם וישמר אלה, ולא יהא נרדם. סוף דבר הכל נשמע, את האלקים ירא ואת מצותיו שמור, כי זה כל האדם (קהלת יב יג):

פרק קצג

א כינוי - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב״מ נח ב) המכנה שם רע לחברו, אין לו חלק לעולם הבא. ואמרו (שם) דזה אפלו דש בה באותו שם שאין לו הלבנה ממנו. ואפלו לקרא לחברו בחניכתו אסור. והן בעוון פשתה המספחת ונעשה כהתר לקרא לחבריהם בשם של גנאי או בחניכתם, עד ששוכחים את שמם, וזה אחד מן הדברים ששקל הכתוב הקלות כמו החמורות, שהרי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שם), אשר אנו מאמינים בדבריהם הקדושים ומפיהם אנו חיים, שאין לו חלק לעולם הבא. הנה כי כן מי האיש הירא את ה׳ וירא לנפשו ישמר פיו ולשונו מזאת וכזאת, ואל יאבד עצמו לדעת. ואם רוצה להזכיר שמו ואינו יודע שם העצם שלו, או שרוצה להזכיר את האיש אצל אחרים, ואותם אחרים אינם מכירים אותו בשם העצם שלו, יזהר לומר אותו האיש שקוראים אותו העולם כך, דאפלו שבזה נקה זה האיש מעוון, אבל היותר טוב שיוכיח במישור את העם ההולכים בחשך ויודיעם האסור וחמר שבו, עד שישובו לקרותו לשם שבו, וזכות הרבים תלוי בו:

ב וכבר אזהרה שמענו לזהר ביותר בקריאת שם הרבנים שלא לקרות אותם בחניכתם, כמו שנוהגים קצת לומר הרב קארו, הרב אלשיך, הרב אלגאזי וכדומה, אלא יאמר מורנו הרב יוסף קארו, מורנו הרב משה אלשיך, כי אם יש אסור בשאר אנשים, על אחת כמה וכמה ברבותינו הקדושים:

ג ויש דברים שמצוה לכנות, כגון בעבודה זרה (עיין סנהדרין סג, ב), שאסור להזכיר אותה בשמה כמו שקורין אותה הגוים, וכן ימי אידיהם של הגוים, וצריך לכנות להם שם של גנאי. ורבים אין נזהרים באין מבין מה רוצה לומר השם שקורין הגוים אם הוא לשבח עבודה זרה, או מחמת חסרון ידיעה, וצריך להזהר. ובפרט בדברו עם הגוים, שלא יוכל לכנות שם של גנאי, צריך לזהר לגלגל הדברים שלא יצטרך להזכיר שם של עבודה זרה או ימי אידיהם, שהם נקראים על שם עבודה זרה שלהם, לבל יעבר על מה שאמרה תורה (שמות כג יג) ושם אלהים אחרים לא תזכירו. וכן לזהר לדבר בלשון כבוד ובלשון נקי ולכנות שם לדברים של גנאי, כגון בעשית צרכים יאמר לעשות צרכיו נכנס או לגדולים או לקטנים, וכן כשמזכיר מקום הטנפת יקרא בשם בית הכסא או בית הכבוד. וכן בדברו על דיני זווג ידבר בלשון נקיה, בלשון הקדש. ישמע חכם ויוסף לקח, כי בדבריו של אדם נכר האיש, אשר הוא נבל נבלה ידבר, ואיש כבוד כלו אומר כבוד:

פרק קצד

א כלה בבית אביה - יש מקומות שכלה בהיותה משדכת, יש לה קרוב דעת עם החתן שלה, ויש להם ימים מיחדים שמתראים פנים, כגון בחנכה ופורים ובמועדים וכדומה, ויושבים זה בצד זה ומדברים יחד ושוחקים יחד וכהנה מנהגים רעים שיש בערי איטליה ובערי אשכנז ובקצת ערי טורקיה. וכבר צוחו על המנהג הרע הזה בספרים, כי כשם שאי אפשר לאש בנערת שלא יהבהב, כך אי אפשר להחתן לנצל מקשוי לדעת, שהוא עוון פלילי, עד שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (נדה יג ב) המקשה עצמו לדעת יהא בנדוי. ומתוך כך הוא בא לידי הוצאת שכבת זרע לבטלה, אשר הוא עוון חמור, שחשוב כהורג נפש וכאלו מביא מבול לעולם, כידוע חמר אסור זה הפלא ופלא. ואם מידי עברה יצא, מידי הרהור לא יצא. אי אפשר לומר ונקה. הנה כי כן חיובא רמיא על מי שבידו לתקן ולמחות על דבר כבוד שמו, שישאג כאריה ויצא לקראת נשק לבטל מנהג רע זה. וכזה תערבת אנשים ונשים

משוררים ומרקדים, אשר השטן מרקד ביניהם ותבער בם אש היצר הרע, ולא יוכלו מלט מעברה או מהרהורי עברה. ישתקע הדבר ולא תהא כזאת בישראל:

ב ומה טוב ומה נעים מנהג קצת ערי טורקיה, שאין החתן רואה את פני הכלה עד שעת החפה. יאחז צדיק דרך זה. ואם לא יוכל לתקן לכל בני העיר, יתקן לבניו ולהנלוים אליו והסרים אל משמעתו, כי באמת אמרו רבותינו זכרונם לברכה (כלה פ״א) כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה. ובעוון זה וכזה חטאת נעורים מתים בנים בכורים קטנים, ואשה מפלת נפלים. הנה כי כן האוהב את בניו ישמרם מכל עוון וכל חטאת, ובפרט מעוון חמור זה, כי נפש הוא חובל. והיותר טוב שלא לשדך את ילדיו אלא סמוך לפרק הנושא, כדי שלא יהיו טרודים ולהוטים אחר הכלה, ולא תצא תקלה, ויעמד להם רוח והצלה, ששון וצהלה:

פרק קצה

א כתיבה - כתיבה מה רב טובה, וזו מצות האב על הבן ללמדו מלאכת הכתיבה, כי בלעדיה לא ירים איש את ידו לא במלי דעלמא ולא במלי דשמיא. ואשר לא שת לבו ואינו יודע מלאכת הכתיבה על מתכנתה בלשון הקדש ובלעז, תכסהו בושה וכלמה. ומכלל השלמות להשתדל ללמד גם כתיבת המרבע. ומה טוב ומה נעים אם יוכל לקים בעצמו מצות כתיבת ספר תורה לעצמו. ולמי שהוא בתכסיס תלמיד חכם, חובה מטלת עליו להרגיל עצמו ולהתלמד לכתב בלשון הקדש במליצה טובה דבר דבור על אפניו, כי מתוך הדברים אדם נכר אם תלמיד חכם הוא, ואם ידבר בלעגי שפה ולשנא קטיעא ומלא טעיות, יהיה ללעג וקלס, ומגרעות נתן לעצמו. אי לזאת האיש השלם, החפץ לקנות השלמות, גם לזאת יפקח עיניו. ותועלות הכתיבה רבו מלמנות, אשרי שיאחז בהם. וארשם בכתב קצת מהם, ישמע חכם ויוסף לקח:

ב הנה מי שחננו ה׳ דעת ושם חלקו מיושבי בית המדרש, מה טוב שירשם בכתב כל אשר חננו ה׳ לחדש דבר קטן ודבר גדול, ואל יתרשל, שכבר אמרו (ספר חסידים סי׳ תקל) שעתיד אדם לתן את הדין על אשר לא כתב בספר כל אשר גלו לו מן השמים חדושי תורה. ועוד אמרו (שם), שהכותב חדושי תורה, מעלים עליו כאלו הקריב קרבנות, ועל ידי הכתיבה מתגלה הדבר, והרי הוא כאלו דרשו בתוך רבבות אלפי ישראל, כמו שכתב הרמב״ם. ויבוא זמן שיהיו שפתותיו דובבות בקבר, ותשביע בצחצחות נפשו. ואם חננו ה׳ לשון למודים לדעת להוכיח בשבט פיו, ויכתב בספר תוכחות מוסר וקצורי דינים הנצרכים וכדומה, ולא יבצר בזמן מן הזמנים שיעשו דבריו פרות אפלו לאחד מני אלף, ואז אשריו ואשרי חלקו, שאלו לא בא לעולם אלא לזה די:

ג וכן על ידי הכתיבה יוכל לכתב זכרון דברים הנצרכים לו, הן לזכר הן לומר בפה, כגון תפלות ותחנונים וכדומה. ואי לזאת טוב לגבר שילמד גם את בתו מלאכת הכתיבה, למען תלמד לברך ולהתפלל וללמד ספרי הלועזים ותלמד ליראה את ה׳. וגם על ידי הכתיבה יכתב זכרון כתבי חשבנה למי חיב ומי חיב לו וכל עניני חנותו, ולא ימוט. וגם על ידי הכתיבה יכתב אגרות למרחקים ויעשה חפציו וידיו רב לו, ובפרט כשיכתב אגרות שלומים לאנשי ביתו ולקרוביו הרחוקים ממנו למצוה רבה תחשב לו להחיות לב נדכאים באפן, שאף למי שתורתו אמנותו אין לו לחוש על אבוד הזמן לענין זה וכזה, אך בתנאי שיזהר שלא יהיה חץ שחוט לשונו לדבר סרה בכתיבתו ולהיות משלח מדנים, חס ושלום. מה אדבר ולמפרסמות אין צריך ראיה, שמלאכת הכתיבה צריכה רבה והיא דבר השוה לכל נפש. אי לזאת לו בכח יגבר איש ללמד לבנו או לעצמו מלאכת הכתיבה בכל תנאיה ופרטיה, כי רבו טובותיה:

פרק קצו

א כיליות - כיליות היא מדה רעה מאד, כי תרע עינו באחיו האביון, ומעלים עיניו מן הצדקה, שהוא כעובד עבודה זרה (ב״ב י א), וכדמבעי לה למעבד לא עבד, ועינו רעה בשלו, עד שמי שמפתו יאכל, אוכל לחם רע עין, ומרבה מחלקת בתוך ביתו על דקדוקי עניות, ומרבה באסורין ועברות שבין אדם לחברו וכהנה רעות רבות. כלל הדברים שכילי כליו רעים, רע לשמים ורע לבריות. ל״ו יבוש בעולם הזה ול״ו יכלם לעולם הבא. והאיש הירא ורך הלבב לו בכח יגבר ויתמיד ללמד ספרי מוסר, ובתחבולות יעשה מלחמה ויבטח בה׳ ויעשה טוב, וה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים:

ב אמנם הכיליות צריך, שלא לפזר ולאבד ולהוציא הוצאות מרבות במקום שאינו צריך, שהרי התורה חסה על ממונם של ישראל, ואפלו שוה פרוטה יהא חשוב בעיניו הרבה שלא להניחו לאבד, שכן מצינו ביעקב, עליו השלום, שסכן עצמו על פכים קטנים, לפי שהצדיקים חביב עליהם ממונם, לפי שאין פושטין ידיהם בגזל (חולין צא, א), ואף עשירי עם, שמרבים עשות טוב, לא מפני זה התר להם לפזר ולאבד ולעבר על בל תשחית, שהרי עדין לא

העשירו את כל העניים, ועתידים לתן דין וחשבון במה הוציאו את ממונם אשר הפקד בידם, ובפרט התלמידי חכמים ונשותיהם וכל בני ביתם, חובה מטלת עליהם לדקדק הרבה בהוצאותיהם, שלא להוציא אלא דבר שהוא מכרח, ולא סגי בלאו הכי, וכל מגמתם תהיה למעט בהוצאה כל מה דאפשר, ולא יקפידו על חסרון נוי המלבושין והתכשיטין ותקון המאכלים טובים, יינות ושמנים וכדומה, רק יסתפקו במועט, כדי שלא יצטרך התלמיד חכם לטרד ולמעט במלאכתו, מלאכת שמים, חס ושלום, ודי להם חלקם בחיים עולם שכלו טוב. ואם כה תעשה אשת התלמיד חכם ותהיה צופיה הליכות בית כדת מה לעשות, מה טוב חלקה שהיא נוטלת חלק בראש בתורה, אשר יקרה היא מפנינים, וגם כל אנשי הבית וכל המסיעים להתלמיד חכם הם יקחו חלקם:

ג תם ונשלם חצי הספר. בעזרת האל נותן פאר תחת אפר:

פרק קצז

א כללות - א: חלק ב - כלילת יפי - הן למדין מן הכללות. הנה נא הואלתי להשלים את אשר יעדתי לרשם בכללות בקצר אמין מזכרת עוון דלא זהירי בהו אנשי, וחמר שבהן, והנהגות ישרות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. אלקטה נא באמרים מפי ספרים עד מקום שידי, יד כהה מגעת. מי האיש החפץ חיים, יהיו הדברים האלה לזכרון בין עיניו. יום ליום יביע. ישמע חכם ויוסיף לקח, יזכר ולא ישכח. אם בחרת בחיים ולנצל מקטב, סור מרע ועשה טוב:

ב א. ראשון לחשבון עוונות, לשון הרע, השקול כעבודה זרה, גלוי עריות, שפיכות דמים (ערכין טו ב). ולשון הרע הוא מדבר בגנות חברו בדבר שאינו מפרסם, אפלו אומר אמת. מי האיש החפץ חיים, נצר לשונך מרע, וישים עצמו כאלם שלא לדבר על חברו מטוב עד רע:

ג ב. הגאוה וההקפדה עון פלילי ככופר בעקר וכעובד עבודה זרה, ואינו קם בתחית המתים (סוטה ד ב ה א), וחיי צער יחיה, וכל מעיניו שיחשיבוהו. והעושה להפך, מתמלא עליו עברה, וכל זה מגאותו וזדונו, ושוכח מה שהוא פחות מכל הבריות הפחותות בהיותו מכעיס את בוראו, ותועבת ה׳ כל גבה לב (משלי טז ה). ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שם ה, א): בשמתא מאן דאית בה גאוה:

ד ג. הכעס חמור כעובד עבודה זרה וטורף נפשו באפו, וכל תורתו ומצוותיו הולכים אל הסטרא אחרא, ואין לו תקנה עולמית, עד שיקבל עליו שלא יכעס, ואם יעבר, יקנס עצמו באיזה ענוי, או ברצי כסף לצדקה, ושב ורפא לו:

ה ד. השנאה והנקימה והנטירה הם עברות חמורות שעובר תדיר על כמה מצוות עשה ולא תעשה וגורר המחלקת השנאוי, כי שנאה תעורר מדנים (משלי ו יב) ורעותיה מובאות אחריה רעות רבות וצרות. והמעביר על מדותיו, מעבירין לו על כל פשעיו (יומא כג א):

ו ה. הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם (אבות ד כא). לכן מאד מאד הוי שפל רוח, שתקות אנוש רמה (שם שם, ד). אדם להבל דמה (תהלים קמד ד). מה אנו ומה חיינו, ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן גוזרים עליו מלמעלה (חולין ז ב). אם ה׳ אמר לו קלל, מה פשעו, דרך איש ישר בעיניו, ומה יתאונן אדם חי, גבר על חטאיו:

ז ו. מתכבד בקלון חברו ומלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא (ב״מ נט א). וכל אלו הם סעיפי ותולדות הגאוה. דוק ותשכח כי היא היתה אם כמה אסורים חמורים:

ח ז. ארבע כתות אינן מקבלות פני שכינה (סוטה מב א) כת שקרנים, וחשוב כעובד עבודה זרה, וכתיב (תהלים קא ז) דבר שקרים לא יכון לנגד עיני, ותועבת ה׳ שפתי שקר (משלי יב כב). כת חנפים, שהם מאוסים לפני ה׳, כת לצים, שתחלתו יסורים וסופו כליה, כת לשון הרע, שכבר כרתו דוד המלך, עליו השלום, דכתיב (תהלים יב ד) יכרת ה׳ כל שפתי חלקות וכו׳, ומי שאינו זהיר וזריז, נכשל בכלן או בקצתם:

ט ח. העצבות רעה בעיני אדוניה. מה מקום להתעצב על הבלי העולם הזה, הכל הבל ורעות רוח, וכל דעבד רחמנא חשבה לטובה, ומה יתאונן אדם חי כי אם על חטאיו וכל מה שגרם בהם, וגם זה דוקא בעדן עציבותא, כגון באמרו ודוי ובאמרו סדר תקון חצות וכדומה, אבל בעדן חדוה, דהינו כשעובד את ה׳ ומקים מצוותיו, ישמח ישראל בעשיו שמחה רבה, דכתיב (דברים כח מז) תחת אשר לא עבדת את ה׳ אלקיך בשמחה ובטוב לבב מרב כל וכו׳. לכן יאמר נא ישראל (תהלים קיט קסב) שש אנכי על אמרתך, ויפה לי שעה אחת של תורה ומעשים טובים מכל חיי העולם הבא, ועת לכל חפץ, לא יחליפנו ולא ימיר אותו:

י ט. הגזל ענפיו והטעאות היצר רבו. זה הכלל, כל שמרויח ונעזר בשקר ואונאה, הרי זה גזל, וכל הנוטל דבר מחברו שלא ברצון טוב, בלב שלם ונפש חפצה מחמת כסופא והפצרה וכדומה איכא סרך גזל, ואין חלוק בין גזל גוי לגזל ישראל, ונוסף גזל הגוי דאיכא עוון חלול השם החמור. וכל הגוזל חברו שוה פרוטה, כאלו נוטל נפשו ונפש בניו (ב״ק קיט א). ואין לו כפרה עד שישיב את הגזלה או יפיס את הגוזל. וכל זמן שגזל בידו, אין תפלתו נשמעת (תענית טז, א). ועשה עשר ולא במשפט בחצי ימו יעזבנו (ירמיה יז יא). והוא צריך לבוא בגלגול לשלם. ואין הפרש בין רב למעט, כי על הכל יביא אלקים במשפט:

יא י. אכילה מרבה מנפש ועד בשר יכלה, כי כל סעדות החל הנוסף על כדי בריאותו הולך לסטרא אחרא, ואוי לו כי איבריו מטמאים, ששכן עליהם הסטרא אחרא, ולו הכין כלי זין ליצר הרע להלחם בו, עד רדתו חיים שאולה. והדברים קל וחמר לעושים סעודות הרשות בחל ומשתאות, הלא ידעו כי הסטרא אחרא נוטלת חלק בראש הקרואים ומצאה מקום להחטיאם ולדבק בם, מלבד שגורם חלאים רעים לגוף, שאין כל בריה באה לידי צער אלא מתוך אכילה ושתיה מרבה, ועובר משום בל תשחית על ממון גוף ונפש, כי ממון וגוף ונפש הוא חובל. ומי שהוא בר דעת, לא ילך אחרי ההבל:

יב יא. מאכלות אסורות. מי שאינו נזהר, נכשל הרבה באסור התולעים החמור, שעובר על כל תולעת ארבעה לאוין. ושכיחי בחמץ ופרות וירקות, וכן יתושים שכיח שנופלים במאכל, וכהנה אסורים רבים יש שתלויים באכילות ושתיות, ומי שאינם נזהרים, סורו טמא יקראו למו (איכה ד טו), ולא ישיגו ארחות חיים, כי גופו נתגדל באסור ואיהו גופה חתיכא דאסורא. לכן הזהר והשמר וברח לך מאה שערים של התר כדי שלא תכנס באחד של אסור, ושמת שכין בלעך אם בעל נפש אתה (משלי כג ב):

יג יב. הנהנה בלא ברכה, כאלו גוזל למלך רם ונשא, וכאלו מעל בקדשי שמים (ברכות לה, א). ונפש המגלגל במאכל או ניצוצות הקדושים הוא חובל, ונפשו יבשה אין כל, כי מהמאכל נזון הגוף, ומהברכה נזון הנשמה. ויש שנדמה בעיניו שמברך, ומדלג בהזכרת השם ובעקרן של תבות ואותיות באפן שיותר גרע מה שמברך, שמחלל שם ה׳ ודבר ה׳ רו, זה, ואכתי נמצא נהנה בלא ברכה. מי האיש הירא את ה׳ בעל נפש, חרדה ילבש בבואו להנות ולברך את ה׳, מלך רם ונשא, על כל הטובה אשר גמלו, ויזהר וישמר לברך ברכותיו אות באות, תבה בתבה:

יד יג. באמת אמרו (אברבנאל אבות ב, יג מדרש שמואל ב, טו) תפלה בלא כונה כגוף בלא נשמה. אוי לנו כי דלונו מאד, ואין אנחנו יודעים לכון כונות הראויות לכון, ואין אנחנו יכולים לכון אפלו פשוטי הדברים, מי מחמת חסרון ידיעה ומי מחמת שאנו כשכורים מטרדות הזמן, וגם חטאתינו מונעים הטוב ממנו, ואין אדם שליט ברוח ומחשבה מועלת והיא כבורחת. לפחות חזק ונתחזק בעד אלקינו, ונעשה את אשר בכחנו להתפלל מתוך הספר במתון אות באות, תבה בתבה, ונשתדל לכון אפלו בסרוגין ברצוא ושוב כאשר נוכל, אולי יתעשת האלקים לנו ויעזרנו, והוא רחום יכפר בעדנו:

טו יד. ענית אמנים ויהא שמה רבה וברכו וקדשה, הם דברים העומדים ברומו של עולם, והעקר בהם הכונה. ועל כל פנים כל מין עניה אם אומר תבות שלמות למי שאינו יודע לכון עושה פרי, ומרויח רוח גדול ממוצא שלל רב. כל קבל דנא מי שאינו משתדל לענות, יאבד טובה הרבה וענשו מרבה:

טז טו. מי שאינו מכון בפסוק ראשון של שמע באמרו ה׳ אחד, שהקדוש ברוך הוא הוא אחד יחיד ומיחד, מלך בשמים ובארץ ובארבע רוחות העולם, לא קים מצות קריאת שמע. אוי להם לעמי הארץ אשר אינם הולכים אצל חכמים לשמע ללמד, כי רבה רעתם בארץ ואכלו את חקם, והולך את חכמים יחכם (משלי יג כ):

יז טז. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ח א) מי שיש לו בית הכנסת בעירו ואינו נכנס שם להתפלל, נקרא שכן רע וגורם גלות לו ולבניו. כמה טרח צריך שיטרח האדם כדי שלא לקנות זה השם רע שכן רע של הקדוש ברוך הוא, ושלא להיות גורם לו או לבניו להיות נודדים נעים ונדים, רחמנא לצלן מענש גולה, כי קשה טלטולא:

יח יז. איש המתפלל עם הצבור, מבטח לו שתפלתו רצויה ומקבלת כמות שהיא, ואין מדקדקין אחריה. ואפלו אם הוא איש רע, נבזה ונמאס, הן אל כביר לא ימאס, וגם אשור נלוה, כמה מצוות הכלולות בה ונלוות עמה, כל אחת שוה כמה וכמה. לא כן המתפלל ביחיד יאבד טובה הרבה, ואין תפלתו מקבלת לפני שוכן רומה, אלא אם כן הוא שלם והיא שלמה. מי זה ערב אל לבו להתפלל ביחיד שלא במקום אנס גמור. יחבל לו, הולך חשכים ואין נגה לו. ולעולם תפלת הרבים חשובה, שאינו דומה מרבים העושים את המצוה לעשית יחיד (תו״כ ורשי בחוקותי כו ח):

יט יח. יתן אל לבו בהיותו בבית הכנסת כי בהיכל מלך הכבוד הוא עומד לפני מלך רם ונשא, אים ונורא, ותפל עליו אימתה ופחד, ולא ישמע קולו בבואו אל הקדש כי אם בתורה ותפלה. והמדבר שם דברי חל, רעתו רבה, ובפרט בשבת היא עברה נוספת, לכן שתיקה יפה. ואפלו שלא בבית הכנסת לדבר באמצע תפלה ובחזרה היא עברה חמורה, נפש מצרה. והאיש הירא את צור קדושו, שמר פיו ולשונו שמר מצרות נפשו (משלי כא כג):

כ יט. תנן אמר רבי יהושע בן לוי בכל יום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת, אוי להם לבריות מעלבונה של תורה (אבות ו, ב). שכל מי שאינו עוסק בתורה נקרא נזוף (רוצה לומר מנדה). ותנן שנים שיושבין ואין ביניהם דברי תורה, הרי זה מושב לצים (שם ג, ב). וחמור עוון בטול תורה כמו עבודה זרה גלוי עריות שפיכות דמים (ירושלמי חגיגה כ״א ה״ז). ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (תדא״ז כ״א) כל הצרות שבאו ובאות לעולם הכל הוא בעוון בטול תורה, וכשם שתלמוד גדול כנגד כלם, כך עוון בטול תורה כנגד כלם. וכתיב (איוב ז יט) לא תרפני עד בלעי רקי. פרשו רבותינו זכרונם לברכה, ששואלין חשבון ליום הדין אפלו על זמן קצר כדי בליעת הרק במה הוציאו, שצריך שיוציא כל ימיו בתורה ובעבודת השם או בדבר הגורם לעבודתו, ולא עוד. וכתיב (יהושע א ח) לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה. ואמרו (מנחות צט, א) צא ובדק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה, אז תתעסק בדברי בטלה, תיגע לריק ותלד לבהלה. אשרי מי שעמלו בתורה, היא היתה אם כל חי ללמד לאדם חקים ומצוות טובים, אשר יעשה אותם האדם וחי. מי האיש החפץ חיים, ידבק בתורה, שהיא נותנת חיים ומתקנת את האדם בעצה טובה להיות שלם בדעות וכל מדה טובה, לא תחסר כל בה. אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה:

כא כ. כמו שהדבור בתורה אם לכל הטובות ולכל השלמות, כל קבל דנא, כל המרבה דברים מביא חטא, וכל היושב בבתי כנסיות של עמי הארץ, הקובעים עצמם עדן ועדנין לשוח שיחה בטלה, כבר רגליו לנחשתים הגשו, והיצר הרע פרש רשת לרגליו. וכל אחד בעמדו מאותו הועד, קפה של שרצים עוונות ופשעים, תלויה לו מאחוריו, כגון לשון הרע, ליצנות, שקרים, נבלות הפה, הונאת דברים, הלבנת פנים, הזכרת השם לבטלה, וכהנה רעות רבות. ואם לא יהיה אפלו אחד מכל אלה כי אם דברים בטלים לבד לדבר על הארץ, על הגוים ועל הממלכות, רעתו רבה, שהרי אמרו חכמינו ז״ל שהדברים בטלים בברית הלשון כמו זרע לבטלה בברית המעור. וכתיב (מלאכי ב יז) הוגעתם ה׳ בדבריכם. אמר הקדוש ברוך הוא, בבריאת העולם לא היה יגיעה לפני. במה אני יגע, במי שמדבר דברים בטלים לפני (שמו״ר יג, א). אוי לו לילוד אשה שגורם יגיעה למלך רם ונשא. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (כתובות ה, ב) אל ישמיע אדם לאזניו דברים בטלים, שהם נכוות תחלה לאיברים. הנה כי כן, אשרי איש אשר במושב לצים לא ישב, רק בין ברכי תלמידי חכמים יתישב, או בדד ישכן ובפיס עמי הארץ לא יתחשב:

כב כא. מחשבה רעה מטמאה את הנשמה וגוררת רעה. עברה גוררת עברה, שיבוא לידי קשוי לדעת ולידי טמאת קרי החמורה. וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (יומא כט, א) הרהורי עברה קשים מעברה. ואמרו (נדה יג, ב) המקשה עצמו לדעת יהא בנדוי. ולא זו הרהורי עברה, אלא גדולה מזו תנינן (אבות ג, ד) המפנה לבו לבטלה, הרי זה מתחיב בנפשו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה על פסוק (ויקרא יט ד) אל תפנו אל האלילם. אל תפנו אל מדעתכם (שבת קמט, א). וכתיב (דברים ח יא) השמר לך פן תשכח את ה׳. אי לזאת לו בכח יגבר איש להעביר מחשבות זרות והרהורים רעים מלבו, ובקרבו ישים אור בו, אור תורה, וליראה ולאהבה את ה׳ הנכבד והנורא, ותכף בזכרו את אשר לא טוב עושה, יברח וינצל מטיט היון, ולא יביט און, ויתקן מעותו, כאשר ל״ו יחליפנו ול״ו ימיר אותו, רע בטוב, הנה מה טוב, כי מצוות ליראה ולאהבה הן מצוות תדירות, והיו למאורות:

כג כב. ראית הנשים היא גופה עברה וגוררת עוון, כי העין רואה, ולב חורש מחשבות און. וכתיב (במדבר טו לט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זנים אחריהם. וכבר העידו רבותינו ז״ל הקדושים, שכל המסתכל בנשים, סוף בא לידי עברה (נדרים כ, א), כי יכול להיות שיהיו בניו ממזרים מאשתו בהיותו שותה בכוס זה ונותן עיניו בכוס אחר, וגם תדבקהו הרעה ויבוא לידי קרי. ואפלו אם יהרהר שום הרהור רע, ענוש יענש על דמגרי יצר הרע בנפשה ופוגם בעיני נפשו ובעינין עלאין. ודין גרמא אשר עינים להם ולא יראו במשכלות, כי טח מראות עיניהם, מהשכיל לבותם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ירושלמי ברכות פ״א, ה״ה) שכל מי שאינו מסתכל בנשים, אומר הקדוש ברוך הוא הדין דילי אי לזאת בכח יגבר איש להיות עוצם עיניו מראות ברע, ואל יפנה אל האלילים, לא בנות ישראל ולא בנות הערלים, ויאמר ישראל, ברית כרתי לעיני, ומה אתבונן על בתולה (איוב לא א), ובזה לא תאנה אליו רעה ונגע ומחלה, ויזכה לחזות בנעם ה׳ עין בעין, ויהיה בן פרת עלי עין:

כד כג. שתיה המשכרת היא רעה עד מאד, כי כל עניני העולם, בין למלי דעלמא בין למלי דשמיא, צריך דעת, כי בדעת חדרים ימלאו (משלי כד ד), וכל ערום יעשה בדעת, ובתחבולות יעשה מלחמה נגד יצרו לעבד את בוראו ולדבקה בו, ומשכיל על דבר ימצא איזוהי דרך ישרה שיבר לו האדם לעשות הטוב והישר בעיני אלקים ואדם. וכבר אמר החכם (ויק״ר א, ו. תנחומא ויקרא א׳:ב׳) אם דעת חסרת מה קנית ואם דעת קנית מה חסרת. ודינו כי בעוונותינו דלונו מאד, ואין בנו כל כך מדע והשכל לדעת איזוהי דרך ישרה אשר נלך בה ואת המעשה אשר נעשה. אם עדין נשתה ויתבלבל דעתנו, מה אנו ומה חיינו, הרי זה דומה למאבד עצמו לדעת. גם בלא דעת עושה שלא כהגן בתוספת ומגרעת. ורעת השתיה והשכרות כי היא כסות עינים את כל ונודעת, כל שוגה בה נבער מדעת. והמישרים ארחותם ורוצים שיהיו מתקנים מעשיהם, מושכים ידיהם:

כה כד. מה מאד שנאוי המחלקת רע בעיני ה׳, וגוררת רעות רבות וצרות ועברות חמורות. כל קֶבל דנא גדול השלום, ובפרט שלום הבית בין איש לאשתו, עד שהתר למחק את השם, שנכתב בקדשה, כדי להטיל שלום בין איש לאשתו. ואין לשבח לאיש, אשר אשתו וכל הנלוים עמו עושים רצונו כרצונו, והוא בשלום עמהם, אך בזאת יתהלל המתהלל, באשר בני ביתו או אנשים אחרים מחרחרים ריב עמו ומכעיסים אותו על פניו ומזלזלים בכבודו וכדומה, והוא אוהב שלום ומבקש שלום ורודף שלום ומרחיק המחלקת ודוחקו בשתי ידים זה האיש אהוב למעלה ונחמד למטה, אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא, אל כפעלו ישלם גמולו, מה טוב חלקו ומה נעים גורלו:

כו כה. התרחק מן הכעור ומן הדומה לו, ואל תתן מקום לחשדך, כדי שלא יתגלגל חובה על ידך, כי המחטיא חמור מן ההורג (במדבר רבה כא ד תנחומא פנחס ג), וכתיב (במדבר לב כב) והייתם נקים מה׳ ומישראל. ומצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם, הכל לפי מה שהוא אדם ולפי המקום ולפי הזמן ולפי הענין, כי בדבר שהוא מכרח לעשות לצאת ידי שמים, אל יחוש ללעג השאננים, ואל יתן אל לבו מה ידברו ממנו אחרים, כי זה שרש פורה נזיקין וחבלות לנפש, ורב הצרות הבאות לאדם הוא בשביל שרוצה להיות נכבד בעיני אחרים, וזה הבל גדול, כי מה יתן לאיש אם אלף אנשים יכבדוהו, או אם ידברו רע עליו ויבוזו אותו, האם בשרו עליו יכאב, והחי יתן אל לבו, ואם הוא מכבד בשמים ממעל, מה אכפת לו על כבוד המדמה של אדם להבל דמה, ואם הוא נבזה ונמאס בשמים, ממעל, מה יתן לו ומה יוסיף כבוד תועי רוח, הכל הבל ורעות רוח:

כז כו. מה מאד צריך לזהר שלא לצער את חברו לא בדבור ולא במעשה, לא בראיה ולא ברמיזה, ולא יעשה ולא ידבר שום דבר שיש לחוש אחד מני אלף שיכול לגרם צער לחברו, שהרי אמרו רבותינו זכרונם לברכה על פסוק (קהלת יב יד) והאלקים יבא במשפט על כל נעלם. זה הרק או הורג כנה בפני חברו, ונמאס חברו (חגיגה ה א). אם כך עתיד לתן את הדין מי שלא נתכון לצערו, על אחת כמה וכמה המתכון. ואם תאמר כאשר עשה לי אעשה לו, אשלם לעושה הרעה כרעתו, הרי אתה עובר על מה שאמרה תורה (ויקרא יט יח) לא תקם ולא תטר. ואם הוא רשע וגלגלו חובה על ידו, כמאמר הכתוב (שמואל א כד יד) מרשעים יצא רשע. למה יעשה רעהו רשע כמוהו, ואם תאמר משחק אני, הרי אתה עושה שחוק בדמך ובנפשך כמתלהלה היורה זקים, לכן הזהר והשמר שיהא רוח הבריות נוחה ממך, ואהבת לרעך כמוך בחבה יתרה, זה כלל גדול בתורה:

כח כז. ביותר צריך לזהר שלא לצער את אשתו אפלו בדברים, שמתוך שדמעתה מצויה, פרענות צערה קרובה. צא ולמד ממעשה שהובא בש״ס (כתובות סב ב) באותו חסיד, שהיה רגיל לבוא לביתו כל מעלי יומא דכפורי. פעם אחת אחר מלבוא, ונצטערה אשתו והורידה דמעות, ותכף נפטר אותו חסיד. יחרד האיש וילפת, אם זה שלא נתכון לצער כן, המתכון לצער על אחת כמה וכמה. ואפלו אם היא אשה רעה חסרה מדע ומכעיסתו על פניו ועושה הוצאת הבית מרבה וכדומה, השכל יבוא מן האיש וינהלנה בנחת, בנעם שיח, ולשון רכה תשבר גרם (משלי כה טו), ועל כל פנים על יסבל בסבלנות גדולה, רי גדול שלום הבית, ויכבד את אשתו לכבוד השכינה, כי הדברים עתיקים. עושה זאת בעולם הזה ימצא מנוחה, ויצו ה׳ אתו את הברכה, ושכרו אתו ופעלתו לפניו לעולם הבא, יעמד בקרן אורה, לפם צערא אגרא (אבות סופ״ה):

כט כח. יגדל נא כח גדול העצה, אשר עיניו פקוחות על כל דרכי בני אדם לתת לאיש י כדרכיו, ועיני ה׳ משוטטות בכל הארץ, מלא כל הארץ כבודו, כי לו בכח יגבר איש לשמע, ללמד וללמד, לשמר ולעשות כל דבר שהוא מצוה מדאוריתא או מדרבנן או מנהג טוב ומנהג חסידות, ולברח מכלי צד נדנוד אסור וממדות רעות. גור יגור מלעבר על דעת קונו ולהכעיסו ולצערו, חס ושלום, ויברח מן הכעור ומן הדומה לו יותר ויותר מאשר יברח מפני חרב, כי חמה עונות חרב, חרב לה׳ מלאה דם, חרב נוקמת נקם ברית, ויפה שעה אחת של קרת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה (שם ד יז). ואם גבר אויב, היצר הרע, והעבירו על דעת קונו ועבר עברות ובטל מצוות, והרגל בטבע רע ומדות רעות ומנהגים רעים, אם זכה שמן השמים רחמו עליו ונפקחו עיניו והכיר כי רע ומר עזבו את ה׳, יחיש מפלט לו בטרם פתאום יבוא אידו, ושניו יחרק ונמס, ולא יועיל חרטתו. לכן עד אשר לא תחשך השמש יתקן מעותו, ויעזב רשע דרכו הרע, לו יחליפנו ולו ימיר אותו, מעט מעט יגרש את הזהמא, ובתחבולות יעשה מלחמה, שלא להכעיס עוד למלך רם ונשא, שוכן רומה, וכפר מאשר חטא על הנפש והרבה אשמה כאשר יוכל שאת. כל אשר בכחו לעשות יעשה, וכל אשר יחפץ האיש יעשה, רק ההתחלה יקשה, ובזה יתרצה, וה׳ יהיה לו למחסה, ומחזה שד״י יחזה, ולמי שיש לו לב טוב די בזה:

ל אלו שני הכללות, כ״ח ראשונה ושניה, כתבתי בימי השובבים. יהי רצון, שיהא לי לתקון לאות ברית קדש אמן, כן יהי רצון:

פרק קצח

א כללות - ב: אכתב זאת זכרון בקצור מצוות הנוהגות בזמן הזה וביד כל אדם לקימן בכל יום, וראוי לאדם להיותם לזכרון בין עיניו, וזכור יזכר בפה. וכן כתב בספר חרדים, דף ג, עמוד ב (אשר מתוכו אלקטה סדר המצוות בקצור נמרץ), שראוי לכל ירא ה׳ להקדים בכל יום לזכר בלבו ולהוציא בפה כל

מצוות שאפשר לקיים לקים קרא דכתיב (במדבר טו לט) וזכרתם את כל מצות ה׳ ועשיתם אתם. זכירה מביאה לידי עשיה (מנחות מג, ב), ובזה יצוה ה׳ חסדו אליו, כדכתיב (תהלים קג יז) וחסד ה׳ מעולם ועד עולם על יראיו לשמרי בריתו ולזכרי פקדיו לעשותם:

ב [א] על שלשה דברים העולם (קטן) עומד. אהבה, יראה, הכנעה. וסימנך, אי״ה מקום כבודו להעריצו:

ג [ב] ששה מצוות תדיריות, ולא יפסקו מן האדם אפלו רגע אחד בכל ימיו, ואלו הן:

ד א. להאמין ולחשב במציאות ה׳ והשגחתו פרטית ותקף יכלתו.

ה ב. להאמין שהוא אחד, יחיד ומיחד ואין זולתו.

ו ג. לאהבו אהבה עזה בכל לב ובכל נפש ובכל מאד.

ז ד. ליראה ממנו יראה גדולה בגין דאיהו רב ושליט עקרא ושרשא דכל עלמין, וכלא קמה כלא:

ח ה. לדבקה בו.

ט ו. לזכר את ה׳ תמיד.

י ויש ארבע מצוות לא תעשה תדיריות:

יא א. שלא לעלות על לב שיש אלוה זולתי השם יתברך.

יב ב. השמר לך פן תשכח את ה׳.

יג ג. ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם.

יד ד. שלא להתגאות ולא ירום לבבו, אלא תמיד יהא לבו שפל כאזוב:

טו [ג] ארבעה תנאים צריך להיות בכל מצוה ומצוה לעשותה כהלכתה כדי שתקבל לרצון לפני אבינו, מלכנו, יוצרנו, יתברך שמו, ולא נעול בכסופא לעלמא דאתי:

טז א. שנעשה כל מצוה בכונה לצאת ידי חובת מה שצונו יוצרנו לעשות נחת רוח ליוצרנו ולתקן הדברים בשרשם במקום עליון:

יז ב. יראה איך יתוש קטן, מהבל ימעט, כלי מלא בושה, עומד לשרת לפני מלך רם ונשא, ומלאכי רום עונים באימה וכו׳ ברעש גדול:

יח ג. אהבה למלך שלם המרבה להיטיב, הבוחר בעמו ישראל באהבה, ובאהבתו וחמלתו גמל עמנו טובות עד אין חקר. ועל הכל אשר בחר בנו מכל העמים וקדשנו במצוותיו. ואמרו בזהר הקדוש דכל פקודא דלא אתעבד בדחילו ורחימו, לאו פקודא היא ולא פרחא לעלא, ובפרט באוריתא ובצלותא אי אשתמע קלה בלא דחילו ורחימו, עלה כתיב (במדבר יא א) וישמע ה׳ ויחר אפו חס ושלום:

יט ד. צריך לשמח שמחה גדולה בעשית המצוה, דכל מצוה ומצוה שתזדמן לו, דורונא הוא דשדר לה קדשא בריך הוא, ולפי רב השמחה יגדל שכרו. וגלה הרב האר״י זכרונו לברכה, שכל מה שהשיג, שנפתחו לו שערי החכמה ורוח הקדש, היה על ידי שהיה שמח בעשית כל מצוה שמחה גדולה עד אין תכלית כי כן ראוי לשמח מכל זהב ומפז רב בהעמיק לחשב אחרי מי יצא מלך העולם לחפץ קרבתו, לעמד לשרתו ולאהבה אותו. אשרי ילוד אשה, אשר מלך גדול, גבור ונורא, המשילו במעשה ידיו, כל שתה תחת רגליו (תהלים ח ז), שיהא בונה בשמים עליותיו ויעשה נחת רוח ליוצרו להנאתו ולטובתו, באמת אין טובה ואין שמחה גדולה מזו. ויפה אמר התנא (אבות ד, יז) יפה שעה אחת בתורה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא:

כ [ד] מצוות עשה מן התורה התלויות בלב ואפשר לקימן בכל יום, (מלבד אלו הנאמרים): מכלל היראה, שלא להוציא שם שמים מפיו אלא במורא הלב לצרך גדול ולא לבטלה. ואסור הזכרת ה׳ לבטלה הוא בכל לשון, בין בשבועת חנם בין בשבועת שקר, בין בקללה בין בדברי הבאי, או שברך ברכה שאינה צריכה, או ברכה חטופה וקטופה שהיא פסולה. וכן מכלל היראה שיירא ויפחד מלעבר על רצונו בפניו. יחרד האיש וילפת, ויאחזהו רעד איך יתוש קטן, להבל דמה, יכעיס למלך רם ונשא. מכלל האהבה שמרב חשק אהבתו לו יתברך מנדד שנה מעיניו לעסק בתורתו ולהשתעשע בה:

כא וכן בכלל האהבה שיתן את כל הון ביתו באהבה, וגופו ורוחו ונשמתו, הכל יהא נחשב כאין נגדו נגד עשות רצון קונו, ויאמר, מתי יבוא לידי לעשות מצוה לרצון ולנחת רוח לאהובי, צור לבבי, נפשי אויתיך יומם ולילה לאתדבקא בך ולאשכחא רעותך. בכלל מצות ואהבת, שיעשה שיאהבו אחרים את השם יתברך, על ידי שידרש להם תורה ודברי כבושים:

כב מצוה לדבקה בהשם יתברך, שתהיה זוכר השם יתברך תמיד, לא תפרד ממנו. מצוה להדבק לחכמים כדי ללמד ממעשיהם. והן בכלל שישא בת תלמיד חכם, וישיא בתו לתלמיד חכם, ויעשה פרקמטיא לתלמיד חכם, ויתחבר עמהם וידבק בהם, שהדבק בהם כאלו דבק בשכינה (ספרי ורש״י עקב יא, כב) מצוה ליראה מתלמיד חכם. מצוה לאהב את התלמיד חכם:

כג מצוה לכון בפסוק ראשון של קריאת שמע ולהאריך באחד כדי שימליך את ה׳ למעלה ולמטה ולארבע רוחות, ולחשב שהוא מוכן בלב שלם למסר נפשו על קדשת השם. מצוה לכון בתפלה, כיון שהקדוש ברוך הוא תלאה בלב, דכתיב (דברים יא יג) ולעבדו בכל לבבכם. מצוה להדמות אליו יתברך, שנאמר (דברים כח ט): והלכת בדרכיו. פרשו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קלג, ב) מה הוא רחום, אף אתה הוי רחום, מה הוא חסיד, אף אתה הוי חסיד מצוה להיות בבית הכנסת במורא וכבד ראש מאימת השם יתברך השוכן בתוכו. מצוה לבטח בהשם יתברך בכל לב ובכל עניני העולם:

כד מצוה לזכר ולהתבונן בגדלתו יתברך. מצוה לזכר חסדי ה׳ שעשה ושעושה לכל ישראל ולכל אחד ואחד מעת יצרו בבטן אמו. מצוה לזכר בלב חרד יציאת מצרים בכל יום ובכל לילה. מצוה ליראה מאב ואם, וירעד ויפחד מאד מלעבר על רצונם. מצות ואהבת לרעך כמוך בלב שלם, ומתוך כך דעלך סני לחברך לא תעבד (שם לא א). מצוה לדון כל אדם לכף זכות (אבות א ו). מצוה להצדיק הדין על כל אשר יארע, בין בגופו בין בבניו בין בממונו, ולא יתלה במקרה, אלא יפשפש במעשיו וישוב בתשובה. מצות ומלתם את ערלת לבבכם (דברים י טז), שיהא לבו של אדם רך לקבל דברי המוכיחו ולא ישנאהו. אדרבא, יוסיף לו אהבה על דרך הוכח לחכם ויאהבך (משלי ט ח). מצוה לזכר בלב כל הימים את יום השבת. מצוה שישוב החוטא מחטאו ויתחרט חרטה גדולה ויסכים הסכמה חזקה שלא יחטא עוד עד יום מותו. ובכל יום ויום בת קול מכריזה שובו בנים שובבים. לכן כל איש יחרד וישוב וישיב אחרים מעוון כפי כחו במתק לשון, וימצא חן בעיני מלכו של עולם, ואשרי חלקו:

כה מצות כבוד אב ואם, עקרה שיהיו נכבדים בעיניו שיאהבם אהבה עזה, ולא יהיו עליו לטרח ולמשא. מצוה להצטער בצער חברו צער בנפש, ובפרט אם הוא תלמיד חכם, כדי שיבקש עליו רחמים ויסעדנו ויעזרנו כאשר יוכל. מצוה שיהא נוח ומישב תמיד, ויסיר כעס מלבו, אף בשרו ישכן לבטח. מצוה לקבל עליו על מצוות באמירת פרשת והיה אם שמוע, שנאמר (דברים יא יח) ושמתם את דברי אלה על לבבכם. מצוה שיעלה האדם בכל יום על לבו שהוא עבד חתום למלכו של עולם בחותם אות ברית קדש, ולא ימרד בו. מצוה להעלות על לבו בכל יום דבר מרים וענשה כדי שיסגר פיו ויחרד מלדבר לשון הרע, כי הוא עוון גדול, ועליו נאמר (איוב יט, כט) גורו לכם מפני חרב. והמשכיל ידם ויקבל שכר טוב בעולם הזה ובעולם שכלו טוב:

כו [ה] מצוות לא תעשה מן התורה התלויות בלב ואפשר לשמרם בכל יום: שלא להעלות על לב שיש אלוה זולתי ה׳. שלא להתאוות מה שביד אחינו בני ישראל ושלא לחשב להשתדל להוציאו מידו בין בשכר בין בחנם. שלא לשכח את ה׳ אפלו רגע, כדי לקנות לנפשו הנהגות המחיבות מן הזכירה, כמו היראה והצניעות וקשוט המחשבות ותקון המדות כאשר נחשב אשר לפניו נעמד. שלא לשכח מעמד הר סיני הנורא, שנתן לנו שם אלקינו את התורה. שלא לשכח דבר מלמודה על ידי שהוא בטל מן התורה ואינו הוגה בה תמיד. שלא להסיר מלבנו הרעה שעשה לנו עמלק, וכשיהיה לנו כח ננקם ממנו. שלא לשכח את אשר הקצפנו את ה׳ במדבר, וקל וחמר שיש לנו לזכר מעשינו ולהכלם. שלא לשכח צרעת מרים כדי שנזהר מלשון הרע. שלא להתגאות, דהוי כעובד עבודה זרה, והוא בנדוי מפי חכמי הגמרא (סוטה ד, ב ה א). שלא לכעס, דכל ניחא מסטרא דקדשה, וכל רגזא מסטרא דמסאבא. והלב הוא היכל לשכינה, נמצא הכועס מכניס צלם בהיכל ומגרש ממנו השכינה, לכן כל איש יחרד ולא יכעס, לא עם גוי ולא עם ישראל, לא עם קטן ולא עם גדול, לא על גזל ואונאה, ולא על מניעת כבוד, או אפלו אם יחרפוהו ויגדפוהו, אלא תהא דעתו נחה ומישבת עליו, ובזה ה׳ אלקיו עמו ותרועת מלך בו. שלא לנסות את ה׳ לומר, אעשה מעשים טובים ואראה אם יגיע מלך בו. שלא לנסות את ה׳ לומר, אעשה מעשים טובים ואראה אם יגיע לי טובה מה׳. רק במעשר שרי, דכתיב (מלאכי ג י) ובחנוני נא בזאת:

כז שלא לשנא את ישראל. והזהרנו להסיר השנאה מלבנו, כי היא מעוללת פשעים רבים, לכן צונו יוצרנו שלא לנקם ושלא לטר איבה, שלא לקבל לשון הרע ולא להאמין רע על חברו, רק למחש מיהא בעי להשמר. שלא יהא לנו מדת האכזריות, אלא לרחם על מי שהוא שרוי בצער. שלא יהא לנו צרות עין מלהלוות לעני ולעשות צדקה וגמילות חסדים וכדומה הוצאת מצוה בעין יפה. שלא להרהר הרהורים רעים, ואם יבואו לו ידחה אותם תכף בשתי ידים, כי הם מטמאים את הנפש וגורמים לבוא לידי טמאה בלילה. שלא יתיאש אדם מן הרחמים אפלו יראה צרה קרובה, אלא יקוה לישועת ה׳. שלא נגור מלשפט משפט צדק, כי נאמין שלא יקרנו נזק בעשית מצוות, דשלוחי מצוה אינן נזוקין. שלא ימצאו חן העכו״ם אם הסיתו פעם אחת מימיו כמנהג

הגוים שאומרים לישראל להמיר הדת. שלא לחמל ולרחם על המחטיאים והמכשילים בני אדם. ושלא לחוס על מי שראוי לענשו וליסרו. שלא להיות צדיק בעיניו. שלא לשנא את התוכחות ואת המוכיח, כי דרך חיים תוכחות מוסר (משלי ו כג). על ידיהם יש דרך ישר, עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאשר:

כח [ו] מצוות עשה מדברי קבלה ודברי סופרים התלויות בלב ואפשר לקימם בכל יום: לעולם ירגיז אדם יצר הטוב על יצר הרע (ברכות ה, א). לעולם יהא אדם ערום ביראה (שם יז, א). איתא בזהר הקדוש בשעתא דאתעדן בר נש על פתורה, אית לה לאדכרא ולדאגא על ארעא קדישא ועל היכלא דמלכא דאתחרב. ובגין ההוא עציבו דמתעצב על פתורה, קדשא בריך הוא חשב עלה כאלו בנה ביתה, זכאה חולקה. אין עומדין להתפלל אלא מתוך כבד ראש (ברכות ל א) פרוש הכנעה. וגילו ברעדה, במקום גילה שם תהא רעדה. כגון בבית חתנה ויום מילה, פן יחטא מפני שמחת לבו. עבדו את ה׳ בשמחה שמחה של מצוה, ששש ועלז דזכה לעבד למלך שאין כמוהו בעולם, ומצד אחר יכנע ויירא ויפחד על מה שהכעיסו תחלה. מצוה שיהא אדם נבזה בעיניו נמאס ואת יראי ה׳ יכבד (תהלים טו ד). שכל מי שיודע בו שהוא ירא שמים, יהא חשוב ונכבד מאד בעיניו. ויהיה שפל רוח מפני כל האדם, שכל אדם יהא בעיניו גדול ממנו, ויבוש מפניו ויפחד ממנו. יחשב כל דבר, בין של מצוה בין של רשות, קדם שיוציאנו מפיו אם ראוי להוציאו וכיצד צריך להוציאו. כל מעשיך אפלו דרשות, יהיו לשם שמים. בכל דרכיך דעהו (משלי ג ו). מצוה לשמח ביסורין, שנאמר (תהלים קא א) חסד ומשפט אשירה. יהי ממון חברך חביב עליך כשלך (אבות ב, יב), וכבוד חברך כמורא רבך, ומורא רבך כמורא שמים (שם ד יב). הוי עז כנמר וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים, אבל למלי דעלמא עז פנים לגיהנם ובשת פנים לגן עדן (שם ה, כ). הסתכל בשלשה דברים, דע מה למעלה ממך עין רואה ואזן שומעת, וכל מעשיך בספר נכתבים (שם ג א). הוי מתלמידיו של אהרן, אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה (שם א, יב). הוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות (שם שם טו). הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה (שם ב א), זה כלל גדול בתורה. יהא אדם אוהב את שכניו ומקרב את קרוביו. אם הטיב לו חברו מעט, ידמה בעיניו הרבה. יהא לבו של אדם רחב ארך אפים, ויהיה מן הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים (שבת פח ב) וישמח ביסורים ויקבלם מאהבה, ויאמין בלב שלם ויאמר גם זו לטוב, דכל דעבד רחמנא לטב עבד (ברכות ס, ב). מצוה לקנא ביראי ה׳ להיות כמותם. יהא אדם אוהב את אשתו כגופו, ומכבדה ומלבישה יותר מגופו. דרך טובה שידבק בה האדם לב טוב, ובה כלול כל התורה, כי יתן אל לבו מה חובתו ויעשנה כדת מה לעשות. צוה השם יתברך על ידי נביאיו להיות אדם מקוה ומצפה לישועת ישראל על ידי ביאת משיחנו בכל יום, שנאמר (חבקוק ב ג) אם יתמהמה חכה לו, כי בא יבא, כן יהי רצון במהרה בימינו, אמן:

כט [ז] מצוות לא תעשה מדברי קבלה ודברי סופרים התלויות בלב, ואפשר לקימם בכל יום: אל תשמח ישראל, אל גיל כעמים (הושע ט א), לא התר לנו לשמח כי אם שמחה של מצוה. אל תתן לבך לכל דברי בני אדם אפלו מקללך ואפלו הוא עבדך, כי אם תתן לבך לדבריהם, תכעס, ויחשך אור חכמת הנשמה. אל תתיאש מן הפרענות (אבות א, ז), דתמיד יש לאדם לחשב שהוא מעתד לכל רעות המתרגשות לבוא בעולם. אשרי אדם מפחד תמיד. אל תהי בז לכל אדם קטן וגדול, גוי וישראל, שאין לך אדם שאין לו שעה (שם ד, ג). אל תהי חכם בעיניך (משלי ג ז), כי איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו (שם כו יב), ושמע לעצה חכם (שם יב טו). אל תאמן בעצמך עד יום מותך (אבות ב ד). אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו (שם). אל תעש תפלתך קבע וכמשא עליך ותחשב מתי תשליכנו מעליך, אלא תחנונים לפני ה׳ (שם ב יג). בנפל אויבך אל תשמח (משלי כד יז), ושמח לאיד לא ינקה (שם יז ה). אל תהי כסוס כפרד אין הבין בעת הזווג, אלא יכונו לשם מצוה בצניעות ובקדשה. הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם הזה ומן העולם הבא. אם למדת תורה הרבה והרבית מצוות ומעשים טובים, אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת (אבות ב, ח). אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס (שם א, ג). אל תצר צרת מחר, כי לא תדע מה ילד יום (יבמות סג ב). מוסר ה׳, בני, אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו, כי את אשר יאהב ה׳ יוכיח וכאב את בן ירצה (משלי ג יא יב).

ל [ח] מצוות עשה מן התורה התלויות בעינים ואפשר לקימם בכל יום: להסתכל בציצית כדי לזכר המצוות, דכתיב (במדבר טו לט) וראיתם וזכרתם. ראיה מביאה לידי זכירה (מנחות מג ב). מצוה לקרות תורה שבכתב מתוך הכתב. מצוה לבכות על אדם כשר ועל צער הצדיקים כאלו היו בניו:

לא [ט] מצוות לא תעשה מן התורה התלויות בעינים: שלא לתור אחר ראית העינים ושלא יסתכל בעריות, לא מבעיא לשם זנות, אלא אפלו שלא לשם זנות, רק שנהנה בהסתכלותו. שלא להסתכל בצלמים של עבודת אלילים. שלא להסתכל בבגדי אשה שמכירה:

לב [י] מצוות עשה ומצוות לא תעשה מדברי קבלה ומדברי סופרים, התלויות בעינים: צריך שיהא זהיר שיהיו עיניו סגורות בתפלה מפחד השכינה, או יתן עיניו בתוך הספר דוקא. קדם שיתחיל העמידה יסתכל ויכנע לבבו. מדרכי הענוה שיהא שח עינים, ולא יסתכל חוץ לארבע אמות, וזה מועיל הרבה לקנות סדר קדשה. בעת ענית קדשה יסגר עיניו וישאם למרום בכונה ובחשק לדבקה בהשם יתברך. שלא להסתכל בבהמה חיה ועוף כשנזקקין זה לזה.

שלא להסתכל בלבנה, רק באמרו כי אראה שמיך. אסור להסתכל בידי הכהנים בנשיאות כפים ואפלו בזמן הזה. אסור להסתכל בפני אדם רשע וכל שכן בפני עכו״ם. אין מסתכלין בפני האוכל ולא במנתו שלא לבישו. ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו, והוא הדין לכל דבר שיש לחוש שמתביש או שמצטער, רק יהא רוח הבריות נוחה הימנו, ובכן רוח המקום נוחה הימנו:

לג [יא] מצוות עשה ומצוות לא תעשה מן התורה התלויות באזנים: מצוה לשמע דברי תורה על מנת לשמר ולעשות. גם שתהיה אזן שומעת תוכחת מוסר (עי׳ משלי טו לא). מצוה שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון, יניח אצבעו באזניו, והזהרנו שלא לשמע שום לשון הרע ודברי גנות על חברו. מצוה לשמע אל הדינים שיעמדו לישראל בכל דור ודור. מצות ברכת המזון וברכת התורה וקריאת שמע תלויות גם כן באזן, שצריך שישמיע לאזניו. שלא לשמע למסית. אזהרה לדין שלא ישמע דברי בעל דין קדם בוא בעל דין חברו (סנהדרין ז, ב):

לד [יב] מצוות עשה ומצוות לא תעשה מדברי קבלה ומדברי סופרים, התלויות באזנים. מצוה להטות אזן ולשמע קריאת ספר תורה מפי שליח צבור כאלו מקבלה עתה מפי ה׳ בסיני, וישתק כמאן דלית לה פמא. להטות אזן לתפלת שליח צבור ולכל ברכות, שאם אינו מרגיש ויודע על איזו ברכה עונה, הוי אמן יתומה. כל הברכות מצוה שישמיע לאזניו וישמיע לאחרים כדי שיענו אמן. שמע עצה וקבל מוסר למען תחכם (משלי יט כ). אל ישמיע אדם לאזניו דברים בטלים, שהם נכוות תחלה לאיברים (כתובות ה, ב). השומע נבלות הפה ושותק, נופל בגיהנם. קול באשה ערוה, ואסור לשמע. משחרב בית המקדש אסרו לשמע קול נגון כלי וכל מיני זמר, ומשמיע קול של חל, כל שאינו שיר ושבח לה׳, ואזן השומעת שיר כזה תעקר. אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה (תהלים קכו ב) כשיבנה בית המקדש במהרה בימינו, אמן:

לה [יג] מצוות עשה מן התורה התלויות בפה, בקנה ואפשר לקימן בכל יום: מצות כבוד אב ואם, ואשת איש, ובעל אמו, ואח ואחות אביו, ואח ואחות אמו, וזקנו וזקנתו מאביו ומאמו, וחמיו וחמותו, ואחיו הגדול, וכל מי שגדול ממנו בחכמה ובזקנה, שיכבדם בדבור, שידבר להם בנחת, בלשון רכה וכבוד ואדנות כמדבר למלך. מצוה להזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה. מצוה לברך ברכת המזון בנחת ובקול רם ובשמחת הלב. מצוה לברך ברכת התורה. מצוה ללמד תורה. מצוה ללמד לאחרים. מצות תלמוד תורה כנגד כל המצוות, ועוון בטול תורה כנגד כל העברות. מצוה לקרות קריאת שמע בבקר ובערב. מצוה על הכהנים לברך את ישראל (ירושלמי מגילה פ״ד ה״ח). מצוה על מי שהגיע להוראה שיהיה מורה הוראות. מצוה לזכר בפה בכל יום מה שעשה לנו עמלק, ימח שמו. מצוה לזכר מה שהקציפו אבותינו במדבר לפני השם יתברך, וכל שכן מה שהקצפנו אנחנו ואבותינו. מצוה לזכר אשר עשה ה׳ למרים, כדי שנזהר מלשון הרע. מצוה להתודות ולפרט החטא:

לו מצות תוכחה, שחיב להוכיח את חברו שעשה לו רעה או לקרובו, או שדבר עליו רע בפניו, או שלא בפניו על דרך והוכיח אברהם את אבימלך (בראשית כא כה). אולי יקבל עליו תוכחה ויאמר חטאתי לך או יתנצל לו ולא ישטמנו וישתק ויכסה שנאתו בלבו, כי זה מנהג הרשעים. מצות תוכחה לרואה חברו שחטא או שהלך בדרך לא טובה, צריך להחזירו למוטב בינו לבין עצמו בנחת ובלשון רכה. מצוה כשיש מחלקת בין חכמי ישראל לילך אחר הרב. מצוה על מי שיודע עדות לחברו, שיעיד בבית דין באפן שיתקים הדין על עדותו. מצוה לחקר ולדרש העדים היטב כשנראה לו שהדין מרמה כדי להוציא לאור משפטו. מצוה לדון כל דיני ממונות שבין אדם לחברו. מצוה לקדש הכהנים ולנהג בהם כבוד. והחולים תשיחם אם הדבור יפה לחולים. מצוה להשיב את החולה בתשובה. מצוה לספד על אדם כשר שמת:

לז מצות תפלה, שידקדק כל מלה ומלה כאלו מונה זהובים. מצוה לזכר את השם יתברך בפה, שיאמר בכל יום לעתים לעורר את האהבה פסוקי זכרון יוצרנו ויראתו יתברך, כגון, מלא כל הארץ כבודו (ישעיה ו ג), גדל העצה ורב העליליה, אשר עיניך פקחות על כל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו (ירמיה לב יט), אשרי איש שלא ישכחך ובן אדם יתאמץ בך, אשרי איש שישמע למצוותך, ותורתך ודברך ישים על לבו, וכדומה. מצוה להעמיד שופטים וגם שוטרים להעמיד דברי הדינים. מצוה לבקש שלום ולרדף שלום ולהשים שלום בין איש לאשתו ובין אדם לחברו. והרוצה לזכות לדרכי שלום, יזהר שיהא דן את כל אדם לכף זכות תמיד. מצוה לדר בעת צרה, ויותר טוב שלא תדר. מצוה שיהא פיו ולבו שוים, ולא ידבר אחד בפה ואחד בלב. מצוה לזכר את השבת בכל יום בכל ענינים שיוכל להזכירו, כגון בהזכרת ימי השבוע לא יאמר בלשונות הגוים, אלא ראשון בשבת קדש, שני בשבת קדש. וכן כשיזדמן לאדם דבר טוב, יזמין אותו ויאמר בפיו זה לשבת. חוב שעבר עליו השמטה ובא חברו לפרעו, מצוה לומר משמט אני, איני רוצה. ואם אמר לו חברו אף על פי כן, יקבל. וכן רוצח (והוא הדין שאר בעל עברות) שהלך ממקומו למקום אחר ורצו לכבדו, יאמר להם רוצח אני, איני ראוי לכבוד. ואם אמרו לו אף על פי כן, יקבל. מצות עשה לזעק ולהריע לפני ה׳ בכנפיא על כל צרה שלא תבוא על הצבור, כדי שיעלו כל העם על לב שאין זה מקרה, אלא גזרת מלך העולם על עוונות, וישובו מדרכיהם הרעים וילכו בדרך טובים:

לח [יד] מצוות לא תעשה מן התורה תלויות בפה, בקנה ואפשר לשמרן בכל יום:

לט שלא לשבע לשוא ולשקר. ואסור למי שיודע שאינו יכול לשבע באמתות בבית דין שיקבל עליו השבועה, שיאמר אשבע כדי להפחיד את חברו אף על פי שאין בלבו לשבע, שגם זה בכלל לא תשא, שפרושו לא תקבל. המברך ברכה שאינה צריכה עובר על לא תשא, וכן המזכיר שם שמים לבטלה, וכן המסבב להשביע חברו חנם. הנשבע ואינו מקים שבועתו, עובר משום שבועת שקר. שלא לקלל לשום אדם, אפלו אינו בפניו, וכל שכן בפניו, ויש אסור מוסיף במקלל את עצמו, ואסור מוסיף במקלל דין, או ראש ישיבה, ואסור מוסיף במקלל אביו ואמו, ולא זו מקלל אלא אפלו המזלזל בכבודם ואינו מכבד אותם כראוי, עליו נאמר (דברים כז טז) ארור מקלה אבי ואמו. ואמרו ז״ל (שבועות לו, א) ארור בו נדוי. לכן כל איש יחרד שלא ינדוהו בשמים אם יקל בכבודם. כל אלמנה ויתום לא תענון (שמות כב כא). ולדבר להם בקשי הוי ענוי. לא תונו איש את עמיתו (ויקרא כה יז) פרשו רבותינו זכרונם לברכה (ב״מ נח, ב) שלא יצערנו בדברים (ואם לא להוכיחו ולנהלו בדרך טובה). שלא להלבין פני חברו אפלו כשמוכיחו להשיבו מעוון. המכנה שם רע לחברו או מלבין פניו אין לו חלק לעולם הבא (שם). לא תענה על רב (שמות כג ב), אלא יהיה מאותם ששומעין חרפתם ואינם משיבים, כדי שלא תתחזק המריבה. שלא להעיד יחידי, דכיון שאינו נאמן, חשוב מוציא שם רע, אם לא שמכון לאפרושי מעברה או על עסקי ממון. שלא לתן לחברו עצה שאינה הוגנת לו. שלא לספר לשון הרע:

מ שישמיע דבריו לדין עד שיהא חברו עמו (סנהדרין ז, ב). שלא יטען דברים מזה לזה. שלא להוציא שם רע. שלא יהא הדין רך לזה וקשה לזה (סנהדרין שם). שלא להזכיר שם עבודה זרה אלא אם כן יכנה להם שם של גנאי. אסור לעשות שתפות עם עכו״ם, שמא יתחיב לו שבועה וישבע לו בשם עבודה זרה, ועובר על לא ישמע על פיך (שמות כג יג). המחזיק במחלקת עובר על ולא יהיה כקרח (במדבר יז ה). שלא לשקר. שלא לכפר ממון שיש מאחר בידו. שלא לשבע על כפירת ממון (עברות אלו נגררות מן הגנבה, הגונב סוף שיכחש וישבע). שלא להחזיק ידי עוברי עברה ולא להתחבר עם המסכימים אל העול. שלא להחניף, שמי שהוא חנף, מביא חרון אף לעולם. ואם אינו יכול למחות, לפחות ישתק, ולא יאמר לרע טוב. שלא לדבר נבלות הפה, שמביא יסורין וכליה לעולם, ומנדין אותו בשמים ממעל, רחמנא לצלן. שלא לנחש ושלא לסמך על סימנים והבלים, להמנע ממעשה או לעשות מעשה. שלא לעונן ולומר עונה זו יפה להתחיל מעשה זה, וזו אינה יפה, אלא יבטח בהשם יתברך בכל ענייניו. שלא להראות לבריות דבר שאינו כך בדרך תחבולה וקלות. שלא ללחש על המכה עם קריאת פסוק מן התורה. שלא למנות דין אדם שאינו בקי בדינים. שלא להורות את אשר לא כדת, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות רפ״א) הוו מתונים בדין. שלא יורה שתוי כל שמרגיש בעצמו שהוא שתוי קצת, והדן אחר אכילה ושתיה כאלו מחריב העולם. שלא יטה הדין, ובפרט לגר ויתום. שלא לקבל עדות רשע ושלא להעיד עם רשע. וכל שעבר עברה שחיבים עליה מלקות או גנב או גזל או הלוה ברבית, רשע מקרי ופסול לעדות. שלא יעיד קרוב. שלא להוציא מפיו דברים שבקדשה כשהוא ערם או נגד ערוה או נגד צואה ומי רגלים. שלא לנגש את העני, שיודע שאין לו לפרע, ואפלו לעבר לפניו אסור, שלא יחשב שבא לתבעו ויפחד. שלא יהא אדם סרסור בין לווה למלוה ברבית ולא עד ולא ערב ולא סופר. שלא ישתק מלדבר דבר הגורם שלא יפסיד חברו ממון בכל אפן שיהיה, וכל שכן למנע נזק מגופו, וכל שכן מנפשו, שנאמר (ויקרא יט טז) לא תעמד על דם רעך. שלא לתבע ההלואה שעבר עליה זמן שביעית. שלא להוציא החתן מביתו לדבר הרשות כל שנה ראשונה, והחתן עצמו גם כן מזהר שלא לצאת, שנאמר (דברים כד ה) נקי יהיה לביתו:

מא [טו] מצוות עשה מדברי קבלה ודברי סופרים התלויות בפה ובקנה, שאפשר לקימן בכל יום:

מב המזכיר צדיק צריך לברכו, והמזכיר רשע חיב לקללו, שנאמר (משלי י ו) זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב. מצוה לפיס עני בדברים. מצוה להקדים שלום לכל אדם, אפלו לגוי בשוק. מצוה שיענה רכות למדבר קשות, ויהא מרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם. מצוה שיקנה אדם חבר לעצמו, שיקרא עמו ויאכל עמו ויגלה לו סתריו, ועקר הקנין במתק הדבור. מצוה לשנות מפני השלום (יבמות סה ב). מצוה לברך ברכות הנהנין לפניה בכל שהוא ולאחריה בכזית וברביעית. מצוה לברך כל ברכות השבח וברכות המצוות שתקנו לנו רבותינו זכרונם לברכה אות באות, תבה בתבה. מצוה לזמן. מצוה לענות אמן וברוך הוא וברוך שמו. מצוה לשורר לפני ה׳ מי שיש לו קול ערב. מצוה לספד על חרבן בית המקדש וגלות השכינה. מצוה שיישן מתוך דברי תורה וקריאת שמע, ולא יפסיק בדבור חל. מצוה לקום לעסק בתורה לראש אשמורות ולהתחנן אז על המקדש ועל ישראל. ענה כסיל כאולתו בדברי תורה פן ישאר בטעותו, ויטעו אחרים, ובמלי דעלמא אל תען. מצוה לומר דברי תורה על השלחן. אמר לחכמה אחתי את (משלי ז ד) אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך, אמר אותו, ואם לאו שתק (קדושין ל, ב). מצוה שיטרח לומר לתלמידים טעמי הדברים. מצוה שיחזר למודו בקול רם, שתהא ערוכה ברמ״ח איבריו, ושיקרא בנעימה וזמרה. מצוה שיתנהג האדם לדבר בנחת ובישוב לכל אדם כמדבר לפני המלך שירא להרים קול לפניו, דמלא כל הארץ כבודו. מצוה לשאל אדם מזונו מאת השם יתברך בבקר ובערב, ועל זה תקנו מזמור תהלה לדוד (תהלים קמה, א), וצריך לאמרו בכונה כדל שואל. היוצא לדרך, מצוה שיתפלל תפלת הדרך. ארבעה צריכין להודות (ברכות נה, ב), וטוב להודות לה׳ על אשר גומלנו

רוח והצלה וכל טוב. מצוה לענות אמן יהא שמה רבה בכל כחו. מצוה לקדש ולהבדיל על היין בשבתות ובמועדים. משה תקן לישראל שיהיו קורין הלכות כל חג בזמנו (מגילה לב, א), דבר בעתו מה טוב:

מג [טז] מצוות לא תעשה מדברי קבלה ודברי סופרים התלויות בפה ובקנה: שלא לומר דבר שלא בשם אומרו. כשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע (יבמות סה, ב ירושלמי חגיגה כ״א ה״ח), דמוטב שיהיו שוגגין. אל תצא לריב מהר, מתון מתון ארבע מאה זוזי שויא (ברכות כ א). אל תעש עצמך כעורכי הדינים (אבות א, ח). אל תתן את פיך לחטיא את בשרך בנדרים. המפסיק ממשנתו לדברים בטלים הרי זה מתחיב בנפשו (שם ג ו). אין משיחין בבית הכסא. אסור להפסיק בין גאלה לתפלה ובין תפלין של יד לתפלין של ראש, אפלו לענות קדיש או קדשה. אסור לדבר באמצע פסוקי דזמרה ובחזרת העמידה ובשעה ששליח צבור קורא ספר תורה, וכל שכן בקריאת שמע וברכותיה ובתפלת שמונה עשרה ובהלל ונפילת אפים וברכת המזון וכדומה. אסור להגביה או להשמיע קולו בתפלתו. אסור לדבר דברי חל, וכל שכן להרים קול, בבית הכנסת. אל תהי בז לכל אדם (אבות ד ג), לא גדול ולא קטן, לא ישראל ולא גוי, אלא יהא בעיניך כלסטים להשמר ממנו, והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות ומכבדן כרבן גמליאל (שם א טו). אל תרבה שיחה עם האשה (נדרים כ, א אבות א ה). באשתו טהורה אמרו, קל וחמר נדה וכל שכן וקל וחמר באשת חברו דאפלו לצרך הכרחי ידבר עם כל אשה בקצור מפלג. אסור לדבר דברים בטלים. אל יפתח אדם פיו לשטן (ברכות יט, א). אל תריב עם אדם חנם אם לא גמלך רעה. אמרו (נדרים כב א) אין רעה אלא גיהנם, דהינו שהחטיאך, אבל חנם שעשה הזק בגופך או בממונך, לא תריב עמי, כי הכל הבל, רק המחטיא קשה מההורגו. אסור ללמד קטגוריא על ישראל אפלו הדור רשעים, חס ושלום. אל תאמר לרעך לך ושוב, ומחר אתן. שלא לדר, ר דברי סחורה בשבת, ואפלו שיחה בטלה אסור, כי בדחק התירו שאלת שלום בשבת, ובזהר קרי לדברים בטלים חלול שבת. אסור להתעצל בהספדו של אדם כשר. אסור למנות את ישראל אפלו לדבר מצוה. אסור לתן שלום לאזדם רשע, ומפני דרכי שלום יכון שנותן השלום לרבו. או להשם יתברך, שנאמר (שמואל א כה ו): ואמרתם כה לחי. אמר להם דוד שיכונו לחי העולמים, ואתה שלום. אסור לגנב דעת הבריות ואפלו דעת הגוי, רק תמים תהיה, וה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים:

מד [יז] מצוות עשה מן התורה התלויות בושט: מצוה שיתן מאכל לבהמה חיה ועוף שמזונותם עליו קדם שיטעם כלום, וכל שכן שאסור לצער כל בעל חי בידדים, כי אסור צער בעלי חיים מדאוריתא. מצוה לאכל ולשתות בשבתות וימים טובים, וצריך לאכל שלש סעדות בשבת. והמבטל סעדה אחת משלשתן, ענשו גדול, וכל המענג את השבת, שכרו מרבה (שבת קיח א). מצוה לאכל ולשתות בראש חדש. מצוה לאכל ולשתות בערב יום הכפורים. מצוה לאכל כזית מצה בליל ראשון של פסח. מצוה לאכל כזית פת בסכה בליל ראשון של סכות. מצות ענוי מאכילה ושתיה ביום הכפורים. לפרש מאכילת חמץ בפסח. מצוה להמנע מלאכל בהמה טמאה ועוף טמא ודג טמא. מצוה כשאוכל בשר, שיאכל בשר שחוטה:

מה [יח] מצוות לא תעשה התלויות בפה בושט: בשעת מניעת אדם עצמו מן האסורין יכון בלבו שמפני צווי השם יתברך הוא נמנע, לעשות רצונו ולעשות נחת רוח לפני כסא כבודו: שלא לאכל חלב. שלא לאכל דם. שלא לאכל כל נבלה, ובכלל שלא לאכל בהמה שנולדה עד שיעברו שבעה ימים. שלא לאכל טרפה. שלא לאכל גיד הנשה. שלא לאכל איבר מן החי. שלא לאכל בשר בחלב. שלא לאכל בהמה טמאה יעוף טמא ודג טמא וכל מיני שקצים ורמשים. שלא לאכל ערלה שלש שנים. שלא לאכל מתבואה חדשה עד כלות ששה עשר בניסן. שלא לאכל תקרבת עבודה זרה ושלא לשתות יין נסך. שלא לאכל מכל דבר שיש בו חשש סכנה, דחמירא סכנתא מאסורא (חולין י, א), דכתיב (דברים ד טו) ונשמרתם מאד לנפשותיכם. שלא לאכל בכור תם או שהטיל בו מום במזיד. שלא להנות מן המת וקברו ותכריכיו. שלא להיות זולל וסובא. שלא לאכל מן הבהמה קדם שתצא נפשה. שלא לאכל ולשתות דברים המאוסים או בכלי מאוס. שלא לאכל חמץ בערב פסח מחצי היום עד סוף כ״א בניסן. שלא לאכל ולשתות ביום הכפורים. שלא לאכל משעלה עמוד השחר עד שיתפלל תפלת שחרית:

מו [יט] מצוות עשה ולא תעשה מדברי קבלה ודברי סופרים התלויות בפה ובושט: לענג השבת בתבשילין טובים, ערבים לחכו. מצות סעדה רביעית במוצאי שבת, שיסדר שלחן אפלו לכזית. מצות סעדת פורים. לאכל סעדת נשואין ומילה. ארבע כוסות ליל פסח. אכילת מרור. טבול חרסת. לשתות יין קדוש ויין הבדלה וכוס ברכת המזון. להתענות על כל צרה שבאה על הצבור שני וחמישי ושני, עד שירחמו מן השמים, ולא ילכו בקרי, לומר מקרה הוא. להתענות ארבעה צומות ולשוב אל ה׳ בצומו ימים רבים כאשר יוכל שאת לכלא פשע ולהתם חטאת. אמרו חכמים (חולין צג, א) חוטים וקרומות מהם משום גדר חלב, ומהם משום גדר דם ושמנו של גיד הנשה. ובשר ששהה שלשה ימים ולא נשרה במים בינתים, אינו נאכל אלא צלי. אסור לאכל גבינת הנכרים וחלב שחלבו עכו״ם ואין ישראל רואהו ופת של בעל הבית עכו״ם, או אפלו של ישראל שאפאו עכו״ם ולא השליך ישראל קיסם לתנור. ובשולי עכו״ם אפלו ביצה שצלאה לפנינו, אפלו על אש שהדליק ישראל ובכלי של ישראל. קדרה שבשל בה עכו״ם, אסור לבשל בה בלי הכשר. סתם

יינם וכל מגע עכו״ם ביין שלנו אוסר. אסור לאכל מרע עין וכילי אף על פי שהוא עשיר. אסור לקבע סעודה בערב שבת. אבל, בר מנן, אסור לאכל סעודה ראשונה, ויש אומרים כל יום ראשון משלו. אסור לקבע סעודה בשעת הדרשה בשבת וכל שכן בחל, שהכל חיבים ללכת לשמע כדי ללמד, לשמר ולעשות ולקים:

מז [כ] מצוות עשה מן התורה התלויות בידים ובכל הגוף ואפשר לקימן בכל יום: מצות כבוד אב ואם תלויים נמי במעשה מאכיל ומשקה, מלביש ומנעיל, מכניס ומוציא, ומשמשם כל מיני שמוש כעבד לרבו. וחיב להתבטל ממלאכתו לשמשו. ואם אין ממון לאב, חיב הבן אפלו להשכיר עצמו, או לחזר על הפתחים לכבד אביו ואמו בכל הנזכר. מצוה לעשות ציצית ולהתעטף בו. מצוה להניח תפלין של יד ושל ראש. מצוה למשמש בתפלין כל שעה. מצוה לקבע מזוזה, ומצוה שישים ידו על המזוזה תמיד כשנכנס לבית וכשיוצא, ויזכר שהשם יתברך הוא בעל הבית וכל אשר בבית, והוא שומר את עמו ישראל. מצוה לעשות מעקה וגדר וכסוי במקום שיש לחוש לתקלה, ובשומו על לב כל יום מצוה זו ויראה אם צריכה תקון, יחשב לו כאלו מקים המצוה בכל יום:

מח מצוה לתן צדקה בלב טוב ושמחה כברכת ה׳ אשר נתן לו. מצוה להשאיל ולהלוות לעני ולעשיר, עולם חסד יבנה. פריעת בעל חוב מצוה. מצוה לתן שכר שכיר בזמנו. מצוה להשיב אבדה. מצוה להחזיר המשכון לעני בעת שהוא צריך לו, ויקח ממנו דבר אחר כמקומו. מצוה להשיב הגזלה והגנבה והאונאה והעשק והרבית וכדומה. מצוה לגמל חסדים, לבקר חולים ולקבר מתים. מצוה לכנס לפנים משורת הדין. יש אומרים, שמצוה להלוות לנכרי ברבית. מצוה לצדק המאזנים והמשקלים והמדות. מצוה להציל ישראל מכל מין סכנה בכל מיני השתדלות. מצוה לקים הנדרים ומוצא שפתיו, אמירה לגבוה כנדר דמי. מצות הפרשת בכור בהמה. מצות שלוח הקן. מצוה לפרק המשא מעל בהמת חברו וכל שכן מעל חברו (בלי קרא מקרא כי תראה כמנהג המשחקים). ומצוה גם כן לטען. מצות כסוי הדם. מצוה לשמש תלמיד חכם, וגדולה שמושה יותר מלמודה (ברכות ז ב). מצוה לפדות בכור מאם. מצוה לטרח עם אבדת אחינו עד דרש אותו וכל שכן שמצוה לטרח עם אחינו, ועניים מרודים תביא בית. מציה לכתב ספר תורה ולקנות שאר ספרים. מצוה לכהן לטמא על שבעת מתים המפרשים בתורה, ובכללה מצות אבלות עליהם. ללבן או להגעיל כלים שנשתמשו בהם העכו״ם. מצוה שיהיו ידיו של אדם זו על זו על לבו כעבד לפני רבו בעת התפלה. מצוה להציל הנרדף מיד הרודף. לשבת ממלאכה בשבת ויום הכפורים ובפסח ושבועות וסכות ובראש השנה. מצוה להוסיף מחל על הקדש בכניסתו וביציאתו. מצוה לעשות סכה ולישב בה. מצוה לטל לולב. מצוה לשבת ממקצת מלאכות בחל המועד. מצוה להשבית החמץ ערב פסח קדם שעה ששית. מצוה לכתב דינים ומוסר והקדמות ופרושים וכדומה ולהדפיסם להועיל לרבים מיד ולדורות, ואין לך חסד גדול מזה, וגומל נפשו איש חסד:

מט [כא] מצוות לא תעשה מן התורה התלויות בידים ואפשר לשמרם בכל יום: שלא לעבד עבודה זרה. שלא לעשות עבודה זרה. שלא לעשות צורת אדם הבולטת אפלו לנוי. שלא להנות מעבודה זרה ומשמשיה ומצפויה. לא תרצח, והמלבין חשוב כרוצח. לא תגנב. לא תגזל, הינו שלוקח בחזקה או כל שהוא נגד רצון בעלים שלא בלב שלם. לא תעשק, זה שבא ממון חברו לידו ברצון הבעלים, ואינו רוצה לפרע, ואפלו גוי, אסור לגנב ממנו או לגזלו או לעשקו. המשתמש במשכון או בפקדון של חברו בכלל גנב הוא, ואפלו הגונב לטובת חברו לצערו כדי שיזהר בשמירת כליו, הרי זה בכלל גנב. אפלו לגנב את שלו מן הגנב גזלן. השואל שהשאיל שלא ברשות בעלים נקרא גזלן. אסור לגנב דעת הבריות, ואפלו דעת הגוי, בדברים. אם יודע שיש בממכרו מום, צריך להודיעו ללוקח. אין מפרכסים כלים ישנים כדי שיראו כחדשים. אין מוכרין בשר נבלה בשביל שחוטה. לא יבר את הגריסין אשר על פי המגורה כדי שידמה ללוקח שהכל ברור. לא ירבה בתקרבת כשיודע שאינו מקבל (ואפשר דמשום דרכי שלום מתר). לא יסרהב בו לאכל כשיודע שאינו אוכל. (וגם בזה אפשר דהכל לפי מה שהוא אדם, רצונו זהו כבודו). וכל כיוצא בזה נכלל בלאו דאל תונו:

נ שלא להתרשל בהצלת נכסי חברו מן הנזק ולא להתעלם, וכל שכן להצלת חברינו עצמם, ולשית עצות לעזרם בעת צרתם. שלא להלוות ושלא ללוות ברבית ושלא להיות ערב ולא סופר ולא עד על הלואה ברבית. שלא ילין אתו שכר שכיר. שלא להתעלם כשרואה בהמת חברו רובצת תחת משא, וקל וחמר אם רואה את חברו רובץ תחת משא, שעובר בלאו אם לא עזרו. שלא למשכן בעל חוב בזרוע. שלא לעכב מלתן לו המשכון בעת שצריך לו. שלא לקח משכון מאלמנה, ושלא לחבל כלים שעושים בהם אכל נפש, כגון כלי הלישה והבשול או סכין של שחיטה. יש אומרים שאסור אפלו לטלו בשעת הלואה. ויש אומרים שאינו אסור כי אם שלא בשעת הלואה. שלא לקשר חתן וכלה למנעם מתשמיש, והרשע העושה זה אין לו כפרה עולמית ואין לו חלק לעולם הבא. שלא להשיג גבול ולהרחיב תחומו ולכנס בתחום חברו אפלו אצבע. שלא למחק את השם. שלא להשחית עץ מאכל, ובכלל לאו זה שיחוס אדם על ממונו ולא יפזר לריק אפלו שוה פרוטה. שלא לבשל בשר בחלב אפלו להאכיל לעכו״ם או לשום דבר אחר. אם ראה או שמע שישראל בסכנה, חיב להשתדל על הצלתו בכל כחו ובכל מאדו, וכן אם היה חולה, חיב להשתדל לרפואתו, והמתרשל הרי זה שופך דמים, ועל זה נאמר (ויקרא

יט טז) לא תעמד על דם רעך. שלא לקח שחד, ואפלו שחד דברים אסור (כתובות קה, ב). וצריך למנע מלדון למי שקבל ממנו שום הנאה כל דהוא בשעת הדין. שלא להלין המת מלקברו, אם לא לכבודו:

נא שלא להקיף פאת הראש. שלא להשחית פאת הזקן, ואפלו תחת הזקן אסור להעביר תער. שלא יהיה כלי גבר על אשה, ולא ילבש גבר שמלת אשה (דברים כב ה). (ולא טוב מנהג איזה מקום שנותנין תכשיטי נשים בראש החתן בליל חתנתו. לאחר שנמחלו עוונותיו זה ראשון לחשבון עוונות.) ואסור ללקט שערות לבנות מתוך השחורות או לצבעם. וכן אסור להסתכל במראה ואפלו עראי ודרך שחוק אסור, שהרי לא חלק הכתוב בין קבע לעראי, ולא התר לא לשמחת חתן וכלה ולא לשמחת פורים וכדומה, כי במקום מצוה עברה היא. העברת שער בית השחי ובית הערוה יש אומרים דאסור מן התורה ויש אומרים שאסור מדרבנן, ואפלו במקום שמעבירים אותו האנשים, אסור לישראל להעבירו:

נב שלא להכות לישראל, בין גדול בין קטן, בין איש בין אשה, אפלו היא אשתו, ומשעת הרמת יד נקרא רשע ופסול לעדות ואינו מתר להכות כי אם דרך מוסר ותוכחה, כגון האב את בנו והרב את תלמידו וכדומה. שלא ישתעבד אדם בחברו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה אלא לרצונם לתועלתם. שלא לשחט בהמה אם ובנה ביום אחד. שלא לעשות מלאכה בשני מיני בהמה, ואפלו בלא מלאכה, אם הם קשורים יחד, כגון שמושך ברסן הסוס, ואחורי הסוס חמור קשור בחבל כמרדעת הסוס אסור. ויש אומרים דאפלו בלי קשירה, כגון שרוכב בסוס ומושך בחבל כלב אצל הסוס, אסור משום כלאים. ולהנהיג שני מיני בהמה אפלו בקול אסור. לכך אסור לפרס שלום לגוי המנהיג בכלאים, שפעמים ממהרות הבהמות ללכת מחמת הקול. שלא להרביע בהמה חיה או עוף בשאינו מינו:

נג שלא להרכיב מין אילן על מין אילן אחר אפלו בחוץ לארץ, ואפלו לומר לגוי שירכיב לישראל בכלאים אסור. שלא לקפץ יד מלתן צדקה כפי שעורו. שלא להוסיף על המצוות ולא לגרע. שלא ללכת בחקות העכו״ם במלבושיהם ומנהגיהם ובדרכי האמרי, אלא יהיו ישראל מבדלים מהם בכל. שלא ישרט בבשרו על מת. שלא לעשות אגדות אגדות, דהינו שלא יהיו שני בתי דינין בעיר אחת, אחד נוהג מנהג אחד ואחד נוהג מנהג אחר, שלא יחדל מעשות מעקה, ובכלל להרחיק כל מין נזק, שלא יגדל כלב רע ולא יעמיד סלם רעוע וכל כיוצא בזה. שלא יטמא כהן למת ולא יכנס לבית המת. ויש פוסקים דקברי גויים מטמאים בהן כקברי ישראל (תוס ב״מ קיד ב). ואסור לכהן לכנס לבית הקברות לקבר אביו, כי בחזרתו יטמא לאחרים. שלא להונות במדה או במשקל אפלו לגוי, למכר בחסר או לקנות ביתר, וקשה ענשן של מדות (יבמות כא, א). אפלי לשהות בביתו מדות חסרים או יתרים לעשותם עביט של מי רגלים אסור, אלא חיב לשבר כל שעשאו לשם מדות עול. שלא לסרס אחד מכל המינים, לא אדם ולא חיה ועוף, ואפלו לומר לגוי שיסרס בהמה אס, רר. שלא לאחר הנדרים, ואדם האומר לתן צדקה לעניים אף על פי שלא הזכיר לשון נדר בפיו, נדר גמור הוא וחיב לתן מיד. ואפלו אם אחר מחמת שכחה, ענוש יענש שמתים בניו קטנים ואשתו, רחמנא לצלן. שלא יעבר על נדרו ועל שבועתו אם לא בהתרה. שלא יעבר אדם עברה ולא יעשה מעשה שיתחלל בו שם שמים. ותלמיד חכם או אדם שמחזק בכשרות, כל שאינו נזהר בדקדוק במעשיו וגורם שאומרים עליו דפי, הרי זה חלול השם. והמשקרים לגויים וגונבים מהם, הם בכלל מחללי השם, שגורמים שיאמרו הגוים אין תורה לישראל, ועוון חלול השם חמור מעוון כרתות ומיתות בית דין. שלא לעשות מלאכה בשבתות ובמועדים. חמץ בל יראה ובל ימצא:

נד [כב] מצוות עשה ולא תעשה מדברי קבלה ומדברי סופרים התלויים בידים: מצות נטילת ידים לאכילה או לדבר שטבולו במשקה. מצות מים אחרונים חובה (עירובין יז, ב חולין קה ב), והמקל בה, מקלין לו ימיו ושנותיו ובזהר הקדוש (דבריד דף רעג) מחמיר מאד. מצות נטילת ידים לתפלה אפלו ידיו נקיות. מצות הדלקת נר בשבת. מצות הדלקת נר חנכה. מצות ערובי חצרות. מצות ערובי תבשילין לבשל מיום טוב לשבת. משחרב בית המקדש תקנו רבותינו זכרונם לברכה (או״ח תק״ם ב) כשחתן נושא אשה, לוקח אפר מקלה ונותנו בראשו מקום הנחת תפלין. וכן כשסד הבית בסיד משיר אמה על אמה נגד הפתח בלא סיד. מתנות עניים שהם מן התורה בארץ ישראל, כגון פאה ולקט, שכחה ופרט ועוללות בכרם בחוץ לארץ הוי חיובן מדברי סופרים. אסור לאדם שיעשה מלאכה מאחר שעלה עמוד השחר עד שיתפלל תפלת שחרית. אסור לעשות מלאכה בערבי שבתות וערבי ימים טובים מן המנחה ולמעלה, ובערב פסח מחצות יום אסור. האבל יום ראשון אסור להניח תפלין ויום שני עד שתנץ החמה, וכל שלשה ימים אסור בעשית מלאכה, אפלו עני המתפרנס מן הצדקה. מכאן ואילך אם היה עני עושה בצנעא תוך ביתו. משחרב בית המקדש גזרו חכמינו זכרונם לברכה (גיטין ז, א) שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני משמיע קול אסור לשמח בהם ואסור לשמעם, ואפלו שירה בפה אסורה אלא אם הוא שיר ושבח של הקדוש ברוך הוא. אסור לזרע כלאי הכרם בחוץ לארץ מדברי סופרים:

נה [כג] מצוות עשה ולא תעשה מן התורה התלויות ברגלים: מצוה לעמד מפני אביו או אמו מלא קומתו, ורב יוסף, שהיה סגי נהור, כי הוה שמע קול כרעא דאמה, הוה קם ואמר, אקום מקמי שכינא דקא אתיא (קדושין לא ב). ואפלו מאה פעמים ביום חיב לקום מפניהם, וגם לזקנו וזקנתו ובעל אמו

ואשת אביו וכדומה חיב לקום מפניהם. ובכלל כבוד אב ואם כשישלחנו אביו או אמו לאיזה דבר, חיב לילך תכף ולרוץ בזריזות. מצוה שיקום מלא קומתו מפני חכם כשבא בארבע אמותיו אף על פי שאינו זקן. מצוה לקום מלא קומתו מפני זקן מבן ששים שנה ומעלה, והרגיל במצוות אלו יזכה ליראת שמים. מצוה לקום מפני ספר תורה. מצוה כשיבוא להעיד שיעיד מעמד. מצוה לבקר חולים ולהשתדל עליהם בכל מה שהם צריכים, וכל שאינו מבקר חולים, כאלו שופך דמים. מצוה ללוות האדם היוצא לדרך, וכל שאינו מלוהו, כאלו שופך דמים. וכל מי שמלוין אותו אפלו ארבע אמות בעיר, אינו נזוק, ושכרה אין לה שעור. מצוה ללוות המת עד שיקבר, וכל שרואה המת ואינו מלוהו לפחות ארבע אמות, ענשו גדול כמחרף ומגדף את ה׳. מצוה לעמד כשמתפלל תפלת שמונה עשרה וכן מצוות עמר, ציצית, תקיעות בעמידה. סימן לדבר, עצת ה׳ לעולם תעמד. מצות חליצה:

נו לא תעשה שלא לצאת חוץ לתחום, דהינו לאלפים אמה מן העיר בשבת. שלא לשוב לשכן בארץ מצרים. שלא להשתחוות לעבודה זרה, והן בכלל שלא להתפלל בבית שיש עבודה זרה נגד העבודה זרה, ושלא להשתחוות נגד עכו״ם שיש עליו עבודה זרה, ושלא לכפף קומתו לכנס בפתח הבית שיש שם עבודה זרה, אלא יכנס דרך אחוריו, ושלא לכפף קומתו להגביה דבר שנפל לו בפני עבודה זרה, כי אם יתן אחוריו לעבודה זרה. שלא להשתחוות על רצפת אבנים לפני השם יתברך בשום מקום רק במקדש, והשתחואה בפשוט ידים ורגלין אסור מן התורה, ושלא בפשוט ידים ורגלים אסור מדרבנן. לכך יש להציע מחצלאות, או נסרים בבתי כנסיות הרצופים באבנים:

נז [כד] מצוות עשה ולא תעשה מדברי קבלה ודברי סופרים התלויות ברגלים: מצוה לרוץ לבית הכנסת ולבית המדרש ולכל דבר מצוה ואפלו בשבת. מצוה להמנות מעשרה ראשונים בבית הכנסת. מצוה לקבע מקום לתפלתו. מצוה לכון רגליו זו אצל זו בתפלה ובענית קדשה. מצוה לכרע על ברכיו באבות תחלה וסוף ובהודאה תחלה וסוף ובעושה שלום ועם החזן במודים. מצוה לפסע שלש פסיעות לאחוריו בעושה שלום כמי שנפטר מאת פני המלך. מצוה לעמד בברכת הלבנה דהוי כמקבל פני שכינה מצוה להקביל פני רבו ברגל. מצוה להקביל פני רבו וחברו שבא מן הדרך. מצוה ללכת אל בית אבל לנוד לו ולנחמו. מצוה ללכת אל בית משתה של נשואין. צריך לטרח ללכת ארבעה מילין כדי שלא יתפלל ביחיד אלא בעשרה. ואם יצטרך לחזר מדרכו, צריך לחזר עד מיל, וכן לנטילת ידים לתפלה. מצוה לרוץ לקראת מלכי אמות העולם כדי שאם יזכה, יבחין. צריך לחדל מהתחבר עם הכעסן, והרחק משכן רע, ואל תתחבר לרשע (אבות א, ז). מי שיש לו צער או חולה בתוך ביתו, ילך אצל חכם ויבקש עליו רחמים, שנאמר (משלי טז יד) חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה:

נח לא תעשה אסור לפסע פסיעה גסה כשיוצא מבית הכנסת. אסור לפסע פסיעה גסה בשבת (שבת קיג, ב), ואפלו בחל לא התרה. הקדוש ברוך הוא שונא למי שנכנס לביתו פתאום, וכל שכן לבית חברו. כיון שנפתח ספר תורה, אסור לצאת כי אם בין גברא לגברא, ועל היוצא נאמר (ישעיה א כח) ועוזבי ה׳ יכלו. אסור לישב או לעבר נגד המתפלל עד שירחיק ארבע אמות (ברכות כז א לא ב). אסור לעבר אחורי בית הכנסת בשעה שהצבור מתפללים, מפני החשד. אסור לילך ארבע אמות בלי נטילת ידים לאחר שישן. אסור לילך ארבע אמות בקומה זקופה או בגלוי הראש, כי מלא כל הארץ כבודו. מצוה רבה לחבב את ארץ ישראל ולבוא אליה מאפסי הארץ בתשוקה גדולה כבן אל חיק אמו:

נט [כה] מצוות עשה מן התורה התלויות בראש הגויה: מצוה למול את הבן. מצוה למול הגרים. מצוה לקדש אשה בכסף או בשטר או בביאה (קדושין ב, א). מצות פריה ורביה. ואם היו לו בנים ומתו, לא יצא ידי חובה אלא אם כשימות הניח מיוצאי חלציו בן ובת. מצוה לקים עונתו לשם שמים. מצוה שיפרש מאשתו סמוך לוסתה. היה משמש עם הטהורה, והרגישה שפרסה נדה, חיבת היא לומר לו, ואסור לו להתנועע או לפרש בקשוי, אלא ימתין עד שימות האיבר. מצוה שיפרש מאשתו אם מצא בה דבר ערוה. מצוה על המגרש שיתן גט כדת משה וישראל. מצות יבום. מצוה להתקדש במתר לו, שלא להיות זולל וסובא, ושלא להיות להוט אחר מעדני עולם, וישמר מן הדבור היתר, ולא יהיה להוט אחר אשתו ומצוי עמה כתרנגולים, אלא ימעט במשגל, ולא ישמש אלא כפי הצריך לקיום המצוה. מצוה לכהנים שיהיו קדושים ויפרשו מהנשים האסורות להם:

ס [כו] מצוות לא תעשה מן התורה התלויות בראש הגויה: שלא להתקרב לאחת מכל הערויות. אסור להשיא בתו לזקן, שהוא גורם להזנותה. שלא יגרש האונס את אנוסתו. שלא יגרש מוציא שם רע את אשתו. שלא ישא החולץ חלוצתו. שלא יחזיר המגרש את אשתו לאחר שנשאת או נתקדשה לאחר. שלא ישא ממזר בת ישראל. שלא ישא ישראל ממזרת. שלא יקח סריס בת ישראל. שלא לבוא על גויה, ועל הבועל גויה כתיב (מלאכי ב יב) יכרת ה׳ לאיש אשר יעשנה, וקנאים פוגעים בו. ובזהר (שמות דף ג) מחמיר בעוון זה יותר מכל אסורי ערויות (וחבל על דמשתכחין בערי אדום. ה׳ הטוב יכפר) שלא לנאף בעצמו, דהינו שמשפשף מילתו ביד או ברגל ומשחית הזרע. עושה זאת חשוב כרוצח וחיב מיתה. וזה היה חטא ער ואונן ועוון דור המבול, והוא בנדוי מפי חכמי ישראל. אסור להתיחד עם ערוה מן העריות, בין זקנה בין ילדה. שלא לעשות משכב זכור, והבועל והנבעל חיבים סקילה.

המשהה נקביו בגדולים עובר משום בל תשקצו, (מכות טז ב) ובקטנים משום בל תשקצו ומשום לא יהיה בך עקר (דברים ז יד), כי השהיה סכנה גדולה לעקרות. וצריך שלא ישהה רגע, שלא יהא סבה למנע מצות פרו ורבו, שהוא עוון פלילי:

סא כל עוון עריות חמורות מאד וגדול מנשוא, וכל מקום שאתה מוצא גדר ערוה, אתה מוצא קדשה. והגדר בענין עריות צריך להיות לטהר המחשבה והדבור והמעשה והראיה והשמיעה, והרחק מאד מכל נדנוד אסור, אשר אז קדוש יהיה:

סב [כז] מצוות עשה ולא תעשה מדברי קבלה ודברי סופרים התלויות בראש הגויה: מצוה לפקד את אשתו כשהיא משתוקקת לבעלה, ובפרט בשעה שיוצא לדרך וכשבא מן הדרך. היו לו בנים בילדותו, יהיו לו בנים בזקנותו, כי אינך יודע איזה יכשר. כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה (ריש מסכת כלה). אסור לשמש שלא ברצון אשתו. אסור לשמש בלא אהל בשדה. אסור לשמש ביום. אסור לשמש לאור הנר, והוין ליה בנים נכפים. אסור לשמש בלא מכסה על גופו משום צניעות. אסור לשמש בפני כל חי. אלא יתנהג בצניעות ובקדשה, ובזה יהיה זרעו זרע קודש כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה׳.

סג [כח] יגדל נא כח ה׳ כאשר ירגיל אדם עצמו ללמד את הדברים האלה בכל יום לזכרון בין עיניו לשמר ולעשות ולקים, ולפחות לא יעבר מקרא מקרא קריאה נאמנה זו פעם אחת בשבוע, ולפחות פעם אחת בחדש. וביותר צריך לזהר התלמיד חכם בכל ענייניו, שלא יצא מתחת ידו דבר שאינו מפאר ומתקן, כי שגגות נעשות לו כזדונות. גם אסו״ר נלוה אליו, עוון חלול ה׳ החמור. וכל הגדול יצרו גדול ממנו, וצריך לעשות גדר וסיג ומשמרת למשמרת ומזכרת. לכן יאחז צדיק דרכו ויעשה כאשר נאה לו, ולפי מה שצריך לו. ישמע חכם ויוסף לקח:

פרק קצט

א אות ל: לימוד - ידוע מאמר התנא (אבות ב, טז) למד תורה הרבה, ויתנו לך שכר הרבה. אמנם סדר הלמוד זהו דרך ישרה שיבחר לו האדם. מאחר שלמוד התורה צריך להיות לשמה על מנת לקים, לשמר ולעשות, הנה כי כן יחלק אדם שעותיו בכל יום, ומי שחננו ה׳ דעת, יקבע עת לעין בהלכה, או בפוסקים בעיון ופלפול כפי שכלו, ואם יוכל ללמד עם חברים או עם תלמידים טובים מה טוב ומה נעים. ועוד יקבע עתים ללמד בקיאות, ותהי ראשית למודו בדינים הנצרכים בשלחן ערוך עם כל האחרונים, עד שיהיו נרשמים בדעתו לעת הצרך, ושוב לגרס אנש כל הכ״ד עם פרוש רש״י, והמשניות עם פרוש, וכל הש״ס עם פרוש רש״י ותוספות, וארבעה עשר חלקים הרמב״ם עם הפרושים וארבעה טורים עם הפרושים וכן הארבעה שלחן ערוך, ואחר כך שאר למודים וידיעות, עד שיהא שלם בידיעות. ולמוד ספרי מוסר ויראת ה׳ עולה על גביהן כתבלין הנתנין בכל מאכל. ולאחר שמלא כרסו מכל הלמודים והידיעות על פי הפשט, ישתדל ללמד חכמת הקבלה, כי ידוע שליום הדין שואלים לאדם גם על רזי תורה ומעשה מרכבה (מדרש משלי פ״י), ועתיד לתן את הדין אם היה יכול ללמד ולא למד. והרגיל בספר הזהר יראה כמה מהבושה מגיע לעולם הבא למי שלא למד חכמת הקבלה, עד שאמרו בכמה דוכתי דטב לה דלא אברי. תסמר שערת אנוש. ובודאי שאין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניא עם בריותיו (ע״ז ג א), והכל לפי מה שהוא אדם חיובא רמיא עליו להשיג לדעת כל אשר בכחו, ולא יפנה עצמו לבטלה אפלו רגע, כי היום קצר והמלאכה מרבה:

ב ואפלו אשר לא חננו ה׳ דעת, אין לו מקום פטור ליום הדין באמר קריתי כל התהלים ושניתי ח״י פרקי משנה וכמה דפים מזהר הקדוש, ומה חובתי עוד, היכול אוכל להיות חוזר חוזר על התהלים וכדומה ולהיות יושב ולומד כל היום, זה בלתי אפשרי, אמרתי שגם זה הבל יפצה פיהם, ואוי להן לבריות מיום הדין ומעמק הדין, דאפלו למד כל התורה כלה, לא התר להיות יושב ובטל או עוסק בשיחה בטלה אפלו רגע, והאלקים יביא במשפט על כל, ועתיד לתן דין וחשבון אפלו על זמן מועט כדי בליעת הרק, כידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה. ואמרו (תדא״ז פ״ב) שאפלו לומד כל היום פסוק ואחות לוטן תמנע, בא בשכרו כעוסק בנגעים ואהלות, ואחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכון לבו לשמים (ברכות ה ב). והאיש הירא לנפשו מיום הדין הגדול והנורא, לא ילך אחרי רבים לרעות רק ישמע דברי רבותינו הקדושים, וישתדל בכל עז להמציא מרגוע לנפשו ולהשביע בצחצחות נפשו, וכשיושב ללמד ישמר נפשו שלא יירש תרתי גיהנם, ויהא למודו על מנת לשמר ולעשות ולקים, ולא ייגע לריק, אלא ילמד למודו בקול, בשפה ברורה, לעשות נחת רוח ליוצרו, ולא יהא מפסיק ממשנתו לדברים בטלים, ויתן לב להבין מה שלומד. וידוע שאין הקדוש ברוך הוא מונה דפים אלא שעות, וטוב מעט בכונה:

פרק ר

א לב - לב טוב בו תלוי כל היהדות וכל עבודת השם יתברך שמו. וידוע מאמר התנא שאמר (אבות ב ט) רואה אני את דברי רבי אלעזר בן ערך מדבריכם, שבכלל דבריו דבריכם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין קו ב ברש״י) רחמנא לבא בעי. ויש מצוות התלויות בלב והם תמידיות שיוכל לקימם בכל עת ובכל רגע, כגון ליראה ולאהבה את ה׳ הנכבד והנורא ולדבקה בו ולקים שויתי ה׳ לנגדי תמיד (תהלים טז ח), ובר מן דין כל תרי״ג מצוות תלויות בלב, כי יתן האיש אל לבו מה המצוות האלו ומה טעם יש בהם ואיך ראוי לעשותם ביראה ואהבה ושמחה רבה, ואיך ראוי להתגבר על יצרו שלא לעבר על דעת קונו ושלא להכעיס את בוראו, ואיך ראוי להתגבר לקים כל דבר מצוה כדת מה לעשות ושלא לשוב מפני כל, לא מפני הטרחא ולא מפני הצנה ולא מפני הבושה ולא מפני ההוצאה, ואיך ראוי להתרחק מכל המדות רעות וחסרות ולהתנהג במדות טובות ולהיות מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה, ולחשב מה חובתו ויעשנה, ולחשב בגדלת הבורא וטובותיו וחסדיו עמו, ולחשב גדל רעתו בהכעיסו את בוראו ולהכניע לבבו בהכנעה רבה. כזאת וכזאת החי יתן אל לבו לשמר ולעשות ולקים כל דבר טוב ולהשמר מכל דבר רע:

ב וגם כן חובת הלבבות לכון בתפלות וברכות ולמודים ופרוש המלות, ולפני מי הוא עומד ועם מי הוא מדבר, ולמי מברך, ומה אנוש ומה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו אשר בחר בנו לעם סגלה מלך גדול ונורא. ואם יודע לכון בכונות ויחודים וזווגי מדות העליונות, אשריו ואשרי חלקו:

ג וגם חובת הלב לחשב איך להתנהג עם בני אדם ולמאס בכבוד ובכל תענוגי והבלי העולם הזה, כי הכל הבל וריק, ולהתענג בעשית רצון יוצרו ולבטח עליו באמת. ולהאמין בו באמונה שלמה ובהשגחתו שהוא משגיח בפרטי פרטות, וכל מה שיארע לו הן בידי שמים הן בידי אדם, הן לטוב הן למוטב הכל מאתו לטובתו. מה אמר ואין הפה יכולה לדבר ולא יכילון מגלות לספר גדל חובת הלבבות. סוף דבר הקול נשמע (קהלת יב יג), כי זה כלל גדול בתורה וזה כל האדם. אשרי איש ירא את ה׳ ויעמיק במחשבתו לחשב מחשבות טהורות ויצרף מחשבה טובה למעשה. אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא:

פרק רא

א לשון הרע - ידוע רעת הלשון הרע כי רבה עד שאמרו (ערכין טו ב) שהיא שקולה כנגד עבודה זרה גלוי עריות שפיכות דמים, וכבר כרתו דוד המלך עליו השלום. ולשון הרע הוא המדבר בגנות חברו, אפלו אומר אמת, והן בעוון אין אדם נצול ממנו אשר לא שת לבו, וכל המרבה דברים מביא חטא. וכתיב (תהלים לד יג) מי האיש החפץ חיים נצר לשונך מרע. ולפי חמר שבו וגדל ענשו, ממנו נקח לידע עד כמה מכעיס את בוראו. ולכן לו בכח יגבר איש לעמד על המשמר ולשמר לפיו מחסום ויעשה עצמו כאלם מלדבר על חברו מטוב עד רע. וביותר יגדל הכאב על המדברים בגנות משפחה, או בגנות בני העיר או בגנות שבט מישראל, כגון ספרדים על האשכנזים ואשכנזים על הספרדים:

ב וידוע מדברי רבותינו ז״ל, שהקדוש ברוך הוא מקפיד הרבה על המלמדים קטגוריא על ישראל, ואין לך כל עיר ומשפחה ושבט וכל איש שאין בו בר ותבן, ואין עץ בלא עשן, ואין שלם בכל אלא אחד יחיד ומיחד יתברך שמו, ואין להאנשים לגנות לשום אדם על אשר נמצא בו דבר לא טוב, כי דרך איש ישר בעיניו, ומה יעשה הבן, הישר בעיניו יעשה לפי דעתו ולפי מה שיהיה לו עזר משדי:

ג ומה גם שאין לכלל ולגנות כל המשפחה או כל העיר בשביל איזה אנשים מהם שנמצאו אשר לא טוב עשו. ואם גדול ענש לשון הרע להמדבר על היחיד, על אחת כמה וכמה רעה כפולה ומכפלת למדבר על הרבים. (והן אמת שצריך עיון על מאי דאיתא בש״ס (פסחים נ, ב) בכמה דוכתי בגנות בני חוזאה שהיו מענגים. ואמרו (חולין קכז א) נשקך מני ככיך, וכדומה. ואפשר שיש צדדים להתר כמו בדבר הידוע או על דרך שאמרו (יומא פו, ב) שמצוה לפרסם את החנפים ועל דרך שאמרו (ירושלמי פאה פ״א ה״א) שמתר לדבר לשון הרע על בעלי מחלקת. אמנם) לפי חמר שבו וגדל ענשו עד שממנו נקח שמכעיס הרבה לבוראו, יחרד האיש וילפת ויברח מאה שערים של התר כדי שלא יכנס בפתח אחד של אסור ויגור יותר ויותר כמפני חרב, כי אפלו ספק פקוח נפש דוחה כל התורה, ואם התורה נדחית על ספק חיי שעה, על אחת כמה וכמה שידחו דברי הרשות משום ספק ספקא, אפלו אחד מני אלף, על פקוח נפש לחיי עולם, ושלא להכעיס את בוראו, מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. וזה כלל גדול על כל דבר פשע להיות בורח מן העברה ומספק עברה כמפני חרב, ושלא לכנס בפרצות דחוקות לבקש צדי התר, רק כל עצמותיו יאחזמו רעד מפחד ה׳ ומהדר גאונו. אשרי איש ירא את ה׳, והיו הדברים האלה וכזאת וכזאת לזכרון בין עיניו, לזכר עולם יהיה צדיק:

ד ומאחר שידוע גדל חיוב מצות התוכחה, וידוע שמי שאזניו תשמענה דברים אסורים גם הן נכוות, הנה כי כן ראוי ליראי ה׳ וחושבי שמו בעמדם בקהל אנשים בתי כנסיות של עמי הארץ המרבים דברים, והן בכלל לשון הרע אשר הן בעוון נעשה כהתר גמור ואין איש שם על לב להזהר, כי לא ידעו מהו לשון הרע, ראוי להזהירם ולהזכירם ולומר להמדבר, כלך מלשון הרע זה (ב״ב קסד, ב), וכן על כל דבר פשע שרואה באחרים. לו בכח יגבר לחוס על כבוד קונו ועל נפשו, ויגיד להם פשעם ולבית יעקב חטאתם, ובזה פדה נפשו, וכמו שאכתב עוד בערך תוכחה בסיעתא דשמיא וכן בערך עוון:

פרק רב

א ליצנות - ידוע חמר אסורו, עד שאמרו (ע״ז יח ב) שתחלתו יסורין וסופו כליה. וכהנה רעות רבות להמתלוצץ, כמפרש בדברי רבותינו ז״ל הקדושים. וענין הלצנות הוא שמתלוצץ על חברו להרבות שחוק וקלות ראש, והן בעוון נמצא הרבה, וביותר סדר נשים סדר ונזיקין, גם בלא דעת, כי לא ידעו אסורו וחמר שבו, ואינם יודעים להזהר כי אם איזה מהשרידים:

ב אמנם יש רעה חולה, שכמעט אין אדם נצול ממנה, והוא מאמר רבותינו זכרונם לברכה (אבות ג, ב) שנים שיושבין ואין ביניהם דברי תורה, הרי זה מושב לצים. וזה אפלו תינוקות של בית רבן יודעין אותו, שקורין פרקי אבות בבית הכנסת, ואין איש שם על לב להזהר. ועל הכל יביא אלקים במשפט אם מאמין בדברי רבותינו ז״ל ואינו מקים או אינו מאמין, ואוי מי יחיה בקום למשפט אלקים. והנה יש עברות יותר קלות, שבני אדם נזהרים מהן, ובעברות חמורות כאלו כל כך נשתרשנו עד שאינו נכר לנו האסור, ולמצוה תחשב בעינינו להיות מערב עם הבריות, ואין אדם מצטער עליהם ואינו נותן לב לשוב. מי האיש החפץ חיים, לו בחיל ולא בכח יגבר איש:

פרק רג

א לשמה - ידוע מאמר התנא רבי מאיר: כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה (אבות ו א כלה רפ״ח). וכבר כתב מורנו הרב חיים ויטל זכרונו לברכה שאם יאמרו התלמידי חכמים שבזמננו שעוסקים בתורה לשמה, התנא הגדול רבי מאיר מכחישן, שאמר שכל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה, ואין גם אחד שיזכה בכלן ולא במקצתן:

ב ויש כמה מינים שלא לשמה. יש שעושה בשביל שישבחוהו ויהללוהו מעשיו, וכל מגמתו לכך עד שתמיד אומר עלינו לשבח, ואינו עוסק בתורה ובמצוות אלא בפני רבים מפני היראה ומפני הכבוד, ובהיותו ביחידות נהפך לאיש אחר, זר מעשהו, נכריה עבודתו. איש כזה בשם צבוע וחנף יכנה ורעתו רבה, שעושה עין של מעלה כאלו אינה רואה ומרבה כבוד העבד יותר מכבוד קונו, ואוי לו כי גם ענוש יענש על מצוותיו ותורתו ויבוש ויכלם כבשת גנב, כי אין זה אלא גונב דעת הבריות:

ג ויש שאינו עושה דוקא כדי שישבחוהו, והוא ירא שמים בסתר ובגלוי, אך ניחא לה אם יודע הדבר לרבים על ידי סבה שיבואו לידע את אשר לו טוב עשה, ישמח לבו בקרבו. גם זה הבל ורעות רוח, כי צריך האדם לקים והצנע לכת עם אלקיך. כל מה שיוכל כדי שיהיו מעשיו לשם שמים דוקא. ואם יארע שיודע הדבר לאחרים וישבחוהו, ויצר סמוך מסיתו הסת כפול שיהנה ויגבה לבו, תכף יחיש מפלט לו ויחשב, מה יתן לי ומה יוסיף לי אם בני אדם, אשר להבל דומים, יהיו משבחים אותי או מגנים אותי. ואם הם ישבחוני ויכבדוני בסברם שעשיתי דבר גדול, הלא יודע אני בעצמי שאין לי להחזיק טובה לעצמי, כי לכך נוצרתי ועדין לא עשיתי אחד מני אלף אלפי אלפים ממה שמטל עלי לעשות לפי מה שגמל עלי ה׳ טובות וחסדים, והחסד היותר גדול, שהעדיף טובו עלי וחנני דעת וזכני לעשות מצוה זו. במה אקדם ה׳ על זאת, קטנתי מכל החסדים ומכל האמת, ולכן

ד אכף לאלקי מרום, אשר עד כה עזרני, ויצטער מאד עם כרגע גבה לבו, פן חס ושלום יהיה נכלל בכלל תועבת ה׳ כל גבה לב, ויחיש מפלט לו ויכנע לבבו:

ה ויש עוד אפן שלא לשמה, כגון שעושה כדי שיהא לו שכר טוב בעמלו לעולם הבא, או כדי לנצל מתוכחות על עוון. ועל זה אמרו (פסחים נ, ב) לעולם יעסק אדם בתורה ומצוות אפלו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה. שעל ידי שיזדכך גופו בעשית המצוות ויטהר נשמתו, אז יהיה לו עזר משדי לקים לשמה. אמנם עקר העבודה צריך שתהיה לשמה, שאם לא כן, נמצא שאינו עובד את בוראו, אלא את עצמו להנאתו וטובתו:

ו הנה ענין לשמה הוא שעוסק בתורה כדי שיוכל לשמר ולקים ולתקן הדברים בשרשם במקום עליון לעשות נחת רוח ליוצרנו. וכשיחשב האדם בעמק מחשבות לבם רום גדלת אלקינו ומה אנוש כי יזכרנו, ידע ולבבו יבין שאין טובה גדולה בעולם הזה ובעולם הבא כהיות עובד אלקים ועושה נחת רוח

לפניו, ויפה שעה אחת של תורה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא (אבות ד, יז). וראוי לאדם שיאמר, אם הקדוש ברוך הוא בחסדיו וחמלתו רוצה לתן לי שכר על התורה ומעשים טובים שאני עושה, רצוני שלא יהא שכרי אלא שיזכני ויעזרני עוד לעשות רצונו כרצונו, לעשות נחת רוח לפני כסא כבודו, כי אין שכר טוב וגדול מזה:

ז וזה אצלי כונת מה שאנו אומרים בתפלת שמונה עשרה ותן שכר טוב לכל הבוטחים בשמך באמת, ושים חלקנו עמהם, כי השכר הטוב הוא עשית רצונו יתברך שמו ויתעלה. הלא תראה כמה שמחה לאיש ויקר וגדלה אם המלך חפץ בו ובחר בו שיעבד לפניו לרצון לו אפלו בלא כסף ובלא מחיר, וכל שכן אם הוא שפל אנשים, והמלך חפץ ביקרו וכבדו ונשאו שישרת לפניו, בודאי האיש הלזה ישמח לבו ויגל כבודו, וכל העולם מאשרים אותו ואומרים עליו אשריו ואשרי חלקו. אנו, שבחר בנו יוצרנו לשרת לפניו לעשות נחת רוח לפני כסא כבודו, על אחת כמה וכמה שהיא טובה גדולה עד אין חקר. ואם האדם מוסר נפשו למיתה כדי לזכות להיות מזמן לחיי העולם הבא, על אחת כמה וכמה שראוי לקבל אפלו אלף מיתות כדי לזכות לעשות נחת רוח למלך מלכי המלכים, הקדוש ברוך הוא. כזאת וכזאת יעמיק במחשבתו עמק עמק והגבה למעלה, עד שיעבד עבודתו עבודה שלמה, עבודה תמה, ביראה ואהבה ושמחה רבה, ויהיו כל מעשיו לשם שמים, והבא לטהר מסיעין אותו מן השמים (שבת קד א):

פרק רד

א לווה - טוב לגבר כפעם בפעם שילוה מחברו כדי לקים פריעת בעל חוב מצוה. וכן בכמה מצוות האיש ירא את ה׳, במצוותיו חפץ, מבקש להביא עצמו לידי חיוב ולקימם ונמצא זריז ונשכר. אבל עתה רבים מעמי הארץ עוברים על מצוה זו, כשאין להם הרבה הרוחה, אין חוששים לדחק עצמם אפלו מעט כדי לקים מצוה זו, וכמה רעות עושים. אחת שנועלים דלת בפני לווים. ועוד שבעל המעות שניו יחרק ונמס בראותו את בעל חובו שיש לו לאכל לשבעה ולמכסה, והוא אוכל למעדנים ומכבד אשתו ובניו במלבושים נאים, ולא יוכל להתאפק מלזעק מרה ולקלל קללה נמרצת, ומאחר שהלווה ואינו משלם נקרא רשע, כדכתיב (תהלים לז כא) לוה רשע ולא ישלם. והלווה מן האדם כלווה מן המקום (אבות כ, ט), ראוי לגבר שידחק עצמו וימכר כליו וכל אשר לו בבית ויפרע לבעל חובו, ומוטב שיהא מטל ברעב ובעירם ובחסר כל, ואל יהי רשע לפני המקום שעה אחת. ומה גם אם גם המלוה דחיקא לה שעתא, או אם הוא תלמיד חכם לא יאחר לשלם להם, כי ה׳ יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש (משלי כב כג). ואף אם איש עשיר הוא, אם יוכל לפיסו בדברים טובים שימתין לו הנה מה טוב, ואם לאו ימכר מלבושו ויקים מצות פריעת בעל חוב:

ב וכבר כתב בספר החסידים (סימן תנד) שמי שיש עליו בעל חוב, לא ירבה בצדקות וכל שכן שלא ירבה בהוצאות, כי קשה כשאול קנאת המלוה ועינו רעה בשלו, כי כל אשר בעיניו יראה שאוכל ולובש, אמור יאמר יותר טוב היה שיפרע לי. ולפחות יעשה זאת אפוא הלווה, שיפרע מעט מעט, שכל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון, ויפיס את בעל חובו, ויהיה מצטמק ויפה לו, וישתדל בכל עז לגד״ל פר״ע, יפה שעה אחת קדם, ובזה ישא ברכה מאת ה׳ וה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים:

ג והמצוה הזאת מטלת על ראשי ומנהיגי העיר היושבים כסאות למשפט, שלא לרחם בדין ולהציל עשוק מיד עושקו, ולגבות אפלו מגלימא דאכתפה, ואם יתן כתף סוררת, כופין אותו בכל מיני כפיות בין בדיני ישראל בין בערכאות של גוים. וחובה מטלת על כל ישראל לעמד לימין השופטים ולהקים דגל התורה, וטובה גדולה עושים. אחת שמצילים נפשו של הלווה מרדת שחת. ועוד שלא תנעל דלת בפני לווים, ועולם חסד יבנה:

פרק רה

א לעז - הן רבים עתה עם הארץ, שאין מבינים בלשון הקדש. וכבר רבו ספרי הלועזים לעם לועז, ועוד כל ימי הארץ הרוצה לזכות את ישראל, ימלא ידו לכתב סדרי תפלות וקצורי דינים ותוכחות מוסר השכל בלעז, וזה יותר טוב מלהוציא ספרי פלפולים או דרושים, אחר שהם מנחים בקרן זוית, ואין מועילים אלא לאחד מעיר ופעם ביובל, אבל ספרי הלועזים, יד רבים אנשים ונשים ממשמשת בהם״ויש אנשים ונשים שנפשם חשקה לדרש אלקים ולעסק בתלמוד המביא לידי מעשה, אלא שקצור קצרה ידם מהבין, ומהשכיל לבותם. ובכן הכותבים והמדפיסים ספרים הרבה ללועזים חדשים, עם ישנים הן הם מזכים את הרבים, וזכות הרבים תלוי בהם:

ב והן אמת שסגלת לשון הקדש רבה היא, עד שאמרו שמי שיוכל לדבר לעולם אפלו מלי דעלמא בלשון הקדש, קונה קדשה, והדברים עתיקים. ובכל אות ואות יש רזין עלאין ובונה בשמים עליותיו, ואף אם לא ידע מאי קאמר קמי שמיא גליא ומעשה ידינו כוננה עלינו, אבל כל קבל דנא יש הפרש במבין מה שאומר לאין מבין כהפרש האור מן החשך, ולכן עת לכל חפץ, אחז בזה וגם מזה אל תנח ידך, כי אינך יודע איזה יכשר, ולכן שניהם כאחד

טובים. ומי האיש החפץ חיים, ירדף אחר הספרים המועילים לרפואת ולתקון הנפש כאשר ירדף הקורא בהרים, כי על הכל יביא אלקים במשפט, על אשר היה יכול ללמד ולא למד, ותלמוד גדול שמביא לידי מעשה (מגילה כו א קדושין מ, ב). (וחפץ הייתי לכתב קונטרסי, אשר כונתי בהם לזכות את הרבים, בלשון לעז, רק מפני שלשון ספרדי אינו שוה לאשכנזים ואיטליני ושאר לשונות, לכן בחרתי בלשון הקדש, שהוא שוה ומועיל לכל הלשונות, והנחתי מקום לאחרים, אם ירצו לזכות לרבים מעמי הארץ, שיעתיקום בלעז ללשונותם כמו שעשו בספר "שבט מוסר" ויבוא שכרם כפול מן השמים):

פרק רו

א לויה - לויה היא מצוה קלה, שהיא קלה לעשותה, שבהלוית ארבע אמות יוצא ידי חובה. ועגשה חמורה, שמי שאינו מלוה את חברו, כאלו שופך דמים. ורבי מעמי הארץ אין נזהרים מחמת חסרון ידיעה או מבלי שים לב, (ואוהבי עשיר רבים, ומלוין אותו), ועל כגון זה נאמר (ישעיה ה יח) הוי משכי העון בחבלי השוא. ואמר, ר (חגיגה ה, א) אוי לנו, ששקל עלינו הכתוב קלות כחמורות. מי האיש הירא מעברות, יאזר כגבר חלציו ולא יעבר על שום מצוה, קטנה או גדולה, שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות:

פרק רז

א לבישה - ידוע מה שפרשו על פסוק (עמוס ד יב) הכון לקראת אלקיך. שצריך להיות הדור בלבושו בשעת עמדו בתפלה (שבת י א) או בעסקו בתורה, אשר שכינה כנגדו. אפלו יושב יחידי בביתו, צריך לעמד כעומד לפני שרי העיר, הכל כמנהג המדינה. ורבים עוברים על זה בהתפללם תפלת ערבית בביתם, או בעסקם בתורה לראש אשמורות. וצריך לזהר מאד, דכתיב (שמואל א, ב ל) כי מכבדי אכבד וכו':

ב ובענין המלבושים ראוי לאדם להתנהג בדרך אמצעי לפי מה שהוא אדם ולפי המקום, ואף אם חננו ה' עשר, לא ילבש בגדי רקמה חשובים מאד, אי משום שעובר על בל תשחית ואי משום כי נפש הוא חובל, שמביא לאדם לידי גאוה, וסימן לדבר, גאות לבש, ואי משום דמגרי בה יצר הרע ועין הרע, ואי משום שגורם שגם אחרים, שאין ידם משגת, יראו ממנו וירצו לעשות כמעשהו, וסוף שלווים ואינם משלמים או גוזלים וחומסים, ובפרט הני נשי שמרבין במיני בגדי זהב, משי ורקמה ותכשיטין חשובים, מינים ממינים שונים, וגורמים רעה לעולם, כי אשה רעותה קנאה, וכל מגמתן להדמות אחת לאחת, ואף אם בעלה קצור קצרה ידו, לא יוכל מלט מלעשות רצון אשתו, כי קשה תרבות רעה בתוך ביתו (ברכות ז ב), ומתוך כך רבו הנדוניאות והוצאות הנשואין, עד שרבות בנות באות לידי בזיון בהגיען לפרק בתולה נשאת, אב ואם בוכים ומבכים בצער מתחולל, ואין להם מושיע, וכהנה רעות רבות וצרות שעוברות על ראש העניים, ומי גורם כל זה, רבוי ההוצאות ומותרות המלבושים שנעשו קבע:

ג וראוי למנהיגי הקהלות לתן לב ולגדר גדרים ולתקן תקנות לישוב העיר ולתקון העולם. ומזקנים נתבונן, שתקנו כמה תקנות מפני דרכי שלום ומפני תקון העולם. ובכמה דוכתי בש"ס אשכחן, שחיבו את העשירים להקל בכבודם כדי שלא לביש את מי שאין לו (תענית לא א). ואף מי שהוא עני, יתנאה במה שיש לו בגדים נקיים, ואשת חיל מי ימצא, צופיה הליכות ביתה, שלא יהא בעלה ובניה בבגדים קרועים או מטנפים, וזהו כבודה וכבוד בניה ובעלה, דרבי יוחנן קרי למנה מכבדותי (שבת קיג, ב). ומתוך כך פרשו רבותינו זכרונם לברכה מאי דכתיב בשבת (ישעיה נח יג) וכבדתו, כבדהו בכסות נקיה (שבת קיט, א):

ד ואשריהם ישראל, אפלו עני שבהם יש לו מלבוש לשבת. אבל מי שידו משגת, מה טוב ומה נעים שיקים דברי האר"י זכרונו לברכה שיהיו לו ארבעה בגדים לבנים, ושיהיה לו גם החלוק והמכנסים ונעלים אשר ברגליו, ואפלו הכובע ששוכב בו, מיחד לשבת בפני עצמו באפן שלא יערב חל בקדש כלל וכלל. ובכלל הזהירות, שילבש מלבושי שבת בערב שבת, ולא יקרב לקבל קדשת הדרת השבת בבגדי חל כמנהג איזה אנשים באיזה מקומן, כי מנהג רע הוא, וזריזין מקדימין למצוות:

ה טהר ידים יוסיף אמץ להזהר ולהשמר מאסור שעטנז, ויחקר בשבע חקירות ודרישות על ענין חוטי התפירה, כי רבה המכשלה בין החיטים שתופרין בגד בחוטי פשתן, ויש חוטים שמחזיקין אותם לקנבוס, וגם הם פשתן גמור, ואין לסמך אחזקה, רק יבדק ויחקר עד מקום שידו מגעת, עד שיתברר לו ברור גמור שהוא כשר. וירא שמים יצא ידי כלם, ולא יתפר בגדיו אלא בחוטי משי. ומה טוב ומה נעים מנהג חסידי אשכנז, שאין לובשין בגדי צמר כלל, דשכיח טובא שאמן העושה הבגדים לפעמים נקרע לו באמצע הבגד ותופרו בחוט פשתן, והוא דבר הנראה לעינים כשנופל הצבע מן הבגד. ולפי חמר שבו צריך זהירות וזריזות יתרה. צא ולמד מנוטריקון שבו שטן עז, ועל זה כבר אמרו הלובש שעטנז אפלו שעה אחת, אין תפלתו נשמעת, חס ושלום. מה אנו ומה חיינו, לכן כל אדם יזהר בלבושו לכבוד צור קדושו:

פרק רח

א אות מ: מלכות - ידוע שמצוה מדברי קבלה להתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו (אבות ג ב). ולכן יש לזהר לענות אמן אחר ברכת המלך שאומר השליח צבור בכל שבת כדי לקים מצוה זו, וממנו נקח שמצוה להתפלל על כל מי שמקבל הנאה ממנו ויהא רגיל לומר נסח זה:

ב יהי רצון מלפניך ה׳ אלקינו ואלקי אבותינו שיהיו הכל מאמצים את כחנו, ולא יהיו לנו מקטרגים מלמעלה ולא יהיו לנו צרים מלמטה, ותן שכר טוב לכל המחזיקים כידינו ולכל המהנים אותנו. ברך ה׳ חילם ופעל ידם תרצה, ולא יבושו בעולם הזה ולא יכלמו לעולם הבא:

ג ודין הוא להתפלל בשלום חברו הישראלי, וכל שכן בשלום החכמים והשופטים ושוטרים, שאלמלא מוראם גם כן איש את רעהו חיים בלעו. וידוע דדינא דמלכותא דינא (גיטין י ב). הנה כי כן לא יפה עושים המחביאים עצמם ובורחים מאנגריא דמלכא, וכל שכן וקל וחמר המחביאים ומבריחים מן המכס, שגזל הוא בידם, ועוברים גם כן על ונשמרתם מאד לנפשתיכם (דברים ד טו). וכן העושים נגד חקי המלכות בהחבא, שקורין קונטרו באנדו, שנכנסים לסכנות עצומות וסומכין על הנס, ואם עושים להם נס, מנכין להם מזכיותיהן. לכן על יסבל עד ישקיך ה׳ משמים וישבר על הגוים מעל צוארנו, וישיב את שבותנו כבראשונה, כן יהי רצון במהרה בימינו, אמן:

פרק רט

א מורא - כמה מיני מורא נצטוינו, זה יצא ראשונה, מה שאמרה תורה (ויקרא יט ג) איש אמו ואביו תיראו. וראיתי בני עליה והנם מועטים שיהא להם מורא מאב ואם, אם לא כשהם יראים שיכו במקל על קדק, דם, אבל כשהם קצת גדולים, פורקים על ולא עבדי אחד מני אלף ממאי דמבעי להון למעבד. אוי לבנים מיום הדין, כי בודאי האלקים יביא במשפט על כל. ומי האיש החפץ חיים, יאזר כגבר חלציו, וכל אשר בכחו לעשות מה שמטל עליו יעשה. וכבר כתבתי לעיל, שראוי לאב למחל לבנים כדי להקל מעליהם ענשם אף שעל כל פנים לא יוכלו מלט מענש ליגמרי אם לא בכח תשובה הראויה, כידוע, נקט מיהא פלגא. ועוד אני אומר, שאם אמרו חכמים (יבמות סה, ב) כשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע, על אחת כמה וכמה שראוי לאב לזהר שלא להכביד ולצוות על בניו דבר שחושש שמא לא ישמעו לו, ונמצא עובר על לפני עור לא תתן מכשל (ויקרא יט יד), על דרך שאמרו (מו״ק יז, א) על המכה בנו גדול, ונמצא גורם צער למעלה על ידי העוון של בנו ומכביד גדפוהי דשכינתא בגלותא כידוע. ולכן כל ערום יעשה בדעת לפי דעתו של בן ולפי מדתו, ויהיה שוקל בפלס וקולע אל השערה ולא יחטיא:

ב ויש עוד מורא מקדש, אשר עכשו יש לנו במקומו בית הכנסת, אשר הוא לנו למקדש מעט. וכבר ידוע שהחמירו מאד בזהר הקדוש (פ׳ תרומה דף קלא) באסור הדבור בבית הכנסת עד שאמרו דמאן דמשתעי בבי כנשתא אגרע מהימנותא וכו׳ ולית לה חולקא באלקא דישראל. וכבר מלתי אמורה, שבענינים כאלו צוחי רבנן ודרשי להו בפרקא כפעם בפעם, ואין שמים על לב להניח מנהגם הרע, אלא עולם כמנהגו נוהג. אליכם אישים אקרא, חוסו על כבוד קוננו ועל נפשכם ותנו לב לשמע דברי חכמים ולהיות סור מרע ועושה טוב בכל לבבכם, ותתענג בדשן נפשכם. ואם הדבר קשה עליכם, הוו מחשבים הפסד עברה, ולפם צערא אגרא. ומכלל מורא בית הכנסת, שלא לדבר שם בקולי קולות כברחובות קריה, ואף אם רואה שם איש עובר עברה ורוצה לאפרושי מאסורא, לא יתן בקולו קול עז, קול גדול, רק יציר בעצמו כעומד לפני המלך בהיכל המלך, וחרדה ילבש, וכדי בזיון וקצף למרים קול בבית הכנסת, ועל הכל יביא אלקים במשפט, ודברי חכמים בנחת נשמעים (קהלת ט יז):

ג ויש עוד מורא שצריך לירא מן החכמים, כמו שדרשו רבותינו זכרונם לברכה (פסחים כב ב) את ה׳ אלקיך תירא. לרבות תלמידי חכמים. נמצא שהשוה מוראה למורא שמים. והן בעוון, רבים מעמי הארץ מקלין מאד בכבוד התלמידי חכמים ומבזין אותם, ואוי להם, שסוף סוף יכוו בגחלתם או בעולם הזה או בעולם הבא. והן אמת שאין להאשים כל כך להמון העם על זה, כי לא ידעו מה חמר האסור, לפי שהתלמידי חכמים מושכים עצמם מלדרש בענין זה כדי שלא יאמרו לכבוד עצמו הוא דורש, אבל על כל פנים כבר שומעים בבית הכנסת מתינוקות של בית רבן שקורין פרקי אבות, ושם נאמר (אבות ב, י) הוי מתחמם כנגד אורן של חכמים, והוי זהיר בגחלתן שלא תכוה. ונהי נמי שאין לנו עתה דין תלמידי חכמים, אבל כבר כתבו המפרשים, שכמו שהתלמידי חכמים נגרעו מערכן, כן ההמון העם ירדו פלאים מערך הראשונים, ויפתח בדורו כשמואל בדורו (ר״ה כה, ב):

פרק רי

א מנוחה - מנוחה כי טוב, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (פסחים קיד א) אכל בצל ושב בצל. וכבר ספרו (עי׳ חובת הלבבות שער הבטחון בפתיחה בדיבור והעשירי) על חסיד אחד שהיה מתפלל רחמנא לצלן מפזור הנפש, דהינו פזור הממון שהוא פזור הנפש. ואמרו (משלי יז א) טוב פת חרבה ושלוה בה. ואמרו (קידושין פב ב) לעולם ילמד אדם את בנו אמנות נקיה וקלה ויתפלל למי שהעשר שלו. והמאמין בה׳ ובוטח בו באמת ובאמונה שלמה, כי הוא הנותן כח לעשות חיל ושאין מעצור לה׳ להושיע בין רב למעט, ואם ירוץ כצבי וייגע להעשיר ויטרח הרבה, המרבה לא העדיף על מה שקצבו לו מן השמים, והממעיט לא החסיר, האיש הלזה יבחר לו מנוחה כי טוב לעבודת השם יתברך שמו, ולא ילך בדרכים המענים כחו ומקצרים ימיו, כדכתיב (תהלים קב כד) ענה בדרך כחי, קצר ימי. וכל הדרכים בחזקת סכנה. ואם עושין לו נס, מנכין לו מזכיותיו, ואוי לו לאדם שמפסיד זכיות כדי להרויח ממון. וכמה הרפתקי דעדו על ראש הולכי דרכים, ועל הכל הפסד גדול שמפסיד מעבד את ה׳ ומהתפלל בצבור בהיותו בדרכים, והיא לא תצלח. וכבר אמרי אנשי במקום שאין ברכו, אין ברכה. ובאמת אמרו. אשרי יושבי ביתך:

ב וכן הבוטח בה׳ ומאמין בו באמונה שלמה, יבחר לו אמנות נקיה וקלה וסדר פרקמטיא דלית בה כל כך טרחא ופזור הנפש, וכל שכן שלא יאבד טובה הרבה מלהתפלל בצבור שחרית מנחה ערבית, ולא יעשה עול, חס ושלום, ולא יאמר מי שאינו עושה כך אינו אוכל לחם בזה הזמן, כי שקר ענה האומר כך, כי על כל מוצא פי ה׳ יחיה האדם (דברים ח ג), ואין מעצור לה׳ להושיע. ואדרבא, הבוטח בה׳ ועושה טוב, ישבע לחם ויהיה טוב. והן אמת שהכל לפי מעשיו של אדם, לפעמים גוזרין עליו שיבואו לו מזונותיו על ידי עמל וטרח ושיהיה לו פזור הנפש. ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן גוזרין עליו מלמעלה (חולין ז, ב), אבל באמת אמרו (מכות י, ב) בדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו. וחובה מטלת על האדם להשתדל ברב עז ותעצומות ולהסתפק במועט כדי לבקש השקט וישוב ומנוחה כי טוב לעבודת השם יתברך, וה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים:

ג ועקר המנוחה שראוי לאדם לבקש לו, מנוחת העולם הבא, ולכן יטה שכמו ועל יסבל, ולא יבל. אל יקוץ בתוכחת, ויהא מחשב שכר מצוה כנגד הפסדה (אבות רפ״ב), כי יפה שעה אחת של קרת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה (שם ד יז):

פרק ריא

א מצוות - אשרי איש ירא את ה׳ במצותיו חפץ מאד (תהלים קיב א). והאיש אשר הוא יהודי ומאמין בה׳, שמשלם שכר טוב לשומרי מצוותיו וענש רע ומר לעוברי מצוותיו, ראוי לו להיות רץ למצוה וטורח אחריה להשיגה בכל כחו ובכל נפשו ובכל מאדו, יותר ויותר ממי שטורח להרויח אלף אלפים דינרי זהב, ויותר ויותר מהרץ אחר החיים, כי רב מאד מתן שכרן של מצוות:

ב צא ולמד שבשביל שתי ריצות שרץ אברהם אבינו, דכתיב וירץ לקראתם (בראשית יח ב). ואל הבקר רץ אברהם (שם שם ז). בשביל זה בלבד הקדוש ברוך הוא אינו יכול לזוז מישראל, דכתיב (שיר השירים ז ו) מלך אסור ברהטים. וכמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה במדרש (שיר השירים רבה ז), ובשביל מצות כבוד אב שעשה עשו הרשע, זכה לו ולדורותיו עד ביאת משיחנו (דברים רבה יז), וכן ישמעאל בשביל המילה (ילקוט פרשת לך לך רמז יד). וכן נבוכדנצר הרשע בשביל ארבע פסיעות שפסע לכבוד המקום, זכה לכבוד גדול שמלך בכפה, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין צו, א), וכהנה רבות. והכל הבל וריק נגד מתן שכרן של מצוות לעתיד לבוא, שהוא תענוג שאין אדם יכול להבין ולשער בהיותו בעולם הזה, עד שאמרו (אבות ד יז) יפה שעה אחת של קרת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה, אף אם יהיה מלך על כל הארץ:

ג וכל קֻבל דנא קשה ענשן של עברות ובטול מצוות, ואין הקדוש ברוך הוא מקפח שכר כל מצוה אפלו על שיחה נאה ועל מחשבה טובה (ב״ק לח, ב נזיר כג, ב), ואינו מותר על כל עברה ובטול מצוה, אפלו דקה מן הדקה, כי על הכל יביא אלקים במשפט. ואוי להם לבריות מיום הדין ומיום התוכחה, כי יפקד אל על עברות שאדם דש בעקביו, שנעשו כהתר, ועל בטול מצוות החמורות ועל הקלות יותר מעל החמורות, ואוי להם לבריות מעלבונן של מצוות (אבות י ב), שאין מחשיבין אותן אפלו כדי הרוחת זוז אחד. ואם תשאל לכל אשר בשם ישראל יכנה, אימא לי כמה שוה מצוה אחת, הוא ענה, כל חפצים לא ישוו בה. וכלי עלמא ידעי ומאמינים שהקדוש ברוך הוא משלם שכר טוב לצדיקים, וענש רע ומר לרשעים, ואומרים כן בפיהם בסדר מודעה שאומרים בכל ערב ראש חדש, אבל מעשיהם הפוכים, שאין נשמרים מן העברה אפלו כדי מה שאדם נשמר מלהפסיד זוז אחד, ומבטלים מצוה אפלו משום הנאת זוז אחד, ואין מחזרין אחריה אפלו כמו שמחזר האדם להרויח זוז אחד, ולפעמים מבטלין כמה מצוות, כגון להתפלל שחרית מנחה ערבית בצבור וענית אמנים וגמילות חסדים וכהנה רבות, ובטול תורה כנגד כלן, אפלו בלי הנאה כלל:

ד ו: כן עוברים כמה עברות על לא דבר הנאה, רק מבלי שים לב ליראה ולאהבה את ה׳ הנכבד והנורא, מלך אים ונורא, ומבלי הבין שעל כל מצוה שיכול לקים ואינו מקים, ועל כל עברה שעובר הוי לה שלא חס על כבוד קונו, שאמרו רבותינו זכרונם לברכה, שראוי לו שלא בא לעולם (חגיגה יא ב), שהרי אינו חושש לעשות נחת רוח ליוצרו, ואינו מקפיד להיות גורם צער וכעס למלך רם ונשא, ופגם בכל העולמות ועכבו״ת משיחא, וכהנה רעות רבות אשר תקצרנה כמה ספרים מספר:

ה ואם יאמר אדם, מי לא ידע בכל אלה שיפה שעה אחת של תורה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא (אבות ד יז), ורע ומר עזב את ה׳ ועבר מצוותיו מכל רעות שבעולם, וידענו איזוהי דרך ישרה, אבל יש לנו טענה אלימתא, כי יצר לב האדם רע וקשה כברזל. אף לזאת אמינא, דכלה עלמא ידעי שאין פוטר אותם טענה זו מיום הדין הגדול והנורא, שכבר אמר הקדוש ברוך הוא (קידושין ל, ב) בראתי יצר הרע, בראתי לו תורה תבלין, שהמאור שבה מחזירן למוטב. ואם ברזל הוא, מתפוצץ. והיצר הרע בראו הקדוש ברוך הוא לטובת האדם, כדי שיכפהו ויקבל שכר, ולפם צערא אגרא. ואם יאמר אדם לא הם ולא שכרם (ברכות ה ב), למה לו חיים, שהרי קדם בואו לעולם היה נזון מן הצדקה כמלאכי השרת, ולא שלחו הקדוש ברוך הוא לעולם הזה, אלא כדי שיהנה מיגיעו בהיותו כופה את יצרו, ויש לו לשמח בראותו שיצרו מסיתו הסת כפול לעבר עברה או לבטל מצוה, ואז יתגבר כארי לכף את יצרו, כי ידע נאמנה שרצה הקדוש ברוך הוא לזכותו ולהרבות שכרו, שהרי אמרו (אבות דרבי נתן ג ו) שנותנין שכר על מצוה שעושה, או עברה שמושך ידו בהיות יצרו תוקפו יותר ממאה מצוות שאין תוקפו, ואין שום אדם יכול לומר לא יכלתי עמד על המשמר מעבר עברה פלונית, ולא עצרתי כח לקים מצוה פלונית, כי כל אשר יחפץ האיש יעשה, ויכול לעשות שיגיעו מעשיו למעשה אברהם יצחק ויעקב וכל הצדיקים, כי גם הם היו ילודי אשה והיה להם יצר הרע כמונו. וגם עתה, בכל דור ודור יש ויש אנשים צדיקים:

ו והאיש החפץ חיים לא ילך אחרי רבים לרעות, ואל יקנא לבו בחטאים, כי אם ביראת ה׳ כל היום. ואל יאמרו הבחורים, זו עת לשחק ולשמח בשמחות וגיל ולרדף אחר כל תאוה, כי הבחרות פעם אחת ולא ישנה, ויבואו ימים אשר יש בהם חפץ לקים כל מצוה, כאשר יבואו ימי הזקנה, כי זה הבל ורעות רוח מכמה טעמי, חדא כי לא ידע האדם את עתו ולא ידע מה ילד יום, שמא מחר בא ואיננו, כי אין למות התמהמה, ובפרט בזמן הזה מיתה שכיחא, רחמנא לצלן. ועוד שהאומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה (יומא פה ב). וגם כי יזקין לא יסור מדרכו הרעה. ועוד כי האלקים יביא במשפט גם על ימי הבחרות על כל מה שעבר, ועל כל מה שבטל מצוות והרבה לילך אחר התאוות, ותכבד העבודה והדין על הבחורים על אשר בהיות לאל ידו, כי כאיש גבורתו לעשות טוב ולקים כל מצוה וללכת בדרכי התשובה הוציא כחו וימיו להבל וריק ברדפו אחר כל תאוה. אשר על כן עם ה׳ עבדי ה׳ הקטנים עם הגדולים, זקנים עם נערים, חזק ונתחזק ונחוס על כבוד קוננו, וגם נחוס על נפשנו ונברח מכל עברה ונרדף אחר כל מצוה וכל מדה טובה, בכל לבבנו ובכל נפשנו ובכל מאדנו, וה׳ אלקים יעזר לנו, כי הבא לטהר מסיעין אותו מן השמים (שבת קד, ב):

ז וביותר צריך ליזרז לקים כל מצוה שיש בה חסרון כיס, ולזהר מכל עברה במקום שיש חסרון כיס, כי יצר סמוך מתחזק על האדם, ובפרט בדורות הללו, דור ממון, אדם נכר בכיסו, שלא יהא הכסף נחשב בעיניו למאומה במקום נדנוד עברה, כי מוטב לאדם שימות ברעב, ואל יהי רשע לפני המקום שעה אחת. והאוהב את ה׳ כאשר יאות יתן את כל הון ביתו באהבה, ככתוב (דברים ו ה) ואהבת את ה׳ אלקיך בכל מאדך. והרי זה פקח וסוחר חריף ודומה לקונה מרגליתא דלית לה טימי בעד שוה פרוטה, כך בעד כסף נמאס קנה לו דברי תורה, קנה לו חיי העולם הבא, ומה גם שגם בעולם הזה אוכל פרות וכסף תועפות לו, הון ועשר בביתו (תהלים קיד ג), ודורשי ה׳ לא יחסרו כל טוב. וכמה תנאים צריך בקיום המצוות כדי שיעלו לרצון, והמה בכתובים בספר החרדים וספר לב דוד, לך נא ראה:

פרק ריב

א מזכה - ידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (אבות ה יח) כל המזכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו. וגדולה מזו אמרו (שם, יט) כל המזכה את הרבים, אין חטא בא על ידו. ויש כמה מיני מזכה. האחד על התורה, כגון ללמד את העם דעת ויראת השם, ואיזוהי דרך ישרה, ולדרש ברבים דברי מוסר וחקי האלקים ותורותיו תמיד, אולי באיזה יום מן הימים יעשו דבריו פרות, אם לא למאה לעשרה, ואם לא לאחד. ומה טוב ומה נעים לכתב בספר קצורי דינים ודברי מוסר והנהגות ישרות, וללועזים בלעז, שהרי הוא כדורש בפני אלפי רבבות ישראל, ואולי באיזה דור מן הדורות לאיזה איש ישראלי יעשו דבריו פרות ויהיה מזכה אותו. וידוע כמה הפליגו בזהר הקדש (שמות דף קכח) בעצם שכר ומה נעשה יקר וגדלה למאן דמזכי לחיביא, הפלא ופלא:

ב הנה כי כן לו בכח יגבר איש, וברוח שפתיו יוכיח את אחרים. וזו מצוה על כל אדם, לא לחכמים בלבד, רק איש את רעהו יעזרו ולאחיו יאמר חזק (ישעיהו מא ו) ונתחזק לעשות נחת רוח ליוצרנו. ובכלל מזכה, לומר ברכות בקול רם, כדי שיענו אמן, ובפרט בברכות העולים לספר תורה, שיש אומרים שאם לא השמיע קולו כדי שיענו הקהל אמן, הוו ברכותיו לבטלה, שאלו הברכות מברך העולה בעד כל הקהל ומוציא את הרבים ידי חובתם (או״ח סי׳ קלט, סעיף ו). וידוע שגדול העונה אמן (ברכות נג, ב), ולפי גדל המצוה יגדל שכר המזכה:

ג וכן בכלל מזכה שבעמדו בקהל אנשים, או בסעדות יפתח פיו בדברי תורה, ואף מי שלא ידע דבר דברי תורה, שאול ישאל האיש לתלמיד חכם שבתוכם אפלו דבר קל בדברי תורה, ומתוך דפתח לה פתחא, תורה אזלא ומרוחא, ונמצא גורם שיקימו דברי חכמים שאמרו (אבות ג ד) שלשה שאכלו על שלחן אחד ואמרו עליו דברי תורה וכו׳, ושלא יעברו על דברי חכמינו זכרונם לברכה שאמרו (שם ג) שנים שיושבין ואין ביניהם דברי תורה וכו׳. וכן בכלל מזכה, שישתדל לתקן תקנות והנהגות ישרות בעירו, כגון שיעשו קפה לעניים בפתח בית הכנסת וכדומה. כלל הדברים, כל אשר יוכל לומר אל נא אחי תרעו, וכל אשר יוכל להיות מעשה את אחרים לדבר מצוה בדבריו, או שממנו יראו וכן יעשו, זכות הרבים תלוי בו:

פרק ריג

א מותרות - ידוע רעת המותרות כי רבה, אם במאכל ומשתה מנפש ועד בשר יכלה, שאם אוכל ושותה הרבה, ראשו ואיבריו כבדים עליו וכמה חלאים יכול לגרם ל), עצמו. וכן אם הולך על גחון אחר מאכלים טובים ותענוגים בני אדם, ואחר מלבושים נאים ודירות נאות ועליות מרוחות ומצירות ומכירות, עובר על בל תשחית, ומה גם אם מוציא יותר מכדי כחו וברכת ה׳ אשר נתן לו, שגורם רעה לעצמו ויכול לבוא להיות לווה ואינו משלם ולהיות גוזל וחומס, חס ושלום. ואף אם חננו ה׳ עשר ראוי לחוס על ממונו, שהתורה חסה על ממונם של ישראל (ר״ה כז א), וצדיקים חביב עליהם ממונם יותר מגופם, לפי שאין פושטין ידיהם בגזל (חולע צא א), שבזמן שאדם מתלמד ללכת בגדולות ובנפלאות, אם יבואו עליו ימי הרעה, חס ושלום, שגלגל הוא שחוזר בעולם, יהיה מכרח לעשות עול וכל מום רע כדי לבקש למודו, כמו שאמרו גבי בן סורר ומורה (סנהדרין עב א). אבל המתלמד במדת ההסתפקות ומסתפק במועט, כל ימיו טובים, ואותו המותר, שמוציא לבטלה והולך לאבוד, אם היה נותנו לצדקה מה טוב חלקו ומה טוב חליפתו, ואף אם מרבה ומפליא לעשות צדקות ומעשים טובים, לא מפני זה התר לו להשליך מעותיו לאבוד, שעדין לא העשירו העניים:

ב ונוסף גם הוא בענין האכילה, שאמרו רבותינו זכרונם לברכה, שכל מה שאוכל בימי החל יותר על כדי צרכו להיות בריא לעבודת השם יתברך, מוסיף כח בסטרא אחרא וביצר הרע להחטיאו ומאבד הזמן יקר הערך להרויח יותר, וזמן אחר לאכל יותר, וזמן אחר להוציא יותר. וכמה טרח צריך כדי להרויח וטרח לתקן וטרח להוציא מן הגוף, וכל ההנאות ותענוגי העולם הזה הכל הבל ורעות רוח, הבל הבלים שאין בהם ממש, הטעאות היצר הרע וסמיות עינים:

ג מי האיש החפץ חיים, לא בכח יגבר על יצרו, יתגבר ויסתפק במועט באכילה ושתיה פחות ממה שיש לו, וכן במלבושים ודירות יכחר לו דרך אמצעי כברכת ה׳ אשר נתן לו, ולא ילך אחר המותרות, והמותר יתן לצדקה לעמלי תורה ויקנה לו חיי העולם הבא. וכן מצינו בדוד, מלך ישראל, שאמר (דברי הימים א כב יד) והנה בעניי הכינותי. ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (ירושלמי פאה כ״ד ה״ב), שמה שהיה מצמצם בהנאתו ותענוגי מלכים, היה מפריש לבנין בית המקדש ואסף הון רב. אף אנן נמי תנינן (אבות א ה) יהי ביתך פתוח לרווחה ויהיו עניים בני ביתך. ופרשו המפרשים שכדי שתוכל לעשות שיהיה ביתך פתוח לרווחה, צריך שתנהיג את בני ביתך להסתפק במועט כעניים, ואם אתה עושה כן, אשריך וטוב לך:

פרק ריד

א מהירות - מיתון -- מהירות יש צד שאינו טוב, וכמו שכתבתי לעיל בערך הכנה. אמנם יש צד שהמהירות הוא טוב מאד, כמו שנאמר (משלי כב כט) חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב. והינו שלאחר שהסכים בדעתו שיש לו לעשות אותו דבר, בין ממלי דעלמא בין ממלי דשמיא, ימהר יחיש מעשהו. אי במילי דעלמא, כדי שלא יהא טרוד ויפנה לבו לעבודת ה׳ ית׳, ואי במילי דשמיא, יקפץ ויעשה מצוה יפה שעה אחת קדם, ומצוה הבאה לידו אל יחמיצנה, כי לא ידע מה ילד יום, וכמה מניעות וטרדות והסתות היצר הרע יכולים להזדמן מעת לעת ומרגע לרגע. ומי שהוא זריז נשכר, וגם הוא בכלל עשה רצונו כרצונך, שכשם שרצונו הוא שימהרו לעשות צוויו, ואם יתמהמה משרתו נותן עיניו בו וגוערו, כן להבדיל, ישער בעצמו ויקים מצוות האל יתברך שמו:

ב אבל בתחלה צריך להיות מתון ולחשב מחשבות במלי דעלמא אם נכון הדבר לעשות או אם יותר טוב שיחדל. ואפלו במלי דמצוה צריך להיות מתון לחשב אם ראוי לעשותה, שלא יהא מצוה הבאה בעברה, ושלא יבא להיות תוהה על הראשונות. וכשיסכים לעשותה, יחשב באיזה אפן ראוי לעשותה בשלמות, וכמו שכבר כתבתי בזה לעיל בערך הכנה, ובפרט בענין הדין והמשפט ידוע מאמר התנא (אבות א א) הוו מתונים בדין. בין בדיני ממונות בין בדיני אסור והתר צריך מתון הרבה, שהם כהררים התלויים בשערה. ואשר לא שת לבו לחילה, רבים חללים הפילה, מתיר האסורים ואוסר את המתר ונושא עון גזל ושבועת שוא, ועליו אמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות ד ז) הגס לבו בהוראה שוטה, רשע וגס רוח, וקרוי שנאוי, משקץ, עול, חרם ותועבה וכהנה רעות. אשר על כן היושבים כסאות למשפט חרדה ילבשו, ולא יהיה להם לבושה לומר לשואלים או לבעלי דינים המתינו, אפלו בדין שדומה לו שכבר בקי בו, אפלו הכי יחזר וילמד חפוש מחפוש, ולא יאמר דבר עד שיהא ברור לו כאחותו:

ג וכן בבואו לעשות משפט ודין ברשעים, צריך מתון הרבה, אי לעשות משפט לשבר מלתעות רשע ולבער הרע, ולפעמים יש להרבות במשפט למען כל העם ישמעו וייראו, אבל צריך לשקל בפלס ומאזני משפט אי חס ושלום במקום המשפט שמה הרשע ונפק מנה חרבא דמתא ויצאו לתרבות רעה ויוסיפו על חטאתם פשע וכדומה. על הכל צריך להיות מחשב מה טוב, אם לעשות או לחדל, ובאיזה אפן ראוי לעשות. והיושב על המשפט ישפך נפשו לפני ה׳, גדול העצה ורב העלילה, המרחם הוא ירחם עליו ויתקנהו בעצה טובה מלפניו, שלא תצא תקלה מתחת ידו ולא שום דבר שאינו מתקן, וה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים. ועוד נכתב בזה במקומו בערך משפט ודין, בסיעתא דשמיא:

פרק רטו

א מעשר - ידוע מעלת המעשר כי רבה עד שאמרו (תענית ט, א), שבכל דבר אסור לנסות את ה׳, חוץ מן המעשר, שנאמר (מלאכי ג י) הביאו את המעשר אל בית האוצר ובחנוני נא בזאת אם לא אפתח לכם ארובות השמים והריקתי לכם ברכה עד בלי די עד שיבלו שפתותיכם מלומר די. וגדולה מזאת אמרו במדרש רבה (שמות פ׳ מ״א) על פסוק לך ה׳ הצדקה ולנו בשת הפנים (דניאל ט ז). אמר רבי נחמיה, אפלו בשעה שאנו עושים את הצדקה, מביטים אנו מעשים שלנו ויש לנו בשת פנים. אין לנו שעה שאנו באים בזרוע אלא בשעה שאנו מוציאים מעשרותינו. דכתיב (דברים כו טו) השקיפה ממעון קדשך מן השמים. עד כאן. והוא דבר פלא. ומתוך השכר נמצינו למדים כמה נחת רוח עושה ליוצרנו, עד שמשלם שכר טוב, ולכן ראוי להתחזק לקים את זאת לשם שמים לעשות נחת רוח ליוצרנו, וסוך הכבוד לבוא. ואשריהם ישראל, יש מפזר יותר מן המעשר בהוצאות מצוה, אבל נראה שמעלת המעשר להוציאו על פי החשבון, ומצוה גוררת מצוה, שבהפרישו המעשר מדי שנה בשנה ומניחו בכיס בפני עצמו, יקל בעיניו להוציא הוצאות מצוה בעין יפה:

ב ובוא וראה סמיות עינים שגורם לנו היצר הרע, שהרי אדם נותן מעות ברבית כדי להרויח, ומה גם במקום בטוח, אף שלפי האמת אין בטחון בבן אדם שאין לו תשועה, כי אלקים שופט, זה ישפיל וזה ירים. אף אם כביר מצאה ידו, ברצות אל התעיף עינינו בו ואיננו, כידוע, ואין איש שילוה לה׳ ברבית, אף שהכל יודעים שהוא בטוח, ודאי, בלי שום ספק, כי לא איש אל ויכזב. ובהוצאת שאר מצוות יש מקום ליצר הרע לפתות באשר שכר מצוות בהאי עלמא ליכא אף שאוכל פרות גם כאן, והכל מתשרי עד תשרי חוץ מתשר״י [תורה, שבת, ראש חדש, יום טוב], ואם מוסיף מוסיפין לו, כידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (ביצה טז, א ויק״ר ל א), אבל כל כך גבר עלינו יצרנו הרע, עד שמפתנו גם כן שלא להפריש מעשר, אף שהשכר בעין על ידי צדקתו הון ועשר בביתו. ואף שבלאו הכי נותן כדי מעשר ואין זה אלא עצלות מלבוא חשבון. ועכוב היצר הרע כדי שלא יעשה נחת רוח ליוצרו ויאבד טובה הרבה:

ג ויש אשר בשמעו בדברים האלה מה המצוה הזאת ומהו מתן שכרה תאוה נפשו לעשותה, אבל דא עקא לה להפריש מן הקרן תחלה. ואם חננו ה, עשר, צריך להפריש הרבה בבת אחת. ועינו של אדם צרה, ומתוך כך מונע עצמו. ומי שהוא מחשב שכר מצוה כנגד הפסדה, לא ישוב מפני כל. ועל כל פנים אני אומר, שאם לא יוכל לכף את יצרו להפריש על הקרן, לא ימנע מלהפריש מיום אשר נתן אל לבו לעשות זאת על כל מה שהוא מרויח, וכל הבא לידו משם ואילך אפלו מציאה או צדקה או מתנה, כסף ושוה כסף. ואם אינו עושה כלה, על כל פנים עבד, ומהני להניח ברכה אל ביתו ובכל משלח ידו. ומאן דדחיקא לה שעתא, כבר כתבו הפוסקים שיש לו על מי לסמך להוציא ממעות מעשר למזון בניו שהם יותר משש שנים (עי׳ יו״ד סי׳ רנ״א ס״ג ובאחרונים ובפ״ת סי׳ רמ״ט סק״ב), רק שיבוא חשבון הדק היטב:

ד והרוצה לקים את זאת וכזאת ידרש מעל ספר, או מפי סופרים כדת מה לעשות כן יעשה, אז יצליח את דרכיו ואז ישכיל. ומהיות טוב בענין זה וכזה, כזה יתנהג, שבהתחילו לעשות וללכת בדרך טובים, יברר שיחותיו שיהיה בלי נדר ובלי קבלה, ואפלו הכי ככל היוצא מפיו יעשה, ולא ישוב אף אם

הדבר עליו קשה, וערבה לה׳ כקרבן אשה, ויצו אתו את הברכה בכל אשר הוא עושה:

פרק רטז

א מוסר - ידוע ומפרסם מעלת למוד המוסר, עד שפרשו המפרשים (ברכ״י או״ח סי׳ א עיי״ש) שמאמר רבותינו ז״ל שאמרו (קידושין ל ב) בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין. ואמרו (שם) משכהו לבית המדרש, אם אבן הוא נמוח, אם ברזל הוא מתפוצץ הכל הוא על למוד המוסר. ועל הרב מי שאינו מתמיד ללמד מוסר, לא טעם טעם יראת חטא, ודרכו ישר בעיניו, ולבבו יבין אשר הוא יהודי כשר, ואף אם ישמע או ילמד פעם ביובל, או ישמע דברי מוסר, אינו פועל לו ואינו מתעורר כלל, ואין בשר המת מרגיש באזמל, כי טפש כחלב לבם מחמת עוונותיהם, שהם מסכים המבדילים ומטמטמין את הלב, ועל זה אמרו (ברכות יח ב) רשעים בחייהם קרויים מתים, שהם כמתים שאינם מרגישים ביראת ה׳ ואהבתו ברשפי שלהבת יה כדת מה לעשות, ומתוך כך אין שמחים על המצוות יותר ויותר ממוצא שלל רב, ואין מצטערים על העברות יותר ממי שמתו מטל לפניו כמו שכן ראוי, והכל תלוי לפי טהרת הנפש:

ב והנה סלם מצב לעלות בהר ה׳ ולקנות טהרת הנפש, הלא הוא השקידה ללמד ספרי מוסר או לשמע, כי אז ילמד ליראה את ה׳. ויהי כקרא איש ספרי מוסר, ימצא שוליו מלאים עוונות ופשעים תלי תלים, כי אשר חשב שאין בו עוון אשר חטא, ימצא כתוב בספר שהוא עוון גדול, עוון פלילי, כגון אסור גזל ואונאה, ומצער חברו ושבועת שוא ושקר וליצנות וחנפה ושקרים וברכות חטופות, שהן לבטלה ונהנה בלא ברכה, ודברים בטלים, שנאמר עליהם (טלאכי ב יז) הוגעתם ה, בדבריכם ולשון הרע, שחמור כנגד עבודה זרה, גלוי עריות, שפיכות דמים, וגאוה וכעס וראית נשים וכהנה רעות רבות, ובטול תורה כנגד כלם, אשר כל אלה עברות חמורות הרבה מאד ודשו בהן רבים ונעשו כהתר גמור, ואין איש שם על לב להיות נחם על רעתו ולעזב דרכו. אמנם כאשר יתמיד לקרא או לשמע דברי מוסר יום ליום, יערף כמטר לקחו. כמו שהמטר נוקב את האבן, כך דברי מוסר סוף שנוקבין את לב האבן. הלוך ילך מעט מעט בדרך טובים, ולבבו יבין ושב ורפא לו. וידוע שכל ההתחלות קשות, ויקשה בעיניו ללמד או לשמע דברי מוסר, ולא יכנסו הדברים באזניו, לא חלי ולא מרגיש, אבל סוף שיכנע לבבו, ויערב לו ויבסם לו. וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (ברכות מ, א) אם תשמע בישן, תשמע בחדש, ואם יפנה לבבך, שוב לא תשמע. לכן החזק במוסר אל תרף, ואם התרפית חזר בך. חזק ויאמץ לבך:

ג וראוי ללמד כל ספרי מוסר אחד לאחד חזור חזור, חק ולא יעבר, יום ליום ולילה ללילה. ואף כשיחזר בספרים שכבר קרא, יהיו בעיניו כחדשים וימצא התעוררות חדש לפי העת ולפי מצב נשמתו, כי לא כל העתים שוות, כאשר צדיק יבחן. ומאחר שאמרו דברים היוצאים מן הלב, נכנסים ללב, מה טוב ללמד פרקי אבות ומוסרי הש״ס ומדרשים וספר הקדוש ראשית חכמה וספר החסיד הרב של״ה וכהנה ספרי הקדש כלם קדושים (ואם יהיה אלקים עמדי, אלקטה באמרים דברי מוסר בקצור מכל ספרי הקדש דברים הנוקבים את הלב ודבר בעתו, וללועזים בלעז, ה׳ יגמר בעדי ויעזרני על דבר כבוד שמו). והלועזים יבקשו וירדפו אחר ספרי הלעז, כגון תקון הנפש, שבט מוסר וכדומה, כאשר ירדף הקורא בהרים או יבקש לשמע בלמודים:

ד ואפלו מי שחננו ה׳ דעת ושם חלקו מיושבי בית המדרש ועוסק בנגעים ואהלות, יותר ויותר צריך ללמד ספרי מוסר, כי לא המדרש הוא העקר אלא המעשה (אבות א, יז), וכל הגדול מחברו, יצרו גדול ממנו (סוכה נב א), ושגגות נעשות להם כזדונות, והקדוש ברוך הוא מדקדק עמהם כחוט השערה. ואל יאמר אדם, מה לי ללמד או לשמע בלמודים, הכל גלוי וידוע לפני מה שכתוב בספרים שאומרים, איך ראוי לעבד וליראה ולאהבה את ה׳ הנכבד והנורא. זו היא עצת היצר הרע, כי סגלת למוד ספרי המוסר, לעורר את הלב, כי יתן האיש את רוחו במה שהוא לומד וירצה להתעורר, ולומד על מנת לקים, לשמר ולעשות בודאי הדברים עושים פרות, ורוח נכון יתחדש בקרבו:

פרק ריז

א מחשבה - מחשבה טובה מה רב טובה, שבה תלוי כל העבודה, כמו שכתבתי לעיל בערך לב טוב. ואיתא בזהר הקדוש (ח״א קכה), שלפי מה שחושב האדם ממשיך עליו, אם דברים שבקדשה ממשיך עליו קדשה, ואם הרהורים רעים, ממשיך עליו טמאה ומטמא נפשו, ואל המקום שחושב, שם הוא מנת חלקו. הנה כי כן, ראוי לאדם להתחזק ברב עז ותעצומות לחשב מחשבות טהורות, דברים המביאים את האדם ליראה ולאהבה את ה׳ הנכבד והנורא ולדבקה בו, ולאחז בענוה ובשפלות ובשאר מדות טובות וישרות ולחשב ברוממות השם יתברך שמו, כי גבוה מעל גבוה ולגדלתו אין חקר, ככה יעשה תדיר לקים מה שאמרה תורה (דברים ו ה) ואהבת את ה׳ אלקיך בכל לבבך. ופרושו, שלא יהא לבבו פונה לשתף אהבת דברים אחרים עם אהבת ה׳, לאהבת ה׳ באפן שכל אהבתו תהיה על פי התורה וכל מעשיו יהיו לשם שמים. וכתיב (שם ו) והיו הדברים האלה על לבבך וכו׳ בשבתך בביתך

ובלכתך בדרך וכו׳. ופשטה דקרא משמע שרצה לומר שתהיה אהבת ה׳ לזכרון תמיד. וכן כתיב (ויקרא יט ד) אל תפנו אל האלילים. ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קמט א) אל תפנו אל מדעתכם. ותמן תנינן (אבות ג ד) המפנה לבו לבטלה, הרי זה מתחיב בנפשו. ובאמת שהוא שטות גדול שבהיותו יכול להיות מחשב מחשבות טהורות ליראה ולאהבה וכדומה, שהן מצוות דאוריתא ומקבל עליהן שכר, מפנה לבו לבטלה או מהרהר הרהורים רעים, שיענש עליהם. על זה נאמר (ירמיה ב יג) אותי עזבו מקור מים חיים, לחצב להם בארות בארות נשברים:

ב והן אמת כי יצר לב האדם רע, ואין אדם שליט ברוח, אבל על כל פנים חיובא רמיא, להתחזק להחליף מחשבות רעות וזרות במחשבות טהורות, ולהרגיז יצר הטוב על יצר הרע אפלו אלף פעמים ביום, ויקבל שכר טוב בעמלו, שמסיעין אותו מן השמים. ובכל פעם כשיזכר אשר לא טוב עושה שמפנה לבו לבטלה או בהרהורים רעים, ידמה כמי ששוקע בטיט היון ומתחזק לצאת ולבו למו אב יצעק הושיעה אדוני המלך, הצילני מטיט, ונמצא כתוב בספרי המקבלים שטוב לבטל הרהורים רעים שיכון או יזכיר שם קר״ע שט״ן בנקוד שבא, ויאמר פסוק (ויקרא ו ה) אש תמיד תוקד על המזבח, לא תכבה. ופסוק (תהלים קיט קיג) סעפים שנאתי ותורתך אהבתי. ויעביר יד ימינו על מצחו שלש פעמים, ויועיל בעזרת האל יתברך, ובלבד שישתדל להעתיק מחשבתו מהרהורים. וטוב שיכון תמיד לשם טרניאל גימטריא מצפץ, להכניע יצר שעולה שלש מאות:

ג וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (יומא כט א) שהרהורי עברה קשים מעברה. והם אמרו (ב״ב קסד, ב) שהרהורי עברה אין אדם נצול מהם בכל יום. אמנם כתב הרב הקדוש ראשית חכמה, שאם אינו מאריך בהרהורו ותכף בורח ממנו, לא יענש, שאין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניא עם בריותיו, אבל אם מאריך בהרהורו, ענוש יענש, שגורם רעה לעצמו לבוא לידי קרי והוצאת שכבת זרע לבטלה והוא חמור משפיכות דמים. והחמירו הרבה מאד בזהר הקדוש (בראשית דף ריט) בעוון זה, עד שכמעט אין לו תשובה ואין לו חלק לעולם הבא. תסמר שערת אנוש מראות חמר שבו. לך נא ראה בספר הקדוש ראשית חכמה, פרק י״ז משער הקדשה, ובספר סדר היום ושאר ספרי הקדש, וחרדת חרדה גדולה יותר ויותר מחרדת מות:

ד הנה כי כן, לפי חמר שבו, ראוי לאדם לעשות גדר לגדר ומשמרת למשמרת כדי לעמד על המשמר שלא לבוא לידי מחשבות והרהורים רעים, והגדר הגדול להיות עוצם עיניו מראות ברע (ישעיה לג טו) שפרשו רבותינו ז״ל דהינו שלא יסתכל בעריות (ב״ב נז, א) שעינא ולבא תרי סרסורי דעברה, עין רואה ולב חושב מחשבות און. וכתיב (במדבר טו לט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זנים אחריהם. ומלבד אסור הסתכלות בעריות, דהיא גופא עברה ונדבר בזה לקמן בערך ראיה, בסיעתא דשמיא, עוד בה שעברה גוררת עברה, שאם מידי עברה יצא, מידי הרהור לא יצא וענוש יענש על דמגרי יצר הרע בנפשה, על דרך שאמרו (נדה יג ב) המקשה עצמו לדעת, יהא בנדוי משום דמגרי יצר הרע בנפשה. והן בכלל צריך לזהר במה שהזהירונו רבותינו זכרונם לברכה שלא לאחז באמה אפלו להשתין. ואמרו (שם) כל האוחז באמה ומשתין, כאלו מביא מבול לעולם. ויש בדבר חלוקי דינים בין נשוי לשאינו נשוי ובין מן העטרה ולמעלה ובין למטה, כמו שמפרש בשלחן ערוך (או״ח סימן ג, סעיף יד) יעין שם:

ה אבל לפי חמר שבו ראוי להחמיר בכל ולאסר אסר על נפשו, ולא יאחז באמה כלל, אלא יסיע בביצים או יאחז על ידי בגד. וזה כלל גדול לנצל מכל חטא לברח מאה שערים של התר שלא לכנס באחד של אסור, וכל שכן באסור חמור כזה, שעליו אמרו בזהר הקדוש (שמות דף כו) שנאמר (איוב יט כט) גורו לכם מפני חרב וכו׳:

ו והגדר הגדול לנצל מהרהורים רעים, שישא אשה בילדותו וישיא בניו סמוך לפרקן, שהרי אמרו (קידושין כט, ב) כיון שעבר אדם עשרים שנה ולא נשא אשה כל ימיו בהרהורי עברה. ובודאי שרבותינו הקדושים הם אמת ודבריהם אמת, וזו רעה גדולה שאין כמוה. אי לזאת לו בכח יגבר איש לשא אשה בילדותו ולהשיא בניו סמוך לפרקן, ולא ישוב מפני כל. והן בכלל, שלא ירחיק נדד בדרכים להיות שרוי בלא אשה זמן וזמנים, שאי אפשר לנצל מהרהורי עברה ומעברה עצמה. וחבל על דמשתכחין רעות רבות באנשים המרחיקים נדד מביתם ויושבים בערי אדום דפריצי בעריות, ולית אנש דימחא בידיהו, והשוקים מלאים זונות נשכחות דמגרו יצר הרע כארסו של עכנאי, ועל כן רבים כשלו ונפלו בעוון נשג״ז. והאיש אשר הוא טהור וירא ה׳ מרבים, אם מידי עברה יצא, מידי הרהור לא יצא, ולא יהיה טהור מקרה לילה. אוי לנו כי דין גרמ״א דעצירא״ה עכבו״ת משיחא:

ז אי לזאת מי האיש החפץ חיים, אם מצטרך להיות נושא ונותן בערי אדום זמן ארך, יקנה לו חבר שיהיה האחד יושב בעירו, והאחד יקבע דירתו אל המקום אשר יהיה שמה הרוח ללכת עם אשתו עמו. ואם כה יעשה, אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא, כי לא טוב היות האדם לבדו לא לעולם הזה ולא לעולם הבא. ואף אם בעבור זה יתרבה לו ההוצאה, אל יחוש, כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו, וטוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח (קהלת ד ו):

ח וכבר יש חרם מרבנו גרשום שלא לישב שמונה עשר חדשים חוץ לביתו הובא בבאר הגולה יורה דעה, סימן שלד, עין שם. ולית דחש לה ולא ידענא טעמא, והיא לא תצלח, כי השרוי בלא אשה שרוי בלא ברכה (יבמות סב ב) ואף שזה נאמר על מי שאינו נשוי, גם זה בכלל:

ט ואם יארע, חס ושלום, איזה חלי לאשה שאינה יכולה לטהר לבעלה זמן וזמנים, וכן היולדת וכדומה, חיובא רמיא עלה לבקש רפואות תעלה בכל מאמצי כחה כדי לטהר לבעלה יפה שעה אחת קדם. והן בכלל שלא תאחר מלטבל טבילה בזמנה אפלו יום אחד, כי לא תדע מה ילד יום ילדי פשע, חס ושלום. והנה כשאדם יודע מספר הימים שאשתו תהיה בנדתה, אינו מעתד להרהור כל כך אחרי שמסיח דעתו הימנה, אמנם כאשר חושב שהגיע זמנה לטהר, והיא לא מטהרה, אז הוא הזמן מסכן, שבכל יום חושב השתא טבלה. לכן עצה טובה, שתהא מספרת עם בעלה ותגיד לו מתי מתחלת לספר נקיים על ידי סימן במלבושה שיעשו ביניהם ואם סתרה ספירתה, תחזר ותגיד לו. ואם אחר כל העמל והטרח לא תמצא תרופה, חיובא רמיא עלה להרשות לבעלה לשא אחרת עליה להצילו מן החטא. ואף כי קשה כשאול קנאה, צרתה בצדה, לפם צערא אגרא. מה טוב חלקה ומה נעים גורלה):

י ועל כל פנים מי שהוא מכרח להיות שרוי בלא אשה או שהוא בדרך או בזמן נדתה, לו בכח יגבר לגדר גדר לעצמו ולכרת ברית לעיניו, ושלא להרבות שיחה עם האשה, באשתו אמרו, קל וחמר וכו׳, וכל אשר בכחו לעשות יעשה, אולי יש תקוה לנצל מעברה ומהרהורי עברה, והבא לטהר מסיעין אותו (שבת קד, א):

יא והן בכלל לטהר מדבורי המביאים לידי הרהורים, כדכתיב (דברים כג י) ונשמרת מכל דבר רע. שמלבד חמר אסור נבלות הפה, כמו שנכתב במקומו, עוד בה שמביא עצמו לידי הרהור, אשר על כן אפלו לדבר דברי תורה בדברים שבין איש לאשתו, הצנועים מושכים את ידיהם, ובפרט בפני רבים מעמי הארץ. וכל ערום יעשה בדעת וישקל בפלס עת לחשות ועת לדבר:

יב ועל אחת כמה וכמה צריכה האשה לזהר בזהירות יתרה שלא להכשיל את אחרים, כי האשה ההיא תשא את עוונה, והיא נוטלת חלק בראש, כי המחטיא את חברו הוא רע ומר יותר מההורגו, ולכן תזהר שלא תצא מקשטת בפני אנשים, ותהיה כל כבודה בת מלך פנימה. ושבח אני את בני ישמעאל בענין זה, שמסתירים נשותיהם מכל איש. וכל שכן וקל וחמר שלא תיניק את בנה ולא יהיו דדיה מגלות בפני רבים. וכן תזהר שלא להגביה שולי בגדיה ושלא להכניס ידה תחת הסנר להתחכך בפני אנשים. וכן לא תברך ברכת אשר יצר בקול רם בפני אנשים, ואין צריך לומר שלא תכנס לבית הכסא בפני אנשים. כזאת וכזאת, כל אשה חכמת לב ויראת השם שמוסיפה לזהר, היא תתהלל. ועל הכל מה טוב שתקדים תפלה לצרה ותשפך נפשה לפני ה׳ בכל יום שיתקננה בעצה טובה, באפן שלא יתגלגל חוב על ידה, כאשר ספרו בש״ס, ולמדנו יראת חטא מבתולה (סוטה כב א). [וגם על זה אניף ידי וסמכתיה בבית תפלותי, בסיעתא דשמיא]:

יג וכמה דברים הזהירו רבותינו זכרונם לברכה כדי שלא יבוא לידי הרהור, כגון שלא להסתכל בבהמה חיה ועוף בשעה שנזקקין, ושלא לישב על מטה שיודע שאיש ואשתו שוכבים בה, ושלא להסתכל באצבע קטנה של אשה. ואמרו (ברכות כד, א) כל המסתכל באצבע קטנה של אשה, כאלו מסתכל במקום התרף. ואסרו להשתמש באשה כלל ולשאל בשלומה ולהרבות שיחה, וכל שכן מזיגת כוס והצעת המטה והרחצת פניו ידיו ורגליו, שאסור לקבל משום אשה, חוץ מאשתו בזמן שהיא טהורה, כמפרש בפוסקים (שו״ע אבהע״ז סי׳ כא). וכהנה כמה דברים שאסרו חכמינו זכרונם לברכה כדי שלא יבוא לידי הרהור, והמון העם אין נזהרין. ואף אם יאמר אדם עושה אלה, שלבו חלל בקרבו ומידי הרהור יצא, על כל פנים מידי עברה לא יצא, שעובר על דברי חכמים ומגרי יצר הרע בנפשה. והם אמרו (נדה יג, ב) המקשה עצמו לדעת, יהא בנדוי, משום דמגרי יצר הרע בנפשה. ולכן לו בכח יגבר איש לקים דברי חכמים ויוסיף גדר וסיג ומשמרת למשמרת לעצמו לפי מה שהוא אדם, וכל המרבה לעמד על המשמר, הרי זה משבח. וכמו שמצינו ברבותינו הקדושים, שהיו אומרים לתלמידיהם שמרוני מפני בתי, מפני כלתי, כמובא בש״ס (קידושין פא ב). וה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים:

פרק ריח

א משא ומתן - ידוע ששאלה ראשונה ששואלין ליום הדין הוא נשאת ונתת באמונה, (שבת לא א סנהדרין ה א) ועתה בעוונותינו הרבים אנשי אמונה אבדו, באמרם טענות של הבל, שבזמן הזה קשים מזונותיו של אדם, והרוצה להתנהג בישר ואמונה לא יוכל. לאכל אפלו פת במלח, ומתוך כך נעשה כהתר לעשות עולה ולדבר כזב ולהונות ולגנב ולגזל ולהשיג גבול וכהנה רעות רבות, מלבד בטול תורה ותפלות בצבור וחלול שבת וכדומה, ואין איש שם על לב להיות נחם על הרעה, אוי להם לבריות מיום הדין. ולא לחנם אמרו (מנחות כט ב) מפני מה נברא העולם הבא ביו״ד, מפני שצדיקים שבו מועטים, כי כל התורה כלולה באמונה, כדכתיב (חבקוק ב ד) וצדיק באמונתו יחיה. ואדם נכר בכיסו, כי המאמין בה׳ כי הוא הנותן כח לעשות חיל, ושכל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה (ביצה טו א) מפי עליון, לא יאמין שעל ידי עברו פי ה׳ יצליח את דרכיו, הס כי לא להזכיר, ואם יצליח

בודאי, בלי שום ספק, שיהיה עשר שמור לבעליו לרעתו, מלבד ענשו שיהיה שמור לו לעולם הבא. ואם תראה אדם ישר, שהולך בדרך טובים ונושא ונותן באמונה, שמזונותיו מצמצמים, חלילה להאמין שיש צדיק אובד בצדקו, חס ושלום. השופט כל הארץ לא יעשה משפט ישר, חלילה וחס, רק לו נתכנו עלילות. והמאמין בה׳ באמת ובלב שלם, יאמין באמונה שלמה שהצור תמים פעלו, כל דרכיו משפט. וכל דעבד רחמנא לטב עבד, למען ייטב לו בעולם שכלו טוב. והן אמת, שכל ישראל מאמינים בני מאמינים, אבל לא האמונה היא העקר, והכל לפי רב המעשה, שיהא מורה על האמונה, וכמו שכתבתי גם כן לעיל בערך אמונה:

פרק ריט

א מנהג - ידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה שאמרו (שמות רבה מז ה) אזלת בקרתא אזל בנימוסה שאין ראוי לשנות ממנהג המקום. וגדול כח המנהג עד שאמרו (מס׳ סופרים יד יח) מנהג מבטל הלכה. והן אמת שיש מנהגים רעים שראוי לבטלם, אבל צריך פלס ומאזני משפט, שאם יש בו סרך אסור ואין להם על מה שיסמכו, בודאי ראוי לבטל המנהג בחזק יד, ולא ישמע לקול מלחשים חסרי מדע, שרוצים להחזיק מנהג אבותיהם בידיהם, ובין טוב לרע אין מבחינים, ופוערים פיהם לבלי חק, דזומר, ראו יצאו חכמים חדשים מוציאים תורה חדשה, דברים אשר באזנינו לא שמענו ואבותינו לא ספרו לנו. וכי לא ראינו חכמים אם אמת היה הדבר למה לא אמרוהו חכם פלוני וחכם פלוני, ואי לזאת כבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (חולין ז א), שלכל. אחד מקום הניחו לו אבותיו להתגדר בו, ולכן תלמיד חכם שאמר דבר חדש, אין מזניחין אותו:

ב ולו חכמו ישכילו תועי רוח בינה, כי מה להם ולצרה להצטער על עקירת מנהג, החכם שעוקר המנהג הוא יחוש לעצמו, שבודאי החכם יודע כח המנהג יותר ממנו, ואם חס ושלום חטא הוא, הקולר תלוי בצואר החכם, והוא חטא רבים נשא, וכל העדה כלם מנקים מעוון. וכמו שמאמינים את החכם על כל דיני אסור והתר, כך ראוי שיאמינו אף לזאת, כי הוא ידע את אשר יעשה. ולא לכל אמרו״גדול כח המנהג״, כי לפעמים מנהג הוא גהנם. אמנם אם אין בו סרך אסור או שיש להם על מה שיסמכו, ראוי לחוש למנהג:

ג וכבר כתב בספר החסידים (סימן קיד) שהמבטל קרובץ, שנהגו לומר, עובר על לא תסיג גבול שגבלו ראשונים. ואם הוא ירא שמים ורוצה לצאת ידי כל הדעות, או לנהג שום מנהג של חסידות על פי האר״י ז״ל, יתהלך בתם לבבו בקרב ביתו, ולא יתראה בפני רבים, אם לא שהוא מפרסם בחסידות וכל העם עונים אחריו מקדש, ולא יהא מוחה באחרים שאין עושים כן, אבל לא יהיה אחרי רבים לרעות ולעשות כמעשיהם, כי יש רעה חולה ברבים מעמי הארץ שעוברים על דבר תורה ומבטלים כמה מצוות, כגון נטילת ידים וסעודה שלישית ותענית צבור וכדומה, וכשמוחים בידם, אומרים כך נהגנו, ישתקע מנהג כזה, וכן כמה מנהגים רעים, ובטול תורה כנגד כלם, שנעשו כהתר, בזה לא שיך לילך אחר המנהג. ואם לא יוכל למחות באחרים, לפחות שומר נפשו ירחק מהם ולא יעשה כמעשיהם:

ד ואפלו במלי דעלמא אין ראוי לילך אחר המנהג, כגון בסדר הוצאות מרבות שנהגו, ואף מי שאין ידו משגת דוחק עצמו ומצטמק ורע לו מפני הכבוד או מפני דחק בני הבית, דעתן של נשים קלות, ולא זו היא דרך ישרה, אלא ידקדק בסדר הוצאה כפי ההכרחי וכפי כחו, ואל יחוש למנהג, רק יעשה את שלו אך אם ידברו עליו תועה ויקפידו עליו ויתנו לו תרעומות, הכל הבל ורעות רוח, אך בתנאי שלא יעשו מחלקת, ובפרט עם בני ביתו, רק בפה מתוק ולשון רכה ינהגם וינהלם על פי דרכו, כי גדול השלום:

פרק רכ

א מידות - מדות טובות וישרות מה טובן ומה יפין, המתנהג בהן אהוב למעלה ונחמד למטה, ומוצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם. כל קבל דנא קשה ענשן של מדות רעות, והמתנהג בהן שנאוי ומשקץ, רע לשמים ורע לבריות, כמבאר בדברי רבותינו זכרונם לברכה הקדושים בש״ס ומדרשים וזהר הקדוש וספרי המוסר מלאים זיו, כל ההוגה בהם טועם טעם יראת חטא. כי הן אמת שיש דעות חלוקים, יש מי שחננו ה׳ טבע טוב ומדות טובות ודעות נכונות מן הבטן ומן ההריון, ויש כל בתר אפכא, רחמנא לצלן ולשיזבן. ומי שחננו ה׳ דעת, ונקל לו להתנהג במדות טובות וישרות, ומכיר בגנות המדות הרעות, יתן הודאה על חלקו ויאמר, קטנתי מכל החסדים, כי טוב חסד זה מחיים ומכל חיי העולם הבא:

ב אמנם מה יעשה הבן שמדותיו רעות ודעותיו כעורות, ותועה מדרך השכל ואומר לרע טוב ולטוב רע ודרכו ישר בעיניו, זו רעה חולה לאין מרפא, שכבר אמר שלמה המלך, עליו השלום (משלי כו יב) ראית איש חכם בעניו תקוה לכסיל ממנו. רק יעשה זאת אפוא, אולי ינצל, ישפך נפשו לפני ה׳ יום ליום יביע אמר, ערב ובקר וצהרים בתוך תפלת שמונה עשרה (ובעזרת השם אניף ידי אף לזאת וסמכתיה בבית תפלותי, בסיעתא דשמיא) שיתקנהו

בעצה טובה להיות שלם במדות ובדעות, ובכל מיני שלמות, ויעשה הטוב והישר בעיני אלקים ואדם, וגם יתמיד ללמד בספרים המלמדים לאדם, ויתאבק בעפר החכמים וילמד ממעשיהם, ואל יסור מדבריהם, אפלו אם נראה לו שאומרים על שמאל שהוא ימין, אל בינתו אל ישען (שם ג ד), ויבטל דעתו ורצונו מפני רצון אחרים, ויתחזק ביד חזקה ובזרוע נטויה ברב עז ותעצומות לעשות נגד טבעו או נגד דעתו זמן וזמנים, עד שההרגל יעשה לו טבע, ויפקח ה׳ את עיניו, ויראה בעיניו, ולבבו יבין אזוהי דרך ישרה, ושב ורפא לו, ולפם צערא אגרא. וגמירי הבא לטהר מסיעין אותו (שבת קד א). אבל אין פוטר אותו מיום הדין באמר, כך היתה מדתי וכך השיגה דעתי, ולא יכלתי להתאפק ולעבר על דעתי ועל מדתי. אין זו דרך מוציאתו מידי עברה, כי כל אשר יחפץ האיש יעשה, וכל יכול על ידי עמל ויגיעה. וכבר אמרו (מגילה ו ! ב) יגעת ולא מצאת אל תאמן, ואדם לעמל יולד. אשרי מי שעמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו, זה כלל גדול בתורה וזה כל האדם:

פרק רכא

א מחלוקת - ידוע כמה שנאוי המחלקת, כמפרש בדברי רבותינו זכרונם לברכה הקדושים, ולפי חמר שבו כמה וכמה צריך האדם להתחזק ברב עז ותעצומות להתרחק ולברח ממנו כבורח מן המות. והנה מי שלא בא לידו לעשות מחלקת, אל יתהלל, כי אם בזאת יתהלל המתהלל כאשר יהיה לו סבה גדולה לעשות מחלקת, כגון שחוטאים כנגדו בגופו או בממונו או בכבודו, ואף על פי כן הוא מן הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים (שבת פח ! ב גיטין לו, ב), אשר עליהם הכתוב אומר (שופטים ה לא) ואהביו כצאת השמש בגברתו. וידוע מה שפרשו על פסוק (איוב כו ז) תולה ארץ על בלימה, שאין העולם מתקים אלא על מי שבולם פיו בשעת מריבה (חולין פט, א). והן בעוון גבר אויב היצר הרע של המחלקת על עסקי חנם, כי לפי האמת הכל הבל ורעות רוח, כי מה יתן ומה יוסיף הכבוד שיכבדהו, או הבזיון שיבזהו אדם אשר להבל דמה:

ב ומי יתן והיה כאשר יהיה ריב בין אנשים, האחד מהם אם היה ירא השם ורודף שלום, גם את השני היה מביאו לדרכי שלום, כי אי אפשר למחלקת להתקים והוא באחד, אבל דא עקא, כי ינצו אנשים יחדו, שניהם שוים לרעה, וכל אחד מתנשא לאמר אני גדול, ולמה אשפיל את עצמי ואשאר אני תחתיו, ומתוך כך המחלקת פרה ורבה, שהרי אמרו (סנהדרין ז א) האי תגרא דמי לבדקא דמיא, כיון דרוח רוח. ולו חכמו ישכילו שהמשפיל עצמו לרדף שלום, הוא העולה מעלה מעלה:

ג ואם רבה רעת המחלקת כי ינצו אנשים יחדו, על אחת כמה וכמה רעה כפולה ומכפלת כי יהיה ריב בין איש לאשתו. וידוע כמה שקדו חכמים וכמה תקנות עשו מפני דרכי שלום, ובפרט מפני שלום הבית. ושמו של הקדוש ברוך הוא, שנכתב בקדשה, התיר למחקו כדי לתן שלום בין איש לאשתו, וממנו נלמד כמה צריך האדם שיסבל בשביל שלום הבית. ולעולם כשיש דברי ריבות, מן הגדול צריך שיבוא השכל ויגער בהשטן, ואל יחזיק במחלקת, אלא יהא אוהב שלום ורודף שלום, כל שכן בין איש לאשתו, שדעתן של נשים קלות, וחיובא רמיא על האיש, שהוא בר דעת, למחל על עלבונו ולהשפיל עצמו לכבוד קונו ולרדף שלום בכל כחו, כי רבה רעת המחלקת בתוך הבית, שגורם רעה לעצמו ולזרעו אחריו. ואוי לו לפוגם את זרעו, שגורם שיהיו בניו בני מריבה, בני שנואת הלב:

ד ולכן לו בכח יגבר איש לבקש שלום הבית, ויעשיר איש כי ירבה כבוד ביתו. וכל שכן וקל וחמר שלא להחזיק במחלקת נגד הרבים, אף אם יראה לו שעוברים עליו את הדרך ועושים לו נגד הדין, הדין עם הרבים, כי הן אל כביר לא ימאס (איוב ח כ), ואם לכל העברות צריך לעשות גדר לגדר ומשמרת למשמרת, על אחת כמה וכמה לענין המחלקת לפי חמר שבו. וכשם שנאמר (תהלים לד טו) בקש שלום ורדפהו, כל קבל דנא הרחק מן המחלקת, וברח לך ממנו כבורח מן האש, כי אש היא עד אבדון תאכל:

ה והנה רב המחלקת מצויה בין הנשים, כי עשרה אנשים יכולים לישב כאחד באהבה ואחוה, ואין שתי נשים יכולות לדור כאחת בלי מחלקת. וכבר אמרו באבות דרבי נתן כשתראה עורבים לבנים, תראה שתי אחיות יושבות כאחת בשלום ורעות, ולא עוד אלא שמעוררות מדנים גם בין אנשים. אי לזאת הפזור להן הנאה להן והנאה לבעליהן. ולא ישבו אחים יחדו בבית אחד ולא כלה בחמותה. ותכף כשיראה דברי ריבות שממשמשין ובאין, תכף יפרידו החבילה קדם שתהיה השלהבת עולה, ואחר כך אש תמיד תוקד לא תכבה, כי מתוך המחלקת באים לידי חרופין וגדופין, ואחר כך עברתם שמורה נצח. ולכן יחיש מפלט יפה שעה אחת קדם, ואל יחוש להוצאה מרבה, ולא ישוב מפני כל, כי המחלקת מכלה ממון, גוף ונפש, וגדול השלום, ושם צוה ה׳ את הברכה חיים עד העולם:

פרק רכב

א מובחר - כמה מבחר לעשות מצוה מן המבחר, שמורה על האהבה. ואמרו בש״ס מסכת ברכות (דף ל א) מהיות טוב אל תקרי רע. ופרש רש״י כיון שאני יכול לעשות טוב ולעשות מצוה מן המבחר, לא אקרא רע שלא לעשות מצוה מן המבחר. שמע מנה דמי שאינו עושה מצוה מן המבחר בשם רע יקרא:

ב והאדם יראה איך הוא מדקדק על אכילתו ושתיתו, שתהיה בשרא שמנה ומתבלת וקמח לבן ויין טוב בכלים נאים, ועל מלבושו כמה טורח ומוציא הוצאות להיות הדור בלבושו, ואינו מתרצה על הבא מידו, ולעולם מבקש מבחר המין, על אחת כמה וכמה לעשות רצון קונו, לעשות נחת רוח ליוצרו. ואם אינו מתרצה, דומה כאלו לא חס על כבוד קונו, חס ושלום, בהיות לאל ידו לעשות יותר נחת רוח ליוצרו, כאשר כתבתי לעיל בערך מצוות, לכן כל אשר בכחו לעשות על צד היותר טוב יעשה:

פרק רכג

א משפט ודין - ידוע מעלת המשפט, דכתיב (ישעיהא כז) ציון במשפט תפדה. וכתיב (דברים טז יח) שפטים ושטרים תתן לך בכל שעריך. וצריך למנות בכל עיר ועיר חכם שיורה דיני אסור והתר, וידין בין איש ובין אחיו, ויודיע להם את חקי האלקים ואת תורותיו, ואת הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון:

ב והנה כדי שיהא ישוב ותקון בכל עיר ועיר, יש אזהרות שצריכין לזהר אנשי העיר ויש אזהרות לדין, ואלו דברים שאין להם שעור, שהכל לפי המקום ולפי הזמן ולפי דעת הדין ולפי מדותיו, ולפי דעות בני אדם ולפי מדותיהם צריכים להתנהג זה עם זה ולסבל זה מזה באפן שיהא זווגם עולה יפה באהבה ואחוה, שלום ורעות כשבת אחים יחד. אמנם נכתב קצת אזהרות הראויות להתנהג בהן ישמע חכם ויוסיף לקח. ונתחיל באזהרת הקהל, שראוי לכל קהל ישראל, אפלו אם ה״ן צבור עני, ידחקו עצמם לענין זה להיות להם ראש ומנהיג, ולא תהיה עדת ה׳ כצאן אשר אין להם רועה (במדבר כז יז), כי כאשר אין מלך בישראל, איש הישר והמעקל בעיניו יעשה. אי בדיני אסור והתר אין בהם יודע, ומתירין אסורין ואומרים לרע טוב ולטוב רע. אף אם הם שוגגין, האלקים יביא במשפט על שלא בקשו מי שילמדם בהיות לאל ידם, ושגגת תלמוד עולה זדון. ואי בדיני ממונות צריך שיהא איש על העדה, שיציל עשוק מיד עושקו בכח התורה, שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו על ידי אויבינו פלילים, ערכאות של עכו״ם, אשר נוטים אחרי הבצע ואחרי השחד, מלבד חמר שיש בדבר לדון בערכאות של עכו״ם, כמבאר בפוסקים, תסמר שערת אנוש:

ג ואף אם ידונו בדיני ישראל אנשים שאינם חכמים בדיני תורה על פי תורת האדם, לא פלטי מלדון לפי ראות עיניהם, ואיכא קרוב דעתא לרעים אהובים או למאן דמקרבא לה הנאתה, ואינו רואה חובה לו. ואף אם יעשו הטוב והישר לפי דעתם, לא פלטי מחשדא אבל מאן דשקלי לה גלימה בדינא לזמר וליזיל. מכל מקום, במקום שאין אנשים חכמים, ראוי לבחר הרע במעוטו ולמנות אנשים סוחרים יראי אלקים, בעלי דעה, לדון בין איש ובין רעהו, ולא יצטרכו בני ישראל לילך בערכאות של עכו״ם, חס ושלום. אבל אשריך ארץ, שמלכך תלמיד חכם, הוא יורה דעה, הוא יציל את העיר בחכמתו, וזכותו יגן עליהם להצילם מכל רע ולהניח ברכה בכל מעשה ידיהם, אשר על כן איש את רעהו יעזרו, והחלש יאמר גבור אני להחזיק במצוה זו להעמיד דין תלמיד חכם בעיר: ומצוה גוררת מצוה, כי הן בכלל שיהיו מחזיקים ביד לומדי תורה, והם נוטלים חלק בתורתו ומעשיו, ומה טוב חלקם ומה נעים גורלם. אך צריך שידחקו עצמם להספיק להחכם די מחסורו אשר יחסר לו ברוח ולא בצמצום, באפן שתהא דעתו צלולה ומישבת עליו, ולא יהא ירוד. ומה טוב חלקם של המשמשים תלמידי חכמים, כי גדולה שמושם יותר מלמודם (ברכות ז, ב), ואותה שעה שפנוי התלמיד חכם ללמד בעבורם, הם יקחו חלקם. ובמה יודע אפוא מי שנפשו חשקה בתורה ונפשו עגומה על שאין חלקו מיושבי בית המדרש, אם כנים הדברים, יעשו מה שבידם לעשות להחזיק ביד לומדי התורה, מי בגופו ומי בממונו, וגדול המעשה יותר מן העושה (ב״ב ט, א מסכת כלה ב). וכתיב (קהלת ז יב) בצל החכמה בצל הכסף. וידוע מה שפרשו בפסוק (דברים טז כ) צדק צדק תרדף. הלך אחר בית דין יפה (סנהדרין לב, ב):

ד הנה כי כן צריכים אנשי העיר לתן לב קדם שימנו פרנס על הצבור, ויבדקוהו יפה יפה שתהיה שמועתו יפה, ושיהיה חכם בקי בדיני התורה, ושתהיה יראת חטאו קודמת לחכמתו, ושיהיה שלם במדות ובדעות, יודע להנהיג את הקהל על פי מדותיהם ולסבל אותם כאשר ישא האומן את היונק (במדבר יא יב). ואם יש תלמיד חכם מבני העיר, הוא קודם, שהוא בקי יותר בהלכות מדינה ומדותיהם וטבעם, והם בקיאים בו ומכירים אותו. ואם יצטרכו להביא ממדינה אחרת, יעשו חקירה ודרישה היטב קדם שיקבלוהו לבל יבואו להתחרט ולהרבות מחלקת, חס ושלום. וידוע מה שאמרו רבותינו ז״ל על פסוק (דברים א יח) ואצוה אתכם בעת ההיא, אזהרה לצבור שתהא אימת דין עליהם (סנהדרין ח א). וכתיב (דברים ו יג) את ה׳ אלקיך תירא. לרבות תלמידי חכמים (פסחים כב ב). הנה כי כן צריכים הצבור להזהר בזהירות יתרה שלא למרות פי המורה ושלא להטות מן הדבר אשר יגיד להם ימין ושמאל, אפלו אם יאמר על ימין שהוא שמאל או אפכא:

ה ועקר המצוה הזאת מטלת על גדולי העיר, פני העדה, אשר כח בידם להעמיד ולהקים דגל התורה, המה יעמדו לימין הדין בכל כחם ובכל מאדם להעמיד דבריו שלא יפל דבר אחד מכל דבריו ארצה, ואף אם לפעמים יצא מתחת יד הדין דבר שאינו הגון ושאינו מתקן, כי אדם הוא, וכל האדם כוזב, צריכים גדולי העיר להעמיד דבריו ולשבר מלתעות רשע המדברים תועה ורוצים לפרק על ולתן כתף סוררת מלשמע לדבריו, המה יכפום ויכום ויכתום עד אשר ישמעו ויעשו ככל היוצא מפיו, ובזה תהא אימת דין עליהם, ותרום דגל התורה, ויהיה תקון וישוב העיר טוב. והמחזיקים ביד המורה להקים דגל התורה, בזאת יתהלל הגבור בגבורתו כשיעשה גבורה כאיש מלחמה, לעמד על המשמר על התורה ועל העבודה, לעבדה ולשמרה ולתמכה ולסעדה, והמה יקחו חלקם שכר טוב כחלק היושב על כסא ההוראה:

ו וכשם שאמרו (תקוני זוהר תקונא סה) לענין אשה, גרמא דנפל בחלקך, טב או ביש, גררה. כן הדבר הזה, אם ארע שלקחו לראש איש קשה בעל חמה ובעל מדות קשות, צריכים בני העיר לגלגל עמו על פי מדותיו ולסבל אותו ושלא להכעיסו ושלא להרבות במחלקת, חס ושלום. ותהיה אימת דין עליהם, ויזהרו שלא להכוות בגחלתו, ואין צריך לומר שלא יפרקו עלו מעל צוארם ולא יורידוהו מגדלתו, כי אז תהיה עדת ה׳ כצאן אשר אין להם רועה (במדבר יא יב), שלא ימצאו מי שיכנס במקומו, שיהיו חוששים דלא להוו באעבורי:

ז וכבר מלתי אמורה, כי רבה רעת העיר אשר אין להם מורה, הולכים חשכים ואין נגה להם. אשר על כן, אפלו אם לא עצרו חיל להיות להם רב מורה צדק, לא יבצרו מלקח להם חזן, או מלמד שיהא יודע ספר, בקי קצת בדיני אסור והתר ללמד ספרי מוסר, למען לא יהיו כעורים אשר בחשכה יתהלכו, חס ושלום, ויזהרו בכבודו מאחר שהוא כשושנה בין החוחים, ובמקום עורים מי שיש לו עין אחת צריך להחשיבו, וכל שכן שצריך לזהר בכבוד הרב מורה צדק, אם מצד היותו תלמיד חכם, אם מצד היותו דין:

ח וידוע מאמר רבותינו ז״ל שאמרו (סנהדרין צט ב), שאפיקורוס נקרא המבזה חברו בפני תלמיד חכם, ולא כאשר פשתה המספחת שבעמדם לדין מחרפים ומגדפים זה את זה בפני החכם, והלואי שלא יבוז את החכם כאשר יצא חיב בדין, או כשמוכיחו על פניו על אשר לא טוב עשה, כי דרך איש אויל ישר בעיניו, והוא חכם בעיני יותר מהחכם, וחושב שהחכם עשה עמו שלא כהגן ושלא כשורת הדין. אוי לו לדור שכך עלתה בימיו. וכבר ידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (ילקוט שמעוני שם) על פסוק ויהי בימי שפט השפטים (רות א א) וי בימי ששופטים את שופטיהם, ויהי רעב בארץ, רחמנא לצלן ואפלו אם אנשים סוחרים הם הדינין, צריך לזהר בכבודם, כי אפלו ריש גרגירא משמיא מוקמי לה (ב״ב צא ב), ושלשה שיושבים בדין שכינה ביניהם (ברכות ו א), שנאמר (תהלים סב א) בקרב אלקים ישפט ולפי הדין דינם כתלמידי חכמים, והמבזה אותם כמבזה תלמידי חכמים, כמפרש בפוסקים, ועליהם נאמר (שמואל א ב ל) ובזי יקלו. ועל המכבדם נאמר (שם) כי מכבדי אכבד:

ט וחובה מטלת על כל אנשי הקהל שלא לתן יד לפושעים, ואפלו אל אביו ואמו יאמר לא ראיתיו, ואת אחיו לא יכיר, ואת בניו לא ידע, אף אם נראה בעיניו שעברו עליהם את הדרך ועשו משפט מעקל, לא ישמע על פיו לומר להם כך, חס ושלום, אלא ברוח שפתיו יכם ויוכיחם ויאמר להם, כל אשר עשה הרב מו, רוה צדק, או ממני הזמן, רצוי ומקבל עלינו, ואין לנו אלא שופט שבימינו, אליו תשמעו, כי את אשר ישים אלקים בדעתם יעשו, והמשפט לאלקים הוא. ואם הקהל לא יחזיקו ביד המורים והשופטים חטאת הקהל הוא, שגורמים שתחרב העיר, חס ושלום, אבל אם עומדים לימין צדקתם להעמיד דבריהם בכל תקף ולא יעבר, העיר ההיא תהיה מצלחת מברכת ה׳, ותנו לה מפרי ידיה, ויהללוה בשערים מעשיה (משלי לא לא):

י וביותר יגדל החיוב על התלמידי חכמים שבעיר להרים קרן המורה צדק, ולא יעשו עצמם כעורכי הדינים ללמד טענות את הבעלי דינים על בצע כסף, חס ושלום, שכמה רעות גורמים הם, מרבים מחלקת בישראל וקטגוריא בין התלמידי חכמים, ובזיון התורה ולומדיה, ומבאישים ריחן וריח המורה צדק, וחלול השם קשה מכלן. ואש להבת שלהבת המחלקת בוקעת ועולה עד לב השמים, ויאמרו עליהן, קרבו רודפי זמה (תהלים קיט קנ), זונות מפרכסות זו את זו (שבת לד א), ומתורתך רחקו. ועליהם נאמר (שה״ש ב טו) אחזו לנו שועלים וכו׳. אשר על כן אשרי תמימי דרך, ההולכים בתורת ה׳ (תהלים קיט א), ילא יתערבו בשום עסק ושום דין ושום דבר מעניני העיר:

יא ואף אם יש דין לאחיו או קרובו, ונראה לו שהדין עמו והמורה צדק טועה בדין ומחיב את הזכאי, יעשה עצמו כאלם לא יפתח פיו ולא ילך אפלו לומר אל המורה צדק הורני מהיכן דנתו ותורה היא וללמד אני צריך, כי בדור יתום זה עושה אלה לא ימלט משנאה ותחרות. והחושך עצמו מן הדין, פורק ממנו איבה וגזל, והגס לבו בהוראה שוטה, רשע, וגס רוח. ואין צריך לומר שלא ילך רכיל ויגלה סודו לבעל הדין לומר לו לפי דעתי הדין עמך, שגורם רעה גדולה, רק יאמר לו איני מטפל עצמי אם אתה נותן לי כל כסף וזהב, כי אם לכו אל המורה צדק, אשר יאמר לכם תעשו, לא תסורו ימין ושמאל. זהו דרכן של תלמידי חכמים המרבים שלום בעולם, ובזה ימצאו חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם, וכבוד שמים מתרבה וכבוד התורה ולומדיה מתגדל. הן אלה קצת דרכי הישר הראויים להתנהג בהם אנשי העיר הרוצים בישוב ותקנת העיר. ועתה נדבר הן מעט איזוהי דרך ישרה שיבר לו אשר הוא מיושבי כסאות למשפט:

יב הן קדם נאמר שלפי חמר וגדל המשא ועצם הסכנה שיש ליושב על כסא ההוראה מכמה פנים, הן מצד שיוכל להיות טועה בדין ובהוראה ובשקול הדעת, ויכול להכשל להתיר את האסור ולאסר את המתר, ולטהר את הטמאה ולטמא את הטהורה, ולחיב את הזכאי ולזכות את החיב, ורבים חללים יפיל באפן שחרב מנחת בין ירכותיו וגיהנם פתוחה לו תחתיו, והן מצד שהוא מעתד להחניף ושלא למחות ביד מי שבידו למחות, והוא חטא רבים נשא, והן מצד שאם ירצה לעשות כפי הישר לא ימלט ממחלקת ואיבה וכהנה רעות, עד שאמרו (פסחים פז ב) אוי לה לרבנות שמקברת את בעליה, רחמנא לצלן:

יג הנה כי כן ראוי לתלמיד חכם להיות מצטמק ויפה לו ולברח מן הרבנות הרחק מאד, ויותר טוב להיות חופר כוכין מלהיות רב מורה צדק. אמנם אם נגזר עליו מן השמים, מאחר דאפלו ריש גרגירא משמיא מוקמי לה (ב״ב צא, ב), וכבר הראה הקדוש ברוך הוא למשה דור דור ושופטיו (במדבר רבה כג ה), ובמה יודע אפוא אם נגזר עליו מן השמים, כאשר ימצא במקום שאין אנשים, והם כצאן אשר אין להם רועה, וקמים עליו ומפצירים בו עד בוש שיהא להם לראש ולקצין, ויורה להם את הדרך אשר ילכו בה, באפן שהוא בורח מן הכבוד, והכבוד רודף אחריו, זהו לאות ולמופת כי מה׳ יצא הדבר. וכגון דא מצוה לזכות את הרבים אם בר הכי הוא, שכבר אמרו (ע״ז יט ב) ועצומים כל הרוגיה זה תלמיד חכם שהגיע להוראה ואינו מורה אבל יעשה זאת אפוא, אולי תהוי לה הצלה פרתא, זה יצא ראשונה, שיקדים תפלה לצרה, וישפך נפשו לפני ה׳ שיתקנהו בעצה טובה מלפניו ושיצילהו מכל טעות ומכל תקלה, ושלא יצא מתחת ידו דבר שאינו מתקן, וכן כל דבר הצריך, לפי מקומו ושעתו, ירחיב פיו ויבקש מאלקינו מרחם השומע קול תפלת עמו ישראל ברחמים (וכבר ידי עשתה נסח תפלה על זה וסמכתיה בבית תפלותי, בסיעתא דשמיא):

יד וזאת שנית יעשה, שיהא חוזר על הדינין חזור חזור שלא בשעת מעשה ובשעת מעשה, עד שיהא בקי בהן בכל פרטיהן ודקדוקיהן, ויעין עמק הדין, עד שיהא ברור לו כאחותו, ולא ידמה מלתא למלתא בנקל. ואם יש תלמידי חכמים בעיר, ישא ויתן עמהם כי היכי דלמטי להו שבא מכשורא, ואל יהי דן בדעתו יחידי. ואם גאוני עולם חכמי הש״ס היו עושים כך (סנהדרין ז ב), אנן יתמי דיתמי חברי מדע מה נענה בתריהו, שאם בדבר דאיכא צדדין ואיכא לספוקי סומך על ידיעתו, ואית לה ממאן למשאל ולא שאל, הרי זה בכלל גס לבו בהוראה, חס ושלום:

טו ואף גם זאת יעשה, שיתנה עם אנשי הקהל שיהיו מרצים על כל אשר יורה ואשר ידין, אפלו אם יהיה טועה בדבר משנה, שהם מוחלים לו. וזה מועיל לענין הפסד ממון, שכל תנאי שבממון תנאו קים, ונקט מיהא פלגא בידה. וראוי לאנשי העיר להתרצות בכך ולחוס על נפש רבם שלא ילך לגיהנם בעבורם, שאף על פי שהם יתרצו, לא יבצר שהמורה יעין ויחפש עד מקום שידו מגעת, אלא עבד ומהני מיהא, שאם בכל זאת יטעה מחמת שבאיזה פעם לא יעין היטב וכדמבעי לה למעבד לא עבד לא יענש בסבתם:

טז ועוד יש גדר גדול לענין דיני ממונות, שהם מקצוע גדול בתורה, שלא יעמיד דבריו על דין תורה, אלא ישתדל בכל כחו לפשר בפשרה הקרובה לדין בדרך הטוב והישר בעיני אלקים ואדם, באפן שאיש על מקומו יבוא בשלום, ואף גם זאת לא יעשה הוא לבדו, אלא יצרף עמו את ממני הזמן טובי העיר, אנשים סוחרים, אנשי אמת, יתרי מדע, הבקיאים בטיב משא ומתן ובטיב אנשי העיר, ומחמת זה יצא משפט מתקן, דין אמת לאמתו, והם יהיו לו מעיר לעזר שיהיו הדברים נשמעים, ולא ימצא איש אשר ימרה, ולא יחשדהו שומע. ובאמת אמרו (קהלת ד טו) טובים השנים מן האחד:

יז ומה טוב ומה נעים אם יתקנו בכל עיר ועיר, שכל דין ומשפט, הרב מורה צדק בחברת טובי ומנהיגי העיר ישפטוהו על פי הדין ועל פי הישר, ויתקנו בהסכמת אנשי העיר, שלא יהיה איש אשר ימרה, ולא יסורו מן הדבר אשר יגידו הם, אפלו אם יאמרו על ימין שהוא שמאל. וצריך המורה להיות שלם במדות, ולהתנהג לפי המקום ולפי הזמן, ולפי מה שהוא אדם ולפי הענין ולפי צרך השעה, פעמים בקשות יזרק מרה ויראה לפנים פנים של זעם, אך ישמר עצמו בשמירה יתרה שיהא לבו נכון חלל בקרבו, ולא יבוא לכלל כעס, כדי שלא יבוא לכלל טעות (סברי מטות מח, לא), ופעמים לשון רכה תשבר גרם. וצריך שיהא סבלן גדול ויסבל על צבור על צוארו ולא יבל, ויהא נוהג כצאן את הקהל, אף אם יהיו טרחנים וסרבנים ועולבים אותו, ינהגם וינהלם בנעם שיח וחך מתוק:

יח ובפרט כשיהיו בעלי הדין עומדים לפניו, צריך לזהר ולהשמר שלא לכעס על אחד מהם, אף אם יצא מן השורה ועשה שלא כהגן ודבר קשות, דברים קשים כגידים, לא עת לכעס, אי משום דאכא למחש שיסתתמו טענותיו, ואי משום שאם יצא חיב בדין, יחשד את המורה שעות עליו את הדין מחמת איבה, חס ושלום. ומה גם שאין להאשים כל כך למי שנותן כתף סוררת ומדבר קשות כשיוצא חיב בדין, כי לפי דעתו שנראה לו שהדין עמו כשיוצא חיב, יחרה אפו וקנאתו, כי הדם הוא הנפש, ולא יכול להתאפק מלדבר קשות, ולא מלבו, כי לבו בל עמו. תדע, שעל הרב אחר כך יתחרט, ולכן הלא טוב שימתין שתהא אותה שעה עוברת ואחר כך יוכיחנו על פניו על אשר לא טוב עשה, ויהא נוח לרצות. ולפעמים יעשה עצמו כחרש לא ישמע וכאלו לא ידע, כי ידוע שעז שבאמות ישראל (ביצה כה ב) וידבר העם באלקים ובמשה (במדבר כא ה). וכבר צוה הקדוש ברוך הוא למשה לשא את משא העם כאשר ישא האומן את היונק (במדבר יא יב). ואמר לו, בני טרחנים, סרבנים, על מנת כן תקבלו עליכם (ילקוט וארא רמז קעח), ובזה יגדל שברן של המנהיגים:

יט ועוד צריך המורה להיות לבו כלב האריה, ולא יחניף ולא ישא פני דל ולא יהדר פני גדול, ויקב הדין את ההר (סנהדרין ז, ב), לא ישוב מפני כל ולא יחוס על חסרון כבודו וחסרון הנאתו, כי דורשי ה׳ לא יחסרו כל טוב. ויחקר וידרש וילמד חפוש מחפוש עד מקום שידו מגעת, לדעת מה נמצא בעיר, מעשים אשר לא יעשו, ויגדר פרצות העיר, ויתקן תקנות והנהגות ישרות, לפי צרך שעה ברוח דעת ויראת ה׳. ואם המצא ימצא איש או אנשים בני

בליעל עוברי עברה ויוצאים מן השורה, יוכיחם בשבט לשונו, ואם לא ישמעו, יוסיף להכותם מכה רבה וירדפם עד החרמה, כי כשאין דין למטה, יש דין למעלה, חס ושלום, ולא יגור מפני איש (דברים א יז), רק יעשה מעשיו לשם שמים לכבוד צורו, והוא יהיה בעזרו והיה אדירו, והכל בסדר נכון בעצת השרים והסגנים, ותשועה ברב יועץ (משלי יא יד) ושומע לעצה חכם (שם יב טו). וכבר מצינו (סנהדרין לח, ב) בהקדוש ברוך הוא שנמלך במלאכי השרת כדי ללמד דעת את העם שיטל הגדול עצה מן הקטן, וזמנין באפרקסותא דעניא תשכח מרגניתא (זוה״ק ח״ג קנז ב). וגם צריך המורה שידרש לעם את חקי האלקים ואת תורותיו ודרך חיים תוכחות מוסר, אולי יעשו דבריו פחות, אם לא למאה לעשרה, ואם לא לאחד:

כ ועוד צריך המורה שיהיו עיניו פקוחות על עניי העיר ועל האורחים, ובפרט על התלמידי חכמים שבעיר יחוס עליהם כגופו, ויחפש לידע בצערם ובמה הם מתפרנסים, וישתדל בכל כחו לקרב הנאתם, ויכף בדברים את אנשי העיר על הצדקה, לתת לאיש כפי מה שהוא אדם, וכפי מחסורו אשר יחסר לו, וכברכת ה׳ אשר נתן להם, דלעבדו כדמבעי להו למעבד להניח ברכה אל ביתם. וגם צריך המורה להיות מערב עם אנשי העיר, ולשמח בשמחתם, ולהצטער בכל צרתם, ולבקש רחמים על הכלל ועל הפרט שינצלו מצרתם, ועל כל צרה שלא תבוא עליהם, ושיהיו שבעים רצון ומלאים ברכת ה׳, שכבר ידוע (מכות יא א) שהכהן גדול היה נענש בענין הגולה לערי מקלט על שהיה לו לבקש רחמים על דורו ולא בקש, וכל שכן היושב בעיר ונהנה מהם שצריך שלא יהא כפוי טובה, ואשר בכחו לעשות יעשה, כי בשלום העיר יהיה לו שלום, והעקר לכבוד השכינה שבזמן שישראל בצער, שכינה מצטערת, חס ושלום:

כא וכדי שלא תהא הרבנות מקברת בעליה, רחמנא לצלן, צריך לזהר שלא להתנהג ברבנות, ושלא ללכת בגדולות ובנפלאות, ובשעה שמכבדין אותו, יתן אל לבו מעוט ערכו לפי הפלס ומאזני משפט אשר לה׳, כדבר האמור לעיל בערך גאוה, ויתבאר עוד בערך ענוה, ולא יהנה מן הכבוד. וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין יד א) הוי קבל וקים. הן אלה קצות דרך ישרה אשר ילך בה היושב על המשפט, ישמע חכם ויוסף לקח:

כב ועוד אני מדבר בהנהגת הבעלי דינין, כי הן אמת דאמור רבנן מאן דשקלי לה גלימא בבי דינא, לזמר וליזיל (סנהדרין ז, א), אבל עינינו הרואות כל בתר אפכא, שתכף כשקורא אותו לדין תורה, יחרה אפו וחמתו, ונעשה אויבו ושונאו, ואין זה אלא חסרון דעת, כי מה בכך כי יבוא העם לדרש אלקים, אמנם לפי מנהגן של בריות, ראוי למי שרוצה להיות מבקש שלום ורודף שלום, שימשך ידו כל אשר יוכל מלהזמין את חברו לדין תורה, וישתדל לגמר הענין על ידי רעים אהובים, ואם על כל פנים לא יוכל מלט מלהזמינו לדין, יקדים לילך אצלו ולדבר דברי שלום לאמר אחי ורעי, אל ירע בעיניך, כי אנשים אחים אנחנו, ולבי שלם עמך באהבה ואחוה, רק שאנחנו חלוקים בדעות, ושנינו רוצים האמת והישר, רק שצריך שיבוא השלישי ויכריע בינינו. קומה ונלכה לדרש אלקים בשלום ובמישור, ונשמר לעשות ככל אשר יורונו. ובבואם לפני השופט יערכו טענותם בנחת, בקול נמוך, ולא יהא האחד נכנס בתוך דברי חברו, ומי שיצא חיב בדין, יקבל עליו את הדין באהבה וישמח על שיצא גזלה מתחת ידו, ואחר כך יהיו רעים אהובים כמאז ומקדם:

כג והנה הגדר הגדול שלא לבוא לידי מחלקת בשעת הדין הוא לקים מאמר התנא שאמר (אבות א, ו) והוי דן את כל האדם לכף זכות, ולא ידון את חברו לכף חובה שרוצה לגזלו ולחמסו ולעשקו. ואף אם יראה שמכחישו על פניו, יחשב שמא שכח ודומה לו שהאמת אתו. ואף אם ברור לו הדבר שחברו שקרן וגזלן ובעל עלילות וגם הוא מרבה דברים ומדבר קשות, דברים קשים, מחרף ומגדף, תפארת אדם עבר על פשע, ואל יען כסיל כאולתו (משלי כו ד), אלא לשון רכה תשבר גרם, ויתן למכהו לחי כדי שישבע בחרפה, ויאמר לו אחי ורעי, מהצרך לדברים אלו, נדבר דברינו בדרך כבוד, כי אלקים נצב וכו׳, בקרב אלקים ישפט (תהלים פב א):

כד ויצירו הבעלי דינים וכל אנשי הקהל כאלו השופט אשר יהיה בימים ההם הוא משה ואהרן ושמואל, וכאלו עומדים לפניו כמאמר רבותינו זכרונם לברכה כי יפתח בדורו כשמואל בדורו (ראש השנה כה, ב), ויזהרו בכבודו ובמוראו, ולא יסורו מן הדבר אשר יגידו להם ימין ושמאל, ולא יחטטו אחריו לילך אצל בית דין אחר שיסתר את דינו, דנפק מנה חרבא וקטגוריא ורעה גדולה. ולכן תרצה בכל אשר יאמר השופט כי הוא זה, ואף אם טעה בדין והוציא ממנו ממון שלא כדין, ה׳ ישלם לו שבעתים, כי המשפט לאלקים הוא. הן אלה קצות דרכי הישר ליושבים על מדין, ובזה יהיו מרבים שלום, ואיש על מקומו יבוא בשלום. ועצה טובה קאמינא שיבחר לו המורה לישב בעיר קטנה, אפלו יהיו מזונותיו דחוקים, כי הלא מצער היא ותחי נפשו ונפשם. אם בינה לך, הבן את זאת:

פרק רכד

א מתן - מתן אדם ירחיב לו (משלי יח טז). כי ירחיב ה׳ את גבולו, מה טוב שירבה מתנותיו, ולא זו לעניים ותלמידי חכמים, שלצדקה תחשב לו, אלא לכל אדם יפתח ידו כפעם בפעם במתנה הראויה לפי מה שהוא אדם וכברכת ה׳ אשר נתן לו, ובזה יהיה מרבה שלום ואהבה ואחוה וקונה שם טוב

לעצמו, וגופו מכבד על הבריות, ולמצוה רבה תחשב לו. ולא זו לישראל, אלא אף לאמות העולם יפתח ידו כמאמר שלמה המלך, עליו השלום (קהלת יא א) שלח לחמך על פני המים כי ברב הימים תמצאנו. וכבר ספרו בש״ס (ירושלמי תרומות פ״ח, ה״ד) כמה מעשים שעשו חסד עם אנשים פחותים ושפלים, וסוף שעלו לגדלה, דמלכותיהו בתר אדניהו, ובא תשועה לישראל על ידם. נמצא שגם זו למצוה תחשב לקים מאמר שלמה המלך, עליו השלום, ודברי רבותינו ז״ל. וכבר באזנינו שמענו ואבותינו ספרו לנו כמה מעשיות שהמתנה לגויים תחיה בעליה, ולכן טוב לגבר אשר חננו ה׳ ממון שיהיה ותרן בממונו, ובלבד שלא יפזר יותר מדי, אלא יכלכל דבריו במשפט באפן שתהיה תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם:

ב והמקבל מתנה מה מאד צריך לזהר ולירד לסוף דעת הנותן, שלא ירע עינו בתתו לו ומשום כסופא הוא דעבד, שאז נכשל בעוון גזל כמפרש בש״ס (ב״מ כב א) ובספר החסידים (טי, [שטז]). והוא מהדברים שאין להם תשובה, כמו שאמרו על האוכל מסעודה שאינה מספקת לבעליה (רמב״ם הל׳ תשובה פ״ד ה״ד). והגדר הגדול שלא להיות תובע בפה מתנה משום אדם, אף אם יראה לעינים שנותן בלב שלם, לא למראה עיניו ישפט, כי לא כל האדם ולא כל העתים שוות ולמחש בעי:

ג וכן לא יקבע אדם את עצמו לתן חק קבוע לאיש אחד מדי שנה בשנה, או מדי חדש בחדשו, או מדי שבת בשבתו, כי לא ידע מה ילד יום ושמא יבוא זמן שיכבד עליו. וכן המקבל לא יקבל חק קבוע, שמא יבוא זמן שיתן משום כסופא. וטוב לעולם לסרב עד שיראה שהנותן נותן בעין יפה, והבוטח בה׳ חסד יסובבנו ודורשי ה׳ לא יחסרו כל טוב. ומי שהוא איש נכבד ונשוא פנים, ראוי שלא יקנה דבר בידו מישראל, ואם יקנה נתון יתן כאשר יעריכנו הבעל בפעם ראשונה, אי איכא למחש דאוזולי מוזיל גבה משום כסופא. הן אלה קצות דרכי הרוצה לנצל מן הגזל. ישמע חכם ויוסף לקח, כי אלו דברים שאין להם שעור. ובאמת אמרו (ערובין סה, ב) אדם נכר בכיסו, ושונא מתנות יחיה:

פרק רכה

א ממשלה - עלינו לשבח לאדון הכל שבשפלנו זכר לנו ולא השבית לנו גואל, כאשר הבטיחנו על ידי יעקב אבינו עליו השלום (בראשית מח י) לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו עד כי יבא שילה. ובכל דור ודור ובכל עיר נמצאים ראשי עם קדש, שהם קרובים למלכות ולשררות, ברוך שחלק מכבודו ליראיו. והן אמת ששנו חכמים ז״ל (אבות א, י) ואל תתודע לרשות. ובפרט בערי ישמעאל שהקרובים למלכות כפשע בינם ובין המות, אבל זה נאמר שלא ירדף אדם אחר הכבוד ולא יבקש להתודע לרשות, אבל אם מן השמים נגזר עליו, לטובתן של ישראל, דאפלו ריש גרגירא משמיא מוקמי לה (ב״ב צא ב), צריך הוא לקבל, אבל יעשה זאת אפוא וינצל, שיקדים תפלתו לצרתו, שלא תצא תקלה מתחת ידו, וימצא חן ושכל טוב בעיני כל רואיו, ולא ילך בגדולות ובנפלאות לבל יקנאו אותו עכו״ם, ולא יהיה בז לשום אדם שאין לך אדם שאין לו שעה (אבות ד, ג), ובפרט עכו״ם דמלכותיהו בתר אדניהו. ויחשב כי לא לעולם חסן, ויקים מאמר הכתוב (קהלת ז יד) ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה, שפרשו המפרשים שרוצה לומר, ביום טובה ראה יום רעה המעתד לבוא:

ב ולכן כל אשר בכחו לעשות טובה יעשה בין עם מי שהוא בן ברית, בין עם מי שאינו בן ברית, ובפרט עם ישראל חברו יגבר חסדו ואמתו ורוח והצלה יעמד לישראל על ידו, וימסר נפשו להציל גוף ישראל וממונם מיד עכו״ם עריצים. ואין צריך לומר שבמקום פקוח נפש לא ישקט ולא ינוח עד אשר הצל יציל, מאחר שכל המקים נפש אחת מישראל כאלו קים עולם מלא (סנהדרין לז א). ויקים דגל התורה ולא ימרה את פי המורה, ויציל עשוק מיד עושקו ולא יתן יד לפושעים, אלא ישבר מלתעות רשע על פי התורה. ואל בינתו אל ישען, ואל יבקש גדלה, ואל יחמד כבוד, ואל יפרק על תורה ומצוות מעליו, כדרך רבים עשירי עם מעמי הארץ, אשר אין יראת אלקים נגד פניהם. ואל יביש את שום אדם, ולא יקם ולא יטר, ולא ימסר ממון ישראל ביד עכו״ם חס ושלום, כי רבה רעת המוסר עד שהתירו להרגו, אפלו בזמן הזה, אלא יתנהג בדרך אמת וענוה צדק, ותמיד זכור יזכר בימי עליתו ימי ירידתו, חס ושלום, ויום המות יהיה תמיד לעמתו. וכזאת וכזאת החי יתן אל לבו בזמן גדלתו, לבל ירום לבבו ובל יצא מן השורה, אלא יכלכל דבריו במשפט על פי האמת והישר, ובזה תמשך ותרבה גדלתו, ויהיה אהוב למעלה ונחמד למטה, וימצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם, ואשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא:

ג אמנם, צריכים העם לכבדו ולנשאו, מאחר שהמלך מלכם של עולם חפץ ביקרו. ועוד, שטבע עשיר שיענה עזות (משלי יח כג), וכשלא יכבדוהו כפי רצונו או יכעיסוהו, יצר סמוך מסיתו הסת כפול לנקם נקם ולעשות רעה כאשר בכחו לעשות, באמרו, האותי לא תיראו, עתה תראו אשר אעשה בעבור תהיה יראתי על פניכם, והולך ומוסר, או לפחות מחרף ומגדף. נמצא שהמכעיס אותו או אינו מכבדו גורם רעה לעצמו, ולא עוד אלא שעובר על לפני עור לא תתן מכשל (ויקרא יט יד), ולכן יהא אדם זהיר בכבוד כל אדם, ובפרט למי שראוי לחלק לו כבוד או מפני היראה, או מפני הכבוד:

פרק רכו

א מילה - ידוע כמה גדולה מצות מילה, שחשוב כאלו הקריב בנו קרבן לה׳. ואם חננו ה׳ שיודע למול את בנו מה טוב, ואם לאו בר הכי ה וא, יזהר שכשמזמין לאחר שימול את בנו שיאמר לו בפרוש שהוא ממנה אותו שליח גמור, גברא בחריקה, באפן שיהא שלוחו של אדם כמותו. ויהא חשוב כאלו הוא קים המצוה המטלת עליו. ויבחר לו המוהל יותר בקי ויותר חכם וירא שמים שיש בעיר, ועת לחננה על בנו שיהא חכם וירא שמים. ומה טוב אם כל שמונת הימים ירבה ללמד באותו חדר, ומה גם בליל שמירה יקדיש קרואיו אנשים חכמים שילמדו כל הלילה או רבו, ויתפללו על הילד (ואם יהיה אלקים עמדי אסדר נסח תפלה בסיעתא דשמיא, וסמכתיה בבית תפלותי, וכן למוהל והסנדק ואבי הבן בעת המילה. עזרני אלקי ישעי על דבר כבוד שמך). וכן יבחר לו לסנדק איש טוב, כי כל זה מועיל לנפש הילד להמשיך עליו קדשה ולב טהור ורוח נכון. וטוב לו לאבי הבן אם יוכל הוא להיות הסנדק, שהוא כמזבח להקריב בנו לקרבן ונרצה לו לכפר עליו:

פרק רכז

א מכירה - טוב לגבר שימכר כליו וקרקעותיו ולא יביא עצמו לידי עניות. וכמה שגו בראה הני אנשי היורדים מנכסיהן ודחיקא להו שעתא, וזילא להו מלתא להוציא תכשיטי וכלי הבית וקרקעותיהן בבת אחת, ולעשות קרן יפה להחיות את נפשם ולכלכל את שיבתם, ומוציאים תכשיטים וכלים אחד אחד לאכל לחם צר, וסוף כליא קרנא ונודדים ללחם איה. והאיש אשר הוא בר דעת, בדעת חדרים ימלאו, אל ירע בעיניו להוציא תכשיטיו וכל ביתו וקרקעותיו להמציא מרגוע לנפשו, ולא יצטרך לידי מתנות בשר ודם ולא לידי הלואתם, שמתנתם מעוטה וחרפתם מרבה. ורבה רעת העניות, רחמנא לצלן, כידוע מאמר רבותינו ז״ל וכל שכן שלא יסמך עצמו ללוות ברבית, שהרי אמרו רבותינו ז״ל (ערכין ל, ב) ימכר אדם את בתו לאמה ולא ילוה ברבית שהולך וגדל, וסוף אם לא יוכל לפרע בכבל רגלו ויבוא באש ובמים, כמאמר רבותינו ז״ל, ולא יחדל מהיות עני ואביון. וכל ימי עני רעים ורבים מכאובים:

ב לכן כל ערום יעשה בדעת, ותכף בראותו כי מטה ידו יחיש מפלט לו בברכת ה׳ אשר נתן לו בבית, אולי יש תקוה, ואחרי נמכר גאלה תהיה לו. ואל יחוש על בניו אחריו להשאיר להם קרקעות ותכשיטין, כי אדם קרוב אצל עצמו וחייו קודמים, וחק בשאול מי יגיד לו אם בניו יהיו טובים וישרים דור ישרים יברך, ואם לאו לא יועיל בית והון נחלת אבות, כי את כלם ישא רוח. וראוי לבנים שלא לחוש על עצמם, כי אם לחוס על אביהם ואמם, ולהחזיק בידם שימכרו את כל אשר להם, ויכלכלו את שיבתם בכבוד וברוח בלי כל כך טרדא, ובשכר זאת יצו ה׳ אתם את הברכה:

ג ואשה משכלת היא תתהלל שכאשר תראה שבעלה בדחק ובצער תחזקהו בדבריה הטובים ותאמר לו, ראשי ראשי אל ירע בעיניך, קח נא את כל אשר אתי בבית להיות לך לקרן לשא ולתן ונשבע לחם ונהיה טובים, וכל התכשיטין והקנינים הבל הבלים וטוב פת חרבה ושלוה בה (משלי יז א), וטוב לי ראות פניך ששים ושמחים מכל אבנים טובות ומרגליות. ובטח בה׳ כי לא יזנח לעולם וירחיב את גבולך והבית ימלא ברכת ה׳:

ד וזאת תהיה נחמת האיש שהצרך למכר כליו ומלבושיו ותכשיטיו וקרקעותיו, בחשבו שהכל גזור מן השמים כמו שאמרו רבותינו ז״ל (סוטה ב א) שבת קול יוצאת ואומרת, בית פלוני לפלוני שדה פלוני לפלוני, וכן יש בספרים שנגזר גם כן מלבוש של פלוני לפלוני. והן הם מפלאות תמים דעים. ועל הרב זה מתקים איש כי ימות, ונשארים בניו יתומים ואשתו אלמנה רחמנא לצלן. ולכן ישמח האיש ויתן הודאות לה׳ יתברך שמו שתהיה נפשו לחיים, ואם נתן למוט רגלו לפי שעה, הכל הוא להנאתו ולטובתו, כאב את בן ירצה ונרצה לו לכפר עליו וקוי ה׳ יחליפו כח (ישעיהו מ לא):

פרק רכח

א ממון - דיני ממונות הם מקצוע גדול. ואדם נכר בכיסו, לפי שנפשו של אדם מחמדו, בפרט בדורות הללו דור ממון, ודרך איש ישר בעיניו ומורה התרא מ״ט פנים לטהר את השרץ, כגון אסור גנבה וגזלה ואונאה ורבית והשגת גבול וכהנה רעות רבות. ויש אשר נגע יראת ה׳ בלבו ואינו עושה האסורים המפרסמים, רק עושה דגמתן, ועושה להם שנוי השם, ואותם יקרא בשם רוח והצלחה וחריפות וחריצות. ואמור יאמר האיש בזמן הזה, כל ישר הולך יכה ראשו בכתל ולא יוכל לאכל אפלו סבין. והאיש אשר הוא יהודי ומאמין בה׳ ותורתו הקדושה ודברי רבותינו ז״ל הקדושים יאמין באמונה שלמה, כי עשה עשר ולא במשפט בחצי ימו יעזבנו (ירמיהו יז יא) ובאחריתו יהיה נבל לעולם הבא. ואם לא יעזבנו יהיה עשר שמור לבעליו לרעתו,

והוא בכלל משלם לשנאיו אל פניו להאבידו, ואוי לו ואוי לנפשו. והולך בתם ילך בטח וברכת ה׳ היא תעשיר ואין מעצור לה׳ להושיע בין רב למעט. ומשכיל על דבר זה, ימצא טוב או בעולם הזה או בעולם שכלו טוב, ובוטח בה׳ אשריו בעולם הזה ובעולם הבא:

ב וזה כלל גדול בכל התורה ובפרט במלי דממונא, כי יצר סמוך יעור פקחים ומשיב חכמים אחור. וכל שכן ההולכים בחשך אשר לא ראו אור תורה שבודאי הישרה יעקשו, והיה העקב למישור, ראוי להתחזק ברב עז ותעצומות לקים מאמר התנא שאמר (אכות ד יג) ואל בינתך אל תשען. וידרש ויתור מפי ספרים ומפי סופרים לדעת את אשר יעשה והדרך אשר ילך בה. ולא יהא הכסף נחשב בעיניו למאומה, במקום שיש צד נדנוד אסור, וירחק מן הכעור ומן הדומה לו, כי מוטב לו לאדם שימות ברעב ואל יהא רשע לפני המקום שעה אחת, ומה גם כי דורשי ה׳ לא יחסרו כל טוב:

פרק רכט

א ממונה - ממנה על הצבור צריך שיפקח עיניו על עסקי צבור בכל לבבו ובכל נפשו, ויניח עסקיו לעסק בצרכי צבור, שהרי אמרו (ירושלמי ברכות פ״ה, ה״א) העוסק בצרכי רבים כעוסק בתורה דמי. וצריך שיהא זריז ומהיר במלאכתו מלאכת שמים לא ישקט ולא ינוח כי אם כלה הדבר, ומצוה הבאה לידו אל יחמיצנה (רש״י בא יב יז). ויעשו כל מעשיהם בצדק ובמשפט בסדר ואפן יפה לצאת ידי שמים וידי בריות. ואם לא יוכל לצאת ידי כל הבריות והמצא ימצא אנשים ריקים ופוחזים שמדברים תועה עליהם, לא יחושו ולא יקפידו, שגם משה רבנו עליו השלום לא יצא ידי חובת עם ישראל, וידבר העם באלקים ובמשה, רק יעשו מעשיהם לשם שמים, והרוצה לטעות יטעה. ואל יאמר אדם מה לי ולצרה הזאת, שאם כה יאמרו כלם, נמצא עדת ה׳ כצאן אשר אין להם רועה. וגדול שכר העוסקים עם הצבור לשם שמים, שזכות אבותם מסיעתם וצדקתם עומדת לעד:

ב ומה טוב ומה נעים שממני הזמן לא יסמכו על בינתם, ויחלקו כבוד אל הזקנים ושרי העיר, ויתיעצו עמהם על כל דבר ודבר ותשועה ברב יועץ (משלי יא יד), והם יהיו להם מעיר לעזר נגד הרוצים להתריס כנגדם. ובודאי שמי שהוא בר דעת, אפלו אם יראה שממני הזמן עשו לפי מה שנראה בעיניו שהוא כבודו, בענין עלית ספר תורה, או במקום ישיבת בית הכנסת וכדומה, לא יקפיד, ויעביר על מדותיו, כי דרך איש ישר בעיניו. וכל אחד בזמנו שהוא משרת בקדש יעשה מה שלבו חפץ ומה שנראה לו בינו לבין קונו, ולא יהא פוצה פה ומצפצף. וכך יתקנו בכל עיר לתקון העיר ולישוב העיר. ואף אם ירצה לדבר ולהשמיע קולו, ידבר דבריו בנחת באהבה ואחוה כאשר ידבר איש אל רעהו, שלום בתחלה ואהבה בסופה, זוהי דרך ישרה:

ג וגדר גדול שיתקנו בכל עיר למנות ממנים אנשים מהגנים מדי שנה בשנה, ויעשו חליפות. ויש בזה שני תועליות גדולים, אחת שהנכנס לשרת בקדש בתחלה נראה לו יקר וגדלה ועומד לשרת בחבה רבה ולפקח על צרכי רבים בכל כחו, ואחר כך מחמת הטרחא ודבת רבים וכדומה נבול יבל ורפו ידיו. לכן טוב להיות מחדש חדשים. ועוד בה, שאם היא גדולה כל בני העיר הראויים יטלו חלק בה ולכל אחד יהיה הנאה ביניהם, ואם הוא עבדות וטרחא ישאו כלם במשא העם ולמטי להו שבא מכשורא, ובזה יוצא תועלת אחד שלא יבואו להתריס נגד הממנים ולדבר תועה עליהם, כי יאמזרו הם יעשו בזמנם מה שלבם חפץ ואנחנו נעשה בזמננו, וכשם שאין רצוננו שידברו עלינו, כך אנו לא נדבר על אחרים, ובזה יהיה בעיר אהבה ואחוה ושלום ורעות. ואין ראוי שיהיו קבועים עשירי העיר למנהיגים וממנים לעולם, אלא יהיו מערבים עשירים ועניים, כל אשר תבונה בו, כי הממון אינו עושה חכם לבור. ויש כמה טעמים כי טוב למנות מנהיגים בכל שנה עניים ועשירים אנשים חכמים יחדו יהיו תמים:

פרק רל

א מונה - ידוע אסור המונה את ישראל (יומא כב ב) ומה שארע לדוד המלך עליו השלום (שם). ולא טוב עושים אנשים חסרי מדע שכשרוצים לידע אם יש מנין להתפלל ורוצים לזהר שלא למנות את ישראל ומונים א״ב ג״ד, ולו חכמו ישכילו שלא הועילו בתקנתם רק ימנו אותם במראית עין ובמחשבת לב. ומאחר שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (דרך ארץ רבה פ״ה) הוי דן את כל האדם כלסטים ומכבדן כרבן גמליאל. ראוי לכל אדם שנושא ונותן עם חברו שאל יסמך על אמונתו, רק ימנה בפניו תכף כל מה שנותן וכל מה שמקבל, אם ירצה למנות אחר כך וימצא שחסר, אפשר שלא יאמינהו הנותן, ויחשד שרוצה לגזלו. וגם משכחת לה שהנותן נתן בצדק ובא אדם אחר אחר כך וגנב והוא לא ידע ויחשד את הנותן, לכן המונה תכף בפניו משבח:

פרק רלא

א מנחה - ידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ו, ב) לעולם יהא אדם זהיר בתפלת המנחה שהרי אליהו לא נענה אלא בתפלת המנחה. והן בעון רבים מעמי הארץ מקלין בה ואין מתפללין אותה בצבור, וכשמתפללין אותה ביחיד אין מתפלל אלא לאחר בין השמשות תפלה חטופה וקטופה, ויש

שאין מתפללין אותה כלל, או מתפללין ערבית שתים ושגו בראה שלא התר להתפלל שתים, ואין תשלומין אלא למי ששגג או נאנס אנס גמור, והפסד רוח לא חשיב אנס, אין זה כי אם רע לב וחסרון אמונה, כי המאמין באמונה שלמה כמו שהוא האמת, כי השם יתברך הוא הנותן כח לעשות חיל, ולא יאמין שהמקצר בעבודתו ירבה כבוד ביתו והעובד עבודתו בשביל כך ימעט מנתו, הס כי לא להזכיר, וחבל על דמשתכחין שאין מתפללים כלל. אוי להם לבריות מיום הדין ומיום התוכחה, שהרי עתה בעוונותינו אין לנו לא מקדש וכו', וחסרנו כל טוב וכמעט זה כל עבודתנו לבוראנו, וזה כל יהידותנו שאנחנו מתפללים שחרית מנחה ערבית, ואם גם זה חסר יבואנו, מה אנו ומה חיינו, ולמה נגרע מגויי הארצות המתהללים באלילים שכמה מהם מניחים עסקם והולכים לבית תפלותם:

ב ויש אשר נגע יראת ה' בלבם ומשכימים לבית הכנסת להתפלל תפלת שחרית. וכבר כתב על זה הרב מוהר"ם די לונזאנו בזה הלשון, אם כנים אתם, בזאת תבחנו, אם תבואו להתפלל גם תפלת מנחה, ואם לא, חי פרעה כי מרגלים אתם, ומה שאתם משכימים לבית הכנסת הוא, לפי שבאותה שעה החנות סתומה, ואין יוצא ואין בא, אבל בתפלת המנחה שהחנות פתוחה והחנוני מקיף, הן כסף נחשב בעיניכם יותר מעבודת השם יתברך:

ג ויש שאין משכימין לתפלת שחרית, באשר אוהבים לנום שנה של שחרית ואונסתם אנס שנה, ואין זה חשוב אנס, ואין פוטר אותם מיום הדין, כי יאמר אלקים אם תבקשנה ככסף אז תבין יראת ה' (משלי ב ג), כידוע. אבל לפחות לו חכמו ישכילו לבוא להתפלל בבית הכנסת, שהרי אמרו (ברכות ו, א) אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת. וגם יזהרו בתפלת המנחה דליכא אנס שנה כי היכי דתהוי להו הצלה פרתא, אבל אי בבקר חישי לאנס שנה ובערב לאנס סחורה תפלה מה תהא עליה, ומה יענה ליום פקדה, האם לא נברא אלא לישן ולעשות סחורה. ואם כזה יהיה עבד ה', שלא יוכל להפריש לעבודתו אפלו שתי שעות בכל עשרים וארבע שעות, זהו בושה וכלמה וכדי בזיון וקצף, רחמנא לצלן:

ד וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (קדושין כ א), שכיון שעבר אדם עברה ושנה בה נעשה לו כהתר. ואם תשאל לאדם, כמה שוה להתפלל תפלת מנחה וערבית בצבור, שיש כמה מצוות שהן נגררות ונלוות עמהן, הוא יענה שאין ערך אליהן, והוא מניח אותם בשביל בצע כסף מועט שלמראה עיניו ישפט שהוא מרויח באותה שעה מה שהוא שקר גמור ומפרסם בלי שום ספק, שאם מרויח ודרך רשעים צלחה הוא הטעאת היצר, וסוף סוך אינו רואה סימן ברכה, ויותר ממה שמרויח מפסיד. ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב, וברכת ה' היא תעשיר (משלי י כב), זה אמת ברור אלבא דכלי עלמא. אבל ההרגל נעשה טבע, ונעשה כהתר, עד כי הן בעוון רבים מעמי הארץ בוחרים להיות יושבים בשוקים וברחובות ובקרונות בטלנים, ולא תאוה נפשם לבא תאוה נפשם לבא לבית הכנסת להתפלל, וכן לענין תלמוד תורה ולכל המצוות זה כלל גדול, המרגיל עצמו לילך בדרך טובים, ההרגל נעשה לו טבע, ואם יום אחד יקרה לו מקרה בלתי טהור שלא עשה אותו דבר טוב, אפלו אם יהיה לו ממלי דחסידותא, ידמה לו כאלו אותו יום לא היה יהודי, ואם יפנה לבבו סוף שנעשה לו כהתר, ומרעה אל רעה יצא. לכן לו בכח יגבר איש, ואם תקפו יצרו והתנהג בדרך לא טוב יחיש מפלט לו, ולא יחליפנו וימיר אותו רע בטוב, כי רק ההתחלות קשות ואחר כך יערב לו ויבסם לו ואשריו בעולם הזה, וטוב לו לעולם הבא:

פרק רלב

א מניעה - יש דברים שהמניעה היא טובה עד מאד, כגון בכל דבר שיש לחוש אחד מני אלף שיש צד נדנוד עברה ולא יש מצוה ברורה שב ואל תעשה עדיף, וכן במקום שיש לחוש שמא יכביד על חברו בדבריו או בישיבתו אצלו למחש בעי, אפלו על חששא רחוקה, ויקים מקרא שכתוב (משלי כה יז). הקר רגלך מבית רעך. ולזה צריך דעת גדול והנהגה גדולה, כי לפעמים מה שנראה לו שיערב ויבסם לחברו הוא קוץ מכאיב, ועם שנושא לו פנים, בלבבו יחשב מתי תלך לך, כלה ביאתך וצא:

ב והנה כי כן זה כלל גדול בכל כיוצא בזה שב ואל תעשה עדיף, ולפחות טוב מעט. ויותר טוב שיהיו תאבים לו ולדבריו משיקוצו ממנו, ואפלו במלי דדרשא יהא מקצר ועולה, ויותר טוב שיאמרו כמה קצרן הוא זה משיאמרו כמה ארכן הוא זה, ומה גם במקום שמפריזים ואין דבריו עושין פרות שימנע עצמו מלדרש דברי מוסר, רק ידרש מלי דאגדתא שמושכין לבו של אדם וכל כיוצא בזה. ואלו דברים שאין להם שעור, רק ישמע חכם ויוסיף לקח ויכלכל דבריו במשפט, ויאהב את השמא באפן שימצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם:

ג ויש מניעה רעה עד מאד על דרך דכתיב (משלי ג כז) אל תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות. וכתיב (שם יא כו) מנע בר יקבהו לאום. וצא ולמד מה שאמרו על בית אבטינס, ובית גרמו והגרס בן לוי, על שלא רצו ללמד מעשה לחם הפנים ומעשה הקטרת וכתיבת ארבע אותיות הוי"ה בבת אחת. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (יומא לח א) שעליהם נאמר (משלי י ז) ושם רשעים ירקב. תסמר שערת אנוש. ואמרו גם כן שכל שאפשר לו לבקש

רחמים על חברו ואינו מבקש נקרא חוטא (ברכות יב, ב). אי לזאת לו בכח יגבר איש על יצרו, וכל אשר בכחו לעשות טובה גדולה או קטנה יעשה ולא ימנע טוב, וה׳ לא ימנע טוב ויזכה לרב טוב בעולם הזה ובעולם שכלו טוב׃

פרק רלג

א מסירה - ידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (ר״ה טז ב) על המוסר דין על חברו שמבקרין פנקסו והוא נענש תחלה. וזה דבר הרגיל בפי ההמון גם בלא דעת ולפחות אומר ה׳ ישלם לו לעושה הרעה כרעתו. ולו חכמו ישכילו כי ה׳ אמר לו קלל, וברצות ה׳ דרכי איש גם אויביו ישלם אתו. מה יתאונן אדם חי, גבר על חטאיו (איכה ג לט). ומה בצע שיקלל את חברו וימסר עליו דין, הרי הוא גורם רעה לעצמו יותר ממה שעשה לו חברו. לכן ישב בדד וידם כי נטל עליו, והאלקים יבקש את הנרדף בלי שימסר דין׃

ב וי. ש מין מסירה אחרת שהחמירו בה רבותינו ז״ל הרבה עד שהתירו להרגו ולהציל בנפשו, והוא המוסר גוף חברו או ממונו ביד עכו״ם בלי רשות בית דין (ב״ק קיז א ע״ז כו ב). והאיש אשר הוא יהודי יחרד וילפת מעשות זאת ולא יאבד עצמו לדעת, חס ושלום. וראוי לכל מנהיגי הערים לפקח עיניהם על זאת ולשבר מלתעות רשע בכל כחם ובכל מאדם, ולא תהא כזאת וכיוצא בזאת בישראל למען קדוש ישראל. ועל זה וכיוצא בזה ראוי לאישי ישראל למסר נפשם על קדשת ה׳, וכמו שאמרו (ברכות כ, א) על הראשונים דמתרחש להו נסא משום דמסרי נפשיהו על קדשת ה׳ קנאת ה׳ צבאות תעשה זאת, כמו שעשה פנחס קנאי בן קנאי ויקרא לו ה׳ שלום׃

פרק רלד

א מרירות - כמה ראוי לאדם להתמרמר בבכי תמרורים על החטאים ועל העוונות ועל הפשעים, ועל מה שגרם בהם רעות רבות וצרות לעליונים ולתחתונים, מה שאין הפה יכולה לדבר ולא יכילון כמה מגלות, ואין דעתנו משגת אחד מני אלף אלפי אלפים מהרעה אשר גרמנו בעוונותינו, ומתוך כך אין איש שם על לב להתמרמר בבכי כראוי באמירת תקון חצות ואמירת הודויים. ואף האיש אשר נגע יראת אלקים בלבו ויתן את קולו בבכי, לבו בל עמו, ואף אם יתחזק להיות פיו ולבו שוין וירצה להוריד כנחל דמעה לו ננעלו, וכל זה מחמת שעוונותינו וטמאתנו הן הם מסכים המבדילים ומונעים הטוב ממנו. וראוי לנו להתחזק ברב עז ותעצומות להתמרמר תחלה על כי חשכו עינינו ורחק ממנו זיו השכינה, עד שאין אנו מכירים את חסרוננו. כי טפש כחלב לבנו, שאם היינו זוכים שלא היו עינינו טרוטות, היה ראוי שתכף שנזכר מה שחטאנו למלך רם ונשא, ומה שגרמנו צער למלך אים ונורא ולכל צבא המרום שיצא מעינינו מקור דמעה ונוריד כנחל דמעה, פלגי מים מאין הפוגות, יותר ויותר ממי שבנו יחידו מת מטל לפניו, וכמו שעשה רבי אלעזר בן דורדיא (ע״ז יז, א), אלא שאנחנו כמתים בחיינו ואין בשר המת מרגיש באזמל, (ואנו כחמורים וכסוס כפרד אין הבין). על זה ידוו כל הדוים׃

ב ויתחזק האיש לחשב מחשבות דבר בעתו, דברים המעוררים את הלב, בעדן חדוה, חדוה, ובעדן עציבותא, עציבותא. ועל כל פנים יתן את קולו ויעשה התעוררות חיצון בעדן חדוה קול רנה ותודה, ובעדן עציבותא יתן את קולו בבכי ויתעורר כאשר יוכל. ויקדים תפלה לפני ה׳ שיעזרנו ויהיה עם לבבו ועם פיו לעשות כל דבר ודבר כתקונו כאשר יאות, דבר בעתו מה טוב. וה׳ לא ימנע טוב. וכתיב (קהלת ג א) עת לכל חפץ. בעדן חדוה, חדוה, ובעדן עציבותא, עציבותא. והמערב ונותן את של זה בזה הוא מעריב ערבים שלא בחכמה, רק יפנה לכל דבר בעתו, ויהיה לב יודע מרת נפשו ובשמחתו בל יתערב זר׃

פרק רלה

א מתיקות - מה מתוק מדבש, מי שלשונו תדבר דברים רכים וחכו ממתקים, איש כזה רוח המקום ורוח הבריות נוחה הימנו ודבריו נשמעין ומרבה שלום עם כל אדם ועם אשתו ואנשי ביתו, כי מענה רך משיב חמה (משלי טו א). ובפרט בדורות הללו אינם מקבלים מרות, והרגזן לא עלתה בידו אלא רגזנותו, והלואי שישמעו לקול מלחשים בנעם שיח וחבה יתרה, וכמו שפרשו על פסוק (שם ט ח) הוכח לחכם ויאהבך. שיאמר לו אתה חכם וכו׳ ולא נאה לך דבר כזה. בדרך זה יתנהג הרב עם אנשי העיר ואיש את רעהו ואב לבנים והבעל עם אשתו, ואף אם עושים לו דברים קשים ומדברים קשות, הוא יענה בשפה רפה ובמתק שפתים ובפנים שוחקות, ובזה יתן למכהו לחי ישבע בחרפה, ויעשה את שלו, וכתיב (שם כה טו) ולשון רכה תשבר גרם, וזה כלל גדול, סמא דחיי, טוב לשמים וטוב לבריות, טוב לעולם הזה וטוב לעולם הבא, אשרי אנוש יעשה זאת כי הוא כלי מחזיק ברכה ושלום׃

פרק רלו

א מלמדי תינוקות - מלמדי תינוקות אם באמונה הם עושים מה טוב חלקם, שעליהם נאמר (דניאל יב ג) והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע, אבל צריכה יגיעה רבה ושקידה מן הבקר עד הערב, וחוששני שאין צדיק בארץ אשר יעשה מלאכה זו כתקונה כדת מה לעשות ויהיה נקי נפשו מגזל רבים, שהרי אמרו בש״ס (ב״ב ח, ב) שרב שמואל בר שילת הוה לה גנתא ולא חזא לה תלת סרי שנה. וכן אמרו (תענית כג, ב) על אבא חלקיה שהיה שכיר יום ולא השיב שלום כדי שלא לבטל רגע כמימרה ממלאכה של בעל הבית. ומי הוא זה נקי שלא ינום ולא יישן ולא יפנה אנה ואנה ויהיה רק עסוק במלאכתו כל היום. מי האיש הירא את דבר ה׳ וחושש לנפשו לבל יכנס חס ושלום בכלל ארור עושה מלאכת ה׳ רמיה (ירמיהו מח י), יתנה בפרוש עם הבעלי בתים שירשוהו לפקח על עסקי צרכי ביתו ולנוח ולישן מעט בימות הקיץ וכדומה כי היכי דתהוי לה הצלה פרתא, ולא יאמר עליו בנפשנו נביא לחמנו, כי מוטב לו לאדם שיהיה מטל ברעב, וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו. ועל כל פנים כל אשר בכחו לעשות יעשה, ואל יאבד רגע לבטלה, ויעמל בכל כחו בזעת אפו ללמדם להועיל:

ב ולא המדרש הוא העקר (אבות א, יז) אלא יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ (שם ב ב) ודרך חיים תוכחות מוסר, כל הלכות דרך ארץ וכל דינים הנוהגים וטעמי המצוות, ושיהיו רגילים ובקיאים להתפלל לפני התבה, ולברך ברכת חתנים וברכת אבלים וברכת בעל הבית וכדומה, באפן שיהיו באים באנשים. ויהיו עולים בסדר הלמוד בהדרגה, שהעלה בלי הדרגה נפול יפל והיא לא תצלח. ולא יטו אזן אל האבות אשר לא דעת ולא תבונה בהמה, ורוצים שבניהם יעלו תכף מעלה מעלה וילמדו גמרא, כי הבנין בלתי יסוד ישאהו רוח:

ג וכך סדר הלמוד, תחלה יהיו רגילים לקרא מקרא במרוצה בנקדותיו וטעמיו דבר דבור על אפניו, ואחר כך ילמדו הלעז בכל בניני הפעלים באפן שיהיו יודעים לדבר בלשון הקדש וללעז בכל ספר שיפתחו ולא ישגו בלשונם. וילמדם כל התנ״ך עם הבנה, ובכל דבר שילמדו שיוצא ממנו מוסר השכל יגיד להם. ובשבט לשונו יוכיחם בתוכחות על עוון ועל עשותם מלי דינקותא, ואם יצטרך להכותם, לא יוסיף להכותם מכה רבה מכת אכזרי רק יכם מעט ברחמים, דצית צית, ותחת גערה במבין, וטובה תוכחת מגלה בלשון רכה (משלי כז ה). ושום ירגילם ללמד פרוש רש״י, ובתחלה בדרך פשוטה, וכשיהיו רגילים יעמיק להם מעט מעט, ויוסיף להן בתורה. ותהיינה עיניו פקוחות עליהם להרחיקם מכל חטא ומכל מדות רעות, ושיהיו שלמים בכל מיני שלמות ורגילים במדות טובות וישרות, ובפרט שיהיו בישנים ויזהרו בכבוד כל אדם. וינהגם במדות החכם וירחיקם ממדות הגלם. וישפך נפשו לפני ה׳ שיעזרהו באפן שיהיה נצר מטעיו מעשה ידיו להתפאר, אין פרץ ואין יוצאת, ובזה יצא ידי חובתו ידי שמים וידי בריות, ויאמרו אשרי שזה גדל גדולי הקדש. וצריך המלמד שישוה מדותיו ולא יהדר פני גדול, ויזהר בבני עניים שמהם תצא תורה (נדרים פא, א). הן אלה קצות דרכי הישר שראוי להתנהג בהם המלמד תינוקות, ישמע חכם ויוסיף לקח וישמח בתלמידיו בעולם הזה ויגל בהם לעולם הבא, שאין שמחה בעולם גדולה מזו:

ד אמנם גם אנשי הקהל חיבים להיות עיניהם פקוחות על משרתי הקהל, ובפרט על המלמדים שעוסקים במלאכת שמים ולא ידקדקו עמהם כל כך, וימחלו להם אם אין עושים מלאכתם כל כך כהגן, ולא יענשו המלמדים בסבתם, ועל כל פנים יוכיחום על פניהם, אבל בלא כעס ובלא דברים קשים, רק בנעם שיח ובחך מתוק באהבה כאשר ידבר איש אל רעהו:

ה וזו מדת אדם טוב לדבר דבריו, אפלו עם שכירו ולקיטו, ואפלו אם הוא גוי, וכל שכן עם המלמדים וחזנים ושמשים שדים צרתם ודחקם וטרחם ומשאם שהם משרתים לרבים שאינם יכולים לצאת ידי חובה, שזה אומר בכה וזה אומר בכה. וצריכים המשרתים לסבל את הכל ולהיות מן הנעלבים אשר עליהם נאמר (שופטים ה לא) ואהביו כצאת השמש בגבורתו. וילמדו ממשה רבנו עליו השלום שסבל את ישראל ולא יצא ידי חובתו עמהם. אבל יזהרו העם שלא למרר אותם בדברים קשים ובגערות ובזיונות כי ה׳ יריב ריבם ויתבע עלבונם:

ו וגם צריכים לפקח עינים עליהם לתת להם פרנסתם די מחסורם במזמנים לידם מדי שבוע בשבוע. וימנו מלמדים כפי צרך התינוקות באפן שלא יהיה הרבה תינוקות והרבה למודים לאחד. ויהיה להם מקום מיחד מקום ישוב כדי שיוכלו לעשות מלאכתם נכונה. ולא יחושו על ההוצאה מרבה כי גדולה מצוה זו יותר מבנין בית המקדש (שבת קיט ב), וראויה היא שתגן להציל מכל צרה וצוקה ולהניח ברכה:

פרק רלז

א מיתה - החי יתן אל לבו דברים של מיתה, ומה גם כי יראה חכמים ימותו יחד כסיל ובער יאבדו, יתן אל לבו כי גם עליו תעבר כוס המות. ומה טוב להמצא אצל החולים ובשעת יציאת נשמה, ועין בעין יראה קצת ממה שעוברת נפש האדם בשעת יציאת נשמה ויכיר בסימנין שדברו רבותינו ז״ל בזהר

הקדוש אמת וצדק. וכבר אמרו (רמב״ן בשער הגמול) שאם יסבל האדם כל ימי חייו יסורין כיסורין של איוב ויותר, הכל כאין נגד מה שעובר בשעת מיתה, ומה שעובר בשעת מיתה, הוא כאין נגד מה שעובר אחר כך. וכשרואה בכיות והספדים וצרכי קבורה, יתן אל לבו מה אנוש ומה סופו של בשר ודם, וגם הוא סופו זנוח ומספד יספדונה ומדלא ידלונה ומקבר יקברונה באמה על אמה שם תהא קבורתו, ויהיו כלם ממהרים לכסותו בעפר, ואחר כך יניחוהו כערער בערבה עוסק בדינו דינים קשים ומרים כלענה וראש אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל. הדברים האלה וכזאת וכזאת יהיו לזכרון בין עיניו תמיד, ובזה מבטח לו שלא יחטא ושיקים כל דבר טוב כמאמר רבותינו ז״ל (ברכות ה, א) לעולם ירגיז אדם יצר הטוב על יצר הרע וכו׳, עד שיזכר לו יום המיתה. נמצא שזכרון יום המות הוא מועיל מכל הדברים להכניע יצר הרע:

ב ולא יאמר אדם, עוד חזון למועד, הן אני בחור בארזים ויצר הרע אומר שמח בחור בילדותך, וכשיבואו ימי הזקנה תשוב אל בוראך, אף אתה אמר לו המות הולך בעולם בבחורים ונערים ואין למות התמהמה, ועינינו רואות בחור בריא וחזק ופתאם יבא אידו, היום הננו ולמחר איננו ולא יכירנו עוד מקומו. ומה יקרו דברי רבי אלעזר שהיה אומר (שבת קנג, א) שוב יום אחד לפני מיתתך, ישוב היום שמא ימות למחר, ונמצא כל ימיו בתשובה:

ג והן בעוון המות נשכח מלב ואין איש שם על לב, ויש שאפלו בשעה שהמת מטל לפניו לא יכנע לבבו הערל כי גבר אויב, היצר הרע, ומקשה לבם כדי שיפל ברעה. וכבר אמרו (עירובין יט, א) שרשעים אפלו בפתחה של גיהנם אין חוזרים. אבל האיש הנלבב לבו יחיל בקרבו ואימות מות יפלו עליו תדיר וייטיב מעשיו ויתקן דרכיו ויסדר ענייניו, ובזה יזכה לטוב שם משמן טוב ויום המות טוב מיום הולדו (קהלת נ א ובמדרש רבה שו), וכי אזל מהאי עלמא כמאן דאזל להלולא דמי:

פרק רלח

א אות נ: נחמה - ידוע שבכלל מצות גמילות חסדים הוא תנחומי אבלים. ולאו דוקא אבלים, אלא על כל מין צרה שלא תבוא על האדם, מצוה לנוד לו ולנחמו בדברים הנכנסים ללב לפי הצרה, שאחד מן התנחומים הוא שלכל צרה יש רעה הימנה, ויש לו לתת הודאות לאל ולבקש מלפניו שיצילהו מיותר גרוע. ובכן אם קרה לו מקרה בלתי טהור בממונו, יתנחם ויתן הודאות שלא ארע חלי או מכאוב בגופו, ואם ארע בגופו, יתן הודאות כי אכן סר מר המות, ואם מת לו מת בר מנן, יתנחם על שלא נשתמד ולא יצא לתרבות רעה, ושלא מת במיתה רעה ומיתה משנה רחמנא לצלן, ושנשאר ממנו זרע של קימא. ועל כל מין מקרה בין בגופו בין בממונו בין שמת לו מת, יתנחם ויתן הודאה על שארית הפלטה, ויבקש רחמים שיתקים בידו. ויחרד מלבכות על המת יותר מדי שהרי אמרו (מועד קטן כז ב) שעל מת אחר הוא בוכה, ונמצא שהרי הוא שופך דמים רחמנא לצלן:

ב ולפי דעת הישר לא היה ראוי לבכות על המת כלל, כי מה יתן ומה יוסיף ומה בצע כי יבכה, ואפלו אם יהרג את עצמו האם יוכל להשיבו, וכמאמר דוד המלך עליו השלום כשמת בנו כמפרש, (במלכים) (שמואל כ יב), וכמאמר רבי חנינא שאמר לאשתו, כשמתה בתו ולא היה בוכה עליה, ואמרה לו אשתו, תרנגלתא אפיקת מביתך, והשיב לה תכלא ועוירא, (שבת קנא ב). כנראה שאם היה בוכה היה מזיק הרבה לעיניו. אבל אין לנו אלא לקים דברי חכמינו זכרונם לברכה שאמרו (מועד קטן שם) שלשה לבכי, רק אם הוא אדם גדול חכם חסיד, לפי גדלתו מתר להרבות עליו בכיה, שהרי מצינו (דברים לד ח) שבכו את משה שלשים יום:

ג וכי יבכה למת לא יבכה על הפרדו ממנו, ועל געגועיו, ועל שלא ראה בשמחתו וכדומה, כי כל זה הבל ורעות רוח, כי העולם הזה הבל הבלים עלמא דשקרא, והעולם הבא עולם האמת, רק מה יתאונן אדם חי, גבר על חטאו (איכה ג לט), איך בפשעו באה עליו הצרה הזאת, וגרם כעס וצער למלך רם ונשא המרבה להיטיב ומדתו להיטיב, ובזמן שאדם מצטער שכינה מצטערת, מה הלשון אומרת וכו׳. ויצטער כי מפני הרעה נאסף הצדיק וגרם לו שלא יעשה נחת רוח ליוצרו, וזה צער השמים. כזאת יכזאת יתן אל לבו, וימרר בבכי ויתן לב לשוב בתשובה כי זה כל פרי, שיתאונן אדם חי גבר על חטאיו, כדכתיב בתרה (שם מ) נחפשה דרכינו וכו׳. וגם יתן אל לב שמא המת עובר צער בנפש ויצטער עליו וימרר בבכי, וידמה כאלו רואה את המת בתוך אש להבת, ויבכה ויתחנן ויבקש רחמים על מנוחתו:

ד ויש עוד מין נחמה אחרת, כמאמר רבותינו ז״ל (חינוד מצוה שלא) צרת רבים חצי נחמה. ויתן אל לבו כי רבים שתו ובארזים נפלה שלהבת, וכמה גדולי עולם

ה אנשי חיל עברו על ראשם המים הזידונים רעות רבות וצרות מינים ממינים שונים, דק ותשכח, שכל מיני יסורין שבעולם נפתחו בגדולים ולא טוב הוא מהר:

ו ויש עוד מין נחמה אחרת, כי יאמין באמונה שלמה שאין דבר רע יורד מן השמים, רק כל דעבד רחמנא לטב עבד, ואפלו אם פוגע בנפשות הוא צופה ומביט עד סוף כל הדורות ולו נתכנו עלילות, ועל כן צריך לברך על הרעה מעין הטובה, כי בודאי הגמור אלקים חשבה לטובה, שהרי משה רבנו, עליו השלום, לא הרג את המצרי, עד שנסתכל עד סוף כל הדורות (שמות רבה א כט), והקדוש ברוך הוא האריך אפו עם עמון ומואב, בשביל שתי פרידות טובות. וכשם שמצוה לנחם, כך מצוה להתנחם ולקבל דין שמים באהבה, כי מיד מי באה עליו הצרה, שהוא אדון עולם שליט בעולמו לעשות בו כרצונו, ואנחנו עבדיו וצאן ידו, ועל הכל אנחנו חיבים להודות לו ולברכו. והמקבל תנחומים מאחרים, וביותר מנה ובה, מורה ובא שיש בו שכל ישר ודעת נכונה ואמונה שלמה:

פרק רלט

א נדיבות - כמה טובה מדה טובה זו של רוח נדיבה, טוב לשמים וטוב לבריות, טוב לעצמו וטוב לאחרים, טוב לעולם הזה וטוב לעולם הבא. וזו מתת אלקים היא וטבע הוא באנוש, ויש אשר נפשו אותה ויעש פזר גדול, ויש רעה חולה שאין אדם שליט ברוחו להוציא הוצאות לעציו ולהחיות את נפשו, אשרי הגבר אשר חננו ה׳ טבע טוב, ומיהו, מי שטבעו רע אין זו דרך מוציאתו מידי עברה ואין פוטר אותו מיום הדין, כי ביד האיש על ידי שכלו ועל ידי שקידה בלמוד מוסר, ועל ידי מלחמה תדירית ותחבולות יוכל להפך את טבעו ולהחליף רע בטוב, ולפם צערא אגרא, וישפך נפשו לפני ה׳ שרוח נדיבה תסמכהו:

ב ואמנם דא עקא, כי דרך איש ישר בעיניו וחושב, כי ידיו רב לו ויוצא ידי חובתו, ואי לזאת כבר נתנה תורה שעור למעבד כדמבעי לה למעבד מדה בינונית אחד מעשרה בכל אשר תמצא ידו מדי שנה בשנה, על כן יאמרו המושלים בואו חשבון אם כה תעשה תבנה בעולם הזה ותכונן לעולם הבא:

ג ומדת הנדיבות צריכה רבה גם לעצמו לבני ביתו שיכלכלם במשפט, כברכת ה׳ אשר נתן לו, ובדרך שמוציא הוצאתו, כך יצו ה׳ אתו את ברכתו, ואם הוא על חייו ועל בני ביתו לא חס, לא ירחמהו עושהו, ומאן דקפד קפדין בהדה. וידוע משל המשפך, שכאשר שופך מלמטה כך שופכין עליו מלמעלה, ואם יתן אצבעו מלמטה גם השופך מלמעלה ימשך ידו. ומיהו אלו דברים שאין להם שעור, כל אדם כפי שעורו יושיט ידו וכפי כסותו יאריך רגלו, ובמקום שאמרו לקצר אינו רשאי להאריך, ומקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר, שאם רואה שמזונותיו מצמצמים יקמץ ידו, שהרי אמרו (שבת קיח א) עשה שבתך חל ואל תצטרך לבריות, ואפלו לתן צדקה ולהרבות במצוות אינו רשאי כל כך, שחייו וחיי אנשי ביתו קודמים, ומה גם אם יש לו חובות שחיב לישראל, דאז חיובא רמיא עליו להתנהג בפרק הקמץ רבה, בין לעצמו בין באכילתו, בין במלבושו בין לאנשי ביתו, וחיי צער יחיה עד ישלם את נושיו, ואין צריך לומר שלא ירבה עשות צדקה כי לא לצדקה תחשב, אלא עברה היא בידו, ולכן טוב איש יכלכל דבריו במשפט:

ד והן בכלל הנדיבות שלא ידקדק הרבה במכרו ממכר לעמיתו או קנה מיד עמיתו, רק יוזיל הרבה, למען ישאר גם לחברו מקום להרויח, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה. ובפרט אם איש עני הוא, או תלמיד חכם לא ירויח ממנו ויתן לו אפלו פחות משויו, ויקנה ממנו ביקר כאשר ישאל. ואם ישכרנו למלאכתו, ישלם לו יותר בעין יפה, וצדקה רבה תחשב לו, שאין המקבל בוש. ולא כמו רבים מעשירי עם שכשבאים לקנות דבר מעני, או משכירים אותו מדקדקים בדקדוקי עניות, ואומרים, כשאנו רוצים לתן צדקה יודעים אנחנו, אבל במקח וממכר אינו רוצה להתנאות. ולו חכמו ישכילו שאין צדקה גדולה מזו שהעני חושב שנוטל את שלו, וקמי שמיא גליא:

ה ובכלל מדת הנדיבות שישאיל כליו ואל יחוש על הפסד מועט, כי מצוה רבה היא, ולכן יהא מחשב שכר מצוה כנגד הפסדה. ועתה הן בעוון כנשים המצריות העבריות ואשה עינה צרה להשאיל את כליה, ומרבים מריבה על דברים של מה, וחיובא רמיא על בעלה להדריכה ולהנהיגה, שיהיו עיניה יפות. יידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (דברים רבה ו ח) שהנגעים היו באים על צרי עין שאין רוצים להשאיל כליהם, והיה אומר שאין לו, יגלו שמים עוונו, ובא הכהן וצוה ופנו את הבית ומוציא כליו לחוץ, ותגלה חרפתו. ובפרט בענין ספרי הקדש, צריך נדיבות גדולה, שלא למנע טוב מבעליו ולהשאיל ספריו לכל שואל ולא יחוש להפסד הכריכה, כי ראה זה דבר גדול שכתבו בספרים (ספר חסידים סי׳ תתסט) שיש קבלה לקדושים שמי שאינו משאיל ספרים לא ישארו אחריו לבניו חס ושלום, לזאת יחרד האיש ולא ימנע מלהשאיל ספריו למען יהיה הון ועשר בביתו וצדקתו עומדת לעד:

ו ובכלל הנדיבות שיהא נדיב בגופו ובחכמתו ומועצותיו לעזר לכל שואל ממנו עזרה ולא ימנע שום טוב בהיות לאל ידו לעשות עשה יעשה בעין יפה בין רב בין מעט כפי יכלתו, כי בכל עושה נחת רוח ליוצרו וגמולו ישלם לו:

פרק רמ

א נקימה ונטירה - נקימה ונטירה הם שתי מצוות שהזהירנו יוצרנו וצונו (ויקרא יט יח) לא תקם ולא תטר את בני עמך. ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (יומא כג א) שנקימה הוא האומר כאשר עשה לי כן אעשה לו, וכשם שהוא מנע טוב ממני כך אני אמנע ממנו. ונטירה הוא שאל כפעלו ישלם גמולו, ואדרבא משלם טובה תחת רעה, אלא שאומר לו, ראה שאיני כמוך, באפן שמורה שלא הסירו מלבו. וחיובא רמיא שלא להקפיד כלל, ועל אחת כמה וכמה שלא ישמח בנפל אויבו שעשה עמו רעה, כמנהג חסרי מדע, שכאשר יארע שום צער ונזק לאשר גמל עמו רעה, תכף יאמר בשלי הצער הזה, אנא ענישתה כאלו קדשא בריך הוא תבע ביקרה. ולו חכמו ישכילו כי זו רעה לו, שכל שחברו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחצתו של הקדוש ברוך הוא (שבת קמט א), וכמו שיי, תבו התוספות (כ״ב כב א ד״ה אנא) שעל זה היו מצטערים גדולי עולם באמרם אנא ענישתה, שהיו חוששין שמא בשבילם נענש. ועוד בה, דקרא כתיב (משלי יז ה) ושמח לאיד לא ינקה:

ב והנה לפם רהטא למראה עינים ישפט האדם, שבשלמא מצות שלא לנקם יכולה היא שתתקים, אבל שלא לנטר בלב ושלא לשמח בלב לאיד אויבו מבקש רעתו הוא בלתי אפשר, ואמור יאמר שראויה מצוה זו רק למלאכי השרת, שאין ביניהם קנאה ושנאה ותחרות, אבל מאחר שצונו עליה יוצרנו, בודאי שיכול נוכל לקימה, שהרי אין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניא עם בריותיו, ולא נתנה תורה למלאכי השרת, ודעת לנבון נקל ומשכיל על דבר ימצא טוב טעם למצוה זו, כאשר יתן החי אל לבו, ויאמין באמונה שלמה, כי מפי עליון תצא הרעות והטוב הבאות על האדם בין בידי שמים בין בידי אדם, אפלו כדי שוה פרוטה, ואין שום אדם יכול להרע או להיטיב, אפלו כדי שוה פרוטה, או לכבדו או לזלזל בכבודו וכדומה, בלתי גזרת שדי, ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן גוזרין עליו מלמעלה, והרבה שלוחים למקום, ומגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חיב, נמצא שכל העושה עמו טובה או רעה בין בגופו בין בממונו בין בכבודו שליחותא דרחמנא קעבד. וכאשר יהיה קבוע זה בלבו באמונה שלמה במסמרים בל ימוט, לבבו יבין שאין להאשים את חברו, וכמאמר דוד מלך ישראל שאמר ה׳ אמר לו קלל (שמואל ב, טז י), והוא כגרזן ביד החוצב בו (ישעיה י טו). וסוף שיטל את שלו מיד שולחו על דרך דכתיב (שם שם ה) הוי אשור שבט אפי. ולעולם יתפלל שה׳ יחזיר את כל פושעי ישראל בתשובה, ושלא יתגלגל חובה על ידו, ובנפל אויבו אל ישמח ישראל שהרי בזמן שהרשעים בצער שכינה מצטערת וכמו שכתבתי לעיל בערך אהבת רעים:

ג ובכל פעם שיפתנו יצרו לעבר על מצות יוצרו יתגבר כארי במחשבות טהורות, כזאת וכזאת יתמיד במחשבות וידחק את עצמו וידחה את יצרו, ככה יעשה לכל מצוות התלויות בלב, כגון לא תשנא את אחיך בלבבך, ולא תתורו אחרי לבבכם וקש״ת וכדומה, לו בכח יגבר איש על יצרו במחשבות מחטוא לו וה׳ לא ימנע טוב, והבא לטהר מסיעין אותו (שבת קד א):

פרק רמא

א נטילת ידים - נטילת ידים היא מצוה דרבנן ורבים מעמי הארץ מקלין בה, יש שאין נוטלים כלל ואוכלים בלי נטילת ידים, ויש שאין נוטלים, אלא ראשי אצבעות, או שאין נוטלין אלא מצד אחד של יד, כאשר אין נזהרים להפך הידים לכל צד, וכן כמה דינים שמעכבים הנטילה, כגון הטבעות, ומים שנעשה בהם מלאכה, וכח גברא, ונגיעת היד שנוטל ביד שלא נטל שצריך נגוב ולחזר ולטל, וזהמת הצפרנים שמעכבים הנטילה וכדומה. וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה שהמזלזל בנטילת ידים חיב נדוי (ברכות יט, א). וחיב מיתה (סוטה ד ב). ובא לידי עניות (שבת טב, ב), שכן על נטילת ידים ראשי תיבות ״עני״. ולכן טהר ידים יוסיף אמץ, ויזהר לידע כל דיני נטילת ידים מפי ספרים ומפי סופרים, וישמר לטל ידיו נטילה כתקונה וימלא ידיו מברכת ה׳:

ב ויש נטילה אחרת שהיא יותר חיובית, דהינו נטילת מים אחרונים שהיא חובה, (עירובין יז, ב חולין קה, ב) עד שלמחנה היוצאת למלחמה פטרו מנטילת מים ראשונים, וחיבו בנטילת מים אחרונים משום דחמירא סכנתא. ואף גם בזמן הזה אפלו דלא שכיח מלח סדומית וליכא סכנתא, מכל מקום חיובא רמיא עלן לקים דברי חכמים, שאם אינו מסמא עיני בשר מסמא עיני השכל והנפש, שכל דבריהם ראשם מגיע השמימה וסודם רם ונשא. ובני אדם מזלזלים בנטילה זו גם כן ואין נוטלים מים אחרונים, אלא באכלם על השלחן בחברת בני הבית, אבל אם אוכל ביום פתו בחנות, או בלכתו בדרך אין חוששים, ועברה היא בידם. והאיש הירא יהיה לו בחנותו, או בלכתו בדרך כלי מוכן לטל וכלי לקבל המים, שמים אחרונים אין נטלים אלא בכלי ובזה ינצל מכל רע:

ג ויש נטילה אחרת גם כן שהיא חיובית, דהינו כשאוכל דבר שטבולו במשקה, כגון בדבש או מים או יין או שמן או חלב, וגם בזה רבים מעמי הארץ מקלין בה, ואין נזהרין בה אלא בליל פסח, ומה נשתנה הלילה הזה, ולכן האיש הירא את דבר ה׳ לא יקל ולא יעבר דברי חכמים בשום זמן מהזמנים,

ולא יאכל שום דבר שטבולו במשקה בלי נטילת ידיח, ומיהו אם הוא מבשל כגון מרקחת ויגורטי ומעשה קדרה וכדומה ואוכל על ידי כף ומזלג אז אין צריך נטילה:

ד וכן לתפלה צריך נטילה אם הסיח דעתו, ואמרו (פסחים מו א) לתפלה עד ארבעה מילין צריך להלך אם הוא לפניו כדי לטל ידיו, ולאחריו עד מיל חוזר. וגם בזה המון העם אין נזהרים. וכן אם הוא לומד ונגע בצואת האף או בצואת האזן או חכך ראשו או נגע במקומות המכסין, צריך נטילה לכבוד התורה. וכן אם ארע לו כן בהיותו אוכל פת צריך נטילה. ולא יקרב ללמד או להתפלל או לברך או לאכל בגוף טמא, כי כיון שנטמאו ידיו נטמא גופו. וטהר ידים יוסיף אמץ, כי העובר על התורה או דברי חכמים בדברים קלים לעשות, שאין בהם טרחה כל כך ולא חסרון כיס, יכבד ענשו על אשר לא שת לבו לקים דברי חכמים, זה כלל גדול. וידוע מאמר רבותינו ז״ל (מנחות מג, ב) גדול ענשו של לבן וכו׳, משל לשני בני אדם וכו׳. לכן הוי זהיר במצוה קלה ובורח מן העברה, כי על הכל יביא אלקים במשפט, ושומר מצוה הוא ישלם שכר הרבה:

פרק רמב

א נבלות הפה - נבלות הפה ידוע חמר שבו עד שאמרו (שבת לג, א) שכל המנבל את פיו אפלו נחתם עליו גזר דין של שבעים שנה לטובה נהפך עליו לרעה, בר מנן. וכתיב (ישעיה ט טז) על כן על בחוריו לא ישמח ה׳ ואת אלמנתיו לא ירחם. כי וכל פה דבר נבלה וכו׳. ואמרו (שבת לג, א) שמעמיקין לו גיהנם. וגם השומע ושותק נושא עון וענוש יענש, דכתיב (משלי כב יד) זעום ה׳ יפל שם. וכזאת וכזאת האריכו רבותינו זכרונם לברכה בענש המדבר נבלות הפה. והן בעון, חטא זה מצוי בין הנבלים כי נבלים הם ונבלה ידברו, והשומע יצחק להם במקום שהיה לו למחות בידם, אוי להם מיום הדין:

ב ואגיד לדור אשר שמעה אזני. מעשה שארע בימינו באיש אחד שהיה בדחן והיה מרבה בשחוק וקלות ראש בשמחת מרעים, והיה מדבר נבלות הפה וכדומה, מדברים הגורמים שחוק וקלות ראש ושמחה לריקים ופוחזים. ויהי היום כאשר קרב קצו והיה שכיב מרע ומתעלף כמה ימים, ויהי בחצי הלילה פתח את עיניו כברקים ועמד והתחיל לעזק מרה, אוי וי, אוי וי, מה בא עליו, והעומדים עליו רעדה אחזתם והתחיל לומר להם, הלא תראו דמות אנשים שחורים וצורות משנות, שמראים לו נאדות נפוחים מלאים אש להריק לתוך פיו ושלשלאות של ברזל, וכהנה דינים קשים מכינים לו על אשר הרבה שחוק וקלות ראש ודברי נבלות, והיה צועק צעקה גדולה ומרה. ויהי היום ויודע הדבר בתוך העיר והיו מרבים העם לבא ולכלם היה מגיד כדברים האלה בקול צעקה גדולה, וכשהיה נכנס איש שעשה כמעשהו, היה אומר לו, גם אתה כמוני עשית גם עליך יעבר כוס. וכשהיה נכנס מי שראה ושתק וצחק, היה אומר לו, זכור אתה ביום פלוני ששמעת אותי דובר נבלה וליצנות, ובמקום שהיה לך להכות בסנדל על פני, שתקת וצחקת, גם עליך יעבר כוס כזה. והיה צועק מרה ומגיד הדינים קשים שהיו מראים לו, ונמשך בזה שלשה ימים ושלשה לילות, עד שלבסוף הניח ידיו לתוך פיו, ופער פיו לבלי חק והיה צועק, השליכו השליכו אש, ומתוך כך יצא נשמתו, ונתעוררו כל העם בתשובה. לזאת יחרד כל לב:

ג והן בכלל נבלות הפה שירי נכרים, שכל דבריהם, דברי עגבים ונבלות הפה, ומטמאים את הפה ונעשית חתיכה דנבלה, ואיך יקרב לשרת את ה׳ בכלי מטנף מלא צואה, על זה נאמר (תהלים נ טז): ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי, חס ושלום. לכן שומר נפשו ירחק מהן ומשמיעתן כי פגיעתן רעה, ושומר פיו ולשונו ואשר במושב לצים לא ישב שומר מצרות נפשו (משלי כא כג), ועל כל פנים לא ישתק ולא יחשה מטוב, השומע ישמע עליו תבא ברכת טוב:

פרק רמג

א נקיות - עקר הנקיות להיות נקי מעוון, שהם הם המטנפים ומלכלכים את הנפש, וגורם פגם ולכלוך בהיכל המלך, מלכו של עולם, וכל דהוא עוון אשר חטא עושה רשם בנשמתו ובעולמות העליונים ובכסא הכבוד, וכהנה רעות אשר קצור קצרה יד שכלנו מהבין והשכיל. אי לזאת יחרד האיש וילפת ויזהר להיות נקי כפים מכל נדנוד אסור, ואם חטא ימהר לעשות דרכי התשובה ולכפר אשר חטא על הנפש, וכל אשר בכחו לעשות יעשה לנקות את אשר פגם למעלה, שאם לא יחיש

ב לנקות ולטהר, יגדל ענש האחרון מן הראשון, שלא חס על כבוד קונו לרחץ ולקנח אשר לכלך היכלו. ונכתב עוד בזה לקמן בערך ״תשובה״ בסיעתא דשמיא:

ג ויש נקיות שצריך לזהר בו הרבה, דהינו שיהא גופו נקי מלגו ומלבר בעמדו לשרת בשם ה׳ בתפלות וברכות ולמודים, שהרי אמרו (תענית יא א) לעולם יראה אדם כאלו קדוש שרוי בתוך מעיו, דהינו שינקה גופו. ואמרו (ברכות כג א) הנצרך לנקביו אל יתפלל ואם התפלל תפלתו תועבה. וגם מבחוץ צריך לזהר שלא יהא צואה בפי הטבעת שפוסל התפלה, וגם מלבושיו יהיו נקיים מכל טנוף, וגם המקום צריך שיהא נקי מכל טנוף ולכלוך ומכל ריח רע. ועל מי שאינו נזהר בזה כתיב (במדבר טו לא) דבר ה׳ בזה הכרת תכרת הנפש ההיא רחמנא לצלן. ומצוה זו מטלת על הנשים במקום דאיכא תינוקות, שתהיה צופיה הליכות ביתה (משלי לא כז) שיהיה לעולם בנקיות ושיהיו בניה בנקיות, ואם לא תזהר, האשה ההיא תשא את עוונה, ואשה יראת ה׳ היא תתהלל (שם ל):

ד וגם בכלל מדת הנקיות שיהא נקי מכל רבב ומכל לכלוך, ויהיו בגדיו נקיים ומגהצים ולא יראה החוצה בבגדים מלכלכים כאחד הריקים, דלאו ארח ארעא. וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (שבת קיד א) על התלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו. וכל אדם יעשה עצמו תלמיד חכם לענין זה:

פרק רמד

א נאמנות - נאמנות היא מדה נאמנה, היתה לראש פנה, וזה כלל גדול בתורה שיהא העבד נאמן לרבו והשכיר למשכירו לעשות מלאכתו באמונה, והשליח יהיה ציר נאמן לשולחיו, ובפרט שלוחי מצוה וכל המשכרים למלאכת שמים, כגון מלמדי תינוקות ושלוחי צבור וכדומה, צריכין זריזות יתרה להתנהג בנאמנות גמורה ושלא למעל בשליחותם אפלו דקה מן הדקה, פן יאמר עליהם, חס ושלום ארור עושה מלאכת ה׳ רמיה (ירמיהו מח י). וגם המשכירים צריכים להיות נאמנים לשכירם לפקח עיניהם עליהם ולקרב להם התועלת, ובפרט להעוסקים במלאכת שמים, שהם תלויים באנשי הקהל, ואנשי הקהל במי שאמר והיה העולם. כלל הדברים, שזו מדה הצריכה לכל אדם, העובד יעבד עבודתו עבודה שלמה בכל לב ובכל נפש ולא יטה אחרי בצעו, רק יעשה מה שמטל עליו לעשות כדת מה לעשות, והנעבד יפתח ידו בעין יפה. וכן לכל הסמוכים עליו ורוצים להנות ממנו בין בממונו בין בגופו בין בחכמתו בין במועצותיו לא ימנע טוב אשר בכחו לעשות. וכשיעשה, יעשה הטובה שלמה כאדם העושה לעצמו, ולא יטה אחרי בצעו וה׳ ישלם לו:

ב ועתה הן בעון פסו אמונים מבני אדם כי איש לבצעו פנו ועל דור זה נאמר (מיכה ז ה) אל תאמינו ברע ואח לא פדה יפדה. (ומרגלא בפמא דאנשי לומר: קאדה אינו פור סי. ובלשון אשכנז, איין יעדער פיר זיך.) ואם בימי הראשונים הזהירונו רבותינו זכרונם לברכה ואמרו (דרך ארץ רבה פ״ה) כל אדם הוי חושדן כלסטים ומכבדן כרבן גמליאל, כל שכן עתה שאנשי אמונה אבדו, ואין לנו על מי לסמך ולהשען אלא על אבינו שבשמים. אמנם אם המצא ימצא איש אמונה בדוק ומנסה יאחז בו ולא ירפנו, ואף שהוא מחזק בכשרות יודיע צדקתו ונאמנותו, כמו שמצינו במשה רבנו עליו השלום שהראה לישראל חשבון נדבת המשכן (שמו״ר נא ב), ואיש אמונות רב ברכות:

פרק רמה

א נדה ידוע חמר שבה. ובזהר הקדוש (שמות דף ג) החמירו ואמרו: לית מסאבו בעלמא כמסאבו דנדה, ומיד דקרב בר נש לגבי נדה, מסאבו דלג עלוהי. הדא הוא דכתיב (ויקרא טו כד) ותהי נדתה עליו. ואסרו אפלו להרבות שחה עמה (אבות דר״נ ב, א), ואתנח סימנא נאלמתי דומיה החשיתי. ראשי תבות ״נדה״. וכן המסתכל בה גורם רעה לעצמו, וכן אם היא תסתכל באיש לא טוב. ויש כמה דינים ואזהרות דלא זהירי בהו אנשי. ולפי הזהירות שיזהר בסדר קדשה בימי נדה, כך יזכה לנפש קדושה אל הולד, וההפך, להפך. ודין גרמא שנמצאים הרבה בנים טפשים בנים משחיתי בנים לא אמון בם:

ב והאיש הירא את ה׳ וירא לנפשו לבל ימות ויספה במבחר ימיו, ורוצה לזכות לזרע קדש, תכף שנושא אשה או שמשיא את בניו, ילמד חפוש מחפוש מפי ספרים ומפי סופרים, לדעת את אשר יעשה וישמר מאד לעשות ככל התורה לא יטה ימין ושמאל, ובזה גבור בארץ יהיה זרעו דור ישרים יברך. ולא יתנו מיד ליד אפלו בלי נגיעה ולא יזרקו מזה לזה. ולא תטיל מים על ידיו, ולא יאכלו יחד בקערה אחת, וכן כמה דברים יש שהם אסור גמור ועוון פלילי ולא זהירי, אוי ואבוי, שיתו לבכם:

פרק רמו

א נדרים - נדרים ידוע חמר שבהם, שבעוון נדרים אשתו של אדם ובניו מתים (שבת לב ב). ואמרו (נדרים כב א) שהנודר כאלו בנה במה, והמקימו כאלו הקריב עליה קרבן. ועוד אמרו (תענית יא, א) שהנודר נקרא חוטא. ועתה שכיחי רבות נשים נדרניות, וגם באנשים מצוי שנודר לפני התבה, וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה על פסוק (קהלת ה ה) אל תתן את פיך לחטיא את בשרך, ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא, פן יקצף האלקים על קולך וחבל

את מעשה ידיך. שפרשוהו על הנודר לפני התבה ואינו משלם, שגורם מיתה לבניו ושמאבד מעט מצוות שבידו. ולא זו כשנודר בפרוש, אלא אף אם אומר לעשות איזה דבר טוב, או שנהג מנהג טוב ולא התנה שיהא בלי נדר, נשאר עליו חיוב נדר:

ב והאיש הירא ורך הלבב יהיה שגור בפיו להתנות על כל דבר שיהא בלי נדר ושאפלו אם ינהג איזה מנהג טוב זמן וזמנים שלא ישאר עליו בחיוב נדר ושיהא רשאי לחזר בו כל שעה שירצה. ואם נדר איזה דבר לצדקה לא יאחר לשלמו, כי נפש המלאך הנברא מאותה נדבה הוא חובל, שהוא תלוי ועומד על שלמו את נדרו. ומאחר שאמרו, שהנודר כאלו בנה במה, והמקימו כאלו הקריב עליה קרבן, הנה כי כן אם נדר יחיש מפלט לו, וילך אצל חכם ויתירנו, ואחר כך מוצא שפתיו לא ישנה ובלי נדר ככל היוצא מפיו יעשה אם יוכל, זהו דרך ישרה:

פרק רמז

א נס - הזהירונו רבותינו זכרונם לברכה (שבת לב, א) שאל יסמך אדם על הנס שמא אין עושים לו נס, ואם עושין לו נס מנכין לו מזכיותיו. ודינו הנסים שעושה לנו הקדוש ברוך הוא ברחמיו וחסדיו בכל עת וכל רגע שאנחנו ככבשה אחת בין כמה זאבים, ולולא ה׳ שהיה לנו אזי חיים בלעונו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (נדה לא, א) על פסוק לעושה נפלאות גדולות לבדו (תהלים קלו ד) שאין בעל הנס מכיר בנסו, שהרי כמה בני אדם סובלים יסורים קשים ומכות גדולות וחלאים רעים ונאמנים, ואם עושים להם נסים ונצולים ימלא פיהם תהלות, יודו לה׳ חסדו ונפלאותיו לבני אדם, ועל אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכפלת למקום עלינו, כשנותן לנו בריאות השקט ושלוה אין שום פגע רע. ועל זה אמרו (ילק״ט תהלים קנ ו) כל הנשמה תהלל יה. שחיב אדם להלל על כל נשימה ונשימה, שהצילו מחלאים רעים, ומכל רעות המתרגשות לבוא בעולם, ואלו פינו מלא שירה וכו׳ לא נספיק להללו. ואם יעקב אבינו עליו השלום אמר (בראשית לב י) קטנתי מכל החסדים ומכל האמת. אנן מה נענה ומה נאמר. לפחות נברח מלסמך על הנס כאשר נוכל, כי מעט אם יש בידינו מצוות וזכיות, ואם ינכו אותם ממנו על הנסים, הרי אנו עירם ועריה, ותהי יציאה כביאה בלי זכיות חס ושלום, ואם אדם סומך על הנס על בצע כסף הרי זה פתי וסכל, וחלופיהן בגלם, ודומה למחליף מרגלית ואבן יקרה על גוש עפר, ואם אין עושים לו נס הרי זה מתחיב בנפשו, ועתיד לתן את הדין קרוב למי שמאבד עצמו לדעת, ואם מכניס עצמו למקום סכנה, עובר על מה שאמרה תורה (דברים ד טו) ונשמרתם מאד לנפשותיכם. דיק רחמנא ואמר ״מאד״, ללמד שצריך להזהר ולהשמר אפלו מספק ספקא וחששא רחוקה דאיכא למחש לסכנה. ומאן דעבר אמימרא דרחמנא ענוש יענש, או בעולם הזה או בעולם הבא. ואמרו בזהר הקדוש (ח״א דף טט) על פסוק ערום ראה רעה ונסתר ופתיים עברו ונענשו (משלי כב ג). שאפלו אין בידו עוון, אלא שעבר על זה שלא נסתר, בשביל זה נענש, ושומר נפשו ראויה היא מצוה זו שתגן להציל מכל צרה:

פרק רמח

א נסיון - הנה אנחנו מתפללים לפני ה׳ בכל יום שאל יביאנו לידי נסיון, והכונה הוא שאל יגרה בנו את הדב, הוא יצר הרע, להסיתנו הסת כפול להעבירנו על דעתנו ועל דעת קוננו, כמו שנסה לדוד המלך עליו השלום, או שלא ינסנו ביסורים קשים ודקדוקי עניות וכדומה כמו שנסה את איוב. אבל על כל פנים אין לך אדם שאינו מנסה אותו הקדוש ברוך הוא, עשיר בעשרו, ועני בעניו, וחכם בחכמתו, ובעל יסורין ביסוריו, וסוחר במשאו ומתנו, ובעל אמנות באמנותו. ובכל יום ובכל עת ובכל רגע עומד בנסיון שיצרו מתגבר ומתחדש עליו שיעשה עברה, או שיבטל מצוה במחשבה או בדבור ומעשה, וצריך להיות גבור הכובש את יצרו (אבות ד, א), לעמד בנסיון ולמשך ידו מכל דהוא נדנוד עברה לקים כל דבר טוב כדת מה לעשות, וצריך חזק רב ברב עז ותעצומות:

ב הנה כי כן, מאחר שאי אפשר בלתי נסיון, מה טוב לשפך שיחה לפני אלקינו מרחם שאם יביאנו לידי נסיון שיעזרנו על דבר כבוד שמו לעמד בנסיון. ואמור יאמר העבד הישראלי, אהבתי את אדוני ואני רוצה בלב שלם להתיסר ביסורי איוב, ויותר מהמה על דבר כבוד שמו, רק שאל יטרידוני שום דבר מעבודתו ומעסק תורתו ומהיותי דבוק בו, וכמו שאמר רבי עקיבא: כל ימי נצטערתי מתי יבא לידי ואקימנו (ירושלמי ברכות ט, ה) דיקא, ולכן הלא טוב לבקש אחר כל תפלה וכל תחנה שיעשה עמנו הטוב בעיניו לעבודתו ולנחת רוח לפני כסא כבודו ולתקון ניצוצות הקדשה:

פרק רמט

א נסך - חמר אסור יין נסך מפרש בפוסקים, ובפרט בספר ״יין המשמר״ מביא כמה חרמים ושמתות ואלות מכמה רבנים גאוני עולם על זה, תסמר שערת אנוש. והן בעוון בערי אדום רבה המכשלה, מחמת שיש להם משרתים בבית גוים וגויות, ואי אפשר לנצל ממגע ידם ומהיות היין נעלם מן העין,

וגם יש שעושים יין בכפרים רחוקים ומרבים לעשות, וההולכים לעשותו הם חסרי מדע וחסרי יראת שמים, ואין נזהרים מהיות יד עכו״ם באמצע ומלהניח היין שיהא נעלם מן העין, ומכשילין את הרבים. על כל זה האיש הירא את ה׳ ישמר נפשו כי עברה גדולה היא ויש בה סרך עבודת זרה, ועברה גוררת עברה, שהרי כתבו שקבלה בידנו שמי שנכשל באסור יין מעביר צלם אלקים מעל פניו, ואין לו חלק לעולם הבא, וסוף שנכשל בנשג״ז [נדה שפחה גויה זונה], רחמנא לצלן, ובעל נפש יחוש אפלו לחששא רחוקה ויקים מקרא שכתוב (משלי כג ב) ושמת שכין בלעך אם בעל נפש אתה:

פרק רנ

א נפש - כל בעל נפש תיקר נפשו בעיניו ואל יחוש על ממונו, כדי שלא יחטא על הנפש וכדי לזכות את נפשו, כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו, וישים עצמו אכזרי כעורב על גופו ועל בניו ובני ביתו כדי לזכות את נפשו, כי הגוף כלה ואבד כצל עובר, וכל הנאות הגוף אינם אלא לפם שעתא, הבל המה, מעשה תעתועים, והנפש תשוב אל האלקים ופרי מעלליו יאכל לפי מעשיו, אם טוב ואם רע, ושם הוא הענג האמתי, והכבוד האמתי והענש האמתי כמה מאות שנים לפי פלס ומאזני משפט אשר ביד אל דעות ה׳, וגרים אנחנו בעולם הזה כאורח נוטה ללון בדרך במלון, שאינו חושש לשום דבר עד כי יבוא ביתו, כן צריך האדם להתנהג כל ימי היותו בעולם הזה, ולא יחוש אלא לזכות את נפשו לעולם הבא, כי שם ביתו:

ב והזוכה לאהב את ה׳ אהבה אמתית כאשר יאות, לא יחוש גם על נפשו אשר בקרבו, רק על נפשו האמתית שהוא קדשא בריך הוא שהוא נשמה לנשמה על דרך שפרש בזהר הקדוש (ח״ג דף סז.) אקרא דכתיב נפשי אויתך בלילה (ישעיה כו ט). ויהא לבו בוער באש לעשות נחת רוח ליוצרו דוקא, עד שאם היה נכנס תחת האפשרי שבעברו כל עברה יזכה לחיי העולם הבא, ובעשותו מצוות ומעשים טובים יירש גיהנם, חס ושלום, היה בוחר מות מחיים בשביל לעשות נחת רוח ליוצרו, כי יפה שעה אחת בתורה ומעשים טובים, ושיתרצה מלך רם ונשא אים ונורא מלך הכבוד, אשר לגדלתו אין חקר, לקבל נחת רוח ממנו, אשר נחנו מה, הלא זה טוב מאד מכל חיי העולם הבא. וכשאנחנו מבקשים שנזכה ונחיה ונירש טובה וברכה לחיי העולם הבא, הינו נמי כדאמר קרא (תהלים ל יג) למען יזמרך כבוד, דהינו השכינה, באפן שהכל הולך אל מקום אחד לעשות נחת רוח ליוצרנו. בזה צריך להיות כל מגמתנו כל ימי חיינו, וזה כל האדם:

פרק רנא

א ניצוח - אהבת הנצוח, מדה זו לשונאי ישראל ידכה ישח ומעבבת ביאת משיח. היא הגורמת קטגוריא בין התלמידי חכמים וכל מחלקת ושנאה ותחרות ומצה ומריבה שיש בעולם הכל הוא לאהבת הנצוח. הלא תראה שאם ילך אדם אצל חכם לדרש אלקים על דיני אסור והתר, יקבל עליו את הדין תכף באהבה אפלו אם יצטרך להפסיד אלף אלפים דינרי זהב, ולא יהא פוצה פה ומצפצף, רק יאמר נא ישראל ברוך שנתן לנו תורת אמת, אשריהם ישראל וכי יהיה ריב בין אנשים אפלו על שוה פרוטה, ונגשו אל המשפט ושפטום, היוצא חיב בדין ירבה במחלקת, ואיבה ישית עם השופט ועם בעל דינו, וכמה ממון וכמה נפשות נשקעים על עסקי דבה, ונעשים כתות כתות אגדות אגדות, עד שאש להבת שלהבת המחלקת עולה ואין מכבה, מתוך שכל כת מתנשא לאמר דידן נצח, ולמה אשפיל עצמי ואשאר תחת חברי. ולו חכמו ישכילו כי מה יתן ומה יוסיף היות נוצח או מנצח, האמת יורה דרכו, ומודים דרבנן הינו שבחיהו. ורבותינו זכרונם לברכה הקדושים היו אומרים בפני קהל עדת ישראל, דברים שאמרתי בפניכם טעות הם בידי (שבת סג, ב):

ב ואף אם יראה בעיניו לפי תמו שהאמת אתו, וחביריו תועים מדרך השכל, לא יהא תוקע עצמו ברב עז ותעצומות להקים את דברו, ויותר טוב שישפיל עצמו ויהא מנצח, כדי לבקש שלום וכדי להרבות שלום, ולזה יקרא נוצח אמתי, שנוצח את יצרו וכובש את רוחו, ומה לו לנצח אדם שכמותו להבל דמה, יותר טוב וגבור יקרא שנוצח מלך גדול אימתני ותקיף, הוא שטן, הוא יצר הרע, אשר בתחבולות והבלים אלו עושה עמו מלחמה להפילו בבאר שחת, ואם ינצח את יצרו בענין זה זהו כבודו, ויזכה לכבוד גדול, לפם צערא אגרא, הוא יעלה מעלה מעלה:

פרק רנב

א נשים - נשים חיבות במצות שלא הזמן גרמא כאנשים (עי׳ קידושין כט, א), ויש מצוות שאף על פי שהזמן גרמא חיבות, כגון קדוש שבת ושלש סעדות ומקרא מגלה וכל המצות הנוהגות בליל פסח, ומזהרות בכל האזהרות שמזהרים האנשים. ועתה הן בעון רבות בנות אין מקימות אפלו מצוות

שהן חיבות, כגון ברכות הנהנין וברכת המזון ותפלה וקדוש היום ומצות נטילת ידים ושמירת שבת, ומרבות באסורים מחמת שהן דברניות וצרות עין ופלגניות וכל מום רע בהן, עד דאתנח סימנא, סדר נשים סדר נזיקין. וגם יש מכשילות את הרבים באסור מראית עין והרהורים רעים וכהנה רעות:

ב ויש מקלות באסורין מחמת שדעתם של נשים קלה ולא דעת ולא תבונה בהמה, ואינן בקיאות בברכות ותפלות ובסדר עשית המצוות כדת מה לעשות, ואינן יודעות מה הן האסורין וחמר שבהן, ואין הפה יכולה לספר גדל המכשלה אשר תחת ידן, ולא במרד ולא במעל, חס ושלום, כי במה שיודעות הן נזהרות יותר מן האנשים, ומה שמקלות ונכשלות הוא מחמת חסרון ידיעה, ה׳ הטוב יכפר בעדם, אבל אין זו דרך מוציאתן מידי עברה, וחובה מטלת עליהן ללכת לעזרת נשים ולהשגיח מן החלונות, להציץ מן החרכים לשמע בלמודים, ואשה רעותה תלמד ליראה את ה׳. ובהיותן יחד במקום לשורר שירי עגבים ובמקום לדבר לשון הרע ונבלות הפה וליצנות ושאר דבורים אסורים כמנהגן הרע, תדברנה נסח תפלות וברכות וכיצד סדר עבודת ה׳, וכיצד הסדר הנאות עבד את בעליהן ולגדל ילדיהן ולהרבות בשלום הבית וכדומה, ותקח כל אחת מלמד או מלמדת שתלמד אותה נסח תפלות וברכת המזון בקצור וברכות הנהנין. וזו חובה מטלת על הבעל להוציא הוצאות על אשתו ואב על בתו. ומה טוב אם תלמדנה מלאכת הכתיבה שאז בנקל תוכלנה ללמד הכל:

ג וגם כן חובה מטלת על האיש להוכיח במישר בחך מתוק את אשתו ואת בנותיו והנלוות אליו ולהמשיכן מכל סדר נזיקין ושתהיה כל כבודה בת מלך פנימה (תהלים מה יד), צנועה, צופיה הליכות ביתה (משלי לא כז), ובזה אשה יראת ה׳ היא תתהלל (שם לא ל). (ואם יהיה אלקים עמדי יש את לבבי לסדר קנטרס לנשים בכל דינים השיכים אליהן ונסח תפלות וברכות, הכל בלעז. ה׳ יגמר בעדי ויעזרני על דבר כבוד שמו לזכות את ישראל, אמן כן יהי רצון):

ד וביותר צריכות לזהר נשי התלמידי חכמים מכל נדנוד אסור, לפי שמהן ילמדו להקל באסורין ואיכא נמי חלול ה׳, וכן צריכות להתנהג במדות טובות וישרות ביתר שאת, שתהיה צופיה הליכות ביתה, ושלא תקפיד כלל על יופי המלבושין ותכשיטין, כי דיה שיש לה חלק בתורת בעלה, אשר יקרה היא מפנינים וכל חפצים לא ישוו בה, רק שתהיה עזר לבעלה לעבד את ה׳ ולעסק בתורה ואל תטרידהו בשאלותיה, ותקום בעוד לילה ותעשה הכנה, ותהיה אשה מספרת עם בעלה, קום קרא אל אלקיך. וכל מגמת האשה תהיה לעזר את בעלה על התורה ועל העבודה, ותמסר נפשה על זה בנעם שיח וחן וכבוד. וגם על בניה תפקח עיניה כי חובה מטלת עליה ביותר מאחר שהיא נמצאת בבית, ועוד שזה חלקה. והני נשי במאי זכין, באקרויי גבריהו ובניהו וכו׳, ובזה זוכות לגדולה הבטחה שהבטיחן הקדוש ברוך הוא לנשים (ברכות יז, א) כי גדול המעשה יותר מן העושה:

פרק רנג

א נפילת אפים - נפילת אפים רבו מעלות המכון בה, כמובא בספר ״דבש לפי״ (מערכת נ, אות א) ויצא עתק בקצור, וזה לשונו, כתבו משם רבנו האר״י זכרונו לברכה, שהמכון בנפילת אפים זוכה למעלות רבות, אחת שנעשה כבריה חדשה, כאלו כבר מת, כי הנפש עולה אל האלקים במסירה גמורה בכל לבו. שתים נותנים לו עז ותעצומות ללחם את היצר הרע. שלש תוספת השכלה בתורה וסודותיה. ארבע תוספת דבקות בקונו. חמש זוכה למסלה שמורה לו לכשיפטר מן העולם. שש גורם השפעה לשכינה. שבע אין חטא בא על ידו, ואם ארע שחטא, יתיסר בעולם הזה עד שיתמרק החטא זה תרף דבריו. ומי ראה כזאת ולא ימסר נפשו בכל כחו לכון כראוי, וכל אדם אינו חיב אלא כשעורו, עד מקום שיד שכלו מגעת, ואשר בכחו לעשות יעשה:

ב ואם יודע אותו בעל פה יעשה נפילת אפים על זרועו השמאלי ויכון בכל לבו, ובפרט כשאומר אליך ה׳ נפשי אשא יזהר מאד לכון בכל לבו שהוא מוכן למסר נפשו על קדשת ה׳ אם יזדמן לו, שמי שאינו מכון בזה אמרו בזהר הקדוש (ח״ג דף קכא) דגרם לה לאסתלקא מן עלמא עד לא מטון יומוהי, רחמנא לצלן. לכן מי האיש החפץ חיים יכון בכל לבו בכל יום, וגם יכון שמעשה ידינו כוננה עלינו, כי הדברים עתיקים עמק עמק ועומדים ברומו של עולם, וזה כלל גדול בכל ברכות ומצוות ותפלות ולמודים הנה סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה:

פרק רנד

א נפלאות - הזוכר נפלאותיו יתברך בעבור זה נצול מצרה. ואמרו בשוחר טוב (מזמור ע): לא גאל הקדוש ברוך הוא את ישראל ולא עשה עמהם נסים, אלא בשביל שהיו מזכירין נפלאותיו. אמר דוד, אם כן אני מזכיר ותצילני. עד כאן דברי רבותינו ז״ל, הביאו בספר דבש לפי (מערכת נ, אות ה). הנה כי כן מה טוב ומה נעים לקרא ספר תהלים, כי יתן את רוחו אליהן לידע מה שהוא אומר, ודבר בעתו מה טוב, שיגיד הנפלאות וחסדי ה׳ יזכיר לאשתו ובני ביתו בפסח וחנכה ופורים וכיוצא, וכן בעמדו בחברת בתי כנסיות של אנשים המתענגים להרבות שיחה במקום לדבר דברים בטלים ודברים אסורים

וכדומה, האיש הירא מעבר אקרא דכתיב (מלאכי ב יז) הוגעתם ה׳ בדבריכם. ימשיך הדברים לספר נפלאות ה, אשר עשה עם ישראל על הכלל ועל הפרט לעצמו ולזולתו, וממנו יראו וכן יעשו, וכלם יגידו צדקתו ונפלאותיו יתברך, ונמצא שם שמים מתגדל והיא מצוה ונוטלין עליה שכר:

פרק רנה

א נר שבת ונר חנוכה - ידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (שבת כג, ב), שהזהיר בהן זוכה לבנים תלמידי חכמים. וענין הזהירות הוא שיהא הכלי שמדליק בו נאה ונקי ושידליק בשמן זית זך, ובשבת ירבה בנרות, ומה טוב להדליק בעששית שבע פתילות, וכתבו משם האר״ל, שהטבת הנרות צריכה להיות על ידי האיש וההדלקה על ידי האשה, ואם בכל המצוות ראוי לאדם להתחזק לקים מצוה מן המבחר לעשות נחת רוח ליוצרו, על אחת כמה וכמה במצוות כאלו שבא בשכרו שכר טוב, כי יתן איש את כל הון ביתו באהבה לזכות את בניו לכתרה של תורה. ואני נוהג לומר קדם הדלקת נר חנכה:

ב לשם יחוד קדשא בריך הוא, הריני מוכן ומזומן לקיים מצוות הדלקת נר חנוכה, כמו שתיקנו לנו רבותינו זכרונם לברכה. ויהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותנו שתעלה עלינו כאילו כוונו בכל הכוונות הראויות לכוון ויעלה לפניך מצוות הדלקת נר חנוכה שלנו עם מצות הדלקת נר חנוכה של בניך היודעים והמכוונים בכל הכוונות הראויות לכוון. ובכח סגולת מצות הדלקת נר חנוכה תזכנו לנו ולזרענו לנר מצוה ותורה אור, ויאירו וישלמו רמ״ח איברי נפשנו רוחנו ונשמתנו, ותבנה בית המקדש במהרה בימינו, ושם נדליק המנורה על ידי כהניך הקדושים. וכשם שעשית ניסים לאבותינו כן עתה הושיענו וקבצנו והצילנו מן הגוים, להודות לשמך, להשתבח בתהילתך, אם לא בזכות - ברחמים, וברחמיך הרבים תחפוץ בנו ותרצנו. ויהי נעם ה׳ עלינו וכו׳:

פרק רנו

א אות ס: סבלנות - סבלנות מה טוב ומה נעים, וזו מדה טובה צריכה לכל אדם, הגדול לפי גדלו, והקטן לפי קטנו, אם הוא רישא דעמה צריך הוא לסבל את משא העם, ולסבל עלבונו מאנשים בני בליעל המתריסים כנגדו, וינהגם וינהלם בנחת רוח, וכן כל אחד בביתו לגבי אשה ותינוק לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת, והכל לפי מה שהוא אדם, ולפי דעתו של בן ולפי שניו, ולפי מדותיו ולפי השעה ולפי הצרך, צריך פלס ומאזני משפט, ושקול הדעת בשקל הקדש איזוהי דרך ישרה, אם לזרק מרה או לסבל ולשתק, אם לדבר רכות או קשות, וכמה גבורה צריך לסבל על ענין הדבור, כמאמר החכם עד שלא דברת הדבור אסירך, וכשדברת אתה אסירו (ספר חסידים סי׳ פו). לכן אף אם יהיה לבו בוער כאש והדבור מקשקש בתוכו ורוצה לצאת החוצה, יתגבר כארי לכף את יצרו ולעצר במלין, כי באמת אמרו, מלה בסלע משתוקא בתרין (מגילה יח א), ומתון מתון ארבע מאה זוזי שויא (ברכות כ, א). ובפרט בעדן רתחא ישים עצמו כאלם, לא יפתח פיו, כי לא בדעת ידבר, ואיש אף בדבריו יגרה מדון, והוא מחרף ומגדף, ואפלו שכינה אינה חשובה כנגדו, ולכן שתיקה יפה ויסבל ולא ישיב חורפו דבר, כי שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו (משלי כא כג), וזוכה לרב טוב:

ב וכמה סבלנות צריך למי שרוצה להיות מלמד תורה לתינוקות של בית רבן, או לבניו ולפעמים הם קשים לשמע ומהר לאבד, או מחמת שהם חסרי מדע, או מחמת שאין נותנין לב לשמע ולהבין, וטבע הוא באנוש שיכעס גם כעס, וצריך סבלנות להוכיחם כפי הראוי להם לפי מה שהם ולנהלם, ולהיות חוזר חוזר עמהם, כמעשה דרבי פרידא שהיה חוזר עם תלמידו ארבע מאות זמני וזכה לשכר טוב (ערובין נד ב). ישמע חכם ויוסף לקח (שם א ה): וכן כל מאן דנפל בחולקה גרמא בישא, אשה קשת רוח, לו בכח יגבר להיות סובל הכל משום שלום הבית, כי גדול הוא. ואין לשבח ולפאר למי שהכל מכבדים אותו ומנשאים אותו ועושים רצונם כרצונו, שאינו כועס, כי אם בזאת יתהלל המתהלל, כאשר מכעיסים אותו על פניו ועושים עמו שלא כהגן והוא סובל את הכל ומעביר על מדותיו, שבזה מרויח שמעבירין לו על כל פשעיו. וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (חולין פט א) על פסוק תולה ארץ על בלימה (איוב כו ז), שהעולם מתקים על מי שבולם פיו בשעת מריבה. וכלי עלמא ידעי שהסבלנות הוא טוב מאד, אבל אמרי מי זה האיש אשר יוכל שאת לעמד בו. אמנם לפי חמר שבו ולפי התועלת הנמשך ממנו לגוף ולנפש לעולם הזה ולעולם הבא ראוי להתחזק ברב עז ותעצומות, וכל אשר יחפץ האיש יעשה בעזר משדי, ולפם צערא אגרא, והבא לטהר מסיעין אותו:

פרק רנז

א סוכה - סכה היא מצוה חשובה וחביבה הבאה מזמן לזמן, ואשריהם ישראל רבם נזהרים ועושים סכה נאה בכלים נאים, זכאה חולקהון. אבל יש קלי הדעת שבשביל שלא לטרח מעט, ומשום דחישי אמעיהו חדלים לעשות סכה וסומכים על סכת הקהל, שאוכלים שם כזית בשני לילות הראשונים. ואף העושים סכה, יש מקלים שלא לישב בה אלא דרך עראי ואוכלים וישנים חוץ לסכה. ולו חכמו ישכילו כמה חביבה מצוה זו בין לפי הפשט, והיא העומדת לאדם לכפר במקום גלות, ובין לפי הסוד גבהו סודותיה, ומעט אשר השיגה ידיעתנו הוא שהשכינה פורשת כנפיה עלינו, והאם רובצת על האפרוחים ושבעה אשפיזין עלאין אור ניצוצי נשמתם שוכנים שם, אשר מטעם זה גדלה קדשתה כקדשת בית הכנסת, ומטעם זה אסרו לנהג בה מנהג בזיון, וכל שכן שחוק וקלות ראש, ואמרו על האר״י ז״ל שהיה נזהר שלא לדבר שיחת חלין תוך הסכה. ובודאי שמי שנזהר לקבע דירתו וישיבתו בה כל שבעת הימים בקדשה ובטהרה באימה ויראה ושמחה רבה כדת מה לעשות, קונה קדשה ותוספת הארה בנפשו רוחו ונשמתו, ומצא כדי גאלתו לכל השנה לעבד את בוראו עבודה תמה:

ב ועוד יש מצות הנלוות ונעשות בחג הסכות, כגון נטילת לולב ועשית הנענועין בשעת ברכה ובהלל והקפת התבה באמירת הושענות עם ארבעה מינין שבידו, והם דברים העומדים ברומו של עולם, ובני אדם מזלזלין בהם, שיש מקומות שאף מי שהשיגה ידו לטל לולב לעצמו, אינו נוטל, רק סומך על לולב הקהל, ואף מי שנוטל לולב אינו עושה נענועים, שסוברים שאין זה אלא מנהג חכמים וחסידים ולא ידעו שזו עקר מצוה, דהא תנן (סוכה מב, ב) קטן היודע לנענע אביו לוקח לו לולב, ותנן נמי (שם לז ב) היכן מנענעים, בהודו ואנא, ותנן: בכל יום היו מקיפין את המזבח וכו׳ (שם מה, א). והאיש הירא את ה׳ במצוותיו חפץ מאד ישתדל בכל כחו ובכל מאדו להיות לו לולב לעצמו מן המבחר ויתן דעתו על זה מראשית השנה לשלח למרחקים לכמה מקומות באפן שלא יחסר מהיות לו לולב ואתרוג, כי היא מצוה חביבה וסימנא טבא לכל השנה, ולא ימנע מעשות הנענועין והקפת התבה. ואך אם לא תשיג ידו להיות לו לולב לעצמו, ישתדל לעשות הנענועין והקפת התבה בלולב של שכנו היושב אצלו, ואל יחוש ללעג השאננים, שהרי אם היה מוצא להרויח אלף אלפים דינרי זהב לא היה מניח מלהרויחם מפני לעג השאננים, כל שכן לעשות רצון אבינו שבשמים, המשלם שכר טוב לעושי רצונו, זה כלל גדול בתורה אם תבקשנה ככסף אז תבין יראת ה׳:

ג ועוד נלוה בחג הקדוש הזה מצות שמחה של מצוה. ואם בכל הרגלים מצוה לשמח על אחת כמה וכמה בחג הקדוש הזה, אשר הוא זמן שמחתנו כאשר אנו אומרים בתפלה, ועליה כתיב (דברים טז יד, טו) ושמחת בחגך והיית אך שמח. אמנם לא צונו יוצרנו אלא על שמחת הלב שיהיה שבע רצון ומלא שמחה של מצוה, כאשר החי יתן אל לבו, מה אנו ומה חיינו ומה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו אשר בחר בנו יוצרנו ולא זז מחבבנו, וחבה יתרה נודעת לנו עד אין חקר ועד מקום שאין יד שכלנו מגעת, ומעט אשר עינינו הן הרואות שיעצנו בעצה טובה ונתן לנו ראש השנה ויום הכפורים לכפר בהם עוונותינו, ובאהבתו וחמלתו כאב את בן ירצה, רצה לשמחנו מיגוננו ומצערנו שנצטערנו בימי התשובה, ונתן לנו תכף את חג הסכות וצונו לשמח וקובע לנו שכר טוב על שמחתנו, היש חך מתוק מזה, ורצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות (מכות כג, ב) ונתן לנו מצות סכה לפרס סכת שלומו עלינו, ומצות ארבעה מינים שבלולב, אשר הם סימן טוב לישראל והרמת נס להורות דדידן נצח, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה במדרש (ויקרא רבה ל ד) משל לשנים שנכנסו לדין וכו׳. וצונו לשמח שמחה של מצוה והוא סימן טוב לכל השנה שכתבו גורי האר״י ז״ל, שמי שיהא שמח וטוב לב ולא יצטער כלל בחג הקדוש הזה, מבטח לו שתעלה לו שנה טובה ויהיה לעולם שמח:

ד אי לזאת לו בכח איש לשכח עצבו ורגזו וכל דבר המצערו ולשמח בכל יום שמחה חדשה, שמחה של מצוה, כמו שכתוב בזהר הקדוש (ויקרא דף נו), בהתמיד במחשבות טהורות כדבר האמור, ויותר מהמה יש ויש מקום לשמח כאשר יתן אל לבו מה נעשה בשמים ממעל על ידו, אשרי ילוד אשה שזכה לכך להיות בונה בשמים עליותיו, מה אנוש כי תזכרנו תמשילהו במעשי ידיך כל שתה תחת רגליו. כזאת וכזאת החי יתן אל לבו ויתעורר ויאמר בפה אי אפשר שלא לשמח, ויתן את קולו לשורר ולזמר התפלות וההלל ושירות ותשבחות בקול רנה ותודה המון חוגג, וזכור יזכר כי בזמן שבית המקדש קים צדיקים וחסידים היו מרבים בשמחת בית השואבה, לא ראה שמחה מימיו. ועל ידי זה היו שואבים רוח הקדש, ובודאי כי גדול צער השמים על כי בחטאינו חרבה עירנו וכו׳. וה׳ ממרום ישאג (ירמיהו כה ל) וכו׳. זאת נחמת אבינו שבשמים ונחמתנו בענייני, כי אבינו שבשמים אכתי חביבותה גבן ומדלג על ההרים, מקפץ על הגבעות, משגיח מן החלונות, מציץ מן החרכים לראות בשמחת בניו בבתי כנסיות, כמו שכתוב בזהר הקדוש (ח״ג קיד). לזאת ישמח ישראל בעושיו שמחה של מצוה לא שמחה של הוללות כמנהג הכסילים שמרבים לשתות יין מגתם ונותנים בקולם קול עז בשירי נכרים, אין זה שמחה אלא הוללות, ואין זה מצוה אלא עברה, ונהי שעושים לשם מצוה אבל עברה היא בידם, ה׳ הטוב יכפר בעד:

ה ובשמחתו לו יתערב לשמח לב עניים ואביונים וזו מצות כל החגים והמועדים, דאי איהו חדי ולא חדי למסכני, עלה כתיב (מלאכי ב ג) וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם. וכל שכן בחג הקדוש הזה דחיובא רמיא לתן לעניים חלק האשפיזין, שאם אינו נותן מקללין אותו קללות נמרצות האשפיזין, ואם יתן ישא רב ברכות מהם כמפרש בזהר הקדוש (ח״ג קד). אי לזאת יחרד האיש וילפת ויהא חפץ בברכה ולא יגרע מלהזמין על שלחנו איזה עני, ואם לא יוכל לעשות זאת לפחות יפריש מממונו לצדקה בערב הרגל על כל סעודה ויאמר בפה מלא, זה אני נותן לצדקה, בשביל חלק אברהם אשפיזא קדישא, וזה אני נותן בשביל חלק יצחק אשפיזא קדישא מסעודתי, וכן על זה הדרך, או ישלח מאכל לעני קדם כל סעודה, ובזה ישא ברכה ורב טוב:

פרק רנח

א סייג - סיג לתורה צותה עליו התורה, כמאמר הכתוב (ויקרא יח ל) ושמרתם את משמרתי. עשו משמרת למשמרתי (מועד קטן ה א), וכבר רבותינו הקדושים עשו גדרים וסיגים במסמרות נטועים, חמורים דברי סופרים מדברי תורה (ירושלמי ברכות פ״א ה״ד ע״ז פ״ב ה״ז). אמנם אין ראוי לגלות לעמי הארץ טעם האסור שהוא כדי שלא יבא לעבר על דברי תורה וכדומה, כי יאמר מי שהוא מקלי הדעת אני איני צריך לגדר, כי לא אסור מן התורה, ולא ידעו תועי רוח שכיון שהדבר יצא מפי חכמים קימינן עלה בלאו דלא תסור, ואף אם לא יעבר על דברי תורה, משום דעובר על דברי חכמים לחוד, חיב מיתה ונדון בצואה רותחת, רחמנא לצלן (עירובין כא, ב):

ב ועוד מטעם אחר אני אומר שאין ראוי לגלות לעמי הארץ האסורין שהם מדרבנן וטעמן ונמוקן, פן יבואו להקל לפי מעוט דעתם הכוזב, וכבר בעיני ראיתי איש אחד שהיה מעט ירא אלקים והיה נזהר מלאכל חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו, רק היה לוקח החלב ומקפיאו בביתו ואוכלו, באמרו, כיון שהתירו חמאה של גויים וכדומה, משום דחלב טמא אינו נקפא, אעשה כן גם אני. ולא ידע השכל, דדוקא כשמקפיאו הגוי לא חישינן לתערבת חלב טמא, דמאי נפקא לה מנה מאחר שיודע שאינו נקפא, אבל כשמוכר חלב לישראל אפשר דאיכא תערבת כל דהוא חלב טמא, ונשאר בצחצוחי דחלבא. וכן יש חסרי מדע שמקלין לאכל חלב של גוי באמרם, מידי הוא טעמא אלא משום חלב טמא, קים לי גבה דלא מערב חלב טמא. וכן על זה הדרך בכמה אסורין אתו להקל במשאות שוא ומדוחים וטענות של היצר הרע, ולכן כבוד אלקים הסתר דבר בדברים האלה מבלי הגיד להם שהאסור מדרבנן וטעמו ונמוקו, רק לומר להם סתם זה עוון גדול, זה עוון פלילי, למען ישמעו וייראו:

ג ועוד יש טעם אחר שלא לגלות לעמי הארץ שהאסור מדרבנן, פן יבאו להתרעם ולדבר סרה על רבותינו הקדושים ולומר, כמה הכבידו את עלם עלינו, והרבה גזרות ואסורין אסרו עלינו יותר ויותר ממה שאסרה תורה. ולא ידעו כי לולא דברי סופרים לא היו עומדים דברי תורה, והלואי שהיו גוזרים עלינו יותר ויותר היה צריך לנו, הלא תראה שבשביל שהתירו לנו להוליך דבר בשוק בשבת בעיר המקפת חומה על ידי ערוב, יש מקומות שרבים מעמי הארץ מקלין, להוליך אפלו בעיר שאינה מקפת חומה או חוץ לחומה, ובשביל שהתירו לתן רוח על ידי שטר עסקא, יש מקלין אף בלא שטר ונוטלין רבית קצוצה. ובעוונותינו הרבים יש כמה דברים שמן ההתר באים אל האסור, והיה ראוי שיאסרו יותר, אלא שלא רצו לגזר אלא אם כן רב צבור יכולים לעמד, ועוד שכל דבריהם ברוח הקדש ויש להם שרש למעלה. הלא תראה בשני זוגות תפילין שאנו מניחין דרש״י ודרבנו תם, מה גבהו סודותיהן הגבה למעלה. וכן יום טוב שני של גליות, וכל דבריהם הם דברים העומדים ברומו של עולם, וכלם נאמרו למשה בסיני ועליהן אין להוסיף ומהן אין לגרע, וזאת תורת האדם כל אחד ואחד ראוי לו לגדר לעצמו או לאנשי עירו ושער מקומו גדרים וסיגים לפי מה שהוא אדם ולפי צרך השעה, ובתחבולות יעשה מלחמה עם היצר הרע, ויברח מאה שערים של התר כדי שלא יכנס באחד של אסור, ובזה מקים מה שאמרה תורה (ויקרא יח ל) ושמרתם את משמרתי. ובראות ה׳ דרכי איש שרוצה להעזר ולנצל מן היצר הרע, חדי קדשא בריך הוא, וגם ה׳ לא יעזבנו בידו, ולא ימנע טוב להולכים כתמים:

ד וכבר כתב הרמב״ם ז״ל (הל׳ דעות כ״ב, ה״ב), שאף על פי שהדרך ישרה שיבר לו האדם הוא אמצעי שלם, מכל מקום אם הרגל באיזו עברה או שום מדה רעה ראוי לו להתרחק מן הקצה אל הקצה עד שיבא לדרך אמצעי, כגון מי שהרגל להשתכר, אשר היא רעה גדולה אשר מנפש ועד בשר יכלה, ירגיל עצמו זמן וזמנים שלא לשתות כלל, כי אם קדוש והבדלה, וכך אם הרגל מחמת טבעו להיות עצל יתחזק להיות מהיר וזריז עד שיתהפך טבעו, כי יש כח ביד האדם להפך טבעו, וההרגל נעשה טבע שני, וזה כל האדם שישתדל בכל כחו מדי יום יום לישר מדותיו ומהלכיו, ולשנות טבעו לו יחליפנו ולו ימיר אותו רע בטוב על ידי תחבולות וגדרים וסיגים וקנסות וכדומה, ולפם צערא אגרא (אבות סופ״ה). ובזה שמעתי שאומרים דרך רמז פרוש מאמר רבותינו זכרונם לברכה (מגילה כח, ב) כל השונה הלכות בכל יום מבטח לו שהוא בן עולם הבא, שרצונם לומר המשנה מהלכיו בכל יום הלוך ושוב הלוך וגדול מבטח לו שהוא בן העולם הבא:

פרק רנט

א סוד - למוד סודות התורה גבה מאד על כל הלמודים. אשרי מי שזכה שחלק לו ה׳ חלק בבינה, ויש לו יד ושם בחכמת הקבלה ומכון בעשית המצוות ובתפלותיו ולמודו על פי הסוד. מה טוב חלקו, ומה נעים גורלו, אין הפה יכולה לספר גדל מעלתם, והרגיל בספר הזהר הקדוש ראה יראה גדל מעלת האנשים האלה שלמים הפלא ופלא. ומי שאין לו יד בחכמה זו גדולה רעתו עד שאמרו (זוהר ח״ג דף קמא): מאן דלא על ונפק טב לה דלא אברי, וכהנה רבות מאמרים הממררים את הלב. ובודאי שאין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניא עם בריותיו, וכל אדם אינו חיב אלא כשעורו, וביכול הכתוב מדבר:

ב הנה כי כן חיובא רמיא על כל תלמיד חכם לאחר שמלא כרסו בגמרא ופוסקים שיפנה את עצמו לטיל בפרדס, וישתדל ברב עז ותעצומות כיד ה׳ הטובה עליו לכנס בחכמה זו, וצריך שיקדים לקים התנאים הצריכים לחכמה זו כמפרש בהקדמת ״עץ החיים״ למורנו הרב חיים ויטל ובתשובות ״חות יאיר״ ובשאר ספרי המקבלים, ואז מקלין לו רזי תורה ונעשה כמעין המתגבר, ועל יסבל ולא יבל כדי לזכות לחכמה זו, כי גדול כבודו בשמים ממעל שעושה נחת רוח גדול ליוצרו. והרגיל בספר הזהר והתקונים וספרי המקבלים בעיניו יראה ולבבו יבין גדל מעלת חכמה זו, וימסר נפשו עליה ולפם צערא אגרא:

ג ואמנם אף מי שאין לו יד בחכמה זו לא ימנע משוט באר״ש ארשו״ת החיים ספרי המקבלים המפרשים כונת התפלות וברכות ומצוות על פי הסוד, כי אז בשעת מעשה יתלהב לבו בזכרו, כי הם דברים העומדים ברומו של עולם, עמק עמק וגבה מעל גבה, אשרי ילוד אשה הבונה בשמים עליותיו, ולא יהא עובד בתפלתו לקבל פרס, רק יכון לתקן הדברים בשרשן לדעת קדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם, ולבו למו אב יצעק שמעשה ידינו לכונן עלינו:

ד וגם הרואה ספרי המקבלים בלבבו יבין מעט, כי גדול אדונינו ולגדלתו אין חקר (תהלים קמה ג), ויבין מעט עד כמה מגיע פגם החוטא ומה גורם פגם וקלקול גדול על כל דהוא דבר פשע, ומה מאד גדלה רעת חרבן בית המקדש אשר גרמנו בעוונותינו הרבים, באפן שראוי לאדם להתמרמר בזכרו אלה, ולהורייד כנחל דמעה מאין הפוגות, וכל קבל דנא המבין יבין מה נעשה בשמים ממעל על ידי תפלותינו ומצוותינו ולמודינו ובשבתות וראש חדש ובחגים ובמועדים, באפן שישמח ישראל בעושיו בשמחה ובטוב לבב יותר מרב כל. כלל הדברים, שאמרו שמי שלא טעם חכמה זו לא טעם טעם יראת חטא, ולהיות עובד אלקים ביראה ובאהבה ושמחה רבה כדת מה לעשות:

ה והמרגיל עצמו לחזות בנעם ספרי המקבלים בעיניו יראה כי אין דבר ריק ממנו, שאפלו באכילה ושתיה ושאר כסות ועונה, ודרכי חבת איש לאשתו וכדומה ואפלו ביציאת חוץ, בכל יש רזין עלאין ובונה עולמות, ובלבד שיעשה הדברים כתקונן בלי סרך אסור ויכון לבו לשמים. אשרינו מה טוב חלקנו. ועל כן טוב לגבר שינהג לקים כל דבר על פי הסוד כמנהגן של חסידים, ואף שאינו יודע הסוד מעשה ידינו כוננה עלינו ועושה נחת רוח ליוצרנו:

ו וצריך האדם שיהא נאמן רוח מכסה דבר, ולא יגלה סודו לכל אדם, כי את צנועים חכמה (משלי א ב), אפלו דעלמא כבר כתב בספר בן סירא רבים יהיו דורשי שלומך, סודך גלה לאחד מאלף (יבמות סג, ב). ואני אומר שאף לזה האחד לא יגלה כי אם על צד ההכרח, כגון להתיעץ וכדומה, שהרי אמרו, אל תגלה לאהובך מה שאתה מכסה משונאך, אם לא בחנתו פעמים רבות ומצאתו אוהב נאמן, שמא יהפך לך לאויב ויגלה סודך. וצא ולמד עד היכן צריך לזהר שלא יתגלה סודו, מיעקב אבינו עליו השלום, דכתיב (בראשית לא ד) וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה אל צאנו, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ח ב ברש״י עי״ש) מכאן שלא ידבר אדם דבר סוד בבית אלא במקום פתוח לפי שאזנים בקיר. וגדולה מזו מצינו ברבנו הקדוש שלא היה מדבר מסתורין שהיה לו עם אנטונינוס אלא בדרך רמז משום דעוף השמים יוליך את הקול (ע״ז י א). וידוע עבדא דבבא בן בוטא עם הורדוס (ב״ב ד א). הנה כי כן מה מאד צריך לזהר כשמדבר מסתורין עם בני ביתו כי לפעמים מגידים לאדם מה שחו מחמת אזנים שבקיר, או מחמת השומעים, או תינוקות שבבית, שהם הולכי רכיל מגלי סוד (משלי א יג), ונפק חרבא ורעה רבה, ושומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו (שם כא כג):

ז ומה מאד צריך לזהר שלא לגלות סודו של חברו לשום אדם, באשתו אמרו, ואף אם יצוה ויאמר אל תגלה, כי גם חברו כמעשהו ממנו יעשה ויגלה לאחר על מנת שלא יגלה וסוף דבר הקול נשמע. ואמרו באדרא קדישא, דמאן דמגלי רזין כאלו קטן גברין וכאלו פלח לעבודה זרה. וסימן דא אוקימנא, ההוא דמגלה רזין בידוע דנשמתה לאו איהו מגופא דמלכא קדישא, בגין כך לית בה רזא. וכד יפוק נשמתה לא אתדבקא בגופא דמלכא, דהא לא אתרה הוא. וי להוא בר נש, וי לה, וי לנשמתה. זהו תרף דברי הזהר הקדוש (פ׳ האזינו, דף רצד). יחרד האיש וילפת ולא יגלה סוד חברו. ולא זו אם נאמר לו

בדרך סוד, אלא כל שלא אמרו לו לך אמר הרי הוא בבל יאמר כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (יומא ד, ב), וכמה פעמים אדם מדבר דבריו עם קרוביו ומידעיו ואינו חושש לצוות שלא יגלו, והולכים ומספרים דברים לחוץ ונפק חרבא. הביטה וראה מה ארע לרבי שמעון בן יוחאי עליו השלום שהלך רבי יהודה בן גרים וספר דברים לחוץ, ופוק חזי מאי סליק בה (שבת לג, א):

ח הנה כי כן סמא דכלא משתוקא, וכמה מהגנות והדפי ואסורא מגיע על אותם המחטטים ומחפשים לידע סוד אחר על ידי שמיעה אחרי הכתל או גנבות דעת או פתיחת אגרות, וידוע חרם דרבנו גרשום מאור הגולה זלה״ה. וכבר כתב בתשובות הלכות קטנות (ח״א סי׳ רעו) שהמחטט לידע סוד אחר עובר על לא תלך רכיל בעמך (ויקרא יט טז), דמה לו אם מגלה סוד חברו לאחר או מגלה לעצמו, וגם מזה נפיק חרבא ושנאה וקטטה, ואש להבת המחלקת עולה לאין מרפא. לכן שומר נפשו ירחק מכל אלה כי תועבת ה׳ כל עושה אלה, ואשרי תמימי דרך:

פרק רס

א ספר - ידוע שאחת מתרי״ג מצוות הוא לכתוב כל אחד מישראל ספר תורה לעצמו. ומי שחננו ה׳ שיש יכלת בידו, ראוי לו שלא יעבר מלקים מצוה זו, כי אמרו בזהר הקדוש (תקו״ז תיקון ע דף קלב) שאפלו על מצוה אחת שיכול לקים ואינו מקים חוזר לבוא עליה בגלגול, וקרא כתיב (דברים כז כו) ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם. ונהי שכתבו הפוסקים (טור יו״ד ס׳ ער בכרישה) שבזמן הזה עקר המצוה לקנות ספרי פוסקים ופרושי התורה מכל מקום לפי סודן של דברים, פשיטא דחיובא רמיא לכתב ספר תורה כשר, וחלילה שיתבטל או שיתחלף שום מצוה מהמצוות, כי אל דעות ה׳ צופה ומביט עד סוף כל הדורות, ואף אל פי כן צוה לנו המצוה מיד ולדורות והדברים עתיקין עמק עמק מי ימצאנו, תדע שאם המצוה הזאת היתה למען תהיה עמו וקרא בו בלבד, בכל דהוא ספר היה סגי, ולמה הקפיד המקום שתהא כתיבה על הספר ובדיו, וכמה דברים יש שהם הלכה למשה מסיני שפוסלים הספר תורה, אלא ודאי הכל הוא לפי סודן של דברים שהם עומדים ברומו של עולם:

ב ומכלל האמור אתה תשמע שאותם שקונים ספר תורה בשתפות, או בני חבורה שקונים ספר תורה ונותנים לבית הכנסת, לא עשו כלום לקיום מצות כתיבת ספר תורה, כי המצוה הזאת היא לכתב כל אחד ספר תורה לעצמו, ומי יתן והיה לבבם להוציא אותם ההוצאות במצוות אחרות יותר חשובות, כי המוציא הוצאות למצוות צריך להיות מחשב שכר מצוה, כמו סוחר טוב שמבקש להוציא מעותיו ולהלבישם בסחורות שמרויח בהן הרבה, וכבר אמרו בירושלמי (שקלים ספ״ה) שרבי פלוני ורבי פלוני הוו אזלי בההוא אתר דהוו הנהו בי כנישתא. אמר חד לחברה, כמה ממון שקעו אבותי בכאן, אמר לו אידך, כמה נפשות שקעו אבותיך בכאן, מי לא הוו בני נשא דילעון באוריתא. ומזה תקיש לכמה הוצאות שעושים המתנדבים בעם לשם מצוה ולא דעת ולא תבונה בהם לבחר באותן המעות מצוות רבות ונכבדות. הנה כי כן, טוב לגבר שימלך בקונו או בתלמיד חכם, ויבחר ויבחין בין טוב למוטב, ואם ירחיב ה׳ את גבולו יהיה ידו בכל ויאחז בזה וגם מזה אל ינח ידו, ודבר בעתו מה טוב, שכתבו (מדבר קדמות מערכת ס) שהנותן לבית הכנסת ספר תורה חדש בעצרת כאלו הקריב מנחה חדשה לה׳ בזמנה:

ג והן בכלל שיאחז בקנית ספרים וגם מקנית ספר תורה אל ינח ידו, כי קנית הספרים הוא כלל גדול בתורה, אי לתלמיד חכם כבר אמרו כשם שאין אמן בלא כלים, כך אין חכם בלא ספרים, והספרים הם לנו לעינים ובלעדם לא ירים איש את ידו להיות מורה הוראות ודן דינים, ואי לשאר עמא, כל אדם חיב כשעורו לקנות ספרים הרבה מפרושי התורה, וספרי מוסר השכל וספרי דינים להיודעים בלשון הקדש, וללועזים בלעז, וספרי תנ״ך ומשניות וזהר הקדוש וכדומה, וראוי לרדף אחריהם כאשר ירדף הקורא בהרים, ולא לחוש במעה, כי עזה כמות אהבת השם יתברך ולא תשג אלא על ידי אהבת התורה כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (קידושין ל, ב) בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין, וקרא כתיב (דברים ל יב) על התורה לא בשמים היא ולא מעבר לים היא, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ערובין נה, א) מכלל שאם היתה בשמים או מעבר לים היית צריך לילך אחריה:

ד ולכן לא יקשה לבו לבזבז כסף וזהב לקנות ספרים הרבה ולקים מאמר רבותינו ז״ל (משלי כג כג) אמת קנה ואל תמכר, ואפלו אם יש לו ספרים שאינו יודע לקרא בהם או שיש לו כפולים לא ימכר אם לא על מנת לקנות אחרים תחתיהם, שהרי כתיב בספר החסידים מעשה באחד שהיה לו ספר הזהר יתר ומכרו וקראוהו בחלומו בהמה, ואמרו לו שראשי תבות בהמה רוצה לומר כערת הקדש מן הבית. ולא זו בלבד אלא אף יקנה איזה ספרים וישאילם לאחרים כי על זה אמרו רבותינו זכרונם לברכה (כתובות נ, א) שעליו נאמר הון ועשר בביתו וצדקתו עומדת לעד (תהלים קיב ג). ואמרו במדרש שבשכר מצוה זו זוכה לבנים זכרים. וראויה היא שתגן שיהיה לו זרע אנשים חכמים וילמדו בהם, אבל לא תהיה תורה מנחת בקרן זוית לרקבון ולעפרורית, אלא ישאילם שילמדו בהם ויטל כתב מהם להיות לראיה בידו וזכות הלומדים תלוי בו:

ה וחיב אדם להנעים ספריו ולנערם מעפרותיהם כפעם בפעם, ולנהג בהם כבוד גדול לאחזם בדרך כבוד ולישבם היטב על מקומם ושלא לנהג בפניהם מנהג בזיון, חס ושלום, כי המבזה אותם דבר ה׳ בזה, חס ושלום, כי הם חשובים בגדי המלך, וכל המכבד את התורה גופו מכבד (אבות ד ה אבות דרבי נתן כז, א) והיא הנותנת שיזכה לכתרה של תורה. ובכלל כבוד הספרים שלא יכתב על הדף או על הגליון דברי הבאי כמנהג הנערים השוטים, ולא יסמך עצמו על הספר ולא יניחם על הארץ מתחת וכל כיוצא בזה. כללא דמלתא, כל המרבה בכבוד הספרים לכבוד שמים כבודו מתרבה:

ו ומה טוב ומה נעים, שיאמר כל התפלות וכל הברכות מתוך הספר, שזה מועיל לכון במה שאומר. ואתנח סימנא, אמר עם הספר ישוב מחשבתו הרעה, ובפרט בתפלת שמונה עשרה, אם אינו מתפלל בעינים סגורות, חיובא רמיא לתן עיניו בספר ולא יהיו עיניו משוטטות אנה ואנה, כי החמירו בזהר הקדוש (דברים דף רם) בענשו, וגנאי הדבר, ובזה אדם נכר אם הוא בור או ירא חטא:

ז וראוי לאדם להשתדל לעלות לספר תורה, וישמח שמחה גדולה כשעולה לספר תורה. וכתבו שבזה קונה הארה בנפשו, ולא יקפיד על מקום העליה אשר לפי דעתו אינה לפי כבודו, כי גם זה הבל ורעות רוח, ואם מכבדים אותו בקהל אחר לעלות לספר תורה הלוך ילך לכבוד התורה, שאם לא ילך אפשר שהוא בכלל מה שאמרו (ברכות נה א) מי שנותנין לו ספר תורה לקרות ואינו קורא, שמקצרין ימיו רחמנא לצלן, אם לא שיש איזו טענה אלימתא שלא לילך. ועל כל פנים ישתדל לשלם העליה ולא יאבד טובה הרבה:

ח וידוע דחיובא רמיא לעולה לספר תורה לברך הברכות כתקונן בקול רם, ובזה שגו רבים מעמי הארץ, אוי לה לאותה בושה להראות בתוך קהל ועדה שאין יודעים ברכות ספר תורה ואין שמים על לב ללמוד, אלא אומרים אותם בלחש לכסות על קלונם, ולדעת רבים מהפוסקים (או״ח סי׳ קלט סעיף ו) הם ברכות לבטלה, שבשביל הצבור נתקנו:

ט וגם צריך העולה לקרות בתורה, שיקרא בלחש אחר החזן, רק לא ישמיע קולו, דבלאו הכי איכא מאן דאמר דהוו ברכותיו לבטלה, וימתין שם בתבה עד שיגמר הקריאה העולה אחריו ואחר כך יחזר למקומו, בעוד שאחר עושה נדבה, כדי שלא להכשיל את הרבים להפסיק בקולי קולות שאומרים חזק ברוך חזק ברוך, עד שאינו נשמע קול הקריאה, וגם הוא בעצמו מפסיד הקריאה מקול הקורא. ותהיינה אזניו קשובות קריאת הספר תורה אות באות תבה בתבה בחבה יתרה כנתינתה מסיני, ולא ידבר בינתים כי הוא חטא גדול ועוון פלילי, וכל שכן שלא יניח ספר תורה ויצא, שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ח א) שעליו נאמר ועזבי ה׳ יכלו (ישעיה א, כה), רחמנא לצלן. ויחשב כי בכל תבה ותבה וכל קוץ וקוץ יש תלי תלין של סודות עליונים ורזי דרזין, ומעשה ידינו כוננה עלינו, אשרינו מה טוב חלקנו:

י הנה כי כן על אחת כמה וכמה חיובא רמיא על השליח צבור לתן לב למסר נפשו לדקדק בקריאת הפרשה בכל טעמיה ודקדוקיה כתקונה לא יחסר כל בה, כי מלבד שגנאי הדבר ואסורא קא עבד, ופעמים שמתחלף הפרוש ופעמים שנמצא מחרף ומגדף, עוד בה כי מגרעות נתן מה למעלה לפי סודן של דברים וחטאו ישא האיש ההוא, והחזן שיהא נזהר בקריאתו שתהא בקריאה נאמנה, יפרח כארז בלבנון וכשושנה:

יא והאיש אשר חננו ה׳ חכמה ודעת יסדר ספר, למען יפוצו מעינותיו חוצה ויהיו שפתותיו דובבות בקבר, ובזה יקנה זכרון ויד ושם טוב מבנים ומבנות, וכל חכם יעשה בדעת ויבחר לעשות ספרים להועיל לרבים כגון לתרץ דברי הש״ס והראשונים שלא לשם ולתהלה, רק לקשט את הכלה, וכן יחבר פסקי הלכות ואסף איש טהור אספות וקצורים מינים ממינים, להועיל ולזכות את הרבים, וזכות הרבים תלוי בו ובכל המסיעים להדפיסם, כי אלמלא הספרים והדפוס נשתכחה תורה מישראל חס ושלום, ויקדים תפלה לפני ה׳, שלא תצא מתחת ידו דבר שאינו מתקן ושיפוצו מעינותיו חוצה. ואל יחוש אם קדמו אחר בשום דבר, כי מצינו כמה נביאים מתנבאים בסגנון אחד וגם הוא יבנה ממנו, וראוי לכל חובר ספר להזהר ולהשמר מחטוא בלשונו בדברי קנטורין דנפק חרבא וחלול ה׳, והיותר טוב שלא לדבר על ספר אחר מטוב עד רע, רק יכתב דעתו ויאמר עין בספר פלוני והבוחר יבחר, ישמע חכם ויוסף לקח:

פרק רסא

א סנגוריא - ידוע שהקדוש ברוך הוא חפץ שילמדו סנגוריא על ישראל על הכלל ועל הפרט, ואליהו הנביא זכור לטוב נענש בשביל שדבר קטגוריא ואמר (מלכים א יט יד) קנא קנאתי לה׳ אלקי צבאות כי עזבו בריתך בני ישראל. וכן ישעיה הנביא נענש על שאמר: בתוך עם טמא שפתים אנכי יושב (ישעיה ו ה). וגדולה מזאת מצינו שמשה רבנו עליו השלום נענש על שאמר (שמות ד א) והן לא יאמינו לי. וגדעון זכה על שלמד סנגוריא על ישראל, ובשביל זה זכה להושיע את ישראל, כדכתיב (שופטים ו יד) לך בכחך זה והושעת את ישראל, והטעם הוא כי כל אשר ידבר האיש עושה רשם ומעורר פמליא של מעלה, אם מדבר קטגוריא מעורר המקטרגים, ואם מדבר סנגוריא מעורר סנגורים, ודבריו עושים פרות:

ב וזה כתבו המקבלים הטעם בבתו של נחוניא חופר שיחין, שכאשר למד עליה זכות רבי חנינא בן דוסא ואמר אפשר דבר שנצטער אותו צדיק יכשל בו זרעו, תכף עלתה מן הבור, ובנו מת בצמא (ב״ק נ, א). לפי שלא היה מי שילמד עליו זכות. וכן הקדוש ברוך הוא היה אומר הלכה מפמיהו דכלהו רבנן, לבר מרבי מאיר, לפי שלמד תורה מאחר, עד שבא רבי פלוני ולמד עליו זכות ואמר עליו, רמון מצא, תוכו אכל, קלפתו זרק, ותכף אמר הקדוש ברוך הוא הלכה משמו (חגיגה טו, א). ובאזנינו שמענו שבזמן שמד שהיו כמה נפשות מישראל יוצאין להרג על קדשת השם יצאה אשה אחת לק, ראתם ואמרה, רבונו של עולם יפה ידעת מה שבחרת, מי כעמך כישראל שנהרגים על קדשת שמך. וגלה מגיד אחד, שתכף על פי דבורה נתבטלה הגזרה, וכהנה רבות:

ג הנה כי כן מה מאד צריכים לזהר הדרשנים, ובפרט בימי הדין ימים נוראים, שלא לעורר דין, ושלא ללמד קטיגוריא בדרושים בהזכיר חטא רבים, חס ושלום, רק יאמרו כך צריך לעשות ומזה צריך לזהר, השומע ישמע. ואם המצא ימצא בבתי כנסיות של עמי הארץ וישמע שמלמדים חובה על ישראל ומדברים תועה, יאזר חיל ללמד עליהן זכות אפלו בטענות שאינם ברורים לו, ואמור יאמר מה יעשה הבן ולא יחטא, עניות לא הניחה מדה טובה, גלות לא הניחה מדה טובה, ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם, ויצר לב האדם רע, והם אנוסים או לכל העם בשגגה, כי לא ידעו מה הוא האסור וחמר שבו, כזאת וכזאת יבקש לדון לכף זכות, וכל הדן לכף זכות המקום ידין אותו לכף זכות. צא ולמד איך למד זכות יצחק אבינו על ישראל באמר כמה שנותיו של אדם וכו׳ דל וכו׳ דל וכו׳ (שבת פט ב). דוק והבן ותראה חסדיו יתברך כי חפץ חסד הוא, ומקבל כל מין טענה מהמלמד זכות:

ד וביותר צריך לזהר כשאדם נתון בצרה ללמד עליו סנגוריא ושלא להזכיר עוונותיו, כמנהג קלי הדעת שאומרים, זה וזה גורם, ועל כן באה עליו הצרה הזאת, כי ידוע שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה (עי׳ בר״ר צא, יב שבת לד א) ונמצא שיגלו שמים עונו וארץ מתקוממה לו. וביותר צריך לזהר שלא להזכיר חובת שוכני עפר שהם עומדים בדין, וראיתי תועי רוח שכשרוצים לדבר תועה על שוכני עפר מקדימין לומר אחרי מות קדושים אמר, ותכף עושים להפך ואומרים מצרע אחרי מות, ומה הועילו בתקנתם. ואיש טוב מדבר טוב על ישראל ומביא גאלה לעולם:

ה וידוע מאמר התנא (אבות ד, יא) העושה עברה אחת קנה לו קטגור אחד, והעושה מצוה אחת קנה לו סנגור אחד. הנה כי כן זה כל האדם שישתדל בכל כחו למעט המקטרגים מעליו, ולהרבות הסנגורים בעשית מצוות ומעשים טובים ולמוד התורה, ואל ימעט בעניו להוסיף סנגור אחד יותר כי כלי האי ואולי יהיה לו כתריס בפני הפרענות. וידוע שאין קטגור נעשה סנגור, ולכן יזהר מאד כשעושה מצוה שיהיה בממון של התר, ושלא יהא מצוה הבאה בעברה, חס ושלום, וזה פרשו המפרשים בצדקה תכוונני אך בתנאי רחקי מעשק אז לא תיראי (ישעיה נד יד). אבל אם אינו נזהר בזה אמרו עליו רבותינו זכרונם לברכה (ירושלמי סוכה פ״ג, א תנחומא אמור יח) אוי לו למי שנעשה סנגורו קטגורו:

ו ובהיות כי קשה הדבר בפרט בדורות הללו, מי הוא זה ערב אל לבו לידע בברור איזה ממון הוא שבא לו בהתר גמור בלי שום נדנוד אסור, לכן העצה היעוצה, שידברו יראי ה׳ איש אל רעהו, ויתנו במתנה זה לזה סך ממון, ויעשו חליפין, ויהא מנח להם בכיס בפני עצמו לעשות בו מצוות ומעשים טובים עד אשר יכלה, וכן יעשו תמיד, כי בממון שנתן לו במתנה אין לו עליו שום חשש אסור. וביותר צריך להיות זהיר וזריז לעשות כזאת וכדומה על בגדי התכריכין, כדי שלא יהיה בגד בוגדים ותהי עוונותם על עצמותם חס ושלום, ומשכיל על דבר ימצא טוב כי לו לרצון יהיה וחיה יחיה:

פרק רסב

א סליחות - ישראל קדושים משכימין לסליחות מראש חדש אלול. מה טוב חלקם שמשברים תאותם בעוד הלילות קצרים ובני אדם אוהבים לנום, וערבה שנתם, ועזה אהבת שנה, מעבירים שנה מעיניהם ותנומה מעפעפיהם, בודאי שבזה יתרצה עבד אל אדוניו ומצא כדי גאלתו, אך בתנאי שיעשה הדברים כתקונן, דאם לא כן ירת תרתי גיהנם, שמענה גופו בעולם הזה ואין בו מועיל לעולם הבא, חס ושלום:

ב ואלו הן התנאים הצריכים, יקום בזריזות ויטל ידיו, ואחר כך פניו ויכון לקראת אלקיו מכף רגל ועד ראש כמעשהו בלכת לפני שרי העיר, וישכים לבית הכנסת ויאמר הסליחות בשפל קול התחנה, תחנונים ידבר רש (משלי יח כג), אות באות תבה בתבה, ויתן לב אל הדברים שהוא אומר ויעמיק בהן וימצא שכלם כגחלי אש וישמיע אל אזניו מה שמוציא מפיו בתחלת הסליחות שאומר נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה אליך (איכה ג מ), ואומר שבים אליך בכל לב שועתם תקבל ברחמיך. ויחרד האיש וילפת בשומו על לבו, מה פעל ועשה בכל השנה ובכל שנותיו מיום היותו בגלגול זה ובגלגולים אחרים, ומה גרם פגם בנפשו ובכל העולמות, בחלאת טמאת זהמת עוונותיו, ושבעוונותינו חרב בית המקדש ובטל התמיד וכהנה רעות רבות גרמנו וזה צער השמים, וגדול שברנו עד מקום שאין יד שכלנו מגעת לדעת אחד מני אלף אלפי אלפים, וכבר פרשו המפרשים קרא דכתיב (עמוס ג ד) הישאג אריה ביער וטרף אין לו. כי אריה הוא ראשי תבות, אלול ראש השנה יום הכפורים הושענה רבה. ורצה לומר אם יצעק איש באלו הימים תהיה כל

מגמתו על היער, דהינו הבית המקדש שנקרא יער על כי טרף אין לו, שאין מקריבין קרבנות בעוונותינו הרבים, והחי יתן אל לבו כי ביום הכסה יעמד למשפט לפני שופט כל הארץ, מלך אים ונורא מאד, וספרי חיים וספרי מתים לפניו הם פתוחים, ויחרד חרדה גדולה, ואל יזוז מלבם חרדת רבן יוחנן בן זכאי, וישא ביום ההוא קל וחמר בעצמו על אחת כמה וכמה עד אין חקר:

ג והיותר שיש לירא יראה גדולה ולעשות הכנה הרבה הוא לפי מה שפרשו המקבלים למאי דקשה על אמרם (ר״ה טז ב) ששלשה ספרים יש, צדיקים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים, רשעים נכתבים ונחתמים לאלתר למיתה, בינונים וכו׳, והרי עינינו הרואות דרך רשעים צלחה, והצדיק אבד ואנשי חסד נאספים. ותרצו שעקר החיים והמות, שנגזר בראש השנה, הוא חיי הנפש ומיתת הנפש, והוא כי הן האדם דומה כמי שעיניו סגורות, ויושב בבית אפל, חשך צלמות, שיש לו שתי מניעות, שלא לראות את האור כי טוב, ואם יביאו לו נר אף על גב דחזי קצת אור לא יהנה מן האור, כל עוד שעיניו סגורות, ולפי השעור שיפתח עיניו, כן יהנה מן האור, כן הדבר הזה אדם פרא יולד, ועיניו סגורות מראות במשכלות, ורצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל, ומאיר להם באור פני מלך חיים בימים נוראים, מאיר אור היראה והפחד:

ד ול. כן אין לך אדם מישראל שאינו מרגיש פחד, אפלו מי שעיניו סגורות רואה קצת האור, ובימים טובים מאיר אור אהבה ושמחה ובשבת אור התענוג, וכל אדם מרגיש, והכל לפי מה שהוא אדם, ולפי ההכנה שעושה, ולפי מה שמשתדל לפתח עיניו, כך רואה יותר בפנימיות, יראה גשמית ואהבה גשמית וענג גשמי, או יראת הרוממות ואהבת הרוממות וענג רוחני. ומדרגות מדרגות יש גבוה מעל גבוה ואין אדם דומה לחברו, ולפי מה שהיה כלי מוכן לקבל בימים האלה, כך נמשך עליו הארה לשאר ימות השנה להתנהג בסדר קדשה, וזהו המשפט לאלקים בימים נוראים על חיי הנפש לפי מעשיו ולפי הכנתו, כי רשעים בחייהם קרויים מתים (ברכות יח ב תנחומא יתרו, א), וזהו הטעם שתראה שיש בני אדם, שבשמעם דברי מוסר ויראת ה׳, יכנע לבבם הערל ונמס והיה למים, ומהרהרים הרהורי תשובה, ויש בני אדם שטפש כחלב לבם והם פוקרים וכופרים, ואין דברי מוסר עושים רשם בהם ולא ישמעו ולא יבינו, כי טח מראות עיניהם, מהשכיל לבותם, כי הם כמתים ואין בשר המת מרגיש באזמל, ומרעה אל רעה יוצאים רחמנא לצלן. אי לזאת לו בכח יגבר איש בימים האלה ובזמן הזה, וכל אשר בכחו לעשות יעשה להחיות את נפשו, כי עזה מיתת הנפש אפלו שעה אחת יותר ויותר מפרידת הנפש מהגוף, ויפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים מכל חיי העולם הבא (אבות ד, יז), ולכן ישפך נפשו לפני ה׳ שיעזרהו על דבר כבוד שמו, ויאמר נא ישראל למען שמך ה׳ תחיינו, בצדקתך תוציא מצרה נפשנו:

ה ואפלו מי שהוא עם הארץ ואינו יודע מה שמוציא מפיו, על כל פנים יאמר הסליחות אות באות תבה בתבה, בקול בכי, קול תחנה, בידעו הכונה שהוא מבקש לפני המלך ה׳ צבאות על אשר חטא על הנפש וחרדה ילבש, ואם כה יעשה, יבטח בשם אלקיו, כי אל חנון ורחום הוא, ומרבה לסלח ולא יחפץ במות המת ואינו בא בטרוניא עם בריותיו רק שיעשה אשר בכחו לעשות, ומודה ועוזב ירחם (משלי כח יג):

ו וכבר צוחו קמאי על אמירת הסליחות במהירות, שההעדר טוב ממציאות הרע, וכדי בזיון וקצף רחמנא לצלן, ועקר הימים האלה נזכרים ונעשים, שהחי יתן אל לבו, מה נמצא אתו מעשים אשר לא יעשו, בין במחשבה בין בדבור בין במעשה, ויתן לב לשוב, ויעשה גדרים וסיגים בעצמו, שלא ישוב עוד לכסלה, ובכן ונשמע קולו בבואו אל הקדש לומר סליחות ותחנונים, שאם ישכים לסליחות ואחר התפלה יחזר לסורו הרע ויהא מוסיף על חטאתו פשע, הרי זה כטובל ושרץ בידו, ויקצף האלקים על קולו, כי הוא קול ושוברו עמו. וכבר פרשו המפרשים, שזהו כונת הכתוב (שה״ש ב יד) הראיני את מראיך. שאתה חוזר בתשובה ומצואתך רחצת, ואז השמיעני את קולך כי קולך ערב כשמראיך נאוה. ולכן האיש אשר נגע יראת ה׳ בלבו, בימים האלה ידרש מפי ספרים ומפי סופרים איזה דרך ישכן אור, ובמה ימצא מזור, וכה יעשה וכה יוסיף, למען לא יסיף. ובספרי רפואות הנפש ימשמש, עד אשר לא תחשך השמש, וירדף כרודף אחר החיים לאור באור פני מלך חיים:

ז ואחר הסליחות לא ימיש מעשות פרי, ולא יעשה כמנהג קצת אנשים, אשר ממהרים העם לומר הסליחות, כדי למהר להיות מיושבי קרנות לשתות קפה, ומעלה עשן בחנות של גוי, שהוא מושב לצים, ולהרבות שם דברים בטלים ואסורים, שהוא אסור בכל השנה כל שכן בימים האלה ובזמן הזה, ומה לתבן את הבר, שהוא משכים לסליחות ומראה שרוצה להיות נקי כפים ובר לבב ואחר כך הולך שובב. ויש שחוזרין לישן על משכבם ומאבדים התפלה בצבור ובזמנה, או יש שחבלי שנה נופלים עליו וישן עם התפלין בתוך הקריאת שמע ותפלה, והרי זה דומה למי שכדי להרויח זהוב אחד מפסיד מאה זהובים:

ח הנה כי כן טוב איש יכלכל דבריו במשפט, ואשר בכחו לעשות יעשה ולא יהא התוספת מפסיד את העקר, רק אם יוכל לו בכח יגבר לעמד על המשמד אחר הסליחות, בבית הכנסת או בביתו יושב ועוסק בתורה או בתחנות ובקשות כאשר תשיג ידו עד שעת התפלה, ואז יעמד כגבר ויתגבר להעביר שנה מעיניו ותנומה מעפעפיו, ולהתפלל בנחת ובכונת הלב, ואחר התפלה ובכל עת שיהא פנוי ימעט בעסק וירבה בעסק התורה ובלמוד ספרי מוסר, כאשר

תשיג ידו, כי זה חובת גברא תמיד כל הימים כל שכן בימים האלה, אשר בהם בריות יפקדו להזכירם לחיים ולמות, וגדולה תורה שהיא נותנת חיים, ויהרהר הרהורי תשובה ויצרף מחשבה טובה למעשה הטוב וירבה בצדקה יום ליום לקים קרא דכתיב, וחטאך בצדקה פרק (דניאל ד כד). וצדקה תציל ממות (משלי י ב), רדף צדקה וחסד ימצא חיים (שם כא כא). הן אלה קצות דרכי הרוצה לשוב אל ה׳ וירחמהו ואל אלקינו כי ירבה לסלח, ישמע חכם ויוסף לקח, והבא לטהר מסיעין אותו (שבת קד א) באור פני מלך חיים ויכתב בספר חיים טובים׃

פרק רסג

א סעודה - יש סעודות הרשות ויש סעודות מצוה, וכל סעודות אשר הם בחברת אנשים בחזקת סכנה, ושעת אכילה שעת מלחמה, אי בסעודות הרשות היא גופה עברה עד שאמרו (פסחים מט, א) כל סעודה שאינה של מצוה אין תלמיד חכם רשאי להנות ממנה, ואמרו שבמקום שאוכלים סעודות הרשות השטן נוטל חלק בראש הקרואים ומרקד ביניהם, ועברה גוררת עברות הרבה, רבוי אכילה ושתיה שמוסיף כח אל הסטרא אחרא, וכשם שהמצוה הנעשית ברבים תוסיף תת כחה אל הקדש, כן לעמת זה עברה הנעשית ברבים, ומתוך שמרבים באכילה ושתיה מלי כרסה זיני בישי ומרבים בשחוק וקלות ראש וליצנות המרגילים לערוה וכהנה רעות עד שכל שלחנות מלאו קיא צואה רחמנא לצלן׃

ב ולכן האיש הירא, יברח מסעודות הרשות הרחק מאד כמפני חרב. ואם לפעמים לא יוכל לומר ונקה מפני דרכי שלום וכדומה, יקבל עליו קדם הליכה בכל תקף שלא לצאת מן השורה באכילה ושתיה, רק תהא אכילתו ושתיתו במדה במשקל ובמשורה, ופיו ידבר חכמות והגות לבו תבונות לפחות בינו לבין עצמו, ויזכר חרבן בית המקדש שנחרב בעוונותינו, ושלחן רבו ריקם ונחת שלחנו מלא דשן, ויצטער על זה וימשך הדברים לדבר דברי תורה ודברי מוסר ויראת ה׳, ואם ירצה לשורר על שלחנו ישורר הפיוטים שיש בהם זכרון בית המקדש וזכרון העוונות וכדומה, ולא יתן יד לשורר שירי עגבים חס ושלום, ובזה יהיה זוכה ומזכה, ואפשר שלא יחשב ה׳ לו עוון. וככה יעשה גם בסעודת מצוה כדי שלא יהא מצוה הבאה בעברה ולא תצא תקלה ואז אכילתו לרצון יהיה ולמצוה תחשב ושלחנו יהיה נקרא שלחן אשר לפני ה׳׃

פרק רסד

א ספינה - תמן תנינן (קדושין פב, א) הספנים רבן חסידים כי המה ראו מעשי ה׳ ונפלאותיו במצולה, הנה כי כן מה מאד צריך האדם לדחק את עצמו ולהרבות בהוצאות, כדי להמנע מלכנס בספינה בלב ים, שאם כל הדרכים בחזקת סכנה, על אחת כמה וכמה ימים ונהרות, כי כפשע בינו ובין המות. ואם יהיה מכרח לכנס בספינה לפי דרכו, צריך זהירות יתרה וטרם כל להתפלל תפלת הדרך בכל יום ולהזהר בכל המצוות הדק היטב, ולהרהר הרהורי תשובה כי השטן מקטרג בשעת הסכנה ומה טוב ללמד בכל יום ספר תהלים בכונה והכנעה כי סגלתם נפלאה׃

פרק רסה

א ספק - כבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות דרבי נתן פ״ל) ספק עברה קשה מעברה, שבזמן שאדם יודע שחטא, נותן לב ומתחרט, אבל על ספק עברה מורה התרא לנפשה ואומר, אולי לא פעלתי און. וראוי לאדם לברח מן העברה ולחוש לספק ספקא יותר ויותר ממה שבורח מפני חרב, ועינינו רואות שהחולה חושש ומשתמר מדבר הגורם להכביד חליו אפלו על ספק ספקא, אם על חיי שעה כך על חיי עולם ושלא להכעיס את בוראו ולגרם פגם וכהנה רעות רבות על אחת כמה וכמה, ומאן דלא חיש לספקא, נמצא שאינו חס על כבוד קונו חס ושלום. וכבר כתבתי בזה לעיל ערך חסידות עין שם. וכל כי הא שב ואל תעשה עדיף וירא שמים יוצא ידי חובת כל הדעות׃

פרק רסו

א סרבנות - סרבנות רבו קשה ומעוטו יפה. כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (ברכות לד, א) מי שאומרין לו לירד לפני התבה פעם ראשונה יסרב, שניה יתחיל להתנועע, שלישית יפשט רגליו וירד. ואמרו (שם) שאם אינו מסרב כלל דומה לתבשיל שהוא תפל מבלי מלח, ואם מסרב הרבה דומה לתבשיל שהקדיחו במלח. וכן אמרו (פסחים סו א) מסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול. ודרך ישרה היא שאל יסרב ולא יעבר על דעת שום אדם, ויבטל רצונו ודעתו מפני רצון ודעת אחרים במידי דליכא נדנוד עברה, וכמאמר רבי יוסי שהיה אומר מימי לא עברתי על דעת חברי, יודע אני בעצמי שאיני כהן ואם אומרים לי חברי עלה לדוכן הייתי עולה (שבת קיח ב)׃

ב וכמה מהגנות הוא מנהג העולם ובפרט סדר נשים סרבניות, הנותן מפציר הרבה לתן והמקבל מסרב הרבה מלקבל ומפצירין זה בזה עד בוש, לא טוב הדבר רק פעמים שלוש עם גבר (איוב לג כט). אם ירצה, יקבל, ואם לאו אל יעבירנו על דעתו בעל כרחו, אלא יניחנו שיעשה מה שלבו חפץ, כי רצונו של אדם זהו כבודו, ובזה יהיה מערב עם הבריות וימצא חן ושכל טוב:

פרק רסז

א סתר - כמה מעלה העושה מעשיו בסתר ובפרט בענין הצדקה כדכתיב (משלי כא יד). מתן בסתר יכפה אף. כי הנותן צדקה בפרהסיא ענוש יענש, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה על הפסוק (קהלת יב יד) כי את כל מעשה האלקים יבא במשפט על כל נל, נלם אם טוב. זה הנותן צדקה בפרהסיא (חגיגה ה, א). ואמרו (שם) רבי ינאי חזיה להההוא גברא דיהיב צדקה בפרהסיא, אמר לה, מוטב דלא יהבת לה מהשתא דיהבת לה וכספתה. ורבים מהמון העם שגו בזה שנותנים בפרהסיא ומתנתם מעוטה וחרפתם מרבה, ה׳ הטוב יכפר בעדם. וכבר פרשו הראשונים על הפסוק (דברים טז יז) איש כמתנת ידו כברכת ה׳ אלקיך אשר נתן לך שכמו שהברכה שורה בדבר הסמוי מן העין, כך המתנה לעני צריכה להיות סמוי מן העין, וידוע עבדא דמר עקבא שנכנסו הוא ואשתו לתוך תנור אש כדי שלא יראה אותם העני ויתביש, כי מוטב לו לאדם שיפיל את עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו (כתובות סז, ב):

ב והן אמת, שהכל לפי מה שהוא אדם ולפי טבעו ומדתו והרגלו, יש שפניו משתנים ככרכם, בפרט אם היה עשיר וירד ולא נסה עדין לקבל צריך סתר גדול כי בשתו מרבה, וצריך לעשות כמו שכתבתי בערך רדיפה, עין שם. ויש שאינו חושש כל כך וימינו פשוטה לקבל, אבל על כל פנים אין לך אדם שלא יהא בוש ונכלם המעט הוא אם רב, ולב יודע מרת נפשו ולמחש מיהא בעי לפי חמר שבו, וכן בכל המצוות ולמודים ומדות חסידות וסדר קדשה, העושה מעשיו בסתר הרי זה מתעלה ונצול מחשש יהרא ומעין הרע, ומורה ובא שמעשיו לשם שמים ואת צנועים חכמה (משלי א ב) והברכה שורה, ואין יצר הרע שולט בו, וכהנה רבות כמה מעלות טובות, ואפלו מבני ביתו יסתיר ענייניו אם לא שעושה דוקא לשם שמים שילמדו ממנו:

פרק רסח

א סגולה - יש כמה דברים המועילים לכלא פשע ולהתם חטאת בדרך סגלה, והחי יתן אל לבו (קהלת ז ב) להזדרז בהם, כי בלא סגופים ותעניות ומתן דמים יתכפרו עוונותיו, ובלבד שיעשה הדברים כהלכתם וכמשפטן ביראה ואהבה. ואם לא ישמר לעשות מה יענה ליום פקדה, וענוש יענש כפלי כפלים ממה נפשך, כי הכל הוא דברי רבותינו זכרונם לברכה הקדושים בש״ס ומדרשים, הם אמת ודבריהם אמת, ואם אינו מאמין ומלעיג על דברי חכמים נדון בצואה רותחת (עירובין כא, ב), ואם מאמין ואינו מקים הרי זה מתחיב בנפשו, שאינו חושש להחיש מפלט לו בקלים שבדא מאי, ואין לו מקום פטור וגדול ענש האחרון מן הראשון שלא חס על כבוד קונו ועל נפשו, לכן לו בכח יגבר איש לקים כל דבר מדרכי התשובה, ובפרט הדברים הקלים המסגלים לכפרה, ונזכיר הדברים בקצירת האמר כמו שהביאם מוהרי״א ז״ל בספר צפרן שמיר והיו לזכרון תמיד לשמר ולעשות ולקים, ואלו הן:

ב כל העונה אמן יהא שמה רבא בכל כחו (פרוש בכל כונתו ובתנועת איבריו הפנימיות) אפלו היה בו שמץ מינות מוחלין לו (שבת קיט, ב). כל השומר שבת כהלכתו אפלו עבד עבודה זרה כדור אנוש מוחלין לו (שם קיח ב). כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו (יומא כג א). כל השומע אגדה מפי הדורש ועונה אמן יהא שמה רבא מכפרין לו עוונותיו (שוחר טוב משלי פ״י). כל האומר שירת הים בשמחה ובעצמו שער כאלו הוא נצול ופרעה וחילו נטבעו ואומר שירה מכפרין לו עוונותיו כל מי שבוכה ומתאבל על אדם כשר מוחלין לו על כל עוונותיו (שבת קה, ב). כל המתפלל בערב שבת ואומר ויכלו שני מלאכי השרת אומרים לו וסר עוונך וחטאתך תכפר (שבת קיט ב). יסורין ממרקין עוונותיו של אדם ואם קבלם מאהבה יראה זרע יאריך ימים וחפץ ה׳ בידו יצליח (ברכות ה, א). כל העוסק בסדר קרבנות כאלו הקריבם ומוחלין לו על כל עוונותיו (תענית כז, ב) כל העוסק בתורה לשמה עוונותיו מתכפרין (ברכות ה א), ורבו מעלותיו כמו שאמרו בפרק קנין תורה (אבות פ״ו). כל המתעטף בציצית ומניח תפלין וקורא קריאת שמע ומתפלל מוחלין לו על כל עוונותיו (טור או״ח סי׳ לז). כל המצטער ובוכה ביום הכפורים כשקורין פרשת אחרי מות על אבודיהון דצדיקיא, קדשא בריך הוא אכרז עליו וסר עוונך׳ (זהר ויקרא דף נז.). כל מי שנעשה לו נס ואומר שירה בידוע שנמחלו לו עוונותיו (שוחר טוב תהלים פרק יח):

ג ומה טוב ללמד ספר תהלים בקול רנה ותודה וצריך לאזר חיל ולעורר את האהבה במחשבות טהורות, לקים אלו דברים כדת מה לעשות, בעדן חדוה, חדוה, ובעדן עציבותא וכו׳, ובלבד שיעזב רשע דרכו ולא ישוב לכסלה, ולא יעשה הדברים לכבוד עצמו כדי שיתכפרו עוונותיו, אלא יעשה הדברים לשם שמים וסוף הכבוד לבא, רק לבבו יבין מתוך סגלתם, שהדברים עתיקים ועושה נחת רוח גדול לפני אבינו שבשמים, עד שמשלם שכר גדול עליהן,

ובכן כל מגמתו תהיה לעשות נחת רוח ליוצרו, וזה כל פרי שכר המצוות לידע ולהודיע ולהודות כמה נחת רוח עושה. אשרי ילוד אשה שכך זוכה אין לנו שכר גדול מזה כי זה כל האדם:

פרק רסט

א סיפוק - ספוק בהכרחי היא מדה טובה תפארת לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא, ומדה זו צריכה בין בענין הדירה בין בענין המלבושים בין בענין האכילה ושתיה, כי גרים אנחנו עלי ארץ כאורח נטה ללון עלי דרך, ומה בצע שיכלה כחו וימיו לבנות עליות מרוחים חומות וחיל מצירים בכיורים ופטורי ציצים, והוא לקברות יובל במקום צר אמה על אמה, ארץ חשך וצלמות, הלא טוב לבנות באותו כסף בית נאמן לעצמו, להתענג בעולם שכלו טוב, ומה בצע ללבש בגדי רקמה ותקות אנוש רמה, הלא טוב להכין לנפשו וכסהו הענן חלוקא דרבנן, ומה בצע לילך אחר מיני תענוגים אכילות ושתיות, על הנאת רגע עד שיעבר בחכו ולגרם לנפשו כל חלי וכל מכה, הלא טוב להכין לנפשו מטעמים באחרית הימים, ותתענג בדשן נפשו ויהיה ברוך בעולם שכלו ארך:

ב וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (שבת קמ, ב) האי מאן דאפשר לה למיכל נהמא דשערי ואכל דחטי, קעבר משום בל תשחית. ואמרו שם דליתא להא משום דבל תשחית דגופא עדיף, דוק מנה דבמאי דלא שיך בל תשחית דגופא, אין הכי נמי דקעבר משום בל תשחית. ונהי שאמרו (ערובין נד, א) אם יש לך היטב לך, הינו בדרך בינוני לפי מנהג המדינה, כי גדול כבוד הבריות, ולכן ילבש ויתכסה במה שיש לו כברכת ה׳ אשר נתן לו, אבל בענין אכילה ושתיה יצמצם כאשר יוכל בימות החל, וירבה לתן צדקה ולהתענג בשבתות ובמועדים, וכמו שפרשו על מאמר רבותינו זכרונם לברכה, יהי ביתך פתוח לרווחה, וזה תוכל לעשות כשיהיו עניים בני ביתך, שתלמדם להאכילם כעניים:

ג ומה טוב חליפתו שינכה מהוצאותיו וישלח לנשמתו לעולם הבא כי שם ביתו. ואם קצור קצרה ידו יסתפק במועט מן המעט״ן ויהא שמח בחלקו ועינו תראה על האר, ג) י מתחת ממנו, כמאמר רבי עקיבא לאשתו, חזי גברא דאפלו תבנא לית לה, (נדרים נ א). ויתן הודאה על חלקו ועל יחוש כלל על חסרונו מהתענג בדירות נאות ומלבושים ואכילות, כי באמת כל תענוגי העולם הזה הבל המה מעשה תעתועים, וכבר העד העיד המלך הגדול אשר טעם וראה כל התענוגים, סוף דבר אמר הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל (קהלת א ב). ואיזהו עשיר, השמח בחלקו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (בבא בתרא קי ב) שמי שאינו שמח בחלקו עליו נאמר (משלי טו טו) כל ימי עני רעים. ועל השמח בחלקו עליו נאמר (שם) וטוב לב משתה תמיד. ואמר החכם (מבה״כ שער החכמה) סדר הספוק חצי ההוצאה. ודבר בעתו מה טוב, עת לכנס ועת לפזר לפי המקום ולפי הזמן ולפי מדותיהן של אנשי ביתו, ולפי צרך שעה ולפי רכושו, טוב איש יכלכל דבריו במשפט. אמצעי שלם:

פרק רע

א אות ע: עבודת השם - עבודת השם היא צריכה להיות עבודה שלמה, עבודה תמה, ביראה ואהבה ושמחה רבה בכל פרטיה ותקוניה ודקדוקיה, וכל אשר בכחו לעשות יעשה כדי לקים מצוה כתקונה בשלם שבפנים בכונת הלב, ובודאי שאין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניא עם בריותיו (ע״ז ג, א), וכל אדם אינו חיב אלא כשעורו, ואף אם יעבד את בוראו עבודה שאינה שלמה ובא בשכרו על עבודתו, שאין הקדוש ברוך הוא מקפח שכר כל בריה, שהרי שלם לבלק שכר מ״ב קרבנות שעשה, אבל ענוש יענש על אשר לא עשה כדמבעי לה למעבד, ועל אשר לא נדחק ונכנס במקום שהיה יכול לכנס, כמו שאמרו רבותינו ז״ל (שבת לא א) ששואלין אותו ביום הדין למה לא עסקת בפלפול וברזי תורה ובמעשה מרכבה:

ב והנה עקר עבודת השם יתברך ושלמות העבודה, תלוי בדבקות המחשבה ובכונת הלב ביראה ואהבה ושמחה והכנעה רבה, דרחמנא לבא בעי (סנהדרין קו ב), זה כלל גדול בתורה ובעבודת השם יתברך, ויצר סמוך יושב בין מפתחי הלב ומפנה לבנו לבטלה, ואפלו בשעת עבודתנו לבנו הולך חשכים במחשבות זרות והרהורים רעים, באפן שאין עבודתנו עבודה שלמה. והאיש הירא את ה׳, לו בכח יגבר ליחד לבבו אפלו ברצוא ושוב, ליראה ולאהבה את ה׳ הנכבד והנורא ולדבקה בו ולעבדו בלבב שלם עבודה שלמה עבודה תמה, וילחם עם יצרו על זה כאיש מלחמות כאשר נלחם האיש הישראלי לבלתי רצוח ונאוף וגנוב, כי על כל יביא אלקים במשפט, ויגדל שכרו על זה כי לפם צערא אגרא, ועל כן זה נאמר (איוב ב ז) אדם לעמל יולד. שצריך עמלה ויגיעה רבה, שהמחשבה מועלת והיא כבורח״ת עלתה ניס״ה, וצריך להתחזק ולהיות נערץ בקדשה, והוציא את האבן הראשה ולבבו, לא כן יחשב הרהורא בישא רק דברים שבקדשה:

פרק רעא

א ענוה - ענוה היא מדה טובה דלית דכותה, כמאמר רבותינו ז״ל (ע״ז כ ב) ענוה גדולה מכלם, והיא אב התורה ומדות הטובות, ורעותיה מובאות אחריה, אהבה ואחוה שלום ורעות עם כל אדם, ואינו כועס כלל, ומעביר על מדותיו, ורוחו רוח נשברה, ולבו לב נשבר ונדכה, ואינו מקפיד על דבר, ובורח מן הכבוד, ואינו מבקש גדלה, ואינו חומד כבוד, ואינו מחזיק טובה לעצמו, וכהנה רבות מדות טובות וישרות הן נגררות מן הענוה באמת, ולפי שבחה וטובתה קשה מציאותה, וצריך האדם להתגבר על יצרו כאיש במחשבות טהורות תדירות, תדיר תדיר יחשב, מה אנוש להבל דמה, ובתחבולות יעשה מלחמה נגד יצרו המפתהו שיגבה לבו ויהיה תועבת ה׳, ואל ילוז מפיו וממחשבתו לאמר, מה אנו ומה חיינו, מה כחנו ומה צדקנו, הלא כל הגבורים כאין, ואנשי השם כלא היו, וחכמים כבלי מדע, ונבונים כבלי השכל, כי כל מעשינו תהו וימי חיינו הבל:

ב ואף אם כביר מצאה ידו תורה ומצוות כמשה רבנו, עליו השלום, מה טובו אם יגבה לבבו, מאחר שהוא תועבת ה׳ הרי הוא כאחד הריקים והנבלים, ולמה לו חיים מאחר שהקדוש ברוך הוא אומר עליו אין אני והוא יכולים לדור כאחד (עי׳ טוטה ה א ערכע טו, ב), וגבוה ממרחק יידע, ואין עפרו ננער בתחית המתים, וכהנה רעות. לכן לו בכח יגבר איש ברב עז ותעצומות להשפיל עצמו. ויחשב, שלפי רב חכמתו והשגתו ויכלתו גדלה חובתו לעבד עבודתו, והקדוש ברוך הוא מדקדק עמו כחוט השערה. ולמה הדבר דומה, לשנים שהיו חיבים למלך. אחד חיב אלף דינרי זהב, ואחד אלף כסף. החיב אלף כסף פרע חמש מאות, והאחר פרע חמש מאות דינרי זהב. נמצא, שמי שפרע חמש מאות דינרי זהב נשאר חיב יותר ויותר ממי שלא נתן אלא חמש מאות של כסף. כן הדבר הזה:

ג וחיב אדם לומר, במה אקדם ה׳ אכף לאלקי מרום (מיכה ו ו), כי העדיף טובו עלי וחנני קצת דעת, ועזרני לעשות טוב מעט יותר מאחרים, זו טובה גדולה יותר ויותר מכל חיי העולם הזה ומכל חיי העולם הבא, קטנתי מכל החסדים ומכל האמת (בראשית לב יא), ובכל מה שאעשה לא אוכל לצאת ידי חובה על טובה זו בלבד, וזה היה טעם משה רבנו עליו השלום שהיה ענו מכל האדם. וגם יתן אל לבו חטאתו נגדו תמיד ויאמר, מה לי להתכבד מכבוד שנותנים לי לפי שאין מכירים אותי הלא פשעי אני אדע, וחטאי לו יריחון בהם שכני אזי ירחקון ממני ומגבולי, גם זו מטובות הבורא עלי שאני כסוי חטאה, ובדור יתום זה, דעת לנבון נקל פחיתותו ומעוט ערכו וקצר השגתו, ורב קצורו בעבודת בוראו שלא עשה אחד מני אלף אלפי אלפים מהמטל עליו, וחטאת נעורים וחדשים עם ישנים חמרים חמרים. ככה יעשה תמיד וכזאת וכזאת החי יתן אל לבו דברים המכניעים את הלב:

ד וביותר צריך לזהר בשעה שדורש ברבים ובשעה שמכבדים אותו וכדומה, ויצר סמוך מסיתו הסת כפול שיהנה לבו ויבקש גדלה ויחמד כבוד, תכף יאזר חיל ויחיש מפלט לו במחשבות טהורות וגם בפיו יאמר אמרות טהורות. כמאמר רב כד חזי אמבוהא דרבנן אבתרה, אם יעלה לשמים שיאו כגללו לנצח יאבד (יומא פז, א). ולבו למ״ו אב יצעק, שיעזרהו על דבר כבוד שמו, ויצילהו מרדת שחת, או אז יכנע לבבו ויהיה נבזה בעיניו נמאס וה׳ לא ימנע טוב:

פרק רעב

א עשירות - עשירות הוא נסיון חזק מן העניות, כי הוא מעתד לכמה אסורין וכמה רעות, וצריך זהירות יתרה ושמירה רבה לבלתי רום לבבו מאחיו ובל יענה עזות ולא ידכה עני בשער ולא יהא אוטם אזנו מזעקת דל, רק שמוע ישמע צעקתו ופתוח יפתח את ידו לו ונתון יתן לו והענק יעניקהו די מחסורו אשר יחסר לו (דברים טו ח, יד). ותהיה ידו פתוחה להחזיק ביד לומדי התורה ולאמץ ברכים כושלות ולהיות סומך נופלים בהלואות חן וחסד ולהרבות במצוות ומעשים טובים כברכת ה׳ אשר נתן לו. ולעולם יחרד וילפת ממעשה בת נקדימון בן גוריון דמיתי בש״ס (כתובות סו ב). ויחוס על עצמו שמא כדמבעי לה למעבד לא עבד. ומה טוב אם יביא את המעשר אל בית ה׳ שאז יהא נכון לבו שיצא ידי חובה, ולא ירבה להוציא הונו להבל וריק, רק יהא עליו ממונו לעשות בו רצון בוראו ולקנות בו חיי העולם הבא. וירבה לתן מתן בסתר באפן שלא יתביש המקבל. ולא יבקש גדלה ולא יחמד כבוד, ואל יחזיק טובה לעצמו על פזרות צדקותיו, שהוא אינו אלא כאפוטרופוס לעניים ונותן לו את שלו ושליחותא דמרה הוא דעבד, ולו תהיה צדקה, ויקבל שכר טוב באפן שיותר ממה שעשיר עושה עם איש עני העני עושה עמו שיזכה לרב טוב, וכמאמר רבותינו זכרונם לברכה (רות רבה ה ט) על פסוק, האיש אשר עשיתי עמו היום בעז. וישמח לב נדכאים בדבריו הטובים. וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (ב״ב ט ב) שהנותן צדקה מתברך בשש ברכות והמפיסו בדברים מתברך באחת עשרה ברכות. ויכבדם וינטלם וינשאם לכבוד ה׳ יתברך שמו כי יעמד לימין אביון, ויהיו קרואים בביתו על ראש שמחתו, ויהיה ביתו פתוח לרווחה (אבות א ד), ויהיו עניים בני ביתו (שם א ה), ויהיה ביתו בית ועד לחכמים (אבות א, ד), ויתן אל לבו כי זה חלקו מכל עמלו אשר ישלח לפניו נר מצוה ותורה אור, הוא יאכל בו ותתענג בדשן נפשו:

ב ויהא ממעט בעסק ויעסק בתורה. אם יודע לקרות קורא ואם לאו ילך אצל חכם וילמדנו, ועל כל פנים אף אם רבו עסקיו והוא טרוד בפעליו, לא יגרע מלהתפלל שחרית מנחה ערבית בצבור ומלקבע עתים לתורה, וילמד ספרי מוסר או ישמע בלמודים מפי ספרים ומפי סופרים איזה דרך ישכן אור, כדי שלא יהא מבטל את התורה מעשר שסופו לבטלה מעני (אבות ד, ט). וידוע שאין העשר והעסק רב פוטר את העשיר מעבודת הבורא ואין זו דרך מוציאתו מידי עברה שהרי אמרו (יומא לה ב) הלל מחיב את העניים ורבי אלעזר בן חרסום מחיב את העשירים ליום הדין. ואף אם הוא מחזיק ידי לומדי התורה שבזה יש לו מקום פטור על שאיני עוסק בתורה כל היום ובא בשכרו כיששכר וזבולון, אף על פי כן אין פוטר אותו מלהתפלל בצבור ומלקבע עתים לתורה ומלעסק בתורה בכל עת שהוא פנוי, למען ילמד ליראה את ה׳ ולעשות מה שמטל עליו לעשות, ואם יתן איש את כל הון ביתו כדי לפטר מן המצות ולעשות מה שלבו חפץ בו יבוזו לו (שיר השירים א ז):

ג ואל יתהלל עשיר בעשרו כי אם בעשותו חסד משפט וצדקה (ירמיהו ט כב, כג), ולא ירום לבבו שאין גופו ממון, וברבות הטובה יזכר ימי הרעה המעתדים לבא עליו, ויום המות יהיה נגד עיניו כי שם עשיר ורש נפגשו ושוים הם. ואמרו שראשי תבות עשיר ישפיל עצמו שתקותו רמה. וכל אשר בכחו לעשות טובה בגופו ובממונו יעשה, ולא תשבע עינו שפזר ממונו. גם ייטיב על עצמו ואל בשרו כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (ערובין נד א) בני אם יש לך היטב לך, ויתכסה במה שיש לו ויכבד אשתו וירבה קצת כבוד ביתו, ויעשה לו מדור לפי כבודו דרך אמצעי באפן שיהיה לו ישוב לעבודת בוראו ולקבל אורחים:

ד וכן יפזר ממונו למעט בעסק וטרחא, ויהיו לו שמשים המשמשים אותו מבית ומחוץ כדי שיהא מפנה מצד אחד לעסק בתורה ולעבד את בוראו. וכן יפזר ממונו ולא יקמץ, כדי שלא לילך בדרכים ושלא לכנס בסכנות, ושלא לסמך על הנס, רק חיי נחת כמלך בגדוד, כי מה יתרון לאדם בעמלו שיעמל, ומה בצע שחננו ה׳ עשר ונכסים, אם חיי צער יחיה ובתורה לא יהיה עמל, לכן יבחר לו לשמח בחלקו ולהנות בעשרו כברכת ה׳ אשר נתן לו, ומתן אדם ירחיב לו (משלי יח טז) בעולם הזה ובעולם הבא, ויהיה עשר שמור לבעליו לטובתו לגופו ונשמתו:

פרק רעג

א עונה - עונה היא אחת מתרי״ג מצות דכתיב (שמות כא י) ועונתה לא יגרע. ועל כגון זה נאמר (הושע יד י) כי ישרים דרכי ה׳ וצדקים ילכו בם ופשעים יכשלו בם. ואחר כונת הלב הן הדברים, שאם יכון לשם מצוה הרי זה מצוה ונוטל עליה שכר כמניח תפלין וכשאר מצות שבתורה, ואם מכון להנאתו להשביע יצרו, הרי זה נעשה נבל ברשות התורה, ועל זה צותה תורה (ויקרא יט ב) קדשים תהיו, פרושים תהיו, קדש עצמך במתר לך. ואפן עשית מצוה זו לשם מצוה, הוא אשר פריו יתן בעתו לפי חיובו בעונה האמורה בתורה ושיהיה אחר חצות לילה, והכל לפי מה שהוא אדם כמו שכתבתי לעיל בערך ״זווג״:

ב ויהא כונתו לשם מצוה, לשם יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה לתקן הדברים בשרשן במקום עליון. ואם יכון כדי לקים מצות פריה ורביה ולהוציא זרע רב עובדי ה׳, הלא טוב (ואם אשתו משתוקקת אליו ומרציא ארצויי קמה, מצוה רבה לפקדה, והיא עקר מצות עונה על פי סודן של דברים והוין לה בנים נבונים כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (נדרים כ, ב)). ואם מכון כדי להיות שבע ושלא לבא לידי אסור גם זה טוב, אלא שכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סוכה נב ב) משביעו רעב, מרעיבו שבע. לכן יכלכל דבריו במשפט לפי מה שהוא אדם לפי כחו ולפי טבעו, וכל מעשיו לשם שמים (ויתר אזהרות וסדר הראוי להתקדש בשעת תשמיש הלא הם כתובים לעיל בערך ״זווג״):

פרק רעד

א עיון - עיון הוא הכרחי מאד לכל דבר, אם לחכמת התורה כבר אמרו (ברכות ו ב) אגרא דשמעתתא סברא, כי יתן את רוחו לעין עמק ההלכה ולפלפל בחכמה בקשיות ובתרוצים, כדי לברר קש ותבן מן הבר, ולטהר את ההלכה וללבנה מאחיזת הקלפות, וכדי לקשט את הכלה אותיות ״הלכה״. וכן לענין הדין צריך לעין מצוי הדין להוציא דין אמת לאמתו. וכן לכל מלי דעלמא צריך עיון רב על כל מעשה, ועל כל דבור אם לעשות אם לחדל, ואיך ובאיזה אפן ראוי לעשות ומשכיל על דבר ימצא טוב. וזה כלל גדול שלא יהא אדם חכם בעיניו ואל בינתו אל ישען בהשקפה ראשונה כי קרא כתיב (תהלים קטז יא) אני אמרתי בחפזי כל האדם כוזב:

ב ולכן מה טובה החברה לענין התורה כי ברזל בברזל יחד, וגם במלי דעלמא שומע לעצה חכם ותשועה ברב יועץ (משלי יא יד) וטובים השנים מן האחד (קהלת ד ט), ואם רוצה לסמך על ידיעתו מפני סבה שאין לו עם מי לדבר יעשה זאת, אולי יש תקוה, שעל כל דבר שעולה על רוחו בהשקפה

ראשונה בין בתורה בין במלי דעלמא, יבקש ויחפש לסתר את עצמו בינו לבין עצמו כאלו איש עומד לקראתו, ומבקש בכל תקף להפיל סברתו ארצה, ומתוך הוכוח יתברר האמת כלי האי, ואולי יגיע אל דרך האמת, אבל אם יבקש להעמיד דעתו שגיאות מי יבין, כי אין דבר קל כמו להיות האדם טועה בדמיונו, ובפרט כגון אנן יתמי דיתמי צריך עיון רב, ורחמין למבעי מהחונן לאדם דעת ינחנו בדרך אמת:

פרק רעה

א עניה - ענית אמנים ויהא שמה רבא וברכו וקדשה, הם דברים העומדים ברומו של עולם, ובני אדם מזלזלים בהם, יש שהם כחרש לא ישמע וכאלם לא יפתח פיו לענות, ויש שעונים אמן קטופה או חטופה או יתומה. וידוע חמר שבו שהחמירו בזהר הקדוש פרשת וילך (דף רפו.) על מי שאינו אמן הפלא ופלא, עד שאמרו דמאן דמבזי לאתבא אמן, ועל אמן סגיאין דאתאבדו מנה, דינין ליה בגיהנם ונחתין לה בההוא מדורא תתאה ואתאבד ולא סלק לעלמין, רחמנא לצלן. ועוד אמרו שם בזהר הקדוש דמאן דשמע ברכה ולא אתכון באמן, עלה נאמר (שמואל א ב ל) ובזי יקלו. ופרשו המפרשים דרצה לומר שאין די בענית אמן, אלא צריך לכון בו לפי מה שהוא, שאם הוא על שבח יכון באמירת אמן שרוצה לומר אמת, ואם הוא על התפלה יכון באמירת אמן שרוצה לומר אמן כן יהי רצון, ואם יש באותה ברכה שבח ותפלה יכון באמירת אמן, אמת וכן יהי רצון. ויכון שאמן גימטריא הוי ה אדנ״י ויכון בשלוב, אלא שבברכות יקדים אותיות הוי ה ובקדישים יקדים אותיות אדנ״י. ומי שאינו מכון בזה, עליו נאמר ובזי יקלו. ועל זה ידוו כל הדוים, כי מי הוא זה נקי, על כל פנים, לו בכח יגבר איש לעשות מצוה כתקונה, לעשות נחת רוח ליוצרו פעם אחת יותר. ויזהר מאמן חטופה וקטופה ויתומה, שענשם מפרש בש״ס (ברכות מז, א) ופוסקים (או״ח סימן קכד, סעיף ח), עין עליהם ושמר נפשך מאד אם בעל נפש אתה:

ב וכן בענית קדשה צריך לכון הרבה, כי הוא שבח נורא שמלאכי רום עונים באימה ואומרים ביראה. ויסגר עיניו וישאם למעלה. וידלג שלשה דלוגין באמירת קדוש קדוש קדוש, ויכון לקים מצות ונקדשתי בתוך בני ישראל (ויקרא כב לב), ויכון שהוא מוכן ומזמן לקים מצוה זו על ידי מסירת נפשו על קדוש השם, מתי יבוא לידו. ויכון בפרוש המפרש בתרגום קדוש לעלא, קדוש לתתא, קדוש לעלם:

ג ויכון בכל עניה, שיש סודות עמקים ועליונים, ובונה בשמים עליותיו, ועושה נחת רוח גדול ליוצרו. צא ולמד מהשכר שבו, שהרי אמרו (שבת קיט, ב) כל העונה אמן יהא שמה רבא בכל כחו. ופרשו המפרשים דרצונם לומר, בכל כונתו ובתנועת איבריו הפנימיים, קורעין לו גזר דינו ומוחלין לו על כל עוונותיי. וכהנה כמה מעלות טובות מפרשים, בש״ס ומדרשים, ובפרט בספר הזהר הקדוש (פרשת פינחס דף רכ). ולכן ראוי לכל ירא השם להתחזק ברב עז ותעצומות לענות ולכון כראוי כפי ידיעתו, פעם אחת יותר. ואלו היו יודעים המונעים מלענות, גדל שכר ענית אמנים ויהא שמה רבא וברכו וקדשה, היו רודפים לילך לשמע ולענות, כאשר ירדף הקורא בהרים, והיו ששים על עניה אחת כמוצא שלל רב. אבל, דא עקא, כי לא ידעו מה הוא המצוה הזאת, וחמר שבה, וגדל שכרה. השם הטוב יכפר בעד, ויטע בלבנו אהבתו ויראתו, לעשות רצונו כרצונו, אמן, כן יהי רצון:

פרק רעו

א עצלות - עצלות היא מדה רעה עד מאד לגוף ולנפש כידוע, ולמפרסמות אינן צריכות ראיה. וזו מתת אלקים היא, וטבע הוא באנוש. יש שטבעו להיות איש חי רב פעלים, זריז ונשכר, ויש שטבעו להיות כבד ועצל. והנה, למלי דעלמא מדה זו רעה לאיש ועל אחת כמה וכמה לאשה, שצריכה להיות צופיה הליכות ביתה (משלי לא כז), ואם היא עצלה, אוי לה ואוי לביתה, ומחלוקות באות עליה, כלה בחמותה ואשה רעותה קנאה ושנאה ותחרות, אבל, על כל פנים, אין בזה כל כך עוון אשר חטא. ואם חננו השם עשר אין העצלות נרגש כל כך, ואינו עושה רשם, שהרי מלאכתו נעשית על ידי אחרים, אבל למלי דשמיא אם יש לו עצלה זו רעה חולה. ואף שזה טבעו מן הבטן ומן ההריון, אין זו דרך מוציאתו מידי עברה, כי ביד האדם להפך טבעו ולהחלייף אותו על ידי עמל ויגיעה ועל ידי שירגיל עצמו אל הקצה האחר יכול לבוא לדרך האמצעי, ואדם מושל ברוחו, וכל אשר יחפץ יעשה, ולפם צערא אגרא (אבות טופ״ה), ויגדר עצמו על ידי קנסות. ולו בכח יגבר איש בתחבולות, להיות קל כנשר, ורץ כצבי, לעשות רצונו אבינו שבשמים:

פרק רעז

א עצבות - עצבות גם כן היא מדה רעה, מנפש ועד בשר יכלה, כי משרש נחש יוצא, כי נחש עפר לחמו, והעצבות הוא בא מיסוד העפר. והיא מדת הפלונית, והאיש הזה לחלקה תקח לה, כי כן שמה יללה, ומביאו לידי קרי, ואתנח סימנא, עצב מזריע זרע. וכמה רעות מובאות אחריה שעובד את השם

בעצבות ופנים זועפות, וקרא כתיב (דברים כח מז) תחת אשר לא עבדת את ה׳ אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרב כל. וגורם מחלקת וקטטה, שאם שלום ידברו להם, באותה שעה המה למלחמה:

ב והנה מדה זו של העצבות, יש שבאה לו מחמת מקרה בלתי טהור, שארע לו בגופו או בנכסיו, ויש מחמת שגאות לבש, ותכף שעושים לו נגד רצונו כל דהוא, או מה שנראה לו לפי דעתו שאינו לפי כבודו, תכף אש תוקד בקרבו וחמתו בערה בו. וכשאינו יכול לדבר דבר ולנקם נקם עציבותה מסתיה באפן שהעצבות היא תולדת הגאוה והכעס, היוצא מן הטמא, טמא:

ג והאיש אשר הוא טהור, לו בחיל ולו בכח יגבר לדחות מעליו מדה זו במחשבות טהורות, שאם בא לו העצבות מחמת שעשו לו נגד רצונו, ושלא עשו רצונו כרצונו, ישפיל עצמו ויחשב, מה אני ומה חיי, ומה יתן ומה יוסיף אם מכבד אותי או מבזני אדם שכמותי להבל דמה, והכל הבל. ואם העצבות בא לו מחמת איזה מקרה, יחשב, כי לא מקרה הוא, אלא גזרת הבורא לטובתו, כי את אשר יאהב השם יוכיח (משלי ג יב), וישמח לבו ויגל כבודו על כי השם אהבו. ומה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו (איכה ג לט), שגרם כעס וצער למלך רם ונשא. וגם זה לא בכל עת, אלא בעדן דמדכר חובוהי ובעדן דמדכר חרבן בית המקדש, שנחרב בעוונותינו הרבים, אז בכל עצב יהיה מותר, וכל המרבה להתעצב אל לבו ביגון ואנחה בכי ואנקה, הרי זה משבח, אבל בשאר הזמנים, ובפרט בעת עבודת השם ישכח עצבו ורגזו ויהיה אך שמח וטוב לב:

ד וכבר כתב הרב ספר הברית, שמי שהוא בר דעת לא ימצא מקום להתעצב על שום דבר ממה נפשך, כי לא ימנע מהיות העצבות, אלא על אחד משתים, או על דבר שיש לו תקנה או על דבר שאין לו תקנה. אם יש תקנה מה לו להתעצב, יעשה התקנה וינצל, ואם אין תקנה, מה בצע כי יתעצב, הרי דוד המלך עליו השלום, כשמת בנו אמר ערך השלחן שימו לחם כי אמר, מה בצע ענות אדם נפשו, האם אוכל להשיבו, אני אלך אליו, והוא לא ישוב אלי (שמואל ב יב כג). ועוד יחשב האיש בעדן עציבותא על מקרי הזמן, כי אין טובה בעולם כטובת היות לני תורת אמת, חקים ומצות טובים. וידמה כמי שיש לו אלף אלפים דינרי זהב, ואבדה ממנו פרוטה קטנה שאינו חושש עליה. ואם מתעצב על מלי דעלמא, או כועס לפי חמר שבו, הרי זה דומה למי שאבדה ממנו פרוטה ומשליך לאבוד עליה זהב ופז רב, כן הדבר הזה. כזאת וכזאת החי יתן אל לבו להעביר רעה מבשרו, ויהיה שמח וטוב לב, ובשרו ישכן לבטח:

ה ויש מין עצבות הבא מחמת חלי התגברות המרה שחורה, ונקרא בלשוננו: מירקיאה או מלנקוניה. ומדה זו מצויה הרבה בקצת מעשירי עם, ובפרט בליל מוצאי שבת קדש, ובבקר בעת עמדם משנתם, עד אשר ישתו משקה הקאוו״י ומעלה עשן, וצריכים הם לבקש תרופה למכתם, כי רבה רעתם ורעת היושבים בחברתם, והמשרתים אותם. ויפנה דעתו לדברים המשמחים את הלב, ומה טוב שיתעסק בתורה, ופקודי ה׳ ישרים משמחי לב (תהלים יט ט). ואף כי אין לבבו פונה, ואינו יכול לקח ספר בידו, ידחק את עצמו, ואם ראשיתו מצער, סוף שישמח לבו, ובלבד שיהא חכם ומבין מה שלומד ויפלפל בחכמה, או ילמד מלי דאגדתא, או מלי דאתו מדרשא, ובזה ישמח ישראל בעושיו:

פרק רעח

א עזות - ידוע מאמר התנא יהודה בן תימא (אבות ה כ) הוי עז כנמר וכו׳ לעשות רצון אביך שבשמים. והם אמרו (שם ב ה) לא הבישן למד, וכמה מצות והנהגות ישרות אדם מניח מלעשותם מפני הבושה, ובפרט מצות התוכחה כמעט נשתכחה מישראל ואין בדור הזה מי שיוכיח, שאם רואה איש עשיר ונשוא פנים שאוכל ושותה בלא ברכה, או שמדבר בבית הכנסת באמצע התפלה, או שעובר שאר עברות ואסורין שדשו בהם רבים ונעשו כהתר ועושין אותם בפרהסיא, הרי זה בוש וירא לגשת ולהוכיח ועוצם עיניו מראות ואין פוצה פה ומצפצף, וכהנה רעות רבות שאדם עובר על דעתו ועל דעת קונו מפני הבושה. וכבר פרש מורנו הרב משה אלשיך, שזהו מאמר הכתוב (ירמיה ג כד) והבשת אכלה את יגיע אבותינו. והאיש אשר הוא יהודי צריך להיות מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה, ויחשב שמוטב שיבוש בעולם הזה ולא יכלם לעולם הבא, בפני אלפי אלפים ורבבות מחנות קדושים, מלבד ענשו אשר יתנו על נפשו, ומוטב יקראו לו שוטה כל ימיו, ולא יהא רשע לפני המקום שעה אחת:

ב ומה גם העוברים על המצות מפני בשת הגוים, כמו שלא להניח טלית ותפלין בדרך ושלא להתפלל תפלה כתקונה, וההולכים במנעלים של עור בתשעה באב וביום הכפורים וכדומה, הרי זה הבל ורעות רוח, שהרי בלאו הכי הייני חרפה לשכנינו לעג וקלס לסביבותינו (תהלים עט ד), ומה לנו לחוש ללעג השאננים הבוז לגאי יונים (שם קכג ד), הרי כל העמים ילכו איש בשם אלקיו ואנחנו בשם ה׳ אלקינו נזכיר. ודוד המלך עליו השלום אמר (תהלים קיט מו) ואדברה בעדתיך נגד מלכים ולא אבוש. ויחשב אלו היה מוצא להרויח אלף אלפים דינרי זהב, בודאי לא היה חושש לשום בושה על חיי עולם הבא ולעשות נחת רוח ליוצרו, על אחת כמה וכמה. ועל כגון זה נאמר (משלי ב ד ה) אם תבקשנה ככסף וכו׳, אז תבין יראת ה׳:

ג ויש עזות רעה אשר עליו אמר התנא (אבות ה, כ) עז פנים לגיהנם. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (נדרים כ, א): כל מי שאין בו בשת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני, ומערב רב קאתי (פרוש, שנשמתו היא מאנשי ערב רב), שאחד משלשה סימנים שיש לישראל הוא, שהם בישנים. ועתה, בעוונותינו, רבו עזי פנים שבדור, וזהו גם כן הטעם שאין בדור הזה מי שיוכיח, לפי שאין מי שיקבל תוכחה, כי בן לא יכבד אב ועבד אדוניו, בת קמה באמה כלה בחמותה ופני זקנים לא נהדרו. ואם יאמר אחד לחברו דבר מה של תוכחה, אף הוא ישיב אמריו בגאוה ובוז, דברים קשים כגידים, אמרים הממררים, ושועלים קטנים מחבלים כרמים, ומתוך כך הצנועים מושכים את ידיהם ומניחים עולם כמנהגו נוהג, אוי לדור שכך עלתה בימיו. זאת נחמתנו בראותנו דברי רבותינו זכרונם לברכה שאמרו (סוטה מט, ב) בעקבות משיחא חצפא יסגא פני הדור כפני הכלב:

ד אבל האיש הירא את השם יאחז צדיק דרכו, ויצוה את בניו ואת ביתו ואת הסרים למשמעתו שיהא להם בשת פנים, ובן יכבד אב ואם וכל מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין, ואפלו לאיש כערכו לא יענה עזות, אלא בשפה רפה ובכבד ראש ובדרך כבוד. וירגיל את בניו ואת תלמידיו שלא יתריסו ולא ידברו תועה בעזות פנים נגד שום אדם וכל שכן במקום גדולים, שיקימו נגד זקניו כבוד (ישעיה כד כג). ואף אם יכה אותם אדם או יקללם, יתן למכהו לחי וישתק. ואם ירצה להגיד ישרו ולנקות עצמו מחשד ידבר דבריו בכבוד גדול:

ה ובפרט היושבים לפני חכמים ותלמידי חכמים עצמם, צריכים לזהר הרבה לנהג כבוד זה בזה, ודבר דבר בנחת רוח ובדרך כבוד גדול, שהרי אמרו (קהלת ט יז) דברי חכמים בנחת נשמעים. וכתיב (משלי ג לה) כבוד חכמים ינחלו. ומה מאד צריך להתחזק לקנות מדה זו, שהרי אמרו (דא״ז ח) כל שיש לו בשת פנים לא במהרה הוא חוטא. ומבטח לו שהוא בן העולם הבא, כמאמר התנא (אבות ה, כ) בשת פנים לגן עדן. ותדע נאמנה, שהעזות גם כן הוא תולדת הגאוה והכעס, דוק ותשכח. ולכן הרוצה לנצל ממדה רעה זו, ישפיל עצמו ויכבש את כעסו, ויתחזק להיות כאלם, לא יפתח פיו או לדבר דבריו בשפה רפה וכבוד גדול אולי יש תקוה, ושב ורפא לו, כי הבא לטהר מסיעין אותו (שבת קד א):

פרק רעט

א עמל - זה כלל גדול בתורה אשר בו תלוי כל קיום התורה וכל היהדות, כי אדם לעמל ילד (איוב ה ז) על התורה ועל עבודת השם יתברך, כי מה יתרון לאדם בעמלו שיעמל תחת השמש (קהלת א נ). אשרי מי שעמלו בתורה לכף את יצרו ולמשך ידו ולברח מכל צד נדנוד עברה, בין במחשבה בין בדבור בין במעשה, ולקים כל דבר טוב, בין במחשבה בין בדבור בין במעשה. ואם יאמר אדם לא יגעתי ומצאתי אל תאמן. ובודאי הגמור שגם אברהם יצחק ויעקב ומשה רבנו וכל קדושים, היה להם יצר הרע, כמונו כמוהם, אלא שעל ידי עמל ויגיעה רבה כפו את יצרם, לדבק ביוצרם, עד שלבסוף נהפך להם לאוהב ונעשה מרע רע. ונאמר על אברהם (נחמיה ט ח) ומצאת את לבבו נאמן לפניך. ודוד המלך עליו השלום אמר (תהלים קט כב) ולבי חלל בקרבי. כי רק ההתחלות קשות:

ב והן אמת שיש חלוק בדעות וטבעים מן הבטן ומן ההריון, יש שהורתו ולדתו בקדשה ונשמתו נשמה קדושה, ויש לו עזר משד״י ונשמת שד״י תבינהו. ויש כי בעוון חולל ובחטא יחמתהו אמו ונשמתו אחוזה בין הקלפות, וכמו שכתבתי לעיל בערך זווג. וגם הם מפלאות תמים דעים, כי לפעמים יוצא טהור מטמא, כגון אברהם אבינו, והאמהות, וחזקיה מלך יהודה, וכמה גרי צדק עמודי עולם, כגון שמעיה ואבטליון וחבריהם. ולפעמים מן הטהור יוצא טמא, כגון עשו וישמעאל ודומיהם. אבל על כל פנים אין זו דרך מוציאתו מידי עברה, ואין פוטר אותו מן הדין לגמרי, שאף אם יקל בעת משקל לפי פלס ומאזני משפט אשר בשקול אל דעות ה׳, אבל על כל פנים פשיטא שהאלהי״ם יביא במשפט לכל אדם, על אשר כל אשר בכחו לעשות ולא עשה, ולא נלחם עם יצרו הרע בספר מלחמות השם, לברח מכל עברה ולקים כל דבר טוב, לפחות דברים התלויים בדביר ובמעשה, שאין האב זוכה לבן מן הבטן ומן ההריון, ואין תלוי בקדשת הנשמה, אלא ענין דבקות המחשבה ליראה ולאהבה את השם ולדבקה בו ולעבדו בלבב שלם, כי אין אדם שליט ברוח בלתי עזר משד״י. אבל הוא דבר התלוי בדבור ומעשה, שזו ביד כל אדם לכף את יצרו ולבטל רצונו מפני רצון קונו. ואם ראשיתו מצער אחריתו יסגא (איוב ח ז), ויערב לו ויבסם לו, ומתוך קדשת הדבור והמעשה יזכה גם לקדשת המחשבה, כי יאר ה׳ פניו אליו וישלח עזרו מקדש, ויברא ה׳ לו לב טהור, ורוח דעת ויראת השם יסובבנהו יבוננהו, עד אשר יגדל גדולי הקדש באפן שכל אדם יכול להגיע להיות כאברהם יצחק ויעקב:

ג והן אמת שיצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש המיתו, ואלמלא הקדוש ברוך הוא עוזרו אינו יכול לו (סוכה נב, ב קידושין ל ב), וצריך להקדים תפלה לצרה ורחמין למבעי מן קדם אלה״א על כל דבר פשע שיצילהו, ועל כל דבר טוב שיעזרהו, וכמו שכתבתי במקומו. אבל בתפלה לחוד לא סגי, שאם יתפלל אדם כל היום שיצילהו ה׳ מיצר הרע ושיעזרהו על דבר כבוד שמו, והוא לא יתחזק על יצרו, הרי זו תפלת שוא, כי השם ברא יצר לב האדם רע להנאתו ולטובתו, כדי שיכף את יצרו ויקבל שכר כי זה כל האדם, ואלמלא יצר הרע, הן האדם היה כמלאכי השרת, ולא היה לו שכר

וענש, ולא היה צריך לבוא לעולם הזה, וכל העולם כלו לא נברא אלא בשביל זה, שיכפו את יצרם ויקבלו שכר טוב בעמלם, ולפם צערא עושה נחת רוח ליוצרו ויקבל שכר טוב בעמלו, באפן שהוא בלתי אפשר שיסיר את לב האבן מקרבנו עד כי יבוא שילה, ואין תפלה מועלת לענין זה. הא למה זה דומה, לאיש שהוא כלוא בבית וידיו אסורות ואינו מפקח על שום עסק, ומבקש רחמים כל היום שיצוה השם אתו את הברכה, שבודאי אין תפלתו עושה פרות, ואין הקדוש ברוך הוא עושה נס דרך ארבות בשמים להריק לו ברכה, שהרי כתיב (דברים יד כט) למען יברכך ה׳ אלהיך בכל מעשה ידך אשר תעשה. וצריך עסק מעט במלאכה או בסחורה, ורחמין למבעי שתהא מלאכתו מתברכת וברכת ה׳ היא תעשיר (משלי י כב), כן הדבר הזה. ונוסף גם הוא, שלענין הפרנסה יש זכות גורם, שיעשה לו נס וימצא מטמון או ישרה ברכה בכיסו ובנכסיו, ויש שמלאכתו נעשית על ידי אחרים והוא יושב ובטל ממלאכה, אבל לענין יצר הרע, אין מידו מציל לגמרי, אלא צריך שיתגבר וגם תחנונים ידבר, וברב הימים ימצא עזר משד״י ואת רוח הטמאה יעביר, ואין הקדוש ברוך הוא עושה אלא סיוע, כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים (ברכות לג, ב), רק שהבא לטהר מסיעין אותו מן השמים (שבת קד א) (ועוד כתבנו מזה לעיל בערך חזק, עין שם):

פרק רפ

א עבירה - ידוע מאמר התנא (אבות ד יא) העובר עברה אחת, קנה לו קטגור אחד. והיא מלפפתו ומוליכתו ליום הדין. ואפלו לא עבר אלא עברה אחת, הרי הוא בכלל, ארור אשר לא יקים את כל דברי התורה (דברים כז כו). וכל עברה שעובר הרי זה לא חס על כבוד קונו וענוש יענש, אם מאמין שהשם יתברך מלא כל הארץ כבודו וחוטא בפניו, או אם אינו מאמין והרי הוא כדוחק רגלי השכינה. ומאחר שהעולם נדון אחר רבו, למחש בעי שמא על ידי עברה אחת מכריע את כל העולם לכף חובה, וענוש יענש על אשר גרם עכבות משיחא והשחתת עולם וצער העליונים והתחתונים. וכל עברה שעובר הרי הוא כעובד עבודה זרה, שכמו שהעובד עבודה זרה מניח את השם אל עולם ומקבל עליו אחר לאדון ופטרון, כן זה מקבל עליו את יצרו שיהא שופטו והוא ימשל בו. ועוד יש ויש כמה וכמה צדדין לחיב את החוטא על כל עברה ועברה, כי רבה רעת האדם החוטא בשמים ובארץ עד אין חקר:

ב והן בעוון, יש כמה וכמה עברות שדשו בהם רבים ונעשו כהתר, כגון, ראית נשים, וכל מיני דבורים אסורים, לשון הרע, נבלות הפה, ליצנות, חנפה, שקר, הזכרת השם לבטלה, שבועת שוא, תפלות וברכות חטופות וקטופות ובלי כונה, דבור חל בבית הכנסת, דבור חל בשבת, דברים בטלים, גאוה, כעס, וכהנה וכהנה אסורים ומדות רעות ובטול מצות, ובטול תורה כנגד כלם, עד שהעושה אלה אינו כואב לבו ואינו מתחרט ומרעה אל רעה יוצא, והחי יתן אל לבו הדברים הנאמרים באמת, כי גדולה עברה וגורם רעה גדולה לעצמו ולכל העולמות העליונים והתחתונים, והאיש אשר הוא יהודי ומאמין בה׳ ובתורתו הקדושה ובדברי רבותינו זכרונם לברכה הקדושים, יחרד האיש וילפת ויחוס על כבוד קונו ועל כל העולמות, ועל נפשו העלובה כבודה בת מלך, ויום ליום יהיה בורח מן העברה יותר ויותר כמלפני חרב, ויתגבר על יצרו ולבו למו אב יצעק שיעזרהו ויצילהו מן החטא, יותר ויותר מהצועק ומתפלל על בנו יחידו אם מטל על ערש דוי בסכנת מות, כי צרת העברה צרה שמה, אין צרה בעולם גדולה כמוה, ועליה אמר דוד (תהלים כה יז) צרות לבבי הרחיבו, ממצוקותי הוציאני. ולדידי חזי, דכל צרה שנאמרה בספר תהלים היא על ענין זה, ועל זאת יתפלל כל חסיד אל ה׳ כי טוב וישר הוא, על כן יורה חטאים בדרך טובים:

פרק רפא

א עזר - כמו שהקדוש ברוך הוא עזרה בצרות נמצא מאד, כן ראוי לאדם שילך בדרכיו ויעזר את חברו בגופו וממונו ובדברים טובים דבר בעתו, ויהא נושא בעל עם חברו ולא יאמר שלום עלי נפשי ומה לי ולצרה הזאת. כי כלנו בני איש אחד נחנו, אחים אנחנו, ואח לצרה יולד. והעוזר, יהיה אלהי״ם בעזרו ועליו יציץ נזרו:

פרק רפב

א עונג - ידוע מעלת המענג את השבת, שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קיח, א) שנותנין לו נחלה בלי מצרים, ונותנים לו משאלות לבו ונצל משעבוד מלכיות. ואמרו (שם קיט, א) עשירי חוץ לארץ במה הם זוכים, מפני שמענגים את השבת, וכמעשה יוסף מוקיר שבת (שם). ואותו אדם שהיה אוכל בשלחן של זהב, משאוי ששה עשר בני אדם (שם). ומתוך השכר בין תבין שעושה נחת רוח גדול ליוצרו. וזה אחד מן הדברים שחבה יתרה נודעת לנו, שבהתענג בדשן נפשו למצוה תחשב ועושה נחת רוח ליוצרו ונוטל שכר, אשרי ילוד אשה שזכה לכך, אשרנו מה טוב חלקנו:

ב והן אמת שיש מן המפרשים שדקדקו ממאמר רבותינו זכרונם לברכה (שבת קיח א) כל המענג את השבת ולא אמרו, כל המתענג בשבת, שאין הדבר תלוי ברצונו, במה שהוא ענג לו, שאם הוא מתענג להיות יושב ובטל או מרבה דברים שאין בהם ממש, או לרבות את השחקי״ם, אין זה ענג לשבת, ויאבד הוא ואלף תענוגים שלו ואל יאבד ענג השבת, כי לא נתנו שבתות וימים טובים אלא לעסק בתורה. על כל פנים גם הפשט לא יפשט דהכל מודים בשבת דבעינן נמי לכם, ויאחז בזה וגם מזה. יאכל וישתה את אשר תאוה נפשו, לשבע נפשו, ויישן יותר מבחל, תדע שהרי אמרו (שבת קיח, ב) ״במה מענגו בדגים גדולים וכו״, והדברים עתיקים, ואחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכון לבו לשמים, כי במצות כאלו שיש בהם ענג והנאת הגוף צריך חזק רב לעשותם לשם שמים באמת, לא מן השפה ולחוץ, שרוצה לצבות בטן ואומר, שבת היום, אכלו היום, שתו ושכרו. ובזאת תבחנו אם אתם עושים לכבוד שבת, כאשר בשאר הימים לא תלכו אחר תענוגי והבלי העולם הזה. ואף מי שבשאר הימים מצטמק ויפה לו, קשה מאד לכון בתענוגים רק בעבור אהבת השם יתברך, וזה אני מפרש, מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים (שיר השירים ז ז):

ג והאיש אשר הוא צדיק וחסיד, ישר ונאמן אינו מתענג משום דבר בעולם רק מעבודת הבורא, ואף מי שהוא מתענג יחשב שכך לו ענג כמו נגע, רק זהו רצונו לעשות נחת רוח ליוצרו. ובודאי שלא נתנה שבת לדחות מפני ענג שבת ואפלו כל דהוא אסור דרבנן לא התר. לא כמו בוערים בעם שמקילין בכמה אסורין, כגון להחם חמין או קאוו״י על ידי גוים או לקנות פרות מגוים, וכהנה אסורים רבים שדשו בהם, וראוי למחות בידם, כי זהו הענג מביא לידי נגע: והנה מי שחננו ה׳ עשר ונכסים והוא שלו שקט ושאנן לבטח בלא שום צער וטרדה, אין להללו כל כך אם מענג את השבת, כי אם בזאת יתהלל מאן דדחיקא לה שעתא ומצאוהו רעות רבות וצרות, ובהגיע יום השבת ידחק עצמו להוציא הוצאות מעט יותר מכדי יכלתו לכבוד השבת, ומצטמק בחל כדי להוסיף בשבת, ויפנה לבו וישכח עצבו ורגזו וישמח לבו ויגל כבודו ותתענג בדשן נפשו לכבוד צור קדושו הרי זה משבח. ולפי שכלו יהלל איש ששליט ברוחו לעשות דבר בעתו לא יחליפנו ולא ימיר אותו, בעדן חדוה, עז וחדוה, ובעדן עציבותא, עציבותא, ואפלו חס ושלום מתו מטל לפניו בשבת ויתערבב שמחתו, ואז צריך חזוק ודעת נכונה ומישבת לשמר הצרה בקרן זוית עד מוצאי שבת קדש. וכן יעשה בכל עת שהוא עובד אלהי״ם שצריך לעבדו בשמחה ובטוב לבב, יעביר רעה מדעתו וידמה כאלו בשרו ישכן לבטח, ויתן אל לבו שהרי אין רעה בעולם כרעת חרבן בית המקדש שנחרב בעוונותינו עד שנאמר (ירמיה ח כג) מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה. ואפלו הכי, בעדן חדוה אסור להצטער ולהיות עצב עליו, רק ששון ושמחה ישיג ונסו יגון ואנחה (ישכיה לה י), במקום שלא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב:

ד וכשם שמצוה להתענג בשבת כל קבל דנא, טוב לגבר שלא ילך אחר תענוגי והבלי העולם הזה בימות החל, כי הכל הבל, ואחר רגע כממרה הרי הוא כאלו לא היה ואבד הענג ההוא בענין רע וסופו נהפך לנגע, שכל דין חבוט הקבר ודין תולעת כמו מחט הכל הוא בעבור התענוגים. אבל ההוא גופא דלא אתענג מן הסטרא אחרא בימות החל רק בשבתות ובמועדים, לא יכל סטרא אחרא למשלט עלה ובשרו ישכן לבטח, כך אמרו בזהר הקדוש (ח״ב קמא). ובאבות דרבי נתן (כח ה) אמרו, כל המקבל תענוגי העולם הזה מונעים ממנו תענוג העולם הבא. ולכן צדיק אוכל לשבע נפשו פחות מדי מחסורו וכדי צרכו, והמאכל שהוא ערב לחכו ימשך ידו ונרצה לו לכפר בעדו, ולא יקפיד על המאכל רק יתרצה בכל הבא לידו, השמנה היא אם רזה, המעט הוא אם רב, כך היא דרכה של תורה וכו׳ והיא נקנית במעוט תענוג, אז יתענג על השם, ואז ימלא שחוק פינו ונחת שלחננו מלא דשן, בזמן שיאמרו בגויים הגדיל ה׳ לעשות עם אלה (תהלים קכו ב) כן יהי רצון במהרה בימינו אמן:

פרק רפג

א עונש - ידוע מאמר הכתוב (משלי יז כו) גם ענוש לצדיק לא טוב. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קמט ב) כל שחברו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחצתו של הקדוש ברוך הוא. ומאן דענש וקטל על ידי קללות כמה רעות עושה. אחת דהוה מצי למפק מנה זרעא מעליא (ומי יכול לעשות כמשה רבנו כשהרג את המצרי, דכתיב (שמות ב יב) ויפן כה וכה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שמו״ר א, כט) שנסתכל עד סוף כל הדורות, אי נפק מנה זרעא מעליא, וכן אלישע כשקלל את הנערים (מ״ב ב כד)). ועוד בה, שבחיים חיותו מרבה מצוות ומעשים טובים ועושה נחת רוח ליוצרו, ובזמן שהרשע מצטער שכינה מצטערת, מה הלשון אומרת, קלני מראשי קלני מזרועי. וכבר כתב מוהר״י אזולאי בהשמטות ספר ״דבש לפי״, שמה שכתוב (שבת לד א) נתן עיניו בו ועשאו גל של עצמות. הינו שהיו מכונים שאם הרשע חיב מיתה וחפץ ה׳ בזה תועיל הכונה, ואי לא, לא. והוא על דרך משה רבנו עליו השלום, שנמלך במלאכים כשהרג את המצרי (שמות רבה א כט). אי נמי דנתן עיניו הינו, כשהיה הרשע חיב מיתה ודאי. והתוספות (ב״ב כב א, ד״ה אנא) כתבו אההיא דאמרו אנא ענישתה, שהיו מתעצבים על זה, שאמרו (שבת קמט, ב) כל שחברו נענש על ידו וכו׳, עין שם:

ב הנה כי כן, ראוי לאדם למחל לכל אדם ולבקש רחמים שלא יענש שום אדם בסבתו. ועוד מטעם אחר ראוי לבקש רחמים על זה כדי שינצל הוא מחטא, כי בקשי גדול יכול מלט מעבר על מה שאמר הכתוב (משלי כד יז) בנפל אויבך אל תשמח. וכתיב (משלי יז ה) שמח לאיד לא ינקה. ואם הוא ינצל אפשר שחברו לא ינצל מחטא מלהיות חושד בכשרים, שיחשד את חברו שהוא שמח על רעתו, באפן שהמקלל את חברו ומבקש רעתו גורם רעה לעצמו. וכשם שאמרו (ר״ה טז ב) שהמוסר דין על חברו הוא נענש תחלה, כן הדבר הזה, שהמבקש שיענש חברו בעבור אשר חטא לו, יאמרו המקטרגים רבונו של עולם, הוא אשר חטא לך, על אחת כמה וכמה שראוי לענש. כל קבל דנא, המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו (יומא כג א):

ג אבל ראוי לראשי עם בכל מקום להעניש את החוטאים, בחרמות ונדויים והכאות על ידי גויים וקנסיות וביושים לפי החטא ולפי צרך השעה, למען יעזב רשע דרכו וכל העם ישמעו וייראו, וכי היכי דתהוי לה כפרה. והנענש יקבל הענש בסבר פנים יפות בידעו נאמנה דטבא עבדי לה, שהרי אמרו (תנחומא משפטים ה) בזמן שאין דין למטה יש דין למעלה. ובמעט שעושים לו מצילים אותו מענש רע ומרבים מכאובים אשר לרשע. ומה טוב חלקו, שעל ידו ישובו רבים מעוון ולא יוסיפו בני עולה למעל מעל כבתחלה, ונמצא שהוא מזכה את הרבים וזכות הרבים תלוי בו. צא ולמד מצלפחד הצדיק שעשה עברה לשמה וחלל את השבת כדי להרג (תוט׳ ב״ב קיט, ב) וכל העם ישמעו וייראו:

ד והחכם עיניו בראשו וישית עצות בנפשו, איך ראוי ליסר ובמה ראוי ליסר ואת מי ראוי ליסר, שלא יצא לתרבות רעה ושלא יצא מחלקת בעיר ושלא תצא תקלה, הכל לפי המקום ולפי הזמן, ולפי מה שהוא אדם, ולשון רכה תשבר גרם (משלי כה טו). ויודיע דרכיו לנענש שעושה לו לטובתו לתקון נפשו, ולכפר עליו מאשר חטא על הנפש, ויקדים תפלה לפני ה׳ שיתקנהו בעצה טובה ושלא תצא תקלה מתחת ידו, ובכן חן וכבוד יתן ה׳, לא ימנע טוב להולכים בתמים:

פרק רפד

א עצה - שומע לעצה חכם ותשועה ברב יועץ (משלי יא יד), ומה טוב שיהא לאדם חבר טוב, איש עצתו יודיענו ואל בינתו אל ישען, כי כל האדם כוזב, וטובים השנים מן האחד (קהלת ד ט), ואפלו הגדול יטל עצה מן הקטן, כמו שמצינו בהקדוש ברוך הוא שאמר (בראשית א כו) נעשה אדם. ונמלך במלאכי השרת, ללמד אדם דעת שבמקום שאין גדולים וזקנים, יטל עצה מן הקטנים, אבל צריך שיהא אוהב נאמן אצלו, שאם לא כן יותר טוב שלא יטל עצה ממנו, דשמא ישיאנו עצה שאינה טובה, או שמא ישיאנו עצה טובה לפי תמו והוא יחשד בכשרים ויניח עצתו, או ילך אחר עצתו ואפשר שלא יצא טוב לו ויבוא לחשדו. ואין אוהב נאמן לאיש כמו אשתו, לכן אמרו (ב״ב נט ב) אתתך גוצא, גחין ולחיש לה, אבל מאחר שדעתן של נשים קלה, יותר טוב שילך אצל חכם שנהנים ממנו עצה ותושיה, ויטל עצה ממנו שהוא ייעצנו עצה הוגנת על פי התורה, ועל פי הישר בשכל טוב. ומסתמא כל שהוא תלמיד חכם, הוא נאמן רוח מכסה דבר ומיעץ עצה טובה והוגנת, אפלו אם היה נוגע בדבר, וכל שכן שעל הרב כיון שאינו סוחר אינו נוגע בדבר:

ב וראוי לאדם לתן עצה טובה בכל לבו אפלו לשונאו, וכמו שכתב בספר החסידים (סי׳ קלד) אי משום כדי לצאת ידי שמים, ואי משום שחברו יחשדנו ויניח עצתו ויעשה להפך, ובזה ינקם ממנו. ואף אם בטובת חברו יוצא נזק לו אל יחוש, כי בשכר זאת ה׳ ישלם לו טובה כפילה. ואם רוצה לחוש לעצמו, לא משום זה יתן עצה שאינה הוגנת, אלא יחשך עצמו מן העצה ויאמר, אין בי עצה, לך אצל אחר, וכל העצות ישמע, וישא ויתן בדבר, וימלך בקונו ויתפלל אליו שיתקנהו בעצה טובה מלפניו, ועצת ה׳ היא תקום (משלי יט כד):

פרק רפה

א ערב - כתיב (משלי יא טו) רע ירוע כי ערב זר. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (יבמות קט) רעה אחר רעה תבוא לערבי של ציון דעבדי שלוף דוץ. דהינו שתובעים את הערב תחלה. והן עתה לפי מנהג העולם ותקנת השוק כל הערבות הוא כמעט כהאי גונא, שמי שנוטל ערב אינו רוצה לילך בדינא ודינא עם הלוה ולירד לנכסיו, אלא כיון שאינו פורע לו, תכף תובע את הערב, שכן על אמונתו הלוהו, ויש שמתנין בפרוש רצה מזה גובה. והן אמת שזה דבר קשה על האדם ובפרט אי דחיקא לה שעתא ומצטרך לתן חילו בשביל אחרים, שניו יחרק ונמס ותוהא ומתחרט אלף פעמים על מצוה שעשה:

ב והן אדם נמצא נבוך בענין זה, שאם ילכו שנים יחדו לעיר אחרת לירידים, וישאלו את האחד אם יוצא ערב בעד חברו, אם יאמר לאו, הרי פסקה לחיותה, שיבין המלוה שאינו בר סמכא להלוותו, ועל כן הוא מכרח לכנס ערב, אבל הדרך ישרה כל שהיא תפארת לעושיה שלא יכנס ערב, אלא אם נוטל משכון מקדם, או יאמר למלוה, תדע שאין אני יוצא ערב אפלו על המלך שכך קבלתי עלי מפני הרמאים, וכן יעשה. ואם יבוא חברו לבקש ממנו

שיצא ערב, אם יש לו ממון יאמר לו הילך, ואם לאו, יאמר לו כדברים האלה, ויפרסם הדבר באפן שכל רואיו יכירוהו ולא יקשה בעיניהם. ואין ראוי למלוה לבקש ערבות מאחד בפני הלוה, או לומר ללוה, אם תביא לי לערב את פלוני, אתן לך, שנמצא מכריח את חברו להיות ערב על כרחו שלא בטובתו, מפני הבושה ומפני הכבוד ומפני דרכי שלום, והרי זה עובר על מה שאמרה תורה (ויקרא יט יח) ואהבת לרעך כמוך. דעלך סני לחברך לא תעבד (שבת לא א). אלא אם ירצה, ילך שלא בפני הלוה ושלא בידיעתו וישאל אותו, רצונך להיות ערב על פלוני, שבלאו הכי, אין רצוני ללוותו, ואם יאמר שאינו רוצה להיות ערב, אז יאמר להרוצה ללוות, איני נותן אלא במזמי, בים ואי אפשי בערב. ואם ערבת לרעך, מהר ושלם לו, שאם לא תרצה לשלם יחרה אף חברך עליך יותר מאם אתה היית חיב לו מחוב שלך, כי בחוב שלך אמור יאמר, מה יעשה הבן שהצרך ללוות ואין לו לשלם, אבל בערבות יאמר לך, למה עכרתני, ומה לך לכנס בתגר זה להיות ערב, שכן על אמונתך הלויתיו, נמצא שאתה רוצה להטיב את חברי ולהרע עמדי, ולמה תעשה כה, הרי אין דוחים נפש מפני נפש, היה לך מתחלה לטל משכון, ואם אתה האמנתו מאי אכפת לי, אלמלא אתה אני לא הייתי מאמינו ולא הייתי מלוה לו כלל, הנה כי כן הישר והטוב, שלא ידחה את המלוה לילך עם הלוה בדינא ודינא ושירד לנכסיו, אלא תכף ישלם לו והוא יבקש מן הלוה. ולאידך גיסא, אם לא יצא ערב בפרוש אלא שהיה שתף או שלוו ביחד בכתב אחד, ואחד מהם פרע חלקו והאחר לא פרע, אין זה מדרך טובים וארחות צדיקים שיתבע את האחר מדין ערבות, כי מה פעל ועשה ומאי הוה לה למעבד, ודי לו שיעמד בשלו. זה כלל גדול לרוצה להיות נושא ונותן באמונה, שלא ילך אחר הדין אלא אחר הישר, ובזה ימצא חן ושכל טוב בעיני אלהי"ם ואדם:

פרק רפו

א ערך - הנה כל עניני עבודת השם יתברך שמו בעו הערכה, איזו היא דרך ישרה שלא יצא שכרו בהפסדו. כגון העומדים בבית ה' בלילות יראו אם יכולים לעמד שלא תחטפם שנה בקריאת שמע ובתפלה, ואם לא יישן ביום יבוא לישן בערבית וברכת המזון, שאז נמצא שההפסד יתר מאד על השבח, וכן אם יהיה לומד מתנמנם, נים ולא נים תיר ולא תיר, הרי זה יגע לריק וההעדר טוב ממציאות הרע, וטוב מעט בכונה (טור ושלחן ערוך ז, יד), והרי זה דומה לדאמרי אנשי, שהכילי חושב להרויח אחת ומוציא ארבע, כן זה חושב להרויח מצוה אחת ומפסיד כמה וכמה. ולעולם צריך לראות שיהא התוספת מרבה על העקר, לא מפסיד את העקר, ושלא יפסיד הזוז בשביל הפרוטרוט. וכן צריך להעריך ולהבחין בין טוב למוטב, כגון בענין הלמוד יבחר לו לפי שכלו ולפי עתות הפנאי שיש לו, איזה למוד יותר חשוב ילמד, כגון דינים הנצרכים דבר בעתו, או הלכות מעשה הקרבנות, שהוא חשוב מאד לפני המקום, או ספרי מוסר ויראת השם, ואם הפנאי מסכים עמו יאחז בזה וגם מזה, ויהיה ידו בכל כל:

ב וכן כשמוציא מעותיו לדבר מצוה יעריך איזו מצוה היא יותר חשובה לפני המקום. וידוע מאמר הירושלמי (שקלים סוכ"ה) על אותן בתי כנסיות שאמר, כמה נפשות שקעו אבותיך בכאן, מי לא הוו בני נשא דילעון באוריתא, ובפרט מי שאין ידו משגת לעשות פזר גדול, יראה במה מוציא את מעותיו שיהא למצוה היותר חשובה, כסוחר טוב שמבקש להלביש מעותיו בסחורה שיש בה רוח יותר. רק אם הרחיב ה' את גבולו יהיה ידו בכל, ופתוח יפתח את ידו לתן לכל קפות הקהל ולהקדשות, ולהיות שושבין וסנדק וכדומה, כל אשר בכחו לעשות יעשה, וטוב איש יכלכל דבריו במשפט:

פרק רפז

א עניות - עניות הוא נסיון גדול לאדם כי רבה רעת העני כמאמר רבותיני זכרונם לברכה (קהלת רבה ספ"ז) חסרון כיס קשה מכלם. כי נודד הוא ללחם איה, עולם חשך בעדו, ועוללים שאלו לחם פורש אין להם (איכה ד ד), ובביתו אין לחם ואין שמלה ואין פרוטה בכיס, ריקם ריקם לגזרה שוה, והנושים נוגשים ובעל הבית דוחק על שכירות הבית, וי מגוא וי מברא, רעה אחר רעה, צרה על גבי צרה, ומחלוקות רבות באות עליו והוא מן הנעלבים נבזה וחדל אישים, וחכמת המסכן בזויה ודבריו אינן נשמעין, והוא אביון ותאב לכל דבר, ונפשו יבשה אין כל, וכהנה רעות רבות וצרות שעוברות על נפש העני אשר לא יכילון מגלות. כללו של דבר, שכל ימי עני רעים ומרים כלענה ורוש. זאת נחמתו בעניו, בידעו כי יחלץ בעניו מדינה של גיהנם, ויפה שעה אחת של קרת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה (אבות ד, יז). ויתן אל לבו, היתכן, ששופט כל הארץ לא יעשה משפט ישר, חס ושלום, וישנה לבן בין הבנים ויתן לאחד לאכל לשבעה ולמכסה עתיק ולהתענג מרב כל, ולאחד יניח ברעב ובצמא ובערם ובחסר כל, חלילה לאל מרשע ושד"י מעול, אלא ודאי, הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט ולו נתכנו עלילות ודטבא לה עבדי לה בלי שום ספק ולפם צערא אגרא לעולם שכלו טוב, ואשריו אם יעמד בנסיון ולא יתרעם על מדותיו יתברך ויקבל הכל בשמחה ובטוב לבב, ועל כל צרה וצרה שלא תבוא ינענע ראשו ויאמר, גם זו לטוב. ויאמר, אם לפני האל יתברך הגון, לפני לא כל שכן, ויחשב שבארזים נפלה שלהבת לקדושים אשר בארץ גאוני עולם עברו ימי עני ודחק וצער כמפרש בש"ס

ומדרשים, כגון הלל (יומא לה, ב) ורבי אלעזר בן פדת (מגילה כח, א ב״ב י, א) ושלמים וכן רבים אשר עברו על ראשם רעות רבות וצרות יותר ממנו, ולא טוב הוא מהם, ויהא מתהלך בתמו צדיק, ולא יעבירנו עניותו על דעת קונו, ולא יגנב ולא יכחש ולא יעשה עולה ולא ידבר כזב, כי מוטב לו לאדם למות ברעב ולא יהא רשע לפני המקום שעה אחת. והשם לא ימנע טוב להולכים בתמים, כי הוא זן ומפרנס מקרני ראמים עד ביצי כנים, ונותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו (תהלים קלו כה). וכשהוא יושב ובטל לא יהא מיושבי קרנות ולא יתעסק בשחוק הקוביאות, ולא יהא בסבאי יין שותי שכר, כמנהג כמה עניים חסרי מדע שמכלים ימיהם לריק ושנותיהם לבהלה, הולכים אנה ואנה בשוקים וברחובות קריה ובקרונות על מגן, וכדי לפקח צערם מרבים בשתיה ומכלים ממון שאין להם ובאים לידי בזיון ונועלים דלתי הרחמים בפניהם, כי יאמר העשיר, מה לי לתן צדקה אל המיאנ״ה, ואינם רוצים לידע שעושה לפקח צערו, וכי היא כסותו לבדה היא שמלתו לעורו, הן הם מטעמים ומעדנים לנפשו. איך שיהיה, לא כל אדם דן את כל האדם לכף זכות, ויהי האדם לרוח ממללא ועצר במלין מי יוכל, ולפי האמת, השתיה היא רעה חולה מנפש ועד בשר יכלה, רע לשמים ורע לבריות, רע לעולם הזה ורע לעולם הבא כאשר נכתב במקומו, ונמצא העני יורש תרתי גיהנם חס ושלום:

ב אך בזאת יתהלל העני שאם יוכל להרויח, בזעת אפו יאכל לחם ולא יבש ולא יכלם מלעשות מלאכה בזויה, כמאמר רב לרב כהנא פשט נבלתא בשוקא וסב אגרא, ולא תימא כהנא אנא, גברא רבא אנא (פסחים קיג א). וגדול הנהנה מיגיעו שעליו נאמר (תהלים קכח ב) יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (ברכות חק א). ולא יטיל עצמו על הקהל להתפרנס מן הצדקה בנקל, אלא ידחק עצמו ויהא מצטמק ויפה לו, שהרי אמרו (שבת קיח א) עשה שבתך חל ואל תצטרך לבריות. ואמרו (פאה ספ״ח) כל מי שצריך לטל ואינו נוטל, אינו מת מהזקנה עד שיפרנס אחרים. ולא יתרעם על העשירים ולא ימסר דין עליהם, רק יבקש ממי שהעשר והנכסים שלו, ויאמין באמונה שלמה שמפתח הפרנסה היא ביד הבורא יתברך שמו והוא הנותן כח לעשות חיל, והוא הנותן בלב העשיר ומזמין לעני פרנסתו על ידו והרבה שלוחים למקום:

ג ולכן לא יכבד על העשיר לעשות בקשתו, ולא יקשה בעיניו בשלחו אותו ריקם מאתו, רק ידמה כמי שהולך אל גזבר המלך ושואל מאתו אם על ידו שלח לו המלך מנת חלקו וארחתו, ואם יאמר לו לאו, לא יחוש על הגזבר, כי יאמר, מה לי ולו, שלא זכה שיחפץ בו המלך לעשותו שלוחו שליח מצוה, והן ישלח על ידי אחרים, דכלום חסר בבית המלך הרבה שלוחים והרבה אפנים, כן הדבר הזה, כי מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה (ביצה טז, א). ואם מצטרך לבריות לא ירבה בהוצאות בתענוגים ובמלבושים נאים, כי ידברו עליו תועה ויאמרו, חזו גברא שאינו צריך לטל ונוטל, ומה לנו לתן צדקה לאיש כזה שדומה כמטיל מים לים. ומה גם אם יש לו נושים שצריך לזהר ולשמר מלהוציא הוצאות ומלהתראות כעשיר, כי ידברו עליו תועה ויחרקו שן, ולכן אם יקר מקרהו שימצא לקנות בזול שוה מאה באחד, לא יאבה ולא יקנה, ואם יקנה, יחזר וימכר וירויח ולא ילבש ולא יתכסה ביותר מכדי מה שיש לו, ולא יתראה, דלאו כלי עלמא ידעי איך בא לידו, וקעבר משום לפני עור לא תתן מכשל (ויקרא יט יד):

ד וכשאינו מוצא במה להרויח ולהשתכר, יעסק בתורה כי טוב סחרה מסחר כסף. ועל כל פנים אף אם שרא דעניותא רדף אבתרה דתלו בה טפלי ודחיקא לה שעתא טובא, ויש לו עסק רב, אפלו הכי לא יעבר מלהתפלל בצבור שחרית מנחה ערבית, ויום ליום ולילה ללילה יקבע עתים לתורה אם מעט ואם הרבה יוכל, וכל אדם אינו חיב אלא כשעורו, ואחד המרבה ואחד הממעיט וכו׳. וי, יבה כבוד ביתו ושלום ביתו, ומאחר שאין פרוטה בכיס, יהא מתיקות בפה ובחך מתוק, ולשון רכה יפיסנה בדברים ויגיד לה צערו ויפק לה נפשו ויאמר לה, אי הוה לי, עבדנא לך עיר של זהב, וטוב פת חרבה ושלוה בה:

ה ואם יראה לו שבעיר אחרת יוכל למצא פרנסה, לא יקנה אדון לעצמו, שהרי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ב״מ עה, ב) הקונה אדון לעצמו צועק ואינו נענה. ופרשו, דהינו מאן דביש לה בהאי מתא ולא אזל למתא אחריתי לכן יכתת רגליו וילך לו מארצו אל אשר ימצא לבקש לו מנוח אשר ייטב לו לעבודת השם יתברך, אבל לא יצא יחידי לסובב בערים ויניח את בני ביתו, דלפי מה שעינינו רואות, נפיש בטרחא וזוטר בשעורא, ועל הרב היא לא תצלח, רק זוהי דרך ישרה, שיבקש מקום להתישב עם אנשי ביתו במקום אשר ימצא להרויח ולהשתכר, או על ידי אמנות או בסחורה, או לשרת ליחיד או לרבים וכדומה, ואל יחוש על הפרדו מארצו וממולדתו, הכל הבל נגד התועלת שלא יהא נודד ללחם, ושיהא מישב לעבד את בוראו. וישפך נפשו לפני השם, שיעזרהו לעמד בנסיונו ושיזמין לו פרנסתו. הן אלה קצות דרכי הישר לעני בעניו, ובזה יזכה למרבה טובה בעולם שכלו טוב ומצא כדי גאלתו:

פרק רפח

א עין הרע - עין הרע הוא מהדברים שמוציאין את האדם מן העולם, וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (ב״מ קז, ב) תשעים ותשעה מתים בעין הרע ואחד בדרך ארץ. וצריך האדם להשמר מאד כאשר יוכל, דהינו שלא יתראה, לא בחכמתו ולא במעשיו ולא בעשרו, אבל צריך דעת שלא ירגישו בו שהוא משתמר שלא יבואו להקפיד עליו על שחושדם שהם בעלי עין הרע. ובפרט אם איש עני הוא ורואה שהעשיר משתמר ממנו, או מי שהוא חשוך בנים ורואה שאבי הבנים משתמר, הם מתדכאים ולבבות יכאבו ואחזו צער, וכל ערום יעשה בדעת. וגם לא יעמד על טובת חברו ולא ישב בחנותו ולא יתן עיניו בה ולא ידבר עליה, כדי שאם יארע לו שום נזק לא יתלה בו הקלקלה. ואם יתגלגלו הדברים שיזכיר שבח וטובות חברו, תכף יברכהו שלא ישלט בו עין הרע:

ב וכבר יש בספרים כמה סגלות להנצל מעין הרע, ובפרט עשב הרוד״ה שהוא מסגל מאד לנשאו עליו, וראוי לילך אחריהן כי הוא בכלל ונשמרתם מאד לנפשותיכם (דברים ד טו). וכן לנצל מעין הרע של עצמו, איתא בש״ס (ברכות נה ב) דיש סגלה, שיסתכל בעינו צד שמאלי של חטמו. ועל הכל תפלה עושה פרות, כי אלהי״נו מרחם, שומע תפלת כל פה והוא המציל את עמו ישראל מעין הרע ומכל דבר רע. ועל כל פנים לא ימנע מעשות מצוה מפני חשש עין הרע, כגול להביא עני לביתו, או לדרש ברבים ללמד דעת את העם, כי שומר מצוה לא ידע דבר רע, ומצוה אגוני מגנא והיא מגן וצנה. ובש״ס אמרו (שם) האי מאן דדחל מעינא בישא, לימא ״אנא מזרעא דיוסף קאתינא דלא שלטא בה עינא בישא וכו״, וטוב לגבר שיאמר כן בכל יום:

פרק רפט

א עריות - ישראל קדושים ומעוטן בעריות, וחרדים מאד על אסור עריות ובפרט היושבים בערי ישמעאל הם גדורים יותר בעריות. אבל יש קריבות דעריות שאין נזהרים בהם, השם הטוב יכפר בעד, כי לכל העם בשגגה. שהרי אמרו (שמות רבה טז ב) האשה נמשלה לגפן שנאמר אשתך כגפן פוריה. אמר הקדוש ברוך הוא כשם שאם נדר נזיר לשתות יין אסור לאכל ענבים לחים ויבשים ומשרת ענבים וכל היוצא מגפן היין, אף אשה שאינה שלך אסור לגע בה כל עקר, וכל מי שנוגע באשה שאינה שלו מביא מיתה על עצמו. ותמן תנינן (אבות א ה) כל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו וסופו יורש גיהנם. ועד היכן גדר מרבה שיחה, עד שאמרו (ערובע נג ב) שבשביל שאמר רבי יוסי הגלילי לברוריה, באיזה דרך נלך ללד, קראתו, גלילי שוטה בשביל שהרבה שיחה, שהיה יכול לומר, באיזה ללד. ואמרו בש״ס (קדושין ע א) שאסור להשתמש באשה כלל, בין גדולה בין קטנה, ובפרט שתתן לו לרחץ פניו או ידיו או רגליו, או שתמלא לו כוס יין או שכר, או שתציע לו המטה בפניו הוא עוון פלילי, שאין אשה עושה אלה אלא לבעלה או לאביה או לבנה, ודוקא בטהרתה. וכן אמרו (שם) קול באשה ערוה. ואסור לשאל בשלום אשה כלל, וכל אלו הן הלכות פסוקות בש״ס ובשלחן ערוך (אבן העזר סימן כא):

ב ואסור ראית הנשים הוא חמור מאד וחשוב כזנות, שכן כתוב (במדבר טו לט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זנים אחריהם. ומתגלגל בעוף הנקרא ״ראה״. וכתב הרמב״ם שנקרא משמד לדבר אחד, ועל מי שאינו מסתכל בנשים אמר הקדוש ברוך הוא הדין דידי (ירושלמי ברכות פ״א, ה״ה). ואסור ההסתכלות בנשים הוא אפלו אם אין לבבו פונה להרהר הרהורים רעים, מכל מקום הראיה פוגמת בעיני הנפש, ומתוך כך עינינו חשכו מראות במשכלות, וזה יצר באנוש בראותו אשה שרוצה להכירה, וצריך לדחק את עצמו ולהיות עוצם עיניו מראות ברע, ולפם צערא אגרא:

ג והנה בענינים אלו של קריבות האסורות דאמרן בנשים זרות, נקל הוא לזהר, אבל הדבר הקשה לזהר בקרובותיו, ובפרט הנלוות עמו בבית, ומה גם שאין מי שיזהר כי לא ידעו שיש אסור בדבר ונעשה כהתר, והרוצה לזהר מחזי כיוהרא לומר לאשה שאינו רוצה לקבל ממנה לטל ידיו, או לקבל ממנה את הכוס וכדומה. אבל האיש הירא את השם יחרד וילפת מעשות כל דהוא נדנוד עברה, ולא ישוב מפני כל, כמו שלא היה חושש לשום דבר כדי לנצל מלהפסיד אלף אלפים דינרי זהב, על אחת כמה וכמה כדי שלא להתחיב בנפשו, ושלא להכעיס את בוראו זה כלל גדול בתורה:

ד והנה באסורין אלו של קריבות דעריות, הנשים נוטלות חלק בראש והן תוסרנה ביסורין וענשים קשים ומרים בגיהני גיהנם וצעקה ואין מושיע לה, כאשר הן גרמא בנזיקין דמגרי יצר הרע באנשים, על ידי שהולכות בין האנשים ומדברות עמהם דברים יתרים. ואפלו אם נקה האיש מעוון שנלחם עם יצרו ונצל מעברה ומהרהורי עברה, האשה ההיא תשא את עוונה, ומה גם אם גרמה לכשל בה בהרהורי עברה, אוי לה אוי לנפשה. ומה גם אם זמרין גברי וענין נשי שירי עגבים והן מקשטות, שהוא כאש בנערת, רחמנא לצלן. הנשים ההנה רעה תבוא עליהן בעולם הזה או בעולם הבא:

ה ואשה יראת השם היא תתהלל (משלי לא ל), שתזהר ותשמר שלא יכשלו בה בשום מכשל והרהור עוון, ותחשד את כל אדם כלסטים לענין זה, כי אין אפוטרופוס לעריות, וכל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו (סוכה נב ב), וכל יצר מחשבות לבו רק רע, ואם הוא איש, טוב שילחם עם יצרו ואולי ינצחנו, מה לה ולצרה הזאת להכניסו בתגר זה, ולכן אשת חיל תהיה צנועה, כל כבודה בת מלך פנימה אז תתענג על ה׳. ומצוה מטלת על האנשים להזהיר הנשים בנות ביתו, שתהיינה צנועות בפני כל בני אדם:

פרק רצ

א עדות - בכמה דברים אדם מעיד על עצמו ועדיו זכין לו או חבין לו, כגון אם יאמר שבשרו עליו יכאב על שאינו תלמיד חכם, בזאת יבחן, אם ימסר נפשו על בניו שיהיו תלמידי חכמים בכל כחו ומאדו. ואם יאמר אדם שנפשו עגומה על שאין לו עשר כדי שלא להיות נצרך להיות טרוד על המחיה ועל הכלכלה, ולהיות רק עסוק על התורה ועל העבודה, עדות יש, אם בשבתות וימים טובים וחלו של מועד וכל שעה שהוא פנוי אינו מפנה לבטלה, אלא יושב ולומד ועוסק בעבודת השם יתברך שמו, אז יאמנו דבריו והקדוש ברוך הוא קובע לו שכר, כי כן מדתו יתברך, שאם חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה, מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה (קדושין מ, א), ואם לא יעשו כן, כשיאמרו לכשאפנה אשנה (אבות ב, יד) יושב בשמים ישחק למו (תהלים ב ד) וכבר פרשו בזה הקדמונים קרא דכתיב (שם עה ג) כי אקח מועד אני מישרים אשפט:

ב ועוד עדות יש, אם ישתדל בכל מאמצי כחו, להחזיק ביד לומדי התורה בגופו ובממונו כדי שחלק כחלק יאכלו. ואם יאמר אדם שנפשו עגומה על כי בעוונותינו חרב בית המקדש, ואין לנו לא מזבח ולא כהן שיכפר בעדנו, עדות יש אם כנים הדברים שיעשה מה שהוא במקום קרבן, כגון עשות צדקה וגמילות חסדים ולמוד מעשה הקרבנות ותפלה בכונה, שהביא במקום קרבן. והמביא דורון לתלמיד חכם הוא כאלו הקריב בכורים (כתובות קה, ב), והרוצה שיקריב נסכים ימלא גרונם של תלמידי חכמים יין (יומא עא א). ותענית חשוב כקרבן וכל מיני יסורים אם מקבלם מאהבה, וכל שכן אם מיסר את עצמו ביסורים וסגופים כאשר יוכל שאת חשוב מזבח כפרה. וכן כמה דברים יש, שמועילים לכלא פשע ולהתם חטאת כמזבח כפרה:

ג והמתענג בשבת ואומר שמכון לשם מצוה, לכבוד שבת קדש, עדות יש אם אינו הולך אחר תענוגי והבלי העולם הזה בימות החל, ואם מקים מצות סעדה שלישית וסעדה רביעית, אפלו כשהוא שבע ואינו תאב לאכל כלל, זהו לעדות על כשהוא רעב שעושה לשם מצוה, וכן על זה הדרך אם מקים מצוות שיש בהן ענוי נפש, עדות הן על מצוות שיש בהן ענג נפש שעושה לשם מצוה. הביטה, שאנו מזכירין בכל יום תמיד עקדת יצחק, ואפשר, יאמר אדם, גם אני, אם היה אומר לי הקדוש ברוך הוא כמו שאמר לאברהם אבינו, אעשה כן גם אני, שהרי אנו מכונים בקריאת שמע שאנו מוכנים למסר נפשנו על קדשת השם אם יבוא לידינו, אבל עדות יש, שהרי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו, ואם הוא עובר על דעת קונו על בצע כסף, כל שכן שאינו מוסר נפשו. ואם היה מוסר נפשו לא לשם שמים, אלא לפי שסוף אדם למות, ונבחר מות שהוא מקבל פרס מיד ולבבו יבין שעל ידי זה הוא מזמן לחיי העולם הבא, שעושה דבר גדול כי נפש היא חובל, אבל אם הוא אוהב ה׳ באמת לא יעבר על דעת קונו בשום אפן, ולא ישוב מפני כל עד דכדוכה של נפש, אז השם יחשב לו כאלו מסר נפשו על קדשת השם, ושכרו ישלם לו משלם. וכן אם יאמר אדם, שאם היה לו עשר מפלג היה מפליא י לעשות צדקות וגמילות חסדים, השם יבחן אם עושה במה שיש לו כשעורו, כברכת השם אשר נתן לו כדמבעי לה למעבד. וכן על זה הדרך אל כל אשר יאמר, מעשיו הן הם עדיו, האמת אתו אם זך וישר פעלו:

פרק רצא

א עצרת - עצרת הוא חג קדוש מאד, אשר בו קדשנו השם יתברך בתורתו ומצותיו ובחר בנו מכל העמים להיות לו לעם סגלה, ואי לאו האי יומא דקא גרם, כסדם היינו לעמרה דמינו וחקות שמים וארץ לא נתקימו, באפן שראוי לשמח ביום הזה. ואי אפשר שלא לשמח, כי טוב לנו טובת התורה והמצוות מכל טובות העולם הזה ומכל חיי העולם הבא. וקריאת התורה בליל עצרת בסדר המתקן מרבנו האר״י ז״ל היא נפלאת ועושה רשם למעלה, קשוטין אל השכינה. אשרי ילוד אשה שזכה לכך אשר מלך העולם אים ונורא, מלך גדול אשר לגדלתו אין חקר, המשילו במעשי ידיו, ורוכב שמים בעזרו, וישראל עושה חיל ומוסיף כח בפמליא של מעלה, על זאת יגל יעקב ישמח ישראל בעושיו יעלזו חסידים בכבוד ויהיו רק עסוקים בסדר הלמוד כל הלילה, אל דמי להם, בשפה ברורה ביראה ואהבה ושמחה רבה יותר ויותר ממוצא שלל רב, בתת לב מה נעשה בשמים ממעל על ידינו, ומה הימים האלו ומה הגיע אלינו. ובכן עושה אלה הנה שכרו אתו, בני סמיכי וחיי אריכי ומזוני רויחי כמו שכתוב בזהר הקדוש, ולפי גדל השכר, שממנו נדע שעושה נחת רוח גדול למעלה, לו בכח יגבר איש להעביר שנה מעיניו ולהיות ער כל הלילה, ובלבד שלא יהא יושב ובטל או מדבר דברים בטלים, או

אסורים, עם המעלה עשן בפיו, כי עושה אלה, השנה הנאה להם והנאה לעולם, אבל עבדי ה׳ העומדים בבית ה׳, בלילה הזה לה׳, צריכים להיות עוסקים בתורה כל הלילה בלי הפסק, ולפם צערא אגרא, והוא תקון גדול לפגם הראות שפגם בראותו ראיות אסורות, כגון נשים ואלילים, ועל אשר פגם בכמה לילות, עמל וכעס שהיה נעור להכעיס את בוראו בשחוק וקלות ראש וכהנה רעות:

ב והכל הולך אחר החתום שיתגבר כארי להיות ער בשעת קריאת שמע ותפלה, שאם לא יוכל עמד, יותר טוב שינוח מעט בלילה, או ישכב כל הלילה ולא יקרא קריאת שמע ותפלה כשהוא מנמנם. ויאחז צדיק ארחות צדיקים לטבל במקוה טהרה באשמרת הבקר כי סודה רם ונשא וקונה הארה וקדשה וטהרה לנפשו. ואחר התפלה יאכל משמנים וישתה ממתקים כפי כחו לכבוד היום כי קדוש הוא, והכל מודים בו דבעינן נמי לכם (פסחים סח, ב). ואחר שינוח מעט יחזר ללמודו, כי חביבה תורה ובפרט בשעתה ביום נתינתה. ומה טוב, דבר בעתו, לשפך נפשו בימים האלה ובזמן הזה שיזכה הוא ובניו לכתרה של תורה, ללמד וללמד לשמר ולעשות:

פרק רצב

א אות פ: פרישות - הפורש מן העברה כפורש מן המות, ולא זו מן העברה, אלא אפלו מכל דהוא נדנוד עברה. שהרי כתב האר״י ז״ל על הקאוו״י של עכו״ם, וזה לשונו, הפורש ממנו בחל, כפורש מן המות, והפורש ממנו בשבת יזכה לעולם שכלו שבת. ומר מאד, מר ממות היות האדם אשר להבל דמה, גורם פגם וצער וכעס לפני מלך רם ונשא, אים ונורא, שוכן רומה. את זה יתן החי אל לבו אל יליז מעיניו ויהא פרו״ש מרבה, ובזה נר״ו יאיר ולא יכבה:

פרק רצג

א פריה ורביה - פריה ורביה היא מצוה רבה ואשריהם ישראל היושבים בערי ישמעאל כלם זהירין, יש זריזין מקדימין ויש מאחרין, אבל אין גם אחד שלא יעסק בפריה ורביה. אבל בערי אדום יש ויש שאין נושאים נשים ומזקינים ומתים כערער בערבה במשאות שוא ומדוחים, אוי להם ואוי לנפשם, שהרי מי לנו גדול מחזקיהו המלך שהיה צדיק גמור ורבה וקבץ פעלים לתורה הפלא ופלא, ומאי דלא נשא אשה היה משום דחזא ברוח הקדש דנפקי מנה בני דלא מעלי, ואפלו הכי בא אליו ישעיהו הנביא ואמר לו (מלכים ב, כ א) כה אמר ה׳ צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה. ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות י ב) מת בעולם הזה, ולא תחיה לעולם הבא. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (יבמות טג ב) שמי שאינו עוסק בפריה ורביה כאלו ממעט את הדמות וכאלו שופך דמים וגורם לשכינה שתסתלק מישראל וחיב מיתה. ועוד אמרו (יבמות סב ב) השרוי בלא אשה שרוי בלא ברכה וכו׳. וכהנה רבות מאמרי רבותינו זכרונם לברכה בש״ס ומדרשים וזהר הקדוש. ובודאי מי אשר הוא יהודי ומאמין בתורה ובדברי רבותינו זכרונם לברכה הקדושים לא יעשה שקר בנפשו ולא יהא מאבד עצמו לדעת מן העולם הזה ומן העולם הבא. והחטאים האלה בנפשותם שאין נושאים נשים ואינם עוסקים בפריה ורביה, בודאי ימחו מספר חיים ולא ינוחו על משכבותם:

ב ואפלו אם כבר נשא אשה וקים מצות פריה ורביה, אם מתה אשתו לא יהא שרוי בלא אשה, אלא ישא אשה בת אולודי, שכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שם) נשא אשה בילדותו ישא אשה בזקנותו, היו לו בנים בילדותו יהיו לו בנים בזקנותו, שנאמר (קהלת יא ו) בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים. ומטעם זה ראוי לאדם להשתדל על אשתו ולהוציא זרע רב ולעסק בתרופות אפלו אם יש לו בנים, כי שמא יזרח לו השמש מאשר יצא ממעיו, או מיוצאי חלציו ונפש אחת הוא עולם מלא, כי אחד היה אברהם ויצאו ממנו כל ישראל אשר יש בהם כמה צדיקים וחסידים, ולא כמו תועי רוח בינה שחוששים לצער גדול בנים ולהוצאת הבית מרבה, ומצטערים אם תלד אשתו ילדים רבים, והם מתרצים בשנים או שלשה בנים ולא היו רוצים יותר. ולו חכמו ישכילו, כי ראוי לטרח טרחה מרבה, והכל כאין נגד התועלת הנמשך מן הזרע, שאם בסוף כל הדורות יצא מחלציו איש טוב ירא אלהי״ם הרי די לו, שגם הקדוש ברוך הוא ברא כל העולמות בשביל צדיק אחד, כדכתיב (קהלת יב יג) את האלהי״ם ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם. ואם חושש בשביל ההוצאה, הרי זה מקטני אמנה, שהקדוש ברוך הוא זן ומפרנס מקרני ראמים עד ביצי כנים והוא נותן לחם לכל בשר, לחם לפי הטף:

ג ומה גם אם יש לו בנים ולא בנות, או בנות ולא בנים, שעדין לא קים מצות פריה ורביה, דמבעי לה למעבד כל טצדקי, כדי להשלים לקים מצות פריה ורביה. צא ולמד מלאה אמנו, שאף על פי שהיו לה ארבעה בנים, וכי עצרה מלדת, הגדילה לעשות עד שהכניסה שפחתה לביתה להיות צרתה כדי לזכות לחזר להבנות. ומשרה ורחל שהכניסו צרותיהן לבעליהן תוסרנה כל הנשים העקרות ותעשינה כמעשיהן, שיעשו לבעליהן שיקחו אחרת עליהן.

ואף כי עזה כמות אהבה, קשה כשאול קנאת צרתה בצדה, לפם צערא אגרא, ויכולה היא שתגן שיפקד ה׳ לה כמו שפקד את שרה ורחל ולאה. ואם לא תפקד, כי הוא מפלאות תמים דעים, על כל פנים יאמר עליה (ישעיהו נד א) רני עקרה, כי רבים בניה בעולם שכלו טוב, מה טוב חלקה ומה נעים גורלה:

ד וידוע שהאיש מצוה על פריה ורביה ולא האשה, על כן עליו המצוה הזאת להשתדל בכל מאמצי כחו לזכות להבנות. ואם שהה עם אשתו עשר שנים ועסק ברפואות ולא זכה להבנות, יחיש מפלט לו וישתדל לפיסה שתתן לו רשות לשא אחרת, או יבקש איזה תלמיד חכם שיפיסנה בדברים הנכנסים ללב. ולעולם היא תהיה עקרת הבית, כי ראויה היא לכל כבוד שבעולם על זאת שהכניסה צרתה לביתה. וכך יתנה עם האחרת, שלא תכעיסנה אלא תכבדנה. והן אמת כי קשה לזוגן כי אשה רעותה קנאה, לכן הטוב טוב שתהיינה בשתי בתים או בשתי עירות. ויקח אפלו עניה בחנם ואפלו חגרת ואפלו סומא, רק להעמיד זרע. ואם לא תתרצה, על כל פנים ימכר כל אשר לו ונתן בידה, ויגרשנה בגט כשר ואחרת יקח לו אולי יזכה להבנות, כי רבים עשו כן והצליחו, אף כי עזה אהבת אשת נעורים, הכל כאין נגד אהבת הבורא ואהבת נפשו, כי רבה רעת החשוך בנים כמבאר בא״ר לח״י רא״י בש״ס ומדרשים ובזהר הקדוש ובספר חסידים, תסמר שערת אנוש. ועלינו לבקש מאת אבינו שבשמים, שאל יביאנו לנו ולזרענו ולשום אחד מעמו ישראל לידי נסיון קשה כזה, ויפקד לכל חשוכי בנים בזרע של קימא לעבודת השם יתברך שמו:

ה אבל אם בא לידי נסיון, חילים יגבר להיות גבור חיל לפני ה׳ למעבד מאי דמבעי לה למעבד, לפם צערא אגרא יראה זרע יאריך ימים וחפץ ה׳ בידו יצליח, וישמח ביוצאי חלציו. ולא יאמר האיש, הן אני עץ יבש ובשלי הצער הזה, אם אין הדבר ברור לו כשמש בצהרים, כי אין זו דרך מוציאתו מידי עברה ואין פוטר אותו מן הדין, ולמחש מיהא בעי אולי יש תקוה. ואם בכל זאת אחר כל העמל והטרח לא זכה להבנות, או שיודע בעצמו שאינו בר אולודי, אז לא יצטער ולבבו לא יכאב מאחר שעשה מה שמטל עליו, הנה שכרו אתו משלם, יד ושם טוב מבנים ומבנות (ישעיהו נו ה), והן הם מפלאות תמים דעים ולו נתכנו עלילות, והוא הטוב בעיניו יעשה, כי מה לו מבנים ומבנות כי אם עשות רצון אבינו שבשמים, כי השאר געגועי הילדים ושיהיו לו יורשים, הכל הבל ורעות רוח, ומאחר שחשב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה, מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה (ברכות ו א), ומקבל שכר טוב בעמלו מה לו להצטער, רק ישמח בחלקו ולא יוסיף לדאבה. ועל כל פנים את אשר בכחו לעשות יעשה, ויגדל יתום ויתומה בתוך ביתו, או בני עניים על התורה ועל העבודה, שמעלה עליו הכתוב כאלו ילדם (סנהדרין יט ב). או יכלכל איזה תלמיד חכם ויספיק לו די מחסורו חשיב כבנו, כדכתיב (תהלים עז טז) בני יעקב ויוסף סלה. ויעשה הקדשות שיזכר שמו עליו, ואם הוא תלמיד חכם יעשה ספר, עושה אלה קונה שם טוב ועל טוב יזכר שמו יותר טוב מבנים ומבנות:

ו ועקר פריה ורביה בתורה, שישתדל לחדש חדושים ויפוצו מעינותיו חוצה ויעמיד תלמידים הרבה, אולי יזכה שיהא נצר מטעיו, מעשה ידיו להתפאר ואז אשריו מה טוב חלקו:

פרק רצד

א פורים - פורים הם ימים טובים נזכרים ונעשים, ימי משתה ושמחה שמחה של מצוה, כי הן הראנו ה׳ חבה יתרה, כי בהיותנו בסעדת אחשורוש עומדים ומכעיסים לפניו, ובאותה שעה נתחיבו על שנהנו מסעדתו של אותו רשע (מגילה יב א). באותו פרק חס רחמנא עלן והקדים רפואה למכה שנהרגה ושתי, שלבסוף רפואה פרח במשתה היין, ומתוך כך קבעו הימים האלה ימי משתה ושמחה, וזכינו בו בארבע מצוות: מקרא מגלה, ומשתה ושמחה, ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים, והן מצוות חביבות הבאות מזמן לזמן, וסודן רם ונשא, וראוי לזהר בהן ביותר לעשותן כתקונן דהינו, מקרא מגלה אות באות תבה בתבה בשפה ברורה ובנעימה. ואף מי שאינו יודעה ידחק עצמו ויבקש ברצי כסף מי שיאמר אתו, ויתנהל לאטו, כי הסומכים עצמם לצאת על ידי שמיעה, קרוב לודאי שאינם יוצאים ידי חובה, שכמעט בלתי אפשר שלא יפסידו מלשמע תבה אחת. ומטעם זה אם הקורא כבר יצא ידי חובה וקורא להשמיע לאחרים, אנשים או נשים, אין ראוי לברך ברכה בשם ומלכות בשבילם, דלמחש בעי שמא יפסידו מלשמע תבה אחת, ונמצא ברכתו לבטלה. וידוע שגם הנשים חיבות במצוות היום הזה כאנשים, וצריכות לזהר לקימן כתקונן:

ב ומצות משתה ושמחה ראוי לזהר בה לעשות עקר הסעדה מבעוד יום, לא כמו שנוהגים קצת שעושים עקר הסעדה בלילה. וצריך להרבות בשתיה מעט יותר ממה שהוא למוד, עד כדי שיהא מבסם, שמח וטוב לב, שמחה של מצוה, לא שמחה של הוללות כמנהג ההוללים ששותים יין רב, עד שיוצאים מדעתם ועושים מעשים אשר לא יעשו, ומדברים דברים אסורים מינים ממינים שונים, מאבדים מצות תפלת מנחה, ומצות ברכת המזון דאוריתא, ומצות תפלת ערבית, ואומרים שעושים לשם מצוה, אבל עברה היא בידם, כי לא צוה השם לעבר על מצוותיו, אטו על הנסים ועל הפרקן הגמול הזה קוה, ישתקע הדבר ולא תהא כזאת בישראל, רק ישמח ישראל בעושיו שמחה של מצוה, במדה במשקל ובמשורה, והשתיה כדת של תורה:

ג ומצות משלוח מנות איש לרעהו, אשריהם ישראל מקימין אותה יותר מהחיוב, אבל מה טוב לשלח למאן דאיתיקור מתיקר בה כגון גדול לקטן, ולמאן דאית לה קפידא עלוה כדי לשמח לב אמללים ולהחיות לב נדכאים, ולהרבות אהבה ואחוה שלום ורעות, דכיון דעביד מצוה חדא ליעביד מצוה אחריתי. וכן מצות מתנות לאביונים מקימין אותה, אבל מי זה ערב אל לבו דכדמבעי לה למעבד עבד דלפם גמלא שיחנא (כתובות סז, א). ומצות צדקה ביום הזה היא העולה על שאר ימים, שנלוה עמה גם מצות מתנות לאביונים. ולפי סודן של דברים בחנכה ופורים ראוי להרבות בצדקה עם עמלי תורה, שהימים האלה הם בסוד נצח והוד תמכין דאוריתא, כמבאר בדברי רבנו האר״י ז״ל. והערך בזמן הערך, חביבה מצוה בשעתה, כי מכמה זמן קדם פורים העניים לווים על סמך הכנסת פורים, ואחר הפורים ההוצאה מרבה לצרך פסח, הנה כי כן ראוי לרחם עליהם ולחשב שתהא הכנסה כיציאה, שעיניהם של עניים תלויות על העשירים, והעשירים תלויים במי שאמר והיה העולם, אם מוסיף מוסיפין לו, איש כמתנת ידו ברכת ה׳ היא תעשיר, ולכן החלש יאמר גבור אני לעזרת ה׳ בגבורים, והשם יעזר לו:

פרק רצה

א פסח - פסח הוא חג קדוש מאד, שאלו לא הוציא הקדוש ברוך הוא את אבותינו ממצרים, עדין אנו ובנינו משעבדים היינו גוי בקרב גוי, ולא נתנה לנו תורה ומצות ולא יזכר שם ישראל והקדוש ברוך הוא הפליא חסדיו עם ישראל הפלא ופלא וחבה יתרה הראה להם, עד מקום שאין יד שכלנו מגעת, אחת מני אלף אלפי אלפים, רק נבין את זאת שעשה עמנו חסד גדול עד אין חקר, והראנו את כבודו ואת גדלו ואהבתו וחבתו לגדל יכלתו לשדד המערכות והשגחתו פרטית מאשר צונו כל כך בתורתו הקדושה לזכר יציאת מצרים, ועל כל מצוה ומצוה מזכיר זכר ליציאת מצרים. וצונו להיות לזכרון בין עינינו ולאות על ידנו, ונתן לנו שבתות ומועדים שאנו אומרים בקדוש זכר ליציאת מצרים:

ב ועקר זכירת יציאת מצרים בכל הימים ומצות תפלין, הכל הוא כדי שהחי יתן אל לבו הדברים האלה לעמק ולרחב, וישמח ישראל בעושיו ויבוא ליראה ולאהבה את השם הנכבד והנורא, ולדבקה בו ולעבדו בלבב שלם, כי כן ראוי אחרי הודיע אלהי״ם אותנו אהבתו וחבתו וגדל יכלתו ועצם השגחתו. וזהו הטעם שצונו יוצרנו בליל פסח להרבות לספר ביציאת מצרים, וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משבח. מלבד שיש סודות עליונים ובונה בשמים עליותיו, ומוסיף כח בפמליא של מעלה כמפרש בלשון הזהר הקדוש פרשת בא שהוא מלהיב את הלב וראוי לקרותו בליל פסח. עוד בה יש טעם לפי הפשט, כדי שירבה לקבע בלבו ובלב בני ביתו אהבת האל יתברך שמו ויראתו, כי זה כל האדם. וזהו עקר מצות הספור להגיד לבני ביתו בספור יציאת מצרים איך הראנו ה׳ אלהינ״ו את כבודו ואת גדלו, ואהבתו וחמלתו, ויכלתו והשגחתו, ושעל כן ראוי לנו לעבדו בלבב שלם ולשמר את כל מצוותיו:

ג והנה בחג הקדוש הזה קדשנו השם יתברך במצוותיו וצונו על אכילת מצה. וידוע שיש מחלקת בענין שמור המצה: שיש אומרים שצריכה שמור שלא יגעו מים משעת קצירה. ולדעת גדולי הפוסקים כל שאינה שמורה משעת קצירה אינו יוצא ידי חובת אכילת מצה. ומאחר שמצות אכילת מצה היא נפלאת וסודה רם ונשא הגבה למעלה, וקרו לה בזהר הקדוש (ח״ב קפג) מיכלא דאסותא, שהיא מועלת מאד לרפואת הנפש. הנה כי כן יחרד האיש וילפת ויחוש לדעת האומרים כן, ולא יעבר מלעשות, לפחות השמורים שעושה לצאת ידי חובת אכילת מצה שיהיו מחטים שמורים משעת קצירה, כי מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמל לפסח אם לא יצא ידי חובת אכילת מצה. ואף דאיכא למאן דאמר דיוצא ידי חובתו, למחש מיהא בעי לדעת גדולי הפוסקים:

ד וכבר משלו משל לזה, שאם אחד היה חולה ויבואו תשעים ותשעה רופאים ויאמרו שסם פלוני מועיל לרפואתו, אף שיש סם אחר שהוא מבחר ויותר טוב ויפה ומועיל, מכל מקום גם זה מועיל, ויבוא רופא אחר בקי וממחה ויאמר שהסם שאמרו שאר הרופאים אינו מועיל שיזיק לחולה, ואותו מן המבחר שאמרו, הוא לבדו המועיל לרפואה, מי הוא זה פתי וסכל שלא יחוש לדעת הרופא הבקי וממחה, ולקח הסם שהוא מועיל אלבא דכלי עלמא ולא לקח הסם שאפשר שלא יועיל אלא יזיק, כן הדבר הזה. ומתוך כך יש חסידים ואנשי מעשה שנזהרים בכל הפסח שלא לאכל כי אם ממצה העשויה מחטים שמורים משעת קצירה, כדי לצאת ידי כל הדעות. שאם בכל הימים ראוי לחוש לצאת ידי כל הדעות, על אחת כמה וכמה בענין חמץ ומצה שאסורו חמור מאד שיש בו כרת רחמנא לצלן, והנזהר בו תועלתו גדולה. שכתבו משם האר״י שהנזהר בפסח מאסור חמץ וחושש לצאת ידי כל הדעות, ונזהר בתכלית הזהירות, מבטח לו שלא יחטא כל השנה כלה, על זאת ראוי לזהר הרבה שאין שכר גדול מזה. והינו דקרו לה מיכלא דאסותא, שקובע בלב האמונה והיראה והאהבה, ואם יתן איש את כל הון ביתו באהבה, ראוי והגון. ואשריהם ישראל, ונשותיהם יותר מהם, נזהרים לבער החמץ בתכלית

הזהירות ומחמירין יותר ממה שצריך, תבוא עליהם ברכת טוב. אבל עקר הזהירות צריך במה שנותן לתוך פיו, שלא יהא שום חשש חמוץ ותערבת חמץ ולצאת ידי כל הדעות:

ה וראוי להעמיד שומרים במקום שעושין המצות, שינקרו הכלים היטב בין לישה ללישה, ושלא יעשו רקיקין דקים ויהיו מנחים בלי עסק, ואחר כך נותן הרבה ביחד על הפאל״ה (שויפעל) ונושאם לתנור, כי עושה אלה, אם היא מצה שנלושה במים הרי זה אוכל חמץ בפסח. ועל ראשי עם קדש מטל לפקח עינים ולגדר פרצות ולהשיב רבים מעוון ולעמד על המשמר, למען ילכו בדרך טובים על פי התורה:

ו ובליל התקדש החג הקדוש יאזר חיל לקים מאמר רבותינו זכרונם לברכה (פסחים קטז ב) חיב אדם להראות בעצמו כאלו הוא יצא ממצרים. ועל ידי מחשבות טהורות תדיריות יתלהב לבו באפן שיראה שאי אפשר שלא לשמח, ולפי התעוררותו ולפי מעשיו כך יהיה לו סיעתא דשמיא, והבא לטהר מסיעין אותו (שבת קד, א) שישמח בעושיו שמחה רבה, שמחה של מצוה כדת מה לעשות:

ז וכתבו המקבלים שלא אסור חמץ בלבד הוא חמור מאד בימי הפסח, אלא כל דבר פשע חמור מאד, ופוגם ועושה רשם בפסח יותר ויותר משאר ימות השנה, וצריך לזהר ולעמד על המשמר יותר מכל ימות השנה:

ח והנה סדר מצות ליל פסח סדרום רבותינו זכרינם לברכה בסדר ״קדש ורחץ״, והן רבים עתה עם הארץ, כי לא ידעו מה הוא, וראוי לילך אצל חכם שילמדנו ולרשם בכתב בלע״ז להיות לזכרון לקים כל דבר כדת מה לעשות. זה כלל גדול, הולך אל חכמים יחכם (משלי יג כ), וזה כל האדם:

פרק רצו

א פרנסה - ידוע שמפתח הפרנסה הוא ביד הקדוש ברוך הוא. הוא הזן ומפרנס לכל, מקרני ראמים ועד ביצי כנים, ונותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו. אמנם חלוק יש בענין הפרנסה, לפי מעשיו של אדם ולפי מזלו ולפי ידיעת אל דעות. ומפלאות תמים דעים: יש שמזונותיו באים לו בנחת ולא בצער, ברוח ולא בצמצום, ובכל אשר יפנה ישכיל ויצליח וזוכה לעשר מפלג. ויש שיצא לפעלו ולעבודתו, משכימי קום מאחרי שבת, והולכי דרכים ימים ונהרות, ויגעים יגיעה רבה ואף על פי כן אוכלים לחם העצבים, בזעת אפו יאכל לחם צר ומים לחץ. ויש שאחר כל העמל והטרח נודד הוא ללחם וצריך להתפרנס מן הצדקה. וצדיק באמונתו יחיה (חבקוק ב ד), שיאמין באמונה שלמה שמזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה (כאמרם ביצה טו, א) ולא לחכמים לחם ולא לקלים המרוץ (קהלת ט יא), רק יש חכמים נודדים ללחם ונבל כי ישבע, והשם הוא הנותן כח לעשות חיל, ואין אדם נוגע במה שמוכן לחברו אפלו כמלא נימא (יומא לח, ב), ולכן לא יקפיד ולא יעשה מחלקות אם נראה לו שחברו קפח פרנסתו, כי המשפט לאלהי״ם הוא, ואם יהיה יגע להעשיר כל היום וכל הלילה, המרבה לא העדיף והממעיט לא החסיר ממה שקצוב לו, ופרשת המן יהיה לזכרון נגד עיניו תמיד, למשמרת לאות לבני ישראל:

ב והנה ידוע שיש מחלקת בש״ס (ברכות לה ב), שרבי שמעון בן יוחאי סבר שאדם צריך לעסק בתורה תדיר ומלאכתו נעשית על ידי אחרים, ורבי ישמעאל סבר שצריך לנהג מנהג דרך ארץ. ופרשו המפרשים שדברי שניהם אמת. ופשר דבר הוא, שהחסידים, מתוך שחסידים הם, מלאכתם מתברכת שלא כדרך הטבע, ובמעט שעוסקים במלאכה, ברכת ה׳ היא תעשיר, ולשאר עמא הקדוש ברוך הוא שולח פרנסתם בדרך טבע, ויפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, שתורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וכו׳ (אבות ב ב), ואם אין קמח אין תורה, אם אין תורה אין קמח (שם ג, יז). הנה כי כן כגון אנן יתמי דיתמי צריכים אנו להתנהג בדרך טבע, ויצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב, ואשר בכחו לעשות יעשה, והשם הטוב בעיניו יעשה:

ג רק שאף אי דחיקא לה שעתא טובא ויש לו עסק רב, לא יחסר להתפלל שחרית מנחה ערבית בצבור ולקבע עתים לתורה, אחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שחק לא יעבר. ומה טוב סדר ״חק לישראל״ שהוא סדר נאה, כל בו, ואז יצו ה׳ אתו את הברכה. אך בשבתות וימים טובים וחל המועד, ובכל עת שהוא פנוי לא יפנה לבטלה, אלא יעסק בתורה. ויהיה משאו ומתנו באמונה ויזהר וישמר מכל צד נדנוד אסור ויהיו כל מעשיו לשם שמים. וכה יאמר בפה מלא בכל יום:

ד הריני הולך להתעסק במשא ומתן, ובטחוני בשם שהוא יתן לי כח לעשות חיל להתפרנס, אני ובני ביתי בדרך כבוד, ולעשות צדקה וגמילות חסדים, וכדי שאוכל לקים כל מצוות בוראי כתקונן, עזרנו אלהי ישענו על דבר כבוד שמך, אל תפן לרשענו, עשה עמנו צדקה וחסד למען שמך הגדול, יהיו לרצון וכו׳. ולא יעבר יום שלא יתן צדקה כפי כחו, זהו חובת גברא. אם כה יעשה יבטח בשם ה, וישען באלהי״ו שיהיה שבע רצון ומלא ברכת ה׳, ויקים בו מקרא שכתוב (תהלים קכח ב) יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא:

ה ואם הרחיב ה׳ את גבולו, יהיה ממעט בעסק, ותהא מלאכתו נעשית עיז ידי אחרים ויעסק בתורה. ועל זה אמרו (ערובין נד, א) אם יש לך הטב לך. ולא יהיה רע עין אוהב כסף, רק ישמח בחלקו ויהנה מיגיעו הוא ובני ביתו, ובשרו ישכן לבטח וחיי נחת יחיה, וישלח מטעמים לנפש אביו ואמו, ויכין מעדנים לנפשו כברכת ה׳ אשר נתן לו, כי זה חלקו מכל עמלו. אבל מי שהוא יגע להעשיר בגזל ואונאה ועולה ושקר, והשגת גבול וכהנה אסורים רבים המתרגשים במשא ומתן, ועובר עליהם מי שאינו עומד על המשמר, ובטול תפלות בצבור, ובפרט תפלת המנחה, שיש מבטלים אותה לגמרי, ובטול תורה שאינו קובע עתים לתורה כלל, הרי זה הרע את מעשיו, וקפח את פרנסתו ואין רואה סימן ברכה בכל עמלו שיעמל. ואם לשעה יצליח ויהיה דרך רשעים צלחה, כבר אמר הכתוב (ירמיה יז יא) עשה עשר ולא במשפט בחצי ימו יעזבנו ובאחריתו יהיה נבל. ויש עשר שמור לבעליו לרעתו, וזה מעשה הפלוני, שעושה שיצליח לפי שעה על ידי עולה ובטול תפלות ובטול קביעות עתים לתורה, כדי להטעותו שיתמיד ברשעתו. ולמי שהולך בדרך טובים, ה׳ צדיק יבחן, שיהא לו הפסד ובטול רוח לפי שעה כדי לנסותו ולהיטיבו באחריתו. אבל כל באי עולם יעידון יגידון שמאחר שהשם יתברך הוא הנותן כח לעשות חיל, והוא הזן ומפרנס לכל, לא יאמן כי יספר, שלעוברי רצונו נותן יותר ומרויחים על ידי שעוברים רצונו, ולעושי רצונו נותן פחות ומפסידים על ידי היותם עושים רצון קונם, זה משפט עול אפלו אצל בשר ודם, וחלילה לאל מרשע ושד״י מעול, רק האמת הגמור כמו שאמרנו, וכל העם מקצה יודעים את כל זאת, והם מאמינים, רק שהם מסורים ביד יצרם, ואחרי ידעם ושמעם כל אלה, יש שאין מניחין מנהגם הרע ועוברים על דעתם ועל דעת קונם, אף שיודעים בלי ספק שהיא לא תצלח ושעתידין לתן את הדין, ושיש שכר טוב לצדיקים בעולם הזה ובעולם הבא, וענש רע ומר לרשעים, אף על פי כן אין מתחזקים להלחם עם יצרם ללכת בדרך טובים ולעשות הטוב והישר:

ו אבל אשר הוא יהודי יתן אל לבו, כי ביאת האדם לעולם הזה אינו אלא כדי שילחם עם יצרו ויכבש אותו, ובזה עושה נחת רוח ליוצרו ומקבל שכר טוב בעמלו בעולם הזה ובעולם הבא, ומה יתרון לאדם בעמלו שיעמל, ויהיה יגע להעשיר באסורין ובבטול תפלות ומצוות, בידעו שהיא לא תצלח, ושעתיד לתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. לכן, לו בכח יגבר איש להלחם עם יצרו לעשות הטוב והישר על פי התורה, וישבע טוב בעולם הזה ותתענג בדשן נפשו לעולם הבא, וזה כל האדם. ולעולם יבקש רחמים ממי שהעשר שלו כי הרבה תפלה עושה. ובכל יום יתפלל על הפרנסה בברכת שומע תפלה וקדם כל אכילה, כמו שכתבתי לעיל בערך אכילה. ויכון מאד בברכת הנהנין ובפרט בברכת המזון לאמרם בכונה אות באות תבה בתבה, ויכון מאד בפסוק פותח את ידך כי באלה תלוי עקר הפרנסה:

פרק רצז

א פחד - כתיב (איוב ג כה) פחד פחדתי ויאתיני. וכתיב (תהלים קיב ז ח) נכון לבו בטח בה׳, סמוך לבו לא ייירא. נמצא שהמתפחד גורם רעה לעצמו את אשר לא היה ראוי לבוא עליו, והבוטח בה׳ חסד יסובבנו (תהלים לב י). והן אמת שאין אדם שליט ברוח, ואם יאמרו לו כל היום, אל תפחד, אל תפחד, הוא מתפחד, אבל יוכל איש לפכוחי פחדא על ידי העמק במחשבות טהורות, שיחשב, מה לי לפחד מרעות המתרגשות לבוא בעולם, הלוא טוב ליראה מפחד השם ומהדר גאונו, ויסיע מלבו הפחד ויפנה לבבו למחשבות אחרות, שאין הלב יכול לחשב שתי מחשבות יחד, ומה בצע ומה יתן ומה יוסיף לו מה שיפחד, אם נגזרה עליו גזרה מכרח שתבוא על ראשו כי אין מידו מציל, ואם לא נגזר עליו פחדו נשאר לו, ולא עוד, אלא שאפשר שיבוא עליו מה שלא נגזר על ידי פחדו. לכן יתחזק האדם ויהיה לבו כלב האריה, בטוח בשם שלא תאנה אליו רעה, ואם נגזר עליו שום גז׳, רה, כל דעבד רחמנא לטב עבד, ומכל מקום אף על פי שלא יפחד, למחש מיהא בעי ואת אשר בכחו לעשות יעשה, ויקדים תפלה לצרה, ויעשה צדקה שמבטלת הגז׳, רה, והשם הטוב בעיניו יעשה:

ב אבל יש פחד שהוא טוב כדכתיב (משלי כח יב) אשרי אדם מפחד תמיד, ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ס א) דבדברי תורה כתיב, דהינו שלעולם יפחד לבו על התורה ועל המצות שמא כדמבעי לה למעבד לא עבד, ולעולם יאמר, אורחין רחיקא וזודין קלילא, ויפחד שמא לא יעלו מעשיו לרצון לפני מלך רם ונשא לפי גדל החיוב לפי מה שהוא אדם, כפי יכלתו ולפי חמר שבו, ובזה יעלה במעלות מעלה אחר מעלה, כי זו רעת האדם בארץ שהוא שמח בחלקו ונותן הודאה על חלקו ואומר, שבחות לי כי אני יהודי כשר, אין בי רצוח ונאוף וגנוב, רק בכל יום אני אומר תפלתי וענתה בי צדקתי, ואני נהנה מיגיעי וכל יגיעי לא ימצאו לי עוון אשר חטא. ומתוך כך אין איש שם על לב לעלות במעלות ואין נחם על רעתו, כי נראה לו שזך וישר פעלו:

ג וכבר היה מעשה בזמן הרמב״ם, שאדם גדול לא היה רוצה להתודות ביום הכפורים, כי היה יודע בעצמו שלא עשה דבר עברה, ולמה ידבר שקרים לפניו יתברך והוא חותמו אמת (שבת נה א), והשיב הרמב״ם, אלו ידעת אתה הנלבב כמה חמר עבודת השם יתעלה וכמה צריך וראוי ומכרח לעבד

האלוה והאדון הזה, היית יודע בודאי שאין כל יום שאין אתה עושה כל האמור בודוי, ועוד נוסף כהנה וכהנה. וכל אדם נדון לפי גדל חכמתו. שהרי מצינו שדוד המלך עליו השלום נכתב עליו עוון אשת איש והיא היתה מגרשת (שם נו א), וכן כל כיוצא בזה לפי מה שהוא האדם כן משפטו ושאתו, ואף על דברזה שדברת עתיד אתה לתן את הדין, עד כאן לשונו. וכתב על זה מוהרי״א ז״ל בספר לב דוד הרואה דברות קדשו של אבי התעודה הרמב״ם, קטרי חרצה משתרין וארכבותיו דא לדא נקשן, לחזות בנעם את כל תקף דין שמים, ויכיר חובת גברא בסדר עבודה לאלהינ״ו מלך העולם:

פרק רצח

א פרשיות - ידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ח, א) לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הצבור, שנים מקרא ואחד תרגום, שכל המשלים פרשיותיו עם הצבור מאריכין לו ימיו ושנותיו. והנה עקר מצות קריאת שנים מקרא ואחד תרגום הוא ביום הששי, אבל לאנשים הטרודים אחר מזונותיהם הלוא טוב שיקראוה ביום השבת שחרית. ומי שאינו יודע לקרותה ידבק עם מי שיודע לקרות ויקראוה יחד. וכתבו המקבלים שיש להקפיד הרבה בקריאת הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום לקרותה בכל טעמיה ודקדוקיה הדק היטב. והנה על כגון זה, מצוה שמתן שכרה בצדה, ארך ימים בימינה, מי שאינו חושש לקימה ענוש יענש ממה נפשך, אם אינו מאמין בתורה ובדברי חכמים נדון בצואה רותחת, ואם מאמין ואינו חושש ועל חייו לא חס, הרי זה מתחיב בנפשו ועתיד לתן את הדין מעין מאבד עצמו לדעת. ומה גם בדבר שקל לקימו מאן לא בעי חיי, הרי זה נמשל כבהמות. זה כלל גדול בתורה ובקיום המצוית, כזאת וכזאת יתן אל לבם האיש החפץ חיים ומתוך שלא לשמה בא לשמה לעשות נחת רוח לפני אבינו שבשמים ולתקן הדברים בשרשן. כי מאחר שהפרשיות הם דברות קדשו יתברך, בודאי יש ויש בהן סודות עליונים על כל אות ואות ועל כל קוץ וקוץ תלי תלין, וכל התורה כלה שמותיו של הקדוש ברוך הוא, והקורא בהן בונה בשמים עליותיו (עמום ט ו), ואף כי אין אתנו יודע, הקורא קורא כדרכו, ויחשב שיש רזין ורזי דרזין, ומעשה ידינו כוננה עלינו:

ב וכתבו הפוסקים שהן אמת שלפי סודן של דברים אי אפשר לומר ונקה מלקרות שנים מקרא ואחד תרגום, אבל לפי פשטן של דברים שקריאת התרגום הוא להבין הענין, לפי שבזמנם היו מדברים ארמית, הנה כי כן לדידן, עקר המצוה לקרות כל פרשה עם פרוש רש״י, וללועזים בלעז. הנה כי כן יאחז צדיק דרכו אחוז בזה וגם מזה אל ינח ידו (קהלת טו יח), ועת לכל חפץ ביום שבת קדש למי שאינו מאבד השעות בשה״י ופה״י. וכבר יש מקומות שיש בני חבורה, אגדות אגדות בשבת קדש. יש לומדים תהלים ויש לומדים תנ״ך, משניות, מדרשים וכדומה, אשריהם ישראל ואשרי תמימי דרך מטיבי לכת ההולכים בדרך טובים:

פרק רצט

א פדות - הקדוש ברוך הוא הרבה עמנו פדות כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (פסחים קיא, א) הודו לה׳ כי טוב שגובה חובתו של אדם בטובתו. עשיר בשורו, עני בשיו, אלמנה בתרנגלתה. ואמרו במדרש קהלת (ז כז) אמר רבי יצחק, אדם נכשל בעברה והוא חיב מיתה לשמים, במה מתכפר לו, מת שורו, אבדה תרנגלתו, נשברה צלוחיתו, נכשל באצבעו הקטנה ויצא ממנה טפת דם, מקצת הנפש ככל הנפש. וכן כל מין צער והפסד הבא לאדם, בין בידי אדם בין בידי שמים, הכל הוא לטובתו ולפדיון נפשו:

ב וכבר היה מעשה ברבי יהושע בן לוי, שהיה מהלך עם אליהו הנביא ז״ל, ונכנסו לבית עני אחד וקבלם בסבר פנים יפות וכבדם כבוד גדול. ויהי בחצי הלילה, קם אליהו הנביא והרג פרתו שהיתה חביבה עליו כבבת עינו, ותמה מאד רבי יהושע בן לוי כי זה מעשהו, עד שגלה סודו אליהו ז״ל, כי זה פרי צדקתו והכבוד שעשה, שהיה נגזר שתמות אשתו החביבה עליו כנפשו וכפרה עליו פרתו (אוצר המדרשים עמ׳ ריא). ועוד ספר מעשה באיש אחד שהוציא כמה ממון כדי שילמד בנו חכמת האיצטגנינות. ויהי היום אשר למד החכמה ויצא אל אביו להיות חוזה בכוכבים, ויאמר לו אביו, הגידה לי מה אתה רואה עלי, אמר לו, ראיתי שהסוס שלך ימות. מה עשה, הלך תכף ומכרו. שוב היה חוזה בכוכבים ואמר לו שנגזר על הבתים שישרפו, הלך תכף ומכרו. שוב היה חוזה בכוכבים ואמר לו שנגזר על הבתים שישרפו, הלך תכך ומכרם וכן על זה הדרך, עד שלבסוף אמר לו, שנגזר עליו שימות, התחיל לזעק מרה כי אבד מנוס ממנו, ואז ידע שאלמלי חלה הגזרה על הסוס או על הבתים וכדומה, היה נצול הוא:

ג הנה כי כן, כל מין צער והפסד ויסורין צריך לקבולינהו בשמחה, וידמה כמי שנתחיב מיתה למלכות, ונצל על ידי נתינת איזה פרוטות, דלזמר וליזל. ומה טוב ומה נעים על כל חלי ועל כל חלום רע, ועל כל צרה שלא תבוא לעשות סדר פדיון נפש המסדר בספרים, כי הצדקה והתפלה וכח סגלת השמות הנזכרים ונעשים, ראויה היא שתגן להציל מכל צרה וצוקה והיתה הרוחה:

פרק ש

א פה - כתיב (קהלת ו ז) כל עמל האדם לפיהו. ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (ויקרא רבה ד ב) שכל המצות ומעשים טובים שיעשה, אין מספיקים לכפר על מה שחוטא בפה. וכתיב (משלי כא כג) שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו. וכתיב (שם יח כא) מות וחיים ביד לשון. וכמה עוונות וחטאים תלויים בפה, אשר הן בעוון דשו בהם רבים ונעשו כהתר, כגון: לשון הרע, חנפה, ליצנות, נבלות הפה, שקר, שבועת שוא, הזכרת השם לבטלה וכהנה רעות רבות ודברים בטלים כנגד כלם, אשר עושה אלה אינו חושב שחוטא והן עברות חמורות, כמו שמפרש בדברי רבותינו ז״ל, והזכרנו קצת מהם במקומן:

ב צא ולמד ממה שאמרו על אסור שיחה בטלה, שאמרו במדרש (שמות רבה יג א) אמר הקדוש ברוך הוא, בריאת העולס אינה יגיעה לפני, שנאמר (ישעיה מ כח) לא ייעף ולא ייגע. במה אני יגע, במי שהוא מכעיס לפני בדברים בטלים, כמה דאת אמר (מלאכי ב יז) הוגעתם ה׳ בדבריכם. ואם זהו בדברים בטלים, על אחת כמה וכמה בהתערב עמהן אסורין אחרים, שהוא חמור מאד כעבות העגלה. על זה ידוו כל הדווים ולבבות יכאבו, איך נשתכחה תורת אסורין אלו, ולא די שנעשה כהתר, אלא שמחזיקין לשלמות להיות בא באנשים ולהיות יודע דבר חדושי עולם. ומה גם אם יודע להרבות שחוק ושמחת מרעות, יהללו בשערים שהוא בדחן, ואליו יום יום ידרושון וביתו פתוח לרוחה, בליל מוצאי שבת קדש הבית ימלא עשן וקאפ״י ונאספו שמה עדרים עדרים לעבר השעה עד חצות. וכשיכלו החדושים ונשארים דוממים, אומרים, מה זו שתיקה, ומחשבים ומחפשים מה לדבר, הבלי עולם או דבורים אסורים, כי ברב דברים לא יחדל פשע (משלי י יט), כדי לעבר השעה, אוי לנו מיום הדין, שבמקום שראוי לחוש על הזמן יקר הערך, ואם היינו יכולים לעכב השעה בשתי ידים שלא תעבר, כדי לעבד בה את בוראנו, כי יפה שעה אחת בתורה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא (אבות ד יז), ולו יחיה גבר שנין אלפין לא יוכל לצאת ידי חובתו ולהכין צידה לדרכו ואין פוטר אותו, כמאמר רבי ישמעאל לבן אחותו ששאל לו, כגון אני שלמדתי כל התורה כלה, מהו ללמד חכמה יונית, והשיבו, צא ובדק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה (מנחות צט ב). ואנו החטאים בנפשותינו מבקשים לעבר השעה וזמן זמנים בשבועות וקלות ראש ודברים בטלים:

ג ואם יאמר איש, ומי יוכל עשות זאת תכף במוצאי שבת לקח ספר ושלא להרבות בדברים ולהיות רק עסוק בתורה ובדברים ההכרחיים, הס, כי לא להזכיר, ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמע, שכשם שמצוה לומר דבר הנשמע וכו׳ (יבמות סה, ב). אי לזאת, אמינא כמאמר החכם אדבר למאה, ואם לא, לעשרה, ואם לא, לאחד, ואם לא, לעצמי. כי בודאי הגמור אין טענה זו מוציא את האדם מידי עברה ואין פוטר אותו מיום הדין, כי זה פתויי היצר הרע. וכל אשר יחפץ האיש יעשה, ולפם צערא אגרא (אבות סוכ״ה), ומי שאינו חס על כבוד קונו ועל נפשו, הרי זה מתחיב בנפשו:

ד ואם יאמר איש, הלוא ראינו שלמים וכן רבים, גדולי ישראל הם המדברים דברים בטלים וכדומה, אף אתה אמר לו, הנח להם לגדולי ישראל שהם יודעים אשר עושים, ואנו אין לנו אלא דברי רבותינו זכרונם לברכה הקדושים שהם אמת ודבריהם אמת. ומה טוב ומה נעים להתועד בעתות הפנאי בבית תלמיד חכם או יודע ספר שבעיר, שיקרא להם דברי תורה בכתב או בעל פה ויספרו ספורים שיוצא מהם למוד נפלאותיו יתברך ולירא ולאהבה את השם ושאר תועליות טובים, דברי פי חכם חשוב וימצא חן ושכל טוב בעיני אלהי״ם ואדם:

פרק שא

א אות צ: צדקה - צדקה עד היכן כחה, מי ימלל, וכבר חבר ספר ״מעיל צדקה״ להרב שבט מוסר ואסף איש טהור כל מאמרי רבותינו ז״ל בש״ס ומדרשים, המדברים בשבחה של צדקה ומה רב טובה. ולפי גדלה וטובה יצרו של אדם מתגבר עליו, מקשה לבו לבל יעשה כדמבעי לה למעבד. ועל כגון זה אמרו (ערובין סה ב) אדם נכר בכיסו, כי יצר חבת הממון רב מאד, אשרי המתגבר עליו מדי יום יום ונצול הימנו, מה רב טובו ומה טוב חלקו ומה נעים גורלו בעולם הזה ובעולם הבא, הון ועשר בביתו וצדקתו עומדת לעד, והרי זה סוחר חריף שמלוה השם לערך אלף למאה ויותר ופרי מעלליו יאכל בעולם הזה ותתענג בדשן נפשו בעולם שכלו טוב ואין צרך להאריך בזה, כי למפרסמות אינן צריכות ראיה, וכלי עלמא ידעי, אך דא עקא, כי יצר לב האדם מתעה לו ומראה לו כי רב מאד מחנהו, ושכבר יצא ידי חובתו, ושחייו קודמין, ושהוא עושה צדקה בכל עת במה שזן בניו ובנותיו הקטנים עם הגדולים כמאמר רבותינו ז״ל (כתובות נ א). אבל מי שהוא צדיק, יבחן אם מביא כדי מעשר לצדקה, ומה שזן בניו ובנותיו אינו עולה לחשבון אלא למאן דדחיקא לה שעתא טובא כמפרש בפוסקים:

ב והנה בענין הצדקה יש ערכין כמפרש בדברי רבותינו זכרונם לברכה, הם אמרו, חייך קודמין, ענייך קודמין, עניי עירך קודמין (ב״מ טב א עא א), באפן שאין ראוי לאדם לצמצם הרבה מאד בהוצאת הבית שלא מדעת אנשי הבית כדי לתן צדקה, שהם קודמין:

ג ובכלל אמרם ״חייך קודמין״ הוא, שימכר קרקעות ומטלטלין ויכלכל את שיבתו, ויזכה נפשו לשכן כבוד בארץ הקדש, ויטל חלק בראש לשלח לעולם הבא מעדנים לנפשו, ואל יחוש כל כך על בניו להניח להם כל חילו, כי אדם קרוב אצל עצמו וחייו קודמים. ואם גבור בארץ יהיה זרעו, דור ישרים יברך, ואם ירחיב השם את גבולו, אז פתוח יפתח את ידו כברכת השם אשר נתן לו. אבל אם קצור קצרה ידו, חייו וחיי בני ביתו קודמין לכל אדם, ומה גם אם יש לו חובות ואינו פורע ומרבה בצדקה כי לא לרצון יהיה. על כל פנים אי אפשר לומר, ונקה, אפלו עני המתפרנס מן הצדקה מלתן פרוטה לצדקה בכל יום קדם תפלה לקים מה שנאמר (תהלים יז טו) אני בצדק אחזה פניך:

ד ובכלל ״עניי עירך״ כתבו המפרשים, שהם עניי ארץ ישראל שהם באמת עניי עירנו עיר עוז לנו. ולכן נהגו כל בני הגולה לתן לשלוחי ארץ ישראל, אשריהם ישראל. ואני אומר שבכלל ענייך הוא, לתן לתלמידי חכמים, שהרי אמרו (שבת קה ב) תלמיד חכם, הכל כקרוביו. וידוע מעלת המהנה תלמיד חכם מנכסיו, וכמאמר רבותינו זכרונם לברכה (קה״ר יא א) אם בקשת לעשות צדקה, עשה אותה עם עמלי תורה, שנאמר אשריכם זרעי על כל מים (ישיה לב כ). וכמה מצות עושה ביחד: צדקה, מחזיק ביד לומדי תורה, מכבד התורה ולומדיה, מביא דורון לתלמיד חכם, שהוא כמקריב בכורים (כתובות קה ב) עושה צדקה עם בני אדם המהגנים. ומה מאד גדול שכרו, כמבאר בדברי רבותינו זכרונם לברכה, כי גדול המעשה, עד שהקדים הכתוב זבולון לישששכר, ועתיד הקדוש ברוך הוא לעשות צל וחפה לבעלי מצוות אצל בעלי תורה (ויק״ר כה ב). דכתיב (קהלת ז יב) בצל החכמה בצל הכסף. וכתיב (תהלים קיט קסה) שלום רב לאהבי תורתך ואין למו מכשול. ועוד כי גדול צרכו של תלמיד חכם משאר אדם, דאהדורי אפתחי לא מהדר. וצריך לנהג סלסול, והוצאתו מרבה, בין באכילה ושתיה, בין במלבושים ומטלטלין, כידוע שאין דרכם ואינו לפי כבודם להתבזות בבלויי הסחבות, וצריכים הם לכלכל את עצמם בבשר ויין וקאוו״י וכדומה, כדי לעמד על המשמר על התורה, כי תושיה היא (מדרש תהלים ז ג). וצריך לתת להם די מחסורם כדי שלא יהיו טרודים ותהיה משנתם שלמה ועבודתם תמה, באפן שאשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה (ישעיה נו ב), עץ חיים היא למחזיקים בה ותמכיה מאשר (משלי ג יח). ורבו מעלות מחזיק ביד לומדי התורה ומהנה תלמיד חכם מנכסיו כמפרש בש״ס ומדרשים (כתובות קיא, ב). אלא דכל כי הא אי אפשר לתלמיד חכם לדרשו, שלא יאמרו שהוא דורש טוב לעצמו, אלא אם כן תפארת חכמים עשרם):

ה וכשנו. תן לעניי עירו צריך להבחין איזהו עני הגון צנוע ומעלי, ועני חשוב בן טובים, להם יפתח ידו ביותר, כי לפי מה שהוא אדם יגדל ערכה של צדקה, ועל, כל פנים לא יפחת מלתן לכל שואל ולכל מין עני, כמדת קונו שנותן לחם לכל בשר ורחמיו על כל מעשיו, ובמדה שמודד מודדין לו, שאין מדקדקין עמו. ומה שאמרו (ב״ב ט ב) הכשילם בבני אדם שאינם מהגנים. אפשר דהינו שאינם צריכים לטל לפרנסתם ונוטלים להוציא לדבר עברה רחמנא לצלן, אבל למזונות אין בודקין, אלא שלעני המחזר על הפתחים אין נזקקים לו למתנה מרבה, אבל נותנים לו מתנה מועטת. ואסור להחזיר העני ששאל ריקם, שנאמר (תהלים עד כא) אל ישב דך נכלם, כך פסק הרמב״ם (הל׳ מתנות עניים פ״ז ה״ז) ונראה שבכלל זה הוא עני שפושט מטפחת בפתח בית הכנסת, שהוא כמי ששואל לכל אחד וצריך כל אחד להטיל לו פרוטה:

ו וכן ערך הצדקה הוא לפי מחסורו ודחקו וצערו של המקבל, שהרי פסק הרמב״ם (שם פ״ח, ה״י) שפדיון שבויים קודם לפרנסת עניים, ואין מצוה רבה וגדולה כפדיון שבויים. וכן על זה הדרך יעריך האדם הדחק והצער של העני וירחם עליו כדי שירחמו עליו מן השמים. ולפי זה הכי נמי, הערך בזמן הערך, כגון בערבי ימים טובים, ואם ילד ילד לו ובנשואי בניו ובנותיו, שאז ההוצאה מרבה והדחק, ובפרט בנשואי הבנות, הרי הוא כפדיון שבויים שהדחק והצער הרבה שבאים לידי בזיון, ואב ואם מר להם עין במר בוכה, והמרחם ירחמו עליו מן השמים:

ז והנה היה ראוי להעתיק דברי הרמב״ם מפרק ז׳ מהלכות מתנות עניים ואילך, ששם מדבר בענין הצדקה דברים חיים וקימים ונחמדים, אך לקצר אני צריך (ועוד ידי נטויה להעתיק דבריו במקום אחר בסיעתא דשמיא). אך זה הרשום בכתב שכתב שם, שהצדקה היותר מעלה היא, הנותן צדקה ואינו יודע למי נותן, והמקבל אינו יודע ממי מקבל, באפן שלא יתביש העני, ועושה מצוה לשמה שאינו מצפה שיחזיקו לו טובה, ובכלל זה, הנותן לקפה של צדקה. ומיהו נראה שאם חושש שיחשדוהו וידברו עליו תועה, דלא עבד כדמבעי לה למעבד ושהוא כילי ורע עין, אז אם נותן מתנה לחברו, מצוה להודיעו כדי להרבות האהבה ואחוה שלום ורעות, ומשום, והייתם נקיים מה׳ ומישראל, וזה כל האדם שיהיו כל מעשיו לשם שמים:

ח ובכלל צדקה בסתר הוא, לקנות מעני ביקר כמה ששואל ולמכר לו בזול, ולהשכירו למלאכתו ולשלם לו יותר מן הראוי לשם צדקה, ולקנות סנדקות ושושבינות, שאז צרך העני גדול שהוצאתו מרבה, ונזון בזרוע, שחושב שנהנה מיגיעו ושנוטל את הראוי לו, והנותן, נותן לשם צדקה ולחבוב מצות סנדקות ושושבינות, שלא תהיינה מצוות בזויות שמחזרין על הפתחים למכרן ואין קונה וכדי בזיון. ואשר הרחיב השם את גבולו פתוח יפתח את ידו לעשות כל אלה כברכת השם אשר נתן לו, פזר יתן להוסיף לו ולהניח ברכה אל ביתו, כדכתיב (משלי יא כד) יש מפזר ונוסף עוד. ובאמת, שיצר הממון הוא קשה כברזל, ועל כגון זה אמרו (ערובין סה, ב) אדם נכר בכיסו, שאם בענין הממון ינצח את יצרו ויצא ידי חובתו מבטח לו שלא יחטא ויקים כל

דבר טוב. לכן, לו בכח יגבר איש, חילים יגבר לעשות צדקה כדמבעי לה למעבד, והכל לפי רב אהבתו לבוראו, אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה (שיר השירים ח ז) כאין נגדו, ומה גם בידעו ובהאמינו בתורתנו הקדושה ודברי חכמינו זכרונם לברכה, שהשם ישלם כפלי כפלים, ולעולם אין אדם מעני מן הצדקה (רמב״ם הל׳ מתנות עניים פ״י, ה״ב), ואין דבר רע ולא הזק נגלל בשביל הצדקה, שנאמר (ישעיה לב יז) והיה מעשה הצדקה שלום:

פרק שב

א צעקה - כמה גדול כחה של צעקה לבטל הגזרה כדכתיב (תהלים לד יז, יח) פני ה׳ בעשי רע להכרית מארץ זכרם, צעקו וה׳ שמע. וכן בארבעה שצריכין להודות כתיב (תהלים קז ו) ויצעקו אל ה׳ בצר להם ממצוקותיהם יצילם. והנה פשט תבת ״צעקה״ הוא, שירים קול בתפלה מתוך קירות לבו. אמנם הלב מהסס בזהי שהרי אמרו (ברכות כד ב) המגביה קולו בתפלתו הרי זה מנביאי השקר. ולפם מאי דילפי לה מחנה, דכתיב (שמואל א א יג) וקולה לא ישמע. משמע דאפלו בתפלה פרטית שמתפלל על צרתו צריך שלא ישמיע קולו. והחמירו בזהר הקדוש ואמרו (ח״א דף רט:) שהמשמיע קולו בתפלתו אין תפלתו נשמעת במרום. אבל יש מקומות אחרים בזהר הקדוש דמשמע דירים קלה בצלותה. ונראה לישב קצת פשר דבר, שהיותר טוב שלבו למ״ו א״ב יצעק צעקה גדולה ומרה, והקול יהיה נמוך, רק שפתותיו נעות וקולו לא ישמע. אמנם אם אש תוקד בקרבו ולא יכול להתאפק מלזעק בקול גדול מתוך צרתו, גם זה חשוב מאד ועושה פרי למעלה. ומה גם אם הוא שליח צבור העובר לפני התבה, שמכרח לצעק צעקה גדולה. ועקר הצעקה תלויה בלב והקול בינוני קול בוכים, כצועק ובוכה ומתחנן, ובזה ישמע אל ויענם כי הוא שומע צעקת עמו ברבים:

פרק שג

א צוואה - טוב לגבר כי יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך השם, כי מדת אנוש היא שיותר שומע ומקים צואת אביו ואמו, מאשר ישמע וישמר ויקים עשרת הדברות, ונמצא שעל טוב יזכר שמו, וגדול המעשה זכות בניו תלוי בו. אבל צריך להכיר את הבנים לפי מה שהם, ושלא להכביד עליהם בדבר שחושש שמא לא יקימו ויהיו מוסיפים פשע וחטאה, ונמצא שגורם שיענשו בסבתו, שמצינו שיותר מקפידים ומענישים מן השמים על העובר צואת אביו ממה שעובר על דברי התורה, רק יעשה זאת, שירשם בכתב ידו: ״זוהי דרך רעה וזוהי דרך ישרה״ שלא בדרך צואה ואזהרה, רק כמזכיר, והשומע ישמע עליו תבוא ברכת טוב:

ב וכן טוב לגבר שיצוה על עצמו שיעשו למנוחתו ולעלוי נשמתו כל אשר בכחם לעשות. ויצוה על ענין רחיצה וקבורה ומצבה וחלוק צדקות ולמודים ותפלות למנוחתו, כי מי יחוש על נפשו יותר ממנו. ואף אם הוא בטוח בבניו שיעשו לו הרבה, לא ימנע מלצוות ולרשם בכתב, למען יהיה לזכרון בין עיניהם להעדפה. ומה גם, כי הן בעוון יש בנים לא אמון בם, שנשכח אביהם ואמם מלבם, לא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב, כי אם מעט מזעיר ביום יארצייט. ואוי להם לבנים ואוי להם לאבות שמצפים לשלחן בניהם, והיותר טוב שילך לפניו צדקו. וגם יצוה את בניו שיעשו בשבילו וישלחו מטעמים לנפשו כאשר אהב:

ג וכן טוב לגבר שיסדר ענייניו וירשם בכתב ישר את מי חיב ומי חיב לו, ויגזר אמר בכל תקף שיקימו את כל הנמצא כתוב בפנקסו, ויגדלו פרע לכל בעל חוב, בלי שום טענה ותביעה למען תנוח נפשו. ויחלק נכסיו לבניו בסדר נאות, באפן שלא תהיה ביניהם קנאה, ושלא ישאר ביניהם אחריו מחלקת וקטטה. ויצוה שיהיה ביניהם אהבה ואחוה שלום ורעות, ואיש את אחיו יעזרו. כזאת וכזאת יצוה את בניו ואת ביתו לפי מה שהם, ולפי צרך שעה ישמע חכם ויוסף לקח:

ד והנה על דרך שאמרו (שבת קנג, ב) שוב יום אחד לפני מיתתך, ישוב היום שמא ימות למחר. כן הדבר הזה, שלא יניח מלעשות צואה עד בוא קצו, כי לא ידע האדם את עתו, ולמחש בעי שמא חס ושלום פתאם יבוא אידו, ושמא ימות בבחרותו מיתת פתאם חס ושלום, ואפלו אם יחלה, שמא יהיה נרדם בחליו ולא יוכל דבר, ועוד כי אז יחרד האיש וגם יחוש לחרדת בני הבית, ועל הרב אז דעתו נבוכה ואינה מתישבת עליו. לכן זוהי דרך ישרה, שבעודנו בבחרותו ובבריאותו, יכתב צואתו ויצוה בכל תקף לקים את אשר ימצאו כתוב אחר מותו. ומדי יום יום יוסיף ויגרע ויחליף כרצונו, כפי ראות עיניו. וכשמחלק נכסיו, אם רואה שהרחיב השם את גבולו לא יעזב לאחרים כל חילו, רק יטל לעצמו חלק בראש להיות קרן קים ביד נאמן, והפרות ישלחו לו מעדנים לנפשו, זוהי דרך ישרה תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם (אבות ב, א נדרים כב ב):

ה וראוי לכל אדם לחוש ולקים צואות הרב רבנו יהודה החסיד, כי הדברים עתיקים, ומי שיודעם ועובר על דבריו הרי זה מתחיב בנפשו, ושומע לו שומר נפשו:

פרק שד

א צניעות - מדה זו צריכה לאנשים ועל אחת כמה וכמה לנשים, ובזה האדם נבדל מן הבהמה. ומדת הצניעות צריכה אפלו כשהוא לבדו בחדרי חדרים מפני כבוד מלך רם ונשא, אים ונורא אשר מלא כל הארץ כבודו, שהרי פסק מרן בשלחן ערוך (או״ח סי׳ ב סעיף א) שלא ילבש חלוקו מעמד, אלא בעודנו שוכב יכניס ראשו וזרועותיו באפן שכשיקום נמצא גופו מכסה. ומזה נקיש לערב שבת כשמחליף חלוקו שצריך שיעשה באפן שלא יהא גופו מגלה. וכן פסק מרן (שם סי׳ ג סכ׳ ד) שצריך שיהא צנוע בבית הכסא ולא יגלה עצמו אלא מלאחריו טפח ומלפניו טפחים. וביותר צריכה אשה להיות צנועה בבית הכסא, ולא תכנס לבית הכסא ולא תברך ברכת אשר יצר בפני אנשים:

ב ועקר הצניעות צריך בענין תשמיש, שתזהר ותשמר האשה שלא ירגיש ולא יודע לאדם בלכתה לטבל לבעלה. ובשעת תשמיש יהיה צנוע מאד מאד שלא ירגיש בו שום נברא ואפלו תינוק קטן. וכן תהיה האשה צנועה כל כבודה בת מלך פנימה, ולא תרבה שיחה אפלו עם קרוביה ואפלו עם בעלה, שהרי כתיב (עמום ד יג) ומגיד לאדם מה שחו, ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (חגיגה ה, ב) שאפלו על שיחה קלה שבין איש לאשתו עתיד לתן את הדין:

ג וכן מדת הצניעות צריכה לתורה ומצוות, כדכתיב (מיכה ו ח) והצנע לכת עם אלהיך. וכתיב (משלי יא ב) ואת צנועים חכמה:

פרק שה

א ציצית - מצות ציצית היא שקולה ככל המצות (נדרים כה א) וזוהי פתח תק) וה להשלמת רמ״ח איברי ושס״ה גידי נפשו רוחו ונשמתו, מאחר שאין אנחנו יכולים לקים התרי״ג מצוות, כשאנו מקימים מצות ציצית, חשוב כאלו קימנו התרי״ג מצוות. אבל צריך לכון כן בפרוש, וטוב לומר קדם הנחת ציצית:

ב יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו שתקבל ברחמים וברצון מצות ציצית שאנחנו מקימין כאלו קימנוה בכל פרטיה ותקוניה ודקדוקיה וכאלו קימנו כל תרי״ג מצוות התלויות בה:

ג ולכן צריך לזהר שלא יחסר מעליו טלית קטן, ויזהר בין בטלית גדול בין בטלית קטן, שיהא כשר כדינו וככל משפטו, שאם לא יזהר, נמצא שלא קים מצוה וההעדר טוב, שבהניחו בגד ארבע כנפות בציצית שאינו כשר, עברה היא בידו שמברך ברכה לבטלה ושלובש בגד ארבע כנפות בלא ציצית. וכן צריך לזהר לקים בו זה אלי ואנוהו (שמות טו ב) בטלית נאה, שאם מלבש בגדים נאים, כלים מכלים שונים והטלית שעל בגדיו יהיה קרוע בלוי, הלוא יבוש בעולם הזה ויכלם לעולם הבא וכדי בזיון וקצף:

ד ויזהר לעשות טלית, בין קטן בין גדול מצמר רחלים ולא משאר מינים, שאינו מקים אלא מצוה דרבנן (או״ח סי׳ ט סע׳ א), והרי זה דומה למי שיכול להרויח אלף זהובים ומתרצה בחמש מאות:

ה וראוי לחנך את הקטנים במצוה זו והיתה להם טלית קטן תחת בגדיהם תדיר, ובזה יקנו סדר קדשה ויהיה להם סיוע על התורה ועל העבודה. והפליגו בזהר הקדוש (כ׳ ואתחנן דף רסה) בשבח המגיע ליוצא מביתו מעטף בציצית ומכתר בתפלין, אשרי מי שיוכל עשוהו:

פרק שו

א צער - אין ראוי להצטער על שום דבר בעולם כי אם על צער השמים, כי על הבלי העולם אין מקום להצטער כי הכל הבל. וכבר משלו על שאין הקדוש ברוך הוא חס על צער הצדיקים, שמצערים אותם או שמצטערים על מקרי הזמן, שהרי זה דומה לאב שרואה את בנו כשהוא תינוק, שבונה בית מעצים קטנים וקש ושמח בו, ובא אדם וסתר בנינו והולך אל אביו וקובל עליו וצועק מרה, וחושב שהיה ראוי לאביו להרג לאותו האיש, אבל אביו שוחק ואינו חושש כלל, שיודע באמת שצער בנו הוא הבל וריק, אלא שלפי דעתו וקצר השגתו מצטער הרבה, כן הדבר הזה. שהצער שמצטער האדם על עניני העולם הזה, הכל הבל ורעות רוח. וכמו שלפעמים האב מסיע את הבן לבנות אלו הבתים, וקונה לו דברים שהם שחוק הילדים למעבד לה ניח רוחא לפי דעתו, כן הקדוש ברוך הוא לפעמים משלים רצון האדם בעניני העולם הזה לפי דעתו שנפשו חשקה בהן למעבד לה ניח רוחא. ואם הקדוש ברוך הוא מצער את האדם במיני יסורין לכפרת עוונותיו והוא מצטער ובוכה, הקדוש ברוך הוא אינו חושש עליו אף על פי שהוא רחום וחנון בעל הרחמים שהרי זה דומה לילד שאמו רוחצת אותו מצואתו והוא צועק ובוכה שאמו אינה חוששת עליו. וכמו הרופא שעושה לחולה רפואות קשות,

ולפעמים חותך איבר ואינו חושש על צערו כי יודע שהוא להנאתו ולטובתו, כן הדבר הזה, דכלי דעבד רחמנא לטב עבד. והאיש שיבין את זאת אין ראוי לו להצטער כלל:

ב ובספר "שני לוחות הברית" מיתי מעשה בחסיד אחד שנכנס לעיר וראה אותם עצבים ומרורים, והוא היה שמח וטוב לב מפזז ומכרכר. ויאמרו לו אנשי העיר לשמחה מה זה עושה, אמר להם ולמה לא אשמח אמרו לו, הלוא תראה כל העם בוכים איש פתח אהלו ולמה אתה משחק בין הבוכים, אמר להם אמשל לכם משל, לאחד שנכנס לבית ומצא אותם ישנים וחולמים חלומות מבהלים, ובוכים בחלומם, האם הרואה זאת יצטער, הלוא יודע שאין זה אלא חלום, וכשיעור משנתו אז ינוח לו, כן הדבר הזה, שכל המצטערים על עניני העולם הזה היו כחולמים, ואני שאני ער, יודע שהכל הבל. אבל על צער השמים חובה להצטער, ומזה נמשך כל מין צער שצריך להצטער על החטאים ועוונות והפשעים, לא על עצמו שיסבל ענשים קשים, אלא על שגורם צער וכעס למלך הכבוד:

ג וכן ראוי להצטער על חרבן בית המקדש שנחרב בעוונותינו, לא על שאנו גולים דוויים וסחופים, אלא על צער השמים כי גדול מאד, וכן על כל מין יסורין, זה יהיה צערו, שגרם כעס וצער למלך רם ונשא, כדכתיב (ישעיה סג ט) בכל צרתם לו צר. והרי זה דומה לבן האוהב את אביו והכעיסו כעס גדול עד שהכרח לעזב רחמי האב והכהו מכה רבה, שאם הבן אוהב נאמן אינו חושש על מכותיי כלל אלא על כעס וצער אביו, וחושב, איך אעשה ובמה אתרצה אל אבי שלא יהא לו צער וכעס בשבילי. ועל אחת כמה וכמה בידענו שרחמי שמים מרבים, ומדתו להיטיב עד אין חקר, וגדלה אהבתו אל עמו ישראל וגדר צערו על יסודיהון כדכתיב (שמות יט כא) ונפל ממנו רב. ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (מכילתא פ׳ יתרו פ״ד) שאפלו אחד שנפל, דומה בעיני רב. אם כן ראוי להצטער על היסורין, מצד אחד, שבודאי היה כעס גדול לאבינו שבשמים, עד שהכרח להכותו מכה רבה. ובזמן שאדם מצטער שכינה מצטערת, מה הלשון אומרת קלני מראשי וכו:

ד וזהו הטעם שצריך להצטער צער בנפש על אובודיהון דצדיקיא, ועל בל יסורי הצדיקים שהם מחללים מפשעינו מדכים מעוונותינו, ומפני הרעה נאסף הצדיק וגדל צער השמים על כי אנשי אמונה אבדו, באים בכח מעשיהם וכו, וכו. ואפלו על צדיקים שמתו בשנים קדמוניות צריך להצטער, כמו שאמרו (זוהר ח״ג דף נז) שכל המצטער ביום הכפורים על מיתת בני אהרן, מוחלין לו על כל עוונותיו. והטעם, שהחי יתן אל לבו, אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו אזובי קיר, ועוד יתן אל לבו כי בעוונותינו שרבו פסו אמונים מבני אדם ואבד חסיד מן הארץ וישר באדם אין, ואין להקדוש ברוך הוא בעולמו עם מי להתעלס באהבים כימי עולם וכשנים קדמוניות, וזה מחמת עוונותינו כאמרם בש״ס (סנהדרין יא, א) ראוי היה רב פלוני שתשרה עליו שכינה אלא שאין דורו ראוי לכך. ומחמת דאחסור דרי על כן התורה אזלא ומדלדלא הלוך וחסור. על זאת ראוי להתמרמר ולהצטער בצער מתחולל:

ה וכתבו המקבלים, שעוונות הרשעים והתגברות הקלפות מחמתם גורם בלבול מחשבות הצדיקים, שלא יוכלו לעבד את בוראם עבודה שלמה ולדבקה בו כראוי. לזאת יחרד לבנו ויתר ממקומו, ונמרר בבכי תמרורים על רעה גדולה כזו, וכהנה רעות רבות וצרות שגרמנו למעלה בעוונותינו:

ו והנה אם אדם מצטער על הבלי העולם הזה, הוא חסרון דעת, כמו שכתבנו לעיל משם הרב "ספר הברית", דממה נפשך, אם הוא דבר שיש לו תקנה יעשה התקנה וינצל, ואם אין לו תקנה, מה יתן ומה יוסיף לו ומה בצע בצערו, אבל על המצטער על צער השמים, צערו עושה רשם ועושה פרות. עושה רשם שהרי ארח ארעא ומשלמות המדות הוא, שיהא דעתו של אדם מערב עם הבריות, ויצטער או לפחות יראה צער ויבכה עם הבוכים. וכמה מן הגנות מגיע לאותם ההולכים לקבורת מת, ועד שמכינים הקבר שקרובי המת יושבים אצל המת מרי נפש, והם מרבים בשתיה ובשחוק וקלות ראש, באותו פרק באותו מקום בפני המת וקרוביו, בודאי גנאי הדבר מאד ורע ומר, וראוי למחות בידם אם ישמעו, ישתקע המנהג הרע הזה ולא תהא כזאת בישראל:

ז ומה גם אם אביו ואמו וקרוביו בצער שחיב להצטער עמהם, וזה חצי נחמה לאדם שרואה שגם אחרים מצטערים עמו בצרתו, כן על זה הדרך, אדם שהוא מצטער על צער השמים, לפי צערו עושה נחת רוח ליוצרו ולפם צערא אגרא. ועושה פרות שכפי צערו, כך ירבה להשתדל לתקן את אשר עותו ולעשות כל אשר בכחו לעשות כדי להקל מצער אביו שבשמים, כבן האוהב את אביו ורואה אותו בצער מתחולל בסבתו, שבשרו עליו יכאב ומוסר נפשו להצילו מצרתו. וכבר כתבו המקבלים שלפי היגון ואנחה והצער שאדם מצטער על עוונותיו, כך ירבה להטהר טהרת הנפש. הנה כי כן מה יקרו דברי החכם (מבחר הפנינים מד, מו), שאמר לאחד שראה אותו בצער אם צערך על עניני העולם הזה, הקדוש ברוך הוא יסיר ממך צערך ואם צערך על צער השמים, הקדוש ברוך הוא יוסיף לך צער כהנה וכהנה:

ח והנה ענין הצער הוא דבר המסור ללב, ויצר סמוך עושה חלופיהן בגלם ומכניס צער על הבלי העולם הזה, וצער השמים נשכח מלב לא חלי ולא מרגיש. והאיש אשר הוא טהור יתחזק במחשבות טהורות לעשות דבר בעתו על מתכנתו, לא יחליפנו ולא ימיר אותו, והבא לטהר מסיעין אותו (שבת

קד א). וידוע מה שכתוב בספר בן סירא (יבמות סג ב) אל תצר צרת מחר וכו׳. ומאחר כי צל ימינו על הארץ, מה יתרון לאדם בכל עמלו אם חיי צער יחיה, אין טוב לאדם אלא שיהא שמח בחלקו ויבטח בשם ויעשה טוב:

פרק שז

א צרה - על כל צרה שלא תבוא על האדם, ראוי לתן לב ולפשפש במעשיו, כי האלהים עשה שייראו מלפניו, ושולח איזו צרה על האדם כדי שיתן לב לשוב, כפרה שמכין אותה כדי לכון אותה לתלמיה. ואם ביום צרה אינו נותן לב לשוב ותולה הדבר במקרה, הרי ענשו מפרש בתורה בפרשת בחקתי, דכתיב (ויקרא כו) ואם באלה לא תוסרו לי והלכתם עמי קרי, והלכתי אף אני עמכם בקרי ויספתי ליסרה אתכם וכו׳. ולכן לא יעבר מלקבל עליו בעת צרה לשוב מאיזו עברה מעברות שבידו, ובזה יתעשת האלהי״ם לו ורפא לו:

ב ועוד יש שלשה דברים טובים על כל צרה לבטל הגזרה, והם צום, קול, ממון: צום, יענה בצום נפשו כי התענית במקום קרבן ונרצה לו לכפר עליו. וכבר נהגו ישראל מימי עולם על כל צרה, שהיו גוזרים תענית על הצבור, כמו ששנינו במסכת תענית. וצא ולמד כמה גדול כח התענית לבטל הגזרה, עד שאפלו בשבת שתשעה באב נדחה מפניו התירו להתענות תענית חלום שבת יא, א), דאתמחי מלתא לרבנן קדישי שמועיל לבטל הגזרה, אך צריך שיהא הצום באפן שיהא צום יבחרהו האל יתברך שמו, וכמו שנכתב לקמן בערך ״תענית״ בסיעתא דשמיא: והקול קול יעקב הוא העוזר אותם בעת צרתם. ויש שני מיני קולות, קול תורה פ וקול תפלה ותחנה. תורה יעסק בתורה. וכתוב בספרים, שקריאת ספר תהלים בכונה והכנעה, ומה גם בעשרה, מסגל מאד לכל צרה שלא תבוא ולהציל מכל צרה. וכן יש בספרים סגלה, על כל צרה שלא תבוא על העיר, לקרות כל פסוקי תהלים המתחילים באותיות שם העיר. וישפך נפשו בתפלה לפני השם העונה לעמו ישראל בעת צרה. ומה טוב אם יש תלמיד חכם שיודע לסדר תפלה הגונה לפי הצרה. וצריך להקדים הרהורי תשובה לתפלה. וצריך להזכיר בתחלת התחנה עניני ודוי וחרטה והכנעה כדי שתהא התפלה רצויה ומקבלת, וכמו שאכתב לקמן בערך תפלה. יכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין מד, ב) לעולם יקדים אדם תפלה לצרה, שאלמלא הקדים אברהם להתפלל בין בית אל ובין העי, לא נשתיר משונאי ישראל שריד ופליט. נמצינו למדין שגם על זרעו למרחוק צריך להקדים להתפלל. (ואם יהיה אלהי״ם עמדי, בלא נדר אסדר תפלה פרטית להתפלל על כל מין צרה ורעות המתרגשות לבוא בעולם, שיתפלל אותה האדם לפחות בעת רצון בעשרת ימי תשובה, וסמכתיה בבית תפלותי בסיעתא דשמיא):

ג ואין צרה גדולה בעולם כצרת הנפש, וראוי לאדם להקדים תפלה ולהתפלל ולשפך נפשו לפני השם שיהא עמו בצרתו, ושיעזרהו להלחם עם היצר הרע ולנצל מגאוה וכעס וקפדנות וגזל ואונאה ודבורים אסורים, וכהנה אסורים שאדם מעתד לעבר עליהם ושיעזרוהו לעבד את השם עבודה שלמה, ולומר תפלות וברכות ובכונה, ולירא ולאהבה את השם ולדבקה בו וכדומה, לקים כל דבר טוב, על הכל ישפך נפשו לפני השם אולי יש תקוה, ויהיה צדיק מצרה נחלץ (וגם על זה אניף ידי בלא נדר בסיעתא דשמיא). והתפלה עושה פרות ותזכירהו לעמד על המשמר:

ד ומתן אדם ירחיב לו (משלי יח טז). כי יתן איש כפר נפשו לשם, גדולה צדקה שמבטלת את הגזרה ונותנת חיים לעושיה, כדכתיב (שם י ב) וצדקה תציל ממות. וכתיב (שם כא כא) רודף צדקה וחסד ימצא חיים. וכשנותן הצדקה יודיע צרתו לרבים, וצריכים המקבלים להתפלל על הנותן שינצל מצרתו ובזה רוח והצלה יעמד:

פרק שח

א ציור - ציור הוא דבר המועיל הרבה, שהרי כתבו משם האר״י ז״ל. שכדי לקים שויתי ה׳ לנגדי תמיד (תהלים טז ח) יציר תמיד נגד עיניו כאלו שם ״הויה״ כתוב נגדו בכתיבה אשורית בנקוד יראה כזה: יהוה, וזה מועיל מאד ליראת שמים. וכן אמרו בש״ס (סנהדרין כב א) המתפלל יראה כאלו שכינה כנגדו. ועל כל עברה שתבוא לידו, וכל דבר טוב שמפתהו יצרו שלא יעשה, יציר כאלו עומד לפני השם שהוא מלך רם ונשא אים ונורא (כמו שהוא האמת), ואומר לו בקול רעש גדול ואהבת את ה׳ אלהי״ך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך (דברים ו ה), וכאלו יושב בין גן עדן ובין גיהנום, אם יעשה טוב יכנס לגן עדן ותתענג בדשן נפשו, ואם מעשה רע תכף יפל בגיהנום. וידמה דמות צורות משנות מבהילות שיבהילוהו ויצערוהו צער בנפש:

ב וכתבו המקבלים שיציר תמיד נגד פניו דמות צורת פני רבו ומועיל הרבה להשגת חכמה. וכן כתבו שיציר דמות אביו נגד פניו בשכבו לישן, ומועיל לנצל מקרי. והעוסקים בחכמת הקבלה, המה ראו כח הציור, הדמיון והמחשבה, כמה פועל, וכמעט בזה תלוי הנבואה ותקון העולמות. וצא ולמד

מארבעה שנכנסו לפרדס (חגיגה יד, ב), שהכל היה על ידי העמק במחשבת הציור. וכתבו המקבלים שאל המקום שיחשב האדם וידביק מחשבתו, שם הוא מצב נשמתו, אשרי יבחר ויקרב לשכן כבוד אל הקדש פנימה אדם מקדש עצמו מלמטה, מקדשין אותו מלמעלה:

פרק שט

א צפוי - ידוע שאחת מן השאלות ששואלים ליום הדין היא, צפית לישועה (שבת לא, א), וזהו דבר המסור ללב, שלא די באמר בפה שהוא מצפה לישועה, אלא צריך להיות מצפה לישועה בלב שלם ואמונה שלמה. שכמו שבכל יום אדם מתקרב אל המיתה, כך בכל יום ויום מתקרב הגאלה, ואם יתמהמה, נחכה לו כי בוא יבוא בודאי בלי שום ספק. ולא על הגאלה בלבד צריך להיות יושב ומצפה, אלא על כל מין צרה שלא תבוא עלה אדם צריך להיות מצפה תשועת ה׳ כהרף עין:

ב וכבר כתבו משם האר״י ז״ל, שבכל יום כשאומר לישועתך קוינו כל היום (בראשית מט יח) יכון שמצפה לישועה על כל צרה שנמצא בה, והוא מסגל מאד. ויכון כשאומר כי לישועתך שהוא אינו חושש על עצמו רק על צער השמים, כי בכל צרתם לו צר, ומצפה שיעשה הקדוש ברוך הוא בעבור כבוד שמו, ״לישועתך״ דיקא. ומתוך שמצפה לישועה יזהר להשמר מכל דבר המעכב את הישועה, ולעשות כל דבר טוב, שהרי כל מגמתנו ותאותנו הוא על תשועת השם וגאלת השכינה:

ג הנה כי כן לא יוכל איש לומר: האם בשבילי מתעכב הגאלה, או יש בידי לקרבה אפלו אם אהיה צדיק גמור, הרי יש כנגדי כמה אלפים מישראל, עם ההולכים בחשך, יותר גרועים ממני, ואם הייתי יודע שבשלי הצער הזה, ובשבילי מתעכבת הגאלה הייתי ממית עצמי על התורה ועל העבודה. אבל זה הבל, מאחר שגאלת השכינה אותה אנחנו מבקשים, הרי מפרש בזהר הקדוש, דכל פקודא דעבדין ישראל מקלין גדפוהי דשכינתא ופרחת לעלא, ועל כל עברה שעושה כל אחד מישראל מכביד גדפהא דשכינתא ויורדת היא למטה, לזאת יחרד האיש וילפת חרדה גדולה, ויהא צופה ומביט וכל אשר בכחו לעשות יעשה בגין לאקמא שכינתא מעפרא. ומה גם כי בהגיע עת לחננה כי בא מועד הידוע לאל דעות ה׳, אפלו על ידי אחד מישראל שיעשה תשובה שלמה, יכול לקרב הגאלה. וכמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה במדרש על הפסוק ״שובה ישראל״ (הושע יד ב), שמשום הכי נאמר בלשון יחיד:

ד ואחרי הודיע אלהי״ם אותך את כל זאת בין תבין מאמר רבותינו זכרונם לברכה (ירושלמי יומא כ״א, ה״א) שאמרו: ״כל מי שלא נבנה בית המקדש בימיו כאלו נחרב בימיו״, ועתיד לתן את הדין על שלא משך ידו מעברות ולא עשה כל אשר בכחו לקרב תשועת השם באפן שלא יהיה עכוב בסבתו, ושתהיה מקצת גאלה לשכינה על ידו. וזה כלו פרי הצפוי לישועה. והעושה כל מה שמטל עליו לעשות, נוטל שכרו משלם, ומעלה עליו הקדוש ברוך הוא כאלו פדאו לו ולבניו וכאלו נבנה בית המקדש בימיו:

פרק שי

א ציבור - אמרו בזהר הקדוש (ח״א רלד): דצלותא דיחיד לא עלת קמי מלכא קדישא אלא בחילא תקיפא, אשגח בה קדשא בריך הוא ואסתכי בחובוהי, וצלותא דסגיאין עלת כלה קמי קדשא בריך הוא ולא אשגח בחוביהו. וטעם גדלת מעלת תפלה בצבור, האחד מצד ענית אמנים ויהא שמה רבא וברכו וקדשה שהם רבי הערך. שני שאינו דומה מועטים העושים המצוה לרבים העושים, כי מתעלת הרבה יותר. והשלישי כי תפלת היחיד אם היא בלי כונה, אם הוא בעל עברות וכיוצא, אינה מתקבלת, אבל כשתצטרף עם הרבים תתקבל. והן רבים עתה עם הארץ, בקל מבטלין תפלה בצבור בסבה קטנה, וסוף שנעשה כהתר, ומבטלין אפלו בלא דבר, ומרעה אל רעה יוצאים שמתפללים תפלה חטופה וקטופה, ושלא בזמנה, ולפעמים אין מתפללים כלל:

ב וכבר כתב מוהרי״א בספר ״ככר לאדן״ וזה לשונו: רעדה אחזתני איך התרה הרצועה להתפלל ביחיד וגם אחר זמן קריאת שמע, שהרי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (זוהר ח״ג דף קפו.) שחיב נדוי, ובמדרש כונן אמרו שחיב נדוי על בטול קדיש וקדשה. ורבותינו ז״ל פרק קמא דברכות (דף ח א), ובזהר הקדוש (בראשית ח״א דף רלד) הפליגו במעלת תפלה בצבור, והדברים קל וחמר להתמיד בזה, וכבר כתבנו בזה לעיל בערך ״מנחה״, וכבר הדרשנים דרשו זאת וכזאת וצוחי ככרוכיא, אבל מי יתן והיה לבבם לשמע דברי חכמים וינחלו טוב בעולם הזה ותתענג בדשן נפשם לעולם הבא:

ג גדל חיוב כבוד צבור וחמר אסור טרח צבור, מפרש כשמלה בספר ״שלמי צבור״, עין שם. ולפי חמר שבו צריך לזהר הרבה. וחיב כל תלמיד חכם בקהל עדתו אם רואה שמאריך בתפלתו או שמאחר לבוא, יזהיר לחזן הכנסת שלא ימתין עליו, כי מוטב לאדם שיתפלל ביחיד בביתו ולא יטריח על הצבור. ואם הצבור מוחלים על כבודם ורוצים להמתין, לא יאבה ולא יקבל.

ד ולפי מה שכתב שם שאסור טרח צבור אינו דוקא בבית הכנסת, אלא כל בי עשרה. מזה ילמד אדם כשהוא קרוא לאיזה כנסיה, כגון לסעדה או ועד, זריזין מקדימין לילך בראש הקרואים, ולא יטריח את הרבים להמתין עליו, ואיזהו מכבד, המכבד את הבריות (אבות ד א) וכל שכן את הצבור, שהקדוש ברוך הוא חבב כבודם מכבודו כנודע מכמה אסורים שהתרו מפני כבוד צבור ומשום טרח צבור (שבת פא). ומי שמקפיד וחושש על טרח צבור ועל כבוד צבור ימצא חן ושכל טוב בעיני אלהי״ם ואדם׃

פרק שיא

א אות ק׃ קדושה - אדם מקדש עצמו מלמטה מקדשין אותו מלמעלה, מקדש עצמו מעט מקדשין אותו הרבה, מקדש עצמו בעולם הזה מקדשין אותו לעולם הבא, כך אמרו רבותינו זכרונם לברכה (יומא לט א). והנה קדשת האדם תלוי בשמירה מכל חטא, במחשבה, דבור ומעשה. ובפרט במקום שאתה מוצא גדר ערוה אתה מוצא קדשה. וגדר ערוה הינו, שיהא עוצם עיניו מראות ברע, וירחיק מלבו מחשבות זרות והרהורים רעים, וכיון שמקדש עיניו ולבו שהם תרי סרסורי דעברה, ממילא יזכה לסדר קדשה ויתקדש כל גופו. וזהו פשט הכתוב דכתיב (במדבר טו לט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם יכו׳ למען תזכרו וכו׳ והייתם קדשים לאלהיכם. ומשום הכי כתיב (משלי כג כו) תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצרנה׃

ב וכבר כתבו המקבלים, שבכל איבר שעושה בו עברה, ממשיך עליו רוח טמאה על איברי נפשו רוחו ונשמתו. כל קבל דנא, האיבר שמקים בו מצוה, ממשיך עליו שפע קדשה, זולת עוון שכבת זרע לבטלה, שהוא מטמא כל איבריו מכף רגל ועד ראש וזהו הטעם שמצוה גוררת מצוה ועברה גוררת עברה (אבות ד ב) שבקדש איבריו היכל השם המה, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה על הפסוק (שמות כה ח) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, בתוכו לא נאמר, אלא בתוכם. ואפשר שכינה עמו וחטא בא על ידו, דאף על גב דאיהו לא חזי, מזלה חזי (מגילה ג א) והנשמה יראה מלחטא, וכמו שכתבתי בשם מוהר״ש פרימו. אבל כשחוטא ומטמא איבריו, שכינה מסתלקת ממנו כדכתיב (דברים כג טו) ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך, ותכף הסטרא אחרא שורה עליו ומרעה אל רעה יצא רחמנא לצלן, ואינו מרגיש שהרי הוא כמת, ואין בשר המת מרגיש באזמל, כך הוא אינו מרגיש ואינו חושש, אפלו ישמע אלף מוסרים לא יכנע לבבו הערל, לא חלי ולא מרגיש, והכל לפי הטמאה ולפי החשך אשר על נפשו רוחו ונשמתו, שהוא מסך מבדיל בינו לבין אביו שבשמים׃

ג הנה כי כן, האיש אשר הוא יהודי, בעוד עיניו פקוחות עד אשר לא תחשך השמש ובטרם יבואו ימי הרעה, יתמרמר על זאת שאינו מרגיש תחלה, ויאמר, אוי לי כי נדמתי, הן גועתי אבדתי חס ושלום, ולו בכח ולו בחיל חילים יגבר להעביר רוח הטמאה, מעט מעט יגרשנו מעליו ויקנה שפע קדשה על ידי שישמר מכל דבר רע ויעשה טוב כל אשר בכחו, מדי יום יום הלוך וגדל הלוך ושוב עד אשר יטהר ורוח נכון יתחדש בקרבו, כאיש אחר וכבריה חדשה כי הבא לטהר מסיעין אותו. וכתוב בספרים, שטוב לומר קדם עשית כל מצוות׃

ד הריני מזמן איבר פלוני לקים מצוה פלונית, לשם יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה, שבזה פונה משם הסטרא אחרא ושורה הקדשה׃

ה ואם בכל המצות שורה קדשה על האדם, על אחת כמה וכמה בשמירת שבת שהוא תחלה למקראי קדש. ובפרט בעת אמירת הקדוש יכון מאד בכונה יתרה והכנעה רבה. ויקדם ביום הששי הרהורי תשובה וטהרת מקווה טהרה, אולי יזכה שתשרה עליו תוספת נפש רוח ונשמה ושפע קדשה מקדשת שבת, ומשם ימשך לכל ימי החל לעזר ולהועיל לעבודת השם יתברך. וכן בענית קדשה באמרו מלא כל הארץ כבודו, יכון להמשיך עליו שפע קדשה מקדשה של מעלה, ויכון שהוא מוכן למסר נפשו על קדוש השם לקים מה שכתוב (ויקרא כב, לב), ונקדשתי בתוך בני ישראל, מתי יבוא לידו, כי בזה מתקדש נפשו רוחו ונשמתו׃

ו והעקר הגדול לקנות קדשה לעצמו ולהמשיך נפש קדושה ליוצאי חלציו, הוא קדשת המחשבה שיתמיד בה כפי כחו, אפלו ברצוא ושוב יזכר צור קדושו ויקים מצוה ליראה ולאהבה את השם הנכבד והנורא ולדבקה בו, וזו עבודה קשה שבמקד״ש, כי אין אדם שליט ברוח, ומחשבה מועלת והיא כבורח״ת, אבל חובת גברא לרדף אחריה וכל אשר בכחו לעשות יעשה, כאיש מלחמות יעיר משנתו, עד יערה עליו רוח ממרום ומצא כדי גאלתו, חיה יחיה וקדוש יהיה׃

פרק שיב

א קימה - קימה מפני שיבה ולפני תלמיד חכם היא אחת מתרי״ג מצוות, ורבים מזלזלים בה ומאבדים טובה הרבה בקלים שבדא מאי, שהרי אמרו (במדבר רבה טו יז) שהמקים מצוה זו זוכה לירא שמים (ואם מכון בה כשעומד מפני זקן ליקרא דקנא דאריך אנפין, וכשעומד בפני תלמיד חכם ליק, רא דקנא דזעיר אנפין, זוכה גם כן להתחכם בתורה, כן כתב האר״י ז״ל), כדכתיב (ויקרא יט לב) מפני שיבה תקום וכו׳ ויראת מאלהיך, היש בעולם שכר טוב כזה וכן לפני אביו ואמו ולפני רבו חיב לקום לפחות שתי פעמים ביום, ויש אומרים שחיב לקום אפלו מאה פעמים, רק אמרו (קדושין לג, א) דמאן דמקיף, חיי, שלא יטריח עליהם. וזו דוקא כשרואה שאין מצות חביבות עליהן או שאין קמים כלל, כמו בדור יתום כזה, שאז עובר משום לפני עור לא תתן מכשל, אבל אם מצוות חביבות עליהן, יותר טוב לעבר לפניהם כדי שיעשו מצוה ויעשו נחת רוח ליוצרנו ויקבלו שכר טוב. וכבר הוכחתי כן במקום אחר מלשון הירושלמי:

ב וחובת קימה בפני שיבה הוא לפי הזהר הקדוש משהגיע לששים שנה. ותלמיד חכם שהוא שונה הלכות וידע לאהדורי סברא בטוב טעם, חיב לעמד לפניו מלא קומתו, לא כמו שעושים עתה שאין קמים אלא מעט, נראה ואינו נראה, שלא אמרו שדי בזה אלא לתלמידי חכמים וזקנים. וכבר אמרו בש״ס (מכות כב ב) כמה טפשאי הני דקימי מפני ספר תורה ולא קימי מפני תלמיד חכם. ועל כגון זה שנינו (אבות ד, ב) הוי רץ למצוה קלה כבחמורה, שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות:

ג וכשם שאדם זהיר וזריז לקים מצות תקיעת שופר ולולב וסכה ותפלין וכדומה, כך צריך להזהר לקים כל מצות שבתורה ויותר מהמה, כי ביותר מענישים על מצוה קלה, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה שאמרו (מנחות מג, א) גדול ענשו של לבן מענשו של תכלת, משל למה הדבר דומה, לשנים שאמר להם המלך, לאחד אמר לו, הבא לי חותם של טיט, ולאחר אמר לו, הבא לי חותם של זהב וכו׳. ושומר מצוה הוא ישלם שכר הרבה, ומה גם מצוה זו כי טוב שכרה שגוררת מצוה ליראה את השם:

פרק שיג

א קריאה - כמה קריאות נאמנות יש, כגון קריאת מעשה הקרבנות ותהלים ומעמדות וכהנה רבות ספרים מלאים, אבל אחר כונת הלב הן הדברים, וטוב מעט בכונה מהרבות בלא כונה, והבוחר יבחר לפי ידיעתו, ולפי הפנאי שיש לו, יטל עצה מתלמיד חכם איזו קריאה יותר חשובה לפני המקום ברוך הוא יהגה. ומה טוב ומה נעים שישא בחיקו ספר קטן של תהלים או מוסר בשבתו בחנותו והיה עמו וקרא בו בכל עת שהוא פנוי, ואל יחוש ללעג השאננים או העכו״ם. וכבר יש העכו״ם שעושים כן בספרי המינים שלהם, ולמה נגרע, ואפשר שאשר נגע יראת השם בלבו, ילמד ממנו ונמצא זוכה ומזכה, וגדלת תורה ראויה היא שתגן להניח ברכה, ונחשב לו כמי שעוסק בהלכה, וכאלו קורא כל היום כלו ועדיו זכין לו:

פרק שיד

א קינאה - קנאה היא מדה רעה מאד כמאמר התנא (אבות ד כא) הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם. והנה יצר לב האדם רע וחושק להיות יחיד בדורו בחכמה ומעשים בעשר וכבוד, ומתוך כך מצטער כשיש אחר כמוהו או גדול וטוב ממנו, ומקנא לו ומבקש רעתו ומספר בגנותו. וגדולה שנאה שהיא מחמת קנאה, אש אוכלה היא לאין מרפא. ומי שיש בו מדה רעה זו, כל ימיו מכאובים, ואוכל לחם העצבים ואין לו רעים אהובים, ומרבה ריבות והוא שמח לאיד ורוצה בתקלת חברו, ושיכשלו חבריו בדבר הלכה ושיקצרו בעבודת השם יתברך שמו, ושיהיה להם מעוט הערך וקצר ההשגה, וכהנה רעות רבות ועברות שנגררות מן הקנאה. ומי יוכל ספר גדל רעתה, מי האיש החפץ חיים יברח ממנה ויהא גבור הכובש את יצרו על ידי העמק במחשבות טהורות, שיאמין באמונה שלמה שאין אדם נוגע במה שמוכן לחברו, ואפלו אם היה הוא יחיד בעולם לא יעדיף להרויח יותר ממה שגזור עליו. ואם יתוספו סוחרים כמותו לאלפים ולרבבות, לא יחסר ממה שקצוב לו. ויתרצה במה שהוא רצון הבורא, הצור תמים פעלו, ולכל אחד, דטבא לה, עבדי לה:

ב וכל ישראל הם גוף אחד כאיש אחד, וראוי לשמח על טובת חברו ולהצטער על צרתו כמו על עצמו, בפרט בשום לב שאפלו בזמן שהרשעים בצער, שכינה מצטערת, מה הלשון אומרת וכו׳. כל קבל דנא, כשישראל בנחת ישמח ה׳ במעשיו. ועוד שבזמן שאדם בדחק ובצער לא יוכל לעבד את בוראו

והדחק מעבירו על דעתו ועל דעת קונו וזה צער השמים. מה שאין כן כשהוא בנחת וברוח, מרבה להיטיב ועושה נחת רוח ליוצרו. ובזמן שהרשעים בעולם, חרון אף בעולם, ובהדי הוצא לקי כרבא (ב״ק צב א). ובזמן שהצדיקים בעולם יתרבה השפע וברכה רבה, וברבות הטובה רבו אוכליה:

ג ומי שהוא אוהב לאביו ולאמו אהבה אמתית אהבת הנפש חושב, יבוא הטוב לאבי והנחת רוח לפניו מכל מקום, מה לי על ידי מה לי על ידי אחרים, שאיני עובד על מנת לקבל פרס, רק רצוני שיהיה נחת רוח לאבי ולאמי, כך יאמר האדם: מני או מניהו יתקלס עלאה ואם היה נכנס תחת האפשר שבכל המצות שאעשה לא אהיה מועיל לעצמי אלא לאחרים שיתענגו על רב שלום (על דרך, ״כל העולם נזון בשביל חנינא בני״), ובכל היסורין שאסבל ושאסגף עצמי לא אהא מועיל לעצמי כלל, רק לכפר עוונות הדור, לא הייתי חושש כלל, וכל שכן שאם היו אומרים לי, אם תרצה שתועיל לעצמך, לא יתכפר לך אלא עון אחד, ואם תתרצה להועיל לאחר יתכפרו לו שתי עונות, בודאי הייתי בוחר להועיל לזולתי ולא לעצמי, שאיני חושש על עצמי, רק לעשות נחת רוח ליוצרי. כזאת וכזאת החי יתן אל לבו ויתחזק במחשבות טהורות להסיר קנאה מלבו ולהעביר רעה מבשרו, וישמח לב מבקשי ה׳ בטובת ישראל, בין בגופם בין בממונם בין בנפשם, ויצטער על העדרם כמו על עצמו:

ד אבל יש קנאה טובה כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (ב״ב כא, א) קנאת סופרים תרבה חכמה. ויתאוה וישתדל לעלות במעלות החכמה ועבודת השם יתברך שמו כקדושים אשר בארץ, וחיב אדם לומר, מתי יגיעו מעשי למעשי אברהם יצחק ויעקב (תדא״ר כה). ואם רואה שחברו מצלח במעשיו, זאת תהיה קנאתו באמרו, בודאי שהכל לפי מעשיו של אדם, פרי מעלליו יאכל. ויקנא לבו ביראת השם על דרך דכתיב (בראשית ל א) ותקנא רחל באחותה, ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (ב״ר עא ו) שקנאה במעשיה הטובים, שאמרה, אלו לא היתה טובה ממני לא זכתה להבנות, ומתוך כך ייטיב מעשיו לעשות נחת רוח ליוצרו כי זה כל האדם:

ה ויש עוד מין קנאה אחרת שהיא טובה עד מאד, לקנאת קנאת ה׳ צבאות, לשבר מלתעות רשע ולהקים דגל התורה. וידוע מעלת פנחס, קנאי בן קנאי, בקנאו קנאת ה׳ צבאות, ויקרא לו השם שלום. ובזה נשתבחו שבט לוי: האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו (דברים לג ט). וכבר אמרו בש״ס (ברכות כ, א): מאי שנא ראשונים דמתרחש להו נסא, ומאי שנא אחרונים דלא מתרחש להו נסא, אי משום תנויי וכו׳. ותרצו, קמאי מסרו נפשיהו על קדוש השם, כי הא דרבי אדא חזיה להההיא אתתא דלבישא שעטנז, קם קרעה מנה וכו׳. ואם גדלה מעלת המוסר עצמו למיתה כדי שלא לעבר על אותן עברות שאמרו, יהרג ואל יעבר, יותר ויותר גדלה מעלת המוסר נפשו לקנא קנאת ה׳ צבאות ולשבר מלתעות רשע ולהציל עשוק, ולמחות ביד עוברי עברות בכל תקף וכדומה. ולפי גדל ערכה וחשיבותה, כך קשה מציאותה, כי הן בעון גברה החנפה ונתמעטה אהבת הבורא יתברך, כי זה תלוי לפי רב האהבה. הא למה הדבר דומה, למי שרואה באחד שמכה את אביו ואת אמו מכת אכזרי ומחרפם ומגדפם, שלא יוכל להתאפק מלמסר נפשו עליהם להצילם, וכאיש מלחמות יעיר מלחמה לא ישוב מפני כל, על אחת כמה וכמה לכבוד אבינו שבשמים. כי כעס לאביו בן כסיל וממר ליולדתו. ובודאי שהמקנא לכבוד המקום ועושה כל אשר בכחו לעשות, לא תאנה אליו רעה ודורשי ה׳ לא יחסרו כל טוב, כי השם עזרם ומגנם:

פרק שטו

א קללה - קללה היא רעה חולה, להמקלל והמקלל תחלק ישלל, יאכלו את חלקיהם גם שניהם. שאם היא קללת חנם בלי אשמה תחזר למקומה. וכתוב בספר החסידים (סימן עו) שלפעמים גם אם הקללות לא על מגן, חוזרות להמקלל. שכן מצינו שכל הקללות שקלל דוד את יואב נתקימו בזרעו של דוד (סנהדרין מח ב). ואם יתקימו הקללות הרי הוא עתיד לתן את הדין, שגורם שחברו יענש ורעה תבוא עליו על ידו. ולפעמים הקללות מתקימות אפלו מפי איש קל והדיוט, וכמאמר רבותינו זכרונם לברכה (מגילה טו א) לעולם אל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך, שהרי אבימלך קלל לשרה ונתקים בזרעה. והכל לפי השעה ולפי הרגע יוכל להתקים הברכה והקללה, יש עת רצון ורגע באפו. הנה כי כן טוב לגבר, טוב עין הוא יברך (משלי כב ט), ויהפך את הקללה לברכה. כששומע קול מקללים, הוא יענה לא כן יהא, אלא גם ברוך יהיה, אולי יש תקוה שלא תאנה רעה:

ב והנה על הרב מדה רעה זו היא מצויה בסדר נשים, שהם רגזניות, קולניות, קללניות, ופיהן תמלא קללות נמרצות לילדיהן, והיא יודעת מאד כי לא טוב עושה, ואינה רוצה בתקלת ילדיה אפלו באצבע קטנה, אבל מחמת כעסה, לעצר במלין לא תוכל, נמצא שהמקלל, הוא סימן רע שכעס גם כעס. וידוע שהכועס, הרי הוא כ), עובד עבודה זרה (רמב״ן דעות ב ובפי׳ הרמב״ם לאבות פ״ב, מ״י), ועברה גוררת עברה (אבות פ״ד מ״ב תנחומא תצא סימן א):

ג והנה המקלל ילדיו, אם יתקים בהם אוי להם, שהם שוחטי הילדים ועתידים לתן את הדין, ואם לא יתקים בהם, בודאי שמנכים להם מזכיותיהם, או מהמקלל או מהמקלל, שמדת הדין מקטרג ומבקש שיתקים הקללה, אלא שיש זכות תולה ונמצא אוכל זכיותיו תמיד. ויש כמה ששומעים מהדורשים

זאת וכזאת וכזאת, ולבבם יכאב, אבל אין מניחים מנהגם הרע, כי יאמרו, לא נוכל להתאפק ולא נוכל לעזב מנהגנו, כי כן הרגל הלשון, וילבש קללה כמדו. אבל שקר ענה, כי כל אשר יחפץ יעשה אם ירצה, מעט מעט יעזב (רשע) דרכו על ידי נדרים וקנסיות, לו יחליפנו וימיר אותו. ואם רוצה לשכך רגזו, יאמר בכעסו כמנהג איזה נשים כשרות שאומרות, רעה לא תבוא עליך, רעה תבוא על האויבים, ימח שמו וזכרו של עמלק וכדומה:

ד ובאמת שלמי שלא הרגל בזה היא תמיהה גדולה הפלא ופלא, איך לא יחרדו חרדה גדולה להוציא קללה מפיהם על ילדיהם או על שום אחד מבני ישראל ולבקש רעתם, תצלנה אזנים משמע. ויותר טוב שיכו אותה מכה רבה, שאם בשבט יכנו לא ימות, ובקללה יוכל למות רחמנא לצלן. מי האיש החפץ חיים, נצר לשונך מרע ושפתיך מקללה:

ה וידוע שאחד משס״ה לאוין הוא שלא לקלל שום אחד מישראל, ואם אינו בפניו עובר על (ויקרא יט ד) לא תקלל חרש. ומאחר שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות נה א ועי׳ קידושין סא ב), שהאורח המברך לבעל הבית הוא מתברך, משום דכתיב (בראשית יב ג) ואברכה מברכיך, שמע מנה שהמקלל לישראל, יואר, כדכתיב (שם) ומקללך אאר. הנה כי כן יזהר וישמר האיש ויזהיר את אשתו ואת כל הסרים למשמעתו, שלא ישמע קללה מפיהם רק ברכות לראש כל, ובזה יצו ה׳ אתם את הברכה (דברים כח ח):

ו וראוי לאדם גם כן להזהר ולהשמר שלא להיות גורם קללה לעצמו אפלו מפי עכו״ם, וכל שכן וקל וחמר שלא יגרמו כעס לאביהם ואמם עד שיקללום, כי אוי להם לבנים שמביאים לאביהם ואמם לידי חטא גדול כזה, שזו רעה גדולה יותר ויותר מאם היו מכים אותם, ובודאי יענשו, שאם גדלה רעת המחטיא את אחרים, על אחת כמה וכמה המחטיא את אביו ואת אמו בחטא הכעס שהוא חמור מאד וגורם קללה לעצמו, רעה תבוא עליהם חס ושלום. אבל בן חכם ישמח אב, שכל מגמתו לעשות רצון אביו ואמו ברגע כממרה ולא יעבר, ועליו תבוא ברכת טוב מאביו ואמו, וישא ברכה מאת ה׳ וגמולו ישלם לו שיהיו לו בנים מהגנים עושים דברו ורצונו כרצונו:

פרק שטז

א קבלה - קבלה הוא כלל גדול בתורה וכמעט רב התורה אשר בידינו היא בדרך קבלה, שמשה קבל תורה מסיני וכל הדורות היו מקבלין דין מן דין. וגם עתה שנתרבו הספרים, יש כמה דברים שלא יוכל איש לעמד על אמתותן וברורן של דברים אלא על פי הלכה למעשה אשר ראה או שמע מפי אדם גדול. ועל כן אמרו (ברכות ז ב) גדולה שמושה יותר מלמודה. כי בעיניו יראה ובאזניו ישמע איזו היא דרך ישרה, כי לו יחיה גבר שנין אלפין לא יוכל לבוא עד קצן של ספרים ולדעת כל הדינים על מתכנתן כדת מה לעשות. אבל המשמש תלמידי חכמים ומתאבק בעפר רגליהם, יום ליום יוסיף דעת, מה יעשה הבן ולא יחטא. ולפעמים כשהוא בן שמונים או תשעים שנה ישמע דבר חדש את אשר לא ידע מעולם:

ב אמנם בענין הקבלה צריך זהירות גדולה שלא יהא טועה בדמיונו, כי בארזים נפלה שלהבת. וחכמי הש״ס אמרו (ערובין נג א) אנן כאצבעתא לבירא לשכחה. ומזה נולד כמה מחלוקות שבש״ס, שזה אומר בכה וזה אומר בכה, וכל שכן אנן יתמי דיתמי כי דלונו מאד ושכחה מצויה הרבה. לכן אין ראוי לאדם להעיד ולומר דבר בשם אומרו, אלא אם כן ברור לו הדבר כאחותו, כל שאין האומר בפניו לשאל ממנו. ואפלו אם נראה לו שברור לו הדבר כאחותו למחש בעי שמא יטעה:

ג ולא יעשה מעשה לסמך על קבלתו או להגיד לאחרים להקל בשום אסור אפלו קל כל דהוא אם לא יחפש תחלה בספרים אם מסכימים לקבלתו, וכמאמר רבא בגמרא (ב״ב קל, ב) כי נפק פסקא דדינא דידי קדמכון וחזיתו בה תיוהא, לא מקרע תקרעונה ולא מעבד תעבדו עבדא כותה (וכן אני עני ודל מצוה בכל תקף שלא יעשו שום מעשה להקל על פי קבלה משמי, אפלו יאמר האומר שברור לו הדבר כאחותו לא תציתו ליה, עד אשר תחפשו לידע את הדין על בריו מפי ספרים ומפי סופרים קדושים אשר בארץ, כי כמה פעמים מעידים בפני משמי את אשר לא אמרתי ולא עלתה על לבי, או אפשר שגם אני, דברים שאמרתי או עשיתי, טעות הן בידי והדרי בי, ואיני ראוי לסמך עלי להקל, ומדאגה ומצער מדבר אני מצוה זאת בכל תקף ולא יעבר, ולשומעים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב) ונקט מיהא פלגא דמהני, הקבלה להחמיר ולהתנהג בחסידות, כי המחמיר תבוא עליו ברכת טוב:

פרק שיז

א קביעות - קביעות עתים לתורה הוא אחד מהדברים ששואלים לאדם ביום הדין קבעת עתים לתורה (שבת לא, ב) והן עתה נתפרסם בכל תפוצות ישראל ספר חק לישראל. והוא מהדברים שמעט מחזיק את המרבה וחשוב הרבה, שבמעט זמן לומד כל מיני למודים, וידו בכל, והוא מסדר על פי

הסוד מגורי האר״י ז״ל, ובונה בשמים עליותיו ולומד ממנו חכמה ומוסר ודינים. ומה טוב ומה נעים מנהג איזה ערים, שנאספים באגדה יראי השם וחושבי שמו ללמד סדר חק לישראל, והחכם שבהם קורא בקול רם, ומפרש להם ההלכה ולפעמים הזהר הקדוש, וסדר יוסף לחק, באפן שכל אדם אפלו היותר עם הארץ יוכל לזכות ללמד הלמוד הזה אחר המקרא ונוסף גם הוא מעלת הלמוד הזה ברבים ואמירת קדישים, וכל כך חשוב הלמוד הזה:

ב וצר לי על רבים מאחינו בני ישראל שהם להוטים אחרי התהו, ועד שלא נגמרה התפלה בורחים להם לפעלם ולעבודתם ומאבדים טובה הרבה. שאם היה יכלת בידי הייתי אוחז את כל אחינו בני ישראל בצואר כסותם, והייתי קושר אותם בכבלים של ברזל, ובחבלי עבותות אהבת השם יתברך, שיעמדו זמן מועט ללמוד, ואפלו מי שאין לו ספר יהא שומע כקורא וירויחו טובה הרבה. וכמו שבמשא ומתן וסחורה של העולם הזה נמצא לפעמים שלוקח אדם חפץ בזול ומרויח בו הון עתק, כן הדבר הזה, שבמעט שלומד מרויח הרבה יותר מאם יעסק כמה שעות בנגעים ואהלות:

ג וגדול קביעות עתים לתורה, דהא קימא לן (כתובות טו, א) כל קבוע כמחצה על מחצה דמי, ונמצא, השם יחשב לו כאלו עוסק בתורה חצי היום, ורב חסד מטה כלפי חסד וקב״ע את קובעיה״ם שכר הרבה כאלו למדו כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו. ומי ראה כזאת ושמע כאלה ולא תאוה נפשו לזכות ללמוד זה ולהרויח טובה הרבה, השם יתן בלבם לקרבה אל הקדש לעשות נחת רוח ליוצרנו, יום ליום יביע אמר (תהלים יט ג). ולילה ללילה יקבע לעצמו איזה למוד כאשר תשיג ידו, ובזה יוצא ידי חובתו ומקים קרא דכתיב (יהושע א ח) והגית בו יומם ולילה. אבל לא נאמרו השעורים הללו אלא למאן דדחיקא לה שעתא טובא, והוא טרוד מאד בפעלו ועבודתו מן הבקר עד הערב על המחיה ועל הכלכלה, אפלו הכי אין פוטר אותו מקביעות עתים לתורה, המעט הוא כמו התפלות שחרית מנחה ערבית:

ד ומעלת הקביעות הוא, שיהא אותו עת קבוע לו ללמודו, לא יחליפנו ולא ימיר אותו, אפלו אם יש לו עסק רב וחושב שמוצא להרויח הרבה באותו עת, לא יחוש ולא ישוב מפני כל להניח קביעותו, והשם ישלם לו ודורשי ה׳ לא יחסרו כל טוב (תהלים לד יא). אבל אם יש לו עתות הפנאי אין פוטר אותו מיום הדין הגדול והנורא אפלו עסק בתורה רב היום, וכדכתיב (איוב ז יט) לא תרפני עד בלעי רקי, ופרשו רבותינו זכרונם לברכה שאפלו על זמן מועט כדי בליעת הרק, עתיד לתן דין וחשבון במה הוציאו, אוי לנו מיום הדין ומעמק הדין. וידוע מאמר רבי ישמעאל לבן אחותו לאחר שלמד כל התורה כלה, והיה רוצה ללמד חכמה יונית ואמר לו, צא ובדק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמד בה חכמה יונית (מנחות צט ב). ואיתא במדרש על הפסוק (תהלים קיט קכו), עת לעשות לה׳ הפרו תורתך, כל הקובע עתים לתורה - מפר ברית (ילקוט שמעוני תהלים רמז תתעח). ופרשו המפרשים (רש״י שם), דרצונו לומר, שקובע עתים וסומך על זה להוציא שאר העתים שהוא פנוי בשה״י פה״י ומפנה עצמו לבטלה:

ה והאיש אשר הוא יהודי ומאמין בתורה ובדברי רבותינו זכרונם לברכה, כי האלהים יביא במשפט על כל יחוס על נפשו ועל כבוד קונו, וישמע דברי חכמים, ויברח מן העברה, ויעשה טוב בכל מכל כל, ותתענג בדשן נפשו. וכל דבר טוב צריך חזוק והתגברות על יצרו מדי יום יום, והבא לטהר מסיעין אותו מן השמים (שבת קד א):

פרק שיח

א קביעות צדקה - הקובע לתן צדקה לשום עני, דבר קצוב מדי חדש בחדשו או מדי שבת בשבתו, יש בדבר לשבח ויש בדבר לגנאי. לשרי, ח, שאין העני חייו תלואים מנגד, מאין יבוא עזרו, ונכון לבו בטוח על הרגיל לתן ויש לו על מה לסמך, וזו טובה מאין יבוא עזרו, ונכון לבו בטוח על הרגיל לתן ויש לו על מה לסמך, וזו טובה גדולה להעני. אבל מצד אחר יש בדבר לגנאי, דזמנין משכחת לה שמטה ידו של הנותן ואינו יכול לתן, ומה שנותן הוא משום כסופא ונכנס העני בסוג גזל. ועוד בה, דזמנין שזה העני אינו צריך כל כך ואם היה הנותן ברשותו, היה נותן למקום יותר ראוי והגון או לקרוביו שהענו, אבל מה יעשה שאין העני מניחו לפסק את חקו, ולפעמים שניו יחרק ונמס, לפי הזמן ולפי מה שהוא אדם, ולא יוכל עשות דבר. הנה כי כן, טוב לגבר שיאחז בזה, לתן לשום עני איזה חק קבוע שיסמך עליו, ויעשה זאת בדבר מועט באפן שלא יבל, וום מזה אל ינח ידו, מלתת לכל שואל לפי מה שהוא אדם ולפי ברכת השם אשר נתן לו באותו פרק. טוב איש יכלכל דבריו במשפט (תהלים קיב ה), ושניהם כאחד טובים:

פרק שיט

א קרובים - ידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה על הפסוק (שמות כב כד) את העני עמך. ענייך ועניי עירך, ענייך קודמין (ב״מ עא א). וכתיב (ישעיה נח ז) ומבשרך לא תתעלם, וכתיב (משלי יז יז) ואח לצרה יולד. וקימא לן (יו״ד סי׳ ח״ז סעיף ח) שמי שיש לו קרובים עשירים אין נותנין לו מקפה של צדקה, שעל קרוביו מוטל לפרנסו ומה גם אם אביו ואחיו עניים, שחיב לרחם עליהם ולפרנסם כפי כחו בכבוד ובסבר פנים יפות, שאם ירבה לתן

לאחרים ויניח את אביו ואת אחיו מטלים ברעב הרי זה עתיד לתן את הדין, ובמקום צדקה תחשב צעקה, אם לא שאחיו אינם מהגנים שפיר דמי, אבל לגבי אביו ואמו ליכא מקום פטור, וחובה מטלת עליו לקים כבד את אביך ואת אמך (שמות כ יב דברים ה טז) איזהו כבוד, מאכילו ומשקהו ומלבישו ומנעילו (קדושין לא ב), ובפרט לעת זקנתם חיב לכלכל את שיבתם ולתת להם די מחסורם בכבוד גדול וסבר פנים יפות. ואם יתן איש את כל הון ביתו, לא יוכל שלם את אשר סבלו עמו אביו ואמו בגופם וממונם:

ב והן אמת שקשה לאב ואם להיות נצרכים לבנים, וכבר אמרי אנשי אם אב מפרנס לעשרה בנים שוחק האב, שוחקים הבנים, ואם עשרה בנים מפרנסים לאב בוכה האב, בוכים הבנים. אבל חובה מטלת על הבן לפיסו בדברים טובים. כי זה עקר מצות הכבוד אב ואם, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (שם לא) יש מאכילו פטומות ויורש גיהנם ויש מטחינו ברחים ויורש גן עדן, וכמעשה שהיה דמיתי במדרש רבה:

ג וחיובא רמיא על כל איש לקרב את קרוביו כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (יבמות סב, ב), וישמח בשמחתם ויצטער בצרתם ויכנס ויצא בביתם. וכבר אמר שלמה המלך עליו השלום (משלי יט ז) כל אחי רש שנאוהו, ואהבי עשיר רבים (שם יד כ). וכן מנהגו של עולם אם יש לו שום קרבה אפלו רחוקה אם איש עשיר ימלא פיו ואתיקורי. מתיקר בזה, ואומר, פלוני הוא קרובי, ואם הוא איש עני ואביון לבושה תחשב לו לומר שהוא קרובו, אי מפני הכבוד שאינו לפי כבודו, אי מפני שחושש שלא יתרבה עליו ההוצאה בשבילו, ולכן עושה עצמו אשר לא ידע קרבתו וקרובים נעשו רחוקים:

ד והאיש הישר ביותר ראוי לו לקרב את קרוביו העניים ולבקרם ולהביאם לביתו ולכבדם ולנשאם ובשם קרוב יקראם, כי בזה משמח לב אמללים ומחיה לב נדכאים, ולמצוה רבה תחשב, דאנון מאנין תבירין דקדשא בריך הוא. ואם ירחק אותם, הם מתרעמים על רע מזלם ומתדכאים והשם יריב ריבם חס ושלום:

ה אבל צריך שלא יצא מן השורה בשביל קרוביו ולא ייפה להם את השקר ולא יעזרם על השקר, שהרי אמר החכם, אף על פי שאתה אהובנו האמת אהובה יותר. ולפי הדעת הישר אין ראוי לאדם שיעזר את אחיו ואת קרוביו במחלקתם עם אחרים אפלו על דבר אמת, כדי שלא יחשדנו שומע שמחניף את קרוביו. וגם למחש בעי, שמא מתוך קרבתו אינו רואה חובה לקרובו, לכן ישתק ואל יצא לריב ולא ישית יד לשום אחד מהצדדין, וכל שכן אם רואה ומבין שקרובו עשה שלא כהגן, שראוי לו להיות ראשון להכות על קדקדו לבל תהיה האמת נעדרת ורצויה ומקבלת, מאחר ששומע מפי קרובו, וכל העם יבואו ויגידו צדקתו כי זך וישר פעלו אשר לא ישא פנים, האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הכיר ואת בניו לא ידע, לנגד השם:

פרק שכ

א קנס - חיובא רמיא על יושבי כסאות למשפט ומנהיגי הקהלות, לקנס את החוטאים לפי החטא ולפי מה שהוא אדם, אם בממון אם בבזיונות. אבל צריך פלס ומאזני משפט לשקל בשקל הקדש שלא להוסיף ושלא לגרע ושלא תצא תקלה ומחלקת. ולשון רכה תשבר גרם (משלי כה טו), שלא לומר בלשון קנס אלא בלשון תקון הנפש ובלשון כפרה, כי כן הוא האמת שכשאין דין למטה, יש דין מלמעלה, וכל העם ישמעו ויראו וזכות הרבים תלוי בו:

ב והגדר הגדול למען יאמינו שמעשיו לשם שמים, שלא יהנה החכם הנוטל קנס מאותו קנס. וכבר פרשו שזהו כונת מאמר רבותינו זכרונם לברכה שאמרו (יומא כב ב) כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם דקדקו לומר כנחש שנושך ואינו נהנה, כן הוא לא יהנה. ובזה נכר החכם שהוא ירא את השם ובוטח בשם, שלא ישא פני דל ולא יהדר פני גדול ולא יגור מפני איש, כי המשפט לאלהים הוא, וה׳ אוהב משפט ודורשי ה׳ לא יחסרו כל טוב (תהלים קיב ה):

ג ומה טוב וגדר גדול לקים כל דבר טוב ולמשך ידו מכל חטא, שיקבל עליו לתן קנס אם יעבר ולא יעבר בודאי וקדוש יהיה:

פרק שכא

א קבורה - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ח א) על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצא זו קבורה, כי יש כמה שאינם זוכים לקבורה והיו למאכל לכלבים ולחית השדה ועוף השמים ולדגי הים. ויש נקברים בבזיון רחמנא לצלן, ויש שמתים ביום טוב ראשון ונקברים על ידי גויים, ויש שמתים בערב שבת בין השמשות ולנים שני לילות בלי קבורה וכדומה, והכל הוא מפלאות תמים דעים שמיסר את האדם במיני יסורין לכפרת עוונותיו לטובתו. צא ולמד מרבי חצפית המתרגמן שהיה פה מפיק מרגליות, וסוף היה לשונו נגררת באשפה בפי דבר אחר (קדושין לט ב). ושלמים וכן רבים לדמן על פני

האדמה היו, כדכתיב (תהלים עט ב) נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חסידיך לחיתו ארץ, שפכו דמם כמים סביבות ירושלם ואין קובר. הנה כי כן, מי שארע כן למתו, זאת תהיה נחמתו, כי ה׳ חשבה לטובתו. ועל כן ראוי לבקש פני השם, כמו שאדם מתפלל על כל צרכיו כן יתפלל גם לזאת. וכבר מלתי אמורה, שעל כל תפלה וכל תחנה ראוי לסים ולומר והטוב בעיניך לעבודתך ולנחת רוח לפני כסא כבודך ולתקון נפשנו רוחנו ונשמתנו, עשה עמנו:

ב וראוי לבקש רחמים שתהיה קבורתו בארץ ישראל, ושתהיה קבורתו ביום מיתתו, כי נחת רוח גדול הוא למת שלא תלין נבלתו, וכל מה שממהרים קבורתו, עושים לו נחת רוח ומנוחה לנשמתו. וזו תהיה גמילות חסדים של חברת גומלי חסדים שישתדלו למהר הקבורה בכל מאמצי כחם:

ג ומה טוב חלקו ומה נעים גורלו של אדם אם יזכה שתהיה פטירתו וקבורתו בערב שבת אחר חצות ובארץ ישראל, שכתבו שנצול מדין חבוט הקבר. והכל לפי מעשיו של אדם, אך התפלה עושה פרות, כי אלהינו מרחם ושומע תפלות ותחנונים, ולכן על הכל ישפך שיחו. ועלוב הוא אדם שמנוחתו תלויה ברקבון גופו, ולכן תקות אנוש רמה, שיאכלנו יפה שעה אחת קדם, שכל זמן שגופו קים אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל, ולכן טוב לגבר שיקבר בארץ טובה שמכלה את הגוף מהרה, ושתהיה ארץ קשה ולא לחה, שאז מתעכב מלהרקב הגוף. ולכן יש שמצוים לתן תחת גופם ועל גבי גופם סיד כדי שיכלה הגוף מהרה. ויש שכתבו שזה אין נכון, שנראה כמתחכם על דיניו יתברך, ואין מידו מציל, ואם הוא חיב להתיסר, אין מעצור להשם ליסרו ביסורין יותר קשים ומרים. אבל בזהר הקדוש אמרו, שכל זמן שהגוף קים יש עליו קטרוג, וכשכלה הגוף בטל הקטרוג, וידוע שהקדוש ברוך הוא חפץ חסד הוא, אלא שהקטרוג מעכב. הנה כי כן מוכח דנכון לעשות כן (ואני מצוה להעשות כן בעצמי). והיותר טוב לעשות מעשים טובים ולהשמר מכל רע ולשוב בתשובה שלמה ולמשך ידו מאכילת בשר ושתית יין ושאר תענוגי והבלי העולם הזה, אולי יזכה לנצל מרמה ומחבוט הקבר ובשרו ישכן לבטח:

ד ובכלל צרכי הקבורה ומנוחה למת הוא, שישימו מצבת אבן על קבורתו תכף אחר עבר שבעת ימי אבלות, כי יש שבעה רוחות למת ובכל יום משבעת ימי אבלות נכנס רוח אחד בתוך הקבר, וצריך תכף אחר עבר השבעה ביום השמיני לסתם הקבר במצבת אבן כדי שלא יכנסו רוחין ולילין. ואם לא יוכל להניח המצבה תכף, על כל פנים יקדים כל אשר יוכל ולא יניח המת בלי מצבה. וכן מועיל הרבה למת להפריש ממנו כל מיני רוחין ונגעי בני אדם, שיעשו לו סמוך לקבורה סדר ההקפות כמו שמסדר בספרים, דהינו, שיקיפו את המת עשרה אנשים, שבע הקפות באמירת שבע פעמים ויהי נעם, וכל פעם יאמרו אחד משבעה פסוקים משם מ״ב, ומשם תכף יכניסוהו אל הקבר. אלו דברים הן הם חסד של אמת, עושה אלה כמו שגורם מנוחה, כך תנוח נפשו ושכרו אתו ופעלתו לפניו:

פרק שכב

א קורבנות - ידוע כמה מאמרי רבותינו זכרונם לברכה שאמרו (ויק״ר פרשה ג) שקריאת הקרבנות חשוב מאד לפני המקום ומעלה עליהם כאלו נבנה מקדש בימיהם, וכאלו הקריבו כל הקרבנות. וכן בזהר הקדוש הפליגו מאד בשבח המגיע ללומד סדר מעשה הקרבנות וסדר פטום הקטרת, עד שאמרו: דאלו הוו ידעי עלמא כמה עלאה איהי עובדא דקטרת קמי קדשא בריך הוא, הוו נטלי כל מלה מנה וסלקי לה עטרה על רישיהו ככתרא דדהבא, ואי יכון בה בכל יומא, אית לה חולקא טבא בהאי עלמא ובעלמא דאתי, ויסתלק מותנא מנה ומעלמא, וישתיזב מכל דינין דעלמא ומדינא דגיהנם. ועוד אמרו בענין הקרבנות דברית כרותה, דאנון מלאכין דמדכרין חובה לאבאשא לה לא יכלין למעבד לה אלא טיבו, וכלהו ידכרון לה לטב. ובעדנא דיארע מותנא בבני נשא קימא אתגזר וכרוזא אעבר על כל חילא דשמיא, דאי יעלון בנוהי בארעא בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ויימרון ברעות נפשא ולבא ענינא דקטרת בסמין, דיבטל מותנא מניהו. עין רואה גדל תועלת למוד הקרבנות וסדר פטום הקטרת:

ב ואשריהם ישראל כלם לומדים פרשת הקרבנות וסדר פטום הקטרת וסדר המערכה ופרק איזהו מקומם, ויש שקוראין כל פרשיות הקרבנות, אבל דא עקא, דלשון הזהר הקדוש דיק וקאמר, ויכון בהו ושוי לבה ורעותה בהו. נראה שהקורא בלי כונת הלב לא ישיג התועליות הנזכרים בזהר הקדוש. וראוי והגון להתחזק ללמד סדר הקרבנות וסדר פטום הקטרת בכונה ורעותא דלבא, לעשות נחת רוח ליוצרנו המשלם שכר טוב לעושי רצונו:

ג והאיש אשר חננו השם להיות חלקו מיושבי בית המדרש, מה טוב ומה נעים שיקבע עתים ללמד בש״ס או בהרמב״ם בהלכות מעשה הקרבנות, כי עושה נחת רוח גדול ליוצרו יותר משאר למודים. על כגון זה נאמר (ברכות יז, א) אשרי מי שעמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו:

פרק שכג

א קריאת שמע - קריאת שמע היא מצוה חשובה שיש בה קבלת על מלכות שמים ועל מצות, ואחר כונת הלב הן הדברים, שאם לא כון לבו לפחות בפסוק ראשון לא יצא ידי חובתו (או״ח סימן ס, סעיף ה), שצריך לכון שהוא מקבל עליו את השם יתברך לאדון ופטרון, ושהוא מאמין שהשם יתברך יחיד ומיחד, אחד בשמים ובארץ ובארבע רוחות העולם, ושהוא מוכן למסר נפשו על קדוש השם. וחבל על דמשתכחין שאין מכונים אפלו זאת, ונמצא שמתים בלי קיום מצות קריאת שמע. והשומע זאת יתן אל לבו לכון את זאת מכאן ואילך, ושב ורפא לו. והיותר טוב לכון בכל הקריאת שמע, דלכתחלה צריך כונה בכלה:

ב וכתבו המקבלים, שלפי הכונה שיכון בקריאת שמע כך יוכל לכון בתפלה. וזהו כונת מאמר רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ה, א) כל הקורא קריאת שמע מזיקין בדלין הימנו. ועקר המזיקין הם הגורמים נזק לאדם ומערבבים דעתו בתפלתו, ובקראו קריאת שמע כתקונה, הנך מזיקין בדלין הימנו:

ג ופסק מרן בשלחן ערוך (או״ח סי׳ סא סעיף א) יקרא קריאת שמע באימה ביראה ברתת וזיע. ואיך יבוא לידי מדה זו, בצירו כאלו עומד לפני מלך רם ונשא אים ונורא, מלך אדיר הקדוש ברוך הוא, ואומר לו, ואהבת את ה׳ אלהיך וכו׳ עד סוף הקריאת שמע, ובזה יתמלא לבו אהבת השם בחשבו, מה אנו ומה חיינו, אדם להבל דמה ובחר בנו יוצרנו, אחרי מי יצא מלך העולם ורצה שיאהב אותו, היש בעולם טובה גדולה ומעלה רבה כזו, וזה אני מפרש שזהו אמרו, ואהבת את ה׳ אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך, ואם תאמר, על מה נאהב אותו, מה טובה הקדים לעשות עמנו, לזה אמר, אם לא היה אלא זה שיהיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך שאני מלך רם חפץ בך שתאהב אותי כשתתן זה על לבבך די, שאין לך טובה גדולה מזו. וכן באמרו (דברים יא טז) השמרו לכם פן יפתה לבבכם וכו׳, יציר כזאת. ויחרד האיש וילפת שכבר מלתי אמורה, שעל כל עברה שעובר בין במחשבה בין בדבור בין במעשה, נכלל בכלל (שם יז) ועבדתם אלהים אחרים, שנמצא שעובד את יצרו, ומניח רצון יוצרו לעשות רצון יצרו:

ד וידוע שבקריאת שמע של ערבית שאנו מתפללים קדם צאת הכוכבים, מה שיוצא ידי חובה הוא בקריאת שמע שעל המטה, וצריך להזהר בה הרבה, ולא יעבר מלקרותה, לא ישכב עד שיקראנה, כי כמה פעמים אדם שוכב לנוח מעט ואומר לא אישן, עתה אקום ואקרא, וחוטפתו שנה ונשאר בלא קריאת שמע ומאבד טובה הרבה. שהרי אמרו שמי שאינו קורא קריאת שמע, או שקורא אותה אחר עבר זמנה חיב נדוי רחמנא לצלן:

ה וגם על זה צריך לתן לב, כי רבים אשר הם עצלים ואוהבים לנום בימות הקיץ ובפרט בשבתות ובמועדים ובשמחות וגיל, על הרב עובר זמן קריאת שמע. והאיש הירא את השם יקדים לקרותה בבקר השכם, ויאמר: הריני קורא קריאת שמע לצאת בה ידי חובה מה שצונו יוצרנו, אם יעבר זמנה בקריאתי אותה עם הצבור ב״יוצר״, ואם לא יעבר זמנה תהא קריאתי עכשו כקורא בתורה לבד: וצריך לדקדק באותיותיה הרבה, וזה לא יוכל עשות אלא על ידי מתון וזהירות פ גדול והרגל זמן רב. וראוי להתחזק לעשות נחת רוח ליוצרנו, שהרי אמרו (ברכות טו ב) המדקדק באותיותיה מצננין לו גיהנם. וזו טובה גדולה היא למי שיודע מעט מהו גיהנם:

ו וכשקורא בביתו או כשקורא קריאת שמע שעל המטה, יזהר שלא יהא באשתו טפח מגלה ממקום שרגילות לכסותו, וכן שער באשה ערוה, אפלו באשתו לקריאת שמע, ולא סגי בסגירת העינים, אלא צריך להפוך את פניו לצד אחר. וכן צריך לזהר שיהא המקום נקי מכל טנוף. הן אלה קצות דרכי הרוצה לקבל עליו על מלכות שמים שלמה:

פרק שכד

א קול - הקול קול יעקב (בראשית כז כב), וגדלה מעלת קול תורה שהיא עולה ובוקעת רקיעין, וחשוב מאד לפני המקום הקורא בקול בשפה ברורה משמח אלהים. וכמה שגו אותם הלומדים בגמגום, או שמעינים בספר וקולם לא ישמע מאבדים טובה הרבה. והרי זה דומה למי שיכול להרויח אלף זהובים ומתרצה בחמש מאות. ואלו היה מה שמאבד הוא לבד, החרשנו, אבל דא עקא, שמחסר לעשות נחת רוח ליוצרו וגורם רעה לעצמו, שמשכח תלמודו, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה. ואמרו רבותינו לברכה בש״ס (ערובין נד, א) פתח פמך קרי, פתח פמך תני, כי היכי דתתקים בידך ותוריך חיי, דכתיב (משלי ד כב): כי חיים הם למצאיהם בפה, וכתיב (שמואל ב כג ה): ערוכה בכל ושמורה, אם ערוכה ברמ״ח איבריו, משתמרת:

פרק שכה

א קרי - כבר ספרי המוסר מלאים, הם המדברים בתמרור עון הברית וחמר עון קרי והוצאת שכבת זרע לבטלה. ומפרש בספרים התקון לעון זה ודברים המועילים לשמרם, לך נא ראה בספר הקדוש "ראשית חכמה", וספר "סדר היום", וספר "צפרן שמיר", וספר "שני לוחות הברית" וכהנה רבים. וכבר נדפס גם כן בסדר "יוסף לחק" בפרשיות שובבים. מי האיש הירא ורך הלבב אשר עברו על ראשו המים הזידונים, חטאת נעורים, יזכר את בוראו בימי בחרותו ויתקן את מעותו בכל יכלתו עד אשר לא יבואו ימי הרעה, ובכל אשר יעשה לא יתרצה. ולעולם תהיה חטאתו נגדו תמיד ויהיה נבזה בעיניו נמאס, כי באמת לו יחיה גבר אלף שנין ויעשה בהם תשובתו, לא יוכל לצאת ידי חובה לפי חמר שבו ולפי מעוט ערכנו וקצר מעשה תשובתנו, אלא שאין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניא עם בריותיו וימינו פשוטה לקבל שבים השבים בכל לב ועושים כל אשר בכחם לעשות. רק שאל ישיאנו יצרו בקל, לומר שאינו יכול לעשות ולסגף גופו, אלא צדיק יבחן אולי יוכל, כי השם יהיה לו בעוזריו, כי הוא הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה:

ב אבל לעולם יהיה בספק, שמא מעט אשר היה לפניו לא תקן מעותו. וכל ימיו בזכרו חטאת נעוריו, בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל. ואשרי איש ירא את השם מנעוריו ונצול מעון זה, מה טוב חלקו ומה נעים גורלו, בקל יוכל לקנות כל סדר קדשה, וכל ימיו יהיו בנחת ובשרו ישכן לבטח. כי מי שעבר על ראשו עון זה, כל ימיו חיי צער יחיה, אם יזכה שיהיה יודע ספר וידע חמר שבו, אבל מי שזכה ונצול הימנו, אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא. אבל מי הוא זה הנקי בדורות הללו? אם אינו עושה כל אפני אסור זה, עושה קצת מהם, שאם נצול מנאוף ומשכב זכור והוצאת שכבת זרע לבטלה בידים, אינו נצול מהרהורים רעים על ידי ראיות אסורות ובא לידי קרי בחלומות. וגדולה מזו, באשתו אמרו (נדרים כ ב) שאם אינו מקדש מחשבתו ונותן דעתו באחרת בשעת תשמיש, הרי זה חשוב מנאף ובניו כממזרים מאשתו. ואם אינו שוהה על הבטן עד שיכלו הניצוצות, כמוציא שכבת זרע לבטלה יחשב. ואם האשה אינה זהירה בנדה ובאפן טהרתה שיהא כדין וכהלכה, הרי שוכב עם טמאה ופוגם הברית. מי האיש החפץ חיים יחוס על נפשו ועל כבוד קונו, ויחיש מפלט לו ויתקן את מעותו, ויעשה גדר וסיג ומשמרת למשמרת, לבל ישוב עוד לכסלה, אולי תהיה ארכה לשלותו ומצא כדי גאלתו ופדה נפשו:

פרק שכו

א אות ר: רחמנות - הרחמנות היא אחד משלשה סימנין שיש לישראל שהם גמלנים, בישנים, רחמנים. וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קנא ב): כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים. שנאמר (דברים יג יח): ונתן לך רחמים ורחמך. וצריך האדם שיהא בו מדעת קונו דכתיב בה (תהלים קמה ח) ורחמיו על כל מעשיו. והוא מרחם על הכלב ומשהה אכילתו במעיו, ונותן לבהמה לחמה לבני עורב אשר יקראו, וכל כך גברו רחמיו עד שנותן ארך אפים לעוברי רצונו ומיטיב להם בשעה שהם מכעיסים לפניו, וכזאת וכזאת מרחם על בריותיו עד אין חקר, ועד מקום שאין יד שכלנו מגעת, באפן שאין הפה יכולה לספר גדל רחמיו וחסדיו וחמלתו, וצריכים אנו ללכת בדרכיו. וידוע שצער בעלי חיים דאוריתא. וכתב בספר החסידים (סימן תרסט) שהמאכילים את הסוס הרבה כדי להריצו לפניו שלא לצרך חיי נפש רק לטיול, עליהם נאמר (משלי יב י) ורחמי רשעים אכזרי:

ב וידוע מאי דמיתי בש"ס (ב"מ כה א), שיסורי רבי על ידי מעשה באו ועל ידי מעשה הלכו. על ידי מעשה באו, דההוא עגלא דהוו מיתי לה למשחטה, אזל איעטף גרמה תחות כנפה דרבי, אמר לה: זיל, לכך נוצרת. אמרו, כיון דלא מרחם, לא לרחמו עלה (כמדמה, דההוא עגל היה בו איזו נשמה מגלגלת והיה יודע שהולך לשחט, והיה קשה עליו לסבל צער השחיטה בהיותה בגוף הבהמה, והיה מבקש מרבי שיבקש עליה רחמים לצאת מן הבהמה קדם שחיטה, ואמר לה: זיל, לכך נוצרת בתוך הבהמה לסבל צער זה וזהו תקונך, והואיל ולא רחם לבקש עליה רחמים כמו שבקשה, לא רחמו עליו, ודוק:

ג ואם כנים אנחנו, נראה דלמחש בעי על כל בהמה חיה ועוף, שלא לומר בפניה: לך שחט בהמה זו או עוף זה, אלא כמו שאומרים קצת, לך הנח ענק על צוארה). ועל ידי מעשה הלכו, שפעם אחת היתה אמתו מכבדת הבית, מצאה בני כרכושתא, בעיא למקטלינהו, אמר לה, שבקינהו. "ורחמיו על כל מעשיו" כתיב. אמרו, כיון דמרחם לרחמו עלה:

ד ובזהר הקדוש איתא, דאפלו חויא (נחש) לא מבעי לה לבר נש למקטלה, עין שם כל הלשון. וכבר יצא עתק בקנטרסי "אורות אילים" עין שם. ובודאי שזהו מדת חסידות, שהרי בש"ס משמע שמתר להרגו אפלו בשבת (שבת קנא), אבל נקט מיהא פלגא, דלהכות כלבים וחתולים וכדומה, על שעשו לו שום נזק גם בלא דעת ומחמת שזהו פרנסתם, אפלו אסורא נמי איכא. וכל שכן וקל וחמר שראוי לרחם על הבריות אשר בצלם אלהים נבראו. אחינו בני ישראל, שכלנו בני איש אחד כאיש אחד כגוף אחד. ואפלו איש שהרע עמו ועשה עמו שלא כהגן, אל כפעלו ישלם גמולו ולא יקם ולא יטר, אלא ירחם עליו ויעזרהו בכל הבא מידו, ובמדה שאדם מודד, מודדין לו (מגילה יב ב סוטה ח, ב):

ה אמנם במדת הרחמנות צריך פלס ומאזני משפט לשקל בשקל הקדש, במקום שיש שנים וכדי לרחם על האחד צריך להיות אכזרי על האחר, איזהו דרך ישרה שיבר לו האדם, הדרך הישר והטוב על פי התורה ועל פי הישר, כגון אם לוה ומלוה באים לפניך, אם רואה שיש ללוה יכלת לשלם במעות או במטלטלין, או אפלו ממלבושיו היקרים וכלי ביתו, כסף וזהב ומרגליות וכדומה ואינו רוצה לשלם, ראוי להיות אכזרי על הלוה ולרחם על המלוה, ולכף את הלוה בערכאות של גויים ובחרמות ובכל אפן שיוכלו, עד שישלם את חובו. אבל אם רואים שהלוה מתהלך בתמו וחותר ומשתדל לשלם את חובו מעט מעט, ויש תקוה שיוכל לשלם את חובו בפרקמטיא מעט מעט, ואם יכפוהו לשלם הכל יחד, ישבר או יאבד את אמונתו, ראוי לרחם עליו ולהרויח לו זמן על ידי שיבטיח במשכון או בערב או בשבועה שישלם את חובו בזמן שקבעו לו. ולעולם צריך להיות רחמן על העשוק ואכזרי על העושק ולהציל העשוק מיד עושקו:

ו וצריך להיות אכזרי על עוברי התורה ולשבר מלתעותיהם, כי טוב לרחם על כבוד קונו ולהקים דגל התורה. וכן יהיה אכזרי על בניו ובני ביתו כעורב, ועל גופו לסגפו, כי טוב לרחם על נשמתו ועל יוצר נשמתו. וכן יהייה אכזרי על עצמו לשבר תאותו ולמשך ידו מכל דבר רע ולקים כל דבר טוב, כי טוב לחוס על עצמו שתתענג בדשן נפשו ולא תשפט בשפטים רעים, ורבים מכאובים לרשע. והעקר לחוס על כבוד קדשא בריך הוא, שישמח השם במעשיו עושי רצונו. (והנה האהבה היא בכלל הרחמים ועין מה שכתבתי לעיל בערך "אהבה" בסיעתא דשמיא):

פרק שכז

א ראיה - ראיה חמורה שמביאה לידי עברה, שהעין רואה והלב חומד וכמה רעות רבות ועברות חמורות באות על ידי העינים, אם מסתכל בעריות והלב חומד ובא לידי עברה או לידי הרהורי עברה, גדול עונו. ואפלו אם לא בא לידי עברה כלל ולא נסתכל בה אלא כדי להכירה, הראיה עצמה היא גופה עברה ופוגמת בעיני נשמתו ובעינין עלאין. והמסתכל בקשת ובלבנה, עברה היא בידו. ואמרו בש"ס (חגיגה טז, א) שהוא בכלל מי שאינו חס על כבוד קונו שראוי לו שלא בא לעולם. והמסתכל בפני אדם רשע, אסורא קעביד ופוגם עיניו, וכל שכן בפני גויים או באלילים שעובר על מה שכתוב (ויקרא יט ד) אל תפנו אל האלילים. וגדר אדם רשע הוא, עד שאמרו (עי' בש"ד חו"מ, סי' יז, ס"ק יג בשם ספר חסידים) שאין להסתכל בפני הבעלי דינים. לפי שאמרו (אבות א, ח) בשעה שעומדים לפניך יהיו בעיניך כרשעים. וכן בזהר הקדוש אמרו, שאסור להסתכל בפני אדם הכועס בשעת כעסו. ועל ידי הראיה אדם גוזל וחומס וגונב והורג וכמעט כל העברות אין נעשות בלתי ראית העינים:

ב ואפלו ראיה שאין בה עברה כלל, כגון ראית הבלי העולם הזה, גוררת עברה שמפנה לבו לבטלה ומבלבלת מחשבתו ואינו יכול לכון דעתו ליראה ולאהבה את השם ולדבקה בו, ולכון בתפלותיו וברכותיו כראוי בלי תערבת מחשבות זרות והרהורים רעים, אי מצד שטבע הוא באנוש ובלתי אפשר שיראה דבר או בריה, איש או אשה, מאדם עד בהמה עד כל נברא, ולא יחשב שום מחשבה עליו ברגע ראיתו. ולפעמים המחשבה מתערבת ונמשכת מדבר לדבר ומענין לענין עד שהאיש משתאה וחושב, מהיכן באו לו המחשבות הללו, וחוזר לאחוריו להבין אחרית דבר מראשיתו, ובתוך כך, הלשון שליח עושה שליחותו וגומר תפלתו וברכתו ואין כל מאומה בידו, מי גרם לו תחלת המחשבה, הראיה.

ג וגם בהיות האדם פוגם עיני נשמתו, לא יוכל לראות במשכלות ועונותיו מבדילין בינו לבין אביו שבשמים ואינו יכול לכון דעתו. ובזהר הקדוש איתא דאסור להסתכל בכל דבר שיביא את האדם לידי שמחה בזמן הזה, כי עשן שרפת בית המקדש נתון בין העינים, וקרא כתיב (תהלים קא ה) גבה עינים אותו לא אוכל. ובפרט בתפלה אם אינו כופה עיניו או נותנם תוך הספר, גדול ענשו, שמקדים עליו מלאך המות ואינו רואה פני שכינה בפטירתו. ולפי רעת העינים היה ראוי להתאוות ולהתפלל להיות סומא, או לסמות אותם בידים, אם לא שגדלה גם כן טובת העינים וצריכים הרבה לעבודת השם יתברך שמו. ולכן עשה הקדוש ברוך הוא עפעפי עינים כדי שיהיה סוגרם ופותחם כשירצה:

ד וצריך האדם להתחזק ברב עז ותעצומות להיות עוצם עיניו מראות ברע. ולא יסתכל בנשים ולא בחיה ועוף בשעה שנזקקין, ובכל ראיות זרות ואסורות. ואשרי מי שיוכל לקים מה שהיו עושים הראשונים, שלא להסתכל חוץ לארבע אמות, עליו נאמר (איוב כב כט): ושח עינים יושע, כי בהיותו מסלק עיניו מהגשמיים, דבר זה יזכירהו לחשב במשכלות וברוחניים, וליראה ולאהבה את השם ולדבקה בו. וזהו כונת אמרנו, "כי כל עין לך תצפה". ועוד כתבו המקבלים כי בעין יש בו שם "הוי"ה" ובהיותו מסתכל בארץ שהיא "אדנות", נמצא מיחד. אבל אם מסתכל לחוץ למה שאינו צרך, נמצא מפריד. ועוד כתבו שהשומר הראות שומר הזרע, והפוגם בו, פוגם בזרע בודאי, כי הזרע מאור עיניו של אדם. וכמו שלכל דבר טוב צריך חזוק, על אחת כמה וכמה למשמרת העינים שהם קלי המרוץ והפסדם גדול ורעתם ועונשם מרבה, והנזהר בהם בשמרם עקב רב. ואמרו במדרש (ילקוט שמעוני משלי רמז תכה) שמי ששומר עצמו ועוצם עיניו מראות ברע, אומר הקדוש ברוך הוא, הדין דידי:

ה ועל מה שעבר וחטא בעיניו, אם ירצה לתקן פלגי מים ירדו עיניו כדכתיב (תהלים קיט קלו) פלגי מים ירדו עיני על לא שמרו תורתך, רצונו לומר, על שלא שמרו עיני תורתך, וגם ינדד שנה מעיניו וחצות לילה יקום, או לפחות יקדמו עיניו אשמורות, ויהא מעבדי ה׳ העומדים בבית ה׳ בלילות, כגון במקומות שעושים מדרש ולומדים בכנפיא בכל ליל הששי ובליל שבועות ובליל הושענא רבא, הוא תקון גדול להתחזק לעמד על המשמר לנדד שנה, כל הלילה לא ינום ולא יישן, אפלו בדחק ובצער גדול. ובלבד שיהא יכול לעמד שלא לישן בתוך תפלתו, כי הוא תקון גדול לפגם הראות. וכן אם עשה עם העינים חבילות של עברות, יעשה עמהם כנגדם חבילות של מצות, כגון יסתכל בציצית, ועיניו תחזינה בספר לקרות תורה ותפלות וברכות. וטוב להסתכל בפני רבו והוא מסגל לחכמה, כדכתיב (ישעיה ל כ): והיו עיניך ראות את מוריך:

ו וכשם שהסתכלות בפני אדם רשע גורם רעה, כל קבל דנא, הסתכלות בפני אדם צדיק וטוב וחכם, גורם טובה והוא ממשיך לנפשו שפע קדשה. ואיתא בש״ס (ערובין יג ב): דאמר רבי, האי דעדיפנא מחבראי, משום דחזיתה לרבי מאיר מאחורה, ואי הוה חזינא לה מאפה הוה עדיפנא טפי. ואמרו עוד (ירושלמי ערובין פ״ה ה״א) המקביל פני רבו כמקביל פני שכינה. ואמרו עוד (חגיגה ה ב): כתיב (תהלים מט י) ויחי עוד לנצח לא יראה השחת, כי יראה חכמים ימותו. הרואה חכמים במיתתם כך, בחייהם על אחת כמה וכמה. וגם תקון לפגם הראות, לבכות על אדם כשר ועל עונותיו, ועל חרבן בית המקדש פלגי מים ירדו עיניו, ובזה יזכה לחזות בנעם ה׳ ולבקר בהיכלו:

פרק שכח

א רדיפה - כתיב (משלי כא כא) רדף צדקה וחסד ימצא חיים. ענין ״רודף״ רצונו לומר שבורח ממנו והוא רודף אחריו, והינו כגון שיש אדם שאין לו ואינו רוצה לטל והוא מצטמק ורע לו, צריך לרדף אחריו לתן לו צדקה בלתי ידיעתו, כגון למכר לו בזול ולתן לפניו מעות במקום שהוא עובר כדי שימצאם בדרך מציאה, או יניח לו בתוך כיסו בלתי ידיעתו, או יתן לאשתו צרכי הבית או להקונים לו צרכי הבית, וכהנה אפנים ותחבולות יעשה כדי להנאותו. ועם איש כזה הוא עקר הצדקה, ועל כגון זה נאמר (תהלים מא ב): אשרי משכיל אל דל:

ב וכן מה שנאמר (תהלים לד טו) בקש שלום ורדפהו, רצונו לומר, אם השלום בורח ממנו כגון שאיש ריבו הוא איש קשה ומעורר מדנים ואינו חפץ בשלום, ועל דרך דכתיב (שם קכ ז) אני שלום וכי אדבר המה למלחמה. אפלו הכי יהא רודף אחר השלום כי גדול השלום. וכן מאי דכתיב (שם כג ו): אך טוב וחסד ירדפוני. רצונו לומר, שראוי לאדם לברח מטובות העולם הזה, אי משום שהוא מסכן לצאת מן השורה, כדכתיב (דברים ח יב) פן תאכל ושבעת וכו׳ ורם לבבך ושכחת את ה׳ אלהיך. וכמאמר שלמה המלך עליו השלום שאמר (משלי ל ח ט) ראש ועשר אל תתן לי, פן אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה׳. וגם מצד שטובות העולם הזה, מנכין לו לאדם מטובות העולם הבא, ויפה שעה אחת של קרת רוח בעולם הבא:

ג וכבר ספר מעשה בעשיר גדול שהיה נדיב גדול ובא אצלו שליח מארץ ישראל, תבנה ותכונן במהרה בימינו אמן. ושאל מאתו העשיר, כמה צרך לצרת ארץ ישראל להצילם מצרתם, והשיב לו השליח, דרך משל, שצריך מאה אלף אריות ותכף התנדב לתן לו הסך הנזכר ושיחזר לאחוריו ושמח השליח שמחה רבה. ויהי היום, בא לו ספינה גדולה שהיתה כמעט אבודה בים וחזר העשיר לביתו סר וזעף, וחשב השליח בראותו את פניו שחזר בו מהמתנה שהתנדב בטוב לבבו ביין, והתחיל לכנס עמו בדברים ולומר לו שהדין הוא, שמי שהתנדב סך עצום בתוך היין שיכול לחזר בו. והשיב לו העשיר: חלילה לי שאני חוזר מהנדבה, כי בלב שלם התנדבתי, רק אני עצב על כי השם שונא אותי ופרע לי תכף שכרי בעולם הזה שבאה ספינתי. אז השיב לו השליח: אל תירא, שכרך הרבה מאד לעולם הבא. רק זהו פרי מעלליו יאכל כדי שיוכל לעשות עוד מצות ומעשים טובים כהנה וכהנה. נמצא שהאיש השלם ראוי לו לברח מן הטובה, אך ברצות השם דרכיו, טוב וחסד ירדפוהו:

ד וכן קרא דכתיב (הושע ו ג) נדעה נרדפה לדעת את ה׳. רצונו לומר, שאף אם יזדמנו לו לאדם מניעות רבות בעבודת השם יתברך, ובפרט בענין הכונה והדבקות, שהמחשבה בורחת ממנו ואינו יכול לכון דעתו, עד שנראה לו כאלו הקדוש ברוך הוא בורח ממנו ואינו חפץ בו, אפלו הכי אל יתיאש, וידחק ויכנס עד אשר ירחמו עליו מן השמים. וזה אמרו נדעה נרדפה לדעת את ה׳. והוא על דרך שפרש המפרש על מאמר רבותינו זכרונם לברכה (פסחים פו, ב): כל מה שיאמר לך בעל הבית עשה חוץ מצא. דרצונו לומר, כל מה שיאמר לך בעל הבית שהוא הקדוש ברוך הוא עשה, חוץ מצא שאפלו אם יאמר עליך הקדוש ברוך הוא כמו שאמר על אלישע אחר (חגיגה טו, א) שובו בנים שובבים חוץ מאחר דחק והכנס שרצונו בכך וסוף שיהיה השם עוזר לו:

ה וראוי לאדם להיות מן הנרדפים ולא מן הרודפים. וכמאמר רבותינו זכרונם לברכה (ב״ק צג א) אין לך נרדף בעופות כמו תורים ובני יונה, לפיכך הכשירם הכתוב לקרבן. ואמרו במדרש על הפסוק (קהלת ג טו) והאלהים יבקש את נרדף. אפלו צדיק רודף את הרשע וכל שכן רשע רודף את הצדיק

(קה״ר פ״ג כסוק מה). על זאת יחרד לב יושבי כסאות למשפט, שלפעמים צריכים ליסר את הרשעים ולרדפם עד החרמה, וצריך פלס ומאזני משפט במדה ומשקל להכותו כדי רשעתו לא יוסיף, וכל מעשיו יהיו לשם שמים דוקא, אולי יש תקוה:

פרק שכט

א ריצה - כתיב (תהלים קיט לב) דרך מצותיך ארוץ. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ו ב) לעולם ירוץ אדם לדבר מצוה ואפלו בשבת. ואמרו בזהר הקדוש, שהרץ לדבר מצוה, כנגדו למעלה רצים הסנגורים ומקדימין לקטגורין. ועל זה נאמר (אסתר ג טו) הרצים יצאו דחופים בדבר המלך והעיר שושן צהלה ושמחה. כל קבל דנא, הרץ לדבר עברה מקדימין המקטרגים, הרצים יצאו דחופים והעיר שושן נבוכה. ותנן נמי (אבות ד, ב) הוי רץ למצוה קלה, והכי נמי תנן (שם ה כ) הוי קל כנשר ורץ כצבי לעשות רצון אביך שבשמים:

ב אמנם ענין הריצה צריכה מדה, שלא יהא באפן שקוראים לו לשם שבו, חסיד שוטה, אלא יפסיע פסיעה גסה במהירות בדרך כבוד לפי כבודו. וזה מדת אדם טוב, בכל הלוכו, אפלו אין לו עסק כלל, ילך כמי שהולך לעסק, שההולך עקב בצד גודל לאט לאט, הרי זה מגסי הרוח, אבל בלכתו לדבר מצוה ימהר יותר כמי שמהיר במלאכתו למצא דברי חפץ. ובצאתו מבית הכנסת, אף אם יש לו מהירות גדול, ילך לאט בתחלת יציאתו, כדי שלא להורות שהיה עליו למשא. והריצה מורה על האהבה, כדכתיב (שיר השירים א ד) משכני אחריך נרוצה:

פרק של

א ריבית - ידוע חמר שבו שעובר בחמשה לאוין ונכסיו מתמוטטין, ויורד ואינו עולה, ואין לו חלק באלהי ישראל (ב״מ עא, א עה, ב). ואחרון הכביד שאינו קם בתחית המתים, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (פרקי דרבי אליעזר לג), שבאותם עצמות שהחיה יחזקאל, נשאר אחד שלא חיה, לפי שהיה מלוה ברבית. והן בעון שכיחי רבים מעמי הארץ שמלוים ברבית כי לא ידעו חמר שבו. וגם מחמת שהתירו חכמים על ידי שטר עסקא סברי דדא ודא אחת היא ונעשה להם הכל כהתר. ויש כמה וכמה פרטי דינים בדיני רבית דלא בקיאי בהו אנשי ופתאים עברו ונענשו, ובפרט בענין הפוליסא״ס והקאמביו״ס רבו המכשלות, יש רבית קצוצה ויש אבק רבית, השם הטוב יכפר בעד:

ב ודין גרמא, כי הן בעון, וידל ישראל עד מאד, צדיק הוא ה׳ ונחנו פשענו ומרינו. ומי שנגע יראת השם בלבו, אם יודע שיש בידו ממון של רבית, ימהר יחזירהו ואל ישכן באהלו עולה, בטרם יאבד ממון של התר בצד ממון של אסור. ומי שהוא ירא את השם וירא על ממונו, ילך אצל חכם וידרש לדעת כל דיני רבית על ברין לבל יכשל בעון רבית חס ושלום, וירשם אותם בכתב, אותם דינים שלא היה בקי בהם, למען יהיו לזכרון בין עיניו. ויחרד האיש וילפת לבל יגע רבית בממונו, יותר מאשר יחרד לבל יגע בשר חזיר וחלב ודם במאכלו, כי כן באמת הוא חמור יותר. שהאוכל בשר חזיר וחלב ודם וכדומה, אינו עובר אלא לאו אחד, וברבית עובר על חמשה לאוין. אלא שכבר מלתי אמורה שיש עברות קלות בר מזלא שנזהרים מאד בהם, ואם יצאו אנשים בני בליעל שיעברו עליהן, תהם כל העיר עליהן שיצאו מדת יהודית, ויש עברות יותר חמורות שאין נזהרים בהם ונעשו כהתר, כגון עון רבית ולשון הרע ושבועת שוא והזכרת השם לבטלה וכהנה רעות רבות, ובטול תורה כנגד כלם, שומר נפשו ישמר את כלם:

פרק שלא

א ראש השנה - ראש השנה הוא יום הדין הגדול אשר מלך במשפט יעמיד ארץ (משלי כט ד), וכל בני עולם עוברים לפניו כבני מרון, ועל המדינות בו יאמר וכו׳ ובריות בו יפקדו וכו׳, כמו שאנו אומרים במוסף ראש השנה. ואפלו אשר לא שת לבו ליראה את השם אים ונורא בשאר הימים, מי לא יירא כהיום הזה, וכמאמר הכתוב (עמום ג ו) אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו. וכתבו המקבלים שלהיות שכל התורה כלולה ביראה ואהבה, יראה על מצות לא תעשה, אהבה על מצות עשה, והן האדם להיותו חמר עכור עפר מן האדמה, דומה למי שעיניו סגורות ויושב בבית אפל שעולם חשך בעדו, וצריך לזה שיפתח עיניו וגם שיביא לו נר כדי שיראה מאורות, דבחדא לא סגי. אמנם כשיביאו לו נר, אף אם עיניו סגורות, מרגיש קצת באור הנר, ואם יפתח עיניו מעט יראה אור מעט, ולפי השעור שיפתח עיניו, ככה יראה אור גדול מהנר הגדול אור בהיר. כן האדם, מחמת שעיני שכלו סתומים מלהסתכל במשכלות ומלהשתדל על כך, וגם שהוא יושב בעולם הזה עולם השפל ואפל, מתוך כך הכסיל בחשך הולך, טח מראות עיניו, מהשכיל לבו איך ליראה ולאהבה את השם הנכבד והנורא, ואינו מרגיש ביראה ואהבה כלל, ואינו יכול לכון דעתו, מאחר שאינו יודע טיבה של אהבה ויראה רק מן

השפה ולחוץ, שאינו רואה ממי צריך לירא ולמי צריך לאהבה, ואינו מתעורר לכך מה עשה הקדוש ברוך הוא שרצה לזכות את ישראל עם סגלתו, נתן להם מועדי ה׳ מקראי קדש, אשר בהם משפיע עליהם הקדוש ברוך הוא שפע קדשה ומאיר אורו, בראש השנה וימים נוראים מאיר אור הפחד והיראה:

ב וזהו הטעם שאין לך אדם מישראל שלא יהא מרגיש יראה ופחד, כל אחד לפי בחינתו ולפי הכנתו שעשה מקדם, ולפי פתיחת עיניו. יש ירא יראת הענש ואימות מות, ויש ירא יראת הרוממות, ויש ירא יראה מועטת, ויש ירא יראה גדולה, ויש יותר ויותר גבה מעל גבה וגבהים עליהם. ולפי השפע והארה שמקבל בראש השנה, כך נמשך עליו ונשאר הרשם לכל השנה:

ג וכן בשבתות מאיר אור התענוג דהינו אהבה, וכל אדם מרגיש תענוג, יש תענוג גשמי ויש תענוג רוחני, לפי הכנתו ולפי פתיחת עיניו, וממנו מושך לכל ימי השבוע לאהבה את השם ולהתענג על השם. ובחגים ובמועדים מאיר אור השמחה וכל אדם מישראל מרגיש שמחה. יש שמחה גשמית ויש שמחה של מצוה, שמחה רוחנית דקה מן הדקה לפי הכנתו ולפי פתיחת עיניו, וממנו נמשך שישמח ישראל בעושיו בכל השנה, וזהו סוד הכתיב (משלי טז טו) באור פני מלך חיים. הנה כי כן, לו בכח יגבר איש בראש השנה להיות לבו מלא יראה ורתת וזיע מפחד השם ומהדר גאונו. ואף על פי שאמרנו שתלוי בהכנות של אדם, מכל מקום מאחר ששערי יראה פתוחים, בהתעורר אדם עצמו ימצא עזר כנגדו ומצא כדי גאלתו וחיתה נפשו לכל השנה כלה, ובלבד שלא יסיח דעתו, כי אם כל היום יהיה רק עסוק להעמיק ולהתמיד במחשבתו ליראה את השם הנכבד והנורא יראת הרוממות, בגין דאיהו רב ושליט, עקרא ושרשא דכל עלמין, וכלא קמה כלא חשיב:

ד ומצות היום להתעורר מאד בהרהורי תשובה, ובפרט בשעת התקיעות, שאז מלך יושב על כסא דין, ואפלו מלאכי מרום יאחזמו רעד. וראוי בכל קהל ישראל שיעמד הזקן שבהם לפני התבה קדם התקיעות ויאמר להם דברי כבושין, בכתב או בעל פה, ויקרא בגרון כשופר ירים קולו, להודיע לרבים מה נעשה כהיום הזה, כמה כחה של תשובה וכדומה לפי צחות לשונו, למען יזכרו וישובו. ואחר הדרשה יאמר קדיש, ויענוהו העם בכונה ובכל כחם, שהוא מסגל מאד לכפרת עונות, והשעה צריכה לכך. ואחר כך יתחילו סדר עת שערי רצון וכו׳ בהכנעה רבה, כי ההכנעה הוא עקר גדול לכפרה ולקבול תפלות:

ה (ורע עלי המעשה אשר כהיום הזה כל אחד רוצה להראות נעם קולו, זה קופץ מזוית זה ונותן את קולו, לבריתך שוכן, ואחד קופץ מזוית אחר אמר לאברהם. וכן בעמידה מי ומי יראה את קולו לשורר בקול חזון, אוחילה, וזכרנו, וכן ביום הכפורים. ומה עבודת השם יש בזה, ומה לשם שמים שיך בזה, אין זה אלא עצת היצר הרע, בהראותו את נעם קולו והשעה אינה צריכה לכך, שהרי אמרו במדרש (ר״ה לב, ב) שאלו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא, מפני מה אין ישראל אומרים הלל בראש השנה ויום הכפורים אמר להם ספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפני והם יאמרו הלל, דון מינה קל וחמר לענין זה, כי לא טוב החזון והראות הקולות בימים אלו, רק יתפללו בכונה גדולה, בהכנעה רבה, בקול בוכים, בנעם שיח, בשפה ברורה אות באות, תבה בתבה בדקדוק עצום כדת מה לעשות, ולא יפנו אל רהבים לומר, בינה הגיגי, כי חגים ומועדים לחוד וימי הדין לחוד):

ו וכדי לעורר את עצמי ואת בני גילי רציתי להעתיק דברי קדוש, המקבל האלה״י מורנו הרב שלום שרעבי מזרחי זלה״ה, הובא בספרו הקדוש נהר שלום מה שהיה אומר בשעת התקיעות, ומה טוב לדרשם ברבים כי דבריו דברי אלהים חיים, והם כגחלי אש דברים היוצאים מן הלב ונכנסים ללב, כי יתן האדם את רוחו אליהן, הם נוקבים את הלב עד בית חללו, וזה לשונו: ידוע למו״ר פשט טעם מצות השופר הוא לעורר הלבבות הישנים, כמו שכתב הרמב״ם ז״ל (הל׳ תשובה פ״ג, ה״ד): אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזרת הכתוב, רמז יש בו, כלומר, עורו ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה, וזכרו בוראכם, אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועילו ולא יצילו. הביטו לנפשותיכם והיטיבו דרכיכם ומעלליכם, יעזב כל אחד דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה. ויתחרט על בטול תורה ומעוט מצות ומעשים טובים, ועל אשר לא טוב עשה. ולא על מעשיו של שנה שעברה לבד, אלא על מעשיו של כל ימי שני חייו וגם על כל גלגוליו שעברו, על הכל יביא האלהים במשפט:

ז והן עתה, היתקע שופר בעיר והעם לא יחרדו, נחפשה דרכינו ונחקרה (איכה ג מ), כי הן בעונותינו שלחה אמנו זה כמה וכמה שנים רבות (והצדיק אבד למטרוניתא). ולכן כל מגמת פנינו בתפלתנו תהיה בכונה שלמה לפדות את השכינה וניצוצי הקדשה מהגלות ולתברא בית אסורים דילה. כמו שכתוב בתקונים על הפסוק (שמות ב יב) ויפן כה וכה. אי אית מאן דיתער בתיובתא לתברא בית אסורים דילה לאמר לאסורים צאו (ישעיה מט ט). אי אית מאן דקרא לה בתיובתא דיחזיר קדשא בריך הוא שכינתא לגבה, אלא כלהון צוחין בצלותין ביומא דראש השנה ויום הכפורים ככלבין, הב לנא מזוני, סליחה וכפרה, כתבנו לחיים, ואנון עזי פנים וכו׳, ולית מאן דקרא לה בתיובתא דיחזיר קדשא בריך הוא שכינתא לגבה. וכל איש הירא את דבר השם לבו יחיל בקרבו מפחד השם ומהדר גאונו, ויתן אל לבו, כי היום יביאו את דינו למשפט לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שופט כל

הארץ, מגופו ומבניו וממונו, והוא יודע כל מעשה איש, מחשבותיו ותחבולותיו וכל תעלומות לב, ואין צריך לפניו לא עדים ולא ראיה, כי הוא הדין, הוא עד והוא בעל הדין. ויראה ופחד יבוא בו לאמר, מה אעשה כי יקום אל, וכי יפקד מה אשיבנו, ויפשפש במעשיו וברגע קטן עיניו יחזו למצא עונו, מצדו אלף ורבבה מימינו, וכמעט שעבר על כמה לאוין ובפרט התלויים בלב, כגון (ויקרא יט יז) לא תשנא את אחיך בלבבך. (שם יח) לא תקם ולא תטר. לא תאמץ ולא תקפץ את ידך (דברים טו ז) ועשין, (שם י יב) ליראה את ה׳ לאהבה אותו ללכת בדרכיו, ועשה דואהבת לרעך כמוך, (ויקרא יט יח) שהוא כלל גדול בתורה, והיא היא שהחריבה את ביתנו, ועדין לא נטהרנו מנגע צרעת, עון שנאת חנם, ולשון הרע הקשה מעבודה זרה, גלוי עריות, שפיכות דמים ושבועת שוא והזכרת השם לבטלה שהוא כשבועת שוא, בין בלשון הקדש בין בלשונות הגוים, וגזל ואונאה ושקר ועול, ובטול תפלות וברכות ומצות, וכיוצא מעברות קלות וחמורות, כביר מצאה ידנו. ועל זה ידוו כל הדווים, האם לכך נוצר האדם לעבר על רצון יוצרו חס ושלום, או שמא החיים והשלום דמשמיא מיהב יהבי לאבד הזמן להבל וריק, והלוא האדם נדון על כל הרגעים, ותובעים ממנו במה הוציא כל רגע, כדכתיב (איוב ז יט) לא תרפני עד בלעי רקי׃

ח ועון בטול תורה עולה על כלנה. על מה אבדה הארץ על עזבם את תורתי (ירמיהו ט יא עי׳ ב״מ כה, א מד״ר איכא רבתי בפתיחה אות ב), ותחלת דינו של אדם על דברי תורה (שבת לא, א), וכל שעה וכל רגע שאינו עוסק בתורה נקרא חסרון לא יוכל להמנות, וכל שאינו עוסק בתורה נקרא נזוף, כי דבר ה׳ בזה (במדבר טו לא) ובכל יום בת קול יוצאת ואומרת (אבות ו ב) אוי להם לבריות מעלבונה של תורה, ואפלו היושב בטל נקרא לץ, מארבע כתות, וכל שכן השח שיחה בטלה שהוא בעשה (יומא יט ב) הוגעתם ה׳ בדבריכם, וכתיב (עמוס ד יג) ומגיד לאדם מה שחו, אפלו דברים שאין בהם ממש נכתבים ונקראים לפניו ביום הדין (חגיגה ה, ב), אוי לאותה בושה, אוי לאותה כלימה, וכל שכן הנכשל בעון ארבע כתות, הפוגמים בכל ארבע עולמות, אצילות, בריאה, יצירה, עשיה. דהינו׃ ליצנים, חנפים, שקרנים, מספרי לשון הרע, וכל חטא וחטא הוא קוץ מכאוב לשכינה, ומחזק בית אסורים דילה ומוסיף מכאוב על מכאוביה, ומה הלשון אומרת, קלני מראשי וכו׳, הגמול הזה קויתי אוי כי בני יצאוני, צעקה הנערה, נתנני ה׳ בידי לא אוכל קום. ועסק התורה שמתקן לשם קדשא בריך הוא ושכינתה צריך לשמה בלי שום פניה, כמו שכתוב בתקונים קלא נפק בכל ליליא ואמר מה אקרא (ישעיה מ ו). זיל ואימא לון דישתדלון באוריתא, לסלקא שכינתא ולחברא לה בבעלה, ולית מאן דיתער לה לגבי בעלה, אין מנהל לה ואין מחזיק בידה, כי הן בעונותינו שלחה אמנו כנכתב לעיל׃

ט ועתה עת רצון היא, חזק ונתחזק להכניע לבנו ולשוב בתשובה שלמה, כי שערי תשובה היום הם פתוחים ואותה אנחנו מבקשים כהיום הזה, כי כל עקר תקון השופר למעלה תלוי בתשובה, והכרח גדול הוא התעוררות הלב בתשובה כהיום הזה, כי אין קול השופר פועל למעלה, אם לא שעולה הקול בהתעוררות הלב בתשובה, ואם לאו הוא כנגן המנגן, ואפלו אם יש בידו של אדם חטא מהחטאים המעכבים את התשובה, כגון שהיה סבה להחטיא את חברו בהתעוררות תשובה, ביום הזה גורם לפתח לו שערי תשובה, כי שערי תשובה פתוחים והתעוררות תשובה מעט היום, הוא כנגד טרח גדול בזמן אחר׃

י ולכן עת לחננה ושעת רצון להתחרט חרטה גמורה על כל אשר נואלנו ואשר חטאנו בכלל ובפרט, ולקבל כל אחד ממנו לשוב מאיזה עון שבידו, ואל יפחת כל אחד ממנו מלשוב מאיזה חטא קל או חמור, כי בזה זוכה להיות צדיק בעל תשובה, ומכריע את עצמו ואת כל העולם לכף זכות. וכתבו הראשונים שמי שלא שב בתשובה באותם הימים שקודם ראש השנה, ונכתב ונחתם בראש השנה בין הרשעים, שאם הרהר בתשובה באותו היום בצבור, יקרע רע גזר דינו ויכתב בספר החיים, יען ששערי תשובה פתוחים, כדכתיב (ישעיה נה ו) דרשו ה׳ בהמצאו. וכל מגמת האדם בתשובתו ותפלותיו תהיה על גלות השכינה ועל חרבן בית קדשנו ותפארתנו, כי כל דור שלא נבנה בית המקדש בימיו. כאלו נחרב בימיו (ירושלמי יומא פ״א ה״א מדרש תהלים קלז י) ובפרט בדור זה שכלו כל הקצין ואין הדבר תלוי אלא בתשובה, לכו ונשובה, זהו תרף דברי הרב הקדוש ז״ל׃

יא עיניך הרואות, כי עקר גדול לקבל לשוב מאיזה עון שבידו, אבל אין איש שם על לב, כי חוששים שלא יוכלו עמד, אבל חיובא רמיא עלן לקבל בלי נדר ולעמד על המשמר בכל כחנו וה׳ אלהים יעזר לנו, כי הבא לטהר מסיעין אותו מן השמים (שבת קד א). ואשריהם ישראל רבם ככלם בשני ימים אלו לא פסקי פמיהו מגרסא, וקורין את התהלים, ויש שקורין אותם שני פעמים, שנמצא שקורין ש׳ מזמורים כמנין כפר, אבל ידוע מאמר רבותינו ז״ל (טור או״ח סי׳ א)׃ טוב מעט בכונה מהרבות בלא כונה. ומה טוב בקריאת המזמורים לעולם, לכון בהם פרוש המלות, ובפרט בימים האלה, שרבם תחנונים ותפלות נוראות שנאמרו ברוח הקדש, ובודאי עושה פרי למעלה. ואם אינו יודע פרוש המלות, על כל פנים יקרא אות באות תבה בתבה, שאם יקרא במהירות, שגיאות מי יבין, ויכון שיש בהם סודות עמקים, ושהוא מכון על דעת דוד המלך עליו השלום. ובכל מקום שנזכר אויבים, ושונאים, וצרים, וכדומה, יכון על המקטרגים, כי הן הם אויבים האמתיים, אויבי השם ואויבי נפשנו. ובמקום שמזכיר צרה, וצוקה, וכדומה, יכון על צרת הנפש כי צרה

שמה. ובאמרו תהלים בהכנעה מעמקא דלבא וכונתו על חפצי שמים, והדברים עתיקים דברי אלהים חיים אמורים מפי קדוש האלהי דוד המלך זכותו יגן עליגו, בודאי יעשו פרות ומצא כדי גאלתו, ויכתב בספר חיים טובים שהם חיי הנפש, כמו שכתבתי לעיל בערך סליחות עין שם:

יב ובכל מקום ששואל בתפלה "חיים", מלבד שיש סודות עמקים דקאי על השכינה ועל ניצוצות הקדשה, עוד בה יכון על חיי הנפש שיהא חי מרגיש ביראת ואהבת השם כל הימים. וגם על חיי הגוף יכון שרוצה לחיות כדי לעבד את בוראו ולהשלים תקון נפשו רוחו ונשמתו, שלא יהא צער וכעס לקדשא בריך הוא ושכינתה בעבורו, ועל כונה זו צריך לבקש מאד על חיי הגוף, כי יפה שעה אחת של תורה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא (אבות ד, יז) וזה יהיה כונתו באמרו זכרנו לחיים וכו' למענך אלהים חיים. דוק והעמק והארך בזה, כי זה כל האדם:

פרק שלב

א רבים - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (תו"כ ויקרא כו ח): אינו דומה רבים העושים את המצות למועטים העושים את המצות, כי היא תתעלה, אם מצד שהן אל כביר לא ימאס (איוב ח כ), ואף אם יש בהם חוטאים, ויש שעושים את המצוה שלא בדחילו ורחימו ושלא כתקונה, עולה היא למעלה לרצון ולנחת רוח לפני אבינו שבשמים, ואם מצד כי ברב עם הדרת מלך, וכמה מעלות טובות לתורה דרבים ותפלה ברבים וכל מצוה הנעשית ברבים. הנה כי כן ראוי לכל אדם להתחבר עם יראי השם וחושבי שמו ולקים מאמר דוד המלך עליו השלום שאמר (תהלים קיט סג) חבר אני לכל אשר יראוך, ובלבד שלא תצא תקלה באותה חבורה ולא יהא מצוה בעברה, כגון אם באים לידי מחלקת או דבורים אסורים וכדומה, אז בד קדש ילבש, אבל אם יוכל לזכות את הרבים שיעשו מצוה כתקונה, מה טוב ומה נעים:

ב וכשם שהמצוה תתעלה ותוסיף תת כחה בהיותה ברבים, כל קבל דנא, העברה הנעשית ברבים היא רעה כפולה ומכפלת, ותוסיף תת כח אל הסטרא אחרא. וחבל על דמשתכחין כמה עברות שדשו בהם רבים ונעשים כהתר, ורגילין לעשותם ברבים בשבתות ובמוצאי שבתות ובחגים ובמועדים, שנאספים חבורות חבורות, אגדות אגדות לדבר דברים בטלים, וברב דברים לא יחדל פשע ועברה, שקר וליצנות ולשון הרע ונבלות הפה וכדומה, ויש שנאספים לאכל סעודות הרשות. ויש מקומות שיש מנהג רע ומר שנאספים יחד פעם אחת בשבוע לשחוק שחוק הפינגנים, ועושים חאלבה ומרבים שם בשחוק וקלות ראש ומושבם מושב לצים, וישתו וישכרו, ומשוררים שירי עגבים, שירי נכרים, ומאבדים בזה כל הלילה, ועברה גוררת עברה, שמאבדים קריאת שמע ותפלה של שחרית ומוציאים כמה ממון לקנות לעצמם מקח רע בגיהנם. מי יתן והיה שישתקע המנהג הרע ומר הזה ולא תהא כזאת בישראל לעשות עברות חמורות כאלה ברבים, שומר נפשו ירחק מהם. ואשריהם ישראל כלם קוראים תהלים, אבל עושה אלה איך לא יבוש לקרות (תהלים א א) אשרי האיש אשר לא הלך וכו', ובמושב לצים לא ישב, כי אם בתורת ה' חפצו. והאיש הירא אל יליזו פסוקים אלו מנגד עיניו ובתורתו יהגה יומם ולילה:

פרק שלג

א רגילות - כל היהדות תלוי בזה, כי רק ההתחלות קשות וכשמרגיל עצמו ללכת בדרכי טובים, ההרגל נעשה טבע ואינו קשה עליו לעשותו, אדרבה ענג הוא לו עד שאם פעם אחת יארע לו איזה מעשה ועכוב שלא יוכל לעשות אותו דבר טוב שהרגל בו, אפלו אם יהיה ממלי דחסידותא, יהיה קשה עליו ויהיה דומה בעיניו כאלו אותו היום לא היה יהודי ובשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל. ובלשון הזה אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות סג, ב) אדם קורא קריאת שמע בכל יום, אם יום אחד לא קרא דומה בעיניו כמי שלא קרא קריאת שמע בכל יום, אם יום אחד לא קרא דומה בעיניו כמי שלא קרא קריאת שמע מעולם. כל קבל דנא, אם עבר אדם עברה ושנה בה והרגל בה, נעשה לו כהתר (קדושין כ, א), עד שאפלו אם ישמע מהדורשים בעם חמר שבהם, לא יעזב הרגלו הרע. וחבל על דמשתכחין כמה וכמה עברות חמורות שנעשו כהתר גמור לרבים מעמי הארץ מחמת שהרגלו בדרך רעה וגם כי יזקינו לא יסורו ממנה, כגון לשון הרע, שבועת שוא בלשונות לועזיות, הזכרת השם לבטלה, דבורים אסורים, ראיות אסורות וכהנה רבות, ובטול תורה כנגד כלם:

ב והאיש אשר הוא יהודי ומאמין במה שאומר שיש שכר טוב לצדיקים וענש רע ומר לרשעים, לא יהא מאבד עצמו לדעת, רק ימסר נפשו להשמר מכל דבר רע ולקים כל דבר טוב, יום ליום מעט מעט יקים סור מרע ועשה טוב, ואם ראשיתו מצע"ר, בקרב ימים יערב לו ויבסם לו, ישמח לבו ויגל כבודו על קרבת אלהי"ם אשר יקרב כמוצא שלל רב:

פרק שלד

א רינה - ידוע שהתורה קרויה רנה, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (שמות רבה מז ה ויקרא רבה יט א): אין רנה של תורה אלא בלילה, וכן אחד מלשונות התפלה הוא רנה, שם רמז, שהקורא בתורה יקרא בנעם ובשמחה בקול רנה, וכן התפלה צריך לאמרה בנעם ובשמחה בקול רנה, ובפרט שירת הים וקריאת ההלל עקרם הוא לאמרם בקול רנה ותודה, לא כמנהג איזה מקומות שהרצים יצאו דחופים בקריאתם כקריאת עשרת בני המן, וכדי בזיון וקצף יאמר השם. שירה והלל זה, הקריבהו נא לפחתך (מלאכי א ח), הירצך או הישא פניך, וכן אמירת התפלה ושאלות ובקשות וברכות במהירות הוא גנאי גדול, אפלו אם ידבר כן איש אל רעהו, וכל שכן לפני מלך בשר ודם שבודאי יקצף על קולו ומתחיב בנפשו, שאין זה מבקש ותחנונים מדבר, ואפלו לצוות למשרתו באפן זה במהירות הוא גנאי. ויציר האדם כאלו אומר בלעז באותו אפן במהירות, ויראה ויבין גנות הדבר ויבש ויכלם. וכן קריאת התורה במהירות, הן נגרע מערכו ושגיאות מי יבין, ובכל קריאה יש טעמים לנגן הקריאה וסודם רם ונשא, ומי שמחסר אותם מאבד טובה הרבה:

ב וקריאת המשנה בנגינה אין ערך אליה, ובפרט התהלים, הן הם שירי דוד המלך עליו השלום, וצריך לקרותם בקול רנה ותודה. וכמה מהבושה מגיע לאדם שאומר קדם קריאת התהלים: וכשם שאנחנו אומרים שירים בעולם הזה כך נזכה לומר לפניך שיר ושבחה לעולם הבא, ואם אחר כך הוא קורא אותם במהירות, אוי לו אם כך יאמר שיר ושבחה לעולם הבא, אין זה שיר ושבחה אלא יגון ואנחה:

ג וכשקורין ברבים ואחד הוא ממהר לקרות, וכן הש״ץ שהוא ממהר באמירת התפלה, הוא חטא רבים נשא, שעל כרחם הרצים יצאו דחופים בשבילו, רצים אחריו ואין מגיעים אותו, נמצא שהם אנוסים והרץ נושא את עונותם על נפשו ועל צוארו, וריב להשם עם אלו הרצים, ובפרט רבים מעמי הארץ אשר בקרותם במהירות המה כשלו ונפלו, בכל תבה שגיאה אמור יאמר השם: מי בקש זאת מידכם רמס חצרי (ישעיהו א יב) ולמה תרתו תרתי גיהנם, שאתם מצערים עצמכם להניח תענוגי העולם הזה ואתם כופים את יצרכם לעמד בתפלה וללמד, וכשאתם קורים ומתפללים במהירות אתם מכשלים לפני, והלואי שלא יצא שכרו בהפסדו וההפסד יתר על השבח, שהוא כמחרף ומגדף שמזכיר שמות הקדש וכל התבות חטופות וקטופות. ונהי שאמרו (שיר השירים ב ד): ודגלו עלי אהבה. ודלוגו עלי אהבה (שיר השירים רבה), זהו אם לאחר העמל והטרח וקריאתו במתון, אפלו הכי מחמת טפשותו מגמגם בלשונו, אז חשוב לפני המקום כתינוק קטן המדבר בלעגי שפה ולשנא קטיעא, שחביב וערב ולשומעים ינעם, אבל אם הגדול שיכול לדבר בטוב טעם ודעת, מדבר בלשנא קטיעא הרי זה כחוכא ואטלולא, והיטב יחרה אף השומע, כי יאמר, כהתל באנוש התעללת בי. ולו חכמו ישכילו כי טוב מעט בכונה, ואין הקדוש ברוך הוא מונה דפים אלא שעות, נמצא שאם חזית איש מהיר במלאכתו מלאכת הקדש, פתי וסכל יקרא כי מה לו ולצרה הזאת. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (עי׳ סנהדרין קא, א) הקורא פסוק בנעימה מביא גאלה לעולם:

פרק שלה

א רפואה - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שמות כא יט) ורפא ירפא. מכאן שנתנה תורה רשות לרופא לרפאות (ברכות ס א). ועוד אמרו על הפסוק (דברים כח נט): וחלים רעים ונאמנים. שהם נאמנים בשליחותן (רש״י שם), שבשעה ששולחין אותן גוזרים עליהם שלא יצאו אלא ביום פלוני, ביד פלוני, על ידי סם פלוני (ילקוט שמעוני יתרו רמז רפט). ועוד אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין יז ב), שלא ידור אדם במקום שאין רופא:

ב והנה מצאה החקירה מקום לנוח, מאחר שהשם ממית ומחיה, מה יתן ומה יוסיף הרופא, הלוא אם נגזר עליו שימות, אם יעמדו כל רופאים שבעולם לא יוכלו להציל ממות נפשו, ועל זה אמרו, טעות הרופא, רצון הבורא. ואין מידו מציל, ואם נגזר עליו שיחיה בלי רופא, הקדוש ברוך הוא מגלגל גלגולים ומביא לו רפואתו, כי הרבה אפנים למקום והרבה עמו פדות והוא ישלח דברו וירפאם. אבל התשובה לזה ולהרבה חקירות כאלה הוא, ששלשה מיני גזרות יש, אם הוא גברא דאית לה זכות תולה, ואלימא זכותה ובריא מזלה, אפלו אם לא יהיה לו רופא ויעשה דברים נגדיים לחליו, לא ימות אלא חיה יחיה. ויש שנגזרה עליו מיתה רחמנא לצלן, אם ישמר את עצמו בכל שמירות שבעולם, שוא שקד שומר והרופאים לא יועילו ולא יצילו. אבלי יש שמחמת עונותיו מניחין אותו תחת הטבע, אם ישמר ויתנהג ברפואות על פי הטבע, חיה יחיה, ואם לאו, ימות, ועל כגון זה נאמר (משלי יג כג) ויש נספה בלא משפט:

ג הנה כי כן כל אדם למחש בעי וצריך לעסק ברפואות כשצריך, שאם לא יעשה כן ויהיה נספה בלא משפט, הרי זה מתחיב בנפשו. וכדאי הוא להתחיב בנפשו כיון שעובר על מה שכתוב בתורה (דברים ד טו) ונשמרתם מאד לנפשותיכם. והאיש שאינו נשמר ואינו מתנהג על פי הטבע לבקש רפואה לחליו בהיות לאל ידו, מלבד שענוש יענש על עברו על מה שכתוב בתורה, עוד בה שנמצא שסומך על הנס, ואם עושים לו נס מנכין לו מזכיותיו (שבת לב):

ד וצריך להשמר מאד שלא יחלה, ואם יחלה צריך לרדף אחר הרפואות והרופאים הממחים ולא לחש במעה, כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו. ואמרו בזהר הקדוש דמאן דחזי לאתענושי בנכסין, נפל בבי מרעה ולא מתסי עד דמפיק שעור נכסי דגזרו עלה. הנה כי כן טוב להוציאם במהרה, ומה טוב להרבות בצדקה, שמצוה היא בידו וסגלתה שמבטלת הגזרה. ולעולם קדם שיעסק ברפואות יאמין באמונה שלמה שרפואתו היא ביד הקדוש ברוך הוא, רופא רחמן ונאמן, רופא חולי עמו ישראל, ויקדים תפלתו לפניו (וכבר אני עני סדרתי תפלה להחולה וסמכתיה בבית תפלותי בסיעתא דשמיא):

ה ומי שיש לו חולה בתוך ביתו חיובא רמיא עליו שלא ינום ולא יישן ולא ישקט ולא ינוח, עד יבקש כל מיני רופאים וכל מיני רפואות עד אשר תשיג ידו. ואם איש עני הוא ואין ידו משגת, החיוב מטל על בני העיר או על חברת בקור חולים להזמין לו רופאים ורפואות ואל יחושו על ההוצאה מרבה, כי למצוה רבה תחשב. צא ולמד עד היכן מגיע חיוב הרפואה, שהרי התירו לחלל שבת החמורה ולעבר על כל התורה כלה בשביל לעשות רפואה לחולה שיש בו סכנה, מפני שאמרו (שבת קנא, ב) מוטב לחלל שבת אחת כדי שיקים שבתות הרבה. וכל שכן וקל וחמר שראוי להוציא כל ממון שבעולם כדי לקים נפש אחת מישראל שהוא כאלו קים עולם מלא. ואם בכל זאת ימות החולה חס ושלום לא תהיה זאת להם לפוקה ולמכשול עון, ויגל לבם שעשו מה שמטל עליהם לעשות. והשם, הטוב בעיניו הוא עושה, והוא ישלם להם שבעתים אל חיקם הון ועשר בביתם:

פרק שלו

א רופא - הרופא צריך הוא לדרש ולתור בחכמה טרם עסקו ברפואה, שלא יצא מן השורה ובמקום תקון לא יעשה קלקול. ומה מאד צריך לפקח שבע עינים לבל יטעה בדמיונו כי נפש הוא חובל, ואת דמו מידו יבקש הקדוש ברוך הוא. ולא יעסק במלאכת הרפואה לרפאות את ישראל, אלא אם כן בקי בחכמת הרפואה היטב היטב:

ב והן רבים עתה עם הארץ, בפרט בערי ישמעאל יש רופאי אליל שלוקחים מלאכת הרפואה לאמנות להתפרנס, והם לא ראו מאורות ולא למדו חכמת הרפואה מימיהם, רק האיש אשר נדבה רוחו לקרבה אל המלאכה קונה שם לעצמו שהוא רופא מבהק, והוא עוסק במלאכת הרפואה כאשר ימשש העור באפלה ולא ידע בין ימינו לשמאלו. אוי להם לרופאים כאלו שעליהם אמרו (קדושין פב, ב) טוב שברופאים לגיהנם, שהם מרבים שפיכות דמים בעולם. ולא כל הרוצה לטל את השם רופא מבהק יבוא ויטל (ברכות מז ב), אלא אם כן יודע בעצמו שבקי בחכמת הרפואה. ואף אם הוא בקי, אם בא לפני חלי שלא הכיר בו לא יהיה לו לבושה לומר, לא בי היא, לכו אצל בקי, כי אין לו לעשות שחוק בדמו של זה. ואם במקום שאין אנשים רוצה להשתדל להיות איש, וכמו שהוא מנהג במקום שאין רופא, שכל אחד מלמד רפואה אחת, זה אומר בכה וזה אומר בכה, על כל פנים יזהרו שלא ילמדו ולא יעשו רפואה שלא על פי ממחה, אלא דבר שברור להם שאם לא יועיל לא יזיק:

ג וכל רופא יקדם תפלה לצרה, וילך אצל חכם וילמדנו, שתהא שגורה תפלתו בפיו להתפלל, בכל יום ישפך נפשו לפני השם שיהא בעוזריו לבל יטעה ולבל תצא תקלה מתחת ידו, ושתבוא רפואה על ידו, אולי יש תקוה. וצריך הרופא להיות רץ כצבי תכף שקורין אותו אצל חולה אפלו בחצי הלילה יחד עשיר ואביון. וילך לבקר את החולה בכל יום, ואם יש צרך, כמה פעמים ביום, כי החולה עיניו תלויות על הרופא ובכל פעם שנכנס הרופא אצלו משיב נפשו ולמצוה רבה תחשב לו. וראוי לעשות עם העני בחנם כמו שעושה עם העשיר בשכר, ושכרו יהיה כפול ומכפל מן השמים:

ד וראוי לרופא ולכל הנכנסים אצל החולה, להראות לחולה פנים שוחקות ולחזקו בדברים שלא יירא ולא יחת, שלא תאנה אליו רעה בסיעתא דשמיא, אבל יאמר לו שעל כל פנים טוב ומועיל לרפואה להתפלל אל השם ולהרהר הרהורי תשובה, ולשפך שיחה לדרש סליחה מאדון האדונים כי הוא הרופא האמתי, ברצותו דרכי איש ישלח דברו וירפאהו. עושה אלה עליו נאמר (תהלים מא ב) אשרי משכיל אל דל (שהוא החולה), ביום רעה ימלטהו ה׳, ה׳ ישמרהו ויחיהו וכו׳:

פרק שלז

א רחיצה - רחיצת פנים בכל יום הוא מצוה משים הכון לקראת אלהיך ישראל (עמוס ד יב). ומשום כבוד אלהי״ם לכבד את צלמו, כי בצלם אלהי״ם עשה את האדם (בראשית ט ו). כמו שאמרו בש״ס. אבל צריך לזהר לנגב תחלה הידים להעביר רוח רעה שעליהן. וביותר יגדל החיוב לרחץ פניו ידיו ורגליו במים חמין בערב שבת. וצריך דוקא בסדר זה, תחלה הפנים ואחר כך הידים ואחר כך הרגלים. ומה טוב אם יוכל לרחץ כל גופו במרחץ ולטבל גם כן במקוה טהרה, וידע שיש סודות עליונים בכל אלה, ומבטח לו שיזכה לתוספת נפש רוח ונשמה הבאים בשבת. והאיש אשר הוא נבהל להון, גם

מזה הוא חסר, כי לא יבוא הביתה אלא סמוך לחשכה. והאיש אשר הוא טהור יסגר חנותו סמוך למנחה ויקבל שבת בשמחה כדת וכהלכה ושם יצו ה׳ את הברכה (דברים כח ח):

ב וידוע שבתשעה באב ויום הכפורים אסור בהם הרחיצה, כמו אכילה ושתיה כל היום ההוא עד הלילה, ואפלו לנטילת שחרית או כשיוצא מבית הכסא, לא התירו לרחץ אלא עד קשרי אצבעותיו (או״ח סימן תקנד סעיף י), ופתאים עברו ורוחצים פניהם וידיהם ככל יום, השם הטוב יכפר בעד. ועל כי הא חיובא רמיא על כל מי שיודע הדין, להזהיר ולהזכיר למען לא ישלחו בעולתה ידיהם, רק יעשו מה שמטל עליהם:

פרק שלח

א רבו - רבו גדול חיוב כבודו ומוראו כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (פסחים קח א אבות ד, יב) מורא רבך כמורא שמים. ואמרו (שבת ל, ב פסחים קיז, א) כל תלמיד שיושב לפני רבו ואין שפתותיו נוטפות מור מגדל המורא והפחד תכונה. ואסור להורות הלכה במקום רבו שהרי אמרו (ברכות לא ב) כל המורה הלכה בפני רבו חיב מיתה. ואפלו ביעתא בכתחא אינו יכול להורות. ומי לנו גדול מנדב ואביהוא ויהושע בן נון שעברו ונענשו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין קי א) החולק על רבו כחולק על השכינה. וכהנה רבים מאמרי רבותינו זכרונם לברכה. והנה עד שהם קטנים יושבים לפני רבם, בודאי אימת רבם עליהם, כי יכנו בשבט על קדקדו, אבל ביותר צריך לזרז כשיגדלו והם חכמים בעיניהם, יש בנים לא אמון בם ומקילים בכבוד רבם עד שיאמר עליהם רבם (ישעיהו א ב) בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי:

ב וביותר ויותר צריך לזרז למי שאביו חכם והוא רבו, שחיובו כפול ומכפל ומחמת רב רגילותו עמו הוא המתחטא עם אביו, ומתוך כך הוא חוטא עם אביו. ונהי דקימא לן (קדושין לב ב), רב שמחל על כבודו, כבודו מחול ובודאי שזו מדת כל אדם טוב למחל על כבודו כדי שלא יענש שום אדם בסבתו, וכל שכן רב לתלמידו שראוי שיהא כבודו חביב עליו כשלו, וכל שכן אב לבנים שהם עצם מעצמיו ובשר מבשרו ואינו רוצה שיענשו בסבתו, אבל על כל פנים אם לא יזהרו מחסרים מצוה רבה ומאבדים טובה הרבה, ומה גם שהרי אמרו אף על פי שכבודו מחול, בזיונו אינו מחול. ומי שהוא מקל בכבוד, לא יגרע מעשות דברים שהם בזיון להם וצער להם וענוש יענש חס ושלום, לכן ייראו לנפשם שלא יכוו בגחלתם ויתחזקו ויתאמצו להזהר בכבוד אביהם ואמם וכבוד רבם, ובזה יזכו לכתרה של תורה, ויזהרו שלא יגרמו צער וכעס לאביהם ואמם ורבם, שהוא גורם צער וכעס לאבינו שבשמים, והעושה נחת רוח להם עושה נחת רוח ליוצרו, והוא יאיר נרו ועליו יציץ נזרו:

פרק שלט

א רצון - מי שהוא מלא רצון לא יקפיד ולא יכעס על שום דבר, ולא יצטמק ולא יצטער על שום דבר שבעולם. אין לך מדה טובה הימנה, שמחה לגוף ומנוחה לנפש וזו מתת אלהי״ם. ועל כל פנים אף מי שטבעו רע יכול להפכו ולהחליפו על ידי העמק והתמד במחשבות טהורות, ועל ידי חזוק להסיר כעס וצער מלבו, ולהעביר רעה מבשרו בכח טענות אמתיות שיש ויש שלא לילך אחרי ההבל, דכל מחא סביל דא, ודעת לנבון נקל. וכי יתן האיש את רוחו להתישב בדעת נכונה ומישבת לבקש האמת ולהתרחק מכל המדות הרעות והאסורות, במעט שיפקח עיניו, בעיניו יראה גנות המדות רעות שהם הבל ורעות רוח, וקשטא קאי ושקר אין לו רגלים, אבל זו רעת האדם בארץ, שהוא מתחזק במחשבתו, וממשיך עצמו לבקש טענות ולשום לשקר רגלים, עד שסוף סוף נראה לו שהאמת אתו, ודרכו ישרה בעיניו ויחזקהו במסמרים בל ימט, ומרעה אל רעה יוצא ובשרו עליו יכאב וגם נפשו עליו תאבל שסופו יורש גיהנם רחמנא לצלן (ועין מה שכתבתי לעיל בערך מדות ובערך עיון):

ב וראוי לאדם להשתדל לעשות רצון כל אדם ושלא לגרם צער לשום אדם בעבור הנאתו וכדומה, אי ליכא בטול רצון הבורא, שהרי אמרו בש״ס (שבת קיח ב) אמר רבי יוסי, מימי לא עברתי על דברי חברי, יודע אני בעצמי שאיני כהן, ואם אומרים לי חברי עלה לדוכן הייתי עולה. דון מנה עד כמה צריך להעביר על דעתו ולבטל רצונו מפני רצון חברו. ואמרו עוד בש״ס (גיטין סח ב) דאשמדאי מלכא דשדאי הוה אזל בהדי בניהו בן יהוידע, חזא סמיא (עור) דטעי בארחא, יהב לה ידה ואסקה לארחא. אמר, האי צדיק גמור הוא ומכרזי עלה ברקיעא דכל דעבד לה ניח רוחא זכי לעלמא דאתי. הדר חזא רויא (שכור) דטעי בארחא, יהב לה ידה ואסקה לארחא, אמר, האי רשע גמור ומכרזי עלה ברקיעא דכל דעבד לה ניח רוחא כדי שיאכל עולמו בחייו, זכי לעלמא דאתי, עד כאן. וגם מזה ילמד האדם מה טוב לעשות רצון כל אדם כל דליכא בטול רצון הבורא, שאז יבטל רצון כל העולם ורצונו ואל יבטל רצון הבורא יתברך שמו. וגם לזה צריך פלס ומאזני משפט כי גדול כבוד הבריות, ופעמים שצריך שיהא דעתו מערב עם הבריות ולא יתן מקום לרבים לחטא ולדבר עליו תועה, אלו דברים שאין להם שעור, וכל עורם יעשה בדעת ויבחר לו איזוהי דרך ישרה שיבר לו אדם:

ג וידוע שרצונו של אדם זהו כבודו, ולא טוב עשו המפצירים באיש לכבדו באיזה דבר שאינו רוצה, כגון להאכילו אצלו או להושיבו במקום גדולים וכדומה, ומעבירין אותי על דעתו ומצערים אותו, אין זה כבוד אלא קלון. צא ולמד מרבי ישמעאל שהיתה אמו רוצה לרחץ רגליו ולשתות מימיו ולא היה רוצה לקבל, עד שאמרו לו חכמים שרצונה זהו כבודה (ירושלמי פאה פ״א ה״א). והכל לפי מה שנראה לו שהוא אדם, אם נראה לו שרוצה בדבר ושרצונו שיפצירו בו עד בוש, יעשה רצונו כרצונו, וזהו לאות ולמופת כי חפץ חסד הוא ולמצוה תחשב לו, ואל כפעלו ישלם גמולו, ויעשה רצונו יהי שלום בחילו:

פרק שמ

א רועה - כתיב (ישעיה מ יא) כרעה עדרו ירעה בזרעו יקבץ טלאים ובחיקו ישא עלות ינהל. וידוע שכל המנהיג לישראל קרוי רועה, כדכתיב (במדבר כז יז) ולא תהיה עדת ה׳ כצאן אשר אין להם רעה. ומפסוק זה יש ללמד כיצד צריך המנהיג את הקהל לרעות את ישראל, כי כמו שהרועה בזרועו יקבץ טלאים שלא יהיו מפזרים אנה ואנה כדי שלא יאבדו, כן הרועה את ישראל צריך לטרח הרבה לראות שיהא אחדות ביניהם ושלא יתעוררו קטטות ומריבות ביניהם, שהרי אמרו (תנחומא צו ז שופטים יח) אפלו אם עובדים עבודה זרה, כיון שהם באחדות (בחבורה אחת) אין מדת הדין שולטת בהם, דכתיב (הושע ד יז) חבור עצבים אפרים, הנח לו. אבל אם חלק לבם, עתה יאשמו:

ב וכמו שהרועה בחיקו ישא את החולים ואת הקטנים שאינם יכולים להלך, כך הרועה ישראל צריך לסבל עם קטני הערך, חסרי מדע, ולשא אותם על פי מדותם כאשר ישא האומן את היונק, וכשם שהרועה עלות ינהל לאטם לפי כחן, כך הרועה ישראל לא יטריח על הצבור ולא יכביד עלו עליהם אפלו לקים כל דבר טוב ולענות נפש, אלא לכל אחד כפי כחו, ולפי מה שהוא אדם ולפי המקום ולפי הזמן, ולפי ראות עיניו ככה ינהג כדי שלא יפרקו על:

ג וכשם שמשה רבנו כשרץ אחר הגדי ובהגיעו אצל המים עמד לשתות, אמר לו, צמא היית ואנכי לא ידעתי, עכשו אתה עיף, ונטלו על כתפו (שמות רבה ב ב). כך הרועה ישראל, כשאדם מתריס כנגדו ומיגעו, ימצא לו זכות תולה וירחם עליו. וכזאת ישמע חכם ויוסף לקח, ויהא נוהג כצאן עמו ושמרו כרועה עדרו לכבוד יוצרו:

פרק שמא

א אות : שלום - כתיב (תהלים לד טו) בקש שלום ורדפהו. ותנן נמי, הוי מתלמידיו של אהרן, אוהב שלום ורודף שלום (אבות א, יב) ומאמרי רבותינו ז״ל בש״ס ומדרשים ופרק השלום וספרי המוסר מלאים זיו, יעידון יגידון כמה גדול השלום וכמה שנאוי המחלקת. ולא דברו חכמים אלא במי שהמחלקת רודף אחריו, והוא בורח ממנו והשלום בורח ממנו והוא רודף אחריו, לזה יקרא אוהב שלום ורודף שלום ויהללו בשערים מעשיו:

ב והנה אם תאמר לאיש ריב ומדון, הלוא ידעת אם לא שמעת כמה גדול השלום וכמה שנאוי המחלקת (ספרי נשא מב), אמור יאמר, ידעתי, אבל מי יוכל להתאפק להיות בשלום עם העם המכעיסים אותי על פני תמיד, וקשה כשאול קנאה, אף אתה אמר לו, אם היה דבר נקל לא היה הקדוש ברוך הוא קובע כל כך שכר, ולא היה כל כך גדול השלום, אבל לפם צערא אגרא, והרי זה דומה למי שאומרים לו מן השמים, אם תהיה בשלום עם פלוני, חיה תחיה אלף שנים, ואם תעשה מחלקת תכף תמות, שבלי ספק כל יסבל, והיה הנקל בעיניו להיות בשלום נגד התועלת הגדול של למות ולחיות אלף שנים. ועל אחת כמה וכמה צריך להתחזק האדם כדי שלא למות מיתת עולם, וכדי לזכות לשכר טוב לעולם הבא, שיפה שעה אחת של קרת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה (אבות ד יז). ועל אחת כמה וכמה כדי לעשות נחת רוח ליוצרו ושלא להכעיס את בוראו. כזאת החי יתן אל לבו על כל הדבר הקשה, ואז כל הר וגבעה ישפלו והיה העקב למישור (ישעיהו מ ד). ואם גדול השלום בין איש ובין רעהו, על אחת כמה וכמה בין איש לאשתו גדול שלום הבית ושנאוי המחלקת, וכבר כתבנו מזה לעיל בערך מחלקת עין שם:

ג ולא די לאיש במה שיעשה שלום לו עם הכל וירבה כבוד ביתו, אלא גם כי יהיה ריב בין אנשים או בין איש לאשתו, יטרח בכל מאמצי כחו להביא שלום בין אדם לחברו ובין איש לאשתו, שעושה נחת רוח גדול ליוצרו, הראיה, שהוא מהדברים שאוכל פרותיהם בעולם הזה והקרן קימת לו לעולם הבא. ותדע, שהרי הקדוש ברוך הוא שנה מפני השלום (יבמות סה, ב, ב״ר מח כא). והתיר למחק שמו שנכתב בקדשה מפני הבאת שלום (במ״ר יא טו, חולין קמא א). וזוהי מדתו של אהרן הכהן שהיה מרבה שלום בעולם, ועל זה צוו (אבות שם) הוי מתלמידיו של אהרן. וראוי לגדול למחל על כבודו ולילך אצל קטן בשביל לתוך שלום, שלא יהא כבודו יתר על כבוד שם שמים, ועקר מצוה זו כבודה בגדולים, כי שיח וכי שיג להם להסיר לב האבן בנעם שיח ודבריהם עושים פרות, או מפני הבושה או מפני הכבוד, ועל כן אמרו (ברכות סד א) תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם:

ד ועוד הזהירונו רבותינו זכרונם לברכה ואמרו (אבות ד טו) הוי מקדים בשלום כל אדם. ואמרו עליו על רבי יוחנן בן זכאי שהיה מקדים שלום לכל אדם ואפלו לנכרי בשוק (ברכות יז, א):

ה ואמרו (שם ו ב) שמי שנותנין לו שלום ואינו משיב, עליו נאמר (ישעיה ג יד) גזלת העני בבתיכם. קרי בה לשון עניה. והן אמת שאמרו בזהר הקדוש כי לא טוב לתן שלום או להשיב שלום לאדם רשע, שגורם רעה לעצמו, מכל מקום יוכל לומר לכל אדם בדרך שאומרים בכל לשון, טובים ימים, ובזה נצול שלא להזכיר שלום שהוא שמו של הקדוש ברוך הוא במבואות המטנפות. וכמה חיובא רמיא על העשירים ועל התלמידי חכמים להקדים שלום לכל אדם, ובפרט לעניים אמללים, כדי שלא יחשדום שמתוך גאותם הם נבזים בעיניהם ונמאסים חס ושלום, וכמה פעמים יארע שהעני נותן שלום לעשיר בבשת פנים בשפה רפה עד כדי שקולו לא ישמע, והעשיר טרוד במחשבתו בעסקיו ואינו משיב, או שמשיב בלחש ובאים לחשדו ולדבר עליו תועה:

ו נה כי כן מה טוב להקדים שלום לכל אדם בסבר פנים יפות בשפה ברורה, וידרש שלום כל אדם ובפרט לעני ואביון יאמר לו, איך שלומך, מה אתה עושה, הטוב טוב, ולמצוה רבה תחשב שמשמח לב אמללים ואתיקורי מתיקרי בה. ומה מאד יגדל הענש למי שאינו חושש לעשות נחת רוח לבריות ובפרט לעניים מרודים בדבר שאין בו חסרון כיס רק דבר שפתים, אין זה כי אם רע לב אשר גאות לבש. אבל אין הכי נמי שאין דרך הקטנים לתן שלום לגדולים, דכתיב (איוב כט ח) ראוני נערים ונחבאו. והכי נמי אין דרך גדולים לתן שלום לקטנים מאד, שצריכים לנהג קצת סלסול בעצמם בעבור תהיה יראתם מטלת על הבריות, ותו, דמידי דלאו ארח ארעא, המשנה ידו על התחתונה. וגנאי הדבר בעיני כל רואיו, אבל לשאר כל אדם יקדים שלום, ויקרא לו השם שלום:

ז וצריך כשנותן שלום שיהיו פיו ולבו שוים ולא יהא מאותם שנאמר עליהם (ירמיה ט ז) בפיו שלום (את רעהו) ידבר ובקרבו ישים ארבו. שהרי זה גונב דעת הבריות וספרה תורה על שבטי יה שמתוך גנותם למדנו שבחם, שכיון ששנאו את יוסף לא יכלו דברו לשלום. לכן אם יראה לו שראוי ומתר לשנאתו (על דרך שנכתב בערך שנאה) לא ידרש שלומו וטובתו אם לא ששואל מפני המורא. ובענין הבאת שלום בין איש לחברו, צריך לשקל בפלס אם הם מאותן שהפזור להם הנאה וכו׳, או הם מאותם שהכנוס הנאה להם וכו׳:

פרק שמב

א שנאה - השנאה היא שנואה שעליה אמר התנא (אבות ב יא) שנאת הבריות מוציא את האדם מן העולם. והיא גוררת עברות הרבה כי שנאה תעורר מדנים (משלי ו יב) ובא לידי מחלקת ולידי לשון הרע, וגורם לו להיות שמח לאיד ולהיות חובל ומאנה ונוקם ונוטר כנחש וכהנה רעות רבות. וכתוב בספרים שאין בכל העברות עברה שעובר עליה תדיר כמו השנאה, שבכל רגע עובר על מה שכתוב בתורה (ויקרא יט יז) לא תשנא את אחיך בלבבך. ועל מה שכתוב (שם) ואהבת לרעך כמוך. וזהו הטעם שבעוון שנאת חנם נחרב בית המקדש. וכל מין שנאה קרויה שנאת חנם, שכל הטענות שיש לו לשנא, הבל המה מעשה תעתועים, וכמו שפרשנו לעיל בערך אהבת רעים עין שם:

ב וגדלה רעת השנאה כשהיא בלב, ולפנים מורה כרע כאח, זוהי רעה חולה לאין מרפא, שבזמן שהשנאה היא בפרהסיא, סוף סוף יעמדו מתוכי שלום ויעשו שלום ביניהם, אבל כשהיא בלב, עברתם שמורה נצח, ואין אדם יכול להשמר מחברו כי יטעהו בחלקלקות לשונו אשר חלק משמן חכו ובקרבו ישים ארבו ויפיל חברו בשחת יפעל, ועל כן צותה תורה (ויקרא שם) לא תשנא את אחיך בלבבך. וטוב לגבר שיבחר הרע במעוטו, ואם חברו הרע לו או באפן שמתר לשנאתו מחמת רע מעלליו על דרך שפרשו רבותינו זכרונם לברכה בפסוק (שמות כג ה) כי תראה חמור שונאך. יראה לו השנאה בפרהסיא אבל רעת האדם שרב השנאה היא מחמת קנאה, ושדומה לו שעל ידי חברו קפח פרנסתו, ועל כן הוא בוש וירא להראות כי הוא שונא לו בשביל כך כי חרפה היא לו להודיע לכל שהוא מקטני אמנה, והשנאה תעורר מדנים עד שלבסוף יהיו לו סבות רבות על השנאה, אבל לפי האמת את כלם ישא רוח כדבר האמור לעיל:

ג ולפי גדל רעת השנאה אשר גרמה חרבן בית קדשנו ותפארתנו, וכל שאין אנו נטהרים מחטא זה אי אפשר להגאל, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה אמר הקדוש ברוך הוא אתם גרמתם לי שהחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי על ידי שנאת חנם, בקשו שלום ואתם נגאלים שנאמר (תהלים קכב ו) שאלו שלום ירושלם. וזה פרשו המפרשים חנם נמכרתם (ישעיה נב ג). רצונו לומר, בעוון שנאת חנם נמכרתם, ולא בכסף, דהינו מצות תגאלו, אלא צריך לתקן חטא זה. ולפי גדל מעלת מצות ואהבת לרעך כמוך שהיא כלל גדול בתורה, ראוי לאדם להתחזק ברב עז ותעצומות, על ידי מחשבות טהורות תמידיות להעביר שנאה מלבו ולהיות מוציא מצ״ה ומכניס אהבה, ובפרט עם אשתו, אפלו אם היא אשה רעה כל מום בה גרמא דנפל בחולקה טב או

ביש יגרר, ויתחזק מאד חילים יגבר לאהב אותה כגופו, כי רבה רעת השונא את אשתו, שנותן עיניו באחרת ובניו בני שנואה, זרע רע, ואוי לו לפוגם את זרעו. ויחרד האיש וילפת על כל דבר פשע ובפרט בענין השנאה ואהבה, ובפרט בין איש לאשתו, בחשבו כי הדברים עתיקים ובעובדא דלתתא אתער עובדא דלעלא, או בונה עולמות או מחריבן, והשנאה והמחלקת מעורר מדנים וקטגוריא ופרוד למעלה, ועל ידי אהבה ואחוה שלום ורעות מעורר אהבת דודים למעלה, ועושה שלום במרומים, וגורם יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה, וזהו הטעם שבזה תלוי גאלתנו ופדות נפשנו:

ד הנה כי כן לו בכח יגבר איש על ידי מחשבות טהורות להעביר שנאה מלבו, ואם אינו יכול ילך אצל חכם ויגיד לו צרתו, והוא יתקנהו בעצה טובה ורוח מבינתו. עם השם חזק ונתחזק בעד אלהינ״ו ונהיה לאחדים באהבה ואחוה שלום ורעות, אולי יתעשת האלהי״ם ויפקד לשושנה, וישיב את שבותנו כבראשונה, כן יהי רצון במהרה בימינו אמן:

ה והחי יתן אל לבו דמה שצוה הכתוב (ויקרא יט יז) לא תשנא את אחיך בלבבך. ואהבת לרעך כמוך (ויקרא שם). לא הצרך לצוות על מי שמטיב עימו ואין לו עליו שום תרעמת, דמהיכא תיתי שישנא אותו ובודאי שאוהב אותו, לא הצרך הכתוב אלא למי שהוא אויבו ומבקש רעתו, על זה צותה תורה שלא לשנא אותו ולאהב אותו כגופו, ונהי שדבר קשה הוא לשלם טובה תחת רעה, ואמרי אנשי מי שאוכל מר אינו יכול לרק מתוק, אבל כיון שצונו כן יוצרנו שמע מנה שהוא דבר שיכול להתקים, שלא נתנה תורה למלאכי השרת ואין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניא עם בריותיו (עבודה זרה ג, א), אלא שצריך טרחה גדולה והתמדה רבה לחשב מחשבות שמפי עליון תצא הרעות והטוב לטובתו של אדם, ואין אדם יכול להרע לחברו או להיטיב, או לנגע במה שמוכן לחברו אפלו כמלא נימא בלי גזרת שד״י, והרבה שלוחים למקום לעשות הטוב בעיניו להנאתו של אדם בעולם הזה או בעולם הבא. כזאת וכזאת החי יתן אל לבו ויאמין בזה באמונה שלמה, ויתחזק במחשבות טהורות תמיד להעביר שנאה ולעורר את האהבה, ולפם צערא אגרא. ועוד כלל אחר אמרו (אבות א, ו) הוי דן את כל האדם לכף זכות. דכתיב (משלי כא ב) דרך איש ישר בעיניו. על מי יש לנו להשען, על אבינו שבשמים, הוא יתקננו בעצה טובה מלפניו, ויזכנו לעשות הטוב והישר בעיני אלהי״ם ואדם, אמן כן יהי רצון:

פרק שמג

א שבת - ידוע הוא מעלות שמירת שבת כהלכתו כי רבו, שהרי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קיח, ב) כל השומר שבת כהלכתו אפלו עובד עבודה זרה כאנוש מוחלין לו. ועוד אמרו (שם) שאלמלא שמרו ישראל שתי שבתות כהלכתן היו נגאלין. ואמרו עוד (שמות רבה כה יב מדרש תהלים צה), ששקולה שמירת שבת ככל התורה כלה. ובמדרש (ויקרא רבה ג א ע׳ ירושלמי תענית א, א) אמרו, שאין ישראל נגאלין אלא בזכות השבת. ורציתי להעתיק דברי קדוש מוהרי״א ז״ל בספר ככר לאדן (דף קמ) מה שכתב על זה, וזה לשונו בקצור ובתוספת נפך, לפי דברי רבותינו זכרונם לברכה הדבר מכרח מאד לשמר השבת כדי שתהיה הגאלה במהרה בימינו, ולא יתכן להעלות ארוכה ומרפא לנפשנו כי אם בשמירת השבת, הגם שנשוב בתשובה הכל תלוי בשמירת שבת. ובאמת כי רבו צערות מאין ספר על ענין שמירת שבת, כי הן בעוון חוללנו זה כמה מאות שנים, ועל כן אנחנו לא נושענו:

ב והנה תהלות לאל יתברך, רבא דרבא ישראל קדושים, שומרי שבת קוראי ענג, אמנם גדול הכאב על שתים אשר היו בעוכרנו, כי יש מי שלא נזהר מלדבר דברי חל בשבת, ורחמנא אמר (ישעיה נח יג) ודבר דבר. וסמיך לה (שם יד) אז תתענג על ה׳, כי אם תשמר הדבור אז תתענג על השם, ואת צמח דוד מהרה יצמיח. והמון העם לא ידעו ולא יבינו ולא יאמינו שהמדבר דברי חל בשבת חשוב חלול שבת, והדבר מכרע ממקומו, שהרי כתוב (שמות כג יב) וביום השביעי תשבת כי ששת ימים וכו׳ וביום השביעי שבת, נמצא שצונו יוצרנו שנשבת כמו ששבת הוא, והוא לא שבת אלא מדבור דכתיב (תהלים לג ו) בדבר ה׳ שמים נעשו:

ג והנה לומר, דבר זה אעשה למחר, כל שהוא דבר האסור לעשותו בשבת הוא אסור גמור אלבא דכלי עלמא, ואף אם יקדים לומר כמנהג קצת בורים שאומרים, דבר זה אעשה בלתי אמירה שבת, לא יועיל ולא יציל מאסור, והוא חוכא ואטלולא, כי איך יאמר שהוא בלתי אמירת שבת, שקר ענה, הרי אומרו בשבת, וכן יש מנהג בורים שנוגעים ממון ואומרים, כסף וזהב אני נוגע ולא ממון, וכהנה מנהגי ריקים העם ההולכים בחשך אשר לא ראו אור תורה. והנה גם שיש מי שמתיר לדבר ולספר ענינים שעברו, רבו החולקים ואפלו בדבר הצריך לאדם כתבו התוספות (שבת קיג, ב ד״ה שלא ושם בשם הירושלמי) שיש למעט, ובדחק התירו שאלת שלום בשבת, והזהר הקדוש מחמיר הרבה בענין הדבור:

ד ועוד עוון, אמירה לעכו״ם שהיא חטא בדבור, ואפלו אם עושה העכו״ם בשביל ישראל בלי אמירה לעכו״ם אסור להנות, ובזה נכשלים הרבה ששותין קאוו״י מחנות והוא אסור גמור, ובעוונותינו הרבים נעשה לאיזה אנשים כהתר. ושתים נעשו שלשה פשעי בדבור, תרי, הא דאמרן בדבר חל ואמירה לעכו״ם, ואל השלשה, שלא לדבר בדברי תורה ולהוציא היום הקדוש בדברים בטלים וטיולים, ולא נתנו שבתות אלא לעסק בתורה. וידוע מה שפרשו

הקדמונים על הפסוק (תהלים עה ג) כי אקח מועד אני מישרים אשפט. שמי שמאבד הזמן ואינו עוסק בתורה בשבתות ובמועדים, ענוש יענש גם על ימי החל, ואין לו מקום פטור באמרו שהיה טרוד על המחיה ועל הכלכלה, שהרי שבתות ומועדים יוכיחו כי אין בפיהו נכונה:

ה וצריך לעסק בשבת בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה, שהם רומזים לשם קדשא בריך הוא ושכינתה, ובשבת יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה, וגם בזכות התורה אנו נגאלין, כי גאלה זו היא בזכות משה רבנו עליו השלום והוא תבע יקרא דאוריתא. אלו הן שלשה פשעי ישראל בענין חלול שבת בדבור. ועל ארבעה, מה שאינם שואלים ודורשים בהלכות שבת מפי ספרים או מפי סופרים, המה כשלו ונפלו בהרבה אסורי שבת ומחללין שבת גם בלא דעת, כגון באסורי שבות ואסורי מקצה ואסור צידה ואסור ברירה ואסור לבון, וכן בענין חמום המאכל, ובפרט בשמחות וגיל רבה המכשלה, וצריכים מנהיגי הקהלות לעמד בפרץ, וכהנה רבות אשר מי שלא יבוא לדרש אלהי״ם, גם כי יזקין לא ידע שיש אסור בדבר. וכבר כתב בספר החסידים (סימן קנד), שכשם שאמרו (מגילה לב א) שואלין ודורשין בהלכות פסח, כך חיובא רמיא לדרש ולתור לדעת הלכות שבת ולעבר עליהם לפחות פעם אחת בשנה. וחיובא רמיא על הדרשנים לדרש לעם את חקי אלהי״ם ואת תורותיו ולשומעים ומקימים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב: וכתבו המקבלים שלא זו בלבד מחלול שבת צריך לזהר בשבת, אלא מכל דהוא דבר פשע וחטא, כי אפלו העם הארץ שבחטאו בחל אינו פוגם אלא בעשיה, בשבת שכל העולמות כלולים זה בזה, גם הוא פוגם באצילות. והן בעון, עוון הדבור דברים אסורים שהוא חמור מאד, מצוי יותר בשבת מבחל, שמתוך שהם פנויים עושים קרנות ובתי כנסיות של עמי הארץ, אז נדברו איש אל רעהו כל מין דבור של אסור, שומר נפשו ירחק מהם, ולא יצא מפתח ביתו החוצה, אלא להתחבר ליראי השם וחושבי שמו העוסקים בתורה. והשומר שבת ומתנהג בו בקדשה מחשבה ודבור ומעשה, הוא מפתח גדול לקנות קדשה לימות החל ולהתגדל בהם בקדשת מחשבה ודבור ומעשה בנקל, ואם ישתדל בימות החל להתנהל בקדשת מחשבה דבור ומעשה, יהיה נקל לו וימצא עזר כנגדו לקנות תוספת קדשת שבת על נפש רוח נשמה, כמעשהו בחל כך מעשהו בשבת, וכמעשהו בשבת כך מעשהו בחל, ולכן לו בכח יגבר איש, לדבק בקונו ביום שבת קדש ביראה ואהבה ושמחה רבה ודבקות נמרץ ולעסק בתורה כפי כחו, ולשמר ולהתרחק מכל דבר רע בתכלית הרחוק, ובזה ימצא כדי גאלתו. והחי יתן אל לבו שהמחלל שבת בדבור או מעשה, מלבד כי גדל עוונו מאד, עוד בה שהוא מאריך הגלות ומונע גאלת ישראל ובנין בית המקדש ונשא הצעי״ר עליו, על הכל יביא אלהי״ם במשפט. איברא, דישראל קדושים אך אינם יודעים חמר האסור, וכשמעם, איש לרעהו יעזרו ולאחיו יאמר חזק, אולי נזכה לשמר שבתות השם כהלכתן, מלאים תורה ומצות, ובא לציון גואל במהרה בימינו, אמן כן יהי רצון:

פרק שמד

א שינה - תנינא (אבות ג י) שינה של שחרית מוציאה את האדם מן העולם. וחבל על דמשתכחין ובפרט בימות הקיץ שבתחלת הלילה על עמדם יעמדו, או למבדק בכתבי חשבניהו, או בשחוק ושמחת מרעות, וישנים שנה של שחרית עד שיעבר זמן קריאת שמע ותפלה, וכשעומדים משנתם עולם חשך בעדם, שרוצים למהר לילך לחנות לעסקם, ואומרים אחר עבר זמן קריאת שמע תפלה חטופה וקטופה, התעיף עיניך בו ואיננו, זה דרכם כסל למו, ואינם חוששים לבוא לבית הכנסת אלא משבת לשבת, או גם בשני וחמישי לחצי התפלה:

ב וכבר כתב מוהרי״א ז״ל בספר ככר לאדן (דף קמה) וזה לשונו, רעדה אחזתני איך התרה הרצועה להתפלל ביחיד וגם אחרי זמן קריאת שמע, דהרי אמרו רבותינו זכרונם לברכה שחיב נדוי. ובמדרש כונן אמרו, שחיב נדוי על בטול קדיש וקדשה. ורבותינו זכרונם לברכה פרק קמא דברכות (דף ח, א) ובזהר הקדוש הפליגו במעלת תפלה בצבור. ואם רע עשות זאת אפלו פעם אחת, הדברים קל וחמר להתמיד בזה שהוא רע ומר, השם יחזירנו בתשובה שלמה ויאיר עינינו לנצל מיצר הרע, עד כאן לשונו. וכבר מלתי אמורה כי עתה בעוונותינו שחסרנו כל טוב, כמעט כל יהידותנו וכל עבודתנו לבוראנו הנה הנם אלו השלשה תפלות, ואם גם זה חסר יבואנו, מה אנו ומה חיינו, וצדיק הוא ה׳ כי נחנו פשענו ומרינו, ועל כן לא נושענו זה כמה מאות שנים, וזה הוא בעוכרינו בעולם הזה או בעולם הבא, או זה וזה שוין לרעה רחמנא לצלן. והאיש אשר הוא יהודי ומאמין בתורה ודברי רבותינו זכרונם לברכה, יחוס על נפשו ועל כבוד קונו ולא יהא מאבד עצמו לדעת, ובעוד עיניו פקוחות בטרם יבואו ימי הרעה אשר לא יועיל החרטה, בשמעו זאת וכזאת וכזאת, כל אשר לא טוב עשה, ויתחרט האיש ויעזב דרכו הרעה וילך בדרך טובים, ושב ורפא לו (וכמו שאכתב עוד בערך שמיעה):

ג ואמרו במדרש (ב״ר יז, ה) על הפסוק (בראשית ב כא) ויפל ה׳ אלהי״ם תרדמה. רבי יהושע בשם רבי לוי אמר, תחלת מפלה שנה, שמתוך שישן אינו עוסק בתורה ולא במלאכה, עד כאן. ובפרט לתלמיד חכם, השנה עוכרתו, כי אין רנה של תורה אלא בלילה, והיא שעת רצון להצטער על חרבן בית המקדש באמירת סדר תקון חצות, ולשפך שיחה ולדרש סליחה, וכמה שלמות יוכל האדם להשיג בלילה יותר מביום, ובזהר הקדוש והמקבלים הפליגו מאד מאד בשבח המגיע להקם בחצי הלילה:

ד וכתוב בספרים שמוטב לאדם שיישן ביום כמה שעות כדי שיעמד בחצי הלילה, ואף שאמרו (סוכה כו א) שאסור לישן ביום יותר משנת הסוס, לא נאמר זה למאן דאקדומי אקדם לגרסה, או למי שרוצה להיות נעור בלילה שאז מצוה לישן ביום. וכבר אמר החכם: מכלל הזהירות, שלא תהא זהיר הרבה. וכשם שטוב שלא לישן ביום כשלא יש לו סבה, כך טוב לישן כדי להיות נעור בלילה, ולא ידחק עצמו לאחז בזה וגם מזה, דשמא תחטפנו שנה בשעת קריאת שמע ותפלה עם התפלין ויצא שכרו בהפסדו, וכן על זו הדרך, אף על פי שאמרו שטוב להיות נעור כל הלילה באיזה לילות, כגון ליל שבועות והושענא רבא. וגם כתבו המקבלים שטוב מאד לחבר לילה ביום בדברי תורה, מכל מקום אם קדמו עיניו אשמורות ורואה שחבלי שנה נופלים עליו, וחושש פן לא יוכל עמד בתפלה, ועל כן שוכב לנוח מעט סמוך לעלות השחר כדי שיוכל עמד ותהא דעתו מישבת עליו בתפלה, למצוה תחשב לו. וכבר אמרו (נזיר כג ! ב) גדולה עברה לשמה. כל שכן זה, שעל כגון זה נאמר (תהלים קיב ה) טוב איש יכלכל דבריו במשפט:

ה אבל לא יגרה אדם את עצמו בשנה, ואף אם חבלי שנה נופלים עליו, ידחק עצמו ויעמד ויפיג על הרצפה וירחץ פניו, עד אשר ירגיל עצמו במעוט שנה, כי ההרגל נעשה טבע. ויצוה את כל בני ביתו בכל תקף שיעמדו על המשמר לעוררו לראש אשמורות, או לפחות להשכים לתפלת שחרית, ואין צריך לומר שאם נעור לא יתעצל ולא יתגלגל על מטתו עד שיחזר לישן, או עד שיעבר תפלת הצבור, כי מפרש בזהר הקדוש שהקדוש ברוך הוא מחזיר נשמות לישראל בתוך הלילה לראות היש משכיל, וכדי שלא יהא להם פתחון פה ביום הדין על אשר לא קדמו אשמורות, וקל תרנגולא קרי, ומקללין אותו קללות נמרצות על אשר לא אמר, איה אלוה עושי נותן זמירות בלילה, וקרו לה נזיפא דמרה, שבקא דמרה, נזיפא, רצונו לומר מנדה רחמנא לצלן:

ו על זה ידוו כל הדווים ויחרד האיש וילפת ולו בכח יגבר איש, ויגדר בעדו בגדרים וסיגים וקנסיות לעמד כגבור ולהתגבר לקדם אשמורות לעבודת הבורא יתברך שמו, וכל שכן שאם שוכב לישן בתחלת הלילה או ביום כדי לעמד בלילה ורואה שנדדה שנתו, לא יתגלגל במטה שעה או שעות לאחז השנה בידים, אלא יקום ויעסק בתורה עד אשר תבוא לו השנה מאליה, וכל אשר יוכל להיות נעור ולעסק בתורה, ידחק עצמו להיות נעור וידמה כמי שיש לו להרויח אלף אלפים דינרי זהב, שאינו תאב לישן ימים ולילות, על אחת כמה וכמה לעסק בתורה ולעשות נחת רוח ליוצרנו, כי יפה שעה אחת של תורה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא (אבות ד יז). ויבואו ימים שאין בהם חפץ, במתים חפשי וינום טובא. וכל אשר יחפץ האיש, יעשה, רק ראשיתו מצער וכל התחלות קשות עד אשר ירגיל, ולפם צערא אגרא:

ז וכבר כתב מרן בשלחן ערוך (או״ח סי׳ רלא) דאף במעט שיישן לא תהא כונתו להנאת גופו, אלא כדי להחזיק גופו לעבודת השם יתברך, עין שם כל הסימן דברי אלהי״ם חיים. ומה טוב לומר בפה מלא קדם שיישן הריני שוכב לישן כדי שתהא דעתי צלולה ומישבת עלי לעבודת השם יתברך שמו. וכששוכב לישן מעט ביום השבת יאמר הריני שוכב לישן משום ענג שבת כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (ילקוט ראובני ואתחנן ר״ת של שב״ת) שנה בשבת תענוג, ויהי נעם וכו׳. מי האיש החפץ חיים לא יגרה בשנה שהיא אחד ששים במיתה, כי החיים אנו מבקשים לקנות בהם חיי העולם הבא:

פרק שמה

א שיחה - כבר כתבתי לעיל בערך פה רעת הפה שאינו נזהר ונשמר מדבורים אסורים. ולהיות שהפה קל המרוץ ובאסורה דשו בו רבים ונעשה כהתר, על כן אשנה פרק זה בסיעתא דשמיא ואעתיק בקצור דברי קדוש, הרב החסיד בספר ראשית חכמה פרק י׳ משער הקדשה בתוספת קצת נפך למען יהיה לזכרון בין עינינו אולי נוכל נכה בהיצר הרע לבל ישלט בנו, וה׳ אלהי״ם יעזר לנו, אמן כן יהי רצון:

ב (א) הדבור הוא כנגד ה״א אחרונה שבשם והוא פני אדם שבמרכבה.

ג (ב) כתיב (משלי יא יג) ונאמן רוח מכסה דבר. רצונו לומר, שיהיה חזק ברוחו שלא להוציא למקום שאינו ראוי:

ד (ג) ההוא הבל דאיהו לבטלה, כד נפקא נשמתה מגלגלא לה כאבנא בקוספיתא.

ה (ד) הבל שאינו קדוש עולה לקלפה ובונה בניני שוא, הבל המה מעשה תעתועים, ושם תעלה נשמתו אחר מיתתו:

ו (ה) ראוי לקדש פיו שלא יצא דבר קדשה בכלי פגום דלא שריא בה קדשא בריך הוא, בגין דאיהו בעל מום, וכתיב (ויקרא כא יח) כל אשר בו מום לא יקרב

ז (ו) כל שיש פגם בפיו או בדבורו יתחיב לבוא בגלגול לתקן את אשר עות.

ח (ז) תנינן (אבות א, יז) לא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה, ולא המדרש הוא העקר אלא המעשה, וכל המרבה דברים מביא חטא:

ט (ח) אמרו בש״ס (חולין פט ב) אמר רבי יצחק, מה אמנותו של אדם בעולם הזה, יעשה עצמו כאלם. פרוש, שכמו שעל ידי האמנות ימצא חיים, כן על ידי השתיקה, כי כל הבל שהוא מוציא ממעט חלק מחייו, ועל ידי השתיקה ימצא חיים:

י (ט) כתיב (קהלת ה א) אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהי״ם, כי האלהי״ם בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים. רצונו לומר, אל תבהל שלא ימצא בה פגם שהוא בהלה וקלפה. על פיך רצונו לומר שלא תפגם בשכינה שהוא על פיך. ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהי״ם רצונו לומר, חשב שאתה לפניו ושומע דבריך, אם כן, דבר קדשה שאתה מדבר לפני האלהי״ם אל תמהר להוציאו, אלא תתישב תחלה. כי האלהי״ם בשמים, רצונו לומר, שהוא עם כל פמליא שלו דן כל דבור ודבור שלך. ואתה על הארץ, רצונו לומר, שעל ידי השתיקה אתה מסלק מן הארץ מהחמר שבה ומשתוה עם המלאכים. ועל כן יהיו דבריך אפלו אותם שהם צרך שלך להנאתך, יהיו מועטים:

יא (י) כתיב (עמוס ד יג) כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שחו. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ויק״ר כו ז) אפלו דברים שאין בהם ממש נכתבים על פנקסו של אדם וקוראים לפניו בשעת מיתתו, חבל על כמה פנקסים שימלאו מזה למי שאינו נזהר:

יב (יא) אמרו בזהר הקדוש כל מלה ומלה דאפק בר נש מפמה סלקא לעלא ובקעא רקיעין ותמן אתבחנת ואתדנת:

יג (יב) כתיב (תהלים לד יג) מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב, נצר לשונך מרע. רצונו לומר, שמי שמתגבר על יצרו ונוצר לשונו מרע דהינו דברים בטלים, שהוא כמוציא שכבת זרע לבטלה שנקרא רע, הוא ראוי שיקרא איש, מאחר שגובר על יצרו ואינו מדבר בשעה שיצרו מפתהו. החפץ חיים רצונו לומר, ששמירת הלשון גורם דבקות באלהי״ו שהוא עקר החיים. אוהב ימים לראות טוב העולם הבא. נצר הוא מגזרת מצור, דהינו חומה, להורות על השמירה הגדולה שצריך להשמר:

יד (יג) הדין נותן לקדש הדבור מאחר שיוצא מהלב, שהוא קדש הקדשים, אל הפה, שהוא ההיכל:

טו (יד) הראשונים היתה תפלתם בוקעת הרקיעים ועולה מעלה מעלה לעורר הרחמים, והיה מתקים בהם (איוב כב כח) ותגזר אמר ויקם לך. מפני שהיו נזהרים בכ״ב אותיות הקבועות בפיהם שלא לפגמם בשיחה בטלה:

טז (טו) קנית מדת השתיקה צריך טרח רב מפני הרגל הלשון ומהירותה לדבר, ויצר סמוך מפתהו הסת כפול לדבר, והדבור מקשקש בקרבו כזוג עד שיוציאנו מפיו, ומי שיקים מדה זו של השתיקה יהיה מפתח לו לקנית שאר מדות טובות ומבטח לו שילמד ויקים:

יז (טז) מי שירגיל בשתיקה ירויח בזה הכונה בתפלה, ומביאו לידי ענוה ויראה, כאשר יחשב שהוא לפני השם יתברך ובשביל זה שותק כדי שלא להכעיסו בדבריו, וכל השלמות יקנה על ידי זה:

יח (יז) תנן (אבות ג יג) סיג לחכמה שתיקה. כי תלמיד חכם המדבר דברי בטלה, כנגדו דברי תורה יוצאים ממנו:

יט (יח) כתיב (משלי י יט) ברב דברים לא יחדל פשע וחושך שפתיו משכיל. רצונו לומר, שיש לו שכל לדבר במקום הראוי לדבר, וגובר שכלו על יצרו ומונעו ממקום שאין ראוי לדבר, כי השכל רב ושליט, כל אשר יחפץ יעשה:

כ (יט) הקדוש ברוך הוא ברא לפה שתי דלתות, השפתים והשנים, כדי שיסגרם וישמר לשונו כמו ששומר כסף וזהב ומרגליות:

כא (כ) כתיב (קהלת א ח) כל הדברים יגעים, לא יוכל איש לדבר. וכתיב (דברים ו ז) ודברת בם ולא בדברים בטלים. מכאן למדו רבותינו זכרונם לברכה (יומא יט ב) שהמדבר דברים בטלים עובר בלאו ועשה:

כב וכתיב (מלאכי ב יז) הוגעתם ה׳ בדבריכם. ודרשו רבותינו זכרונם לברכה (שמו״ר יג א) אמר הקדוש ברוך הוא, בבריאת העולם לא היה יגיעה לפני, דכתיב (ישעיה מ כח) לא ייעף ולא ייגע, במה אני יגע, במי שמדבר דברים בטלים לפני, זו קשה מכלם, אוי לו לאדם שכך גורם לבורא עולם. ואם כך נאמר על דברים בטלים, על אחת כמה וכמה על דבורים אסורים יחרד האיש וילפת. והאיש אשר הוא יהודי ומאמין בדברי רבותינו זכרונם לברכה הקדושים שהם אמת ודבריהם אמת, יהיו הדברים כתובים ומנחים באפנדתו לזכרון בין עיניו ובהם יהגה יום ליום, אולי יוכל למשך ידו ולשמר פיו מעט מעט עד אשר יקנה מדת השתיקה. וגדר לזה, שיאסר אסר על נפשו שלא להיות בחברת בתי כנסיות של עמי הארץ ויושבי קרנות, אלא בד קדש ילבש, או יתחבר עם יראי השם וחושבי שמו, החסים על נפשם ועל כבוד קונם ומדברים רק טוב, מה טוב חלקם:

פרק שמו

א שקר - כתיב (תהלים קא ז) דבר שקרים לא יכון לנגד עיני. והוא מארבע כתות שאינן מקבלות פני שכינה (טוטה מב א). ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין צב א): כל המשקר כאלו עובד עבודה זרה. דכתיב (בראשית כז יב) והייתי בעיניו כמתעתע. ונאמר בעבודה זרה (ירמיה י טו) הבל המה מעשה תעתעים. וזה אחד מסימני ישראל דכתיב (צפניה ג יג) שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית. ומי שיש בו מדה זו לדבר שקרים, מלבד שעובר על מה שאמרה תורה (שמות כג ז) מדבר שקר תרחק. וענשו גדול, צא ולמד שלא נאמר בשום עברה לשון הרחקה כמו בזו. עוד בה, שמי שיש בו מדה זו. הוא חרפת אדם ובזוי עם, שהרי אף עכו״ם אשר פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר (תהלים קמד ח), יש מהם שנזהרים מאד מלדבר שקר, לפי שהדעת הישר רואה ויודע שהוא דבר מכער שנאוי ומתעב. וכך ענשו של בדאי, שאפלו אומר אמת אין שומעין לו שקונה שם רע שהוא שקורן וכזבן ואין בפיהו נכונה. כל קבל דנא, המדבר אמת קונה שם טוב, ואם לפעמים ישנה מפני השלום וכדומה דבריו נשמעין:

ב וכבר אמרו במדרש (מדרש תהלים ז יב) בדרך משל, דשקרא נסב לאתתא לפחתא, וכל מה דארוח שקרא, נסב לה פחתא. ואוי לו לדור שכך עלתה בימיו, שהשקר נעשה כהתר, בפרט בין הסוחרים כנען בידו מאזני מרמה ומשקרים במשאם ומתנם באמרם, כה וכה הקושט״י, כה וכה נתנו לי, ולא זו בלבד אלא שגם נשבעים שבועות חמורות על השקר, וחושבים שזה בכלל חריצות וחריפות לידע להרויח, ואומרים שמי שאינו עושה כן בדורות אלו, אינו אוכל לחם, ולכן לחם שקרים ינעם להם, עד שבעוונותינו הרבים היינו חרפה לשכנינו, שאומרים הגוים, הדבר ידוע שישראל יעשו עולה וידברו כזב ולא ימצא בפיהם דבר אמת, אוי לנו על חלול השם, ובודאי שעושה אלה אינו רואה סימן ברכה, ואם יראה סימן ברכה לפי שעה, מאחר שהוא עושה עשר ולא במשפט, בחצי ימיו יעזבנו (ירמיהו יז יא), ואם יהיה דרך רשעים צלחה, יהיה עשר שמור לבעליו לרעתו ואחריתו יהיה נבל, לעולם הבא יגרס בחצץ שניו וזרעו יהיה מבקש לחם, כי בהתערב ממון של אסור עם ממון של התר, בא זה ואבד את זה, וכמאמר רבותינו זכרונם לברכה על בת נקדימון בן גוריון דמיתי בש׳ ס (כתובות טו ב):

ג וכמעט השקר שמשקרים הסוחרים הוא שלא לצרך, שאם ירצה היה יכול לומר, בכך וכך חפץ זה, לא אוכל לתן בפחות, ודיו, ומה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה, והחטא כשהוא ללא צרך יגדל ענשו כאמרם (תענית ז, א) ומה יתרון לבעל הלשון, ואף אם חושב להרויח הרבה על ידי השקר, מדבר שקר ירחק, שיותר ממה שהוא מרויח הוא מפסיד לפי האמת ולפי חמר שבו:

ד ומי שהוא איש אמונות רב ברכות, ואף אם על ידי דברו אמת יבוא לידי בושה וכלמה, לא ימנע מלדבר אמת לפי חמר עוון השקר וענש שלו, מוטב לו שיבוש בעולם הזה ולא יכלם לעולם הבא. ומדה זו יביאהו לעשות כל דבר טוב ולמשך ידו מכל רע, וכמעשה שהיה באחד שהיה עובר כל עברות שבעולם ובא לפני החכם שיורה לו דרך תשובה, והיתה תשובתו שיזהר בתכלית הזהירות ויתרחק מדבר שקר, ובזה נעשה בעל תשובה גמור, כי משך ידו מכל רע כדי שלא להצטרך לשקר, ואם לא ישקר יבוש ויכלם. נמצא האמת יסוד בנין, המחזיק בו ימצא חן ושכל טוב בעיני אלהי״ם ואדם. אבל השקר רע לשמים ורע לבריות, רע לעולם הזה ורע לעולם הבא:

ה וכבר הזהירו רבותינו זכרונם לברכה (סוכה מו ב) דלא לימא אנש לינוקא לעשות לו או לקנות לו שום דבר ולבבו לא כן יחשב, כדי שלא ילמדו לשקר. ומה מאד צריך לעמד על המשמר על הבנים ועל התלמידים שלא ילמדו לשקר, ואף אם יעשה התינוק דבר שלא כהגן, אם יהיה מודה על האמת לא יכנו, אלא יזהירנו שלא ישוב לכסלה, ואם ישקר יכנו מכות גדולות על השקר, אולי יש תקוה שיחנך הנער בדרך אמת, וגם כי יזקין לא יסור ממנה. ובכלל ההרחקה מן השקר, שלא יאמר לחברו אם חיב לו, לך ושוב ומחר אתן, אלא אם לא יוכל לתן, האמת יורה דרכו ותחנונים ידבר רש:

ו וידוע שגדולה רעת המחטיא את חברו יותר מההורגו (במדבר רבה כא ד תנחומא פנחס ג). הנה כי כן מה מאד צריך לזהר שלא לשאל מחברו שיגיד לו דבר שיש לחוש שהוא בסוד אצלו ואינו רוצה לגלות, שמפני הבושה שלא ירצה לומר לו, לא אוכל לגלות לך, יבוא לשקר ולהמציא לו ענין אחר. וכן אם לא ישאל מחברו בתורת שאלה, חפץ שיש לחוש שלא יהיה חפץ להשאילו, ומפני הבושה יבוא לשקר ולומר אין לי. וכל ערום יעשה בדעת ויהיה דובר אמת, לא ישוב מפני כל, ויהא מחשב הפסד מצוה זו כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה (אבות רפ״ב). כי רבה, וזה כלל גדול בתורה:

פרק שמז

א שתיה - שתיה רעתה וגנותה מפרש בדברי רבותינו זכרונם לברכה הקדושים, והיא גלויה ומפרסמת לכל ולמפרסמות אינן צריכות ראיה, וכבר דברנו מזה לעיל בערך אכילה ושתיה. וחבל על דמשתכחין כמה וכמה, רבים שתו וישכרו, ובפרט בעניים וזקנים מצויה מדה רעה זו, ובאים לידי בזיון וגנאי

גדול מלבד שעוברים כמה עברות, מבטלים תפלות וברכות ופוגמים באסור נדה כמאמר רבותינו זכרונם לברכה, ומרבים מחלקת וקטטה בין איש לאשתו ובין אדם לחברו, ומדברים דברים של גנאי ונבלות הפה וכהנה רעות רבות. והשותים בעצמם מכירים ויודעים ברעת השתיה אשר מנפש ועד בשר מכלה, והם מלאים חרטות, אלא שאומרים שיצרם תוקפם ולא יוכלו מלט ולהניח הרגלם, אבל שקר ענו, דכלי עלמא ידעי שכל אשר יחפץ האיש יעשה. ולפי שכלו יהלל איש, שעל ידי שכלו יתחזק למשך ידו מעשות כל רע ולהניח הרגלו לילך בדרך טובים:

ב והנה בענין השתיה, הדרך האמצעי הוא שלם, שהרי אמרו (יומא עו, ב) זכה ששותה כשורה, משמחו ונעשה ראש, לא זכה, משממו ונעשה רש. ואמרבא (שם) חמרא וריחני פקחין. וטוב לגבר שישתה מעט שכר קדם נטילה לאכילה, כדי לפטר את המים אשר ישתה בתוך השלחן ולא יכנס בספק ברכה. וכן טוב שישתה יין או שכר אחר אכילת דגים להדיח ולקנח פיו, וכן בין גבינה לבשר ישתה מעט יין בתוך הסעדה ובפרט בשבתות ובמועדים שהרי אמרו (פסחים קט א) אין שמחה אלא ביין. ואם הוא איש חלוש ולמי שתורתו אמנותו, היין צריך לו להיות בריא וחזק לעבודת השם יתברך שמו, ולמצוה תחשב לו אם שותה כשורה באפן שתהא דעתו צלולה ומישבת עליו כאלו לא שתה, ותכף שרואה שהתחיל מעט לעלות לראשו ולבלבל מחו ודברי פיו, ימשך ידו לגמרי כמי שמושך ידו מסם המות. זוהי דרך ישרה שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם ומשמח אלהי״ם ואנשים:

ג אמנם לא נאמרו כל השעורין הללו אלא למי שלא תקפו יצרו ולא הרגל ברעת השכרות, אבל אם הרגל בה, ראוי לו לגדר בעדו בכל תקף למשך ידו מן השתיה לגמרי זמן וזמנים, לא תגע בו ידו חוץ מקדוש והבדלה וארבע כוסות, כי מאחר שהרגל הוא עלול, ומן המעט יביאהו אל המרבה. וכמו שדרך איש לשנא את אויבו ומבקש רעתו, על אחת כמה וכמה צריך לשנא את השתיה, שאיש אשר הוא יודע מרת נפשו וגדל הרעה שגרם לו השתיה, ובמה יתרצה אל אדוניו, או מה יהיה לו לקרבן כפרה, הלוא זה הצער שיצער עצמו מן השתיה, וכפר עליו מאשר חטא על הנפש על ידי השתיה, ונרצה לו לכפר עליו ולפם צערא אגרא:

פרק שמח

א שפלות - תנינא (אבות ד ד) רבי לויטס איש יבנה אומר, מאד מאד הוי שפל רוח בפני כל אדם. צא ולמד גדל חובת השפלות, שלא דיו באמירת פעם אחת, מאד, אלא אמר, מאד מאד, וכבר דברנו מזה בערך גאוה ובערך ענוה. אבל נראה שענין השפלות הינו במעשה, על דרך שאמרו בש״ס (סנהדרין פח ב) שלחו מתם, איזהו בן עולם הבא, שפל ברך, שיף עיל שיף נפק, עסק באוריתא תדירא ולא מחזק טיבותא לנפשה. וידוע שהתעוררות חיצון מסיע להתעוררות פנימי, ועל ידי התנהגותו בכבד ראש ושחות עינים, ושלא לבקש גדלה ושלא לחמד כבוד, ושלא לישב במקום גדולים ושלא להתפאר בתפארת המלבושים, בגדי חמודות, זה יזכירהו ויעוררהו להיות ענו באמת:

ב ומיהו לא יפריז על המדה, ואם הוא מכבד בעיני הבריות ובא באנשים, לא ישב בשפל המקומות ולא ילבש סחובי הבלאות וכדומה, שכמו שכל דבר טוב, הטוב טוב לעשות בסתר, כן הענוה עקרה בלב להיות רוחו נשברה ולבו לב נשבר ונדכה, ביודעו ומכירו רב פחיתותו ומעוט ערכו וקצר השגתו ועצם חטאותיו ורב קצורו, בעבודת השם יתברך שמו לפי מה שהוא אדם. ומי שהוא מורה שפלות גדול וענוה יתרה הרבה יותר מן הצרך לפי מה שהוא אדם, בשם ענוה פסולה יקרא, ויאמרו עליו שאין זו אלא יהרא, שרוצה להראות העמים שלמות מדותיו, שהוא שלם בכל, כלום חסר אלא ענוה, הרי ענוה, נמצא שאין זה ענוה אלא גאוה:

ג וזה כלל גדול בכל דבר טוב, רחמנא לבא בעי, הלב עקר ואחר כונת הלב הן הדברים, והדבור והמעשה טפל. וכל ערום יעשה בדעת להסתיר ענייניו ויכלכל דבריו במשפט באפן שימצא חן ושכל טוב בעיני אלהי״ם ואדם:

פרק שמט

א שתיקה - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (מגילה יח, א) מלה בסלע, שתיקותא בתרין. מדאמרו מלה בסלע משמע דאירי בשיחה של התר, דאם לא כן אינה שוה סלע רק הפסד כמה וכמה סלעין, אלא אירי בדברים טובים, ואפלו הכי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (פסחים ג, ב) לעולם ילמד אדם את תלמידו דרך קצרה וארכה, דברים מועטים וענין רב, ולא דרך ארכה וקצרה, והכל לפי דעתו של השומע. דהא תנן (אבות ב ד) אל תאמר דבר שאי אפשר לשמע שסופו להשמע. ופרושה, שרצונו לומר אל תדבר בדרך קצרה שאי אפשר להבינו תכף, ותסמך על המעין שלאחר עיון רב יוכל להבינו, כדרך הכותבים בקצור ומסימים, ודוק היטב. או ויש לישב ודוק. ואם עשו כן גדולים, היה טעמם שהיה פשוט מאד לפי רחב דעתם, ולא ידעו שיבואו

ימים שבעוונותינו הרבים תורה אזלא ומדלדלא, ואנחנו לא נדע מה כונו בדברות קדשם, ועלינו לחוס על חסרי מדע ולהאריך בכתיבה, או שעשו כן בכונה כדי לחדד התלמידים:

ב ופעמים שהשתיקה רעה. וכבר אמרו בזהר הקדוש שכמו שאדם נענש על דבור רע כך נענש על דבור טוב שהיה יכול לדבר ושותק ואינו מדבר, כגון תוכחות על עוון ולהיות מסיע לדבר מצוה וכדומה, ועל זה נאמר (תהלים לט ג) נאלמתי דומיה החשיתי מטוב וכאבי נעכר. וכבר אמר שלמה המלך עליו השלום (קהלת ג ז) עת לחשות ועת לדבר. אבל צריך שקול הדעת בפלס ומאזני משפט קדם כל דבור, אם ראוי לדבר או טוב לחדל, ככה יעשה:

פרק שנ

א שמחה - מה טוב ומה נעים שישמח ישראל בעושיו, שמחה של מצוה, על כל מצוה ומצוה שעושה יגיל וישמח יותר ויותר ממוצא שלל רב, ובפרט בשבתות ובמועדים, דכתיב (ישעיה נח יד) אז תתענג על ה׳. וכתיב (דברים טז יד) ושמחת בחגך. ובפרט בשעת עבודת התפלה צריך לשמח שמחה רבה דכתיב (דברים כח מז) תחת אשר לא עבדת את ה׳ אלהי״ך בשמחה ובטוב לבב מרב כל. ופרושו, דרצונו לומר יותר מרב כל, חס ושלום, ״ועבדת את אויבך״. וכן באמירת ברכת המזון הפליגו בזהר הקדוש בגדל החיוב לאמרו בשמחה ובטוב לבב, עד שאמרו שראוי שיאכל וישתה דברים המשמחים את הלב, כדי שיברך ברכת המזון בשמחה:

ב והנה כל הדברים המסורים ללב צריכים עזר הלב, שהרי אם יאמרו לאדם שיירא והוא אינו ירא, לא יוכל לירא, וכן על זו הדרך אם יאמרו לו שלא ייראו והוא ירא, או אם יאמרו לו שיצטער או שלא יצטער, שישמח או שלא ישמח וכדומה, לא יוכל לעשות הפך ממה שלבו חפץ, רק על פי שכלו יהלל איש שיהפך את לבו וינהגהו אל המקום אשר יהיה שמה הרוח, על ידי מחשבות טהורות תדיריות. והן אמת שענינים אלו עקרם תלוי לפי מעשיו של אדם ולפי זכות הנפש, כך עיניו תחזינה מישרים, ואף על גב דאיהו לא חזי, מזלה חזי (מגילה ג, א), ברוחניות מה למעלה, ויהי לו עזר משד״י לשמח בעדן חדוה ולהתעצב בעדן עציבותא, וליראה ולאהבה את השם הנכבד והנורא ולעבד עבודה שלמה כדת מה לעשות. אבל אף על פי כן, ביד כל אדם להעזר על ידי מחשבות טהורות, ואם אינו עושה כלם, עושה מחצה לפחות ברצוא ושוב ולפם צערא אגרא, והבא לטהר מסיעין אותו:

ג והחי יתן אל לבו כמה שמחה היה שמח אם היה מוצא שלל רב, והכל כאין נגד החיים, וכמה שמחה היה שמח אם היה נצול ממות לחיים, כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו, וכל חיי העולם הזה הבל המה נגד חיי העולם הבא, שהרי אמרו (אבות ד, יז) יפה שעה אחת של קרת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה. וכל חיי העולם הבא כלא חשיבי נגד עשית רצון הבורא, שהרי אמרו (שם) יפה שעה אחת של תורה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא. ואם אדם שמח במצאו שלל רב, על אחת כמה וכמה שמחה כפולה ומכפלת צריך שישמח על התורה ועל העבודה ועל קיום מצות השם:

ד ועוד החי יתן אל לבו מה יקר וגדלה נעשה לאיש אשר המלך חפץ בו, והקים מעפר דל ורצה בו שישרת לפניו, ישמח לבו ויגל כבודו וכל העם מקצה יאשרוהו ויאמרו אשריו ואשרי חלקו שזכה לכבוד גדול כזה, וסוף סוף המלך הוא בשר ודם כמותו, היום כאן ומחר בקבר, והוא ערל לב וערל בשר, על אחת כמה וכמה צריך שישמח איש אשר מלך העולם אשר אין מספר לגדודיו, מלאכים ושרפים עומדים ממעל לו ולגדלתו אין חקר ואין תכלית, ובחר ורצה בנו לעמד לשרת לפניו ולברך בשמו ולדבר אליו פנים אל פנים בכל עת, מה שלא נתן רשות למלאכי השרת, ומשתעשע בנו ויש לו נחת רוח גדול במעשינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ובונה בשמים עליותיו, אף שאינו צריך לנו, רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות (מכות כג, ב) כדי לתן להם שכר טוב בעמלם, ויאמר נא ישראל מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו (תהלים ח ה) וכו׳, כבוד והדר תעטרהו, תמשילהו במעשי ידיך כל שתה תחת רגליו, אי אפשר שלא לשמח:

ה וכבר כתבו גורי האר״י שבאמרו, ברוך אלהינו שבראנו לכבודו והבדילנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת וכו׳, וכן באמרו, עלינו לשבח לאדון הכל שלא עשנו כגויי הארצות וכו׳, ישמח ישראל שמחה רבה כמי שהוא עומד לשרף והצילוהו מן השרפה ועשאוהו מלך, כי אין שרפה כשרפת הנפש, ואין מלכות כהיות עבד מלך גדול ונורא, משרת לפניו. וכן באמרו, אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו. או באמרו, אשר קדשנו במצוותיו, וכזאת וכזאת כמה דברים שתקנו לנו בנסח תפלות וברכות, שאם יעמיק בהם להבין להשכיל כמה טובה ויקר וגדלה עשה לנו אבינו שבשמים, ישמח לבו ויגל כבודו על כל דבור ודבור. וכן באמרו, אבינו אלהינו מלך העולם, המעמיק ישמח שמחה רבה:

ו ובפרט על אחת כמה וכמה ישמח האיש על כמה מצות שכליות ותענוגי בני אדם, כגון הנותן חנות ומברך לקונו על הנאותיו ועל חסדיו. והמתפלל ומבקש צרכיו וכדומה, למצוה תחשב ועושה נחת רוח ליוצרו וקובע לו שכר, היש חך מתוך מזה, וכן האוכל ושותה בשבת ויום טוב ומצות עונה

וכדומה, למצוה תחשב ועושה נחת רוח ליוצרו וקובע לו שכר, היש חך מתוק מזה, ואפלו במלי דרשות, כגון שאוכל ושותה וישן ונושא ונותן, אם עושה לשם שמים למצוה תחשב ומקבל שכר, על זאת ישמח ישראל בעושיו שמחה רבה, אי אפשר שלא לשמח, אלא שצריך לשים לב ולהתחזק במחשבות טהורות על דרך שאנו אומרים, אשרי איש שישמע למצוותיך ותורתך ודברך ישים על לבו. ובמאי דקמן הביטה וראה, שכמה שישמח האיש על רב הטובה אשר עשה השם לישראל וקדשנו במצותיו, למצוה תחשב ועושה נחת רוח ליוצרו וקובע לו שכר, היש חך מתוק מזה, אשרינו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (קדושין לט ב) דשכר מצוה בהאי עלמא ליכא. אבל בשכר השמחה אדם אוכל בעולם הזה. והשכר היותר גדול שיש על השמחה, שזוכה להשגת החכמה והשגת השלמות, שכן גלה סודו רבנו האר״י ז״ל, שמה שזכה להשגת חכמה נפלאה והשגת רוח הקדש, הכל היה בשביל שהיה שמח שמחה רבה בעסקו בתורה ובקימו שום מצוה יותר ממוצא שלל רב נמצא ששכר שמחה של מצוה, מצוה:

ז וידוע שבכל מצוה ומצוה, לפם צערא אגרא. כן לענין השמחה, האיש אשר הוא מר נפש מקורות הזמן, אם בעת עסקו בתורה ותפלות וברכות ומצות, ובשבת יפנה לבבו וישכח עצבו ורגזו וישמח בעושיו, יגדל שכרו יותר ויותר ממי שהוא שקט ושאנן. וידמה האיש הישראלי בשמחת עבודת השם יתברך שמו, כמי שהרויח אלף אלפים דינרי זהב שבשמחתו משכח צער פרוטה קטנה שאבדה לו, שיותר מהמה הוא שמחת עבודת השם יתברך שמו נגד כל מקרי הזמן של העולם הזה. ואפלו צרת הנפש, כגון על חרבן בית המקדש ועל חטאיו, שחובה להצטער ולהתאונן לא כל העתים שוות, אלא זמן עציבותא לחוד וזמן חדוה לחוד, ובשמחתו לא יתערב זר:

ח וצריך האדם להיות שליט ברוחו להתעצב כשירצה, ולשמח כשירצה, ולא יכנס האחד בגבול חברו, אלא השמחה והעצבות יעמדו איש על מקומו, לכשירצה יוציא זה וכשירצה יוציא זה. ולפעמים צריך לשמח מצד אחד ולהתעצב מצד אחר, ויהיה עין במר בוכה ולב שמח, כגון בראש השנה ויום הכפורים, כמו שכתבתי במקומו. ולפעמים יגביר השמחה, והעצבות יהיה מועט כצל עובר, כגון בימים טובים באמרו, מפני חטאינו גלינו מארצנו. ולפעמים להפך, דבר בעתו מה טוב. ועל כגון זה נאמר (משלי טז לב) טוב ארך אפים מגבור ומשל ברוחו מלכד עיר:

ט ולא די לאדם במה שישמח לבו, אלא גם ישמח לב אמללים ונדכאים כאשר יוכל במה שיוכל לכבדם ולחבבם ולנשאם ולהנאותם, ולמצוה רבה תחשב. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ו, ב) כל הנהנה מסעדת חתן ואינו משמחו עובר בחמשה קולות. וראוי לכל אחד שישתדל כאשר יוכל, לשמח חתן, וכל אדם אינו חיב אלא כשעורו, וטוב מעט בכונת לשם שמים, ולא כמו שנוהגים קצת שמרבים בשמחות וגיל באמר שעושים לשם מצוה לשמח חתן וכלה, ויוצאים מן השורה עד שלא נשאר אלא עברה בידם, כגון לשורר שירי נכרים ושירי עגבים, והתערבות אנשים ונשים מקשטות, משוררים ומרקדים יחד, והשטן מרקד ביניהם ושמח עמהם כי מצא שלל רב, מצוה לעברה נהפכה ושמחה לתוגה תהפך חס ושלום:

י וראוי למנהיגי העיר לעמד על המשמר בכל תקף שלא יצאו מן השורה לעבר עברה, כדי שלא יסעו ממתק״ה ויחנו במר״ה ובתבערה. ואלו דברים שה״ן להן שעור ומדה כדכתיב (תהלים ב יא) וגילו ברעדה. במקום גילה שם תהא רעדה (ברכות ל ב):

יא והגדר הגדול, שתיה כדת במדה, למען יהיו ערומים ויעשו בדעת, שאם ישתו וישכרו, לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו ובכל צואה יתלכלכו טוב איש יכלכל דבריו במשפט, ישמח ישראל בעושיו שמחה של מצוה, ובשמחתו לא יתערב זר ולא יהיה חלק לסטרא אחרא, ומבטח להם שיהיו שמחים לעולם לארך ימים דשנים ורעננים ולא תאנה עליהם רעה ונגע לא יקרב באהליהם:

יב וכשם שמצוה לשמח שמחה של מצוה, כל קֶבל דנא אסור לשמח שמחה של רשות, כי כן אמרו בזהר הקדוש דאסור להסתכל בדבר המשמח, כי עשן שרפת בית המקדש הוא לנו כסות עינים. ואמרו בש״ס (ברכות לא, א) אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה. וכל שכן השמחים אל גיל כעמים בימי אידם, או השמחים וימלא שחוק פיהם בשמעם קול כסיל ברב דברים של ליצנות, שהם חוטאים ומחטיאים, שהמדבר ורואה ששוחקים לקולו, ירחב לבבו ומוסיף על חטאתו פשע, דברים רעים כהנה וכהנה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה כי עושי אלה אין זזין משם עד שנגזר עליהם שום גזרה רעה רחמנא לצלן, שבמקום למחות על כבוד שמים עושים שחוק וקלות ראש. אשרי האיש אשר לא הלך וכו׳ ובמושב לצים לא ישב (תהלים א א). וכתיב (משלי יד כג) בכל עצב יהיה מותר רק ביום עשה ה׳ שנשמר חקיו ומצותיו, נגילה ונשמחה בו:

פרק שנא

א שבועה - ידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה שאמרו (שבועות לט א) שכל העולם כלו נזדעזע כשאמר הקדוש ברוך הוא לא תשא את שם ה׳ אלהיך לשוא (שמות כג א) ואפלו לשבע באמת בבית הדין כשהוא מכרח לשבע, שלדעת הרמב״ם (הל׳ שבועות פי״א ה״א) הוא מתרי״ג מצות דכתיב (דברים ו יג) ובשמו תשבע. אבל אמרו רבותינו זכרונם לברכה (במדבר רבה כב א) את ה׳ אלהיך תירא שתהיה כאברהם ויוסף ואיוב שנאמר בהם ירא אלהים. ואותו תעבד שתהיה כמשה עבד השם. ובו תדבק אז ובשמו תשבע. אם יש בך כל המדות האלו, יש לך רשות לשבע בשמי, ואם לאו, אין לך רשות לשבע בשמי אפלו באמת:

ב ומזה נלמד כמה יש להם ליושבי כסאות למשפט למעבד כל טצדקי לסלק השבועה, ומי כהחכם היודע פשר דבר, וכל שכן שלא למסר שבועה לכל אדם ולמי שהוא רץ אחר השבועה, ולא יאמר מה אכפת לי אם ישבע לשקר, הלעיטהו לרשע וימות, כי ידוע כי מחיובי הדינים לדון דין אמת לאמתו לפי אמד הדעת, ומה גם שראוי לחוס על כבוד השם הנכבד והנורא ועל נפש אחינו הישראלי, שלא יאבד נפשו בהשבעו כאשר איננו ראוי לשבע:

ג והנה אשריהם ישראל אפלו ריקנים שבהם, יחרדו בנים כשנוגע להם שבועה בבית דין ובוזים כסף כדי שלא לשבע אפלו באמת, ברוכים הם לה׳, אבל מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה מלשבע כמה שבועות שוא דהינו, ללא צרך כמה פעמים ביום ברחובות קריה ואפלו במבואות המטנפים, השם הטוב יכפר בעד, כי לכל העם בשגגה, שאין יודעים שכך הוא הזכרת השם בלשונות הגוים, כגון לומר (דיי״ו, או באל״ה ביל״ה) מלשונות הגוים, הכל הוא כמו שם הוי״ה בלשון הקדש, דא ודא אחת היא, בין לענין הזכרת השם בין לענין שבועה. ועוד יש טעם אחר במה שנמנעים מלשבע בבית דין, מחמת שמאימין עליהם באיומים וגזומים ועושים חרדה גדולה וכהנה הרבה, רעדה אחזתם שם. והאיש הירא את השם, לו בכח יגבר לגדר בעדו על ידי קנסות וכדומה, להניח הרגלו הרע שהוא רגיל בשבועות בלשונות הגוים, כי רע ומר הוא. וכבר כתב הרב אבן עזרא שאלו לא היה בישראל אלא חטא זה שנשבעים לשוא, היה די להאריך גלותנו ולהוסיף מכה על מכותינו חס ושלום:

ד ולא זו בלבד לשבע בשם השם הוא דאסור, אלא אפלו לשבע על נפשו ועל חייו ללא צרך אסור, וכל שכן לשקר, שנפשו הוא חובל. ויש מקומות שלמדו לשונם לשבע על כל דבור ודבור בחיי אביהם או אחיהם או חיי חברו שמדבר עמו, והם דברים של גנאי וחסרון כבוד ובזיון מלבד אסור שבועות שוא, שכן פרשו המפרשים ק, רא דכתיב (דברים ה יא) לא תשא את שם ה׳ אלהיך לשוא, כי לא ינקה ה׳, אפלו את אשר ישא את שמו של עצמו לשוא, וכל שכן, וקל וחמר שמו של מקום:

ה ובאמת שהוא שטות ללא צרך, אם יאמינו, יאמינו, ואם לא יאמינו, לא יאמינו. מה אכפת לה, וכך ענשו של הרגיל לשבע שאין מאמינים לכל שבועותיו, מה שאין כן מי שאינו רגיל לשבע ובאיזה פעם שהוא מכרח וראוי לו שישבע, כגון שחושדים אותו במה שאין בו ורוצה לנקות את עצמו, שאז ראוי שישבע כדי שיאמינו דבריו, לקים והייתם נקיים, וכדי להפיס דעתם שלא יהיו חושדים בכשרים, אז יאמינו דבריו ויחרדו כשישמעו שבועה מפיו, זהו שכרו בעולם הזה, ובעולם הבא כמה וכמה. ונפש כי תשבע לעשות שום דבר, לא יחל דברו, בין שנשבע בשם השם, בין שנשבע בחיי עצמו או על נפשו או חיי אביו או חיי חברו, שאם לא יקים, נמצא מזלזל בכבוד שמים, והרי זה לא חס על כבוד קונו או על חייו לא חס, או על חיי אביו או חיי חברו, ועל הכל יביא אלהים במשפ ט:

ו וידוע שתקיעת כף חשוב שבועה חמורה וצריך לקים. ויש כמה בוערים בעם שמורים התרא לעצמם, כשנשבעים ואינם רוצים לקים, אומרים שזה הוא רע להם ואין שבועה לרע, ושגו במאי דקימא לן דאין שבועה חלה בנשבע לעבר את המצוה (נדרים טז, א), אבל בלאו הכי חיובי מחיב לקים, וחמור ענש העובר על השבועה, לכן ככל היוצא מפיו יעשה:

פרק שנב

א שם שמים - שם שמים אם הזכירו לבטלה עובר גם כן על (דברים ה יא) לא תשא את שם ה׳ אלהיך לשוא. וכבר מלתי אמורה שכך הוא אם מזכיר בלשון הקדש כמו בלשונות הגוים. וכמו שצריך לזהר מלהזכיר שם הוי״ה במבואות המטנפות או במקום שאינו נקי, כך צריך לזהר מלהזכיר בכל לשון מלשונות הגוים. ולכן יש לזהר כשמדבר במרחץ שלא יזכיר ויאמר, (דייו) שהוא שם השם בלשון ספרדי. וכן לא יאמר שם, (אלא ראזול סון) שהוא הזכרת שם השם בלשון ישמעאל, וכן בכל לשון:

ב וכבר הזהירו הפוסקים שלא יאמר אדם לחברו, אמרת אלהינו, אלא יאמר לו, אמרת יעלה ויבוא, וכן לא יאמר אמרת אלהי נשמה, שהוא הזכרת השם לבטלה, אלא יאמר, אמרת ברכות השחר, או יאמר אלקי, או אלקינו בקו״ף. וכן המסיעים בברכות חתנים, לא יתחילו לסיע מתבת אלקינו אלא ממלך העולם, וכל כיוצא בזה. וצא ולמד עד היכן חששו להזכרת השם לבטלה, עד שאמרו (נדרים י ב) שלא יאמר אדם לה׳ קרבן, אלא קרבן לה׳. וכן לא יאמר אדם לחברו ה׳ יתן לך ימים טובים, אלא, ימים טובים יתן לך ה׳, וזה משום חשש שמא תכף שיזכיר שם השם, תצא נפשו ולא יוכל לומר עוד, ונמצא מזכיר שם שמים לבטלה. וכמה בוערים בעם ובפרט בנשים מצוי מאד שעל דבר תמיהא שרואים, מזכירים שם שמים לבטלה. ומה טוב מנהג יראי השם וחושבי שמו שאין מזכירים שם שמים כלל, אלא אומרים: השם יתברך:

ג וצריך ליראה את השם הנכבד והנורא שלא להזכירו כי אם בקריאת התורה ותפלות וברכות, וגם בברכות צריך זהירות מברכות לבטלה, או ברכות שאינן צריכות, שחשוב מזכיר שם שמים לבטלה ועובר על לא תשא. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (נדרים ז, ב), שהשומע את חברו שמזכיר שם שמים לבטלה, חיב לנדותו, ואם לאו, הוא עצמו יהא בנדוי. ופרשו, דרצונו לומר השומע ואינו מנדה יהא בנדוי, ולכן יש לזהר לומר בינו לבין עצמו, תהא בנדוי מתר לך, מתר לך, צא ולמד חמר שבו:

ד ובכלל הזהירות, שלא יאמר הברכות ותפלות, חטופות וקטופות, דשמא אינו יוצא ידי חובה, ונמצא שהזכיר שם השם לבטלה מלבד שנשאר בלי תפלה ונהנה בלא ברכה. וחרדה ילבש בהזכירו שם שמים, כל עצמותיו יאחזמו רעד, כי כל העליונים רועשים ורועדים בהזכירם שם השם אים ונורא. ומה טוב כפעם בפעם לתן לב ועינים לראות בסדר כתר מלכות ובקדשות של תפלות יום הכפורים, למען ילמד ליראה את השם הנכבד והנורא וידע מעט כבוד השם ממקומו:

ה וידוע מה שפסק מרן בשלחן ערוך (או״ח סי׳ ה), שבהזכירו שם ידו״ד יכון היה הוה ויהיה, ובקריאת אדנות יכון שהוא אדון הכל, ובהזכירו שם אל אלהי״ם יכון שהוא תקיף בעל היכלת. וקמי שמיא גליא שאנחנו כשכורים מחמת טרדות הזמן ומחמת הצר הצורר הוא יצר הרע בחברת החמר העכור, ומחמת חלאת טמאת זהמת עוונותינו וטמאת ארץ העמים, הן הם מונעים הטוב ממנו עד שאין אנחנו יכולין לכון דעתנו, על כל פנים חיובא רמיא עלן לבחר הרע במעוטו ולהתחזק לכון ביום שיוכל, בפעם שיוכל, בהזכרה שיוכל, וכל אשר בכחו לעשות יעשה ויקבל שכר טוב בעמלו, והבא לטהר מסיעין אותו. ופרשו רבותינו זכרונם לברכה על הפסוק (בראשית לט ג) וירא אדניו כי ה׳ אתו וכל אשר הוא עשה ה׳ מצליח בידו, שהיה שם שמים שגור בפיו (תנחומא וישב ז). ויצחק אבינו הכיר הקל קול יעקב, לפי שהזכיר שם שמים ואמר (בראשית כז כ) כי הקרה ה׳ אלהיך לפני. הנה כי כן טוב לגבר שיהא שם שמים שגור בפיו על כל דבור, אם מספר דבר שעשה יאמר, עשיתי זאת בסיעתא דשמיא, ואם מספר דבר שיעשה יאמר, אעשה זאת בעזרת השם יתברך, ובזה יהיה השם מצליח בידו:

ו תנן (אבות ב, יב) וכל מעשיך יהיו לשם שמים, כי בזה מרויח שכל מעשיו למצוה יחשבו ויקבל עליהם שכר טוב. ומה טוב שיבטא בשפתים על כל דבור ודבור שיקדים לומר שעושה לצרך עבודת השם יתברך שמו, ובלבד שיהיו מעשיו מסכימים עם מה שאומר בפיו, שלא יצא מן השורה ולא ירבה בעסקיו יותר מן הצרך לעבודת השם יתברך שמו, ולא יבטל עבודת קונו מפני עסקיו, ולא יעשה שום דבר בעסקיו נגד רצון קונו (וכמו שכתבתי לעיל בערך הכנה), רק יהיו כל מעשיו כדת של תורה במדה במשקל ובמשורה, ישקל בפלס כל אשר הוא עושה, ויקבל שכר טוב על כל מחשבה ודבור ומעשה:

פרק שנג

א שקידה - שקידה צריכה טובא ללמוד חכמת התורה, דכתיב (משלי כד י) התרפית ביום צרה צר כחכה. וכן ללמוד כל חכמה צריך שקידה, וכן לכנס ביראת השם ובאהבתו ולהתנהג במדות טובות וישרות צריך שקידה, ללמד ספרי מוסר המלמדים לאדם דעת, או לשמע בלמודים יום ליום ולילה ללילה, סוף סוף האור שבה מחזירו למוטב, דכתיב (דברים לב ב) יערף כמטר לקחי. כמו שדלף טורד של מטר נוקף את האבן, כך השוקד על ספרי המוסר הם נוקבים את הלב, אם אבל הוא נמוח, אם ברזל הוא מתפוצץ (קדושין ל ב). אבל אם ילמד ספרי מוסר ויראת השם או ישמע בלמודים פעם ביובל, לא חלי ולא מרגיש ואינו עושה רשם בו, ואף אם יעשה רשם לפי שעה, תכף חלף הלך לו ואין רשומו נכר ואינו עושה פרות, וכל אשר ירבה לעסק בעיון ובלמוד ספרי מוסר ויראת השם ולשמע בלמודים, כך תרבה חכמתו ויראת חטאו ודבקותו בה׳ ושלמות מדותיו, ולפי מעוט השגתו, תמעיט מקנתו:

ב וגם לענין תפלות ותחנונים, האיש אשר ישקד לשפך שיחה ותחנונים ידבר מדי יום יום, סוף שתפלתו עושה פרות, ובפרט אם מתפלל על חפצי שמים או לשם שמים. וכן כתב בספר החסידים (סי קל, קלא) שאף מי שאינו הגון שהקדוש ברוך הוא יעשה בקשתו, מתוך שמרבה בתחנונים או שמבקש על חפצי שמים, הקדוש ברוך הוא שמוע ישמע צעקתו, הנה כי כן אשרי אדם שומע לשקד על דלתי העיון ולמוד ספרי מוסר, ולפני השם ישפך שיחו, הן צדיק בארץ ישלם על ידי כן:

ג וכבר אמרו במדרש (ירושלמי ברכות פ״ט סוה״ה ספרי עקב יא כב): שאמרה תורה, אם יום תעזבני יומים אעזבך. והלואי על ידי שקידה ויגיעה רבה כלי האי, ואולי שנוכל להשיג מעט מחכמת התורה ויראת השם ושלמות המדות, כי דלונו מאד בדור יתום זה, ובפרט בענין עבודת המחשבה ליראה ולאהבה את השם הנכבד והנורא ולדבקה בו. ולחשב מחשבות הגורמות ענוה ושלמות המדות, היא עבודה הצריכה יגיעה ושקידה רבה, וזה היה מעלת אבות העולם ומשה רבנו ודוד המלך וכל קדושים אשר בארץ, שהיו שוקדים במחשבות טהורות ודבקות גדול כל היום וכל הלילה. וכבר אמרו (תדא״ר כה) שחיב כל אדם לומר, מתי יגיעו מעשי למעשי אברהם יצחק ויעקב. ועם כי דלונו מאד, את אשר בכחנו לעשות נעשה, שלא לפנות אל מדעתנו ולא לפנות לבבנו לבטלה, וה׳ אלהי״ם יעזר לנו:

פרק שנד

א שכן - שלמה המלך עליו השלום אמר (משלי כז י) טוב שכן קרוב מאח רחוק. והשכן טוב מועיל לעדן חדוה ולעדן עציבותא ולעתות בצרה עזרה בצרות נמצא מאד. וראוי לאדם לבקש לדור בין שכנים טובים. וידוע מאמר התנא (אבות א, ז) הרחק משכן רע. וכן תקנו לנו להתפלל בכל יום לפני השם שיצילנו משכן רע, כי הרבה שכנים הרעים עושים. ואמרו (סוכה נו, ב) אוי לרשע אוי לשכנו, טוב לצדיק טוב לשכנו. כי בהיות השכן רע, אם אפלו לא ימשך אחריו ולא ילמד מדרכיו ולא ידבר עמו דבורים אסורים, לא יבצר שבעיניו יראה ובאזניו ישמע דבוריו הרעים ודרכיו המקלקלים, ולא יוכל למחות בידו בכל עת ובכל שעה, וסוף שיכוה בגחלתו ופגיעתו רעה, שמרבה מחלקת בכל יום ובכל שעה על דברים של מה. הנה כי כן האיש החפץ חיים, לא לחוש במעיה, וטוב שבת על פנת גג ולישב עם שכן טוב, איש את רעהו יעזרו למלי דעלמא ולמלי דשמיא וטוב לו עמו:

ב ומתנאי השכנים שרוצים לישב באהבה ואחוה ושלום ורעות, שלא יכבידו זה על זה להכנס האחד בבית חברו בכל עת ולהאריך ישיבתו אצלו, אם לא שידעו בברור ששניהם מרצים שבת אחים גם יחד. ולא יכביד האחד על חברו בשאל הרבה שאלות, רק לעת צרך גדול שאי אפשר לו בשום אפן לקנות, ולא סגי ליה בלאו הכי. וכשישאל ימהר להשיב או לגדל פרע, יפה שעה אחת קדם, באפן ודרך שהשאיל לו, לא פחות ולא מטנף, ולא יקפיד האחד על חברו על דברים של מה, וכל שכן שיסבל עלו של חברו ויעזרהו בגופו ובממונו בעת שמחתו ובעת צרתו. וכשאין האיש בביתו, שכנו הקרוב אל ביתו ישא על ביתו, וכפעם בפעם יתערבו וישבו כשבת אחים גם יחד למרס בדם האהבה. ואם חסר לו דבר מן הבית לא ישאל לשכנו אם ראה או ידע, באפן שיסבר שכנו שחושדו, אלא יראה לו ויברר שיחותיו להודיעו שאין לו שום חשדא עליו. והיותר טוב שישתמר כל אחד משכנו, שכבר אמרו כל אדם, הוי חושדן כלסטים ומכבדן כריש גלותא. ואמרי אנשי, סגר פתחך ושבח שכנך:

ג ובכלל טובת השכונה שלא יהיו דבוקים כל כך בחצר אחת או בבית אחד, כי בקשי גדול יוכלו מלט ממחלקת, ובפרט בין סדר נשים שהן פלגניות אי אפשר בלתי מחלקת, וכמו שכתבתי לעיל בערך מחלקת. לכן הטוב טוב שיהא כל אחד בחצר בפני עצמו ופתח פתוח מחצרו לחברו עם מנעול, שכשירצו יפתחו וכשירצו יסגרו. וכמו שיש לבדק בשכן שיהא איש טוב, יותר ויותר צריך לבדק בשכנה שתהיה אשה טובה בעלת מדות טובות, חפצת חסד ואוהבת שלום כי היא עקרת הבית ובהן תלויה אהבת השכנים, כידוע שכל איש כרוך אחר אשתו. וחכמות נשים, אשה יראת ה׳, אף אם היה לה שום קפידה או מחלקת עם שכנה או שכנתה או חמותה או יבמתה, לא תגיד לבעלה, שאם תגרם מחלקת, זר מעשיה, כי שנאוי המחלקת כמו שכתבתי לעיל, והאשה ההיא תשא את עוונה, כי תצא אש תכוה בגחלתה, ואם היא תבקש שלום ותרבה שלום, שלום יהיה לה ונגע לא יקרב באהלה:

פרק שנה

א שיר - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (פסיקתא רבתי כו) על הפסוק (משלי ג ט) כבד את ה׳ מהונך. מחינך, שאם יש לו קול ערב יתן חינו לפני קונו לכבוד קונו, ולזה צריך חזק ואמץ שלא לכון שלשומעים ינעם, אלא יהיו מעשיו לשם שמים לכבוד השם יתברך דוקא. וכבר ספרו על חסיד שהיה שומע קול משורר שהיה משורר בבית הכנסת בנעימה רבה ושאלו ממנו אם ערב לו, והשיב, לא ערב לי ולא ישר בעיני, לפי שאני רואה בו שהוא עושה בשביל שיערב לי ולא לשם שמים. וזה דבר קשה מאד שכמעט בלתי אפשר לעמד בו, כי אם בחזק רב ושיתמיד לחשב, מה יתן לי ומה יוסיף אם ינעם

לשומעים או לא ינעם. וכבר כתוב בספרים, שכל שתחלתו לשם שמים, אף אם אחר כך יגאה לבו במה שמשתעשעים בקולו, ליכא קפידא. ומה טוב אם ישים לבו אל דברי השירה, שלא יבצר שיש בהן הזכרת חסדי השם ותחנונים על בנין בית המקדש וכפרת עוונות, על זאת יתפלל בשירתו מתוך קירות לבם ולא יפנה אל רהבים:

ב וכבר כתבו הפוסקים, שמי שאין קולו ערב לשומעים לא ישורר בקול כי לא לרצון יהיה לפני השם, דחינך בעינן. ויבחר לו לשורר בשירי דוד המלך עליו השלום בשפה ברורה ובנעימה ונרצה לו לפני השם מאד, כי הוא הבוחר בדוד עבדו ובשירותיו מכל שירות שבעולם, שהן הן דברי אלהי״ם חיים שנאמרו לדוד המלך ברוח הקדש. אמנם אם חננו השם קול ערב, יאחז בזה וגם מזה. וישורר לראש אשמורות ובבית הכנסת קדם תפלת השחר, שהרי כתיב (מלכים א ח כח) לשמע אל הרנה ואל התפלה. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ו א) במקום רנה שם תהא תפלה. שמע מינה שצריך לומר רנות ותשבחות בבית הכנסת. ובפרט בשבתות ובמועדים ראוי להרבות בשירות בבית הכנסת:

ג וכל אחד ישורר על שלחנו שירים נאים מענינא דיומא, דבר בעתו מה טוב, וזה עבודת השם חשובה מאד שכל מלאכי מרום וכל צבא המרום משתמשים בה, וזוהי עבודתם, וכלם פותחים את פיהם בשירה ובזמרה כמו שאנו אומרים ביוצר. וכל יצורי עולם אומרים שירה, וכמו שכתוב בפרק שירה. וכבר חכמי הדורות בכל דור ודור תקנו שירות ותשבחות ובקשות בלשון הקדש, וללועזים בלעז לאלפים ולרבבות, כל הרוצה לטל יטל ויבחר לו לשורר מהן כאשר תשיג ידו מדי יום יום, וזכות הוא לו שמזכה את המסדרין שיפוצו מעינותיהן חוצה, ושיהיו שפתותיהן דובבות בקבר, וזכותם יגן עלינו:

ד וכבר כתב בספר החסידים (סימן קיד) שהמבטל קרובץ שנהגו לומר בבית הכנסת, עובר על אל תסג גבול עולם (משלי כב כח). והוא מסכן למות חס ושלום, לכן כל איש ישמר נפשו ואף אותם הפיוטים שנהגו לומר באיזה מקומות בימים נוראים באמצע יוצר וראוי לבטל המנהג, לא יעקרם לגמרי, אלא יעבירם לאמרם אחר חזרת העמידה, וטוב לגבר שישתדל לסדר בעצמו שירות ותשבחות ובקשות כאשר תשיג ידו, שאז יהיו חביבין עליו כי רוצה אדם בקב שלו, ולא יעבר מלאמרן, ואם יזכה שיתפשטו זמירותיו לרבים, אשריו ואשרי חלקו שתהא צדקתו עומדת לעד ויהיו שפתותיו דובבות בקבר, וזו מתת אלהים היא, לפי מעשיו של אדם ולפי דבקותו עם קונו (וכבר העדיף השם טובו עלי וזכני לסדר קצת בקשות ושירות דבר בעתו, וסמכתים בבית תפלותי בסיעתא דשמיא, לו חפץ בי השם ויזכני שיפוצו מעינותי חוצה ואבנה גם אנכי בחסד אל):

ה וכשם שטוב להודות לה׳ ולזמר בשירות ותשבחות, כל קֶבל דנא אסורא רבא איכא לשורר שירי נכרים ושירי עגבים ובפרט על היין, שעובר על מה שכתוב (ישעיה כד ט) בשיר לא ישתו יין. והן בעוון פשתה המספחת הזאת באיזה מקומות ובפרט בין הבחורים בשמחת מרעות, ובין אנשים זה דרכם כסל למו, לשורר שירי נכרים ושירי עגבים, אוי לעינים שכך רואות ולאזנים שכך שומעות. וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סוטה מח, ב) אדנא דשמע זמרא תעקר. עוד אמרו (שם) זמרא בביתא, חרבא בסופא. והמון העם לא ידעי דאיכא אסורא וחמר שבו. וראוי למנהיגי הערים שיעמדו בפרץ ויודיעום ויפרישום מהך אסורא, שהרי אמרו בש״ס (שם), דרב הונא בטל זמרא, קם מאה אוזי בזוזא ומאה סאה חטי בזוזא ולא אבעין, אתא רב חסדא זלזל בה, אבעיא אוזא בזוזא ולא אשתכח:

ו הנה כי כן ראוי למנהיגי הערים לחוס על עריהם שתהא ברכת השם מצויה ביניהם. אך מה יעשו מנהיגי הדור שאין דורם דומה יפה, שאם ידרשו אלף חכמים אלפי אלפים דרושים ששירי נכרים ושירי עגבים אסורים, הנשים והבחורים לא משגחי בהו, אי משום שלא יאמינו וישחקו למו, או משום שאינם יכולים לכף את יצרם להניח מנהגם הרע, כי לא ידעו שירות ותשבחות השם, באלה למדו לשונם, ומה ישוררו בשמחות וגיל, ולו חכמו ישכילו ששתיקותם יפה. ויקראו למשוררים או משוררות שיודעים לשורר שירים של תורה שהן הודאות לה׳ ובקשות, וההעדר טוב ממציאות הרע, וחושבים לעשות מצוה כגון, לשמח חתן וכלה וכדומה, ועברה היא בידם שמנבלים פיהם ופוגמים אותה, והלואי שלא תהפך שמחה לתוגה, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (שם) זמרא בביתא וכו׳. ובראות חכמי הדור שאין דבריהם נשמעים, הצנועים מושכים את ידיהם מלהוכיח על כל דבר פשע, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (שבת קמח, ב) הנח להם לישראל מוטב יהיו שוגגים ואל יהיו מזידים. אבל האיש היודע באשתו ובני ביתו שהם יראי שמים ושומעים לדבריו, יזהיר אותם בשבע אזהרות שלא ישמע על פיהם שירי נכרים ושירי עגבים בשום מקום, וכל שכן שלא יניח בשום אפן לשוררם בביתו, ובזה לא תאנה אליו רעה ונגע לא יקרב באהלו, והיה שלום בחילו:

ז ומי שחננו השם קול ערב, אם יוציא אותו לשורר לדבר עברה, הרי זה דומה למי שכבדו המלך בלבוש נאה כדי שיתנאה בו בבואו לפניו, והוא מלבישו לכלבו כי יקצף המלך מאד. ואם יכתב בפנקסו אלו השירים הרעים, כך יכתבו בפנקסו של מעלה ויקראו לפניו בשעת הדין, ועל הכל יביא אלהי״ם במשפט:

ח וזו רעה חולה שיש באלו דברים שדשו בהם רבים ונעשו להם כהתר גמור, כגון זה של שירים רעים, ואסור דברים בטלים, ואסור בטול תורה אפלו רגע כשהוא פנוי וכדומה, כשידרש להם החכם ויאמר, זה עוון גדול ועוון פלילי. יאמר, כמה מכביד עלינו זה החכם ורוצה לעשות אותנו פרושים מזה העולם כמלאכי השרת, ומי יוכל עמד לקים דבריו, כך מצינו את העולם מימי קדם ושנים קדמוניות, וכך נהגו, וכך מנהג כל העולם, מה שיהיה מהם יהיה ממנו. אבל מי יתן והיה שתבוא נשמה מאותו עולם, כמו שבאה לרבנו יחיאל וספרה לו, כיצד מדקדקים וכיצד דנים באותו עולם על כל דהוא דבר פשע אפלו כחוט השערה, וכל שכן אסורים כאלו שכל המאמין בדברי רבותינו זכרונם לברכה הקדושים שהם אמת ודבריהם אמת, יודה יודה שהם עוון פלילי וענשם חמור רע ומר. ועל מי יש לנו להשען, על אבינו שבשמים, הוא ברחמיו רע ומר. ועל מי יש לנו להשען, על אבינו שבשמים, הוא ברחמיו יטע בלב עמו ישראל אהבתו ויראתו לעשות רצונו כרצונו ולשמע דברי חכמים לטוב להם, אמן כן יהי רצון:

פרק שנו

א שליח צבור - כבר מרן בשלחן ערוך, סימן ג״ן, באר דיני השליח צבור. ובספר שלמי צבור האריך הרחיב בתנאים הצריכים לשליח צבור. ובאמת שקשה המציאות למצא שליח צבור שלם בכל כמו שצריך, אבל על כל פנים ראוי למנהיגי הקהלות שלא למנות שליח צבור, אלא על פי חכם שיודע על כל פנים לבחר הרע במעוטו. ולפחות יהיה השליח צבור יודע ספר, ומתוך כך יבין את אשר מוציא מפיו, וגם יודע ללמד הספרים המדברים בחיובי השליח צבור, ויחזר עליהם לפחות פעם אחת בחדש לבל יהיה פוגם ונפגם, שהרי הוא ככהן העומד לכפר על העם, ואם הכהן המשיח יחטא, הוא לאשמת העם:

ב וצריך הוא לזהר יותר מכל קהל ישראל, שלא יפגם את פיו בשום דבור של אסור, לבל יקרב לשרת בכלי טמא ומלכלך. וגם יהרהר בתשובה קדם תפלתו לבל יאמר עליו זבח רשעים תועבה חס ושלום. וישתדל בכל עז לכון בתפלתו ושלא לכשל בלשונו, שהרי אמרו (ברכות לד ב) שליח צבור שטעה סימן רע לשולחיו. ולכן אל ירוץ בתפלתו, ובפרט בקריאת התורה צריך לזהר מאד לקרותה כנתינתה מסיני בדקדוקיה ובטעמיה. ולא ישמע לקול מלחשים הרצים יצאו דוחפים אותו שירוץ, לא ישמע ולא יאבה להם כי הוא חטא רבים נשא, ולא בנפשו יביא לחמו, כי מוטב לו לאדם שימות ברעב ואל יהי רשע לפני המקום. ואלו דברים שהן להם שעור, לא יאריך להיות מתון מתון, ולא יקצר מאד אלא אמצעי שלם. ויתן חינו לפני קונו לשורר בשבתות ובמועדים ובשמחות וגיל כאשר חננו השם, וכל מעשיו יהיו לשם שמים, שהרי כתב הרב כנסת הגדולה, שהשליח צבור שמתכון להשמיע קולו ושמח בקולו, עליו נאמר (ירמיה יב ח) נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה. ויכבד את כלם בשוה יחד עשיר ואביון:

ג וצריך השליח צבור וכל מי שהוא משרת לרבים, שלא להיות קפדן ולהעביר על מדותיו יותר מכל האדם, ויהיה ענו באמת כדי שתהא תפלתו נשמעת, ויהא מערב עם הבריות לעשות רצונם כרצונם כאשר יוכל, כל דליכא בטול רצון הבורא ובאפן שימצא חן ושכל טוב בעיני אלהי״ם ואדם. ואל יפן אל תועלתו, רק יבטח בשם השם, יעשה תפלתו רחמים ותחנונים לפני השכינה, ויעשה מלאכתו מלאכת שמים באמונה, והשם לא ימנע טוב להולכים בתמים:

ד ועל הכל יקדים תפלה לצרה, בכל יום ישפך נפשו לפני השם, שיעזרהו לשרת בקדש שרות נכונה, ולעבד עבודתו עבודה שלמה, עבודה תמה כדת מה לעשות, הן אלה קצות דרכי הישר הצריכים לשליח צבור, ישמע חכם ויוסף לקח וילמד בספרים המדברים בכך לא ימושו מפיו. הנה כי כן כשבאים למנות שליח צבור אין לילך אחר יתרי נעימות קול וחסרי מדע, כי שקר החן והבל הוא נגד שאר דברים הנצרכים לשליח צבור. והשליח צבור שיש בו חכמה ויראת חטאו קודמת לחכמתו והוא שלם במדות טובות, הוא יתהלל:

ה ובפרט בימים הנוראים לא כל הרוצה לטל את השם להיות שליח צבור יטל, כי חטאת הקהל הוא אם השליח צבור אינו הגון, כי על ידו תהא סליחת העוון והוא יעמד למליץ בין השם ובין העם, וכד רגז רעיא על ענא, עבד לנגדא סמותא (ב״ק נב, א). ואז כל הצאן תעו, המה כשלו ונפלו חס ושלום. הנה כי כן ראוי לבחר היותר חכם והיותר ירא שמים שבקהל שיהא שליח צבור בתפלות הימים האדירים. ואגיד לדור מעשה נורא אשר שמעתי, שפעם אחד ביום הכפורים התפלל חסיד אחד מקבל גדול, ועשה התעוררות נפלאה באפן שהרהרו כל העם בתשובה שלמה, ואחר כך גלה החסיד הנזכר שכבר נתעוררו בבית דין של מעלה לשלח גאלת ישראל, וקטרגה מדת הדין ואמרה, הן אמת שכל העם הרהרו בתשובה, אבל הכהן המשיח חטא שלא התפלל בהכנעה רבה כדת מה לעשות, ומתוך כך חזר הגלות לתקפו בעוונותינו הרבים. שמעו זאת השלוחי צבור והממנים אותם ושיתו לבכם מי ראוי להיות שליח צבור, ואיך צריך להתנהג כדי שיהא הקדוש ברוך הוא שומע כל תפלות עמו ישראל ברחמים ויכתבם בספר חיים טובים:

פרק שנז

א שמירה - כתיב (דברים ד טו) ונשמרתם מאד לנפשתיכם. וכתיב (שם) רק השמר לך ושמר נפשך מאד. הביטה וראה שבשום מצוה לא נאמר מאד כמו במצוה זו שחיב אדם לשמר נפשו מסכנה ומחשש סכנה. והטעם הוא, כי יפה שעה אחת של תורה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא (אבות ד, יז). ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת לב א) לעולם אל יכנס אדם במקום סכנה שמא אין עושים לו נס, ואם עושים לו נס מנכין לו מזכיותיו. ובזהר הקדוש אמרו על הפסוק (משלי כב ג) ערום ראה רעה ונסתר ופתיים עברו ונענשו. שרצונו לומר, שעל שעברו זאת בלבד שלא נסתרו, אפלו אין בידם עוון אחר, על זה נענשו, שעובר על מה שכתוב בתורה (דברים ד טו) ונשמרתם מאד לנפשתיכם. וראיתי במפרשים דמיתי בש״ס (ברכות לב, ב) באותו חסיד שהיה עומד בתפלה ופגע בו אותו הגמון ונתן לו שלום ולא החזיר לו וכו׳, ואמר לו המתן לי עד שאפיסך בדברים, ופיסו בדברים. ואמר שם, ונפטר אותו חסיד לביתו. ופרשו המפרשים, שנפטר לבית עולמו על שעל כל פנים עבר על מה שכתוב בתורה, ונשמרתם, דשמא לא היה מדבר עמו והיה חותך את ראשו. נמצא שמי שמכניס עצמו במקום סכנה וסומך על הנס, שתים רעות עשה לעצמו, אחת, שענוש יענש על עברו על ונשמרתם, ועוד, שמנכין לו מזכיותיו, והרי זה כמחליף מרגלית ואבן טובה על שוה פרוטה. הנה כי כן ראוי לאדם לשמר נפשו מאד מכל חשש סכנה, ולא ילך בדרכים ולא יכנס בימים ונהרות אם לא על צד הכרח גדול, לא על בצע כסף כל דהוא. וכל אשר יבוז כסף לשמירת נפשו ושלא לכנס למקום סכנה, להוצאת מצוה רבה תחשב:

ב וכשיש דבר בעיר חס ושלום, יקים דברי חכמינו זכרונם לברכה שאמרו (ב״ק ס ב) כנס רגליך, או יברח לו והיתה לו נפשו לשלל, דכתיב (ישעיה כו כ) חבי כמעט רגע עד יעבר זעם. ואל יאמר אדם כדעת הישמעאלים הטפשים שאומרים (תהלים קכז א) אם ה׳ לא ישמר עיר שוא שקד שומר, ואין נסתר מחמתו, ואין מידו מציל כתיב (ירמיהו טז יט) כי אך שקר נחלו כי הוא צוה ונשמרתם, וכתיב (ישעיהו כו כ) לך עמי בא בחדריך. והתרוץ לזה כתבתי לעיל בערך רפואה, עין שם, דשלשה מיני גזרות יש, ואנחנו לא נדע ועלינו לעשות מה שמטל עלינו, והשם, הטוב בעיניו הוא יעשה:

ג ובכלל חיוב השמירה, על אחת כמה וכמה חיב להשמר מכל עברה ומכל דבר רע, שהרי אמרו (ברכות יא א) לרבי טרפון כדאי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי בית הלל. ותנן (אבות ג, ד) הנעור בלילה והמהלך בדרך יחידי ומפנה לבו לבטלה, הרי זה מתחיב בנפשו. ותנן נמי (שם שם ח) כל המשכח דבר אחד מתלמודו מעלה עליו הכתוב כאלו מתחיב בנפשו. והוא הדין לכל דבר פשע ועברה אשר יעשה האדם ומתחיב מיתה לשמים, אם ימות, דמו ודם זרעיותיו שהיה יכול להוליד, מידו יבקש בוראו, ועל הכל יביא האלהי״ם במשפט, על כמה מצות שהיה יכול לקים ועל כמה בנים שהיה יכול להוליד, אף לזאת יחרד האיש וילפת ויזהר למשך ידו מכל דבר רע ולשמר כל דבר טוב, כדי שלא לגרם מיתה לעצמו או לזרעו חס ושלום. ואמרו בש״ס (שבת קכט א) שכל המקל בסעדת הקזה, שאינו אוכל ושותה הרבה, מקלין לו מזונותיו, אומרים, הוא על חייו לא חס, אנו נחוס עליו, מזה נלמד לכל מי שמשום כל דהוא בצע כסף מכניס עצמו למקום סכנה, או שמצמצם מאד בהוצאתו והוא מצטמק ורע לו ואינו שומר בריאותו, הרי זה חושב להרויח והוא מפסיד יותר, שמקלין לו מזונותיו ואומרים, הוא על חייו לא חס וכו׳. ובדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו, להמוציא, מן השמים נותנים לו כדי שיוציא, והמקמץ ומצטמק ומסתפק במועט, נותנין לו מעט, זולת אם מקמץ וממעט בהוצאתו כדי להרבות במצות ומעשים טובים יותר, אז טוב חלקו, אוכל פרות בעולם הזה, הון ועשר בביתו והקרן קימת לו לעולם הבא:

ד ומכלל השמירה שלא ישמר עצמו יותר מדאי, ולא יבטל עבודת קונו באמרו, שחל בדרך, ארי בין הרחובות, וכן לא יבטל עבודת קונו לשמר עצמו בחמה מפני החמה ובצנה מפני הצנה. ובהיותו רוצה לאכל לשבעה לצבות בטן, ושותה יין הרבה, וישן שנת שחרית, ושנת צהרים, עדן ועדנין, כי אף שאומר שעושה לשם שמים, לשמר נפשו ובריאותו, אין זה אלא עצת היצר הרע. והוא כמשל השועל שאמר לדגים לצאת ליבשה כדי לברח ולנצל מן הצידים, ותשובה נצחת השיבו לו הדגים, אם במקום חיותנו אנו מתיראים, במקום מיתתנו על אחת כמה וכמה, וכתיב (קהלת ח ה) שומר מצוה לא ידע דבר רע. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (קדושין לט, ב) שלוחי מצוה אינן נזוקין לא בהליכתן ולא בחזרתם. ואם יארע לאדם שום נזק על ידי עשית מצוה, יאמין אמרו בש״ס (שבת קיח, ב) אמר רב יוסף יהא חלקי ממתים בדרך מצוה שמיתתו כפרתו והוא מזמן לחיי העולם הבא. אבל היכא דשכיח הזקא, שאני, כגון סלם רעוע, או במקום גדודי חיה ולסטים, אז ימשך ידו ויעבר על המצוה, שהרי וחי בהם אמר רחמנא (ויקרא יח ה). וצריך פלס ומאזני משפט לכלכל דבריו במשפט, ולא ירבה בשמירה במקום שאמרו לקצר, ולא יקצר במקום שאמרו להאריך. זה הכלל, כל נזק שהוא ראוי לבוא דרך טבע ושהוא על ידי אדם שהוא בחירי ברצון, לא יסמך עצמו על הנס אפלו במקום מצוה, ולא יעשה דבר חוץ מן הטבע, אבל שאר חששות לא יחוש כלל, רק יבטח בשם השם וישען באלהי״ו שלא תאנה אליו רעה בהיותו שומר מצוה לשם שמים. ואם יארע שיהא מכרח במעשיו לכנס במקום

סכנה ולא יוכל מלט, יקדים תפלה לצרה לפני השם שיעשה לו נס כרחמיו וחסדיו מאוצר מתנת חנם ושאל ינכה לו מזכיותיו, ושוב יהיה נכון לבו בטוח בה׳ סמוך לבו לא יירא ולא יפחד, וכמו שכתבתי לעיל בערך פחד, עין שם:

ה וצריך לזהר בכל הנמצא כתוב בספרים שיש בו משום סכנה, ובז לדבר יחבל לו, ואשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה חס ושלום. וטוב לגבר שיהא הולך בתם, ילך בטח, ולא יחפש לידע מה הם הדברים הרעים ומזיקים לגוף, כי שמא לא יוכל להשמר ויפחד לבבו ויפל ברעה חס ושלום, אבל כיון שלא ידע לא תאנה אליו רעה, כי שומר פתאים ה׳ (תהלים קטז ו) והבוטח בה׳ חסד יסבבנו והוא לא ימנע טוב להולכים בתמים:

פרק שנח

א שחוק - תנינן (אבות ג יא) שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות לא א) אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה. והן בעוון יש בני אדם שמתענגים בשחוק, ויש עשירי עם שמגדלים אצלם בני אדם ליצני הדור, שידעו לדבר שחוק וירחיבו פיהם בשחוק רב ושמחה רבה, והמדבר ירחב לבו על שזכה לכך שישחקו לדבריו העשירים, ומחטט ומחפש בקרבו מה יוסיף עוד לדבר ולעשות דברי הוללות ושחוק וקלות ראש כדי שירבו לשחק ולשמח. ודבר זה מצוי ביותר בין הנשים והטפשים וכל דבריהם גחלי רתמים, שמרבים לדבר דברי נבלות הפה ולהתלוצץ על הבריות, ואוי להם למדברים ואהה עליהם להשוחקים, יחד כלם יעברו בעמק הבכא מעין ישיתוהו, וכמו שפרשו רבותינו זכרונם לברכה (ערובין יט א), שבוכים בגיהנם ומורידים נהרי נחלי דמעה, זה יהיה פרי שמחתם לדבר עברה. וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ע״ז יח, ב) שהליצנות, תחלתו יסורין וסופו כליה רחמנא לצלן:

ב הנה כי כן שומר נפשו ירחק מאנשים אלו ולא יעשה כמעשיהם. ואם יאמר איש עני שעושה אלה כדי שיפתחו לו יד, שיש עשירים שיותר פותחים את ידם לתן לאנשים כאלה ממה שנותנים לעניים בני טובים, וכדי שישבו בראש הקרואים בבתי העשירים, גם זה הבל, כי מוטב לו לאדם שימות ברעב ואל יהי רשע לפני המקום שעה אחת, ודורשי ה׳ לא יחסרו כל טוב:

ג ויש מין שחוק אחר רע ומר, והוא המשחקים בקביאות והבל דמ״ה ואגוזים וכדומה כל מיני שחוק, הם רעים וחטאים וכמה רעות עושים, אחת שהרי זה מושב לצים והאנשים האלה עזבו את השם, נאצו את קדוש ישראל בהיותם מאבדים כמה שעות מהזמן יקר הערך להכעיס את בוראם, במקום שהיו יכולים לקנות באותו זמן חיי העולם הבא אם היו עוסקים בתורה. ועוד בה, דאיכא חשש גזל, דאסמכתא לא קניא, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין כד, ב) דפסולים לעדות. לכן הירא את השם יאסר אסר על נפשו ולא ישחק בשום שחוק, רק בתורת השם יהיה חפצו תדיר:

ד וגם בזה רבו המתפרצים אשר זה דרכם כסל למו, ואמנותם בכך, לאבד כמה לילות וכמה ימים בשחוק בבתים ובגנות ובקרנות, ומשקעים כמה ממון וכמה נפשות, עד שיש שמכלים את ממונם, אף אם כביר מצאה ידם, לכל יש מוצא, וסוף שגוזלים וחומסים ובני ביתם מטלים ברעב, עוללים שאלו לחם פורש אין להם, שאין מתעסקים בישובו של עולם להביא טרף לביתם. ועברה גוררת עברה שמבטלים תפלות ומצות, כי בעדנא דיצר הרע תוקפם ועומדים בשחוק, קשה להם לפרש הימנו יותר מפרישת הצפרן מן הבשר, ועל חייהם אינם חסים ואין מפנים עצמם מן השחוק אפלו לאכל בשעת אכילה ולישן בשעת שנה. ומי שהרגל במנהג הרע של השחוק, גם כי יזקין לא יסור ממנו, אם לא שבכח יגבר איש, ובעזר משד״י יפקח את עיניו ויעור משנת אולתו, ויאמר אוי לי, איך אני מאבד גופי נפשי וממוני ומכלה הזמן יקר הערך לריק ולבהלה, וגורם לגופי ונשמתי צרות רבות ורעות בעולם הזה ובעולם הבא, האם חסר ממשגעים אני, שלא אחוס על נפשי ועל כבודי (כי עושה אלה הוא נבזה ונמאס, נתעב ונאלח בעיני בני אדם) ועל כבוד קוני, ולמה לא אהיה מושל ברוחי, הלוא כל אשר יחפץ האיש יעשה, ובידו לתקן עד אשר לא תחשך השמש, ועד אשר לא יבואו ימי הרעה, כזאת וכזאת החי יתן אל לבו על כל דבר פשע לתקן את מעותו, ובפרט על דברים הרעים שהרגל בהן כגון, השחוק והשכרות ושאר מדות רעות ומעשים רעים שדש בהם ונעשו לו כהתר, יתחזק כגבור חיל וכאיש מלחמות להציל נפשו מרדת שחת:

ה ותכף בהתעוררותו ילך אצל חכם שיתקנהו בעצה טובה, אם ראוי והגון לו לאסר אסר על נפשו ולגדר בעדו בכח שחד״א על דרך דכתיב (תהלים קיט קו) נשבעתי ואקימה לשמר משפטי צדקך. כי לא כל הרוצה לשבע יכול לשבע, אלא לפי ראות עיני החכם אם צריך לכך, או יש גדרים אחרים יותר טובים, ואם ראוי לסמך שכשישבע יוכל עמד ולא יעבר על שבועתו, ואם ראוי שיניח שעור וזמן להתר, או שיאסר על עצמו אותו הדבר לגמרי מכל וכל עד עולם. על הכל לא יסור מן הדבר אשר יגיד אליו החכם ימין ושמאל, אם כה יעשה, אז יצליח את דבריו ואז ישכיל:

פרק שנט

א שמיעה - אמרו רבותינו זכרונם לברכה על הפסוק (ישעיה נה ג) שמעו ותחי נפשכם. בוא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם. מדת בשר ודם, אדם שנפל מן הגג ונתמלא כל גופו מכות, הרופא נכנס אצלו וממלא כל גופו רטיות, אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא אדם מלא עוונות, אמר לו הקדוש ברוך הוא תן רטיה על האזן וכל הגוף מתרפא. הדא הוא דכתיב שמעו ותחי נפשכם ועוד אמרו רבותינו זכרונם לברכה (משלי רבתי פ״י קהלת רבה פ״ט), שהשומע בחבה דברי החכם שיושב ודורש והעונה אמן יהא שמה רבא שאומרים על דברי הגדה, קורעין לו גזר דין של שבעים שנה ומוחלין לו על כל עוונותיו (שבת קיט, ב):

ב והטעם שחשובה כל כך השמיעה, הוא על דרך אמרם (קדושין מ ב) תלמוד גדול שמביא לידי מעשה. כך השמיעה מביאה לידי מעשה יותר מן הלמוד, שיותר פועלת השמיעה ממי שיש לו לשון למודים שדורש בצחות לשון רחב, יותר מאם ילמד בעצמו ספרי מוסר. וסימן לדבר, שמע בני מוסר. ומתוך שרואה היצר הרע גדל מעלת שמיעת דברי מוסר ודברי הגדה, שכל מה שהוא מרויח, מפסידו על ידי שישמע האדם דברי מוסר, שהרי על ידי השמיעה נמחלין עוונותיו וחוזר למוטב, לכן מסיתו הסת כפול שיהא שונא את התוכחות ויקוץ בהם ואל חכמים לא ילך, ומתוך כך דרך איש כסיל ישר בעיניו, כי החליק אליו בעיניו היצר הרע בחלקלקות לשונו שיסבר שהוא שלם בכל, גבר בגברין, מנקה מעוון, מאחר שהעברות החמורות שדש בהן נעשו לו כהתר, ולבבו לא יכאב ולא יתן לב לשוב:

ג ויש עברות שלא ידע כלל שהן עברות, ויש שלמצוה תחשב בעיניו על דרך דכתיב (משלי יד ב) יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות. וכעבדא דרבי עקיבא בתחלת שמושו דמיתי בש״ס (דרד ארץ זוטא פ״ח), שמצא מת מצוה ונטלו על כתפו והביאו לעיר, ואמרו לו חכמינו זכרונם לברכה, על כל פסיעה נתחיבת מיתה למקום. אז אמר, אם כשחשבתי לעשות מצוה כך, כשאני חושב לעשות עברה על אחת כמה וכמה, מיד קבל עליו לעסק בתורה:

ד ורבה רעת עם הארץ, בחשכה יתהלך, אוסר את המתר ומתיר אסורים ומרעה אל רעה יצא, והאלהי״ם יביא במשפט על כל, כי שגגת תלמוד שלא למד עולה זדון (אבות ד, יג ב״מ לג ב). וכתיב (ירמיה ט יא) על מה אבדה הארץ על עזבם את תורתי. וכתיב (משלי כח ט) מסיר אזנו משמע תורה גם תפלתו תועבה. כי לפעמים חושב לעשות מצוה ודוחק עצמו ומתפלל בהיותו שכור או בהיותו צריך לנקביו, כדי שלא יעבר זמן תפלה, ותפלתו תועבה. וכן על זה הדרך, מי שאינו לומד ואינו שומע בלמודים, אין רגע בלי פגע ואין פסיעה בלי פשיעה. וכן כתב בספר החסידים (סי׳ קנג), שאדם נדון ונענש על מה שלא ידע, מחמת שלא נתן לב לידע, שהרי כתיב (במדבר כב לד) חטאתי, כי לא ידעתי כי אתה נצב לקראתי. שרצונו לומר, חטאתי על שלא נתתי לב לידע ולהבין:

ה הנה כי כן, לו בכח יגבר איש ויתגבר על יצרו וירוץ לבית המדרש לשמע בלמודים, אפלו על כרחו שלא בטובתו, ויבטל רצונו מפני רצון הבורא, וסוף שיערב לו ויבסם לו. ויתן אל לבו שכר מצוה ששכר הליכה בידו, ושכר שמיעה ושכר ענית אמן יהא שמה רבא, ושקורעין לו גזר דינו ומוחלין לו על כל עוונותיו, ומתוך שלא לשמה בא לשמה, כי בין יבין כמה נחת רוח עושה ליוצרו עד שמשלם כל כך שכר טוב, ואין לך שכר טוב בעולם כמו לזכות אדם להבל דמה לעשות נחת רוח ליוצרו:

ו וזה כלל גדול בתורה, שיהא מחשב שכר מצוה אפלו כדי אלף זהובים, וכמו שמשתדל ויגע וטורח להרויח אלף זהובים, כן ישתדל ויטרח לקים כל דבר טוב, ויאמין באמונה שלמה במה שהוא אמת ויציב בודאי הגמור, שכל דהוא מצוה לא יערכנה כל כסף וזהב ומרגליות שבעולם, וטובת העולם הבא אין ערך אליו ואין יד שכלנו מגעת להבינו בעודנו יצורי חמר, עד שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות ד יז) יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה. אפלו אם יחיה חיי מלך. צא ולמד מנבוכדנאצר הרשע, שרצה הקדוש ברוך הוא לפרע לו בעולם הזה שכר ארבע פסיעות שפסע לכבוד המקום, ונתן לו מלכות וממשלה שמלך בכפה ומשל אפלו בחיות השדה, שרכב על הארי וקשר הנחש לרסן על צוארו (סנהדרין צו, א) אנו, שאפלו ריקנים שבנו מלאים מצות כרמון על אחת כמה וכמה שיגדל מאד שכרנו לעולם הבא. אך לא יאמר אדם, אם כן, יש לי די והותר לעולם הבא, כי העולם הבא עולם שכלו ארך והשכר הוא דבר חשוב מאד עד שצריך לעשות הרבה כדי לזכות לשעה אחת של קרת רוח לעולם הבא. ועל כל פנים ידע נאמנה שבכל דהוא מעשה טוב שעושה, בין במחשבה בין בדבור בין במעשה, מרויח שכר רב מאלפי זהב וכסף, ועל זה נאמר (משלי ב ד, ה) אם תבקשנה ככסף וכמטמנים תחפשנה, אז תבין יראת ה׳. הנה כי כן, אל כל המקום שיש מדרש, ירוץ כצבי לשמע בלמודים, כי אין מדרש בלא חדוש. ובוא וראה עד כמה צריך לטרח ולרוץ על דברי תורה, שהרי כתיב (דברים ל יב) לא בשמים היא ולא מעבר לים היא. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה

(ערובין נה א) שאם היתה בשמים או מעבר לים היית צריך לילך אחריה, וכל שכן עתה שהיא בארץ ובתוך העיר, שלא יעבר מלילך אחריה, ואפלו אם לא ילמד שום חדוש, שכר הליכה ושכר שמיעה ושכר ענית אמן יהא שמה רבא בידו:

ז וכשילך לבית המדרש תהיינה אזניו קשובות אל דברי הדרשה בחבה רבה, וכשישמע דבר חדש יכתבנו על לוח לבו, ויהיה לזכרון בין עיניו לשמר ולעשות ולקים, כי זה כל פרי השמיעה, לא כמו רבים מעמי הארץ שאפלו בשעה שכופין את יצרם והולכים לבית המדרש, אזנים להם ולא ישמעו, עד שאפלו אם תשאלם תכף מה חדוש היה בבית המדרש, לא ידעו. ויש שנותן לב לשמע וכששומע כמה דברים שהוא נכשל בהם, בשרו עליו יכאב ויצטער, אבל אחר כך נשכח מלוח לבו ועולם כמנהגו נוהג ומוסיף על חטאתו פשע, שעד עכשו בשוגג ועכשו במזיד. וכבר פרשו הקדמונים מאמר דוד המלך עליו השלום שאמר (תהלים לד יב) לכו בנים שמעו לי יראת ה׳ אלמדכם. ולא אמר בואו בנים שמעו לי, לומר, ידעתי שבשעה שתבואו לבית המדרש תשמעו לי, אבל העקר תלוי שאחר שתלכו יהיו הדברים חקוקים בלבבכם ותשמעו לי לשמר ולעשות. ואם אמרו שסגלת שמיעת הדרשה לכלא פשע ולהתם חטאת, בודאי שזהו בעשותו הדבר כתקונו שתהיינה אזניו קשובות בחבה רבה דברי אלהי״ם חיים, כי פיו המדבר. וכמו שפרשו במסורה שיש שלשה ונשמע (שמות כח לה), ונשמע קולו בבאו אל הקדש. החכם לדרש, צריך שנעשה ונשמע (שמות יט ח), בחשב כי לא הוא המדבר, אלא ונשמע פתגם המלך (אסתר א כ) מלכו של עולם, וישמר מאד לעשות כל אשר ישמע, ויענה אמן יהא שמה רבא בכל כחו ובכל כונתו, אז, ונרצה לו לכפר עליו:

ח וכשם שמצוה לשמע דברי חכמים המלמדים לאדם לדעת את חקי האלהי״ם ואת תורותיו ואיזוהי דרך ישרה אשר ילכו בה, ואת המעשה אשר יעשו ומעשים אשר לא יעשו, כל קבל דנא אמרו רבותינו זכרונם לברכה (כתובות ה ב) אל ישמיע אדם לאזנו דברים בטלים, שהן נכוות תחלה לאיברים. ועוד אמרו (שם) מפני מה האצבעות דומות ליתדות, ואזן כלה קשה והאליה רכה, שאם ישמע דבר שאינו הגון יכף אליה לתוכה ויתן אצבעו עליה כדי שלא לשמע, כי לא טובה השמיעה. ויש בני אדם שמתענגים מאד לשמע חדושים, ויש שאם יראה שנים שמדברים ולא שמע מה הם מדברים, או ששמע חצי דבר ולא שמע כלו, נפשו יוצאה ומכרכר כמה כרכורים ומשתדל בכל עז לידע את הדבר, לא ישקט ולא ינוח עד שידעהו. וזה חלי רע נקרא בלשוננו: קורוזיטה (נייגיריג), והוא הבל ורעות רוח, שאם הדבר יש צרך שידעהו, יבקשהו ממקומו להודיעו, ואם אין צרך שידעהו, מה יתן לו ומה יוסיף לידע דברים בטלים, וזה שיש בו מדה רעה זו, כמה רעות עושה, אחת, שמניח התורה מקור מים חיים לחצב בורות נשברים לשמע דברי חדושים, והן הן יהיו בעוכריו לערבב דעתו בתפלתו, כי כל החדושים ששמע כלם נקבצו באו לו למחו בשעת תפלתו, ומתוך שתאב לשמע דברי חדושים בכל צואה יתגלע וישמע כל מיני דבורים אסורים, ואם יהיה שותק ולא ימחה, ענוש יענש כבעל דברים, ומתוך שנפשו חשקה לדעת חדושים, יבוא לחטט לידע סוד אחר ולשמע תחת החלון ואחרי הכתל ועובר על לא תלך רכיל בעמך (ויקרא יט טז), כמו שכתבתי לעיל בערך סוד משם הלק״ט (הלכות קטנות ח״א סי׳ רעו), עין שם, באפן שמדה רעה זו לשמע דברי חדושים, לא ללמד על עצמה יצאה, אלא רעותיה מובאות אחריה, מרעה אל רעה יצא. לכן טוב לגבר אשר לא ישמע לקול מלחשים, כי אם לאשר בתורה רוחשים, והדברים יהיו נזכרים ונעשים, ובזה יזכה לעולם הבא לשבת בקהל קדושים:

פרק שס

א שק - ענין לבישת שק על בשרו, הוא טוב ומועיל מאד לכלא פשע ולהתם חטאת ולקבול תפלות וסודו רם ונשא, עין בספר הקדוש ראשית חכמה. הנה כי כן, מי האיש אשר כל מגמתו לתקן את נפשו ולעשות נחת רוח ליוצרו, יעשה ויכין לעצמו כמין בגד קטן ללבשו תחת בגדיו בעת אמירת תקון חצות ובעת שהוא שופך שיחה, דורש סליחה. ולא יתעצל מלהפשיט ולחזר וללבש, ולא יחוש מפני הצנה בימות החרף, כי הכל כאין נגד התועלת ונגד אהבת הבורא יתברך שמו:

ב וכן על זו הדרך, מי שהוא אוהב השם באמת, יעשה כל דבר שהוא טוב ומועיל לכפרה, כגון לגלגל עצמו בשלג ולסבל מלקיות וסגופים וכל מיני יסורין כאשר יוכל שאת, הכל כאין נגדם והכל יקל בעת משקל, נגד התועלת ונגד אהבת הבורא, כי עזה כמות אהבה, ואם ראשיתו מצער, לאחר שיעשהו ישמח לבו ויגל כבודו כי פעל ועשה נחת רוח ליוצרו, וכשירגיל, ההרגל נעשה טבע אצלו לעשות אותה מדה טובה, וגם כי יזקין לא יסור ממנה, (משלי כב ו) והחי יתן אל לבו כי אדם לעמל ילד, אשרי מי שעמלו על התורה ועל העבודה ועושה נחת רוח ליוצרו, מה טוב חלקו:

פרק שסא

א שבח - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ערובין יח ב) אומרים מקצת שבחו של אדם בפניו, וכלו שלא בפניו. והטעם שאין אומרים כלו בפניו, נראה דהינו כדי שלא תזוח דעתו ולא ירום לבבו. אבל מקצת אומרים, כדי שיזדרז בעשית הטוב בראותו שיהללוהו בשערים מעשיו, וגם כדי להרבות אהבה ואחוה, שלום ורעות, באפן שצריך פלס ומאזני משפט, שאם רואה אדם שאינו אדוק כל כך באהבת השם, ויש לחוש שתכבד עליו עבודת המצוה, ראוי להגיד שבחו ושכרה של מצוה שהוא עושה, ולומר לו: אשריך מה טוב חלקך שאתה קונה עולם הבא במעשיך, וכהנה דברים המלהיבים את הלב, כדי שיחזיק במעזו לעשות מצות, או כדי שישבחוהו, או כדי לזכות לשכר טוב, ומתוך שלא לשמה בא לשמה, אבל לאיש טוב שהוא אדוק באהבת השם ועושה מעשיו לשם שמים ולא בשביל שישבחוהו, ראוי להזהר ולהשמר מלשבחו לפניו כלל וכלל, בפרט בדור יתום זה, כי יצר הגאוה היא רעה גדולה, שהרי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סוטה ה). בשמתא, מאן דאית בה. מי זוטר מאי דכתיב (משלי טז ה) תועבת ה׳ כל גבה לב. כל דהוא גבה לב. ואם לעולם יצר הגאוה סמוך, על אחת כמה וכמה בשמעו שיהללוהו בשערים מעשיו גבר אויב ומסיתו הסת כפול שיתגאה. וצריך שיהא איש מלחמות שיתגבר על יצרו בעת ההיא, כדי שינצל ממנו בחשב מחשבות טהורות, מה לי ולשבחן של בריות, או לכבודם שהם מכבדים אותי, מאחר כי פשעי אני אדע, ואפשר שאני בזוי נתעב ונאלח ונמאס לפני בוראי ולפני כל צבא המרום, ומה יתן לי ומה יוסיף אם בני אדם טועים בי, אוי לי על שברי כי גדול כים שברי לפני פלס ומאזני משפט אשר לה׳, שדן את כל אדם לפי מה שהוא, כזאת וכזאת צריך שהחי יתן אל לבו תכף שישבחוהו או יכבדוהו כדי שינצל מהגאוה, כלי האי ואולי:

ב ומאחר שהמחטיא את חברו הוא יותר רע מההורגו, ראוי להזהר מאד שלא להחטיאו בחטא החמור של הגאוה, ושלא לומר שבחו בפניו, ושלא להגיד לו שבח שאמרו עליו שלא בפניו, כי יש לחוש הרבה פן ואולי חס ושלום יחטא ויכעיס את הבורא יתברך שמו בחטא החמור של הגאוה ותאבד נפשו חס ושלום, ואפלו אם יתגבר על יצרו ולא יחטא, מה לו ולצרה הזאת להכעיסו בתגר זה, וראוי לחוס על כבוד קונו ועל נפש חברו:

ג ולולא שצותה תורה לכבד את החכמים, ורבותינו זכרונם לברכה היו מכבדים את העשירים (ערובין פו א), הייתי אומר גם כן שמהאי טעמא, ראוי שלא לחלק כבוד לשום אדם, כי נפש הוא חובל כדבר האמור, ונוסף גם הוא רעת הכבוד, שהרי כתב בספר החסידים (סימן ח), שכל מה שאדם נהנה מן הכבוד שמכבדין אותו בעולם הזה, כנגד אותה הנאה מנכין לו מזכיותיו ומשכרו לעולם הבא, וזהו אפלו למי שראוי לכבוד ונותנים לו הכבוד, כל שכן כגון אנן יתמי דיתמי, מלאים עוונות וחסרונות וחסרים כל טוב, שאם נבקש הכבוד ונרדף אחריו ונקפיד עליו ונתגאה בו, אוי מה תהא עלינו, הן גוענו אבדנו חס ושלום. ומי גבר יחיה ויתגבר על יצרו שלא להנות מן הכבוד ושלא להתגאות בו, אשר על כן היה נראה שההעדר טוב, אך מה נעשה ואבינו שבשמים גזר עלינו לכבד כל הראוי לכבוד לפי ראות עיני בשר אשר לנו, לו בכח יגבר האיש המכבד שלא להנות מן הכבוד ושלא להתגאות בו: אבל מכל מקום אומר אני שאין ראוי לשבח ולכבד לבחורי חמד, אילני דמלבלבי אשר לא נסו בכבוד, ובראותם שמשבחים אותם או מכבדים אותם, דומה בעיניהם כאלו חכמים מחכמים שלמים בכל, ולא דעת ולא תבונה בהמה להשפיל עצמם ולהכיר מעוט ערכם ולברח מן הכבוד, רק עולים במעלותם ועומדים במקום גדולים וגאות לובשים, ומורים הלכות מפני הבושה שאינם רוצים לומר שאין יודעים, כי חרפה הוא להם לפי הכבוד שמחלקים להם, וחושבים שיש להם שם כשם הגדולים, ועושים מחלקת עם הגדולים, ומרבים קטגוריא, ומדברים קשות וכותבים קשות גם לקדושים אשר בארץ אשר מפיהם אנו חיים וצפרנם עבה ממתננו וכהנה רעות, באפן שראוי לקרא עליהם: (שיר השירים ב ט) אחזו לנו שועלים קטנים מחבלים כרמים. מי גרם להם כל זאת, הכבוד שמחלקים להם והשבח שמשבחים אותם בפניהם:

ד וכבר ספרו בש״ס (ב״מ כד ב) שרבי אלעזר בן רבי שמעון היה יושב בקרקע לפני חכמים והוה מקשה ומותיב ומפרק, אמרו, מימיו אנו שותים והוא יושב בקרקע, רצו לכבדו והעלוהו והושיבוהו על הספסל, אמר להם רבי שמעון פרידה אחת יש לי ואתם רוצים לאבדה ממני, (פרש רש״י: על ידי שיתגאה ועל ידי עין הרע) חזרו והורידוהו. ישמע חכם ויוסף לקח ולא יושיב את בניו אלא בין ברכי תלמידי חכמים, ולא יניחם שיאמרו דברי תורה בין עמי הארץ אשר לא ראו אור, ומעט שרואים דומה בעינם הרבה, ומרבים לשבחם ולכבדם, ואיכא למחש לכל הני תקלות ולעין הרע. וילמד את בניו ואת תלמידיו שיהיו צנועים, דכתיב (משלי יא ב) ואת צנועים חכמה. ושיכירו מעוט ערכם ויתנהגו בדבר אמת וענוה צדק כדי שיצליחו בלמודם:

ה ואף במקום שאמרו (ערובין יח ב) אומרים כלו שלא בפניו, צריך לזהר שלא יהא בפני שונאיו או בפני בני אדם שאינם מהגנים, שאינם חפצים לשמע שבח בני אדם. שהרי אמרו (ערכין טז, א) לא יספר אדם בטובתו של חברו שמתוך טובתו בא לידי גנותו. שהמספר או השומע אומר, כל המדות טובות יש בו זולת זה הגנות, ונמצא באים לידי לשון הרע החמור. וכבר כתבו בעלי המוסר בזה הלשון רבותינו אמרו (ערובין שם) אומרים מקצת שבחו בפניו וכלו שלא בפניו, ואוי להם לבריות שאומרים שבח שאין בו, בפניו, וגנותו שלא בפניו, כי גברה החנפה. ואיש טוב יספר בשבח כל אדם, שהרי ספרו

באחד שראה נבלה, אמר, כמה מסרחת נבלה זו, אמר לו חסיד אחד, ראה, שניה לבנים, כלומר, שיש לראות שבחו ולספר בו ולא בגניתו. ובזה אדם נכר, כי נבל, נבלה ידבר, וכל הפוסל, במומו פוסל, ואיש טוב מדבר טוב, ובמדה שמודד מודדין לו מן השמים, אם לטוב אם למוטב. והמדבר טוב קונה סנגורים שידברו עליו טוב בשמים ממעל׃

פרק שסב

א שוגג - החטא בשוגג צריך תשובה מעליתא, ואי לא עבד תשובה ענוש יענש והנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל יח ד). ובזמן שהיה בית המקדש קים היה מביא קרבן ועושה תשובה ומתכפר (עי׳ ירושלמי מכות פ״ג, ה״ו), וגם עתה צריך תשובה ובמקום קרבן ונשלמה פרים שפתינו. והמון העם חושבים שכשחטא בשוגג הוא פטור לגמרי, דמאי הוה לה למעבד, ואף אם מצטער מעט תכף חלף הלך צערו, וזה אפלו על המזיד. ויותר אדם מצטער על אבדת זוז אחד ממה שמצטער על עברה אחת, וזה מחמת שבעוונותינו הרבים עינינו חשכו מראות ברע אשר גרמנו מה למעלה. ולפי האמת ראוי להצטער ולהתמרמר על העברה צער בנפש, יותר ויותר מעל פרידת נפשו מגופו. וכמו שההורג בנו יחידו בשוגג, בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל, כן ביותר צריך להצטער על העברה בשוגג. וכמו שהשופך קיתון של שמן על בגדיו החמודות אפלו בשוגג, בגדיו מתלכלכים, ואם הם בגדי המלך, ענוש יענש אשר לא פקח עיניו ולא נזהר בזהירות מרבה, ואם היה באנס, נהי שלא יענש, אבל על כל פנים צריך הוא לתקן את אשר עות ולכבס הבגדים היטב ולתקנם ולהחזירם לקדמותם, כן הדבר הזה, שהחוטא במזיד יגדל ענשו על אשר זדון לבו השיאו להכעיס את המלך בפניו ולהמרות את פיו וללכלך היכלו ומלבושיו בצואת עוונותיו, ופגם בשמות ועולמות וקלקל צנורות השפע וכהנה רעות רבות שגורם החוטא. על הכל ענוש יענש ביסורים קשים ומרים. ואם רוצה לנצל צריך לסגף עצמו ולקבל עליו יסורין כאשר יוכל שאת, ואם יבואו לו יסורין מן השמים יקבלם באהבה ושמחה׃

ב וגם צריך לתקן את אשר עותו, על ידי ודוי וחרטה ועזיבת החטא, ולסבל עוד יסורין כדי לטהר את אשר פגם ולתקן את אשר עות, באפן שצריך יסורין משני פנים, אחד, על דעבר על מימרא דרחמנא. ואחד לתקן את אשר עותו ולרחץ צואת עוונותיו ולטהר את אשר פגם וכדומה, ולהחזיר הדבר לקדמותו. ואם החטא הוא בשוגג, נהי נמי שענוש יענש על אשר לא היה יראת השם על פניו להזהר בזהירות יתרה ולעמד על המשמר להשמר מן החטא כמפני חרב, ולא חתר ולא השתדל לידע את האסור כדי לפרש ממנו, אבל לא יגדל ענשו כל כך כמו החוטא במזיד, אבל על כל פנים צריך לתקן את אשר עותו כמו החוטא במזיד׃

ג וצריך להצטער על השוגג ועל האנס צער נוסף, כי הוא לאות ולמופת שנפשו לא מטהרה, שהרי אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה אפלו על ידי בהמתן של צדיקים, כל שכן צדיקים עצמם (יבמות צט, ב), ומגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חיב, והחוטא בשוגג, סוף שיחטא במזיד שעברה גוררת עברה. וראוי לאדם לשפך נפשו לפני השם, ויאמר האיש הישראלי, אם אני חיב מחמת עוונותי, יותר טוב שייסרני האל יתברך שמו ביסורין קשין על מות ולא שתצא תקלה מתחת ידי, ושיתגלגל חובה על ידי ואכעיס את בוראי חס ושלום, כי זה רע ומר לי יותר מאלף מיתות. והחוטא באנס, נהי שלא יענש דאנוס רחמנא פטרה, אבל על כל פנים הוא צריך לתקן את אשר עותו ולקנח את אשר לכלך, ועל כן אנו אומרים ביום הכפורים בסדר על חטא, על חטא שחטאנו לפניך באנס, שגם האנס צריך תקון בתשובה, ושב ורפא לו׃

פרק שסג

א **שופטים ושוטרים** היא אחת מתרי״ג מצות, למנות בכל עיר ועיר ובכל מדינה ומדינה שופט שישפט בצדקה, ושוטרים שיעמידו דבר המשפט, שאלמלא מוראם של שופטים ושוטרים, איש את רעהו חיים בלעו, כי הולכים אצל אויבינו פלילים, ומלבד דאיכא אסור גדול בדבר, שהמביא דיני ישראל לפני עכו״ם, מחלל את השם ומיקר את האלילים להשביחם, שנאמר (דברים לב לא) כי לא כצורנו צורם ואיבינו פלילים, כשאויבינו פלילים, זהו עדית לעלוי יראתם, כך אמרו רבותינו ז״ל והביאו רש״י ז״ל בריש פרשת משפטים, ועוד בה רעה חולה שכל דיניהם עקש ופתלתול, ודעתיהו אפרוטה מאן דיהב יותר נצח בדינא, ונמצא שמתרבה הגזל ומלאה הארץ חמס. לכן חיובא רמיא למנות שופט, ואפלו אם לא יש חכם בעיר, ימנו שלושה הדיוטות יראי השם, על פיהם יהיה כל דבר משפט אשר יהיה בין איש ובין רעהו ולא יניחו לבני ישראל לילך לדון בערכאות של גויים, ואם איזה איש בליעל יצא מן השורה ויוליך את חברו לערכאות של גויים, יכוהו ויכתוהו וירדפוהו עד החרמה, כמו שפסק מרן בשלחן ערוך, חשן משפט סימן שפ״ח. ואוי לו לדור שכך עלתה בימיו, שיש ערים גדולות בערי אדום שיש בהן אלפי רבבות ישראל ונשתכחה תורה מביניהם ואין דנים אלא בערכאות של גוים ונעשה להם כהתר, השם הטוב יכפר בעדם׃

ב ודינו שבעוונותינו הרבים אין לנו שוטרים להעמיד הדת וצריכים אנו להשתמש לכף על ידי עכו״ם אויבינו פלילים, ואין אנחנו יכולים לקים מצות שוטרים, כי אם על ידי גדולי הקהל, ואשר יש להם יד ושם וקרבת דעת עם השררה ועם השופטים, שיעמדו לימין השופט להקים דגל התורה, ואשר לא ישמע לקול השופט יכפוהו על ידי חרמות ונדויים או על ידי גוים. ושבח אני מנהג אחינו בני אשכנז שהם מכים וחובטים במקלות וחובשים בבית אסורים ביד ישראל למי שיוצא מן השורה או שאינו מקים דין תורה, ואין מוסרים לא גוף ישראל ולא ממונו ביד עכו״ם, אשריהם מה טוב חלקם, וכבר כתבנו בענין זה לעיל בערך משפט ודין, עין שם:

פרק שסד

א שוחט - השוחטים יכולים לומר, בנפשנו נביא לחמנו (איכה ה ט), כי בכל האמניות צריך להזהר שעל פת לחם לא יפשע גבר ולא יצא מן השורה, אבל השוחטים מלאכתם כבדה שצריך להרגיש בפגימה דקה מן הדקה וצריך דעת צלולה ומישבת, כי כמה פעמים אדם מעביר צפרנו על הסכין פעמים שלש ולא ימצא פגימה, ואל ארבעה ימצאנה, וחוזרת ונגלית, וצריך שיהא לו יראת שמים יתרה לדקדק מאד בבדיקת הסכין ובדיקת הראה, ויחרד האיש וילפת שלא להאכיל טרפות לישראל, כי עושה אלה הוא חטא רבים נשא וגדול עוונו מנשא וראוי להשליכו לכלבים, כיון שנטל את שלהם והאכיל את ישראל. וראוי לכל שוחט להראות סכינו כפעם בפעם לכל חכם וכל שוחט, ולמחש בעי שמא אבד הרגשתו כי הוא דבר הרגיל והווה וטובים השנים מן האחד. וחיובא רמיא עלה לעבר על הדינים לפחות פעמים בשנה עד שיהיו שגורים בפיו ויהיה בקי בהם. ואם יפל לו איזה ספק, אם יש חכם או שוחט אחר בעיר, לא יסמך על ידיעתו להתיר או לאסר אלא שואל ישאל. וכבר אמרו בש״ס (סנהדרין ז, ב), דרבא, כי הוה אתי טרפה קמה הוה מכנש לכלהו טבחי, אמר: כי היכי דלמטי להו שבא מכשורא. ומה נענה בתרה אנן יתמי דיתמי:

ב ואם ירצה להחמיר לאסר את המתר, אם הוא ממון של ישראל איכא אסורא שמאבד ממון ישראל, ואם הוא ממון של גוי, נמי גם זה לא טוב, כי הן בעוון נמצאים הרבה מגלגלים בבעלי חיים, ולמחש בעי שמא באותה בהמה יש איזה גלגול שהיה ראוי להתקן, ואם יטריף אותה נמצא שנפש הוא חובל. וכבר יספר מעשה ברבי ישראל בעל שם טוב שהלך לבית אחד וראה חתיכת בשר תלויה במסמר, ושאל שיבשלו לו ממנה, אמרו לו שהיא טרפה מוכנת לגוי הבית, אמר, איך אפשר, שהרי היא בקשה וחלתה פני שאכל ממנה, תכף קראו לשוחט, ודרש וחקר ומצא שטעה בדין, ואכל ממנה כדי לתקן הנשמה אשר בה, לזאת יחרד השוחט והשופט וילפת מלאסר את המתר, ולזאת יכון השוחט בשחיטתו וברכתו על השחיטה:

ג ויזהר השוחט מאד במצות כסוי הדם וברכתה, וגם לזאת אגיד לדור שראיתי שוחט אחד שחלה את עיניו חלי ארך, עד שנפל למשכב ומת. ובא בחלום לנערה אחת מן העיר שזה השוחט שחט פעם אחת עוף אחד ולא כסה את דמו, ובאותו דם עוף היה מגלגל נפש איש ישראל והיה מוכן לתקן על ידי מצות הכסוי, ולפי שלא כסה את הדם נשארת הנשמה נודדת ולא מצאה מנוח, ובעבור חטא זה בא לו זה החלי בעיניו. הגדתי היום מעשה זה, לפי שיש הרבה שוחטים בזמננו שאין מצות חביבות עליהם ומקלים במצות כסוי הדם, ישמעו זאת ותסמר שער ראשם. ויחרד השוחט בבואו לשחט בחשבו זאת, כי לפעמים שוחט השור מכה איש. ומה טוב לשוחט שיקדים תפלה שלא תצא תקלה מתחת ידו ושיזכה לתקן נפשות המגלגלים. וכבר יש בספר שבט מוסר פרק א׳ שמדבר על השוחטים, ושם נאמר נסח תפלה להשוחטים, עין שם:

ד ומה מאד צריך השוחט לגדר בעצמו כדי שלא יטעה בשקול הדעת בבדיקת הסכין, ולא יבדק כשהוא שתוי ולא כשהוא מטמטם בשנה, ולא כשיש לו צנה, ולא במקום שיש ערבוביא וקול צעקה, ולא במהירות ולא כשהוא עיף, שהבדיקה בעיא צילותא כיומא דאסתנא:

ה וראיתי שוחטים יראי השם שהיו נזהרים שלא לבדק הסכין לאחר שבודק הראה, שאז הצפרן רכה ואינו יכול לבדק יפה. ולפי גדל הזהירות שצריך ומעוט הישוב וההכנה שיש באיזה ערים, אמינא דאכילת הבשר היא סכנה עצומה, והיא רעה גדולה אם נכשל באכילת אסור, שמתגדל הגוף באסור ונעשה גופו חתיכה דאסורא, ואיך יוכל להשיג ארחות חיים, סורו טמא קראו למו. ואשרי מי שיוכל לעמד ולהזהר שלא לאכל בשר כלל, או לפחות שלא לאכל כי אם בשר עוף, שיוכל להזהר לשחטו בישוב הדעת, מה טוב חלקו ומה נעים גורלו, ובפרט בדור יתום זה שרבו השוחטים בכפרים אשר אין יראת השם נגד פניהם ולא דעת ולא תבונה בהם לידע הדינים על ברין, ואינם יודעים לגע בספרים, רק מעט שלמדו קצת דינים בעל פה. והקולר תלוי בצואר השוחטים והמורים שנותנים כתב סמיכה בידם בלי בדיקה יפה יפה אם הם בקיאים ואם קדמה להם יראת חטא. טוב לגבר עובר ארח אשר הוא ירא את השם, אם אינו יכול לבדק את השוחט ולא קים לה בגוה, ימשך ידו ולא יאכל משחיטתו, כי רבה המכשלה בשוחטים כאלו. וכבר צוחו עלה קמאי ובתראי ואין תקנה עד שיתקן עולם במלכות שד״י. ועל כל פנים הרוצה לחוש לעצמו ולהזהר, יעשה מעשיו בהצנע לכת ולא יגלה, אי משום יהרא ואי משום שלא ירבה מחלוקות בישראל, וזה כלל גדול בכל מלי דחסידותא, אגרא דכלא צניעותא:

פרק ששה

א שמש - שמש המשמש בין ליחיד בין לרבים צריך שיהא נאמן לבעליו, זריז, מהיר במלאכתו, עושה המלאכה כתקונה ויהיה ממון בעליו חביב עליו כשלו, וישתדל לירד לסוף דעת בעליו לעשות רצונם כרצונם מבלי אמירה. וכשיאמרו לו דבר יפנה עצמו מכל עסקיו תכף, ויעשה מה שאמרו לו במהירות באפן שלא יצטרכו לומר לו פעם שנית. ויהא נאמן בתכלית הנאמנות, שלא יהנה בשום פרוטה משלהם בלתי רשותם. ולא זו שישמע ויעשה רצון רבו, אלא גם לאשתו ולכל בני ביתו יהא נשמע ויעשה רצונם. וגם לקרובי רבו יהא נשמע, וכל בני בית של רבו יהיו חביבים עליו ויראה להם חבה יתרה כאלו הם בני ביתו. וכן שמש הכנסת ישמש לכל בני הכנסת יחד עשיר ואביון הקטנים עם הגדולים, ולא יפנה כל כך אל בצע כסף, אלא לעשות מה שמטל עליו בשלם שבפנים ולמצא חן ושכל טוב בעיני אלהי״ם ובעיני בעליו וסוף הכבוד לבוא:

ב ואם יקללוהו ויחרפוהו בעליו, ידכה ישח ויתן עיניו למטה, ואל יתן תשובה אפלו אם נראה לו שהדין עמו והם מחרפים אותו על לא דבר מחמת קשיותם, או מחמת כעסם ומר רוחם על איזה דבר אחר, על יסבל ויקבל הכל באהבה לכפרת עוונותיו, עד ישקיפו וירחמו עליו מן השמים. ולא יגלה סוד בעליו ולא יספר ענייניהם, ולא יספר בגנותם אפלו עם בני ביתו, ויקבל עליו דין שמים באהבה שכך גזרה חכמתו יתברך שמו שיהיו בעולם עובדים ונעבדים, ובכן יקים מה שכתוב בתורה (ויקרא יח יט) ואהבת לרעך כמוך. שכמו שהיה רוצה הוא שיעבדוהו בזריזות בנקיות בשלם שבפנים עבודה שלמה עבודה תמה, כן יעבד הוא את בעליו, וישא ביום ההוא קל וחמר בעצמו, אם כך עובד לבשר ודם כמותו אל בצע כסף שנותן לו בצרות עין, על אחת כמה וכמה צריך לעבד את בוראו יוצרו ועושו אשר מידו הכל לו מיום הולדו עד יום מותו, והוא משלם שכר טוב לעושי רצונו. ובכן אל יבטל עבודת קונו כגון קריאת שמע ותפלות וברכות, ולא יעבר על דברי תורה או דברי סופרים מפני עבודת בשר ודם. וכך יתנה עם בעליו שלא בנפשו יביא לחמו, כי מוטב לאדם שימות ברעב ואל יהי רשע לפני המקום שעה אחת, אלא יאחז בזה וגם מזה, כי לכל יש זמן, ועת לכל חפץ למי שהוא זריז ומהיר במלאכתו, ותהיה יראת השם על פניו תמיד. אם כה יעשה, אז יצליח את דרכיו ואז ישכיל והעובדים יהיו נעבדים, ועבד חפשי יותר מאדוניו, או בעולם הזה או בעולם הבא. הן אלה קצות דרכי המשמשים, בין ליחיד בין לרבים, בין הבן לאביו ואשה לבעלה, ישמע חכם ויוסף לקח להיות כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס, אלא מאהבה בחבה בפנים שוחקות ובסבר פנים יפות:

ג ומי שהוא שמש הכנסת יכון גם כן במלאכתו מלאכת שמים לשם מצוה ויכבד את הבית הכנסת ויזכה את הרבים לקרא אותם לבית הכנסת בכל יום לשחרית מנחה ערבית. ואם יזכה שאחד יעמד בשבילו ויבוא לבית הכנסת להתפלל, הנה שכרו גדול מכל הפרס שנוטל מן הקהל. וכן תהיינה עיניו פקוחות על האורחים ארחי ופרחי להזמין להם מזונותם די מחסורם, על ידי שילקט מאנשי העיר דבר יום ביומו ושבת בשבתו דבר בעתו, ויפיסם בדברים טובים ובסבר פנים יפות, למצוה רבה תחשב לו וישא ברכה מאת השם. לא כן אם אינו מזמין להם די מחסורם דבר בעתו, או גוער בהם כמנהג איזה שמשים בורים, גדול עוונו מנשוא, שהרי זה חוטא ולא לו, וכי יצעק העני, השם ישמע צעקתו ותקלל חלקתו של השמש חס ושלום:

ד וידוע מאי דקימא לן, שהעוסק בצרכי צבור כעוסק בתורה דמי (ירושלמי ברכות פ״ה ה״א). הנה כי כן יזדרז השמש בעשית צרכי צבור בכל לבבו לשם מצוה. וכל שהוא משמש אפלו ליחיד, צריך שיהא לו בטבע, ואז ירגיל עצמו עד שיעשה לו טבע להיות מן הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים, ושלא יקפיד על שום דבר בעולם. ובפרט המשמש לרבים אינו יכול לצאת ידי חובה, כי זה אומר בכה וזה אומר בכה, זה אוחז אצלו וזה אוחז אצלו וצריך לסבל את הכל. ולא זו אם יצא מתחת ידו דבר שאינו מתקן שצריך לקבל ולשמע גערה, אלא אך אם אחר עשה דבר שלא כהגן, ובעי לכפורי ידוהי בההוא גברא, גם זה יסבל וישמע גערה, ובזה יהיה מרבה שלום וימצא חן ושכל טוב בעיני אלהי״ם ואדם:

ה וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה שאמרו (ברכות ז, ב) גדולה שמושה יותר מלמודה. וגדול החסד שאדם עושה בגופו יותר מבממונו. הנה כי כן, האיש אשר לא עצר כח להיות מהנה תלמיד חכם מנכסיו, או אפלו עצר כח ומהנה אותם במנה יפה, כל אשר בכחו לעשות יעשה וישמש תלמידי חכמים בכל כחו להזמין להם מזונותיהם וכל צרכם, כדי שיהיו פנויים לעסק בתורה, ובזה השם יחשב לו כאלו הוא היה עוסק בתורה, ונוטל חלק בראש במה שלומד החכם, מלבד שהקדוש ברוך הוא קובע לו שכר על היותו מכבד התורה ולומדיה, ואוכל פרות בעולם הזה והקרן קימת לעולם הבא, ובלבד שישמש אותם מלב ומנפש כאדם העושה בשלו בזריזות ובחבה. וישתדל לקנות להם הכל טוב ובזול, ואם ירחיב השם את גבולו, כשיקנה ביקר ימכר להם בזול כדי שיערב להם ויאכלו בשמחה לחמם, וצדקה תהיה לו. וזאת מצות הבן לאביו ואשה לבעלה לשמש אותם וזהו כבודם. ולכן לא יכבד עליהם טרח העבודה בהיותם מחשבים שכר מצוה ושעושים נחת רוח ליוצרם:

ו וצריכים המעבידים לרחם על העובדים ולא יעבידו בהם בפרך אלא בפה רך, ולא יכעסו עליהם ולא יחרפום ולא יגדפום, כי דיו שזכה להיות מעביד, ודין להם צרתם שהם עבדים לעבדים. ואף אם יעשו דבר שלא כהגן ינהגם וינהלם בלשון רכה, ולא ירעיבם ולא ייגעם יותר מדאי, ולא יעוררם באמצע

שנתם וירחם עליהם כרחם אב על בנים, כי כלנו בני איש אחד נחנו, בני אברהם יצחק ויעקב. וכתיב (דברים טו טז) וטוב לו עמך. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (קדושין טו א) עמך במאכל, עמך במשתה. ונהי דקרא אירי בעבד, ממנו נלמד גם כן לשכיר, שזהו דרך ישרה. ולפחות יתן לו לטעם מכל אשר יאכל ויקים בו, ואהבת לרעך כמוך. ובמדה שאדם מודד ומתנהג עם משרתו ואשתו ואנשי ביתו הסרים למשמעתו, כך מודדין לו מן השמים. ויחשב שיותר ויותר ממה שהם חיבים לו, הוא חיב לבוראו, ובזה יסיר כעסו ויתנהג עמהם במדת החסד ובמדת הרחמים כדי שירחמו עליו מן השמים. ויש בני אדם שמהך טעמא בוחרים להשתמש בגויים, כדי שיוכלו לרדות בהם בפרך, אבל לא זו דרך ישרה, כי מוטב לו לאדם שיטרח הרבה כדי שיתפרנסו ישראל מנכסיו ויהיו עניים בני ביתו, וצדקה תחשב לו בתתו מעותיו למי שעושה בהם נחת רוח ליוצרו, ולא למי שמכעיס בהם את בוראנו, שאפשר שילך ויקנה בהם תקרבת לעבודה זרה. וכבר כתוב בספרים, הגם בעוון זה בעלי בתים יורדים מנכסיהם ואבד העשר בענין רע וזרעו מבקש לחם ואל יהי חונן ליתומיו, כמו שהוא לא רחם על העניים לקרב הנאתם. לכן במקום שיש ישראל שיוכל לשמשו לא יתן אדם מעותיו לעכו״ם, וכשיתן לישראל המשמשו, יתן בעין יפה בעבור תברכהו נפשו, וזוהי עקר צדקה בסתר כמו שכתבנו במקום אחר:

ז והנה כשם שאסור להכות בנו גדול כדי שלא יהא מכשילו לנגע בכבודו (מועד קטן יז א) כן אב לבנים שיודע בהם שהם סוררים ומורים, אינם שומעים בקול אביהם ואמם, חדול יחדלו מלצוות להם שיעשו דבר, שנמצא מכשילם וגורם להם שיעשו פגם ויגרמו צער וכעס למעלה ושיענשו על ידם, לכן ההעדר טוב, והכל לפי מה שמכיר טבעם ומדותם של בנים. אשרי האיש שהוא זריז ומשמש את עצמו ואינו מבקש אחרים שישמשוהו, הרי זה זריז ונשכר וחיי נחת יחיה וינצל מן הכעס ויהיה מרבה שלום, אך אם רואה שהם יראי השם שבמצות חפצים, גם הוא יהא מתכון לזכותם:

פרק שסו

א שכר שכיר - שכר שכיר היא אחת מתרי״ג מצות לשלם לו שכרו ביומו, דכתיב (דברים כד טו) ביומו תתן שכרו. וכתבו המקבלים שסגלת מצוה זו שבקימו אותה בימי השבוע, יזכה באותו שבת לתוספת נפש רוח נשמה. ולפי התועלת הזה כי רב הוא, ראוי למי שחננו השם יכלת, שיבקש לתן לעשות מלאכה בתוך השבוע כדי לקים מצוה זו, ועל אחת כמה וכמה חיובא רמיא על אנשי הקהל לשלם שכרם ביומן מדי שבוע בשבוע לכל העוסקים עם הצבור, כגון חזנים, שמשים, מלמדים. ורע המעשה שעושים בקצת כפרים שנותנים רשימה ביד משרתי הקהל שהם יגבו מן היחידים, ויש כמה יחידים שאין משלמין ביומן ודוחין את המשרתים בלך ושוב מיום ליום וצועקים ואינם נענים, זו ודאי חטאת הקהל הוא וחרפה הוא להם שהרבים יהיו חיבים ליחיד ולא ישלמו ביומו להעוסקים עם הצבור במלאכת שמים ושיהיו נודדים ללחם, לא תהא כזאת בישראל:

פרק שסז

א שכר מצוה - תמן תנינן (אבות ב א) הוי מחשב שכר מצוה. זה כלל גדול לכל היהידות, שהרי אדם טורח יום אחד כדי להרויח עשרה אריות או אפלו פחות, ובשביל רוח של מאה אריות יתרצה לטרח שבוע אחד, ואם יהיה רוח אלף אריות יתרצה לטרח חדש ימים, ואם יהיה רוח אלף זהובים יתרצה לטרח שנה אחת או כמה שנים בכל טרחות שבעולם, יעלו הרים ירדו בקעות ויהיו יורדי הים באניות, לחרב ביום ולקרח בלילה וכהנה רעות רבות העוברות על נפשות הסוחרים אוכלי לחם העצבים, והכל כאין נגדו, נגד תועלת הרוח שחושב להרויח, אולי ירויח. ולפעמים אחר כל העמל והטרח יפסיד ולא ירויח וחוזר וטורח לראות אולי ירויח. ואף אם ירויח שלל רב, הכל הוא הבל ורעות רוח, ומה יתרון לאדם בכל עמלו אף אם כביר מצאה ידו, לא במותו יקח הכל, כי אם את אשר ישלח לפניו מצות ומעשים טובים. ואם תשאל לכל אשר בשם ישראל יכנה, כמה שוה תורה ומעשים טובים, הוא עונה, לא יערכנה כל כסף וזהב שבעולם, וכל חפצים לא ישוו בה. וזה אמת ויציב שכל העושה מצוה כל דהוא, בין במחשבה בין בדבור בין במעשה, בודאי הגמור בלי שום ספק שמרויח רוח רב יותר ממוצא שלל רב. והעובר עברה אחת, בין שעיבר על מצות עשה בין שעובר על מצות לא תעשה, הפסדו גדול מאד יותר ממפסיד הון עתק ויותר ממי שמפסיד חייו, זה אמת ברור כשמש, כל ישראל מאמינים בזה. נמצא שמי שעובר על שום מצוה, או עושה כל דהוא עברה בשאט נפש, הרי זה דומה לנוטל כיס של זהובים ומשליכו לים, או דומה למי שמאבד עצמו לדעת. ויפה אמרו רבותינו זכרונם לברכה (סוטה ג, א) אין אדם חוטא אלא אם כן נכנס בו רוח שטות. שאין לך שוטה גדול מזה. כזאת החי יתן אל לבו וירוץ כצבי ויתגבר כארי לקים כל דהוא דבר טוב, ולברח מכל נדנוד אסור, ועל זה נאמר (משלי ב ד, ה) אם תבקשנה ככסף וכמטמנים תחפשנה, אז תבין יראת ה׳:

ב והנה זה סלם מצב ארצה לעלות בהר ה׳ ולקום במקום קדשו, כי מתוך שלא לשמה בא לשמה, כי בלבבו יבין שראוי לעבד את השם שלא על מנת לקבל פרס, אלא לעשות נחת רוח לפניו דוקא, כי אין שכר גדול בעולם מזה שיתרצה מלך גדול רם ונשא אים ונורא באדם להבל דמה שישרת לפניו

ושיהיו מעשיו לרצון ולנחת רוח לפני כסא כבודו, ומה יקר וגדלה משיג האיש אשר מלך בשר ודם חפץ בו והקימו מעפר לעמד לשרת לפניו ומוצא קרת רוח משרותו ומשתעשע בו, על אחת כמה וכמה טובה גדולה היא לנו עד אין חקר ואין תכלית, מה שהמלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא חפץ בנו ומקבל נחת רוח ממעשינו ובונה עולמות על ידי מעשינו הטובים, אלו לא היה אלא שכר זה די לנו והותר. ומי יתן והיה שאם אנו ראויים לאיזה מתן שכר טוב בעולם הזה ובעולם הבא, בזה ישלם לנו שנעשה עוד נחת רוח ליוצרנו, שזהו שכר טוב. תדע, שהרי אמרו (אבות ד יז) יפה שעה אחת של קרת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה. ואף על פי כן אמרו (שם) יפה שעה אחת של תורה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא. אשרי אדם מצא חכמה והגיע לידי מדה זו, זה כל האדם:

פרק שסח

א שכל - לפי שכלו יהלל איש, שיהא לו שכל טוב למען ילך בדרך טובים וארחות צדיקים ישמר (משלי ב כ) ויתנהג במדות טובות וישרות בעיני אלהי״ם ואדם, וידע להתנהג עם כל אדם על פי מדותיו, ויעשה כל דבר טוב ויתרחק מכל דבר רע, השכל יהיה למלך על כל האיברים הפנימים והחיצונים, והוא ימשל בם לנהגם ולנהלם בדרך ישרה ושיניחו הרגלם הרע במעשים אשר לא יעשו ובמדות רעות, וכל אשר יחפץ השכל הישר, ככה יעשה, לא ימרה את פיו ולא יהיה היצר מושל על השכל ולא יקנה אדון לעצמו. ומי שחסר שכל, רעתו רבה, כי דרך איש כסיל ישר בעיניו, אבל על כל פנים ילך אצל חכמים ויתאבק בעפר רגליהם ויהא שותה בצמא את דבריהם וילמד או ישמע בלמודים, אולי יש תקוה שיקנה שכל טוב. וכבר אמרו (ויקרא רבה א ו ילקוט שמעוני משלי רמז תתקנט) אם דעת חסרת מה קנית, ואם דעת קנית מה חסרת. והשכל, טוב הוא לכל עושיהם ומתנהגים על פי השכל הישר, לא כן מי שאינו עושה על פי שכלו וחכמתו אשר חננו השם, יוסיף דעת, יוסיף מכאוב (קהלת א יח), כי שגגות נעשות כזדונות, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (פסיקתא זוטא נצבים כט יח). ובזאת יתהלל החכם בחכמתו, השכל וידוע (ירמיהו ט כג) את השם ועשות הטוב והישר:

פרק שסט

א שם טוב - תנינן (אבות ד יג) שלשה כתרים הם, כתר תורה וכתר כהנה וכתר מלכות, וכתר שם טוב עולה על גביהן. דהינו, שיהללוהו בשערים מעשיו ושלמות מדותיו. ואין צרך שיפרסם מעשיו או שישבח את עצמו, שהרי כתיב (משלי כז ב) יהללך זר ולא פיך, רק יעשה מעשיו בסתר לשם שמים דוקא וסוף הכבוד לבוא, אף שהוא יעשה את שלו, כמו שכן ראוי להסתיר מעשיו בתכלית ההסתר ולברח מן הכבוד, סוף הכבוד לבוא ולהיות רודף אחריו, והקדוש ברוך הוא מפרסם מעשיו, שכן כתוב (ירמיה כג כד) אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו, ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (יל״ש ירמיה רמז שה): אראנו לאחרים. וכל מה שאדם עושה בסתר אם טוב ואם רע, הקדוש ברוך הוא מביאו לידי גלוי וקונה שם טוב או שם רע, ובני ישראל, אם אינם נביאים, הם בני נביאים ומכירים את כל אדם ומחזיקים אותו לפי מה שהוא. ואדם נכר בכיסו, בכוסו, בדבריו ובתנועותיו, ולכל מראה עיני האדם, אם זך וישר פעלו ואם תוכו כברו, או אם הוא מן הצבועים, דעת לנבון נקל, ואף אם יוכל לרמות את הבריות לפי שעה, שאדם יראה לעינים, סוף תתגלה חרפתו ואין שום דבר נשאר נעלם בעולם הזה:

ב והנה בזהר הקדוש מיתי עבדא באחד שהיה שמו אלעזר ונעשה בעל תשובה גמור, ואמרו לו החכמים דשמא גרם לה שהאל עזרו. ובמדרש אמרו (בראשית רבה לז ז ועי׳ ילקוט שמעוני נח רמז סב), שהצדיקים מניחים שם לבניהם על שם המארע לזכר חסדי האל יתברך שמו. הנה כי כן טוב לגבר שיקרא שם טוב לבניו, ולא יקפיד לקרא להם על שם אבותיו כי מה יתן ומה יוסיף, צא ולמד מדורות הראשונים שלא היו מניחים שם אבותם, ואם השם יהיה גורם להם מעט סיוע לילך בדרך טובים, הלוא זה שם טוב משבעה שמות של אבותיו. ולכן איש טוב יבחר להניח לבניו שם טוב, או על שם המארע להזכיר חסדי השם, וככה יבטא בשפתים בעת הנחת השם. ונמצא כתוב בספרים שלמי שאין בניו מתקימים, יקרא שם לבנו בן ציון, או יקרא לו שני שמות וחיה יחיה בעזרת השם יתברך:

פרק שע

א שיעור - יש דברים שאין להם שעור, וזה כלל גדול בכל המדות אמצעי שלם, וכדתנן (אבות ב א) איזוהי דרך ישרה שיבר לו האדם, כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם. שלא יפנה לאחת משתי הקצוות. וזה דבר שאי אפשר לפרשו הכל בכתב, כי לא כל האדם ולא כל העתים ולא כל המקומות ולא כל הדברים הם שוים, וצריך שיהא אדם חכם ומבין מדעתו, וישקל בפלס ומאזני משפט איזוהי דרך ישרה להתנהג בה לפי מה שהוא

אדם בעיני הבריות, ולפי מה שהם הבריות על פי מדותם ולפי המקום ולפי הזמן, ככה יתנהג לפי צרך שעה, לא יאריך ולא יקצר, לא ירבה ולא ימעט, ולזה צריך דעת נכונה ורחמין למבעי על רזא דנא מאת השם שיתקנהו בעצה טובה לעשות הטוב והישר, דבר בעתו, באפן שימצא חן ושכל טוב בעיני אלהי״ם ואדם:

ב וכל שעורים ששערו חכמים, צריך לזהר בשעורן, כגון, כזית מצה וכזית מרור בליל פסח, ושתית ארבע כוסות, וכוס של קדוש וכוס ברכת המזון, וכוס ההבדלה וכדומה, צריכים שעור לשתות רביעית ולא סגי בפחות מכזית, דהינו ט׳ דרהם, משום דנכנס בספק ברכה אחרונה, שיש אומרים שצריך לברך ברכה אחרונה על כזית, ויש אומרים דצריך רביעית דהינו כ״ו דרהם. הלכך, לצאת ידי ספק במקום שצריך לברך ברכה אחרונה, צריך לשתות רביעית שלם. ואחד האיש ואחת האשה שוו בשעוריהן. ורבים שגו ואין מדקדקין בשעורין ורעתם רבה, שאם אין מדקדקים לאכל כזית מצה וכזית מרור, נמצא ברכתם שמברכים על אכילת מצה ועל אכילת מרור, לבטלה, ומבטלין מצוה. וכן אם אין מדקדקין בשתית ארבע כוסות וקדוש והבדלה וברכת המזון, אין מקימין מצוה, ונמצא שאוכלין בלא קדוש ובלי הבדלה, ואם מברכין ברכה אחרונה, הויא ברכה לבטלה, דצריכה שעור. הן אלה קצות רעות העמי הארץ, עוברים על המצות גם בלא דעת, השם הטוב יכפר בעד, והולך אל חכמים יחכם (משלי יג כ):

פרק שעא

א שש - סגלת לבישת בגדי שש למת, כתבו המקבלים שמצילתו מכל רוחין רעים ומכל קטרוגין, ובשרו ישכן לבטח. הנה כי כן ראוי לאדם לחוס על עצמו ועל מתו, ויצוה על עצמו שיעשו לו התכריכין מבגדי שש בלי תערבת מין אחר כלל. ובמקום שנוהגים לתן צמר גפן יתנו אניצי פשתן, וגם הטלית יהיה של פשתן עם חוטי פשתן:

ב וטוב לגבר שיכין התכריכין לעצמו בעודנו באבו, ויעשה אותם כרצונו ויהיו מוכנים לו, כי לא ידע האדם את עתו ואת מקומו, שאפשר יארע מיתתו בערב שבת אחר חצות או בערב יום טוב, או באיזה יום סמוך לחשכה, ומתוך שאין התכריכין מוכנים יצטרכו להלינו, שהוא פגם וצער גדול לנשמה, אבל בהיות התכריכין מוכנים יוכלו למהר קבורתו. או שמא יארע מיתתו בדרך, ושם תהא קבורתו בלי תכריכין, לכן טוב שיהיו מוכנים לו, ואל כל המקום אשר ילך, יוליכם עמו, ומתוך כך יזכר לו יום המיתה תמיד וילך בדרך טובים:

פרק שעב

א ששה - במספר ששה כתבו המקבלים שצריך לזהר הרבה לומר, הששי, שהוא יחוד קדשא בריך הוא ושכינתה, וכן יזהר גם כן בכתיבה, כגון כשכותב כתבה בששי, יכתב ביום הששי, וכשכותב פרקים יכתב, פרק הששי, וכל כיוצא בזה, לעולם יזהר בזה, ובפרט כשאומר השיר של לויים, יאמר היום יום הששי, ויכון ליחד קדשא בריך הוא ושכינתה, יסוד ומלכות, והדברים עתיקים:

פרק שעג

א שררה - שררה היא צרה שמקברת את בעליה, אם מצד שהוא מעתד מאד להתגאות ולהיות מטיל אימה יתרה על הצבור שלא לשם שמים, והוא מעתד לעשות כמה דברים שלא כהגן, ולזלזל בכבוד היחיד והרבים וכדומה. לכן מי האיש החפץ חיים יברח מן השררה, ובמקום שאין אנשים ומכרח לנהג שררה, לו בכח יגבר שלא להתגאות ובלבו ישפיל עצמו ויכיר מעוט ערכו ויהיה נבזה בעיניו נמאס ויזהר בכבוד כל האדם. ואם יצטרך לזרק מרה, ישקל מעשיו בפלס ומאזני משפט לעשות באפן הראוי לפי צרך שעה, וכל מעשיו יהיו לשם שמים, ואל בינתו אל ישען, ושומע לעצה חכם (משלי יב טו) ותשועה ברב יועץ (שם יא יד). וישפך נפשו לפני השם שיתקנהו בעצה טובה מלפניו שלא תצא תקלה מתחת ידו ושלא יתגאה, כלי האי ואולי יש תקוה שיצא ידי חובתו וימצא חן ושכל טוב בעיני אלהי״ם ואדם וחיה יחיה:

פרק שעד

א שואל - שואל שלא מדעת גזלן הוי, ואפלו בספר של חברו אסור לטלו וללמד בו שלא ברשותו, והעושה כן, נמצא שחושב לעשות מצוה, ועברה היא בידו. ובני אדם נכשלים בזה בעבור נעלים, בהיותם בחבורה אחת ויוצא האחד לחוץ ונוטל מנעלים של חברו. וכן השואל חפץ מחברו או ספר ומשאילו

לאחר בלי רשות בעלים, גזלן הוי, שאין השואל רשאי להשאיל. וטוב לגבר שיקנה כל הצריך לו ולא יצטרך לשאל מחברו, כי פעמים שאינו חפץ להשאיל ומשום כסופא הוא דעבד להשאיל ואיכא סרך גזל, וזמנין דמשקר ואומר, אין לי, ויש לו, ונמצא שהוא מחטיא את חברו:

ב ועל אחת כמה וכמה צריך לזהר שלא לשאל מתנה משום אדם, ולמחש בעי, שמא משום כסופא יהב, ואיכא משום גזל. וכל שכן ממי שאינו רוצה לתן, שאם נוטל ממנו בעל כרחו הוי גזל גמור. ורבו רעים שנוטלים בעל כרחם מחבריהם, ודומה להם כהתר ולא ידעו שהוא כלסטים מזין שיוצא לדרך וגוזל וחומס. וכן על זו הדרך, הלוה על מנת שלא לשלם, דא ודא אחת היא. ואם יראו אדם שיוצא לתרבות רעה וגוזל וחומס ומלסטם את הבריות, יבזו אותו ויקללו אותו וטמא טמא יקראו לו, אבל הנוטל מתנה או בזול או לוה על מנת שלא לשלם, דומה לו כהתר ולבבו לא יכאב כי לא ידעו מה הוא האסור, השם הטוב יכפר בעד. ונהי שאמרו (כתובות מט ב) כופין על הצדקה, הינו אחרים שיכפו את העשירים שיתנו לצרך עניים, אבל עניים עצמם וחכמים עצמם לא התר להם לטל שלא מדעת בעלים ושלא ברצון טוב, דאיכא גזל וחלול השם, ושונא מתנות יחיה (משלי טו כז) (וכבר כתבתי מזה לעיל בערך גזל ובערך מתן, עין שם):

ג ומצות השאלה היא חסד גדול, הון ועשר בביתו וצדקתו עומדת לעד (תהלים קיב ג). ואף אם יפסד לו חפצו מעט, יותר ממה שהוא מפסיד הוא מרויח בשכר שמקבל מאת השם על החסד, גם ברכות יעטה מאת השואל. וכל אדם יזהיר את אשתו שתהא טובת עין, ויקנה כלים יתרים בתוך ביתו כדי להשאיל, ולא ישיבו פני שואל ריקם, וה׳ ישלם להם שבעתים אל חיקם:

פרק שעה

א שואל כענין - תנינן (אבות ב, ו) לא הבישן למד. וממדות החכם הוא, שעל מה שלא שמע אומר, לא שמעתי, ושואל כענין. וצריך דעת להיות שואל, שהרי אמרו בזהר הקדוש, שהיו מענישים לתינוק אחד במתיבתא דרקיעא, על שהיה מכסיף לרבו בשאלותיו. ואמרו בש״ס (מו״ק ה, א), שתלמיד אחד, כל השנה היה שואל לרבו, בשבתא דרגלא לא היה שואל לו, מפני שטרוד ושמא לא יוכל להשיב ויבוא לידי כסופא, קרי עלה (תהלים נ כג) ושם דרך אראנו בישע אלהים. הנה כי כן צריך פלס שלא לשאל לחכם בפני רבים, ובפרט אכסנאי שבא לעיר לא ישאל לו שאלות אלא אם כן קים לה בגוה דאיהו גברא רבא וכל רז לא אנס לה. וכל דאית לה רבא במתא, או כי יקרא שיבוא חכם לעיר, לא ייעף ולא ייגע מלשאל ממנו כל שאלותיו וכל קשיותיו, ולא יעשה דבר קטן ודבר גדול בלי שאלת חכם ובלי עצת חכם, למען ישכיל את אשר יעשה, אז יצליח את דרכיו ואז ישכיל. ואם שאל לחכם ולא ידע להשיב, והשיב שלא כהגן, לא יפקפק עליו ולא ירבה דברים, אלא יקבל הכל:

ב ובפרט בפני הבעלי בתים, צריך דעת גדול בין התלמידי חכמים שלא יהא האחד מתכבד בקלון חברו להראות שהוא חכם וחברו אינו חכם. ואם חברו אינו יודע להתנהג בדרך זה, יתרצה שחברו ישאר מכבד וחכם בעיניו ובעיני ההמון, והוא בזוז ושסוי, ובזה יהיה כבוד שמים מתרבה וכבודו גם כן יתרבה. ולא יבזו זה את זה בדברים, דנפק חרבא וחלול השם ושנאה ותחרות, אלא ידברו דבריהם בנחת בכבוד בדרך ארץ, וכשלא יקבל האחד דברי חברו, לא ירבו דברים ולא יחזיקו במחלקת, אלא כל אחד ישאר בסברתו, ואם שגה, אתו תלין משוגתו, ויפנו עצמם לדבר אחר. ובפרט במלי דדרשא, אין משיבין על הדרש (פענח רזא ז א תולדות יצחק ה), ועל כל אשר יאמר שום תלמיד חכם, יענה אמן ומודים מודים ויאמר טוב הדבר. ובפרט בפני ההמון צריך דעת גדול שלא לצער ושלא להשפיל תלמיד חכם. זהו קצות דרכי תלמידי חכמים המרבים שלום בעולם, ישמע חכם ויוסף לקח:

פרק שעו

א אות ת: תפילין - תפלין צריכים גוף נקי שלא יישן בהם ושלא יפיח בהם. וכתבו הפוסקים (או״ח סי׳ לח סעיף ב), שאם ברור לו שלא יוכל עמד בלי הפחה, וזמן תפלה עוברת, מוטב שיעבר זמן תפלה וישלים אותה בתפלה שאחריה ולא יתפלל בגוף שאינו נקי ולא יפיח בתפלין. וצריך הכנה, שהרי אמרו (ברכות טו א) הרוצה שיקבל עליו על מלכות שמים שלמה, יפנה ויטל ידיו ויניח תפלין ויתפלל. ואמרו (שם) שעושה אלה מעלה עליו הכתוב כאלו בנה מזבח והקריב עליו קרבן. ולכן לא יתעצל ולא יעבר מלפנות ולבדק עצמו יפה קדם תפלה, ומתוך כך לא יבוא להפיח בתוך תפלתו עם התפלין:

ב וכן לענין השנה צריך הכנה, שאם עמד לראש אשמורות או היה נעור בלילה ורואה שחבלי שנה נופלים עליו, ישכב וינוח מעט באשמרת הבקר כדי שלא תחטפנו שנה בתוך התפלה עם התפלין. ואם עומד בתפלה והוא מתנמנם, יעמד על רגליו וילך אנה ואנה, ויפיח בנחיריו עפר המעטש ויעמד כגבר ויתגבר שלא לישן בתוך התפלה ועם התפלין, ולפם צערא אגרא. וכן צריך לזהר מאד שלא יסיח דעתו מן התפלין, והחמיר מאד הרב האר״י בזה.

ולפחות, כל אשר יוכל מהתפלין ברצוא ושוב, וימשמש בהם כל שעה. ובפרט מהרהורי אשה צריך להשמר הרבה, שהרי כתבו הפוסקים (או״ח סי׳ לח סעיף ד), שאם ברור לו שאינו יכול לעמד בלי הרהורי אשה, מוטב לו שלא יניח תפלין. ואם בכל שעה חיב אדם לדחות מעליו הרהורים הרעים בשתי ידים, על אחת כמה וכמה בעת שהתפלין עליו:

ג ושאר פרטי דיני תפלין, הלוא הם כתובים בקנטרסי על הפוסקים. רק את זה אזכיר פה, כי רבים מעמי הארץ נדמה להם שמניחים תפלין, והם קרקפתא דלא מנחי תפלין, מחמת שאינם זהירים להניחם במקומן הראוי, ומניחים של ראש למטה על גבי העינים, וזוהי דרך המינים, ואינם יוצאים ידי חובת תפלין, וצריך להודיעם. וכן יש הרבה שמניחים רצועות הראש באמצע הראש סמוכות זו אצל זו, ולא זו דרך הישר, אלא צריך שיהיו מהדקות סביב הראש. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות יד ב) שכל הקורא קריאת שמע בלא תפלין כאלו מעיד עדות שקר:

ד וגדלה מעלת התפלין עד שנאמר עליהם (דברים כח י) וראו כל עמי הארץ כי שם ה׳ נקרא עליך ויראו ממך. וכמה שגו קצת עוברי דרכים שחדלים להניח תפלין מפני לעג הגוים, זה שטות גדול לבטל מצוה דאוריתא מפני לעג הגוים, הלוא ידוע שכיון שאנו בגלות, אויבינו ילעגו לנו, היינו חרפה לשכנינו לעג וקלס לסביבותינו, מה אכפת לנו בלעג השאננים, האם בשרנו יכאב, הלוא ראוי לנו לסבל אפלו כאב בשר ואפלו מסירת נפש בשביל כבוד יוצרנו, כל שכן הלעג, שצריך שלא לחוש לו כלל. ולעולם יהא אדם עז כנמר לעשות רצון אבינו שבשמים וכל שכן בדרך, ובפרט מצות תפלין שסגלתה שייראו ממנו כל עמי הארץ, ואותה מבקשים הולכי דרכים, וכן בכל המצות ודקדוקי סופרים צריכין לזהר ביותר עוברי דרכים, כי כל הדרכים בחזקת סכנה, והשטן מקטרג בשעת הסכנה. ושומר מצוה לא ידע דבר רע (קהלת ח ה), רק טוב, ויקרא לו ה׳ שלום:

פרק שעז

א תורה - מי ימלל שבח התורה כי טוב סחרה מסחר כסף, וכדתנן (קדושין פב, ב) רבי נהוראי אומר, מניח אני כל אמניות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה וכו׳. וכבר התלמוד והמדרשים והזהר הקדוש וכל ספרי הקדש מלאים זיו, הם המדברים בשבח התורה, ולמפרסמות אינן צריכות ראיה וכלי עלמא ידעי, יעידון יגידון כי גדולה תורה ולגדלתה אין חקר, אבל אין איש שם על לב למסר נפשו ומאדו ללמד את בניו תורה כדמבעי לה למעבד:

ב ומי שרוצה לזכות את בניו לכתרה של תורה, צריך להשתדל עליהם מן הבטן ומן ההריון שיקדשו עצמם בשעת תשמיש ויחשבו בגדולי הדורות, ולבם למו א״ב שבשמים יצעק שיתן להם זרע קדש, זרע אנשים שלמים במדות ובדעות, והמה חכמים מחכמים. ויתפלל אל השם תמיד קדם ההריון ואחר ההריון והלדה, אב ואם, תפלה מפיהם לא יפסקו, ויחלקו מעות לתלמידי חכמים ויבקשו מהם שיתפללו על זרעם. ובזמן ההריון תשתדל האשה לשמע קול התורה, וכן אחר הלדה יושיבו הולד במקום תורה, וכמו שאמרו על מאי דתנן (אבות ב, ח) רבי יהושע בן חנניה אשרי יולדתו, שאמו גרמה לו שיהיה חכם גדול, שבזמן הרותה היתה הולכת לבית המדרש לשמע דברי תורה, והיתה אומרת לחכמים, בקשו על הולד שבמעי שיהא חכם. וכשילדה, הוליכה עריסתו לבית המדרש כדי שישמע דברי תורה ויקבעו במחו:

ג וכבר הזהירו בעלי המוסר באזהרה יתרה שלא לשורר לולד כשבוכה, בשירי נכרים ושירי עגבים, כי נפש הולד הוא חובל, אלא אם ירצה לשורר כדי לשתקו, ישורר לו שירי תורה. ורע עלי המנהג שיש באיזה מקומות, שכשאשה יולדת יום אחד באותו שבוע קוראים לנשי העיר לעשות בקור, והן משוררות שם שירי נכרים ושירי עגבים, וכן בליל שמירת הבן דהינו ליל המילה, במקום שישמע הולד קול תורה, שומע קול שירי נכרים ושירי עגבים, ודין גרמא כי הן בעוון, נמצאים הרבה בנים טפשים, בנים משחיתים, בנים לא אמון בם, כי בעוון חוללו, שומר נפשו ירחק מזה, ולא יניח לעשות זאת בתוך ביתו לעולם, כמו שכתבתי לעיל בערך שיר, וכל שכן בפני הילד הנולד:

ד וכשיגדל הילד מעט ויהא קטן היודע לדבר, אביו מלמדו תורה, ובכל יום ובכל שעה יאמר עמו פסוקי תורה ועניני תורה. כשיגדל עוד מעט, יוליכנו אצל מלמד תינוקות, ולעולם כשילמד אצל מלמד תינוקות, הלמוד של בית הוא עקר. ובכל יום ובכל לילה ובכל שבת ובכל עת שהוא פנוי ילמד עם התינוק כפי כחו, ואי לאו בר הכי הוא, שכבר גדל הילד בתורה ואינו יכול ללמד עמו, או שאין לו פנאי ללמד עמו, או שאין האיש בביתו, יתיר פסת יד לאיזה תלמיד חכם, או תחנונים ידבר רש לאיזה תלמיד חכם שילמד עמו בשעות מזמנות. והן אמת שהכסף יענה את הכל, אבל אשר אין לו כסף, יהיה לו כסף ללמד את בניו בעצמו, או לשפך נפשו לפני כל תלמיד חכם שבעיר. ואם אין תלמיד חכם בעיר, יהא גולה עם בניו למקום תורה, וילחך עפר רגליהם של חכמים, עד שירחמו עליו וילמדו את בניו תורה:

ה אבל רעת האדם בארץ, שאינם יודעים כמה גדולה רעת העם הארץ כי רבה, שעמלים בעולם הזה בעמל ויגיעה רבה, בדרכים, הרים וגבעות, ימים ונהרות, אוכלי לחם העצבים, ומרעה אל רעה יוצאים, בחשכה יתהלכו, מתירים את האסור ואוסרים את המתר ואור תורה לא נגה עליהם, ומשכימין ומעריבין לדברים בטלים ואסורים, ומוציאים ימיהם לריק ושנותיהם לבהלה, עד שהם רצים לבאר שחת, אוי להם בעולם הזה אהה להם לעולם הבא. לא כן התלמידי חכמים, טוב להם בעולם הזה ותתענג בדשן נפשם לעולם הבא, כי חיי נחת יחיו, כי התורה ממרחק תביא לחמה, והם מתנהגים במדות טובות וישרות, ומעבירים כעס ועצבות מלבם ורעה מבשרם, ואינם מקפידים על שום דבר בעולם ובשרם ישכן לבטח, ותלמוד גדול שמביא לידי מעשה (מגילה כ א קידושין מ, ב), באפן שהם רצים לחיי העולם הבא:

ו הנה כי כן האיש אשר הוא טהור, וראה או ידע שבחה של תורה, ובשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל על שלא זכה להיות חלקו מיושבי בית המדרש, יחוס על נפש בניו וימסר נפשו על כל בניו, ולפחות אחד מהם יהיה תלמיד חכם, ולפחי פחות לא יניחם שיהיו עמי הארץ, אלא יהיו יודעי ספר ומלאים יראת השם. ולא על נפש בניו בלבד הוא חס, כי אם גם על נפשו, רוחו ונשמתו, כי רבה התועלת שעושים הבנים לאביהם בהיותם תלמידי חכמים על ידי תורתם ועבודתם להשם יתברך שמו. ומתוך שהם תלמידי חכמים, זהירים בכבוד אביהם בחייהם ובמותם, ותמיד כל הימים עושים כל אשר בכחם למנוחתם ולעלוי נשמתם, באפן שמעלים אותם מגיהנם ומצילים אותם מכל דינים ומעלים אותם במעלות, מעלה אחר מעלה, עד שיעמדו במחצתן של צדיקים, כמובא כמה מעשיות במדרשים. ואלו היה נתן רשות לאדם לחזר מאותו עולם אחרי ראותו אפן ודין העולם הבא, היה נעשה צדיק גמור והיה מוסר נפשו ממש ללמד את בניו תורה. ולא על נפש בניו ועל נפשו בלבד הוא חס, אלא העקר הוא שיחוס האדם על כבוד קונו, כי זה כל פרי שיתאוה האדם לבנים שיהיו עושים רצון קוניהם, פועלי אמת לעשות נחת רוח ליוצרנו, דבלאו הכי מה יתן ומה יוסיף הבנים, ואם הם בנים רעים, ההעדר טוב ממציאות הרע:

ז והמעמיק בזה לעשות הדברים לשם שמים, לעשות נחת רוח ליוצרנו דוקא, כמעט יהא שוה בעיניו ללמד את בנו תורה כמו ללמד את בן חברו, דא ודא אחד הוא, עושה נחת רוח ליוצרו, ואין אדם יודע איזה יכשר, ועקר הבנים הם התלמידים. ונהי שבניו קודמין לבני חברו, אבל אשרי איש שיאחז בזה וגם מזה, כי אולי התלמידים יצליחו יותר מן הבנים וישמח בהם. וידוע כמה הפליגו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין יט, ב) בשבח המלמד את בן חברו תורה שהוא כאלו ילדו, ושזוכה ויושב בישיבתו של מעלה, ואפלו הקדוש ברוך הוא גוזר גזרה, הוא מבטלה. וכמה הפליגו בזהר הקדוש בשכר ושבח המגיע למאן דמזכי לחיביא, גדול מזה, שמלמד את בניו ואת בני חברו תורה, שהמאור שבה מחזירן למוטב:

ח ולא טוב עשו התלמידי חכמים שאינם רוצים ללמד עם בניהם ועם תלמידים קטנים, מפני שדומה בעיניהם כבטול בית המדרש, שכשלומדים לעצמם, יכולים ללמד ביום אחד כמה דפים גמרא ופוסקים ולכתב רבי תורתם, לא כן עם התלמידים צריך להוציא זמן זמנים להיות חוזר עמהם עד שילמדו כל דבר, וצריך טרחא ועמל ויגיעה רבה. ומי שמעשיו לשם שמים לעשות נחת רוח ליוצרנו, כי זה צריך להיות כל מגמתנו בזמן חיותנו, להוציא החיים בעשית נחת רוח לפניו יתברך שמו, לא יחוש על כל זה, רק יבחר לו את אשר הוא יותר נחת רוח ליוצרנו, ויותר ויותר עושה נחת רוח ליוצרו במה שלומד את בן חברו ואת בנו אפלו אלף בית, הבל שאין בו חטא, ממה שילמד הוא נגעים ואהלות, ואם אין גדיים אין תישים (עי' ירושלמי סנהדרין י, ב) ועת לכל חפץ ולפם צערא אגרא, וראוי לקים בזה, ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה. שכמו שאם הוא לא היה בר הכי ללמד את בניו, היה רוצה שאחרים יחוסו עליו וילמדו את בניו תורה, כן צריך הוא לחוס על אחרים וללמד את בניהם תורה, ובפרט אם אין להם אב, על היתומים ירחם ועל נפש אביהם, וידמה לו כאלו אביהם אליו יתחנן להצילו מאש להבה, וכאשר ינוח נפש האיש על ידו, אין לך חסד של אמת גדול מזה שעושים עם החיים ועם המתים, ושכרו כפול ומכפל מן השמים:

ט וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה, הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה (נדרים כא, א). הזהרו בבני עם הארץ שמהם תצא תורה (סנהדרין צו, א). וחיבים מנהיגי הערים בכל עיר ועיר להשתדל מאד על התלמוד תורה בכל נפשם ובכל מאדם, ויושיבו מלמדי תינוקות על כל למוד ולמוד, ויעמידו פרנסים בני אדם מהגנים שיעמדו על התינוקות בכל שבוע לראות סדר למודם, ועל המלמדים שיעשו מלאכתם מלאכת שמים באמונה, וישתדלו את התינוקות במכות ובדברים טובים ובמנות ומתנות, כדי שיעלו במעלות בסדר הלמוד. וידוע מעלת הבל תינוקות של בית רבן, עד שאמרו (שבת קיט, ב) שהעולם מתקים בהבל תינוקות של בית רבן, והם מבטלין כל גזרות קשות ורעות, ואין מבטלין תינוקות של בית רבן אפלו לבנין בית המקדש (שם), וכהנה מעלות רבות נאמרו בלמוד תינוקות של בית רבן. הנה כי כן, לפי גדל המצות והתועלת הנמשך ממנה, ראוי למנהיגי הערים להתחזק בה בכל נפשם ובכל מאדם להקים דגל התורה, ולא יחושו לכל הטרח וההוצאה לפי רב הטובה שעושים לנפשם ולפי הנחת רוח שעושים ליוצרם:

י וזה כלל גדול, שאל יתיאש אדם מן הרחמים כמנהג איזה אנשים שאומרים, זה הבן בודאי לא יצא חכם, ואם אניחנו בתלמוד תורה יהיה קרח מכאן וקרח מכאן, הלוא טוב שאוציאנו למשא ומתן שילמד להביא טרף לביתו, וזה הבל, שכל אשר ישב על התורה בודאי ירויח ולא יפסיד, שאם לא יצא חכם, לפחות יהיה יודע ספר ולא יהיה עם הארץ, וללמד להיות סוחר אין צריך חכמה וזמן, כי במהרה ילמד, והזוזים הם זזים מאליהם, ואפשר שמלאכתו תהיה נעשית על ידי אחרים:

יא ואם איש עני הוא ואינו יכול לזון את בניו, יסבל מעט עמהם וילמד אותם תורה עד שיגדלו, והתורה תעמד להם לזונם ולפרנסם פרנסה טובה, בהתר, בנחת, ברוח, בכבוד, שאם לא יגיעו להיות חכמים גדולים מורי הוראות בישראל, על כל פנים יוכלו להיות חזנים ומלמדי תינוקות ויהיו מצדיקי הרבים ככוכבים, ויהיו עוסקים במלאכת שמים ויהיה חלקם מיושבי בית המדרש ולא יהיה חלקם מיושבי קרנות. ונהי שאי אפשר לעולם בלי סוחרים, ואם יהיו כלם חכמים אז לא לחכמים לחם, שלא נתנה תורה לאוכלי המן, ואין הקדוש ברוך הוא ממטיר עוד לחם מן השמים, אבל כבר אמרו (קדושין פב ב) אי אפשר לעולם בלא בשם ובלא ברסקי, אשרי מי שאמנותו בשם, אוי לו מי שאמונות ברסקי. כך אי אפשר לעולם בלא חכמים ובלא סוחרים ומלמדים וחזנים, אשרי מי שמלאכתו מלאכת שמים, ואשרי מי שחלקו מיושבי בית המדרש. וכל אדם צריך לומר (שם פב, א), מניח אני כל אמניות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה. ואם צריך העולם לסוחרים, אפשר לעולם שיתקים על ידי אחרים:

יב והאיש אשר הוא סוחר ועבר זמנו מלהיות מיושבי בית המדרש, את אשר בכחו לעשות יעשה ויהיה בתורת השם חפצו, בכל עת שהוא פנוי ילמד את אשר יודע, או ילך אל חכמים לשמע בלמודים על מנת לשמר ולעשות ולקים, ולא יעבר מלהתפלל עם הצבור שחרית מנחה ערבית ומלקבע עתים בתורה ביום ובלילה וימסר נפשו על בניו שיהיו תלמידי חכמים, ויהיה מחזיק ביד לומדי התורה, כי כחלק היושב על הכלים וכחלק היורד למלחמה, חלק כחלק יאכלו, וגדול המעשה, כמו שמצינו בזבולון שהקדים לישכר, וכל דבר טוב שיוכל יעשה, ויגור מכל חטא כמפני חרב וכל מעשיו יהיו לשם שמים. אם כה יעשה, גדול הנהנה מיגיעו, אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא:

יג ותנינן (אבות ו ב) אוי להם לבריות מעלבונה של תורה. ופרשו המפרשים, שהרי הלומד בתורה חשוב כמי שאומרים לו, מנה זהובים, וכל אשר תמנה, כאשר תוכל תקח לך, שבודאי לא ייעף ולא ייגע מלהיות מונה והולך כל היום וכל הלילה, ואם יתעצל ולא ימנה הרי זה מבזה את הזהובים ומודה שאינם חשובים בעיניו, כן הדבר הזה. ועוד פרשו שעלבון התורה הוא, שהרי כל מי שאינו עוסק בתורה נקרא נזוף (שמות רבה מא ז), וזה, כל כך התורה מאוסה בעיניו עד שמתרצה להיות נזוף, דהינו מנדה ולא לעסק בתורה, אין לך עלבון גדול מזה: ואפלו אם ילמד האדם כל היום וכל הלילה, רק חצי שעה ירצה לפנות עצמו לבטלה, לעסק בשחוק או בדברים בטלים ולהיות מיושבי קרנות, אין פוטר אותו מיום הדין. וכמאמר רבי ישמעאל (מנחות צט, ב) שאמר לבן אחותו ששאל לו לאחר שלמד כל התורה כלה, אם מתר לו ללמד חכמה יונית, ואמר לו, קרא כתיב (יהושע א ח) והגית בו יומם ולילה, צא ובדק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמד בה חכמה יונית. כל שכן אנן יתמי דיתמי חסרי מדע כי דלונו מאד, וכתיב (איוב ז יט) לא תרפני עד בלעי רקי, ופרשו רבותינו ז״ל הקדושים, אשר אנו מאמינים אשר הם אמת ודבריהם אמת, שאפלו על זמן מועט כדי בליעת הרק, אדם עתיד לתן דין וחשבון ושואלים ממנו במה הוציאו. אוי לנו מיום הדין ומעמק הדין, ועל זה וכזה לבבות יכאבו, איך התרה הרצועה ואיך נשתכחה תורה ונעשה כהתר אפלו לקצת תלמידי חכמים ורבים מעמי הארץ להיות מאבדים הזמן יקר הערך כמה שעות בשחוק ובדברים בטלים ואסורים, ועל כן עבר קציר כלה קיץ (ירמיהו ח כ), ואנחנו לא נושענו, צדיק הוא ה׳, שהרי אמרו רבותינו זכרונם לברכה על הפסוק (מיכה א ה) בפשע יעקב כל זאת, שכל הצרות ורעות הבאות לעולם על הכלל ועל הפרט ועכבו״ת משיחא, הכל הוא בעוון בטולה של תורה:

יד הנה כי כן אליכם אישים אקרא, בני אל חי, חזק ונתחזק בעד אלהינו ונחוס על כבוד קוננו ועל נפשנו רוחנו ונשמתנו, ולא נאבד עצמנו לדעת ונאמין בתורתנו הקדושה ובדברי רבותינו ז״ל הקדושים, ומכאן ולהלאה לא נאבד הזמן יקר הערך לבטלה, רק בשכבנו ובקומנו נשיח בתורה ונשמח ונעלז בדברי תלמוד תורה ומצות ובהם נהגה יומם ולילה, אולי יתעשת האלהי״ם לנו ויצמח פרקנה ויקרב משיחה. ואל יאמר הסוחר, מה חובתי עוד ואעשנה, הנה למדתי כך וכך תהלים, כך וכך זהר הקדוש, מעמדות וכדומה, וכבר נלאיתי, כי מי שהוא תלמיד חכם יוכל לעסק בתורה כל היום, אבל בלמודים אלו אי אפשר להיות עוסק כל היום, גם זה הבל, שהרי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (תדא״ז פ״ב): מי שאינו יודע ללמד, אם יהיה חוזר כל היום פסוק (בראשית לו כב) ואחות לוטן תמנע, הרי חשוב לפני המקום כאלו עוסק בנגעים ואהלות, ואין טענה זו פוטרת אותו מן הדין, רק יטרח ויהיה חוזר על למודו אפלו אלף פעמים, ולא ישב בטל לכבוד השם יתברך ולכבוד תורתו. והנה כל השומע זאת וכזאת, דברים שדשו בהם רבים ונעשה להם כהתר, יחשב שהוא דבר בלתי אפשר לקימו, להיות פרוש מן העולם הזה כמלאכי השרת, אך מי יתן והיה שאמצא כתוב באיזה ספר שהשם במשפט לא יבוא על דברים אלו, גם אני החרשתי, אבל צר לי על עצמי ועל אחינו בני ישראל, כי יגרתי מפני האף, והחמה שפוכה אשר על ראש רשעים יחול על כל

דהוא דבר פשע ביום הדין הגדול אים ונורא, מי יכילנו, על כן מרב צערי דברתי עד כה לעצמי, והשומע ישמע ועליו תבוא ברכת טוב, וכל ההתחלות קשות ולפם צערא אגרא:

טו ומה טוב חלקם של נשים שהן מנקות מעוון זה של בטול תורה, אבל גם הן יקחו חלקן אם יהיו גרמא בנזיקין לבטל בעליהן ובניהן מתלמוד תורה, אוי להן, אהה עליהן. ועליהן המצוה הזאת לאקרויי גבריהו ובניהו (ברכות יז, א), ובפרט אשת התלמיד חכם צריכה שתדד שנתה ותקום בעוד לילה ותעורר את בעלה ותכין לו האש והקאוו״י ותעמד עליו ותשמשנו. וכל אשה גם כן צריכה להשתדל על בעלה שיעסק בתורה בלילות החרף ובשבתות ובמועדים ובכל עת שהוא פנוי. וגם על בניה תשתדל מאד שיעסקו בתורה, ותדחק את עצמה מאד על צרכי הבית כדי שיעסקו בניה ובעלה בתורה בישוב הדעת, יפה שעה אחת יותר, וכל אשר בכחה לעשות כדי שילמדו בעלה ובניה תעשה. עושה אלה, מאנשים באה״ל תברך, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (שם) גדולה הבטחה שהבטיחן הקדוש ברוך הוא לנשים, יותר מן האנשים, יתנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה (משלי לא לא):

טז וכל העוסק בתורה הרי זה מתעלה, כי תלמוד גדול שמביא לידי מעשה (קדושין מ ב), ולא המדרש הוא העקר אלא המעשה. ראשית חכמה יראת ה׳ שכל טוב לכל עושיהם (אבות א יז) (תהלים קיא י). לכן יבחר אדם ללמד או לשמע בלמודים, דינים הנצרכים, וישמר מאד לעשות ולקים על פי התורה ועל פי דברי רבותינו זכרונם לברכה הקדושים, לא יסור ימין ושמאל, כי זה כל האדם, ובזה יזכה ויחיה ויירש טובה וברכה בעולם הזה ובעולם הבא, ובאמת אמרו (פאה א א) תלמוד תורה כנגד כלם:

פרק שעח

א תמימות - כתיב (דברים יח יג) תמים תהיה עם ה׳ אלהיך. וכתיב (משלי י ט) הולך בתם ילך בטח. ובזה אשתבח יעקב אבינו עליו השלום, דכתיב (בראשית כה כז) ויעקב איש תם, וכן באיוב (איוב א א) איש תם וישר. ענין התמימות הוא, שלא ישתדל לידע עתידות על ידי גורלות וכשפים וכדומה, ולא יצטער צרת מחר, אלא ישליך על ה׳ יהבו. ולא ישתדל לידע מה שבלב חברו, ולא ילך בדרך חריצות ורמאות לנטות אחרי הבצע, אלא יהיה מתהלך בתמו צדיק, ולא יחשב על עניני העולם הזה ועל ענייני פרנסתו, רק בתורת ה׳ יהיה חפצו ובה יהגה יומם ולילה (תהלים א ב), וה׳ לא ימנע טוב להולכים בתמים, ודורשי ה׳ לא יחסרו כל טוב:

פרק שעט

א תלמידים - תנינן (אבות א, א) והעמידו תלמידים הרבה. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה על הפסוק (קהלת יא ו) בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך. היו לו תלמידים בילדותו, יהיו לו תלמידים בזקנותו, כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים. וצריך חכמה יתרה ללמד תורה לתלמידים לפי דעתו של בן לספי לה כתורא, וזה אמנות בפני עצמה, שצריך שיהיה בקי בה המלמד איזוהי דרך ישרה ללמד התלמידים דברים בשרשם באפן שיהא מעט מחזיק את המרבה, ויהיו הדברים קבועים במחם ובלבם, ולא יתרצה שילמדו רק דברים בעלמא, אלא יבינו הדברים היטב באפן שאף שיבלבל את מחם, לא יתבלבלו ויהיו חזקים במה שלמדו. ולא די במה שילמד לתלמידיו תורה, אלא גם ילמדם מוסר ויראת השם ודרכי הישר:

ב וכל אדם יעשה עצמו תלמיד לקדושים אשר בארץ, על דרך מאמר רבותינו זכרונם לברכה (אבות א, יב) הוי מתלמידיו של אהרן וכו׳, מתלמידיו של אברהם אבינו, כאשר ילמד מהם, יעשה כמעשיהם, ובזה יזכה להיות מנת חלקו וחבלו עמהם. ואחד מן הדברים שהתורה נקנית בהם הוא בפלפול התלמידים. ואמר מר (תענית ז א) הרבה תורה למדתי מרבותי, ומחברי יותר, ומתלמידי יותר מכלם. והם אמת ודבריהם אמת, וצדיק יבחן. וכבר כתבנו מזה לעיל בערך מלמדי תינוקות וערך תורה:

פרק שפ

א תענית - אמרו רבותינו זכרונם לברכה (תענית יא, א) כל המתענה נקרא קדוש. וכתב מוהרי״א בספר צפרן שמיר, סימן יא, וזה לשונו, אשריו מי שיוכל להתענות על חטאתיו, ורבו סגלות התענית, ומהם, כי הסטרא אחרא אין בה כח לדבק במי ששרוי בתענית. על ידי תענית יבוא לידי ענוה, כי יכיר מה הוא האדם, שבמניעת מעט פת יתש כחו. השרוי בתענית אינו בא לידי נסיון, כי השם יתברך רואה שהוא מנסה עצמו בתענית. נקרא גבור הכובש את יצרו וראוי שתשרה עליו שכינה. אין לו מקטרג ותפלתו נשמעת. אם חיב יסורין הוא מראה שמקבלם מאהבה. יש מלאכים שאינם יכולים

לעלות אלא בכח תענית בני אדם. הוא סוד הקרבן וחלבו ודמו החלו עולין לריח ניחוח כמו שהאריכו בזהר הקדוש פרשת שמות כל המעלות האלה ויותר מהמה שכתבו ז״ל, הינו אם בתענית יפשפש במעשיו ויחזר בתשובה ויתענה לכפרה, עד כאן לשונו. וכבר גם הרב הקדוש בעל ראשית חכמה האריך הרחיב בחובת התענית לנפש החוטאת ובתועלת הנמשך ממנו, עד שהקורא דבריו תאוה נפשו להתענות:

ב והן בעוון, בדור יתום זה אין בנמצא מי שיתענה לכפרת עוונות, כי אם קצת מהשרידים אשר ה׳ קורא, אבל שאר עמא דארעא אשר היה צריך להם ביותר התענית, אינם רוצים להתענות ואומרים, מה לי להתענות, לא רצחתי, לא נאפתי ואומרים דרך שחוק, יותר טוב לאכל עשרה ימים ולא להתענות יום אחד, כי קשה עליהם התענית. וחבל על דמשתכחין דאפלו תענית צבור אין מתענין, באמרם כי קשה עליהם ואינם יכולים להתענות. וזה מחמת כי דרך איש ישר בעיניו וחושב שאין בידו עוון אשר חטא. ואפלו בידעם ומכירם שחטאו, עוו ופשעו, לא ידעו חמר שבו וכמה רעות ופגמים גורם בעוונותיו, וכמה ענשים קשים ומרים ורבים מכאובים יעברו על נפש החוטאת על כל דהוא דבר פשע, שאם היה נתן רשות לרשע לחזר מאותו עולם אחר שרואה הענשים קשים ומרים, שהם קשים מאד מאד עד שאין יד שכלנו מגעת בהיותנו בעולם הזה, היה מתרצה לענות נפשו ימים ולילות כל ימי חייו לכפר על הנפש ולטהר את אשר פגם ולתקן את אשר עות, כי במעט שמקבל עליו יסורין בעולם הזה ומענה נפשו ברצון נפשו, מנכה הרבה מענשי העולם הבא:

ג צא ולמד מרבותינו הקדושים שהיו יודעים חמר החטא, ועל כן היו מתענים הרבה על כל דהוא חטא דוד המלך אמר (תהלים קט כד) ברכי כשלו מצום. רבי אלעזר על שלא מחה בשכנתו שהיתה פרתה יוצאה ברצועה שבין קרניה, השחרו שניו מן התעניות (ירושלמי שבת פ״ה, ה״ד). רבי יהושע על שאמר בושני מדבריכם בית שמאי, השחרו שניו מן התעניות (חגיגה כב ב). רב הונא אתהפיך לה רצועה דתפלין, התענה ארבעים תעניות (מו״ק כה ב) וכן שלמים וכן רבים בכל דור ודור שמוציאים ימיהם בתעניות וסגופים, כל שכן אנחנו המלאים חטאים ועוונות, חבילות חבילות, שאם נחיה אלף שנים ונתענה בכל שנותינו, לא נספיק לתקן את מעותינו ולטהר את כל פגמינו, והן אמת שקשה התענית, אבל במה יתרצה עבד אל אדוניו, ובמה יכפר העוון, האם באכילה ושתיה ושמחת מרעות:

ד והן אמת שעקר התשובה הוא שיתחרט על החטא חרטה גמורה, ויעיד עליו יודע תעלומות שגמר בלבו שלא ישוב עוד לכסלה, כמו שכתב הרמב״ם (הל׳ תשובה פ״ב, ה״ב), עד כדי שאמרו (קדושין מט, ב) שהמקדש את האשה ואמר לה על מנת שאני צדיק גמור, הרי זו מקדשת, אפלו אם היה ידוע לנו שהוא רשע גמור, דשמא הרהר תשובה בלבו, נמצא שבהרהור תשובה לחוד נעשה צדיק גמור. וכן ממה שאמרו על הפסוק (תהלים צג ג) תשב אנוש עד דכה, עד דכדוכה של נפש (ירושלמי חגיגה פ״ב ה״א):

ה ותקשה על תקוני התשובה לרבנו האר״י ושאר מקבלים שחיבו כמה תעניות על כל חטא וחטא, כבר תרצו לזה, שהתעניות וסגופים צריכים להתם ולכלא המשחיתים והמקטרגים שנבראו על ידי העוונות והפשעים, שהעובר עברה אחת קנה לו קטגור אחד (אבות ד, יא). וגם כדי לטהר את אשר פגם. והרי זה דומה למי שזדון לבו השיאו, או מחמת מעוט זהירותו לכלך היכל המלך, וישנאהו המלך שנאה גדולה על אשר מלאו לבו לעשות כן. וכאשר נתחרט ובא אל המלך ויפל לפני רגליו, בכה ויתחנן לו מחסדי המלך החסיד שתכף מתרצה אליו ומוחל אשמתו ואוהבו נדבה, אך בתנאי שיקנח את אשר לכלך היכל המלך, ולפי גדל הלכלוך ולפי יבשותו, כך צריך עמל ויגיעה רבה לקנחו, ואם יתעצל האיש מלקנח את אשר לכלך, ענוש יענש על אשר לא חס על כבוד המלך החסיד, וסוף סוף הוא צריך שיקנח על כרחו שלא בטובתו. ונוסף גם הוא שבראות המלך רצון הטוב של האיש שרוצה לתקן את אשר קלקל, גם הוא ישלח עזרו באפן שבמעט טרחא יתקן, לא כן לאיש שלא חס על כבודו, גם המלך לא יחוס עליו ויניחנו שיהא מאריך טרחא עד שיתקן את אשר עותו. כן הדבר הזה, דנהי שהקדוש ברוך הוא מלך רחום וחנון, הוא אמר (הושע יד ג) קחו עמכם דברים ושובו וכו׳, אהבם נדבה כי שב אפי ממנו, אבל על כל פנים צריך לטהר את אשר פגם למעלה בשמות הקדושים וכסא כבוד וכדומה, ואשר קלקל צנורות השפע, ואשר ברא משחיתים לחבל, על ידי שפלגי מים ירדו עיניו, ויענה נפשו בתעניות וסגופים ומיני ענויים, וסגופים ויסורים של אהבה שמקבלם על עצמו ברצונו הטוב מחמת אהבה שאוהב את קונו וחס על כבודו, הכל לפי מה שהרבה אשמה, ולפי מה שעבר זמן שלא שת לבו לתקן את אשר עותו, וכמו שנכתב בערך תשובה בסיעתא דשמיא, והמעט שעושה ברצונו הטוב חשוב הרבה, וה׳ ישלח עזרו מקדש, דכתיב (מיכה ז יח) ועבר על פשע. כדכתיב (ישעיה ד ד) רחץ ה׳ את צאת בנות ציון. לא כן לאיש שלא חס על כבוד קונו ואינו משתדל לתקן את אשר עותו, אף לזאת ענוש יענש, וסוף סוף צריך הוא לתקן את מעותו, על ידי יסורין קשים ומרים שיבואו עליו על כרחו שלא בטובתו בעולם הזה או בעולם הבא:

ו הנה כי כן חיב אדם לחוס על נפשו ועל כבוד קונו, וכל אשר בכחו לעשות לתקן את מעותו יעשה, עד אשר לא יבואו ימי הרעה, יסורין שממרקין או מיתה או ענשי עולם הבא, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה בארבעה חלוקי כפרה (יומא פו, א). שהכל לפי גדל החטא ולפי חמר שבו ולפי מה שהוא

אדם, שכל הגדול מחברו, חטאו עושה רשם ופגם יותר, והכל לפי ידיעתו ולפי יצרו, כמה חלוקים יש, הן לטוב הן למוטב, וזה תלוי בשקול אל דעות ה׳. על כל פנים כל אדם, כל אשר בכחו לעשות יעשה, ואל ישיאנו יצרו באמר לו שלא עצר כח להתענות, כי זה שקר מפרסם, כי בעינינו ראינו כמה תשושי כח שמענים נפשם בתעניות וסגופים והם בריאים וחזקים יותר מהאוכלים למעדנים, כי הבא לטהר מסיעים אותו מן השמים, ולא על הלחם לבדו יחיה האדם, כי על כל מוצא פי ה׳ יחיה האדם (דברים ח ג). וההתחלות קשות. ועל כל פנים חיובא רמיא להתחיל להתענות, ואם יראה שקרוב הדבר שיאחזנו בלמוס חס ושלום, יוכל להפסיק, ואז יהיה לו פתחון פה לומר שלא עצר כח להתענות, אבל אם יחדל להתענות מפני הרעב שקשה עליו, יושב בשמים ישחק ויאמר לו, אמר לי, חייך האם תרצה שיתכפרו עוונותיך בתרנגלת פטומה ויין ישן לאכל לשבעה, זה בלתי אפשר:

ז ולא על החטאים והעוונות בלבד אנו צריכים להתענות, אלא גם מי שרוצה לזכות לכתרה של תורה, לו או לבניו, צריך להתענות, שכן מצינו בשלמה המלך שהתענה ארבעים יום כדי לזכות לחכמה, כמו שדרשו על מ״ם רבתי שבתחלת משלי. וכן אמרו בש״ס (ב״מ פה א) שרב יוסף התענה ארבעים תעניות ועוד ארבעים ועוד מאה, עד דאקריוה (ישעיה נט כא) לא ימושו מפיך ומפי זרעך וכו׳. וכל שכן לנו המלאים חטאות שחטאתינו מונעים הטוב ממנו שצריך להתענות, אולי יתעשת האלהי״ם לנו:

ח והן אמת שלמי שעוסק במלאכת שמים, התענית מבטלו ממלאכת שמים, ועל כן כתבו הפוסקים (או״ח סי׳ תקעא סעיף ב) שהמלמד תינוקות אינו רשאי להתענות, ובפרט מי שלומד בעיון, התענית מפסידו שאינו יכול לעין דבר על בריו שהתענית מבלבל מחו, ושמעתתא בעיא צילותא. וכבר נחלקו הפוסקים אם למי שתורתו אמנותו חיב להתענות על חטאתיו אף על פי שמתבטל מלמודו, או שמא יותר טוב שילמד ותורתו מכפרת עליו. והיותר מסכם הוא שגם הוא צריך להתענות לכלא פשע, כדי שתהיה תורתו רצויה. ואני אומר פשר דבר, שטוב לתלמיד חכם שיאחז בזה וגם מזה, ובאיזו שנה או באיזה זמן מהשנה כגון בימי אלול ועשרת ימי תשובה, כל שכן שובבי״ם יתענה, ואם לא יוכל ללמד עיון ילמד גרסא, זהר הקדוש, ספרי מוסר, תהלים, קרבנות וכדומה, ובשאר ימי שני חייו ילמד עיון, ונמצא זה וזה מתקים בידו:

ט והיותר טוב שאפלו בימים שאוכל, יעשה באפן שלתענית יחשב לו, והינו כמו

י שכתב הראב״ד, שאם ממאכל שערב לו, מושך ידו באמצע אכילתו לכפרת עוונותיו, נחשב לו כתענית וכקרבן ומזבח כפרה. וכן יוכל לענות אדם נפשו שלא לאכל בשר ושלא לשתות יין בימים שאומרים בהם תחנונים, שהרי כתב הרב חסד לאברהם, כי לא טוב לאכל בשר ולשתות יין בימי החל, שכל ענש חבוט הקבר הוא על אכילת בשר ושתית יין בימי החל, או לא יאכל בשר אלא בלילה, כמו שלמדה תורה דרך ארץ כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (יומא עה, א) על הפסוק (שמות טז ח) בערב בשר לאכל. או יאכל בשר ואל יאכל פרות, או יתענה תענית שעות, כמו שאמרו (ירושלמי נדרים פ״ח, ה״א) על רב יוחנן שהיה אומר, אהא בתענית עד שאצא מבית המדרש. וכן אם מושך ידו מלאכל פת נקיה ואוכל פת קבר, חשוב תענית, כמו שמצינו בדניאל (דניאל י ג) שאמר, לחם חמדות לא אכלתי. וכתיב (שם) מיום אשר נתת לבך להתענות, אלמא, תענית מקרי. וכן על זו הדרך, כל אשר ימעט מהנאות העולם הזה לכפרת עוונותיו, תענית מקרי:

יא ולפם רהטא היה נראה שיותר טוב לאכל לחם לבדו מלהתענות, שהרי באכלו לחם מקים מצות עשה של ברכת המזון דאוריתא, וכמה מצות דרבנן, אבל בתענית ליכא מצוה, לא דאוריתא ולא דרבנן, אבל כיון שמצינו קדושים אשר בארץ שהם מתענים ימים וגם לילות, בודאי שהם ידעו שסוד התענית הוא גדול ועושה פרי למעלה יותר ממצות שמקים על ידי אכילה, אבל לתשושי כח או להעוסקים במלאכת שמים ויש לאל ידם לענות נפשם בלי חלישות חיל כדבר האמור, או שיסבל יסורים קלים ברצונו הטוב, כגון לבישת שק, מלקיות, עקיצת פרעושים ויתושים וכדומה, והכל עולה לחשבון גדול לכלא פשע ולהתם חטאת. וכגון זה לא ימצא פתחון פה לומר שלא עצר כח, כי אלו דברים שאין בהם חלישות חיל, וכן להיות מן הנעלבים ואינם עולבים, שמח ביסורין, מעביר על מדותיו וכהנה כמה דברים שמסגלים לכפרה, כמו שכתבנו בערך סגלה, הן הם מקטעים רגלי האנשים שאינם מתענים באמרם שלא עצרו חיל, מה יענו ליום פקדה על שלא עשו אלה:

יב והנה מאחר שהתענית הוא דגמת הקרבן, צריך לצרף עמו התשובה כמו שהיה צריך עם הקרבן, שאם הוא בלא תשובה, עליו נאמר (משלי כא כז) זבח רשעים תועבה. ואפשר שבתענית, אם לא עשה שום דבר מדרכי התשובה, יקבל שכר טוב בעמלו ועושה פרי למעלה, וכפרה עושה בחסדי האל יתברך שמו, כי לא בזה ולא שקץ ענות עני, אבל עקר התענית הוא כדי שיכנע לבבו הערל, ויפשפש במעשיו ויתיר חרצבות רשע, ויעזב רשע דרכו ויעשה גדרים וסיגים בעצמו, וישוב אל ה׳ וירחמהו. ובפרט בתענית צבור כבר כתב הרמב״ם (הל׳ תעניות כ״ה, ה״א), כי מה יתן ומה יוסיף להתענות על צרות שעברו, מאי דהוה הוה, אלא עקר התענית הוא כדי שנתן לב שהצרות באו בעוונות אבותינו, ועדין לא הטהרנו, ומעשינו כמעשיהם ועל כן לא נושענו, ובכן נשוב אל השם וירחמנו:

יג וצריך לזהר ביום התענית מכל מכשול והרהור עוון, שלא יהא כטובל ושרץ בידו, או כנוטע אילנות ומצד אחר מקצץ בנטיעות. וביותר צריך לזהר מן הכעס, שביום התענית הוא מעתד מאד לכעס על עלה כל דהוא, ומאחר שהכועס הרי הוא כעובד עבודה זרה, נמצא שההפסד גדול על השבח, וההעדר טוב ממציאות הרע אם לריב ומצה יצום, לכן יתגבר מאד ויעמד על המשמר לבל ייגע לריק. וגם מתנאי התענית שיתן לצדקה כדי שעור מה שהיה עתיד לאכל, שהרי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ו ב) אגרא דתעניתא, צדקתא. ואמרו עוד (סנהדרין לה, א) כל תענית שמלינין בה צדקה, כאלו שפכו דמים. ורמזו בתבת תענית שהוא נוטריקון תת עני. אבל אם איש עני הוא, נראה שדי שיתן כל דהוא לצדקה, והיה הנשאר מדמי סעדתו יזון אנשי ביתו, שגם הוא לצדקה יחשב, וחייו וחיי אנשי ביתו קודמין:

יד וגם מתנאי התענית שלא יפרסם תעניתו. וכבר בספר החסידים מעשה באשה אחת שהיתה מגלה תעניתה ונענשה על תעניתה. זולת בזמן שרבים מתענים, כגון בימי השובבי״ם או בעשרת ימי תשובה, שאז אין אסור לפרסם. וזה כלל גדול בכל היהידות ובפרט במלי דחסידותא, שיקים (מיכה ו ח) והצנע לכת עם אלהיך. ולא זו שלא יגלה, אלא יסתיר מאד מעשיו וירצה שלא יתגלו, לא כמו רבים מעמי הארץ שאינם מגלים דברי חסידות שעושים, אבל לבם חפץ שיתגלה אם היה באפשר על ידי אחר, כדי שיהללוהו בשערים מעשיו, עד שמתוך כך מבקשים עלות והמצאות כדי שיבוא לידי גלוי, וכשרואים שנתגלה הדבר מראים עצמם כאלו רוצים להכחיש הענין ולהסתיר מעשיהם, ועושים עצמם ענוים בפה, ולבם הולך חשכים, ושמחים ואומרים בלבם, ברוך מפענח נעלמים, אלו הם מכת הצבועים, אבל האיש השלם יסתיר מעשיו כאשר יוכל אפלו מבני ביתו, וכמו שכתבנו לעיל בערך סתר, אם לא שחטא בחטא מפרסם ונעשה חלול השם, אז צריך הוא לפרסם תשובתו, כמו שכתב בספר החסידים (סימן קסז). וכבר יספר על הרב החסיד מוהר״י כולי, שפעם אחת עשה הפסקה של שלשה ימים, ויהי ביום השלישי לעת ערב הצרך לילך לבית עשיר אחד, וכבדו העשיר במשקה הקאב״י, ושתאו כדי שלא לגלות שהיה בתענית. עושה אלה בודאי שהשם יחשב לו כאלו התענה תענית שלם ואין נגרע מערכו:

טו וראוי לאדם שביום התענית לא יוציא כל היום בסחורה, אלא יהא ממעט בעסק ויעסק בתורה, בספרי מוסר ויראת השם. ומה טוב ומה נעים ללמד סדר מעשה הקרבנות לקים מה שנאמר (הושע יד ג) ונשלמה פרים שפתינו. ויפשפש במעשיו ויתודה ודוי הארך, ויעשה גדרים וסגופים לשוב מעברות שבידו, וישפך שיחה ידרש סליחה בדמעות שליש ולב נשבר ונדכה. וטוב להתפלל על התענית בכניסתו וביציאתו. בכניסתו, שיעזרהו השם יתברך שמו לעשותו כהגן, וביציאתו, שיקבל ברצון (וגם על זה אניף ידי בסיעתא דשמיא וסמכתים בבית תפלותי). הן אלה קצות דרכים אשר יעשה יום ענות אדם נפשו, וכזה יהיה צום יבחרהו האל יתברך שמו, ונרצה לו לכפר עליו:

פרק שפא

א תשובה - חובת התשובה מפרש בתורה, שנוי בנביאים ומשלש בכתובים. וכל חכמי ישראל די בכל דר ודר, ראשונים ואחרונים, חדשים עם ישנים, כלם מכריזים על התשובה, כמו שבא מפרש בתלמוד ומדרשים וכל ספרי מוסר ויראת השם. מי האיש החפץ חיים ישקד עליהם יום יום ויכנסו דבריהם באזניו לשמר ולעשות ולקים דרכי התשובה. כי באמת אמרו שהעקר הגדול לכנס לדרכי התשובה הוא למוד התורה, שילמד דינים הנצרכים וספרי מוסר ויראת השם. וכל הקרב הקרב אל משכן השם, בתי מדרשות ללמד או לשמע בלמודים, הוא קרוב יותר אל השם, והולך ומתקרב מדי יום ביום הלוך וגדל ביהידות, הלוך ושוב בתשובה. וכל הרחוק מן התורה, הוא רחוק מן השם יתברך, מדי יום יום הלוך וחסור עד שדש בעברות ונעשות לו כהתר, אי מטעם דלא ידע דיני התורה, ואוסר את המתר ומתיר את האסור, ואפלו ידע את האסור אינו יודע חמר שבו. וכמו שפרשו המפרשים על הפסוק (בראשית ו ה) וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום. רק הוא מעוט, היצר הרע ממעט ומקטין העברה בעיניו. ואי מטעם דכיון שעבר עברה ושנה בה נעשה לו כהתר, באפן שדרך איש כסיל ישר בעיניו, עד שאם יאמרו לו שיעשה תשובה, אמר יאמר, מה נמצא בי עול שאעשה תשובה,

ב ומה הוא תשובה, ואיך נעשה תשובה, ומתוך כך הכסיל בחשך הולך, ומרעה אל רעה יוצא, עד שיצא מן העולם, הלוך ילך ובכה לבאר שחת רחמנא לצלן:

ג לא כן השוקד ללמד או לשמע בלמודים, הולך אל חכמים יחכם (משלי יג כ), ויודע מה הוא אסור וחמר שבו, שאפלו על עברה קלה חשוב ככופר בעקר, שהרי הוא מורד במלכות בפני המלך הגדול הגבור, אים ונורא, אשר מלא כל הארץ כבודו, והוא משגיח על כל מצעדי גבר, מחשבות אדם ותחבולותיו, אין שום דבר נעלם ממנו, וידוע הקדוש ברוך הוא משלם שכר טוב לצדיקים וענש רע ומר על כל עברה, אפלו קלה שבקלות, ומדקדק כחוט השערה ואינו מותר כלום, והענש הוא גדול מאד מאד עד כדי שאמרו שאם יסבל כל ימי חייו יסורין כיסורין של איוב, אינו כלום נגד מה שעוברת נפש החוטאת ביום המיתה, ויום המיתה אינו כלום נגד מה שעובר בעולם הבא ענשים קשים ומרים, מינים ממינים שונים, עד שמשפט רשעים בגיהנם,

אף על פי שהוא קשה מאד כמפרש במדרשים ועברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו, שמורידין נהרי נחלי דמעה, אף על פי כן אינו כלום נגד שאר דינים וגלגולים וכף הקלע וכדומה. וכל קבל דנא מרבה מדה טובה, שכר מצות רב מאד, וכמו שכתבנו לעיל בערך שמיעה וערך שכר:

ד ובקרא איש יהודי ספרי הקדש, בעיניו יראה כי אשר לא יחשב לו עוון, הוא עוון פלילי, וחרדה ילבש, ושב ורפא לו. וכן ידע המצות על ברין, וכיצד סדר עבודה לאל יתברך שמו, וסגלת התורה שהיא תבלין ליצר הרע, עד שאמרו (קדושין ל ב) אם פגע בך האי מנול משכהו לבית המדרש, אם אבן הוא נמוח, אם ברזל הוא מתפוצץ, באפן שגדולה תורה שהיא מוציאה את האדם מדרכי מיתה לדרכי חיים. והשונה הלכות ומוסר בכל יום, או שומע שהוא כקורא, מבטח לו שהוא בן העולם הבא, שהמאור שבה מחזירו למוטב. ועל כן תקנו לנו רבותינו זכרונם לברכה בתפלת שמונה עשרה השיבנו אבינו לתורתך והחזירנו בתשובה שלמה לפניך. דאי אפשר לתשובה שתתקים בלי קדימת עסק התורה:

ה וזאת תורת השב, כאשר יתעורר לבו לב טהור לשוב בתשובה, לא יפן מתחלה אל הסגופים והתעניות, רק מעט יתענה כפעם בפעם, או בענויים קלים על דרך שכתבנו לעיל בערך תענית, וישפך נפשו לפני השם שיעזרהו ויחתר לו חתירה מתחת כסא כבודו להחזירו בתשובה. ובתחלה יעזב רשע דרכו הרעה וידרש מפי ספרים ומפי סופרים את חקי האלהי"ם ואת תורותיו, ואיזוהי דרך ישרה להתנהג במדות טובות והנהגות ישרות. ויתנהג בדרכי היהידות והישר ויהיה זריז לקים כל דבר טוב ואפלו מלי דחסידותא. יזהר וישמר מכל דהוא נדנוד עברה עד דכדוכה של נפש ולא יעבר, כדכתיב (דברים ו ה) ואהבת את ה' וכו' בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך. ואם ממונו חביב עליו, אפלו הכי יאהב את השם בכל ממונו ולא יעבר על דעת קונו, אפלו יצטרך להפסיד כל ממונו, ומאד אדם נכר בכיסו, החזק הוא בעבודת השם יתברך, הרפה, וכתיב (שה"ש א ג) על כן עלמות אהבוך, פרשו רבותינו זכרונם לברכה (ע"ז לה ב) על מות אהבוך. ככה יעשה ויתנהג זמן מה, עד שיתחזק ויהיה מבטח לו שלא ישוב עוד לכסלה בעזר משדי. ואז ילך אצל חכם צנוע וחסיד ובקי ברפואות הנפש, ויגלה לו מכאובי נפשו אשר עבר על נפשו המים הזידונים מיום הולדו, לא יכחש דבר ממנו, ויבקש מלפניו שירפאהו ויתקנהו בעצה טובה, ולא יסור מן הדבר אשר יגיד לו המורה ימין ושמאל, כאשר לא יסור החולה מצווי הרופא, ואז החכם יעשה כחכמתו וינחהו בעצתו. כי הן אמת שמפרש בספרי גורי האר"י ושאר מקבלים תקוני תשובה לכל עוון ולכל חטאת, מספר תעניות לפי החטא, ויש עוונות חמורים שמצריכים לישב בחמה בימות החמה, בין הנמלים, ובקרח, ולהתגלגל ערם בשלג בימות הגשמים, ומלקיות, וחרלים וכדומה. ודורשי חמורות אמרו שנוטריקון תשובה הוא תענית, שק, ואפר, בכי, הספד, וכן כתוב (יואל ב יב) שבו עדי בכל לבבכם ובצום ובבכי ובמספד:

ו אבל אני אומר שבדור יתום זה, אם יארע שיבוא איש יהודי אצל חכם שיתן לו תקונים וילמדנו דרכי תשובה, ראוי לחוש לתקנת השבים, וספרים כאלה המדברים בתקוני התשובה, במספר תעניות וסגופים, אסור לקרותם בפני המון העם, כי בלאו הכי, הן בעוון, לא נמצא אחד מעיר שילך אצל חכם שילמדנו דרכי התשובה, כי חושב שאין בידו עוון, ואפלו יודע מרת נפשו שעברו על ראשו המים הזידונים עברות חמורות, חושב שבעזוב רשע דרכו סגי, והפורש מן החטא כקטן שנולד דמי, ולכן לא יבוא שום אדם לדרש אלהי"ם ולבקש תקוני תשובה, ומה גם אם ישמע שצריך לענות אדם נפשו בתעניות וסגופים קשים יתיאש מן הרחמים, כי יאמר, אם אתענה כל שנותי לא אספיק לכפר על רב פשעי ואם כח אבנים כחי, ומתוך כך אפשר שיאמר, אין לו תקוה וכאשר אבד אבד, וילך ויעשה מה שלבו חפץ. ומה גם שלפי האמת, לא כל הזמנים ולא כל האדם שוים, וכבר אמרו משם האר"י ז"ל, שהמעט שעושים בדורות הללו חשוב כהרבה שהיו עושים בדורות ראשונים, כי גברה הקלפה וכשל בעוונינו כחנו. ואמרו בש"ס (חולין פד, א) אבא ממשפחת בריאים הוה, אבל כגון אנו, לוים ואוכלים, ואנן מה נענה, והרי אנו דומים למי שחיב חוב גדול ונשבר, ואין ידו משגת לפרע במשלם, תחנונים ידבר רש ומראה חשבונו עד שמתרצה בעל חובו להפרע במשך זמן, לחצאין, לשליש ולרביע כאשר תשיג ידו, כן אנחנו כלנו שבורין ואין אנחנו יכולים לצאת ידי חובותינו, רק את אשר בכחנו לעשות נעשה מעט מעט, לתקן את מעותנו במשך ימי חיינו, אולי יתעשת האלהי"ם לנו וימחל את כל חובותינו, אך בתנאי שכל אשר בכחנו לעשות נעשה ונקבל:

ז ואם המצא ימצא שיבוא איש הישראלי אצל החכם לדרש אלהי"ם ולבקש תקון על עוונותיו ופשעיו, לא יחמיר עליו מתחלה, רק אכל ושתה יאמר לו, רק השמר לך ושמר נפשך מכל דבר רע, ולשמר ולקים כל דבר טוב, וכשיתחזק וירגיל בזה זמן מועט, יתחיל לומר לו שצריך לתקן את מעותו, וזה יצא ראשונה, עבודה קשה ונסיון חזק, שאם יעמד בו, מבטח לו שיקים כל דרכי התשובה. והיא מה שאמרו (יומא פה, ב) שבעברות שבין אדם לחברו אין לו תקנה עולמית עד שירצה את חברו, ומי שיש גזל בידו אין תפלתו נשמעת (שמות רבה כב ג), ומי שאין תפלתו נשמעת אפלו בימים נוראים כלום תקנה יש לו, וגדולה מזו יש מי שרצה לומר, דמי שיש בידו עברות שבין אדם לחברו, אין יום הכפורים מכפר לו אפלו על עברות שבינו למקום:

ח ועוון הגזל הוא חמור מאד, שהגוזל את חברו אפלו שוה פרוטה, כאלו נוטל נפשו ודם זרעו, כדאיתא בשלחן ערוך (חו"מ סי' שנט סעיף ג). הנה כי כן, אשר נדבו רוחו רוח נכון לשוב אל בוראו, זה צריך לעשות ראשונה, והשיב את הגזלה אשר גזל ואת העשק אשר עשק, וירצה את חברו, ואת אשר

הקניט בדברים יפיס עד שיתפיס חברו, ואחר כך ישוב אל בוראו ונרצה לו:

ט והן אמת כי דבר קשה מאד מכמה פנים, אחד מצד הבושה, כי כבשת גנב כי ימצא במחתרת, כן יבוש להשיב את הגזלה או לשאל מחילה, ועוד, קשה להשיב גזל הנאכל, ומשכחת לה שאם יבוא להשיב גזלות וחבלות מרבית שאכל וכדומה, אפלו אבנטו אינו שלו. ויש שאין ידו משגת לשלם הגזל אשר גזל והעשק אשר עשק ורבית שאכל וכדומה, אפלו אם ימכר עצמו ואת בני ביתו. ויש שגזל את הרבים, כגון על ידי משקלות חסרים, או שגזל מאנשים שאינו מכירם ואינו יכול להשיב, וכהנה מניעות יש, שעושה אותם היצר הרע כחומה גבוהה וכמחצה של ברזל, עד שחושב האדם שבלתי אפשר לשוב בתשובה. אבל האיש אשר נדבה רוחו לשוב אל בוראו בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאדו, כאשר יאות לא ישוב מפני כל, ולפם צערא אגרא. שהרי אמרו (ברכות יב, ב) כל העובר עברה ומתביש, מוחלין לו על כל עוונותיו. ויאמין האדם באמונה שלמה, שכל מה שיתביש בעולם הזה, אינו אחד מני אלף אלפי אלפים מהבושה וכלמה שיבוש ויכלם לעולם הבא בפני בית דין של מעלה רבי רבבות מחנות קדושים, אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלמה, ומוטב לו לאדם שיכלם בעולם הזה ונסלח לו, ואל יכלם לעולם הבא ויסבל ענשים קשים. ואם לא יעצר חיל להשיב את הגזלה כי קצרה ידו, יש תקנה על ידי שישאל מחילה, אבל אם יש לו, השב ישיב ולרוח גדול יחשב מה שישיב, כי עושה עשר ולא במשפט, בחצי ימיו יעזבנו (ירמיהו יז יא) ואחריתו יהיה נבל, וממון של אסור המערב עם ממון של התר, בא זה ומאבד את זה, אבל בהשיבו את הגזלה, ברכת ה׳ היא תעשיר (משלי י כב):

י ואם היא גזלה או גנבה שלא ידעו בה בעליה ולא נצטערו עליה, יוכל להשיב בלי ידיעת בעלים, על ידי הבלעה בחשבון וכדומה, ואף לרצותו אינו צריך, אבל אם צער חברו וחטא כנגדו בין בגופו בין בממונו בין בכבודו, אינו נמחל לו עד שירצהו ואף אם הנחבל ימחל מעצמו ויעביר על מדותיו, וכמנהג העולם שאומרים בכל לילה הריני מוחל וסולח וכו׳, לא סגי בהכי, דנהי דמועיל הרבה, אבל על כל פנים חיובא רמיא עלה דאנש לעשות את מה שמטל עליו ולרצות את חברו. תדע, דהא מיתי בש״ס (יומא פז א) עבדא דרב, דהוה מהדר וממצי נפשה להההוא טבחא בכל מעלי יומא דכפורי כי היכי דלשאל מנה מחילה, ותהוה לה כפרה, שמע מנה דלא סגי כשימחל הנחבל מעצמו לחוד, ומה גם שאין אדם יודע אם מחל לו חברו, שעל הרב האומרים נסח הריני מוחל וסולח, אין פיהם ולבם שוים, ויש דלא ידע מאי קאמר, והראיה, שביום שאחריו, הקפידה במקומה עומדת ביתר שאת. הנה כי כן, לא סגי בלי שאלת מחילה, ואם יקשה בעיניו להתביש עם חברו פנים אל פנים, יוכל לעשות על ידי שליח או על ידי כתב, כי באמת הכתיבה היא סמא טבא לכל הדבר הקשה לדבר מפני הבושה, יכתב ידו ולא יראו פניו עם שכנגדו. וישראל קדושים הם והם רחמנים, ובודאי שבבוא אחיו הישראלי לשאל ממנו מחילה, לא יהיה המוחל אכזרי, ותכף יתרצה למחל לו מחילה גמורה, כדי שלא יענש אחיו הישראלי בסבתו. ואם גזלה ישיב, לא יקבל ממנו, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה שאמרו (ב״ק צד ב) הגזלנים ומלוי ברבית שהחזירו, אין מקבלין מהם, והמקבל מהם, אין רוח חכמים נוחה הימנו:

יא ואם גזל את הרבים, או שאינו יודע את מי גזל וממון מי אכל, יש תקנה על ידי שיעשה צרכי רבים. ויש צרכי רבים שנעשים בכל דהוא, כגון במקום שיש טיט בדרך, להניח דף עץ או אבן וכדומה, כמה דברים יש שההוצאה מעוטה והתועלת רב, וצריך להיות רודף אחריהם, כי עושה אלה מתקן את אשר עות בגזל ואונאה שלא יוכל להשיב, וגם למצוה רבה תחשב, כי הוא רב חסד. ואם לא יוכל לעשות שום דבר מצרכי רבים, או שגזל את הגוים ואין ידו משגת להשיב, או שחיב להשיב את הגזלה ליתומים קטנים דלאו בני מחילה נינהו, באפן שאין לו תקנה, אפלו הכי לא יתיאש מן הרחמים, שאין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניא עם בריותיו, רק ישפך נפשו לפני השם שיעזרהו על דבר כבוד שמו, ויקבל עליו שכאשר תשיג ידו, יחזיר, וה׳ יראה ללבב וירחמהו עושהו:

יב ועל עברות שבין אדם למקום, מעט מעט יתענה כאשר יוכל שאת, ויתחיל במועט ויהיה מוסיף והולך לעשות כל אשר בכחו לעשות, תעניות וסגופים והפסקות, ושק ומלקיות וחרלים וכדומה, כל אשר יוסיף לעשות, יוסיף לטהר נפשו ולטהר את אשר פגם, דגמת הבגדים הצואים, שהכביסה מועטת מועיל להם, אבל כל אשר יוסיף לכבסם בנתר ובורית, יוסיפו להטהר ולהתלבן. ואפלו אם חושב שכבר תקן את מעותו, לא ימנע מענות נפשו לטהר כתמי עוונות ישראל כי כן משפט האוהב את השם אהבה אמתית, שאינו חושש על עצמו אלא על כבוד קונו, עד שאם היה נכנס תחת האפשר שיאמרו לו, שבמה שהוא מענה נפשו, אם ירצה שיתכפר לו מעוונותיו, אינו מתכפר לו אלא עוון אחד, ואם יתרצה שיתכפר בענויו עוונות חברו, יתכפרו שתי עוונות, יבחר שיתכפרו עוונות חברו כדי שיהא יותר טהרה ויותר נחת רוח למעלה. הנה כי כן, טוב לגבר שיתפלל על כללות ישראל, כדי להקל מצער השכינה וצער המשיח וצער כל העולמות, כי זה כל האדם:

יג ומה גם כי בדורות הללו דלונו מאד וחסרנו כל טוב, ואין אדם צדיק בארץ שיערב אל לבו לומר שתקן את מעותו ויצא ידי חובתו לגמרי, לו יחיה גבר שנין אלפין, כי אין רגע בלי פגע, ובכל יום מוסיף חדשים על ישנים, ואין אתנו יודע לכון בכוונות ויחודים לתקן את מעותנו כדת מה לעשות בשקו ותעניתו, ואפלו הכי לא נרצה לו לגמרי, עד שבא משה והתפלל (דברים לג ו), יחי ראובן ואל ימת. וכן דוד המלך עליו השלום הקים עלה של תשובה,

וכמה התענה עד שאמר (תהלים קט כד) ברכי כשלו מצום, וכמה יסורין סבל כמפרש בדברי רבותינו זכרונם לברכה, ואף על פי כן לא נרצה לגמרי עד שבע שנים אחר פטירתו שנבנה בית המקדש. וכמה גדולי עולם מצינו שעל חטא קל השחרו פניהם מן התעניות (ירושלמי שבת כ״ה, ה׳ ה חגיגה כב ב). ולנו המלאים עוונות, בודאי שלא יספיקו כל ימי שנותינו ולא נוכל לצאת ידי חובתנו:

יד וכבר יש לנו כמה סימנים מבהקים לידע שעדין לא הטהרנו, שאלו היתה נפשנו מטהרה, לא היתה יוצאת תקלה מתחת ידינו ולא שום דבר שאינו מתקן, והיינו יכולים לכון דעתנו ליראה ולאהבה את השם יראה גדולה ואהבה עזה, ולכון בתפלות וברכות ומצות, ולא היו מערבבים אותנו מחשבות זרות והרהורים רעים על כרחנו שלא בטובתנו, והיינו יכולים לעבד את בוראנו עבודה שלמה, עבודה תמה, ביראה ואהבה ושמחה רבה כדת מה לעשות, והיינו מצטערים ומתעצבים בעדן עציבותא, כגון על חרבן בית המקדש ועל עוונותינו ומה שגרמנו בהם צער בנפש כמי שבנו יחידו מת מטל לפניו, והיתה נשמתנו עולה למעלה בכל לילה לחזות בנעם ה׳, וכזאת וכזאת טובה כפולה ומכפלת לצדיקים. לא כן עתה שנפשנו לא מטהרה, חסרנו כל טוב. וכבר כתב בספר החרדים פרוש הפסוק (משלי כז כא) מצרף לכסף וכור לזהב ואיש לפי מהללו. שכמו שהזהב נבחן בתוך הכור אם הוא זהב טהור או מלא סיגים, כן האיש נבחן לפי מהללו, אם יוכל לכון בתפלתו לעבד את בוראו עבודה שלמה, עבודה תמה ביראה ואהבה ושמחה רבה, נכר שנפשו מטהרה, וההפך להפך:

טו והאיש אשר הוא טהור, רוח אלהים יתקנהו בעצה טובה, ויעוררהו בהתעוררות גדולה לקים כל מצוה כתקונה, דבר בעתו. לא כן אנחנו שחטאתינו מונעים הטוב ממנו, ועוונותינו היו מבדילים בינינו לבין אבינו שבשמים. ואם יאמר אדם לקים תקוני התשובה לפי מה שכתב בספר הרוקח ודברי האר״י ז״ל ושאר ספרי המקבלים, ולצאת ידי חובתם הוא דבר בלתי אפשרי, כי לנו המלאים עוונות הרואה דבריהם, עצמותיו יאחזמו רעד ורעיונוהי יבהלונה בראותו רבוי התעניות שצריך להתענות, ויתיאש מן הרחמים, ומה גם, כי מי יוכל לזכר מספר העוונות אשר פעל ועשה כל ימי חייו בגלגול זה ובגלגולים אחרים, לכן טוב לגבר שיתענה בלי חשבון, וכל ימי חייו יעמד על המשמר, וכל אשר בכחו לעשות יעשה, אולי יש תקוה שנתרצה אל בוראנו באשר הוא יודע רב שפלותנו ודלותנו ומעוט ערכנו וקצר השגתנו, והוא עושה עמנו צדקה, ומאוצר מתנת חנם יחננו. ובאמת אמרו (ברכות ט א) אשרי אדם מפחד תמיד. בדברי תורה כתיב, ובפרט בענין התשובה צריך שעינו לא תשבע ולא יאמין בעצמו, לעולם יפחד שמא כדמבעי לה למעבד לא עבד, ויותר על מה שתקן, חזר וקלקל בעברות שעושה כסדרן, או שמא לא תקן כלום, שלא נתקבלה תשובתו כגון שכעס, שהכועס טורף נפשו באפו. וכתב רבנו האר״י, שהכועס, כל מה שסגל לעצמו מצות ומעשים טובים, הכל הולך אל הסטרא אחרא עם נפשו שהולכת אל הסטרא אחרא, ואין לו תקנה עולמית, עד שיקבל עליו שלא יכעס, ואז יתחיל לתקן. וכן אם עשה תשובתו להתראות ולהתגאות תועבת ה׳ הוא. וכן יש כמה עברות שגורמין שנועלין בפניו שערי תשובה, ובפרט עוון הוצאת שכבת זרע לבטלה, דאמר בזהר הקדוש שאין לו תשובה אלא בחילא דתיובתא יתר:

טז ואף על פי כן אל יתיאש מן הרחמים, ואל יאמר לריק יגעתי, לתוגה והבל כחי כליתי, אלא יבטח בשם השם דאפשר שתקן את אשר עותו ומצא כדי גאלתו, ויאמין באמונה שלמה שאין הקדוש ברוך הוא מקפח שכר כל דהוא דבר טוב, ולא בזה ולא שקץ כל דהוא ענות עני, ולא הסתיר פניו ממנו, אלא שאין אתנו יודע מה אנוש, ומה יעשה בדינו עד יום המות, אז ידע אנוש ערכו כשימצא בארץ החיים. הא למה זה דומה, לבן המלך ששלחו אביו מאתר דשמה קשטא לארץ מרחקים כדי שירויח ויקנה שם טוב לעצמו, והוא לא כן עשה, אלא פנה אל רהבים ולוה ואכל ושבע ודשן, ועלה החוב לחשבון גדול, והוא לא ידע הסך, והבעלי חובות הלכו להם אצל המלך שיפרע להם, ואמר להם המלך, שימתינו עד שיכתב לבנו שיראה לשוב בו, ולהשתדל בכל מאמצי כחו להרויח ולשלח לגדל פרע את אשר לוה, שאם לא יעשה כן יביאהו אצלו ויפרע מגופו ונפשו, וכן עשה בן המלך, והתחיל לשלח מעות וסחורות לרב כדי שיתפרעו חובותיו, אבל הוא מתפחד לילה ויומם שמא עדין לא שלח לשליש ולרביע, או תרי ממאה לערך מה שחיב, כי הוא לא ידע סך החוב, ואם שמא גזלו לסטים בדרך את מה ששלח, או שמא לא נתקבלה סחורתו באתר דשמה קשטא והלכה לאבוד, כי שם אינו עובר אלא דבר זך ונקי ובר, ועל כן מרבה לשלח והולך, ולעולם בהאי פחדא קא יתב, עד אשר ילך הוא לאתר דשמה קשטא ויראה את אשר פעל ועשה, אם זך וישר פעלו, אז ישמח ליבו ויגל כבודו כי ימצא שם קרן קים. והנמשל מובן מאליו, דוק ותשכח. ומי לנו גדול מרבי אבהו דאחויאו לה תליסר נהרי דאפרסמונא דכיא, והוא אמר, לריק יגעתי (בראשית רבה סב ב עי׳ תענית כה, א). וזהו יראת חטא שמביאה לידי קדשה, ועל זה נאמר (תהלים לד י) יראו את ה׳ קדושיו:

יז הנה כי כן, אשרי איש ירא מעברות שבידו, וירבה לעשות ויהיה דומה בעיניו כמי שלא עשה כלום, מי לנו גדול מדוד המלך עליו השלום שלאחר שהפליא לעשות, אף על פי כן אמר (תהלים נא ה) וחטאתי נגדי תמיד, כל שכן אנן יתמי דיתמי שאין אתנו יודע מה אנו ומה חטאנו ומה באנו לתקן, בודאי צריך שיהיו לעולם כל חטאתינו ועוונותינו סדורים לנגד עינינו. ויש בזה רוח גדול, שאף אם יעלה במעלות ויהיה מכבד בין הבריות וישיאנו יצרו

להתגאות, כאשר יזכר עוונותיו ופשעיו וחטאת נעוריו, יכנע לבבו וישפיל עצמו ויהיה נבזה בעיניו נמאס, כי יאמר, מה לי להתגאות בכבוד מדמה שמכבדין אותי בני אדם אשר עיני בשר למו, הלוא פשעי אני אדע, ואלו יריחון בהם שכני, אזי ירחקו ממנו ומגבולי. וגם כשיזכר חטאתיו ויהיו נגד עיניו, לא יכעס) ועל הסרים למשמעתו אם לא יעשו רצונו כרצונו, ולא יקפיד על הכבוד, ויבוא לקנות מדת הענוה:

יח ומאחר שאין בידינו לתקן את מעותנו על ידי תעניות וסגופים כמספר הראוי לפי עצם חטאתינו, ולא על ידי כונות ביחודים וזווגי מדות העליונות וכהנה דברים שעושים האנשים השלמים היודעים לגדר פרצות, ועל מי יש לנו להשען, על אבינו שבשמים, שהוא מתרצה ברחמים ומתפיס בתחנונים ושומע תפלת כל פה, הנה כי כן, מעקרי התשובה שתחנונים ידבר רש, ישפך שיחה, ידרש סליחה מאדון האדונים לראש אשמורות שהוא עת רצון, לא יעבר מעשות זאת בכל לילה, בפרט בלילות החרף הארכות, ישפך כמים לבו ותרדנה דמעותיו בשפל קול התחנה במר נפש והכנעה רבה, בתתו אל לבו רב שפלותו ודלותו ועצם חטאתיו, וכי רע ומר עזבו את השם, לבו יחיל בקרבו, צרה ויגון ימצא ובמרירות יאנח שוברת כל גופו, שכבר כתבו שמעקר התשובה היגון והצער, שיצטער על עוונותיו, ולפי רב היגון והצער, כך ירבה לטהר והוא סימן טהרה:

יט וכבר יש ויש הרבה פתחים וטענות שנאה ויאה שיצטער ויתמרמר בבכי ובמספד מר, הנפש החוטאת. והיותר שיצטער ויבכה בראותו כי נפשו לא מטהרה ורחק ממנו זיו השכינה, הראיה, שאינו יכול להצטער צער בנפש כאשר היה ראוי, ואין עיניו יורדים פלגי מים מאליהם בלי מצוי, יותר ממי שמתו מטל לפניו כאשר היה ראוי, וכזאת וכזאת יתן אל לבו דברים הממררים את הלב ויכנע לבבו, ותחנונים ידבר רש כעני שואל על פתח, כי ההכנעה פתח גדול לקבול התפלות (ונסח תפלה ידי עשתה בסיעתא דשמיא וסמכתיה בבית תפלותי בעזרת השם יתברך). ויוכל לומר נסח ודויים ותפלות של יום הכפורים שכל דבריהם כגחלי אש. וכבר יש בספרים גם כן נסחי תפלות לשפך שיחה, לדרש סליחה, כגון בספר שבט מוסר וספר שני לוחות הברית וספר תקון הנפש וספר שערי ציון וכדומה, מה טוב לומר את כלן, אחת בכל יום, כי זכות המחברים יעמד לו שתקבל תפלתו. ומי שאינו מבין בלשון הקדש, ילך אצל חכם שיסדר לו תפלה בלעז, כדי שיוכל להתפלל מתוך קירות לבו, ויתמיד בתפלה מדי יום יום כל ימי חייו, אולי ימצא עת רצון שתקבל תפלתו:

כ ולעולם יהיה ענו באמת, נבזה בעיניו נמאס, מן הנעלבים ואינם עולבים אפלו לבני ביתו, ומעביר על מדותיו, ולא יקפיד כלל על הסרים למשמעתו בזכרו את אשר הכעיס הוא את בוראו, ובזה ה׳ ירצהו וכפר עליו מאשר חטא על הנפש. וכן בכל הדברים המסגלים לכפרה, כאשר כתבנו לעיל בערך סגלה, הבעל תשובה ירדף אחריהן לעשות נחת רוח ליוצרו ונרצה לו לכפר עליו, והכל לפי רב האהבה, הכל יקל בעיניו, ויותר מאשר בכחו לעשות יעשה, החלש יאמר, גבור אני, כדי לזכות לתקן את מעותו ולעשות נחת רוח ליוצרו, ולחזות בנעם ה׳ ולבקר בהיכלו:

כא והנה אף על פי שהתשובה רצויה לעולם כדכתיב (תהלים צ ג) תשב אנוש עד דכא עד דכדוכה של נפש (ירושלמי חגיגה כ״ב, ה״א), עקר התשובה בימי הבחרות, כמאמר שלמה המלך עליו השלום שאמר (קהלת יב א) וזכר את בוראיך בימי בחורתיך. וכן פרשו רבותינו זכרונם לברכה על פסוק (תהלים קיב א) אשרי איש ירא את ה׳. שרצונו לומר, אשרי השב בתשובה כשהוא איש (ע״ז יט, א) דהינו בחור, לא כמו כמה בוערים בעם שאומרים, הבחרות הוא פעם אחת, ויצר הרע אומר (קהלת יא ט) שמח בחור בילדותך. ויש בחורי חמד שנגע יראת השם בלבם, ורוצים לשמע דברי חכמים וללכת בדרכי טובים, אבל הם בושים מחבריהם הרעים המלעיגים עליהם בדברי לעג וקלס ושחוק, וקורים לו, חסיד שוטה, עד שנמנעים מעשות טוב, אוי להם למלעיגים, אהה עליהם. וכבר כתבו חכמי המוסר שהם דומים ללסטים מזין שעומד בדרך ומלסטם את המוליכים תקרבת למלך, שבודאי ירדפהו המלך וימיתהו במיתה רעה ועגשים קשים ומרים, וזו רעת האדם בארץ, שכשהוא הולך בדרך חטאים, רוצה וחפץ שיהיו אחרים כמותו, כדי שיהיה צרת רבים נחמת שוטים, ולא זו הדרך למי שנגע אהבת השם בלבו, וכמו שכתבנו משל על זה לעיל בערך אהבת רעים. אבל האיש החפץ חיים ישתדל מאד לעשות בסתר והצנע לכת, אך אם לא יוכל, לא ימנע מעשות טוב מפני לעג השאננים, ולא ישוב מפני כל, כי מוטב לו לאדם שיקרא שוטה כל ימיו, ואל יהי רשע לפני המקום שעה אחת. וכמו שבמקום הרוחת זוזים אינו חושש ללעג וקלס, ואומר, אני אשב שם וישחקו בני אדם, על אחת כמה וכמה לעשות נחת רוח ליוצרו המשלם שכר טוב להולכים בתמים:

כב וחיוב קדימת תשובה בימי הבחרות הוא מכמה טעמים, זה יצא ראשונה, שאין לאדם ערב על ימי חייו שיגיע לזקנה, ובפרט בדורות הללו מיתה שכיחא, ויותר נמצא שמתים בחורים רחמנא לצלן, ממה שמתים זקנים. ומה יקרו דברי התנא רבי אליעזר שאמר (אבות ב י) שוב יום אחד לפני מיתתך. ישוב היום שמא ימות למחר, ונמצא כל ימיו בתשובה. ועוד, שאם יאמר אדם אשיש בילדותי וכשיבואו ימי הזקנה אשוב בתשובה, הרי זה דומה לאומר אחטא ואשוב, שאין מספיקים בידו לעשות תשובה (יומא פח א). ועוד, כי האלהי״ם יביא במשפט על כל, ואין פוטר אותו על ותורו בימי הבחרות, אדרבא, ימי הבחרות אשר כחו בו וכאיש גבורתו, אז הזמן הנאות להוציא חילה לאוריתא ולהיות רץ כצבי וגבור כארי לעבודת בוראו ולקים דרכי

התשובה. ולפי רב השנים ולפי רב המעשה שיעשה תשובה ומעשים טובים, ירבה לטהר ולתקן את מעותו כלי האי, ואולי ימצא כדי גאלתו, דנהי שהתשובה רצויה אפלו ביום המיתה, הינו כדי שלא יענש על דעבר אמימרא דרחמנא דסגי בודוי וחרטה לחוד, אבל לטהר את נפשו ולתקן את אשר עותו, ולמחות המקטרגים שנבראו בעוונותיו, יסבל ענשים קשים ומרים עד אשר יטהר, וכמו שכתבנו לעיל בערך תענית. ועוד, שהתשובה בימי הבחרות בעוד כחו בו ורתיחת דמו בקרבו, היא רצויה ומקבלת הרבה ומרבה לטהר, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (שם פו, ב) איזהו בעל תשובה באותו פרק, באותו מקום, באותה אשה וכו׳, באפן שמורה שמה ששב, הוא מאהבת ויראת קונו ולא מחמת חלישות חיל ובטול תאותו. ועוד, שכאשר ישוב בימי הילדות והבחרות, לא יכבד עליו משא העוונות כל כך, ואולי יוכל להטהר ברב השנים, לא כן אם לא ישוב עד זקנה ושיבה, שאז גדול עוונו מנשוא, כמשא כבד יכבד ממנו, ולפי מעוט השנים וחלישות כחו, לא יוכל להטהר לגמרי, אלא ישאר עליו לסבל ענשים לעולם הבא. ועוד, שכאשר ירגיל עצמו בדרך רע ויהא דש בה ונעשית לו כהתר עד זקנה, גם כי יזקין לא יסור ממנה. ועוד יש טעמים אחרים דלית דין צריך בושש, והילדות והשחרות הבל, אשרי איש ירא את השם ויזכר את בוראו בימי בחרותו, וישוב מדרכו הרעה וילך בדרך טובים וארחות צדיקים ישמר (משלי ב כ):

כג ועל כל פנים אם עברו ימי הבחרות והוא בא בימים, יגדל עליו חובת התשובה בראותו שיבה זרוקה בו, שכבר הוא קרוב למיתה ורגלו אחת בתוך הקבר, ואם לא עכשו אימתי, ואם לא ישוב אז, יגדל ענשו כפלי כפלים על אשר לא חס על נפשו ועל כבוד קונו בהיות קרוב יום אידו, הרי זה מתחיב בנפשו. לכן בעוד עיניו פקוחות עד אשר לא יבואו ימי הרעה, ימהר יחיש מפלט לו לקים דרכי התשובה כאשר יוכל שאת, ואשר בכחו לעשות יעשה, שאין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניא עם בריותיו, ואולי יוכל לטהר את נפשו, ועל כל פנים, כל אשר יעשה כפרה עושה והצלה להוי. ואל יתיאש אדם מן הרחמים באמר, עוונותי עברו ראשי כמשא כבד יכבדו ממני ואין תקומה למפלתי וכאשר אבדתי אבדתי, לכן אעשה מה שלבי חפץ וארא טוב בעולם הזה, זוהי עצת היצר הרע, או שחטאתיו מונעים הטוב ממנו ונועלים בפניו דלתי התשובה, לכן עושים לו אחת משתים, או שלא ירגיש בחליו ורעתו, כי החליק אליו בעיניו שיהא דרכו ישר בעיניו, או שיתיאש מן הרחמים ויעשה מה שלבו חפץ:

כד וכבר הזהיר התנא על זה ואמר (אבות ב יג) אל תהי רשע בפני עצמך, והזהירו רבותינו זכרונם לברכה (קדושין מ, ב) שלעולם ימד אדם עצמו כאלו חציו זכאי וחציו חיב, וכאלו כל העולם כלו חציו זכאי וחציו חיב, עשה מצוה אחת, אשריו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף זכות, עבר עברה אחת, אוי לו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף חובה, כי פלס ומאזני משפט ביד אל דעות ה׳, יש מצוה ששוקלת כנגד כמה עברות, ויש עברה ששוקלת כנגד כמה מצות, לפי מה שהוא אדם ולפי הענין. הנה כי כן, לו בכח יגבר איש למען יהיה לו עברה אחת פחותה ולקים מצוה אחת יתרה, ואפלו אם יהיה כדבריו שרבו עוונות, כל אשר עובר עברה אחת יתרה ירבה ענשו, שאין משפט הקדוש ברוך הוא כמשפט בשר ודם, שאינו יכול להמית את החיב אלא מיתה אחת, בין על עברה אחת, בין על עברות הרבה, ולכן כיון שעומד למיתה יכול לעשות מה שלבו חפץ ולקלל במלכו, אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, אלא נותן לרשע רע כרשעתו, ואם יעשה מצוה אחת, אפלו אם כלו חיב אין הקדוש ברוך הוא מקפח שכרו, אלא זוכה לרב טוב על אותה מצוה. ואם מעט יעשה מדרכי התשובה, ינכה מענשו והכל עולה לחשבון כחנוני המקיף, שגובה אפלו בפרוטות וכל פרוטה מצטרפת לחשבון, ולמי שהוא כמת שאינו מרגיש באזמל, כך הוא אינו מרגיש בחליו ורעתו וצרת נפשו. דרך חיים תוכחות מוסר, שיתחזק ללמד ספרי מוסר או לשמע בלמודים, אולי יש תקוה שיעור משנתו. וגם ישפך נפשו לפני השם שיחתר לו חתירה מתחת כסא כבודו להחזירו בתשובה:

כה וכבר רבנו האר״י ז״ל תקן נסח לומר בתוך ברכת השיבנו בעשרת ימי תשובה, הובאה בספרי ימים בספרי ימים נוראים בתפלת צום גדליה, ואני עני הוספתי בה דברים וכך אמר תמיד כל הימים:

כו השיבנו אבינו לתורתך וקרבנו מלבנו לעבודתך והחזירנו בתשובה שלימה לפניך. אנא אל רחום וחנון ארך אפים, הארך אפך עד שובנו אליך בתשובה שלימה לפניך, ועד שנשלים תקון נפשנו רוחנו ונשמתנו, וחתור חתירה מתחת כסא כבודך להחזירנו בתשובה שלימה לפניך ולהדריכנו לעבודתך, ותירצנו ברחמיך הרבים כי ימינך פשוטה לקבל שבים, ברוך אתה יי הרוצה בתשובה:

כז על זאת יתפלל כל אדם ויבקש רחמים גדולים, כי זו רעה חולה, לזאת יקרא צרה מר ממות, כי כאשר אינו מרגיש בחליו ואינו מבקש תרופה למכתו, מי ירפא לו, הן גוע אבד חס ושלום, לכן בעודנו בחיים, יצעק לפני השם בכל יום כנאקת חלל, כי הוא מחיה מתים ברחמים רבים:

כח והנה זמן תשובה הוא כל ימי חיי האדם מראשית השנה ועד אחרית שנה, וכמאמר רבי אליעזר (אבות ב י) שוב יום אחד לפני מיתתך. וכבר אמרו בזהר הקדוש שראוי לאדם שבכל לילה קדם שכבו יפשפש במעשיו של אותו יום, ואם ימצא שעבר עברה ואשר לא טוב עשה, יתודה ויתחרט ויתקן את מעותו כאשר יוכל, באיזה סגוף או באיזה קנס לצדקה וכדומה, ואנשים כאלה קראם הזהר הקדוש מרי דחשבנא. ופרש בזהר הקדוש שעל זה הזהירה

תורה (דברים כא כג) לא תלין נבלתו, שלא ילין עם החטא כי נבלה הוא. וכתבו המפרשים שהשב תכף באותו יום, בנקל יוכל לתקן את מעותו, שדומה לדיו לחה שבנקל יוכל להמחק ולהקנח, לא כן כשהיא יבשה. ואם לא שב באותו יום, לפחות ישוב ביום הששי שבאותו שבוע שגם הוא זמן תשובה:

כט וראוי לאדם להקדים הרהורי תשובה כדי שיוכל לומר הקדוש שהוא עדות, והרשע פסול לעדות, וגם כדי שיזכה לתוספת נפש רוח נשמה ולהארת קדשת שבת, ומזיו שפעת קדשתו ישפע עליו לימות החל לשוב בתשובה ולעבד את בוראו עבודה שלמה. ולכן טוב לגבר שיפנה מעסקיו קדם קבלת שבת וישפך שיחה, ידרש סליחה, ואחר כך ילך לבית הטבילה, וימצא תועלת לנפשו וטהרו וקדשו:

ל וגם יום ערב ראש חדש הוא זמן תשובה, על אשר חטא באותו חדש. וכבר רבים מאנשי מעשה נוהגים להתענות בכל ערב ראש חדש ומרבים בתחנונים, ונקרא שם היום בפי ספרים, יום כפור קטן. וכבר כתבנו כי לא התענית היא העקר, אלא התשובה שישוב מדרכו הרעה ויהא מודה ועוזב אז ירחם:

לא ואם כל השנה הלך בשרירות לבו ויצרו הפיל עליו תרדמה, הנה בהגיע ימי חפץ ימי רצון, חדש רחמים ועשרת ימי תשובה, לא עת לנום ולישן כי מלך במשפט יעמיד ארץ (משלי כט ד), וחרדה ילבש ויתעורר כאיש אשר יעור משנתו. ואשריהם ישראל, רבם קמים לומר סליחות לראש אשמורות, ומרבים העם קצת בלמוד ספר התקונים וכ״ד ומשניות ותהלים כפי השגת יד של כל אחד, והן מעט אשר נמצא שאין מתעורר בימים האלה, לא דברה תורה במתים. אבל דבר פשוט הוא דלא סגי באמירת סליחות וקצת למודים לכלא פשע ולהתם חטאות של כל השנה ושל כל ימי חייו. ואם אחר יום הכפורים יחזר לסורו, מה פעל ומה עשה, ויושב בשמים ישחק לו ויאמר, וכי מפני שעבר יום הכפורים אין פחד אלהי״ם לנגד עיניך, האם נחבאת לברח, היד ה׳ תקצר לענש כל השנה לאיש כזה אשר כהתל באנוש יהתל בי, שאומר לו, אנכי אעשה כדבריך עד שבורח מתחת ידו אנא תברח מפני, רק הימים האלה נזכרים ונעשים לאיש הירא ורך הלבב מעברות שבידו, שיפנה מעסקיו מעט בכל יום, ויקח בידו סדר ודוי הגדול שיש בספרים, וישית עינו עליו על כל פרט ופרט למצא חשבון, וחשב עם קונהו את אשר לא טוב עשה מהדברים הכתובים בודוי מיום היותו על האדמה עד היום ההוא. ואם יש דבר שעדין מחזיק בטמאתו, יתחרט חרטה גמורה, ויקבל עליו בכל תקף שלא לשוב עוד לכסלה. ואם הוא דבר שקשה לו לפרש הימנו, יגדר בעדו בגדרים וסיגים וקנסיות וכדומה, לעמד על המשמר ולהשמר מכל דהוא חטא, ולקים כל דבר ולא יעבר. ועל אשר לא טוב עשה וגרם פגם רב וקלקול גדול והשחית נפשו וטמאה וטנפה, יעשה זאת אפוא, ויקבל עליו לענות נפשו באותה שנה בסגופים ותעניות וענויים כאשר יוכל שאת מעט מעט, ואת כל אלה ירשם בכתב אמת את אשר קבל לעשות. והיותר טוב שלא יקבל עליו כי אם על חדש ימים או על שבוע אחד, ובכל שבוע יחזר על המקרא במה שכתב, לראות אם עמד על המשמר, ואם פרץ, יגדר פרצו ויהא מוסיף והולך. ואחר עשותו כל אלה, בכל יום מימים האדירים האלה יתודה במר נפש, וישפך שיחה, ידרש סליחה, כי הימים ימי רצון ותפלתו ותשובתו עושה פרי:

לב וכתוב בספרים, שהפרש יש בין עשרת ימי תשובה לשאר הימים לענין תשובה ותפלה, כהפרש האור מן החשך, ויפה שעה בתשובה ומעשים טובים בימים האלה, מימים שלמים בשאר הימים, אשר על כן ראוי לחוש על כל רגע של ימים אלו שלא לאבדו. ומי שתורתו אמנותו, בימים האלה יניח עסק פלפולו ויהיה רק עסוק בקריאת ספרי מוסר ובדרכי התשובה, ולשפך שיחה, לדרש סליחה ולהקדים תפלה על כל צרה שלא תבוא. אשרי מי שיוכל להתבודד לחשב עם קונהו, בד קדש ילבש. ולפחות בימים אלו יקים להקריב שני תמידין כהלכתם, שויתי ה׳ לנגדי תמיד, וחטאתי נגדי תמיד. ואם ימצא חבר טוב, מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד, טובים השנים, אז נדברו יראי ה׳ (מלאכי ג טז) איזוהי דרך ישרה, ואיש את רעהו יעזרו ולאחיו יאמר חזק:

לג וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה שאמרו (קדושין ל, ב) יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו. והם אמרו (ברכות כט, א) אל תאמן בעצמך עד יום מותך, שהרי יוחנן כהן גדול שמש בכהנה גדולה שמונים שנה ולבסוף נעשה צדוקי. הנה כי כן, צריך לעמד על המשמר, וזוהי הדרך למי שרוצה לכנס בדרכי התשובה והיהידות, זה השער לה׳ שיקבל עליו בכל תקף ולא יעבר מלהיות שוקד מדי יום יום ללמד חלק מספרי מוסר, דף אחד או פרק אחד, או לשמע בלמודים על מנת לשמר ולעשות ולקים. הן אלה קצות דרכי הרוצה לשוב אל ה׳ וירחמהו ואל אלהינ״ו כי ירבה לסלח:

פרק שפב

א תוכחה - תוכחה היא אחת מרמ״ח מצות עשה, דכתיב (ויקרא יט יז) הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. וזאת המצוה מטלת על כל ישראל, לא כמו שסוברים רבים מעמי הארץ שלא נתנה מצוה זו אלא למי שהוא חכם העיר, לא כן הדבר, אלא כל בר ישראל חיב להוכיח את חברו בראותו שעובר עברה או שנמנע מלקים מצוה. ויותר יגדל החיוב על שאר עמא, שדבריהם עושים פרות יותר מדברי החכם, שאם יוכיחנו החכם, יאמרו, הוא

חכם, הוא חסיד ומי יוכל לעשות כמעשהו, אם היינו כלנו כמותו, היה בא המשיח, כאלו ביאת המשיח הוא דבר בלתי אפשר על ידינו. ועוד, שהחכם אינו מצוי תדיר אצל עמי הארץ ואינו רואה במעשיהם, לא כן חברו הרגיל אצלו, וכאשר יוכיחם ויאמר להם, אל נא אחי תרעו, וגם לי לבב כמוכם לעשות כמעשיכם, אך חוששני לי מחטאת, כי האלהי״ם יביא במשפט על כל, ולמה לא נחוס על כבוד קוננו ונהיה מאותם שנאמר עליהם (משלי יז כה) כעס לאביו בן כסיל, וממר ליולדתו, ולמה לא נחוס על נפשנו ונהיה מאבדים עצמנו לדעת, כזאת וכזאת ידבר איש אל רעהו ודבריו עושים פרות:

ב וידוע שכל ישראל ערבים זה לזה כדכתיב (ויקרא כו לז) וכשלו איש באחיו. איש בעוון אחיו, ובהדי הוצא לקי כרבא (ב״ק צב, א). ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת נד ב) שמי שרואה את חברו עובר עברה ואינו מוכיחו על פניו, מעלה עליו הכתוב כאלו הוא עשאה והוא נענש תחלה, כמו שמצינו (שם א) בחרבן בית המקדש דכתיב (יחזקאל ט ו) וממקדשי תחלו ממקדשי תחלו, ואף על פי שאמר הקדוש ברוך הוא, גלוי וידוע לפני שלא היו מקבלים מהם, קטרגה מדת הדין ואמרה, אם לפניך גלוי, לפניהם מי גלוי, ונגזרה עליהם מיתה אף שקימו את התורה מאל״ף ועד ת״ו. ובספר החסידים (סימן קנג) כתב, שמי שעובר עברה ולא הוכיחו חברו ומת בה, חשוב כאלו הרגו, ואת דמו יבקש הקדוש ברוך הוא מידו, ואם הוכיחו ולא שמע בקולו, מה כתיב עליו (יחזקאל ג יט) ואתה כי הזהרת רשע, הוא בעונו ימות ואתה את נפשך הצלת. ואמרו (ספר חסידים סימן ה) שהמוכיח חברו ולא שמע בקולו, נוטל זכיותיו ממנו:

ג והנה מה שאמרו (שבת נד, ב) מי שיש בידו למחות באנשי עירו, נתפס על אנשי עירו, באנשי ביתו, נתפס על אנשי ביתו, משמע שאין הדבר אמור לכל, אלא למי שיש בידו למחות. וכן אמרו על פסוק (דברים א יג) ואשימם בראשיכם. ואשמם כתיב, שאשם הקהל נתון על ראשי הקהל, הינו לענין מחאה, דתוכחה לחוד ומחאה לחוד, דתוכחה בדברים, ומחאה בשוטים ומקלות, שזה אינו ביד כל אדם, אלא כל איש שורר בביתו, וראשי הקהלות מושלים על קהלתם, ויש לאל ידם לשבר מלתעות רשע, עליהם מטלת חובת מחאה, אבל חיוב תוכחה הוא דבר השוה לכל נפש:

ד והן בעוון גברה חנפה ואין בדור זה מי שיוכיח, ובפרט לאיש מכבד, אם רואה אותו עובר על דברי תורה, הוא בוש וירא לגשת ולומר לו, מדוע אתה עובר את מצות המלך, מלכו של עולם, וכובש פניו בקרקע ועושה עצמו אשר לא ראה ואשר לא ידע, אוי לנו מיום הדין ומיום התוכחה, כי יפקד השם על מצות התוכחה מה נענה ומה נאמר, כי יאמר, על כבודך הקפדת הרבה, ומה גם על כבוד אביך ואמך היית מקפיד הרבה, שאם היית רואה איש מכה אביך ואמך או מקלל אותם, היית יוצא לקראת נשק ויורד עמו עד לחייו, ולמה לא תקפיד על כבוד שמים בראותך איש עובר עברה שהוא מקל בכבוד שמים, וגורם צער וכעס ופגם, ונרגן מפריד אלוף, וכהנה רעות רבות, ואין איש שם על לב, הלואי שלא יהא שמח לאיד בתקלת חברו, כדי שיהא הוא נכבד וחברו נבזה. ויש שאין מוכיח מפני שאין בדור הזה מי שיקבל תוכחה, שאם ירצה איזה איש להוכיח לאנשים שכמותו, יתלוצצו עליו הליצנים ויאמרו, מי שמך לאיש שר ושופט ומוכיח, ומחרפים אותו ומבזים אותו, ולאנשים כאלה, מצוה שלא להוכיחם, שהרי אמרו (יבמות סה, ב) כשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע. ואסורא נמי איכא להוכיחם, דכתיב (משלי ט ח) אל תוכח לץ. אבל לא יוכל אדם לומר, קים לי בגויהו שאינם שומעים או שהם ליצנים, כי ה׳ יראה ללבב, ואם לפניו גלוי, לפנינו מי גלוי, אם לא שברור כשמש שאינו חושש על האסורים, ולא ישמע לקול מלחשים, שאז אמרו (ביצה ל, א) מוטב יהיו שוגגים ואל יהיו מזידים. וזהו דוקא כשאין יודעים שהוא חטא, דהוו להו שוגגים, אבל אם יודעים שהוא חטא ועוברים עליו, יוכיחם על פניהם, אולי ישובו מדרכם הרעה, דלא שיך לומר, מוטב יהיו שוגגים:

ה ומיהו לדבר טוב נמי יש גבול, שאף בתוכחה לא ירבה כל כך בדברים אם חושש שלא יקבלו, שהרי אהרן נענש על שהיה נוטל את העגל ושוחטו לפניהם, ומראה להם שאין בו ממש (ויקרא רבה ז א), באפן שעשאם פושעים. וכן כתבו שבצבור לא יוכיח אלא פעם אחת, ובצבור לא שיך מוטב יהיו שוגגין, שידבר למאה, ואם לא, לאחד. ובדבר המפרש אסורו בתורה לא אמרינן מוטב יהיו שוגגין, אלא חיב להודיעם ולהוכיחם:

ו וצריך זהירות באפן התוכחה שלא ישא עליו חטא, דהינו שלא ילבין פני חברו, ולא ידבר אליו קשות באפן שיביא לידי מחלקת וקטטה ושנאה ותחרות, אלא לשון רכה תשבר גרם (משלי כה טו), בסתר. ומה מאד צריכים לזהר הדרשנים שלא לנגע בכבוד הבריות, ושלא להזכיר חטא שעשה איזה פרטי בתוך דרושם, כי דם יחשב לדרשן ההוא, דם שפך אלא גם כשיוכיח על עברות שדשו בהם פרטי, יכבדהו וינשאהו תחלה כדי שיקבל התוכחה, וזה פרשו המפרשים פרוש הכתוב (שם ט ח) אל תוכח לץ פן ישנאך, הוכח לחכם ויאהבך. שאל יוכח בלשון לץ לומר לו, אתה לץ רשע למה תעשה כך וכך, אלא יאמר, אתה חכם, איש טוב, משבח ומפאר, ולא נאה לך מעשים כאלה, חזר בך כדי שתהיה שלם בכל ויהללו בשערים מעשיך. ואם לא יקבל ברכות ולא ישוב מדרכו הרעה, ידבר קשות ויוסיף, עד להכותו, אם יש בידו למחות. והיותר טוב למי שהוא דרשן, שכשרואה שיש בני אדם פרוצים באיזה דבר, יבקש לדרש בספר על אותו ענין, או בעמדו בקהל אנשים יגלגל הדברים להודיע האסור שיש בדבר ההוא וחמר שבו, השומע ישמע והחדל יחדל:

ז ומצוה זו יכול האדם לקים אף כי אחרי מותו לרב דורות, אם חננו השם דעת, יכתב בספר דינים ומוסר השכל. ואף כי רבו הספרים כאלה ותורה מנחת בקרן זוית, אין דורש ואין מבקש כי אם השרידים, אף על פי כן הוא יעשה ויכתב רבי תורתו, אולי ברב הימים המצא ימצא שיטל ספרו בידו ויעשו לו דבריו פרות, ויבנה גם הוא ממנו ויהיו שפתותיו דובבות בקבר. ועל כן מה טוב ומה נעים לסדר ספר מדינים ומוסר ללועזים בלעז, כי הן רבים עתה עם הארץ, ויותר מועיל ומזכה לנפשו בעשות ספרים כאלה, מעשות ספרים בפלפולים וחדודים ודרושים, אשר ספרים כאלה רבו והם מגוללים בעפר, עש יאכלם, כי הספרים רבים והלומדים מועטים, ומסתפקים בספרי התלמוד ופוסקים, ומפרשים ראשונים וקצורי דינים, הלואי שיספיק לנו הזמן ללמד אותם כתקונם, אבל למוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב:

פרק שפג

א תיקון - כבר כתבנו, שכל אדם צריך לתקן את אשר עותו, שאם לא יעשה כן, ענוש יענש על אשר לא חס על כבוד קונו. וכבר יש ספרים מלאים זיו המדברים בתקון השיך לכל חטא, ובכל איבר שחטא ועשה עמו חבילות של עברות, יעשה כנגדן חבילות של מצות, אולי יש תקוה שיתרצה אל אדוניו, ושב ורפא לו. וכן יתקן את מעותו בתעניות וסגופים וצדקות כאשר יוכל שאת. ולא על עצמו בלבד צריך להשתדל לתקן אלא גם על חטאת הקהל וחטאת כל ישראל צריך לתקן ובפרט עוונות אבותיו כדכתיב (ויקרא כו מ) והתודו את עונם ואת עון אבתם. ובכל מעשה הטוב אשר יעשה, ובכל אשר יתענה ובכל צדקה שיתן, יכון וגם יאמר בפה מלא שהוא עושה לכפרת עוונותיו ועוונות אבותיו ועוונות כל ישראל, ושיהיו מעשיו לרצון לפני השם לתקון נפשו רוחו ונשמתו ולעלוי נפש הוריו ובשם כל ישראל, שהוא כמדליק נר מנר, שאחרים נהנים והוא אינו חסר. ואם ראש הקהל הוא, או ממנהיגי וטובי הערים, עליהם המצוה הזאת להשתדל בתקנת אנשי העיר, בין על מלי דאסורא, בין על מלי דממונא, אם רואים שהעם פרוצים באיזה אסור, יהיו גבורים לעמד בפרץ ולגדר פרצות העיר על ידי תקנות וגדרים וסיגים, לפי המקום ולפי הזמן ולפי צרך שעה. וכן יגדרו בעדם שלא ירבו בהוצאות על מגן, שהתורה חסה על ממונם של ישראל:

ב וכל שכן שיש לחוס על עניי ישראל, שכשמנהג העיר באיזה הוצאות, שומרים המנהג יותר מדין תורה יחד עשיר ואביון. ויש עניים מרודים שאין ידם משגת על ככר לחם, והם מוכרים את כסותם כדי לקים מנהג המדינה כי בושה להם, כלמה להם, להראות חסרונם ולשנות ממנהג המדינה, ועל כן העני העלוב הלוך ילך ובכה מדלית אסר, ואי אפשר לומר ונקה מלקים מנהגי המדינה, בין במלבושי אשתו ובניו ותכשיטיה, בין בהלכות דרך ארץ בשמחות וגיל, שכמה ממון משקעים ומשליכים לאבוד, והוא מנהג רע אפלו לגבי העשירים שעוברים על בל תשחית, ובמקום להוציא הממון באלו המנהגים הרעים, היו יכולים לתנם לעניים להחיות לב נדכאים, ולמצוה רבה תחשב להם. וכל שכן שהדבר קשה אצל העניים שאין ידם משגת אלו על הלחם לאכל ובגד ללבש, ובבוא להם איזו שמחה כי ילד ילד להם או כי יגיע לפרק הנושא, שמחה לתוגה מתהפך להם, כי לא ידעו אנה יפנו לעזרה למצא לפי שעה לצרך ההוצאה המרבה, ואם ימצאו למשכן או למכר כסותם, ידמה בעיניהם כמתנה וישישו כמוצא שלל רב, כי כבוד הפנים הוא זה, אבל כשלא ימצאו כלל, אז מר להם מר, ומחמת רבוי ההוצאה דין גרמא, שאם ירצה העני למכר הסנדקות או השושבינות אין קונה, כי ההוצאה יתרה על השבח:

ג ועל כל אלה צריכים מנהיגי הערים לפקח עינים, ומזקנים נתבונן, שהרי רבותינו זכרונם לברכה שקדו על תקנת עניים ועשו כל אפיא שוין, וחיבו על העשירים להקל בכבודם כדי שלא לביש את מי שאין לו, כמו שכתוב (תענית לא א) שבחמשה עשר באב היו בנות ישראל יוצאות לחל בכרמים, כלן בכלי לבן שאולים, אפלו בת המלך, כדי שלא לביש את מי שאין לו. וכן בענין התכריכין (מו״ק כז ב) שראו שמי שאין ידו משגת היה מניח את מתו וברוח מחמת רבוי ההוצאה שהיו נוהגים לעשות, עד שבאו של בית רבן גמליאל ונהגו זלזול בעצמם, וכהנה ענינים רבים המפרשים בתלמוד:

ד ואם יאמר אדם, מי שיש יכלת בידו לעשות יעשה וירבה בהוצאות, ומי שאין לו יכלת, לא יעשה זה בלתי אפשר, אי מפני הבושה ואי מפני צרת הבית, אשה רעותה קנאה, וכך הוא סדר נשים שרוצות להדמות ולהיות כל אפיא שוין, ואי אפשר לומר ונקה, ומה גם שגם לעשירים יכבד, ואסורא נמי איכא לאבד הממון להבל וריק, וגם על זה עתיד אדם לתן דין וחשבון, כי מי שנתן לו הממון לא נתנו כדי שיוציאנו לבהלה, אלא כדי שיפרנס את בני ביתו בכבוד ושיפרנס אחרים משלו, ולא משלו אלא על ידו, והממון הוא פקדון בידו לעשות בו רצון בעל הפקדון, ואם מוציאו במותרות הרי זה מועל בפקדון:

ה הנה כי כן, המנהיגים ישנו המנהגים ויתקנו תקנות טובות והנהגות ישרות, וכן צריך לחוס על העניים ולעשות תקנות ולקבע שער על המחיה ועל כל מיני מאכל ומשקה שלא ימכרו ביקר אלא ברוח מועט כמו שמפרש בפוסקים:

ו והן אמת, שבתחלה יהיה הדבר קשה על רבים מעמי הארץ, ועל הנשים שדעתן קלה, ויהיו בוכים למשפחותיהם על שנוי המנהגים ומדברים תועה על המנהיגים, אבל אין לחוש על זה נגד המעשה הטוב והשכר הטוב שיקבלו מן השמים, וסוף שיהא הדבר אהוב ונחמד ומקבל ומרצה לכלם, וכשיתרצו יערב להם ויבסם להם, אבל צריכים מנהיגי הערים לעמד על המשמר, ואם יהיה איש פורץ גדר ועובר על תקנות הקהל, יכתתוהו וירדפוהו בקנסיות או במכות עד החרמה, למען יהיה קיום והעמדה לתקנתם, ולא יהיה כל אחד בונה במה לעצמו ומתנשא לאמר, אני ארבה ולא אסור. ומי שהוא איש טוב בודאי שלא יעבר על תקנות הקהל אפלו אם יצטרך להפסיד ממון רב, כי אלהי״ם נצב בעדת אל, ולכן אף אם ידמה בדעתו שלא עשו כהגן, יעמיד דבריהם וישבר מלתעות רשע הרוצים לעבר על דבריהם, כי באמת אמרו (קהלת י ח) ופורץ גדר ישכנו נחש:

ז וביותר צריך לתקן תקנות וגדרים במקום פקוח נפש, דחמירא סכנתא מאסורא. וכן צריכים לתקן תקנות להקל מטרח צבור, כי גדול כבוד הצבור, וחמור הוא אסור טרח צבור שדוחה אסור דרבנן כמפרש בש״ס (ברכות יט, ב יומא ע א) ופוסקים, ועד אחרון בספר שלמי צבור, עין שם. וכל כיוצא בזה, חיובא רמיא על ראשי בני ישראל לחפש אחר מנהגים רעים שיש ולעקרם מעט מעט, ולתקן תקנות לפי צרך שעה הכל במתון, בנעם שיח כי היכי דלקבולינהו, וכן יתקנו להם קפות וחברות קדושות ולמודים ומנהגים טובים, כל אשר בכחו לעשות יעשה, וגדול המעשה ומזכה את הרבים, זכות רבים תלוי בו:

פרק שפד

א תחבולות - כתיב (משלי כד ו) כי בתחבלות תעשה לך מלחמה. וכמה ערמות ותחבולות אדם עושה לכבוד עצמו וכדי להרויח ממון, על אחת כמה וכמה צריך לשית עצות בנפשו ותחבולות כדי להלחם מלחמת חובה נגד הצר הצורר, כי הוא מלך זקן, כאיש מלחמות יעיר קנאה, יריע אף יצריח את האדם:

ב והנה לכל דבר טוב שירצה האדם לעשות, השטן עומד על ימינו לשטנו ולמנע טוב מבעליה, שהרי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ברכות ה, א) ירגיז אדם יצר הטוב על יצר הרע, אם נצחו מוטב, ואם לאו, יעסק בתורה. וכן אמרו (קדושין ל ב) אם פגע בך מנול זה משכהו לבית המדרש, אם אבן הוא נמוח, ואם ברזל הוא מתפוצץ. הנה כי כן, יצר סמוך מסיתו הסת כפול שלא יעסק בתורה ושלא ילך לבית המדרש. וכן כתיב (ישעיה נה ג) שמעו ותחי נפשכם. שעל ידי השקידה לשמע דברי תורה תחי נפשו, ויצר סמוך מסיתו שיהא מסיר אזנו משמע תורה. וכן אמרו (ברכות ה, ב) שיזכר לו יום המיתה, ויצר סמוך מסיתו שאפלו אם הוא בן שבעים שנה או בן שמונים שנה, שיחשב שעדין יחיה עוד שמונים שנה, ויהא מקשה לבו כדי שיפל ברעה, וכל כיוצא בזה, ומה יעשה הבן ולא יחטא, מאחר כי יצר לב האדם רע מנעוריו, והוא אש, ואנחנו בשר ודם, איך נוכל לו, זאת העצה היעוצה, שיעשה תחבולה כאיש מלחמה, שמראה עצמו כאלו אינו רוצה להלחם, עד שאויבו יתיאש ממנו וישכן בטח בדד, ואז בפתע פתאם יקום עליו והכהו נפש. וכן היה עושה דוד המלך עליו השלום, שבכל היום היה אומר, למקום פלוני אני הולך, לבית דירה פלוני אני הולך, ועל ידי זה היה יצרו בודל ממנו, ופתאם היו רגליו מוליכות אותו לבית המדרש (ילקוט תהלים רמז תתצ). ולכן מנהג הצדיקים שאומרים מעט ועושים הרבה, שכבר אמרו (סנהדרין כו ב) מחשבה מועלת לדברי תורה, וכל שכן הדבור, שאם יחשב האדם או יאמר, אשנה כך וכך, או אעשה טוב כך וכך, יצר סמוך עומד עליו בכל כחו, או מגלגל עליו כמה עכובים וכמה מניעות למנעו, לכן אם רחש לבו דבר טוב, תכף ומיד יצרף המחשבה טובה למעשה, אם לא יוכל תכף לעשותו, יקפץ וישבע לעשותו, על דרך דכתיב (תהלים קיט קו) נשבעתי ואקימה לשמר משפטי צדקך, הכל לפי מה שהוא אדם, יזרז את עצמו כאשר יוכל:

ג ועוד יש גדר גדול ותחבולה גדולה, והוא מאמר רבותינו זכרונם לברכה שאמרו (פסחים נ, ב) לעולם יעסק אדם בתורה ובמצות אפלו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה. שכשרואה היצר הרע, אחד שעוסק שלא לשמה כדי לקבל שכר טוב בעמלו, הוא מניחו ואומר, זה משלנו, שאין זה עובד את השם אלא עובד את עצמו, דאדעתא דנפשה עבד. וסגלת התורה שהיא תבלין ליצר הרע, ומצות ה׳ ברה מאירת עינים, ומתוך שלא לשמה בא לשמה, הנה כי כן, טוב לגבר שיהא מחשב שכר מצוה, כאלו איש עומד כנגדו ונותן לו זוזים בידו על כל דבר טוב ועל כל תבה מדברי תורה, כך וכך זוזים, וכזאת וכזאת בתחבולות יעשה מלחמה עם היצר הרע, אולי יוכל לגרשו מעליו, והבא לטהר, ה׳ יעזר לו והיה אדירו:

פרק שפה

א תלמידי חכמים - תלמידי חכמים צריכים להיות מצינים ומבדלים בעניניהם, כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה׳, וצריכים להתנהג בחסידות ולקים כל מלי דחסידותא, ואפלו אם ירצה להקל באיזה דבר מפני צרך שעה, לא יקל בפני המון העם, דמקלקלתא ילפי, ולאו כלי עלמא גמירי טעמיהו

ונמוקיהו ואנסיהו, ואתי לידי חלול השם. וכמאמר רבי יוחנן דאיתא בש״ס (יומא פו א) דאמר, כגון אנא, אי מסגינא ארבע אמות בלי תורה ובלי תפלין מחמת אנס, ואנשי לא ידעי וחשבי דעבידנא משום התרשלות, איכא חלול השם. ורב אמר: כגון אנא, אי שקילנא בשרא ולא יהיבנא דמי, איכא חלול השם:

ב ומה מאד צריכים לזהר התלמידי חכמים שיהיו שונאי בצע ושונאי מתנות, דהינו שלא ישתדלו אחר העשירים שיתנו להם מתנות או שימכרו להם בזול. ולא יקחו בהקפה, ואם לקחו בהקפה ימהרו לפרע, דמלבד דאי יהבי להו על כרחם שלא בטובתם, איכא סרך גזל (ספר חסידים סי׳ שטז), על דרך נהנה מסעדה שאינה מספקת לבעליה, ועוד בה, איכא חלול השם החמור, דאמרו, ראו התלמידי חכמים חריפים להוציא ממון, וכל ישעם ומגמתם לאפוקי ממונא, ואינם רוצים לידע דדחיקא להו שעתא ותלו בהו טפלי, ומה יעשו המאשרים ואומרים שעשו התורה קרדם לחפר בה, ושהם משתמשים בכתרה של תורה, וכזאת וכזאת יהיו מלעיבים במלאכי אלהי״ם, אשר במקצת האמת אתם, כי לא טוב הדבר אשר הם עושים, וסרך אסור איכא, ועל מי יש להם להשען, על אבינו שבשמים, ויצטמקו בעולם הזה. וטוב להם שיתעסקו במלאכה כבדה אף אם אינה לפי כבודם, כגון להיות חזנים או מלמדי תינוקות במקום אשר ימצאו, ויסתפקו במועט ואל יכבידו על העשירים ואל יחללו שם שמים בפרהסיא חס ושלום, כי מוטב לו לאדם שימות ברעב ואל יהי רשע לפני המקום, ולא יחללו שם שמים, ואדם נכר בכיסו כזהב בתוך כור, ודורשי ה׳ לא יחסרו כל טוב:

ג וצריכים תלמידי חכמים לנהג סלסול בעצמם שלא לישב בחבורה של עמי הארץ ושלא להתעסק בשחוק וקלות ראש כלל, כל שכן בפני עמי הארץ, ושלא להרבות בסעדות הרשות עמהם, שהרי אמרו (סנהדרין נב, ב) למה תלמיד חכם דומה בפני עם הארץ לקיתון של זהב, דבר עמו, דומה לקיתון של כסף, אכל ושתה עמו, דומה לקיתון של חרס, נשבר אין לו תקנה. וצריכים הם להיות מכבדים כדי שתהא אימתם מטלת על הבריות ויהיו דבריהם נשמעים. ולא יראו מאד החוצה אל העין, אלא יהיו מחובשי בית המדרש שהרי אמרו (ערובין נד, א) מפני מה נמשלה תורה לענק, לומר לך, אם עושה אדם עצמו כענק זה שנראה ואינו נראה, תלמודו מתקים בידו. ואיכא נמי משום חלול השם, שממנו יראו וכן יעשו בטול תורה. וישתדל מאד שתהא מלאכתו נעשית על ידי אחרים, ולא יזלזל בעצמו לילך לחנוני ולבית המטבחים או לטל שק או קפה, והכל לפי מה שהוא אדם ולפי צרך שעה לשם שמים ינהג סלסול בעצמו. וכן צריכים לזהר בכבוד כל אדם ויכבדו את העשירים, שהרי רבי היה מכבד את העשירים, ורבי עקיבא היה מכבד את העשירים (ערובין פו, א), אף על פי שלא היו צריכים להם, שגם המה היו עשירים, כל שכן מי שמקבל הנאה מהם שצריך לכבדם ולנשאם ולשלם תודות להם והם ראויים לכבוד, מאחר שמלכו של עולם חפץ ביקרם ונתן להם שפע העשר, וגם על המצות שעושים בעשרם ראוי לכבדם:

ד ואלו דברים שאין להם שעור, שלא יזלזלו בעצמם גם כן לעמד מפניהם מלא קומתו או לשמשם וכדומה, דברים שהם יותר מדי, שאז יוצא מכלל כבוד ונכנס בסוג חנפה, והכל כמנהג המדינה יעשה, באפן שלא ימצאו מקום להקפיד עליו ולדבר עליו תועה. ואם איזה אדם לא ינהג בו כבוד או ינהג בו מנהג בזיון, לא יקפיד כלל ויהיה ענו באמת ומעביר על מדותיו. ויהללוהו זרים ולא פיו, ואחרים יקפידו על כבוד ויענישו המתריסים כנגדו ולא הוא על עצמו, כי גנאי הוא לתלמיד חכם שיתבע עלבונו ולימא צרבא מרבנן אנא. וכתבו הפוסקים דליכא דין תלמיד חכם בזמן הזה, וכל שכן כגון אנו אזובי קיר, דלונו מאד:

ה יזהר בכבוד התלמידי חכמים ובפרט בפני עמי הארץ, אפלו לקטנים ממנו יכבדם וינשאם, ויזהר וישמר מאד מלזלזל שום תלמיד חכם, ובפרט בפני עמי הארץ לא יהיו חובלים זה את זה ומדברים תועה זה על זה, דאיכא חלול השם, ויאמרו, זונות מפרכסות זו את זו ותלמידי חכמים חובלים זה את זה, מה נשאר לנו שאנו עמי הארץ. ויזהרו מאד מאד מכל צד נדנוד אסור, ובפרט בפני עמי הארץ צריך להחמיר ולהתקדש במתר לו ולאסר את המתר, על דרך שאמרו (ברכות יט, א) אדם חשוב שאני, שמן המעט שרואים בהם שמקלין, יוסיפו להקל באסורין כהנה וכהנה:

ו ולא זו, התלמידי חכמים בעצמם שצריכים לזהר בכל אלה ויותר מאלה כמפרש בהרמב״ם הלכות דעות (כ״ה) ובשאר ספרים, שצריך התלמיד חכם לקים כל דבר, כי זו תורה וזו שכרה, כי לא המדרש הוא העקר אלא המעשה, וההנהגה טובה עם הבריות במדות טובות וישרות ושורת דרך ארץ באפן שימצא חן ושכל טוב בעיני אלהי״ם ואדם, כי גם מהם ילמדו ואיכא חלול השם אם יעשו דבר שלא כהגן, שיאמרו חזו בניו וקרוביו ובני ביתו או הנלוים אל החכם עושים כך וכך, מה נשאר לנו. ואיכא נמי בזיון לחכם, שיאמרו, עד שהוא מוכיח לרבים ילך ויוכיח את בניו ובני ביתו שעושים שלא כהגן, לכן צריכים לזהר ביותר. ואנו אומרים בכל יום, אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא, תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם. הנה כי כן, יזהרו התלמידי חכמים להיות מתלמידיו של אהרן, אוהבי שלום ורודפי שלום, אוהבים את הבריות ומקרבין אותם לתורה, ומהם יהא מתחיל שיהא להם שלום עם הכל ובפרט עם נשותיהם ובני ביתם, ויהיו מן הנעלבים ואינם עולבים, מה אדבר והדברים ארכים, כלל הדברים, שצריכים להשמר מכל דבר רע ולשמר ולקים כל דבר טוב, ויהיו שלמים במדות ובדעות, וידעו להתנהג עם כל אדם, לפי מדותיו בדרך הישר והטוב, ביתר שאת ויתר עז על שאר כל אדם,

באפן שימצאו חן ושכל טוב בעיני אלהי״ם ואדם, כדי שלא יהא שם שמים מתחלל על ידם חס ושלום, אלא יקדישו את קדוש יעקב ואת אלהי ישראל, כי באמת אמרו (ברכות יז א) אשרי מי שעמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו:

פרק שפו

א תהלים - תהלים גדלה מעלתם, וכבר מוהר״י אזולאי בספר יוסף תהלות אסף איש טהור כמה מעלות טובות נאמרו בלמוד התהלים ויצא עתק בקצ״ר אמיץ. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ילקוט שמעוני תהלים א) שהתפלל דוד המלך עליו השלום שיהא לו שכר עליהם כעוסק בנגעים ואהלות, ומאחר שהתפלל דוד המלך שיהא חשוב כעוסק בנגעים ואהלות, נראה דמועיל למודם לתקון הברית, כמו שכתבו גורי האר״י שלמוד סדר טהרות לתקון פגם הברית. הנה כי כן, לא יגרע מצדיק ללמד כל ספר התהלים בכל שבוע מדי שבת בשבתו. ואף שכתבו הפוסקים שמי שיכול ללמד הלכות ופלפולים ועוסק בתהלים, חשוב בטול תורה לגבי דידה, מכל מקום ללמד אותם פעם אחת בשבוע לא נאמר זה, ועת לכל חפץ. ומה גם אם קורים אותם ברבים שיתעלו, המה יעלו לרצון יותר מהעוסק בנגעים ואהלות ביחיד. וכתבו שהרגיל בספר תהלים דוחה כל מיני פרענות ופגעים רעים, מעליו ומעל בני ביתו ומעל משפחתו ומעל כל בני דורו, ומגלגל עליהם כל מיני שפע ברכות וטובות והצלחות, ולא יש דבר להגן מפני המזיקים כאמירת קדיש על תהלים. והרוצה לדבק בו יתברך ובשבחיו, ידבק ללמד בספר תהלים. ויש קבלה מאנשי שם הקדושים שמי שיש לו איזה דחק השעה או צער, או שהוא מהלך בדרך או עובר בים או בנהרות, יקרא כל התהלים בכל יום בלי הפסק בכונה והכנעה, ויראה נפלאות, וזה בדוק ומנסה:

ב וכל המעלות האלו ויותר מהמה, הנה הנם להקורא אותם כתקונם, אות באות, תבה בתבה, בקול רנה ותודה ובשפל קול התחנה, כי יתן את רוחו אליהן ויבין מה שהוא מוציא בשפתיו, שהם תפלות נוראות על אויבי וצרי הנפש, ולזמר עריצים ולהכרית כל החוחים והקוצים, ושבחים ותהלות גדולות לנורא עלילות, והדברים עתיקים והם מפלאות תמים דעים, דברי אלהי״ם חיים אשר נאמרו לדוד המלך ברוח הקדש, ואף כי אין אתנו יודע עמקן ורומן, ויש אשר לא ידע מאי קאמר, אפלו הכי הדברים פועלים ועושים פרי למעלה ומעשה ידינו כוננה עלינו, ובלבד שיקרא אותם במתון בלי חסרות ושגיאות, כמנהג כמה בוערים בעם שקורים אותם במרוצה בחלף וחסור ושגיאות, כמנהג כמה בוערים בעם שקורים אותם במרוצה בחלף וחסור ושגיאות כהנה וכהנה, חוששני להם מחטאת במקום מצוה, אם יכולים לקרא אותם כתקונם, ותהי מרוצתם רעה, וכבר כתבנו בזה לעיל בערך רנה:

ג ויש מנהג קצת בוערים, שכשקורין אותם ברבים ואומרים מזמור אחד לכל אחד, יש שאין אמר ואין דברים אלא במזמור הנוגע לו לומר בקול רם, ולמאי דביני ביני, ידברו איש אל אחיו דברים בטלים או יושבים בטלים, הם המורים שאין קריאתם לשם שמים, אלא להראות חכמתם שיודעים לקרות מזמור תהלים, שאם קריאתם לשם מצוה, מה לי בלחש, מה לי בקול רם, ואשר לא חננו השם דעת, או לא נמצא אתו כי אם ספר תהלים, לא יבל מלהיות חוזר עליהם אפלו כמה פעמים ביום ולא יהא יושב ובטל, שהרי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (תדא״ז ב״ב) שאפלו אם קורא וחוזר וקורא כל היום פסוק (בראשית לו כב) ואחות לוטן תמנע, נותנין לו שכר כאלו עוסק בנגעים ואהלות. וכן מי שאין בידו שום ספר בשבתו בחנות ובלכתו בדרך, יוכל ללמד מזמורים השגורים בפיו, או משניות השגורות בפיו, ויחזר עליהם אפלו אלף פעמים ויקבל שכר טוב וערבה לה׳ כעוסק בנגעים ואהלות. ובאמת אמרו (ברכות ה ב) אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכון לבו לשמים:

פרק שפז

א תולדות - אלה תולדות נו״ח לאדם לעולם הזה ולעולם הבא, אם תולדות טובים, גיל יגיל אבי צדיק, ויולד חכם ישמח בו בעולם הזה ותתענג בדשן נפשו לעולם הבא. הנה כי כן, חיב אדם להשתדל להעמיד תולדות, ואם היו לו בנים בילדותו, ישתדל שיהיו לו בנים בזקנותו, כי אינו יודע איזה יכשר, וזרע איזה מהם יכשר, הזה או זה או שניהם כאחד טובים. וכשם שיש שמחה לאיש בתולדות טובים, כל קבל דנא, כעס לאביו בן כסיל וממר ליולדתו, יבוש בהם בעולם הזה. וכבר אמרו (בראשית רבה מד ט) שאמר אברהם אבינו, אם יהיו לי בנים להכעיסך, יותר טוב שאהיה אנכי הולך ערירי. וכן אמר דוד המלך עליו השלום. וזאת תהיה נחמת החשוכי בנים, דאפשר דקמי שמיא גליא דנפקי מניהו בני דלא מעלי, ודטבא להו עבדי להו. ולכן על זאת יתפלל כל אדם שיהיו לו תולדות, בנים ובנות טובים, וישתדל על בניו לגדלם על התורה ועל העבודה, ועל בנותיו שתהינה שלמות במדות ובמלאכות, ולהשיאן לתלמידי חכמים או ליראי השם, ובזה ישמח לבו ויגל כבודו:

ב והנה כמו שבמלאכות שבת יש אבות ותולדות, כן בכל המצות יש אבות, ומאבות יצאו תולדות, היוצא מן הטהור טהור והיוצא מן הטמא טמא, מצוה גוררת מצוה ועברה גוררת עברה, ופעמים שהאב הוא נעלם מן העין והבן מעיד על האב, מאחר שאי אפשר לבן בלי אב, כגון הגאוה, היא נעלמה מעיני כל חי, כלם יאמרו שאין להם גאוה, ולפי האמת אין נקי הימנה בין רב למעט, שהרי תולדות הגאוה הם הכעס וההקפדה, ותולדות הכעס, הקללות וחרופין וגדופין, ותולדותיהן, השנאה והתחרות ותולדותיהן, כי ישב באחיו ידבר, בבן אמו יתן דפי וכדומה, ומי הוא זה ערב אל לבו שהוא נקי מכל אלה, ואם אין אבות, מאין יצאו תולדות, הנה כי כן, ירחק אדם מן העברות ומדות הרעות וידבק במצות ומדות טובות, כי לא ללמד על עצמו בלבד יצאו, אלא מושכין אחריהן תולדותיהן כיוצא בהם:

ג וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (בראשית רבה ל ו) עקר תולדותיהם צדיקים, מעשים טובים, ודבריהם חיים וקימים, צדקו יחדו עם מאמרם ז״ל (אבות ד, יא), שהעושה מצוה אחת קנה לו סנגור אחד, שהוא מלאך הנברא מן המצוה, ויותר טוב להוליד מלאך מלהוליד בן בשר ודם המעתד לחטא, ויותר מועיל לנפשו המלאך שנעשה סנגורו, ממה שמועיל הבן בשר ודם, לכן, אשרי איש ירא את ה׳ במצותיו חפץ מאד, וכאשר יראה כמה טורחים החשוכי בנים להעמיד תולדות, ישא ביום ההוא קל וחמר, כמה צריך לטרח להעמיד עקר התולדות שהם מעשים טובים, ומה יתן ומה יוסיף התולדות אם לא שחושב שעל ידם ימצא מרגוע לנפשו, והוא ספק ספקא בפרט בדורות הללו בני עליה הנם מועטים הגורמים עלוי לנשמת אביהם, הלואי שלא יגרמו צער להם. הנה כי כן, טוב לגבר שילך לפניו צדקו למליץ טוב בעדו, וכתיב (תהלים מט יט) ויודך כי תיטיב לך: תוספת

פרק שפח

א תוספת שבת ותוספת יום הכפורים

צונו בהם יוצרנו להוסיף מחל על הקדש, ולא ללמד על עצמם בלבד יצאו, אלא ללמד על הכלל כלו, שחיב אדם להוסיף על מצות התורה. וכבר בא מפרש (ויקרא יח ל) ושמרתם את משמרתי. עשו משמרת למשמרתי (יבמות כא, א), שחיב אדם לברח מאה שערים של התר כדי שלא יכנס באחד של אסור, וכתיב נמי (ויקרא יט ב) קדשים תהיו. ופרשו רבותינו זכרונם לברכה (יבמות כ א) פרושים תהיו קדש עצמך במתר לך. וחיב אדם להיות מוסיף והולך תוספת קדשה מדי יום יום, לא תשבע עינו, כמו שאוהב כסף לא ישבע כסף, והתוספת מורה על היותו עובד מאהבה, כי מים רבים של הבלי העולם הזה לא יכלו לכבות את האהבה. וכבר כתבו ספרי המוסר שטובת ומעלת התוספת הוא כשהוא מרבה על העקר, לא שיהא התוספת מבטל העקר, באפן שצריך פלס ומאזני משפט, פעמים יוסיף, ופעמים בטולה של תורה זהו קיומה, אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכון לבו לשמים:

פרק שפט

א תוקע - איתא בזהר הקדוש פרשת ויקרא אמר רבי אלעזר, חמינא לאבא ביומי דראש השנה ויום הכפורים דלא בעי למשמע צלותא מכל בר נש, אלא אי קאם עלה תלתא יומין קדם לדכאה לה, וכל שכן בתקיעה דשופר, דלא מקבל תקיעתא דבר נש דלאו איהו חכים למתקע ברזא דתקיעה. עוד שם בהאי יומא בעי עמא לאסתכלא בבר נש שלים מכלא דידע ארחוהי דמלכא קדישא, דידע ביקרא דמלכא, דיבעי עליהו בעותא בהאי יומא, ולזמנא קל שופרא בכלהו עלמין בכונה דלבא, בחכמתא, ברעותא, בשלימו, בגין דיסתלק דינא על ידוהי מן עלמא. וי לאנון דשליחא דילהון לא אשתכח כדקא יאות, דהא חובי עלמא אתין לאדכרא בגינה, הדא הוא דכתיב (ויקרא ד ג) אם הכהן המשיח יחטא, דהוא שליחא דכל ישראל, לאשמת העם, הוא בגין דדינא שריא עליהו, וכד שליחא הוא זכאה כדקא יאות, זכאין אנון עמא דכל דינין מסתלקין מניהו על ידה, זהו תרף דברי הזהר הקדוש:

ב והיה בראות לשון זה ימס לב המתפללים, ורפו ידי התוקעים אשר בזמננו כי דלונו מאד מאד שחסרנו כל טוב. על כל פנים, חובה מטלת עלינו לבחר הרע במעוטו, שאין לנו אלא תוקעים ומתפללים שבימינו, וכבר אנו מתאוננים על זה בכל שני וחמישי ואומרים אנשי אמונה אבדו וכו׳, ראויים לרצותך אפסו, שוטטנו בארבע פינות תרופה לא מצאנו, שבנו אליך בבשת פנינו. אבל צריך שנשכבה בבשתנו, ותכסנו כלמתנו ונצטער ונהיה נכנעים ונדכאים מאד על זאת, ואת אשר בכחנו לעשות נעשה, ונברר הטובים שבקהל עדתנו להיות תוקעים ומתפללים. וכל אחד יברח מלהכנס בתגר זה, דאי לא אשתכח כדקא יאות, חובי עלמא אתין לאדכרא בגינה. ולכן במקום שיש אנשים אל ישתדל להיות איש, ואם נמצא במקום שאין אנשים שמכרח להיות איש, על כל פנים את אשר בכחם לעשות יעשו התוקעים והמתפללים, ויקדמו להתעסק בתענית וסדר תשובה לפחות שלשה ימים קדם ראש השנה, ויקדימו תפלה לצרה שיעלו תפלותם ותקיעותם לרצון, ושלא יענש העולם בסבתם. ובעמדם לשרת בשם השם, חרדה ילבשו, תפל עליהם אימה ופחד ויהיו דבקים בקונם בהכנעה רבה, בלב נשבר ונדכה, כי זאת נשאר לנו להיות בסומכי נפשנו, דכתיב (תהלים נא יט), לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה:

ג וזה כלל גדול לתפלות כל הימים על הכלל ועל הפרט, כל שכן בתפלות הימים האדירים האלה, שלפי גדל ועצם חטאתינו ומעוט ערכנו וקצר השגתנו, אם האלהים יביא במשפט אותנו, הן גוענו אבדנו חס ושלום, אין לנו להשען אלא על ענינו ודלותנו, שאבינו שבשמים יעשה עמנו צדקה כפי דלותנו וכפי גדל רחמיו וחסדיו ועשר מתנות ידיו. והנה כל אחד מישראל צריך למדה זו שישפיל עצמו כאזוב ויכנע לבבו בתפלות, ותחנונים ידבר רש כעני שואל על פתח, אולי יש תקוה. ועל אחת כמה וכמה צריכים לזהר בזה השלוחי צבור, וצריכים חזק רב שאל יפנו אל רהבים, לחשב להראות העמים והשרים את יפים, כלומר, ראו עתה שאני תוקע טוב או מתפלל בנעם שיח ובקול בוכים, ואם זה רע ומר בכל הימים, על אחת כמה וכמה בימים האלה, כי נפשות הוא חובל, רחמנא לצלן, לכן יתחזקו במחשבות טהורות לדחות המחשבות הרעות האלה ולהדבק בקונם בהכנעה רבה, אולי יתעשת האלהי״ם:

ד ואף אם אינו יודע לכון הכונות, כמו בדור יתום זה שבני עליה היודעים לכון הם מועטים, כי הדברים עתיקים, עמק עמק מי ימצאנו, מכל מקום טוב לגבר שיסתכל בכתבים שכתובים בהם הכונות, וילמד בספר הזהר הקדוש במאמרים המדברים בסוד התקיעות, למען ידע ולבבו יבין שיש סודות עמקים, ויחשב בהן בשעת התקיעות, ויסתכל בהם כסומא בארבה, ולא יגרע מללמד ולכון בהן בשעת התקיעות, ויסתכל בהם כסומא בארבה, ולא יגרע מללמד ולכון כונות פשוטות שיד כל אדם משגת אותם, ולבו למו א״ב יצעק שיתקנו הדברים בתקיעותיו במקום עליון, כאלו כון בכל הכונות עם תקיעות היודעים והמכונים לדעת רשב״י וכל קדושים, וה׳ ברחמיו לא בזה ולא שקץ ענות עני ולא הסתיר פניו ממנו, ושומע קול תרועת עמו ישראל ברחמים:

ה והנה מצות תקיעת שופר היא אחת מתרי״ג מצות, והיא מצוה חשובה שבאה מזמן לזמן, והיא באה לזכרון לפני השם לטוב לנו כל הימים לחיותנו. ואם כל המצות צריך להשתדל לקימן כתקונן בשלם שבפנים, על אחת כמה וכמה מצוה זו, בעת ובעונה הזאת אשר מלך יושב על כסא דין, זה יצא ראשונה, צריך להשתדל מאד לתקע בשופר של איל, שהרי לדעת כל הפוסקים בשל איל מצוה מן המבחר. ולדעת הרמב״ם אינו יוצא ידי חובה בשל מין אחר אלא בשל איל. ונהי דקימא לן הלכה כרבים, מכל מקום למחש בעי לסברת היחיד, וירא שמים יוצא ידי כלם, וזה בכל המצות, כל שכן וקל וחמר במצוה זו. וכבר כתב הרב יערות דבש משל על זה, שאם כל הרופאים, פה אחד יאמרו על חולה שיש בו פקוח נפש, שהסם פלוני הבא ממדינת הים הוא מבחר לרפואה, אבל הסם הבא משאר מדינות גם כן מועיל, ורופא אחד בקי וממחה אמר שאין מועיל כלל, אלא הסם הבא ממדינת הים, ודאי שיחושו לדברי הרופא הממחה, מאחר שכלם מודים שהיא מבחרת, וירוצו ולא ייגעו למצא אותה. ואם כך עושים על רפואת הגוף, על אחת כמה וכמה על רפואת הנפש. וצריך התוקע להיות בקי בדיני התקיעות, כמה צריך להאריך בכל אחת. ויזהר מאד שלא יטעה, שהרי אמרו (ברכות לד, ב) שליח צבור שטעה, סימן רע לשולחיו. ולכן יזהר שלא להבעית את ישראל:

ו וידוע מה שאמרו בזהר הקדוש כל פקודא דלא הוי בדחילו ורחימו, לא פרחא לעלא. ובמצוה זו, אין לך אדם מישראל שלא יתעורר בדחילו, היתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו, אמנם ידוע דאית יראה ואית יראה, יראת הענש קרי לה בזהר הקדוש יראה בישא, וצריך להתעורר ביראת הרוממות, כי גדול אדוננו ורב כח ולגדלתו אין חקר. צא ולמד, שהרי בראש השנה כל באי עולם עליונים ותחתונים עוברין לפניו כבני מרון ברגע אחד, וכלם נסקרין בסקירה אחת, הן לטוב הן למוטב, וצבא המרום שיודעים קצת מגדלת הבורא יותר ממנו, זעים וחלים ברעש גדול אשר יכולים לסבלו מחמת שגופם אש, ונהר דינור נגד ונפק מזעתם מרב הרעש, עד שאמרו שבחמלת השם אותנו לא נתננו להשיג גדלתו, שאם היינו משיגים אפלו כקטן של צבא המרום, היה גופנו נטחן ונעשה אפר מרב הפחד. ועל זאת יחרד האיש וילפת, איך גרם צער וכעס למלך רם ונשא, אים ונורא כזה, ומה יעשה בקום למשפט אלהי״ם כהיום הזה אשר מלך במשפט יעמיד ארץ, וכזאת וכזאת יעמיק במחשבות טהורות להתעורר ליראה את השם הנכבד והנורא. אבל צריך להתעורר גם ברחימו, בתתו אל לבו מאמר רבותינו זכרונם לברכה שאמרו מי שיש לו דין אצל מלך בשר ודם, לובש שחורים ומתעטף שחורים, אבל אנו בראש השנה ויום הכפורים לובשים לבנים ומתעטפים לבנים, לפי שאנו בטוחים באבינו שבשמים שיוציא לאור משפטנו, כי אהבת עולם ואהבה רבה אהבנו, צא ולמד, מי כה׳ אלהינ״ו שיקדים רפואה למכה ויאמר, כשתחטאו לפני, תעשו כך וכך ואתרצה לכם ואמחל לכם, ולא עוד אלא שאלו התקיעות למצוה נמי יחשבו, וקובע לנו עליהם שכר טוב, היש חיך מתוק כזה, היש שלם במדות ובדעות ובכל מיני שלמות כה׳ אלהינ״ו, ולא זו בלבד, אלא שעל ידי שיח שפתותינו והבל היוצא מפינו, בונה בשמים עליותיו, ונעשה נחת רוח גדול לאבינו שבשמים, אשרי ילוד אשה שזכה לכך, אשרינו מה טוב חלקנו, כזאת וכזאת יעמיק במחשבות טהורות לעורר את האהבה, ויהיה עין במר בוכה, ולב שמח דואג ובוטח:

ז וצריך לתן לב גם כן לידע מה המצוה הזאת ומה טעם יש בה, ולא לעשותה מצות אנשים מלמדה. והנה פשט טעם המצוה שצוה השם לתקע בשופר, כדי לזכר לנו עקדתו של יצחק אבינו אשר איל הושת כפרו לרצון ואבותינו הקדושים זיע״א. והן בכלל שנזכר אנחנו עד כמה צריך לאהב את הבורא

בכל נפשנו וכל שכן בגופנו וממוננו, כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו. ומשום הכי נקרא שופר, שאמר הקדוש ברוך הוא, שפרו מעשיכם (ויק״ר כט ו):

ח וטעם סדר התקיעות היא, שצוה הקדוש ברוך הוא לתקע שלש תרועות, ובכל תרועה, פשוטה לפניה ופשוטה לאחריה, ונכנסנו לבית הספק, משום דתרגום תרועה הוא יבבא דהינו יללה, ויש שלשה מיני בכי בעולם, יש שהוא מתאנח אנחה אחר אנחה ומתוך כך מתעורר לבכות ביללה גדולה. יש שאינו בוכה אלא באנחה שוברת. ויש שתכף מתחיל ביללה רבתי. ולכן תקנו כנגד השלשה מיני בכי, שלשה סדרים: תשר״ת כנגד המין האחד שאמרנו, תש״ת כנגד המין השני, תר״ת כנגד המין השלישי, זהו בקצור טעם אלו הסדרים לפי הפשט: נמצינו למדין שמצות היום להתעורר בקול בכי ויללה, אלא שצריך להודיע מה לעם כי יבכו, שאם תאמר לאחד שיבכה והוא אינו מוצא מקום לבכות, יחרד האיש ויאמר, לשונאי הרוצים ברעתי שיבכו, למה אבכה ועל מה אבכה, לא תאנה אלי רעה, אבל על דא, ודאי לן יאות למבכי, לן יאות למספד, בכיה רבה ומספד מר על כי עינינו חשך מראות גדל רעתנו, וטפש כחלב לבנו, ואנחנו דומים לחולה שהכביד עליו חליו כל כך, עד שאינו מרגיש בחליו, והוא משתגע ואומר שהוא בריא ורוצה לקום ולברח מן המטה, כן הדבר הזה, שכל כך אנו משקעים בטיט היון של עוונותינו עד שאין אנו מרגישים בהם, ודרכנו ישר בעינינו, וחטאתינו מונעים הטוב ממנו, ומרעה אל רעה יצאנו ועוונותינו היו מבדילין בינינו לבין אבינו שבשמים, עד שאין אנו יכולים לכון דעתנו ליראה את השם הנכבד והנורא כדת מה לעשות אפלו בעת ובעונה הזאת, זו רעה גדולה שאין כמוה שאנו כמתים בחיינו, ואם בכה יבכה איש על מות לבן, בנו יחידו, אף על פי שלא יוכל להשיבו, על אחת כמה וכמה צריך לבכות על מיתת נפשו אשר בבכי אולי חיה יחיה, וכמה היה אדם בוכה על מתו אם היה יכול להחיותו בבכיתו, כן אנחנו נתן את קולנו בבכי, אולי יתעשת האלהי״ם לנו וישוב יחיינו ומתהומות הארץ ישוב יעלנו, וכדאמרו בזהר הקדוש והנה נער בוכה דא ישראל, דכתיב (הושע יא א) כי נער ישראל ואהבהו. כיון דפתח בבכיה, מיד ותחמל עליו:

ט והן אמת שגם על זה היה דוה לבנו, על שאין אנחנו יכולים לבכות בכיה גדולה כאשר עם לבבנו וכאשר יאות לנו, מחמת סמיות עינינו, שאם היינו זוכים מעט מזעיר שתפקחנה עינינו, והיינו רואים גדל ועצם חטאתינו, ומה גרמנו בהם גלות השכינה וחרבן בית המקדש וקלקול צנורות השפע, וצער קדשא בריך הוא ושכינתה, וצער העליונים והתחתונים ופגם בכל העולמות ועכבות משיחא וכהנה רעות רבות שגרמנו, באפן שנאמר עלינו (משלי יז כה) כעס לאביו בן כסיל, וממר ליולדתו, אם היינו רואים ומרגישים מעט מכל זה, היה ראוי לנו שנבכה בכיה רבה ממש עד שתצא נפשנו, כמעשה רבי אלעזר בן דורדיא (ע״ז יז, א) שיצאה נשמתו בבכיה ונמצא שהוא מזמן לחיי העולם הבא. מי יתן ראשינו מים ועינינו מקור דמעה ונבכה יומם ולילה עד שתצא נפשנו:

י וכבר אמרו על הרב האר״י ז״ל שהיה בוכה הרבה בימים האדירים האלה, והוא אמר שמי שאינו מתעורר בבכי בימים אלו הוא סימן שנפשו לא מטהרה, אוי לנו, שאף שאין אנו צריכין לסימנין, שלמפרסמות אינן צריכות ראיה, וידענו נאמנה שכטמאת הנדה היה דרכנו לפני השם, אבל יש גם כן סימן מבהק בידינו האמור מפה קדוש, שהרי אין אנו צריכים לסימנין, שלמפרסמות אינן צריכות ראיה, וידענו נאמנה שכטמאת הנדה היה דרכנו לפני השם, אבל יש גם כן סימן מבהק בידינו האמור מפה קדוש, שהרי אין אנחנו יכולים להוציא דמעה, אלא לאחר מצוי הנפש הרבה אולי תצא איזו דמעה, ואם היינו זוכים שהיתה נפשנו מטהרה, פלגי מים היו יורדים מעינינו מאין הפוגות מתוך צערנו, דלא יוקיד עלמא בשלהובי דצדק, ולא יהיה צער ומרירות לקדשא בריך הוא בשבילנו, כדאיתא באדרא קדישא שעל זה היה מצטער הרשב״י, ואנן מה נענה בתרה, וכן היה ראוי שערשנו בדמעתנו נמסה בזכרנו חרדת רבי יוחנן בן זכאי על יום הדין (ברכות כח, ב), ואנן מה נענה בתריהו, על זה נאמר (איכה ג ט) מה יתאונן אדם חי וכו׳ ואם היינו רואים ומרגישים בכל זה וכזה וכזה, היה ראוי שנוריד כנחל דמעה, אבל עתה אין אנחנו מרגישים בכל אלה, ואין אנחנו יכולים להצטער עליהם ולבכות כדת מה לעשות מחמת שנפשנו לא מטהרה, רק על זאת חזק ונתחזק להתחרט חרטה גמורה על כל מה שחטאנו ועל כל מה שקצרנו בעבודת השם יתברך, ויאמר נא ישראל, מאי דעבר עבר, מכאן ולהלאה חשבנא טבא, נשתדל בכל כחנו לנקות ידינו מכל דבר רע ומכל דהוא נדנוד אסור, ולשמר ולעשות ולקים כל דבר טוב, וה׳ אלהים יעזר לנו, ונתן את קולנו בקול בכי בהכנעה רבה, על דרך דכתיב (תהלים ו ט) סורו ממני כל פעלי און כי שמע ה׳ קול בכיי, קול דיקא, אולי יתעשת האלהי״ם לנו ויהמו רחמיו עלינו, ויסר ממנו רק את המות הזה שאנו מתים בחיינו, ויכתבנו בספר חיים טובים:

פרק שצ

א תשעה באב - תשעה באב הוא היום אשר קרא ה׳ לבכי ולמספד. ואם כל הימים בהזכיר חרבן בית המקדש, כגון באמירת תקון חצות וכדומה, ראוי לעורר בכי ונהי, על אחת כמה וכמה כהיום הזה, אשר בודאי גדול צער השמים, רחל מבכה על בניה, וה׳ ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו, שאוג ישאג על נוהו יותר ויותר על שאר הימים. הנה כי כן, אף כי בעוונותינו, עינינו חשכו מראות ברע אשר גרמנו בעוונותינו, ואין אנחנו יכולים להצטער

ולבכות ולהוריד כנחל דמעה כאשר היה ראוי ונאה לנו, וכמו שכתבנו לעיל בערך אבלות, על כל פנים, את אשר בכחנו לעשות נעשה. וידמה האיש בדעתו כאלו באזניו ישמע קול אלפי אלפים ורבי רבבות מחנות קדושים, שהמה בוכים בקול ברמה, יללה רבה וצעקה גדולה ומרה, ולבו יחיל בקרבו על אשר גרם כל כך צער לאביו ולאמו קדשא בריך הוא ושכינתה, וכל צבא המרום צדיקים וחסידים ומלאכים ושרפים ואופנים, אולי יתעורר לבבו להתמרמר בבכי ותרדנה דמעותיו, ועל כל פנים, אם לא יוכל לבכות ולהוריד דמעה, יאמר הקינות בקול בכי, וכל הלילה והיום ישב בדד וידם בפנים עצובות, עד שכל רואיו יכירוהו שהוא מר ועצב יותר ממי שמתו מטל לפניו, ולא יסיח דעתו מן האבלות. ומתוך כך אסרו לשחק עם תינוק, ואפלו לעסק בתורה אסרו, משום דכתיב (תהלים יט ט) פקודי ה׳ ישרים משמחי לב. על אחת כמה וכמה לשאר שחוק וקלות ראש דאסור. וכן אסרו שתית הטוטון. ובזמן הרב כנסת הגדולה היה איש אחד ששתה טוטון אחר חצות ונדה אותו:

ב ועתה בעוונותינו רבו בוערים בעם שאינם יודעים מהו תשעה באב, והיו להם הקינות לנגינות או לחוכא ואטלולא, ותכף בצאתם מבית הכנסת הולכים לטייל, ורבים מקלים בנעילת הסנדל ובאים בסנדלים עד מקומם בבית הכנסת, ויש שבבקר בבואם למקום בבית הכנסת, מוציאים אותם מרגליהם, אבל אחר צאתם מבית הכנסת אין חשים כלל. ויש שרוחצים ידיהם ופניהם ככל יום כי לא ידעו האסור, ויש שנזהרים עד חצות, אבל אחר חצות נדמה להם שהתר הכל ומרבים בשמחה באמרם, כבר בא נחמו, ורוחצים פניהם ידיהם ורגליהם ונועלים סנדלים של עור. וראוי להיודעים דבר בעתו ולהזהירם לבל יעברו על דברי חכמים, כי דינו חרפתנו ובשתנו וכלמתנו, שאנחנו כשוטה או כחולה גדול שמת לו מת ואינו מרגיש כן אנחנו אין אנו מרגישים צער בנפש על חרבן בית קדשנו ותפארתנו ועל כל מה שגרמנו בעוונותינו, לפחות נעשה אשר בידינו להראות אבלות ועצבות ולשמר הדינים כדת מה לעשות, דהינו שכל היום עד צאת הכוכבים אסור באכילה ושתיה ורחיצה, ושאין מתר לרחץ אפלו נטילת שחרית, או כשיוצא מבית הכסא, אלא עד קשרי אצבעותיו, וכן אסור בשאלת שלום, ולדידן אסור לומר בואנוס דיאס (גיטען טאג) כמו שנוהגים. ואסור בעשית מלאכה כל היום, וטוב לגבר שישב בדד. ונעילת הסנדל אסור מן הדין עד צאת הכוכבים, כל שהוא במחוז יהודים, רק שיש מקלים כשהולך ברחוב של גויים אף שאינו מסכם, ואינו משנת חסידים לעבר דברי חכמים מפני לעג השאננים, שהרי בלאו הכי היינו חרפה לשכנינו, לעג וקלס לסביבותינו (תהלים מד יד עט ד). אבל על כל פנים ההולכים ברחוב של גויים במנעלים של עור יש להם על מה לסמך, אבל מפי נכנסין למחוז של יהודי, אם אין חולצים מנעליהם, אין להם על מה שיסמכו ואסורא קא עבדי. וכן אסור לשתות טוטון, וכל מיני שחוק ושמחה אסור כל היום. לא התר אחר חצות אלא לישב על הספסל, שעד חצות צריך לישב על גבי קרקע. וכבר אמרו בש״ס (תענית כט, א) שהיה מן החכמים שאמר שאם היה נמצא באותו זמן, היה מתקן התענית בעשירי, שעקר שרפת בית המקדש היה בעשירי, לשמחה מה זו עושה, וישראל קדושים בשמעם דאיכא אסור בדבר, לא יעברו בשאט בנפש על דברי חכמים, רק מה שעוברים הוא, כי לכל העם בשגגה, השם הטוב יכפר בעד, וכל המתאבל על ירושלים כאשר יוכל, זוכה ורואה בשמחתה. וזה כל אדם צריך להיות כל מעיניו וכל מגמתו לקים דבר בעתו, בעדן עציבותא עציבותא, ובעדן חדוה חדותא, ובזה ישמח ישראל בעושיו:

פרק שצא

א תשועה - תשועת ה׳ כהרף עין, ואחת מן השאלות ששואלין ליום הדין הוא צפית לישועה (משלי רבתי פ״י). וכמו שכתבנו לעיל בערך צפוי, עין שם. ולא על הישועה מן הגלות בלבד הוא שצריך להיות יושב ומצפה, אלא על כל צרה שלא תבוא יבטח בשם ה׳ וישען באלהי״ו שיצילהו מצרתו, והבוטח בה׳ באמת, כמו שכתבנו לעיל בערך הבטחה, חסד ה׳ יסבבנהו. וכבר כתבו משם האר״י שבאמרו בכל יום בתפלת שמונה עשרה כי לישועתך קוינו כל היום, הן בכלל יכון על הצרה שעומד בה באותו יום שהוא מצפה לתשועת ה׳, ויש בזה תועלת נפלא. וכבר אמרו (משלי כא לא) סוס מוכן ליום מלחמה ולה׳ התשועה. דהן אמת דחובה מטלת על האדם לעשות השתדלות ככל הבא מידו, הן על ידו הן על ידי אחרים כדי לנצל מצרתו בדרך טבע, אבל לא יבטח בהשתדלותו ולא יבטח בשם ה׳ שהוא הטוב בעיניו הוא יעשה, והוא הנותן בלב ברואיו למלאות רצונו, או שלא למלאות כשאינו רוצה שתבוא לו תשועה על ידיהם, כי מצד דטבא לה עבדי לה, או מצד שרוצה השם שיתמקמק קצת לכפרת עוונותיו ושתבוא לו התשועה על ידי אחר, כי הרבה שלוחים למקום ומגלגלים זכות על ידי זכאי. וילמד כל אדם מאבינו יעקב, שהכין עצמו לדורון ולפיוס ולמלחמה ולתפלה, וזה כלל גדול לנצל מכל צרה דצריך השתדלות ותפלה, והא בלא הא לא סגיא, ואחר עשותו כל אלה כאשר בכחו לעשות, יצפה לתשועת השם, שבלי שום ספק כל דעבד רחמנא לטב עבד, ולו נתכנו עלילות וסוף הכבוד לבוא:

נספח

א נספח אלפא ביתא של הגאון המפלג מוהר״ר צבי הירש ז״ל - [האלפא ביתא של הגאון ר׳ צבי הירש ז״ל העתיק בעל ״פלא יועץ״, כנראה, מתוך ההוצאה השלישית [ברדיטשוב תקעח]. הספר נדפס תחילה בשם אלפא ביתא, ספר אותיות מחכימות - בשנת תק״ן [באחת מערי רוסיה פולין], ונדפס שנית בשנת תקנ״ט בנאווי-דוואהר. בשתי ההוצאות אין זכר למחבר הספר. ורק בהוצאה השלישית, שנדפסה ע״י ר׳ דוד אריה ב״ר צבי הירש ב״ר שלום זליג מנדבורנה, גילה המו״ל שאביו חיבר את הספר, ואחד מבאי ביתו הדפיסו במקוצר, ורק עתה יוצא הספר בשלמות מכ״י המחבר עצמו: שמואל הקטן אשכנזי]

ב (הנה נא הואלתי להעתיק אלפא ביתא של הגאון המפלג מוהר״ר צבי הירש זלה״ה זי״ע, ואזכה לזכות את הרבים ואבנה גם אנכי. וראה זה מעט מחזיק את המרבה, אשרי אדם שומע לשקד על הדברים האלה לקרותם פעם אחת בשבוע או פעם אחת בחדש, ימצא חיים):

ג אמת יזהר לדבר אמת ושלא יצא שום דבר שקר מפיו, ולזה צריך למסר נפשו כדי להדבק בגופא דמלכא. ויהא נאמן בדבריו לקים ככל היוצא מפיו, ואפלו יהבין לה כל חללי עלמא לא ישנה בדבורו. ובכלל זה ירגיל עצמו שלא יחשב אפלו במחשבה דבר שקר והבאי. ומה שעולה במסכם בלבו איזה מדה או הנהגה טובה, וכל שכן לעשות איזה מצוה, יקים, ואפלו לא הוציא מפיו, כדי לקים ודובר אמת בלבבו:

ד אהבה יחזיק עצמו בכל יום ובכל עת ובכל רגע באהבת הבורא יתברך שמו, ושלא להרפות חס ושלום. ובכלל זה, אהבת התורה והמצות ואהבת בני אדם מישראל, ואפלו לפושעים, ובעד פושעים יפגיע להחזירם בתשובה. ויזכר להעלות כל האהבות שיש לו בעניני עולם הזה, או איזו אהבה רעה חס ושלום שתבוא ללבו, לבטלה ביראה ולהעלות האהבה להשם יתברך. ויזהר מאד שלא יגשם מחשבתו באהבת דבר גשמי, שלא יאהב רק הדבר הרוחני המחיה והמקים הדבר הגשמי ההוא, ויודה וישבח למי שברא חלק יפה כזה ויאהב אותו:

ה ארך רוח יסבל כל דבר בסבלנות גדולה ולא יבהלנו ולא יפחידנו שום דבר בעולם, ומשמועה רעה לא ייירא, ויהא נכון לבו בטוח בה׳ תמיד, יסבל עלבונות ולא יקפיד על שום דבר בעולם, ולא ינקם משונאיו, ואפלו במחשבה לא ירצה להנקם משונאיו, ויהא בו ממדות קונו ככתוב בספר ברכת אברהם וספר תמר דבורה:

ו אכילה ושתיה יהיה לשם שמים, וילמד מאד בספר ראשית חכמה, שער הקדשה, פרק ט״ו, ובשל״ה, אות ק׳. ויזהר במאכלים שיהא על צד היותר כשר, שלא יטמטם את לבו ולא יטמא גופו:

ז ברכה יזהר מאד לקים מלי דברכות, לברכה בדחילו ורחימו כל מה דאפשר, וביותר ברכות הנהנין, כי כשאינו מברך כראוי, המאכל מטמטם את לבו ומשכח עבודת השם יתברך ומחטיאו חס ושלום. יזהר מאד לקים אל תהי בז לכל אדם. ואדרבא, לכל דבר שפל ימצא איזה מעלה טובה, כידוע מלבן השנים של הנבלה, וישבח הדבר הנאה הנמצא בדבר השפל, לקים כי חפץ חסד הוא. יזהר מאד מאד מן הבטלה המביאה לידי שעמום, ולא יעמד כשעור ד׳ אמות כי אם בדבקות הבורא או בהרהורי תורה, ואם מתגברים עליו מחשבות רעות חס ושלום, ילמד מתוך הספר דוקא, ובכח ובקול כדי לבטל המחשבות זרות:

ח גמילות חסדים יזרז עצמו מאד לקים כל מה דאפשר, הן בגופו, הן בממונו, הן בדבורו, וביותר לגמל טובה למי שעשה עמו טובה: גרות צריך לקים גר אנכי בארץ, ובכל עת הפנאי יביא מחשבה זו ללבו:

ט גאוה יזהר מאד מאד לבקש מהשם יתברך, ולחזק עצמו להסיר המדה הזו ממנו ולהחזירה להשם יתברך שהוא בעל הגאוה האמתי, כי לו נאה כי לו יאה, וזה גם כן נוהג בכל עת ובכל רגע:

י גנות לא יגנה לשום אדם בישראל, ואף אם שואלים אותו, ואף אם הוא מן הכת שמצוה לפרסמן, מכל מקום ירחיק עצמו מזה, שלא יעורר דין על עצמו חס ושלום. ולא יצא מפיו שום דבר מגנה, ויחשב בעת הפנאי תמיד בגנות עצמו, לקים (תהלים טו ד) נבזה בעיניו נמאס:

יא גדר יזהר מאד לקים גדרים וסיגים הנאמרים בדברי רבותינו זכרונם לברכה, וכל הנמצא בספרי מוסר, ישמע חכם ויוסף לקח מדעתו לפי צרכו, וירשם לעצמו שלא ישתכח ממנו:

יב דבור הדבור יהיה יקר מאד שלא להוציאו לבטלה, וכל שכן לכעס ולמחלקת חס ושלום, או ללשון הרע ורכילות וליצנות, או לשקר וחנפה חס ושלום. וצריך שמירה יתרה וזהירות גדולה על דבור, ביותר בביתו עם אשתו ובני ביתו, ואפלו ההכרחי ימעט כל מה שיוכל, ויחשב שכל דבור היא

מרגלית טובה שהוא מעולם הדבור העליון, ואין לזרקו לאשפה ולקלפות חס ושלום. וירגיל עצמו מאד במדת השתיקה, וכשמכרח לדבר עם אדם, ידבק עצמו מאד מאד ביראת השם, ויחשב האותיות שמוציא מפיו ויעלה אותם להשם יתברך, וכן כששומע מן בני אדם דבורים, יעשה על דרך זה. יזהר מאד לקים מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות א, ו) הוי דן את כל האדם לכף זכות, ולרשע גמור שמצוה לדונו לכף חובה, יותר טוב שלא ידבר עליו, על דרך לא דברה תורה במתים. אם לא שמכרח אתה לדונו. גם יזהר שלא לומר על שום אדם מישראל שזה אין לו חלק לעולם הבא אפלו הוא רשע גמור:

יג דרך ארץ ילמד עד שיהא בקי בראשית חכמה מסכת דרך ארץ ובשני לוחות הברית אות ד׳. ויזהר מאד שלא יוציא מפיו דבר מגנה ולא לעשות דבר מגנה, ובפרט בפני בנו ותלמידו שלא ילמדו ממנו, גם לא יצא דבור קללה מפיו לשום אדם בעולם וילמד לבני ביתו בזה, גם לא ישבע שום שבועה ואפלו בחיי ראשי. וימעט שיחה עם אשתו כל מה דאפשר, בפרט בזמן נדתה:

יד הרהור יזהר מאד מאד בכל עת ובכל רגע מהרהורי עברה חס ושלום, כגון הרהור נאוף והרהור שנאת חנם, וכל השנאות הם שנאת חנם, או הרהור קנאה ותחרות, או הרהור גאוה והתפארות, או הרהור שירא מבשר ודם יותר ממה שירא מן הבורא במקום שהם נגדיים, כל אותם ההרהורים יבטל אותם ביראת השם תכף ומיד כשבאה במחשבתו, ויעלה אותם להשם יתברך. וביותר צריך לזהר מהרהור נאוף שלא ישגה בו, כי מיד יבוא לידי קשוי, והמקשה עצמו לדעת הוא בנדוי חס ושלום (נדה יג, ב). ויזהר מאד שלא להרהר במבואות המטנפות בדברי תורה, כי מוציא מן הקדשה אל הקלפות חס ושלום:

טו הלל טוב להלל להקדוש ברוך הוא, ולהבחין בבריואיו ונפלאותיו ולהללו, וכן בכל דבר ודבר ירגיל עצמו למצא בו דבר נאות ולשבחו, ולהעלות השבח ההוא להשם יתברך, ולא לגנות לשום בריה חס ושלום, ולהלל ולשבח הצדיקים והחסידים ואנשי מעשה, ויזהר שלא יבוא חס ושלום מן השבח גנות:

טז הסתכלות לא יסתכל בפני אשה ולא בבגדיה, ולא יסתכל בעכו״ם או בפני אדם הכועס או בפני אדם שוטה או משגע, ובפני אדם רשע ובפני אדם עצב וסר וזעף, אבל במי שהוא דבוק להשם יתברך מצוה להסתכל בפניו, שמוליד על ידי ראיתו קדשה בנפשו. ולא יסתכל חוץ לארבע אמות, ולא יסתכל בבהמה חיה ועוף כשנזקקין זה לזה, ולא יסתכל בדברים טמאים ובדברים מאוסים, ולא יסתכל בפני המת, ולא יקרא כתב שעל גבי המצבה. ובכל דבר שמתר להסתכל, יחשב על הכח הרוחני שבדבר ההוא. ומצוה להסתכל בשמים ובכוכבים לקים מה שנאמר (ישעיה מ כו) שאו מרום עיניכם וכו׳, אבל לא בלבנה:

יז הדור יזהר מאד לקים והדרת פני זקן, זה שקנה חכמה, לקום מפניו, ועל ידי זה יזכה לחכמה. ויהדר המצות ויהיה מן המהדרין, ויחבב המצות בכל מיני חבוב לקים הנחמדים מזהב וכו׳, טוב לי תורת פיך וכו׳. כל זה יקים בפעל בעת שהוא עוסק בתורה ובמצות. ותפלה לא יבטל על כל הון דעלמא, מפני חבוב הדבר מצוה:

יח ותרנות יהיה ותרן בממונו כמאמר רבותינו זכרונם לברכה על איוב שהיה מניח פרוטה וכו׳ (ב״ב טו, ב). ועל כל דבר מצוה יהיה ותרן, ולא יקפיד בביתו על שום דבר, כי המחלקת והמריבה בבית הוא חמור מאד, רק אם יוכל לעמד בעצמו שלא יכעס, אזי אם הוא מכרח מאד להטיל אימה, יתראה לבני ביתו כאלו הוא מקפיד וכועס, אבל חס ושלום שיבוא כעס והקפדה ללבו. ואפלו על דבר מצוה לא יכעס בלבו, רק לפעמים כשהוא מכרח לשם שמים, יתראה עצמו כאלו הוא כועס, כי עוון הכעס גדול מאד. ועל הוצאות ביתו יתן כמו ברצון אשתו, אם לא יוכל לפיסה בדברים טובים, ולא יעשה מריבה, והשם יתברך יזמין לו, ויאמין באמונה כשאדם עושה לשם שמים נותנין לו צרכיו לדבר ההוא, וכשהוא עושה זאת לשם שמים להרחיק עצמו מן הכעס ומן ההקפדה אזי בודאי יזמין לו השם יתברך, ובלבד שתהא אמונה זו תקועה בלבו. ויפריש מעשר מכל מה שהשם יתברך מזמין לו, ולא יחשב שכבר נותן יותר ממעשר, כי ההפרשה עושה מצוה. ויסיר מדת הכילות מלבו, כי מדת הכילות מורה על דין, וכשהוא ותרן לדבר מצוה, יכון להמשיך השפעות החסדים עליו ועל כל ישראל:

יט ודוי יתודה קדם אכילתו בשבירת לב על דרך דכתיב (איוב ג כד) כי לפני לחמי אנחתי תבא, ויזכה שיהא שלחנו מזבח כפרה. ולעולם כשמתודה ישמעו אזניו מה שמוציא מפיו, ויהא עוזב:

כ זריזות יהיה זריז במצות ויעשה כל מעשיו לשם שמים בזריזות ושמחה ולא בעצלות ובעצבות, כי הזריזות והשמחה מרבה חיות, וכתיב (ויקרא יח ה) אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ולא שימות בהם, שהוא העצבות:

כא זכירה יזהר מאד לקים כל מצות שכתוב בהם זכירה, ויתחזק לזכר הדברים כל שעה:

כב זכיה ישתדל בכל עז ויתפלל להשם יתברך, שיזכהו להיות זוכה ומזכה לאחרים, כי הוא דבר גדול:

כג חבר טוב יהיה לו תמיד, שידבר עמו עבודת השם יתברך, ויתרחק מאד מחבר רע. ויקים (תהלים נא ה), וחטאתי נגדי תמיד. ובלב נשבר יבקש מהשם יתברך שלא יחזר עוד לכסלה:

כד חצות יחזק עצמו מאד מאד לקום בחצות לילה, אפלו יצטרך לישן ביום כמה שעות:

כה טהרה יהיה טהור בכל עת בטבילת גופו ובטבילת ידים, ותכף ומיד שהוא יכול לטלם לא ישהה הטמאה עליו אפלו כדי הלוך ארבע אמות, גם יזהר בטהרת בגדיו וכלי תשמישיו, כי זה מעורר טהרת הגוף, וטהרת הגוף מעורר טהרת הנפש:

כו יראה ישתדל בכל יום ויום להמשיך עליו תוספת יראת השם על ידי שילמד בספרי יראה, עד שתהיה היראה קבועה בלבו, וכל יראות עולם הזה יבטלם בלבו, בחשב כי עולם הזה הוא כחלום, ואין אדם מצטער בהקיץ על דבר שבחלום, ויעלה היראה ההיא להשם יתברך, על דרך אוי לנו מיום הדין וכו׳:

כז יאוש יחזק עצמו מאד שיתיאש מן עולם הזה, מן הנאותיו הכלות, ויעשה כל מגמתו והנאתו ושמחתו ותענוגיו אם הוא משיג דבר מהעולם הזה לעולם הבא:

כח כבוד אם בא לך כבוד מבני אדם אל תהנה בו חס ושלום, ותעלהו להשם יתברך, כי לו נאה הכבוד, ויחשב בעצמו שאינו ראוי לשום כבוד לפי מעשיו, כי ישקל בפלס ומאזני משפט אשר ביד השם, כי ידין לפי מה שהוא אדם. ויברח מן הכבוד שמוציא את האדם מן העולם, ויכבד מאד יראי השם, ויכבד ספרים וכל דברי קדשה, ויכבד להשם יתברך בכל מעשיו ועניניו:

כט כף זכות הוי דן את כל האדם לכף זכות, כי היא מדה מעלה ויקרה, מונעת קטטה ומריבה, ונותן שלום בארץ, וגורם שמן השמים ידונו אותו לכף זכות, שיהיו לו מליצים ופרקליטין בשמים ודנין אותו לכף זכות, ומסלק המקטרגים ואין בהם כח לקטרג ומרבה כבוד שמים, כי כל עברה הוא מעוט כבוד שמים, והקדוש ברוך הוא חפץ בו מאד ומראה לו חבה יתרה, ולהפך חס ושלום, כל החושד בכשרים לוקה בגופו. ונהי דלאדם רע, אפלו עושה טוב יש לדונו לכף חובה, שעושה להראות טלפים, מיהו, זהו בלב ובמחשבה, אבל לא לדבר באדם רע, כי אין סנגור וכו׳, ועוד, שלא יעורר קטרוג על עצמו חס ושלום. ואם יכול לבוא לידי ברור, יותר טוב שישאל אותו, ואם חטא יודיענו ויוכיחנו ומצוה קא עבד:

ל לב טוב זה כולל כל המדות הטובות כמו שאמרו זכרונם לברכה, וכתיב (משלי ד כג) מכל משמר נצר לבך, רצונו לומר מכל דבר רע, מגאוה וקנאה ושנאה וחמדה רעה ומתאות הבלי העולם הזה ומאהבות וראיות רעות וכעס ועצבות והתפארות ואכזריות וכילות, ומכל דבר שהוא בכללא דרע, ישמר את לבבו כאישון בת עין, שלא ידבק בו אבק רע מהמדות רעות הנ״ל. ויהיה תמיד טוב לב, ואור השכל יאיר על לבו, ויהיה תמיד בענוה ובשמחה, ואהבה עם המקום ועם הבריות. ולא יחמד ולא יתאוה לשום דבר שאינו שלו, שזה מורה על רע לבו על המקום שלא נתן לו דבר זה, ומורה על הגבהות. ואדרבא, ירחם ויאהב הבריות כל כך, שאם היה לו כל חללי עלמא, היה משפיע לעולם למלאת רצונו של כל אדם, ולא היה מעכב לעצמו כי אם כדי צרכו בצמצום, בידעו כי הכל הבל וריק, ולמה לו למלאת תאותו, רק לאחרים שלא הגיעו לידי מדה זו, מצוה וחסד עבד למלאת רצונם כאב, כבניו הקטנים ירצה, וממלא רצונם במה שהוא לרצון להם:

לא לב טהור יטהר לבו מכל טמאות ויזהר בכל הדברים שאמרו רבותינו זכרונם לברכה שמביאים לידי טמאה על האדם, כי הטמאות מטמאים את הלב. יש טמאות הבאות מהסתכלות עינים, יש טמאה מריח רע, ויש טמאה ממגע ידים, וטמאה היוצאת מגופו כגון זיבה וקרי, ויש טמאה מהתקרבות לאדם רע וכעסן, וכל שכן טמאה ממאכלות אסורות וכיוצא, הרבה ישמר עצמו מהן, וביותר מהרהורים רעים שהוא חמור מכל הטמאות הנזכרות. ויתפלל להקדוש ברוך הוא תמיד על לב טהור ולב טוב ועל פתיחת הלב בחכמה. ויזהר מאד משכבת זרע על בשרו או על כתנתו, ויזהר בטבילה אחר הזווג, וילמד מאד בספרי יראה איך צריך שיהיה הזווג לשם שמים ובקדשה וטהרה שלא ימשך על עצמו רוח הטמאה, וכן באכילה ושתיה, כי אכילה ושתיה וזווג המה ראש הטמאות וראש הקדשות לו ולזרעו, אשרי המטהר והמקדש עצמו בהם:

לב למוד ילמד תנ״ך, משניות, גמרא, זהר, מדרשים, אגדות, ופוסקים, וספרי יראים מאד מאד, כי ספרי היראה מזכירים את האדם שיהיו כל מעשיו ולמודיו להשם יתברך בדבקות לעשות נחת רוח לפניו, וידבק עצמו באמונה שהוא לומד לפני הקדוש ברוך הוא, וילמד בדחילו ורחימו, ויכין עצמו

מאד לזה שלא ישכח מזה, וינוח מעט בכל שעה כדי שתתישב דעתו לחשב בדבקות הבורא:

לג מחילה מאד מאד תחזיק ותגביר עליך המדה הזו, למחל לכל מי שהרע לך, בין במעשה רע בין בדבור רע, אף אם אינו מבקש מחילה ממך. ותהיה מן הנעלבים ואינם עולבים וכו׳, שמחים ביסורים, שיש לשמח מאד אם בא לו איזה חרפה או דבר רע מן אדם, כי האדם ההוא בודאי הוא שליח מהקדוש ברוך הוא, כמו שכתוב (שמואל ב טו) ה׳ אמר לו קלל, והוא השבט של השם יתברך, וכי יש לאדם המכה לכעס ולנקם ולנטר להשבט המכה איתו, ואדרבא, אם יודע שנתחיב מיתה והמושל רחם עליו והכה אותו בשבט קלה ופטרו, ראוי לו לשמח באותו השבט, ומכל שכן שלא לשנא ולנקם מהשבט. ויזכר תמיד מה שכתב מורנו הרב חיים ויטל ז״ל וזה לשונו, אם עיני שכל לך, היה לך לרדף ולבקש אחר מי שיחרפך ויגדפך, כי חיים הוא נותן לך. על כן יש לו לקבל בשמחה גדולה מכל אדם ומכל שכן מאשתו, שהיא בודאי אוהבת אותו, וזה סימן מבהק שהיא מכרחת על זה, על כן ימחל לה תמדד ולא ישנאה ויעבר על לא תשנא, והיא נותנת לו חיים ומחילת העון. וזהירות יתרה צריך בביתו יותר ויותר מבין אדם לחברו להתנהג במדות טובות וארך אפים:

לד מתון יהיה מתון בכל ענייניו, כי פרי המהירות חרטה, ואפלו לדבר מצוה צריך מתינות, אם היא מצוה שיש לחוש עליה שיבוא להתחרט או שהיא באה בעברה, חס ושלום. ואפלו אם בא לתן צדקה, צריך מתינות לחשב למי ראוי לתן, ואיך, וכמה, וכיוצא. וכן קדם כל תפלות וברכות ומצות ולמודים צריך מתינות לחשב איך ראוי לעשותם ביראה ואהבה ושמחה רבה וכונה והכנעה וכדומה. ויתפלל תמיד להשם יתברך, שיעזרהו שלא יצא מתחת ידו שום דבר שאינו מתקן, ושיזכהו לקים כל המצות כתקונן:

לה מעשים טובים כל אשר בכחך לעשות יותר עשה, וכל דבר טוב שתעשה וכל למוד שתלמד תשמח עליו כמוצא שלל רב:

לו נדיבות יהיה נדיב לב לכל אדם, לעשות צדקה וגמילות חסדים בממונו ובגופו ובכל לבבו ובכל נפשו ובעצות טובות ותנחומים וכדומה, ויתפלל על זה להשם יתברך באמרו (תהלים נא יד) ורוח נדיבה תסמכני:

לז נאמן רוח מכסה דבר. לא יגלה סודותיו ונסתריו לשום אדם בעולם, ולא יספר לשום אדם מה שבינו לבין אשתו הן טוב, הן רע, חס ושלום, ולא יבטיח לשום אדם דבר אלא אם כן יכול לקים תכף ומיד. וירגיל לשונו לומר איני יודע, שלא יתבדה. ולא יגלה סוד שום אדם, ולא יגלה מעשיו הטובים. ויהיו דברי תורה יוצאים נאמנים מפיו שהוא מקים אותם קשט עצמך וכו׳, וכשמוכיח לרבים יכלל עצמו עמהם, כמו שכתוב (עזרא י ב) אנחנו מעלנו. וכשחושדין אותו באיזה דבר, ינקה עצמו ויראה נאמנותו. וירחיק עצמו מן הערבות והפקדונות:

לח ספוק מדת ההסתפקות היא אבן יקרה, שיסתפק במזון כל מה שיוכל במעוט, וימעיט הנאתו כל מה שיוכל, כי אין בא אל הקדשה רק מה שאוכל כדי חיות, והיותר הולך אל החיצונים, ויזכר זה תמיד, אם לא בשבת ויום טוב הכל הולך אל הקדשה:

לט סבל יסבל על מלכות שמים מאד מאד על ידי שיחזק מחשבתו מאד בכל עת ובכל רגע שהשכינה כנגדו ומלא כל הארץ כבודו, לית אתר פנוי מנה. ויחזק עצמו מאד. יסבל היראה יראת הרוממות. גם יסבל על אשתו ובני ביתו ועל כל המכבידים עליו ומבקשים חסדו לא ימנע טוב. ויסבל על תורה ומצות ולא יבל. גם יסבל עלבונות וכל מיני תוכחות הבאים עליו מהשם יתברך, ויאמר, אם לפניו הגון, לפני לא כל שכן, ויקבל עליו לסבל מאהבת השם יתברך כל רעות שבעולם אם יבואו עליו, וידמה כאלו באו עליו. ולא יתיאש מן הפרענות, רק יבקש מהשם יתברך שלא יביאהו לידי נסיון, ושאם יבוא לידי נסיון יעמד בנסיון. ויתן שבח והודאה על הרעות שלא באו עליו, על דרך שפרשו על פסוק (תהלים לב ז) אתה סתר לי, כל הנשמה תהלל יה:

מ עין טובה יראה כל אדם בעין טובה, וכשמספר טובות חברו יברכהו ברחימא דלבא שישפע עליו מהשם יתברך עוד ברכה יותר ויותר, ויבקש רחמים על חברו שהמקום ימלא חסרונו, וירגיל עצמו לבשר בשורה טובה בעין טובה:

מא ענוה מאד מאד הוי שפל רוח בפני כל האדם, וימצא בכל אדם שהוא חשוב ממנו לפי מעשיו של אדם ולפי פלס ומאזני משפט אשר ביד ה׳, שדן לפי מה שהוא אדם, עד שיש אפן שהמעדיף החסיר והממעיט העדיף. ועוד, כי אדם יראה לעינים וה׳ יראה ללבב (שמואל א טז ז), רחמנא לבא בעי, הנסתרות לה׳. ואל יבזה אפלו לבריה קלה שבקלות, ויראה הכנעה בדבורו בנחת ולא בגערה, ויהיה שח עינים, וידבר באימה ויראה, כי עומד לפני השם יתברך מלא כל הארץ כבודו, ולא ימלא תאותו ממאכל ומשתה, כי על ידי זה לבו מתגאה. וביותר ויותר יזהר שלא יתגאה בתורה, חס ושלום, כי מביא מן הקדשה אל הקלפה. לכן יזהר מאד אפלו מפניה קלה. וגם לעולם יהיה מן העלובים ואינם עולבים, ואפלו מאשתו ובני ביתו וכיוצא אנשים שאינו ירא מהם ואינו בוש מהם, והוא לא יהא עולבן, ויתחזק מאד על זה, כי הוא דבר רם ונשא:

מב פאר וכבוד לא יהנה ממנו, חס ושלום, רק ישמח ויגיל שאף על פי שהוא אינו ראוי לשום כבוד הטועים בו ומכבדים אותו מצוה קעבדי, שעושים לשם שמים וכבוד שמים מתרבה ויש נחת רוח למעלה ושכר טוב לישראל העושים רצון קוניהם:

מג צניעות נקט האי כללא בידך, כל דבר שלא היית עושה למשל אם היית עומד לפני משה רבנו עליו השלום ושבעים זקנים, ככה תתנהג בסתר, זולת דברים ההכרחיים. ובכלל זה הצנע לכת עם ה׳ אלקיך, הוא ההתבודדות, וממעלה זו יזכה למדרגות רבות קדושות:

מד צרך כל דבר קטן וגדול תכף שתעלה במחשבתך שזה צריך לך מאת הבריות, תבקש מן השם יתברך שיתן בלבם ויקרבון, ואחר כך תבקש מן הבריות, כי מידו הכל:

מה קדשה יקדש עצמו במתר לו, ויקדש כל איבריו וחושיו לשמים:

מו רצון ידבק רצונו ברצון הבורא יתברך שמו, ולא יהיה שום שנוי רצון אצלו, רק מה שגוזר השם יתברך עליו יהיה מרצה בו, כיון שכל עצמו לא נברא אלא לעשות רצונו יתברך, ולא יהיה חלוק אצלו בין נעשה רצונו או לא, כיון שנתקים רצון הבורא. ובכלל זה, שירגיל עצמו למלאת רצון בני אדם, ובפרט במקום מצוה כעשית שלום וכדומה, וכעבדא דרבי מאיר בההיא אתתא שרקקה בפניו וכו׳ (ירושלמי סוטה פ״א ה״ד). וכל דבר הבא עליו נגד רצונו ישמח בו כמו אם היה כרצונו, כיון שהוא מכפר עוונותיו, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (ערכין טז ב) עד היכן יסורין, כגון אם הושיט ידו לכיס וכו׳, ועל ידי זה הוא נפטר מיסורין קשים. וכתוב בספרים, שיש השגחה פרטית על האדם, עד כדי שאם מבקש איזה דבר, כל שחיה ושחיה שעושה היא בהשגחה פרטית. זאת יזכר תמיד ולא יניד מחשבתו מזה, ויעשה כל מעשיו לשם שמים ברצון טוב:

מז שתיקה ירגיל עצמו מאד במדה זו, ובכלל זה שישתיק מחשבותיו שלא ישוטטו בהבלי עולם הזה, רק תמיד מחשבה אחת לעבודת השם יתברך. וזה כונת אמרנו הושיענו אלקינו וקבצנו מן הגוים להודות לשם קדשך, דוק והבן:

מח שלום בקש שלום ורדפהו. בקשהו עם אוהביך, ורדפהו עם שונאיך, בקשהו בגופך, ורדפהו בממונך:

מט שמחה יהיה תמיד שמח בחלקו, שהוא חלק אלוה ממעל, עם סגלתו, חבל נחלתו אין טובה גדולה מזו. ויזהר מאד שיעשה תפלות ומצות ולמודים בשמחה גדולה ובזריזות יותר ממוצא שלל רב, וגדר לזה שיהיה טוב לב ושמח תמיד:

נ שבת יזהר מאד שיהיה לו מחשבות קדושות וענוה יתרה וקדשת אכילה ושתיה וזווג, וכל מעשיו שיהיו לשם שמים יותר מבימי החל, וימשיך מקדשה זו לכל השבוע:

נא תשובה ישוב בכל יום ויום בתשובה שלמה להשם יתברך, ויקים (תהלים נא ה) וחטאתי נגדי תמיד. ויכנע בהכנעה יתרה להשם יתברך על שמרד בו בהיותו מיטיב עמו:

נב תורה לא ירפה עצמו מתורה ומצוה אפלו שעה אחת ואפלו רגע, דכתיב (איוב ז יט) לא תרפני עד בלעי רקי, לכן יעסק תמיד במצוה במחשבה או בדבור או במעשה:

נג תפלה יתחזק עצמו בה בכל יום ויום יותר שתהיה כראוי ונכון, כמאמר רבותינו זכרונם לברכה (ברכות לב, ב). ויאמר אדם, צבי להיות צדיק וחסיד, אלי עזר היה לי על דבר כבוד שמך:

נד אברך לאל יעצני עזרני זכות רבים: פניך אבקש פדני וחנני נצח סלה ועד:

נה אַחַת שָׁאַלְתִּי מֵאֵת יְהוָה אוֹתָהּ אֲבַקֵּשׁ שִׁבְתִּי בְּבֵית יְהוָה כָּל יְמֵי חַיַּי לַחֲזוֹת בְּנֹעַם יְהוָה וּלְבַקֵּר בְּהֵיכָלוֹ: לְךָ אֲנִי הוֹשִׁיעֵנִי כִּי פִקּוּדֶיךָ דָרָשְׁתִּי: יְהִי לִבִּי תָמִים בְּחֻקֶּיךָ לְמַעַן לֹא אֵבוֹשׁ: עָזְרֵנִי אֱלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ עַל דְּבַר כְּבוֹד שְׁמֶךָ וְהַצִּילֵנִי וְכַפֶּר עַל חַטֹּאתֵינוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ: זְכֹר רַחֲמֶיךָ יְהוָה וַחֲסָדֶיךָ כִּי מֵעוֹלָם הֵמָּה: רַחֲמֶיךָ רַבִּים יְהוָה כְּמִשְׁפָּטֶיךָ חַיֵּנִי: חייני חיים טובים וארוכים לעבודתך לעשות נחת רוח לפני כסא כבודך:

נו תם ונשלם שבח לאל בורא עולם.